ALEXANDRU ODOBESCU

Opere V—partea I—

ALEXANDRU ODOBESCU

OPERE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

859.0
O 24

10.829

ALEXANDRU ODOBESCU

OPERE

V

Scrieri arheologice

— partea I —

Studiu introductiv, comentarii şi note de
ALEXANDRU AVRAM
Text stabilit şi variante de
MARIAN CIUCĂ

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti, 1989

SECŢIA LITERATURĂ

ISBN 973-27-0034-3
ISBN 973-27-0033-5

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R — 79717, Bucureşti, Calea Victoriei, 125

ALEXANDRU ODOBESCU

sau

arheologia prin erudiţie

„Părtaş printre cei mai tineri din acea generaţiune de la 1848 care-şi hrănea inima cu cele mai vii şi mai nalte aspiraţiuni, iar, de altmintrelea, înclinat mai mult din fire către ocupaţiunile literare şi istorice, — aşa avea să se confeseze Alexandru Odobescu într-un moment în care se afla deja în după-amiaza vieţii — am trăit cătînd cînd la deal, cînd la vale, un colţişor unde să-mi durez sau un palat sau o colibă pe locul cam viran al literaturei şi al istoriei româneşti" [1]. Poate că excesiva modestie a cărturarului artist — aceeaşi „zgîrcenie neobişnuită" de care vorbea Nicolae Iorga şi care l-a îndemnat să jertfească pînă şi din singura ediţie antumă de *Opere* (SLI, 3 vol., Bucureşti, 1887) o imensă parte din ceea ce scrisese —, poate că un gust amar pe care i-l lăsaseră manevrele unor contemporani care nu l-au înţeles sau n-au dorit să-l înţeleagă şi faţă de care s-a crezut silit să-şi afirme idealurile ştiinţifice şi literare, poate însă numai nevoia unei metafore antitetice să-l fi făcut pe Odobescu să-şi asemuiască opera cu „un palat sau o colibă", lăsînd parcă posterităţii dreptul de a alege. În vremea lungă de aproape un veac ce s-a scurs de la petrecerea sa din viaţă autorul lui *Pseudokynegetikos* şi al *Tezaurului de la Pietroasa* a ajuns să fie receptat ca un clasic al culturii noastre, iar dintre exegeţii operei sale nimeni n-ar fi cutezat să comită sacrilegiul de a păşi în universul odobescian altfel decît cu sfiala cu care intri într-un palat.

Un palat durat cu migală timp de o viaţă, conceput iniţial după un proiect, care a suferit însă numeroase transformări, un palat pînă în cele din urmă nedesăvîrşit, însă coerent ca arhitectură din orice unghi l-ai privi, un palat după chipul şi asemănarea acelui „suflet frumos" [2] care îl concepuse — acesta este darul pe care Odobescu l-a făcut culturii româneşti. A-l contempla înseamnă a te lăsa cuprins de farmecul izvorît din vecinătatea cu un mare spirit; defalcarea părţilor sale componente pentru a le supune pe rînd examenului critic cu ochiul sever al arhitectului — aşa cum s-a încercat, şi nu fără temei, bunăoară, pentru „scenele istorice" ale lui Odobescu [3] — anulează tocmai această plăcere. Coerenţa ansamblului este atît de perfectă, încît pentru exegetul operei lui Odobescu pînă şi tradiţionala clasificare „operă literară"— „operă ştiinţifică" devine inoperantă. Cîtă istorie literară şi artistică — domenii pe care astăzi le includem, pe bună dreptate, în știință — nu conține *Pseudokynegetikos*, cîte cronici nu au fost despuiate pentru geneza scenelor istorice? Pe de altă parte, însă, nu este *Istoria arheologiei* „o piatră de hotar între libertatea fantazării livrești și specializarea erudită"[4] sau chiar și opera arheologică de căpătîi a lui Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa*, în mare măsură — deși nu putem fi cu totul de acord cu Nicolae Iorga—, „nu o carte de știință obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decît a subiectului"[5]? Odobescu își concepea cursul de istorie a arheologiei în același timp cu eseul său fără pereche pornit inițial ca o prefață la un oarecare manual de vînătoare; scria reportaje de călătorie, dar aduna, în același timp, manuscrise medievale, iar conferințele sale nu sînt în mai mică măsură literatură decît *Criticele* lui Titu Maiorescu, de exemplu. Coerența o dă, de fiecare dată, căutarea frumosului. „Avînd totdeauna independența cea mai largă în faptele, în gusturile și în cugetările sale — scrie Ilarie Chendi — îl vedem, mai cu seamă singur, străbătînd o viață destul de lungă, oprindu-se un timp oarecare pe fiecare tărîm al științelor și al artelor, culegînd de pe fiecare cîte un mănunchi de flori, pentru a se încînta de ele și a face și pe alții să le admire. Vecinic însetat de frumos, el știa să-l găsească oriunde, fie în paginile uitate ale cronicilor, din care scotea la iveală mai ales momentele de pasiune, fie în ieroglifele tezaurelor strălucitoare, descoperite în adîncurile pămîntului străbun"[6].

---

[1] Al. Odobescu, *Pia desideria*, în *Opere*, IV, p. 924.

[2] I. Chendi, *Un suflet frumos*, în *Portrete literare*, Bucureşti, 1911, p. 66 — 70.

[3] De către Scarlat Struţeanu şi N. N. Condeescu. Pentru valoarea unui astfel de demers vezi observaţiile foarte judicioase ale Rodicăi Pandele, *Alexandru Odobescu. Antologie, prefaţă, bio-bibliografie, bibliografie selectivă*, Bucureşti, 1976, p. 10 — 12.

Dacă rigorile unei ediții critice și ale unui studiu consacrat lucrărilor arheologice ale lui Odobescu impun, măcar ca o încercare, tratarea separată a unei părți din operă, care altminteri se integrează organic în ansamblu, ne place a crede că demersul nostru nu va semăna cu o amputare, ci va fi, mai degrabă, *antiteza* care va netezi drumul spre *sinteza* dedicată operei odobesciene[7].

---

[4] R. Theodorescu, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tomul VI, 1984, p. 72.

[5] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, București, 1967, vol. 1, p. 48.

[6] I. Chendi, *op. cit.*, p. 67. Este de remarcat faptul că de la Titu Maiorescu încoace, pînă nu demult, aproape toate edițiile și exegezele consacrate operei odobesciene despart opera „științifică" de cea „literară". Dacă în monografia sa, *Alexandru Odobescu*, București, 1960, Tudor Vianu consacră ample pagini operei arheologice a cărturarului (p. 89 — 115 și 143 — 156) — pe care însă pare să o juxtapună celei literare în aceeași tradiție maioresciană —, cel care atrage atenția pentru prima oară asupra unității organice a moștenirii literare odobesciene este Vladimir Streinu. Pornind de la ideea unității operei, susținută de acesta din urmă, N. Manolescu, *Introducere în opera lui Alexandru Odobescu*, București, 1976, a conceput una din cele mai originale și mai prețioase monografii dedicate lui Odobescu, o lucrare care ne-a oferit numeroase sugestii pentru aceste rînduri introductive. Ne raliem, de la bun început, concluziei eminentului istoric și critic literar că la Odobescu „operele științifice sînt semnificative literar, dar și că e cu neputință de separat, în aliajul original pe care-l reprezintă proza odobesciană, erudiția de artă" (p. 132 — 133).

[7] Pentru opera „literară" a lui Alexandru Odobescu vezi bibliografia citată de G. Mihăilă, în *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Artă*, seria IV, tomul VI, 1984, p. 73 — 74, n. 1 — 2, din care lipsește însă importanta monografie a lui Tudor Vianu (*op. cit.*), iar pentru Odobescu arheolog ne îngăduim să trimitem la cîteva studii fundamentale: D. Tudor, *Alexandru I. Odobescu arheolog*, în *Istoria archeologiei*, ediție îngrijită, cu un studiu introductiv, note, glosar, indice și ilustrații de D. Tudor, Editura Științifică, București, 1961, p. 7 — 46; idem, *Analele Universității București, seria științe sociale, istorie*, 12, 1963, 30, p. 21 — 26; I. Nestor, în *AAR*, 104, 1970, seria IV, 20, 1976, p. 154—157; R. Theodorescu, în *Revista de istorie și teorie literară*, 20, 1971, 1, p. 77 — 82; idem, *op. cit.* (n. 4); M. Babeș, *Odobescu și tezaurul de la Pietroasa (studiu introductiv)*, în *Opere*, IV, p. 5 — 34. De mai mică importanță sînt evocările datorate lui Al. Tzigara-Samurcaș, în CL, 41, 1907, 11, p. 1075—1089 și 67, 1934, 7 — 9, p. 594 — 611 (prețioase însă prin informațiile despre omul și profesorul Odobescu, venite din partea unuia dintre cei mai fideli elevi ai săi), și Al. Busuioceanu, în CL, 67, 1934, 7 — 9, p. 733 — 739.

Căutător al frumosului, Odobescu a ajuns la arheologie nu atît prin studii sistematice — deși se știe că a frecventat cursurile lui Émile Egger la Sorbona, fără însă a-și desăvîrși pregătirea cu vreun doctorat sau vreo licență —, ci, mai degrabă, purtat de aceleași idealuri care-l îndemnaseră cîndva pe Goethe să încerce să descopere Italia. O „călătorie în Italia" a existat și în anii de ucenicie ai lui Odobescu, scrisorile sale despre orașele și muzeele occidentale vizitate depunînd o stăruitoare mărturie în această privință. Pe de altă parte, umanist dublat de pașoptist, Odobescu a înțeles să-și folosească experiențele dobîndite pentru a-și dura palatul pe terenul viran al arheologiei românești, ajutînd în acest fel la propășirea culturală a neamului său.

Osatura acestui edificiu a constituit-o, fără doar și poate, sinteza consacrată tezaurului de la Pietroasa, pe care Odobescu o gîndise încă din tinerețe și a continuat să o rescrie mereu, ea apărînd în formă definitivă abia după ce creatorul ei — cum spune Iorga — „a sfărîmat însuși păharul golit al vieții, fără nici o părere de rău"[8]. Universul în care s-a mișcat autorul pentru a-și desăvîrși această lucrare de căpătîi a cuprins însă încetul cu încetul cam tot ce era mai bun în acumulările arheologiei europene în veacul trecut, Odobescu sfidînd cu superbie atît granițe geografice, cît și epoci cronologice. Cum se întîmplă adesea în procesul de creație a unei mari opere, pe parcurs au fost abandonate conspecte, note, ciorne, variante, dar și unele studii preliminare. Se adaugă apoi cursurile universitare, textele diferitelor conferințe, schițele de repertorii arheologice alcătuite pe baza *Cestionarului*-circulară și multe altele. Am putea asemui opera arheologică a lui Odobescu unui aisberg, a cărui mică parte vizibilă o constituie doar ceea ce, odată înveșmîntat într-o formă superioară, autorul a considerat necesar să încredințeze pe calea tiparului posterității; partea invizibilă, imensul conglomerat de note și informații — care ascund toate strădaniile unui spirit permanent animat de curiozitate și de dorința de a pătrunde în esența lucrurilor, strădanii însoțite de un constant efort de a antrena pe asprul drum ales de el cît mai mulți tovarăși de călătorie — această parte din operă, nu mai puțin semnificativă decît produsele finite, va rămîne cunoscută în intimitate doar pentru cel ce o concepuse.

Parcurgînd el însuși calea de la diletantismul superior la specializare într-o epocă în care arheologia însăși era în căutarea propriilor sale metode de exprimare științifică și în care pozitivismul își savura hegemonia criticistă instaurată asupra tuturor științelor istorice, ba chiar peste întregul sistem de *Geisteswissenschaften*, Odobescu a practicat o arheologie globală, care, pornind de la „antichitățile estetice" — definite de cărturar în directa tradiție a acelei *Kunstarchäologie* promovate de Johann Joachim Winckelmann sau, mai aproape în epocă, de Karl Ottfried Müller[9] — se extindea, pe o treaptă superioară a demersului, și asupra „antichităților etice" în care erau cuprinse toate instituțiile și *mores* prin care se exprimase odinioară antichitatea. Chiar dacă nu ar fi fost expus ca atare încă din primele rînduri ale prelegerii inaugurale din *Istoria arheologiei*[10], acest program al lui Odobescu ar fi transpărut din toate celelalte opere ale lui. Odobescu studiază monumentul, dar scopul său de ultimă instanță este acela de a reconstitui, pornind de la datul material, universul istoric în care monumentul respectiv a luat naștere; și cum demersul estetic încetează la un moment dat de a-i mai oferi deschideri, el apelează la tradiția literară antică. Spre deosebire de marele său predecesor, Winckelmann, care renunțase de timpuriu la *Gelehrsamkeit* pentru a nu-și altera trăirea estetică, Odobescu — receptiv, în aceeași măsură, și la sănătoasa tradiție filologică a amfiteatrelor Sorbonei și năzuind nu să fundamenteze o nouă estetică, ci să deslușească determinări istorice — apelează fără reținere la orice fel de date care i-ar putea lumina calea. Binecunoscuta erudiție odobesciană este deopotrivă atributul personalității autorului și o necesitate de exprimare. A-i imputa autorului „balastul" de note, metoda excursivă și elucubranta goană după analogii înseamnă să contestăm în sine arheologia profesată de Odobescu și, cu unele notabile, ce e drept, excepții, de toată suflarea arheologică europeană a epocii; în acest caz atenția noastră s-ar abate de la opera lui Odobescu spre știința arheologică de la mijlocul veacului al XIX-lea, întrucît, oricîte accente personale ar conține scrierile arheologice ale lui Odobescu, acesta a fost, în ultimă instanță, omul epocii.

---

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 50.

[9] K. O. Müller, *Handbuch der Archäologie der Kunst*, Breslau, 1830. Lucrarea a cunoscut curînd numeroase reeditări și traduceri, fiind considerată în sec. al XIX-lea un manual fundamental de arheologie.

[10] *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 63.

Prin formația sa și prin clișeele de epocă, Odobescu s-a aplecat asupra arheologiei ca un „connaisseur" deopotrivă sensibil la frumusețea unui monument și atras de curiozitatea de a-i desluși acestuia sensurile istorice. Arheologia practicată de el se situează la granița dintre istorie și artă, fiind o sinteză de estetică winckelmanniană și de filologie clasică. O astfel de atitudine își găsește cele mai concludente exprimări în domeniul pentru care *forma mentis* a cărturarului era cea mai adecvată, arheologia clasică, iar opera cea mai reprezentativă în acest sens este *Istoria arheologiei*.

Fapt deosebit de semnificativ însă, seninul clasicist a înțeles cu surprinzătoare sensibilitate ceea ce lumea arheologică abia începuse să redescopere în epocă: arta „barbară" a epocii migrațiilor și arta medievală — atît cea occidentală, cît și cea răsăriteană. Contribuțiile cele mai de seamă ale lui Odobescu se înscriu în aceste din urmă domenii, dacă ne gîndim la *Tezaurul de la Pietroasa* și la întreg mănunchiul de studii preliminare aferente. Arta scito-sarmatică, stilul policrom, monumentele romanice, gotice și bizantine îi erau cărturarului mai mult decît familiare.

Ocupîndu-se, fie și tangențial, de preistoria pe teritoriul țării noastre, se poate spune că Odobescu a cuprins în cercetările sale toate epocile arheologice.

El a operat de fiecare dată nu cu situl arheologic, cu aspectul cultural, ci cu *obiectul* arheologic, fie direct, în muzee, fie prin intermediul cromolitografiilor, pentru a căror excelentă calitate reproducerile din edițiile publicate depun o convingătoare mărturie. Obiectul arheologic constituie, în concepția sa, o reflectare, o confirmare a tradiției literare antice, în care se mișca cu atîta ușurință. În analiza făcută unui obiect, cărturarul uzează pe scară largă de analogii, metoda sa fiind prin excelență comparativă. Pe o astfel de cale el izbutește de multe ori să arunce lumini nebănuite, care continuă să ne uimească și astăzi prin intuiția autorului, însă cade uneori, în capcana obișnuită a eclectismului ce bîntuia arheologia epocii, în unele cazuri construcțiile sale teoretice fiind compromise de fundamentele șubrede ale unor analogii aparente, nesemnificative în esență. Este lesne de înțeles că Odobescu a fost și în această privință tributar epocii, în care știința arheologică, înainte de introducerea conceptului-cheie de *tip*[11], se zbătea neputincioasă într-un empirism destul de ineficient. Este însă cu atît mai surprinzător modul în care, prin atacurile sale intuitiv-comparative desfășurate pe un front larg, Odobescu a ajuns la concluzii — în multe cazuri fiind chiar el cel dintîi care le-a enunțat — ce stau și astăzi în picioare, progresele ulterioare ale științei nefăcînd altceva decît să nuanțeze și să corecteze pe alocuri unele inexactități, să elimine din discuție unele fapte inutile și, în același timp, să îmbogățească, pe măsura noilor descoperiri, repertoriul informațional.

După cum se știe, Odobescu a fost, prin excelență, un arheolog de cabinet. I-au reproșat-o, în primul rînd, contemporanii, în frunte cu Cezar Bolliac. Cu o singură și, mai degrabă, accidentală excepție[12], Odobescu nu a executat săpături arheologice. Care vor fi fost cauzele adevărate nu se va ști, poate, niciodată. Lipsa de interes n-ar putea intra în discuție, nu atît prin faptul că prin tinerețe nutrise intenția entuziastă de a efectua săpături, făcînd și demersuri în acest sens[13], ci, în primul rînd, dacă ne gîndim că Odobescu a fost unul dintre cei mai activi membri ai Comitetului Arheologic (instituit la 25 noiembrie 1864 prin decretul lui Alexandru Ioan Cuza, comitet care avea mai cu seamă menirea de a coordona activitatea arheologică de teren), că a pus, prin *Cestionarul arheologic*, piatra de temelie pentru un vast repertoriu arheologic al României și că a valorificat el însuși o bună parte din cercetările de teren efectuate pînă atunci. Mai mult decît atît, de la catedra universitară, din aula Academiei sau de la tribuna conferințelor pe care le-a susținut, el nu a încetat să proclame cu convingere necesitatea lărgirii săpăturilor arheologice. Nu pare plauzibil însă nici că Odobescu s-ar fi simțit oarecum descoperit pentru o asemenea intreprindere; era prea conștient de clasa lui pentru a încerca eventuale complexe față de contemporanii săi. Poate că, mai degrabă, stilul său de viață — cînd la București, cînd la Paris, cînd la universitate, cînd la Academie sau în diferite comisii — și modul său specific de atingere cu arheologia, prin excelență livresc, nu i-au dat nici răgazul, nici impulsul necesar pentru o intreprindere atît de migăloasă și de circumscrisă în spațiu și în timp. Ca spirit, Odobescu a avut mereu vocația marilor sinteze, nu era, nici pe departe, genul de meseriaș răbdător și conștiincios. El însuși n-a găsit cu cale decît cu o singură ocazie să se justifice, iar atunci a făcut-o *en passant*, în tonul colocvial al unei conferințe, de parcă ar fi intenționat ca spusele sale să rămînă — pentru auditoriu, ca și pentru posteritate — ca enigma sfincșilor pe care tocmai îi evocase în contextul respectiv: „Eu unul mă dau în lături, căci am spaimă de a înfrunta cu ușurință necunoscutul, cu atît mai mult că nu mă pot încă lăuda că am găsit iarba fiarelor!"[14].

Importantă în sine, una dintre cele mai frumoase pagini ale culturii românești aflate, la rîndul ei, într-una dintre cele mai frumoase epoci, opera arheologică a lui Odobescu crește considerabil în rang prin raportarea la contemporaneitatea imediată și, nu mai puțin, în semnificație prin deschiderile pe care le-a oferit posterității.

---

[11] H. Hildebrand, *Bidrag till spännets historia*, Stockholm, 1872 (o primă lucrare, în care este anticipată metoda tipologică, datorată aceluiași savant, apăruse în 1866). La rîndul său, Oskar Montelius și-a exprimat punctul de vedere în etape, la diferite congrese (Bologna, 1871; Stockholm, 1874), apoi, pe larg, în lucrarea sa din 1885, *Om tidsbestämning in om Bronsåldern*.

[12] Săpăturile din 1866 din castrul roman de la Pietroasa, despre care va fi vorba mai jos.

[13] O dovedește raportul adresat ministrului Instrucțiunii, C. A. Rosetti, la 15 iulie 1866, prin care solicită săpături arheologice în districtele Buzău, Rîmnic, Brăila, Covurlui. Cf. Alexandru Odobescu, *Pagini regăsite*, ediție îngrijită de G. Șerban, București, 1965, p. 332.

[14] *Artele din România în periodul preistoric*, în SLI, II, p. 269.

Arheologie românească și arheologie europeană în secolul al XIX-lea

Spre deosebire de Transilvania, unde o veche și bogată tradiție umanistă înlesnise încă din veacul al XVIII-lea accesul către marile sinteze de istorie veche, epigrafie și arheologie [15] și unde contactele foarte strînse între erudiții de la mijlocul secolului trecut — cu Johann Michael Ackner în frunte [16] — și marii istorici ai antichității din Europa centrală și apuseană aveau să creeze un climat de excepție pentru cercetarea în aceste domenii — este de ajuns să amintim călătoria epigrafică a lui Theodor Mommsen, patriarhul istoriei romane, în Transilvania și, în special în zona auriferă, unde tocmai ieșiseră la iveală celebrele tăblițe cerate de la Alburnus Maior (Roșia Montană) —, în Principatele Române interesul pentru arheologie nu a apărut decît relativ tîrziu, prin anii '30 ai secolului. Desigur, referiri la antichitățile Țării Românești și ale Moldovei s-au făcut încă de către cronicari [17], și, mai cu seamă, în opera lui Dimitrie Cantemir [18], însă de o preocupare constantă nu poate fi vorba decît mult mai tîrziu.

Orele arheologiei, marcate mai mult de pasiunea pentru antichități dovedită de un grup entuziast de „anticari" pe cît de sinceri în demersul lor pe atît de tributari unei fermecătoare naivități în fața obiectelor „antice" înglobate în larga categorie a „curiozităților" de tot felul, care le rețineau atenția, au bătut în același ritm cu clipele regenerării României. În contextul marilor transformări social-politice care au urmat păcii de la Adrianopol și, mai ales, după reinstaurarea domniilor pămîntene, paralel cu eforturile îndreptate spre propășire economică și emancipare socială, s-au desfășurat și ample acțiuni pentru închegarea unei culturi naționale. Este epoca în care apar importante așezăminte culturale, ziare, reviste cu caracter științific, manuale școlare, gramatici, lucrări literare. Spiritul epocii este fidel reflectat de binecunoscuta formulă a lui Heliade, „scrieți, băieți, scrieți, numai scrieți", expresie a unei atitudini generale, năzuind spre evoluție culturală extensivă, dictată, desigur, de condițiile epocii și mai puțin afectată de discernămîntul critic; sîntem încă departe de „spiritul critic" și de reacțiile la „formele fără fond". Același spirit este prezent și în lumea anticarilor; dovadă, între altele, anii de început ai unei instituții ce avea să devină peste cîteva decenii — poate că fondatorii ei nici nu o bănuiau — un așezămînt de referință al culturii românești: Muzeul de Istorie Naturală și Antichități, devenit ulterior Muzeul Național de Antichități (1864) [19].

Înființarea muzeului și primii săi ani de existență se leagă strîns de cîteva personalități, care, prin activitatea lor, se constituie, în adevăratul sens al cuvîntului, într-o primă generație a arheologiei românești din etapa anticarilor.

Nicolae Mavros (sau Mavru, cum apare în unele scrieri de epocă) [20] a sosit pe la începutul secolului al XIX-lea în Țara Românească, unde a îndeplinit inițial funcția de secretar al domnului fanariot Alexandru Șuțu (1818—1821), ca apoi să intre în suita generalului Pavel Kisseleff în 1828. Decisivă a fost însă numirea sa ca inspector al carantinelor instituite pe Dunăre pentru a zăgăzui extinderea epidemiei de holeră, funcție în care a stat pînă în 1859. Desfășurîndu-și activitatea în imediata apropiere a cetăților romane de pe fostul limes danubian, Mavros nu a rezistat tentației de a efectua săpături masive — desigur, fără nici un fel de scrupul științific — și de a-și îmbogăți colecțiile prin tot soiul de achiziții făcute de slujbașii săi, special instruiți în această direcție. Astfel a început surprinzătoarea competiție cu urmări nefaste pentru arheologia Olteniei romane — „bietul județ Romanați!", avea să exclame mai tîrziu Odobescu — între Mavros și rivalul său, vornicul Mihalache Ghica.

Rivalul lui Mavros în competiția pentru cea mai bogată colecție de antichități nu era altul decît fostul său cumnat [21], Mihalache Ghica, fratele mai mare al domnului Alexandru Ghica sau „nenea mare", cum îi spuneau intimii [22]. Funcția pe care o deținea Mihalache Ghica, aceea de vornic al Treburilor din Lăuntru (ministru de interne) [23] îi permitea ample investigații anticare. Tot aparatul administrativ și polițienesc era obligat să răscolească pămîntul Olteniei, pentru a-i furniza marelui ban antichități de toate categoriile și, în special, monede. În afară de aceste descoperiri întîmplătoare care au luat calea colecției lui Ghica, vornicul a practicat — nu direct, ci prin intermediul cumnatului său, colonelul Vladimir de Blaremberg — primele săpături în așezările romane din Oltenia.

În aceeași epocă își desfășura activitatea în Moldova — unde se înființase la 4 februarie 1834 Muzeul istorico-natural [24] — profesorul de la Academia Mihăileană Gheorghe Săulescu [25]. Acesta a executat în anul 1836 săpături la Barboși („Ghertina"), în castrul roman constituit

---

[15] Pentru istoricul cercetărilor pe acest tărîm în Transilvania vezi Th. Mommsen, *De Dacicarum inscriptionum auctoribus*, în CIL, III, p. 153 — 160 (cf. A. v. Domaszewski, *ibid.*, p. 1373 — 1374); M. Macrea, în *Acta Musei Napocensis*, 2, 1965, p. 141 — 160; I. I. Russu, *Însemnătatea și dezvoltarea epigrafiei în Dacia*, în *Inscripțiile Daciei romane*, vol. 1, București, 1975, p. 33 — 54.

[16] V. Wollmann, *Johann Michael Ackner (1782—1862). Leben und Werk*, Cluj-Napoca, 1982.

[17] V. Pârvan, în *ARMSI*, 36, 1913, p. 106 sqq.; N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, 9, 1980, p. 69—73.

[18] N. Gostar, în *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 2, 1974, p. 127—139.

[19] Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, în *SCIVA*, 35, 1984, 1, p. 3—44. Muzeul a fost înființat prin decretul domnului Alexandru Ghica la 3 noiembrie 1834.

[20] A. Pippidi, în *StCl*, 11, 1969, p. 292 — 293; C. Moisil, în *Cronica numismatică și arheologică*, 12, 1936, 105, p. 178— 181 și 106 — 107, p. 193 — 204.

[21] După ce Mavros a divorțat de Pulcheria Ghica, aceasta s-a căsătorit cu . . . alt arheolog, Vladimir de Blaremberg, devenit astfel cumnat și colaborator apropiat al banului Mihalache Ghica.

[22] Vezi C. Moisil, în *Cronica numismatică și arheologică*, 7, 1927, 73 — 76, p. 51 — 53 și 11, 1934, 97, p. 44 — 47.

[23] Mihalache Ghica a deținut această funcție începînd cu 17 ianuarie 1835 și pînă în vara lui 1842, cînd a fost înlocuit sub presiunea adversarilor săi, nemulțumiți de abuzurile sale, cu Barbu Știrbei. La 15 iunie 1837 a fost înălțat la rangul de mare ban. Vezi I. C. Filitti, în *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 19, 48, 167. În această funcție Mihalache Ghica a dus o politică fățiș reacționară, jucînd, între altele, un rol nefast în reprimarea mișcării revoluționare de la 1840.

[24] N. Macarovici, în *Revista muzeelor*, 2, 1965, p. 75; Ioana Cristache-Panait, P. I. Panait, *ibid.*, 3, 1966, 1, p. 38.

[25] Vezi N. C. Esarcu, *Gheorghe Săulescu. Dimitrie Pop. Anton Velini*, București, 1970, mai ales p. 90 — 94.

în cap de pod al stăpînirii romane în afara limesului danubian. Plin de fantezie și lipsit de cunoștințe istorice temeinice, Săulescu a identificat — ca și Cantemir odinioară — această localitate romană cu Caput Bovis (!) și a scris în acest sens o lucrare [26]. Tot lui Săulescu i se datorează și o relatare, prețioasă prin indicațiile pe care le oferă, deși împănată de tot felul de considerații fanteziste, despre descoperirea tezaurului de la Concești în anii războiului ruso-turc din 1806—1812 [27].

În anul 1837 se descoperea întîmplător celebrul tezaur de la Pietroasa, recuperat în condiții dramatice de vătășeii vornicului Ghica [28]. Expus la Muzeul Național de Antichități, tezaurul a făcut mare vîlvă în epocă atît la noi — încă de pe acum se impune denumirea populară de „Cloșca cu puii de aur” — cît și în cercurile savante internaționale.

Toate aceste importante descoperiri, existența celor două muzee la București și Iași, activitatea febrilă desfășurată de colecționari și, nu în ultimă instanță, relațiile personale ale aristocrației române cu cercurile nobiliare de amatori de antichități din exterior — a fost o vreme în care arheologia a constituit un amuzament aristocratic — au înlesnit tinerei arheologii românești contactul cu Europa. Dacă în Transilvania, unde relațiile erau mai strînse cu mediile universitare germane și austriece, marca central-europeană a devenit în scurt timp evidentă, în Țara Românească și Moldova contactele s-au realizat mai ales cu anticarii ruși, condiționarea politică fiind în ambele cazuri decisivă. Rusia fusese cuprinsă de febra arheologiei ceva mai tîrziu decît Occidentul. Pe lîngă binecunoscutul mimetism al cercurilor aristocratice petersburgheze, gata să preia toate modele (și modelele) occidentale, la cultivarea interesului pentru arheologie contribuiau și tot mai desele descoperiri de curgane scitice — unele dintre ele ascunzînd strălucitoare tezaure — și de vestigii ale civilizației grecești septentrionale în zona din sudul Rusiei, spațiu intens colonizat odinioară de milesieni și dorieni. O expresie instituțională a acestor preocupări este Societatea de istorie și antichități din Odesa (Одесское обсчество историй и древностей) înființată la 23 aprilie 1839, avînd printre alți membri pe S. S. Uvarov, ministrul învățămîntului, pe J. de Blaremberg și, fapt semnificativ, pe domnul Moldovei, Mihail Sturdza, și pe banul Mihalache Ghica [29].

Cu toate meritele sale organizatorice, prima generație de anticari s-a menținut în limitele unui diletantism, care, dacă ar fi continuat să-și pună amprenta și asupra generației următoare, ar fi orientat cercetările arheologice pe un făgaș greșit. Trecerea pe poziții științifice s-a realizat treptat pînă către sfîrșitul veacului trecut, proces ce corespunde, în mare, fenomenului general produs în istoriografia noastră, acela de tranziție de la romantism la spirit critic.

Noii generații de anticari îi revenea o misiune imensă, pentru îndeplinirea căreia ea era înarmată mai mult cu entuziasm decît cu o pregătire solidă. Reprezentanții noii generații trebuiau să descopere în primul rînd metodele, mijloacele de lucru, căile de investigație. Deși trecuți prin anturajul lui Mavros sau Mihalache Ghica, toți acești tineri — cu Laurian și Bolliac în frunte — s-au despărțit repede de mentalitatea magiștrilor, ceea ce nu înseamnă că nu au purtat în continuare respect persoanelor. Motivele desprinderii se reduceau la diferența fundamentală de atitudine, de scop al demersului : dacă pentru boierii și coloneii generației anilor '30 antichitățile constituiau — ca și la aristocrații ruși, chiar și la cei mai pătimași colecționari dintre ei — un simplu amuzament, pentru Laurian, Bolliac, Odobescu și ceilalți — tineri cu vederi pașoptiste, gazetari activi, patrioți înflăcărați — studiul istoriei vechi prin expresiile sale arheologice era încărcat cu o profundă semnificație patriotică.

Cezar Bolliac, bunăoară, publică un studiu în care — înaintea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu chiar — abordează probleme legate de istoria și mitologia dacilor în revista pașoptistă de exil, *Steaua Dunării*, sub titlul foarte semnificativ de *Scrisori în țară*[30]. Într-un studiu ulterior, intitulat *Despre daci*[31], Bolliac reia această direcție de investigație, pe care însă nu reușește să o aprofundeze, rătăcindu-se în hățișul de ipoteze și amănunte filologice[32]. Adevărata activitate pe tărîmul arheologiei o va începe însă Bolliac abia după 1869, cînd interesul pentru acest domeniu avea să depășească preocupările de gazetărie politică, dominante pînă atunci[33]. Începînd din acest moment, activitatea sa este strîns legată de colaborarea sau disputele cu Alexandru Odobescu.

August Treboniu Laurian, venit după studii universitare făcute la Viena, Hanovra și Göttingen la București — profesor la colegiul Sf. Sava din 1842 —, este primul care asociază cercetărilor anticare o remarcabilă erudiție precum și temeinice cunoștințe epigrafice. De asemenea, este autorul primei „excursii” arheologico-epigrafice din știința românească, o excursie descrisă pe larg într-un raport, comparabil în ceea ce privește sobrietatea ținutei științifice cu acele *voyages archéologiques* occidentale, frecvente în epocă. Rezultatele au constituit obiectul unui solid memoriu, *Istriana*, publicat în revista editată de el însuși în colaborare cu Nicolae Bălcescu, *Magazin istoric pentru Dacia*[34]. În această scriere Laurian publică numeroase epigrafe — inserate ulterior de Theodor Mommsen în vol. al III-lea din *Corpus Inscriptionum Latinarum*, cu specificarea primului editor — și stabilește identificări juste de orașe romane, al căror nume fusese transmis de tradiția literară sau de descoperirile de inscripții. Un demers asemănător — de un caracter enciclopedic însă, după modelul erudit al veacului al XVIII-lea, în care antichitățile nu ocupau decît o parte dintr-o *description* care se voia exhaustivă — se datorează lui Ion Ionescu de la Brad pentru Dobrogea[35]. Contrastul dintre aceste ultime două lucrări și unele scrieri similare, precum cele ale lui Théodore Margot[36] sau Dimitrie Pappasoglu (Papazoglu)[37] — epigoni ai „școlii” lui Mavros,

---

[26] *Descrierea istorico-geografică a cetăței Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a căreia ruine se află în apropierea Galațului*, Iași, 1837.

[27] Despre condițiile de descoperire a tezaurului de la Concești, asupra cărora mai planează și astăzi serioase incertitudini, vezi comentariul respectiv de la *Dorohoi* (în partea a doua a acestui volum).

[28] Vezi *Opere*, IV.

[29] Despre această societate : A. Pippidi, *op. cit.*, p. 294 — 295.

[30] *Steaua Dunării*, 2, 1856, 49, p. 195 — 196 ; 52, p. 207 — 208 ; 55 — 56, p. 221 — 222.

[31] *Românul*, 2, 1858, p. 218 — 219, 230 — 231.

[32] Pe drept cuvînt, O. Papadima, în *Cezar Boliac*, București, 1966, p. 209, numește această lucrare, din care nu a apărut decît începutul părții I, „un studiu de tip hasdeian, vast, prolix, cu ipoteze din cele mai îndrăznețe”.

[33] *Ibid.*, p. 315.

[34] A. T. Laurian, *Istriana*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, 2, 1846, p. 65 — 128.

[35] J. Jonesco, *Excursion agricole dans la Plaine de la Dobrogea*, Constantinopol, 1850 ; cf. D. Bădărău, în *Studii*, 9, 1956, 6, p. 107 — 119.

[36] Th. Margot, *O viatorie în cele șaptesprezece districte ale României. Antichități, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, date istorice, usuri și moravuri*, București, 1859.

[37] D. Pappasoglu, *Museul Pappasoglu*, București, 1865 ; idem, *Călăuza sau conducătorul Bucuresciului*, București, 1871.

Ghica și Blaremberg — este evident, fie și numai în ceea ce privește ținuta științifică[38].

După cum se vede, prin anii '60 ai veacului trecut știința arheologică românească și disciplinele sale înrudite nu izbutiseră să depășească nivelul unor încercări timide, necompetitive pe plan european. Ceea ce s-a produs ulterior constituie o expresie vizibilă și în acest plan a metamorfozei culturii românești sub impactul modelelor occidentale.

Deși, la o estimare generală, chiar și pe plan european, arheologia nu depășise încă la acea dată faza de acumulări haotice și nu își definise metodele de investigație, realizările sale se puteau constitui în epoca respectivă într-un model pentru țările în care abia acum se făceau primele încercări.

Astfel, știința preistorică începea să-și consolideze pe la mijlocul secolului al XIX-lea statutul de disciplină independentă. Infirmînd scepticismul manifestat de Cuvier cu vreo două generații înainte — „nu există urme de oameni fosili” ! [39] —, descoperirile senzaționale de la Neanderthal (1856) și Cro-Magnon (1868), anticipate oarecum de „the red Lady of Paviland” descoperită în 1823 de Buckland în Anglia — dovedită ulterior a fi strîns înrudită cu fosilele de la Cro-Magnon —, au prezentat dovada materială a existenței omului „antediluvian”, lucru afirmat cu hotărîre în 1889 de către Quatrefages și Hamy (*Crania ethnica*) și venit să dea dreptate celor care, precum Lamarck sau Darwin, se arătaseră mai optimiști în această privință. Cercetări practicate în Franța, de genul celor de la Abbeville, unde Boucher de Perthes descoperise unelte de piatră cioplită specifice unei epoci din zorii paleoliticului inferior, pe care astăzi o numim, după așezarea eponimă, *abbevillian*, sau în Belgia, în Ariège, au identificat treptat și expresia materială a oamenilor din epocile cele mai reculate. În vreme ce ilustrul geolog englez Charles Lyell punea — pornind de la propriile sale experiențe de teren—bazele stratigrafiei, metodă fundamentală în cercetarea geologică și arheologică, J. Lubbock în 1866 și G. de Mortillet în 1869 și 1872 se străduiau să definească sisteme cronologice operante pentru aceste perioade. Boucher de Perthes făcuse pentru prima oară distincția între uneltele de piatră cioplită, pe care le numea „antediluviene”, și cele de piatră șlefuită, pe care le atribuia în mod eronat celților. (Cam în aceeași epocă, la noi, Bolliac și Odobescu exprimau părerea că aceste din urmă piese descoperite pe teritoriul României ar aparține dacilor, greșind astfel nu în mai mare măsură decît însuși patriarhul arheologiei preistorice !). Erorile au fost corectate de Lubbock, care a despărțit cronologic inventarul litic paleolitic (piatra cioplită) de cel neolitic (piatra șlefuită), pentru ca apoi G. de Mortillet să subîmpartă în mod judicios și paleoliticul în mai multe trepte, denumite, după localitățile eponime, acheulean, abbevillian, musterian, solutrean, magdalenian, ceea ce constituie baza unui sistem cronologic care nu a încetat să fie completat și rafinat pînă în zilele noastre. În 1869, la congresul de arheologie de la Copenhaga, unde a participat cu o comunicare și Odobescu, arheologul danez Worsaae făcea cunoscută lumii științifice gravura paleolitică de la Chaffaud, confirmîndu-l astfel pe belgianul Lartet, neobosit cercetător al artei gravate paleolitice din Ariège. Cît despre senzaționalul capitol al artei parietale, acesta nu avea să fie deschis decît după descoperirea întîmplătoare a lui Marcelino de Santoula de la Altamira (1879), dar scepticismul legat de aceasta nu a fost definitiv înlăturat decît în pragul veacului nostru. Franța, care deținea primatul cercetărilor paleolitice în Europa, a cunoscut și prima revistă de specialitate în domeniu, *Matériaux pour servir à l'histoire primitive de l'homme*, apărută începînd din 1864.

Veacul al XIX-lea este și „epoca de aur” a cercetărilor arheologice în Orient, din Egipt pînă în Levant și Persia, iar de aici mai departe, pînă pe platourile indo-pakistaneze. Prin Jean-François Champollion (1790—1832), continuat cu strălucire de Richard Lepsius, se născuse ca știință egiptologia; a fost apoi rîndul lui A. Mariette, dar mai ales al lui G. Maspéro și W. M. Flinders Petrie să dezvelească marile monumente — așezări, palate, temple, necropole — ale civilizației faraonice. În aceeași epocă A. H. Layard executa importantele săpături de la Nimrud, în Mesopotamia, beneficiind de impulsul pe care un G. F. Grotefend, cel care descifrase scrierea cuneiformă în 1802, sau un H. C. Rawlinson, cercetătorul inscripției trilingve de la Behistun și unul dintre întemeietorii iranisticii, îl dăduseră pe tărîm filologic explorărilor antichităților mesopotamiene și persane. A. Cunningham, la rîndul său, dezvăluia lumii științifice strălucitoarea cultură Harappa prin săpăturile de la Taxila (Takshaçila). Cîteva piese de arhitectură fuseseră deja expuse, stîrnind mare vîlvă, la Expoziția universală de la Paris din 1867. Din 1871 începea să apară revista de specialitate *Annual Reports* consacrată antichităților Orientului mijlociu.

Dacă preistoria și arheologia orientală constituiau domenii cu totul noi pentru știință, arheologia clasică se situa într-o tradiție veche deja de cîteva secole. Noutatea constă aici în „descoperirea” monumentelor vechii Elade și ale Anatoliei, care, inaccesibile pînă atunci din cauza dominației otomane, nu fuseseră cunoscute eruditilor decît pe cale livrescă. După proclamarea independenței Greciei (1822, recunoscută în 1829) asistăm la un adevărat exod spre Grecia al filoelenilor de tot soiul, de la obsedații anticari, precum cei din cercul regelui Ludovic I al Bavariei, pînă la personalități dintre cele mai marcante, precum Karl (Carl) Ottfried Müller. Încă de la începutul veacului Charles Robert Cockerell descoperise în templul zeiței Afaia de la Egina, în 1811, celebrele sculpturi arhaice tîrzii, încredințate spre restaurare lui Thorwaldsen, pentru a fi expuse în gliptoteca müncheneză. După independență, grație lui L. Ross, însărcinat de guvernul grec cu conservarea antichităților elenice, săpăturile arheologice au luat o mare amploare. Pe tot parcursul secolului, inepuizabilul pămînt al Greciei nu a contenit să-i surprindă pe învățați prin descoperirile senzaționale, care aveau să fie încununate, am putea spune, apoteotic, prin săpăturile lui Ernst Curtius (1814—1896) de la Olympia și, mai ales, prin cele efectuate de H. Schliemann (1822—1890) în stațiunile civilizației miceniene.

---

[38] Cu titlu de exemplu, spicuim cîteva enormități din opusculul lui Margot: Cîmpulung este identificat cu Romula (p. 12); la Buzău este plasată Napuca (sic !), deși în notă este citată opinia contrarie (și justă) a lui Laurian (p. 69); despre Caracal sîntem asigurați că „se pretinde că fu fondat de imperatorul Antonin Caracal” (p. 84); Turnul Severin este — tradiție de largă circulație în epocă — „Turnul lui Sever”, păstrînd amintirea împăraților Severi (p. 86) etc.. Tot fără valoare științifică sînt și lucrările lui D. Pappasoglu.

[39] În treacăt fie spus, Cuvier nu a contestat aprioric — așa cum se susține de multe ori — existența omului fosil, ci doar a marcat faptul că în epoca sa asemenea descoperiri nu existau *încă* (cf. H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, 1. *Altsteinzeit*, München, 1966, p. 2). Datele referitoare la principalele intreprinderi europene pe tărîm arheologic le-am extras, cu precădere, din următoarele lucrări : H. J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte*, ed. a 2-a, München, 1974; H. Bengtson, *Einführung in die Alte Geschichte*, ed. a 7-a, München, 1975; G. Rachet, *Universul arheologiei. Tehnică, istorie, bilanț*, 2 vol., București, 1977; G. Daniel, *A short history of archaeology*, Londra, 1981.

Intreprinderile arheologice au fost permanent însoţite de mari realizări teoretice. Secolul al XIX-lea este şi epoca marilor sinteze, culminînd cu *Griechische Geschichte* a lui E. Curtius, apărută în cinci volume între 1856 şi 1866, lucrarea cunoscînd în scurt timp numeroase reeditări şi traduceri în mai multe limbi, a monumentalelor *corpora* de inscripţii şi de monede, precum *Corpus Inscriptionum Graecarum*, alcătuit de-a lungul anilor (patru volume între 1825 şi 1853; volumul de indici avea să apară mult mai tîrziu, postum, în 1877) de August Boeckh (1785—1867) şi cuprinzînd c. 10 000 de inscripţii greceşti, respectiv *Trésor de Numismatique et de Glyptique* în cinci volume, 1836—1850, practic, primul *corpus* de numismatică antică, datorat lui Charles Lenormant.

Nu mai puţin definitorii pentru spiritul epocii sînt marile discuţii şi, ca rod al acestora, marile sinteze consacrate artei clasice. Aspiraţia către sinteză, caracteristică veacului, a făcut ca un elev al lui Niebuhr şi al lui Boeckh, dar, înainte de toate, fiu spiritual al lui Winckelmann, K. O. Müller, să redacteze primul manual de „arheologie a artei“, *Handbuch der Archäologie der Kunst*, în 1830. Această operă, care s-a bucurat de un prestigiu absolut vreme de cîteva decenii, este dominată de ideea winckelmanniană a seninătăţii „apolinice” a artei clasice, însă nu mai puţin remarcabilă prin nesfîrşita erudiţie a autorului ei. Întreprinderi similare se datorează spre sfîrşitul veacului lui K. B. Stark, dar, mai cu seamă, lui Georges Perrot, care a alcătuit cele 10 volume dintr-o stufoasă *Histoire de l'art dans l'Antiquité*, bogat ilustrată prin desenele lui Charles Chipiez.

Epoca este, desigur, mult mai bogată în intreprinderi arheologic-erudite decît s-ar putea sintetiza în aceste cîteva rînduri. Abia dacă mai trebuie să amintim glorioasele *voyages* în Anatolia — zonă pe cît de bogată arheologic, pe atît de nedefrişată pînă atunci —, care, prin *Description de l'Asie Mineure*, 1839—1848, a lui Charles Texier, descoperitorul staţiunii hitite de la Hattuša şi al „stîncii scrise” de la Yazilikaya, prin *Voyage en Grèce et en Asie Mineure*, 6 vol., Paris, 1847—1868, a lui Philippe le Bas (lucrare desăvîrşită de H. Waddington) sau prin cercetările lui G. Perrot în Galatia, începeau să dezvăluie lumii savante antichităţi monumentale, epigrafice şi numismatice dintre cele mai remarcabile. Nu trebuie uitate apoi nici marile săpături din Rusia, la Kerč, Chersones, Olbia, sau în curganele scitice.

Arheologia începea să se organizeze. Pretutindeni în Europa luau naştere muzee, societăţi arheologice, comisii speciale, se instalau institute arheologice şi misiuni în străinătate, iar arheologia figura în programele multor universităţi. În Franţa, bunăoară, activitatea muzeistică încurajată de Napoleon I şi condusă cu competenţă de italianul Ennio Quirino Visconti (1751—1818) cunoştea la mijlocul veacului, graţie celuilalt Napoleon, al III-lea, mare iubitor de antichităţi, o dezvoltare prodigioasă. Organele şi instituţiile a căror piatră de temelie fusese pusă acum, culminînd cu *Comisia de topografie a Galliilor* (1858), stau la baza foarte eficientului cadru instituţional cu care arheologia franceză se mîndreşte, pe bună dreptate, şi astăzi. Germania beneficia de celebrul *Istituto di corrispondenza archeologica* de la Roma, legat de numele lui Henzen şi Orelli; în cadrul acestui institut s-au pus bazele uneia dintre nemuritoarele intreprinderi ale erudiţiei germane, *Corpus Inscriptionum Latinarum*. În Rusia muzeele apăreau pe rînd în aproape toate zonele arheologice, la Nikolaev (1806), Theodosia (1811), Odesa (1829), Kerč (1829), iar în 1864, prin strădaniile lui A. Uvarov (1828—1884), lua fiinţă Societatea de Arheologie de la Moscova.

N-ar fi de loc oportun să comparăm modestele realizări ale arheologiei româneşti din generaţia anticarilor cu asemenea mari intreprinderi europene, fie ele şi numai sumar prezentate. Ceea ce este însă cu adevărat important în discuţia de faţă este că, în epoca de mari prefaceri culturale ce au însoţit procesul regenerării naţionale, arheologia românească beneficia de modele, de „forme” pentru a căror receptare şi grefare pe fond românesc avea nevoie, în primul rînd, de oameni capabili să cuprindă, în ansamblul ei, această vastă informaţie şi să manifeste, în acelaşi timp, discernămîntul necesar pentru a selecta elementele cele mai adecvate. Individualitatea lui Odobescu în peisajul arheologiei româneşti din această perioadă constă, poate în primul rînd, în faptul că a fost singurul care a găsit cu cale să purceadă la o asemenea uriaşă încercare.

Alexandru Odobescu — organizator al cercetării arheologice din România

10.829

După studii de filologie clasică şi arheologie făcute la Paris [40], Odobescu a parcurs o perioadă de acumulări : călătorii de studii în străinătate — prin funcţiile pe care le ocupa la diferite ministere sau în scopuri personale —, călătorii prin ţară, mai ales la vechile mănăstiri medievale [41], studii în muzee şi biblioteci. Este perioada în care adună materiale diverse — de la desene de pisanii şi cruci pînă la manuscrise vechi, de la balada lui Radu Calomfirescu la reproduceri de piese din tezaurele de la Ermitaj. Expresia literară a acestor preocupări o constituie „relaţiunile” de călătorie, unele dintre primele ilustrări ale genului reportajului literar din proza română. Iubitor contemplativ al naturii, dar şi observator atent al tuturor lucrurilor demne de a fi reţinute, Odobescu pare făcut din acelaşi aluat cu umaniştii rătăcitori de odinioară. Fără îndoială că în timpul acestor peregrinări s-au înfiripat multe dintre proiectele de mai tîrziu cu privire la cercetarea sistematică a antichităţilor şi a celorlalte monumente ale patriei[42].

Ocazia favorabilă de a purcede la o sistematizare a întregii activităţi arheologice din ţara noastră şi de a ataca pe un front larg vasta problematică ştiinţifică a domeniului s-a ivit în anul 1867, cînd Odobescu a parti-

---

[40] După cum se ştie, Odobescu a audiat între 1850 şi 1855 la Sorbona cursuri de limbă şi civilizaţie latină cu Henri Patin şi de civilizaţie greacă cu Émile Egger. S-a dovedit interesat, deopotrivă, de domeniul istoriei artelor. Cu toate acestea, Odobescu nu şi-a încheiat studiile, aşa cum se obişnuia, cu o licenţă sau un doctorat şi astfel singurul document de atestare a studiilor unuia dintre cei mai mari cărturari ai noştri rămîne diploma de bacalaureat (13 dec. 1853). Vezi T. Vianu, *op. cit.*, p. 34 — 35 ; D. Tudor, în *Istoria archeologiei*, p. 10 — 11.

[41] G. Mihăilă, *op. cit.*, (n. 7), p. 75 — 77 ; cf. A. Sacerdoţeanu, în *Arhiva românească*, 6, 1941, p. 347 — 379. „Ca şi Vasile Alecsandri — scrie N. Manolescu — Odobescu este un sedentar care călătoreşte mult” (*op. cit.*, p. 10).

[42] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 77. Pentru aceasta depun mărturie numeroasele rapoarte înaintate Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Nu mai puţin remarcabilă decît activitatea în domeniul de cercetare a literaturii române vechi, ce debutează prin aceste investigaţii în fondurile monastice (*ibid.*, p. 77 — 93), este străduinţa lui Odobescu de a inventaria şi de a studia monumentele ecleziastice medievale, astfel încît „el poate fi considerat azi ca primul ctitor la noi al arheologiei în general şi al celei feudale româneşti în special” (D. Tudor, *op. cit.*, p. 11).

SECŢIA LITERATURĂ

cipat în calitate de comisar pentru organizarea pavilionului românesc al Expoziției universale de la Paris [43]. După obiceiul epocii, un asemenea gen de expoziție cuprindea atît realizări industriale, cît și artizanale, alături de „curiozități" și alte obiecte specifice fiecărei națiuni. La Paris se puteau admira deopotrivă șase din pilaștrii de la Amrāvatī proaspăt descoperiți de James Ferguson în India, mașini cu aburi, porturi populare românești și tezaurul de la Pietroasa!

Pentru a iniția pe occidentalul neavizat în realitățile românești, eminentul economist P. S. Aurelian și Al. Odobescu au publicat o broșură-prospect intitulată *Notice sur la Roumanie* [44]. Prima parte, redactată de Aurelian, cuprindea o scurtă trecere în revistă a realizărilor pe tărîm economic obținute de tînărul stat național — care, la acea dată, nu-și proclamase încă independența, iar unitatea statală nu era nici ea desăvîrșită —, în vreme ce în partea a doua, *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Odobescu făcea prima încercare de sistematizare din istoriografia noastră a marilor probleme ale arheologiei românești. Anul 1868, în care a apărut această notiță, poate fi considerat un reper cronologic pentru începutul implicării lui Odobescu în domeniul arheologiei, domeniu pe care nu-l va mai părăsi pînă la sfîrșitul vieții.

Încă din această scriere sînt vizibile coordonatele viitoarelor exegeze odobesciene în sfera arheologiei. Sînt menționate aici valurile, tumulii (măgurile), care vor fi ulterior tratate mai pe larg în scrierile consacrate de Odobescu preistoriei, apoi antichitățile romane din Oltenia (Celei, Reșca etc.), care prefigurează viitoarea sinteză despre *Antichitățile județului Romanați* și, mai cu seamă, tezaurele de la Concești și Pietroasa, prezente de acum înainte în mai toată opera arheologică a autorului [45].

Dacă mai adăugăm faptul că la 25 noiembrie 1864, prin decretul nr. 1649 semnat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Odobescu fusese numit, alături de V. A. Urechia, Laurian și Mavros (acesta din urmă președinte pe viață), membru al Comitetului Arheologic din România [46] și că în această calitate efectuase pentru singura dată în viața sa săpături arheologice (la Pietroasa, în 1866)[47], sîntem, credem, îndreptățiți să afirmăm că pe la mijlocul anilor '60 arheologia devine una dintre cele mai importante, dacă nu principala preocupare a lui Odobescu.

În judecarea globală a meritelor pe care și le-a cîștigat Odobescu pe tărîm arheologic nu trebuie pierdut din vedere faptul că opera scrisă, materializată în impunătoarele volume consacrate tezaurului de la Pietroasa sau istoriei arheologiei, precum și într-o serie de studii dintre cele mai pertinente, nu constituie decît o parte — desigur, cea mai importantă — dintr-o operă mult mai cuprinzătoare, care se referă la toate pietrele de temelie pe care Odobescu le-a pus pe rînd în activitatea muzeistică sau în învățămîntul arheologic, pentru a construi cadrul instituțional și informativ necesar propășirii acestui domeniu științific cu totul nou.

Eforturile lui Odobescu în această direcție s-au desfășurat pe mai multe planuri: în cadrul Muzeului Național de Antichități (ca membru al Comitetului Arheologic), prin proiecte de sistematizare a activității arheologice, la catedra universitară, în sînul Societății Academice Române (începînd din 1870)[48], prin conferințe și, nu în ultimă instanță, prin întreținerea unui asiduu contact cu foruri științifice și personalități de prestigiu din țările cu o tradiție mai bogată în domeniu.

Ca membru al Comitetului Arheologic, Odobescu a întreținut strînse legături cu mișcarea arheologică din tînărul stat român. Perioada anilor 1860–1880 este una dintre cele mai frumoase în istoria arheologiei românești, epoca în care noua generație de istorici a purces cu entuziasm la cercetări de teren pe tot cuprinsul țării. După excursiile epigrafice ale lui Laurian, este rîndul lui Bolliac să atace așezări din diferite epoci și diferite colțuri ale țării: Slon, Reșca, Slăveni, Turnu Severin, Tinosul, Zimnicea, Vădastra, Celei [49]. Mai ales după 1869, cînd a fost numit președinte al Comitetului Arheologic „în locul repausatului general Mavros" [50], Bolliac și-a intensificat truda în sfera arheologiei, acest domeniu ajungînd să-l acapareze de-acum înainte pînă la sfîrșitul vieții [51]. D. A. Sturdza, la rîndul său, era și el prezent între ruinele romane din Oltenia, executînd săpături la Slăveni și Reșca [52]. Tot la Reșca participa prin anii 1870 la săpături unul din prietenii lui Odobescu, V. A. Urechia [53]. D. C. Butculescu, cel care își va cîștiga ulterior merite destul de însemnate prin cercetările din *dava* dacică de la Piscu Crăsani [54], practica încă din 1876 săpături în castrul roman de la Jidava [55]. Nu trebuie apoi uitat nici bătrînul maior Pappasoglu, neobosit colecționar de antichități culese „din excursiunile ce am făcut în toată România mică pe unde se găsesc" [56], dar și conducătorul unor săpături la Slon sau la Cernica [57]. Odobescu însuși, după cum am arătat, a practicat săpături în castrul de la Pietroasa în 1866.

Avîntul cercetării arheologice în această perioadă, pe care am numi-o „extensivă", a avut drept urmare însăși ridicarea arheologiei la rang de ocupație științifică într-un cadru instituțional. Nu trebuie trecut apoi cu vederea faptul că pe această cale au fost considerabil sporite colecțiile

---

[43] Odobescu fusese propus comisar al pavilionului românesc la 12 august 1866 (G. Șerban, *op. cit.*, p. 332).

[44] Despre participarea țării noastre la Expoziția universală de la Paris vezi Al. Odobescu, *România la expozițiunea universală din 1867 la Paris*, *Opere*, II, p. 315 – 333 (vezi mai ales enumerarea celor „zece despărțiri" — sectoare — ale expoziției la p. 324 – 325).

[45] Despre tezaurul de la Pietroasa, Odobescu ținuse cîte o comunicare în 1865, la 1 și 8 decembrie, în fața savantei societăți prezidate de fostul său profesor Émile Egger, la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Din această comunicare, păstrată în două manuscrise diferite (BAR, *Arhiva Odobescu*, II, mss. 1; cf. II, mss. 3; și II, mss. 2), partea introductivă a apărut în *La voix de la Roumanie*, VI, 1866, 30, 14 iun., iar un rezumat destul de amplu constituie partea a doua din *Notice sur les antiquités de la Roumanie*. Pentru istoria acestor texte vezi, pe larg, M. Babeș, *op. cit.*, p. 7 – 8 (cu n. 22 – 25).

[46] Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 28 (vezi și reproducerea documentului la fig. 10). Membrilor amintiți ai Comitetului li se vor adăuga ulterior C. Bolliac (3 dec. 1864) și D. Berindei (1865).

[47] La 15 iulie 1866 Odobescu a solicitat ministrului Instrucțiunii, C. A. Rosetti, fonduri pentru săpături arheologice în districtele Buzău, Rîmnic, Brăila, Covurlui. Pînă la urmă nu s-au efectuat săpături decît la Pietroasa, pe care însă Odobescu nu le-a publicat decît parțial. Pentru aceste săpături vezi M. Babeș, *op. cit.*, p. 979 – 981, iar pentru cercetările recente în castrul roman din sec. al IV-lea e.n. Gh. Diaconu, în *Opere*, IV, p. 1055–1064.

[48] Odobescu este ales membru la 10 septembrie 1870, în urma propunerii lui Alexandru Papiu-Ilarian.

[49] O. Papadima, *op. cit.*, p. 318– 319, 331, 337, 339.

[50] *Trompeta Carpaților*, 1869, nr. 733, 7 iunie, p. 1, col. 3.

[51] O. Papadima, *op. cit.*, p. 315.

[52] D. Tudor, OR^4, p. 13 și 15.

[53] *Ibid.*

[54] Pentru personalitatea lui D. C. Butculescu, animator cultural și donator al Muzeului Național de Antichități, vezi F. Gheorghiu, *D. C. Butculescu, actele și faptele sale patriotice*, București, 1915.

[55] D. Tudor, OR^4, p. 13.

[56] Maior D. Pappasoglu, *Călăuza sau conducătorul Bucuresciului*, București, 1871, p. 15.

[57] Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 34, n. 96.

Muzeului Național de Antichități[58]. Pe de altă parte însă, cu toate eforturile cercetătorilor din această generație, nu au putut fi puse la dispoziția posterității decît foarte puține date concludente. Privind în urmă, contrastul dintre amploarea cercetărilor de teren din anii '60—'70 ai veacului trecut și rezultatele concrete ale acestora apare astăzi frapant. Explicația constă în faptul că, în mentalitatea epocii — nu numai în România, ci și în alte țări cu o mai bogată tradiție în domeniu — săpătura arheologică nu era decît o goană după obiecte. O inscripție, un tezaur monetar, un vas de preț erau de ajuns pentru a considera sarcina îndeplinită. Contextul în care se situau obiectele în momentul scoaterii lor la lumină preocupa prea puțin pe arheologi; mai mult decît atît, nu de puține ori, simpla încercare de reconstituire a contextului unei descoperiri se solda, din cauza stadiului redus al cunoștințelor, cu teorii fanteziste, a căror netemeinicie era evidentă pentru cei mai luminați dintre contemporani. De asemenea, erau neglijate „obiectele minore”, nespectaculoase din punct de vedere muzeistic, dar care ar fi putut înlesni multe precizări cronologice. În sfîrșit, chiar și obiectele recoltate cu grijă și expuse cu rîvnă de colecționar în muzeu nu erau decît rareori comunicate pe calea tiparului și, în majoritatea cazurilor, cu un comentariu inadecvat[59].

Puțini oameni și-au dat seama în epocă de neajunsurile unor astfel de practici. Uneori însă bunele intenții nu au fost pe măsura capacității științifice, Bolliac însuși constituind în acest sens cel mai tragic exemplu: neobosit cercetător al pămîntului, colecționar pătimaș și publicist plin de vervă, înzestrat, în același timp, și cu o imaginație mult prea bogată, el a căutat permanent să-și valorifice cercetările, însă cunoștințele sale de autodidact descins din anturajul lui Mavros nu l-au putut feri de o serie de eșecuri — dureroase pentru el, însă din punct de vedere obiectiv inerente. Reacția cea mai echilibrată a venit însă nu din partea arheologilor de teren, ci din partea lui Odobescu; am putea spune că odată cu el pătrunde și în arheologia românească spiritul critic[60].

Dacă Odobescu n-ar fi fost el însuși la un moment dat purtat de valul generației Comitetului Arheologic, dacă nu ar fi fost de loc pe teren și n-ar fi depus atîta trudă pentru sistematizarea informației arheologice, am fi putut bănui că autorul rafinat al lui *Pseudokynegetikos* a preferat să rămînă în turnul său de fildeș și să privească cu aristocratică superioritate, ușor amuzat, ușor concesiv, strădaniile răscolitorilor de pămînt. Realitatea este însă cu totul alta: tocmai omul care nu a practicat aproape niciodată arheologia de teren și-a cucerit și pe acest plan merite infinit superioare tuturor celor ale colegilor de generație. Atitudinea sa este expusă sistematic în *Istoria arheologiei*, în prelegerea în care se precizează distincția dintre arheolog și anticar: „Unul, cu o ardoare adesea numai instinctivă, descoperă, culege și strînge toate rămășițele trecutului; celălalt, prin o cunoștință întinsă a faptelor și a monumentelor și prin o critică sănătoasă alege și judecă însemnătatea acelor rămășițe în raport cu cultura din trecut a omenirii. Unul e zidarul care adună și așterne simetric straturile de piatră; celălalt e artistul, priceput și prevăzător, care combină și înalță edificiul[61]. Judecînd după analogiile cu alte pasaje din acest curs ținut în 1874, în care, prin obișnuitele digresiuni odobesciene, se fac numeroase referiri la evenimente contemporane din lumea politică sau științifică, ni se pare limpede că în acest pasaj, dincolo de aspectul aforistic, se strecoară o subtilă aluzie la Bolliac, pe care Odobescu îl atacase virulent cu numai un an înainte. Odobescu este, într-adevăr, artistul care înalță edificiul. Acuza lui Bolliac, că preopinentul său ar fi „arheolog de saltea”[62], nu face decît să ocolească termenii problemei; am putea spune că un asemenea reproș echivalează cu imputarea pe care un artist mediocru i-ar face-o criticului, cum că acesta n-ar fi capabil să creeze nici măcar ca el.

Cea mai grăitoare dovadă că Odobescu și-a depășit contemporanii anticari chiar și pe terenul mai familiar acestora din urmă o constituie „relațiunile” sale despre antichitățile județelor Dorohoi și Romanați, care sînt consultate cu real folos și astăzi. Dacă peste relatările lui Blaremberg, Săulescu, Bolliac sau Pappasoglu s-a așternut de multă vreme colbul uitării, în schimb, aceste opere ale lui Odobescu, prin înregistrarea răbdătoare a tuturor informațiilor și datelor de teren care îi fuseseră accesibile și, mai cu seamă, prin atitudinea critică dovedită de autor, pot fi considerate primele repertorii arheologice din literatura noastră științifică.

Odobescu a intuit încă din anii de debut ai atingerilor sale cu arheologia că pentru o adevărată exegeză științifică era necesară înainte de toate ordinea în înregistrarea și clasarea informației. Prea mult rău făcuseră intreprinderile diletante de pînă atunci! Avînd la dispoziție și cîteva modele străine ale genului, Odobescu a lansat inițiativa întocmirii unui repertoriu arheologic al României, defalcat pe județe. Pentru a strînge informația necesară, a redactat un *Cestionar* cuprinzînd întrebări amănunțite adresate organelor administrative și învățătorilor rurali din toate comunele județelor țării[63]. Pe baza răspunsurilor primite, la care se adăugau, evident, informațiile provenite din lucrările publicate, Odobescu a reușit să prezinte coerent două repertorii arheologice din proiectul său mai amplu. Nu a fost, ca și în alte intreprinderi ale sale, îndeajuns de mult sprijinit în epocă, iar proiectul său a fost ulterior mult prea repede abandonat[64].

În aceeași sferă de preocupări se înscrie și efortul lui Odobescu, alături de ceilalți membri ai Comitetului Arheologic, de a reglementa săpăturile arheologice și de a preciza statutul obiectelor antice din colecții — o realizare în acest sens fiind *Regulamentul asupra explorărilor și cumpărărilor*

---

[58] *Ibid.*, p. 34 — 37.

[59] Publicațiile se făceau îndeobște sub forma unor liste de obiecte grupate într-o ordine aleatorie; exemple în acest sens: D. Pappasoglu, *Museul Pappasoglu* (*supra*, n. 37); C. Bolliac, *Trompeta Carpaților*, 1865, nr. 56, 30 septembrie, p. 223 (*Listă de obiecte date Muzeului Național de dl. Cesar Bolliac*).

[60] Pe plan cultural, în general, locul lui Odobescu în cultivarea spiritului critic este bine definit de G. Ibrăileanu în medalionul pe care i-l consacră (*Spiritul critic în Muntenia — sinteză de criticism și patruzecioptism: A. Odobescu*) în *Spiritul critic în cultura românească* (*Opere*, vol. I, București, 1974, p. 137 — 143).

[61] *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 61.

[62] C. Bolliac, *Archeologia*, în *Trompeta Carpaților*, 1873, nr. 1054, 11 martie, p. 1 — 2.

[63] *Cestionarul* este publicat *in extenso* de Odobescu în introducerea la *Romanați* (în acest vol., p. 96—99).

[64] Din nefericire, nici pînă în ziua de astăzi nu s-a alcătuit un repertoriu arheologic al României. Un material inedit destul de bogat se află în arhiva Institutului de Arheologie, iar pentru unele județe beneficiem de repertorii exhaustive apărute în anii din urmă: Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 1—2, Iași, 1985. Se adaugă apoi repertoriile bibliografice ale monumentelor medievale, datorate lui N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961; *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I. Țara Românească*, vol. 1—2, București, 1970; *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.

de obiecte antice, promulgat sub forma unui decret (nr. 736) la 10 aprilie 1874[65] — , la fel ca și participarea activă a lui Odobescu la înființarea Comisiei Monumentelor Publice în august 1874, care urma să iă în grijă întreg patrimoniul monumental-istoric al României[66]. De asemenea, Odobescu a întrevăzut și necesitatea alcătuirii unui *corpus* al inscripțiilor grecești, latine și slave de pe teritoriul României[67].

De altfel, credem că nu ne abatem de la adevăr dacă afirmăm că în acestă perioadă nu s-a intreprins nimic în mișcarea arheologică românească fără ca Odobescu să fi fost profund implicat, ba mai mult, jucînd în numeroase cazuri chiar rolul determinant.

Neobositul membru al Comitetului Arheologic nu a fost mai puțin activ nici în forul academic. Prezenței celui de-al 32-lea membru titular, în ordine cronologică, al Societății Academice Române[68] — în 1870 avea doar 36 de ani ! — în secțiunea istorico-arheologică i se datorează, între multe altele, instituirea premiului „Alexandru Odobescu”, care a generat o serie de concursuri de lucrări pe teme istorico-arheologice, din care s-au născut apoi opere fundamentale ale istoriografiei românești. Temele propuse de Odobescu erau dintre cele mai importante pentru istoria noastră ; experiența cărturarului făcea ca tematica să răspundă dezideratului, ca, prin lucrările de concurs, să se umple efectiv un gol în istoriografie. Cel mai concludent exemplu este tema propusă de Odobescu și acceptată „cu mulțumire, în unanimitate, în toate condițiunile coprinse într-însa” la 24 august 1871 : *Asupra popoarelor care au locuit țările române de a stînga Dunării mai nainte de concuista acestor țări de către imperatorele Traian*[69]. O lucrare pe acest subiect urma să fie prima contribuție științifică la pe atunci practic necunoscutul domeniu al Daciei preromane.

Cît de tenace și-a urmărit Odobescu scopul o dovedește cu prisosință faptul că a început imediat să publice în *Columna lui Traian* a lui Hasdeu o bibliografie a Daciei[70] și că la 18 august 1872 a declarat că renunță — el, care a fost întotdeauna departe de a fi ferit de griji financiare ! — la diurna sa de academician (352,50 lei) pentru a se putea achiziționa pentru biblioteca Societății Academice cărți dintre cele indicate în bibliografie[71]. După cum se știe, lucrarea premiată a fost cea a lui Tocilescu, cel care avea să devină șeful de școală al arheologiei românești din generația dintre Odobescu și Pârvan[72].

În cercurile arheologilor și colecționarilor din preajma Comitetului Arheologic sau în forurile academice Odobescu se adresa unui grup restrîns. Era necesară, pe de o parte, formarea unei școli temeinice de arheologie, pe de altă parte, cultivarea cunoștințelor de arheologie și de istoria artelor în rîndurile unui public mai larg. În această privință, Odobescu se deosebește radical de toți predecesorii și contemporanii săi, el rămînînd în epocă singurul adevărat *profesor* în acest domeniu. Dacă pînă prin anii ’70 educația „anticară” se făcea în preajma unui colecționar mai mult sau mai puțin competent, iar viitorii istorici erau formați în universitățile străine, Odobescu este cel care inițiază învățămîntul arheologic în țara noastră.

Ocazia s-a ivit atunci cînd ministrul instrucțiunii, Titu Maiorescu, a introdus în 1874, pe lîngă programa oficială, „cursuri libere și gratuite”. Unul din aceste cursuri, cel de arheologie, este încredințat la universitatea bucureșteană lui Odobescu. În anul universitar 1874/1875 a ținut cursul de istorie a arheologiei, care va vedea lumina tiparului în 1877[73] și va fi încununat de un binemeritat premiu academic[74]. Acest curs va rămîne, din păcate, singurul publicat ; este, însă, totodată, și cel mai bun dintre toate cursurile pe care Odobescu le va ține ulterior, „una din primele opere ale erudiției românești în spirit modern”[75] „muzeul imaginar cel mai atrăgător din literatura noastră”[76]. Dacă nu dispunem de nici o știre referitoare la cursurile ținute de Odobescu în perioada 1875—1877, în schimb, s-au păstrat programele celor două cursuri ținute în anii următori. Între 17 octombrie 1877 și 22 iunie 1878 Odobescu a ținut 60 de prelegeri dintr-un curs de preistorie, iar în 1878/1879 tot 60 de prelegeri dintr-un curs de antichități orientale[77]. După o întrerupere de opt ani, cît a lipsit din țară, fiind secretar al Legației române de la Paris, a ținut începînd din 1888 în paralel două cursuri de cîte 60 de prelegeri pe an : unul consacrat „instituțiunilor și monumentelor religioase ale Greciei vechi”, iar altul despre *Traian și despre toate acele monumente care se rapoartă la istoria persoanei și a epocei*[78].

Dacă aceste cursuri nu au fost tipărite, rămînînd deocamdată mai greu accesibile, în schimb, pentru studenții care au trecut prin amfiteatrele în care Odobescu și-a ținut prelegerile acestea au reprezentat în multe cazuri un punct de răscruce în devenirea lor științifică, măcar de-ar fi să-i amintim în treacăt numai pe Teohari Antonescu, unul dintre primii cercetători ai monumentului de la Adamclisi din generația după Tocilescu, pe Gheorghe Murnu, viitorul traducător al lui Homer, pe Gheorghe Popa-Lisseanu și pe Alexandru Tzigara-Samurcaș, care peste ani și ani nu se sfia să îl pună pe Odobescu ca profesor mai presus de binecunoscutul descoperitor al antichităților arhaice de la Olympia, Ernst Curtius, pe care îl audiase la Berlin[79]. Odobescu este, fără îndoială, primul din pleiada marilor profesori din istoria arheologiei românești, care de atunci a continuat pînă în zilele noastre prin Grigore Tocilescu, Vasile Pârvan, Ion Nestor, D. M. Pippidi.

---

[65] Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 39—40. Documentul se găsește în *Arhiva MNA*, dosar 11/1874, f. 49.

[66] *Ibid.*, p. 39, n. 138. În comisie Odobescu activa alături de M. Kogălniceanu, C. Bolliac, A. Orăscu, D. Berindei, D. A. Sturdza, Th. Rosetti, C. I. Stăncescu.

[67] Este vorba de proiectul tînărului Odobescu din 1861, *Studiile istorice în țara noastră*, în *Independința*, 4, 1861, decembrie, p. 187—188 (*Opere*, II, p. 185—189), unde, în contextul unei mai largi dezbateri culturale, marcate de proiecte semnate de August Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, Gheorghe Sion, George Crețianu (cf. D. Berindei, în *Studii și articole de istorie*, 3, 1961, p. 203—233), se spune despre epigrafie (*Opere*, II, p. 186): „Se vor aduna toate inscripțiunile grece și romane din Dacia, atît cele publicate, cît și cele inedite, confruntîndu-se cu originalile; ele vor fi clasificate după un ordin logic și se vor publica în facsimile reduse, cu comentarii explicative. Două persoane însărcinate cu această lucrare vor vizita localitățile din România unde se aflu asemenea inscripțiuni, se vor pune în relații cu muzeele din străinătate și vor consulta cărțile speciale asupra acestor materii”.

[68] Al. Dobre, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tom VI, 1984, p. 107. Despre Odobescu la Academia Română vezi și P. Popescu-Gogan, *AAR*, 104, 1970, seria IV, 20, 1976, p. 158—163.

[69] Vezi comentariul nostru la *Bibliografia Daciei*, în acest vol.

[70] *Columna lui Traian*, 3, 1872, nr. 20, p. 154—156; nr. 22, p. 171—172; nr. 23, p. 178—179; nr. 24, p. 188—190. Ulterior bibliografia a apărut și în volum, București, 1872.

[71] *Analele Soc. Acad. Rom.*, 5, 1872, p. 48; cf. Al. Dobre, *op. cit.*, p. 112.

[72] „Odobescu înțelegînd [...] astfel să dea mîna cu Vasile Pârvan și mai departe” (I. Nestor, *op. cit.*, p. 157).

[73] Vezi R. Theodorescu, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tom VI, 1984, p. 67—72.

[74] Odobescu, propus de D. A. Sturdza și V. A. Urechia (cu un raport special redactat de V. A. Urechia), a obținut în urma ședinței din 15 septembrie 1877 „premiul de 4 000 lei din fondul Năsturel-Herescu” (Al. Dobre, *op. cit.*, p. 116—117).

[75] T. Vianu, *op. cit.*, p. 114.

[76] N. Manolescu, *op. cit.*, p. 101. Ansamblul considerațiilor autorului despre *Istoria arheologiei* la p. 84—107.

[77] D. Tudor, *Analele Universității București*, seria științe sociale, istorie, 12, 1963, 30, p. 22—23.

[78] *Ibid.*, p. 23. Cursurile din anii 1888—1891 sînt păstrate în manuscris la BAR, *Arhiva Odobescu*, mss. 5346—5351.

Înrudite îndeaproape cu prelegerile *ex cathedra* ale lui Odobescu sînt conferințele ținute de acesta în aula Academiei sau la Ateneul Român. Ne gîndim, bunăoară, la ciclul de conferințe din 1872 dedicat artelor în România, subsumat scopului de a defini ,,instinctul estetic'' al poporului român[80], dar, în același timp, prima încercare de periodizare și clasificare sistematică a antichităților preistorice de pe teritoriul țării noastre — sîntem în ajunul *Daciei înainte de romani* a lui Tocilescu (1880) ! — , la lucrarea despre diadema de la Novočerkask, care a avut la bază o conferință susținută în 1878, la conferința din 1888, cu ocazia inaugurării noului local al Ateneului Român, despre monumentele circulare antice, la conferința din 1889 despre unele probleme de heraldică. Simpla enumerare a acestor conferințe este semnificativă; din Sciția pînă în Roma imperială, de la uneltele de piatră și os din ,,periodul preistoric'' și pînă la emblemele heraldice ale domnitorilor moldavi, Odobescu și-a revărsat cu dărnicie asupra auditoriului imensa sa informație, care era, la rîndul ei, rodul unor lecturi susținute și al unor studii pe obiecte și monumente realizate nemijlocit, la fața locului.

Același veșnic neobosit Odobescu este și cel care a înțeles ca nimeni altul în epocă necesitatea ca tînăra știință arheologică românească să iasă din carapacea provincialismului, a strîmtului cerc de anticari de la București, pentru a se confrunta cu cele mai de seamă realizări ale arheologiei europene. El însuși om al Europei în aceeași măsură în care a fost un înflăcărat patriot, Odobescu s-a integrat armonios în elita arheologiei europene, reprezentate deopotrivă de școala franceză, cea germană și cea rusă. Émile Egger, fostul său profesor la Sorbona, Wilhelm Froehner, G. Capellini, A. Ubicini, Alexis Uvarov, binecunoscutul cercetător al antichităților scito-sarmatice și grecești din Rusia, Franz Bock, cercetător competent al tezaurului de la Pietroasa, Ferdinand de Lasteyrie și Charles de Linas, cei doi exegeți ai toreuticii policrome, Rómer Floris, unul din șefii școlii de istorie veche de la Pesta și mulți alții au fost prieteni, colegi apropiați sau corespondenți constanți ai lui Odobescu. Odobescu executa desene și redacta note după obiectele de la Ermitaj, pe care le trimitea cu o dărnicie de ,,milionar'' — cum recunoaște Charles de Linas[81] — colegilor săi din Franța. Lucrările sale erau recenzate elogios în Franța[82], ținea comunicări la Paris, la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres[83], era solicitat să publice în reviste dintre cele mai prestigioase, precum *Gazette archéologique*[84], își tipărea lucrarea despre tezaurul de la Pietroasa la Paris, era consultat de arheologii maghiari în privința unor obiecte de orfevrărie ,,barbară''[85], participa la congresele internaționale de preistorie. Relativ tînăr încă, a prezentat la Copenhaga, în 1869, o comunicare care făcea sinteza întregii preistorii pe teritoriul României — pe baza foarte puținelor date ce-i stăteau atunci la dispoziție — și care a fost onorată de remarcile admirative ale unor Capellini, Worsaae, Vogt, de Quatrefages sau Desor[86]. Doi ani mai tîrziu îl găsim antrenînd o pleiadă întreagă de oameni de cultură din România — P.S. Aurelian, Gregoriu Ștefănescu, Constantin Esarcu, Bogdan Petriceiu Hasdeu, dr. P. Iatropol, Pavel Iacovenco — în sprijinirea materială a Congresului de arheologie și antropologie de la Bologna[87]. Dacă ar fi găsit mai multă înțelegere la autorități, ar fi organizat, desigur, un congres similar la București, eforturile sale în acest sens depunînd mărturie pentru consecvența cu care și-a urmat proiectul[88].

Odobescu știa foarte bine că pînă la fundamentarea unei școli arheologice românești era nevoie ca tinerii să-și desăvîrșească studiile în universități occidentale și, mai mult decît atît, că și arheologii deja formați simțeau nu numai necesitatea de a schimba informații și de a se documenta în muzee și biblioteci străine, dar și dorința de a fi judecați de instanța științifică europeană. În țara în care, fără un Odobescu sau un Tocilescu, ar fi fost admise *tale quale* și ,,alfabetul dacic de la Slon'' și ,,lulelele preistorice'' ale lui Bolliac și în care Odobescu își ceda diurna de academician pentru a achiziționa pentru Academie cărțile de bază pentru documentarea în vederea întocmirii unei lucrări despre Dacia preromană — care pînă atunci nu fusese scrisă și a fost nevoie de un concurs academic pentru a stimula o asemenea intreprindere—, cadrul era prea strîmt. Înseși lucrările lui Odobescu publicate în limba română și netraduse în franceză au

---

[79] Al. Tzigara-Samurcaș, în CL, 67, 1934, 7—9, p. 608.

[80] Din proiectatul ciclu *(Răpede ochire asupra producțiunilor artistice din trecut în țara noastră și asupra instinctului artistic al poporului român)* de patru conferințe — corespunzînd celor patru perioade distinse de Odobescu (,,periodul preistoric'', ,,roman'', ,,barbar'', ,,românesc'') — cărturarul nu a ținut decît două conferințe, din care nu a publicat-o decît pe prima, sub titlul *Artele din România în periodul preistoric* (vezi n. 120). A doua conferință a fost ținută la 18 ianuarie 1873 *(Despre artele din România în epoca romană și în timpii Barbarilor. Considerațiuni asupra tezaurului de la Pietroasa)*, dar nu a văzut lumina tiparului. Următoarele două conferințe *(Arta bizantină în România sau arta națională română. Considerațiuni asupra bisericei episcopale de la Curtea de Argeș* și *Instinctul estetic al poporului român. Ornamentațiunile poporane de stil românesc)* nu au mai fost ținute.

[81] Ch. de Linas, în *Mémoires de l'Académie d'Arras*, 12, 1880, p. 1—2.

[82] *Ibid.*, p. 1—19; idem, în *Revue archéologique*, 1880, avril, 12 p., extras; idem, *Les origines de l'orfévrerie cloisonnée*, vol. al 2-lea, Paris, 1878, p. 134.

[83] Este cazul comunicării de la 8 decembrie 1865, *Notice sur le trésor de Pétrossa, découvert en Roumanie et conservé au Musée naturel de Bucarest*, publicată ulterior în *La voix de la Roumanie*, 6, nr. 30, 14 iunie 1866 (în acest volum, partea a doua).

[84] Este cazul celor două studii, *Plateau antique en argent et sarcophage en pierre ornés de sujets de chasse, trouvés en Roumanie* și *La coupe de la déesse Nana-Anat conservée au Cabinet de Médailles de Paris. Étude sur quelques pièces d'orfévrerie orientale postérieures à la conquête de l'Asie Centrale par Alexandre le Grand*, publicate în nr. 12, 1887, p. 72—80, respectiv 10, 1885, p. 286—296 și 11, 1886, p. 5—15 și 70—86. Înainte de a publica aceste studii, Odobescu fusese invitat încă din 1879 de Georges Perrot, conducătorul de atunci al prestigioasei publicații, să trimită pentru *Gazette archéologique* un rezumat (,,en huit ou en dix pages'') al importantei sale lucrări despre diadema din tezaurul de la Novočerkask (vezi scrisoarea lui G. Perrot din 22 decembrie 1879, BCS, mss. 14 728 024 P, la Filofteia Mihai, Rodica Bichis, *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*, București, 1984, p. 266—267).

[85] Vezi *Pannonia és Dácia régészeti érdekei*, în *Archaeologiai Értesítö*, 1, 1869, 7, 15 martie (în acest vol., p. 357—362), unde se face referire la ,,inelul de la Brașov'', al cărui desen fi fusese trimis lui Odobescu de către Rómer Floris, cu rugămintea ca cercetătorul român să-i furnizeze analogii.

[86] Vezi SLI, II, p. 148, n. 1. Tot ca o recunoaștere europeană a meritelor lui Odobescu în arheologie trebuie privită și alegerea sa ca membru corespondent al Institutului Arheologic German de la Roma la 9 decembrie 1873 (pe diploma de numire se află semnăturile lui Richard Lepsius și Theodor Mommsen!). Vezi G. Șerban, *op. cit.*, p. 351.

[87] Toți cei citați participă la o subscripție inițiată de Odobescu la 24 octombrie 1871 (cf. G. Șerban, *op. cit.*, p. 348).

[88] Vezi I. Andrieșescu, în *Revista de preistorie și antichități naționale*, 1, 1937, 1, p. 11—15; M. Petrescu-Dîmbovița, *ibid.*, 2—4, 1940, p. 119.

fost repede date uitării [89], în vreme ce *Le trésor de Pétrossa* continuă să figureze pînă astăzi în orice bibliografie, chiar și minimală, dedicată acestei descoperiri [90].

Alexandru Odobescu – istoric și arheolog al epocii romane

Clasicist prin formație, cunoscător al literaturii grecești și latine — din care a tradus, fie ca exercițiu, fie pentru publicare, încă din anii de ucenicie — , Odobescu nu s-a consacrat, oricît ar părea de paradoxală această afirmație, niciodată antichităților romane de pe teritoriul țării noastre decît în mod tangențial. Deși mănunchiul de scrieri în acest domeniu acoperă o bună parte din opera sa arheologică, atingerile sale cu monumentele romane au fost mai degrabă întîmplătoare : exemplificări în cursuri universitare sau conferințe, prelucrări de informații venite pe calea *Cestionarului arheologic*. Pe de altă parte, raportarea la antichitatea greco-romană se face permanent în toate celelalte scrieri, fie că este vorba de lucrările de preistorie sau de cele referitoare la toreutica „barbară''.

Nefamiliarizat cu cercetările de teren — scădere care i-a fost chiar direct reproșată și de care el însuși era conștient —, Odobescu a preferat să-și caute armele în arsenalul istorico-filologic. Obiectul arheologic nu avea, în concepția sa, statutul de document în sine, nu constituia un *fapt*, ci doar o reflectare, o confirmare a tradiției literare antice. Odobescu nu operează cu conceptul de *tip*, lucru care e departe de a i se putea imputa, atîta vreme cît tipologia era pe cale să fie introdusă ca metodă fundamentală în arheologie abia în anii în care scria Odobescu [91]. În schimb, se folosește analogia, aceasta însă nu în sensul strict arheologic al cuvîntului, ci, mai degrabă, ca procedeu literar-erudit. Cu riscul de a forța termenii, îndrăznim să afirmăm că același spirit care îl călăuzește pe cititorul lui *Pseudokynegetikos* din Elada lui Pausanias și a lui Goethe pînă pe plaiurile Bisocei și din universul Dianei la vînătoare în diferitele ei ipostaze plastice pînă în Roma monumentală a lui Traian sau a lui Constantin cel Mare, și aceasta în acordurile unui *lied* german sau ale corului din *Freischütz*, întrerupte din cînd în cînd de cîte un intermezzo schillerian, același spirit se manifestă și atunci cînd vastele excursuri sînt menite să construiască analogii între frizele unui monument roman, precum sarcofagul Ghica, și unele dintre reprezentările de pe tava de la Concești, între trofeul de la Adamclisi și rhytonul de la Poroina sau între sanctuarul megalitic de la Stonehenge și mormîntul circular al Caeciliei Metella.

Studiile de arheologie romană constituie în această privință un bun exemplu. Tematic, sfera de interes a lui Odobescu se împarte în cîteva compartimente : antichitățile romane de pe teritoriul României — în special, cele din Oltenia și, tangențial, monumentul triumfal de la Adamclisi, dar și, după cum vom vedea, plastica cultuală din Dacia romană—, arta romană din epoca lui Traian și arhitectura romană, în general.

Cele mai însemnate contribuții sînt, după cum era de așteptat, cele care se înscriu în prima dintre seriile de preocupări pe care le-am enunțat. Interesul lui Odobescu față de monumentele Olteniei romane este o consecință firească a lucrului la proiectatul repertoriu arheologic al României. *Cestionarul* publicat *in extenso* în introducerea la lucrarea consacrată antichităților din Romanați dovedește intenția de sistematizare a cunoștințelor referitoare la această zonă arheologică. Nu mai puțin semnificative sînt anexele compilate după articolele din literatura epocii care se referă la această chestiune ; anexele ajung să constituie un *corpus* de *testimonia* pentru toate intreprinderile arheologice din sudul Olteniei, de la începuturi pînă în 1878.

Odobescu notează cu o precizie, pe care nu putem decît să regretăm că nu au dovedit-o precedesorii și contemporanii săi, toate datele referitoare la descoperiri arheologice pe teritoriul județului Romanați : ruine de cetăți, drumul roman de-a lungul Oltului, „brazda lui Novac'', stațiunea preistorică de la Vădastra, monumente medievale. Prezentarea este coerentă, pe probleme, iar discernămîntul critic iese în evidență pe tot parcursul scrierii. Nu lipsesc nici ironiile, care țintesc fie către cei ce au jefuit, mai ales Mavros și Ghica, vestigiile arheologice ale Daciei Inferior, fie către „folclorul'' local, de exemplu, atunci cînd constată că „uriașii'', cărora tradiția populară a zonei le atribuia niște inscripții, „vorbeau latinește''. Fiind vorba de o operă de compilație, lipsesc datele inedite, nu sînt publicate inscripții noi, cum făcuse Laurian în *Istriana*. Importanța lucrării constă, în primul rînd, în faptul că Odobescu a prezentat sistematic un material împrăștiat în diferite colecții și comunicat parțial în publicații de mică circulație și că a oferit multe indicații topografice prețioase pentru cercetările ulterioare. Prin informațiile pe care le cuprinde, mai ales despre unele obiecte care s-au pierdut între timp, lucrarea lui Odobescu este consultată și astăzi cu interes de cei ce se dedică cercetării monumentelor romane din Dacia Inferior [92].

În afară de această scriere, Odobescu nu a mai avut contacte apropiate cu monumentele Daciei romane, dacă exceptăm o mică notiță — de fapt, o scrisoare mai amplă de răspuns trimisă prietenului său budapestan, Rómer Floris, și care, odată publicată de acesta din urmă în *Archaeologiai* fost repede date uitării [89], în vreme ce *Le trésor de Pétrossa* continuă să figureze pînă astăzi în orice bibliografie, chiar și minimală, dedicată acestei descoperiri [90].

---

[89] Poate că nimic nu este mai concludent pentru a argumenta această afirmație decît destinul total diferit al celor două studii-„surori'', *Novočerkask* și *Nana Anat*. Primul a fost publicat în limba română în 1879, iar Odobescu i-a trimis un exemplar, între alții, lui G. Perrot. Prin scrisoarea de la 22 dec. 1879 (vezi n. 84), acesta îi mulțumește, dar își exprimă regretul că nu poate consulta decît planșele și tabla de materii, textul propriu-zis fiindu-i inaccesibil din cauza limbii. „Pourquoi n'avez vous pas fait — îl întreabă Perrot pe Odobescu — ce qu'ont fait, depuis plusieurs années, certains savants hollandais, suédois ou danois, ceux qui écrivent des langues qui ne sont guère sues hors du pays auquel ils appartiennent? A leur mémoire écrit dans leur langue nationale ils ont ajouté un court résumé écrit en allemand ou en français, dans une *Weltsprache* quelconque''. (O dificultate similară resimțise și Odobescu, dovadă faptul că în *Pannonia és Dácia* arăta că nu-i fuseseră accesibile, din aceleași motive, studiile de specialitate din Ungaria). Încă de atunci apăruse „bariera'' lingvistică în cercurile științifice! Fapt este că lucrarea despre Novočerkask, publicată doar în limba română (Odobescu însuși avea să regrete că nu a publicat și o variantă în limba franceză — vezi scrisoarea nr. 1092 din 2/14 februarie, *Opere*, X), a rămas total necunoscută, nefiind citată de Minns, Rostovtzeff, Werner etc.; în schimb, este citat aproape mereu Charles de Linas, căruia Odobescu îi pusese la dispoziție o informație exhaustivă (vezi comentariul nostru la *Novočerkask*). Lucrarea despre *Nana Anat*, adevărat pandant la *Novočerkask*, cu aceleași virtuți științifice, figurează însă în aproape toate lucrările de specialitate; un exemplu concludent: L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Emitage*, Berlin—Leipzig, 1929, p. 51—52.

[90] R. Harhoiu, ultimul exeget al tezaurului de la Pietroasa (*The fifth-century A. D. treasure from Pietroasa, Romania, in the light of recent research*, Oxford, 1977) consideră că „lucrarea lui Odobescu rămîne astăzi o lucrare de referință pentru specialistul epocii migrației'' (în *Opere*, IV, p. 1011).

[91] Vezi *supra*, n. 11.

[92] D. Tudor, OR^4, p. 16.

Alexandru Odobescu — istoric și arheolog al epocii romane

Clasicist prin formație, cunoscător al literaturii grecești și latine — din care a tradus, fie ca exercițiu, fie pentru publicare, încă din anii de ucenicie — , Odobescu nu s-a consacrat, oricît ar părea de paradoxală această afirmație, niciodată antichităților romane de pe teritoriul țării noastre decît în mod tangențial. Deși mănunchiul de scrieri în acest domeniu acoperă o bună parte din opera sa arheologică, atingerile sale cu monumentele romane au fost mai degrabă întîmplătoare : exemplificări în cursuri universitare sau conferințe, prelucrări de informații venite pe calea *Cestionarului arheologic*. Pe de altă parte, raportarea la antichitatea greco-romană se face permanent în toate celelalte scrieri, fie că este vorba de lucrările de preistorie sau de cele referitoare la toreutica „barbară”.

Nefamiliarizat cu cercetările de teren — scădere care i-a fost chiar direct reproșată și de care el însuși era conștient —, Odobescu a preferat să-și caute armele în arsenalul istorico-filologic. Obiectul arheologic nu avea, în concepția sa, statutul de document în sine, nu constituia un *fapt*, ci doar o reflectare, o confirmare a tradiției literare antice. Odobescu nu operează cu conceptul de *tip*, lucru care e departe de a i se putea imputa, atîta vreme cît tipologia era pe cale să fie introdusă ca metodă fundamentală în arheologie abia în anii în care scria Odobescu [91]. În schimb, se folosește analogia, aceasta însă nu în sensul strict arheologic al cuvîntului, ci, mai degrabă, ca procedeu literar-erudit. Cu riscul de a forța termenii, îndrăznim să afirmăm că același spirit care îl călăuzește pe cititorul lui *Pseudokynegetikos* din Elada lui Pausanias și a lui Goethe pînă pe plaiurile Bisocei și din universul Dianei la vînătoare în diferitele ei ipostaze plastice pînă în Roma monumentală a lui Traian sau a lui Constantin cel Mare, și aceasta în acordurile unui *lied* german sau ale corului din *Freischütz*, întrerupte din cînd în cînd de cîte un intermezzo schillerian, același spirit se manifestă și atunci cînd vastele excursuri sînt menite să construiască analogii între frizele unui monument roman, precum sarcofagul Ghica, și unele dintre reprezentările de pe tava de la Concești, între trofeul de la Adamclisi și rhytonul de la Poroina sau între sanctuarul megalitic de la Stonehenge și mormîntul circular al Caeciliei Metella.

Studiile de arheologie romană constituie în această privință un bun exemplu. Tematic, sfera de interes a lui Odobescu se împarte în cîteva compartimente : antichitățile romane de pe teritoriul României — în special, cele din Oltenia și, tangențial, monumentul triumfal de la Adamclisi, dar și, după cum vom vedea, plastica cultuală din Dacia romană—, arta romană din epoca lui Traian și arhitectura romană, în general.

Cele mai însemnate contribuții sînt, după cum era de așteptat, cele care se înscriu în prima dintre seriile de preocupări pe care le-am enunțat. Interesul lui Odobescu față de monumentele Olteniei romane este o consecință firească a lucrului la proiectatul repertoriu arheologic al României. *Cestionarul* publicat *in extenso* în introducerea la lucrarea consacrată antichităților din Romanați dovedește intenția de sistematizare a cunoștințelor referitoare la această zonă arheologică. Nu mai puțin semnificative sînt anexele compilate după articolele din literatura epocii care se referă la această chestiune; anexele ajung să constituie un *corpus* de *testimonia* pentru toate intreprinderile arheologice din sudul Olteniei, de la începuturi pînă în 1878.

Odobescu notează cu o precizie, pe care nu putem decît să regretăm că nu au dovedit-o precedesorii și contemporanii săi, toate datele referitoare la descoperiri arheologice pe teritoriul județului Romanați : ruine de cetăți, drumul roman de-a lungul Oltului, „brazda lui Novac”, stațiunea preistorică de la Vădastra, monumente medievale. Prezentarea este coerentă, pe probleme, iar discernămîntul critic iese în evidență pe tot parcursul scrierii. Nu lipsesc nici ironiile, care țintesc fie către cei ce au jefuit, mai ales Mavros și Ghica, vestigiile arheologice ale Daciei Inferior, fie către „folclorul” local, de exemplu, àtunci cînd constată că „uriașii”, cărora tradiția populară a zonei le atribuia niște inscripții, „vorbeau latinește”. Fiind vorba de o operă de compilație, lipsesc datele inedite, nu sînt publicate inscripții noi, cum făcuse Laurian în *Istriana*. Importanța lucrării constă, în primul rînd, în faptul că Odobescu a prezentat sistematic un material împrăștiat în diferite colecții și comunicat parțial în publicații de mică circulație și că a oferit multe indicații topografice prețioase pentru cercetările ulterioare. Prin informațiile pe care le cuprinde, mai ales despre unele obiecte care s-au pierdut între timp, lucrarea lui Odobescu este consultată și astăzi cu interes de cei ce se dedică cercetării monumentelor romane din Dacia Inferior [92].

În afară de această scriere, Odobescu nu a mai avut contacte apropiate cu monumentele Daciei romane, dacă exceptăm o mică notiță — de fapt, o scrisoare mai amplă de răspuns trimisă prietenului său budapestan, Rómer Floris, și care, odată publicată de acesta din urmă în *Archaeologiai*

---

[89] **Poate** că nimic nu este mai concludent pentru a argumenta această afirmație decît destinul total diferit al celor două studii-„surori”, *Novočerkask* și *Nana Anat*. Primul a fost publicat în limba română în 1879, iar Odobescu i-a trimis un exemplar, între alții, lui G. Perrot. Prin scrisoarea de la 22 dec. 1879 (vezi n. 84), acesta îi mulțumește, dar își exprimă regretul că nu poate consulta decît planșele și tabla de materii, textul propriu-zis fiindu-i inaccesibil din cauza limbii. „Pourquoi n'avez vous pas fait — îl întreabă Perrot pe Odobescu — ce qu'ont fait, depuis plusieurs années, certains savants hollandais, suédois ou danois, ceux qui écrivent des langues qui ne sont guère sues hors du pays auquel ils appartiennent? A leur mémoire écrit dans leur langue nationale ils ont ajouté un court résumé écrit en allemand ou en français, dans une *Weltsprache* quelconque”. (O dificultate similară resimțise și Odobescu, dovadă faptul că în *Pannonia és Dácia* arăta că nu-i fuseseră accesibile, din aceleași motive, studiile de specialitate din Ungaria). Încă de atunci apăruse „bariera” lingvistică în cercurile științifice! Fapt este că lucrarea despre Novočerkask, publicată doar în limba română (Odobescu însuși avea să regrete că nu a publicat și o variantă în limba franceză — vezi scrisoarea nr. 1092 din 2/14 februarie, *Opere*, X), a rămas total necunoscută, nefiind citată de Minns, Rostovtzeff, Werner etc.; în schimb, este citat aproape mereu Charles de Linas, căruia Odobescu îi pusese la dispoziție o informație exhaustivă (vezi comentariul nostru la *Novočerkask*). Lucrarea despre *Nana Anat*, adevărat pandant la *Novočerkask*, cu aceleași virtuți științifice, figurează însă în aproape toate lucrările de specialitate; un exemplu concludent: L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Emitage*, Berlin—Leipzig, 1929, p. 51—52.

[90] R. Harhoiu, ultimul exeget al tezaurului de la Pietroasa (*The fifth-century A. D. treasure from Pietroasa, Romania, in the light of recent research*, Oxford, 1977) consideră că „lucrarea lui Odobescu rămîne astăzi o lucrare de referință pentru specialistul epocii migrației” (în *Opere*, IV, p. 1011).

[91] Vezi *supra*, n. 11.

[92] D. Tudor, OR^4, p. 16.

Értesítő[93], a ajuns să se constituie într-un articol independent. În această notiță Odobescu face o foarte judicioasă sistematizare a reliefurilor cultuale din Dacia. La vremea aceea, în 1869, mărturisea chiar că ar intenționa să dezvolte subiectul, ceea ce ,pînă la urmă, nu a realizat. Pînă și în această formă preliminară însă sînt vizibile cunoștințele lui Odobescu în acest domeniu[94]. De altfel, deși nu a scris mai nimic despre Dacia preromană sau romană, este evident că Odobescu stăpînea informația referitoare la acest subiect, măcar dacă ne gîndim la operele citate de el în *Bibliografia Daciei*.

Un loc central îl ocupă în opera lui Odobescu arta romană în epoca lui Traian. În acest caz, pe lîngă motivația științifică, un rol de seamă l-a jucat climatul epocii în care scria autorul.

Romanitatea poporului român — idee fundamentală în literatura noastră umanistă și, mai ales, în scrierile Școlii Ardelene[95] — a fost mereu legată pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea de un fel de mit al eroului eponim : împăratul Traian. În a doua jumătate a secolului acest mit a fost considerabil reînviorat, atît prin confluența culturală cu cel de-al doilea val latinizant, cît mai cu seamă prin conotațiile politice iscate în efervescentul climat de emulație națională. Traian era simbolul unității încă neîmplinite în epocă și, mai mult decît atît, reprezenta civilizația însăși. Antiteza între Traian și Decebal era cea între civilizație și barbarie ; „bunul Traian" este opus de Odobescu „sălbaticului Decebal", iar cucerirea romană a Daciei reprezintă faptul providențial prin care s-a pus capăt unei „întunecate asupriri" venite din partea unui rege barbar[96] (fie el și „rege-erou", cum Odobescu însuși îl numește în altă parte[97]). Traian este „fondatorul neamului românesc" pentru Dimitrie Bolintineanu[98], „fondatorul coloniei latine de la Dunăre", pentru Odobescu[99], provincia Dacia este numită „Dacia traiană" de către A. D. Xenopol. De la Traian începe istoria românilor, toată succesiunea de civilizații anterioare la Dunărea de jos fiind de domeniul preistoriei[100]. Traian întrupează toate virtuțile antice — valori spre care spiritele ilustre ale tuturor epocilor corupte au tînjit cu melancolie.

Factorii politici înșiși uzau pe scară largă de mitul lui Traian. Hasdeu edita *Columna lui Traian* într-o țară în care fiecare tîrg mai răsărit avea cel puțin o stradă care se numea Traian și în care se vehiculau bancnote de 20 de lei cu chipul lui Traian. Proiectele de a dura o statuie ecvestră a lui Traian alături de cea deja existentă a lui Mihai Viteazul în fața *Almei Mater* bucureștene sau de a reconstitui o „copie fidelă" a columnei la București (toate acestea nerealizate însă pînă la urmă) sînt reflexe ale aceleiași stări de lucruri. Pentru toată suflarea românească, de la copiii de școală care vedeau chipul biruitorului de la Dunăre pe prima filă a manualului de istorie pentru școlile elementare și pînă la venerabilii academicieni Laurian sau Hasdeu, Traian era, înainte de toate, „eroul național".

La toate aceste determinanțe naționale se mai adaugă însă faptul de loc neglijabil că istoriografia europeană însăși continua să fie bîntuită de mitul antic al optimului principe. *Imperator*, dar și *iustissimus omnium senator*[101], Traian a fost o personalitate de excepție care a guvernat imperiul într-o epocă de apogeu. În epoca sa, prin cercurile de *amici* frecventate de cei mai iluștri literați ai vremii, s-a născut — nu fără legătură cu prejudecăți și resentimente dintre cele mai evidente — un clișeu de largă rezonanță în istoriografia antică, antiteza dintre Traian și precursorul său, „tiranul" Domițian[102]. Ulterior, într-o epocă în care imperiul începuse să-și trăiască agonia, Traian a ajuns să constituie un model ; împăratul Decius din veacul al III-lea și-a însușit nu numai numele lui Traian, ci și elementele fundamentale ale programului politic al acestuia[103]. Istoriografia secolului al XIX-lea a preluat necritic tradiția antică, clișeele autorilor romani fiind perceptibile la tot pasul în lucrări de larg răsunet, precum cele ale lui J. Dierauer[104] sau C. de la Berge[105]. Orice exeget al epocii lui Traian se afla mai mult sau mai puțin în pericol să cadă în apologetică.

Pe lîngă aceste curente care i-au marcat decisiv intreprinderile, Odobescu nu putea rămîne nesimțitor nici la faptul că epoca lui Traian era aceea a unor împliniri artistice de excepție, plasate de estetica pe care o profesa în contrast cu arta „decăzută" a unei epoci „barbare", care nu era alta decît cea imperială tîrzie, epoca lui Constantin cel Mare[106] !

Cînd scrie despre Traian, Odobescu face, așadar, să vibreze într-o tonalitate patriotică avîntată coarda auditoriului sau a cititorilor săi prin efortul de a evoca imaginea unui mare om într-o epocă de propășire politică și artistică.

O primă ocazie i s-a oferit în 1872, cînd publică scurta notiță despre descoperirea de la Blain, din Bretagne[107]. Un vas de *terra sigillata*, produs al manufacturilor de la La Graufesenque, reprezentînd un dac între două lăncii și purtînd o inscripție în care apare numele lui Decebal, îi fusese făcut cunoscut lui Odobescu de către Wilhelm Froehner[108], cu care scriitorul și arheologul român era în strînse relații[109]. Pe bună dreptate, Odobescu pune în legătură acest document ceramic cu episodul războaielor daco-romane și uciderea lui Decebal, intuiție remarcabilă, confirmată recent de cercetările din atelierele de *terra sigillata* de unde provine acest vas, care au demonstrat că la un moment dat a existat o serie întreagă de asemenea produse menite să preamărească strălucita victorie obținută de

---

[93] Vezi n. 85.

[94] Dintre numeroasele remarci judicioase și intuiții strălucitoare, de-a dreptul surprinzătoare ni se pare observația că reprezentările cuplului de călăreți care încadrează o „Mare Zeiță" — care astăzi sînt denumite tehnic „Cavaleri danubieni" — par „a se referi la un cult existent doar în Dacia", lucru confirmat de cercetările ulterioare. Vezi comentariul nostru, în acest vol.

[95] A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; St. Brezeanu, *La continuité daco-roumaine. Science et politique*, București, 1984, p. 45—64.

[96] *Ateneul Român*, în acest vol., p. 307.

[97] *Un vas de lut* (vezi n. 107), în acest vol., p. 93.

[98] D. Bolintineanu, *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc*, București, 1869.

[99] *Împăratul Traian*, în acest vol., p. 247.

[100] *Artele din România*, SLI, II, p. 249.

[101] Martial, 10, 72, 9.

[102] Acest clișeu este „demascat" ca fals de K. H. Waters, în AJPh, 90, 1969, p. 385—404.

[103] Pentru această interesantă domnie și programul ei ideologic vezi F. S. Salisbury, H. Mattingly, în JRS, 14, 1924, p. 1—23; L. Fronza, în *Annali Triestini*, 21, 1951, p. 227—245; 23, 1953, p. 311—333; cf. A. Alföldi, *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jhs. nach Christus*, Darmstadt, 1967, p. 343.

[104] J. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians*, Leipzig, 1868.

[105] C. de la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877.

[106] Vezi *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 150.

[107] *Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Bretania)*, în *Columna lui Traian*, 3, 1871, nr. 34 (144), 1 dec., p. 313—315 (apare și în broșură în 1873).

[108] Vasul fusese descoperit în 1868 și figurează acum în CIL, X, sub nr. 10 013, 39 (aici și bibliografia pînă în momentul respectiv). Despre Wilhelm Froehner vezi nota de la *Un vas de lut*.

[109] La 9 septembrie 1871 Odobescu îl propune pe Froehner, alături de alți arheologi europeni, ca membri de onoare ai Academiei Române (cf. G. Șerban, *op. cit.*, p. 347).

Traian la Dunăre[110]. Cu această ocazie, Odobescu face și o mică incursiune epigrafică în urmărirea inscripțiilor care pomenesc numele de Decebal[111]. Mai discret decît în scrierile ulterioare, încă din această notiță răzbate simpatia lui Odobescu pentru Traian, învingătorul lui Decebal.

În anul universitar 1874/1875, în cursul său de *Istoria arheologiei* (publicat în 1877), Odobescu face referire constantă la arta din epoca lui Traian. Această artă reprezintă pentru Odobescu un punct culminant al exprimării plastice romane, opoziția netă fiind — în conformitate cu punctul de vedere dominant din veacul al XIX-lea, înainte de „redescoperirea" artei romane tîrzii — cu producțiile artistice ale epocii constantiniene („o artă cu totul decăzută")[112]. Antiteza este construită pornindu-se de la „însușirea" de către Constantin cel Mare a frizelor de pe arcul triumfal al lui Traian. S-ar putea obiecta că atitudinea lui Odobescu ar decurge mai puțin din iubirea pătimașă pentru Traian, ci mai degrabă din crezul său estetic, deci opoziția nu ar fi între Traian și Constantin, ci doar între arta „clasică" și cea tîrzie ; ne vine însă greu să credem că la catedra universitară Odobescu ar fi adoptat o altă poziție decît aceea pe care și-o definise limpede în *Pseudokynegetikos* cu doar un an înainte (1873) : „Deși-mi vine foarte cu greu să aduc așa necuviincioasă pîră împotriva sfîntului împărat și patron al Bucureștiului, dar — am mai spus-o și într-alt loc — eu țin întotdeauna cu Traian și nu pot să las ca să i se ia ce este al lui"[113].

Că Odobescu „ține" cu Traian o dovedește pe deplin faptul că, după revenirea la catedră, în anul universitar 1887/1888 prezintă un curs intitulat semnificativ : *Traian și despre toate acele monumente care se rapoartă la istoria persoanei și a epocei*. Doar două prelegeri ale acestui curs au fost publicate[114]. Prima prelegere — un fel de argument pentru viitoarea intreprindere — definește în termenii cei mai limpezi hieratismul demersului odobescian, dar și înflăcărătorul său avînt patriotic. Profesorul trece în revistă toate datele literare despre Traian — puținele pe care vitregia sorții le-a transmis în tradiție manuscrisă — și expune sintetic aspecte ale importantei domnii a învingătorului dacilor. Dacă această prelegere inaugurală are un caracter, mai degrabă, programatic, Odobescu neinsistînd asupra amănuntelor, în schimb, cealaltă prelegere publicată, cea dedicată statuilor antice reprezentîndu-l pe Traian, constituie o dovadă foarte concludentă pentru profunzimea cursurilor universitare ale lui Odobescu. Cărturarul alcătuiește un mic *corpus* de reprezentări plastice ale marelui împărat, dînd pentru fiecare caz descrieri exacte și indicații ale locului de conservare. Este drept că astăzi lucrarea nu mai prezintă valoare, întrucît multe din statuile aduse în discuție de Odobescu au fost dovedite de exegezele moderne fie drept falsuri, fie drept statui autentice, atribuibile însă altor împărați decît Traian[115]. Nu trebuie uitat însă că la acea dată nu apăruse încă lucrarea fundamentală a lui J. J. Bernoulli[116] — unul din primele modele

---

[110] M. Labrousse, în *Apulum*, 19, 1981, p. 57—63.

[111] De menționat însă că inscripția de la Arrabona (Raab), din Pannonia Superior, citată de Odobescu, unde editorii mai vechi (Gruterus, iar după el Ackner și Müller) văzuseră numele lui Decebal, trebuie eliminată din discuție (vezi comentariul nostru la *Un vas de lut*).

[112] *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 150.

[113] *Pseudokynegetikos*, SLI, III, p. 71.

[114] *Împăratul Traian după monumente arheologice. Lecțiune introductivă la cursul de arheologie la Universitatea din București 1887*, în CL, 21, 1887, 9, p. 745—758; *Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice, ibid.*, 22, 1888, 2, p. 97—119.

[115] Vezi comentariul nostru la *Iconografia lui Traian.*

[116] *Römische Ikonographie*, vol. al 2-lea, partea a 2-a, Stuttgart, 1891 (capitolul despre iconografia lui Traian).

ale genului de exegeză modernă în acest domeniu — , iar lumea științifică și Odobescu însuși încă mai apelau la repertorii de genul celor întocmite de Visconti. O dată mai mult se dovedește că greșelile savantului român erau, în cea mai mare măsură, greșelile epocii, determinate de insuficiența informației și de nedesăvîrșita pregătire metodologică. Prin demersul său, Odobescu se situează la confluența erudiției anticare cu rigoarea universitară a discursului critic.

Arta romană în epoca lui Traian este, așadar, privită cu sensibilitatea unui iubitor de frumos convins că monumentele din vremea optimului principe reprezintă arta clasică în sine, însă și din perspectiva unui admirator pătimaș al împăratului sub domnia căruia această artă a înflorit. Nu putem decît să regretăm faptul că Odobescu și-a întrerupt firul vieții doar cu cîțiva ani înainte de a fi martorul atribuirii de către Tocilescu a ansamblului comemorativ de la Adamclisi marelui împărat.

Monumentul de la Adamclisi figurează totuși în opera lui Odobescu. Cel care era la curent cu toate noutățile arheologiei europene — de la cercetările lui G. Perrot în Orient pînă la săpăturile lui H. Schliemann de la Micene — nu putea rămîne insensibil la o descoperire atît de importantă făcută chiar pe teritoriul țării noastre. Monumentul este tratat — destul de sumar, pentru că la acea dată cercetările erau încă în curs, iar Tocilescu nu publicase nimic — în conferința ținută la Ateneu despre clădirile antice „cu dom circular", unde monumentul este datat, așa cum procedase inițial și Tocilescu, în sec. al IV-lea e.n..

După cum s-a văzut, preocupările de arheologie romană ale lui Odobescu au fost foarte diferite între ele : un repertoriu arheologic al unui județ, un curs universitar despre Traian și monumentele epocii sale și o conferință de arhitectură romană. La acestea se adaugă însă permanentele referiri, în primul rînd în *Istoria arheologiei*, dar și în *Tezaurul de la Pietroasa*, precum și în alte studii, la diferite monumente romane de pe teritoriul țării noastre și din alte locuri. Dat fiind caracterul operelor în care se discută monumente romane, contribuțiile științifice pot fi apreciate ca minore, ceea ce nu înlătură însă nimic din farmecul acestor raite în antichitatea clasică.

Probleme de preistorie în opera arheologică a lui Alexandru Odobescu

Domeniului pe cît de fascinant, pe atît de dificil de abordat al preistoriei cărturarul i-a consacrat doar cîteva scrieri de mai mică întindere. Exceptînd cele cîteva referiri generale din *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Odobescu nu a scris despre preistorie decît în 1869, cînd a ținut o comunicare la Copenhaga, cu ocazia celui de-al IV-lea congres internațional de antropologie și arheologie preistorică[117], urmată la trei ani de un articol despre *Arme și unelte de piatră și os din epocele preistorice aflate în România*[118], în pamfletul despre *Fumurile arheologice* îndreptat împotriva lui Bolliac[119] și în conferința despre *Artele din România în periodul preistoric*[120]. Observăm că toate aceste scrieri se plasează cronologic în anii de debut ai arheologului, fiind cuprinse în intervalul 1868—1874. Mai tîrziu Odobescu va abandona acest domeniu, fiind reținut de lucrul la *Tezaurul de la Pietroasa* și de cursurile sale universitare, ceea ce nu înseamnă însă, în nici un caz, că i-ar fi scăzut interesul pentru preistorie. Un argument important ar fi însuși faptul că în cursul universitar din 1877/1878 a prezentat 60 de prelegeri consacrate preistoriei[121], apoi numeroasele referiri prezentate într-o operă atît de stufoasă precum *Tezaurul de la Pietroasa*. Credem, mai degrabă, că Odobescu și-a dat seama la timp că acest domeniu necesită, în primul rînd, cercetări de teren, săpături de amploare, neputînd fi acoperit doar de erudiția livrescă. Odobescu nu a fost un „preistorician" în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci un comentator scrupulos al realizărilor în acest domeniu, un fel de autor de „cronici arheologice" critice consacrate săpăturilor de epocă preistorică pe teritoriul țării noastre. Chiar și numai prin aceste contribuții, el deține cu autoritate, așa cum s-a arătat în repetate rînduri, locul unui adevărat deschizător de drumuri.

---

[117] Textul comunicării, rezumat de redacția volumului în care au fost editate actele congresului (probabil de către Wilhelm Schmidt, secretarul congresului), a apărut în *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique. Compte-rendu de la 4e session, Copenhague, 1869*, Copenhaga, 1875, p. 116—123. Versiunea românească a aceluiași text a apărut, ca partea I a studiului *Noțiuni preistorice din România*, SLI, II, p. 137—148 (vezi partea a doua a prezentului volum).

[118] *Revista științifică*, 1872 (SLI, II, p. 149—155).

Pentru Odobescu preistoria reprezenta — ca pentru toată suflarea științifică a epocii — *Vorgeschichte* (pre-istorie), adică ceea ce Hegel, cel care introdusese termenul, înțelegea prin perioada dinainte de istorie *(Geschichte)*, aceasta din urmă începînd în momentul apariției tradiției istorice scrise. În domeniul preistoriei intra, deci, întreaga perioadă cuprinsă între apariția omului și epoca greco-romană, respectiv, pentru unele regiuni, epoca marilor imperii orientale. Pe teritoriul țării noastre momentul final îl reprezenta, în această concepție, cucerirea Daciei de către romani. Acest lucru este arătat de Odobescu în introducerea la conferința despre *Artele din România în periodul preistoric*: „Cel dintîi din aceste perioade, cel mai puțin sigur, cel mai necunoscut și cel mai puțin cercetat pînă acum, s-ar începe de o dată cu ivirea ființei omenești pe poalele Carpaților; [. . .] el s-ar sfîrși la epoca memorabilă, cînd puternicul neam al dacilor fu nevoit să facă aci loc și să-și înfrîngă tăria dinaintea armelor romane, învingătoare subt ordinele lui Traian"[122].

În privința etapelor „periodului preistoric", Odobescu adoptă schema general recunoscută de știința arheologică încă de pe la mijlocul secolului trecut, în funcție de criteriul tehnic al materialului din care se confecționau uneltele și armele și de gradul de desăvîrșire al acestora. Sînt astfel deosebite epoca pietrei cioplite, a pietrei „lustruite", a aramei, epoca de bronz și epoca de fier, ceea ce, evident, corespunde periodizării clasice paleolitic-neolitic-chalcolitic-epoca bronzului-epoca fierului[123]. Necunoscut era în epocă mezoliticul; abia prin anii '60 J.J.A. Worsaae abordase studiul sistematic al culturilor costiere din Iutlanda exprimate prin movilele de „Kjökkenmoddings"[124], pe baza cărora se va defini ulterior această importantă etapă între paleolitic și neolitic. De asemenea, nu era bine precizată poziția cronologică și aria de difuziune a chalcoliticului (eneoliticului), care, așa cum a reieșit din cercetările ulterioare, nu a acoperit decît anumite zone ale lumii. În sfîrșit, epoca fierului, slab cunoscută, nu fusese încă împărțită în cele două vîrste structural deosebite, Hallstatt și La Tène.

În strînsă legătură cu problemele periodizării preistoriei se află chestiunile legate de metodele investigației de teren. Înseși precizările la care s-a ajuns în privința succesiunii marilor etape ale civilizației omenești datorează mult practicii de teren, în cadrul căreia, cam din epoca în care Odobescu începuse să nutrească interes pentru preistorie, era pe cale să se impună metoda stratigrafiei, împrumutată din geologie. Adaptată de arheologii francezi, germani și danezi, apoi, către sfîrșitul veacului și de cei englezi (în frunte cu Flinders Petrie), la specificul activității arheologice, stratigrafia a ajuns să cucerească lumea științifică, aureolată fiind și de cîteva spectaculoase rezultate imediate. Apoi, prin însemnatele contribuții ale arheologilor suedezi Hans Hildebrand și Oskar Montelius, avea să se impună și metoda tipologiei, care, pornind de la conceptul pozitivist de *tip*, urmărea să înserieze și să cerceteze în evoluția lor morfologică obiectele arheologice (vasele ceramice, piesele de podoabă, armele, uneltele de metal sau de piatră etc.)[125].

Istoria arheologiei preistorice pare să fi cunoscut de-a lungul ei o alternanță ciclică între demersul tipologic și studiul structurilor. În anii în care scria Odobescu — foarte restrîns circumscriși cronologic, după cum am văzut (1868—1874) — cercetarea era dominată de două mari curente, ambele de o importanță culturală mult mai largă decît reflexele pe tărîm arheologic: pozitivismul și evoluționismul. Tipologia însăși era o expresie a schemei evoluționiste aplicate în arheologie. Eforturile spre clasificare minuțioasă și periodizare cît mai precisă, absolutizarea datelor tehnice au făcut însă ca în scurtă vreme să se nască în mințile unei întregi generații — reprezentate, de altfel, de spirite dintre cele mai ilustre — iluzia „metodei perfecte", un Graal după care, în același secol pozitivist, tînjeau, ba uneori chiar trăiau sentimentul de a-l fi obținut, și corifeii istoriografiei critice germane din tradiția unui Niebuhr sau a unui Ranke. Abia către sfîrșitul secolului trecut, în contextul foarte amplu al unei crize generale a pozitivismului și a evoluționismului plat, asistăm, pe tărîm arheologic, la o adevărată „ofensivă" împotriva vechii școli, o ofensivă izvorîtă din impasul în care a ajuns în scurtă vreme cercetarea, din ce în ce mai puțin satisfăcută de menghinele demersurilor tipologizante[126]. Revendicîndu-se programatic de la tradiția istoriografiei romantice, arheologia preistorică, puternic influențată și de cercetările etno-filologice

---

[119] *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează*, în *Columna lui Traian*, 4, 1873, nr. 4, 15 februarie, p. 49—51 (SLI, II, p. 287—306).

[120] *Columna lui Traian*, 5, 1874, nr. 4, p. 73—82 (SLI, II, p. 233—286).

[121] *Programa cursului de arheologie pe anul 1877—1878*, mss. BAR, 5348, f. 235—242.

[122] *Artele din România*, SLI, II, p. 249.

[123] La această periodizare s-a ajuns pînă către mijlocul secolului al XIX-lea în mai multe etape. După ce, încă din 1836, directorul de atunci al Muzeului Național din Copenhaga, Chr. Thomsen, încercase în lucrarea *Ledetraad for nordisk Oldkyndighed* o periodizare tripartită a epocilor preistorice (epoca „de piatră", „de bronz" și „de fier"), iar F. Keller introdusese conceptul de „epoca pietrei șlefuite", întemeiat pe descoperirile din zona palafitelor elvețiene (cf. *1. Pfahlbaubericht*, în *Mitteilungen der Antiquarischen Gesellschaft Zürich*, 9, 2, Heft 3, 1854; *2. Pfahlbaubericht*, *ibid.*, 12, 1858), Lartet a dovedit în 1860 stratigrafic succesiunea de la „epoca pietrei cioplite" la cea a „pietrei șlefuite" (cf. H. Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 3). Cîțiva ani mai tîrziu se vor impune pentru aceste din urmă perioade termenii de paleolitic și neolitic, prin lucrarea lui J. Lubbock, *Prehistoric times*, din 1865.

[124] Vezi și A. P. Madsen, *Antiquités préhistoriques du Danemark. L'Âge de la pierre*, 1869. Cam în aceeași perioadă, în Franța, G. de Mortillet determină caracterul așezării mezolitice de la Fère-en-Tardenois (după numele căreia s-a introdus în arheologie conceptul de *tardenoisian* pentru una din etapele mezoliticului).

[125] Vezi *supra*, n. 11.

[126] Pentru a evita amplele considerații pe care o tratare, fie ea și sumară, a unei probleme atît de complexe le-ar impune, ne mulțumim să cităm cele sintetizate foarte lucid de R. Hachmann, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970, p. 182: „Die Entwicklung, die sich in der Vor- und Frühgeschichte vollzog, war offensichtlich Teil einer allgemeinen Auflehnung gegen den Positivismus. Allenthalben kam damals das Gefühl auf, die exakten Metho-

(K. Zeuss, J. Grimm, K. Müllenhoff), a căutat să parcurgă — ca să spunem așa — drumul de la obiecte la structuri, deplasîndu-și atenția de la vestigiile materiale în sine la comunitățile umane cărora le-au aparținut respectivele culturi materiale. Așa avea să apară, pe o cale relativ scurtă, care ajunge pînă la Gustaf Kossina, acea *Siedlungsarchäologie*[127], ce-și propunea să identifice civilizațiile arheologice circumscrise pe baza criteriilor tradiționale cu etniile cunoscute din izvoarele scrise. Așa s-au născut, pornindu-se, desigur, de la complexele închise (*geschlossene Funde*) — idee introdusă tot de evoluționiști ! — , conceptele de *cercuri culturale* (Wilhelm Schmidt) sau de *provincii culturale* (Gustaf Kossina). Așa s-a făcut că explicația tradițională a creșterilor cantitative și calitative a fost părăsită în favoarea captivantei soluții a migrațiilor. Dacă această schimbare de atitudine era, la cumpăna dintre veacuri, obiectiv necesară, nu este mai puțin adevărat că, într-o etapă imediat următoare, au fost înlăturate sau nuanțate, de pe poziții critice, dar folosindu-se, desigur, acumulările anterioare, multe din punctele de vedere ale „noii școli”.

Este adevărat că Odobescu nu a putut fi, prin specificul preocupărilor sale, direct implicat în tumultul acestor discuții. Tînărul dăruit de muze cu toate însușirile pentru a ajunge un distins clasicist s-a simțit pentru întîia oară atras de domeniul preistoriei, care pe atunci încă nu își definise pe deplin statutul științific, probabil tot cu ocazia sejurului său parizian din 1867, atît de bogat în experiențe pozitive, cînd, în același timp cu Expoziția universală, a avut loc în capitala Franței, din inițiativa lui Gabriel de Mortillet, cel de-al doilea congres internațional de „paleontologie” (primul se întrunise la Neuchâtel în anul precedent)[128]. Din acest moment Odobescu se informează asiduu asupra cercetărilor arheologice preistorice intreprinse în statele cu ceva mai vechi tradiții în domeniu. Faptul că după 1874 nu a mai publicat nimic pe acest tărîm nu trebuie să înșele ; o dovadă elocventă că Odobescu nu s-a îndepărtat de acest domeniu o furnizează cursul deja amintit de preistorie — al cărui text s-a pierdut, din păcate—, iar mărturii indirecte depun numeroasele excursuri cu referiri la antichități preistorice din scrierile sale consacrate tezaurului de la Pietroasa și altor monumente. În *Antichitățile județului Romanați* se acordă un spațiu destul de larg descoperirilor din stațiunea preistorică de la Vădastra ; în *Novočerkask* citează și comentează la tot pasul o serie întreagă de antichități scito-sarmatice ; pînă și într-o scriere atît de circumscrisă tematic precum cea consacrată monumentelor antice cu dom circular își găsește locul un excurs referitor la complexul megalitic de la Stonehenge.

În urma unei analize aprofundate a tuturor contribuțiilor cărturarului pe acest plan devine evident faptul că Odobescu — fie și numai dacă îl judecăm după literatura de specialitate citată în note și valorificată efectiv în text, o literatură de cea mai bună calitate, reprezentînd, practic, de fiecare dată, ceea ce era mai nou și mai bun în știință — a beneficiat de o

---

den in den Geisteswissenschaften hätten zwar Fortschritte hinsichtlich der Breite des Wissens und der Zuverlässigkeit der Erkenntnisse erbracht, doch nichts mehr und das sei nicht genug. Es kam ein deutliches Unbehagen auf, ein Fragen nach dem letzten Ziel der hemmungslosen Detailforschung, und selbst den Fachgelehrten kam angesichts des Forschungsbetriebes ein Gefühl tödlicher Langeweile an”.

[127] Pentru aceste chestiuni : H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 199 — 254 (vezi p. 200 : „ignorieren darf man das Lebenswerk Gustaf Kossinas nicht. Die Vorgeschichte würde sich als historische Wissenschaft selber aufgeben, würde sie nicht immer und immer wieder den Versuch machen, auch das Problem der ethnischen Deutung zu lösen”) ; J.-P. Millotte, în *Dialogues d'histoire ancienne*, 4, 1978, p. 377 — 397 (cu multe exagerări însă).

[128] M. Babeș, în *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tomul IX (1984), 1987, p. 139

informație care a stîrnit admirația specialiștilor europeni — elocvente în acest sens fiind ecourile comunicării lui Odobescu de la congresul de la Copenhaga — și care astăzi continuă să ne uimească. Mai mult decît atît, cărturarul nu s-a mulțumit doar să înregistreze, dar a surprins cu multă luciditate chiar „mersul” cercetării, fiind, poate, unul din aceia care au prevăzut trecerea deja menționată de la arheologia clasificatorie, de detaliu, la studiul structurilor complexe. „Astăzi știința arheologică cearcă să afle un fir spre a da de căpătîi acelui labirint ; dar ea abia cutează pînă acum, cu ajutorul antropologiei, să facă, printre rămășițele preistorice, distincțiuni de seminție și de neamuri ; ea mai mult se mărginește deocamdată a clasifica producțiunile primitive ale omenirii într-o ordine cronologică, de pe natura materialelor care au venit succesiv la cunoștința și la întrebuințarea omului”[129]. Privind în urmă, ne dăm seama ce însemnătate avea o asemenea afirmație făcută în 1872[130], cînd de abia se făceau auzite primele voci care vesteau noua școală[131].

Odobescu năzuia, așadar, spre o cercetare globală — pluridisciplinară, am spune în termenii de astăzi — îndreptată spre marile probleme ale istoriei comunităților umane din „timpii preistorici”. Nu întîmplător se aduce adesea în discuție antropologia, ca disciplină auxiliară a arheologiei preistorice. Aceasta nu înseamnă însă că Odobescu ar fi disprețuit latura pur tehnică a arheologiei preistorice. Nu trebuie nici o clipă pierdut din vedere că scrierile sale de preistorie au un caracter programatic : Odobescu încearcă să ordoneze materialul și să traseze direcții de cercetare. Pînă nu cu mult timp înainte, în perioada romantică a anticarilor, „tot ce se găsea era roman și tot ce nu putea fi roman era barbar, prin urmare bun de sfărîmat, bun de aruncat”[132]. Odobescu este primul care încearcă o sistematizare a materialului provenit din săpăturile preistorice de pionierat (Bolliac, Sturdza, Pappasoglu etc.). Această intreprindere, pentru care cărturarul ar fi meritat, oricum, toate elogiile posterității, crește în însemnătate cu atît mai mult, cu cît a fost realizată după modele din cele mai indicate și prin criterii care, în bună parte, își păstrează și astăzi valabilitatea.

Pentru repertorizarea descoperirilor anteromane și valorificarea lor științifică și muzeistică, Odobescu a fost de-a dreptul fascinat de modelul danez, cu care se familiarizase în 1869. Micuța Danemarcă, țara lui Rasmus Nyerup și a lui Christian Thomsen — părintele periodizării tripartite, prima adevărată revoluție în știința preistorică — , țara Muzeului Național de la Copenhaga, a cărui fondare în 1807 poate fi socotită un adevărat act de naștere al arheologiei preistorice mondiale[133], a deținut pe tot parcursul secolului al XIX-lea o poziție de frunte în acest domeniu[134]. Arheologia ajunsese atît de populară, încît pătrunsese pînă la un anumit nivel chiar și în conștiința maselor, capabile să intuiască valoarea patrimonială a unor descoperiri întîmplătoare „Este o țară, domnilor, — spune Odobescu de la tribuna conferinței ținute în 1872 — unde cultul arheologiei a intrat în uzurile poporane. Acea țară e Danemarca. Acolo, oricînd un țăran a răsturnat cu fierul plugului o oală veche, un ciocan de piatră sau o custură de bronz, el o duce cu mîndrie la muzeul național din Copenhaga, unde descoperirea lui e așezată cu onoare în dulapuri, alături cu numele dăruitorului. Orice danez aspiră la fericirea de a vedea productul aflărilor sale arheologice înavuțind tezaurele artistice și istorice ale țărei"[135]. Exemplul ales are o menire educativă și nu întîmplător este prezentat unui cerc mai larg de auditori tocmai în anii imediat următori lansării *Cestionarului arheologic*: „Știți, domnilor, — continuă Odobescu — că acesta este un nobil mod de a-și iubi patria. El dovedește că o națiune care știe așa de mult să-și respecte datinile părintești, nu voiește și nu poate să moară !"

---

[129] *Artele din România*, SLI, II, p. 255 — 256.

[130] Conferința a fost ținută în 1872, iar textul său a văzut lumina tiparului în 1874 (*supra*, n. 80 și 120).

[131] „Wir sind es endlich müde, in der bloßen gedanklosen Anhäufung wohlgesichteten Materials den höchsten Triumph der Forschung zu erblicken”, spunea filologul W. Scherer în 1868 (*Zur Geschichte der deutschen Sprache*, p. XII ; citat după R. Hachmann, *op. cit.*, p. 182), cu referire directă la stadiul cercetării arheologice consacrate populațiilor germanice.

[132] C. Bolliac, în *Trompeta Carpaților*, 12, 1874, nr. 1137, 20 iunie.

[133] H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 11.

[134] Kr. Kristiansen, *A social history of Danish archaeology* (1805—1975), în *Towards a history of archaeology. Being the papers read at the first Conference on the history of archaeology in Aarhus, 29 August—2 September 1978*, ed. by G. Daniel, Londra, 1981, p. 20 — 44 ; vezi și O. Klindt-Jensen, *Archaeology and ethnography in Denmark : early studies*, *ibid.*, p. 14 — 19.

Ca în atîtea rînduri, Odobescu nu s-a limitat la îndemnuri, ci a purces el însuși la defrișarea acestui teren neumblat. El tratează atît piese de piatră și os[136], cît și monumentele în sine, pe care le grupează, încă din 1868, în trei categorii : *valuri, tumuli (măguri)* și *cetăți (întărituri) de pămînt*[137]. Nu interesează aici atît de mult faptul că în decursul timpului, prin cercetări sistematice, multe din valurile (cele două „brazde ale lui Novac", bunăoară) sau cetățile de pămînt menționate s-au dovedit a fi postromane, din epoca migrațiilor sau medievale timpurii[138]; mult mai vrednică de interes este semnificația pe care încă din anii '60 ai secolului trecut o atribuie unor monumente, care, cu cîteva notabile excepții, au început, pe plan mondial chiar, abia în perioada interbelică să constituie obiectul unor cercetări arheologice sistematice. Tumulii, cărora arheologul român le consacră, de fiecare dată, pagini ample, au fost multă vreme ignorați, inainte de a-și dezvălui secretele, pe baza cărora s-a ajuns treptat la precizări cronologice și la definiri de culturi preistorice dintre cele mai însemnate.

Se obișnuiește, în general, atunci cînd se analizează activitatea unui arheolog din trecut, să i se trateze critic metoda investigației. Evident nu este cazul aici, cînd avem a face cu un preistorician care nu a efectuat pe cont propriu cercetări de teren. Nu putem aprecia în ce măsură Odobescu a asimilat marile cuceriri metodologice ale timpului. Este posibil să fi luat cunoștință de scrierile fundamentale ale lui Oskar Montelius, cel ce a definit pentru prima oară *metoda* arheologică în sine[139], în orice caz însă nu a aplicat-o. După cum am arătat, Odobescu operează nu cu tipuri, ci cu analogii, alese uneori pe baza unor criterii nesemnificative și neconcludente arheologic. Că a urmărit însă cu tenacitate progresele realizate de știință și în acest domeniu este în afară de orice îndoială. Un exemplu îl constituie interesul pentru tehnicile de săpare a tumulilor, o temă care abia în ultimile decenii ale secolului trecut a fost abordată de pe poziții cu adevărat științifice. Odobescu mărturisește cu modestie că nu știe dacă movilele „trebuie despicate de-a dreptul ori pieziș, în perghel sau în răscruce"[140], dar tocmai din această afirmație rezultă că era informat de existența tuturor acestor metode. În continuarea aceluiași pasaj, autorul citează cîteva opinii ale arheologilor ruși, cu ale căror rezultate în săpăturile din curganele scitice era mai mult decît familiarizat. Din păcate, asemenea păreri nu erau cele mai avizate în epocă, știut fiind faptul că în Rusia asemenea săpături nu au depășit din punct de vedere metodologic multă vreme nivelul diletantismului. Marile realizări în problema stratigrafiei mormintelor tumulare, datorate tot savanților nordici, suedezul Montelius, cel deja amintit (săpăturile din tumulii de la Eldsberga și Lundby), și danezul Sophus Müller (tumulii din Iutlanda), fie că i-au rămas lui Odobescu necunoscute, ele plasîndu-se, de altfel, în ultimii ani ai vieții sale, fie autorul nu le-a acordat importanța cuvenită.

Preocupările de preistorician ale lui Odobescu nu pot fi despărțite de lupta susținută pe care acesta a dus-o cu diletantismul. Dacă întreaga generație anterioară a romanticilor „anticari" păcătuise prin prea multă fantezie în tratarea monumentelor, sculpturilor, epigrafelor sau monedelor romane — un domeniu în care măcar formația clasicistă a unora și stadiul mai avansat al cunoștințelor pe plan european puteau constitui paveze împotriva ridicolului —, în schimb, în sectorul atît de nebulos al preistoriei ignoranța putea naște monștri. Episoade precum cel al „lulelelor preistorice" sau al „alfabetelor dacice" erau, din păcate, frecvente. Odobescu și-a asumat cu mult curaj sarcina cenzurii științifice. I s-a reproșat uneori că a făcut-o cu prea multă duritate, mai ales în cazul lui Bolliac[141], care, în ciuda tuturor limitelor sale, a rămas cel mai intreprinzător arheolog de teren al timpului. Nu s-a acordat însă prea multă atenție faptului că tocmai pamfletul necruțător al lui Odobescu a fost acela care l-a temperat pe gazetarul-arheolog. Deși Odobescu i-a oferit lui Bolliac o bună bucată de vreme asistență științifică, încercînd, după cîte se pare, să-l rețină de la exagerări, redactorul *Trompetei Carpaților* s-a desfășurat nestingherit; a fost efectiv nevoie de o critică virulentă pentru a-i potoli zelul.

Dacă în alte sectoare ale arheologiei Odobescu a fost cel mai învățat sau unul dintre cei mai învățați cercetători români ai epocii, în preistorie el era *singurul* la noi în țară capabil să se apropie de acest domeniu. Va fi ulterior, secondat de tînărul Tocilescu, care însă, după un frumos debut, se va îndepărta de preistorie pentru a se acoperi de incontestabile merite în sfera arheologiei și epigrafiei greco-romane. Se poate afirma, pe bună dreptate, că de la Odobescu încoace pornește în știința românească o tradiție sănătoasă de cercetare, care va fi ulterior continuată cu strălucire de Vasile Pârvan. În domeniul preistoriei Odobescu nu a făcut „școală" în adevăratul înțeles al cuvîntului; au rămas însă — ceea ce este, poate, mai important — ideile, iar prin acestea Odobescu se întîlnește peste generații cu Vasile Pârvan, ba chiar și cu urmașii acestuia[142].

---

[135] SLI, II, p. 261.

[136] Vezi *supra*, n. 118.

[137] *Notice sur les antiquités de la Roumanie, passim.*

[138] Vezi comentariile noastre la scrierile de preistorie ale lui Odobescu din partea a doua a acestui volum.

[139] Ne simțim datori să trimitem, în această privință, la precizarea pe care a făcut-o H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 89 : dacă în literatura arheologică Montelius este considerat a fi fost „descoperitorul" metodei tipologice — merit pe care l-ar împărți, oricum, cu H. Hildebrand—, în schimb, se trece cu vederea faptul mult mai important că „er ist nicht der « Erfinder » der Typologie, sondern der erste, der *alle* Methoden, die zu einer exakten, relativen und absoluten Chronologie führen können, klar in ihren Vorzügen und Nachteilen gegeneinander abwog und aus ihnen allen zusammen sein System schuf". Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere faptul că principala lucrare a lui Montelius, cea mai reprezentativă pentru sistemul conceput de el, *Die älteren Kulturperioden im Orient und Europa*, Teil I. *Die Methode*, Stockholm, 1903 a apărut cîțiva ani după moartea lui Odobescu.

[140] SLI, II p. 266.

[141] Despre întreaga discuție vezi, pe larg, O. Papadima, *op. cit.*, p 336.

[142] I. Nestor, *op. cit.*, p. 157.

Arta epocii migrațiilor în opera lui Alexandru Odobescu

Prin *Tezaurul de la Pietroasa* Odobescu și-a cucerit un loc de frunte în istoria arheologiei europene[143]. Grandioasa monografie — concepută încă din tinerețe[144], refăcută în diferite variante, efemer părăsită și de fiecare dată reluată cu noi forțe, pentru a apărea în cele din urmă postum — reprezintă încununarea trudei cărturarului pe terenul arheologiei.

Nu putem aprecia dacă această viziune tradițională a fost influențată de monumentalitatea acestei scrieri sau dacă posteritatea a fost mereu conștientă că monografia închinată tezaurului nu este una, anume cea mai importantă dintre lucrările lui Odobescu, ci *sinteza* întregii opere odobesciene. Cert este că lucrările arheologice ale cărturarului nu pot fi juxtapuse, deci nici nu pot fi tratate separat în vreo ordine cronologică sau tematică, oricare ar fi aceea. Ele sînt, așa cum am arătat încă din primele rînduri ale considerațiilor noastre, părți ale unui întreg. Monografia închinată tezaurului unește armonios și include organic în acest întreg tot ceea ce Odobescu a lăsat — mai mult sau mai puțin desăvîrșit — pe parcurs, acele *scripta archaeologica minora* concepute în sine ca momente pregătitoare ale definitivării unei opere de o viață. Avînd în vedere structura monografiei, pe care, mai mult ca oricînd, își pune amprenta maniera excursivă de tratare caracteristică lui Odobescu, am putea spune că fiecare notă mai amplă, fiecare appendice, dacă ar fi fost publicate separat, și-ar fi dobîndit pe deplin statutul de opere independente și ar fi îmbogățit evantaiul scrierilor „minore".

Urmărind obiectele componente ale tezaurului pînă în determinantele de ultimă instanță, depășind — fapt lesne de înțeles — cadrul strict arheologic („er beherrscht nicht das reiche Material, das ihm zur Verfügung steht, sondern dieses Material beherrscht und erdrückt ihn")[145], Odobescu și-a diversificat permanent paleta preocupărilor, ajungînd cu demersurile sale pînă în Persia sasanidă și în India lui Kaniška. Găsind analogii în piesele tezaurului de la Novočerkask, bunăoară, s-a apucat vîrtos de lucru pînă a închinat o adevărată monografie, nu întregului tezaur, ci unei singure piese, diadema, „cununa" de aur[146]. Reținîndu-i atenția, cu altă ocazie, o cupă de argint sasanidă din Cabinetul de Medalii de la Paris, i-a dedicat și acesteia un amplu studiu[147]. Motivul taurului în arta policromă a fost iarăși un nou prilej de excurs, din preistorie pînă în Evul Mediu, din Egipt pînă în Moldova[148]. Nicicînd erudiția lui Odobescu nu și-a găsit exprimări mai caracteristice decît în acest domeniu al artei „barbare".

O asemenea tematică, în mare vogă pe plan european — grăitoare în acest sens fiind lucrările lui Ferdinand de Lasteyrie[149] și Charles de Linas[150] —, i se potrivea ca o mănușă lui Odobescu. Studiile se aflau pe atunci într-o stare incipientă, care făcea necesare noi și noi acumulări. Nu se controla încă informația : pe de o parte, muzeele erau pline de materiale inedite de maximă importanță — să ne gîndim numai la tezaurele de la Ermitaj ! —, pe de altă parte, coordonatele istorice ale „epocii migrațiilor" pluteau într-o nebuloasă aproape dezarmantă. Cu toate acestea, își făcuseră loc în epocă, încetul cu încetul, principalele idei directoare, pe care, ulterior, se va întemeia cercetarea sistematică pînă în zilele noastre. Că arta metalelor proprie migratorilor germanici se întinde pe o zonă, dacă nu „euraasiatică", oricum paneuropeană, că rădăcinile ei trebuie căutate în arta scito-sarmatică și în stilul animalier al acesteia, că acest stil, la rîndul său, valorifică deopotrivă vechi tradiții artistice asiro-persane, dar și uralo-altaice și siberiene, că importante influențe se datorează, de asemenea, răspîndirii modelelor și motivelor sasanide — toate acestea erau deja încă de prin ultimele decenii ale secolului trecut adevărate locuri comune în literatura de specialitate. Pentru Odobescu, mereu dispus să deslușească influențe, înrudiri, determinări religioase, nimic nu putea fi mai fascinant decît un asemenea cîmp de investigație. El, care respingea arta romană tîrzie de pe poziții clasiciste extreme, a manifestat, în schimb, o profundă înțelegere pentru arta policromă.

Este drept că, de cele mai multe ori, acest demers a fost făcut cu ochii „colecționarului", ai *connaisseur*-ului. Ca spirit, *Le trésor* face parte din aceeași serie de „mici enciclopedii artistice", precum *Cîteva ore la Snagov*, *Pseudokynegetikos*, *Istoria arheologiei*, toate acestea „lumi închise, destructurate cu o metodă divagantă"[151]. Odobescu alunecă mereu în descrieri exhaustive, „stăruie pe detalii fizice, dimensiuni, forme, culori, nu din strictă erudiție, ci fiindcă această saturație este caracteristică imaginației lui"[152]. După descrierea fiecărei piese urmează investigațiile referitoare la circulația motivelor, toate acestea amplu ilustrate de exemple din toată Eurasia. Argumentația istorică, referirile la substratul mitologic al unor reprezentări se întemeiază pe lungi pasaje citate *in extenso*, excerptate din autorii greci și romani. Nu lipsesc nici captivantele pagini cu privire la istoricul unor descoperiri și la destinul unor obiecte (furturi, recuperări spectaculoase, transferuri dintr-o colecție în alta), toate acestea amintind de fermecătoarele divagații din *Istoria arheologiei*. Însăși relatarea despre descoperirea de la Pietroasa și destinul tezaurului după achiziționarea și dosirea lui în scopul comercializării de către afaceristul Verussi este o adevărată nuvelă polițistă. Odobescu nu vrea să omită nimic. Fiecare nouă piesă — descoperită prin vreun muzeu din itinerariile sale europene sau semnalată de vreunul din corespondenții săi — îl determină să refacă, să reconceapă, să adauge. Înțelegem acum modul în care s-a ajuns la acest proces de „hipertrofie", de la primele „relațiuni" și „notițe" din anii '60 la stufoasa operă (aproape) finală.

---

[143] Nu intenționăm aici să dezbatem în amănunțime acest subiect, care se referă, desigur, la cea mai importantă latură a activității arheologice a lui Odobescu, însă despre care există deja o excelentă tratare monografică în studiul precitat al lui Mircea Babeș, *Odobescu și tezaurul de la Pietroasa*, în *Opere*, IV, p. 5 — 34. La fel de importantă ni se pare și abordarea de pe poziții estetice datorată lui N. Manolescu, *op. cit.*, p. 108 — 126.

[144] M. Babeș, *op. cit.*, p. 6, a demonstrat că interesul pentru „Cloșca cu puii de aur" i-a fost suscitat lui Odobescu nu în anii de școală petrecuți la Colegiul Sf. Sava, unde se afla expus tezaurul, așa cum s-a speculat uneori, ci puțin mai tîrziu, în 1861, cînd acesta a reluat contactul cu fostul său dascăl de latină, pastorul evanghelic Rudolf Neumeister („modeste et vénérable professeur") și a făcut, pe de altă parte, cunoștință cu Franz Bock, ambii învățați situîndu-se printre primii exegeți ai tezaurului. Pe parcurs (vezi istoricul cercetărilor, *ibid.*, p. 6 — 21) monumentul suferă „un proces de hipertrofie care face din el o operă fastuos erudită. Un anume romantism al concepției științifice nu e străin de această desfășurare în toate direcțiile a nucleului inițial" (N. Manolescu, *op. cit.*, p. 109).

[145] În felul acesta se exprima unul din recenzenții lucrării, E. von Stern, în *Literarisches Centralblatt*, 52, 1901, 30, 27 iulie, col. 1237 — 1238.

[146] *Antichități scitice. Cununa mare din tezaurul de la Novo-Cerkask, cu privire asupra unor giuvele scitice din Muzeul Ermitagiului de la St. Petersburg*, București, 1879 (scrierea apăruse cu titlul ușor schimbat în *Analele Societății Academice Române*, t. XI, secț. II, *Memorii și notițe*, 1879, p. 197 — 232).

[147] *La coupe de la déesse Nana-Anat conservée au Cabinet des Médailles de Paris. Étude sur quelques pièces d'orfèvrerie orientale postérieures à la conquête de l'Asie Centrale par Alexandre le Grand*, în *Gazette archéologique*, 10, 1885, p. 286 — 296 și 11, 1886, p. 5 — 15 și 70 — 86.

[148] *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, nr. 7, ianuarie, p. 385 — 399.

[149] *Histoire de l'orfèvrerie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Paris, 1875.

[150] Vezi n. 82.

[151] N. Manolescu, *op. cit.*, p. 76. „Odobescu are voluptăți de colecționar. Dar ce sînt *Le trésor* și celelalte dacă nu colecții, bric-à-bracuri, muzee arheologice de dimensiuni portabile, pinacoteci și gliptoteci de buzunar" (p. 77). Cf. p. 101 : „Odobescu este un expert ce se emoționează și un poet fascinat de detaliul exact : în arheolog învinge mereu colecționarul".

[152] *Ibid.*, p. 119.

Cît despre valoarea pur științifică a lucrării, este general admis că *Le trésor* a rămas o operă de referință pînă în zilele noastre. Nici o exegeză modernă consacrată acestui tezaur — unic în felul lui — nu poate porni decît de la lucrarea lui Odobescu. Spre deosebire de alte studii din aceeași epocă — referitoare mai ales la inscripția runică de pe colan — amintite mai mult sau mai puțin în treacăt și pe un ton ușor concesiv în capitolul consacrat „istoricului cercetărilor", opera lui Odobescu este mereu adusă în discuție pe parcurs, pentru că aproape că nu există problemă pe care s-o ridice tezaurul și pe care să n-o fi abordat, într-un fel sau altul, și Odobescu.

În urma analizei tezaurului și a circumstanțelor istorice, Odobescu ajunge la cîteva importante concluzii :
„1. Les pièces qui constituent le trésor trouvé à Pétrossa proviennent d'un peuple germanique, professant le paganisme, et très probablement des Goths qui habitèrent la Dacie du IIIe au Ve siècle de l'ère chrétienne.
2. Elles semblent ne pas dater toutes de la même époque, mais, en tout cas, elles dénotent l'existence d'un art indigène particulier aux Goths de la Dacie.
3. La totalité des pièces découvertes à Pétrossa appartenait au trésor d'un ancien temple païen, trésor composé exclusivement de vases sacrés et d'ornements sacerdotaux"[153]. La prima concluzie se adaugă „ipoteza Athanaric"[154], susținută în aceași epocă de Franz Bock și de Charles de Linas[155].

Dintre toate aceste concluzii și interpretări, doar ideea unui „templu păgîn" la Pietroasa trebuie respinsă din capul locului, atîta vreme cît cercetările arheologice intreprinse pînă în zilele noastre în *castellum* și în zona limitrofă nu au surprins nici un fel de urme de lăcaș sacru[156]. Cea de-a doua concluzie a fost nuanțată pe parcurs chiar de Odobescu însuși și expusă în termeni modificați încă din 1879, în lucrarea consacrată diademei din tezaurul de la Novočerkask, unde se arată că originile orfevrăriei cloazonate trebuie căutate în orizontul artei scito-sarmatice din Rusia meridională[157]. Cît despre datarea tezaurului în timpul lui Athanaric, dacă noile cercetări înclină spre o datare în prima jumătate a secolului al V-lea e.n. și, implicit, spre atribuirea acestui tezaur uniunii de triburi ostrogotice[158], nu este mai puțin adevărat că „ipoteza Athanaric" a avut de-a lungul timpului adepți dintre cei mai de seamă, atît la noi, cît și pe plan european[159]. Nu interesează aici atît de mult în ce măsură noile cercetări pot fi considerate ca ultima — și irevocabila — filă a acestui voluminos dosar ; reținem însă faptul că lucrarea lui Odobescu mai poate concura, prin unele din ipotezele cuprinse în ea, la pasionantele dezbateri suscitate pînă în zilele noastre de tezaurul de la Pietroasa.

După felul în care a fost concepută și realizată, scrierea lui Odobescu este mai mult decît o monografie, este o încercare de sinteză dedicată artei policrome. Odobescu este, alături de Lasteyrie, Linas, Bock, Arneth și alții, unul din cei mai de seamă exegeți ai artei metalului din epoca migrațiilor germanice[160], iar dacă operele cărturarului român au fost receptate ca atare în epocă, aceasta se datorează nu numai lucrărilor consacrate tezaurului de la Pietroasa, ci și celor care tratează teme înrudite.

Ne referim, în primul rînd, la amplul studiu dedicat diademei din tezaurul sarmatic de la Novočerkask. Avînd la bază textul unei conferințe academice susținute la 29 august 1878[161], luterarea a apărut în volum în 1879. Odobescu luase cunoștință de tezaur în urma îndelungatelor călătorii de studii la Petersburg și fusese atras de posibilitatea unor analogii valorificabile în vederea redactării monografiei despre Pietroasa. Fapt demn de semnalat — și apreciat ca atare de beneficiar —, Odobescu nu s-a mulțumit să acumuleze date științifice în propriul său interes, ci i-a oferit cu mărinimie lui Charles de Linas toate informațiile necesare pentru studiile acestuia din urmă[162]. Dacă pînă în cele din urmă părerile celor doi nu au coincis în totalitate[163], este de-a dreptul uimitor să constatăm cum principalele concluzii ale lui Odobescu își păstrează, în bună parte, nealterată valoarea pînă astăzi. Ideea originii stilului policrom în spectrul artistic scito-sarmatic a cunoscut, de la M. I. Rostovtzeff încoace, o carieră științifică impresionantă[164]. Datarea propusă de Odobescu este și ea admisă de noile cercetări[165]. Studiu prolix, cu ample divagații și multă informație excedentară, lucrarea despre Novočerkask prezintă ea însăși *in nuce* toate virtuțile și scăderile operelor arheologice odobesciene, anunțînd parcă revărsarea de erudiție din *Le trésor*. Am putea doar adăuga faptul că, după părerea noastră, spre deosebire de toate celelalte lucrări cu care se înrudește îndeaproape, studiul la care ne referim își păstrează cel mai bine reliefată tema de bază.

În aceeași serie se înscriu, de asemenea, studiile publicate în decurs de cîțiva ani (1885—1887) în *Gazette archéologique*. Primele părți ale „serialului" sînt ocupate de un lung studiu consacrat unei cupe sasanide de argint de la Cabinetul de Medalii de la Paris[166], pe care este reprezentată o divinitate asiatică din categoria de „Mari Zeițe", călare pe animalul fantastic numit *martichoras*. Acest studiu este unul din cele mai caracteristice pentru maniera digresivă a lui Odobescu. El urmărește fiecare element iconografic pînă în ultimele sale implicații; de exemplu, analizînd sursele literare și reprezentările plastice referitoare la *martichoras*, Odobescu îl poartă pe cititor prin tot Orientul antic, dar și prin mănăstirile medievale, iar cu ocazia unui excurs despre ... girafa în antichitate oferă literalmente cîteva pagini de zoologie! (Metoda nu este însă cu totul extravagantă într-o epocă în care Charles de Linas pornea de la „gypaeții" reprezentați pe placa de la Siverskaja stanica sau pe diferite fibule pentru a ajunge la ... speciile distinse de Linné)! Fapt este că tema aleasă de Odobescu conține și astăzi încă multe elemente incerte; nu se cunosc, bunăoară, toate aspectele sincretismelor, de pe urma cărora au rezultat hibridele „Mari Zeițe" (Nana-Anat, Anahīta, Dea Syria etc.), la fel cum datarea obiectelor de orfevrărie sasanidă nu este încă stabilită în amănunțime. Studiul însă își păstrează în bună parte valoarea, deși caracterul său prolix — mai accentuat decît la *Novočerkask* — îl face mai greu accesibil.

---

[153] *Le trésor...*, *Opere*, IV p. 714.

[154] *Ibid.*, p. 731 — 734.

[155] M. Babeș, *ibid.*, p. 27.

[156] Gh. Diaconu, *ibid.*, p. 1055 — 1064.

[157] Vezi comentariile noastre la *Novočerkask*, în partea a doua a prezentului volum. Această idee va fi amplu dezvoltată în perioada interbelică în lucrările lui M. I. Rostovtzeff.

[158] K. Horedt, în *Germania*, 50, 1972, 1 — 2, p. 217 — 218; R. Harhoiu, în *Opere*, IV, p. 1034; cf. idem, *The fifth-century A. D. treasure*... passim.

[159] De exemplu, J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, p. 80 ; I. Nestor, în *Istoria României*, vol. 1, București, 1960, p. 698— 699 ; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967 ; Birgitt Arrhenius, *Granatschmuck und Gemmen aus nordischen Funden des frühen Mittelalters*, Stockholm, 1971, p. 18, n. 3. Vezi istoricul problemei la R. Harhoiu, în *Opere*, IV, p. 1011 — 1012.

[160] O foarte reușită încercare de plasare a lui Odobescu în știința europeană a epocii se datorează lui Răzvan Theodorescu (*Revista de istorie și teorie literară*, 20, 1971, 1, p. 77— 82).

[161] G. Șerban, *op. cit.*, p. 362.

[162] Ch. de Linas, în *Mémoires de l'Académie d'Arras*, 12, 1880, p. 1—2.

[163] Idem, *ibid.* p. 18, n. 1.

[164] M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 181 sqq.; idem, *Skythien und der Bosporus*, vol. 1, Berlin, 1931, passim.

[165] Vezi discuția despre datare în comentariul nostru din partea a doua a acestui volum.

[166] Vezi *supra*, n. 147. Piesa este ulterior descrisă de E. Babelon, *Guide illustré au Cabinet des Médailles et Antiques de la Bibliothèque Nationale. Les antiques et les objets d'art*, Paris, 1900, p. 20 — 22 și fig. 11 (p. 21), nr. 2881, unde este citat ca bibliografie a piesei studiul lui Odobescu.

„Serialul" se încheie cu un studiu despre tava din tezaurul de la Concești[167]. Acest tezaur — descoperit, din păcate, ca și cel de la Pietroasa, în condiții foarte incerte — a reținut și el atenția lui Odobescu în repetate rînduri. O primă notiță datează din 1871[168], apoi tezaurul se bucură de o tratare destul de largă în *Istoria arheologiei*[169], în sfîrșit, în 1887, la 5 iunie, Odobescu ține pe această temă o comunicare la Academie[170] și republică tezaurul atît în articolul din *Gazette archéologique*, cît și ca partea a doua a studiului despre *Rămășițe antice din județul Dorohoi*, inserat în SLI, II[171]. Cu unele foarte mici modificări, textul din *Gazette archéologique* figurează și în *Le trésor*, vol. I[172]. Compararea tuturor acestor texte este foarte instructivă: la fel cum a procedat cu tezaurul de la Pietroasa, Odobescu s-a arătat și în acest caz dispus să reia, să reconstruiască, să renunțe la propriile sale datări și ipoteze pentru a propune imediat altele, la fel de îndrăznețe. Poate că nimic nu este mai edificator în această privință decît drumul întortocheat pe care Odobescu l-a străbătut cu tenacitate pentru a ajunge la datarea tezaurului. Plasînd inițial tezaurul în sec. al II-lea e.n., Odobescu este ulterior atras de ipoteza seducătoare — dar total fantezistă —, conform căreia odoarele ar fi fost peste veacuri însușite de un șef mongol înmormîntat la Concești (în sec. al XIII-lea)[173].

După ce susține în mai multe rînduri această ipoteză, Odobescu renunță, într-un tîrziu, la ea, într-o notă suplimentară din *Le trésor*, unde se arată, pe bună dreptate, că tezaurul în cauză ar data cam din aceeași epocă cu cel de la Pietroasa[174].

O ultimă piatră de construcție destinată edificiului pe care-l constituie *Le trésor* este articolul consacrat motivului taurului în antichitate și în epoca postromană. Avînd la bază nota adițională din monografie[175], acesta a apărut și în versiune românească într-o revistă ieșeană[176]. Denotînd aceleași însușiri cu toate celelalte scrieri menționate pînă acum, studiul în cauză ne lasă totuși întrucîtva și un gust amar, văzîndu-l pe Odobescu la bătrînețe (sîntem în 1891) traducînd *tale quale* în limba română fragmente din propriile scrieri — el, care, în anii săi cei mai buni, profita de fiecare ocazie pentru a relua, din nou de pe alte poziții și cu noi informații, lucrările mai vechi, căutînd mereu să le îmbunătățească sub aspectul conținutului și al formei.

Adevărul este că după 1887 cariera științifică a lui Odobescu cunoaște un vizibil declin[177]. În afară de conferința din 1889 consacrată unor probleme de heraldică și apărută postum[178] (sîntem aproape convinși că autorul însuși a ezitat să o încredințeze tiparului, întrucît avea rețineri față de soliditatea ipotezelor avansate) și de cursurile universitare, la care s-ar adăuga conferința deja amintită despre clădirile antice cu dom circular, Odobescu nu a mai creat în această perioadă nimic. Timpul său se irosea în divergențe cu editorii francezi ai monografiei despre tezaur, în corecturi și variante, în voiaje costisitoare, în activități lucrative de ocazie — cel care fusese ministru la 29 de ani era nevoit să scrie manuale de școală primară la bătrînețe! — și, nu mai puțin, în neînțelegeri familiale și dispute mai puțin academice purtate în medii academice. Bătrînul Odobescu își face un adevărat examen de conștiință: „Chiar de aceea, cînd mi-am văzut părul cărunțind și sănătatea adesea amenințată, m-am tras eu însumi la judecată dinaintea conștiinței mele de cărturar românesc — ba chiar și de membru al Academiei noastre — și mi-am zis: « Oare, făcînd ca pînă acum, lăsa-voi după mine vreo lucrare de adevărat folos, ceva care să se apropie cîtuși de puțin de îndrăznețele aspirațiuni și visuri ale tinereței? »"[179].

„Moartea a fost un accident", dar încă din ultimii ani era limpede că Odobescu nu mai era Odobescu; ni-l închipuim ca pe un bătrîn descurajat și lipsit de vlagă. În timpul vieții părăsise pe rînd arheologia preistorică, manuscrisele de la Curtea de Argeș, mănăstirile medievale, monumentele romane din Oltenia și multe altele, pentru a se consacra, în fine, cu toată puterea sa de creație, antichităților „barbare". De data aceasta puterea creatoare a fost cea care l-a părăsit pe el.

---

[167] *Plateau antique en argent et sarcophage en pierre ornés de sujets de chasse trouvés en Roumanie*, în *Gazette archéologique*, 12, 1887, p. 72 — 80. Sarcofagul menționat în titlu este „sarcofagul Ghica", amintit într-o amplă notă, pe care Odobescu credea a fi aflat analogii pentru unele din scenele de vînătoare de pe tava de la Concești. Evident, la un examen modern, nu mai putem stabili astăzi nici un fel de analogii între cele două piese atît de diferite între ele.

[168] *Notiție despre localitățile însemnate prin rămășițe antice în districtul Dorohoi*, în *Monitorul oficial*, 1871, nr. 152, 13/25 iulie, p. 825—827. Descoperirea mai fusese însă menționată în *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, din 1868.

[169] *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 319 — 322.

[170] Cf. G. Șerban, *op. cit.*, p 388. Este aproape sigur că textul comunicării era cvasiidentic cu cel din *Gazette archéologique*.

[171] SLI, II, p. 199 — 208.

[172] *Opere*, IV, p. 221—229; cf. *Additions et rectifications*, *ibid.*, p. 568—574.

[173] „Argumentul" lui Odobescu consta în documentul scris într-o limbă asiatică obscură (în orice caz nu caractere „curat tibetane") — un text, eventual, sogdian-arameic din sec. VIII — XIV (A. Sacerdoțeanu, în *Revista arhivelor*, XLVII, 1970, 2, p. 379 —381)—, care s-ar fi descoperit, chipurile, în mormîntul de la Concești *și* ar fi intrat în posesia lui Alexandru Sturdza Miclăușanul, tatăl lui D. A. Sturdza. Cît de mult temei se poate pune însă pe o asemenea „informație" o dovedește faptul că același D. A. Sturdza, care-i semnalase lui Odobescu „documentul", obișnuia să indice locuri false de proveniență pentru unele descoperiri, ca, de exemplu, pentru piesele litice pretinse a fi fost descoperite la Miclăușeni, în realitate achiziționate din Germania („prin adimenirea cărora d-l Sturdza a izbutit să obțină de la Bolliac niște medalii mult rîvnite"). Vezi SLI, II, p. 153, n. 1.

[174] *Opere*, IV, p. 574. Pentru problemele legate de tezaurul de la Concești (c. 400 e.n.) vezi Cătălina Bloșiu, în *Cercetări istorice*, serie nouă, 5, 1974, p. 59 — 80.

[175] *Opere*, IV, p. 577 — 582.

[176] Vezi n. 148.

[177] M. Babeș, în *Opere*, IV, p. 21.

[178] *Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor*, în CL, 42, 1908, 5, p. 497 — 514.

[179] *Pia desideria*, în *Opere*, IV, p. 925.

De la Odobescu la Tocilescu

La puțini ani după moartea cărturarului, fostul său student, Alexandru Tzigara-Samurcaș, definea în cuvinte simple locul lui Odobescu în cultura noastră :

„Valoarea lui?

Se măsoară după năzuințele generației ce l-a urmat. Idealul artistic al acesteia este încă Odobescu"[180].

Generația ce l-a urmat era compusă din acei studenți ai universității bucureștene — ajunși acum la maturitatea creatoare —, care, în anii de ucenicie, sorbeau cu nesaț captivantele cursuri de arheologie ale lui Odobescu, cel căruia, după cîte se spune, doar Maiorescu îi făcea, ca universitar, concurență „în admirația entuziastă a tineretului"[181]. Ce reprezenta Odobescu pentru tinerii săi discipoli reiese limpede din evocarea lui Grigore Tocilescu, o evocare venită din partea unui om care, nutrind, este adevărat, respect și recunoștință pentru primul titular al catedrei de arheologie, nu a fost, totuși, niciodată unul din cei mai entuziaști admiratori ai lui Odobescu. „A zice însă că Alexandru Odobescu a fost un bărbat eminent, un talent superior, o nestimată în literatură și știință, nu este destul — scrie Tocilescu ; el a fost și un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, bunătatea îngerească personificată.

Care dintre tineri, nu numai din elevii săi, a bătut la ușa Odobescului și ea nu s-a deschis? Cine i-a cerut sfatul și el nu l-a dat? Cu ce iubire și cu ce pricepere știa el să cetească în sufletul tînărului ; cu ce pătrundere dezvelea taina puterii acestuia ; cu ce agerime găsea sarcinile potrivite fiecăruia ; cu ce răbdare călăuzea primii lui pași ; cu ce tact și măsură știa să încurajeze cele bune, să desfătuiască de la cele rele și să se poarte ca un bun și adevărat părinte cu toți și pentru toți? Lui datoresc roiuri de tineri existența lor științifică ; lui, simțămîntul vocațiunii lor, elementele primelor lor lucrări personale ; lui, satisfacerea lor internă"[182]. Pentru acea generație din frumoșii ani de la început de veac Odobescu încă mai constituia un ideal.

Însă nu numai pentru acea generație. Idealul clasic al lui Odobescu a fost însușit în bună parte și de posteritatea care l-a receptat pe autorul lui *Pseudokynegetikos* și al *Tezaurului de la Pietroasa* ca pe un clasic, un *antiquus* — cum îl numește Simion Mehedinți — sau un „închinător al idealului elin" — cum îl numește Nicolae Iorga. Încă de la 21 de ani, în 1855, în *Bazele unei literaturi naționale*[183], Odobescu evoca într-o tonalitate winckelmanniană seninătatea apolinică a clasicismului grec : „O cumpătare minunată în toate faptele și-n toate lucrările, un simțămînt delicat și desăvîrșit al formelor, un adevărat cult al binelui și al frumosului, întindere și adîncime multă în gîndiri, mărinimie și noblețǎ în simțiri, sprintenie și vioiciune de duh, o armonie încîntătoare în limbă, o-mbelșugare și o grație nespusă în creațiile imaginației, un mlădios parfum de poezie răspîndit peste toate, iată calitățile, adunate la un loc, care deosebesc poporul elen de toate celelalte nații ; se-nțelege că astfel de calități trebuiau să se vădească mai ales în creațiile duhului : în litere și-n arte"[184]. O asemenea „cumpătare minunată" se va vădi în întreaga operă viitoare a lui Odobescu. Fidel idealului căruia îi închinase aceste rînduri de tinerețe, cărturarul artist a lăsat posterității imaginea unui meditativ și contemplativ, o imagine pe care armonia interioară a operelor sale nu face decît să o întărească. De altfel, despre „contemplativitatea" lui Odobescu a curs multă cerneală ; Scarlat Struțeanu pune chiar pe seama ei faptul că lucrările savantului nu erau întotdeauna duse pînă la capăt : „Contemplativitatea sa ucidea, în genere, orice veleitate de a desăvîrși ceva"[185].

A reduce însă totul la contemplativitate ar însemna să ne mulțumim cu o privire unilaterală asupra lui Odobescu. Mult mai complete ni se par acele caracterizări care pornesc de la antitezele temperamentului său : „sinteză de criticism și patruzecioptism pur" (Garabet Ibrăileanu)[186] ; „cultural eteroclit — deși om de știință, militant — deși spirit academic, patruzecioptist — deși fire ponderată, romantic — deși temperament clasic" (Vladimir Streinu)[187] ; „pașoptist și umanist" (Tudor Vianu)[188]. Temperamentul antitetic al personajului se manifestă fidel în operă ; pentru Odobescu cercetarea este „o formă a vieții, o manifestare a temperamentului său iubitor de artă, de natură și de popor, deschis bucuriilor vieții, plin de umor în orice moment, o figură de învățat jovial și artist, cum au produs veacurile cele mai bune ale umanismului"[189]. Din contradicțiile unui asemenea spirit au rezultat atît virtuțile, cît și scăderile operei. Meandrele biografiei autorului sînt și meandrele marilor sale intreprinderi culturale.

Purtat de viață prin toată Europa, din ministere în ambasade, din muzee în mănăstiri, din foruri academice în amfiteatre universitare, Odobescu a căzut adeseori pradă și propriilor inconsecvențe. La toate acestea se adaugă apoi — ca o lovitură de bumerang — falimentul propriei metode. Excelînd prin erudiție, Odobescu a sfîrșit prin a fi copleșit de aceasta, ca, de altfel, și marele său contemporan Bogdan Petriceicu Hasdeu[190]. Două firi atît de diferite între ele — un clasic și un romantic, am spune, pentru a respecta o tipologie tradițională — au cunoscut pe tărîm științific un destin asemănător.

La antipodul spiritului odobescian se situează recele analist Tocilescu. Primul care a înțeles deosebirea fundamentală dintre cei doi a fost însuși Odobescu ; omagiindu-l pe Tocilescu pentru modul în care l-a suplinit la catedră, Odobescu spune despre mai tînărul său coleg că este dotat „cu o deplină eruditiune și cu o metodă negreșit mai analitică decît aceea către care eu sînt înclinat"[191]. Anii au trecut și pe parcurs Tocilescu a dovedit că lauda magistrului nu era lipsită de temei. Tocilescu a publicat

---

[180] Al. Tzigara-Samurcaș, în CL, 41, 1907, 11, p. 1089.

[181] *Ibid.*, 67, 1934 7 — 9, p. 605.

[182] G. G. Tocilescu, *Cuvîntare rostită la înmormîntarea lui Alexandru Odobescu în numele Academiei Române la 11 noiembrie 1895*, București, 1896, p. 5 — 6. Tocilescu nu uită să evoce nici începuturile propriei sale cariere științifice, aflate sub semnul lui Odobescu : „Alexandru Odobescu n-a fost pentru mine numai un bun și binevoitor coleg, un amic cald, sincer și devotat ; el a fost cel dintîi care m-a îndrumat pe calea frumoasă a științei anticare ; din comoara nesecată a entuziasmului lui am răpit acea scînteie, pe care o țin nestinsă în fundul sufletului meu ; el a rămas magistrul meu și după ce am ajuns colegul său" (p. 3).

[183] Manuscrisul este datat „Paris, 5 martie 1855" și a fost publicat pentru prima oară de G. Șerban, *Odobescu inedit*, București, 1965, p. 10 — 16. Vezi *Opere*, p. 187 — 193.

[184] *Opere*, I, p. 190.

[185] Sc. Struțeanu, în A. I. Odobescu, *Opere literare*, București, 1938, p. 13.

[186] *Op. cit. (supra*, n. 60), p. 142.

[187] *Clasicii noștri*, București, 1969, p. 16.

[188] *Alexandru Odobescu pașoptist și umanist*, studiu introductiv la Al. Odobescu, *Opere*, 2 vol., București, 1955 (T. Vianu, *Opere*, vol. al 2-lea, București, 1972, p. 54 — 119).

[189] Idem, *Alexandru Odobescu*, București, 1960, p. 161 — 162.

[190] N. Manolescu, *op. cit.*, p. 71 ; cf. p. 127.

[191] *Împăratul Traian după monumente arheologice, infra.*, p. 245.

numeroase cărți, sute de inscripții, a efectuat săpături arheologice de mare amploare, chiar dacă cea mai importantă dintre ele — monumentul de la Adamclisi — a fost și este și cea mai contestată. De directoratul lui Tocilescu se leagă și o foarte fructuoasă perioadă din istoria Muzeului Național de Antichități [192]. Cu toate acestea, lui Tocilescu i se pot imputa, în mare, aceleași lucruri pe care posteritatea le-a observat la Odobescu : dispersare în cele mai diferite domenii — de la culegeri de folclor la ediția Cantemir, de la documente slavo-române la inscripții greco-latine (este drept, pe de altă parte, că această dispersare i-a fost impusă tocmai de golul de specialiști resimțit în toate cîmpurile de investigație ale lui Tocilescu) ; lucrări duse pînă la un punct și nedesăvîrșite. Apoi dacă pentru Odobescu „banii și femeile au reprezentat mereu punctele vulnerabile" [193], pentru Tocilescu același rol nefast l-a jucat cariera sa politică. În plus, Tocilescu pare să nu fi fost aproape de loc iubit de nici unul din marii săi colegi de breaslă, măcar de-ar fi să ne gîndim numai la Iorga și la mai tînărul Pârvan, care a păstrat, de altfel, pînă la sfîrșitul vieții o reținere vecină cu antipatia față de predecesorul său la conducerea Muzeului Național de Antichități. Personalitatea lui Tocilescu a rămas pînă astăzi mai slab cunoscută, iar contribuțiile sale au fost rareori analizate pe larg de posteritate [194].

Privind în urmă, credem că nu ne abatem prea tare de la adevăr dacă afirmăm că destinul operei celor doi corifei ai arheologiei românești din veacul trecut reproduce întocmai drumul parcurs de această știință în țara noastră. Calea care duce de la Odobescu la Pârvan este marcată de aceste două momente esențiale ; Odobescu și Tocilescu sînt pietrele unghiulare ale edificiului încununat ulterior de Pârvan. Arheologia prin erudiție și-a aflat în mod obiectiv negația prin școala critică reprezentată de Tocilescu. Tocilescu nu ar fi fost posibil fără Odobescu în măsura în care, în istoriografia consacrată Evului Mediu, Ioan Bogdan sau Dimitrie Onciul nu ar fi fost de conceput fără un Hasdeu sau un Xenopol. Drumul de la Odobescu la Tocilescu este cel de la romantism la școala critică [195].

Faptul că metoda autorului *Tezaurului de la Pietroasa* a fost negată de generația următoare a fost un lucru pozitiv pentru arheologia românească și, în același timp, dovada peremptorie a însemnătății operei lui Odobescu ; ce pildă mai grăitoare pentru valoarea unei opere, cu atît mai mult într-un domeniu în care informația se acumulează în progresie geometrică, decît aceea că posteritatea se simte nevoită să se raporteze critic la ea ?

Ceea ce ni se pare însă și mai important este faptul că marile idei au răzbătut peste un veac pînă la noi. Pentru Odobescu erudiția livrescă a fost un mijloc de exprimare, dar în nici un caz un scop în sine ; a practicat o arheologie *prin erudiție*, dar opera sa nu este (sau nu este în primul rînd) o operă *de erudiție* stearpă. Este o operă de idei, situată în timp chiar la temelia arheologiei românești. Clasicul literaturii române poate fi socotit, cu aceeași îndreptățire, un clasic al arheologiei românești.

---

[192] Alexandra Ștefan, în SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109 — 125.

[193] N. Manolescu, *op. cit.*, p. 29 — 30.

[194] Se pot cita aici doar medalioanele consacrate lui Tocilescu de regretatul Radu Vulpe : *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 34 — 37 ; *Dacia*, 3, 1959, p. 607 — 612 ; *Revista de istorie*, 28, 1975, 10, p. 1547—1562.

[195] L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 228.

Tudor Vianu scria că „opera lui Odobescu a rămas tînără pentru noi. O citim astăzi cu plăcerea cu care pare a fi fost scrisă și pe care o vor regăsi tot alte și alte generații de cititori" [196]. Dacă, prin specificul lor, lucrările de arheologie ale cărturarului nu pot năzui la un destin asemănător, ele nu sînt însă mai puțin clasice prin „tinerețea" lor ; în ele, în conținutul lor ideatic, de la Pârvan încoace, orice arheolog român se regăsește la orice pas. În acest sens am putea spune, parafrazînd afirmația precitată a lui Tzigara-Samurcaș, că idealul generației noastre de arheologi este încă Alexandru Odobescu.

---

[196] T. Vianu, *Opere*, vol. al 2-lea, p. 119.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

A. Generalități

1. Volumul de față reprezintă prima parte a tomului V al *Operelor* lui Alexandru Odobescu, tom conceput în două părți care vor cuprinde scrierile arheologice minore ale acestuia [1].

Aceste opuscule sînt denumite „minore'' doar prin raportare la creațiile monumentale (deși rămase neîncheiate) datorate aceluiași autor : *Tezaurul de la Pietroasa* ori *Istoria archeologiei*. Într-adevăr, acestea impresionează prin amploarea cu care tind să surprindă cele mai fine implicații ale faptului cultural — prima — sau fenomenul de receptare a Antichității clasice — cea de a doua.

Alături de aceste realizări de anvergură, *archaeologica minora* se impun pînă astăzi cercetării de specialitate prin întemeierea metodologică și — nu mai puțin — prin deschiderea culturală cu care este abordat obiectul arheologic.

De altfel, lucrările minore au jalonat etapele de elaborare și au pregătit apariția celor două mari creații ale scrisului științific odobescian, creații înlăuntrul cărora se fac uneori trimiteri la chestiunile prezente într-unul sau altul din articolele elaborate de Odobescu în intervalele 1872—1877 și 1887—1889. Aceste opuscule reprezintă deci miniaturi lucrate cu migală și finețe de către același artist care va elabora lucrări de mare amploare, comparabile cu producțiile științifice ale Occidentului din aceeași vreme.

2. Partea I a tomului V cuprinde, așadar, trei tipuri de lucrări :

a) articole apărute în periodice de specialitate — *Antichitățile județului Romanați*, în *Analele Societății Academice Române*, *Capul de bou*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași* — sau în reviste cu orientare culturală mai largă, incluzînd și lucrări științifice — *Un vas de lut*, în *Columna lui Traian* ;

b) prelegeri ținute în amfiteatrele Universității bucureștene, la cursul de arheologie : *Împăratul Traian* și *Iconografia lui Traian*, ambele în *Convorbiri literare* ;

c) conferințe ocazionale : *Ateneul Român*, apărut în volum, și *Heraldica națională*, în *Convorbiri literare*, editată după moartea autorului.

Acestor șapte articole ce alcătuiesc materia volumului de față le-au fost alăturate, în *Addenda*, două lucrări semnificative pentru interesul manifestat de Odobescu în prelucrarea și în promovarea în circuitul științific intern și internațional a unor rezultate ale cercetării istorico-arheologice românești: scrisoarea *Pannonia és Dácia régészeti érdekei*, apărută în periodicul de specialitate al Academiei maghiare, și lucrarea auxiliară *Bibliografia Daciei*, realizată în scopul orientării concurenților la premiul instituit de Odobescu pentru o lucrare științifică despre Dacia preromană. Bibliografia a apărut mai întîi în revista lui Hasdeu, *Columna lui Traian*, iar apoi și separat, în broșură[2].

---

[1] În partea a II-a vor fi reunite articolele de arheologie preistorică, împreună cu cîteva anexe ale *Tezaurului de la Pietroasa* (v. *Opere, IV*, la *Notă asupra ediției*, p. 41 și n. 2 și 3).

3. Lucrările adunate în acest volum tratează chestiuni de arheologie romană: *Vasul de lut*, *Romanați*, *Împăratul Traian* și *Iconografia lui Traian* sau analizează piese artistice descoperite pe teritoriul României, în analogie cu arta greco-romană și orientală: *Capul de bou* și *Heraldica națională*. Conferința despre Ateneul Român poate fi inserată tot sub această rubrică, întrucît face descrierea monumentului arhitectonic bucureștean prezentînd clădirile antice care i-au servit ca model și înscriind întregul edificiu într-o minuțioasă rețea de apropieri cu arhitectura clasică greco-romană.

4. Articolele amintite mai sus au fost elaborate într-o perioadă care, prin bogăția și diversitatea creației științifice, este una din cele mai fructuoase ale activității lui Odobescu; anii '68—'77 însumează apariția celor mai importante articole de arheologie și artă — preistorică în primul rînd, apoi romană și barbară —, sînt ani care aduc recunoașterea valorii lui Odobescu în țară (membru al Academiei din 1870) și în străinătate (membru corespondent al Institutului Arheologic German de la Roma, din 1873), marchează apariția *Falsului Tratat de vînătoare* (1874) și ieșirea în arena politică a gazetarului de la *Românul* (1876—1877), spre a culmina cu apariția cărții *Istoria archeologiei* (1877). După o îndelungată ședere în străinătate (1879—1887, cu scurte reveniri în țară, cînd și cînd) va urma o altă perioadă, 1887—1895, marcată de spectrul greutăților financiare, de neînțelegerea și opoziția unora dintre contemporanii săi influenți. Este o perioadă dominată de activitatea didactică (ține cursuri la Universitatea din București, este profesor la Liceul Sf. Gheorghe și profesor—iar apoi director—la Școala Normală Superioară, editează manuale școlare, supraveghează elaborarea și editarea unor lucrări de licență) și de cea oratorică (prin conferințe la Ateneu, la Universitate, la Societatea Geografică Română). Acum apar cele trei volume de *Scrieri literare și istorice* (1887), ca și primul volum al acelui veritabil *opus maius* odobescian, căruia savantul i-a dedicat întregul său efort de cercetare științifică, *Le Trésor de Pétrossa* (1893).

Așa stînd lucrurile, lucrările reunite în prezentul volum acoperă ambele perioade. În aceste condiții, criteriul ales pentru prezentarea lor a fost cel tematic, ca oferind avantajul unei imagini de ansamblu a cercetărilor lui Odobescu asupra unei epoci istorice. În afară de aceasta, prin

---

[2] Afirmația privitoare la interesul autorului nostru pentru stringerea legăturilor științifice cu lumea savantă din străinătate se sprijină pe mărturii epistolare, de pildă scrisoarea nr. 165 din *Opere, VIII* către președintele Societății Științifice Sîrbe din Belgrad, J. Șafařik sau nr. 173, către prof. G. Capellini de la Bologna ori nr. 207, către G. Henzen, prim-secretar al Institutului de corespondență arheologică de la Roma.

Sînt edificatoare și propunerile de alegere, ca membri onorifici ai Academiei Române, a unor savanți străini (v. G. Șerban, *Pagini regăsite*, București, 1954, p. 347, s. 7 și 9 septembrie. Cf. și *id, ibid*, p. 365, s. 13 iulie: susținerea unui concurs propus de Societatea de Studii Istorice din Paris pe o temă de istorie veche românească).

aplicarea acestui principiu se păstrează și seria cronologică a lucrărilor (dacă exceptăm cele două anexe din *Addenda*). Într-adevăr, *Vasul de lut* și *Romanați* sînt reprezentative, ca ani de apariție (1872 și, respectiv, 1877), pentru prima perioadă[3]. Urmează apoi *Împăratul Traian* (1887), *Iconografia lui Traian* (1888), *Ateneul Român* (1888), *Capul de bou* (1891) și, postum, *Heraldica națională* (1908)[4]. Anexele sînt datate, în ordine, 1869 și 1872.

5. Întrucît nu s-a păstrat nici un manuscris al nici unui articol din cele care formează obiectul ediției noastre — cu excepția unei ciorne (= **C**) a *Cestionarului* ce precedă textul monografiei arheologice *Antichitățile județului Romanați* —, ediția prezentă se întemeiază pe publicările anterioare. Acestea se clasifică după cum urmează:

e = ediția princeps a fiecărei lucrări, așa cum a apărut în periodic[5];

ex = extrasul, apărut în broșură separată, cules din nou, adesea cu alt tip de literă și cu alt format și încadrare în pagină, al cărui text reprezintă deosebiri de limbă și de stil față de **e**; este ulterior apariției în cadrul periodicului, astfel încît are importanță, ca text (presupus a fi) revăzut de autor, în stabilirea unei ediții critice[6].

s = *Scrieri literare și istorice*, București, Socec & C-ie, 1887, 3 volume. Această ediție, îngrijită chiar de autor, cuprinde o amplă selecție din toate categoriile de scrieri odobesciene: literare, științifice, didactice. Ea reprezintă, din acest motiv, o sursă importantă pentru stabilirea textului unor lucrări, întrucît este ultima ediție revăzută de autor. Pentru volumul de față, **s** a fost luată în considerare la stabilirea textului și notelor monografiei arheologice *Romanați*[7]. Acestea sînt principalele ediții folosite pentru stabilirea textului[8].

6. În aceste condiții[9], principiul pe care l-am aplicat în editare a fost cel al preeminenței ultimului text apărut în timpul vieții autorului. De altfel, pentru multe din lucrări, **e** reprezintă singura tipărire (cel puțin pînă în 1895, anul morții lui Odobescu). În cazurile în care există și

---

[3] A cărei imagine editorială se întregește substanțial dacă adăugăm articolele de arheologie preistorică, ce vor forma partea a II-a a tomului V: *Rămășițe antice din județul Dorohoi* (1871), *Arme și unelte de piatră și de os* (1872), *Artele în România în periodul preistoric* (1872), *Fumuri archeologice* (1873), *Studie archeologice asupra artelor în România* (1873).

[4] Conferința a fost, probabil, ținută la Ateneu. Se păstrează data: 25 martie 1889. În aceeași lună i se decerna Marele premiu al Academiei pentru *Scrieri literare și istorice*.

[5] Sau, pentru AtR 88, direct în volum.

[6] Un astfel de extras, neconform sensului în care se utilizează astăzi acest cuvînt, au lucrările: VL 72, R 87 și BD 72. În ce privește însă articolul IpT 87, extrasul din CL prezintă un text identic celui din periodic.

[7] Pentru anexele ce premerg textului propriu-zis al monografiei, *Precuvîntare* și *Cestionariu*, sursele pe baza cărora am stabilit textul au fost **ex** și **C** (v. Notița filologică la R 87).

[8] Dintre edițiile postume, cea care a reprodus unele din textele publicate în prezentul volum este ediția „Alexandru Odobescu, *Opere complete*", București, Editura Institutului de Arte Grafice Minerva, 3 volume îngrijite de Il. Chendi și E. Carcalechi: vol. I, 1906, vol. II, 1908, vol. III, 1908. Volumul al IV-lea a apărut în 1919 și conține *Istoria archeologiei*, cu o prefață și indici de C. Damianovici, profesor secundar; se omit citatele grecești și latinești — date numai în traducere — și ortografia este adaptată. Se adaugă un indice de materii și nume.

[9] Ediția Chendi-Carcalechi a fost utilizată pentru colaționarea următoarelor texte: R 87, AtR 88 și HN 1908.

ex, ca text de bază a fost ales acesta, cu coroborarea, firește, a textului din **e**. Pentru *Antichitățile județului Romanați*, am ales ca text de bază **s**, confruntat și completat cu **ex**.

B. Principii de stabilire a textului

1. Caracteristica esențială a sistemelor grafice de redare a limbii române cu litere latine, așa cum sînt aceste sisteme practicate în tipăriturile din a doua jumătate a secolului trecut, este etimologismul[10]. Imaginea grafică a cuvîntului are deci menirea să indice originea acestuia (cel mai adesea latină, uneori latinizată). Lucrul acesta avea motivații extralingvistice importante, care explică, în bună parte, atît fenomenul în sine (ortografia etimologizantă), cît și pluralitatea manifestărilor sale concrete, precum și mărimea intervalului de timp în care au funcționat ele.

Cercetarea publicațiilor — periodice sau în volum—în care au apărut lucrările lui Odobescu editate în tomul prezent ne atestă particularități de grafie diferențiate nu numai între două periodice, ci chiar în interiorul aceluiași periodic, la interval de cîțiva ani doar.

2. Sarcina editorului este, în acest caz, dublă : a) de a identifica alografele cu care este notat un sunet-tip[11] și b) de a interpreta, în lumina datelor oferite de dialectologia istorică a limbii române și de istoria limbii literare, formele insolite, pentru a reda cît mai veridic procesul complex de unificare și înnoire prin care trecea limba în secolul trecut.

Dacă acestea sînt particularitățile *formei* în care apare varianta scrisă a limbii române din acel moment, trebuie spus că și *materialul* de limbă prezentat în această *formă* se distinge prin cîteva trăsături care se cer, din această pricină, menționate.

Prezența elementelor dialectale în toate sistemele limbii este o particularitate care se observă la prima vedere; ea apare ca un lucru firesc într-o perioadă în care unitatea limbii literare nu este încă un fapt realizat, așa încît literarizarea este de evitat.

Al doilea element este nu atît opus cît complementar primului și cunoaște o prezență la fel de generală în toate compartimentele limbii. Este vorba despre elementul neologic, a cărui zonă de manifestare esențială poate fi totuși considerată vocabularul, avînd însă repercusiuni în morfologie (sufixe nominale și verbale, desinențe nominale[12]), în sintaxă, ca și în fonetică.

Întrucît ilustrează rezolvarea la un moment dat a unor tendințe în evoluția limbii, de asemenea, pentru a nu falsifica realitatea oferită de texte, am păstrat aceste forme ca atare, încercînd explicarea provenienței și interpretarea grafiilor, mai degrabă decît o actualizare nejustificată de

---

[10] Manuscrisele lui Odobescu, deși încearcă să respecte convențiile (sau, mai degrabă constrîngerile) grafice ale momentului (în special sistemul promovat în publicațiile Academiei), prezintă adesea abateri semnificative pentru fonetismele pe care le revelează.

[11] În accepția dată de Flora Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 28 : „Ele (sunetele-tip, n.n.) se înscriu în seria unităților lingvistice care funcționează ca elemente distinctive ale variantei literare a limbii...” și *ead.*, *ibid.* : ”*Sunetele-tip le considerăm variante de pronunțare literară, unități ale sistemului ortoepic*” (s.a.)

[12] Cum sînt cele adjectivale în *-e*, calchiate după modelul adjectivelor cu două terminații din limba latină : *(hiacint) ovale*, creație analogică exemplelor care ilustrează moștenirea acestui tip morfologic în limba română (d. e. *moale*).

principiile tehnicii editoriale și chiar dăunătoare cercetării științifice a limbii textelor tipărite în această epocă[13].

Într-adevăr, în cazul de față, dat fiind faptul că, neexistînd manuscrise, editarea se face după texte tipărite, se poate vorbi și mai puțin decît îndeobște de ceea ce s-a numit „limba autorului”. Situația este explicabilă, întrucît limba tipăriturilor în speță prezintă într-o anumită măsură caracterul unui construct livresc, față de care distanțările critice nu au lipsit nici pe departe în epocă. În sensul acesta, părerile lui Odobescu însuși constituie o dovadă vrednică de luat în seamă; or, dezavuările sistemului grafic practicat de Academie și sublinierea dezacordului cu limba publicațiilor în care i-au apărut lucrările nu sînt, la acesta, nici puține, nici nesemnificative[14].

Cu toate acestea, în măsura în care ea reprezintă o fază reală în dezvoltarea limbii române, ilustrînd un moment de răscruce în evoluția limbii literare, moment marcat de prezența, pe de o parte, a elementului popular și tradițional, iar pe de alta, de importul de elemente latinești și romanice, limba publicațiilor se cere prezentată ținîndu-se cont de caracterul ei compozit.

Aceste principii se reflectă și din munca editorilor dinaintea noastră. În stabilirea principiilor editoriale, ca și în rezolvarea unor probleme puse de grafiile etimologizante în care au fost tipărite lucrările lui Odobescu, de un real folos ne-a fost *Notă asupra ediției* precum și întregul eșafodaj editorial al volumului I din actuala serie a *Operelor* lui Odobescu realizat atît de minuțios de G. Pienescu.

3. Transpunerea în ortografia actuală a fost făcută respectîndu-se următoarele echivalențe :

Nr. crt.	Grafia	Valoarea fonetică acceptată în text	Contextul	Periodicul (volumul)	Exemple
1	**ă**	**e**	în finala substantivelor cu tema în *-i*	VL 72	*căpetenią̆, draperią̆, femeią̆, ollărią̆, proprią̆, roșią̆, sclavią̆*
				BD 72	*archeologią̆, bibliographią̆, căllĕtorią̆, companią̆, istorią̆, serią̆*

---

[13] În general un prețios ghid în stabilirea textului mi-au fost recomandările cuprinse în *Principii de transcriere a textelor românești*, de I. Fischer în LR, XI (1962), 5, p. 577 —581, completate cu datele conținute de articolul *Aplicarea noii ortografii în editarea scriitorilor noștri* al aceluiași autor, în LR, IV (1955), p. 75 — 81.

[14] Observații sugestive ilustrînd poziția lui Odobescu asupra acestei chestiuni, cu reproducerea unor citate semnificative, se găsesc în Al. I. Odobescu, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Al. I. Ștefănescu, București, 1949, p. 35 —40 și 49 — 51 și în A.I. Odobescu, *Opere*, ediție îngrijită, cu glosar, bibliografia scriitorului și studiu introductiv de T. Vianu, 2 vol., f.a., p. 35, 41, 57 — 59, 63.

		î	accentuat la formele de bază	IpT 87	*ăncă, bĕtrănesc, cănd, cugetănd, fărămele, gănd, împrospătănd, măngăia, pănă, respăndite*
				IcT 88	*băntue, blănda, căpĕtăiele, dărămă* (prz), *decăt, fălfăie, fășii, gătlej, hărșite, intăia, rănduri*

1. VL și BD au apărut mai întîi în CT, iar apoi în broșură, ambele tipărite în Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați), astfel că ilustrează același sistem ortografic, tot așa după cum IpT 87 și IcT 88 au apărut în CL, al cărei sistem îl promovează (ca și mai tîrziu HN 1908, cu unele deosebiri față de primele două).

2. Deși posibilitatea rostirii ca atare a unor forme ca *intăi, pănă* nu pare cu totul exclusă (mai ales în cazul unor vorbitori din aria nordică a limbii române), am transcris totuși pe *ă* ca *î* și în aceste cazuri, atît pentru a păstra unitatea cu majoritatea exemplelor, cît și pentru că tendința pronunțării cultivate era spre adoptarea formelor de tip sudic. A se vedea pentru aceasta capitolul *Lămuriri pentru volumul de față* de Petru Creția în M. Eminescu, *Opere*, VII, București, Editura Academiei, 1977, p. 54, n. 8, ca și practica editorială (Eminescu, *Proză literară*, București, 1964 : *Notă despre ediție* de Flora Șuteu) sancționată favorabil de filologii românișți în lucrări de specialitate (I. Gheție și Al Mareș, *Introducere în filologia românească*, București, 1974, p. 182). În plus, revista *Convorbiri literare* se tipărea la București (Socec & Teclu).

3. Un caz particular al substantivelor cu tema în *-i* îl constituie *miiă*, formă în care *-iă* notează un *e* palatalizat (transcris *-ie* : *miie*), provenit dintr-un *l* palatal în etimon (lat. *milia*).

4. În transcrierea derivatelor *romănești* și *romănii* am redat pe *ă* prin *â* (cf. *infra*, pct. *2*, nr. 4).

2	â	ă	accentuat în finala unor forme verbale	IpT 87	*el inălță* (pf.) — ex. unic
		î	(cel mai adesea) accentuat la formele de bază	VL 72	*adâncime, hârburĭ, încâtŭ*
				BD 72	*ânimă, ântêiŭ, stânga*
				R 87	*âncŏ, bĕtrân, âmbelor*
				AtR 88	*ângustă, ântêi*

1. *â* din *inălță* redă un *ă* accentuat. Litera *a* cu semnele diacritice ˘ sau ^ este foarte mult utilizată în sistemul aplicat de CL, în detrimentul literei *i* cu ^, evitată.

2. Ca *î* neaccentuat, *â* notează (în *ângustă* și *ântêi*/*ântêiŭ*) o vocală nazală neaccentuată, în etimonul acestor cuvinte.

3. În SLI apare accidental *sfîntul*.

4. *România* și derivatele au fost păstrate ca atare.

5. Grafemele ce notează cuvinte moștenite din limba latină sînt folosite (cu aceeași valoare fonetică) și pentru notarea cuvintelor de altă origine, d. ex. *hîrb* < bg. *hărb*(*el*).

3	à	a	accentuat în finala unor forme verbale	IcT 88	*cătà, chiemà*
				HN 1908	*a se apropià, a aveà, nu va dà, se deschideà, erà, voi luà, aș puteà, a semnalà, trăià, a vedeà, ziceà*
4	e	ă	cuvinte de origine latină din fondul vechi ; prefixul *ră*(*s*)-	VL 72	*învelue, peccatŭ, remășițele, țermuri*
				IpT 87	*nenumerate, remășițe, resunete, serbătorilor*
				IcT 88	*a remănea, resărită, reslățită, resplată, resboinici*
		ie	la inițială de cuvînt sau de silabă, în cuvintele din fondul vechi sau, analogic, unele mai noi	VL 72	*bănuelele, trebue*
				BD 72	*eftene, eșită*
				R 87	*eșia, eșirea, noemvrie*
				IpT 87	*eftin, ese, giuvaer, constituesc, destăinuesc, voesc*
				IcT 88	*să-și birue, desprețuești, zeești*
				AtR 88	*creeri, eșire, voevod*
				CB 91	*alcătuește, încăerați, încovoeturi, lunguețe, poleeli, straele*
				HN 1908	*războae, voevod*
		i̯	în alcătuirea diftongului, în cazul omofoniei cu diftongul *ia*	IpT 87	*ear, (să) easă, eată, peatră, viețueau*
				IcT 88	*ear, eată, feară, să stăruească, trebuea*

1. Deși apare în VL, grafemul *e* cu valoarea *ă* nu se întîlnește—așa cum ne-am aștepta — și în BD, apărută în același circumstanțe. Ar putea fi vorba de o influență pasageră a altor sisteme (cel practicat de CL, de pildă, sau cel al Academiei).

2. Accidental, prefixul *re-* apare scris *rĕ-* : *rĕsàdit* (IpT 87), *rĕposaților* (IcT 88).

3. În HN (CL 1908) apare o formă singulară : *neprăsnicia*, nejustificată etimologic (< v.sl. *naprasinŭ*). Ar putea reprezenta o preluare *tale quale* a unei grafii (a manuscrisului-arhetip ?) grăbite, cu *ne-* pentru *nĕ-*. În afara acestui caz, CL nu mai ilustrează grafemul după 1888.

4. În VL, formei *trebue* din **ex** îi corespunde *trebuiă* în **e**. De asemenea, în R 87 p. 479, r. 11) apare accidental *trebuie*, abatere semnificativă de la codul ortografic practicat de SLI.

5. Pe lîngă forme verbale mai vechi (d. ex. *voesc*) apar și forme noi, analogice, scrise deci în același mod : *constituesc, destăinuesc*. Tuturor le-a fost modernizată grafia.

6. De la echivalarea *e* = *ie* au fost exceptate forme neologice de tipul : *epopee, eteree, idee, statue* (pl.), la care am menținut grafiile originare.

5	**ĕ**	**ă**	neaccentuat < *e/i* lat. neaccentuat; accentuat < *e* lat. accentuat	VL 72	*apĕrătorŭ, artĕ, asemĕnăriĭ, douĕ, impĕratŭ, învingĕtorĭ, mĕruntŭ, pânĕ, rĕsbelnicŭ, sĕ vĕdŭ*
				BD 72	*țĕrrile*
				R 87	*atingĕtor, călĕtoriĭ, capĕt, jumĕtate, mĕsóră, rĕmasă, rĕmășițe, rĕspuns, sĕĭ*
				IpT 87	*adevĕr, bĕtrănii, incumĕtez, sĕptĕmănale*
				IcT 88	*adoptarĕ, ajunserĕ, furĕ, servirĕ, sĕu, rĕutatea*
				AtR 88	*să se adĕpostéscă, amĕnuntele, căpĕtêiul, dĕrăpănat, îndĕrĕtnicia, rădĕcini, rĕposați, rĕspete, vĕ*
		î	<*e* lat. sau *ă* în cuvinte de alte origini	IpT 87	*alegĕndu-și, curĕnd, dintr'ĕnsul, infrĕnă* (prz.), *trecĕnd, vĕrsta*
				IcT 88	*avĕnt, brĕu, cuvĕnt, făcĕnd, frămĕntă* (prz.), *intĕmplare, șezĕnd*

1. Grafemul este folosit mai rar în BD, cu inconsecvențe (v. *Notița* la BD).

2. Prefixul *re-* este întîlnit în R cu forma (așteptată) *rĕ-* (cf. *supra*, sub nr. 4).

3. Forma *rĕsbelnicŭ* reprezintă o adaptare etimologizantă, influențată de sintagma latinească *res belli*, deși adevăratul etimon este altul (v. sl. *razboj*. Apropierea cu expresia antică îi tentase deja pe cronicari : „lucruri de războaie”). Sufixul *-nic* era în regres în acest moment : „Cuvinte ca : *provizornic, materialnic*... *(sentimenturi) evlavnice*... vor fi întîlnite tot mai rar în numărul sporit de periodice care apar după 1835.” (CILL II, p. 97 : Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*).

4. *î* accentuat este redat prin *ĕ* nu numai în cazul cuvintelor de origine latină, ci și în cuvinte de altă proveniență (de obicei, cazuri cu etimologie disputată, așa încît nu am socotit necesară prezentarea în detaliu a diferitelor propuneri ale dicționarelor) : ***brĕu*** (comparat cu alb. *bres — brezi*), *vĕrsta* (v. sl. *vrŭsta*). După cum se vede, *e* nu este întotdeauna justificat.

5. Uneori *e* apare în cuvinte în care nu pare originar : *să se adĕpostească* (*adăpost* < *ad appos(i)tu(m)*) ca și în sufixul de ppf. *-ră* (<*(e)ra*) : *ajunserĕ, furĕ*. În acest din urmă caz, s-ar putea invoca și o eventuală echivalare cu sufixul de pf. *-ere*.

6	**ê**	**î**	accentuat <*e* accentuat lat. sau alte origini	VL 72	*cuvêntŭ, dênsulŭ, intinḑêndŭ, pămêntŭ*
			neaccentuat în cuvinte lat. sau de alte origini	BD 72	*intr'ênsa, pênĕ*
				R 87	*ântêĭ, obêrșia, pêrghielor, stêlp, vêrful*
				AtR 88	*pêraie, têmpire, têrnosirea, vêrstă*

1. Din compararea echivalărilor de sub nr. *5* și *6* rezultă clar două grupuri mari ale tipăriturilor în discuție, după sistemul grafic utilizat : de o parte CL (cu *î* redat prin *ĕ*), iar de cealaltă restul publicațiilor (cu *î* redat prin *ê*) : Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) pentru VL și BD și Socec & Teclu pentru AtR și R. Ordonarea titlurilor după tipografii și edituri face să iasă în evidență preferințele pentru un sistem sau altul. De remarcat că CL constituie un sistem în parte diferit de AtR sau R, cu toate că revista este tipărită tot la Socec & Teclu. Paralelele sînt edificatoare : *cuvêntŭ/cuvĕnt, dênsulŭ/dintr'ĕnsul* etc.

2. Pentru cuvintele de altă origine este folosit (nejustificat etimologic) *ê* : *obêrșia* (<v. sl. *obruși*), *pêraie* (cf. alb. *përrua*), *pêrghielor* (etimologie necunoscută ; comparația cu lat. *pergula* nu se impune), *stêlp* (<v. sl. *stlŭpŭ*), *têmpire* (*tîmp* <v. sl. *tonpŭ*), *têrnosire* (*tîrnosi* <scr. *tronosati*), *vêrful* (<v. sl. *vrŭhŭ*). Grafemul *ê* devine astfel semnul tipic pentru notarea unui *î*.

7	**é**	**ea**	accentuat cel mai adesea	VL 72	*céra, cetățénului, mențiονéză, sémă, să trécă, a vedé*
				BD 72	*acéstă, alocuré, aseminé, treilé*
				R 87	*așéḑă, dél, légă*
				AtR 88	*adesé, diminéța, vom puté, séra, în trécĕt*
		ia	accentuat	VL 72	*érŏ, éttă*
				R 87	*dumneḑeéscă*
				AtR 88	*să péră, pétră*
		a	accentuat	VL 72	*mésă, séu, sélle* (adj. pos.), *țérră, se vérsă*
				BD 72	*déca, séu, véra*
				R 87	*ĭértă, să ĭésă, mĭéḑă-ḑi, șéde, șépte, șérpe, șése(spreḑece), stréjă, uriéșii*
				AtR 88	*abié, décŏ, înduoiélă, viéță*

Dintre grafiile plurivalente : *șéde, șépte, șérpe, șése(spreḑece), stréjă*, cele mai multe sînt ilustrate în I. Gheție, *Baza*, p. 504 sub j). Sînt prezentate forme paralele (*șarpele/șearpelui, șade/șeade*) sau numai literare (*șase*). La Odobescu, *é* - după grafia din SLI — este interpretat ca *ea* în : *șéde*, și *sépteḑeci*, dar ne putem întreba în ce măsură ar fi ținut Odobescu însuși la interpretarea după norma dialectală muntenească a unei grafii ambigue, o dată ce se tindea spre crearea unei norme supradialectale. De altfel, în alte lucrări, concluziile privitoare la această chestiune sînt diferite : „Constatările acestea (încercări normative de a impune citirea lui *é* ca *ea*, n.n. — M.C.) ne îndreptățesc să considerăm pe [*ea*] în cuvinte în care astăzi, în limba literară, diftongul se află redus la [*a*] ca pronunțări pedante, rezultate dintr-o tendință latinizantă de regularizare a expresiei lingvistice cultivate. Faptul că ea nu a reușit să se generalizeze se explică prin mai mulți factori. În primul rînd prin acela că reducerea diftongului la [*a*] după [ʃ], [ʒ] era o normă muntenească puternică în secolul al XIX-lea, pe care o promovează scriitorii (Ivănescu, M) și o recomandă filologi atenți la uzul lingvistic nemoldovenesc, cum este Tiktin care recomandă *șapte*, *coșar* (Tiktin, CO, 179 ; cf. și Speranția TO, 45). În al doilea rînd prin faptul că pronunțarea nu era atît de răspîndită cum o atestă grafia, întrucît adeseori ⟨*é*⟩ nu corespundea de fapt lui [*ẹa*], ci lui [*a*], iar ⟨*é*⟩ sau ⟨*e*⟩ apărea numai în conformitate cu modul în care se aplica în sistemele ortografice ale timpului principiul morfologic, adică pentru «conservarea lui *e* etimologic în rădăcina vorbelor în declinare» (Heliade, PO, 12)" (Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 187–188).

8	**è**	**ea**	accentuat în finala unor forme verbale	IpT 87	*va remănè, vom avè*

CL nu mai ilustrează acest alograf nici în IcT 88, nici în HN 1908. Este, poate, o influență a pronunțării cu *e* deschis (caracteristică dialectului moldovenesc), reflectată în scriere. În *Influența ortografiei*, alograful este menționat „cu valoarea [ɛ] la Cipariu începînd din 1841, pînă în 1866" (p. 90), arătîndu-se în continuare că „infinitivul se scrie cu ⟨*e*⟩ și ⟨*é*⟩" (p. 91).

9	**ĭ**	**i**	semiconsonantic intră în componența diftongilor, notează palatalizarea unui *e*, africatizarea unei consoane sau pronunțarea „moale" ori compunerea cu *-și*	VL 72	*annĭ, carĭ, încercărĭ, obĭecte, trunchĭată*
				BD 72	*acestuĭ, cariĭ, societățiĭ*
				R 87	*articoliĭ, cĭoburĭ, chĭar, ĭar, fiĭul, frățĭor, glăscĭoru-, mărgăritarĭ, savaĭu, temeĭu*
				AtR 88	*fiteșĭcine, óreșĭcare, pĭetróĭe*
				CB 91	*cîteșĭ, orĭce*
		e	în loc de *i* în diftongul *ea*, după normele actuale	VL 72	*cĭanacele, ceĭa-ce, vechĭa*
				R 87	*aceĭa, aceĭași*
				AtR 88	*chĭag*
		∅	notează palatalizarea	R 87	*muchĭe, vechĭe*
				AtR 88	*vechĭe*

1. Prezența lui *i* cu valoarea [*ĭ*] în VL 72 și BD 72 pare să anticipeze folosirea alografului în sistemul oficial : "⟨*ĭ* #⟩ cu valoarea [*ĭ*] este utilizat, în mod oficial, exclusiv în ortografia din 1881 . . . cînd este pus alături de ⟨*ĭ*⟩ cu valoarea [*i̯*]" (Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 94.).

2. Grafia *obĭecte* indică pronunțarea trisilabică. În felul acesta, *ĭ* furnizează informații mai precise asupra pronunțării unei forme, așa încît, din acest punct de vedere, ortografia actuală este în regres față de grafia discutată aici. Cf. și alte remarci, din cele mai autorizate, în legătură cu acest alograf : „. . . nu există în limba noastră un semn special al muierii consoanelor și de aceea trebuie să transcriem prin *i* această muiere. Reintroducerea lui *ĭ* în ortografia noastră ar fi rezolvat această problemă" (I. Fischer, *Aplicarea noii ortografii în editarea scriitorilor noștri*, p. 78), ca și observațiile făcute de Fl. Șuteu în legătură cu alografele *ĭ* și *ŭ* (în *Dificultățile ortografiei*, p. 52).

3. Forma *fiĭul* reprezintă, poate, transliterarea unei grafii în alfabet chirilic (cf. Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 96).

4. În cazul formelor *frățĭor* și *glăscĭoru-* s-a produs trecerea lui *i* la *ĭ* din necesitate metrică.

5. Forma *mărgăritarĭ* redă, după toate probabilitățile, particularitatea de limbaj a unuia din raportorii citați de Odobescu (v. *Notița filologică* la R 87, sub C IV).

10	**ì**	**i**	accentuat în finala unor forme verbale	BD 72	*a vădì*
				IpT 87	*s-ar adeverì, a părăsì*
				IcT 88	*a bănuì, a dăruì*
				HN 1908	*vom dibuì, a gonì, a jupuì*

VL 72 nu ilustrează alograful, dar folosirea în BD 72 anticipează introducerea în sistemul oficial din 1881 :„ ≪i+≫ se realizează ca ⟨*i*⟩ cu valoarea ⟨*ì*⟩ începînd din 1881, la recomandarea comisiei prezidate de Maiorescu" (Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 96).

11	**i**	**î**	peste tot	IpT 87	*indemnat, intăi, intrerupțiune*
				IcT 88	*ii, in, inălțimea, invederează, sinul*
		e	notînd palatalizarea sau semivocala în diftongul *ea*	IpT 87	*se chiamă, intortochiată, vechie, ar veghia*
				IcT 87	*aceiași, chiemà, vechiă*
				CB 91	*aceia, aceiași, ceialaltă*
				HN 1908	*ceia, ghiare*

1. Sistemul promovat de CL nu admite alograful *î*, și aceasta este o altă deosebire față de sistemele practicate de celelalte publicații. Mai mult, este folosit *i* și după admiterea lui *î* în ortografia academică (v. Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 95).

2. *i* pentru *î* utilizează și extrasul din VL 72 ; alograful *î* apare totuși, din inadvertență și acest fapt duce la prezența unor dublete ca : *in/în*, *imputare/împutare*, *inainte/d'înaintea* (v. *Notița filologică* la VL 72 sub nr. 4).

12	**ŏ**	**ă**	în cuvinte lat. sau de alte origini	VL 72	*ăncŏ, dérŏ*
				BD 72	*fŏră*
				R 87	*cŏcĭ, lŏcuitorului, mŏnăstirilor*
				AtR 88	*rŏtund, rŏtunjime*

1. În unele cazuri *o* este etimologic : *fără* <lat. *fora(s)*, *căci* <lat. *quod* + *quid*, *mănăstire*<v. sl. *monastyri*. Alteori este vorba de cuvinte cu etimologie dificilă, eventual necunoscută în epocă : *încă* (EWRS : „Die Etymologie ist dunkel" – sub nr. 804 ; DELR : „Lat. *unquam* devenit *încă* prin trecerea lui *un* + cons. aton în frază la *în-*, urmat de DEX), *dară* (RDW : „lat. *de vero* mit Ausfall des *v*" ; DEX : etimologie necunoscută). Forma *lăcuitor* este derivată din *a lăcui* (<mg. *lakni*).

Reprezentanți ai acestei familii se găsesc la I. Heliade-Rădulescu (CILRL, I, p. 60), M. Kogălniceanu (*ibid.*, p. 72–73), C. Bolliac (*ibid.*, p. 100), N. Filimon (CILRL, III, p. 178), precum și în paginile periodicelor (cf. CILRL, II, p. 82, 98), ca și în limbajul administrativ-juridic (CILRL, III, p. 77, 92, 135). Fonetismul originar este prezent în primul rînd în Transilvania, așa cum atestă scrierile lui I. Budai-Deleanu (*ibid.*, p. 46, 48). Formele originare au fost ulterior modificate, prin analogie cu *loc*. La înlocuirea lui *a lăcui* cu *a locui* a avut, probabil, un rol, și introducerea în limbă (în condițiile dezvoltării industriale de la sfîrșitul secolului trecut) a cuvîntului *lac* (<grm. *Lack*), cu derivatul *a lăcui*.

2. Ca și *a lăcui*, și forma *rătund* este genuină (<lat. *retundus*[3]), astfel că este de presupus că, inițial, *locui* și *rotund* nu au constituit decît niște pronunțări hipercorecte, cu *o* în loc de *ă*, un alt grafem nedorit, alături de *î*. La menținerea și impunerea formei *rotund* va fi influențat și apropierea etimologică de *roată* (<lat. *rota*). Forma etimologică se întîlnește la I. Budai-Deleanu (CILRL, III, p. 47), B. Paris-Mumuleanu (CILRL, I, p. 9) și C. Bolliac (*ibid.*, p. 100). Cf. și Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 97 și, mai ales, 170.

3. În R 87 apare, accidental, forma *mônăstirilor* (cf. *infra*).

13	**ô**	**î**	accentuat la formele de bază	VL 72	*rônduri*
				BD 72	*atôtŭ, côtŭ, côtușĭ*
				R 87	*d'a rôndul*
				AtR 88	*rônduite*

În nici unul din exemplele citate *o* nu este etimologic : *rînd* < v. sl. *rendŭ*, *atît* <lat. *adtantum*, mai degrabă decît *eccum-tantum*, *cît*<lat. *quantus*. Poate fi vorba de o influență romanică — cel puțin pentru *rînd* (fr. *rond*, it. *rondo*) — sau de folosirea lui *ô* pentru a se evita *î*.

14	**ó**	**oa**	*o* accentuat în cuvinte latinești sau de alte origini	VL 72	*apostrofătóre, indoiósă, picióre, sórta*
				BD 72	*dóră, popórelor, póte, tóte*
				R 87	*aprópe, comóra, córtă, fórte, grópa, ómenii, se transpórtă*
				AtR 88	*ardóre, dómnelor, se desvóltă, glóta, óră, órecare, scóbă*

Faptul că CL nu ilustrează alograful poate fi pus pe seama concepțiilor ortografice ale lui Maiorescu (cf. Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 99).

15	**û**	**î**	accentuat la formele de bază; <*u* lat. accentuat	R 87	*adûncime, lûngă, mănûncă*
				AtR 88	*adûnc, adûncite, lûngă*

1. Acest alograf marcat pozitiv este urmașul unui alograf marcat negativ (cf. *ead.*, *ibid.*, p. 100). Este de remarcat neacceptarea lui de către CL. Pe de altă parte, prezența în VL 72 a formei *adâncime* explică singularitatea poziției reprezentate de R 87 și AtR 88. Existența acestui alograf în tipărituri din 1887 și 1888 infirmă asertiunea din *Influența ortografiei* : „≪*u* + ≫se realizează ca ⟨*û*⟩ cu valoarea [*ɨ*] numai pînă la primul sistem ortografic oficial *și general* al Academiei din 1881". (p. 103, sublinierea ne aparține — M.C.).

2. Pentru *adînc*, etimonul este considerat a fi **adancus* (EWRS, urmat de REW, DA) sau *aduncus* (DELR, RDW, DEX); în ce îl privește pe *lîngă*, a fost propus *longum ad* (EWRS, urmat de DLRM și DEX) ori *longo* (DELR).

16	**ç**	**ț**	<*č*+voc. palat. în cuvinte de origine latină sau slavă	VL 72	*braçu-ĭ, suprafaçă*
				BD 72	*puçin, franç(cză)*
				R 87	*çiganului, façа, ghiaçă, îmbrăçișat, însoçească, oçel, preç, puçin, spaçiul*
				AtR 88	*înfăçișează, puçin*

1. Pentru valoarea [*ts*], alograful *ç* este cel mai vechi în textele românești cu litere latine (Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 105). În timp, a fost concurat, pentru aceeași valoare, de *ci* și *ti*.

O motivație a prezenței alografului *ç* alături de *ț* în primele încercări de normare a ortografiei românești de către Societatea Academică Română se găsește în AAR, I—IV (1867—1870), p. 191, *Principie de ortografie română*, partea I : *Despre ortografia limbii române populare* :

„Spre a respecta pe de o parte etimologia și pe de alta fonetica, se pune asemenea tot sedilă sub litera *c* cînd se pronunță ca *ț* în vorbe ca *oçet*, *oçellu*, *faça*, *françа*, *judeçiu* (unde *i* este probabil o marcă redundantă a africatei, alături de sedilă, n.n. — M.C.), *puçin*. Pentru cei cari susțin a se scrie tot cu *ț*, după cum se pronunță, ar ajunge, cînd ar lipsi sedila, a se pronunța mai vîrtos de străine (și însuși cu sedila) *otet*, *otel*, *fata*, *judetu*, *putin*".

2. CL folosește numai alograful *ț*, diferențiindu-se astfel încă o dată de celelalte publicații. Observația este valabilă și pentru sistemul folosit de „Arhiva Societății Literare și Științifice din Iași", periodicul în care a apărut CB 91. De altfel, cele două alografe, *ț* și *ç*, sînt folosite concomitent în R 87, după cum provin dintr-un *ci* sau *ti* latinesc. Se remarcă unele confuzii în stabilirea grafiei corecte a etimoanelor latinești : *preç*, *puçin*, *spaçiul*. Primul și al treilea provin din *pretium*, *spatium*; pentru *puțin*, Pușcariu (EWRS, sub. nr. 1418) sugerează un **putinus-*, *-a*, *-um* <*pŭtus*. V. și REW, sub nr. 6890 : „Das Verhältnis von lat. PUTUS zu der rom. Grundform **puttus* bedarf noch der Aufklärung". Cauza acestei confuzii este faptul că, în Antichitatea tîrzie, ambele grupuri au evoluat fonetic la [*ts*]. Ar trebui adăugat că, indiferent de evoluția reală, important este, în această problemă, ce credeau promotorii unui sistem grafic despre etimologia unui cuvînt.

Această nouă pronunțare se reflectă în grafiile antice tîrzii și medievale de tipul *amiticia*, *nacione*, *precium*, *spacium*, grafii cu repercusiuni în scrierea (și, implicit, în pronunțarea) neologismelor care provin din respectivele forme.

3. Cele două cuvinte inseriate la R 87 : *oțel* și *țigan* au pătruns în română cu fonetismul [*ts*], probabil din limbile slave învecinate (cf. bg., sb.) *očelŭ*, *ciganin*

17	**ḑ**	**z**	<*di* lat. în majoritatea cazurilor	VL 72	*aḑĭ, căḑură, răḑimat, ucciḑêndu-se*
				BD 72	*așeḑemintelor, ḑiarele, doveḑĭ*
				R 87	*coprinḑênd, ḑicŭ, ḑeuluĭ, miéḑănópte, patru-ḑecĭ, veḑ'*
				AtR 88	*creḑ, ḑicem*

1. Cu excepția exemplificării de la p. 77, acest alograf nu este discutat în *Influența ortografiei*.

2. În toate publicațiile care îl ilustrează, alograful se folosește în distribuție complementară cu *ȥ* (cu aceeași valoare, [ȥ]) : *ȥ* în cuvinte grecești sau slave, în care este originar, iar *ḑ* în scrierea cuvintelor (majoritare) în care el provine dintr-un *d* urmat de *iod* în etimonul latinesc.

3. Dintre formele citate, *doveḑi* este un plural nou, analogic declinării masculine; cît despre *răḑimat*, dicționarele notează etimologie necunoscută.

4. Într-un singur caz, *ḑ* are valoarea [ʒ] : *miḑlócele* (BD 72).

18	**ch**	**c(h)**	în împrumuturi recente în epocă, cînd comparația romanică impune fonetismul [k]	VL 72	*archeologie*
				BD 72	*archeologĭ, chronicele*
				R 87	*chronicariĭ*
				IpT 87	*archeologie*
				IcT 88	*archeolog, schănteietoare*
				AtR 88	*choragic, technică*
				HN 1908	*archaice, archeologie*
		h	în cuvinte preluate direct din greacă sau uneori cînd fonetismul franțuzesc este cu [ʃ]	BD 72	*archiv, archiva, chartele, patriarch*
				R 87	*archivul, charte, chrisoave, Christos, patriarchia*
				IpT 87	*architectonice*
				AtR 88	*architectonice, architectură, architravă, archivelor, archontologia, chaos, chartă, choruri, Christos, patriarch*
				HN 1908	*architectonice, chametice*

1. Digraful *ch* apare exclusiv în cuvinte de origine grecească (forma *schănteietoare* reprezintă un caz de prețiozitate grafică sau o eventuală influență a unei forme de tipul *schinteietoare*. Aceste cuvinte sînt fie preluări îndeajuns de vechi în limbă — mai întîi prin intermediul slavonei, apoi din greacă nemijlocit — încît să fi păstrat fonetismul originar (precum termeni din limbajul religios : *Hristos, patriarh, patriarhie*), fie împrumuturi recente în secolul al XIX-lea, mai ales termeni tehnici privind Antichitatea.

Primei categorii, celei de împrumuturi vechi, i se pot adăuga, din cuvintele citate mai sus, *arhontologia* (pronunțat, probabil, cu dentală sonoră) și *hrisoave*, ca termeni desemnînd realități ale epocii respective. Tot aici se poate include și forma *horuri*, al cărei singular, *hor*, apare la Odobescu (SLI, II, p. 315. V. și RDW și DA sub *cor*).

A doua categorie, cea de împrumuturi recente, introduce fonetisme din limba din care sînt preluate cuvintele, deci cu precădere din franceză, putîndu-se face, eventual, comparații sugestive cu limbile italiană și germană. Aici ar fi, poate, de subliniat importanța limbii franceze, atît ca instrument de prim ordin în formarea intelectuală și reușita demersului științific la autorul nostru, cît și în ce privește codul în care Odobescu stabilește contactul cu cei din jur. Pronunțarea grupului *ch* în limba franceză, în cazul fiecărui cuvînt, a fost un criteriu de rezolvare a acestei dificile probleme, cu atît mai greu de soluționat cu cît în ortografia și ortoepia românească lucrurile nu s-au clarificat decît în secolul nostru.

2. Așa stînd lucrurile, discuția formelor este următoarea :

a) **archeolog, archeologie;** l-am transcris cu *ch* notînd un [k'] atît pentru că forma apare adesea și în manuscrisele lui Odobescu (cel al *Istoriei archeologiei*, de pildă), cît și pentru că este de presupus influența limbii franceze. Dintre lucrările care pot oferi sugestii în această direcție, RDW notează „auch *arche-*”, AD prezintă forma cu *ch*, iar CV are *arh-*. DA (primul volum apare în 1913) notează la această voce : „scris și pronunțat (mai rar) și *archeolog*”;

b) **arcaice,** după franceză și italiană. RDW prezintă sub *arhaism* : „auch *arca-*”, AD : *arcaic*, iar DA : „scris și pronunțat (mai rar, după franc.) și *arcaic*”;

c) **cronicele** și **cronicarii** sînt forme a căror istorie nu se lasă, în lipsa indicilor de autor, prea lesne urmărită. Imaginea pe care o oferă dicționarele, pare să conducă la stabilirea a două momente : existența formelor cu fonetismul *h*, după greacă (ipoteză sprijinită și de forma de neutru : *hronicul*, ce apare la Cantemir, de exemplu), iar apoi preluarea ca feminin singular a ceea ce era, de fapt, o formă de neutru plural. Această preluare va fi fost influențată de fonetismul corespondentelor din franceză și italiană, după al căror exemplu se va fi produs și o îmbogățire de sens a cuvîntului. Din acest motiv, am preferat redarea sunetului inițial prin *c*. Că situația nu este prea limpede se observă din ezitările dicționarelor : LB notează inițiala cuvîntului *cronică* cu **X** în scrierea cu alfabet chirilic, dar cu *C* în alfabet latin; de altfel, I. Budai-Deleanu folosește neologismul *cronică* în *Țiganiada* — v. CILRL, III, p. 22, 25 ; RDW, DA și AD oferă forma cu *c*, primele două menționînd și forma cu *h*. Tot forma cu *c* este întîlnită și în *Nou dicționar portativ de toate zicerile noi (radicale)*... de Em. Protopopescu Pake, București, 1870, în timp ce în altă lucrare de tipul acesta se preferă forma cu *ch* (*Cel mai nou dicționar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale și zicerilor streine din limba română*, de A. Steinberg, București, 1899[6]);

d) **coragic** are toate șansele de a fi un *hapax legomenon* la Odobescu. Forma este preluată, după toate probabilitățile, din limba franceză; în *Trésor de la langue française*, Paris, 1977, sub *choragique* este dat un exemplu unic : „Le petit monument *choragique* de Lysicrate”, extras din lucrarea lui Ch. Blanc, *Grammaire des arts du dessin*, Paris, 1876, p. 182. Atît momentul apariției și domeniul de referință al cărții, cît și — mai ales — referirea la monumentul horegului grec, fac să crească șansele în favoarea ipotezei enunțate mai sus; este de menționat și forma din germană : *das choragische (Monument)*, așa cum o va fi întîlnit autorul nostru în *Handbuch der Kunstgeschichte* de Dr. Fr. Kugler, Stuttgart, 1848, p. 186 (Lucrarea este citată în notele la AtR 88 și a existat în biblioteca lui Odobescu; cf. *Opere*, I, p. 499, sub 18).

e) **tecnică,** cu fonetismul franțuzesc (cf. și formele din italiană și germană) a circulat destul de mult în a doua jumătate a secolului trecut și chiar la începutul acestui secol. CV o consideră principală (de la *tehnic* trimite la *tecnic*), AD și DA notează forme cu *ch*, iar o formă derivată : *tecnologie* apare la I. Ghica (CILRL, II, p. 170. v. și la CV aceeași formă, ca și la Ursu, *Formarea terminologiei*, p. 287, sub *tehnic*);

f) **arhitectonic** și **arhitectură** ca și **arhitravă**, sînt formele așteptate, dată fiind existența elementului grecesc *arhi-* în limba română. Forme cu *h* sînt, de altfel, atestate și în prima jumătate a secolului al XIX-lea la A. Pann (v. CILRL, I, p. 29), B.P. Mumuleanu (v. *ibid.*, p. 21), D. Golescu (CILRL, II, p. 38-39) sau N. Filimon (CILRL, III, p. 162, 187). CV înregistrează aceleași forme;

g) **arhiv, arhiva** sînt forme preluate din limba germană — cea dintîi, după cum arată genul — sau franceză. Se remarcă tendința de a reda fricativa palatală din aceste limbi prin *h*;

h) **hametice**, poate, un alt *hapax*; este posibil să fi circulat cu *h* inițial (în *Enciclopedia română..* . de Dr. C. Diaconovich, tomul II, Sibiu, 1900, apare vocea *hamiți*). Sufixul derivativ reprezintă, pe cît se pare, o falsă analiză, influențată de analogia cu limba greacă;

i) **haos** este singura formă care apare la N.A. Ursu, *Formarea terminologiei*. . . , p. 216, *sub voce*. De asemenea, DA, cu exemple din N. Costin, C. Conachi, A. Pann. RDW s.v. *caos* trimite la *haos* (care nu există însă în dicționar), în timp ce AD preferă forma *caos*. CV face — *sub voce* — mențiunea : „unii scriu și pronunță *caos*". Că tendința era spre forma cu *h* ne-o arată modificările făcute de M. Kogălniceanu în edițiile succesive ale cronicilor istorice românești : ceea ce, în 1852, era *caos*, a devenit, în 1872, *haos* (CILRL, I, p. 73, cu observațiile făcute de D. Simonescu în privința efortului de unificare a limbii). De altfel, *haos* apare încă la I. Budai-Deleanu (CILRL, III, p. 23, 25, 30);

j) **hartă** este o formă des întîlnită; apare la D. Golescu (în CILRL, II, p. 44, *sub voce*) și se întîlnește și în AD. Sunetul inițial a fost pronunțat și [*k*], sub influența corespondentelor din limba franceză și italiană (v. Ursu, *Formarea terminologiei*, p. 216 s.v.). Este posibil ca pronunțarea cu fricativă laringală să fi fost motivată și de necesitatea diferențierii între forme de tipul *hartă*, *cartă*, *carte*.

3. BD 72 prezintă o dată, accidental, forma *arheologice*. Nu am considerat-o abatere semnificativă — deși este o prefigurare a formei actuale —, întrucît forma cu *ch* apare constant atît în tipăriturile, cît și în manuscrisele rămase de la Odobescu.

4. Oscilațiile între o formă sau alta, deconcertante prin amploarea cu care se manifestă, sfidează orice încercare de a le reduce la o normă clară, astfel încît editorul nu poate decît să emită ipoteze cu valoare de conjectură. În stadiul de pionierat în care se află încă cercetarea limbii literare a secolului trecut (lipsa indicilor de autori, ca și a unor lucrări de sinteză despre evaluarea și interpretarea sistemelor grafice practicate în a doua jumătate a secolului), tot ce se poate face — pe cît cred — este să se localizeze problemele. Iată de ce caracterul conjecturilor prezentate mai sus este, în bună parte, convențional.

5. Tendințele diverse de normare a cuvintelor ce conțin grupul *ch* (reducerea la *c* ori la *h* sau chiar încercarea de a se rosti o oclusivă aspirată) sînt sintetizate în *Influența ortografiei*, la p. 144—145, sub 6°. Cf. de asemenea și p. 212—215, sub 3.1.14.

19	**th**	**t**	în cuvinte de origine grecească, prin franceză	BD 72 AtR 88	*ethnographice* *acanthă*, *pinacotheca*, *therme*, *thermometru*

Acanthă este o preluare din limba franceză pe cale cultă, după cum arată genul.

20	**s**	**z**	intervocalic, inițial urmat de vocală sau final precedat de vocală în neologisme, mai ales din franceză; precedat de vocală și urmat de sonantă în prefixele *dez-*, *răz-* și în cuvinte slave sau de alte origini	VL 72	*causa*, *civilisațiunii*, *francese*, *invisibilă*, *ipotesa*, *resbelnic*
				BD 72	*devisă*, *dispozițiunea*, *să' și formese*, *nepresintîndu-se*, *poesii*, *usurilor*, *desvoltată*
				R 87	*basă*, *cisma*, *desbrăcându'i*, *deslipit*, *isolate*, *magas(in)*, *poetisată*, *rĕsbel/răsboi*, *a rĕsbit*, *rivalisând*, *sdrumicată*
				IpT 87	*basilica*, *fisice*, *ilusiuni*, *isbuti*, *indrăsnelă*, *mosaicele*, *prosatori*, *sdruncinată*
				IcT 88	*alusiune*, *cas*, *fisionomia*, *frances*, *idealisează*, *isbăndă*, *museu*, *posițiune*, *reslățită*, *se sbircea*, *se svircolește*, *svelte*
				AtR 88	*canonisat*, *censor*, *entusiasm*, *filosofie*, *mausoleu*, *resumăm*, *utilisat*, *desvóltă*, *rĕsgêndindu-se*,
				CB 91	*se desvoltase*
				HN 1908	*asvârli*, *a se răsboi*, *curiositate*, *invasiune*, *isbitor*, *isvor*, *răslățirea*, *svonul*

1. R 87 prezintă forma accidentală *războit* și lucrul acesta permite interpretarea formei *resbelnic* (VL 72) drept o apropiere artificială de sintagma latinească *res belli*.

2. În IpT 87 apare accidental forma *esclusiv*, cu *ex-* trecut la *es-* după modelul limbii italiene (cf. I. Gheție, *Lexicul lui N. Filimon*, în CILRL, III, p. 160). Am păstrat-o ca atare. Prefixul *es-* apare și în VL 72 : *espedițiunile* (ca și, prin falsă analiză, *esterióră*).

3. Alături de *a se răsboì*, HN 1908 oferă grafia *războae*.

4. În AtR 88 se întîlnește dubla grafie *entusiasm/entusiazm*. În afară de statutul siflantei intervocalice, trebuie discutată, în acest caz, sonorizarea aceluiași sunet în sufixul *-asm*. Pentru acest sufix (ori cel echivalent ca structură : *-ism*), se pot da ca exemple atestînd sonorizarea fricativei dentale înainte de o sonantă nazală : sec. XVIII — apud J. Byck, *Vocabularul științific* — : *idiotizm* (p. 34) și *pleonazumu* (p. 35); sec. XIX : *idiotizm* (și *idiotism*) la A. Pann, în CILRL, I, p. 30. În studiul lui J. Byck se întîlnesc și alte exemple de sonorizare a unui *s* înainte de sonantă : *cozmografie/~ a* (p. 33, 37), *macrocozmos*, *microcozmos* (p. 36); *plăzmuindu-l* (p. 36). Mai aproape de Odobescu întîlnim la Bolliac *entusiasm* (în CILRL, I, p. 178), dar Mumuleanu simte nevoia de a trece forma *entuziasm* în glosarul intitulat *Zicerile cele streine* (*ibid.*, p. 18). În aceste condiții am transcris *entuziasm* în ambele cazuri, socotind o influență franceză mai probabilă decît o persistență a formei grecești. Este posibil, pe de altă parte, ca grafiile cu *-zm* să reflecte pronunțarea obișnuită, necontrolată, opusă celei culte care urmează noul model al limbii franceze.

5. Tot ca *z* am transcris și pe *s* inițial (sau precedat de vocală și urmat de consoană sonoră), în cuvinte din fondul mai vechi (*azvîrli*, *izbitor*, *izvor*, *zdrumicată*, *zvonul* etc.), socotind că grafia cu *s* reprezintă, în aceste cazuri, manifestări de evitare a fricativei sonore, ca nefiind un sunet pro-

priu limbii latine. Fenomenul a avut drept consecință încercarea de restabilire a fricativei dentale surde în pronunțare (cf. Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, sub 2.1.9., p. 107—108), extinsă și asupra cuvintelor de alte origini, în primul rînd, cele slave, ca și în cazul particular al prefixelor *dez-* și *răz-* urmate de consoană sonoră (sau de sonantă).

6. Am notat sonorizarea fricativei dentale aflate în poziție intervocalică, la neologismele pătrunse prin filieră neolatină, mai ales prin franceză. Două forme necesită observații de amănunt :

— *mauzoleu* : sînt puține șansele ca acest cuvînt să fi fost preluat direct din greaca nouă ; formele grecești (μαυσώλειον și μαυσωλεῖον, cu schimbarea de accent datorată, pe cît cred, influenței limbii latine) ar fi avut ca rezultat un grup *af-*/ *av-* la inițială, iar această formă se și întîlnește : *mavzoleele* — apud J. Byck, *op. cit.*, p. 40. Explicația mai aproape de adevăr îmi pare a fi deja dată de Gh. Adamescu, în *Adaptarea la mediu a neologismelor*, București, 1938, p. 35—36 ale extrasului. Autorul arată că, în cuvintele preluate din limba franceză, a fost păstrat grupul *au* (sub influența limbii latine), pronunțat însă în hiat, după regulile obișnuite românești (e. g. *ca-u-ză*). Exemplul cu care se încheie seria este chiar *mausolée*, *ma-uzoleu*, *mausoleum*. De altfel forma a circulat, în secolul al XIX-lea : *mauzoleu* la N. Filimon (v. CILRL, III, p. 162) și chiar și în zilele noastre, într-o lucrare apărută, acum cîțiva ani (L. Peținis, *Dicționar grec-român*, București, 1976), μαυσωλεῖον este tradus prin „mauzoleu" ;

— *filozofie* : cuvînt cu pronunțare și grafie dificilă. A pătruns în română direct din greacă, păstrînd fricativa dentală surdă pînă către mijlocul secolului al XIX-lea : *filosof*, *-ic*/~ *ă*, *-ie* la Budai-Deleanu în CILRL, III, p. 22, 25 ; *filosoficesc* în terminologia juridic-administrativă din Transilvania, la începutul secolului al XIX-lea, *ibid.*, p. 133 ; *filosofare* la T. Cipariu (?), în CILRL, I, p. 196 ; *a filosofa* la A.T. Laurian, *ibid.* p. 190 ; *filosoficească* la D. Golescu, în CILRL, II, p. 16 (cf. și p. 43). O dată cu creșterea influențelor culturale franceze, pronunțarea se adaptează normelor acestei limbi, ajutată de ceea ce devenise o simplă grafie, nesusținută fonetic. În aceste condiții, unele din formele citate mai sus vor fi putut reprezenta simple grafii. La Bolliac se întîlnește, oricum, forma *filozofiei* (CILRL, I, p. 97) și este de presupus că și în cazul lui Odobescu se va fi impus pronunțarea franțuzească.

Sonorizarea unui *s* aflat între o sonantă și o vocală apare în secolul XVIII : *perzonă* și *perzonal*, apud J. Byck, *op. cit.*, p. 35.

7. În VL 72 și BD 72 apar forme cu geminată : VL 72 : *se adressa*, *d'assupra*, *discussiune*, *se găssescŭ*, *vasse* ; BD 72 : *adressa*, *dissertațiunī*, *prescrisse*, *rĕmasse*, *(va fi) redessă*, *russe*.

Faptul că în etimoanele formelor citate nu apare geminata ne arată că în toate aceste cazuri *-ss-* notează o fricativă dentală surdă, încercîndu-se astfel stabilirea unei distribuții fonetice [*s*]/[*z*] cu ajutorul unui singur grafem, folosit, într-un caz, simplu, iar în celălalt, dublat.

8. În CB 91 apare notarea sonorizării fricativei în : *aziatică*, *curioaze*, *epizodul*, *excluziv*, forme păstrate ca atare.

9. Am păstrat un *s* genuin în *basme* și *a înlesni* (BD 72).

10. Formele *se sbircea* și *se svircolește*, cu etimologie neclară au fost modernizate.

21	y	i	în cuvinte de origine grecească sau asimilabile	VL 72	*anaglyptele*, *gyps*
				BD 72	*systematică*, *stereotypele*, *stylŭ*, *typarŭ*
				AtR 88	*apocalyptic*, *amfiprostyl*, *caryatide*, *diptyce*, *lyrele*, *martyrului*, *pycnostyl*, *prostyl*, *porfyr*, *polygonală*, *styl*, *stylobat*, *systema*, *systyl*, *symbolisare*
22	**cu**	**cu**	intervocalic sau inițial, urmat de vocală în neologisme influențate de pronunțarea italienească	BD 72	*cuantitatea*
				R 87	*cualificativul*, *licuid*
				IpT 87	*concuistele*
				IcT 88	*ecuestre*, *frecuentate*

1. Acest grup nu este discutat în *Influența ortografiei*.

2. Grafiile în care apare ilustrează forme preluate din limba italiană — pe cale orală, însă ; de aceea este reprodusă forma fonetică, nu ortografică a cuvîntului.

3. Astfel de forme apar mai adesea la scriitori anteriori lui Odobescu : *cuantitatea* la I. Zalomit (în CILRL, I, p. 198) ; *cualitate* (pentru *cualificativ*, care nu este glosat în nici un volum CILRL) la A. Pann (CILRL, I, p. 47), N. Filimon, (CILRL, III, p. 159), I. Zalomit (CILRL, I, p. 193) și C. Bolliac (*ibid.*, p. 179) ; *licuidul* în primele periodice românești (CILRL, II, p. 90) este întîlnit la C. Bolliac sub forma *lichidul* (CILRL, I, p. 98) ; *concuistele* apare la N. Filimon (CILRL, III, p. 157) și la C. Bolliac (CILRL, I, p. 98) ; pentru *cuantitate*, v. și Ursu, *Formarea terminologiei*, p. 162, s.v. *Cantitate*.

4. Formele din R 87 aparțin raportorului citat de Odobescu ; ele nu corespund sistemului practicat în SLI.

23	**qu**	**cv**	în neologisme de origine latină	IpT87	*equestră*
				CB91	*antiquarul*
				HN 1908	*aquila*, *quadrate*

1. *cv* reprezintă citirea tradițională, atît în învățămîntul clasic românesc, cît și din alte sisteme școlare, a digrafului latinesc *qu*. Apare în cazul neologismelor de origine latină pătrunse în limba română și prin filieră germană sau rusă (cf. și Ursu, *op. cit.*, p. 251—252, s.v. *pătrat*[1]).

2. CL ilustrează digraful în 1887 cu *equestră*, iar în 1888 va folosi forma *ecuestre* (cf. *supra*, sub 22), lucru care dovedește — ca și prezența accidentală a formei *anticarul* alături de *antiquarul*, în CB 91 — labilitatea grafiei unor astfel de cuvinte neologice. Mai probabil, ezitarea pare motivată de prezența literei *q*, care va fi, încet-încet, abandonată (v. Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 115, sub 2.1.16.), grupul *cv* notîndu-se ca atare în vremea noastră sau renunțîndu-se la forma respectivă (*cvadrat* a fost înlocuit cu *pătrat*, menținîndu-se însă *cvadratură*).

3. În cadrul sistemului ortografic practicat de *Arhiva* — ilustrat prin CB 91 —, digraful *qu* pare să aibă valoarea [k]/[k′], după cum se vede și din formele citate mai jos, sub 24 ; trăsătura aceasta face din sistemul ce o promovează unul latinizant mai degrabă decît „italienizant" (cf. Fl. Şuteu, *ibid.*).

24	**qui**	**chi**	în neologisme romanice	BD 72	*conquista*
				CB 91	*antiquitatea*, *liquidul*

1. Trigraful nu este discutat în *Influența ortografiei*.

2. Termenul *conquista* este deverbativul lui *conquistare*, preluat în limba italiană din latina tîrzie (cf. S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, 1961 sqq., s.v. *conquista*). Deși termenul este de origine latină, influența limbilor neoromanice se face simțită în pronunțare. În orice caz, o pronunțare cu *cv* pare imposibilă, iar pentru *cu* ilustrat de BD. v. *supra*, sub *22*.

3. Influența grafiei franceze se poate observa la CB 91, mai ales prin raportare la forma *antiquarul*, lucru ce sugerează și adoptarea unei pronunțări în conformitate.

Ca observație de ansamblu pentru ultimele trei echivalări (de sub *22*, *23* și *24*), este de făcut distincția între grafii ce atestă tratamente italienizante (caracteristice tipăriturilor din prima perioadă în discuție aici) și orientarea, în a doua parte, spre grafii și pronunțări de tip francez (nu fără unele oscilații latinizante).

De altfel, multe din aceste forme paralele au circulat nu numai în a doua jumătate a secolului trecut, așa cum atestă RDW ; ele au fost folosite pînă în primele decenii ale secolului nostru și sînt menționate în DA. Cele două dicționare oferă astfel un argument în plus pentru echivalările de mai sus :
RDW notează, s.v. *calificativ* și s.v. *cantitate* : „Besser *qual-*" (respectiv, *quant-*), iar DA, sub *califica* (și familia de cuvinte) menționează : „Scris și pronunțat (învechit) și *cua-*, mai rar, *cva-*", iar sub *cantitate* : „și (învechit) : *cua-*, *cva-*". RDW s.v. *conquistă* : „Auch *conchi*", iar DA menționează : „(italienism, întrebuințat acum mai mult în glumă)". Scris și *concuistă*, *conquisttă*, *concistă*" și trimite la *conchistador*<*conquistador*. Sub *aquilă* RDW notează „neologism" (DA prezintă forma *acvilă*), iar sub *anticar* și *antichitate* adaugă „auch (besser) *-quar* (neol)", respectiv, *-citate* „Besser *antiquitate*". DA adaugă, sub *anticar* : „în Transilv. (după germ.) și : *anticvar*", iar sub *antichitate* : „Pe la mijlocul sec. XIX, și : *anticvitate*, *anticuitate*, acum, mai ales la românii din Austro-Ungaria, și : *anticitate*".

Această din urmă formă apare scrisă *antichitate* la D. Golescu (CILRL, II, p. 38), deosebindu-se, totuși, de uzul curent, după cum atestă comparația cu dicționarele (*ibid.*).

25	se	ș̦t	în cuvinte latinești sau analogic	VL 72	*lipsesce*, *recunósce*, *zăresce*
				BD 72	*sciințe*, *scirĭ*
				R 87	*nisce*, *se numesce*, *pesce*, *vorbesce*
				AtR 88	*bucurescén*, *cunosci*.

1. Digraful nu este discutat în *Influența ortografiei*, exceptînd citarea (la p. 109) a lucrării lui Samuil Micu, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Viena, 1780. Într-adevăr, la p. 16 a ediției din *Elementa*, îngrijite de M. Zdrenghea (Cluj, 1980), se află următoarea explicație : „*Sc* ante *e* et *i* pronuntiatur sicut *st* a Germanis initio vocum Germanicarum, aut ab Hungaris in vocibus Hungaricis, v.g. *crescere*, *scientia* ; *Lege* : *Ştiință*, *creștere*".

2. De la această regulă este exceptat cuvîntul *școală*, care apare în R 87, accidental, sub forma *școleĭ*, iar în AtR 88 ca *școlă*.

26. **Geminate.** În textele tipărite în 1872 la Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) apar geminate etimologizante :

VL 72 : *allŭ*, *destullŭ*, *elle*, *gruppe*, *sigillŭ*, *terrațele* ;
BD 72 : *annuluĭ*, *attingétóre*, *concurrenților*.

În toate cazurile am simplificat aceste consoane duble, întrucît este vorba de grafii care nu au realitate fonetică.

27. Forme nominale și verbale dificile

Am grupat sub această titulatură discutarea unor probleme dificile de morfologie istorică sau a unor grafii „rebele", fapte care se pretează — în opinia noastră — unei tratări centralizate mai bine decît enumerării, atomizante într-o măsură, aplicate pînă acum. Un motiv în plus în alegerea acestei forme l-a constituit (pe lîngă puținătatea cazurilor ilustrative — măcar pentru unele probleme), importanța pe care analizarea acestor chestiuni o are, în perspectiva editării științifice a textelor de secol al XIX-lea. Edițiile pot oferi texte sigure doar în măsura în care criteriile de alcătuire sînt clare. Chiar dacă nu toate problemele și-au aflat rezolvarea, evidențierea chestiunilor aflate încă *sub iudice* nu poate decît grăbi rezolvarea acestor puncte fierbinți.

A) **geminata** *ii*. Este studiată aparte, deoarece grupul acesta poate avea, spre deosebire de cazurile de sub *26*, acoperire în pronunțare. Cele două sunete se pot afla în hiat sau pot forma diftong. Cuvintele în care apare acest grup sînt următoarele :

1) *fiiŭ* în VL 72 și IcT 88 (*fiiu*). Este forma așteptată etimologic, reintrodusă în norma din a doua jumătate a secolului trecut, datorită influenței textelor bisericești, probabil. În mod normal, cele două vocale se contrag : este forma întîlnită la I. Heliade-Rădulescu : *fiu* (CILRL, I, 59) ; am reținut forma *fiiu*, prezentă în marea majoritate a cazurilor ; în vreo două locuri, unde apare *fiu*, forma obișnuită pentru vorbitorii indiferenți la normă, am păstrat-o de asemenea ;

2) forme din familia verbului *a priimi* : *priimindu-se* (BD 72), *nepriimitoare*, *priimesce* (AtR 88). Contragerea celor două vocale cu timbru identic este menționată la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Muntenia (I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 111). Cu toate acestea, formele în hiat apar de-a lungul secolului în literatura beletristică, științifică sau juridico-administrativă din Muntenia (id., *ibid.*, p. 507), uneori înregistrîndu-se la același autor forme duble (d.e. Gr. Alexandrescu). Prezența acestei particularități în Moldova (id., *ibid.*, p. 525), ca și în Ardeal (id., *ibid.*, p. 539), sugerează o preferință stilistică marcată pentru o formă, probabil, arhaizantă în momentul în care se tipăresc lucrările lui Odobescu ;

3) în AtR 88 apare *Jiĭului*, formă originară (cf. I. Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, p. 517, s.v. *Jivul*) pe care am păstrat-o ca atare;

4) forma *miiă* (BD 72) sau *miia* (R 87) am transcris-o *miie* (pentru *-ă* v. *supra*, sub *1*, n. 3) datorită constanței absolute cu care apare în toate publicațiile, deci în toate sistemele practicate; la fel pentru *viie* (substantiv) și pentru numele derivat de agent, *viier.*

B). *u* **etimologic** și **etimologizant.**

Am reunit aici cazurile în care un *u* este restabilit în scriere din rațiuni etimologice — principiu director al sistemelor ortografice din a doua jumătate a secolului trecut (*u* etimologic) — precum și pe acelea în care *u* a fost introdus pentru a crea opoziții semnificative (*u* etimologizant). Iată o încercare de sistematizare, al cărei criteriu este dat de poziția în cuvînt a lui *u* :

I. *u* în interiorul cuvîntului este, de cele mai multe ori, etimologic. Există cîteva forme ce apar în majoritatea textelor :

1) VL 72 : *douĭ* cu derivatul *îndouescŭ*
R87 : *douĭ* (accidental apare forma *duoă*)
IcT 87 : *duoi* cu derivatul *înduoială*
AtR 88 : *doui* cu derivatul *înduoiește*

Aceste forme pot fi reduse toate la discutarea formei masculine a numeralului : *doi*. În cazul radicalului *dou-*, *u* este etimologic (nu are, deci, realitate fonetică). Atunci însă cînd radicalul este notat *duo-* (R 87 : *duoă*, IcT 87 : *înduoială*, AtR 88 : *înduoiește)* putem presupunea abaterea (cu atît mai semnificativă cu cît se opune notării normale a numeralului) spre o notare mai apropiată de realitatea fonetică (*o* > *u̯o* în vorbirea obișnuită), de care ,,vinovat'' se face, probabil, tipograful.

2) VL 72 : *nouĕ*
BD 72 : *nouĭ*
R 87 : *nuoă*
AtR 88 : *nouă*, *nouăi*

Forma din VL 72 corespunde celei de astăzi. În BD 72 apare o formă de masculin plural cu *u* restabilit pentru respectarea principiului etimologic, neavînd realitate fonetică. În ce privește exemplul din R 87, este valabilă aceeași explicație ca mai sus, în cazul radicalului *duo-*. Forma de genitiv-dativ ilustrată de AtR 88 este normală din punct de vedere morfologic : păstrarea radicalului terminat în consoană *(nou̯-)* în toată paradigma adjectivului. Această formă de singular la cazurile oblice este susținută, de altfel, și de forma de plural *nouă* (f. și n.) a cărei folosire frecventă a putut determina păstrarea unei paradigme regulate. În fond, pentru forma de masculin plural, poate fi adusă în discuție și o eventuală diferențiere intenționată față de pronumele personal *noi*.

3) IcT 88 : *viue*
AtR 88 : *viuă*

Ambele forme au grafie etimologică. În plus, forma din AtR 88 îmi pare influențată de grafia *nouă* (cf. *supra*), așa încît am transcris, în amîndouă cazurile, *vie*.

II. În finală de cuvînt, *u* este uneori etimologic, cel mai adesea etimologizant.

1) *u* final etimologic; are alograful *ŭ* și este ilustrat de cele două lucrări tipărite în 1872 la Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) :

VL 72 : *unŭ vassŭ de lutŭ*, *îndouescŭ*
BD 72 : *a adressatŭ*, *(aŭ) locuitŭ*, *unulŭ*

Alograful apare după consoană simplă (geminata *-ss-* notează o fricativă dentală surdă) și, în cadrul aceluiași sistem, poate avea și valoare fonetică, intrînd în componența unui diftong : *lucraŭ*, VL 72 și *aŭ*, forma auxiliarului citată mai sus, la BD 72.

2) *u* final etimologizant are alografele *u* și *ŭ* și apare în exclusivitate în cazul unor cuvinte cu radicalul în *-i* :

IpT 87 : *voiu (indeplinì)*
R 87 : *dreptunghĭu*, *itinerariŭ*, *vechĭu*
IcT 88 : *copaciu*, *obiceiu*, *șioiu*, *trunchiu*, *vioiu*
CB 91 : *dintîiŭ*, *feliŭ*, *întîiŭ*, *voiŭ (să-l spun)*
HN1908 : *crâmpeiu*, *întâiu*, *războiu*

În cazul auxiliarului *a voi*, prin *u/ŭ* se face deosebirea de pronumele personal : *voiu indeplinì* — IpT 87 și *voiŭ să-l spun* — CB 91. În alte situații se marchează singularul față de plural : *copaciu*, *trunchiu*, *vioiu* — IcT 88, *dintîiŭ*, *întîiŭ* — CB 91, *întâiu* — HN 1908. Unele din formele citate mai sus au radicalul terminat în consoană palatală sau prepalatală, *i* avînd numai rolul unui semn diacritic : *copaciu*, *trunchiu*, *vechĭu* — din fondul vechi — și *dreptunghĭu* — ca neologism. (Este de remarcat diferența pe care R 87 o face între finalele în *-ĭu* și cele în *-iŭ*. Cea de a doua formă notează, spre deosebire de prima, pronunțarea unui *u* semiconsonantic. V. și Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 198 — 199). În celelalte forme, *-u* a fost considerat etimologic și această intenție normativă a fost dublată de existența — cu caracter regional — a unei pronunțări palatalizate (cf. *ead.*, *ibid.*), pe care o exemplifică forma *feliŭ*. Am transcris această formă *feli*, modernizînd toate celelalte grafii.

În legătură cu alografele *u/ŭ*, existența lor în formele citate mai sus infirmă aserțiunile din *Influența crtografiei*, p. 102 : ,,În 1881 alograful ⟨*u*#⟩ cu valoarea 0 este scos din sistemul ortografic oficial, fiind înlocuit, pînă în 1895, prin ⟨*ŭ*⟩.

În 1904 el intră parțial în drepturi, mai ales după [i̯] sau după consoană palatală [k'], [g'], [č], [ğ] cu scopul de a marca opozițiile desinențiale între singular și plural, între persoana I și a II-a sau pentru a deosebi omonimele ⟨*voiu*⟩, verb, și ⟨*voi*⟩, pronume, sau *războiu* — *războaie*, *ochiu* sg. și *ochi* pl., *dibaciu* sg. și *dibaci* pl.'' și ,,În 1881, ⟨*ŭ*#⟩ preia toate valorile lui ⟨*u*#⟩ cu excepția aceleia de vocală finală silabică după grupul consonantic « muta cum liquida ».''

Mai trebuie adăugat că *u(ŭ)*, ca și *i*, de altfel, pot nota al doilea element al unui diftong, avînd rol de semivocală.

C) **cuvinte în care o consoană labială (labiodentală) este urmată de** *e* **(accentuat sau nu).**

Tabloul formelor este următorul :

R 87 : *fer, perd, petriș, pĭatră, pĭétră, pĭetre, pĭetriș*
Ip T87 : *neperitoare, peatră, perdute, petre*
IcT 88 : *feară, pelea, peliță, peptar, piept*
AtR 88 : *fer, ferbinte, pept, péră, peri, perit, perzîndu-se*
CB 91 : *fier, piept, pieptare, pierdut*
HN 1908 : *fieră, peatră, pele*

1) În IcT 88 *feară* ar putea reprezenta o rostire dialectală sau — mai degrabă — una aparținînd unei anumite categorii sociale (v. Fl. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 180). În ce privește însă forma *fieră* din HN 1908, trebuie luată ca o inadvertență tipografică pentru *fiéră*, ce s-ar fi citit *fiară*. La autori întîlnim doar forme cu diftong : *fieri* la I. Budai-Deleanu (CILRL, III, p. 49), *fiarăle* la I. Ghica (CILRL, II, p. 173), *fiare* la Gr. Alexandrescu (I. Gheţie, *Baza dialectală*, p. 503), *fiară* (pl.) la T. Cipariu (id., *ibid.*, 496 ; cf. și p. 501, oscilația de plural *fiare/fiară)*. Am transcris cuvîntul în forma de astăzi.

2) Forma *fier* din CB 91 este concurată de *fer* (R 87 și AtR 88, amîndouă editate la „Socec & Teclu"). Ambele forme apar la autori : *fer* la C. Bolliac (în CILRL, I, p. 100), *a(le) fierului* la Al. Donici (I. Gheţie, *op. cit.*, p. 519). Pronunțări cu vocala simplă restituită se întîlnesc și în dicționare : DA precizează s.v. *fier* : „Scris (și pe alocurea și pronunțat) și : *fer*", iar RDW notează : „LM (i.e. limba literară modernă, n.n.) auch *fer*", ceea ce arată că această pronunțare cîștigase un oarecare teren. În transcriere am păstrat, cu toate acestea, diftongul.

3) AtR 88 oferă și forma *ferbinte*, care își găseşte și alte ilustrări : dubletul *herbinte/fierbinte* la I. Budai-Deleanu (în CILRL, III, p. 47), *ferbe* la Iancu Văcărescu (CILRL, II, p. 61) sau *ferbe* la C. Bolliac (CILRL, I, p. 100). RDW notează *sub voce* : „LM auch *fe-*". Am optat pentru forma cu diftong.

4) *piatră*, cu fonetismul așteptat este ilustrată (în diverse grafii) de R 87. Formele din IpT 87 și HN 1908 notează pronunțări pedante (în primul rînd, probabil, a pluralului *petre*, care va fi influențat și singularul *peatră)*. În ce privește forma derivatului *petriș*, ea apare accidental şi *pietriș* (ambele în R 87), anulînd astfel grafia etimologică.

5) Tot în CL apar și formele nediftongate *pelea*, cu derivatul *peliță* (IcT 88), ca și *pele* (HN 1908), pe care le-am considerat tot noi, preferîndu-le în transcriere pe cele cu diftong. Am optat pentru aceasta cu atît mai mult cu cît nici volumele din CILRL, nici I. Gheție, *Baza dialectală*, nu oferă vreun exemplu. DA înregistrează ambele tipuri fără explicații, așa cum se întîmplase și cu *piatră*. RDW nu cunoaște decît forma *pĭele*, dar, sub *peliță* notează : „Mod(ern) bisw(eilen) *pĭel* — Wbb" (= Wörterbücher).

6) *piept*, cu derivatul *pieptar* apare sub formele : *peptar* — IcT 88, *pept* — AtR 88, *piept, pieptare* — CB 91. Ambele variante apar la scriitori : *pept* la I. Heliade-Rădulescu (CILRL, I, p. 59), dar *piept* la M. Eminescu (I. Gheție, *op. cit.*, p. 526), în timp ce la I. L. Caragiale întîlnim ambele forme : *pept/piept* (CILRL, II, p. 206). Dicționarele, atît DA, cît și RDW dau ambele variante fără comentariu. Am păstrat forma cu diftong.

7) Dintre cele două verbe ale seriei, *a pierde* apare sub următoarele forme : *perd* — R 87, *perdute* — IpT87, *perzîndu-se* — AtR 88, *pierdut* — CB 91. În epocă, atestările găsite sînt următoarele : *să piarză* (CILRL, I, p. 61), dar *să perz* (I. Gheție, *op. cit.*, p. 504) la I. Heliade-Rădulescu ; *perd/ perz* (id., *ibid.*, p. 520) la C. Negruzzi ; *perdere* (id., *ibid.*, p. 497) în dicționarul lui Laurian și Massim ; *să piardă/ să piarză* (CILRL, II, p. 199 ; cf. și I. Gheție, *op. cit.*, p. 594), ca și *să pierz* (CILRL, III, p. 198) la I. L. Caragiale, dar *să perz* (I. Gheție, *op. cit.*, p. 594) la B. Șt. Delavrancea și *să peardă* (*ibid.*, p. 595) la A. D. Xenopol. RDW și DA dau exemple cu ambele forme, fără explicații.

8) Verbul *a pieri* este ilustrat de IpT 87 prin derivatul *neperitoare*, iar în AtR 88 prin următoarele forme : *peri, perit, pier, péră*. Ultimele două forme susțin regula de diftongare sub accent, ca, de altfel — prin excepție — și primele două. Forme nediftongate datorită regulii enunțate apar la I. Budai-Deleanu : *peri, perire, perirea, perit* (CILRL, III, p. 44), Iancu Văcărescu : *perire* (CILRL, II, p. 61), B. P. Mumuleanu : *perire* (CILRL, I, p. 10) și C. Negruzzi (I. Gheție, *op. cit.*, p. 520). RDW notează s.v. *a peri* : „Mod(ern) auch *pĭeri*, ferner *desperi*" ; DA citează exemple cu ambele variante, fără explicații.

La o privire de ansamblu asupra faptelor înregistrate sub această rubrică, putem face cîteva observații. Mai întîi, formele nominale nediftongate par să reprezinte, în general, grafii etimologice, care au putut, firește, genera pronunțări adecvate, (dacă interpretarea mea privind mențiunile din RDW este corectă). Aceste pronunțări erau, eventual, susținute de unele particularități dialectale. În afară de aceasta, în trecerea de la diftong la vocală simplă, o importanță oarecare putea avea și palatalizarea labialelor, fenomen a cărui evitare va fi avut ca rezultat pronunții hipercorecte, fără diftong. Am transcris, de aceea, cu diftong toate formele nominale întîlnite în texte.

În ce privește formele verbale, am păstrat ca atare toate variantele întîlnite în texte pentru verbul *a pieri*, ca și pentru *a pierde*, cu excepția formei *perd* (R 87), transcrise *pierd*, datorită accentului, considerînd reală din punct de vedere fonetic grafia lor.

Unele din formele discutate mai sus apar în manuscrise odobesciene : *fiare* (cu variantele *fiearele, feară, feara, fieara), perise, perduse* și *pierderea* (ca și *peptul*, de altfel) în ms. rom. BAR 4935, p. 3, 89 sqq. — cf. V. Sandu, *Al. Odobescu. Proiecte nerealizate*, în „Manuscriptum", 4/1982, p. 112 — 121, iar în ms. rom. BAR 5394 se întîlnesc : *peatră* — p. 27 și *piatră* — p. 32, *pele* — p. 29, *perdute* — p. 100, *perduți* — p. 121, *peptul* — p. 160, *(ale) fearelor* — p. 174, *să pearză* — *ibid.* Lăsînd la o parte dubletele ezitante, celelalte forme pot fi datorate influenței grafiei oficiale. În unele cazuri, grupul *-ea-* poate fi interpretat fonetic drept *ia*. Oricum, pînă la o cunoaștere mai bună a faptelor de limbă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, în cazul de față, pînă la încheierea editării operelor lui Odobescu, putem considera astfel de apariții în texte literare muntenești drept hipercorectitudini de sorginte latinistă, promovate sporadic, fără un suport real.

D) Grupul **-ci-** ridică probleme în : *enunciate* — IcT 88 și *enunciînd, denunciare*, în AtR 88. Forma din IcT 88 corespunde exact formei din italiană, unde *-ci-* are valoarea [č]. În acest caz, *denunciare* ar putea constitui o formație analoagă pe teren autohton, cu atît mai mult cu cît corespondentul din limba italiană este *dinunziare*, cu *z* pronunțat [*ts*]. O altă sursă ar putea fi grafia latinească medievală cu *ci* pentru *ti*, ambele grupuri fiind citite *ți*. Dificultatea constă în faptul că AtR 88 cunoaște alograful ç pentru [*ts*]: *porçelana*. Am păstrat aceste forme ca atare. Ele au alt statut decît forme cu -*ci*- în cuvinte vechi : *neobicinuit*, *pacinic*, *vecinic*, unde *ci* poate nota păstrarea africatei originare.

E) Un alt grup cu interpretare dificilă este **-gi-** în : *îngrigire*, *personagiele* — VL 72, *personagie* — IcT 88, *îngrigire*, *descuragieri* — AtR 88. Aceste forme sînt o dovadă a preferinței pentru *gi* în loc de *j*. La jumătatea secolului și pînă spre sfîrșitul său, *g* tinde să îl înlocuiască pe *j*, chiar și fără justificare etimologică. Acesta este cazul formei *îngrigire* pe care am normalizat-o în transcriere. De altfel, IcT 88 folosește *îngrijire*. În ce privește însă *personagie*, forma a existat pînă aproape de zilele noastre (DLRM îl menționează încă, drept variantă a lui *personaj*) și de aceea a fost păstrat ca atare. Formele *descuragieri*, *etagie*, prezintă un *i* care nu face decît să marcheze africatizarea lui *g* și pe care l-am eliminat, aplicînd o transcriere morfo-etimologică.

F) **Sunt** este o formă controversată. Fără a relua aici o discuție oțioasă, trebuie făcută distincția cronologică între introducerea unei grafii și transformarea ei într-o pronunție. În cazul imposibilității de a se stabili pozitiv pronunțarea specifică unui autor, se poate recurge la un criteriu convențional : alegerea unei date de la care se presupune a fi generalizat fenomenul. Perioada 1900—1953 poate fi socotită— cred — una potrivită din punctul acesta de vedere. În ediția de față am transcris toate formele *sînt*, cu excepția celor din HN 1908, lucrare editată postum.

28. Nume proprii

A. *Nume românești*. Au fost, în general, transcrise conform echivalărilor propuse pentru numele comune. În continuare, vor fi analizate cazurile mai deosebite.

1) O situație aparte o au numele unor personalități culturale, nume scrise pînă astăzi cu grafie etimologică; se pune, deci, întrebarea dacă trebuie redată grafia sau, dimpotrivă, dacă tentativa editorului de a restitui pronunția probabilă nu este mai conformă spiritului unei ediții întocmite după regulile științei. Prima variantă are de partea sa comoditatea oferită de tradiție[15], dar și complicația că în tipărituri numele respective apar în diverse grafii, mai apropiate sau mai depărtate de o pronunție-tip; cea de a doua prezintă, pe lîngă un inerent coeficient de nesiguranță în interpretare, avantajul restabilirii unor pronunții mai apropiate de realitate, pronunții al căror loc a fost uzurpat, încet-încet, de redări „fotografice" ale grafiilor tradiționale[16]. În fața acestei alternative, am optat pentru ceea ce s-ar putea numi „fonetizare moderată", admițînd în transcriere forme apropiate de realitatea fonetică, cu înlocuirea unor grafii considerate spurii de către normă (*ă*, *î*) prin echivalențe promovate ca eufonice într-un moment de maximă influență a latinismului lingvistic

---

[15] Față de care, transcrieri ca *Țîpariu, Hîjdău, Neagoie, Nicolaie, Stroie* și altele pot părea insolite.

[16] Ajungîndu-se la exprimări de felul celei surprinse cu umor de un cunoscut fonetician : „D-l Opriș de la Cluj, fratele d-lui Oprișíu de la București''.

(*e*, *i*). Am transcris deci *Hîjdeu* forma *Hasdeu*, predominantă în BD 72[17], prezentă și în R 87 și CB 91, cu *e* în loc de *ă* cum se pronunța, probabil, genuin. Tot din același motiv, am transcris *Țipariu* forma *Cipariu* din BD 72, cu atît mai mult cu cît în R 87 apare forma cu semne diacritice *Çiparĭu*. *Ți-* în loc de *Țî-* (cum a sunat numele în gura purtătorului său) se explică prin aceeași preferință a normei de moment; cît despre grupul final -*ĭu*, acesta se poate datora unei greșeli de tipar (în loc de -*iŭ*, cu pronunțarea unui apendice labial[18]), fie că norma ilustrată de SLI reduce la -*i* grupul -*iŭ* (cf. *infra*, sub 2).

Am transcris, deci, peste tot, *Țipariu*, inclusiv în R 87[19].

2) Am eliminat -*u* în transcrierea numelor *Celeĭu*, *Drăgoĭu*, *Fălcoĭu*, *Mateĭu* — R 87. Alta este situația formelor *Gârdu* și *Tursanu* — R 87, al căror -*u* face parte din corpul fonetic (este vocala tematică a declinării masculine, ajunsă în finală absolută prin pierderea articolului hotărît). Forma *Dionisiu* — R 87 a fost și ea păstrată ca atare; este o transliterare în alfabet latin a unei forme genitivale grecești (Διονυσίου).

3) *Erculénŭ* — BD 72 păstrează un *e* inițial, deoarece fusese precedat de *h*; *ŭ* a fost omis în transcriere. Alte cazuri de *e* la inițială de silabă sînt *Neagoe* — AtR 88, *Nicolae* — passim, *Stoenești* — R 87, *Stroe* — R 87 (anexe). În toate aceste cazuri am notat palatalizarea lui *e*, deși este vorba de grafii tradiționale [20].

4) Recica—R 87 este un cuvînt bisilabic. Deși într-unul din manuscrisele lui Odobescu întîlnim forma evoluată *Reșca*, am păstrat forma conservatoare din R 87, considerînd-o singura normată în acel moment ; ea apare, oricum, constant.

5) *Sincai de Sinca* — BD 72, *Stirbei* — R 87, *Serban*, *Simleul*, *Stefan* —AtR 88 au fost transcrise cu *Ș*-, deși, în cazul lui *Ștefan* cel puțin, *s*- este etimologic, iar forma apare astfel în manuscrise medievale românești, ca și în unele tipărituri. Cum însă detaliile trecerii de la *s* la *ș*, ca și momentul producerii acestei schimbări ne scapă, am preferat forma cu *ș*.

6) Am transcris *Pascalescu* forma *Pasqualescu* din R 87. Pare să fie o grafie personală a raportorului citat de Odobescu, fără legătură cu sistemul practicat de SLI.

7) Am păstrat forma *Assaki* din BD 72, identică în fond cu grafia actuală. De asemenea, am păstrat dublete grafice de tipul *Alexandri*/ *Alecsandri* — ambele apar în BD 72 (**ex**), de mai multe ori fiecare. Este de menționat faptul că și în CT (**e**) apare un dublet : *Alessandri* / *Alexandri*.

---

[17] În BD 72 apare accidental forma *Hăsdeu*, care poate fi interpretată ca greșeală de tipar pentru *Hâsdeu*, formă ce ar sugera o pronunțare mai apropiată de cea reală dacă luăm în considerare grafiile din alte publicații, ca și felul în care membri ai familiei își scriau numele. *Hăsdeu* apare, de altfel, și în CT ; or, în sistemul grafic al acestei reviste, un *ă* poate fi interpretat și ca *î*.

[18] Pentru problema realității fonetice a lui -*u*, v. Fl. Șuteu, *op. cit.*, p. 101, cu un citat din Cipariu. În R 87 apar ambele forme : Çiparĭu și Çipariŭ.

[19] Cf. *ead*,, *Literarizare, modernizare* : „Punctul de referință, în interpretarea textului îl formează, în acest caz (oscilații în grafiile unui autor, n.n.), *norma literară* a epocii scriitorului. Ezitarea observată în scrisul autorului editat face parte din această normă și este nota ei specifică" (p. 323).

[20] *Neagoe* nu apare în DOOM ; pentru *Nicolae*, cf. *Nicolaiŭ* în BD 72; *Stroe* nu apare nici el în DOOM ; foarte multe reflecții — pe lîngă plăcerea lecturii — ne-a pricinuit cartea Florei Șuteu, *Dificultățile ortografiei* pentru problema de față, v. mai ales capitolul. „Un [ĭe] în suferință sau cum se scrie Noe". Formele *Stroie* și *Négoie* sînt, de altfel, frecvente în R 87 (anexe).

8) Tot în BD 72 apar și alte dublete : *Blasiu/ Blașiu* și *Clusiu/Clușiu*. Acestea au însă un alt statut; considerînd că ne aflăm în fața unei grafii redundante : digraful *si* pentru [ʃ], digraf care a primit ulterior, ca marcare suplimentară, un semn diacritic, devenind *și*, am transcris *Blaș*, *Cluș*. Aceeași rezolvare pentru forma *Temeșiana*, transcrisă *Temeșana*.

9) Forma *Petroasa* apare în IpT 87 și în CB 91. Diferența între cele două cazuri este că, în timp ce în IpT 87 există formele *peatră*, *petre* (cu *e* nediftongat după consoană labială), în CB 91 întîlnim forme cu diftong: *fier*, *piept*, *pieptare*, *pierdut*. În această situație am transcris *Pietroasa* forma din IpT 87 și am păstrat *Petroasa* în CB 91, cu atît mai mult cu cît „Arhiva", periodicul în care a apărut CB 91, era tipărit la Iași, iar sistemul său ortografic este unul din cele mai puțin etimologizante.

B. *Nume străine*

a) moderne. Apar ca în limba de origine, fiind deci transcrise ca atare. Exemple numeroase pot fi găsite mai ales în BD 72 și în AtR 88. Am păstrat dubletele *Moskwa/ Moskva* — BD 72 care apare citat în limbi diferite și *Neapole/Neapoli* — IcT 88.

b) antice. În redarea numelor de acest fel, tradiția literară europeană a urmat două căi : unele limbi (franceza, italiana) au ales autohtonizarea pronunțării numelor proprii latinești și grecești, păstrînd eventual, mai mult sau mai puțin, forma grafică originară ; alte limbi, cum este engleza sau germana, au transliterat grafia acestor cuvinte, adaptînd și pronunția imaginii grafice. Doar puține nume folosite foarte des au fost autohtonizate în aceste limbi [21].

Limba română, a cărei tradiție de scriere fonetică (în accepția îndeobște recunoscută a acestui termen) a promovat și în manuscrise, și în tipărituri forme — ale numelor proprii — evoluate față de cele originare, a continuat, începînd de pe la jumătatea secolului trecut, acest proces de autohtonizare a numelor proprii antice.

Introducerea masivă a acestor nume în limbă, pe calea traducerilor din autorii clasici latini și greci sau prin lucrări de specialitate dă seamă de interesul crescînd în care o cultură nouă înțelegea să recepteze, într-o largă deschidere disciplinară, fundamentele înseși ale civilizației europene. Tot din această epocă încep să se folosească și, pe de o parte, formele originare — ca o consecință a contactului mai strîns cu sursele—, și, pe de altă parte, forme preluate din alte limbi și autohtonizate după legile fonetice ale acestor limbi [22].

---

[21] Fără a proceda aici la o dezbatere pentru care lipsesc și spațiul, și mijloacele, este de presupus, pe lîngă particularitățile selective ale sistemului fonetic al fiecărei limbi, o familiarizare mai veche sau mai recentă cu limbile și literaturile clasice, care să stea la originea preferinței pentru autohtonizare ori transliterare.

[22] Procesul a continuat în secolul nostru, pînă după al doilea război mondial, pe de o parte, cu preluarea numelor autohtonizate în alt sistem fonetic (în special, în limba franceză), iar, pe de altă parte, cu transliterarea după normele internaționale a acestor nume care, fiind mai puțin folosite, nu au fost adaptate specificului fonetic al limbii române, dar nici nu au fost acceptate cu autohtonizarea franțuzească. Așa se face că, în momentul de față, problema scrierii (ca și a pronunțării) numelor clasice latinești și grecești este în continuare deschisă, deși ultimul îndreptar cu caracter normativ, DOOM, a făcut unii pași din acest punct de vedere.

Așa stînd lucrurile, numele proprii ale antichității clasice se pot grupa, după aspectul lor în limba română, în trei categorii :

a) nume autohtonizate ;
b) nume adaptate parțial limbii române ;
c) nume transliterate din limba de origine.

Aceasta este situația și la Odobescu și (cu excepțiile menționate mai jos) am păstrat-o ca atare. Exemplele sînt din AtR 88, dacă nu poartă altă mențiune. Conform acestei clasificări întîlnim :

a) *Antoniu*, *August*, *Bizanț*, *Cain*, *Capitol*, *Cleopatrei*, *Elade*, *Erodot*, *Horațiu*, *Istru*, *Luciu*, *Numa Pompiliu*, *Ovidiu*, *Scitiei* — BD 72, *Septim Sever*, *Traian* ;

b) *Aeliu*, *Ammian Marcellin*, *Apollodor*, *Athanaric*, *Cecilia Metella*, *Crassu*, *Dione Cassiu*, *Esquilin*, *Hadrian*, *Heracle*, *Lysicrat*, *Theodoric* ;

c) *Agrippa*, *Appia*, *Apollon*, *Caracalla*, *Cicyna*, *Dionyssos*, *Bacchus*, *Erechteion*, *Olympului*, *Pantheon/ -ul*, *Scythia*, *Tibur*, *Valens*.

Am exceptat de la regula transcrierii *ad litteram* formele *Athena* și *Cesar* (care mai apare și în IpT 87, IcT 88 și HN 1908), a căror pronunțare este pentru *th* și *s* influențată de cea din limba franceză, ca și *Caucas* — HN 1908, transcris Caucaz.

De asemenea, în transcrierea adjectivelor derivate de la nume proprii antice, am preferat modernizarea unor forme ca : *athenaica*, *attic*, *scythic*, *thervingi*, *thrace* (BD 72), redînd : *atenaica*, *atic*, *scitic*, *tervingi*, *trace*. Am transcris *agatirsi* forma *agathyrsi* (ce va apărea pînă mai tîrziu în literatura arheologică ; de pildă în lucrări ale lui V. Pârvan).

În categoria numelor comune am inclus și formele *Mithreului*— BD 72 și *Panegyricul* — IcT 88, transcriindu-le : *Mitreului* și *Panegiricul*.

Forma *Jupiter* notează, de fapt, un *i* consonantic la inițială, confuzia cu sunetul fricativ prepalatal sonor venind probabil prin filiera limbii franceze. Ea trebuie să se fi produs ceva mai tîrziu și de către persoane fără cunoștințe de limbă latină. Am transcris deci *Iupiter*. Cealaltă formă în care apare numele divinității supreme romane, *Joue*, se pretează la explicarea ei ca grafie pentru *Joie*, cu *u* etimologic și *i* notînd palatalizarea unui *e* inițial, într-un cuvînt derivat din *joi*, după toate aparențele. Am și redat-o astfel.

În legătură cu omofonele *j* și *i* în cuvinte latinești, este de remarcat ezitarea din BD 72 în folosirea lor : *Iohannes* dar *ejusque*, *Iordanes* dar *Josephus*, *Iustinus*, dar *Caj(us) Tacitus*. Am înlocuit peste tot pe *j* cu *i*.

29. Semne ortografice și de punctuație

Ca regulă generală au fost respectate și sub acest aspect originalele. Totuși, au fost efectuate unele modificări inevitabile. Exemplele se dau din AtR 88 sau din R 87, lucrări ce oferă un material variat și din punctul acesta de vedere.

1) introducerea cratimei în cazul unor cuvinte scrise legat *(deamănuntul* — AtR 88) sau separat *(astă seară* — AtR 88) ;

2) eliminarea cratimei și transcrierea într-un cuvînt : *cum-va*, *oare-cum*, *semi-boltit*,—AtR 88 ; *câte-va*, *cele-l'alte*, *de-asupra*, *fie-care*, *fiind-că*, *în lă-untru*, *(în) tot-d'a-una*—R 87. La fel în cuvinte străine : *Militär-diplome*, *Stone-Henge* — R 87, *Adam-Clisi* — AtR 88.

De asemenea, au fost unificate grafii separate, de tipul: *cîteșĭ treĭ, în deosebĭ* — R 87, *în de obște, de cît, orĭ cine* — AtR 88.

3) înlocuirea apostrofului prin cratimă: *ce'i ḑice, n'au, s'a surpat* — R 87; *d'asupră-le, într'însa, l'am rugat, m'aș pricepe, vi'l descriu* — AtR 88.

4) eliminarea apostrofului din construcții ca: *d'asupra, 'i-am cerut* — AtR 88.

Nu am introdus cratima în cazurile în care vorbirea obișnuită de astăzi (în tempo rapid), ca și practica editorială au consacrat-o, dar care nu apar notate în lucrările lui Odobescu. Consider că grafii ca: *le a stat (la îndemînă), le am plăsmuit, ne am împiedica* — AtR 88 sau *le am dat, le au pomenit, ne am grăbit, ne au venit* — R 87 pot constitui o pronunțare deosebită de vorbirea obișnuită în care cuvintele se întrepătrund în șirul frazării. Există, de altfel, și exemple de grafii marcînd un tempo rapid al exprimării; așa, de pildă, în AtR 88: *dumică-ntre fălci, să se-njosească, și-ntr-adevăr*, după cum sînt și destule cazuri în care forme ale pronumelui personal sînt pronunțate în aceeași silabă cu auxiliarul în forma de perfect compus a indicativului.

Grupul *las-că* a fost redat *las'că*.

Punctuația a fost în general respectată; am eliminat însă virgula dintre subiect și predicat, pe cea dintre un verb și complementul său direct, pe cea plasată înaintea unei subordonate completive directe introduse prin „că", ca și pe cea de dinaintea lui „și" ori „sau", cu excepțiile indicate în lucrările normative actuale.

De asemenea, am eliminat virgulele ce dublează linia de pauză pusă la începutul și la sfîrșitul unei construcții incidente (, — ...,—) marcarea prin linie de pauză fiind suficientă.

În general se observă o delimitare mai strictă a părților de propoziție prin virgulă, care este folosită mai frecvent față de practica actuală.

Numele de popoare, ce apar scrise cu inițială majusculă, au fost transcrise cu inițială minusculă.

30. Concluzii

Oricît de sumare, la sfîrșitul acestei analize, cîteva concluzii, care să evalueze atît materialul cercetat cît și metoda aplicată, se impun.

În primul rînd, trebuie observată gruparea textelor discutate pe sisteme ortografice (= S):

a) S_1, alcătuit din VL 72 și BD 72, apărute în CT, iar apoi în broșură la Tipografia Curții;

b) S_2, format din R 87 și AtR 88, apărute la Socec & Teclu;

c) S_3, cuprinzînd grupul articolelor de la CL — tipărite la „Editura și administrația stabilimentului grafic Socecu & Teclu — București, Strada Berzii 96", după inscripția de pe prima pagină a revistei: IpT 87, IcT 88 și HN 1908;

d) S_4, compus din CB 91, apărut în revista „Arhiva Societății Științifice și Literare", tipărită la Iași.

Fiecare dintre aceste sisteme prezintă anumite elemente care îl diferențiază și îl opun celorlalte. Se poate totuși observa că S_1 și S_2 au trăsături comune uneori, opunîndu-se în bloc lui S_3, care face poziție aparte, în timp ce S_4 rămîne izolat, prezentîndu-se ca sistemul cel mai puțin etimologic. Particularitățile sale există, desigur; ele sînt însă fonetice: dialectale cel mai adesea *(să se înfrățască)* ori inovatoare uneori *(curioaze, Pariz)*.

Diferențele dintre S_3 și S_1-S_2 se grupează în jurul a două elemente:

a) fobia manifestată de CL față de semnele diacritice, permițînd existența unor eventuale pronunțări dialectale mascate de grafii ambigue: *intăi, pănă, imputā*;

b) folosirea, exclusiv de către CL a unor alografe particulare: *à, è, ì* (ultimul apare, cu totul accidental, în BD 72).

Trecînd la ansamblul limbii literare, se observă cîteva lucruri:

1) prezența elementelor regionale, la nivel fonetic, morfologic și lexical, pe de o parte în S_2 (R 87 și AtR 88) ca muntenisme, iar, pe de altă parte, în S_3 și S_4 ca moldovenisme; S_1 participă și el, într-o mică măsură, la promovarea unor moldovenisme, prin CT (= e; cf. *Notița* la VL 72 și BD 72);

2) punctele calde ale sistemului limbii în momentul analizat sînt:

a) unificarea fonetismelor (în primul rînd, dar și a unor elemente de morfologie și lexic) dialectale;

b) adaptarea neologismelor în spiritul limbii române;

c) grafia numelor proprii, românești și antice;

3) introducerea sistemului alfabetic româno-latin are ca rezultat (re)latinizarea profundă a cuvintelor românești (chiar și a celor de origine slavă: *năcaz > necaz*), fapt asupra căruia nu mai insistăm, întrucît aceasta este teza cărții Florei Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*.

În această prezentare antitetică, S_3 apare ca mai puțin etimologic, dar și mai dialectal decît S_1 și S_2, în timp ce acestea sînt mai unitare, promovînd un sistem mai pronunțat etimologic. Formele practicate de S_1 și S_2 au asigurat, odată preluate în scrisul normat, unitatea limbii literare și înfățișarea ei relatinizată. Pe de altă parte, dacă neologismele au ajuns—nu fără oarecare inconsecvențe — la forme stabile și adaptate legilor fonetice românești, grafia numelor proprii, a celor românești și mai ales a celor antice, rămîne pînă astăzi un element cauzator de confuzii și, deci, de încălcări ale unei tradiții ajunse între timp, în multe cazuri, anacronice.

Este adevărat că, în unele detalii, observațiile făcute de-a lungul acestei *Note* de editor pot fi viciate, fie din pricina unei interpretări defavorante elementului dialectal *(șépte* poate fi transcris și *șeapte*, de exemplu), fie din pricina unei descrieri insuficiente (și ne putem întreba cît va fi suplinit puțina experiență a editorului lipsa atîtor lucrări de sinteză, neînlocuibile prin studiile de amănunt) a faptelor.

Cu toate acestea, importanța stabilirii unor grile pentru diferitele sisteme alfabetice latino-române, cît mai strînse, pentru a surprinde cît mai exact procesul de naștere a limbii literare românești moderne abia dacă mai trebuie semnalată. Va fi de ajuns, cred, să arătăm că astfel de grile oferă principiile editării oricărei lucrări scrise în sistemul respectiv; ele pot contribui de asemenea (ca descrieri parţiale) la alcătuirea unei istorii a scrierii limbii române cu litere latine din secolul al XIX-lea[23].

C. Aparatul ştiinţific al ediţiei

Textele prezentate în această ediţie sînt însoţite de o *Notiţă filologică* şi, acolo unde este cazul, de un aparat critic, ce conţine lecţiuni diferite faţă de cele acceptate în text. Am conceput acest aparat critic în maniera unui *Commentarius criticus*, alăturînd cîteodată lecţiunilor unele observaţii filologice. Aparatul este, în general, de tip negativ; pentru claritate însă, am folosit, acolo unde era nevoie, un aparat pozitiv.

Urmează *Note şi comentarii* istorice, arheologice şi enciclopedice. Marea majoritate îi aparţin specialistului care a elaborat şi *Studiul introductiv*; cîteva (semnate cu iniţialele M.C.) au fost introduse de către editor.

Siglele folosite în această ediţie sînt cele consacrate în ediţiile de texte clasice şi care se întîlnesc şi în multe din ediţiile de texte româneşti:

⟨ ⟩ — parantezele unghiulare închid ceea ce este introdus în text, drept necesar, de către editor, neexistînd în ediţiile folosite;
[ ] — parantezele drepte scot din text ceea ce este considerat neautentic (eronat);
( ) — parantezele rotunde închid completările autorului însuşi ori întregirile unor prescurtări;
. — punctul dedesubtul unei litere sau cifre marchează o citire nesigură.

În pasajele citate din lucrări de specialitate siglele îşi păstrează valoarea conferită lor în acele lucrări.

Textele epigrafice reproduse în anexele la R 87 au fost asimilate unor texte literare şi supuse aceloraşi norme de folosire a siglelor.

În aparatul critic am folosit un minimum de prescurtări uzuale: *css.* = „consensul *(consensus)* ediţiilor", utilizată atunci cînd am considerat necesară emendarea sau introducerea unei conjecturi în text, situaţii semnalate, prima, prin *sc.* = „scrisei" *(scripsi)*, iar cea de a doua prin croşete unghiulare. Am mai folosit prescurtările *ad.* = „adaugă" *(addit)* şi *om.* = „omite" *(omittit)*, care trebuie luate în sensul cel mai larg: o ediţie are ceva în plus ori în minus faţă de cealaltă (celelalte); în sfîrşit, *pas.* (=*passim* „ici colo"), pentru a semnala variante ce apar frecvent.

Litera exponenţială care face trimiterea la aparatul critic a fost pusă, în cazul citării unei sintagme sau a unui segment mai întins de frază, la primul cuvînt al grupului. În unele cazuri este citat, pe un spaţiu mic, acelaşi tip de lecţiune. S-a folosit aceeaşi literă-exponent, prinsă o singură dată în aparatul critic.

Textul lui Odobescu este marcat pretutindeni în volum cu corpul de literă 10, chiar şi atunci cînd acesta intervine într-un text citat din alt autor (a se vedea anexele monografiei R 87, culese cu corp 8), uneori printr-un simplu semn de întrebare pus între paranteze rotunde.

---

[23] Cît de pasionantă poate fi urmărirea unei astfel de istorii şi ce importanţă are pentru cultura noastră arată cartea Florei Şuteu, *Influenţa ortografiei*, în ansamblul său. Foloasele în editarea textelor din epoca în discuţie sînt relevate la p. 222—223 (sub 5°). Cît despre reconstituirea atmosferei din epoca imediat anterioară celei în care activează Odobescu, cu importanţă şi pentru a doua jumătate a secolului trecut, cartea care dă o atît de vie imagine de ansamblu, în acelaşi timp cu atîtea detalii revelatoare, este aceea a lui Ştefan Cazimir, *Alfabetul de tranziţie*, Bucureşti, 1986.

În cadrul *anexei O* din R 87, transcrierea textelor româneşti în alfabet chirilic s-a făcut cu caractere corp 8 drepte, în timp ce traducerea românească a textelor în limba slavă veche a fost redată cu caractere corp 8 cursive.

Ilustraţia a fost reprodusă după ediţiile originale. În studiul AtR 88 există, în afara notelor de subsol obişnuite, un şir de note la legenda unor ilustraţii. Semnalate prin asteriscuri, au fost dispuse într-un al doilea subsol.

Odată ajuns la sfîrşitul acestei expuneri a unor principii şi a felului în care le-am aplicat, nu îmi rămîne decît să fac publice numele acelora fără a căror ştiinţă şi bunăvoinţă de a o comunica nu aş fi putut duce la sfîrşit sarcina asumată.

Dr. *Andrei Avram* m-a ajutat să depăşesc dificultăţi legate de transpunerea într-un sistem grafic a unor realităţi fonetice, ca şi de interpretarea unora din grafiile folosite în ediţiile din secolul trecut; dr. *Petru Creţia* mi-a condus primii paşi în acest domeniu, sprijinindu-mă apoi, ori de cîte ori l-am solicitat, cu toate mijloacele; lect. dr. *Dan Sluşanschi* a citit *Nota asupra ediţiei* integral, sugerîndu-mi destule îmbunătăţiri, mai ales din unghiul întemeierii teoretice a actului editorial; conf. dr. *Iancu Fischer* este acela faţă de care sînt în cea mai mare măsură îndatorat. De la soluţionarea unor grafii ambigue pînă la construcţia însăşi a acestei *Note*, de la parcurgerea în detaliu a problemelor puse de editarea autorilor din secolul trecut şi pînă la discutarea principiilor ce îl pot ghida pe editor, toate au fost analizate şi explicate de către Domnia sa în cursul unor lungi întîlniri. Este uşor de înţeles cît profit au avut aceste convorbiri pentru semnatarul acestor rînduri. Să îmi fie deci îngăduit să îi prezint recunoştinţa mea.

Lista abrevierilor

instituţii

BAR	= Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
MNA	= Muzeul Naţional de Antichităţi

lucrările lui Alexandru Odobescu

Artele din România (AR 74)	= *Artele din România în periodul preistoric*, în CT 5, 1874, 4, p. 73 — 82.
Ateneul Român (AtR 88)	= *Ateneul Român şi clădirile antice cu dom circular*, Bucureşti, Socec şi Teclu, 1888 (în acest volum, p. 268—319).
Bibliografia Daciei (BD 72)	= *Bibliografia Daciei. Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei*, Bucureşti, Tipografia Curţii, 1872 (în acest volum, p. 343—356).
Capul de bou (CB 91)	= *Capul de bou întrebuinţat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi*, 2, 1891, 7 (ianuarie), p. 385 — 399 (în acest volum, p. 320—328).
Dorohoi (D 71)	= *Rămăşiţe antice din judeţul Dorohoi*, în *Monitorul Oficial* din 1871.
Fumuri areheologice (FA 73)	= *Fumuri archeologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează*, în CT 4, 1873, 4, p. 49 — 51.

oferă principiile editării oricărei lucrări scrise în sistemul respectiv; ele pot contribui de asemenea (ca descrieri parțiale) la alcătuirea unei istorii a scrierii limbii române cu litere latine din secolul al XIX-lea[23].

C. Aparatul științific al ediției

Textele prezentate în această ediție sînt însoțite de o *Notiță* filologică și, acolo unde este cazul, de un aparat critic, ce conține lecțiuni diferite față de cele acceptate în text. Am conceput acest aparat critic în maniera unui *Commentarius criticus*, alăturînd cîteodată lecțiunilor unele observații filologice. Aparatul este, în general, de tip negativ; pentru claritate însă, am folosit, acolo unde era nevoie, un aparat pozitiv.

Urmează *Note și comentarii* istorice, arheologice și enciclopedice. Marea majoritate îi aparțin specialistului care a elaborat și *Studiul introductiv*; cîteva (semnate cu inițialele M.C.) au fost introduse de către editor.

Siglele folosite în această ediție sînt cele consacrate în edițiile de texte clasice și care se întîlnesc și în multe din edițiile de texte românești:

⟨ ⟩ — parantezele unghiulare închid ceea ce este introdus în text, drept necesar, de către editor, neexistînd în edițiile folosite;
[ ] — parantezele drepte scot din text ceea ce este considerat neautentic (eronat);
( ) — parantezele rotunde închid completările autorului însuși ori întregirile unor prescurtări;
̣ — punctul dedesubtul unei litere sau cifre marchează o citire nesigură.

În pasajele citate din lucrări de specialitate siglele își păstrează valoarea conferită lor în acele lucrări.

Textele epigrafice reproduse în anexele la R 87 au fost asimilate unor texte literare și supuse acelorași norme de folosire a siglelor.

În aparatul critic am folosit un minimum de prescurtări uzuale: *css.* = „consensul *(consensus)* edițiilor”, utilizată atunci cînd am considerat necesară emendarea sau introducerea unei conjecturi în text, situații semnalate, prima, prin *sc.* = „scrisei” *(scripsi)*, iar cea de a doua prin croșete unghiulare. Am mai folosit prescurtările *ad.* = „adaugă” *(addit)* și *om.* = „omite” *(omittit)*, care trebuie luate în sensul cel mai larg: o ediție are ceva în plus ori în minus față de cealaltă (celelalte); în sfîrșit, *pas.* (=*passim* „ici colo”), pentru a semnala variante ce apar frecvent.

Litera exponențială care face trimiterea la aparatul critic a fost pusă, în cazul citării unei sintagme sau a unui segment mai întins de frază, la primul cuvînt al grupului. În unele cazuri este citat, pe un spațiu mic, același tip de lecțiune. S-a folosit aceeași literă-exponent, prinsă o singură dată în aparatul critic.

Textul lui Odobescu este marcat pretutindeni în volum cu corpul de literă 10, chiar și atunci cînd acesta intervine într-un text citat din alt autor (a se vedea anexele monografiei R 87, culese cu corp 8), uneori printr-un simplu semn de întrebare pus între paranteze rotunde.

În cadrul *anexei O* din R 87, transcrierea textelor românești în alfabet chirilic s-a făcut cu caractere corp 8 drepte, în timp ce traducerea românească a textelor în limba slavă veche a fost redată cu caractere corp 8 cursive.

Ilustrația a fost reprodusă după edițiile originale. În studiul AtR 88 există, în afara notelor de subsol obișnuite, un șir de note la legenda unor ilustrații. Semnalate prin asteriscuri, au fost dispuse într-un al doilea subsol.

Odată ajuns la sfîrșitul acestei expuneri a unor principii și a felului în care le-am aplicat, nu îmi rămîne decît să fac publice numele acelora fără a căror știință și bunăvoință de a o comunica nu aș fi putut duce la sfîrșit sarcina asumată.

Dr. *Andrei Avram* m-a ajutat să depășesc dificultăți legate de transpunerea într-un sistem grafic a unor realități fonetice, ca și de interpretarea unora din grafiile folosite în edițiile din secolul trecut; dr. *Petru Creția* mi-a condus primii pași în acest domeniu, sprijinindu-mă apoi, ori de cîte ori l-am solicitat, cu toate mijloacele; lect. dr. *Dan Slușanschi* a citit *Nota asupra ediției* integral, sugerîndu-mi destule îmbunătățiri, mai ales din unghiul întemeierii teoretice a actului editorial; conf. dr. *Iancu Fischer* este acela față de care sînt în cea mai mare măsură îndatorat. De la soluționarea unor grafii ambigue pînă la construcția însăși a acestei *Note*, de la parcurgerea în detaliu a problemelor puse de editarea autorilor din secolul trecut și pînă la discutarea principiilor ce îl pot ghida pe editor, toate au fost analizate și explicate de către Domnia sa în cursul unor lungi întîlniri. Este ușor de înțeles cît profit au avut aceste convorbiri pentru semnatarul acestor rînduri. Să îmi fie deci îngăduit să îi prezint recunoștința mea.

Lista abrevierilor

instituții

BAR	= Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
MNA	= Muzeul Național de Antichități

lucrările lui Alexandru Odobescu

Artele din România (AR 74)	= *Artele din România în periodul preistoric*, în CT 5, 1874, 4, p. 73 – 82.
Ateneul Român (AtR 88)	= *Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular*, București, Socec și Teclu, 1888 (în acest volum, p. 268–319).
Bibliografia Daciei (BD 72)	= *Bibliografia Daciei. Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei*, București, Tipografia Curții, 1872 (în acest volum, p. 343–356).
Capul de bou (CB 91)	= *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, 7 (ianuarie), p. 385 – 399 (în acest volum, p. 320–328).
Dorohoi (D 71)	= *Rămășițe antice din județul Dorohoi*, în *Monitorul Oficial* din 1871.
Fumuri archeologice (FA 73)	= *Fumuri archeologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează*, în CT 4, 1873, 4, p. 49 – 51.

---

[23] Cît de pasionantă poate fi urmărirea unei astfel de istorii și ce importanță are pentru cultura noastră arată cartea Florei Șuteu, *Influența ortografiei*, în ansamblul său. Foloasele în editarea textelor din epoca în discuție sînt relevate la p. 222–223 (sub 5°). Cît despre reconstituirea atmosferei din epoca imediat anterioară celei în care activează Odobescu, cu importanță și pentru a doua jumătate a secolului trecut, cartea care dă o atît de vie imagine de ansamblu, în același timp cu atîtea detalii revelatoare, este aceea a lui Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, 1986.

Heraldica națională (HN 1908) = *Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor*, în CL 42, 1908, 5, p. 497 — 514 (în acest volum, p. 329—342).

Iconografia lui Traian (IcT 88) = *Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice*, în CL 22, 1888, 2, p. 97 —119 (în acest volum, p. 252—267).

Istoria archeologiei (IA 77) = *Curs de archeologie. Istoria archeologiei. Studiu introductiv la această știință*, I : *Antichitatea, Renașterea*, ediție îngrijită, cu un studiu introductiv, note, glosar, indice și ilustrații de prof. univ. D. Tudor, București, Editura Științifică, 1961.

Împăratul Traian (IpT 87) = *Împăratul Traian după monumente archeologice. Lecțiune introductivă la cursul de archeologie la Universitatea din București*, în CL 21, 1887, 9, p. 745 — 758 (în acest volum, p. 244—251).

Le trésor (TP 89) = *Le trésor de Pétrossa. Historique. Description. Étude sur l'orfévrerie antique* (vezi *Opere*, IV).

Nana-Anat (NA 85) = *La coupe de la déesse Nana-Anat conservée au Cabinet des Médailles de Paris. Étude sur quelques pièces d'orfévrerie orientale postérieures à la conquète de l'Asie Centrale par Alexandre le Grand*, în *Gazette archéologique*, 10, 1885, p. 286 — 296 și 11, 1886, p. 5 — 15 și 70 — 86.

Notice (NA 68) = *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868.

Noțiuni preistorice (NP 87) = *Noțiuni preistorice din România*, în SLI, II, 1887, p. 137 —148.

Novočerkask (NC 79) = *Antichități scitice. Cununa mare din tezaurul de la Novo-Cerkask, cu privire asupra unor giuvele scitice din Muzeul Ermitagiului de la St. Petersburg*, București, Tipografia Societății Academice Române, 1879.

Opere, I = *Opere*, vol. I. *Scrieri din anii 1848—1860*. Text critic și variante de G. Pienescu. Note de acad. T. Vianu și V. Cândea, București, Editura Academiei, 1965.

Opere, II = *Opere*, vol. al II-lea. *Scrieri din anii 1861—1870*. Text critic și variante de Marta Anineanu, note de V. Cândea, București, Editura Academiei, 1967.

Opere, IV = *Opere*, vol. al IV-lea. *Tezaurul de la Pietroasa*, ediție îngrijită, introducere, comentarii și note de M. Babeș. Studii arheologice de R. Harhoiu și Gh. Diaconu, București, Editura Academiei, 1976.

Opere, VIII = *Opere*, vol. al VIII-lea *Corespondență 1847—1879*. Introducere de prof. univ. Al. Dima. Text stabilit, note și indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis, București, Editura Academiei, 1979.

Opere, IX = *Opere*, vol. al IX-lea. *Corespondență 1880—1883*. Text stabilit, note și indice de Filofteia Mihai, Rodica Bichis, Nadia Lovinescu, București, Editura Academiei, 1983.

Opere, X = *Opere*, vol. al X-lea. *Corespondență 1884—1886*. Text stabilit, note și indici de Rodica Bichis, Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, București, Editura Academiei, 1983.

Opere, XI = *Opere*, vol. al XI-lea. *Corespondență 1887—1888*. Text stabilit, note și indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis, București, Editura Academiei, 1986.

Pannonia és Dácia (PD 69) = *Pannonia és Dácia régészeti érdekei*, în *Archaeologiae értesitö*, I, 1869, 7, p. 129 — 135 (în acest volum, p. 357—362).

Plateau antique (PA 87) = *Plateau antique en argent et sarcophage en pierre ornés de sujets de chasse trouvés en Roumanie*, în *Gazette archéologique*, 12, 1887, p. 72 — 80.

Romanați (R 87) = *Antichitățile județului Romanați*, în SLI, II, 1887, p. 407 — 482 (în acest volum, p. 94—243).

Un vas de lut (VL 72) = *Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Bretania)*, în CT, III, 1871, 34 (144), p. 313—315) (în acest volum, p. 87—93).

SLI = *Scrieri literare și istorice*, 3 vol. București, Socec & Comp., 1887.

periodice

AAR = *Analele Societății Academice Române*, București.

AEM = *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn*, Viena.

AJPh = *American Journal of Philology*, Baltimore.

AMN = *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.

ARMSI = Academia Română, *Memoriile Secției Istorice*, București.

BCH = *Bulletin de correspondance hellénique*, Paris.

CL = *Convorbiri literare*, București.

CT = *Columna lui Traian* București.

Dacia = *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, nouvelle série, București.

GA = *Gazette archéologique*, Paris.

JDAI = *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin.

LR = *Limba română*, București.

MO = *Monitorul oficial*, București.

PBSR = *Papers of the British School at Rome*, Londra.

RA = *Revue archéologique*, Paris.

RESEE = *Revue des études sud-est-européennes*, București.

SCIV(A) = *Studii și cercetări de isiorie veche* (*și arheologie*), București.

StCl = *Studii clasice*, București.

dicționare, corpora, *volume și studii*

AD = G. M. Antonescu, *Dicționar român-francez și francez-român*, 2 vol., București, 1874.

Bernoulli = J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie*, vol. al II-lea, p. a 2-a, Stuttgart, 1891.

Byck = J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1-2, 1954, p. 31 — 43.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.

CILRL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, 3 vol., București, Editura Academiei, 1956, 1958, 1962.

CV = I. Costinescu, *Vocabular român-francez*, 2 vol., București, 1870.

DA (DLR) = *Dicționarul limbii române*, București, 1913 sqq.

DELR = I.-A. Candrea, O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, Socec, 1907—1914.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.

DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.

DOOM = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Academiei, 1982.

EWRS = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, K. Winter, 1905.

FHDR, 1 = *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, vol. I, București, Editura Academiei, 1964.

FHDR, 2 = *Fontes historiae Dacoromanae*, vol. al II-lea, București, Editura Academiei, 1970.

FGrHist = *Die Fragmente der griechischen Historiker*, hrsgb. von F. Jacoby, Berlin (apoi Leyden) 1923 sqq.

Gheție = I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei, 1975.

Groß = W. H. Groß, *Traians Bildnisse*, Berlin, 1940.

IDR, I = *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate*, adunate, însoțite de comentarii și indici, traduse în românește de I. I. Russu, București, Editura Academiei, 1975.

IDR, II = *Inscripțiile Daciei romane*, vol. al II-lea. *Oltenia și Muntenia*, culese, traduse în românește, însoțite de comentarii și indici de Gr. Florescu și C. C. Petolescu, București, Editura Academiei, 1977.

LB = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemţesc* ... Buda, 1825.

OR^4 = D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 4-a, Bucureşti, Editura Academiei, 1978.

PIR^2 = *Prosopographia Imperii Romani*, editio altera, edd. E. Groag, A. Stein et L. Petersen, Berlin, 1933 sqq.

RDW = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vol., Bukarest, Staatsdruckerei, 1903, 1911, 1925.

RE = *Real-Encyclopädie der Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1895—1977.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, K. Winter, 1935, ed a 4-a.

Şuteu, *Literarizare, modernizare şi critică de text* = Flora Şuteu, *Literarizare, modernizare şi critică de text în editarea poeziilor lui Eminescu*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 317 — 338.

Şuteu, *Influenţa ortografiei* Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 1976.

Şuteu, *Dificultăţile ortografiei* = Flora Şuteu, *Dificultăţile ortografiei limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Ursu, *Terminologia ştiinţifică* = N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962.

SCRIERI ARHEOLOGICE

DESPRE UN VAS DE LUT CU NUMELE LUI DECEBAL

(descoperit la Blain, în Francia)

Un hîrb, un fragment, care nu trebuie să treacă neluat în seamă de cei ce port interes la istoria provinciei romane de la Dunăre, a fost descoperit, acum vreo doi ani, pe depărtatele țărmuri ale Bretanniei franceze, în vechea Armorică, în ocolul odinioară al *namneților*, azi departamentul Loarei Inferioare. La 1870, un proprietar din orășelul Blain[1] pe rîul Isac, care se varsă în Vilaina, săpînd în curtea sa la o adîncime destul de însemnată, a găsit hîrburi, foarte mărunt fărămate, dintr-unul din acele vase de pămînt roșu-viu, cu grăunte subțire și cu smalt pe suprafață, căruia archeologii îi dau numele de *terra sigilata*, din cauza asemănării sale cu ceara roșie de sigil. Inteligintele descoperitor, zărind figure și litere pe acele spărture de vas, adună cu îngrijire toate fragmentele ce-i căzură sub mînă și le dărui muzeului archeologic din Nantes, unde d. Anatole de Barthélémey avu răbdarea a le potrivi și a le lipi împreună, astfeli încît o parte din ele să poată înjgheba[a], pînă la oarecare punt, o lature din ocolul unui vas rotund, în formă de castron, căruia îi lipsește cu totul fundul, dară pe a căruia margine superioară se vede încă o buză semicirculară. Pe dînsul nu se zăresc urme de mîner și nici pare a fi fost adînc; negreșit că era unul din acele vase de lut, *paropsides*, *lances*, *paterae*, *scutulae*[b], *catini*, *gabbatae*[2], de cari se serveau romanii spre a duce bucatele pe masă și ale căror dimensiuni și formă s-au păstrat pînă astăzi în *castroanele* de pămînt și *ceanacele* întrebuințate la noi.

Pliniu, în *Istoria* sa *naturală* (lib. XXXV, § 46), ne spune că în vechime era obicei de a se servi cu vase de pămînt la masă; că ele erau adese decorate cu ornamente și figure, lucrate cu cea mai mare îngrijire; și că uneori, fiind adevărate obiecte de artă, se urcau la prețuri fabuloase. El ne spune încă cum că la Samos și la Aretium în Italia se lucrau cele mai bune și cele mai frumoase vase de lut pentru masă; că la Surrentum[c], la Asta, la Pollentia[d], la Sagunt[e] în Spania și la Pergam în Asia, se lucrau cele mai bune cupe sau pahare, *pocula*[f], tot de lut. Vasele de *terra sigillata*, fiind cele mai îngrijite din rămășițele de olărie romană, au fost identi-

a să poată-njgheba *b* scutulae—gabbatae *ad.* ex *c* Sorrentum *d* Pallentia *e* Sagunta

---

[1] În *Dictionnaire archéologique de la Gaule*, Paris, 1867, pag. 166, se arată că la Blain se descoperise mai nainte un stater de aur armorican, ce se află în Muzeul de la Nantes. (No. 281 din *Catalogue du Musée départemental d'archéologie de Nantes et de la Loire-Inférieure* par F. Parenteau. 2eme édition, 1869, pag. 108).

[2][p] „Rumbrumque amplexa catinum // Cauda natat thynni" Pers. v. 182. „Sic complet gabatas, paropsidasque // „Et leves scutulas, cavasque lances." Martial, XI, 31, 18.

p *ad.* ex

ficate de archeologi cu vasele *samiane*, despre cari vorbește Pliniu; fineța grăuntelui, coloarea sa de un roșu plăcut, pelița de smalt ce le învăluie, în fine, și mai ales, ornamentațiunile variate ce se văd mai adese pe fața lor esterioară și cari sînt uneori tipărite cu stempa *(estampille)*, alteori lucrate cu dălțița în pastă de lut moale *(barbotine)* aplicată dasupra, alteori[g], în fine, lipite de-a dreptul pe suprafața vasului *(crustae)*; toate acestea ne dovedește, că ele au fost, la romani productele cele mai perfecționate ale industriei de lut, în timpul cînd stăpînirea acestui popor se întinsese peste mai toată Europa, adecă între cel dintîi și al cincilea secol al erei creștine [3]. În adevăr, astăzi se găsesc vase și spărture de *terra sigillata* în toate părțile unde s-a răzlățat, pe acele timpuri, puterea romanilor, din Insulele Britannice pînă sub[h] poalele Carpaților și pînă la marginile asiatice și africane.

De aci naște întrebarea dacă asemene[i] obiecte de lux casnic se fabricau pretutindeni unde romanii își făceau așezăminte sau numai din Italia se transportau prin țere depărtate, precum funcționarii avuți ai Romei își duceau vasele de metale prețioase prin înfundăturele Galiei, Germaniei și Daciei, pe unde soarta a făcut să se descopere unele din ele, cu sutimi de ani în urmă.

Archeologii au discutat mult spre a decide despre provenința vaselor de *terra sigillata*, cari se găsesc — din nenorocire mai ales în fragmente [4] — prin locuri multe și depărtate. Ceea ce rezultă mai probabil din discusiune este că s-au putut face vase de lut roșu lustruit și prin provinciele depărtate de Roma, dară că bucățile cari prezint, în ornamentațiunea lor, o artă mai perfecționată, cele cari au o referință mai directă la gustul și la preocupațiunile ce se manifestau în centrul civilizațiunii romane, acelea au fost negreșit aduse din capitala imperiului de către avuții cari locuiau prin provincii [k].

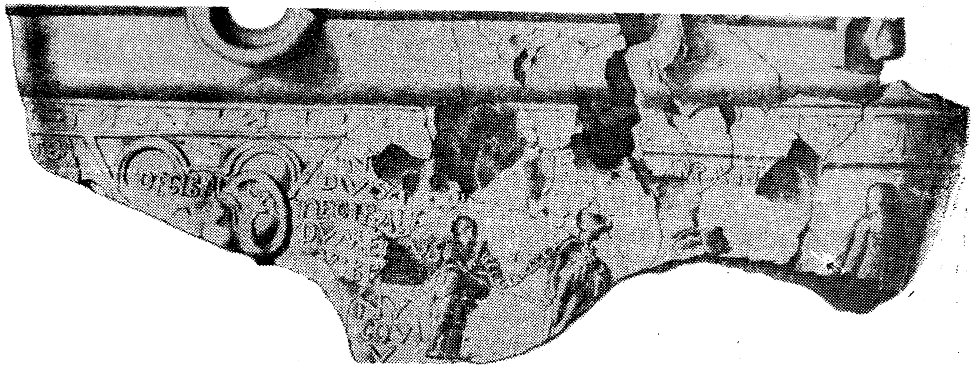

f pocula *ad.* **ex** *g* alteori—crustae *ad.* **ex** *h* în *i* asemeni *k* provincie

---

[3] Vezi: Al. Brogniart, *Traité des Arts Céramiques ou des Poteries*, Paris, 1844, tom. I, page 420 et sq. Samuel Birch, *History of Ancient Pottery*, London, 1858, vol. II, pag. 346 et sq. — Dr. S. H.Krause, *Angeiologie. Die Gefässe der alten Voelker*, Halle, 1854.

[4q] Despre friabilitatea vaselor samiane, care se întrebuințau mai mult ca vase de lux casnic decît ca urne funerarii, ne atestă Plaut *(Bacchides*, act. II, v. 165):

Pistocl: Samian quidem.
„*Chrysal*: Vide, quaeso, ne quis tractet illam indiligens.
Scis tu, ut confringi vas cito Samium solet."

q ad. **ex**

Din această din urmă categorie ne pare a fi fost vasul din ale cărui fărămăture s-a putut alcătui hîrbul ce-l prezintăm aci în desemn și pe care credem a întrevedea scene din antica istorie a patriei noastre, păstrate sub pămînt, de[l] aproape acum două mii de ani, într-un înghi opus al Europei.

Domnii de Witte și Adrien de Longpérier au dat, în ședința din 6 aprilie[m] 1870 a Societății Naționale *des Antiquaires de France*, o descriere a fragmentelor vasului de la Blain, precum și o încercare de a descifra inscripțiunile latine ce se văd trunchiate pe fragmentul principal. D-lor vorbesc despre două bucăți de vas, prezentînd pe suprafața lor trei grupe diferite de figure, ce abia[n] se pot recunoaște, în starea lor de alterațiune.

„Pe întîiul fragment — zice d. de Witte[5] —, începînd de la stînga, se vede mai întîi, dedesubtul buzei vasului și sub două feliuri de arcuri, corpul mort al unui războinic întins pe gios, fără veșminte și ținînd încă lipit de brațu-i stîng un scut rotund; o parte a brațului e înfășurată într-o draperie; de fiecare parte a războinicului se vede cîte o suliță; spre stînga se pot citi trei litere ... *TOR*, iară dasupra războinicului: *DECIBAL* ... Purtînd apoi ochii spre dreapta, se vede o lungă inscripțiune pe mai multe rînduri, dară din nenorocire foarte trunchiată[o]. Iată cuvintele, sau mai bine urmele de cuvinte, ce se pot încă întrevedea:

Ṅ   PEY. BR
DVSAIIVBI   NV
DECIBALE   COVI
DVMENVS   FV.

Lîngă această lungă inscripțiune și sub alte două litere BI, cari termin a doua linie, se zărește un personagiu (s-ar crede o femeie) care duce, legat de un lanț, pe un om gol, într-o pozițiune umilită și mergînd denaintea ei cu capul plecat.

Pe al doilea fragment, care se ține de grupul cu femeia și cu omul lănțuit, se citește sus: IMPPART ... și sub aceste șapte litere se vede un împărat roman stînd în picioare, cu fața la stînga, răzimat pe o lance *(hasta)* și întinzînd mîna dreaptă către o femeie îngenuchiată dinainte-i, dară din care nu se mai zărește decît capul. Această grupă reaminteşte cu totul reprezintațiunile analoage tipărite pe monetele romane cu titlul RESTITVTOR, ce s-a dat unor împărați, și anume lui Adrian, Gallian, Postum, Victorin, Aurelian, Prob etc."

D-nii de Witte și Longpérier nu se îndoiesc a vedea pe acest vas reprezintațiuni din istoria espedițiunilor victorioase ale lui Traian; d-lor însă cred că întîia grupă se referă la Germania, a doua la Dacia, a treia la Parthia. Pe întîiul fragment de incripțiune, d-lor citesc:

*Impera*TOR.DECIBAL.

și se referă la numele regelui dacic învins de Traian [6].

Pe a doua și cea mai lungă, d. de Longpérier a cercat a o restitui în modul următor:

...*Zarmige*DVSAM VBI DECIBALE DVMENVS (în loc de *Dominus)* REX ... CO VI*ctus*.

l pe *m* aprile *n* abé **ex** *o* trunchiate

---

[5] *Bulletin de la Société Impériale des Antiquaires de France*, 1870, Paris, pag 118—121; 1872, pag. 84.

[6r] Dio Cassius, LXVIII, 14.

r ad. **ex**

În fine, cu cele șapte litere de dasupra grupului al treilea, d-lui reconstituie cuvintele: IMP*erator* PART*hicus*.

Nouă[p], prin bunăvoința d-lui Wilhelm Froehner, carele[q] în momentul de față se ocupă cu cel mai viu interes de anticitățile noastre naționale ce voiește a le utiliza în splendida sa publicațiune asupra Columnei lui Traian [7], ne-a venit la cunoștință desemnul ce-l alăturăm și care este făcut dupe[r] fragmentul original și controlat dupe[r] o reproducțiune în gips, ezecutată[s] la Nantes și depusă în Muzeul de Anticități Galo-Romane din St. Germain-en-Laye. În loc de două bucăți noi vedem numai una și credem că cele două au fost mai în urmă lipite împreună. Astfeli însă cum ni se prezintă hîrbul, grupul întîi, sau mai bine războinicul căzut mort între două lance, este cu totul invizibil. Ne place însă a crede că d. de Witte l-a putut distinge pe alte fărămăture și cuvîntul DECIBAL, ce stă dasupră-i, încins între arcuri decorative, ne repoartă[t] pînă la care-care punt mintea[u] asupra tragicului sfîrșit al ultimului rege dacic, pe care-l povestește Dione Cassiu [8] și pe care-l reprezintă în acțiune anagliptele[x] Columnei lui Traian [9]. Cît despre literele ce stau la stînga cuvîntului *Decibal*, și în cari d. de Witte vede *TOR*, desemnul nostru ni le prezintă sub forma îndoioasă TGA (?). Nu putem dară emite nici o presupunere asupra acestei asociațiuni de caractere; vom zice numai că ipoteza referinței războinicului mort, curat denumit DECIBAL, la victoriele lui Traian asupra Germaniei, ni se pare cu totul neîntemeiată, în vreme ce este lucru foarte natural de a vedea în acel războinic mort cu scutul la braț și între lance pe eroicul apărător al Daciei.

N-avem nemic de adăugat la descrierea grupului al doilea, unde se văd lămurit cele două figure: una, mai înaltă și lănțuită, mergînd înainte; alta, mai măruntă, venind în urmă și ținînd căpătîiul lanțului. Dară citirea inscripțiunii, propusă de d. de Longpérier, ni se pare a rădica numeroase îndoiele. Voim, mai nainte de a emite bănuielele noastre, să reproducem caracterele inscripțiunii, astfeli cum ni se prezintă nouă, pe cele opt linie ce o constituie:

...N . . . . .O . . . MPAIT
DVSA. MI (?)
DECIBALE·
DVMEFVS
TV.BP . . .
NV
COVI
V

Se vede dară o lacună considerabilă în prima linie, care începe cu un N și care pare a se continua pînă dasupra grupului al treilea.

Rîndul al doilea are mai multe litere citețe, dară înțelesul lor nu este mai esplicit.

Pe a treia linie stă numai numele lui Decibal, dară acesta la cazul vocativ, ceea ce cu mirare constatăm că n-a fost observat de către d. de Longpérier. De ne este permis a ne emite opiniunea, am bănui în această lungă inscripțiune o apostrofă către regele dacic, o imputare poate, un desfid, o invocare, prin care romanii învingători chemau sufletul regelui mort, martir al amorului său pentru independință, să vază starea de sclavie și de umilință la care semețele sale încercări reduseseră pe compatrioții și pe consîngenii lui. Tot astfeli pe Columna lui Traian, nu departe de figura lui Decebal ucizîndu-se cu a sa proprie mînă, se văd daci, bărbați și femei[y], reduși la umilita stare de sclavie, dînaintea romanilor triumfători[z] [10].

Pe rîndul al patrulea, nu vedem litera N, ci în locu-i, o lacună sau[a] o literă frîntă; așadară ne temem a citi cuvîntul *Dominus* sub forma, cu totul insolită, de *Dumenus*.

Al cincilea rînd se începe, după cum se vede pe desemn, prin literele TV, urmate de un punt. N-ar fi oare aci pronumele personal la a doua persoană, *Tu*? —ceea ce ar întemeia și mai mult prezumțiunea unei forme apostrofătoare a inscripțiunii.

Nu cutezăm a cerca o restituire mai amănunțită a acestei enigmatice inscripțiuni, ci ne mărginim a emite prezumțiunea cum că frazul în ea coprins se adresa[b] direct regelui Decebal, pe care-l menționează în forma vocativă a numelui său. Lăsăm dară fără interpretațiune cele trei ultime rînduri și ne grăbim a mărturi asemenea că nici în caracterele ce stau dasupra capului de femeie din al treilea grup nu distingem curat zicerea PART*hicus*. Așa dară nu credem să fie mai mult cuvînt de a atribui acest al treilea grup victorielor partice ale lui Traian, decît au fost în cel dîntîi rațiuni spre a-l refere la războaiele germanice. Ni se pare chiar că distincțiunea în trei grupe nu se arată în mod esplicit, ci că avem pe acest fragment de vas o serie de figure, desfășurînd scene relative numai și numai la ultimele momente ale războiului dacic; mai întîi regele Decebal ucis cu propria sa mînă în desperare de a-și vedea țara definitiv supusă triumfătorului său inamic; apoi o căpetenie dacică, o rudă poate a regelui, pusă în lanțuri și pășind umilit cu capul plecat; în fine o femeie dacă, poate chiar geniul patriei, îngenuchind dînaintea învingătorului Traian [11].

Nu știm, dară putem crede că și partea dispărută din vasul de la Blain prezinta scene analoage și relative la aceleași evenimente. E probabil dar că sub impresiunea puternică ce victoriele lui Traian asupra

[p] noă **ex** [q] care [r] după [s] essecutată **e**, *poate din inadvertență* [t] amintește [u] mintea —sfirșit **ex**: sfîrșitul tragic **e** [x] anagliptele **e**: anaglyptele **ex**

[y] femeie [z] învingători [a] sau —frîntă *ad.* **ex** [b] adresă

---

[7] *La Colonne Trajane*: deux cent planches avec text explicatif, reproduites en couleur. Paris. J. Rothschild.

[8] Δεκέβαλος δέ ώς καὶ τὸ βασίλειον αὐτοῦ, καὶ ἡ χώρα κατείλεπτο σύμπασα καὶ αὐτὸς ἐκινδύνευσεν ἁλῶναι, διεχρήσατο ἑαυτὸν καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐς τὴν Ῥώμην ἀπεκομίσθη. Dio Cass., LVIII, 14.

[9] *Colonna Trajana*, nuovamente disegnata et intagliata da Pietro Santi Bartoli, con l'espositione latina d'Alfonso Ciaccone, Roma: stampa 104, grupul 306; st. 108[s], grup. 311; st. 109, grup. 313.

[s] st. 108—313 *ad.* **ex**

[10][t] *Loc. cit.* Stamp. 108, 110, 111, 112, 105, 99, 95, 91.

[11][u] Dacă femeia îngenuchiată dinaintea unui împărat amintește cu drept cuvînt d-lui Witte pe aceea ce figurează în aceeași postură pe monetele imperiale cu titlul *Restitutor*, nu mai puțin bărbatul înlănțuit ne repoartă gîndul asupra monetelor contimporane, pe ale căror reverse se vede Dacul lănțuit între scuturi și lănci, cu legenda *Dacia Capta* sau și asupra acelor statue de daci robiți, ferecați și cu capetele trist plecate, care decora, în Roma, Arcul de triumf al lui Constantin, făcut cu despuierile Arcului lui Traian- sau acelor mărețe figuri de sclavi daci, cari ornamentează terațele grădinei de pe muntele Pincio, în fața pieței *del Popolo*, precum și a frumoasei statui de prizonier dac din Muzeul Luvrului de la Paris. Păcat că prosta stare de păstrare a reliefurilor de pe vasul de la Blain nu ne permite a constata pînă la ce punct personagiele de pe dînsul port costume analoage cu acele ce se văd pe monumentele ce reprezintă populațiunea dacică în prezență cu inimicii ei învingători!

[t] *ad.* **ex** [u] *ad.* **ex**

teribililor daci produsese în tot Imperiul roman — impresiune care s-a manifestat în artele înalte prin maiestoase monumente arhitectonice ce împăratul și senatul ridicară în Roma, spre eterna comemorare a acestui triumf [12]— și artele mărunte și industriele chiar căutară a reproduce, în decorațiunile lor, scene și legende relative la evenimentele ce preocupau lumea întreagă. A fost negreșit modă la Roma d-a înfățișa în tot chipul și pe orice obiecte epizoade sau alegorie, sentințe sau invective, cari se refereau la întîmplările cele mai notabile ale politicei zilei. Acest uz, această modă este constatată prin diferite monumente mari și mici, care[c] ni s-au păstrat [13]. Iată acum încă unul care reproduce scene ce se văd, sub alte forme, și pe Columna, și pe Arcul de triumf ale lui Traian. Castronul de la Blain, pe care vreun ostaș superior, carele după războiul dacic a trecut din Roma în Armorica, îl va fi adus pînă în occidentul Galliei, este și el un monument al timpului; și el face concurință măreței columne din forul lui Traian, spre a ne atesta pînă la ce punt contimpuranii războielor dacice au fost preocupați de acea mare fază a vieței militare la romani. Hîrbul vasului e un corolar esplicativ al istoriei noastre naționale și, cu tot respectul ce se cuvine rămășițelor străbune, trebuie să-l depunem la poalele columnei, unde stau scrise, în marmură, originile noastre. E o pagină mai mult, tipărită pe lut roșu, pe *terra sigillata*, dar fragmentată și trunchiată ca și inscripțiunile ce însoțeau acele scene istorice.

Noi nu ne putem îndoi că în acest fragment avem dinaintea[d] noastră un mic monument fabricat la Roma pentru uzul casnic al unui avut și contimporan cu marile evenimente ce au redus Dacia în provincie romană; credem că pe dînsul stau, săpate în relief[e], scene istorice cari sînt reproduse și pe Columna lui Traian și în cari rolul principal e ocupat de regele dacic Decebal. Cu toate ⟨acestea⟩ însă, spre a împăca și pe necredincioșii cari vor să pipăie cu mîna dovezi mai autentice, de cîte ori e vorba a atribui

c cari *d* dinaintea *e* reliev

---

[12][x] Victoriele lui Traian asupra dacilor și reducerea țării lor în provincie română a fost în imperiu un eveniment din cele mai capitale; putem zice că printr-însul s-a pus culme la gloria armelor romane, cari, în urma acestui mare fapt, n-au mai știut a împinge mai departe marginile împărăției. Triumful dacic al lui Traian, la care a figurat poate și capul tăiat și mînele trunchiate ale lui Decebal, a fost serbat într-un mod cu totul excepțional. În Roma, spectacolele și jocurile amfiteatrului ținură atunci o sută douzeci și trei de zile, în care se luptară pînă la zece mii de gladiatori și se uciseră ca la unsprezece mii animale de diferite specii (Dion. Cass., XIV, 15). Aseminea veselii, aseminea pompe au trebuit să intereseze și să exalte pînă la cel mai nalt grad gloata poporului și să miște tare imaginațiunea artiștilor și meșteșugarilor din Roma!

[13][y] Se știe că, în timpul primilor împărați, monumentele arhitectonice reproduceau, în anaglipte, faptele lor, mai mult sau mai puțin glorioase. Apoi medaliele luase asemeni un caracter cu totul comemorativ. Avem chiar și obiecte de lut, mai ales candele *(lucernae)*, cari reprezintă fapte istorice și scene ale vieței oficiale. Vezi în Passerii *Lucernae fictiles* (Pisauri, 1739-43-51) II, 21, 23, 28; III, 4, 1, 35, 38 et al. Jocurile publice, ce se dau cu atîta munificență, erau și ele ocaziuni pentru baterea de medalioane contorniate, pentru sculptare de diptiche pe avoriu, pentru tabele de pictură votive sau decoratore și pentru ornamentarea vaselor de metal și de lut.

x ad. **ex** *y ad.* **ex**

unui monument de importanță mediocră o însemnătate istorică, vom măr-
turi că numele *Decebal* nu a fost purtat numai de către[f] ilustrul rege dacic,
ci că pe ici, pe colea mai găsim cîte un Decebal de condițiune mai modestă.
Să nu uităm mai întîi că unul din cei treizeci tirani, Regillian, a fost chiar
din familia lui Decebal, „gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis”,
precum ne spune Trebelliu Pollione *(Triginta tyranni.* IX), și că originii
și numelui său regal el a datorit înălțarea lui momentană la rangul impe-
rial. Apoi, într-o tabelă a municipiului din Pannonia *Claudia Savaria*
Augusta (astăzi Szombathely), printre cetățenii cari au contribuit prin
darurile lor la edificarea unui templu al lui Ercule, se citește și numele
unui *IVL. DECIBALVS*, carele pare a fi fost unul din colonii înzestrați
cu drept latin, așezați în acel municipiu [14].

Dară osebit de *Iuliu Decibal*, colonul panonian, cunoaștem[g] și o
inscripțiune latină, găsită[h], după cum se crede, în Transilvania, care ci-
tează pe un Barcathes, fiiu[i] al lui Decebal, itureu de origină, adecă dintr-o
familie venită din ținutul *Ithur* al Palestinei. Iată cum se prezintă[k] această
inscripțiune, pe care o reproducem în întregimea ei[l] [15] și în care numele
Decebal revine de două ori:

BARCATHES
DECEBALI. F
EQ. ALAE. AVG
ITYRAEORUM DO.
MO. ITYRAEUS. AN

XXV. STIP. V.H.S.E.
ZANIS. DECE. F. BAR
AMNA. BELLABI. F
ET, BRICBELVS. FRATR
HEREDES. POSIERVNT.

Dacă inscripțiunea nu e falsă—și n-are nici un cuvînt de a fi astfeli—, iată și un Decebal evreu! Se vede că de la origina noastră am fost osîndiți a ne vedea tot alături cu această interesantă națiune!

În cazul de față însă ne mîngîiem cu credința cum că vasul de la Blain n-are nici un raport nici cu *Iuliu Decibal* pannonianul, cetățeanul din Claudia Savaria Augusta, nici cu acel, *Barcathes Decebal*, călărețul evreu din Itur, nici[m] cu oricare alt obscur *Decibal*, ci că fragmentul nostru se referă pur și simplu la eroicul și tragicul[n] finit al lui *Decebal Diurpaneul*[o], celebrul rege al dacilor!

f către *g* găsim *h* găsită — Transilvania **ex** : din Eberștorf, tot în Pannonia **e** *i* fiu **ex**, *din inadvertență* *k* *după* prezintă **e** *ad.* întreagă *l* în întregimea ei **ex** : după Katancsich **e** *m* nici — Decibal *ad.* **ex** *n* și tragicul *ad.* **ex** *o* Diurpaneu

---

[14] Archaeologiai Ertesitö a Magyar Tudom. Arcad. Arhaeol. Bizo-
tétságának Közlönye 1869, November: *Szombathelyi Közlemények* de
Lipp Vilmos, pag. 127.

[15][z] Ea se află în Katancsich: *Istri adcolarum Geographia vetus a*
monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commenta-
riis illustrata, Budae, 1826, Pars. I, Lib. V. *Pannonia*, pag. 400, inscrip.
CCLVIII. Mai nainte o publicase Gruter. DXXXIII, dupe Clusius; apoi
a reprodus-o Ackner und Mueller, în *Die Roemischen Inschriften in Dacien*
Wien, 1865, pag. 108, no. 867. Despre *Ala Augusta Ityraeorum* diser-
tează I. Arneth *(Zwoelf roemische Militaerdiplome*, Wien, 1843, pag. 51)
vorbind despre o *tabula honestae missionis* de la împăratul Traian (an.
110 dupe H.), unde se face mențiune atît despre *Ala Augusta Ituraeo-*
rum, cît și despre *Cohors Augusta Ituraeorum Sasittariorum*.

z ad. **ex**

ANTICHITĂȚILE JUDEȚULUI ROMANAȚI

Relațiun[il]e despre localitățile semnalate subt acest raport, prezentată în sesiunea anului 1877

Precuvîntare

Micul volum ce scot aci sub titlul de *Anticuități ale județului Romanați* este nu atît o monografie completă a tutulor tezaurelor antice cîte conține acel colț al României, care, deodată cu numele, a păstrat și mai multe rămășițe ale vechilor coloni romani din Dacia, cît o adunătură a tutulor noțiunilor, mai mult sau mai puțin precise, pe care le au cules, de vreo patruzeci și doi de ani încoace, oameni — foarte neasemănați în gradul lor de cultură archeologică — cari au avut plăcere sau sarcină de a se ocupa cu așa materii.

Aceste noțiuni, cîte ajunsese la cunoștința mea, m-am cercat acum un an să le rezum într-o scurtă cuvîntare, rostită într-una din ședințele Societatei Academice Române, în care cuvîntare îmi era mai mult aminte de a constata ca ce fel de cunoștințe asupra înfățișărei anticarii a județului Romanați pot să rezulte din răspunsurile date, în cursul anilor de la 1871 pînă la 1874, de către învățătorii sătești, chemați a răspunde la un *Cestionariu* popular archeologic, redactat de mine în stilul și forma ce mi s-au părut mai înlesnitoare pentru priceperea și pătrunderea populațiunilor noastre rurale.

Acest *Cestionariu*, împărțit învățătorilor sătești de către Ministeriul Instrucțiunei Publice, n-a fost pretutindeni fără rezultat. Cei mai mulți din dascălii de sate s-au silit să ia și să ne comunice informațiuni locale, spre a satisface la întrebările ce li se adresase; alții însă, sau din negligență sau din lipsă de perspicacitatea necesarie sau chiar, în fine, și din reale absență a obiectelor recerute în localitățile respective, au răspuns că nimica din cele menționate în *Cestionariu* nu se află pe la dînșii.

Apoi încă să observăm că nu toate comunele țărei, și mai ales nu toate satele și cătunele, au școale și învățători și că, prin urmare, toate acele cîte sînt în astfel de pozițiune au rămas firește mute la chemare, ce, prin *Cestionariu*, s-a îndreptat numai acolo unde se află așezăminte școlare.

Așa dară, lacune trebuie să fie și sînt multe; ele căta a fi adaose, în număr cel puțin egal, pe lîngă informațiunile sosite. Să punem iarăși în cumpănă și valoarea științifică, mai totdauna minimă, a informațiunilor date și vom fi siliți a constata că lucrarea ce am făcut spre rezumarea cunoștințelor noastre asupra anticuităților din Romanați nu poate fi, deocamdată, decît rudimentul inform al unei monografii asupra acestui interesant subiect. Nici că am pretensiune a prezenta cetitorului mai mult decît atîta.

Și cu toate acestea, în numeroasele anexe, cari au venit, una după alta, să se alăture, în lucrarea noastră, pe lîngă noțiunile culese din răspunsurile dascălilor de sate, am adus subiectului nostru tot contingentele archeologic cît ni-l pot procura lucrările acelor oameni cărturari cari știu sau cari cred a ști mai multe decît învățătorii sătești.

Tipăriturile unde se află consemnate acele informațiuni din a doua serie sînt în genere publicațiuni așa de efemere, așa de puțin păstrate în bibliotecile noastre publice și private, încît n-am crezut că va fi cu totul fără de folos a le aduna de prin ziare răsipite și de a le retipări aci, însoțindu-le cu unele din desemnele ce le întovărășesc și uneori chiar producînd desemne noi și inedite de pre obiectele descrise în ele.

Nu tăgăduiesc că cea mai mare parte din cele coprinse în aceste tipărituri — unele cu adevărat caracter și altele numai cu pretensiune archeologică — au tot atîta necesitate de controlări serioase la fața locului, ca și datele de prin răspunsurile învățătorilor sătești; ba adesea poate și mai mult, căci știința fățărită este totdauna mai amăgitoare și mai vicleană decît naiva și sincera ignoranță.

Totuși, chiar și astfel fiind, mi s-a părut necesariu de a fi odată adunate, măcar și numai de pre un colțișor al țării, tot ce s-a scris, tot ce s-a făcut cunoscut sau s-a presupus de orișicine, asupra vechelor așezăminte pămîntene, pentru ca pe viitor oameni cu adevărată știință și cu bună-credință, luînd știre de toate acele indicațiuni, să se ocupe a le adeveri prin controlări minuțioase și cercetări la fața locului, prin completări pe unde sînt erori întîmplătoare sau precugetate.

Iată scopul pentru care am cutezat a scoate la lumină o carte formată din așa multe și felurite petice, o carte ce nu va mulțumi desigur pe cei cari vor fi sperat să găsească într-însa o descriere sistematică și completă a *Anticuităților din județul Romanați*; dară pentru care credem că ne vor fi foarte mulțumitori aceia cari vor voi să știe ce s-a făcut și ce s-a scris pînă astăzi în privința descoperirilor de vechi așezăminte din acea porțiune a țărei.

Poate chiar din aceștia se vor alege și bărbați de merit cari, prinzînd îndemn din interesul învederat al descoperirilor, le vor preurma cu mai multă știință, mai multă ordine și mai mult succes decît predecesorii lor.

Pentru aceia, cartea noastră va fi o călăuză prețuită și cu cît cercetările lor vor ajunge la rezultate mai fructuoase, cu atît va crește și utilitatea publicațiunei care le va fi servit de îndemn și de baze.

Să închipuim în adevăr că o inventoriare a tutulor noțiunilor anticarii adunate pînă acum în toată țara noastră, și aceea chiar numai atît de completă pe cît este cea care o oferim acum publicului despre ale județului Romanați, s-ar publica cît mai curînd, oare, spune-mi-se?, n-am fi cu mult mai înaintați, dacă nu în cunoștința reale a anticuităților noastre, dară cel puțin în a sorginților din cari putem scoate pe viitor mai întinsa lor cunoștință?

Am avea cel puțin dinaintea ochilor un conspect general, deși poate încă tulbure al datinelor noastre din trecut; am avea o schiță de hartă anticarie a țărei noastre la deosebite epoce ale vieței sale. Și pe acel conspect, pe acea hartă am putea pe fiecare zi să facem adaose, să facem îndreptări. Toți aceia cărora le plac studiile vechimei ar cuteza negreșit atunci a păși cu mai multă siguranță către noi descoperiri. Ar rămînea mai puțin loc pentru sfială celor cu bună-credință, mai puțină impunitate pentru scornirile fantastice ale celor prea mult îndrăzneți.

Dară este negreșit lucru greu, îndelung și costător a face pentru cîteva zecimi de județe ceea ce cu mari anevoințe facem aci pentru unul singur (Romanații) și ceea ce acum cîțiva ani am făcut pentru altul (Dorohoi). Nu știu, zău, dacă puterile îmi vor permite să duc eu însumi pînă la capăt această lucrare, căria îi trebuie mai mult chiar decît o nepregetată stăruință; căci mă simt dator chiar aci îndată să arăt că însăși această lucrare parțiale nu mi-ar fi fost cu putință a o realiza fără de înlesnirile ce am aflat în sprijinul binevoitor al actualului ministru al Instrucțiunei Publice, domnu⟨l⟩ George Chițu, precum și în ospitalitate⟨a⟩ ce mi-a acordat în *Analele* sale Societatea noastră Academică, căria însă am fost nevoit a-i adopta în această publicațiune puțin răspîndita ortografie. Uneia și altuia voi să le mulțămesc pentru prezent; iară viitorul întregii lucrări va depinde mult de la rezultatele ce ar ieși din primele mele încercări. Aceste rezultate le aștept.

Însăși lucrarea mea de invetoriare, iat-o aci de față; în fine, pentru ca, deodată cu dînsa, să divulg și publicului mai cult principala ei sorginte, voi retipări, în această precuvîntare, modestul meu *Cestionariu* sau *Izvod*, care a provocat adunarea materialului celui mai copios al lucrărei de față.

Astfel se va judeca, la un loc, toată valoarea întreprinderei mele încercătoare, întreprindere făcută — o mărturisesc — cu pretensiuni științifice mult mai prejos de rezultatele la care ea poate cu timpul să împingă cunoștința istoriei și a etnografiei patriei noastre.

Cestionariu
sau
Izvod de întrebările la cari se cere a se da răspunsuri în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României[a].

Guvernul, cu scop de a pregăti întocmirea unei istorii[b] lămurite a României, avînd trebuință a aduna de prin tot cuprinsul țărei știința[c] despre toate locurile cari vor fi fost însemnate încă din vechime, prin clădiri sau alte semne vechi atingătoare de faptele strămoșilor neamului romănesc, dorește a avea din fiecare comună răspunsuri deslușite la întrebările următoare[d]:

1-a întrebare: Se face întrebare dacă în cuprinsul[e] comunei sau în comunele învecinate[f], adică în orașele[g], în satele, în cătunele, în cîmpii, în pădurile ori în munții cari sînt cuprinși în acea[h] comună sau în cele

---

[a] Titlul este precedat în **t** de următoarea introducere, la rubrica **Archeologie:** Ministeriul de Instrucțiune Publică a emis următoarea cerculare la adresa tuturor autorităților.

Ni permitem a recunoaște în ea arcaica pană și profundele cunoștințe archeologice ale d-lui Alessandru Odobescu.

O reproducem la adresa lectorilor noștri. Orice răspuns la vreuna din întrebările de mai gios va găsi un loc de onoare în *Columna lui Traian*. *b* istorie **t** *c* știință **t** *d* Guvernul — următoare *om.* **C** *e* coprinsul **t** *f* sau — învecinate *om.* **C** *g* în orașele *om.* **C** *h* în acea: într-această **C**

învecinate[i] se află vreun loc care să se cunoscă a fi fost încă din vechime *loc însemnat*, adică, spre pildă:

Care să se arate că a fost *cetate veche* sau de zidărie sau numai de pămînt, cu împrejmuire de piatră ori cu șanțuri;

Ori dacă este, în comună sau în vecinătate, vreun loc care poartă numire[k] de *cetate* sau de *cetățuie*[l] sau de *corn* sau de *grind*[m] sau de *strajă veche* sau de *tabără veche* sau de *săliște*[n] sau de *turn* sau de *culă* sau de *bașcă* sau de *hazna*[o] sau de *capiște* sau de *mănăstire* ori *biserică*[p] *veche* sau de *oltar*[q] sau altă numire din care să se înțeleagă că a fost pe acel loc vreun așezămînt strămoșesc;

Ori dacă[r] se află ceva *șanțuri* de cele bătrînești, cari[s] pe une locuri[t] poartă numire[u] de *troian*[x] sau *brazdă*[y] sau *val*[z];

Ori dacă sînt, pe[a] comună sau în vecinătate[b], una sau mai multe *măgure vechi* sau *movile* însemnate sau *gorgane* sau *popine* sau *dolme*[c], cari să se cunoască că sînt făcute de la moși strămoși, și nu de hotarnicii[d] din vremile de acum;

Ori dacă sînt *rovine* și *gropane* de săliști[e] vechi[f] de orașe, de tîrguri și de sate;

Ori[g] dacă sînt, pe sub pămînt sau în vreo coastă, *morminte* vechi, ori *gropnițe* ori *bolți*, în cari au fost înmormîntați oameni din vremile vechi;

Ori dacă sînt *gropi* sau *borte* adînci, unde să[h] se zică că ar fi fost în vechime[i] *ocne părăsite* ori *băi*, din care se scotea mai de demult[k] fier, aramă, argint[l], aur sau alte metaluri[m];

Ori dacă sînt ceva *ziduri surpate*, cari poartă numirea[n] că sînt de pe[o] vremile cînd cu *uriașii*, cu *jidovii*, cu *tătarii*[p] sau cu alte limbi[q] păgîne și străine[r] din vechime;

Ori dacă sînt ceva *stîlpi* sau *căpătîie* de piatră ori de cărămidă ori[s] de lemn ale vreunui *pod* vechi și surpat, care trece preste vreo apă sau preste[t] vreo vale;

Ori dacă sînt ceva semne vechi, precum *cruci* mari de piatră cu slove sau fără slove, ori *pietroaie* mari așezate de mînă de om;

Ori dacă sînt *peșteri* scobite în stîncă sau în maluri, în care se spune că ar fi locuit[u] odinioară oameni[x];

Ori dacă sînt alte locuri în care s-au găsit mai de demult[y] sau se poate găsi și acum felurite rămășițe de pe la locuitorii din vechime precum *oale*, *urcioare*, *urloaie* de lut și *hîrburi*, ori *arme* și *unelte* sau *podoabe*[z] de fier[a], de oțel, de aramă sau de alte metaluri; ori *idoli* mari sau mici de piatră, de lemn, de pămînt sau de fier; ori *lespezi* de piatră săpate cu *chipuri* sau

---

i sau — învecinate *om.* **C** *k* numirea **C** *l* cetățuie: grădiște **C** *m* grind sau de om. **C** *n* siliște **t**, *pas.* *o* sau de hazna *ad.* **ex**, **t** *p* ori (de **t**) biserică *om.* **C** *q* sau de oltar *om.* **C** *r* daca **C** *s* care **t** *t* une locuri: alocurea **C** *u* numirea **C** *x* troiene **C** *y* brazde **C** *z* valuri **C** *a* pe: în **t** *b* sau în vecinătate *om.* **C** *c* sau popine sau dolme: mari **C**, de cele mari **t** *d* hotarnici **C** *e* siliște **C**, siliști **t** *f* veche **C** *g* ori — vechi *om.* **C** *h* să zice **C** *i* în vechime *om.* **C** *k* mai demult: în vechime **C** *l* argint *om.* **C** *m* metale **C** *n* numele **C** *o* de pe: din **C** *p* cînd — tătarii: uriașilor, jidovilor, ale tătarilor **C** *q* cu alte limbi: ale altor neamuri **C** *r* păgîne și străine *om.* **C** *s* ori și **C** *t* vreo apă sau preste *om.* **t** $peste_{1,2}$ **C** *u* lăcuit **C** *x* oamenii **t** *y* de demult: de mult **ex**, *prin haplografie, probabil* *z* sau podoabe *om.* **C** *a* fierŭ **C**, *grafie relevantă fonetic, cu atît mai mult cu cît, două rînduri mai jos,* **C** *prezintă forma* ferŭ cu *slove*; ori *bănuți* vechi ori *pietre*[b] *de inele* ori alte feluri de lucruri din vechime.

A 2-a întrebare : Dacă se va fi aflînd în comună sau în vecinătate[c] vreunul sau mai multe locuri de felul celor însemnate la întîia[d] întrebare, se va arăta cu de-amăruntul *care* sînt acele locuri, de cei *soi* sînt ele și se va însemna desluşit ce *numire* poartă în partea locului[e] fiecare din ele îndeosebi[f].

A 3-a întrebare : — Se va însemna asemeni[g] în ce parte a comunei cade fiecare din acele locuri, adică spre *răsărit*, spre *apus*, spre *miazănoapte* ori spre *miazăzi* și se va arăta încă dacă ele sînt[h] așezate pe loc șeț[i] sau pe vreun *deal* sau în vreo *vale* sau pe *malul* vreunei *ape* sau pe *poalele* ori pe *muchia*[k] vreunui *munte* sau pe vreun *pisc* sau în vreo *pădure* sau în vreun *lac* ori *baltă* sau în vreun *ostrov* sau[l] în vreo *răspîntie*; însemnîndu-se totdeodată și numirea acelui loc în care se află.

A 4-a întrebare : — Se va arăta, pre cît va fi prin putință, întinderea sau mărimea și forma ce închipuiește[m], adică :

Dacă va fi *cetate* ori *cetățuie*, se va spune de[n] este rotundă[o] ori în mai multe unghiuri[p] și se va arăta ca cît cuprins poate să aibă înlăuntrul ei, cîte fălci ori cîte pogoane ori cîți stînjeni[q];

Dacă va fi *șanț*, se va spune ca cît este *adîncul*[r], cît este *latul* și cît este *lungul* lui și încotro este îndreptată urma lui prin comunele vecine[s] și se va arăta în ce parte este aruncat pămîntul, adică spre răsărit, spre apus, spre miazănoapte ori spre miazăzi;

Dacă va fi *movilă* sau[t] *măgură* sau[u] *gorgan* sau *popină* sau *dolmă*[x], se va arăta ca cît este de înalt și ca cîți stînjeni poate să aibă ocolul lui la poale și dacă[y] este rotund[z] sau cu vîrful țuguiat ori trunchiat;

Dacă[a] va fi *zidărie*, se va spune dacă[a] este făcută cu *bolovani neciopliți* de piatră ori cu *lespezi cioplite* ori cu *cărămidă* și cu ce fel de cărămidă, mare sau mică, groasă sau subțire și se va arăta[b] ce închipuiește acea *zidărie*, adică dacă este *rotundă* ori în *unghiuri*, ca cum ar fi fost o *biserică* ori o *culă* ori un *palat* ori o *casă omenească* sau dacă este numai un *părete*[c] prelungit ca un zid de *împrejmuire*;

Dacă vor fi *pietroaie* așezate de mînă de om, se va arăta ca ce mărime au ele și se va spune dacă sînt mai multe *grămădite* una peste alta ori puse alături în *linie dreaptă* sau în *frînturi*[d] sau în *rotocol*; ori[e] dacă este numai *un pietroi* singur și pustiu, dară[f] foarte mare;

Dacă va fi *peșteră*, se va arăta dacă pare a fi scobită de mînă de oameni[g] sau făcută numai din fire; și se va spune ca cîtă adîncime poate să aibă și cît este de înaltă înlăîntru[h] și în ce parte de loc își are intrarea.

b pietre **C**, *altă grafie relevantă, deși, puțin mai înainte*, pétră *c* sau în vecinătate *om.* **C** *d* întia **C** *e* în partea locului : în comună **C** *f* în deosebire **t** *g* asemenea **t** *h* sînt **C**, *grafie relevantă fonetic* *i* șĕț **C**, *poate din inadvertență* *k* muchia **C**, **ex** : muchĭa **t**, *care s-ar transcrie* muchea *l* sau — răspîntie *om.* **C**, răspinte **t** *m* închipuiește : închipuiesc acele așezăminte **C** *n* de : daca **C** *o* rătundă **C** *p* mai multe unghiuri (înghiuri **t**) : patru colțuri ori în mai multe colțuri **C** *q* cîte fălci — stînjeni (stîngeni **t**, *simplă grafie, probabil, ca și mai jos*) *om.* **C** *r* adîncul **C**, *deși grafia uzuală este* adûncul *s* comunele vecine : comună **C** *t* sau *om.* **C** *u* ori **C** *x* sau popină sau dolmă *ad.* **ex** *y* daca **C** *pas.* *z după* rotund (rătund **C**) **t** *ad.* sau cu muchii *a* dacă : daca **C** *și* **t** *peste tot, de aici încolo* *b* se va arăta : să se arate **C** *c* perete **C**, *probabil prin omiterea semnului diacritic* (e *pentru* ĕ) *d* sau în frînturi *om.* **C** *e* sau **C** *f* un pietroi — dară : unul **C** *g om.* **t** *h* înlăuntru **t**

A 5-a întrebare : Se va arăta cu de-amăruntul orice fel[i] de *spuse bătrînești* și *povești* care s-au păstrat din vechime despre acele locuri însemnate[k], de orice soi vor fi, adunînd acele spuse bătrînești de pre[l] la *bătrînii* de prin sate, de pre[l] la *preoți*, de pre la *învățători*, de pre la *paznici de hotare*, de pre la *pădurari*[m], de pre la *plăieși* și de pre la[n] oricare[o] alți bărbați și femei, cari și ei le-au[p] auzit de la părinții lor ca niște povești strămoșești, atingătoare de vechile așezăminte ce se află în cuprinsul comunei sau în vecinătate[q].

A 6-a întrebare : Dacă se va fi întîmplat să se găsească vreodată, în pămîntul acelei comune sau[r] în vecinătatea ei, ceva lucruri vechi, precum : *olării*, *arme*, *unelte*, *scule*, *bănuți*, *idoli*, *chipuri*, *lespezi scrise* ori alte feluri de lucruri de prin vremile vechi, să se facă arătare ce fel de lucruri s-au găsit și în ce loc s-au descoperit[s] și cam pe ce vreme.

La toate întrebările din acest *Izvod*, se cere ca să se deie[t] răspunsuri lămurite, după[u] ce se va face cercetare despre cele aflătoare în cuprinsul comunei sau în vecinătăți[x] și la fiecare întrebare îndeosebi se va face răspuns cu toate deslușirile cîte se vor putea dobîndi la fața locului, întrebînd și pe oamenii[y] cu cunoștințe despre[z] asemene lucruri bătrînești.

Cuvîntare rostită în ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române[a]

Domnilor,[b]

Unii din d-voastră[c] n-au perdut poate cu totul din memorie comunicațiunea ce am avut onoare a face secțiunii istorice în ședința de la 28[d] august 1871 despre *Cestionarul*[e] popular de archeologie pe care îl redactasem în anul precedent și carele, trămis fiind de către[f] Ministerul Instrucțiunii Publice către învățătorii sătești, încă de pre[g] atunci mi-a înlesnit mijloacele de a face un raport archeologic asupra principalelor monumente antice din județul Dorohoi[1].

S-a emis atunci opiniunea că n-ar fi rău să ceară societatea de la minister toate dosarele ce se vor întocmi din răspunsurile venite, spre a le păstra în arhivele sale și mai cu seamă spre a le utiliza.

i feli **t** *k om.* **C** *l* pe **ex**, **t** *m* de pre la pădurari *om.* **ex** *n* de pre la *om.* **t** *o* orice **t** *p* le au **C** *q* sau în vecinătate *om.* **C** *r* sau — ei *om.* **C** *s* găsit **C** *t* dea **C**, **t** *u* dupe **C** *x* sau în vecinătăți (vecinătate **t**) *om.* **C** *y* oameni **t** *z* de **C**

a Cuvîntare rostită în ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române **ex** : relațiun[il]e — 1877 **s** și acum însoțită cu note, anexe și desemnuri, de A. I. Odobescu **ex** : relațiune despre localitățile semnalate prin anticuități în județul Romanați **e** *b om.* **s** *c* d-voastre *d* 23 *e* Cestionariul *f* de către Ministerul **s** : din partea Ministerului **ex** *g* pe *pas.*

---

[1][a] Acest raport s-a publicat în *Monitorul oficial*, no. 152 din 13/25 iuliu 1871, de unde apoi l-au reprodus și alte ziare, precum *Românul*, *Trompeta Carpaților* și altele. Îmi propun a-l edita din nou cu oarecare modificațiuni, necesitate de constatări personali posteriori și de cîteva informațiuni suplementarii, venite de pe la învățători sătești.

a Acest — sătești **e**, **ex** (oficiale **ex**) : Notele stau puse în urma acestui text. Vezi acolo nota 2 și următoarele **s**

Astăzi, domnilor, acele dosare, încredințate toate mie, au ajuns a fi foarte voluminoase, deoarece ele conțin, cu bun, cu rău, peste 1600 de răspunsuri la zisul *Cestionar*, venite de prin toate județele țării.

Nu dau negreșit aceste răspunsuri — din care o mare parte, trebuie să mărturisesc, sînt cu totul negative, adică spun că în comuna respectivă nu se află nimica din cele însemnate în *Cestionar* — nu le dau ca documente archeologice de o înaltă valoare; dar[h] iară un număr considerabil[i] din ele ne procură netăgăduite dovezi despre existența multor rămășițe ale vechimii, de care n-aveam pînă acuma[k] nici o cunoștință.

Subt[l] acest punt de vedere, dosarele în cestiune pot servi pentru informațiuni ulterioare mai aprofundate; ele pot deveni, mai ales completîndu-se și mai mult, niște prețuite călăuze pentru serioase explorațiuni archeologice; ele chiar de acum, pentru acela care le examină în comparațiune cu bruma de archeologie erudită sau semierudită ce se poate culege din scrierile asupra României, fac oarecum să se destăinuiască[m] aspectul archeologic al pămîntului romănesc, cu diferitele sale straturi sau zone succesive.

Acest folos al lor îmi propun, domnilor, a vi-l[n] învedera astăzi schițînd, în foarte răpezi trăsuri, caracterul anticar al unuia din județele cele mai interesante ale țării subt acest punt[o] de vedere, al Romanaților de peste Olt.

Adevărul este că tocmai acolo s-au făcut, în secolul nostru, și cele mai multe investigațiuni archeologice din partea bărbaților culți, cărora, cam în treacăt[p] le a plăcut a da oarecare atențiune archeologiei românești.

Așa dară[q], nu numai din răspunsurile învățătorilor sătești, cari, pentru județul Romanați, ne au[r] sosit pînă acum în număr de 58 bucăți [2], dar încă și din notele și cărțile scrise și tipărite de unii literați ai noștri vom[s] culege elementele următorului scurt[t] conspect.

Voi avea ocaziune a spune, la locul său, tot contingentul ce mi-l vor fi procurat însemnările, mai mult sau mai puțin erudite, ale cercetătorilor[u] din stratul superior al culturei noastre. De aceea, mai nainte de a vă descrie cum mi s-au înfățișat șesurile Romanaților de pre naivele revelațiuni ale învățătorilor sătești, dați-mi voie a face o mică nomenclatură despre cercetările și tipăriturile executate cu anume intențiune archeologică de către unii diletanți sau literați români, în ultimele decenii, care au semnalat renașterea culturei la noi.

Doi bărbați cu o mare influență politică și administrativă în Țara Românească au manifestat, încă de acum vreo patruzeci de ani, gustul lor pentru adunarea de antichități și fiecare din ei a reușit mai mult sau

h dară *i* considerabile *k* acum *l* sub *m* să se destăinuiască : să se învedereze **ex** *n* vi-l : vă (*scris* vě) **ex** *o* punct *pas.* *p scris* trecêt *în* **ex**, *care nu folosește, de fapt, semnul diacritic* ^ *q am păstrat ortografia originalului, crezînd în realitatea ei fonetică* *r* mi-au **s** voi *t* scurt **ex** : nostru **s**, *după* **e**, *poate din inadvertență* *u* cercetărilor **e**, **ex**

---

[2] Dintre acestea însă, 14 nu ne procură alt contingent decît alegațiunea, nu totdauna decisivă, că nu există nici o rămășiță de antichități în respectiva localitate. Acestea sînt satele: *Leul*, *Giuvăreștii*, *Orlea*, *Cilieni*[b], *Moldoveni*, *Celarii*, *Dobrotești*[c], *Găvănești*[d], *Vădastrița*, *Cioroiul*, *Străjeștii*, *Băbiciul*, *Studina*, *Osica de Jos*. Localitățile de unde au venit răspunsuri vor fi citate în cursul expunerii.

b Cilienii *c* Dobroteștii *d* Găvăneștii

mai puțin a-și satisface acest nobil gust, formînd colecțiuni private de obiecte antice, adunate în mare parte din România. Acești doi bărbați au fost: generalul Nicolaie Mavros, căruia Muzeul nostru Național din București îi datorează prețioase monumente antice, mai cu seamă în ramura epigraficei romane de pe malurile Dunării, cellalt, marele ban Mihalache[x] Ghica, frate mai mare al domnitorului[y] Alexandru Ghica și vornic sau ministru de interne pînă pe la 1842.

Ministrul a făcut ce a putut pentru ca, întrecîndu-se cu directorul general al carantinelor, Nicolaie Mavros, să-și adune din interiorul țărei tot atîtea antichități pe cîte rivalul său își agonisea de pre îmbele maluri ale Dunării de jos.

Această luptă avu din nenorocire toate neajunsurile unui război pe căpătate, în care se pradă, se răstoarnă și se fărîmă ținutul cucerit. Marelui vornic îi plăceau anticele și, pe unde auzea sau bănuia că se află antice, de grabă el trămitea *ispravnici, zapcii și pomojnici* ca să ridice satele, să sape și să scormone sălașele de vechi cetăți, spre a-i aduce la curtea sa din București — actualul palat al administrațiunii de Ilfov — pietroaie, antice și bănuți.

Vai! bietul județ Romanați numără multe locuri de acelea unde, printre dărămături de ziduri și printre movile, plugarii și salaorii dezgropau pe dibuite obiecte de pe placul vornicului. Așa s-au făcut pe atunci săpături la Recica, lîngă Caracal, la Celei, la Slăveni și prin alte locuri ale județului Romanați, sfărîmînd și răsipind urme prețioase ale vechilor așezăminte romane din acel colț al țării, însemnat pentru eternitate cu stampila colonilor romani din Dacia.

Cumnatul lui Mihalache Ghica, junele colonel Vladimir de Blaremberg, fiu[z] al unui distins archeolog carele a contribuit în mare parte la descoperirile și elucidarea antichităților scitico-elenice din Rusia meridională, luă sarcina de a consemna în cîțiva articoli de archeologie, tipăriți într-o revistă din București, numită *Muzeul Național*, din anii 1836 și 1837, principalele rezultate ale acelor informe și deprădătoare explorațiuni [3].

x Mihalache **e**, *grafie relevantă fonetic* *y* domnitoriului **e** *z* fiiu

---

[3] Seria de articoli ai lui W. de Blaremberg în *Muzeul Național, gazeta literară*[e] *și industrială* din București, este compusă din: —1, *Suveniruri istorice și archeologice asupra României*, art. I, în no. 1, din 3 fevr. 1836; — 2, *Idem*, art. II, în no. 4, din 26 fevr. 1836, tratînd despre *Cîmpul Severinului*; —3, *Idem*, art. III, în no. 7, din 18 martie 1836, tratînd despre *Ruinele Caracalului*; — 4, *Idem*, art. IV, în no. 9, din 8 aprilie 1836, tratînd despre *Celei și Turnu*; — 5, *Mormînt vechi găsit în România cea mică*, în no. 24, din 5 august 1836; această descoperire se leagă și cu articolul, *Știri dinlăuntru*[f], cuprins în ziarul *Curierul romănesc, gazetă politică și comercială*, no. 48. din 31 iulie 1836; —6, *Antichități pămîntești*[g], art. I și II (asupra templului supteran[h] al zeului Mitra de la Slăveni), în no. 8) (anul ⟨al⟩ II-lea), din noiemvrie 1837. În *anexa A*, la finele notiței[i] din *Anal. Soc. Acad.*, am reprodus articolii de sub no. 3, 4 (în parte), 5 și 6, căci publicațiunea citată a devenit foarte rară. Observăm că o mare parte din acești articoli este reprodusă în limba franceză în *Annuaire de la Principauté de Valachie*, Boukarest, 1842, pag. 133 — 149.

e literar⟨i⟩e și industriale *f* lăîntru *g* pămîntenești *h* subteran *i* notiței—reprodus **s** : acestei notițe — vom reproduce

Cam atîta știm despre ceea ce s-a lucrat în acest sens pe timpul de atunci, căci abia avem știință despre direcțiunea ce pare a fi dat unor asemenea cercetări profesorul[a] G. G. Papadopol[b] din Atena, care[c] pe atunci era institutorul copiilor marelui ban și apoi, întors în Grecia, a scris un discurs despre urmele *Elenismului*[d] *în România*[4].

Însă tot pre acele timpuri trăia aci la noi un inginer hotarnic, Alexandru Popovici, din ducatul Bucovinei, dacă nu mă înșel, carele avînd ocaziune de a cutreiera[e] în toate sensurile cu lanțul și cu țărușele moșiele mănăstirești și boierești, a însemnat în condicuțele sale orice monumente antice, cetăți, movile și șanțuri, cîte a putut el vedea cu ochii săi, descriindu-le cu de amăruntul.

Norocul m-a făcut să dau peste condicuțele răposatului Popovici, pe care-mi[f] voi face o plăcere a le depune în tezaurul de manuscripte ale societății noastre. Cuprinsul archeologic al unia din ele s-a și tipărit, sînt cîțiva ani, în foița ziarului *Trompeta Carpaților*. Într-aceea, ca și în alta, găsim indicațiuni curioase despre antichitățile Romanaților, precum și ale tuturor[g] județelor țărei[5].

a profesorele *b* Papadopol *sc.* : Papadopolo **s** (*probabil, greșeală pentru* -u), Papadopolu **ex** *c* carele *d* helenismului *e* a cutriera *f* îmi *g* tutulor

Noțiunile noastre asupra acestuiași subiect devin însă mai lămurite și dobîndesc un caracter mai științific cînd consultăm, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, paginele ce venerabilul nostru coleg, d-l A. Treb. Laurian, consacră[h] în eruditul său articol *Istriana* vizitei și săpăturilor ce d-sa a făcut, la 1845, în localitățile de preste Olt cuprinse în județul Romanați[6].

De la anul acela încoace, avem a consemna cercetări adesea repetite, dar din nenorocire niciodată bine lămurite, a doi mari amatori de obiecte antice, ale căror nume figurează — adesea cam[i] fără știrea lui Dumnezeu și a adevăratei științe — în rîndul archeologilor români.

Zelul și patrioticele lor aspirațiuni, cînd ei exploră și explică antichitățile țărei, ne autoriză însă a-i numi și chiar a le rezerva partea de laudă ce li se cuvine, ca adunători de obiecte antice. Aceștia sînt — i-ați și ghicit — maiorul Dimitrie Papazoglu[7] și poetul, ziaristul și omul politic Cezar Bolliac, pe care nici țara, nici literatura, nici archeologia României nu pot a-l nesocoti.

D-l Bolliac nu s-a mărginit cu[k] cercetările sale, în genere puțin fructuoase, făcute[l] înainte de exilul[m] din 1848. Reîntors în țară, d-sa, de cîte ori a găsit înlesnire, a purces în explorațiuni archeologice și adeseori

h formă de perfect *i om.* **s** *k* în *l* ce făcuse *m* exiliul

---

[4] Discursul lui G. Papadopol[k], pronunțat la 1859 și[l] apoi și tipărit în limba greacă, este tradus și românește: „Discurs pentru elenismul între valahi, rostit de G. G. Papadopul, tradus din elinește de A. Tambacopulo. București (Iosif Romanov), 1859''.

[5] D-l Kogălniceanu, în *Arhiva românească* (vezi în ediția ⟨a⟩ 2-a, Iași, 1860, tom. I, pag. 275), tipărea la anul 1840 cele următoare: „D-l Alexandru Popovici, moldovean[m] de loc, acum inginerul noului oraș Severin în Valahia, cel mai învățat dintre toți românii în știința istoriei naționale și carele în anii trecuți voise într-un adins jurnal, *Dacia veche și nouă*, să arate publicului isprăvile cercetărilor și[n] aflărilor sale, într-o scrisoare din octomvrie 1840, plină de sentimente patriotice și de erudițiune[o], binevoiește a ne făgădui pentru *Arhiva* toate acele documente și descoperiri ce le a[p] făcut într-un curs aproape de patruzeci de ani și care pînă acum n-au putut avea o publicitate meritată, din pricină că acel jurnal, nefiind îmbrățișat[q], nu s-a[r] putut pune în lucrare. Articolele[s] d-lui Popovici, în unele vor preface mai multe punturi de căpetenie[t] și într-altele[u] vor lumina mai multe fapte a istoriei noastre. Pe lîngă scrisoarea d-sale care singură așază multe adevăruri istorice, noi vom publica încă, între altele de ale[x] d-sale și: 1, *Șirul domnilor Țărei Românești din hrisoave scos*, care se abate cu totul de șirul pus de Engel și prin urmare și de d-l Fl. Aaron; — 2, *Descrierea cetăților celor mai*[y] *vechi din Moldova și Valahia*; — 3, *Daturi istorice asupra mănăstirilor din Bucovina*, — 4, *Soboarele ținutale și episcopatele*[z] *care au stat mai nainte de împăratul Constantin și dupe*[a] *dînsul* ș.a.''

Întreruperea pre mai mulți ani a publicațiunii istorice a d-lui Kogălniceanu se vede că l-a oprit a da curs acestor promisiuni. Popovici a murit fără ca, dupe știrea mea, lucrările sale istorice să se fi publicat vreundeva. Abia în no. 869 al ziarului *Trompeta Carpaților* a d-lui C. Bolliac (12/24 noiemvrie[b] 1870) s-a reprodus, dintr-o condică manuscrisă, o serie de note, sub titlurile: *Numire de orașe, ce a găsit împăratul Traian în Dacia* și *Arătare și de locurile altor multe orașe în pămîntul Țărei Românești, de care nici un istoric nu știa că stau aici și a căror nume de aci înainte au a se cerceta*. Acea condică, coprinzînd[c]: *Istoria dachică alcătuită și povestită de inginerul Alexandru Popovici, la anul 1836*, 100 pagine manuscrise, în care se cuprinde[d] istoria Daciei pînă sub împărăția lui Titu (79 — 81)[e], precum și altă condicuță de vreo 180[f] pagine cu note diverse, sînt cele ce ofer societății[g]. În *anexa B* la prezenta[h] notiță, stă extras[i] din ele tot ce este atingător[k] de antichitățile județului[l] Romanați.

[6] Vezi *Magazinul istoric pentru Dacia*, tomul II, (București, 1846), pag. 65 — 128. Am reprodus[m] în *anexa C*, cele relative la cercetările și descoperirile făcute în Romanați.

[7] Este o lucrare cu mult mai presus de putințele-mi bibliografice, aceea de a consemna[n] toate elucubrațiunile privitoare la archeologia națională, pe care neobositul bătrîn maior D. Papazoglu le a dat la lumina publicității în cei vro[o] douăzeci și doi ultimi ani, aci în fășioare și articoli de ziare, aci în tabele și harte litografiate[p]. Idee[q] mai lămurită despre procederile archeologice întrebuințate de d-sa, atît în explorațiuni și clasificarea de antichități, cît și în explicațiunile critice și în polemica sa zisă științifică, poate da mai cu seamă catalogul colecțiunei sale, publicat la 1864 (București, tip. C.A. Rosetti) sub titlul *Muzeul Papazoglu*, din care am extras[r] în *anexa D* o parte din relațiunea unei excursiuni, făcută la 1864, în județul Romanați. Apoi iară nu de tot fără interes sînt și hartele[s] *Dunării* și ale[t] *Munților* din România litografiate la 1869, cu indicațiuni de numeroase localități coprinzătoare de rămășițe antice.

k Papadopol *sc.* : Papadopolo **s**, Pappadopolu *l om.* **s** *m* moldovan *n* și a aflărilor *o* erudiție *p* au *q* îmbrățoșat *r* nu s-au putut *s* articolile *t* căpitenie *u* în altele *x* a *y* mai *ad.* **s** *z* episcopale **s** *a* după

b noiembre *c* coprinzînd *css., deși* **ex** *folosește de obicei forma cu* u ; *cf. urm.* *d* coprinde *e* 79—83 *f* 380 *g* Societatei *h* prezenta **s** : această **ex** *i* stă extras **s** : voi extrage (estrage) **ex** *k* atingătoriu *l* din județul *m* vom reproduce *n* a se consemna **s** *o* vreo *p* litografice **s**, *poate din neatenție* *q* idea **s** *r* vom extrage *s* harta *t* a județul Romanați[n] a fost tărîmul său de investigațiuni. În numeroși articoli din foile sale *Buciumul* și *Trompeta Carpaților* a consemnat adesea noțiuni prețioase despre descoperirile de numismatică, de ceramică și chiar de unelte de piatră și os din timpii preistorici, ce s-au făcut, prin sine și prin alții, în acest județ [8]. Ele — trebuie să mărturisesc — îmi vor fi de mare ajutor pentru cele ce am a vă spune.

[n] Romanații **ex** — *în general, predomină formele articulate, mai ales în publicațiile anterioare lui 1880*

---

[8] În privința publicațiunilor d-lui Cezar Bolliac atingătoare de archeologie, voi cerca aci de a face o nomenclatură a principalilor săi articoli, mai cu seamă din anii din urmă; încă de pe la 1845, d-sa a publicat un *Itinerariu archeologic* în *Curierul românesc*, apoi a atins despre antichitățile[u] țărei în opera sa franceză: *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie; I-ère partie: Topographie*. Paris, 1855. Întors în patrie, dupe exilul de la 1848, a început tipărirea, rămasă întreruptă la pag. 80, chiar în mijlocul descrierii antichităților de la Izlaz, a unei *Călătorii archeologice în România de la 20 martie pînă la 22 aprilie 1858*; puțin dupe aceea a publicat o tabelă litografiată cu antichități ale României, sub titlul *Daco-Romane*; iar seria articolilor săi archeologici din ziarul *Trompeta Carpaților*, cu puține greșuri, este aceasta: — 1, nr. 699 al foii, din 1869. *Archeologie*[x] și *Numismatică*[y] unde vorbește despre 9 descoperiri succesive de monete antice, făcute în România; — 2, no. 737, din 1869. *O descoperire nouă* (zidurile de la Slon, în Prahova); — 3, nr. 739, din 1869. *Cetatea Tinosul* (din Prahova); — 4, În n-le 222, 223 și 224 ale *Monitorului oficial*, din 1869, se află un lung raport către Ministrul Instrucțiunii Publice, prezentat în urma unei excursiuni, făcută la *Cetatea Calomfireștilor* pe Vede, la *Cetatea Frumoasa*[z] din Teleorman, la *Zimnicea*, la *Voivoda*, la *Turnu-Măgurele*, la *Băneasa*, la *Celei*, la *Caracal*, la *Recica*, la *Bucovăț*, la *Valea*, la *Răcari*, la *Turnu-Severin*, la *Cetatea Latinilor*, la *Zidina Dachilor* și la *Porcești*; — 5, în no. 846 al *Trompetei Carpațiior*, din august 1869. *Archeologie*[a]: *Peștera*[b] *de la obîrșia Ialomiței, Peșterea cu oalele, Comoara din Cumpăna Ciocîrlăului, Valea Caselor și mormintele de pe Vulcana Mare*; —6, no. 860, din octomvrie[c] 1870. *Piscul Crăsani*[d]; —7, no. 928, din iulie[e] 1871, *Comorarii și archeologia* (atingător de zidurile de la Slon); — 8, no. 939 din septemvrie 1871. *Archeologie*[f] (relativ la semnele găsite pe pietrile[g] de la Slon, cu o stampă litografiată, reprezentînd acele semne și monete[h] dacice; — 9, no. 942, din septemvrie[i] 1871: *Numismatică*[k] (aflări din Galați); — 10, no. 966 din fevruarie 1872. *Ceramică*[l] (de la Vădastra); — 11, no. 1010, din august 1872. Raport către membrii comitetului archeologic din București, tratînd despre arme și unelte de piatră, precum și despre cercetări făcute la *Zimnicea*, la *Celei* și la *Vădastra*, cu o stampă litografiată de arme preistorice de piatră; — 12, no. 1054, din martie[m] 1873: *Răspuns d-lui Odobescu în privința lulelelor preistorice*; — 13, no. 1059, din aprilie 1873: *Archeologie*, relatînd o nouă excursiune la *Zimnicea, Izlaz, Celei* și *Vădastra*; — 14, no. 1137 din iunie[n] 1874.

[u] antichitățile **e**, *deși grafia obișnuită atît în* **e** *cît și în* **ex** *este* anticuitățile [x] archeologie **ex**: archeologia **s** *reluînd mecanic archeologia din* **e** *care transcrie, totuși, o formă nearticulată* [y] numismatică **s**, *cu aceeași explicație ca precedenta* [z] Cetatea frumoasă **s** [a] archeologia **s** [b] peșterea **e** [c] octombre [d] Crăsani *css., deși se preferă forme articulate hotărît; preluare mecanică în* **s**, *după toate aparențele* [e] iuliu [f] archeologia [g] pietrele [h] *după* monete *ad.* barbare [i] septembre [k] numismatica **s** [l] ceramica **s** [m] marte [n] iuniu

Dar, ca să închei, domnilor, lista cercetătorilor și exploratorilor români ai porțiunii de țară de care mă ocup, voi numi în fine pe mult stimatul nostru coleg, d-l Dimitrie Sturdza, care, acum cîțiva ani, a întreprins drept simplă petrecere, cercetări în vreo două movile de pe malul drept al Oltului, la Rusănești și, încredințîndu-mi estimp notele ce d-sa, cu scrupuloasa îngrijire pe care i-o cunoaștem, le a cules la fața locului, mi-a dat chiar ideea și îndemnul de a contopi, în prezenta[o] schiță, elementele archeologice ce ne procură scrisele cărturarilor, cu rusticile[p] răspunsuri ale învățătorilor sătești de prin comunele romănățene [9].

Dacă acum, lăsînd în laturi și împărțirea administrativă, și dispozițiunea topografică a ținutului în care am să mă mărginesc deocamdată, voi întreprinde a grupa cele 44 de raporturi cu miez venite din partea locului, trebuie să constat că în fața ochilor mi se prezentă o adevărată hartă archeologică cu totul specială a județului Romanați. La miazăzi, d-a lungul malului Dunării, acolo unde stau semănate pe țărmurile septentrionale ale rîului și ale întinsei bălți, numită Balta Bistrețului sau a Orlei, satele Dăbulenii, Celarii, Ianca [10], Grojdibodul [11], Gura Padi-

[o] prezentea [p] rusticele

Ceramica Daciei, Cîmpul morților de la Zimnicea, cu o stampă litografiată reprezentînd olăria localității descrise; — 15, nr. 1255 din iunie 1876. *Ceramica preistorică a Daciei: Vădastra*, cu o stampă litografiată de olărie variată. Din principalii articoli relativi la localități situate în județul Romanați și anume la Izlaz, Celei, Caracal, Recica și Vădastra, am făcut[o] excerpte în *anexe*, spre a elucida punturile pe care le am atins[p] mai departe.

[9] Am reprodus în *anexa E* din[q] *Anal. Soc. Acad.* notele d-lui Sturdza, împreună cu micele desemnuri ce le însoțesc.

[10] Învățătorul din comuna *Ianca* (plasa Bălții) arată că: această comună se află situată pe o coastă aproape de lacul Padinei; în această comună nu se află nici un lucru vechi; însă spre miazănoapte de această comună se află niște *gropi în pămînt*, unde zic că au fost siliște pe timpul tătarilor și s-au spart de acolo și au venit unde se află astăzi. În moșia acestei comune spre miazănoapte, se află *niște măguri care sînt în șir* și trec peste toate moșiile celorlalte comune de pe aproape; tot în șirul acestor măguri, în dreptul acestei comune, este o *măgură*, care zic că este scoasă de *jidovi* din pămînt și care se cheamă *Măgura Jidova*, căci locul cu groapa de unde au scos-o se cunoaște și astăzi, care este spre răsărit de dînsa; acea groapă de unde este scoasă măgura este foarte mare și se cunoaște și locul pîrghielor,[r] unde au pus de au scos-o. Această măgură este în forma unui *con trunchiat*. Diametrul la bază[s] are 7 stînjeni și înălțimea ei este de 4 stînjeni (subsc. *I. Predescu*).

[11] De la comuna *Grojdibodul* (plasa Bălții) ni se spune că este: — 1, o *măgură* care poartă numirea de *Rusăneasca* și care se află spre răsărit de această comună ca de 650 stînjeni și este așezată pe loc șes[t], fiind pămîntul ei negru, coprinzînd 9 stînjeni înălțimea și 42 stînj. ocolul, iar vîrful ascuțit; — 2, una *idem* ce poartă numirea de *Măgura Mare*, care coprinde 9 stînjeni înălțime și 42 ocolul; vîrful rotund, fiind așezată

[o] am făcut **s**: ne propunem a face [p] pe cari le vom atinge [q] din — Acad. *ad.* **s** [r] pîrgurilor [s] baze (sg.) *pas.* [t] șeț *pas.*

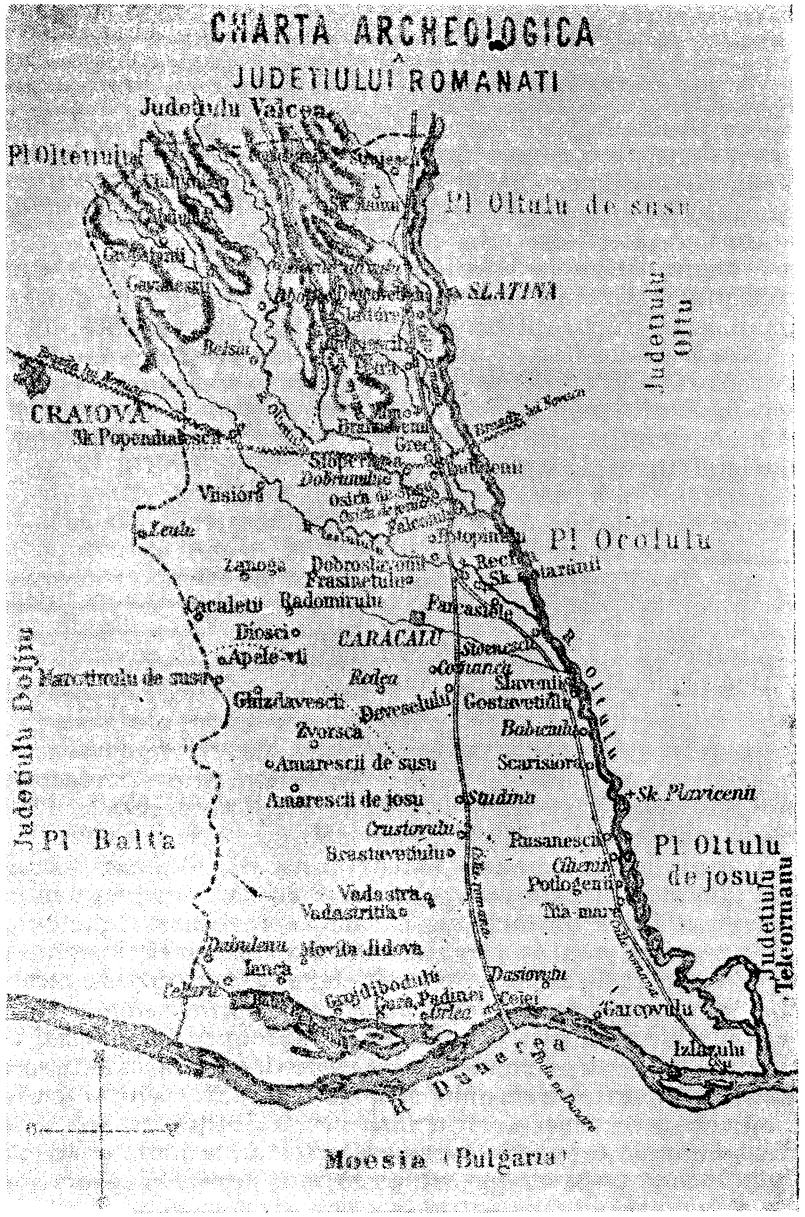
CHARTA ARCHEOLOGICA
A
JUDETIULUI ROMANATI
Judetiulu Valcea
Pl Olteţiulu
Pl Oltulu de susu
SLATINA
Judetiulu Oltu
CRAIOVA
Sk Popendalescii
Visiora
Leulu
Pl Oculului
Zanoga
Dobrosloveni
Frasinetulu
Cacaletii
Radomirulu
Dioscio
CARACALU
Apele-vii
Marotinulu de susu
Redea
Ghizdavesci
Zvorsca
Amaresci de susu
Amaresci de josu
Studina
Crusiovulu
Brastavetiulu
Rusanesci
Scarisiora
Sk. Plaviceni
Judetiulu Doljiu
Pl Balta
Pl Oltulu de josu
Vadastra
Vadastritia
Potlogeni
Tia-mare
Dabuleni
Lunca
Movila Jidova
Grojdibodulu
Gura Padinei
Orlea
Celei
Dasiovulu
Garcovulu
Izlazulu
Judetiulu Teleormanu
Oltulu
R Dunarea
Moesia (Bulgaria)

---

pe loc şes. Această măgură se află în capul comunei despre răsărit ; — 3, una *idem fără nici o numire*, spre apus de capul comunei şi care coprinde 1 1/2 stînj. înălţime[u] şi 12 ocolul, vîrful rotund, fiind aşezată pe loc şes. Această măgură s-a săpat de maiorul Papazoglu în anul expirat 1867, dar ce fel de obiecte s-a[x] găsit într-însa nu am putut constata ; — 4, una *idem* pe moşia Bistriţa, care poartă numirea de *Percinu* din timpurile vechi, iar acum se numeşte *Măgura Cazacilor*, care coprinde 5 stînjeni nălţimea[u] şi 45 ocolul, vîrful rotund, fiind aşezată pe un deal. Această

u nălţime *x* s-au găsit

nei [12], Orlea, Celei, Grîcovul [13], Corabia şi în fine tîrguleţul Izlazul în colţul vărsăturei Oltului, pe această sprînceană de dealuri, văz mari măguri înşirate în grupe, cînd de trei, cînd de cinci, cînd de şasesprezece şi mai multe. În trei punturi diferite, la Grojdibod [14], la Celei şi la Izlaz [15] sînt şi urme de cetăţi, unde se găsesc bani şi pietre scrise din timpul uriaşilor.

---

măgură se află ca 150 stînjeni spre apus de comuna Hotarului[y], care este învecinată cu comuna Grojdibodul ; — 5, una *idem* pe moşia Bistriţa, care poartă numirea[z] de *Tîmpa* şi se află între comunele Grojdibodul şi Hotarul şi coprinde 5 stînj. nălţime şi 29 ocolul, vîrful rotund, fiind aşezată pe loc şes ;— 6, una *idem* pe moşia Bistriţa, care poartă numirea[z] de *Ascuţită*[a] şi se află spre miazănoapte de comuna Hotarul, ca 350 stînj. şi coprinde 9 stînj. nălţimea[u] şi 45 stînj. ocolul, vîrful ascuţit, fiind aşezată pe loc şes (subscr. *N. Popescu*).

[12] La *Gura Padinei* (plasa Bălţii) se află vreo *16 măguri* şi anume : spre răsărit, *Măgurele*[b] *Ulsei*, *Goalelor*, *Cazacilor*, *Drăgoi*, *Slanului*, *Nicolici* ; spre miazănoapte *Măgurele*[b] *Voinii*, *Manea*, *Boldu-Mare*, *Boldu-Mic*, *Neicăi*, *Florilor*, *Strecea*[c], *Istrate* ; spre apus sînt trei, ale căror nume nu sînt cunoscute (subsc. *Ion Vlădescu*).

[13] Din comuna *Gîrcovul* (plasa Oltului de Jos) avem ştiinţă că : spre miazănoapte de vatra comunei, care este aşezată pe malul stîng al Dunărei, în depărtare ca de 400 stînjeni, sînt *4 movile* şi anume : — 1, *Măgura Titirii* ; — 2, *Măgura Verde* ; — 3, *Măgura Ciolacului* şi 4, *Măgura Ţigăi*, aşezate cam în linie dreaptă, avînd direcţiunea de la răsărit spre apus şi în depărtare ca de 400 stînjeni una de alta, iar o a cincea măgură, numită *Măgura Ţiganului*, este aşezată pe malul Dunării spre apus de comună şi în depărtare ca de 500 stînj., care şi acestea[d] nu se ştie de cine sînt făcute (subscr. *N. Dumitrescu*[e]).

[14] La *Grojdibod* s-au aflat la 1838 cele două tabele de bronz, al căror istoric îl vedem în raportul d-lui maior Papazoglu, citat la *anexa* noastră *D*. Aceste tabele s-au publicat mai întîi de *Joseph Arneth* în *Zwölf römische Militärdiplome*, Wien, 1843, no. VII, cu reproducţiuni litografice ; apoi în *Neugebauer* : *Dacien aus dem Ueberresten des classischen Alterthums*, Kronstadt, 1851, pag. 117. *Ackner und Müller*, *Die Römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 173. *Mommsen*, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berolini, 1873, t. III, p. 2, pag. 876 ; *Tim. Ţipariu*, în *Arhivul pentru filologie şi istorie*, no. XVII, din 10 august 1868. Negreşit că acest monument se află reprodus şi în noua operă a d-lui *Léon Régnier* din Paris, asupra tabelelor de liberare din serviciul militar „honesta missio". A⟨m⟩[f] reprodus[g] elucidarea monumentului dupe[h] venerabilul[i] nostru coleg Tim. Ţipariu, în *anexa F*.

[15] Învăţătorul de la *Izlaz*[k] (plasa Oltului de Jos) referă[l] cum că : în arondismentul acestei comune, precum şi în vecinătatea ei s-au găsit *două cetăţui de pămînt* împrejmuite cu şanţ ; una în mahalaua *Racoviţa* şi alta în *Verdea*. Cea din mahalaua Racoviţa este despre răsărit şi miazănoapte, la loc şes, pe malul unei gîrle numită Racoviţa, unde astăzi se află biserica cea veche. Iară cea de a doua se află între Verdea şi Izlaz, pe malul Dunării despre miazănoapte, fiind făcută pe deal despre miazăzi

y Hotarul *z* numire *a* Ascuţita s, *prin preluarea mecanică a grafiei din* **e** *b* măgura *c* Strechea *d* aceasta *e* Dimitrescu, *poate mai corect* *f* a⟨m⟩ *sc.* : a s *g* vom reproduce *h* de pre *i* venerabilu *k* Izlaz **e, ex** *pas.* *l* refere

Uriașii, domnilor, vorbeau latinește, căci latinește sînt scriși acolo și banii, și pietroaiele. La Celei[16] mai cu deosebire răsar din apă pe malul Dunării și picioarele de piatră ale unui pod peste acest mare rîu[q].

Dar de aci în sus merge spre Recica o cale împietrită, pe care o constată în comuna sa și învățătorul de la Brăstavăț,[17] carele atestă despre existența unei cetăți cu vechi oseminte pe șesul dintre Caracal și Celei, pe unde se văd și movile, anume la Devesel[18].

q peste — rîu s : pe Dunăre **ex**

și pe vale despre miazănoapte. Ele au trei șanțuri paralele care merg cu capetele spre răsărit și apus, din care cele două despre miazăzi au o distanță în depărtare unul de altul ca 2 stînjeni; iară cel de al 3-lea ca de un pogon; lungimea lor este de 72 stînjeni, iară adîncimea acestor șanțuri este astăzi ca de 2 palme. Bătrînii locului au auzit de la moșii lor despre ființa veche a acestor cetăți de pămînt. Tot în această comună s-a găsit în anul 1872, pe piața școalei și a primăriei, o tinichea ca de o jumătate de oca[m] cu *bănuți* mici din vechime, de către un copil ca de 7 ani, anume Ion al lăcuitorului din această comună Călin Floriță (subscr. *F. Popescu*). În *anexa G* am relatat[n] cele spuse de d-l Bolliac despre antichitățile de la Izlaz.

[16] Din *Celei* (plasa Oltului[o] de Jos), avem următoarele comunicațiuni: în coprinsul[p] acestei comune se află *o cetate*, *un drum de piatră și picioarele unui pod ruinat*, ce se află în Dunăre. Cetatea este de piatră și cărămidă de Antina și poartă numirea de cetatea *Sicibida* (?).

Drumul este de piatră și poartă numirea de *Șoseaua lui Traian* și picioarele podului ce se află în apa Dunării sînt de aramă (?) și se numește *podul lui Traian*(?). Cetatea este spre miazăzi de comună și este așezată pe deal și numirea locului unde se află cetatea nu este cunoscută; șoseaua merge prin mijlocul comunei spre N., iar picioarele podului cad spre miazăzi de comună. Ceatea e rotundă în formă de circonferență[q] și spațiul ocupat e ca la 4 pogoane; zidul cetății este format de lespezi de piatră cioplită și cărămidă de Antina în formă pătrată, avînd lungime de 3 palme și grosime de 4 degete. Întrebînd pe bătrîni, pe preoți și pe alții, au spus și dînșii că cetatea, drumul și picioarele podului ruinat în Dunăre, le au pomenit și dînșii din bătrîni. În coprinsul acestei comune s-au găsit *urcioare și bănuți de argint* și o *piatră* mare în formă pătrată cu litere slavone (?) de pe timpul împărăției lui Comod și un *stîlp* de piatră limpede în formă cilindrică, care s-a descoperit de curînd. (subsc. *M. Pascalescu*). Relațiunile d-lui Bolliac, pe care le am dat[r] în *anexa H*, lămuresc[s] mai bine cele relatate aci.

[17] Din comuna *Brăstavățul* (plasa Bălții) ni se comunică cum că: despre răsărit de comună și în depărtare ca la 1500 stînjeni, se află *drumul lui Traian* și pe acel drum se află pietriș. Despre miazănoapte de comună și în depărtare de dînsa ca la 1700 stînjeni, în laturi de drumul Caracalului, cu 150 stînjeni spre răsărit și în alăturare cu balta comunei Crușovul și în delimitarea comunei Brăstavățul, s-ar fi aflînd *o cetate* și se zicecă s-ar fi găsit cărămizi, pietroaie și alte unelte. Despre miazăzi de comună în depărtare s-ar fi aflînd o biserică sîrbească și în depărtare de 150 stînjeni de comună s-ar fi găsit oase de oameni (subsc. *C. V. Popescu*).

m ocá **e**, **ex**, *unde semnul diacritic evidențiază, în afară de accent, timbrul vocalei* (=a) *n* vom relata *o* Oltul *p* cuprinsul *q* circomferență *r* le dăm *s* vor lămuri

O altă cale, și mai bine însemnată pe țărmul stîng al Oltului, apucă de la Izlaz[r] în sus spre Carpați și trece prin Tiia Mare, prin Potlogeni, prin Rusănești, prin Scărișoara, prin Gostavăț, prin Slăveni, prin Stoienești, prin Fărcașe, prin Dobroslăveni, prin Fălcoi, prin Vlăduleni, prin Șopîrlița, prin Brîncoveni, prin Piatra și Ienușești, prin Slătioare și Dranovăț ș-apoi[s] pasă în sus din Romanați în Vîlcea.

D-a lungul acestei căi, domnilor, sînt răspîndite și măguri și vechi cetăți. La Tiia Mare[19], Oltul e cuprins între ruinele a două vechi așezăminte; la Potlogeni[20] este o măgură mare, tot așa de mare ca ‹a›ceea[t] pe care a descris-o în Rusănești[21] colegul nostru, d-l Sturdza, la 1872.

r Islaz **s** *s* și apoi *t* ‹a›ceea *sc., socotind că avem de a face cu o haplografie*

---

[18] Din comuna *Deveselul* Comanca (plasa Ocolului[t]) primim științele următoare: această comună se află situată pe loc șes, învecinîndu-se la apus cu comuna Redea și la nord cu Caracalul, iar despre miazăzi cu comuna Rădila. Dupe cercetările făcute prin bătrînii comunei despre vechile așezăminte, ce se crede a fi rămase de la strămoșii noștri romani, nu am putut afla alta decît că la miazăzi de această comună se află *două movile*, ca de 6 stînjeni înălțime și 20 stînj[u]. lărgime și *o altă movilă* la miazănoapte de această comună în înălțime, lărgime și depărtare tot ca celelalte movile arătate mai sus (subsc. *I. Diaconescu*).

[19] De la *Tiia Mare* (plasa Oltului de Jos) sîntem informați că: la miazăzi de această comună, care se învecinește la apus cu Vișina, la nord cu Potlogenii, la răsărit cu Uda și despre miazăzi cu Donea Mare, se află, peste Olt, *două cetăți* ca de șaptezeci stînj. lărgime și în depărtare de această comună ca de 400 stînj. (subsc. *Th. Păsculescu*).

[20] De la] *Potlogeni* (plasa Oltului de Jos) ni se spune că se află: *o măgură* foarte mare, situată spre apus de această comună în depărtare ca de 700 stînj. în cîmpie, însă fără să se știe de cine este făcută sau pentru ce (subsc. *I Dădulescu*).

[21] *Rusăneștii* (plasa Oltului de Jos) este locul explorat de d-l Sturdza. De acolo învățătorul ne amintește că: se află *două măguri*, dintre care una este situată în partea despre apus a comunei Rusăneștii de Jos, pe loc șes, în distanță de 1700 stînj., al cărei[x] conturn măsoară 43 stînj.; are formă conică; este pe moșia Rusăneștii, proprietatea d-lui Alexandru G. Golescu și se numește *Măgura Ienii*[y]. Această măgură s-a tăiat în patru la 1872 și s-a găsit dedesubtul ei un schelet de om complet, care, dupe[z] cum se spune, a fost la mărime ca și oamenii din vremile de acum. A doua măgură se află situată în partea despre apus a comunei Jiienii[a], vecină cu Rusănești, pe loc șes, în distanță de 1500 stînjeni, al cărei[x] conturn măsoară 40 stînjeni; nălțimea măsoară 8 stînj.; are formă conică; este pe moșia Jiieni[b] a d-lui Ștefan Jiianu[c] și se numește *Măgura lui Ion Ciobanu*[d]. Această măgură s-a tăiat în patru la 1865 și s-a găsit dedesubtul ei o cruce de piatră, a cării[e] mărime, dupe[f] cum se zice, era de 12 palme lungime, 4 lățime și 3 grosime, pe care se aflau desemnați doi lei sălbateci[g], unul pe fața[h] și altul pe dosul ei. Se spune că avea și inscripție

t Ocolul *u* înălțime — stînj. *om.* s *x* cărui *css.* *y* Ieni *css.* *z* de pe *a* Jiienii s *b* Jienii *c* Jianu s *d* Ciobanul **e, ex** *e* cărui **e**, **ex**, *abatere ce explică și formele de mai sus printr-o folosire ce tinde să devină invariabilă* *f* de pre *g* sălbatici *h* față s

Tot din Rusănești este și frumoasa stelă[u] cu doi lei culcați pe frontonul ei, pe care soția și libertul Fortunat au ridicat-o lui Aelius Valens, unul din cele mai mari monumente lapidarie ale muzeului nostru și unul din cele din urmă venite într-însul, pînă[x] la anul acesta, 1877 [22].

La Scărișoara [23] sînt alte trei movile mai mici, iar la Gostavăț [24], drumul cel mare al romanilor, calea lui Traian despintecată arată ochilor călătorului latele sale cărămizi cu semne originale, pe care d-l Sturdza a avut îngrijire a le desemna.

Mai spre nord, la Slăveni [25], alături cu calea lui Traian, este o cetate pătrată cu șanț întreit și cu un turn lîngă dînsa, așezate drept pe malul înălțat al Oltului. În rîpa de sub cetate și sub curtea d-lui Murgășanu s-a deschis la 1837 o boltă subterană, din care s-au scos mai multe tăblițe de piatră sculptate cu icoanele zeului Mitra[y] și cu inscripțiunile: SOLIS. INVICTO. MITHRAE. și un altar purtînd cuvintele: ARA. SOLIS.

u stele *x* pînă — 1877 *ad.* **s** *y* Mithra

---

necunoscută, care s-a și luat de autoritățile administrative (subsc. *Const. Vasilescu*). Crucea de care e vorba aci este învederat stela pe care am descris-o[i] mai cu de-amăruntul în *anexa I*.

[22] A se vedea[k] la *anexa I* în *Anal. Soc. Acad.*[l] descrierea acestui interesant monument.

[23] Din *Scărișoara* (plasa Ocolului[m]) ni se arată că în cuprinsul[n] comunei se află: *măguri* de pămînt, care[o] se văd a fi făcute din vremile vechi, iară nu de inginerii de astăzi, și anume: *Măgura cu Cruce*, pe moșia Plăviceanca; *Măgura lui Gîrdu*, pe moșia comunei Scărișoara; *Măgura lui Stoian*, pe moșia Brîncoveanu. Cea dîntîi e spre sud-vest de comună; a doua spre vest și a treia spre nord-vest. Ele sînt nalte ca de 7 stînj.[p] și în ocol ca de 30 stînj. Spre amiezi de *măgura lui Gîrdu* spun bătrînii că mai de demult s-ar fi găsit *lespezi de cărămidă mare*, care[o] se vede că erau făcute din vremile vechi (subsc. *I. Dodea*).

[24] Din *Gostavăț* (plasa Ocolului[m]) ni se relatează că: se mai văd și acum numai rămășițele[q] unei *vechi șosele*, ce se zice că ar fi fost făcută de împăratul[r] Traian, avînd direcțiunea de la Dunăre spre munți, fără a mai fi aci în comună alte locuri însemnate de felul acesta. Iară în comuna Slăvenii, ce se învecinează spre miazănoapte cu comuna noastră Gostavățul, deosebit de urmele șoselei despre care se vorbi mai sus, se mai văd și urmele unei *vechi cetăți* romane, ce se află în centrul acelei comune și care nu se știe de cînd este zidită. *Bănuți cu inscripțiuni* foarte vechi s-au găsit adesea de locuitori pe acest loc (subsc. *D. Vișinescu*).

[25] Iată acum informațiunile ce ne veniră de la *Slăveni* (plasa Ocolului[s]): în această comună, Slăvenii, se află în centrul său ruinele unei *vechi cetățui*[t], care, dupe[u] cercetările făcute prin bătrînii comunei, nu se știe[x] de cînd și de cine este zidită, ale cării șanțuri se văd a fi fost numai de pămînt, iară nu de piatră sau de[y] cărămidă. *Bănuți cu inscripțiuni* foarte vechi s-au găsit adesea de locuitori pe ruinele acestei cetăți. Se mai află încă prin această comună, ruinat, un *drum* așternut cu piatră măruntă, avînd direcțiune de la miazănoapte spre miazăzi prin comună, care se zice a fi fost făcut de împăratul[z] Traian (subsc. *P. Ionescu*).

i o vom descri *k* vezi *l* în — Acad. *ad.* **s** *m* Ocolul *n* coprinsul *o* cari *p* stînjini *q* remășițele *css.; prefixul este cu siguranță relatinizat* *r* imperatorul *s* Ocolul *t* cetățuie *u* de pre *x* aflâ *y ad.* **s** *z* imperatorele

Vladimir de Blaremberg, în articolii citați, și apoi academicul francez Félix Lajard, în memoriele[z] Institutului din Paris, au publicat și au comentat aceste monumente din care posedăm[a] azi în Muzeul Național abia cîteva fragmente [26].

Această descoperire ne întărește numai în convingerea că zona de antichități pe care o percurgem este cu adevărat[b] compusă din rămășițe ale soldaților lui Traian, cari din Asia aduseră negreșit în Oltenia cultul persic al zeului solar[c] Mitra.

La Stoienești, permiteți-mi, domnilor, a vă împărtăși d-a dreptul chiar cuvintele din raportul învățătorului:

„În această comună, Stoieneștii, trece un drum așternut cu piatră măruntă, ce vine de la Celei spre Rîmnicul-Vîlcei, adică în lungul Oltului. Numirea o poartă de *Drumul lui Traian*. Acest drum trece prin centrul comunei, în care nu se poate cunoaște decît prin săpăturile șanțurilor și ale caselor ce-și fac locuitorii pre el. Are o lățime ca de 5 stînjeni, o grosime ca de o palmă și jumătate. În partea de sud a comunei este mîncat de apa Oltului ca de 150 de stînjeni; trecînd această mîncătură, se cunoaște atît prin[d] mal cît și prin viile ce au locuitorii pe marginea Oltului, mergînd spre comuna Slăvenii, printre două rînduri de măgure,[e] pînă se sfîrșește[f], iarăși, prin mîncătura Oltului, lîngă cătunul Fîntînelile, la o distanță ca de 300 stînjeni.

În partea despre nord de comună se cunoaște foarte bine și circulă pre el lăcuitorii pînă în comuna Fărcașele, o distanță ca de 400 stînjeni. De acest drum se povestește de lăcuitori că a umblat[g] pre el *Domnul de Rouă*, carele[h] a avut amantă la munți și, plecînd de acolo spre Celei, la reședința sa, noaptea — fiindcă numai noaptea putea umbla[i], ca unul ce era format din rouă —, l-a apucat ziua și, răsărind soarele, l-a topit și pe locul unde s-a topit s-a format sat și i-au[k] dat numirea de *Potopini*, care este și pînă în ziua de astăzi" [27].

Despre Craiul de Rouă și despre drumul său de piatră măsurat în metri (8 în lățime și 1 înălțime) și atribuit lui „Traian, imperatorele roma-

z memoriile *a* posedem *b* cu adevăr *c* solar *om.* **s** *d* în **ex**, *poate pe drept* *e* măguri *f* se finește *g* îmblat *h* care *i* îmbla *k* i-au **s** : i s-a **ex** nilor, ce se preumbla[l] numai noaptea pe dînsul, din munții Carpați și pînă la Celei", ne vorbesc și învățătorii din Fălcoi[28], din Dobroslăveni[29] și apoi și cei din Osica de Sus[30] și din Șopîrlița[31]. Dar aci, și anume în cătunul

---

[26] Notița lui Félix Lajard poartă titlul: *Additions au mémoire sur deux bas-reliefs mithriaques qui ont été trouvés en Transylvanie* sau *La découverte du Mithraeum de Slavéni en Valachie*. Ea este publicată în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de France*, t. XIV (1830), p. 178 — 185[a], precum și în *Nouvelles Annales publiées par la Section française de l'Institut Archéologique de Rome*, t. II, 1838, p. 7 — 85. Am reprodus[b], tradus pe românește, acest memoriu în *anexa J*, împreună cu stampele ce-l însoțesc. Basorelievurile aflate în Mitreul de la Slăveni s-au răsipit din colecțiunea lui Mihalache Ghica, unde erau adunate; abia dacă regăsim unele din ele în colecțiunile actuale din țară.

[27] Această relațiune a învățătorului din *Stoienești* (plasa Ocolului[c]) este subscrisă *I. Stănescu*. Să adaugem aci o notiță despre drumul lui Traian, din raportul învățătorului de la Fărcașe[d] (plasa Ocolului): „*Drumul lui Traian* se[e] găsește prin această comună trecut, care a avut comunicație[f] de la Dunăre spre munții Carpați" (subsc. *I. Eliescu*).

a 179—175 **s** *b* vom reproduce *c* Ocolul *d* Farcași **s** *e* să **s** *f* comunicația **s**, *care preia mecanic o grafie din* **e** *(în al cărei sistem* -ia *notează totuși un* -ie)

l preîmbla

---

[28] De la *Fălcoi* (plasa Ocolul) : „Pe tot teritoriul acestei comune, cum și cele învecinate, nu se află nici un lucru însemnat din vechime, decît numai *un drum de piatră*, care ia numirea de Traian ; el cade în partea comunei despre apus și este așezat pe un deal, ce se numește *Dealul Viilor.* Acest drum se află în depărtare de comună ca la 4 kilometri ; are o lățime ca de 8 metri și înălțimea ca un[g] metru. Se zice de către bătrîni, că ar fi fost făcut de Traian, împăratul[h] romanilor, ce se preumbla[i] numai noaptea pe dînsul, din munții Carpați și pînă la Celei, fiindcă acolo se spune că a fost cetate" (subsc. *Șt. Triculescu*).

[29] De la *Dobroslăveni* (plasa Ocolul) : Este numai o *șosea veche*, numită *Drumul de Piatră* și *Drumul lui Traian*, care drum venind de către Recica, intră în hotarul cătunului Potopin, la partea despre miazăzi și merge spre miazănoapte către comuna Fălcoi, însă este părăsit și numai pe alocurea se poate vedea în stare bună (subs. *N. Deconescu*).

[30] Raportul provenit din *Osica de Sus* (plasa Oltul de Sus) ne procură elemente de topografie archeologică mai variate, pe care le vom reproduce toate[k] aci îndată : „Se face cunoscut că împrejurul acestei comune sînt *trei dealuri*, dintre care unul este spre răsărit de comună și se întinde spre apus într-o lungime nedeterminată (?), spre nord ; iar unul se întinde spre apus într-o lungime nedeterminată (?), carele se desparte tot din celălalt[l], ce se întinde spre nord ; iar cel de al[m] treilea este la miazăzi de comună și se întinde spre apus într-o lungime nedeterminată (?). Se mai face cunoscut că rîul Oltețul trece pe[n] lîngă temelia acestei comune și se varsă în Olt, dincolo de comuna Fălcoiul, peste care se află și pod stătător de lemn făcut acum din nou. Se face cunoscut că în dealul care se întinde spre nord, se găsesc *tronuri cu oase* într-însele și fără ca să se poată constata de pe[o] ce timpuri sînt acele tronuri cu oseminte, care se găsesc în acel deal. Se mai face cunoscut că drumul marelui imperator[p] Traian trece pe despre răsărit de comună, prin cătunul Vlădulenii ce aparține tot comunei Osica, și că el, se transpoartă[q] și prin alte comune ale Romîniei, din apa Dunării în sus și trece în Transilvania preste munții Carpați, precum și noul drum ce se face acum și carele este pus la mai multe locuri tot pe al imperatoriului[r] Traian. Se mai găsesc oseminte precum și tronuri spre răsărit de comună, în marginea drumului din vechime al imperatorului Traian la adîncime ca de 7 palme, fără ca să se poate constata de cineva ca de pre ce timp[s] să fie acele oseminte și tronuri, decît din vremurile vechi. Se mai deslușește că spre nord de comună este *un troian* ce poartă numele de *Brazda lui Novac* și este străbătut prin mai multe comune ale Romîniei și care este cu un capăt la răsărit, iar cellalt la apus și are o lărgime ca de un stînjen și jumătate și nălțime[t] ca de doi și jumătate stînjeni și este trunchiat la vîrf, fiind pămîntul tras spre miazăzi și care se zice din moși din strămoși că este făcut sau tras din vremile vechi, de pe timpul marelui imperator[p] Traian. Toate ce se arată prin

g 1 *h* imperatorele *i* preîmbla *k* toate *om.* s *l* cellalt *m* d-al *n* pre *o* de pre *p* imperatore *q* se transportă, *poate din omiterea semnului diacritic* *r* imperatorelui *s* de pe ce timpi *t* nălțimea

Vlădulenii, nu departe de satul Grecii, calea romană a lui Traian calcă dasupra unui alt val de pămînt, ce-l bate în coastă d-a curmezișul. Acel nou val este *Brazda lui Novac*, despre care vom vorbi îndată. Acum însă, ca să mînăm calea romană pînă la hotarul județului Vîlcea, să o mai constatăm încă străbătînd comuna Brîncovenii[32], apoi destăinuindu-se săpătorilor

---

acest răspuns sînt foarte bine constatate că sînt de prin[u] vremile vechi și nu de acum, pentru că nu se găsește măcar un singur om care să știe sau cel puțin să fi auzit pe moșii noștri vorbind despre acele oseminte și tronuri aflate în acel deal, precum și cele din marginea arătatului drum din vechime și care sînt tot în aceeași direcțiune unele cu altele, ca la o distanță de 100 stînjeni unele de altele" (subsc. *D. Popescu*).

[31] Din raportul venit de la învățătorul din *Șopîrlița* (plasa Oltului de Sus) extragem aci numai punturile 3, 5 și 6, atingătoare de materia ce ne ocupă deocamdată și rezervăm[x] restul, care este de cel mai viu interes, pentru a-l reproduce mai la vale : „— 3, Tot în cuprinsul acestei comune, pe dealul dintre Olt și Olteț, pe o cîmpie foarte frumoasă spre miazănoapte de comună, sînt *mai multe măguri* mari de pămînt ; una este chiar în comună ; la lărgimea circonferinței[y] este ca 11—12 stînjeni ; înălțimea, ca 3 stînjeni, vîrful ascuțit. Aceste măguri se zice că ar fi făcute de daci, cînd au avut răzbel cu Traian ; — 5, Tot în coprinsul acestei comune spre miazănoapte, este *brazda* sau *valul lui Traian* : este ca de 4 stînj. lărgime și 3 stînj. adîncime ; pămîntul este scos spre miazăzi ; este trasă de la răsărit spre apus ; lungimea nu i-o pot cunoaște bătrînii, căci trece și prin apa Oltului". (Negreșit că este aci vorba de *Brazda lui Novac*), 6, Tot în vecinătatea acestei comune este și *Drumul lui Traian*, așternut cu piatră, care trece de la miazăzi spre miazănoapte, pe unde astăzi se face șoseaua județeană. Piatra de pe dînsul este în mărime ca și a noastră de astăzi ; lărgimea-i este ca de[z] 4 stînjeni" (subsc. *preotul I. Ionescu*).

[32] Asemeni din raportul învățătorului din *Brîncoveni* (plasa Oltului de Sus) consemnăm deocamdată numai notițele despre calea romană și despre brazda lui Novac : „Cele mai vechi așezăminte aflate în această comună sînt : — 1, *Șoseaua de Piatră*, spre apus de satul Brîncovenii, ea[a] de la nord îndreptîndu-se spre sud la Dunăre. Această șosea se cunoaște foarte bine în unele locuri, iar în altele este acoperită de pămînt. Preste această șosea se construiește acum în unele părți șoseaua județeană numită *Drumul Sării*, fiindcă pe aci se transportă sarea de la salinele din districtul Vîlcea. Tradiția verbală o numește șoseaua sau *Drumul lui Traian* și altă tradiție, de pre[b] alții, o numește șoseaua *Domnului de Rouă*, — 2 Spre sud de această comună, prin proprietățile Pîrșcovenii, Șopîrlița și Grecii este un *șanț* cu o lărgime de 1 1/2 stînjen[c]. Înălțimea pămîntului scos din el se poate socoti de un stînjen. Pămîntul scos din el este aruncat spre sud. În mai multe locuri este stricat de arături ; el vine de la vest, mergînd spre est[d]. Tradiția poporană se exprimă[e] într-astfel despre acest șanț numit *Brazda lui Novac* : Brazda lui Novac vine tocmai de unde apune soarele și se[f] sfîrșește la răsăritul soarelui. Novac a tras cu plugul această brazdă, avînd înjugați *doi bivoli albi*, cari au tras brazda chiar prin Olt, mai adăogind[g] că Oltul face și acum valuri, pe unde a trecut această brazdă" (subsc. *T. Marinescu*).

u de pe *x* reservem *y* circonferenței *z om.* ex *a* iea *css.* *b* de pre *css.* *c* stînjeni s *d* ost *e* se exprime *f* să s *g* adaugind ex, *care se poate citi* ada- *sau* adăcăiei ferate, care acum doi ani surpau malul stîng al[m] Oltului în comunele Piatra[33] și Ienușeștii[34], apoi în fine o vedem trecînd pe lîngă măgura mare

m al luncei Oltului *ad.* **ex**

---

[33] Din *Piatra* (plasa Oltului de Sus) : „În această comună sau în comunele vecine nu se află alte așezăminte sau locuri însemnate din vechime, decît numai în comuna vecină Ienușeștii, pe unde trece linia ferată; săpîndu-se un cap de deal, adîncime de un stînjen, s-au găsit mai multe *ziduri de piatră mică* și *cărămidă foarte mare*. S-au găsit tot în acel loc și *cioburi de oale* foarte mari și groase ca de două degete. De aci se înțelege că acel loc a fost vreun așezămînt strămoșesc sau de pre[h] vremurile cînd cu *uriașii* ori cu *jidovii*; însă nu poartă nici o numire din vechime, fiind pînă acum necunoscut de oamenii existenți. Acel loc cade spre răsărit, la marginea unei mahalale a comunei Ienușeștii. Este așezat pe muchia unui deal, unde a fost o mică pădure, care s-a tăiat de linia ferată și se numește astăzi *Dealul Ienușeștilor*. Acele ziduri sînt făcute din piatră mică și cărămidă mare; piatra este așezată cu materii așa de tari încît fiecare se poate sparge, iar de dezlipit nu se poate dezlipi una de alta. Parte din acele ziduri s-au tăiat de lucrători în bucăți enorme, pe unde a ajuns linia ferată și retezîndu-se cu ciocanele s-au prestegulit singure în vale, unde stau tocmai ca niște lespezi de piatră întregi. Mărimea acelor ziduri este : înălțimea[i] de un stînjen și grosimea[i] de o jumătate de stînjen. Mărimea cărămidei ce s-a găsit în unele ziduri este : lungimea de 2 palme și 5 degete[k], lățimea de 1 palmă și[l] 5 degete[k] și grosimea de 5 degete[k]. Acele ziduri închipuiesc a fi fost locuință de oameni, însă nu se cunoaște bine, căci se întind către comuna Piatra spre sud și celelalte capete ale lor nu s-au văzut ca să se știe cît sînt de lungi; pentru acel loc nu s-au păstrat spuse sau povești din vechime, bătrînești, fiindcă nimenea nu știa ce ar fi fost acel loc, căci a fost la toți invizibil pînă astăzi" *(Nesubscris)*.

[34] Aceleași sînt confirmate în relațiunea de la *Ienușești*[m] (plasa Oltului de Sus) : „Se află, pe unde trece drumul de fier, pe coasta ce este situată între comune (Ienușeștii și Piatra) un *zid* gros ca de trei palme aproximativ, iar înlăuntru[n] ca de 10 metri[o] în toate părțile, și pămîntul crescut dasupra ca de un metru. Acest zid este chiar în centrul comunei, situat pe o muche de deal; el este patrunghiular și cuprinderea[p] lui înlăuntru este ca de 100 metri[o] pătrați" (subsc. *Gr. Georgescu*).

De pre[q] această descripțiune s-ar crede că în centrul comunei Ienușeștii, pe un deal, s-ar afla o clădire antică pătrată, ceea ce este foarte posibil; ceea[r] ce însă am putut constata însumi din vedere, trecînd răpede[s] cu convoiul pe calea ferată, este că, în dealul ce mărginește spre răsărit lunca Oltului, se prezentă învederată ochilor o secțiune foarte distinctă a căii romane, construită cu straturi de pietriș și cu întărituri și pardoseală de cărămizi late.

h de pe *i* înălțime, grosime *k* degite *l* *ad.* **s** *m* Ienușeștii *n* înlăîntru *o* metrii **s** *p* coprinderea *q* *css.* *r* ceia *css.* (cu ĭ **s**), *grafie relevantă fonetic* *s* răpide

de la Slătioare[35], pe la Dranovăț[36] și continuîndu-și așternutul[n] său de piatră măruntă și de late cărămizi prin pămînturile moștenești ale boierilor Buzești, la hotarele Vîlcei și Romanaților.

Pînă a nu pierde din vedere așezămintele romane din acest ținut, ar trebui să ne oprim îndelung în cetatea care astăzi încă poartă numele împăratului Antonin Caracala și în împrejmuirile ei, așa bogate în ruine antice; dar asemenea cercetări, ce s-ar cădea să le întemeiem pe toate notele archeologice și epigrafice culese de colonelul Blaremberg, de inginerul Popovici, de d-l Laurian, de maiorul Papazoglu și de d-l Bolliac[37], mi-ar lua prea mult din timpul de care pot să dispun acum dinaintea d-voastră[o], cerîndu-vi-l mai cu seamă spre a caracteriza răspunsurile ce mi-au venit la *Cestionarul* meu *archeologic*.

Fie dar atîta numai constatat că înșiși învățătorii sătești, răsipiți prin comunele din Romanați, ne fac să urmărim *cetățile antice* și *movilele funerarii* de pre malul Dunării și apoi *Calea de piatră a lui Traian*, Craiul de Rouă din poveste, urcînd de-a[p] lungul Oltului în sus cu șiruri de movile și cu[q] cetăți – probabile antice stațiuni sau *mansiones* – presărate în juru-i; și apoi încă o altă *cale*, care de la Celei, străbătînd șesul central al județului, mîna[r] la cetatea capitală, la acea veche Antonina[s] sau Antina[s], ruinele Recicăi de astăzi, foarte învecinate cu orașul Caracalul.

Abătîndu-ne acum din sfera antichităților netăgăduit romane, vom reveni deîndată la acel val numit *Brazda lui Novac* și, printre raporturile venite din Osica de Sus, din Șopîrlița, din Brîncoveni, din Dobrun[38], din

n așternul, *poate din neatenție* *o* d-lor voastre *p* d-a lungul *q* cu, *poate pe drept* *r* mînă **s** *s* Antonina, Antina **s** : Antonină, Antină **ex**

---

[35] De la *Slătioare* (plasa Oltului de Sus) aflăm că : „în partea despre răsărit de această comună, nu așa departe de rîul Oltului, se află o *măgură de pămînt*, avînd cercuitul său împrejur aproximativ de 30 stînjeni, iar înălțimea sa de la suprafața pămîntului cam de 1 1/2 stînjeni. Întrebînd pe lăcuitorii mai bătrîni ce știu despre această măgură, mi-au declarat că nu știu de este făcută de mînă sau de este provenită de vrun[t] artificiu natural, decît, de pre spusele bătrînilor, fiind prea veche, se zice că această comună a fost încorporată cu Slatina, de la care poate-și[u] trage și numele *(Nesubscris)*.

[36] De la *Dranovăț* (plasa Oltului[x] de Sus) : „Din vechime este *Drumul lui Traian*, făcut în plan de șosea, care trece prin mijlocul acestei comune și merge de la miazănoapte spre miazăzi, iar altceva nu se află nimica" (subsc. *preotul Ioan Demetrescu*).

[37] În *anexele A, B, C* și[y] *D* se cuprind[z] note despre diferite explorațiuni făcute și informațiuni culese la *Recica* și *Caracal*. Iar în *anexa K* am cuprins cele ce a scris mai important d-l C. Bolliac despre aceste localități.

[38] Noțiunile despre *Brazda lui Novac*, venite de la Osica de Sus, Șopîrlița și Brîncoveni, se află în notele precedente[a] sub no. 30, 31 și 32. Iară din *Dobrun* (plasa Oltului de Sus) ne au[b] venit cele următoare : „În moșia[c] boierilor Brătășeni, subt un pisc de deal, în marginea Oltețului, în vecinătate cu comuna Dobrunul, se află în fața pămîntului rămase ziduri de case ... Se află brazda ce se numește *Brazda lui Novac*...

t de vrun **s** : din vreun **ex** *u* își *x* Oltul *y* *ad.* **s** *z* coprind *a* precedenti *b* ne-au **e, ex** *c* moșiĭa **s**

Viișoara[39] și din Popînzălești[40], care toate menționează despre această brazdă ce taie în două șesul dintre Carpați și Dunăre, mă voi mărgini a citi descripțiunea lui, făcută de învățătorul de la Brîncoveni :

„Spre sud de această comună, prin proprietățile Pîrșcovenii, Șopîrlița și Grecii, este un șanț cu o lărgime de un stînjen și jumătate. Înălțimea pămîntului scos din el se poate socoti de un stînjen. Pămîntul este aruncat spre sud. În mai multe locuri este stricat de arături. El vine de la vest mergînd spre ost. Tradiția poporană se exprimă[t] într-astfel despre acest șanț, numit *Brazda lui Novac* : Brazda lui Novac *vine tocmai de unde apune soarele și se*[u] *sfîrșește la răsăritul soarelui*. Novac *a tras cu plugul această brazdă, avînd înjugați doi bivoli albi, cari au tras brazda chiar prin Olt*, mai adăugind că Oltul face și acum valuri pe unde a trecut această brazdă”.

Se înșală[x] dar rău acei din învățătorii sătești cari zic *Troian* acestei mitice brazde, dînd-o[y] pe seama împăratului Traian ; și despre aceasta ne încredințăm și mai bine din faptul, constatat mai dinainte[z] de către[a] ingenierul Popovici, că drumul roman de pe malul Oltului încalecă lîngă satul Grecii valul, desigur anterior, ce poartă azi numele de *Brazda lui Novac*.

De cine a fost făcută această brazdă și pentru ce ea poartă numele enigmatic al lui Novac, carele, în România mică, s-a păstrat ca o denumire geografică în *plaiul Novacilor* din nordul județului Gorji, iar aiurea între românime pare a fi sinonim cu epitetul de *uriaș*. . .? Acestea sînt cestiuni pe care[b] abia dacă constatări archeologice purtate prin toate țările de la Dunărea de jos le vor putea vreodinioară elucida. Ne mulțumim acum a stabili faptul cum că valul transversal este mai vechi decît căile romane, cele cu dată mai mult sau mai puțin precisă.

Mai veche decît dînsele, mai veche decît dacii, decît geții și decît orice popoare cu nume istoric, este — de vom crede nu numai entuziastele descripțiuni, dar și vasele de lutărie grosolană și așchiile de cremene ale d-lui Bolliac, aduse de d-sa dintr-o curioasă localitate ce ocupă centrul

[t] exprime [u] *să* **s**, *muntenism al tipografiei?* [x] se insiéla **ex**, *grafie ce poate fi interpretată și ca* se înșeală, *cu palatalizarea muntenească a siflantei* [y] dîndu-o [z] dinainte : nainte **e**, întîi **ex** [a] *om.* **ex** [b] pe cari

---

ea vine pe o muche de deal deasupra[d] comunei Dobrunul, coborînd pînă în mijlocul comunei și merge spre răsărit la comuna Șopîrlița” (subsc. *preot*[e]. *Dimit. Iordăchescu*).

[39] De la *Viișoara* (plasa Ocolului[f]) avem știre că : în cuprinsul comunei Viișoara, proprietate a statului, s-a găsit o *măgură veche*, așezată în centrul comunei, pe loc potrivit ; are forma unui oval ; măsurîndu-se poala măgurei jos, a fost de 480 stînjeni ; la capul de la apus are nălțime de 48 stînj., la mijloc 44 și la capul de la răsărit 34 stînj. Și s-a mai găsit și *Brazda lui Novac*, ce vine drept de la apus și merge spre răsărit ; are largul de 2 stînjeni și naltul de 1 stînj. (subsc. *Drosu Constantin*[g]).

[40] De la *Popînzălești* (plasa Oltețului[h]) avem informațiuni că : Tot despre răsărit, în depărtare de această comună la **3000** stînj[i]. luați aproximativ, se află o brazdă ce vine de la răsărit și merge spre apus sau viceversa, care bătrînii o numesc *Brazda lui Novac* (subsc. *George Gavrilescu*).

[d] dasupra [e] preut [f] Ocolul [g] Costantin **s** ; *abatere semnificativă* [h] Oltețul [i] stînjini

vastei cîmpii dintre Caracal și Celei — este, zicem, cetatea pe care ne o înfățișează învățătorul local ca existentă[c] în comuna Vădastra[41].

D-l Bolliac a săpat în două, trei rînduri în acea localitate și d-lui ne afirmă cum că la Vădastra a fost, în mijlocul unei bălți, o stațiune preistorică ai cărei locuitori se serveau cu arme de piatră nelustruită și de os, cu vase de lut lucrate cu mîna, fără roată, cu tot primitivul aparat al epocei paleolitice din timpii preistorici. Ei, ca semințiile lacustre ale Elveției, își îngropau morții pe coasta învecinată, mîncau scoici, melci și roduri pădurețe ale pămîntului, nu cunoșteau nici un metal și abia dacă într-o regiune mai lăturașă a vechii siliști preistorice, d-lui a găsit un obiect de aramă nativă[42]. Noi sîntem obligați a crede pe d-l Bolliac în atribuirea așezămintelor din Vădastra unei epoce mai veche decît tot ce s-a găsit pînă acum la noi în țară, mai ales cînd vedem minunata colecțiune de grosolane vase de pămînt pe care d-sa le-a publicat sub numirea de *Ceramica*[d] *dacică din Vădastra preistorică*, colecțiune în care s-a strecurat — spre a ne cam pune la bănuială despre deplina ei autenticitate — vreo șase, șapte lulele de formele cele mai realiste.

Dreptul lui Dumnezeu, învățătorul din Vădastra, nu ne face nici o mențiune despre aceste curioase specimene preistorice.

O cestiune interesantă[e] care se leagă de această localitate este negreșit și numele ei. Împreună cu d-l Bolliac, nu putem crede că dînsa ar pro-

[c] existente [d] Ceramică **ex**, *poate cu dreptate* [e] interesante

---

[41] Iată ce culegem din raportul învățătorului sătesc din *Vădastra* (plasa Bălții) : „În cuprinsul comunei Vădastra se află *o cetate* și *mai multe măguri*. Cetatea este de pămînt calcaros și poartă numirea de *Sculieni*, iar măgurile sînt de pămînt, dintre care una poartă numirea de *Măgura Fetelor*, iar celelalte n-au nume cunoscute. Cetatea cade spre apus de comună și este așezată pe loc șes, iar Măgura Fetelor, se află în marginea comunei, între sud și vest, una în centrul comunei, iar celelalte spre miazănoapte de această comună, toate așezate pe locuri înalte. Cetatea are forma unui pentagon avînd lărgimea de 1600 stînj. pătrați sau un pogon și 36/400[k] dintr-un pogon, înălțimea de 3 stînj., vîrful rotund, înconjurată[l] împrejur[m] cu un pîrîu de apă, avînd lățime ca de 3 stînjeni ; iară Măgura Fetelor are la bază forma unei circumferențe, lărgimea de 225 stînj. pătrați, înălțimea îi este de 5 stînj. ; iară vîrful are forma unui con cu căpătîiul tăiat. Măgura ce se află în centrul comunei asemeni are la bază forma unei circumferențe[n] ; lărgimea îi este de 625 stînj. pătrați, înălțimea de 6 stînjeni, vîrful rotund, iar celelalte măguri, ce se află în vecinătatea comunei, au tot acea mărime. Întrebînd pe bătrîni, au spus că cetatea și măgurile arătate le au pomenit din vechime și se[o] vorbește de acele măguri că au fost ca pichete sau centruri de apărare în contra barbarilor. În cuprinsul acestei comune s-au găsit *sulițe, lănci, topoare, vase de pămînt, bănuți și o mulțime de unelte de cremene*” (subscr. *A. Marinescu*).

[42] Am căutat[p] a reproduce în *anexa L* cele mai importante[q] din descripțiunile[r] date de d-l Bolliac despre localitatea Vădastra și despre descoperirile ce d-sa a făcut acolo.

[k] 96/400 [l] încunjurată [m] în prejur **s** [n] circonferențe [o] *să* **s** [p] vom căuta, [q] importanți [r] descripțiunele

veni de la un astronom latin, care de acolo *vedea astrele* pe cer. Să fie o numire de origină[f] slavonă, derivată de la ВОДА(voda), apă și ОСТРИ, (răpede)[g] iar nu ne vine a crede, deoarece nici apă așa de tot răpede[g] nu este pe acolo și nici compunerea ordinară[h] a cuvintelor slavone nu permite o asemenea combinațiune, cu postpunerea cualificativului. Rămîne a se întreba daca[i] nu cumva numirea Vădastra n-ar avea vreo înrudire foarte de aproape, în sînul vocabularului limbelor traco-getice, cu numele vechei cetăți macedonice *Chalastra*, cu acela al anticei mutațiuni postale *Ballanstra* din Sirmiu; apoi și cu denumirile locale[k] ale marilor rîuri din orientul[l] Europei: Danubiul, numit aci *Ister* și Nistrul sau Tyras, căruia i s-a zis odinioară și *Dunaster*; în fine chiar cu termenul[m] *Tutastra*, prin care, dupe[n] spusa medicului grec Dioscoride, dacii însemnau dovlecii[43]. Poate că o radicală comună a acelei limbe perdute din toată peninsula Emului, identică în adevăr la sunet cu sufixa[o] latină care ne a înzestrat limba noastră de azi cu ziceri ca: *fiiastră*, *colastră*, *fereastră*... a lăsat ultimele sale urme pe șețul romănățean, dacă nu și în[p] cîteva rare cuvinte ale poporului nostru.

Grație d-lui Bolliac, am aflat pe cîmpia din centrul acestui județ un fel de oasis preistorică[q], înfundată[r] în mlaștina de la Vădastra și dasupra căria[s] au venit a se superpune construcțiuni din epoce posterioare[t], romane, ba chiar poate și medievale[u].

Grație învățătorilor din satele apusene[x] ale aceluiași ținut, situate cam pe răzorul județului Dolji, și anume: a celor din Zănoaga[44], din comunele

f origine *g* răpide *h* ordinarie *i* dacă *k* locali *l* orientele *m* terminul *n* de pre *o* sufixea *p* *om.* **s** *q* preistoric **e** *r* infundat **e** *s* căruia **e** *t* posterioare **e**, *u* medievali **s**: posteriori **ex** *x* apusane

---

[43] Cetatea *Chalastra*, la gurile[s] rîului Axios (Vardarul) în provincia Mydoniei, figurează, cu variantele Χαλαστρα, Χαλέστρη și Χαλαίστρα în *Strabon*[t] VII, fig. 24;. *Erodot*[u] VII, 123; *Plutarch*, vit. Alex.; *Piniu* IV, 10[x]; XXXI 10, „Nitrum Chalastricum" etc. Se afla[y] în localitatea Kulakia de astăzi. *Mutatio Ballanstra*, între *Translitis* și *Meldia*, e citată în *Itinerarium a Burdigala Hierusalem usque*, pe calea dintre cetatea *Sirmium* (Mitrovitz), și cetatea *Serdica* (Sofia?); se crede a fi fost lîngă *Sribnitz*. Despre numirea *Hister* a Dunării de jos, găsim între alții, în *Iordanis De Getarum sive Gothorum origine*, următoarea indicațiune: „Danubius ... in[z] lingua Bessorum *Hister* vocatur". Tot *Iordanes*, V, precum și *Amian. Marcelin*[a]. *XXXI*, *3*, *3* și *5*[b] și alții dau rîului Tyras numirea de *Danastris*. În tractatul lui Dioscoride, περὶ ὕλης ἰατρικῆς[c], printre alte denumiri de plante, reproduse în diferite limbi vechi, citim și aceasta: Κολοκυνθίς, Ῥωμαῖοι κουκούρβητα σιλβάτικα, Δάκοι, τουτάστρα. Aceeași terminațiune *astra* aflăm în cuvîntul românesc *fiiastră*, carele totuși este învederat latinescul *filiaster*, *filiastra*, ce se prezentă în inscripțiuni *(Orelli, Inscrip. latin selec.* 6206, 6207 etc.); precum și în termenul țărănesc *colastră*, rămas pînă astăzi la bacii Carpaților chiar același ca la păstorii Lațiului etc.

[44] Din *Zănoaga* (plasa Ocolului) ni se arată că sînt: *trei măgure*, ce sînt în hotarul acestei comune: una despre răsărit de comună și se

s gurele *t* Strabone *u* Herodot *x* Pliniu, VII, 10 **s** *y* se află **s**, *probabil din interpretarea greșită a formei din* **ex**: aflá = afla *z* qui in **ex** *a* Ammian Marcellin *b* XXXI, 3,3 și 5 *sc.*: XXXI și XXXII **s**, XXXI, 3,2 **ex** *c* ἰατρικῆς *sc.*: εὑρισῆς *css.*

foarte alăturate Cacaleții[45] și Radomirul[46]; iar, mergînd tot mai în jos,

---

numește *Măgura lui Căpățînă*; este înaltă de 3 stînj. și în lungime de 40 stînj. și în vîrf de 2 stînj.; a doua este despre apus, se numește *Măgura Mare*, este înaltă de 4 stînj., în lărgime de 50 stînj., și în vîrf de 2 stînj.; a treia este cam la miazăzi de comună, se numește tot *Măgura Mare* și este în mărime tot asemenea (subsc. preot.[d] *M. Stănescu*).

[45] Din *Cacaleți* (plasa Ocolului) avem știre: „că la miazăzi de comună se află un loc unde a fost *biserică*[e] *veche* de la strămoși, așezată fiind pe o coastă, lîngă o apă, care merge pe valea Giorocului Mare; tot pe acest loc și lîngă această apă este și *siliște de sat vechi*, iară de cînd cu ciuma s-a spart din acest loc; iară peste tot în acest loc se găsesc *cioburi* și *oale vechi* și foarte groase la făptură. Tot la miazăzi de comuna noastră se află și *o movilă* mare de pămînt, înaltă de 5 stînjeni[f], iară lungimea, adică ocolul[g], este 27 stînjeni și vîrful îi este trunchiat. Tot în această parte de loc se află adică *oase de jidovi*, *olane*, *care curge apa pre ele*, *de lut*; adică cînd dă ploi se găsesc de acestea, adică olane și oase. Măgura zisă mai sus poartă numele de *Măgura Turcului*. La miazănoapte de comuna noastră sînt în număr de zece *movile*: una numită *Măgura Mare*[h], are înălțime de 4 stînjeni, iară ocolul de 24 stînjeni; alta numită *Măgura Mică*, are o înălțime de 3 stînjeni, ocolul 18 stînjeni; alta numită *Măgura Cornii*[i] are înălțime 4 stînjeni, ocolul 15 stînjeni; alta, numită *Măgura Berzei*[k], are înălțime de 6 1/2 stînjeni, ocolul 34 stînjeni; alta, numită *Măgura Purcelii*[l] are înălțime 4 stînjeni, ocolul 17 stînjeni. Toate acestea au vîrful trunchiat și sînt așezate pe pămînt limpede. La miazăzi de comuna noastră, pe niște dealuri și pe[m] niște rîpe se găsesc arme vechi, precum puști, pistoale; de acestea se găsesc și acum în prezent" (subsc. *D. Ionescu*).

[46] Din *Radomir* (plasa Ocolului) avem informațiunile următoare: „Se află *mai multe măguri* în hotarul moșiei acestii[n] comune, din vremile vechi, cu numele ce poartă fiecare îndeosebi și în ce parte de loc a comunei cade, dupe[o] cum se însemnează la vale: o[p] *măgură* spre miazăzi de comună, cu numele *Măgura de la Stăncilă*, care se mai zice și *Măgura de la viile Hagiului*[q], așezată într-un pisc de deal, numit dealul Stăncilei, avînd forma circonferenței[r], ocolul la bază este de 31 stînjeni[s] și înaltă de 2 stînjeni cu vîrful trunchiat. Și spre apus de acea măgură se cunosc[t] *urmele uui șanț* de cele bătrînești, care este în depărtare ca de 40 stînjeni și este în lungime de 60 stînjeni, largul 1 stînjen și adîncimea iară un[u] stînjen și pămîntul aruncat spre răsărit dintr-însul, fiindu-i un cap spre miazănoapte și un cap spre miazăzi. O[x] *măgură* spre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Dolani* avînd forma tot a celei de sus; ocolul la bază este de 35 stînjeni și înălțimea[y] de 2 stînjeni, cu vîrful cam țuguiat, așezată pe un deal numit dealul Dolani, lîngă drumul cel mare, numit drumul Albotii, despre miazănoapte de drum. O[x] *măgură* spre miazăzi de cea de sus și tot spre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Dumbrăvii*[z], așezată pe un deal, numit dealul Dumbrăvii, lîngă drumul Zănoagei, spre miazăzi de drum, tot în forma celor de mai sus; ocolul la

d preut *e* biserica **s** *f* stînjini *g* adică ocolul **s**: adecă ocolul ei *h* Măgura mică **e**, **s** *după următoarea* *i* Corni **s**, *din neatenție, după* **e** *k* Barzei **s** *l* Purceli **s**, *după* **e** *m* prin **ex**, *poate mai corect* *n* acestei *o* după *p* una **ex**, *semnificînd fie* una, *fie — ceea ce este mai puțin probabil — o grafie hiperetimologizantă pentru articolul nehotărît* *q* Hagiiului *r* circumferenței *s* stînjini *t* se cunoaște *u* l *x* una *y* nălțimea *z* Dumbrăvi **s**, *preluare mecanică* din Dioști[47], din Marotin[48], din ambii Amărăștii[49] și din Ghizdă-

---

bază este de 30 stînjeni, și 'naltul[a] de 2 stînjeni, cu vîrful trunchiat. O[x] *măgură* spre răsărit de comună, între hotarul moșiei cătunului Vijuleștii, ce depinde[b] de această comună, cu numele *Măgura Măiugului*, care se mai zice și *Măgura Apărătoare*, în forma piramidei, cu vîrful trunchiat, avînd ocolul la bază de 40 stînjeni și naltul de 3 stînjeni, așezată pe un pisc de deal, numit dealul Obogeanului și se cunosc *gropi vechi*, de cele strămoșești, pe lîngă acea măgură și pe acel deal și *șanțuri vechi*, care[c] spun bătrînii că au fost siliște veche de la moși strămoși. Asemenea spre apus de această comună se mai cunosc *ruine* de cele bătrînești, care[c] spun bătrînii că au fost oraș vechi, de cînd cu tătarii și cu[d] jidovii, de unde s-au scos la anul 1860 niște cărămizi, de pluguri, de pre acel loc, cînd s-a arat întîi, care cărămizi au fost de 2 palme în lungime și latul asemenea, însă grosimea de 5 degete[e], avînd forma pătratului; și acum acele cărămizi s-au sfărîmat de pluguri, arîndu-se mai de multe ori acel loc și s-au găsit mai multe feluri de rămășițe de la lăcuitorii din vechime pe acel loc, precum: *urcioare*, *oale* și *străchini*, și locul acela, în care sînt ruine și gropi și unde s-au găsit acele cărămizi și celelalte[f] poartă numele de *Livedea*[g] *Boierească*, care se mai zice și *Stupina*. S-au găsit în pămîntul acestei comune, la miazănoapte de comună, la anul 1865, o sfărîmătură de *îmbrăcăminte de zeaca* de 2 palme și o *sabie de oțel*, de către un lăcuitor, care sabie a făcut-o seceră pentru secera grîului, și s-au găsit și *bănuți vechi* în multe feluri de rămășițe de la lăcuitorii din vechime și de la care ruine se cunosc și *gropi* pe acel loc; și locul acela, în care s-au găsit aceste obiecte, poartă numirea de dealul Furciturilor" (subsc. *M. Dițulescu*).

[47] În comuna *Diośti* (plasa Ocolului) ni se semnalează cele următoare: „Se află *mai multe măguri* în hotarul moșiei acestei comune, din vremile vechi, cu numele ce poartă fiecare îndeosebi, de pre[h] cum se spune la vale. O[x] *măgură*, numită *Măgura Dioștenilor* despre miazăzi de comună, în forma unei circumferențe, avînd ocolul ei la bază 41 stînjeni[i], cu vîrful trunchiat; așezată pe loc șes, lîngă drumul Bărăceștii. O *măgură* în partea despre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Hîrca*, așezată într-un pisc de deal lîngă drumul Cocăneștii, ce merge la Caracal și Craiova, în forma unei circumferențe, avînd ocolul la bază de 18 stînjeni[i]; cu vîrful tot trunchiat ca și al celei dîntîi. O *măgură* în partea despre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Bășicuța*, așezată într-un pisc de deal lîngă valea eleșteului, ce-i zice și valea Brătici în forma unei circumferențe, avînd ocolul la bază de 9 stînj., cu vîrful trunchiat. Spre miazăzi de această comună se mai cunosc[k] *ruine de o biserică*, care spun bătrînii că a fost acolo biserică de la moși strămoși, care s-a ruinat de tot și se vede și acum acolo o *cruce de piatră*, scrisă cu litere necunoscute. Și zic că și acum se vede locul unde a fost sfîntul[l] prestol în altar, acoperit cu puțin pămînt pe deasupra[m] și acum este arat locul pe acolo și se află în depărtare de această comună ca de 1200 stînj. spre miazăzi, ce-i zice acolo și *Motea*, unde este crucea și locul prestolului. S-au găsit de[n] locuitori niște *spărturi de oale* într-un loc unde a fost în vremea veche un sat, ce-i zice, acolo unde

a 'naltul **s** *marcînd conștientizarea folosirii unei forme simple* *b* depende *c* cari *d ad.* **s** *e* degite *f* și celelalte **s**: și c. l. **ex** *g* livadia **ex**, *posibilă coruptelă, căc* *di are valoarea* z, *dacă* i *nu poartă accent ascuțit* *h* de pre *css.* *i* stînjini *k* numesc **s** *l* sîntul *m* dasupra *n* de către

---

a fost satul, dealul Nucilor, și unii dintre locuitorii acestei comune[o] au găsit *bănuți vechi*; dupe[p] cum spun unii că a găsit un lăcuitor, cu numele Ion zet Nițu, bănuți vechi, dar acesta neagă găsirea acelor bănuți" (subsc. *M. Mihăiescu*[q])

[48] Din comuna *Marotinul de Sus* (plasa Balta) avem informațiunile următoare: „În cuprinsul[r] acestei comune se află mai multe locuri însemnate precum: *Gunoiul Batișei*, *Teiul Moții*, *o măgură*, *un grind*, *Drumul Lupeanului*, *Lacul Galeșului* și *Dăboaia*. *Gunoiul Batișei* este loc însemnat din vechime, care este făcut ca un fel de măgură, fiindcă a fost chiar siliște în acel loc, care siliște se numea Marotinul de Sus și de pre numele acelei siliște i s-a dat și comunei tot numirea de Marotinul de Sus. Al doilea urmează *Teiul Moții*, loc însemnat din vechime, ce-și are numirea dupe numele Motea și desparte moșia locuitorilor de moșia Ghizdăveștilor. Al treilea urmează *Măgura Turcului*, care această măgură este făcută din vechime de la moși strămoși și i se dă numirea dupe numele unui turc ce ședea cu locuința în vîrful acelei măgure. Al patrulea urmează *Grindul Tursanului*, dupe[s] numele unuia, Tursanu. Al cincilea urmează *Drumul Lupeanului*. Al șaselea urmează *Dăboaia*, dupe[s] numele lui Dabu, și al șaptelea, *Lacul Galeșului*, dupe[s] numele lui Gali, care dintr-acest lac se scoate pește, loc însemnat din vechime ca drept semn de hotar, ce desparte moșia locuitorilor de moșia comunei Mîrșanii. *Gunoiul Batișei* este spre miazănoapte de comună și este așezat pe vale; *Teiul Moții*, în capul moșiei despre miazănoapte, ce se desparte cu Ghizdăveștii, așezați[t] pe deal; *Măgura Turcului*, în capul siliștei spre apus, așezată pe deal; *Grindul Tursanului*, la miazăzi de comună în capul moșiei, așezat pe deal; *Drumul Lupeanul*[u], tot la miazăzi, semn de hotar, ce desparte moșia locuitorilor de Sohotești și merge cu un cap la miazăzi și cu unul la miazănoapte; *Dăboaia*, la miazănoapte în laturile moșiei, așezată pe vale; *lacul Galeșului* spre apus, așezat pe vale; *Gunoiul Batișei* este de 3[x] stînj. nalt. zece ocolul lui și este cu vîrful rotund; *Măgura Turcului* este de 15 stînj. naltă, 60 stînj. ocolul ei și este[y] cu vîrful țuguiat[z]. *Grindul Tursanului*, 12 stînj. ocolul lui, 8 stînjini nalt și este cu vîrful trunchiat. Olării, arme, unelte, scule, bănuți, idoli, chipuri și alte feluri de lucruri de pe vremile vechi nu s-au găsit" (subsc. *G. C. Marinescu*).

[49] Din *Amărăștii de Sus* (plasa Bălții) sînt științele ce urmează: „În coprinsul[a] acestei comune și în vecinătate se află *un sat* cu numele *Polovinele*, care s-a surpat de cînd cu tătarii, pe la anii 101 (?) dupe Hristos, care se găsesc[b] în acel loc de sat *cuptoare de cenușe și cărămizi*; o *tabără* cu numele *Bucinișul*[c], de cînd cu tătarii și cu uriașii, unde a fost război pe acea vreme și de aceea i s-a dat numirea de tabără, care se găsește în acea tabără *sulițe*, *arce de fier* și o[d] *siliște*, care a fost iarăși sat, dar[e] însă nu se știe de cînd este spart, dar[e] se găsesc într-însul *gropi*, *șanțuri*, *cărămizi*[f] *de Antina*, *fier* și *olării*; se mai află un loc de *biserică*, care a fost făcută cu cărămidă mare[g] de Antina; se mai află *o măgură* care poartă numirea de *Măgura Săpată*. Iară locul unde se află siliștea și biserica se numește *Bîscelele*. Satul *Polovinele* și tabăra Bucinișului[h] cad despre

o comuni *p* de pre *q* Mihăiescu *css.* *r* coprinsul *s* de pre *t* așezat *u* Lupeanului *x* trei *y om.* **s** *z* țuguiat — vîrful *om.* **s** *a* cuprinsul *b* se găsește *c* Bucinișul **ex**: Buciunișul **s**. *preluînd o greșeală din* **e** *d om.* **s** *e* dară *f* cărămizi — cu *om.* **s** *g* mare *om* **s** *h* Bucinișul **ex**

---

răsărit de sat, pe loc șes, în depărtare de sat ca de 1400 stînjeni pe proprietatea statului; iară siliștea și locul de biserică de la *Bîscelele*[i] cad spre miazăzi de sat în depărtare ca de 100 stînjeni de sat, pe proprietatea comunei, pe loc șes; și *Măgura Săpată* cade spre răsărit de sat, iarăși pe proprietatea comunei, așezată pe loc șeț, unde se desparte de moșia Obîrșia. — 1, Satul: întinderea sa este de 150 pogoane; — 2[k], Tabăra, ca de 200 pogoane; — 3,[l] Siliștea, ca de 200 pogoane, iară cărămida din care a fost făcută biserica, este în mărime de 3 palme lungul, de 2 palme latul și grosimea de 4 degete și — 4[m], Măgura se află în mărime la ocolul ei de 50 stînjeni și înălțimea[n] de 20 stînjeni și vîrful este săpat și aruncat pămîntul în laturi. În coprinsul[o] acestei comune se află spuse bătrînești de pe la bătrîni și preoți despre acele locuri numite *Polovinele*, *Bucinișul* și siliștea pe care au fost sate din vechime și s-au robit de tătari, mai cu seamă acea biserică din siliște, care s-a robit în noaptea Paștilor, cînd se aflau preoții slujind; iară măgura se află de cînd cu tătarii și cu uriașii. În acele locuri, *Polovinele* și *Bucinișul*, *s-au găsit olării*, *cărămizi*, *sulițe de fier*, *lespezi de piatră mici* și *monete de argint și aramă*, tot o mărime cu banii de 50, avînd pe dînsele pe o parte chipuri de împărați și pe cealaltă inscripții care nu se pot citi, de care s-au descoperit în comuna Amăreștii de Sus în anul 1871" (subsc. *E. Păunescu*).

Iară din Amărăștii de Jos (plasa Bălții) se adaoge: „că împrejurul acestei comune se află *trei locuri de siliște*, în care se coprind *olării*, *cărămizi Antină* și cioburi de diferite obiecte rămase de pe la locuitorii cei vechi; se mai află și *trei măguri* mari vechi și *una* mai mică, fiind din vremile vechi de cînd cu jidovii și cu uriașii, care toate aceste locuri poartă numirile[p] următoare: I, o[q] siliște numită *Amărăștii*[r], II, una *idem*, numită *Bucinișul*; III, una *idem*, numită *a Piscului*; și măgurele: I, o[q] măgură numită *Măgura Săpată*; II, una *idem* numită *Măgura Vișei*; III, una *idem*, numită *Măgura cu Viță*, și IV, una *idem*, mai mică, numită *Băsicuța*. Siliștea *Amărăștii*[r] cade despre miazănoapte de sat, pe vale, în depărtare ca de 100 stînjeni de sat, pe proprietatea comunei; Siliștea *Bucinișului*[h] cade în[s] jos de sat, tot pe vale, în depărtare ca de 2500 stînjeni, pe proprietatea statului, numită Bucinișul, ținînd[t] de episcopia Rîmnicul[u] Vîlcei; a treia siliște, a *Piscului*, cade despre miazăzi de sat, pe proprietatea statului numită *Obîrșia*, ținînd[t] de mănăstirea Brîncovenii. Și măgurile[x] cad cîte patru din jos de sat, pe deal, în depărtare ordinară. (?) Cea dîntîi siliște, întinderea sa este ca de 15 pogoane; cea d-a doua[y] ca de 20 pogoane și cea d-a treia[z] ca de 12 pogoane. Și măgurile[x]: cea dintîi este înaltă ca de 8 stînjeni, la poale ca de 50 stînjeni și cu vîrful trunchiat; cea d-a doua[y] măgură, înaltă ca de 15 stînjeni, ocolul ei la poale ca de 50 stînjeni și cu vîrful țuguiat; cea de a treia[z] e înaltă ca de 12 stînjeni, la poale ca de 55 stînjeni și cu vîrful rătund și cea de a patra, înaltă ca de 5 stînjeni, la poale ca de 20 stînjeni și vîrful țuguiat. În pămîntul acestei comune și în vecinătatea[a] ei s-au găsit și se găsesc și acum, cînd ară cu plugul, rămășițe de pe la locuitorii din timpurile vechi, precum: *cărămizi Antină*, *cărbuni*, *cioburi de oale*, *fiare* de călcat rufe (?) și *alte scule de fier*" (subsc. *D. Rădulescu*).

i Bîscele *k* a 2^0 *l* a 3^0 *m* a 4^0 *n* înaltul *o* cuprinsul *p* numirele *q* una *h* Bucinișul *r* Amăreștii *css., deoarece* **s** *preia mecanic grafia din* **e**, *în care* **e** *echivalează cu ă* *s* din *t* țiind *u* Rîmnicului *x* măgurele *y* d-a 2^a *z* d-a 3^a *a* vecinătățile

veşti[50], în fine din[y] Apele Vii[51], aflăm în[z] împrejmuirile răzlățate ale acestei ultime localități cu nume așa de caracteristic, o grupă de pozițiuni însemnate prin taberile lor de măgure[a], prin urmele lor de cetăți, pe unde plugarul găsește pe tot minutul vase de lut, cărămizi, olane de apă, arme de metal și chiar monete din diferite epoce.

Ce este acest șir de ruine antice, grămădite în jurul comunei Apele Vii? Ce înseamnă numirile, slavone de pre toată aparința[b], ca Zănoaga, Dioști, Zvorsca și altele? Avem aci rămășițe din antice stabilimente romane, precum ne ar face să credem existența de ruine, clădite odinioară cu de acele late și masive cărămizi, cărora dialectul local al romănățenilor le a însușit denumirea topică a Antinei, zicîndu-le *cărămizi de Antina*? Avem urme de la popoarele slavone ale evului meziu[c]? sau chiar numai din epoce mai apropiate, cînd gloanțele de pușcă se puteau rătăci prin arina din bătătură?

Iată puntele asupra cărora nu se poate[d] da[e] nici o lumină hotărîtoare din raporturile, scurte și lipsite de experiență archeologică, ale învățătorilor sătești. Poate, corelațiuni cu antichitățile din învecinatul județ al Doljiului, dară și mai sigur explorațiuni făcute de un expert la fața locului, ne vor înmîna cheia acestor enigme, care, în orice caz, par a nu fi lipsite de un interes istoric[f].

V-aș lua un timp prea îndelung și v-aș osteni poate preste măsură, domnilor, prezentîndu-vă cu aceleași amărunte ca pînă aici, alte două cercuri de rămășițe archeologice, ce se învederează în dosarul anticariu al Romanaților.

y și în fine **s** *z om.* **s** *a* măguri *b* aparența *c* ale mediului ev *d* pot **e** *e* lua **e, ex** *f* de un interes istoric **s**: de interes **ex**

---

[50] Din comuna *Ghizdăveștii* (plasa Bălții) ni se relatează: „că în cuprinsul comunei se află o *movilă* ce poartă numirea de *Movila Cornei*; este spre nord de comună și așezată pe pămînt șes în cîmpie și locul acela se numește *Motea*; ea este de o jumătate stînjen înaltă, are ocolul la poale ca de 7 stînjeni și este rotundă și cu vîrful trunchiat" (subsc. *I. Florescu*).

[51] De la comuna *Apele Vii* (plasa Bălții) avem răspunsurile următoare: „Se găsesc în cuprinsul acestei comune *multe hîrburi de oale*, *oale cu bănuți vechi*, *pietre de rîșniță* și *oale cu oase de oameni*, îngropate prin pămînt. Acestea se află prin sat și afară din sat: hîrburile se găsesc spre miazăzi de sat, pe loc puțin deluros și compus numai de arină; oalele cn bănuți, prin sat pe loc șes; pietrele și oalele cu oase, spre miazănoapte de sat, unde este loc șes și arabil. Hîrburile de oale sînt mici, în forma oalei de astăzi; oalele cu bănuți, în mărime cît pot încăpea 5 ocà apă și astupate; pietrele de rîșniță, așezate una pe alta, încît par a fi așezate de mînă de om, la formă rotunde; oalele cu oase de om, în mărime cît poate intra[b] o vadră licuid și astupate cu capac. Se spune de mai mulți bătrîni că în vecinătate spre nord-est se găsesc oarecare sloiuri de ceară, prin pămînt, asemenea și *cărămidă de Antina*, spre răsărit, în forma pardoselei, cît coprinde spațiul unei case, iarăși prin pămînt, de care se vorbește că în vechime ar fi fost situate case pe acel loc. S-au găsit și se găsesc în coprinsul acestei comune *bănuți vechi*, pe mai multe locuri; în unii este leat șasesprezece, frumoși și buni la sunet; s-au mai găsit și *glonțuri de pușcă* în partea de miazăzi a comunei prin arină" (subsc. preot[c] *Georg. Florescu*).

b intra o **s**: încăpea una **ex** *c* preut

Aceste două punturi sînt : de o parte, puțin la nord de Caracal, vechea vatră a familiei Brîncovenilor[g], ruinele locuinței lui Matei aga, devenit apoi Matei vodă Basarab, și însuși cuprinsul[h] mănăstirii Brîncovenii ; iar la extremitatea nordică a județului, jumătate din cuibul ilustrei familii de eroi, Buzeștii, carele, prin mănăstirile lor Stăneștii și Dobrușa, se întindea și în districtul Vîlcea. În Romanați avem mănăstirea Căluiului, cu portretele celor trei frați de arme ai lui Mihai Viteazul, cu portretul domnitorului însuși și al fratelui său Petru Cercel, cu acelea ale soțiilor și fiilor acestor domnitori și ai credincioșilor lor vasali.

Mi[i]-este de ajuns, domnilor, a rememora acum în treacăt că aci sînt palatele și mănăstirea lui Matei Basarab, mai apoi prenoite de Constantin vodă Brîncoveanu[52].

g Brîncoveanu *h* coprinsul *i* îmi este

---

[52] Din raportul învățătorului de la *Brîncoveni* (plasa Oltului) voi extrage aci cele relative la clădirile care amintesc la fața locului despre domneasca familie a lui Matei și Constantin : — 3, Spre răsărit de această comună, pe un deal, se află *ruinele caselor familiei Brîncovenilor*. Acest deal, cu o suprafață ca de 3 pogoane, a fost închis cu zid de cărămidă în formă de cetățuie, de pre cum arată șanțul din care s-a scos de curînd cărămidă. Cărămida este de mărimea celei ce se face acum ; însă este de observat că varul pus între cărămizi are o tărie foarte mare, astfel că mai bine se poate rupe cărămida decît varul. Din aceste ruine mai este un zid cu o grosime de patru palme, înălțimea[d] de 1 1/2 stînjen ; iar lungimea de 19 stînjeni. Acest zid a făcut parte din cele ce serveau[e] de cetățuie, care aveau[f] formă rotundă neregulată. Înlăuntru erau case, care s-au stricat de lăcuitori pentru a lua cărămida, dupe care[g] le au săpat pînă la adîncime de 3 stînjeni. Tradițiunea se exprimă[h] astfel despre aceste ruine : Aci au fost casele Brîncovenilor ; pivnițele[i] erau atît de mari că putea intra carul cu boi și buți, se întorcea prin pivniță și ieșea tot pe unde a intrat. Mai multe nu se știe despre aceste ruine ; — 4, Lîngă aceste ruine, spre apus, este *biserica satului*, zidită la anul creațiunii 7193 (1685), de familia Brîncovenilor, de pre cum s-a putut descifra din inscripțiunile cele două ce sînt în biserică. Înlăuntrul bisericei se văd zugrăviți din vechime ctitorii în costumele lor vechi. Tot în biserică este un mormînt, pe care este o piatră cu inscripțiunea ruinată ; la finit se vede anul 1695 cu slove ; — 5, În curtea acestei biserici, spre miazăzi, este o *cruce de piatră* înaltă de un stînjen, cu inscripțiuni pe trei fețe. Literile sînt amestecate, latine și chirilice. Nu s-a putut cunoaște în ce limbă este scrisă. La finitul acestei inscripțiuni se vede anul 1707, cu numere arabe ;— 6, Spre miazăzi de satul Brîncoveni, sub [k] un mare deal, se află *mănăstirea Brîncovenii* cu două biserici. Cea mai mare este făcută de moșul lui Matei Basarab, înoită[l] de acesta la anul[m] creațiunei 7140 (1632) și în fine făcută în starea actuale de Constantin Brîncoveanu la anul lui Hr. 1699. În biserică este un mormînt cu două inscripțiuni în piatră. Aci repauzează Papa postelnicul Brîncoveanu[n] cu soția sa, Stanca Cantacuzino, părinții lui Constantin Brîncoveanu ; — 7, A doua *biserică* este mai nouă, făcută de Constantin Brîncoveanul Basarab, la anul de la Hr. 1700. Aceste noțiuni le am scos pe scurt de pe inscripțiunile îmbelor biserice (subsc. *T. Marinescu*). În *anexa M.* am reprodus[o] diferite documente relative la vechile clădiri de la Brîncoveni.

d înălțime *e* cel ce servea *f* avea *g* de pe cari *h* se exprime *i* pivnițele *k* sub *l înainte de* și înoită, s *ad.* și *m* la anul — Brîncoveanu *om.* s, *care ad.* (?) *ca o conștientizare a lipsei de sens acuzate de construcție* *n* Brîncovean *o* vom reproduce

Mă opresc asemeni de a dezvolta mai pre larg cele ce învățătorii sătești din Șopîrlița[53] și din Dobrun[54] spun despre casele și despre biserica,

---

[53] Din raportul de la *Șopîrlița* (plasa Oltului de Sus) transcriem încă aci cele următoare : — 1, În partea despre apus a acestei comune este o *mănăstire ruinată* foarte veche ; se zice că este făcută în zilele lui Matei Basarab cînd era domnia la Brîncoveni, chiar de un ministru al său cu numele Ghinea vistierul[p] (grec de origine[q]) ; este în lungime ca de 7 stînjeni[r], numai lumina înlăuntru, și lărgimea ca de 6 stînjeni ; grosimea zidului este tocmai de un stînjen mare ; zidul este zidit numai cu goală cărămidă și var ; cărămida, în mărime, lungul, 1 palmă domnească și 2 degete, iară grosimea, o șchioapă ; pe sus are cărămizi în trei colțuri cu săpături ; în patru colțuri înlăuntru are patru pietre, cîte una la fiecare colț, nescrise ; este fundată pe un loc care se numește de bătrîni *sub zăpodie*, în marginea apei Oltețului, într-un deluș. Tot lîngă această mănăstire mai se găsesc niște ziduri în formă de case pătrate, tocmai aproape de Olteț, în depărtare de mănăstire ca de 12 stînjeni. Aceste case se zice că au fost o grădină de animale sălbatice, mai mult[t] ciute ; de aceea s-a și numit acel loc *la Ciutărie*. Biserica se zice că s-a părăsit pentru că s-a jăfuit și spurcat de turci, că[u] au și tăiat pe Ghinea ; — 2, Tot pe această proprietate, în coprinsul acestei comune, dincolo de Olteț spre miazăzi, într-o vălcea numită Cerneaua, s-a descoperit în anul 1864—65, *o comoară* de felurite antice, precum : inele de aur cu pietre de diamant, brățări de aur, cercei cu asemenea[x] pietre, lingurițe, boabe de mărgăritar înșirate pe sîrmă de aur etc. Acestea s-au găsit de un George Coman, locuitor în această comună ; el este un om exaltat de minte, are aplecare[y] de a prinde vulpi cu ogarul ; a dat ogarul dupe o vulpe și a intrat acolo în Cernea într-o vizuină și vulpea, și ogarul dupe ea. El, de frică că-i mănîncă ogarul, a luat sapa și a fărîmat vizuina și s-a pomenit cu ele curînd din vizuină ; cîte au fost[z] mai mari, le a luat în traista care purta de mîncare, iar din boabele de mărgăritar a mai spart cu piatra pe muchia sapii și le a lăsat acolo. Se înștiințară proprietarii locului, Brătășenii, și-i luară cîteva inele și un șir de mărgăritari, pe care îi deteră cîțiva gologani ; văzînd el că-i[a] sînt de preț, a plecat cu ele în traistă la bîlciul Floriilor la Caracal și la cine s-a arătat l-a bătut și i le a luat ; cine? nici el nu l-a cunoscut. În urmă se înștiințară toate autoritățile acestui district, veni prefectul la[b] fața locului ; a căutat cernînd țărîna cu ciure și a mai găsit și atunci ceva din acele amaneturi ; a mai găsit și în urmă lumea din comunele vecine boabe de mărgăritari, cu ciurele, în țărînă și le a vîndut proprietarilor lor. Acum acolo nu se mai găsește nimic ; chiar de la anul 1865 s-a arat grîu peste acel loc ; astfel s-au finit cu[c] aceste amaneturi. Se spune de bătrîni că aceste amaneturi au fost îngropate acolo de 12 hoți, cari au trecut Oltețul acolo cu 5 cai încărcați ; în acel timp Brătășanii, proprietarii acestui loc, erau căpitani de poteră și s-au războit cu dînșii în acea vale ; atunci ei le au îngropat ca să fie ușori[d] de scăpat. Acea vale, care se numește Cernea, este o scursoare de apă care vine din ploaie, curge de la apus spre răsărit și se varsă în Olteț ; adîncimea pe unele[e] locuri este de 3 stînjeni ; pe alte

p vistíierul *q* origine *r* stînjini *s* pietri *t* multe *u* că **e, ex** *x* asemine *y* aplicare *z* ce a fost *a* că sînt *b* în *c* cu *ad.* s *d* ușor s ; *am preferat lecțiunea din* **e, ex** *pentru aerul ei popular, în ton cu întregul pasaj* *e* pe une locuri acum ruinate, ale vistierului[k] Ghinea Olarul, a cărui aprigă lăcomie la bani atrase asupră-i și asupra stăpînului său, Matei vodă, ura și mînia poporului.

Tradițiunea acelor tragice evenimente, păstrate în cronicele noastre[55], este încă viie[l] în memoria locuitorilor din Șopîrlița, cari, împărțind legenda

[k] vistíierului **e**, **ex**, *grafie notabilă din punct de vedere fonetic* [l] viie **s**, *cu aceeași abatere semnificativă*

---

locuri este de 2 stînjeni; lărgimea asemenea; are și godovane (bălți); vara seacă mai totdauna; — 4, Tot în coprinsul[f] acestei comune, spre răsărit, este *o groapă* ca de 5 stînjeni adîncă și largă tot asemenea[g] această groapă se numește din vechime *Gaura Șopîrlei*, de la care și-a luat și comuna numele de *Șopîrlița*; în această groapă se zice că a locuit o șopîrlă sau un șarpe[h] mare. El a mîncat mai multe animale de ale oamenilor; se spune de bătrîni că chiar și copii; a fost omorît de vînătorii de pre atunci cu puștile; groapa este rotundă, săpată de șarpe; sînt în ea multe oase vechi putrede" (subsc. *preot*[i]. *I. Ionescu)*.

[54] Din comuna *Dobrunul* (plasa Oltului[k] de Sus) ni se rapoartă[l] mai aceleași informațiuni: „În moșia boierilor Brătășeni, subt[m] un pisc de deal, în marginea Oltețului, în vecinătate cu comuna Dobrunul, se află în fața pămîntului rămase ziduri de case. Biserica e apropiată de acele ziduri ... Se povestește de niște *talere de argint*, *cuțite*, *inele* de pietre[n] scumpe, *brățări* de aur cu pietre scumpe și boabe de *mărgăritare*[o]. Zidurile se află pe pămînt simplu, iară nu pe piatră; ele cad spre răsărit. Zidurile bisericei sînt și acum necăzute, de cărămidă potrivită, zidite cu var, forma avînd-o[p] un dreptunghi. Despre ziduri și biserică se spune de niște bătrîni și un preot că, din povestirea părinților lor, au fost zidite de Ghinea vistierul[q], ce i s-a[r] zis Țucala[s], de neam bulgar, în zilele cînd era domn Matei vodă. Boabele de mărgăritar[o], se povestește că, la anul 1865, afară din comună, spre miazăzi de[t] vălcelele ce se numesc Cernele, unde și acum este o braniște de ulmi, numiți ulmii din Gădărel, în depărtare de comuna Dobrunul ca de 900[u] stînjeni, unde pe acele vălcele s-au găsit într-o vizuină în pămînt făcută din fire; iară largul a avut ca cît ar intra o fiară sălbatică și adîncimea de doi stînjeni" (subsc. *preot*[i]. *Dimit. Iordăchescu)*.

[55] „Și așa fiind turbați (slujitorii lui Matei vodă și mai vîrtos dorobanții și seimenii și alte cete), cînd fu într-o zi, se strînseră toți în curtea domnească ca să ucigă pe[x] doi boieri ai lui Matei vodă, anume Ghinea-Țucala și Radul Vărzarul vel armaș, aruncîndu-le prihană cum că ei sfătuiesc pre domn ca să nu le dea[y] lefi. Și așa, fiind ei turbați ca niște porci făr' de rușine, se suiră sus în casele domnești și dădură[z] năvală unde zăcea domnul lor, căutînd pre acești boieri, sub căpătîiul lui, sub paturi, prin poduri, prin cămări, prin lăzi[a], pînă îi găsiră și așa, dinaintea lui i-au luat, cît se cutremura locul de groaza lor, dezbrăcîndu-i de haine, bătîndu-i nemilostiv, pînă i-au scos afară la cîmp și acolo[b] i-au omorît înaintea tuturor[c] oștilor". *Istoria Țărei Românești, de cînd au descălicat românii*, în *Magaz.*[d] *ist. pentru Dacia*, tom. IV, pag. 328.

[f] coprinsul *css.* [g] asemine [h] șerpe **ex**, *deși grafia obișnuită este cu* é [i] preut [k] Oltul [l] reporta **ex**, *cu* o *poate pentru* ó (=oa) [m] sub [n] pĭetre **s**, *deși grafia obișnuită atît în* **s**, *cît și în* **e**, **ex** *este* petre [o] mărgăritari [p] avîndu-o [q] vistíierul [r] s-au [s] Țocala [t] pe [u] *om.* **s** [x] pre [y] deie [z] dederă [a] lade [b] acole **e**, **ex**, *cu* e *poate pentru* é [c] tutulor [d] Magas. **s**

de hrăpiri a vistierului[k] între un mit fabulos și între un fapt posibil, arată, la un oarecare loc din comuna lor, o groapă mare în care odinioară ar fi locuit un șarpe uriaș ce devasta vecinătatea, iar, de altă parte, spun că în bolțile vechilor case ale lui Ghinea s-ar fi găsit acum cîțiva ani comori neprețuite.

Fără de a mai rătăci prin schiturile de o însemnătate secundarie, cum sînt *Hotăranii*[56] și Popînzăleștii[57], fără de a ne mai pierde timpul spicuind

---

[56] Între comunele de la care au venit răspunsuri la *Cestionarul archeologic* al meu, nu figurează *Hotăranii* (din plasa Ocolului). Dar colegul nostru, d-l V. A. Ureche[e] a avut buna voință[f] a-mi comunica un *Tablou istoric al tuturor bisericilor și mănăstirilor din județul Romanați*, pe care d-sa l-a întocmit, precum și pentru alte județe ale țărei, pe cînd era director general al Ministerului[g] Cultelor și Instrucțiunii Publice. Voi extrage din acel tablou cele atingătoare de schitul[h] Hotăranii, care pînă la secularizarea mănăstirilor se afla închinat mănăstirii Dionisiu de la Muntele Atos: „Hotăranii, cu o biserică, mănăstire de călugări, înființată la anul (7096) 1588 de jupîn Mitrea vornicul și restaurată de Matei Fălcoianu. Inscripția dasupra[i] ușei bisericei zice: « Această sfîntă și dumnezeiască[k] biserică ce se cheamă Hotăranii, cu hramul Soborul[l] îngerilor, din temelie a[m] fost făcută de jupîn Mitrea vornicul și jupînița Neaga, la cursul anilor de la zidirea lumii 7096. Trecînd multă vreme și stricîndu-se, îndemnatu-s-a cu ajutorul lui Dumnezeu jupîn Matei Fălcoianu, biv vel căpitan sin Gheorghe vornicul de au dres-o și au înfrumusețat-o cu zugrăveală și a făcut altele asemenea un om (?) ca să-i fie vecinică[n] pomenire; în zilele prea luminatului Domn Iω Constantin Brîncoveanu Basarab voievod, la leat 7216 »".

Ctitorii zugrăviți în biserica de la Hotărani, la fereastra despre miazăzi:

Jupîn Radu stolnicul Fălcoianu *vel vornic*	*Jupîn Șerban Cantacuzino* Iω *Constantin Basaraba* V.V.
Jupînița ego Andreiana	*Jupînița ego Maria*

Ctitorii de la fereastra despre miazănoapte:

Jupîn George Fălcoianu *vornic*	*Jupîn Barbu*
Jupînița ego Caplea *Jupînița Despina*	*Jupînița Stanca* *Jupînița Preda.*

[57] Din *Popînzălești* (plasa Oltețului), dosarul nostru ne oferă[o] științele următoare: „Această comună este așezată pe loc plan, avînd direcțiunea orizontală[p] (?); despre răsărit de această comună se află mănăstirea schitului Popînzăleștii în depărtare ca 300 stînjeni, care schit este împrejmuit cu zid despre răsărit, nord și sud, iar despre apus cu apartamentul, în centrul căruia este o boltă mare drept poartă a curții bisericei" (subsc. *George Gavrilescu*). Către care adăogim[q] din *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Ureche, însemnarea că „schitul Popînzăleștii are o biserică înființată la 1853 de egumenul Lavrentie[r], în care figurează în portrete murali prințul Știrbei și fundatorul[s] numit".

[e] Urechĭe **s**, Urechia **e**, **ex**, *grafii omofone, amîndouă, transcrierii noastre* [f] bunăvoința [g] la Ministeriul [h] skitul [i] deasupra [k] dumnedeéscă **s**, dumnedeiasca **ex** [l] Soborului [m] au fost [n] de vecinică [o] ofere [p] orizontale [q] adaugem [r] Laurentie [s] fondatorele

leaturi de clădiri și nume de *ctitori* prin vechile bisericuțe de sat[58], vom grăbi acum iarăși către pragul nordic al județului, la vatra Buzeștilor.

Acolo, între comunele cu denumirile caracteristice de Morunglavu și de Oboga, se află și cea mai antică reședință a familiei, in satul Ciuturoaia sau Cepturoaia, astăzi Știrbei[59] de pre proprietarul său actual și cea de pre urmă locuință a ultimului dintre Buzești, răposat în secolul nostru și îngropat în biserica din Străjești[60].

---

[58] În dosarele[t] de răspunsuri la *Cestionarul archeologic*, mai aflăm oarecare noțiuni locale izolate, ce nu le am putut grupa în vreunul din cercurile sau din regiunile anticare întru care[u] am împărțit județul Romanați. Pe acelea le transcriem dar aci, ca să fie dosarul complet în aceste note: „*Cîrloganii* (plasa Oltețului[x]). Se află o *biserică veche* fără înveliș, însă, de cînd este, nu se vede nici o inscripțiune și se află între apus și miazăzi și este situată în *Valea de Trestii*, în depărtare de comună ca de 2000 metri, a cărei[y] lungime este ca de 9 metri și lățime de 4 metri, zidită cu cărămidă mare și groasă în forma unui dreptunghi" (subsc. *B. Giurescu*).

Gropșanii (plasa Oltețului): „Între puntele cardinale miazăzi și răsărit de la comuna *Gropșanii* spre comuna Băleasa, departe ca la 1000 metri, se află o vale numită *Valea Bisericii*, care acum aproape 230 de ani, cam pe la anul 1640, se afla în acea vale un mic sătuleț, care tot în acel an, dupe cum au auzit și bătrînii de la părinții lor, s-a devastat cu desăvîrșire de turci, rămîind acea vale cu numele de valea Bisericii, fiindcă o mică bisericuță ce era în acea vale a durat mai mult timp[z] în urmă și chiar astăzi se pot cunoaște chiar locurile unde fusese odinioară acel sătuleț; acum însă este cea mai mare parte din acea vale acoperită de pădure, iar[a] parte din ea se cultivă de locuitori". (subsc. *P. Predean*). Am dat[b] în *anexa N* un extract din *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Ureche, în privința principalelor biserici de sat mai vechi.

[59] Reproducem în întregul său, raportul ce avem de la comuna *Știrbei* (plasa Oltețului): „Știrbei, numită în vechime și chiar astăzi *Ciuturoaia* sau *Cepturoaia*, este situată în partea dreaptă a rîulețului Oltețul. În partea despre sud se întind dealuri, care astăzi se află plantate cu vii[c]. Se numește Știrbei de pre numele principelui Barbu D. Știrbei, care aici are proprietate, astăzi a fiului[d] său, principele George B. Știrbei. În partea despre sud-vest se află cătunele Dobreții și Cărtișoara, ce-i aparțin și de care se separă prin pădurea sus-numitului proprietar, ce este traversată de valea numită a Căluiului[e]. La nord-est se află asemenea cătunele Mologeștii și Oltețanii, de care se separă prin rîulețul Oltețul. *Biserica* ce se află în această comună, propriu-zisă Știrbei, se zice a fi făcută de aceiași fundatori[f] care au edificat vecina mănăstire a Căluiului, ce se află spre sud de această comună. Inscripțiile însă ce se văd pe pietrele mormînturilor, fiind slavone, nu se pot descifra, ca să se poată cunoaște pozitiv data și numele fundatorilor[f] ei. Locuitorii acestei comune, în tradițiunile lor, zic a fi edificată de niște haiduci, cari au edificat și pe aceea a Căluiului. Aceasta provine poate de acolo că frații Buzești și alții cari au edificat pe aceea a Căluiului, fiind oameni de arme, dupe cum ni-i descrie istoria, și din cauza răzbelelor ce erau pe acele timpuri, au edificat acea mănăstire cu patronagiul St-ului Nicolaie[g] sau în urma vreunui sîngeros răzbel, sau ca refugiu în acea vale, unde desigur pe acele timpuri era tot împrejurul acoperit de păduri aproape nepenetrabile[h] și de unde a putut foarte logic să[i] se nască tradițiunea că îmbele aceste biserici ar fi edificate de haiduci. Înaintea acestei biserici, în curte, unde se află astăzi conacul proprietății și în care șade[k] îngrijitorul însărcinat cu cultivarea cîmpului, se zice prin tradițiune, ba mulți spun că au văzut părinții cari ar fi intrat în subterana ce se află în această curte și unde se găsesc obiecte prețioase, precum: sfeșnice de aur și argint, arme vechi, monete asemenea vechi etc., dar care se zice a fi păzite[l] de spirite rele. Se mai zice, încă, că la intrarea acestor subterane se află dasupra pragului o inscripțiune cu litere, care daca[m] s-ar putea citi, ar fi liberă intrarea. Unul dintre locuitori adaogă[n] că a avut un părinte, astăzi răposat, care i-ar fi narat că din întîmplare intrînd în acea subterană, osebit de multele obiecte prețioase ce a văzut, a luat niște monete și cînd a voit să iasă ușa s-a închis, astfel că l-a constrîns un ce invizibil a lepăda ce luase. Voind apoi din nou a ieși, n-a putut pînă ce nu și-a scuturat toate veștmintele[o] și dupe[p] ce a găsit o mică monetă căzută din întîmplare în opincile[q] sale, pe care lepădînd-o[r], ușa s-a redeschis, lăsînd ieșirea liberă. Acestea culegîndu-se de subsemnatul din narațiunea lăcuitorilor acestei comune, am format acest răspuns spre satisfacțiunea întrebărilor făcute de d-l ministru, care se va înainta dupe obligațiune" (subsc. *Sabiniu Dragomirescu*).

Spre completarea noțiunilor[s], reproducem și cele aflate în *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Ureche: „În Știrbei se află două biserici, una închinată cuvioasei Paraschiva, se zice a fi făcută la 1560; într-însa sînt pe păreți portretele lui Constantin Buzescu și familia:

Constantin Buzescu cu soția sa și cu trei fii, anume: Preda, Radu și Constantin.

Șerban, vel vornic Știrbei, ginerele lui Constantin Buzescu.
Păuna, fiica lui Constantin Buzescu.

În a treia biserică sau tindă se află două morminte, dasupra cu lespezi de piatră scrise cu litere slavone, care nu s-au putut descifra. A doua biserică din Știrbei este clădită la 1851 de Nicolaie Gheorghiu și de Prințul B. Știrbei".

[60] Învățătorului care funcționa pe la 1874 în Străjești (plasa Oltului de Sus), i s-a părut că „cercetînd *scrupulos cu de-amănuntul*, nu s-a putut dovedi în această comună din antichitate nimic de văzut". Cei cari au întocmit *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Ureche, n-au desprețuit însă a semnala „o biserică în mahalaua din vale, înființată la 1733 de Constantin Buzescu și soția sa Maria și restaurată de locuitori, precum și alta în mahalaua din deal, înființată la 1818 de Constantin Buzescu, fiiul celui de mai sus și restaurată de familia Darvaris; tot aci se află,

t dosarele noastre *u* anticarii între cari *x* Oltețul *y* cărei *sc.*: cărui *css.* *z om.* **s** *a* iar' **e, ex** *b* vom da *c* cu viia *d* fiiului **ex**; *am păstrat forma din* **s**, *deși este foarte rară în ansamblul edițiilor, pentru relevanța ei* *e* a Căluiului **s**: Căluiul **ex** *f* fondatori

g Nicolau *h* impenetrabile *i* ca să *k* șéde **s**, siede **ex** *l* păzită *m* dacă *n* adaoge *o* veștmintele *sc.*: vestmintele **s**, vesmintele **ex** *p* după *q* opincele *r* lepădindu-o *s* noțiunelor

În aceste diverse localități, în mănăstirea Căluiului[m][61], în schitul

m Căluiul

---

pe piatra mormîntală[t] a acestui din urmă Constantin Buzescu, următoarea inscripțiune[u] :

Buzeștii ce din vechime
Pentru țară s-au jertfit,
S-au sfîrșit acum prin mine,
Precum Domnul a voit ;
Căci odraslă bărbătească
Din mine n-au rămas,
Ci numai de femeiască,
Două fiice-iubite las,
Rămîind spre pomenire
Niște semne și lucrări
Numai doar' din auzire
Și din alte întîmplări.
Oasele cele trudite
Aicea se odihnesc
Sub pămînt acoperite
De piatra ce le[x] păzesc.
Iartă dar, iubite frate,
Cel ce vei vrea să citești,
Blagoslovind întru toate
Pre rumânașii Buzești.
Smeritul Constantin Buzescu
Sfîrșitul neamului său,
Leat 1831, ianuarie 31[y]."

Biserica din mahalaua din vale în comuna Străjeștii are următoarea pisanie : „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiiului și cu săvîrșirea Duhului Sfînt, ziditu-s-au această sfîntă și dumnezeiască biserică și precum cu toate podoabele ei din temelie, întru cinstirea și lauda prea Sfintei Troițe, cu cheltuiala dumnealui, jupîn Constantin Buzescu, și a dumneaei, jupîniței Mariei, și a coconilor domnealor, Niculaie și Ilie, în zilele prea înălțatului împărat Carol ⟨al⟩ VI-lea, a căria începere a fost la anul 1733, mai în 8.

[61] Raportul din comuna *Căluiul* (plasa Oltețul) conține cele următoare, de coprins geologico-archeologic : „În coprinsul acestei comune, Căluiul, s-au găsit și se găsesc chiar și astăzi niște insecte (?), care se numesc scoici, rămase din acel (?) diluviu ; aceste insecte sînt făcute în formă de elipse. Unii din acești locuitori spun că s-au găsit pe la 1872, *oase de jidovi*, pe care le au sigilat și le au înaintat tot în acel an 1872 prefecturei. În această comună Căluiul se află și *o mănăstire* cu hramul St-ului[z] Nicolaie, făcută din timpul lui Mihai Viteazul și este împrejurată cu zid de cărămidă, unde stau și oasele Buzeștilor și banul Craiovei, ale căror cadavre sînt înmormîntate chiar aici la mănăstire. Buzeștii sînt băgați în stană de piatră dinaintea mănăstirii ; pe piatră este scris

t mormîntale *u* inscripție *x* se *y după dată, în* **ex** *urmează* : (N B. Vezi adausul de la pag. 35) *text inserat de noi în continuarea notei 61, chiar dacă* **e** *și* **s** *nu îl conțin* *z* s-tul

ruinat din Stănești[62], trăiesc încă vii amintirile Buzeștilor, păstrate pe *pisanii* sau dedicațiuni murale[n], pe lespezi mormîntale, pe chipuri zugrăvite cu penel aspru dar caracteristic, d-a lungul păreților. Între locuitori însă, în poporul cu viață se păstrează chiar sufletul timpilor eroici în care au trăit Buzeștii și frații lor de arme.

Spre a vă da o dovadă, domnilor, permiteți-mi a termina această prea răpede[o] schiță cu fragmente dintr-un cîntic bătrînesc din acele epoce de glorie, pe care eu însumi l-am cules din gura unui unchiaș[p] de la Străjești[63].

„Asupra Caralelor,
șesul Măgurelelor,
în drumul Bucureștilor,

n murali *o* răpide *p* unchiasiu **ex**, unchĭéș **s**, *cu a redat prin* é

---

cu litere slavonești. Toate aceste obiecte se află spre apus. Distanța de la comună și pînă la acele obiecte este ca de doi kilometri aproximativ. Comuna este așezată pe loc șes la gura văii mănăstirii[a]" (subsc. *I. Cunescu*). În *anexa O* am dat[b] descripțiunea mănăstirii Căluiului, de pre notele ce însumi le-am cules la fața locului în anul 1861.

[62] Asupra mănăstirii[a] *Stănești* din județul Vîlcea, fundațiune[c] a familiei Buzeștilor, care a stat închinată cîteva sute de ani la patriarhia din Alexandria Egiptului, am prezentat Ministerului Instrucțiunii Publice un raport amănunțit, carele a fost și tipărit în foaia *Columna lui Traian* a d-lui B. P. Hasdeu, anul IV (1873), no. 10 și 11.

[63] Acest cîntic l-am scris cu destulă anevoință de pre spusa îngînată a unui bătrîn lăutar țigan din Străjești, pe care, la 17 septemvrie[d] 1861, îl chemasem în schitul Mamu. El spunea că asemenea[e] cîntice știuse multe răposații lăutari[f] mai vechi decît dînsul, cari le cîntau întotdauna boierilor Buzești, ce au perit de 30 de ani și mai bine. Voi transcrie aci[g] și urmarea fragmentată a acestui cîntic, cu observațiuni asupra stării în care el ne a parvenit la cunoștință. De acu însă voi deștepta luarea aminte a cititorului, spre a nu confunda[h] pe domnitorul Mihai vodă din cîntic cu Mihai Viteazul ; trebuie să fie vorba de Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul (1611—16, 1617—23). Voi[i] emite apoi tot aci cîteva observațiuni asupra limbei și a originei acestui cîntic.

Mai întîi, iată cum urmează faptele narate în legenda poporană :

. . . .

— Iar Căpleștii ca cînii,
și Buzeștii ca lupii,
pizmă pe Radu c-avea ;
unde-așa că-mi auzea,
felinarul aprindea,
de subțiori că mi-l lua,
la odihnă îl ducea,

a mănăstirei *b* voi da *c* fondațiune *d* septembre *e* de asemene *f* lăutarii **e** *g* voi transcrie aci **s** : în anexa P voi transcrie *h* confunde *i înainte de* voi emite, **ex** *adaugă* (*în anexa* P) : Notă asupra cîntecului poporan despre Radu Calomfirescu și frații Buzești. La nota 64 din textul cuvîntărei inițiale ce rezume informațiunile și studiele din această publicațiune, am promis a transcrie aci urmarea cînticului lui citat la finele cuvîntării și a o reproduce în starea fragmentare în care eu am cules-o, acum optsprezece ani, din rostirea îngînată a lăutarului țigan de la Străjești.

multe corturi sînt întinse;
5 multe sînt, mărunte sînt;
multe sînt de ipingele,

---

cam pe gheaţă[k] lunecoasă,
255 în coada heleşteului.
Cînd la gheaţă c-ajungea
felinarul şi-l stingea
şi Radu nu mai vedea;
jos pe gheaţă mi-şi cădea
260 toţi pe el se grămădea.
Dar Radu ce mi-şi făcea?
— Nici o armă nu-şi avea;
daca[l] vedea şi vedea,
cizma din picior trăgea;
265 pînă din carîmb sărea;
de ei de se apăra,
şi pe Nedea că-l striga:
— „Nedeo, Nedeo, sluga mea!
Adă-mi, Nedeo, paloşul
270 în pustiia Caracalul (?)
....
„De trei ori pe trei locuri (?)"
....
— Dară Nedea ce-mi făcea? —
El legat că mi-ţi şedea
cu trei ştreanguri de mătase,
275 împletite-n cîte şase.
El glăscioru-l auzea
şi din gură că-i zicea:
„Radule, stăpînul meu,
nu se cată sluga la beţie,
280 ci se cată la trezvie;
aseară cînd te-mbătaşi
de mine nu întrebaşi.
— D-aci Radu ce-mi făcea?
Fuga la gard că mi-şi da,
285 mîna pe proptea punea,
şi de ea că mi-şi trăgea;
din gheaţă că mi-o scotea;
dar din cui că nu putea.
....
290 Capu-ntr-o tipsie punea
şi la Mihai vodă-l ducea:
— „Bună vreme, Mihai vodă,
....
Cam c-o floare, c-o neramză,
....

---

[k] ghiacia e, ex, *însă peste două versuri apare grafia* ghiatia, *ca o dovadă a omofoniei grupurilor* ci *şi* ti *în cuvinte de origine latină, în care aceste grupuri au evoluat fonetic la* [ts]

[l] dacă

dar mai multe de burci negre,
de burci negre, tătăreşti;
dai cu glonţul, nu izbeşti!

Căci cu capul Radului,
295 Al Calofirescului."
— Maică-sa că-i auzea,
aşa din gură zicea:
— „Maică, maică, Mihai vodă
Nu te ierte Dumnezeu
300 că tăiaşi pe frate-tău."
Mihai vodă că-mi zicea:
— „Să mor necuminecat
şi de popă neiertat,
că tu, maică, nu mi-ai spus
305 că mi-era Radu fraţior;
că el mă scotea la zor.
........................"

Este învederat că aceeaşi legendă despre mişeleasca ucidere a Radului Calomfirescu de către fraţii Buzeşti şi fraţii Căpleşti[m] se află reprodusă în balada lui Radu Calomfirescu, publicată de d-l V. Alecsandri[n] în *Poeziile poporane ale românilor*, edit. din Bucureşti, 1886, pag. 196—199. Forma însă este mult mai îngrijită şi mai corectă, versurile mai bine cadenţate, naraţiunea mai cu şir şi chiar oarecum diferită, în versiunea d-lui Alecsandri[n]. Cît despre lăutarul meu din Străjeşti, el nu păstrase decît o foarte încurcată amintire despre acest cîntic bătrînesc, astfel încît nici şirul povestii nu era clar în spusele lui, nici versurile nu se întemeiau[o] cu vreo regulă oarecare, pe număr de silabe sau pe accentuaţiune sau pe rimă. Foarte adesea el recurgea la adause[p] de cuvinte inutile, pe cari le am putea numi *proptele* ale versului, precum sînt dubitativul *cred* în versurile 58 şi aiurea, superfetaţiunea apelativă *măre*, în versurile 59, 62, 64 etc., vocativul *maică*, repeţit d-a rîndul în versurile 149, 152, 154, 155, 156 şi altele.

Un ce iar foarte curios sub raportul limbei în această dăulată poemă, astfel cum am cules-o eu, este întrebuinţarea unor ziceri de provenienţă misterioasă, perdute din uz şi mai că am putea zice fără înţeles determinat în graiul nostru de azi; cum, bunăoară, adverbul *savai* (vers. 175), care pare a însemna *cam (à peu près)* şi apoi cualificativul, foarte straniu ca sunet şi ca formă, *arsăşi* din versurile 87 şi 202.

Socotim de prisos a ne mai opri asupra unor reale frumuseţi poetice răspîndite în această operă populară, frumuseţi pe care cititorul le va distinge şi le va admira pe cît ele merită, chiar în această confuză şi zdrumicată baladă. Acelea, dacă nu mă înşel, covîrşesc, în multe locuri, prin originalitatea lor genuină, stilul şi forma baladei publicată de d-l V. Alecsandri[n].

Asemeni curios este că faptul legendar pe care se bazează acest cîntic[q] nu se află relatat în nici unul din istoricii şi cronicarii timpului, în nici un document scris din cele cunoscute pînă astăzi.

Nu putem crede încă că tradiţiunea poporului să fie cu totul fără temei, nici întru ceea ce priveşte uciderea prin trădare a Calomfirescului

[m] Căpleştii s [n] Alexandri [o] se-ntemeiau, [p] adaose [q] acest cîntic s: aceste cîntece

La mijloc de cortuleţe
este-un cort mare, rotat
cu creştetul nerămzat
cu maiugul de argint,
ce n-am văzut de cînd sînt !

---

de către fraţii Buzeşti şi Căpleşti, nici rudirea eroului cu acel Mihai vodă din balada noastră, căruia versiunea d-lui Alecsandri[r] îi zice şi Mihnea şi Mircea în cursul naraţiunii. Dacă încă de ⟨la⟩ începutul acestei note[s] ne am grăbit a declara că acel domn trebuie să fi fost Radu Mihnea, dintre anii 1611 şi 1623, temei ne a fost foarte însemnata notă a lui Nicolaie Bălcescu *(Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul,* Bucureşti, 1878, pag. 108), care sună aşa :

„De la această solie în Ardeal (cînd Mihai vodă Viteazul, în toamna anului 1595, trămite pe boierii săi, Stroie Buzescu şi Radu Calomfirescu, în Ardeal la nunta principelui Sigismund Batori[t]), documentele istorice pierd din vedere pe viteazul Radu din Calomfireşti, pe care-l[u] văzurăm înapoi strălucindu-se în războaiele cu tătarii ; dară[x] un cîntic[q] vechi popular ni-l arată rivalizînd necurmat în vitejie cu Buzeştii amîndoi şi Căpleştii cîteşitrei, fruntea boierilor şi domnii războaielor, pînă-n[y] zilele lui Radu vodă, feciorul lui Mihnea Turcitul (1611). Atunci întîmplîndu-se ca tătarii să vină să robească moşiile, casa şi pe mama bătrînă a lui Radu din Calomfireşti, el aleargă la domn, cerînd ajutor pe Buzeşti şi pe Căpleşti. Domnul refuzîndu-i ajutorul[z], atunci el, însoţit de dreapta lui slugă Nedea şi de vro[a] cîţiva oameni, se aruncă asupra tătarilor. În bătaie, Nedea striga stăpînului său : „Taie, că nu e aci pe boierie, ci este pe vitejie ; taie marginile şi eu voi tăia mijloacele." Tătarii fură învinşi şi Calomfirescu îşi mîntui pe muma sa. La întorsul său întîmpină[b] în cale pe Buzeşti şi pe Căpleşti, cari-l omoară şi duc trupul lui Mihnea vodă, zicîndu-i că de trăia, îl scotea din domnie. Muma Calomfirescului, auzind de uciderea fiiului său, aleargă la domn cu multe zapise prin care se dovedea că Calomfirescu îi[c] era frate. Atunci domnul făcînd divan, judică[d] pe Buzeşti şi pe Căpleşti şi porunci de li se tăie capul. Dintr-acest cîntic se vede dar că Calomfirescu a fost feciorul lui Mihnea Turcitul, care însoţi pe Sinan în Ţara Românească. Poate fiiul şi tatăl şi-au încrucişat paloşele la Călugăreni, fără a se cunoaşte. Poate glonţul Calomfirescului trînti la pămînt pe lepădatul Mihnea, în luarea Tîrgoviştei !"

Cu toate deducţiunile ilustrului nostru istoric, tot rămîne mare îndoinţă asupra momentului, cînd a putut să se petreacă scena de omor a Calomfirescului, povestită de legenda populară, şi cari au fost acei fraţi Buzeşti, ucigaşii Radului Calomfirescul.

Poate că în vreo zi, vechi documente de familie, aşa numeroase şi aşa puţin cunoscute pînă acum la noi, vor veni să reverse ceva mai multă lumină asupra acestui fapt, care
de n-ar fi
nu s-ar povesti.

r Alexandri *s* de începutul acestei note **s** : de în sus, citata notă *t* Bathori *u* îl *x om.* **s** *y* pînă în *z* ajutoru, *care poate reprezenta o formă nearticulată dar şi omiterea involuntară a articolului hotărît* -l, *cum pare să sugereze lecţiunea din* **s** *a* vreo *b formă de perfect, după cum arată accentul pe litera finală* (-à) *c* -i *d* judecă

cu streji albe de mătase[q]
împletite-n cîte şase.
Iar sub cort cine mi-ţi şade ?
Şade domnul Mihai vodă,
Cu Buzeştii amîndoi
şi Căpleşti⟨i⟩ cîteşitrei
şi Nica căpitanul
care-a stăpînit divanul,
popa Stoica din Fărcaşi,
care sare şapte paşi,
moşul fărcăşenilor ;
ştie seama oştilor,
cred, şi pe-a[r] războaielor,
car'[s] s-a lăsat de popie
şi s-a-apucat de vitejie
şi de mare mişelie
şi-a urît biserica
şi-a-ndrăgit săbioara
şi-a urît ciocanele
şi a-ncins[t] pistoalele ;
lasă toaca netocată,
pleacă la război să se bată.[64]

q mătasĕ **s** (= -ă) *r* p-a *s* care *t* a încins **s**

---

[64] Profit de această originală[e] caracteristică poetizată de popor, a căpitanului Fărcaş, soţ de arme a lui Mihai Viteazul, spre a reproduce raportul învăţătorului din *Fărcaşe*[f] (plasa Ocolului) : „Această comună se află situată pe muchea malului drept al Oltului vechi, părăsindu-şi matca sa din vremile vechi, fiindcă acest rîu are comunicaţie[g] prin coprinsul acestei comune. Spre răsărit se mărgineşte cu comuna Stoieneşti[h] şi Drăgăneştii, spre apus cu comuna Caracalul şi Hotăranii, spre miazănoapte cu comuna Comanii şi Hotărani, spre miazăzi cu comuna Comanca. De pe cercetările făcute prin bătrînii comunei despre vechile aşezăminte ce se crede a fi rămase de la strămoşii noştri romanii[i], s-au găsit cele cuprinse mai jos : despre comuna Stoieneşti[h] în Fărcaşul de Jos a fost din vechime *o strajă*, care poartă şi chiar acuma numele de *Lazaret* ; aceasta este de cînd cu *cîrjaliii*[k], *robia Haţegului*, şi se află[l] pe muchea dealului mătcii Oltului vechi, între Stoieneşti şi Fărcaşul de Jos, ce-i mai zice şi *Cătunul*. Despre apus de această comună, *două măguri* : una se află în viile *Fărcăşenilor de Sus* ; înălţimea sa este de 4 stînjeni, lărgimea la bază este de 10 stînj., iar cealaltă este mai mică, avînd înălţimea[m] sa de 2 stînj., lăţimea la bază de 7 stînj. şi se află situată despre oraşul Caracalul, în drumul Caracalului. Toate acele zise mai sus se află situate în Fărcaşul de Sus. Iar în Fărcaşul de Mijloc se mai află *o măgură* cu numele de *Măgura Fărcăşanului*, care se află despre miazăzi şi hotăreşte[n] moşia comunei Comanca ; mărimea sa este : înaltă de 3 stînj., lăţimea la bază de 10 stînj. În cîmpia Scorii despre miazănoapte de această

e originale *f* Fărcaşe *sc.* : Farcaşe **s**, Farcaşele *g* comunicaţia *h* Stoieneştii *i* romanii *sc.* : românii *ess.* *k* cîrjalii **s**, *notaţie diferită de cea de pl. neart.* (iĭ) *l* se afla **s**, *din neatenţie* *m* nălţimea *n* hotărăşte

Mihai vodă ce-mi făcea?
Frumoasă masă-ntindea
şi bea şi se veselea;
cînd căta cam de o parte
şi se uita drept în vale,
cam despre soare-răsare,
tare-mi vine şi-mi soseşte
cred, Radu Calofirescu.
Mihai vodă ce-mi făcea?
De la masă se scula
şi la vale se uita;
mare pulbere vedea;
„Boieri! — din gură zicea —[u]
d-o fi pulbere de drum,
sus, mai sus că s-o-nălţa,
cu nori albi s-o-amesteca[x];
iar d-o fi ceaţă din cer,
jos, mai jos că s-o lăsa,
pe vălcele o-negura”.
Nici cuvîntu'[y] nu-obîrşea,
iacă Radu că sosea,
cred, Radu Calofirescu,
măre, din Calofireşti,
p-un cal roib cam pintenog;
pintenog mi-este din piezi,

[u] boierii din gură-i zicea [x] s-a-amestica [y] cuvîntu' *sc.*: cuvîntu **ex**, *cu* u *etimologizant, de la care îl preia mecanic* **s**, *introducînd însă şi cratimă între* nu *şi* obîrşea

---

comună se afla în vremile vechi o *tabără* de oaste turcească, care şi acum[o] se văd gropile de un grajd[p] de cai, de aşezămîntul lor şi altele. În matca Oltului vechi a fost din vechime *sat* şi o *biserică veche*, unde chiar acum[o] se văd ruine şi gropi de sate şi altele; iar acuma se află în urma acestui sat pădure foarte mare cu copaci, grosimea ca de 12 palme; toate acestea se află despre miazănoapte de această comună. *Casele lui Popa Stoica* se află despre miazănoapte de Fărcaşul de Mijloc, situate pe muchea dealului mătcii Oltului vechi, unde acum[o] se află pe baza[q] lor zidite, casele zidite de cucoana Tinca Fărcăşanca[r]. Acest Popa Stoica a fost un om brav, care s-a bătut în vremile sale cu turcii şi i-a răzbit în mai multe rînduri; şi chiar astăzi se aude vorbind despre dînsul prin poporul român, că zic c-a[s] fost un om foarte curagios şi minunat; care despre sfinţia[t] sa se vorbeşte prin mai multe istorii şi se cîntă şi de către popor, adică zicînd: *Popa Stoica din Fărcaş, sare de şapte paşi şi iese din liturghie şi taie la turci o miie.* Se mai află o tablă de piatră, lungimea ca de 1 1/2 stînj., lăţimea de 5 palme, în care sînt scrise numele doamnei Bălaşa soţia (? fiica) domnului Brîncoveanu, care se află la cişmeaua de zid de cărămidă a d-lui Fărcăşanu (subsc. *I. Eliescu*[u]).

București, 1877

[o] acuma [p] grajdiu, *grafie notînd palatalizarea consoanei finale* [q] basea **ex** (= bazea) [r] Fărcăşénca [s] Farcasianca **e, ex**, *de unde se vede limpede valoarea de* a *a lui* é [t] sînţia [u] Elliescu

măre, şi cu ochii verzi;
dar nu vine cum se vine,
şi el, măre, că mi-şi vine
cu suliţa-ncrucişată,
sania-n baieri lăsată
şi-n cap făr' de comanac:
din greu război mi-e scăpat.
Domnul Mihai de-l vedea,
din guriţă-aşa-i zicea:
„Descalică, măi Radule,
măi Calofirescule!”
Radu din gură grăia:
„Hei! Doamne, Măria ta,
n-am venit eu ca să beau,
ca să beau şi să mănînc;
ci eu, Doamne, am venit
să-mi dai oşti într-ajutor,
să scot robi de la tătari;
că ştii, Doamne, ori nu ştii
c-au întrat[z] tătarii-n ţară
şi-au robit marginea toată,
Bucureştii jumătate
şi-au ajuns în sat la noi,
la noi la Calofireşti
şi mie că mi-au robit
arsăşi măiculiţa mea,
dalbă coconiţa mea
şi dalbii de coconaşi,
împrejur de megiaşi
şi negrii de ţigănaşi”.
D-aci Mihai ce făcea?
Unde-aşa că-l auzea,
lui milă i se făcea,
oaste-ntr-ajutor că-i da.
Şi ce oaste că mi-i da?
Pe Buzeştii amîndoi
şi Căpleştii cîte trei;
şi iar pe Nica căpitanul,
care-a cîrmuit divanul;
popa Stoica din Fărcaşi,
care sare şapte paşi,
moşul fărcăşenilor:
ştie seama oştilor,
cred, şi p-a războaielor;
car'[a] s-a lăsat de popie
şi s-a apucat de vitejie
şi de mare mişelie;
şi-a urît biserica
şi-a-ndrăgit săbioara;

[z] intrat **ex**, *cu ambele posibilităţi de interpretare*: i *sau* î [a] care

și-a urît ciocanele
și a-ncins pistoalele;
lasă toaca netocată,
pleacă la război să se bată!
Dindărăt că mi-i lua
și la război că-i ducea;
de război se apuca
și-așa din gură zicea:
„— Hoților Buzeștilor,
cînilor Căpleștilor,
să-mi păziți marginile,
c-o să tai mijloacele,
că le țiu soroacele.
Ce mi-o scăpa de la mine,
de la voi să nu mai scape,
că voi mie nu-mi scăpați
nici în cer, nici în pămînt,
nici în gaură[b] de șarpe".
D-aici Radu ce-mi făcea?
El bine că se gătea
și-n război că mi-ți intra,
numai el singur intra,
cu Nedea slugulița,
slugă bună și-nțeleaptă.
D-aci pe război că se chitea,
trei zile că mi-i tăia
și-i[c] tăia de-i zădărea;
toți robii că mi-i scotea,
iar cocoana n-o găsea.
Dacă el așa vedea,
așa din gură zicea:
„— Nu știu, ochii mi-a-mpăiejenit
ori murgul mi-a nebunit
au paloșul în sînge s-a spurcat;
poate că pe ea mi-am tăiat!"
Maică-sa că-l auzea
din guriță-așa-i zicea:
„— Radule, voinicul maichii,[d]
taci, maică, nu te-ntrista,
nu-ți face inimă rea,
că pe ea nu ți-ai tăiat-o,
ci pe ea, maic',a luat-o
cel mîrzac bătrîn,
bătrîn, maică, și cam spîn,
cu trei fire, maică,-n barbă
și cu trei, maică,-n mustață".
Radu, dacă-mi auzea,
lui mai bine că-i părea
și pe cal încăleca,

---

[b] gură s *din neatenție* [c] ii [d] maichi s, *preluare mecanică a lui* máichi *din* ex, *unde* -i *notează un* i *plenison; grafie obișnuită în* ex *pentru astfel de cazuri*

mîna-n buzunar băga
și ocheanul că-l scotea,
pe ochean că se uita
și pe mîrzac își zărea,
frate, măre, cam departe,
unde Dunărea cotește
și tufele se rărește.
El, dac'așa că vedea
lui mai bine că-i părea,
ocheanul mi-l pitula,
gîrbaciul[e] că mi⟨-l⟩ trăgea
gîrbaciul[e] de bumbăcel,
cu sfîrcul de aurel
și pe murgu-l atingea;
nainte murgul trecea
savai cale d-o prînzare.
Stătea-n drum d-a curmezișul,
pe mîrzac îl adăsta
pînă mîrzacul venea;
dacă pe el l-ajungea,
Radu din gură-i grăia:
. . . .
El cu mîndra lui vorbea
și din gură-așa-i zicea:
„— Arsăși mîndrulița mea!
ce ție că ți-a venit
de pe mine m-ai urît
și mîrzacu-ai îndrăgit?"
Dar ea din gură-așa-i zicea:
„— Radule, soția mea,
nu-mi vorbi mie așa;
ci tu, măre, te păzește
că mi-e procletul stîngaci;
el cu stînga că va da
și pe tine te-o strica".
Cînd Radul că-mi auzea,
el mai rău se necăjea,
cu mîrzac s-alătura,
buzduganul că-l trăgea,
și în piept că-l azvîrlea,
de pe cal îl povîrnea;
apoi paloșul trăgea
și cu mîndra lui vorbea:
„— Arsăși mîndrulița mea,
ia pleacă-ți, fată, capul
c-o să-mi tai eu mîrzacul".
Dar ea din gură că-mi[f] zicea:
„— Nu pot capul ca să-l plec,
că cosița mi-a-nodat

---

[e] gôrbacĭul s, *deci trisilabic, astfel încît am crezut îndreptățită conjectura, în acord* **cu** *contextul, de altfel* [f] ce'mi s, *interpretînd, poate, greșit* co *din* **ex**

și de gît m-a atîrnat".
Cînd Radu-așa auzea,
cosița-întîi ⟨î⟩i[g] curma,
capul la mîrzac tăia,
nici de chilșug mi-l căta;
numai mîndra și-o lua,
mîna pe ea c-o punea
și-al doilea că se răpezea
și la spate o-arunca
și toți robii îi scotea.
la Mihai vodă-i ducea.
Mihai vodă de-i vedea,
tot mai bine că-i părea;
frumoasă masă-întindea
și bea și se veselea;
iar cînd fu despre beție,
despre mîndra veselie,
Radu Calofirescu
începu a cocăia.
Mihai vodă că-mi zicea:
,,— Hoților Buzeștilor,
cînilor Căpleștilor
și tu Nico căpitanul,
care-ai cîrmuit divanul;
popă Stoico din Fărcași,
care săi și șapte pași,
moșul fărcăneșilor,
ce știi seama oștilor,
cred, și pe-a[h] războaielor,
care-ai urît biserica
și-ai încins săbioara;
și-ai urît ciocanele
și-ai-ndrăgit[i] pistoalele;
lasă toaca netocată,
pleacă la război să se bată!
cum stați voi și vă uitați
și pe Radu nu-l luați
la odihnă să-l duceți,
că mi-e Radu ostenit
și din greu război venit".

. . . .

Mă opresc, domnilor, ca să nu vă obosesc preste măsură, cu toate că oboseală nu poate fi cînd pătrundem în sînul amintirilor din timpurile de glorie ale poporului nostru și asemenea amintiri ne sînt, desigur, cînticele lui bătrînești.

Fie ca aceste aspre răsunete ale epocelor de vitejie străbună, adunate de prin locurile unde, sub lespezi și sub movile, se odihnesc oasele atîtor eroi de odinioară, să inimeze astăzi pe români cu toată virtutea ce a răsărit, d-a lungul secolilor, în românescul județ al Romanaților!

[g] ⟨î⟩i sc. : 'i s, ex [h] p-a [i] si-ai 'ndragitu ex : și ai îndrăgit s

Anexe

A

Extracte din articolii asupra anticuităților din județul Romanați

de colonelul Vladimir de Blaremberg

RUINELE CARACALULUI

Din *Muzeul național, Gazetă literarie și industriale*, no. 7, miercuri, 18 martie 1836, anul I, fața 27 și 28.

La depărtare de un ceas și jumătate spre nord-ost de la orașul ce se numește acum Caracal, în partea meridionale a țării de sus, pe șesul unui deal în poalele căruia curge șerpuind o apă numită Tăzluiul, care se străcoară din smîrcurile ce încunjură această înălțime, se întind, ca niște delulețe, urmele unui vechi așezămînt de zidiri.

Un sat foarte mare, care se află așezat pe pămîntul de alăturea cu aceste ruine, deși poartă numele *Recica* și dă același nume locului de alăturea pe care se află vechiul așezămînt, dar' se dă acestui loc și numele de *Antina* sau *Tiia*.

Mulțimea de cărămizi, de table de pămînt ars ce se află răsipite într-acest loc, mușuroaiele ce ca niște talazuri îl încunjură și se întind mult pe laturile unei șosele vechi (drum făcut cu pietriș), care trece pe acolo îndreptîndu-se de la nord spre sud-est, dovedesc învederat ființa unui oraș ce într-o vreme a fost întins și în floare.

În surpările ce s-au întîmplat după vreme și în săpăturile ce s-au făcut într-adins la deosebite locuri ale acestor ruine, s-au găsit bucăți de vase de pămînt, basoreliefuri de piatră calcarie, lespezi de piatră cu inscripții latinești și monede romane de tot felul.

Dacă orașul ce acum se numește Caracalul, care se află mai la vale de ruinele mai sus zise, își trage numele de la împăratul roman ce se numea așa sau că această numire i s-a dat mai de curînd de turci, *Kara-Kale* sau *cetate neagră*, nu este fără temei a se privi acest loc ca adevăratul Caracala, al căruia nume închipuit de Antina sau Antonia din ziua de astăzi i se va fi păstrat prin tradiție de la numele propriu de Antonie Caracala.

Acest prinț, după ce a bătut pre goți, aflîndu-se la Buridava, oraș populat al Daciei, i-a dat numele său. Se arată a nu fi îndoială că această Buridava, colonizată de romani mai naintea venirei acestui prinț, se afla chiar la acest loc al ruinelor de cari vorbim și s-a numit mai la urmă Antonia[1] sau Caracala.

Cît despre orașul care acum poartă acest nume, nu numai că nu coprinde, într-o încunjurare de un ceas departe, nici un semn de monumenturi vechi, ci încă depărtarea ei de vestitul drum roman care merge drept la vechea Antonia sau adevăratul Caracal și poziția ei cea nesănătoasă într-un loc fără de apă de beut dovedesc că așezarea acolo a acestui oraș este mai de curînd.

Se poate însă ca locuitorii cei vechi ai Recicăi sau Antoninei de astăzi, după ce li s-a prăpădit orașul de năvălirile vandalilor, goților, hunilor și a vreo douăzeci altor popoare barbare, s-ar fi mutat mai la vale și s-ar fi așezat lîngă această singură băltoacă de apă, într-un cîmp mai de tot sterp, unde se află acum ridicate, în mijlocul a unor dîrămături de locașuri ce se zice că a fost adevăratul Caracala, cîteva căsuțe de cărămidă cari lesne se pot număra cu degetul. Este vrednic de însemnat că cele mai multe dintr-aceste locașuri, precum și toate bisericele orașului acestuia nou de acum sînt clădite cu cărămizi romane găsite în săpăturile de la Recica.

Starea ruinelor ce se sapă de locuitori ca să scoată cărămizi nu arată nescareva temelii în întindere sau vreun zid de lespezi de piatră care să poată dovedi temelii de ziduri de fortificație și apoi, fiindcă nu se află acolo vreun șanț sau vreun semn de încunjurare cu zid, se vede că locul acela nu a fost fortificat. Dară aflîndu-se așezat pe poalele unei înălțimi încunjurate de smîrcuri, acest loc este apărat firește.

Un părete de zid care stă încă în puntul cel mai nalt dintr-acest loc se vede că este o parte dintr-un turn singuratic.

---

[1] Împăratul Iustinian, după ce a bătut aproape de Palus-Meotides nația sarmată a antelor, a socotit să-i lase să locuiască în Dacia. S-ar putea da cu socoteală că această nație și-a ales Buridava, ce se numise Caracala, în anul 212 și că i-a păzit numele Antina de la al VI-lea veac.

CELEIUL

Din *Muzeul național, Gazetă literarie și industriale*, no. 9, miercuri, 8 aprilie 1836, anul I, fața 34, 35 și 36.

Urmele a două așezăminturi vechi cari se văd încă pînă în ziua de astăzi pe marginele Dunărei și cari au fost puse cam în drept unul altuia, d-o parte în Bulgaria, sub nume de Ghighi, și de altă parte în țara de sus, sub nume de *Celei*, se pare că au fost două cetăți romane ce slujeau spre apărarea unui pod vechi peste Dunăre, care pod se socotește că s-a fost clădit de coloniile romane după ce au luat Dacia sub a lor stăpînire și care sfărmîndu-se atunci îndată s-a prenoit la același loc în vremea unei expediții a marelui Costandin împotriva scitilor în veacul al patrulea.

Nici o părere temeinică nu se poate da despre felurimea vechiului așezămînt al Celeiului, ale căruia ruine, ce se află mai ridicate din fața pămîntului, înfățișează un stîlp de zid, parte dintr-un cerc. Așezări regulate și sistematice de piatră tăiată, împestrițată cu cărămizi mari de cari se văd și la temeliile zidurilor de îngrădire, dovedesc deosebita îngrijire cu care s-a fost clădit într-acea vreme această cetățuie.

ȘTIRI DIN LĂÎNTRU

Din *Curierul rumânesc, Gazetă politică și comerciale*, no. 48, vineri, 31 iulie 1836, anul VII, fața 191.

Miercuri, 22 iulie, d-l mare vornic din lăîntru s-a întors în capitală după o călătorie de patru zile. Îndatoririle slujbei ceruseră înfățișarea Domniii sale în centrul cîtorva județe ale României mici.

Îndată după sosirea Domniei lui la Craiova, s-a dus fără întîrziere în piața tîrgului ca să se asigureze de starea trebuincioaselor de hrană și de altele de întîia trebuință în oraș; cercetă caldarîmul cel nou; după aceea, înțelegîndu-se cu cîrmuitorul asupra deosebitelor băgări de seamă ce a făcut în această călătorie, s-a dus la Cerneți și d-acolo la locul unde este să se așeze noul oraș Severin. Cererile ce au făcut locuitorii pentru alegerea acestui loc, împiedicînd pînă acum punerea în lucrare a scopurilor M. S. Prințul stăpînitor pentru întemeierea acestui oraș la marginea Dunărei, d-l marele vornic cu înfățișarea sa și observațiile cele înțelepte a dat sfîrșit acestor neînvoieli, prin mulțumirea de obște și însemnă singur locul cel mai bun pentru întinderea orașului viitor.

Domnul marele vornic a cercetat și temnița Cernețului, precum și deosebite ramuri ale administrațiunei locale.

Curînd după aceea plecînd, trecu prin județul Romanați; la trecerea sa prin Caracal, unde cercetă mai cu seamă caldarîmul cel nou al celor mai însemnate ulițe ale orașului, cîrmuitorul județului, d-l Coțofeanu, și prezidentul, d-l Petrache Obedeanu, au rugat prea mult pe d-l marele vornic d-a vizita ruinele vechei colonii romane, ca la o jumătate de ceas departe de oraș. La vederea măgurilor ce se întind în lungul șoselei romane și a căror adevărată întrebuințare prin nici o tradiție nu s-a descoperit pînă acum locuitorilor, d-l marele vornic, socotindu-le de morminte vechi, a gîndit să pună cîndva să sape cîteva în folosul Muzeului Național. Pentru aceasta se și găsi cu cale să se facă îndată cercare.

După cîteva ceasuri, 25 de locuitori adunați pe dată, deschiseră două movili din cele mai ridicate.

Izbînda cea mai desăvîrșită și cea mai neașteptată încoronă această întreprindere îndrăzneață.

Descripția frumosului sarcofag de piatră aflat în cea mai mare movilă, și a gropiștei de cărămizi găsită în a doua movilă se va da prin *Muzeul național*, la no. viitor.

MORMÎNT VECHI GĂSIT ÎN ROMÂNIA CEA MICĂ

Din *Muzeul național, Gazetă literarie și industriale*, no. 24, miercuri, 5 august 1836, anul I, fața 93 și 94.

În numărul 48 al *Curierului rumânesc* s-a văzut relația călătoriei ce a făcut într-aceste zile domnul marele vornic din lăîntru și interesantele descoperiri archeologice ce s-au făcut la trecerea domniei lui prin Caracal, unde o norocire din cele mai nenădejduite a încoronat cu izbutire lucrarea la deschiderea a două movili din cele ce se află pe locurile unde erau odată așezate coloniile noastre romane.

S-a zis că o descripție cu de-amăruntul se va publica despre lucrarea ce s-a făcut și rezultatul ce s-a dobîndit la săparea acelor movile. Ne grăbim a publica această descripție, cu atîta mai mult că vedem că curiozitatea obștească o cere cu multă dorire.

Lucrătorii ce s-au chemat ca să sape și să deschidă aceste movile cari se află pe lîngă șoseaua romană ce duce la ruinele Antinei (vezi articolul ce vorbește despre aceasta, no. 7 al acestui jurnal) s-au împărțit în două cete și au început să deschidă două movili, ce au fost adesea de deosebite mărimi; cea dîntîi era de nouă picioare, cealaltă de șase picioare de naltă la centru.

Să vorbim mai întîi de cea mai mare dintre aceste movili, care este și cea mai interesante.

Făcîndu-se un șanț larg în curmezișul movilei, lucrătorii deteră mai întîi peste un zid în patru colțuri, făcut în chip de mormînt boltit și acoperit cu pămînt; această zidire era alcătuită de cărămizi mari așezate una peste alta fără var sau altfel de mocirlă. Scoțînd după aceea vreo sută de acele cărămizi, deteră peste unul din colțurile unei pietre mari, care dezvelindu-se îndată din pămînt, se văzu un frumos sarcofag (cușciug) făcut d-întreg dintr-o lespede pe piatră calcarie (de var). Forma acestui sarcofag se înfățișează aici prin figura no. I.

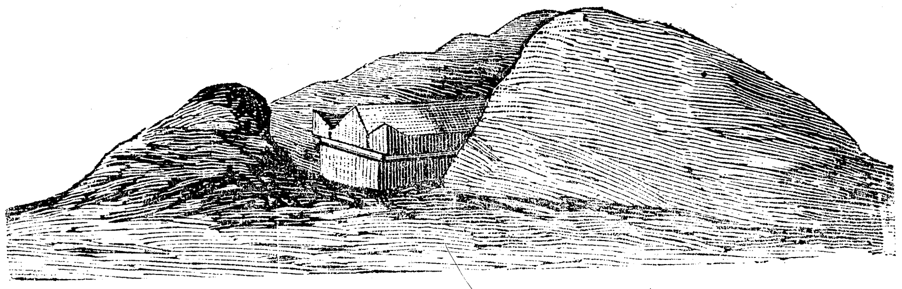

Lungimea lui este de opt picioare de Viena, lărgimea de trei picioare și patru degete și înălțimea de patru picioare și opt degete. Patru scobe de fier bătute și înțepenite în piatră cu plumb țineau capacul lipit cu partea cea de jos a sarcofagului. Scoțîndu-se aceste scoabe și dezlipindu-se masticul care astupa crăpăturile între capac și marginele de sus ale sarcofagului, se ridică capacul și se descoperi în sarcofag un schelet de om prea bine păstrat.

Figura ⟨a⟩ II-a înfățișează scheletul precum era atunci așezat. Iacă cercetarea ce s-a făcut dupe aceea cu de-amăruntul.

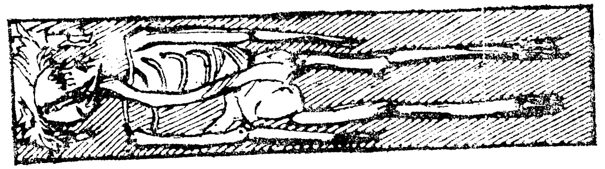

Trupul era așezat în fundul mormîntului pe scînduri. Așternutul său era compus de frunze de dafin, de cari erau crăci multe întregi, și cele ce se aflau sub capul răposatului erau foarte bine păstrate. Părțile cărnoase se făcuse țărînă, dară se vedea că tot trupul și mai ales capul a fost bălsămit cu multă îngrijire. Ierburi de deosebite feluri erau răsipite pe unde fusese trebuință; rădăcină de iris (viorea) era în mare cătățime. În loc de veștminte se vedea pe unele părți ale trupului semne de o materie foarte subțire care aluneca pe degete cînd vrea cinevași să o apuce și se părea că a fost coperit cadavrul de la cap pînă la picioare. Capul, învelit într-un chip de săculeț, era încins cu cîteva cerculețe de lemn foarte subțiri, pe cari erau înșirate gogoloașe mici alcătuite de frunze de izmă sau de lotus, așternute una peste alta și învelite ca o gogoloașă. În curmezișul acestor cerculețe, cari se aflau așezate cu meșteșug și în simetrie, era o legătură de piele, pe care erau lipite frunze de aur în forma frunzelor de dafin. Frunze de același metal, în forma frunzei de stejar, erau răsipite alăturea și se părea că sînt dintr-o a doua cunună, pusă nu pe cap, ci alăturea cu răposatul.

Tot scheletul era prea bine păstrat; chiar din păr s-au găsit nestricate cîteva șuvițe făcute bucle, de față castanie închisă. Dinții erau albi și curați. În colțurile de jos ale mormîntului, se vedeau rămășițele de încălțăminte de piele, de o formă care nu se putea alege, căptușite cu cuie sau cu nasturi de fier, ale cărora căpățîni făceau feluri de fețe și se păreau a fi lucrate în sticlărie cu mult meșteșug.

O medalie de aramă foarte oxidată (ruginită) și de tot ștearsă, era pusă la gîtul mortului. Nici o inscripție nu s-a găsit la locul acela. Se vede că sarcofagul de care s-a vorbit a fost casa de veci a vreunei persoane însemnate în vîrstă de 20 sau 30 de ani. Se dă cu socoteală că trupul acestei persoane, care pentru deosebită cinste s-a fost bălsămit, a fost pus docamdată într-un cușciug de lemn și așezat pentru cîtăva vreme în mormîntul de cărămidă ce s-a găsit acolo alăturea și de care s-a vorbit mai sus ; iară mai tîrziu, așezîndu-se în sarcofagul de piatră, s-a închis într-însul împreună cu fundul cușciugului de lemn, fără de care cadavrul putea să se dessire ; păreții cușciugului de lemn se vede că au fost prea mult putreziți și nu s-au putut așeza în sarcofag. Cuiele ce s-au găsit în colțurile sarcofagului se vede că au fost din cușciugul cel de lemn care a putrezit.

Figura ⟨a⟩ 3-a înfățișează deschiderea de-a curmezișul a mormîntului care s-a descoperit în a doua movilă mai mică. Acest mormînt este zidit cu cărămizi foarte mari așezate fără mocirlă una peste alta cu bună rînduială și simetrie, încît să formeze boltă numai prin chipul așezării lor.

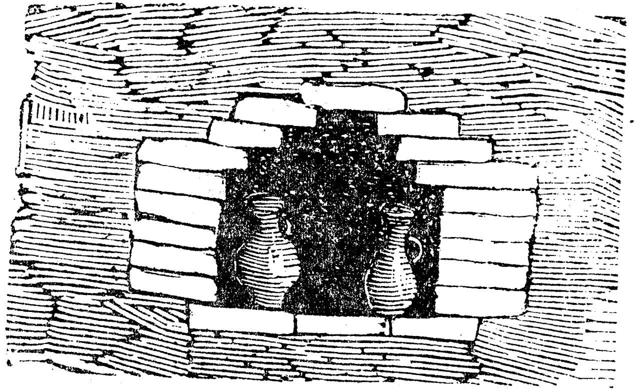

Aci într-acest mormînt se vede că a fost pus trupul unei muieri, care însă a putrezit de tot. Chiar oasele erau făcute țărînă. Doi cercei de aur, o stea simbolică de foi de același metal, bucăți de încălțăminte de plută, o medalie ștearsă, obolul obicinuit ce era hotărît pentru podarul iadului la trecerea peste rîul Acheron, două vase de pămînt prea bine păstrate și puse la picioarele răposatei — se vede că au fost acelea în care se adusese la groapă untuldelemn și apa de scăldare cu care se spăla și se ungea trupul mortului —, acestea sînt obiectele ce s-au găsit între rămășițele acestor răposați.

Lipsa de semne mai învederate și de temeie pozitive asupra acestor mormînturi și asupra oaselor ce s-au găsit într-însele ne face să ne oprim de a da vreo părere pînă ce niscariva descoperiri nouă ce așteptăm cu multă dorire de la d-l P. Obedeanu, care se află însărcinat a urma cu săparea ce s-a început la acele locuri, ne vor da temeiuri pe care să putem sprijini părerile ce vom pune înainte asupra acestei anticuități.

ANTICUITĂȚI PĂMÎNTENEȘTI

Din *Muzeul național*..., no. 8, noiembrie 1837, anul ⟨al⟩ II-lea.

Articolul I

Domnul banul M. Ghica, marele dvornic al celor din lăîntru, dimpreună cu d-l Blaremberg, inginerul statului, au făcut în trecutele zile o călătorie în județele de lîngă Olt, ca să vază locul cel nou ce s-a ales aproape de Turnu, ce este pe marginea Dunărei, spre întemeierea unui oraș, care, împrotivă de cetatea turcească Nicopoli, va să fie schela noastră comerciale a Dunărei, precum și ca să facă oarecari cercetări archeologice asupra aflării unui templu închinat la Soare, ale căruia semne se descoperiseră de curînd aproape de ruinele așezămîntului roman din vechea Dacie.

D-l marchizul Châteaugiron, agentul consul general al Franciei în aceste principate, s-a dus și Domnia lui ca să fie de față la aceste cercetări.

Deosebind din această călătorie interesante grijile ce a avut administrația din lăîntru, spre care mai cu deosebire se și dusese d-l banul Ghica, partea ceastălaltă rămîne un epizod deodată și pitoresc, și științific al acestei preîmblări, despre care vom face aci interesante arătare.

Către partea de amiazăzi și răsărit și cu depărtare mai cu două leghe de Caracal, ce este un oraș nu departe de ruinele romane cu același nume[2], țiind urmele drumului celui antic

---

[2] Vezi no. 7 al *Muzeului național* din 1836, la articolul intitulat: *Suvenire istorice și archeologice ale Daciei cei vechi.*

roman ce-și preîmblă încă pietrosul său așternut prin cîmpia roditoare a județului Romanați[3] în Țara Rumânească mică și șerpuie țiindu-se de costișurile primitive ale malurilor Oltului, se află în ziua de astăzi Slăvenii, un sat alcătuit de curînd de cîteva case. O casă cîmpe- se află în ziua de astăzi Slăvenii, un sat alcătuit de curînd de cîteva case. O casă cîmpe- nească a proprietarului locului și clădită cu două caturi se înalță albă și zîmbitoare dasupra, pe creștetul cel mai înălțat al înrîpărilor de cari vorbirăm. Vederea se afundă departe în ori- zonul acestei cîmpii deschise, și către răsărit este și mai frumoasă. Aci este valea Oltului, a acestui rîu răpede, întins și mare, șiroi ce a săpat vîrfurile cremenoase ale Carpaților și a trecut dincoace, împrăștiindu-și apele sale capricioase și zgomotoase pe un așternut moale și plin de niște prejme grațioase. Mai departe sînt și alte înălțări ale mătcii acestui rîu, și mai abrupte, cari întinzîndu-se în departe asupra celuilalt mal al rîului, îl pun la mijloc și închipuiesc d-a stînga întinsa brazdă a domenielor Țărei Rumânești cei mari[4]. Într-un cuvînt, locul acesta este unul din sitele familiare ale Daciei cei vechi, ale acelui pămînt, bogat înzestrat de cîte trele domniile naturei, ce a fost atîta vreme obiectul nesațului împăraților romani și pe urmă biruința cea dorită și triumful monumental al lui Traian Dacicului.

Aproape de această locuință cîmpenească despre care am vorbit, în poalele răpedelui povîrniș al acestui peisagiu încîntător, în puntul unde Oltul vine să atingă coasta satului despre care am vorbit și printr-un unghi sinos își schimbă deodată direcția, ca să se apropie de malul dimprotivă, aci, zic, izbirea acestui răpede rîu a descoperit de cîtăva vreme semnele unei pietre ce locuitorii locului numaidecît o și dezgrădiră și care pricinui dîrămarea în parte, ce fu urmată de a se ivi și o altă piatră asemene, dară ceva mai mică, avînd amîndouă, sub formă de altare sau de socle cu cornice, niște inscripții cu litere latinești.

Starea cum s-au stricat fețile principali ale acestor grămezi calcarii a lăsat numai niște urme abia însemnate și foarte întrerupte din text. Cu toate acestea se citește foarte lămurit în capul acestor inscripții, asupra uneia, vorbele : SOLIS INVICTO MITHRAE (la Mithra, soare nebiruit) și asupra alteia : ARA SOLI (altar consfințit la Soare).

Povățuiți de asemenea semne, și chiar la fața locului al acestei descoperiri, d-l banul Ghica și tovarășii săi de călătorie au stătut de față la săparea și cercetarea ce s-au făcut acestui loc curios. Rezultatele sînt de un interes clasic și cu părere de rău trebuie a spune că întoar- loc curios. Rezultatele sînt de un interes clasic și cu părere de rău trebuie a spune că întoar- cerea cu grabă a d-lor a fost pricina de a nu se urma mai nainte această cercetare cu pri- veghere luminată.

În căutarea ce s-a făcut, s-a scos multe sfărămături din lăîntrul unei locuințe subterane (de sub pămînt), ale căria podoabe fuseseră unse cu o tencuială de ⟨g⟩ips zugrăvit în deosebite fețe. Mai nainte, în locul din afară al locuinței, zăceau încă cărămizile pătrate de o mărime strașnică, ce seamănă că sînt din temeliele unui *porche* sau peristil, ce slujea ca un fel de intrare la pomenita locuință. Pardoseala înlăîntru era asemene cu cărămizi.

În trupul acestei pivnițe pustiate și acoperite cu multe veacuri mai nainte de exploatația noastră, sub dîrămăturile sale, s-au descoperit niște basoreliefuri în marmoră, cele mai multe în bucăți despărțite și avînd încă urmele ale acestei dîrămături de mai nainte. Toate aceste basoreliefe cari sînt, care mai mult, care mai puțin stricate, se înfățișează într-o formă mai pătrată și se sfîrșesc în partea din sus printr-o încadrare cu boltă în formă de peștere. Închipuirea fiecăria este o alegorie mistică, care se poftorește pe fiecare dintr-însele ; căci este mai tot acea închipuire, înfățișînd un tînăr într-o cavernă, în cap cu mitră și pe dînsul cu tunică și hlamidă ; ține un genuchi pe un taur ce l-a doborît și i-a înfipt un cuțit în gît. Un șarpe și un cîne se răped asupra dobitocului și seamănă că ajută ca să răstoarne jertfa[5] ; două figuri pe marginea încadrării sînt așezate una împotriva alteia și într-o poziție ce însem- două figuri pe marginea încadrării sînt așezate una împotriva alteia și într-o poziție ce însem- nează odihna. Două din aceste basoreliefe cuprind, afară de grămada principale, niște adaose precum un om înțepînd un bou ce l-a prins de coarne, urne sînțite și păsărele simbol⟨i⟩ce, poftorite în capul închipuirei. Dedesubt, un șir de închipuiri mistice, împărțite în despărțiri neregulate în formă de peșteri, din cari una cuprinde un cap de leu, alta o jertfă omenească, a trei[le]a niște oameni șezînd cu torțe în mînă. Mai departe se vede o cuadrige (un fel ⟨de⟩ căruț cu două roate), în care sînt doi oameni îmbrățișați ; pe urmă, o figură bărbătească strînsă și încolăcită de un șarpe ; în sfîrșit, tot acest șarpe se vede în toată lungimea sa pe dasupra tutulor despărțirilor acestea. Un car tras de doi cai, două figure într-o poziție de rugăciune și în fața unei păsări și a unui cap de taur ; o mică statuă trunchiată de colo pînă dincolo și un simulacru al lui Joie închipuiesc atîtea fragmente singuratice ce alcătuiesc totul norocitelor rezultate ale acestor cercetări.

---

[3] În județul acesta a fost cea dintîi descălecătoare și cele dîntîi așezăminturi romane, unde s-a colonizat Dacia transalpină, adecă Țara Rumânească din ziua de astăzi. Numele însuși de Romanați arată această origine italică, pentru că seamănă că ar fi venind de la *Romana natio*, romana nație, sau poate de la *Roma nati*, norod născut, venit de la Roma. (Sg. Romanat. Im. Romanați).

[4] Principatul Țărei Rumânești de astăzi se împarte în mare și mică Țară Rumânească, cari se despart prin rîul Oltului. Aci ne este vorba de cea dîntîi, căci Țara Rumânească mică este cunoscută mai cu deosebire sub numele de Banatul Craiovei, ce mai dîn vechime se zicea Banatul Severinului, de la numele anticei cetăți Severinum (vezi no. 4 al *Muzeului*).

[5] D-l marchiz de Châteaugiron a recunoscut acest simulacru a fi o jertfă la Mithras (sau Soare), de pre cum cîțiva vechi autori și anume părintele Bernard de Montfaucon au reprodus în gravurile lor tipul acestei jertfe.

Tălmăcirea originei locuinței subterane ce s-a aflat, precum și a semnelor simbolice ce se văd, alcătuiesc o disertație de cel mai înalt interes, ce o păstrăm pentru al doilea articol.

Articolul II

Alăturînd aci o foaie deosebită cu închipuirea basoreliefelor de cari am vorbit în articolul I, voim a face cunoscut isprava deosebitelor noastre cercetări asupra acestei materii, care, cu toate că ne lipsește cea mai multă parte din ajutoarele științifice trebuincioase la această lucrare, însă pot să deie tălmăcirei noastre reazimul cel mai aproape de adevăr [6].

Din anticuitatea cea mai veche și mai depărtată, magii religiei lui Zoroastru în Persia se închinau la Soare sau privindu-l ca icoană și ministru al Creatorului, sau socotindu-l ca un Dumnezeu care dă viață la toată natura și îl slăveau sub numele de Mithras, ce însemnează *iubitor* sau *făcător de bine*. Epitetul acesta încetul cu încetul se făcu ca un nume propriu al acestui zeu, ale căruia ceremonii, venite din străinătate, figurară cîtăva vreme în Imperiul Roman preste ruinele mitologiei grecești. Cultul (sau slujba) zeului Mithra⟨s⟩ trecu în Cappadocia și în Grecia ; Pompei în războiul cu pirații îl făcu cunoscut în Roma, de unde se răspîndi în toată Italia.

De pe așezămintele lui Zoroastru, carele el cel dintîi alesese o peștere răcorită de fîntîni și încoronată de verdeață ca să serbeze misterele acestui zeu, sărbătorile și ceremoniile religioase întemeiate spre cinstea lui Mithras se săvîrșeau, în zile hotărîte, prin peșteri.

Iată ingenioasa tîlcuire ce face episcopul de Adria despre un monument mitriac descoperit într-un asemenea altar. De pre zisa lui : „Taurul ceresc ce se află în semnele zodiacului, în care soarele (în luna lui aprile) începe a da dovezi de puterea sa, este asemene și simbolul lunei ; Mithras, sub chipul unui tînăr, în cap cu bonetul frigian și îmbrăcat orientalește și care doboară un taur, însemnează puterea soarelui cînd se împrotivește influențelor lunei, ⟨vrînd⟩ a se răspîndi asupra pămîntului ca să-l rodnicească ; de aci iară semnul taurului este și simbolul Vinerei. Cinele este Sirius sau cinele ceresc, în care planetul principal este în cea mai înaltă treaptă de putere. El se răpede la taur încă ca să-l facă a vărsa îmbilșugate influențe ce au drept simbol sîngele ce curge în unde. Zeul i-a deschis gîtlejul cu un cuțit și zeama dătătoare de viață curge în îmbilșugare din rană. Un șarpe se strecoară ca să lingă sîngele ; el este simbolul cunoscut al Soarelui și al anului, dar' mai cu deosebire emblema zeului Sabasinus, zeitate a elementului curgător sau umed".

Toate aceste analogii au niște relații învederate cu aceleași tipuri simbolice a fragmentelor noastre pămîntenești, ce se văd în alăturata foaie și nu e trebuință a mai face o altă tîlcuire.

Putem dară cu îndrăzneală să arătăm că rămășițele subterane descoperite la Slăveni erau o parte din templul închinat la misterele Soarelui ; că închipuirea de căpetenie a basoreliefelor noastre este înfățișarea acoperită a însuși acestii stele și cunoscute sub numele și forma zeului Mithras ; că încadrarea cocîrjată cu care se vede ocolită închipuirea aceasta însemnează peștere sau templul subteran ce îi era consînțit ; că acele două pietre cu inscripții ce s-au aflat în același loc au fost altare votive și că, în sfîrșit, toate pietrele deosebite ale acestui loc religios și mistic, despre cari am dat aci desăvîrșită descriere, sînt atîtea înfățișări simbolice ce au relații cu ceremoniele mitriace.

Cele două figuri asemenea ce se văd stînd la marginele acestor două monumente, fiecare ținînd cîte o torță, din cari una este răsturnată și alta ridicată, sînt emblemele lui Lucifer și Esperiu sau ale *Zilei* și *Noaptei*, două geniuri din suita obicinuită a lui Mithras persanul. Mica statuă deosebită despre care am vorbit în descoperelele noastre și care aci se arată în marginea alăturatei foi, seamănă a aduna în sine tipul nedespărțit a unuia din aceste geniuri.

---

[6] Din nenorocire mi-a fost peste putință pînă acum a găsi un exemplar din numărul citat al gazetei *Muzeul național*, devenită de o raritate extreme, carele să conțină tabela cu figuri despre care este vorba aci. Știm din memoriul francez al lui Lajard, pe care îl vom reproduce la *Anexa I* în traducere română, că tabela lui Blaremberg conținea șapte din monumentele aflate în Mitreul de la Slăveni. Lajard a reprodus trei din acestea, pe care le vom decopia și noi, alături cu memoriul său (A.I.O.).

În chipurile simbolice înșirate în forma leului, simbolul tăriei soarelui cînd ajunge la acest semn al zodiacului, sub forma acelui om îmbrăcat ca zeul Mithras, ce este gata a înjunghia pe altul îngenuchiat, este un preot mitriac care cearcă pe un tînăr printr-una din cele 80 de încercări prin care trebuia să treacă cineva ca să fie priimit în misterele lui Mithras și care aci este încercarea ce se numea a *Săbiei*, adică că cel priimit este amerințat prin toate chipurile cu ascuțișul unei săbii, ce ministrul sau preotul zeului îi face asupra tutulor părților trupului. Cele două figuri ce șed cu torțe aprinse în mînă înfățișează o grămadă din oamenii introduși în misteruri, ca niște paznici ai templului și însărcinați cu focul sînțit. Afară din acest cuprins religios întunecos și în aer, de precum se arată prin lipsa încadrării peșterii sau a subteranului, este Apollon, zeul soarelui la greci și la romani, ce stă în carul său tras de patru cai a cărora îndreptare a capetelor arată așa de bine cele patru părți ale lumei, seamănă că se împărtășește cu Mithras, ce este închipuit lîngă dînsul întocmai ca el, ⟨din⟩ exercițiul roditoarei sale puteri, alegorie ingenioasă a două culte sau credințe solare ale acei epoce, adică a Răsăritului și a Apusului, ca să arate că au un tot același și singur început.

În sfîrșit, cea din urmă figură este un Laocoon, icoană a cultului lui Apollon, al căruia el este preotul sînțit și care, cuprins prin mijlocul trupului de un grozav și mare șarpe, cu o mînă caută să se mîntuie și cu alta cere ajutorul cerului.

Corbul, fiind mai cu deosebire consînțit lui Mithras, pasărea închipuită pe fragmentul deosebit, cum și ceea ce figurează și în celelalte basoreliefuri îndată după arcul tras, seamănă că închipuiește această pasăre simbolică.

Toate aceste scobituri (sculpture) curat romane, de un stil nengrijit ce poate să le socotească cineva că sînt din veacul III, cînd superstiția și despotismul băgase în toate suflete⟨le⟩ o sistemă de nimicie și slugărie, ce se întinse și chiar preste imaginația artiștilor.

B

Note despre anticuitățile din județul Romanați, culese din condicele manuscrise ale

inginerului Alexandru Popovici

Extracte din condica ce s-a tipărit, în parte, în *Trompeta Carpaților*, nr. 869 din 12/24 novembre, 1870.

Sandava este mănăstire în județul Romanaților ; a stat unde stă Simnița astăzi (?).

Caracal, oraș vechi roman ; iară cum s-a numit pre vremea dacilor nu se știe.

Cetatea *Antinii* [7], unde se desparte apa Tăzluiului printre dealurile cele de-a dreapta Oltului ; se află pînă azi ale ei ziduri. Dealul d-a stînga Tăzluiului este 138, 1/2 stînjeni înalt și la această înălțime totuși a mai rămas un izvor de apa care o au adus meșterii romani pe acest deal.

Tot romanii au adus și pre din dreapta apei Tăzluiului alt canal cu apă, care au luat-o ei de la satul Frăsinetul, fiindcă de aici și pînă la cetate s-au găsit olane puse în pămînt.

Fiind eu trămis de banul Grigorie Brîncoveanu la moșia Domniei lui *Frăsinetul* să ridic planul și văzînd rămășițuri de această minunată și mare cetate, m-am îndemnat și am ridicat plan, pre cît am văzut cu ochii, fiindcă în acest oraș s-au împreunat drumurile cele așternute cu piatră, unul ce vine de la Celei, unde era podul Dunărei, și altul de la Turnu, cari drumuri se văd pînă astăzi [8].

Schitul *Hotăranii* este aproape de cetate, pre lunca Oltului ; la Balta Judelui au fost cărămidăriile romanilor, fiindcă aici am găsit cuptoarele lor. Mai sînt două rîuri ce dau în Olt ; unuia îi zice Jiiețul, iară altuia Marvița.

De cetatea *Antinei* voi scrie la locul cuviincios că, la schitul *Hotăranii*, praznicul arhangelului Mihail, se află o cărămidă cu slove latinești : I.S.P. și este acest schit înoit de Mitrea vornicul la leat 7095, și a doua oară înoit de Matei Fălcoianu, la 7216.

La satul *Gostavăț* de astăzi și la satul *Slăvenii*, d-a dreapta Oltului, se află trei cetăți de rînd.

Pe moșia lui Dimitrache Bengescu se află trei șanțuri adînce împrejurul cetății ; aici s-au găsit un plug de aur, un șarpe de aur, antice și alte lucruri multe.

---

[7] S-a numit și *Antivari*, la anul 1073, pre vremea craiului Bodin. Coconul Mihalache Ghica la iulie 20 (1837) a lăsat să sape și a găsit două morminturi.

[8] Din nenorocire, acest plan n-a fost găsit de noi împreună cu condicele lui Popovici (A.I.O.).

Șanțuri vechi. Sultzer arată că numai Tîrgoviștea are șanț împrejuru-i, însă nu-s romane' ci după vremi făcute. Zice Sultzer că cele mai multe se găsesc către poalele munților, afară de un șanț ce stă la Recica, lîngă gîrla Tăzluiului, în județul Romanaților... Apoi Sultzer spune de *Podul lui Traian* ce se află lîngă satul Izlaz sau Celei, și nu lîngă Turnul Severinului. Aice se află pe o hartă veche a Daciei arătat că ar fi stat orașul *Romula*, de la care județul Romanații a priimit nume, și în dreptul ei, de aceea parte de Dunăre, este altă cetățuie cu nume *Castra Nova*. Caută în harta lui Weigel și ale lui Cellarius. Marsigli zice sau arată că de la gura Oltului în sus 5 ceasuri, la Celei, sînt monumenturile podului. Inginerii rusești din anii 1829, 30 și 32 mă încredințează că pietrile altor două cetățui se află răsipite pe malul de-a dreapta și de-a stînga Dunărei. Podul lui Traian avea această inscripție scrisă pe o tablă de marmoră și era în stîlpul podului pusă : *Providentia Augusti vera Pontificis virtus Romana quid non domat! Ecce sub iugum rapitur Danubius*. Rîul Aluta pe acea vreme se numea Muta (?).

Celeiul. Zidurile acestei vestite cetăți, unde Traian împăratul a făcut podul (?) asupra dacilor din Transilvania, se cunoaște că au stat din susul bisericei ; are șanțuri adînci, ca și cetatea Severinul. Acu se află nămolit podul unde a stat, ca la 500 stînjeni adică de la cetate pînă în Dunăre, că podul se lățea pînă la cetate. Pietrile podului sînt grămădite de la Celei pe Dunăre în sus, iară nu în jos.

La *Celei*, care la autorii vechi s-a numit și Cibelen, la 1 August 1850, s-a găsit un cușciug de piatră întreg cu două scoabe de fier, legate cu ele capacul dasupra, care în forma acestei 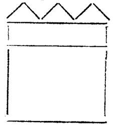 figure era. S-a găsit la căpătîiul acestuia și alt cușciug asemenea de piatră, însă deșert și rupt ; numai fundul de dedesubt, o cărămidă mare, întreagă, de 1 1/2 șuh lungul și de un șuh latul, cu dungi ridicate pe două margine ale lungului și subțire de 1/2 țol, care slujea în loc de olane spre înveliș caselor. Tot orașul Celei avea ziduri de piatră împrejur ; asemenea și casele tot de piatră albă erau, din care erau și cușciugile, adusă de peste Dunăre. Românii de acolo numesc podul lui Traian (?) *podul de aramă*, pentru că s-a găsit în Dunăre o scoabă de aramă ca de 3 șuhi de lungă, în patru muchi, groasă ca un fier de plug, cu căpătîile îndoite, cari țineau pietrile. Această scoabă s-a scos cu oria cînd prinde (pește).

Cetățuia era în trei colțuri clădită ; zidirea ei de 1 stînjen și 2 palme de groasă, tot de piatră albă-galbenă ; cărămidă prea puțină ; a mai rămas un picior către răsărit dintr-această zidire ; o parte din ea a căzut la cutremurul din anul 1802 și stă în fundul șanțului celui adînc dimprejurul acestei cetățui ; temeliile podului stau lîngă șanțul cetățuiei din susul cetățuiei (Vezi planul). D-a dreapta Dunărei este rîul Iscru, ca Argeșul de mare ; nu dă drept în Dunăre, ci se suie în sus ; în dreptul satului Ghigh[e]iul, dă în Dunăre ; aice iernează și corăbii. Căpătîiul podului de pe dreapta Dunărei sta pe mal, de la dreapta rîului Iscru ; pe mal aice asemenea este cetățuie, însă nu așa de mare ca aceasta de la Celei ; pietrele grămădite arată că a fost și orășel cu zid împrejur ; poate că aici a stat *Oesca*. Din susul Celeiului este balta Orlea, de pe hrisoavele cele mai vechi.

Asanum sau *Izlaz*, asemene cetate, a fost despre amiazăzi apărată de Olt, de pe matca cea veche care se vede pînă astăzi.

În dreptul bălții Orlei, în dreptul satului *Ianca*, iarăși este cetate, care se numește *Grădiștea*.

Recica. Protopopul Marin a arătat că în cetatea de la gura Tăzluiului s-au găsit trăsurile unei biserici idolatrice, rotundă ; diametrul ca de 4° ; în mijloc, prestolul zidit, unde se *ardea jertfa*.

Tot aici s-a găsit și o trîmbiță de sticlă, o lădiță de lemn cu toartele de aur.

Arătări de la domnul Ilie Marinovici. La *Izlaz* este drum, șosea și cetățuie de-a dreapta Dunării.

Ciupagea mi-a spus că la *Celei*, din dreapta Dunărei, este un mormînt de piatră (un tron), pentru adăpătoarea cailor, care este cu flori și arată că a fost al amazoanelor.

În județul Romanați (?) se află lîngă Deznățui, la satul *Ceretul*, o cetate romană în patru colțuri. La satul *Cornățelul*, în Blașnița (jud. Mehedinți) se cunoaște un șanț vechi ca la 3 palme de înalt și larg sau lat de un stînjen. Românii îl numesc *Brazda jidovească*, alții zic și *Troianul*, și se cunoaște pe la Corlățel, drept pe lîngă satul *Bălănița* și iese pe din susul *Craiovei*, mergînd drept la satul *Grecii*, în malul Oltului, și nu se cunoaște, băgînd de seamă la întinderea liniei drumului celui de piatră, ce vine de la Celei la Recica și se suie pe Olt în sus pe la Rîmnic, Rîureni și altele. Se cunoaște învederat la satul Grecii că șoseaua împăratului Traian e făcută în urma Troianului, pentru că drumul este făcut peste șanț, unde se încrucișează la satul *Grecii*.

De la Antina. Drumul romanilor este de zece stînjeni de lat, cu pietriș din Olt pardosit. *Movila lui Alexandru* are șanț de 40 de stînjeni în cuadrat. Drumul trece prin mijloc ; pe de o parte sînt măguri, pe de alta găuri, pînă la arătata movilă. Lîngă o moviliță de la dreapta drumului este o gaură de 12° de adîncă și 20 de stînj. în cuadrat. La schitul Hotăranii este o cărămidă cu aceste litere : I.S.P.

C

Relațiune despre anticuitățile din județul Romanați, extrasă din articolul *Istriana*, publicat în *Magazinul istoric pentru Dacia*, tom II (1846), pag. 88 — 100.

de domnul A. Treb. Laurian

Din Turnul plecarăm peste Olt la *Izlaz*, care se află la o distanță de 1 1/2 miliariu de la gura acestui rîu, pe rîpa Dunărei, proprietate a Principelui Domnitoriu. Aci ne arătară pe rîpa Istrului un sarcofag de o lungime de 3 1/2 picioare și de o lățime și înălțime proporțiunată și un altul mai mic, care nu de mult timp căzuse în apă și pe care abia îl puturăm cu multă osteneală să-l scoatem. Amîndouă sînt foarte asemenea celui din muzeul Colegiului Național și trebuie în tot modul socotite de lucruri romane. În cel din urmă aflarăm niște bucăți de coaste de copil, părți de o broască de fier și o monetă de aramă ruginită, pe care nu se putea citi inscripțiunea. Lîngă dînsul aflarăm în apă și un urcior mic de pămînt. Dară coperchiul sarcofagului era rupt și noi aflarăm numai o bucată în apă. Aici la Izlaz începe drumul roman cel așternut cu piatră, care duce, pe lîngă Olt, la Recica și despre care vom vorbi mai tîrziu. De bună seamă că aici lîngă Dunăre existea o cetate romană, dară ruinele ei s-au dîrămat și s-au luat de Dunăre, care a mîncat aici foarte mult din rîpa cea stîngă. Din dreptul acestui loc se varsă rîul Vit în Dunăre, lîngă care se află vechea cetate romană *Utum* și cu care sta în comunicațiune atît cetatea dispărută de la Izlaz, cît și drumul ce duce de aici la Recica. Dară dacă a fost un pod în acest loc nu putui descoperi.

Mai sus de Izlaz aflarăm pe rîpa Dunărei o cetate de pămînt lungă de 500 și lată de 130 pași, încunjurată cu două șanțuri. Noi puserăm pe țărani să sape la un loc, dară fără vreun rezultat.

Așa dară, fără a zăbovi aci mai mult, merserăm la *Celei*, un loc care zace aproape la 4 miliare departe de la gura Oltului, iarăși lîngă Dunăre, din dreptul gurii Iscrului (sau a Escului celui vechi). Tot aceasta e și distanța pe rîpa dreaptă a Dunărei între gura Osmolului și a Iscrului. De pe spunerea lui Procopiu, zidi Iustinian imperatoriul aici între gurile numitelor rîuri următoarele castele, pe lîngă Dunăre : *Lucernariaburgus*, *Lapidaria*, *Eryma*, numită și *Utum* și *Palatiolum* (*Oescum* era de-a stînga Iscrului, ceva depărtat de Dunăre) ; din dreptul acestui Palatiolum se afla, de pe spunerea lui, cetatea *Sicibida* cea reparată de Iustinian, care consună cu totul cu pozițiunea Celeilor noștri. Aci aflarăm și noi pentru întîiași dată ruine adevărate. Tot planul Sicibidei se poate lua, căci fundamentele zidurilor și șanțul ce încunjura cetatea se cunosc prea bine. Totul formează un pătrat lung de 500 și lat de 600 pași. În unghiul cel de către sud-ost se văd încă ruinele stătătoare ale cetăție⟨i Ce⟩lei ce se afla pe o mică înălțime. Cimentul, mărimea și tăria cărămizilor, toate mărturisesc lucrul roman ; biserica cea nouă de acuma e zidită toată din atari cărămizi și pietre romane, dintre cari multe poartă inscripțiuni romane, de pe spunerea locuitorilor ; dară toate sînt așa de încrustate în zid, încît nu se poate citi nimica. Chiar și așternutul bisericei e de cărămizi romane ; pe una văzui literile întoarse : DARP ; iară celelalte erau fără inscripțiuni.

Mulțime de vase și de statue, parte de bronz, parte de marmore, s-au aflat aci și și acuma se mai află foarte multe monete vechi ; noi înșine cumpărarăm de la țărani cam la 200 bucăți, cele mai multe de aramă, foarte puține de argint. Dară ceea ce merită mai mult de a se însemna e că cele mai multe sînt *Constantini*, *Constanți*, *Iuliani* și *Ioviani*, cu toate că se află și alte mai vechi, dară mai rar.

Acest fapt, unit cu acela că aci în Dunăre se văd pilastri de pod, cînd scade apa, duce neapărat la ideea că aci a trebuit să fie fost zidit podul cel famos al lui Constantin. Aici, din mijlocul cetății, merge al doilea drum roman așternut cu piatră, către miazănoapte la Recica, unde se unește cu cel de la Izlaz și apoi duce pe lîngă Olt la Rîmnic.

De la Celei în sus, cam la un miliariu geografic de departe, zace lîngă Dunăre satul *Gros-di-pod* (Grojdibod), proprietatea domnului prezidente Demetrie Jiianu, unde se află tablele de aramă *honestae missionis*, cele publicate de mine (no. 1, tom. I, pag. 24)[9]. Mai sus pe Dunăre : — 1, la gura Jiiului, la satul *Bechetul*, din dreptul Orevei sau Regovei (Rahovei, *Regianum* lui Ptolemei) se văd ruine vechi ; — 2, asemenea din dreptul Cibrului (*Ciabrus* la cei vechi) ; — 3, la gura Lomului se văd pilastrii unui pod de lemn, cînd scade apa ; — 4, din dreptul Vidinului (*Bononia* la cei vechi), la *Calafat*, se văd ruine de ziduri vechi ; — 5, asemenea la *Izvoarele*, la *Țigănași* și din sus de *Bătuți*, pe insula sub 40°25′—44°30′, se văd urme de construcțiuni antice. Dară noi nu puturăm de astă dată să urmăm mai departe rîpa Dunării, pentru că doream să vedem odată Recica și prin urmare trebuirăm să luăm altă direcțiune.

Noi călcarăm pre mai sus pomenitul drum roman cu o superbie de noblețe antică și totdeodată cu un adînc simțimînt de durere, născut din comparațiunea mărimei străbunilor noștri și a mizeriei în care ne aflăm noi strănepoții, merserăm pe dînsul mai patru miliare și ajunserăm, după o abatere către apus, la *Caracalla*, un oraș sub 42°5′—44°10′, care-și căpătă numele de bună seamă de la fundatorul său Antonin Caracalla și și-l păstră pînă în ziua de astăzi. Acum e capitala județului Romanați, unul din cele mai bogate în monumente vechi din toată Dacia australe. Orașul acesta se înfrumuseță foarte prin sîrguințele fostului administrator, Ioan Bibescu. Toți locuitorii numesc cu un profund respect numele acestui vrednic administrator ; dară și fructele administraturei sale se văd în adevăr pretutindenea .

O cetate veche trebuie să fi fost aici, căci se mai află ici și colea fundamente de edificii vechi cu toate semnele de lucru roman, cu toate că zidirile mai tîrzii au acoperit cele mai multe urme ale celor vechi. Și așa e peste tot locul cu cetățile cele vechi, unde se puseră altele nouă în locul lor ; ruinele se stricară și materialul se întrebuință pentru zidirile cele nouă. Dară, afară de acestea, aici mai este o cauză care îngrăuiază cercetarea anticuității. Adecă aici se aduse foarte mult material și alte obiecte antice din vecinul loc Recica, așa încît nu se poate lesne deosebi ce e al orașului și ce s-a adus de ai⟨u⟩rea. Biserica St. Mihail, care, de pe spusul comun, s-a zidit de Mihai Viteazul, iară de pe probabilitate de Matei Basarab, e construită toată de cărămizi romane pînă la o înălțime de 3 stînjeni. Cele mai multe case sau că sînt cu totul zidite, sau încai așternute cu cărămizi vechi romane. Mai nici o casă nu e în oraș care să nu pioată arăta vreo piatră romană și nu e nici un locuitor care să nu aibă cîteva monete romane.

Dintre obiectele antice mai vrednice de însemnat numărăm acestea:

I. O piatră votivă în curtea domnului Ștefan Jiianu, cu această inscripțiune[10]:

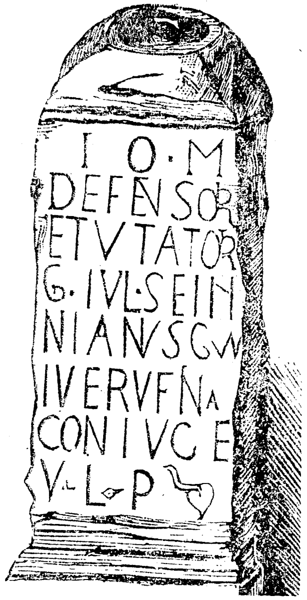

Copie posibile.	*Suplinire probabile.*
I O M	I O M
DEI NSO	DEFENSORI
C TVTATO	AC TVTATORI
CIVIS EI	CIVIS EPIN
NIANVS	NIANVS. C.
VIRV FI	VERVS FRE
TONIVS	TONIVS
V L P S	V L P S

De citit.	*Românește.*
Iovi optimo maximo Defensori ac tutatori Civis Epinnianus Caius Verus Fretonius Voto libens suscepto posuit.	Lui Joie celui mai bun și mai mare dintre zei. Apărătorului și mîntuitorului ridică acest monument Caiu Veru Fretoniu cetățean din Epiniu, spre împlinirea votului făcut de bună voia sa.

---

[9] Acestor tabele le-am consacrat *anexa F* de mai jos.

[10] Această inscripțiune a fost reprodusă întocmai după d-l *Laurian*, de *Neugebauer*, în *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*,

II. Cinci capete de columne în zidul de către uliță, în tot aceeași curte.

III. O piatră sepulcrale în curtea doamnei Greceanu, cu următorea inscripțiune[11]:

Copie posibile	*Suplinire probabile*	*De citit*	*Românește*
PLICIAE	PVBLICIAE	Publiciae	Cenușei celei pline de merite a Publiciei, fiia lui Cintu Varrone Capitone, puse acest monument Marcu Ulpiu Pulcru.
VAR	Q. VARRONIS	Quinti Varronis	
CAPITONIS	CAPITONIS F.	Capitonis filiae	
VLPIVS	M. VLPIVS	Marcus Vlpius	
PVLCHER	PVLCHER	Pulcher	
CINER B M	CINER B M	Cineribus bene meritis posuit.	

IV. O arhitravă de piatră foarte frumos lucrată, în tot aceeași curte.

V. Un fragment de statuă a Dianei la d-l profesor Boierescu (Zaharia), cu această inscripțiune, cam rău săpată[12]:

Kronstadt, 1851, pag. 114, unde de altmintrelea, vorbind despre anticuitățile Caracalului și Recicăi, nu face alta decît a consemna cele arătate de d-l Laurian. *Ackner und Müller*, în *Die Römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 174, propune oarecari modificațiuni spre a ajunge la lectura : *Iovi optimo maximo, defensori et tutatori, Caius Iulius Sempronianus Cneius Verus Antonius* (?) *votum libens posuit. Th. Mommsen* în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. III, Berolini, 1873, p. 252, n. 1590, corectează diversele lecturi anteriori și chiar pe aceea ce i-o procurase d-l Iul. Friedlaender. Monumentul este un altar pătrat, cu postament în glafuri și cu partea superioare în formă de piramidă trunchiată ; are 0 m 40 nălțime, 0 m 22 lungime. El se află astăzi la București, în posesiunea d-lui maior Papazoglu, carele a binevoit a permite desemnarea lui redusă, pe care o alăturăm. Pe fața anterioare figurează inscripțiunea, în care se citesc destul de lămurit, cu toate omiterile, legăturile de litere și ștersăturile, cuvintele următoare :

I O M	Lui Joie celui prea bun și prea mare,
DEFENSORI	apărătorului
ET TVTATORI	și ocrotitorului,
C. IVL. SEMPRO (?)	Caiu Iuliu Sempro-
NIANVS CVM	nian cu
IVL. RVFINA	Iulia Rufina,
CONIVGE	soția (lui),
V. L. P.	puseră bucuroși (acest altar spre împli-
(votum libentes posuerunt)	nirea) votului (sau jurămîntului lor).

[11] N-avem știință despre soartea actuale a acestei pietre. Ea a fost reprodusă, după d-l *Laurian*, de *Neugebauer*, *Dacien*, p. 116, de *Ackner und Müller*, *Romis. Inschrift.*, no. 836 și apoi de *Th. Mommsen*, *Corp. Inscript. lat.*, III, no. 1595, cari, acești doi din urmă, propun la ultimul rînd. GENER în loc de : CINER, ceea ce ar da lectura : *Publiciae Varii Capitonis (filiae), Ulpius Pulcher, gener, benemerenti.* „Publiciei, (fiicei) lui Variu Capiton, Ulpiu Pulcher, ginerele (ei, a pus acest monument, pentru ale ei) bune merite”.

[12] Nici peste acest monument n-am putut da, încă în original. Epigrafiștii Daciei, și anume *Neugebauer*, p. 114, *Ackner und Müller*, no. 835 și *Th. Mommsen*, no. 1588, i-au reprodus inscripțiunea fără modificațiuni.

Copie posibile	*Suplinire probabile*	*De citit*	*Românește*
DIANE LETA CATo IIVR Co NARBo SNTEI FVINS	DIANE LETOIAE CATo IIVR CoL NARBo....	Diane Letoiae Cato duumvir Coloniae Narbonensis * (fieri curavit)	Întru onoarea Dianei Latoide făcu această statuă Catone, duumvir al coloniei Narbone.

VI. Un capitel de columnă în stil corintian, foarte frumos lucrat, în curtea domnului Dimitrie Stancovici.

VII. Un sarcofag de piatră și un fel de cisternă, în curtea răposatului Brătășanu.

VIII. O cărămidă dasupra porții domnului Petru Purcel, cu aceste trei litere : Q L P ; și alta în sala domnului Sterie Lăcusteanu cu aceste două litere : N S. Dară deși pot răspunde pentru romanitatea cărămizilor, cu toate acestea nu pot răspunde pentru a acestor litere săpate. Toate inscripțiunile curat romane cari le am văzut eu pe cărămizi poartă litere ridicate în afară și formate prin un tipariu ; dară acestea sînt săpate, iară nu tipărite.

IX. O cadră de marmore cu figuri în *basso-relievo*, cari reprezentă aducerea unui sacrificiu, și un bust de statuă de marmore. Aceste două bucăți, cari le avea domnul Dimitrie Jiianu, patriot cunoscut, le dărui muzeului Colegiului Național.

Dară toate aceste obiecte se aduseră aci de la Recica.

Spre a vedea acest loc famos în privința anticuităților, plecarăm a doua zi după sosirea noastră către dînsul. Recica se află cam un miliariu departe de Caracal spre nord-ost, lîngă micul rîu Tăsflui (Tăzluiul) ce curge în Olt. Aici se văd urme de ziduri vechi nespus de multe, însă mai toate fundamentele caselor s-au săpat, atît în timpurile de mai nainte și materialul s-a întrebuințat pentru zidiri în alte locuri, mai ales în Caracala, cît și în anii trecuți prin domnul M. Ghica la căutarea prețioaselor antice ; astfel s-au dîrămat, s-au dezgropat și s-au îngropat, încît abia se mai cunosc pe alocurea. Păcat ! că prin o lucrare regulată, așa s-ar fi putut dezgropa vechea cetate, încît drumurile, forma și împărțirea caselor s-ar fi putut prezenta ca și cele din Pompeii, și noi am putea să avem înaintea ochilor noștri cea mai credincioasă imagine a locuinței străbunilor noștri. Șanțurile cetății, cari se văd, formează un poligon cu opt laturi, al cărui diametru mai lung face aproape la o miie de pași. Rîul Tăsflui curg prin mijlocul cetății ; în unele locuri ale lui se află un strat de cărămizi, ceea ce face să credem că a fost constrîns într-un canal. Dară acuma curge de pre bună plăcerea sa, fără vreo silă artificiale. Românii noștri nu sînt oameni cari să mai constrîngă rîurile. Chiar la podul cel zidit peste rîu se uneau cele două drumuri de piatră : unul care venea de la Izlaz și cellalt de la Celei și duceau către miazănoapte la Rîmnic. Monete, inele, statue de bronz, lampe de pămînt s-au aflat și se mai află și acum în foarte mare număr, și noi cumpăr⟨ar⟩ăm de la locuitori mai multe monete de argint și de aramă, iară d-l M. Ghica și-a format una din cele mai frumoase colecțiuni de antice din acest loc. Sătenii numesc această cetate dispărută *Antina*, și unii archeologi au dat cu socoteală că acest nume e contrasul *Antonina* sau scurtatul *Constantina*. După Ptolomei, cade în acest ținut *Pinum*, și inscripțiunea de mai sus (pag. 150) se pare în adevăr că va să zică *civis Epinnianus*.

Aici îndată la pod lîngă fîntînă, aflarăm o marmore cu această inscripțiune.

La această inscripțiune putui mai mult să citesc trăsuri sigure decît litere întregi și din această cauză îmi și îngăduii o atare suplinire. Cele două litere din urmă : VL, se văd prea puțin, S lipsește cu totul. Din aceste litere ultimare am putea conchide că acest monument s-a pus unei zeități drept vot pentru însănătoșirea sau mîntuirea imperatoriului ; dară pe piatră lipsește locul unde s-ar fi putut săpa numele zeității și obicinuita formulă : PRO SALVTE, fiindcă linia cea dîntîi pusă aici stă strîmt sub cornicea pietrei.

---

* Ce însemnează literile SNTEI (unde T și E sînt contrase într-un semn) și FVINS nu pot divina (A.T.L.).

Copie posibile	*Suplinire probabile*
IMI SI VI	IMP. SEVERO
IVL. CAND	IVL. CANDIDVS
EVOCAT	EVOCATVS
V L	V. L. S.

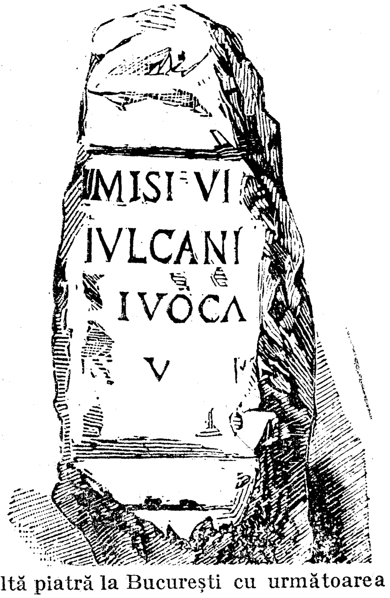

pentru care propunem următoarea lectură[13] :

De citit :	*Românește* :
Imperatori Severo	Împăratului Sever puse acest monument
Iulius Candidus	Iuliu Candid,
Evocatus	de a doua oară soldat,
Votum libens solvit	spre împlinirea votului

De aici, după spusul domnului Rioșanu, s-a dus o altă piatră la București cu următoarea inscripțiune[14] :

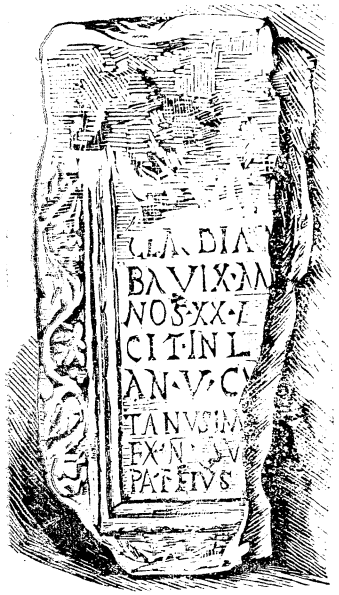

D M
CLAVDIA AM
BA VIX. ANNOS
XX FECITINDA
CI AN V CL
MNTANVS IMM
FXNSVR SAC
B M
PATEIVS FECIT

De cetit :	*Românește* :
Diis Manibus	Sîntei umbre a Claudiei
Claudia Amba, (*quae*)	Amba, care a trăit două-
vixit Annos XX,	zeci de ani și a petrecut
fecit in Dacia annos V	în Dacia cinci ani
	puse acest monument
Claudius Montanus	Claudiu Montan,
. . . . (*)	
Pater eius fecit	tatăl ei.

---

* Ce însemnează scurtăturile din cele trei linii penultime, nu pot divina (A.T.L)

---

[13] Îndoielele exprimate mai jos de către d-l Laurian în privința citirei sale de pre inscripțiunea acestui monument care se află astăzi în Muzeul Național din București sînt așa de întemeiate încît, osebit de *Neugebauer*, *Dacien* p. 114 și de *Ackner und Müller*, *Römis. Inschrif.*, no. 839, cari au reprodus-o de pre copia îndoioasă a d-lui Laurian, o restituire cu totul diferită este propusă de *Th. Mommsen*, *Corp. Inscr. lat.*, III, no. 1592. D-l Grig. Tocilescu, examinînd monumentul cu cea mai minuțioasă atențiune, propune descifrarea și lectura de mai jos, care, precum se va vedea, este o confirmare completată a celei adaose de *Mommsen*. Monumentul aci reprodus în reducțiune e un altar pătrat

D

Extract din Relațiunea despre o excursiune archeologică făcută la anul 1864, în districtele Romanați și Dolji, și publicată în *Muzeul Pappazoglu*, 1864, pag. 108 și următoarele,

de domnul maior Dimitrie Papazoglu

La 15 ale lunei apriliu m-am pornit din capitală, trecînd pe la satul *Talpa* sau în anticuitate numit *Tapes*, locul unde s-a repurtat vestita bătălie dacă cu trupele lui Traian ; am făcut recunoașteri și am găsit într-adevăr semne de fortificații și mai cu osebire de morminte, fiindcă chiar ploile scot osemintele morților de prin maluri la vedere, încît locuitorii găsesc totdauna mai multe obiecte, precum : inele, fierărie și altele.

La 18 am sosit în districtul Romanați și, după isprăvirea formalităților din Caracal, am mers la satul *Recica* sau *Antina*, vechea cetate numită *Pinum*, unde, observînd mai multe zile cu cea mai mare ezactitate toate ruinele și tărîmul, am început operațiunile și, pe lîngă mai multe frumoase descoperiri ce am făcut și pe care le veți vedea aici, putui descoperi în aceea cele următoare :

I. Vîna apeducă ce traversa toată cetatea pînă la *Cișmele*, de unde se pot scoate cu abundanță mulțime de olane groase bine conservate, ca acele ce am depus la muzeu, oricîte cumva vor trebui statului.

II. Un mare cuptor subteran făcut de un lut gros ; însă este ca un vas adînc, larg la gură de trei stînjeni în circumferență, un stînjen și jumătate adînc, gros în buzele lui și tocmai în fundul acestui mare vas, jumătate fundul încă de cinci (palme) adînc. În acest vas se vede că ardea foc și acest cuptor supozez că ar fi fost pentru arderea cadavrelor, în vremea cînd a existat religia lui Mithras la romani, căci este făcut acel cuptor aproape de locul unde aveau ei cimitiriul. Pentru acest cuptor descoperit de mine, am invitat pe domnul prefect al districtului ca să ordone a-l păstra sătenii ferit de stricăciune și a-l avea ca o raritate ce merită a se arăta la toți vizitatorii. Am mai descoperit acolo, în mijlocul cetății, locul unde își aveau magazia de producte, precum și locul templului lor și strade pavate ; de aci am luat relațiunele și proiectele ce veți vedea, căci acest Pompeii al României, pe care, iată, astăzi săteanul îl exploatează, desfigurîndu-se de fiecare stăpîn prin bordeie și șanțuri la grădini, poartă în sînul său cele mai prețioase anticuități, care ni se răpun pe fiecare zi, vînzîndu-le aflatorii pe la străini.

De aci am mers la satul *Slăvenii*, pe marginea Oltului, acolo unde s-a găsit de fostul vornic Mihail Ghica, la anul 1837, acea peștere în care s-au aflat un jertfelnic și mai multe plăci de piatră sculptate ; am voit să fac recunoașterile mele ; dară ce folos ! căci chiar locul acela este împrejmuit în grădina doamnei văduve Cazan, proprietară din Caracal, și pe care s-a sădit viie pe care nu o putem a o strica întru a face căutări. Fac apel la guvern și cer în numele națiunei ca acea ogradă să se cumpere pe seama muzeului națiunei, căci este o crimă de a lăsa tezaurile țărei în voința speculatorilor și în capricea viierilor și grădinarilor. Acolo am făcut căutări în spațioasa cetate, care este încunjurată de două șanțuri adînci, cu două intrări, fiecare cu cîte o fortificație împotrivă ; s-au găsit mai multe monete romane ; acea cetate cade pe proprietatea onorab. d-l Murgășanu, care trebuie poftit a îngădui ca o exploatare sistematică să se facă și la dînsa ; această cetate seamănă foarte mult cu vechea cetate *Jidava* ce este lîngă Cîmpulung.

De aci am mers în marginea Dunărei la marea și vestita cetate *Sicibida* zisă de Ptolomeu, iară acum *Celei*, care se leagă cu toate cetățile de pe lîngă Olt, prin drumul de pietriș ce, trecînd prin cîmpii, urcă la munte și intră în Transilvania. În acest sat se păstrează de locuitori tradiția *Domnului de Rouă*, care zice că „pornind de cu seară la amanta sa ce era în munți și trebuința cerînd a se întoarce pînă la ziuă îndărăt, așa cum urma totdauna, în una din nopți a întîrziat și la întoarcerea sa l-a apucat răsăritul soarelui la satul Potopenii, unde zice că s-a topit ; de aceea păstrează și satul numele de Potopeni".

Iată însă, domnilor, cum românul păstrează tradițiile sale, fie și glumețe sau fabuloase ; le place însă a le povesti, oamenii cei serioși ; și iată ce trebuie să fi fost, de pre opiniunea mea. Deși istoria nu ne povestește că în pămînturile noastre ar fi venit vreun împărat, însă din această glumă, din această tradiție, s-ar putea crede că Marcu Aureliu, la jumătatea secolului al II-lea, ar fi venit trecînd prin Sicibida și, tranversînd șoseaua, merse în Dacia Transalpină, atunci stat roman, sau că, coborîndu-se din Dacia Transalpină, ar fi ținut vreun mare războl cu barbarii la locul numit Potopeni, unde i-ar fi împins în Olt și, spre memoria acestei glorioase bătălii, a rămas la națiunea noastră pînă în ziua Nașterei, voi să zic a Dumnezeului nostru Iisus Hristos, în mijlocul urărilor de veselie, numele acestui filozof împărat, la vremea *Colindului*, de către guri nevinovate în revărsatul zorilor, exprimîndu-se la fiecare strofă a urărilor lor : „Că sînt d-astea șase albe, albe mari și daurite, *Reloi Doamne* !".

În această mare cetate, după o matură și îndelungă observare și prin experiența priimită de atîția ani, căci am avut norocirea a ședea cu comanda mea doi ani, putui descoperi cele următoare :

— 1 trei locuri de cimitirii ale romanilor ;
— 2 locul templului ;
— 3 locul unde a locuit nobilimea ;
— 4 locul prin care se leagă podul lui Constantin făcut pe Dunăre ;
— 5 fortăreața strejuitoare ș.c.l.

Pentru descoperirile făcute și în această cetate, vă veți orienta din acele descrise mai nainte.

De aci am mers la satul *Grojdibod*, sat mare, care păstrează numele *grosului pod* făcut de Constantin și care s-a ilustrat în paginele istoriei României cu acele două table de aramă prinse una de alta prin belciuge și gravate pe amîndouă fețele cu litere latine, în coprindere „că împăratul Traian dă documentul acesta coloniilor romane ce le a statornicit în Dacia ; numește acele familii fiecare pe numele lor și c-au fost din veteranii liberați din serviciul oastei în urma războlului dac, legioana greacă, italică, besică, ispaniolă și alt. și le dă drept de însurare cu muierile ce vor fi avînd, numai cîte una de fiecare" ; ba, tot ce este mai important pentru români, că în acele table se coprinde că s-a poprit în Roma copie după acest document, care s-a zidit în dosul templului Minervei. Ce folos ! că și acest prețios document, în care se arată originea noastră cea nobile și care rupe orice condei al scriitorilor ce au îndrăznit a scrie pentru națiunea noastră că nu sîntem romani, nu se află astăzi în muzeul națiunei, ci este poprit fără nici un motiv de către onor. d-l G. M. Ghica, fiiu și moștenitor răposatului fost vornic Ghica, în al cărui cabinet de anticuități se găsea, după mărturia ce face chiar eruditul răposat colonel Blaremberg, în *Anuariul* său din anul 1842. Și iată cum[16] :

Virtuosul preotul Stan, deși țăran din satul Grojdibod, distr. Romanați, proprietatea familiei d-lor Jiieni, găsind aceste table într-un șanț al grădinei sale, în marginea bălții, vine ca un credincios român și le dă proprietarului moșiei, răposatul clucer Dimitrie Jiianu, cu angajament ca să le trămită stăpînirei spre depunerea lor la școală, fiindcă a simțit, cu toată simplitatea sa, că va fi un tezaur pentru națiune ; menționatul răposat, căruia i se cuvine ca națiunea să-i păstreze etern a sa recunoștință, nu întîrzia, ci pe dată le dete, la anul 1842, menționatului răposat vornic M. Ghica, iarăși cu angajament a le depune la cabinetul de rarități în muzeul națiunei. Subsemnatul, cunoscînd că pînă astăzi nu se află depus un asemenea document la muzeul națiunei, profitînd de ocaziunea aflărei mele în acel sat, nu refuzai a priimi cu dragoste și zel, atît reclamațiunea locuitorului din acel sat, Florea Pîslarul, fiiu și moștenitor al menționatului răposat preot Stan, care petiționează ministeriului, cerînd cu stăruință îndeplinirea dorinței răposatului său părinte, adică a se lua tablele de la d-l G. M. Ghica și a se depune la locul destinației lor, precum iarăși, aflîndu-mă în orașul Caracal, am priimit și o dovadă ⟨a⟩ mai multor onorate persoane din acel oraș, prin care vin și ele a mărturisi că cunosc și știu că acele tabele au fost date de răposatul clucer Dimitrie Jiianu cu angajament a se depune de către menționatul vornic la muzeul națiunei.

Aceste două acte, domnilor, s-au adus de mine legalizate de autoritatea locale și s-au înaintat d-lui ministru de culte prin raportul meu no. 2, rugîndu-l ca să facă cele de cuviință pentru cererea acelor table de la d-l G. M. Ghica, care posede pînă în ziua de astăzi acest prețios monument.

Cu prilejul dară aflării mele în acest sat, a trebuit a face căutările mele în acel loc, unde s-au găsit tablele ; după o căutare destul de exactă ce am făcut în vale, în marginea bălții, la locul unde răposatul găsi tablele, n-am putut găsi alt nimic decît rămășițe de cărămizi mari și ciobiri de vase romane. De acolo, suindu-mă în linie dreaptă sus la cîmp, am dat peste două măguri de o potrivă mari; tăind pe una în două, găsii în adîncul ei un puț plin cu un fel de pămînt galben, însă foarte subțire, ca cînd ar fi pulbere; patru stînjeni în adîncul puțului m-am oprit, pentru lipsa instrumentelor necesarii și am cerut de la prefect ca să steie puțul astupat și în strejuire pînă la luarea dispozițiunilor de către guvern; mai multe supoziții archeologice sînt pentru acest puț și cari se vor vedea în relațiunea ce am să dau d-lui ministru prin raportul meu no. 3.

---

[16] Toate interpretațiunile fantastice ce autorul dă textului din Tabelele zise *honestae missionis* ce s-au găsit la Grojdibod (derivat mai probabil din slavicul grozdi = *strugure* și poate din : voda = *apă*, decît din *gros pod*), se află rectificate, la *anexa F*, prin știința serioasă și pozitivă a Reverenței sale, părintele Țipariu. Ceea ce este însă oarecum interesant în raportul maiorului, e istoricul soartei acestor tabele pînă la intrarea lor în cabinetul lui M. Ghica. Știm apoi că, pe la anul 1864, domnitorul Alexandru Ioan Cuza le-a cerut de la d-l George M. Ghica și le a trămis în dar împăratului Napoleon III. Nu avem știință unde se mai află ele astăzi.

De aci am intrat în județul Dolji...

De aci (de la mănăstirea Sadova) am trecut prin toate satele din Romanați, cele de pe marginea bălții, *Ianca, Potelul, Grojdibodul, Orlea, Celei, Corabia* ș. alt. cari trag atențiunea archeologilor pentru căutări sistematice, exploatări pe la locurile ce cunosc locuitorii că au produs în toată vremea anticuității. Am sosit la schela *Izlaz* din marginea Oltului, proprietatea prințului Gg. Bibescu; aci este iarăși punct de export al României mici și al districtului Romanați; acest sat în timpul coloniilor romane, se lega cu o cetate de dincolo, numită în *harta* (?) lui Ptolomeu *Utus*, căci se găsește în sat, la malul Dunărei, ruine de citadele, printre cari s-au găsit adesea sarcofage mari, bani de aramă, cele mai multe de la împăratul Septim Sever; tot însă ce a tras admirarea mea a fost o măgură mare ardicată în sat; sub ea se află bolovani de piatră mari, de unde locuitorii obicinuiesc de le scot, la trebuințele lor; care măgură, neavînd timp d-a o sparge și lăsînd pentru o a doua ocaziune, am poftit cu adresă pe autoritatea administrativă ca să nu mai îngăduie pe locuitori d-a mai scoate acele pietre de acolo pînă ce guvernul nu va lua măsuri a se căuta și acea măgură sistematic. De aci am făcut cerere către amîndouă prefecturile de Dolji și de Romanați ca să ordone a se înscrie toate măgurile ce conțin districtele d-lor, numirea lor, mărimea, cătățimea împotriva fiecărui sat, precum și orice tradiții sau povești va fi avînd fiecare din ele, poftind pe d-nii prefecți ca să-mi trămită cît mai curînd niște asemine inventorii, ce sînt negreșit foarte folositoare pentru dezvoltarea istoriei țărei cînd se vor publica și de acelea, și ar trebui ca guvernul nostru să ordone prin toate districtele a ni se trămite relațiuni pentru toate monumentele de prin răspîntele drumurilor, cruci mari domnești, poduri și fîntîni, cu numirea și tradițiunea lor...[17]

E

Note manuscrise asupra unor anticuități din județul Romanați, culese la 1872

de d-l Dimitrie Sturdza

Tumulus (movila) *din Rusănești* (^{1}/13 aprilie 1871). Se înalță ca la 4 pînă la 5 metri dasupra suprafeței pămîntului; pe scoarța lui d-a dreptul (adică fără groapă), era scheletul, cu capul întors spre apus.

---

[17] Raportul d-lui maior Pappazoglu continuă într-astfel, producînd, într-un stil a cărui sintaxe este cu totul proprie a sa, tot felul de fapte adevărate și de aprețuiri imaginare. Am reprodus partea relativă la județul Romanați cu speranța că cititorul — vînturînd pleava din grîu, precum am făcut și noi — se va alege din această citire cel puțin cu atîtea noțiuni despre monumente antice ce se află în realitate în citatul județ, cîte poate dobîndi și din răspunsurile ce unii învățători sătești au dat la *Cestionarul archeologic*. Cît despre aprecianiunile și disertațiunile științifice conținute în raportul de mai sus, apoi trebuie să mărturisim că ele nu pot fi întrecute în *vis comica* decît prin polemica ce s-a ținut, pe socoteala archeologiei naționale, între d-nii maior Papazoglu și Bolliac, în ziarele *Buciumul* și *Reforma* din 1864, precum și prin poemele archeologice ce au ieșit tot pe atunci din creierii bătrînului maior Papazoglu, încinși de dorul anticuității și cu care el socoti de cuviință a-și termina minunata sa cărticică *Muzeul Papazoglu*, adevărată curiozitate bibliografică.

Sub schelet se cunoștea de pre coloarea pămîntului că țărîna nu fusese scormonită; ea conținea mai mult urme albe de calcariu. Alături cu scheletul, carele era al unui bărbat corpulent, nu s-a mai aflat nimic.

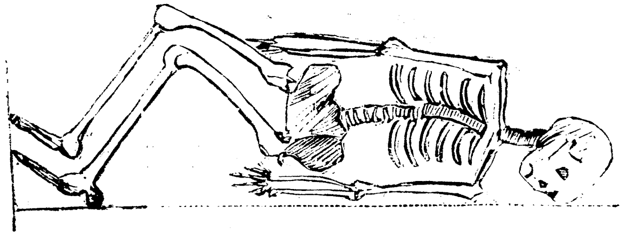

Scărișoara. Drum roman la Olt.

Gostavăț. Două movile: — 1, La una din movile, păreții laterali ai locului unde s-a pus mortul erau arși. Înlăîntru, o lampă grosolană, hîrburi, cărbuni de lemn, curmale și nuci carbonizate, obiecte stricate de fier și bronz, oase arse; la extremități, rămășițe de lemn putred; — 2, La patru puncturi, loc ars de pămînt, cărbuni, hîrburi, lemne groase nearse, putrede, rămășițe arse de haine de lînă.

Slăveni. Curtea Murgășanului.

În grădina Murgășanului, rămășițe de drumuri cu cărămidă și un sarcofag. (Aci s-a găsit cărămida no. 16).

De la Slăveni spre Caracal mergi pe *Troian.*

Tipurile de pre cărămizi dintre Caracal și Gostavăț[18].

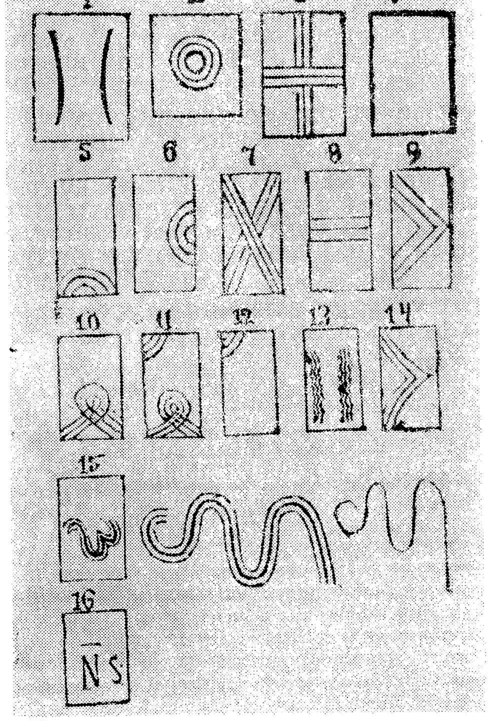

---

[18] Semne asemuite și chiar identice cu acestea se văd și pe șase bucăți de cărămidă reproduse de *comitele L.F. de Marsigli* în marea sa operă: *Danubius pannonico-mysicus, observationibus geograph., astronom., hydrograph., historicis, physicis perlustratus*, Haga, 1726, 6 vol. in fol. max.; în tom. II, tab. 62 sub titlul: *Lateres co⟨a⟩cti e ruinis civitatis quondam Antina in Valachia erepti, ubi solum templi graeci iis stratum erat.*

Stoi⟨e⟩nești. Afară din sat, de îmbele părți ale *Troianului* sînt multe măguri.
Hotărani. Biserică din timpul Brîncovanului. Movile răscolite.
Recica. Fundamente de pod. Apeduct de la Frăsinet la Recica.
Monete. *Tit, Hadrian, Commod, Septimiu Sever,* (Nicea), *Alexandru Sever, M. Iul. Filip I, II, Gordian* (Nicea), *Iulia Maesa, Mamm⟨a⟩ea, Ottacilia.*
În biserică, pomelnic de la Mihai Viteazul.

F

Explicarea tabelei *honestae missionis*[19], aflată la Grojdibod Extract din *Arhivul pentru filologie și istorie*, No. XVIII, din 15 sept. 1868

de R. S. Părint. Timotheu Țipariu

DIPLOMA LUI ADRIAN DIN 22 MARTIE, ANUL 129 DUPĂ HRIST., 822 DE LA FUNDAREA ROMEI.

PAGINA I DIN AFARĂ
SCRIPTURA I.

IMP CAESAR DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI
NERVAE NEPOS TRAIANVS HADRIANVS AVG.
PONTIF MAX TRIB POTEST XIII COS III P P
EQVITIB ET PEDITIB QVI MILITAV IN ALA ET
VEXILLATION EQVIT ILLYRICOR ET COH IIII QVAE
APPELLANT I HISPANOR ET I HISPANOR VETERAN
ET II FLAV NUMIDAR ET II FLAV BESSOR ET III GAL

LOR ET SVNT IN DACIA IMFERIORE SVB PLAVTIO
ČAESIANO QVIN ET VICEN PLVRIBVSVE STIPEN
DIS EMERITIS D*i*MISSIS HONESTA MISSIO
NE QVORVM NOMINA SVBSCRIPTA SVNT
IPSIS LIBERIS POSTERISQVE EORVM CIVITA
TEM DEDIT ET CONVBIVM CVM VXORIBVS
QVAS TVNC HABVISSENT CVM EST CIVITAS IIS

DATA AVT SIQVI CAELIBES ESSENT CVM IIS QVAS
POSTEA DVXISSENT DVM TAXAT SINGVLI
SINGVLAS A D XI K. APRIL
P IVVENTO CELSO ‖ Q IVLIO BALBO COS
VEXILLATIO EQVITVM ILLYRICOR
EX GRE*g*ALE
EVPATORI EVMENI *f* SEBASTOPOL
ET EVPATORI F EIVS ET EVPATORI F EIVS
ET EVMENO FIL EIVS ET THRASONI FIL EIVS
ET PHILOPATRAE FIL ⟨E⟩IVS
DESCRIPTVM ET RECOGNITVM EX TABVLA
AENEA QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST
TEMPLVM DIVI AVG AD MINERVAM

Pagina II, dinlăîntru.
Scriptura II.

(Repeţind aceleași, cu mai multe prescurtări și lacune, din cauza alterării bronzului).

Imp. Caes divi Traiani Parthici f divi Ner . . .i
nepos Traianus Hadrianus Aug pont
max trib pot o XIII cos III p p
eq et pet qui mil in a . . . et vexill eq Illyr et coh
IIII quae app I Hisp et I Hisp . . . tfe et II I
Num et II Fl Bess et III Gallor et sunt
in Dacia imferiore sub P . . . ut Caesian
quin et vicen fi ve s . . . im. f . . hon
miss quor nomina s. rip sun f.s.
post eor civitat . . . . . . .s. ai uxor
quas tunc hab iun e. ivit iis dat avi si.
caetise . . . siv . . . . dux dum tax

Pagina ⟨a⟩ III-a, dinlăîntru.

. . .li singulas . .d XI k apr
P. Iuvent[i]o Celso Q Iulio Balbo cos
vex. le equit Illyricor
ex gregal
Eupatori Eumeni f . . . elaspo . . . . .
et Eupatori f. eius et Eupatori f eius
et Eumeno fil eius et Thrasoni fil eius
et Philopatrae fil eius

Pagina IV, dinafară

L VIBI	VIBIANI
Q LOLLI	FESTI
L PVLLI	DAPHNI
L EQVITI	GEMELLI
L PVLLI	ANTI
TI CLAVDI	MENANDR
C VETTIENI	HERMETIS

care nu are lipsă de transcripțiune, fiind formată după formulariul cunoscut[20].

---

[19] Tabelele antice, zise *honestae missionis,* sînt diplome militarie romane de un mare preț, fiindcă ele cuprind în sine multe date istorice pentru ilustrarea epocelor și provinciilor în cari s-au aflat. Aceste monumente militarie sînt în formă de *diptice,* adică compuse din două tăblițe pătrate de bronz, împreunate prin două verige și scrise sau mai bine gravate pe citeși patru paginele, cu același text de două ori repețit; din aceste documente pînă acum sînt aflate și publicate peste 58 bucăți; în adevăr un număr foarte mic, dacă cugetăm la mulțimea unor aseminea documente ce au căutat a se scrie, fiindcă fiecare veteran roman, fiind liberat de a mai servi în oștire, priimea un atare document ce-i recunoștea meritele cîștigate în miliție și-i asigura drepturile și onorurile ce i le decreta mulțămirea imperatorelui. De aceea se și numeau *honestae missionis,* adică *pentru liberare din servici cu onoare.* În diferite părți ale Daciei, mai ales în Transilvania s-au găsit asemenea tabele; din Țara Românească, sînt cele de la Grojdibod și altele găsite pe la Oltenița și ajunse în posesiunea principelui Dimitrie Ghica în București.

[20] Noi totuși, pentru înlesnirea celor ce nu sînt deprinși cu acest formulariu, vom reproduce aci textul latin din paginele I și IV, cu toate împlinirile necesarii, și apoi vom da și traducțiunea română a acestui text, publicată de d-l A. Treb. Laurian, în *Mag. p. Dacia,* t. I, p. 26 și 27 :

,,Imperator Caesar divi Traiani Parthici filius, divi Nervae nepos, Traianus Hadrianus Augustus Pontifex Maximus, tribunicia potestate XIII, consul III, pater patrie-equitibus et peditibus qui militaverunt in ala et vexillatione equitum Illyricorum et cohortibus IV, quae appellantur : I Hispanorum et I Hispanorum veteranorum et II Flavia Numidarum et II Flavia Bessorum et III Gallorum et sunt in Dacia imferiore sub Plautio Caesiano, quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione, — quorum nomina subscripta sunt ipsis, liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut, siqui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent dum taxat singuli singulas. — Ante diem XI Kalendas Apriles ; Publio Iuventio Celso II et Quinto Iulio Balbo consulibus. — Vexillatio equitum Illyricorum ex gregale Eupatori Eumeni filio Sebastopolitano et Eupateri filio eius et Eupatori filio eius et Eumeno filio eius et Thrasoni filio eius et Philopatrae filiae eius. —Descriptum et recognitum ex tabula aenea quae fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam. — Lucii Vibii Vibiani, Quinti Lollii Festi, Lucii Pulli Daphni, Lucii Equitis Gemeni, Lucii Pulli Anthi, Tiberii Claudii Menandri, Caii Vettieni Hermetis.” — Iară traducțiunea d-lui Laurian, cu puține îndreptări, conforme lecturei lui Mommsen, este : ,,Imperatoriul Cezare, fiiul divului Traian Particul, nepotul divului Nerva, Traian Adrian Augustul, marele pontifice, decorat cu puterea de tribun a-13-a oară ; consul de a 3-a oară ; părintele patriei : călărilor și pedestrilor

Diploma se afla în România și pre cînd o publica I. Arneth era în posesiunea fratelui principelui Al. Ghica în București, de la carele o căpătase într-o litografie, împreună cu litografia altor anticuități, și în specie vase aflate tot în Țara Românească. Astăzi, unde și la cine se află nu știm.[21]

Însemnătatea ei este că s-a aflat în provincia unde era staționată *vexilațiunea călăreților ilirici*, din cari era și donatariul Eupatore Eumene, cu toate că patria acestuia nu era Illyricul, ci Crimeea și anume Sebastopole, de unde se cunoaște că denumirile legiunilor, cohorților, alelor sau aripelor etc., nu era riguroasă după naționalitate, ci după partea mai mare; dealtmintrelea încă numele lui și ale fiilor săi arată învederat că era grec sau grecit.

Dintr-însa se știe încă că în Dacia de jos sau România de acum, sub Adrian erau staționate în garnizoană:

1^0, Una aripă de *călăreți ilirici*, și

2^0, Cinci cohorți pedestre, adecă:

a) I *Hispanorum*,
b) I *Hispanorum veteranorum*,
c) II *Flavia Numidarum*,
d) II *Flavia Bessorum*, și
e) III *Gallorum*;

din cari, anumit pe cele de sub a), d) și e) le aflăm și sub Traian staționate în Dacia (vezi diploma militarie de la Traian din 17 febr. 110 p. Ch., tot relative la soldați romani așezați în Dacia). Nouă sînt: aripa *Illyricorum* și cohorțile de sub b) și c).

Consulii sînt cunoscuți din *Fastii consulari* și alte documente.

Încît pentru prefectul *Plautiu Caesian*, familia lui era adevărat numai plebeie, însă glorioasă, din care au ieșit mai mulți bărbați mari precum se cunoaște din numii (monetele) acestei familii pre timpul republicei. De aceștia s-au aflat trei de aur în Transilvania, astăzi în cabinetul împărătesc din Viena, iară aiurea nu. Mai nainte, sub Vespasian, un *Ti. Plautius Silvanus* fusese legat și propretore în Moesia și alt *M. Plautius Silvanus* în Illyric, precum arată inscripțiunea de la Gruter și Orelli (nr. 622 și 750). Încuscrită cu familia cezarie, în urmă fu aleasă între patrici, precum se vede din inscripțiunea no. 733 la Orelli. Conumele *Caesian*, fost-a în astă familie nou sau vechi? nu ne este cunoscut; ceilalți Plauti, amintiți în inscripțiuni, au alte conume, precum: Silvan, Pulcher etc.

Inscripțiunea no. 750 la Orelli, *Inscript. latin. select. collecti* (Gruter. p. 453.), cea mai notabile între toate, sună așa:

„TI PLAVTIO M. F... ‖ SILVANO AELIANO ‖ PONTIF. SODAL. AVG ‖ III VIR. A.A.A. F. F Q.TI. CAESARIS ‖ LEGAT. LEG. V. IN GERMANIA ‖ PR. VRB. LEGAT. ET COMITI CLAVD. CAESARIS IN BRITANNIA ‖ CONSVLI. PROCOS. ASIAE. LEGAT. PROPRAET. MOESIAE ‖ IN QVA PLVRA QVAM CENTVM MILL. EX NUMERO ‖ TRANSDANVVIANOR. AD PRAESTANDA TRIBVTA CVM CONIVGIB ‖ AC LIBERIS. ET PRINCIPIB. AVT REGI [GI] BVS SVIS. TRANSDVXIT. ‖ MOTVM ORIENTEM SARMATAR. COMPRESSIT. QVAMVIS PARTE ‖ MAGNA EXERCITVS AD EXPEDITIONEM IN ARMENIAM MISISSET ‖ IGNOTOS ANTE AVT INFENSOS P. R. REGES SIGNA ROMANA ‖ ADORATVROS IN RIPAM. QVAM TVEBATVR. PERDVXIT. REGIBVS ‖ BASTARNARVM ET RHOXOLANORVM FILIOS. DACORVM FRATRVM (error pro *fratres*) ‖ CAPTOS. AVT HOSTIBVS EREPTOS REMISIT. AB ALIQVIS ‖ EORVM OPSIDES ACCEPIT. PER QVEM (?) PACEM PROVINCIAE ‖ ET CONFIRMAVIT ET PROTVLIT. SCYTHARVM QVOQVE REGEM ‖ A CH⟨A⟩ERONENSI. QVAE EST VLTRA BORVSTHENEM OPSIDIONE ‖ SVMMOTO. PRIMVS EX EA PROVINCIA MAGNO TRITICI MODO ‖ ANNONAM P. R. ABLEVAVIT. HVNC LEGATVM IN HISPANIAM ‖ AB PRAEFECTVR. VRBIS REMISSVM. SENATVS IN PRAEFECTVRA TRIUMPHALIBVS ORNAMENTIS HONORAVIT. AVCTORE IMP. ‖ CAESARE AVGVSTO VESPASIANO VERBIS EX ORATIONE EIVS Q. I. S. S. (QVAE INFRA SCRIPTA SVNT) ‖ MOESIA⟨E⟩ ITA PRAEFVIT, VT NON DEBVERIT. IN ME DIFFERI ‖ HONOR TR⟨I⟩VMPHALIVM EIVS ORNAMENTORVM, NISI QVOD ‖ LATIOR EI CONTIGIT MORA TITVLVS PRAEFECTO VRBIS HVNC IN EADEM PRAEFECTVRA VRBIS. IMP. CAES. AVG. ‖ VESPASIANVS ITERVM COS. FECIT."

Adrian, următoriul lui Traian, în administrațiune nu a fost așa de mare ca Traian; meritează însă a se însemna între cei mai însemnați imperatori. La începutul domnirei sale părăsi Armenia și-și retrase oștile dincoace de Eufrate, pentru ca să împiedice invaziunea barbarilor preste rîurile ce-i încunjurau imperiul. Nimica distinse pre Adrian în așa măsură ca dorirea de a vedea toate în persoană, din care cauză călători prin tot imperiul său, adeseori pe jos și cu capul descoperit. Călătoriile lui prin Grecia, Egypt, Africa, Arabia, Asia, Bithynia, Cappadocia, Cilicia, *Dacia*, Gallia, Germania, Spania, Nicomedia, Noric, Parthia, Frygia, Rhetia, Sicilia, Siria, Thracia sînt documentate prin monetele pînă azi aflate. Ca mare amic al naturei, el se sui pre munții cei mai înalți, precum pre muntele Aetna din Sicilia, pentru a vedea răsărirea soarelui. El avu cele mai mari merite pentru arți și științe, deși-i plăcea mai mult ce e colosale și curios, decît ce e genuin, despre care pînă astăzi mărturesc pentru dînsul monumente ca *Moles Hadriani* în Roma, *Villa Hadriana* din Tivoli și numii cei minunați de frumoși

G

Descrierea anticuităților de la *Izlaz.* extrasă din publicoțiunile archeologice ale

d-lui Cezar Bolliac

Din *Călătorie archeologică în România de la 20 martie pînă la 22 aprilie 1858.*
București, 1858, pag. 79 și 80.

Izlazul este în dreptul *Utului*. Aci se vede că a fost o cetate romană pe rîpa Dunărei, dară a dispărut și ea ca cea de la Flămînda (în Teleorman). Rîpa dreaptă a Dunărei este tare de părțile astea și toată vărsarea fluviului a mîncat numai din rîpa stîngă.

Cum s-a numit astă cetate nu ne spune nimeni. Poate să fie cuprinsă în nomenclatura lui Procopiu; cu toate că el nu numește și cetățile nereparate de Iustinian și nu ne dă nici distanțele celor reparate; nu avem nici un punt sigur de pe care să ne luăm și să putem fixa cu asigurare cetățile menționate de dînsul. Drumul cel mare de piatră care pleacă d-aci pe lîngă Olt, ruinele de peste Dunăre, șanțurile ce se văd prin satul Izlaz, două sarcofage ce am scos în 1845 din Dunăre cu mari osteneli și cari le-a luat nu știu cine de pe mal, căci la muzeu nu s-au adus, toate acestea vădesc că aci a fost o cetate importante, care poate că va fi și comunicat cu partea de dincolo prin vreun pod, despre care nici tradiția nu ne spune nimic. Ce pot combina din drumul de piatră care seamănă o lucrare din Imperiul de sus, din o medalie ce am găsit la 1845 în unul din sarcofagele de cari vorbii, care avea grosimea tiparului Imperiului de sus, din o monetă a Faustinei celei mari, soția lui Antonin Piosul, în bronz mare, pe care mi-o aduse aci un sătean și din vreo zece monete de argint ce-mi deteră d-l arendaș și d-l subcîrmuitor, toate de la Adrian și pînă la Caracala, ce pot combina, zic, din toate aste semne, este că aci a fost o cetate a primelor colonii romane ...

(aci se întrerupse volumul, rămas neterminat).

Din *Trompeta Carpaților*, no. 1095 din 1/13 aprilie 1873.

De cîte ori am trecut pe la *Izlaz*, am găsit cîte ceva pre la țărani, însă tot roman și nimic care să-mi atragă o serioasă atențiune, fie chiar roman; cîte ceva movile mai mari sau mai mici, comune în țară, mă făceau să trec și această localitate între cele de cercetat mai la urmă. Acum însă, trei obiecte găsite aci pronunțat *dace* și dintr-o epocă de civilizațiune *dacă* înaintată, nu mi-au mai permis indiferență. Iată aceste trei obiecte: două părți ale unei *trîmbițe* dace de argint, o *oală* bine făcută de lut negru și marginea întreagă a unui *vas de bronz.*

Indic aceasta pentru ca, dacă nu voi putea eu să fac săpături la Izlaz, să fie acest punct cunoscut archeologilor noștri.

---

cari au servit la miliție în aripa I sub steagul călărilor ilirici și în cele patru cohorți care se cheamă: I-a ⟨a⟩ ispanilor și 1-a a ispanilor veterani și a 2-a flaviană a numizilor, a 2-a flaviană a besilor și a 3-a a galilor și sînt în Dacia inferioare sub comanda lui Plaut Cesian, după ce au făcut douăzecișicinci și mai multe campanii, le dă voie să iasă din miliție cu onoare acelora ale căror nume sînt scrise și le concede dreptul de cetățeni romani, lor, copiilor și urmașilor lor, precum și dreptul de căsătorie legitimă cu muierile cari le au avut atunci cînd li s-a dat dreptul de cetățeni; sau, dacă vreunii vor fi fost necăsătoriți, cu acelea pe care le vor fi luat după aceea, adecă fiecare cîte una. În 11 calende ale lui aprile, sub consulatul lui Publiu Iuventiu Cels, al 2-lea, și al lui Cuint Iuliu Balb. De pre intercesiunea fostului militar comun sub steagul călărilor ilirici Eupatore Eumene, fiiul sebastopolitanului și a fiiului său Eupatore și a fiiului său Eupatore, și a fiiului său Eumene, și a fiiului său Thrasone și a fiicei sale Filopatra. Descrisă și recunoscută (decopiată și colaționată) de pre tabela de aramă care e înfiptă la Roma în murul din dosul templului divului August la Minerva. (Urmează numele militarilor decorați cu drepturile spuse: Luciu Vibius Vibian, Cuint Lolliu Fest, Luciu Puiu Dafn, Luciu Călăriul Gemen, Luciu Puiu Ant, Tiberiu Claudiu Menandru, Caiu Vettien Ermete."

[21] Am arătat în nota 16 de la pag. 157 soartea ulterioară a acestui monument.

H

Descrierea anticuităților de la *Celei*, extrasă din publicațiunile archeologice ale

d-lui Cezar Bolliac

Din „Raportul d-lui C. Bolliac către d-l Ministru al Instrucțiunei Publice registrat sub no. 7819 și publicat în *Monitorul oficial* din 1869, no. 222, 223, 224.

Duminică, la 13 iuliu, am trecut Oltul spre *Celei* și, oprindu-mă la subprefectura de la Izlaz, am înțeles că aci am să trag nevoie, pentru că în adevăr nici o umbră de autoritate nu se vedea; n-avea cine citi ordinele, n-avea cine căuta cai, deși făgăduiam prețuri foarte mari, pentru ca să ne ducă pînă la Celei. Nici subprefectul, nici ajutorul. În fine, am parvenit peste cinci, șase ore să plec și am ajuns tîrziu la Celei; am tras la cuviosul preot Nicolaie, gazda mea cea veche acolo. Aici era și ajutorul subprefectului, venit în afacere de arendășie, de recruți etc., căruia am putut să-i citesc ordinele ce aveam. Prin ce combinări nu știu, că autorul subprefectului a plecat și m-a lăsat sub îngrijirea primarului. Atîta slăbiciune și nepăsare din partea administrațiunei, tocmai acolo unde trebuia să așez un centru de lucrări mai serioase, m-a îngrijat... Cu toate intrigile și reaua-voință, a trebuit să stau cinci zile în Celei, pentru că acolo este nevoie de mari lucrări. Am luat planul cetății, al cetățuiei și al situațiunei Celeiului, pe care am onoare a vi-l alătura:

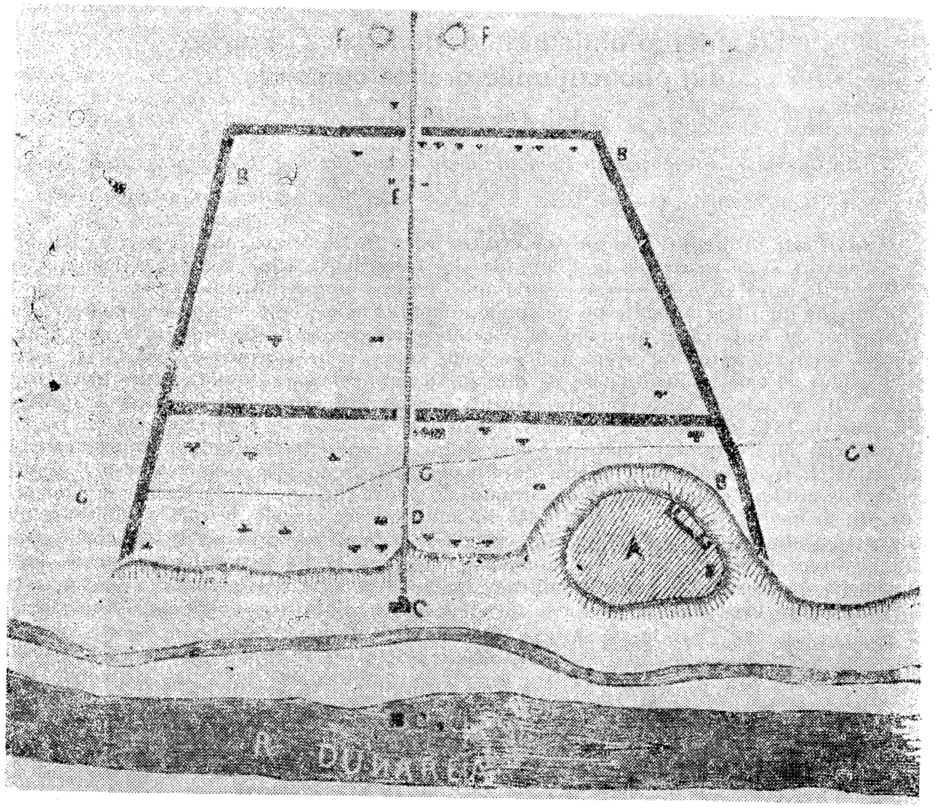

Cetățuia de la Celei. Lungimea zidului din cetățuie: 28 m. Lărgimea zidului din cetățuie: 2 m. B.B.B. Zidurile ce înconjură cetatea Celei. C.C. Picior de pod. D.D. Șosea romană ce duce la Recica. E. Bordei unde s-a găsit sarcofagul. F.F. Movile. G.G. Drum actual prin comună.

Zidul cetățuiei ce am descoperit de toate părțile astă dată este de 28 metri lungimea și 4 metri înălțimea, de piatră cioplită și cu un brîu admirabil. Am dat de o temniță subterană, în care am găsit multe oase de om și piroane în țeastă.

Aci se vede că a fost al treilea grad de osîndă; romanii aveau trei etaje în închisorile lor, cari închisori erau foarte dese prin turnurile de prin cetăți; în cel dîntîi etaj se închideau preveniții; în cel d-al doilea cei osîndiți pe termen și în cel de al treilea, la întuneric, cei osîndiți peirei. Aci urmează să fi fost un turn, precum a fost la Severin și la Romula (Turnu-Măgurele); aci urmează prin urmare să fi fost și temnița ce am găsit-o, al treilea grad de închisoare, fără lumină, la temelia turnului, unde din ordinul superiorului sau din cruzimea paznicilor se băteau osîndiților piroane în cap. Asemenea țeste cu piroane s-au mai găsit și-n alte părți.

Prin diferitele săpături ce am făcut, atît în cetățuie cît și prin alte părți ale cetății, am găsit multe monete de bronz și cîteva de argint, toate mai cu seamă din două epoce: de la *Septimiu Sever* pînă la *Alexandru Sever* și de la *Constantin* pînă la *Grațian*; prea puține din epoca anterioare, și acestea toate fruste, ceea ce indică că ele au căzut în pămînt după ce au fost vechi în circulațiune. Monetele de la Constantin pînă la Grațian abundă aci și tot pe aci s-au găsit, acum trei ani, acele 6000 bucăți argint din această epocă. Aci a pus piciorul și s-a întărit Constantin, cînd a reluat Dacia părăsită de Aurelian. Cuartierul său general a fost la Oescu, Ghighiul de astăzi, unde n-am putut trece din cauza intrigilor ce am arătat mai sus, dară unde am trecut alte dăți și unde în adevăr că sînt lucruri de studiu, mai cu seamă un sistem de ape admirabile, pe care nu l-am văzut nicăiri. Aci a întins pod Constantin pe stîlpii de piatră, cari stau încă în apă și dintre cari se vede mai cu seamă unul, de care s-au izbit mai multe vase și un vas stă și astăzi afundat lîngă stîlp. De la capul acestui pod pleacă șoseaua romană care merge printre movile și morminte și se împreună cu celelalte la Antonina sau Caracal, Recica de astăzi, care a fost și orașul cel mai important în Dacia de jos.

Aci în Celei am găsit un fier de înfierat caii legionarilor, cu literile: A.E.M. Am găsit multe vase de pămînt, o piuă de piatră, mai multe obiecte de fier, cărămizi cu diferite împrinte și una: „Coh. III Brit*(an⟨n⟩ica)*”. Nume de legiuni s-au găsit de mai multe ori la noi; mai cu seamă al legiunei a V⟨-a⟩ (Macedonica) cu numărul și cu numele cohorților; din această legiune negreșit, pînă acum n-am găsit decît două: aceasta și una la Turnu-Severin: „Coh. I Aug*(usta)*”.

Am mai găsit aci o mască mică de plumb, un cal mic de bronz pe piedestal și alte mici obiecte de bronz. La ieșirea din cetate, d-a stînga drumului roman, am găsit două sarcofage, unul sub tinda unui sătean și altul sub pătulul altui sătean. Cel de sub pătul era îmblat; nu mai are nici un interes; cel de sub tindă și mai aproape de drum este foarte important și să-mi fie permis a mă opri la dînsul.

Punînd să sape sub tindă, prin bună învoială, ca și pentru cel de sub pătul, în mai puțin de două ore sarcofagul acesta de piatră, de piatră calcarie tare, în dimensiunea și forma sarcofagului celui mare de la Muzeul Național, avînd 2 m,45 lungul, 1 m,04 latul, 1 m,66 adîncimea, era întreg în fața soarelui, cu tot lungul său spre șosea, curățit de toate părțile și neatins nicăiri de sapă. Se înțelege că satul tot era în jurul lui cu toate babele și copiii.

După diferite observări, văzui că capacul era lipit cu ciment și peste acesta, la amîndouă căpătîiele, cu scoabe de fier, acoperite cu plumb foarte gros.

Am putut parveni la dezlipirea capacului și la descleștarea lui din scoabele de fier. Atunci, înșiruind treizeci oameni la funiile cu cari am legat capacul, s-a putut trage capacul pe jumătate, pe patul ce-i pregătisem, în urletele de bucurie a satului întreg. Un profum agreabil s-a exalat din sarcofag, ceea ce făcu pe mai mulți să zică: „Ce frumos miros!” Această operațiune nu se mai văzuse aci de cînd este Celeiul.

Păreții sarcofagului au grosimea 0 m,18; adîncimea păretelui pe dinlăintru este de 0 m,62, lungimea, 2 metri, lățimea, 0 m,60.

Două din trei părți ale păreților sarcofagului erau goale; o țărînă cafenie acoperea ca o brumă un schelet mai topit, care nu ajungea nici cu capul, nici cu picioarele, la extremitățile sarcofagului. Scheletul era cu capul spre miazănoapte și cu picioarele spre miazăzi; capul căzuse din junghetură spre umărul stîng; mînele îi erau încrucișate pe stomac. La tălpile picioarelor, două tălpi de plută de douăsprezece centimetri grosime, care au fost legate de tălpile picioarelor; nici un fel de împunsătură nu arăta urme de cusătură; scînduri putrede de stejar, cam în forma unui cușciug neacoperit, cu care se coborîse cadavrul în sarcofag. Acesta a fost întîiul aspect al descoperirei.

Cușciugul cadavrului, îmbrăcămintea și podoabele, cum și diferite semințe și frunză aruncată dasupra corpului, formau o țărînă, care varia între o adîncime de 10,15 și pînă la 20 centimetri. Am început căutarea de la picioare: trei urcioare în rînd, așezate la extremitatea sarcofagului. Oasele picioarelor găsite, toate pînă la cele mai mici, mi-au dat ideea să formez scheletul afară; țărîna se ciuruia prin două ciururi. Tot corpul fusese pe așternut și sub acoperămînt de frunză și ramuri de dafin.

Putui alcătui corpul întreg ; a fost o femeie, o femeie naltă și jună. Amîndouă cearcănele gurei intacte ; dinți foarte potriviți, nici o măsea stricată ; cîțiva dinți căzuți i-am pus la loc.

Ce dialect s-a rostit prin aceste frumoase cearcăne ? O știu numai aceia cari au ascultat suspinele inimei ei și cari au auzit jalea de la moartea ei. Vă pot spune numai atît, că a fost o femeie, o femeie înaltă, o femeie jună, cu dinți admirabili, dară al cărui nume n-a voit să-l spună posterității gelosul soț, care a încuiat și a ferecat în piatră, fier și plumb obiectul amorului său.

Ce mai pot spune este că această femeie trăia în timpul imperiului, înainte de Commod, adică mai nainte de 180 după Hristos, considerînd numai după o monetă, bronz de mijloc, ce am găsit în sarcofag și pe care am putut-o descifra, ridicînd cu mare greutate rugina de pe dînsa. Această monetă indică puterea tribunițiale a lui Commod pentru a șasea oară, titlul de împărat pentru a patra oară, consulatul al treilea, cari corespund anului Romei 934, iară al lui Hrist. 181.

Ce mai pot spune încă este că o părece ⟨de⟩ cercelуși de aur nu s-au găsit în dreptul urechilor, ci pe la mijlocul corpului ; că forma lor nu arată pe unde s-au deschis ca să se pună în ureche și că lasă a se presupune că asemene podoabe femeiești se aruncau în cușciug. Ce a fost de țesătură abia se mai cunoaște. Un pieptene zdrobit cu totul, un ac de păr de ivoriu. Dafinii sînt neatinși și în coloarea tutunului de Havana. O foaie de cocă de făină albă indică că, pe lîngă semințile, beuturile și aromele ce se puneau la morți, se mai punea și o mică turtă de făină.

Nici o sticlă nu s-a găsit în sarcofag, nici o candelă în jurul lui. Cele trei urcioare deci au servit, unul pentru vin, altul pentru untdelemn și cellalt drept lăcrimar.

Sarcofagul, la iarnă, se va transporta la muzeu cu alte obiecte grele, precum o piuă de piatră etc. ; iară cele aflate într-însul le voi depune chiar eu la muzeu. Oasele s-au pus din nou în sarcofag.

Încă o observare, pe care o cred interesante, la noi cel puțin : toți cîți vor fi găsit fier roman la noi vor fi văzut acel fier pătruns de rugină. Scoabele de fier ce am găsit la acest sarcofag, acoperite de toate părțile cu plumb, au fost atît de ferite și conservate încît ar crede cineva că sînt ieșite astăzi chiar de sub ciocan. Din contra, plumbul ce le acoperea, care a priimit injuriile exterioare a 17 secole, s-a îngroșat cu o patină ⟨g⟩ălbuie de toată frumuseța.

DIN RELAȚIUNEA CĂTRĂ MEMBRII COMITETULUI ARCHEOLOGIC DIN BUCUREȘTI

Publicată în *Trompeta Carpaților*, no. 1010 din 20 august (1 sept.) 1872

Ajuns la *Celei*, de unde mai sînt vreo zece kilometri pînă la Vădastra, unde-mi propuneam săpături, n-am oprit ca să văd dacă nu s-au mai stricat din acele ziduri frumoase romane, scoase de mine din pămînt, în lucrări de mai multe veri. Am trecut la *Oescu*, numit astăzi *Ghighiu*, punct între unghiul ce face rîul Oescu (Iscrul) dînd în Dunăre, care și desparte Oescul de acum de cealaltă parte a lui, numită astăzi *Beșlii*, cu care era unit odată orașul cu un pod preste rîul Oescu, care s-ar putea compara cu Jiiul nostru, dacă nu ar fi numai atît de puțin și liniștit totdauna.

Orașul *Oescu* a fost capitala tribalilor, în preajma căria au priimit ei bătaia decisivă a falangelor lui Alexandru III al Macedoniei, după care bătaie cîți au putut scăpa s-au confundat cu peucinii, în insulele Peuce (Dobrugea).

Romanii au mărit cu colonii acest oraș, pre care l-au dotat cu ape abundante printr-o sistemă minunată : un apeduc prin care venea apa într-un bazin imens, din care se împărțea apoi ape în tot orașul. Acest bazin este atît de larg încît, plecîndu-mi abia capul, am putut să intru pre el în picioare. Romanii au făcut aice cea mai mare cetate ce se vede astăzi pre dreapta Dunărei și, de pre obiceiul roman, împotriva acestei cetăți, pre rîpa stîngă a Dunărei, au zidit *Celeiul*, a doua lucrare poate romană pe rîpa stîngă a Dunărei după Severin făcînd și șosea pînă în orașul cel mare, *Colonia Romana*, numită *Antonina* sau *Caracala*, al cărui nume a rămas pre partea aceea a coloniei unde se ridica palatul proconsulului. În *Colonia Romana*, din care s-a despărțit *Colonia Romula*, se împreunau drumurile cîte trele : cel de la podul lui Traian, care se despărțea în două, ținînd unul spre Vulcan ; cel de la Celei și cel de la Romula (Flămînda-Măgurele), care urca pre din dosul Roșilor de Vede, urmînd pre unde sînt viile acum, și da în drumul cel mare, trecînd Oltul pre pod de piatră (?) la Slăveni ; apoi urma un singur drum pe dreapta Oltului pînă la Rîmnic, unde trecea iarăși Oltul pe podul de piatră cunoscut sub numele *Podul Vechi* (Pons Vetus) de unde satul *Podarii*, și a urmat pre stînga Oltului pînă la strîmtoarea (Stenae) *Turnu-Roșu*, al cărui nume poate

că vine de la Turnul Pretoriului, care era la Cozia (?) și care poate să fi fost vopsit acel turn, care a trebuit să se spargă prin explozii de pulbere, cînd s-a dîrămat sub vodă Bibescu, ca să se facă ceea ce s-a făcut acolo.

De la Oescu la Celei a fost pod de piatră pe Dunăre. Acest pod s-a făcut la anul 318 de către Constantin I, care voia să fie al doilea Traian și care-și așezase cuartierul general la Oescu, în timpul războiului al doilea dacic. (?)

Podul d-a stînga Dunărei a fost apărat cu întăriri de amîndouă laturile și de la capul lui pornește șoseaua de care am vorbit.

Am voit să fac săpături și la această parte a Celeiului, unde nu făcusem niciodată am combinat cît am putut săpăturile de partea stîngă a podului, urcînd la șosea. N-a trecut mult ca să înceapă a se ivi printre cărămizi de acoperiș de case bucăți, fragmente de statue de marmore, în dimensiuni naturali.

O mînă ținînd un *parazonium*, o altă mînă ținînd o pateră foarte bine făcută, o altă mînă ținînd un ciocan (trei mîini o statuă nu poate să aibă !). Și apoi atribuțiuni diferite ; și apoi și marmorile de diferite cualități și lucrul chiar diferit în privința artei. Dară mai iată si altă mînă rezimată pre o jumătate de pavăză, apoi un cap sfărîmat, apoi o parte a unei statue a lui Iupiter cu acuila la picioare, apoi mijlocul corpului altei statue, a Minervei negreșit.

Din mal cădeau mai multe bucăți de tencuială zugrăvită în coloare roșă, pătlăginie, liliachie, și fragmente de frescuri și mulțime de cărămizi cu îmbucături, de cele ce serveau la acoperiș de case.

Am constatat că aci au fost case și în fața caselor, din jos, grupă de statue, dacă nu și templu.

Din combinările fragmentelor am constatat o statuă a lui Iupiter, o altă statuă a unei vestale, una a Minervei și una a unui împărat, aceea la care a aparținut mîna cea cu *parazonium*. Am ajuns la temelie, la piedestalele acestor statue. Nici o inscripțiune ; însă piedestalele nu seamănă a fi servit acestor statue ; seamănă mai mult o temelie ce a servit la altceva, pentru că era lungă de 3 metri 20 centimetri, adîncă de un metru și lată de un metru și mai bine și sub pietrile tăiate se vedea ciment și cărămizi mari. M-am decis să desfac această temelie și, trăgînd pietrile cele mari afară, am văzut pe partea de jos a unei pietre litere latine ; am spălat atunci acea piatră și am constatat că din josul literilor au fost reliefuri, cari s-au sfărîmat cu ciocanul spre a se netezi piatra ce trebuia să-și ascundă inscripțiunea în ciment.

Inscripțiunea de pre piatră, pe care am pus-o în păstrare la Celei, arată că monumentul (statua lui Commod) a fost aridicat de proconsulul său în Dacia. Mîna dară cu *parazonium* a fost a statuei lui Commod [22].

Așa se poate constata că această grupă de statue, în templu sau fără templu, s-a clădit în timpul lui Commod ; că fanatismul creștinilor contra păgînismului, sub primul împărat creștin, a sfărămat această grupă și pietrile ce au servit ca piedestal statuei lui Commod, aridicată de un proconsul al său în Dacia, s-au întrebuințat la temelia unei fortificări de apărare, la capul podului, punîndu-se cu inscripțiunea dedesupt.

Se poate foarte bine ca statuele lui Commod să se fi sfărîmat în Dacia în revoluțiunea ce au făcut dacii sub acest împărat sau se poate iarăși ca înseși legiunile să fi sfărîmat statuele şi toate monumentele celui declarat de către senat inamic al patriei, inamic al zeilor, patrucid, gladiator, carnefice al senatului, omoritor al cetăţenilor, care senat a şi ordonat tîrîrea cadavrului său cu cîrligul la spectacul.

---

[22] Piatra de care vorbește aci d-l Bolliac a fost adusă în urmă în muzeul din București, unde se află acum. Datoresc d-lui Grig. Tocilescu următoarea ei descripțiune și descifrare. Este o piatră ordinarie : 0 m, 72 nălțimea, 0 m, 50 lățimea, 0 m, 25 grosimea. Inscripțiunea cu caractere din secolul al II-lea, scrise cu puțină îngrijire, este întreagă, osebit de cîteva litere la fine, șterse și știrbite. După toate probabilitățile, piatra a servit de piedestal statuei lui Commod, înălțată de doi servi, anume Zoticus și Sabianus, fiind procuratore al Augustului, C. Heraclitus, fiiul lui Xenofonte. Ea se citește : „*Commodo Ant*(o)*nino Aug*(usto) *sub C*(laudio) (He)*raclit*(o) *Xenophontis proc*(uratore) *Aug*(usti), *Zoticus et Sa*(bi)*anus servi posue*(ru)*n*(t)”. Pe românește : „Lui Commod Antonin Augustul, sub Claudiu Heraclit, fiiul lui Xenofonte, procuratorele Augustului, Zoticus și Sabianus servi puseră”. D-l Tocilescu presupune că Claudiu Heraclit al lui Xenofonte a fost procuratoare al Augustului Commod în porțiunea Daciei care purta numirea de *Provincia Malvensis* și care trebuie să fi fost situată pe malul stîng al Dunărei, avînd capitala sa în *Recica*, sau, și mai bine, poate în *Celei*, unde se aflau statua și inscripțiunea, așezate de mai sus numiții servi. Acest monument a fost pînă azi inedit.

Tot la Celei, unde am găsit în multe rînduri sarcofage neîmblate, pre cari le am descris în diferite rînduri, am găsit şi acum un mormînt de zid foarte bine făcut : fundul din trei cărămizi de cele mai mari pătrate, zidiţi apoi păreţii cu ciment şi cu cărămidă mică la perfecţiune de justeţă şi acurateţă şi acoperişul din şase cărămizi din cele mari pătrate, cioplite de o parte şi puse în clin ca un capac de cuşciug. Două din aceste cărămizi, cele de la cap, erau sparte : o mînă profană de mult se vîrîse în mormînt şi amestecase oasele, căutînd lucruleţele ce se găsesc totdauna în morminte. La capul mormîntului am găsit o cărămidă de cele mari, cioplită în formă de cruce pătrată bizantină şi mai afundată în pămînt decît capul cuşciugului, care şi el era la o adîncime de un metru şi mai bine.

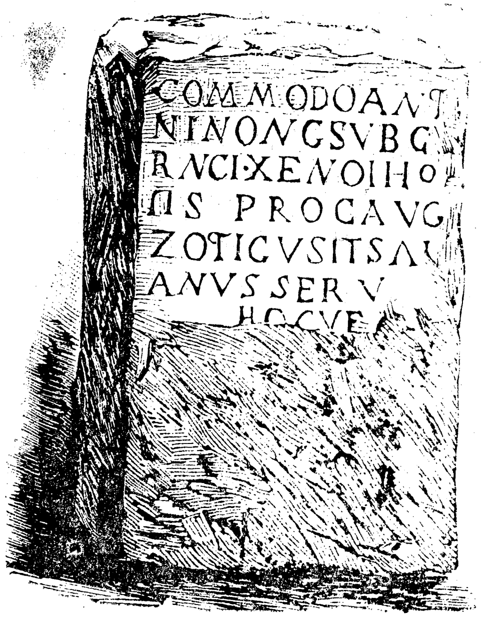

Combinînd oasele, am constatat că sînt de femeie. Am găsit şi o brăţară spartă de sticle, pietre şi mărgeluşe, pre care o posed. Am găsit şi un sfeşnic de plumb sfărîmat, care a servit negreşit de lampă. Am găsit şi banul care mi-a dat exacta epocă a înmormîntării : un bronz mare al lui *Caracala*, care n-a fost în circulaţiune şi pre care l-am curăţit foarte bine. Legenda aversului : M. AVR. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. Bustul împăratului, cu capul lăurat, întors spre dreapta şi purtînd paludamentul. Pre revers, legenda : P.M.T.R.P. XVII.IMP.III.COS.III.P.P. cari fac anul roman 697, iară creştin 214. În exergă : S.C. O estradă aşezată d-a stînga, de pre care haranga împăratul, cu mîna dreaptă ridicată, doi soldaţi ţinînd două însemne militari şi armaţi cu paveze. În faţa acestor soldaţi, un şef întors spre soldaţi ţinînd spada. În al doilea plan, un stindard în dreptul soldaţilor şi două haste în dosul şefului. Pre estradă, la spatele împăratului, un lictor ţinînd fascele. În faţa împăratului, capul pretoriului întors spre lictor, zicîndu-i ceva.

Această medalie interesante şi foarte bine conservată este o variaţiune inedită a numărului 455 al lui Cohen.

Ciudată combinare ! Tocmai în acest an, Caracala a venit în Dacia şi a tras negreşit la palatul proconsulului, care urmează să fi fost în oraşul d-alăturea marei colonii *Romana*. În anul acesta se poate ca oraşul Caracalul să-şi fi luat numele ce şi-l păstrează pînă astăzi. Această medalie, venită în Dacia din Roma în anul cînd era Caracala în Dacia, făcînd negreşit cruzimi, ca în toate părţile pre unde se arăta — căci şi reversul medaliei un asemenea lucru explică — , nouă fiind această medalie frumoasă, s-a aruncat în mormîntul femeiei creştine de către cineva care o iubea.

Semnul crucei la căpătîi vădeşte că femeia a fost creştină şi ascunderea acestei cruci vădeşte că creştinismul era prigonit ; era periodul prigonirii a şasea, care a fost sub Septimiu Sever ; mormîntul şi celelalte vădesc că femeia a fost dintr-o clase superioare a societăţii, din care se poate trage că creştinismul era prin Dacia pre la începutul secolului al treilea, adecă cu un secol pînă să nu-l impună Constantin Daciei.

Am curăţit şi am spălat bine acest mormînt perfect şi l-am lăsat în îngrijirea proprietarului, în a cărui grădină l-am găsit, cu marea lui satisfacţiune, plătindu-i bine un loc pre care nu avea nimic semănat ; i-am spus ce uz poate face cu această frumuseţe care-i rămîne lui şi cum o să-i fie casa vizitată de către toţi trecătorii.

A doua zi, mergînd să mai văd mormîntul, nu mai era nici o cărămidă la locul ei. Astfel ignoranţa şi nerespectul anticuităţilor, pre care n-a ştiut să-l inspire guvernul nici la Celei, nici la Recica, nici la Turnu-Severinului, la aceste trei importante localităţi, dîrămă şi strică tot, fără conştiinţă.

Din *Trompeta Carpaţilor*, anul XI, no. 1059 din 1/13 aprilie 1873 :

Mă întorc la Celei, despre care am avut ocaziune să vorbesc de multe ori şi unde am făcut lucrări alte dăţi foarte importante, graţie mai ales ordinelor date de generalul Florescu. Trecînd pre la Celei, unde sînt importante lucrări romane, m-am oprit să vizitez lucrările mele de mai nainte şi să mai şi fac ce voi putea. Am lucrat dară două zile şi aci. La depărtare de trei stînjeni de la mormîntul de cărămidă pre care l-am găsit an — şi despre care am relatat —, pre coasta de din susul oraşului, în faţa Dunărei, am găsit un alt mormînt, tot de cărămidă, mai important decît cellalt pentru mărimea şi construcţiunea lui, la o adîncime de o jumătate metru. Acest mormînt avea fundul din patru cărămizi late ; păreţii lui se compuneau din 75 cărămizi, asemenea aşezate una preste alta fără să încalce fundul de marginea păreţilor ; dasupra, cîte o cărămidă mică în forma celor obicinuite astăzi, în care se rezimau cărămizile mai mari decît ale fundului, cioplite la o lature spre îmbucare şi formau acoperişul (capacul) mormîntului. Acoperişul se închidea la cap şi la picioare cu cîte o cărămidă şi mai mare cu ornamente pre dînsa, cu marginile răsfrînte. Cărămida de la picioare era zdrobită ; pe cea de la cap am adus-o aci intactă. Lecţiunea de an cu furarea din mormîntul ce am descoperit atunci şi dorinţa de a vedea în muzeul nostru aşezat un asemenea mormînt m-au făcut a lua următoarele precauţiuni : am tras oarecum desemnul mormîntului descoperit întreg de toate părţile, bine măturat şi bine şters ; am numerotat cărămizile, spre a se putea aşeza fiecare la locul ei şi le am transportat la St. sa părintele Nicolaie Exarhul, spre a se aduce la muzeu cînd se vor cere. În mormînt a fost cadavrul unui om foarte corpulent, dară — lucru ce nu mi s-a mai întîmplat să văz la nici o deschidere de mormînt — nici sarcofag de piatră, nici pat de cărămizi *(locus)*, nici asemenea ca acestea *(sepulcrum)* ; corpul, foarte învederat că a fost tăiat bucăţi, cînd s-a depus în mormînt, căci oasele erau amestecate, astfel cum să nu lase bănuială despre aceasta ; capul s-a găsit pre la mijlocul corpului, cu faţa în jos, lipit de păretele mormîntului. Un singur instrument de fier s-a găsit la picioare, din nenorocire tocmai acolo unde cărămida acoperişului fusese spartă şi unde s-a putut introduce umezeala, încît rugina l-a discompus cu desăvîrşire şi l-am adunat în fracţiuni mici. Monetă am găsit cernînd pămîntul cu ciurul şi, deşi deocamdată numai un bloc verde, dară tot am tresărit de bucurie, ştiind că acesta este documentul care nu minte, care dovedeşte anii, dacă nu şi anul înmormîntării.

Nici un ulcior sau alt vas în mormînt.

Curăţind această monetă cu toate precauţiunile, am descoperit efigia *Iuliei Domna* pre o medalie de bronz *grec-imperial*, bătută într-un oraş al Thraciei, pre care nu-l pot spune astăzi, pentru că reversul este foarte complicat şi trebuie încă curăţit ; legenda n-am putut-o descifra încă, fiind acoperită de o cocleală tenace ; în cîmpul reversului însă este un templu cu patru columne, cu statua Dianei în centru.

Medalia ne spune pînă acum că această înmormîntare s-a făcut în timpul lui Septimiu Sever, cu cîţiva ani înainte de înmormîntarea descoperită an, tot într-un asemenea mormînt din timpul lui Caracala şi în anul chiar cînd Caracala se afla în Dacia, precum am demonstrat-o la descrierea acelui mormînt. Cînd voi putea să citesc numele consulului în legenda reversului acestei medalii, voi putea să spun anul precis cînd s-a bătut medalia.

Craniul din acest mormînt, foarte mare, l-am adus întreg.

În Celei am mai găsit acum un sarcofag de piatră, care a conţinut corpul unui copil ; din nenorocire însă, acest sarcofag s-a descoperit de un idiot într-un şanţ ce-şi făcea şi aviditatea l-a împins să spargă capacul, care nu fusese legat în scoabe de fier, şi să caute vreo comoară. Am scos acest sarcofag din şanţ, descoperit, dară n-am mai găsit într-însul decît cîteva oscioare. Nenorocitul individ care a comis această vină mi s-a părut necapabile a fi dat judecăţii.

Ceea ce am mai făcut acum în Celei este descoperirea piciorului din dreapta de la capul podului lui Constantin, lucru ce-mi sta pre inimă de cînd descoperisem pre cel din stînga, cu casele şi statuele despre cari am relatat acum un an. Acest picior l-am descoperit destul de bine, dară n-am găsit pre lîngă dînsul nici fragment de statuă, nici nimic alt care să aibă vreun interes.

I

Descrierea stelei romane aflată la Rusănești în județul Romanați

Acest monument epigrafic, cel mai mare din Muzeul de Anticuități din București, este o stele colosale de piatră calcarie, măsurînd 4 m înălțime, 1 m,6 lățime. A fost aflată în pămînt la Rusănești în anul 1865 și, aducîndu-se în capitală la 1867, porțiunea inferioare, mai jos de inscripțiune, s-a surpat. Căpătîiul superior este în formă de fronton triunghiular, cu cîte un leu culcat dasupra fiecărui unghi. Ornamentul de la creștet lipsește. Inscripțiunea stă încadrată în împletituri de frunze. Deși alterată în mai multe locuri, ea se poate restitui mai bine de cum a făcut d-l Ernest Desjardins, carele mai întîi a publicat această inscripțiune în *Annali dell'Istituto di Correspondenza Archeologica* din Roma, tom. XL, 1868, p. 27, după care a transcris-o și d-l *Th. Mommsen* în *Corpus Inscription. Latin.*, t. III, no. 6281. D-l *Otto Hirschfeld,* în *Epigraphische Nachlese,* Wien, 1874, p. 62 i-a adus îndreptări notabili. Lectura cea mai probabile este :

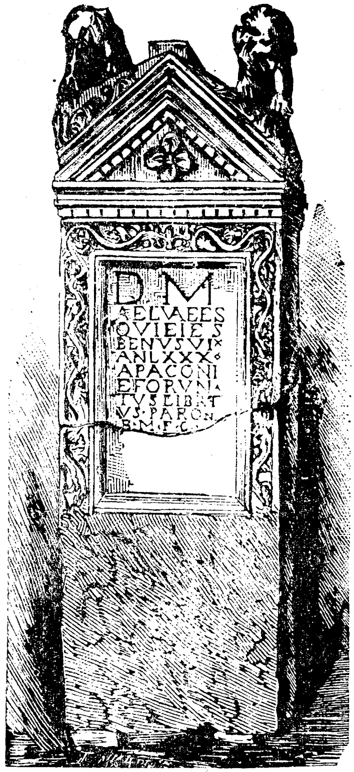

Copia posibile :	*De citit* :	*Românește* :
D M	D *(is)* M *(anibus)*	Zeilor Mani.
AEL VALES	Ael *(ius)* Vales	Aelius Vales
QVI ET ES	qui et Es-	care (se numea) și Es-
BENVS VIX	benus, vix *(it)*	benus, a trăit
AN LXXX	an *(nos)* LXXX	ani 80.
*Syr*A CONIUX	[*Syr*]a coniux	(Syr)a, soția (lui),
ET FORTVNA	et Fortuna-	și Fortuna
TVS LIBRT	tus lib *(e)*rt	t libert-
VS. PATRON	us patron *(o)*	ul (lui), patronului
B.M. F. C.	b *(ene)* m *(erenti)* f *(acien-*	celui plin de
	dum) c *(uraverunt)*	merite au îngrijit
		a face (acest monument).

J

Adaose la memoriul asupra ⟨a⟩ două basorelievuri mitriace aflate în Transilvania

de Felix Lajard

tradus din *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres de France,* tom. XIV (Paris, 1845), p. 178.

De la redacțiunea memoriului meu asupra celor două basorelievuri mitriace descoperite în Transilvania încoace, d-l Duchesne, conservator al cabinetului de stampe de la Biblioteca regale, a binevoit să-mi comunice numerile 46 și 47 din *Curierul rumânesc,* de la 22 și 27 noiemvrie 1837, ce-i fusese trămise de d-l marchiz de Châteaugiron, consul general al Franciei la București, și în cari se află o dare de seamă despre descoperirea unui *Mithraeum* subteran, lîngă Slăveni, în Țara Românească. Satul acesta se află pe malul drept al Oltului, *Aluta* din vechime, cu vreo două leghe spre sud-vest de orașul Caracal și prin urmare nu tocmai departe de locul unde Oltul se vărsa în Dunăre [23]. La cele dintîi cercetări ce se făcură la această localitate, în luna lui noiemvrie 1837, se scoaseră dinlăîntrul *Mitreului* obiectele următoare : o piatră spartă pe care stau săpate cuvintele : SOLI INVICTO MITHRAE ; alt fragment purtînd altă închinare : ARA. SOLIS s. ; două basorelievuri mitriace, unul întreg, iară cellalt cam știrbit ; două fragmente de sculpturi cari și ele provin de la două basorelievuri, și acelea consacrate lui Mithra, și, în fine, cîteva alte fărîmături de anticuități romane. Pe lîngă unul din cele două numere [24] ale *Curierului rumânesc* ce-mi înlesnise aceste cunoștințe, se afla alăturată o tabelă litografiată, în care sînt înfățișate șapte monumente alese printre cele pe cari le însumai răpede [25]. Aci mă voi ocupa numai de fragmentul de sculptură care este al treilea la rînd pe acea tabelă și pe care socotesc că trebuia să-l reproduc aci prin o decalcare fidele.

Acest fragment făcea parte dintr-un basoreliev mitriac, împărțit în trei tabele sau compartimente; acum el nu ne mai prezentă decît o părticică din tabela mijlocie și pe cea de jos întreagă. Totuși, în starea în care se află, putem recunoaște că, atît în privința concep-

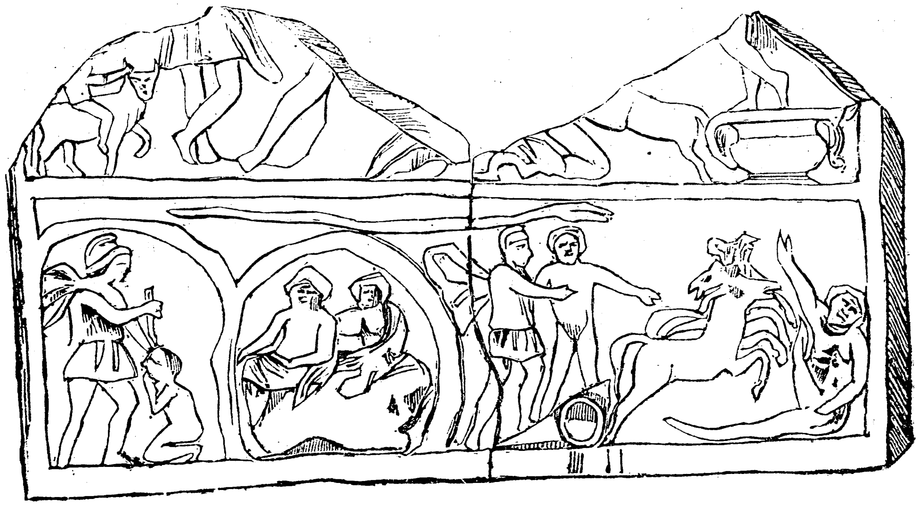

---

[23] Hartele geografice nu arată nici o cetate antică chiar pe locul Slăvenilor ; dară se poate crede că *Mitreul* de care e vorba a fost construit lîngă locul numit *Castra Nova,* de unde nu prea departe, pe malul opus al Dunărei, se afla cetatea numită *Nicopolis ad Istrum.*

[24] Numărul 47. (Numărul l-am găsit și am reprodus conținutul lui, scris românește, în *Anexa A* ; dară tabela litografiată lipsește și nicăiri pînă acum n-am putut-o afla. A.I.O.)

[25] Toate aceste monumente sînt de marmore albă.

țiunei și a întocmirei subiectului, cît și în privința stilului și a execuțiunei, basorelievul din care făcea parte era foarte asemuit cu cele două basorelievuri mitriace din Transilvania, despre cari am tractat în memoriul de mai nainte. Cu atîta numai acesta ne este mai de folos decît celelalte, că el ne arată, în întregul ei, scena al cărui capăt despre stînga lipsește în ambele celelalte, din cauza spărturei lor la același punct. Acea scenă se află chiar mai dezvoltată și mai curat săpată pe fragmentul de la Slăveni, decît însuși pe un al treilea basoreliev, ce mi-a servit a o explica[26]. Aci, ca și în acel ultim monument, vedem un prim portic boltit sub care mistul (inițiatul sau învățăcelul) plin de căință dă în genuchi dinaintea unui alt personagiu, carele stă în picioare; dară, în rîndul acesta, personagiul stînd în picioare are în cap o căciulă frigiană, pe dînsul haina numită *candys* și ține în mînă un pumnal, cu care amenință capul mistului.

Aceste nouă particularități mă fac a crede că, de pre aceste semne, acel personagiu trebuie să fie însuși Mithra, îndeplinind sarcinele de jude infernal și nu *Izedul*[27] *Serosiu*, cu al cărui nume crezusem că pot dărui pe acel personagiu gol și rău caracterizat, carele, într-unul din basorelievuri, ni se prezentă într-o poziţiune analogă. Deci ceilalți doi juzi infernali cari, pe acel basoreliev, ca și pe fragmentul de la Slăveni, șed dinaintea înfricoșătorului tribunal de la puntea *Cinevad*, devin, unul *Serosiu* și cellalt *Rasine-Rastu*, adică acei doi Izezi pe cari legenda persică îi pune alăturea cu Mithra, pe aceeași punte Cinevad, unde, cu ajutorul lor, zeul judecă faptele cele bune și cele rele ale sufletelor. Mai încolo aflăm, în fragmentul de la Slăveni, ca și în alte trei basorelievuri din Transilvania, iarăși pe Mithra stînd în picioare pe un cuadrig (car cu patru cai), alături cu un personagiu gol și asemeni în picioare, carele trebuie să fie sau geniul *Fosforos*, sau mai bine încă însuși mistul, pe care Mithra îl duce în cer, după ce el a învins pe *Ahriman* (zeul răului) și iadul[28]. Aci, ca și în basorelievurile de la Apulum și de la Sarmizegetusa, un șarpe foarte mare stă încolăcit împrejurul trupului lui Ahriman, ridicîndu-și capul în sus și căutînd să respingă atacul lui Mithra, chiar și în momentul cînd, prin postura și prin înfățișarea chipului său, geniul răului se arată a fi învins. Dară, în fragmentul de la Slăveni, o particularitate ce merită toată atențiunea noastră ne prezentă un exemplu nou despre neîncetata opozițiune ce se credea, de pre teologia orientale, că existe între ființele unei lumi create de principiul bunului și acelea ale lumei ieșite din procreațiunea geniului rău. Această opozițiune, asupra căria și cu altă ocaziune[29] am chemat luarea aminte a archeologilor, se dovedește în cazul de față prin prezența și acțiunea unui șarpe, carele fiind pus pe dasupra cuadrigului lui Mithra, se răpede d-a dreptul ca să atace, dimpreună cu Mithra, pe Ahriman și pe șarpele lui; pe Ahriman, carele, o mai spusei, este numit în cărțile sînte ale persilor: *vechiul șarpe cu două picioare al iadului, năpîrca veninoasă, năpîrca inamică lui Mithra*[30]. Prezența și acțiunea șarpelui lui Mithra sau a bunului șarpe vin deci a confirma explicațiunea ce am dat, în a doua secțiune a memoriului meu asupra basorelievurilor transilvane, despre porțiunea inferioare a celor trei sculpturi citate acolo.

Printre numeroasele basorelievuri mitriace ce noi am moștenit de la anticuitatea romană, fragmentul de la Slăveni este pînă acum unicul monument care să ne înfățișeze șarpele cel bun și pre cel rău puși în opozițiune într-o scenă ca aceea pe care am descris-o. De altmintrelea, reprezentarea la același loc a acestor doi șerpi nu s-a găsit pînă acum decît pre două alte monumente, citate mai sus, adică: pe o bucată de lut ce se păstra odinioară la Roma în palatul Zeno[31] și pe basorelievul cu două fețe carele provine din *Mitreul* de la

---

[26] (Aci autorul se refere la memoriul său asupra basoreliefurilor mitriace din Transilvania, a cărui lectură este indispensabile pentru cine voiește să ia o cunoștință mai deplină despre natura cultului antic al lui Mithra la romani și în parte la romanii din Dacia. N-am cutezat însă a introduce aci traducțiunea acelui întins memoriu, care nu ocupă mai puțin de 124 de pagine în volumul XIV al *Memoriilor Academiei de Inscripțiuni și Bele-Litere*. A.I.O.)

[27] (În vechea religiune a perșilor, Izezii erau genii buni, de a doua clase).

[28] Unul din fragmentele aflate în ruinele vechiului *Virunum* (despre care se vorbește în memoriul precedente, p. 144—146), precum și fața anterioare a basorelievului din Hedernheim (*Annal. des Vereins für nassauische Alterthumskunde*, t. I, tab. 1) ne arată într-adevăr pe mist ajungînd în cer pe carul lui însuși Mithra.

[29] În *Nouvelles Annales de l'Institut archéolog.* t. I, p. 175 și 176. *Recherches sur le culte de Vénus en Orient et en Occident*, p. 46 și 47.

[30] *Zend-Avesta*, t. I, 2a part. p. 112, 305, 377; t. II, p. 208 și aiure.

[31] S-ar cuveni poate să adaugem aci basorelievul mitriac, turnat de sticlă, ce Passeri dase lui Olivieri; dară nu cunosc acest monument altfel decît după gravura ce-l înfățișează în *Antichità cristiane* (tab. VI, la pagina 23) și execuțiunea-i este așa de proastă încît nu mă pot pronunța în mod afirmativ despre dînsul.

Hedernheim. Trebuie să adaug că în fiecare din aceste monumente dispnzițiunea celor doi șerpi bunul și răul, diferă cu totul. Pe bucata de lut din palatul Zeno șarpele cel bun stă încolăcit împrejurul trupului unui personagiu, ce poartă un toiag lung și stă în picioare, în mijlocul celor șapte *piree* (sau altare înflăcărate), embleme ale celor șapte planete, și carele, după părerea mea este însăși manifestațiunea lui Ormuzd (zeul binelui) sau a lui Mithra, priviți ca domni ai cerului. Pe același plan, dară afară din cer, adică de cercul cuprins de către cele șapte piree, stă un alt personagiu, carele, după cum crez, este Ahriman, înfășurat fiind în încolăcirele șarpelui celui rău și dovedind atît prin postura sa, cît și prin locul unde se află, că a fost alungat cu rușine din ceruri. În adevăr Bun-deheșul[32] ne spune că Ahriman se furișase în ceruri sub forma unei năpîrce și că Ormuzd l-a gonit de acolo.

Nu aceeași scenă se reproduce pe monumentul cu două fețe de la Hedernheim; ci, pe fața anterioare a acestui monument, la dreapta grupei obicinuite, formată din Mithra și din Taur, vedem pe geniul ecuinocțiului primăverei rezimat de un copaci înflorit, pre tulpina căruia sta încolăcit un șarpe ce-și ridică capul dasupra creștetului copaciului și-și ațintește privirea și asupra lui Mithra, și asupra șarpelui, simbol al vieței și al generațiunei[33]. Într-o compozițiune de acest fel se învederează îndestul de bine raportul direct care leagă între sine ambele grupe, dintre cari cel dintîi este emblema prenoirei vieței la ecuinocțiul de vară[34], pe cînd cel d-al doilea, prin aceea că conține o făclie aprinsă și un copaci înflorit și încins de un șarpe, alt simbol de viață[35], arată cu energie acținea focului ceresc și fenomenul reproducțiunei la aceeași epocă. Dacă însă nu ne putem îndoi despre activitatea *priincioasă* a șarpelui din întiia grupă, apoi iarăși nu se poate contesta că un alt șarpe are o activitate *vătămătoare*, în scena înjungherii taurului de mîna lui Mithra. Aci, dedesubtul taurului doborît, vedem acel șarpe încolăcit pe un crater (sau vas cu mînere) și vîrîndu-și capul în gaura vasului[36]. Precum am spus-o mai nainte[37], craterul, în doctrina misterelor lui Mithra, era simbolul principiului umed, al acelui principiu fără de carele nu poate fi generațiune sau reproducțiune; și din această cauză aflăm, în fragmentul de la Slăveni, pe geniul ecuinocțiului primăverei așezat chiar la buzele craterului, ceea ce ne prezentă o nouă particularitate care din toate punctele de vedere merită să fie semnalată atențiunei archeologilor și care a dobîndit încă și mai mult interes de cînd s-a mai descoperit și un alt basoreliev mitriac, despre care vom face aci o scurtă mențiune. Acest basoreliev, despre carele a tractat într-o frumoasă disertațiune d-l profesor Frederic Creuzer[38], decora *Mitreul* ce s-a descoperit la 1848 în Neuenheim aproape de Heidelderg. Pe dînsul vedem un șarpe foarte mare gata a-și vîrî capul într-un crater, dasupra căruia este sculptat un cap de leu. Această grupă simbolică e așezată chiar dedesubtul geniului ecuinocțiului de vară, carele, în fragmentul basorelievului de la Slăveni, își are picioarele chiar pe buzele craterului. Așa dară, cînd citim în *Zend-Avesta*[39] că *Ahriman oprește apa de a curge și copacii de a crește*, că *năpîrca inamică lui Mithra produce seceta în ținuturi*, foarte ușor putem pricepe că, vîrîndu-și capul în crater, șarpele din basorelievurile de la Hedernheim[40], de la Neuenheim și din fragmentul de la Slăveni, dovedesc intențiunea criminale de a seca sorgințele de reproducere și de rodire: el nu este altul decît Ahriman, urzitorul morții, atacînd în al lor principiu vitale toate creațiunile lui Ormuzd și lui Mithra[41].

---

[32] *Zend-Avesta*, t. II, p. 351. *Bun-deheşul* este una din cărțile sînte ale persilor, cuprinse în colecțiunea numită *Zend-Avesta*.

[33] Vezi *Memoriul despre basorelievurile din Transilvania*, în *Memor. Instit.*, p. 69—7 ⟨0?⟩, 80—83.

[34] *Ibid.*, p. 70 și 71.

[35] *Nouvelles Annales de l'Instit. archéolog.*, t. I, p. 165 și 166. *Recherches sur le culte de Vénus*, p. 35 și 36.

[36] Aceeași emblemă se mai găsește pre alte trei basorelievuri mitriace ce s-au descoperit, unul la Fehlbach (Sattler: *Gesch. des Herzogth. Würtemberg*, I Bd., s. 192, Taf. XI), altul la Ladenburg (*Act. Academ. Theodoro-Palat.*, t. I, p. 201, tab. II, fig. 3) și al treilea la Dormagen. Ultimul îmi este cunoscut printr-un desemn ce a binevoit a-mi trămite d-l doctor Dorow și care nu este încă publicat.

[37] Vezi în *Memoriul despre bas. rel. din Tr.*, p. 72—75, precum și *Nouvel. Annal. de l'Inst. arch.*, t. I, p. 167 și 168; și *Rech. sur le culte de Vénus*, p. 36—39.

[38] Această disertațiune poartă titlul: *Das Mithraeum von Neuenheim bei Heidelberg* (Heidelberg, 1838; în-8 tab.). Împreună cu toate amăruntele asupra acestei însemnate descoperiri, se găsesc în acel volum planul ruinelor *Mitreului*, desemnul după basorelievul principal cu care era decorat interiorul edificiului, precum și o serie de erudite observațiuni, asupra cărora voi reveni în scrierea mea despre cultul și misteriile lui Mithra. Tot acolo voi arăta și particularitățile noi ce prezentă compunerea curiosului basoreliev de la Neuenheim. Dară chiar de acum nu mă pot opri de a zice că cele patru compartimente ale acestui monument, unde se văd: un taur păscînd și trei personagie formînd grupe, în diferite posturi cu un taur, îmi par că sînt aluziuni la cele patru faze ale vieței omenești și că ele, prin urmare, dau un grad mai mult de probabilitate presupunerilor ce am propus, cînd am tractat (p. 76—86) despre cele două grupe simbolice cari figurează în basorelievurile de la Apulum și de la Sarmizegethusa, unde vedem un personagiu călare pe un taur în picioare — ceea ce se vede și în fragmentul de la Slăveni —, iară pe un altul, ducînd pe spinare un taur răsturnat, pe care îl ține de picioarele de dindărăt.

Deci basorelievul de la Hedernheim, bucata de lut din palatul Zeno și fragmentul de la Slăveni, prezentînd cîteșitrele, în compozițiuni foarte diferite după aparență, pe ambii șerpi la un loc, dovedesc aceeași intențiune, adecă de a înfățișa, sub simbolele șarpelui celui bun și celui rău, lupta neîncetată ce existe între bine și rău, între principiul binelui și al răului.

Mă mărginesc deocamdată în aceste observațiuni. Ele vor fi de ajuns, sper, spre a îndreptăți atențiunea speciale ce am socotit de cuviință a da fragmentului de sculptură

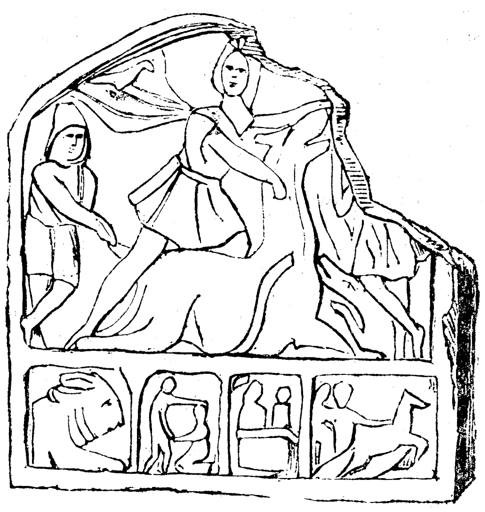

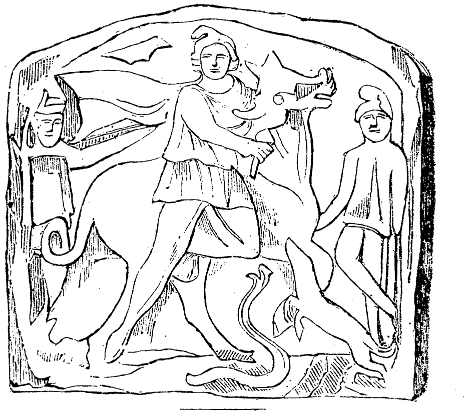

---

[39] Tom. II, p. 261. *Ibid.*, p. 204.

[40] Vezi *Memor. despre bas.-rel. din Tr.*, p. 116, 117 și 182.

[41] Pre cele mai multe dintre obicinuitele basorelievuri mitriace șarpele, avînd cu totul altă postură, privește cu luare aminte cum sîngele curge din rana taurului înjunghiat. Și acolo tot pe Ahriman reprezentă, dară pe Ahriman căutînd a amăgi priveghera cînelui, paznic al sufletelor, și pîndind momentul cînd va putea să apuce sufletul ce iese din trupul animalului simbolic, împreună cu sîngele, unde locuiește mai cu seamă sufletul în timpul viețuirei de pre pămînt. Voi expune altundeva părerea mea despre un mic șarpe care, într-unul din compartimentele feței anterioare a prețiosului basoreliev de la Hedernheim, stă sub poalele unui copaci.

și basorelievului cari mi l-au provocat. Să-mi fie asemenea iertat de a adauge că, dacă chiar numai acest fragment și acest basoreliev dau așa mare preț descoperirei *Mitreului* de la Slăveni și a celui de la Neuenheim, apoi toate persoanele cari simt interes pentru înaintarea cunoștințelor archeologice ar trebui să-și unească urările cu ale mele, spre a se face cu grijă și cu stăruință noi cercetări în acele două localități.

NB. Reproducem aci alte două din cele șapte monumente ce se aflau reprezentate pe tabela anexată la articolul lui W. de Blaremberg din no. 47 al *Curierului rumânesc* de la 1837. Le am aflat pe tabela XCIX, no. 2 și 3, în atlantele *in folio*, pe care Felix Lajard îl pregătise de mai nainte prin tipar (Paris, 1846) pentru marea sa operă, rămasă necompletă, asupra *Cultului public și misterelor lui Mithra, în Oriente și Occidente.*

K

Descrierea anticuităților de la Caracal și Recica, extrase din publicațiile archeologice ale

domnului Cezar Bolliac

Din *Trompeta Carpaților*, anul VII, 1869, no. 696

Arheologie și numismatică

În nouă rînduri s-au găsit monete antice în cuantități mari, cum să poată știința să tragă profit, numai în România de dincoci de Milcov și de dincolo de Olt, într-un curs de 12 ani.

Se vor mai **fi** găsit poate și altele, dară nu pot vorbi despre acelea, pentru că n-am fost eu norocitul care să le văd și nici n-am auzit vorbindu-se despre dînsele într-un mod precis; pentru că îndată ce un țăran dă preste o *comoară* — termenul generic în limbagiul popular pentru tot ce se găsește de preț în pămînt —, jidovul este aci să-l înșele a i-o lua pre nimica, spre a o face nevăzută, prin această mreajă împletită de jidovi, care se întinde în toate părțile, preste toată țara. La ascunderea comorilor au ajutat pînă acum și guvernele, spre marea pagubă a studiului anticuității, a studiului evenimentelor petrecute în această țară și a muzeurilor naționale, prin persecutarea acelora ce se bănuiau că ar fi găsit comoara...

A cincea aflare considerabile a fost în România mică, în jurul ruinelor coloniei *Antonina*, *Castra-Nova*, lîngă Caracalul de astăzi.

În această aflare s-a numărat la vreo 8000 bucăți denari ai epocei de la *Commod* pînă la *Elagabal*. Vreo 7000 din acestea au putut să-mi intre, rînduri, rînduri, în mînă, pentru că am mers la timp în Craiova, cînd toate acestea se aflau în posesiunea unor bancheri israeliți de acolo.

Voi vorbi într-un articul în parte despre această importante aflare. Acum numai, spun că în aceste 7000 cari mi-au trecut toate, rînduri, rînduri, prin mînă, n-am găsit nici un cvinar; toți au fost denari modul ordinar și prea puțini modulul cel mare. Capete rari, în aceste 7000 bucăți, am găsit: 6 *Pertinax*, 1 *Didius Iulianus*, 1 *Niger*, 20 *Albinus*, vreo 60 *Plautilla*, vreo 30 *Macrinus*, 2 *Diadumenianus*, 8 *Paula*, 7 *Aquilia Severa*, 10 *Soaemia*. Celelalte toate au fost *Commod*, *Septimiu Sever*, *Iulia Domna*, *Caracala*, *Geta* și *Moesa*; în genere prea bine conservate și cele mai multe cu toată floarea tiparului.

Aceste monete negreșit că au fost îngropate în timpul lui Elagabal, pentru că mai jos de Moesa nu s-a mai găsit niciuna, și tocmai cele din acest timp sînt cele ce-și au mai mult florile tiparului.

Despre reversurile rari și cîteva inedite din această aflare voi vorbi în articolul despre aceasta...

Voi reveni la a noua *aflare*, cea mai nouă și cea mai importante poate, și chiar decît a cincea.

Deși cam tîrziu am aflat despre aceasta, dară tot trebuie să mărturesc recunoștința mea bancherului bucureștean, d. Miron Vlasto, în mînele căruia a putut intra această aflare și care, o mai repet, deși cam tîrziu, dară a binevoit să o supună, mai întreagă, cercetărilor mele, după ce o văzuse doi alți numismați, cari nu pusese nici un interes asupră-i.

Monetele văzute de mine din această aflare trec de 5000. Ele au fost mai multe, dară nu le am văzut pre toate. Cincizeci din acestea, luate la întîmplare, și după aceasta alte 500, se trămisese de către d. Vlasto spre studiu la Paris.

Toate aceste bucăți văzute de mine sînt din epoca de la *Constantin I* pînă la *Grațian*— epocă de 53 de ani, de pre la 330 pînă pre la 383; zic pînă pre la 383, anul din urmă al lui Graţian cu numărul votării publice: VOT.XV.MVLT.XX, deşi voturile urma a se da de mult timp prin anticipare şi această anticipare creştea cu corupţiunea, progresînd în decadenţa imperiului, dară tot nu se cunosc alte voturi date lui Graţian preste numărul acestora. Un singur bronz mic al lui Graţian se găseşte, pre care îl posed şi eu, în modul de cvinar cu VOT.XX.MVLT.XXX. care cred că provine din excesul de linguşire al vreunui şef de atelier monetar. Şi apoi şi florile tiparului, brilante pre aceste din urmă bucăţi ale lui Graţian, atestă că ele n-au apucat să fie deloc intrate în circulaţiune.

Toate bucăţile din această aflare sînt modulul mic sau cvinar şi modulul mare, după cum le împărţea Mionnet şi cei înainte de dînsul; sau modulul I şi modulul II, după cum le împarte d. Cohen; şi cu multă justeţe această împărţire, pentru că în adevăr de la Constantin I în jos, în toată această epocă, *cvinar* propriu-zis, jumătate de denar, nu exista; afară numai dacă nu vom numi cvinar toate monetele de argint ale lui *Procopiu*, *Graţian* şi alţii, sub cari nu s-a bătut deloc modulul cel mare, care şi acesta pre monetele altor împăraţi tot nu este nici de două ori mai mare, nici de două ori mai greu decît modulul cel mic. Prin urmare numirea de cvinar în această epocă ar fi improprie. Numai un cvinar există în această epocă, sub Constanţiu II, acela cu legenda pre avers: DN. CONSTANTIVS, P.F. AVG.; iară pre revers: VOTIS.XXX.MVLTIS.XXXX. în patru linii, într-o cunună de dafin, şi în exergă: P.CON. Această piesă numai are şi modulul, şi greutatea proprie unui cvinar, jumătate de denar al epocei.

La cea dintîi privire a acestor monete am zărit, în zbor de pasăre, un *Constantin II*, un *Constante*, mai mulţi *Procopiu*, dintre cari am ales cinci, doi *Constanţiu Gallu* şi un admirabile *Valente*, modulul cel mare, dacă nu mic medalion. Aceste zece bucăţi d. Miron Vlasto a avut extrema amabilitate a mi le oferi în dar.

Spunîndu-i cît este de importante această *aflare* şi ce mare îndatorire mi-ar face şi mie dacă mi-ar permite să le iau în observare mai de aproape, mi-a hotărît o zi pentru aceasta, permiţîndu-mi să-mi aleg pre seama mea vreo 200, pre cari să mi le cedeze pre preţul ce-l ţine pre domnia lui. Se înţelege că la ziua fixată am fost cu o oră mai nainte la postul meu. Mi s-au vărsat dinainte toate aceste mai bine de 5000 bucăţi. Pre cît se poate examina 5000 bucăţi în trei, patru ore, stînd în picioare lîngă o masă, fără lupă, am găsit un *Constantin I*, doi *Constantin II*, cîţiva *Constanţi*, cîţiva *Constanţiu Gallu* şi *Procopiu*; iară cea mai mare parte din totul, *Constanţiu II*, şi restul *Iulian II*, *Iovian*, *Valentinian I*, *Valente* şi *Graţian*.

Ar zice cineva că aceste monete mai că nu au fost deloc în circulaţiune, mai cu seamă de la Constanţiu Gallu în jos. Rămîne constatat că toate aceste monete s-au îngropat sub Graţian, şi chiar în anul 383, în anul său din urmă.

Am profitat de această ocaziune şi de amabilitatea d-lui Miron Vlasto şi am ales, din vreo 5000 bucăţi, 250 bucăţi pentru colecţiunea mea.

Între acestea: 2 *Constantin II*, 4 *Constante II*, mulţi *Constanţiu II*, amîndouă modulurile, mai mulţi *Constanţiu Gallu*, *Iulian II*, *Valentinian I*, între cari un mic medalion inedit, *Valente*, 12 *Procopiu* şi cîţiva *Graţian*.

Mă opresc la Procopiu în acest articul, ca cel mai interesante din această aflare în privinţa rarităţii, pentru ca nici un *Vetranion*, nici un *Delmaţiu*, nu s-a găsit; şi pentru că, unind pre aceşti doisprezece *Procopiu* cu alţi 30 ce posedeam de mai nainte, — pre cari i-am găsit iarăşi, între alte multe bucăţi ale epocei, la o damă în Caracal, care damă, din nenorocire, cu toate că-i arătasem importanţa monetelor ce posedea, le a topit pre toate în număr ca la 3000, ca să facă argintărie de zestre uneia din fiicele sale —, am înainte-mi dară un număr de 42 *Procopiu*, ⟨în⟩ perfectă conservare, ceea ce nu cred că mai existe în vreo altă colecţiune.

Aşa, în acest articul nu fac altceva decît să descriu această medalie.

Procopiu a fost un uzurpator în Oriente, sub Valente. S-a născut într-o familie ilustră în Cilicia, la anul 334 de la Hristos. Era rudă cu Iulian II Apostatul şi prin urmare cu Flavianii. A fost tribun şi secretar al imperiului sub Constanţiu II. Iulian II, făcîndu-se împărat, i-a dat titlul de comite.

Cînd Iulian mergea să se bată cu persii, la anul 363, l-a lăsat pre dînsul în Mesopotamia. Iulian muri în acelaşi an în bătaia de la Ctesifon.

Iovian, care a urmat lui Iulian, însărcină pre Procopiu, ca rudă şi ca amic al lui Iulian, să aducă capul lui Iulian la Tars. Împlinindu-şi această misiune Procopiu s-a retras în Chersonesea Taurică şi a stat în Calcedonia. Cînd Valente s-a urcat pre tronul imperiului orientelui, concedat lui de către frate-său Valentinian I, Procopiu a conceput ideea de uzurpare.

Plecînd Valente în Syria la 365, Procopiu, prin ajutorul mai multor amici ce avea în Constantinopole şi în unele regiuni cari-şi aduceau aminte de guvernarea şi izbînzele lui Iulian şi de meritele lui Procopiu, recunoscute sub Iulian, izbuti a fi numit şi recunoscut împărat în Constantinopole şi se şi putu pune în capul unei armii, destul de considerabile ca să învingă pre Valente. Plecă dară după dînsul în Capadocia, unde se afla atunci acesta. Valente, avînd oştire puţină cu dînsul, fu silit să fugă de Procopiu. Dară, aflînd despre aceasta cîteva legiuni din oriente ce erau devotate lui Valente, alergară în ajutorul lui; şi acum Valente, împuternicit, porni după Procopiu, îl ajunse în Frygia lîngă Nicolea şi începu bătaia. Procopiu fu învins şi Valente, prinzîndu-l, puse să-i taie capul pre care îl trămise lui Valentinian I, frate-său, în occidente, în anul 366.

Astfel fini Procopiu, după ce a purtat purpura uzurpată opt luni de zile.

Despre tipul şi legenda aversului pre medalia lui Procopiu de argint, am puţine de zis, pentru că toate efigiele sînt: bustul spre dreapta, diademat, cu barbă şi cu legenda:

D. N. PROCOPIVS. P. F. AVG.

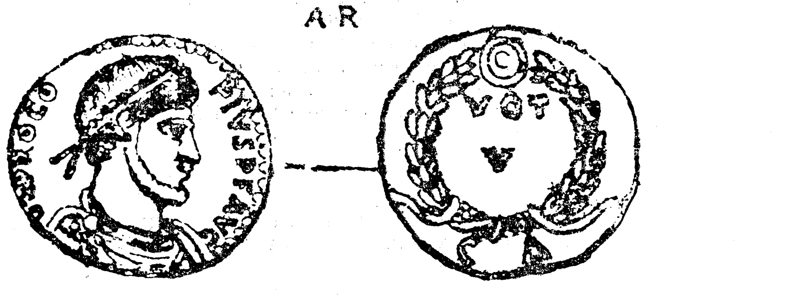

Reversul este: VOT V. pe două linie, într-o cunună de lauri diferind, în împletire de cîte ori difere litera numerale, semnul monetar al atelierului în care s-a bătut, cu care diferenţă de semnul monetar difere şi fizionomia efigiei şi dispoziţiunea barbei, şi ornamentele diademei. Bustul împăratului este totdauna acoperit de paludament. Trăsurile portretului difere mai mult pre bucăţile bătute afară din Constantinopole şi difere pînă la neasemănare completă.

Exerga dară, numai, este ceea ce mai poate fi interesante la monetele lui Procopiu, adică literile indicînd oraşul unde s-a bătut şi litera numerale indicînd numărul atelierului în care s-a bătut bucata, sau numărul emiterii.

D. Cohen, cel mai însemnat numismat pentru monetele romane pînă la încetarea imperiului de Occidente, în întinsul său uvraj şi cel mai complet pînă astăzi *Descriptions historiques des Monnaies etc.* tipărit la 1862, dă în exerga acestui unic revers al lui Procopiu pre argint, numai literile: C. Γ, C. Δ, C. E. CS, CT, KVA sau SMN. Nu va fi citit oare rău d. Cohen pre T, de la exerga CT, în loc să-l citească Γ? greşală care vedem că a făcut-o şi Mionnet, şi alţii înainte de Mionnet; pentru că ar fi prea mare numărul atelierelor monetare, dacă s-ar socoti T (ταυ), în valoarea sa numerică, şi altfel nu ar avea nici un sens, pentru că C latin indică *Constantinopole* şi literile grece numărul atelierului sau al emiterii.

Între 42 dinari ai lui Procopiu ce am înainte-mi, şase au exerga C.A. — C iniţiala *Constantinopolis* şi A (ἄλφα) litera numerale a atelierului, indicînd atelierul no. 1, în dispoziţiunea următoare:

Patru C. A şi două CA
Patru au în exergă C. B (βῆτα); dintre cari trei C. B. şi unul CB.
Treisprezce au C.Γ. (γάμμα); dintre cari zece C.Γ. şi trei CΓ;
Cinci au C.Δ. (δέλτα), dintre cari trei C.Δ şi unul Δ. C, adică literele *à rebours*.
Trei au C. E (ἒ ψιλόν), CE.
Doue au C. S. (σῖγμα), CS.
Doue au C. Z. (ζῆτα) dintre cari unul C. Z şi altul CZ.
Doue piese au în exergă KVA (nedespărţite prin puncturi) adică KV, *Kysica* şi A, atelierul sau emiterea.
Doue au KVB (asemene) adică: KV, *Kysica* şi B, atelierul sau emiterea.
Trei asemenea nedespărţite SMN. (*Sirminium*).
Cîntăriţi împreună aceşti 42 dinari ai lui Procopiu mi-au dat:

85 grame, 99 centigrame şi 879/1588.

Media dară a denarului lui Procopiu este de 2 gr. 4.; difere cu 12 centigrame de media ce dă d. Cohen în nota sa de la pag. 285, vol. VI modulului mic al acestei epoce, cu 1 gram şi 92 centigrame de la Iulian II în jos, în care categorie intră şi denarul lui Procopiu, pînă la Theodosiu, cînd se urcă iarăşi la media de 2 gr. 2 c.

Voi avea ocaziunea a observa aceasta în articulul următor acestuia *.

Pre un revers al denariului *Constantin II* se urcă numărul emiterii pînă la C. Π adică no. 80 şi acel revers al lui Constanţiu II s-a bătut în al 25-lea an şi cel penultim al stăpînirii lui atît de bine întemeiată, în vreme ce unicul denar al uzurpatorului Procopiu, care n-a domnit decît 8 luni de zile și cu mari greutăți, n-a putut ajunge pînă la ⟨a⟩ 300-a ediție numai în Constantinopole. Deci urmează că atît Mionnet cît și d. Cohen au luat pre Γ (γάμμα drept T (ταῦ).

---

* Acel articol n-a apărut.

Cred dară că atît pre denarul de argint al lui Procopiu, citat de Mionnet și de d. Cohen cum și pre bronzul mic cu : FEL. TEM. REPARATIO, publicat de Mionnet, nu este al decît litera numerale din alfabetul grec Γ, afară numai dacă pre bronzul mic al lui Mionnet T despărțit prin punct de CONS. nu ar face parte din vorbă și ar alcătui : CONST. adică *Constantinopole*, fără indicare de atelier sau de emitere.

Încă un al 43-lea Procopiu mai posed în colecțiunea mea, care este în toată floarea tiparului, dară nu poate avea alt interes decît un interes monetar, pentru că toate literile legendei pre avers și chiar semnele din exerga reversului sînt întoarse și încă, ce este și mai curios, că sînt și deranjate ; lucru care poate da ocaziune la mai multe cestiuni asupra turnării sau baterii monetei în acea epocă.

DIN RAPORTUL D-LUI C. BOLLIAC CĂTRĂ D-L MINISTRU AL INSTRUCȚIUNEI PUBLICE, RELATIV LA EXCURSIUNEA SA ARCHEOLOGICĂ ÎN ROMÂNIA,

Publicat în *Monitorul Oficial* din 1869, nr. 222, 223, 224.

Caracalul, care-și are numele din poreclirea ce s-a dat în Roma lui Marcu Aureliu Antonin, numit Basian pînă la vîrsta de opt ani, cînd l-a creat *Cezare* tatăl acestuia, Septimiu Sever orașul Caracal s-a pus lîngă colonia *Antonina*, precum se pusese poreclirea de *Caracala* lîngă numele lui Antonin. Această poreclire a crudului Antoniu îi venea de la o haină lungă, numită *caracala*, cu care s-a arătat tiranul într-o zi în Roma, și pe care a urmat să o poarte Tot astfel și orașul actual poartă numele său din poreclele lui Antonin, pentru că și dînsul s-a îmbrăcat cu vestigiele celebrei colonii *Antonina* și și-a zidit bisericile, casele și curțile cu cărămidă și piatră din Antonina.

La 20 iuliu, însoțit de d-l prefect, am mers la ruinele coloniei Antonina a lui Caracala, pe cari ruine se întinde astăzi un sat mare, numit în limbele slave *Recica*, de la apele cele multe și frumoase cari au străbătut și au ocolit alte dăți cetatea. Era duminecă și prin urmare toți locuitorii Recicăi și ai satelor dîmprejur, locuitori toți pe aceste întinse ruine ale celei mai întinse colonii din *Dacia Traiana*, s-au întrecut să vină care cu o sapă, care cu o lopată în mînă, la invitarea ce s-a făcut din partea administrațiunii. Am profitat de această ocaziune : am rînduit ca vro 150 oameni pe la cîteva movile dintre cele ce au mai rămas nesăpate de căutătorii de comori pe acest întins cîmp al morților, străbuni ai noștri ; și cu vro alți 100 am intrat în cetate, în cetatea pe care trebuie să o ghicești, pentru că au mai rămas prea puține lucruri cari să poată indica ocolul ei, drumul cel mare, ulițele și piețile ei. Caracalul întreg și mai toate bisericile și casele zidite după vremi în preajma locului s-au făcut din materialul scos de cine a voit din Antonina lui Caracala.

Afară de 12 secoli întregi, printre cari acest oraș roman a trebuit să sature aviditatea și cupiditatea ignorante a generațiunilor ce au scos necontenit dintr-însa piatră cioplită, cărămidă prodigioasă și diferite obiecte și vase în toate metalurile, cîțiva ani din urmă, în care în județul Romanaților întreg s-a pus cu toată furia, din porunce strașnice, să sape cetatea fără nici o considerațiune în toate sensurile, pînă la temeliile ei, ca să găsească *bănuți și anticuțe* pentru un mare amator de așa lucruri și foarte potent, cîțiva ani din geanerațiunea noastră au desfigurat cu desăvîrșire aceste ruine.

Cu toate acestea Antonina, jăfuită, sfîșiată, zdruncinată, mai păstrează încă în sînul ei cu ce să facă admirațiunea multor secoli de aci'nainte, pentru acele lucrări imense și solide, cu cari nemuritorii legionari, al căror sînge și inimă au degenerat în noi, sfidau periciunea și legile timpului, stabilind eternitatea faptelor omenești în fața faptelor creatorului.

Fie binecuvîntați, pe cît va mai trăi rămășița acestor ruine, acei români cari au avut ideea, în timpul delimitării locurilor celor ieșiți din servaj prin actul din 2 mai, fie binecuvîntați acei români ce au pus urechea ascultătoare la țipetele mele desperate în acea epocă pentru ruinele din Recica, ruinele din Celei și ruinele de la Turnu-Severin. Aceste centruri mari ale gloriei străbunilor noștri, aceste țării în cari se conțin acte și documente de nobilitatea, drepturile și meritele patriei noastre, s-au substras ravajului și nici mîna profană a destructorului nu le va mai ataca, nici plugul nu va mai trece peste dînsele, pînă cînd mijloace materiale vor permite unui guvern ca acesta să facă săpături serioase, spre descoperire și conservare, iară nu spre amestec și spre distrugere, săpături ca acestea, urmate după exigențele științei și pe cari, permiteți, domnule ministru, să o zic, nu le am putut efectua decît numai atunci cînd în capul Ministeriului Instrucțiunii Publice s-a aflat ministri a căror capacitate i-a făcut să fie convinși că numai știința poate face istoria unei țări, și o țară fără istorie, aibă ea oricîte merite, nu poate servi decît traficului, ca materia din care se scot banii.

Ruinele Greciei au dat viață Greciei; istoria noastră ne poate conserva numai, ne poate inima contra elementelor ce se scol din toate părțile asupra naționalității noastre.

Am găsit multe obiecte în mormintele ce am săpat, și la cîteva cercări ce am făcut în cetate și mai cu seamă pe la moară, vreo șapte, opt *lampioane* întregi, în diferite forme și de diferite mărimi, cîteva *urcioare* întregi, două fragmente de marmore, unul reprezentînd un *cuadrig* și altul o altă *grupă* : o *oglindă* de argint cu *Psyche* și *Zefyr* și un *Amor* în dos, lucrare artistică ; și multe alte obiecte, stricate din neștiința și neîndemînarea săpătorilor.

Aci se găsesc monete din mai multe epoce ; mai cu seamă însă de la *Septimiu Sever* pînă la *Aurelian* și de la *Constanin* pînă la *Onoriu*. Aci am adunat multe monete de pe la țărani. Văzînd că în lăîntrul cetății a săpa neregulat, fără plan fixat, este pierdere de timp, m-am pus să caut sarcofage și am și găsit două, unul iarăși tot îmblat și altul în tot întegul său.

Pînă a nu descri pe acest al doilea sarcofag important, trebuie să observ că romanii aveau obicei, de cele mai multe ori, să-și îngroape morții afară din cetate ; și cei mai avuți se întreceau în luxul mormintelor, sarcofagelor, monumentelor și mauzoleelor, cari serveau și drept înfrumusețare la intrările în cetăți.

Al doilea să observ că numele generic de *sarcofage* ce dăm astăzi tronurilor și mormintelor de piatră, este neexact, pentru că *sarcofag* s-a zis de către greci unor tronuri numai, făcute dintr-o piatră ce se zice că se găsea la Corinth și care ar fi avut proprietatea a consume și a absoarbe, numai în patruzeci de zile, corpul ce se depunea într-însele. Dacă dară *sarcofagul*, precum indică și definițiunea vorbei, avea proprietatea a consume în patruzeci de zile corpul ce i se depunea, un tron de piatră care conservă două mii de ani corpul ce i s-a încredințat s-ar putea numi mai exact *sarcofilact* decît *sarcofag*.

Să nu mă întind însă în definițiuni de vorbe și să zic și eu ca toată lumea, precum nu ziceau romanii însă, la tronurile și mormintele de piatră : *sarcofag*.

D-a stînga drumului roman, la intrarea în cetatea Antina, în aceeași dispozițiune ca și cel de sub tinda de la Celei, cu tot latul spre drum, în grădina unui sărac sătean, pe care l-am despăgubit prin bună învoială ca să mă lase să sap, la adîncime numai de o jumătate metru, am dat de sarcofag: am făcut șanț larg în jurul lui ca să se poată îmbla cu înlesnire pînă mai jos de baze; am ridicat tot pămîntul de pe capac cu ascuțișuri de lemne și cu mînele, pentru ca să nu se zgîrie de vrun instrument de fier; l-am măturat și l-am spălat de toate părțile și am văzut aceeași formă identică cu cel de la Celei, ceva mai scurt numai. Doi meșteri țigani, cu daltele și cu ciocanele lor, erau aci. S-a pus unul la un căpătîi al sarcofagului, altul la cel⟨l⟩alt și, prin sistema ce am adoptat, s-a scos întîi plumburile, apoi scoabele de fier. La curățirea cimentului din jurul capacului, mi s-a anunțat nenorocirea cea mare; furnicele, aceste destructoare implacabile ale interiorului sarcofagelor, ele-și făcuse loc printre ciment și ieșeau droaie pe două puncturi, spăriate, cu ouăle în gură. Am ridicat capacul cel greu cu funia, cu lemne și cu mînele, și l-am dat pe jumătate alături, ca să pot căta înlăîntru. Acesta fiind răsuflat, profumul delicios care s-a exalat din cel dintîi de la Celei, nu mai era: dară un fenomen extraordinar m-a surprins; acoperit ușor și pe alocurea de pămîntul cel cafeniu al cadavrelor, scos de furnice negreșit, dasupra se vedea mai întreg capacul cușciugului de lemn, foarte frumos lucrat într-o tîmplărie stranie.

Am dat afară cu multă îngrijire pămîntul de dasupra și am ridicat acest capac drept, despicat în două. Aceeași dispozițiune a corpului, capul la miazănoapte, picioarele la miazăzi, ca și la cellalt. Nici o frunză de dafin, diferite țesături topite; abia desemnul lor se distingea.

Am început căutarea iarăși de la picioare; nici un urcior; o sticlă care a servit de lăcrimar, zdrobită: tălpile de plută de la picioare, mutate de la locul lor, de către furnici negreșit, și trase dasupra. Am observat oasele pînă la mijloc și mi s-a părut de femeie; un inel mic, negru m-a încredințat și mai mult că este așa, un lănțișor și un cercel de aur mi-a confirmat că a fost femeie și cearcănul gurei, cîțiva dinți stricați au constatat că a fost o femeie în vîrstă, nu însă bătrînă.

Nici la aceasta nu s-a conservat nimic din părul ei, nici din veștmintele ei; dară am găsit acum diferite obiecte ce n-am găsit nici în cel dintîi, nici în altele mai nainte. Iată ce am găsit : întîi, capacul cușciugului, de o frumusețe rară și conservare miraculoasă cu toate bronzurile pe la încheieturi în număr de 12 și cu broasca cu cheie într-însa ; diferite belciuge de bronz în jurul capacului și de o miraculoasă conservare, pentru că, de pre cinci monete de bronz, pe cari le am găsit în mormînt — și dintre cari cea mai nouă era a lui Caracala, arătînd puterea tribunițiale pentru a 16-a oară, împărat pentru a doua oară, consul pentru a patra oară, cari aceste combinate ne dau anul Romei 966, iară al mîntuirei 213, adică vechime de una miie șase sute cincizeci și șase ani —, este miraculos lucru să se păstreze un lemn subțire în așa stare. Al doilea, am găsit două zaruri de chihlibar. Al treilea, am găsit un briceag închis cu plăselele în forma unui picior mic de capră. Al patrulea, am găsit cărămida care a servit de săpun la spălarea corpului. Al cincelea, am găsit un ac lung de fildeș cu o formă elegante, care i-a ținut părul. Al șaselea, am găsit un fus de fildeș cu pîrsnelul de chihlibar.

Al șaptelea, am găsit o bășicuță subțire, care a putut servi, cred, drept medalion de aur. Al optulea, un cercel de aur fără nici o piatră; părechea lui, dacă va fi avut păreche, n-am putut-o găsi. Al noulea, am găsit un lănțișor de aur, care se vede că ar fi avut și mărgăritare, dară acestea n-au putut reziste. Al zecilea, am găsit un colan sau o brățară, căci este foarte descompusă; a fost foarte fin lucrată — este zdrumicată cu totul; nu este de aur, dară încărcată de mărgăritare, toate stricate. Al unsprezecelea, cinci monete de bronz: un bronz mare, *Septimiu Sever*, reversul. „*Adventi Aug. Felicissimo S.C.*" Sever în haine militare, călare spre dreapta, ridicînd mîna dreaptă; variațiunea no. 477 din Cohen, bătută la anul mîntuirei 196; alte trei bronzuri de medalion, foarte fruste: *Faustina jună* și *Iulia Domna*, și un bronz mic foarte, cu reversul ce am indicat. Al doisprezecelea, o mică turtă de făină albă, redusă pînă la transparent. Al treisprezecelea, am găsit un pieptene, care se vede că a fost foarte delicat lucrat, dară l-am găsit zdrumicat cu desăvîrșire. Al patrusprezecelea, am găsit un obiect ciudat: un sul ca de 12 centimetri, pe care sînt petrecute rotițe de chihlibar, strînse una de alta, avînd la amîndouă căpătîile cîte o roată mai mare tot de chihlibar. Fost-a un mosor? Toate aceste chihlibare sînt, după ceea ce cunoaștem astăzi, chihlibare de Buzău. Al cincisprezecelea, am găsit mai multe obiecte diferite, sfărîmate sau topite, despre cari nu-mi pot da seama. Și în fine, al șasesprezecelea, am găsit și un inel negru, frumos, de o compozițiune despre care iarăși nu-mi pot da seama.

Nici în acest monument nimic care să indice numele moartei. Pot afirma numai că a fost o femeie în vîrstă de mijloc, aparținînd unei case avute și care urmează să se fi îngropat în anul de la Hristos 213.

Toate săpăturile la Recica s-au făcut în șase ore de duminică, începînd de la 10 și lucrînd pînă la 4: s-a dat oamenilor de beut în abundanță, bacșișuri de fiecare ce a găsit cel mai mic obiect.

K'

Relațiune despre o excursiune la **Recica** publicată în ziarul *Informațiunile* din București, no. 188, anul II, 1870, decembre 31,

de Domnul V. A. Ureche[42]

În primăvara acestui an, luna martie, locuitorii din comuna *Recica*, acel sat situat pe locul celebrei cetăți a lui Caracalla, din fărîmăturile căria se dură mai tot orașul ce astăzi e reședința județului Romanați, locuitorii acestei comune începură a trage un șanț de încunjurare a vetrei satului. Lucrînd la acel șanț, ei dădură de un sarcofag de piatră. Zvonul ajunse îndată la prefectură și inteligentele prefect d-l Quintescu se grăbi a anunța ministrului de culte de atunci, d-l G. Mîrzescu.

Însărcinat de d-l Mîrzescu, eu mersei însoțit, de pre a mea cerere, de d-l inginer Robescu, ca nu numai să asistem la desfacerea sarcofagului și să inventoriem obiectele ce s-ar afla (așa ne ziceau adresele d-lui ministru), dară cu gînd să fac, ajutat de colegul meu, unele preparative de cercetări pentru viitor, de mai mare valoare.

Ajunși la Caracal, fixarăm cu d-l prefect ziua următoare pentru desfacerea sarcofagului, carele fusese lăsat în pămînt, neatins, pus tot timpul pînă la sosirea noastră sub pază de jandarmi.

La 11 ore, d-l prefect Quintescu, d-l subprefect respectiv, medicul orașului și mai multe persoane notabili din oraș, merserăm la *Antina*, prin calea opusă *șoselei lui Traian*, spre delușul pe care este clădită biserica satului.

Acolo ne adăstau vreo 40 de săteni, angajați cu plată pentru săpături.

Dădui toate povățuirile necesarii pentru ca săpăturile în jurul sicriului de piatră să se facă cu îngrijire, în vedere cu nedăunarea figurelor, dacă s-ar afla pe exteriorul lui; iară colegul meu și amic d-l Robescu indică pe plan situațiunea în care aflarăm sarcofagul.

Pe cînd cu hărnicie sătenii săpau în jurul acelui sarcofag, eu băgai de seamă că într-o parte a șanțului ce se lucra erau ici colea urmele unui zid, deoarăce săpătorii aflară cărămizi mari în formă de lespede. Această descoperire ne interesa, pot zice, mai mult decît sarcofagul, căci sarcofagele nu sînt rare a se afla la noi.

Puține lucrări ce întreprinsei mă puseră în situațiunea plăcută a da de fundamentele unui mur (zid), întins la puțină depărtare de locul unde se găsise sarcofagul. Amicul meu d-l Robescu delinià pe plan[ul] situațiunea acelui mur în lungimea lui, pe cît fu descoperită.

Acest mur fu de cărămizi cuadrate, întrelegate cu o migmă calcarie foarte aderentă; ceea ce făcea ca să fie tare ca de piatră. Pe ici pe colea se afla însă și piatră necioplită.

Acum, ce este acel mur?

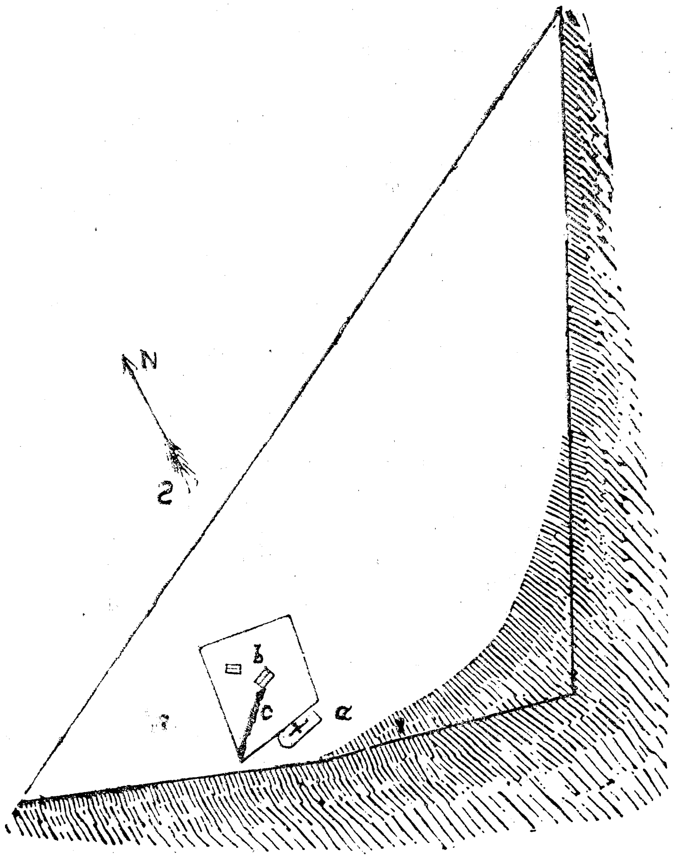

a) Biserica din Recica. b) Sarcofagele. c) Mur roman.

Era, pare-se, o încunjurătoare a cetății, căci nu departe de sarcofagul aflat dădurăm de urmele unei căi pavate și de o soluțiune de continuitate în murul descoperit, care indica că acolo fusese o poartă, o încetare spre care sosea strada pavată. Sarcofagul fusese depus, de pre obicei, aproape de drum. Murul apăra culminența pe care se află azi biserica, din partea sudică. De ambele laturi este vale; la dreapta privind spre nord, e o specie de precipițiu; la stînga se întindea în vale orașul, precum probează oceanul de cărămizi sfărîmate și resturile de pavaj de șosele ce cercetarăm. Dădui cu gîndul, văzînd configurațiunea topografică și încrucirea căilor, că, pe locul unde se aflase sarcofagul, era necropolea cetății. Lesne ne puturăm convinge, căci indicînd săpături la abia unul sau doi metri de la sarcofag, în direcțiunea căii ce ieșea din murul descoperit, îndată sătenii mai dădură de un al doilea sarcofag, la mirarea și curiozitatea lumei care se adunase în jurul nostru.

Dară pînă cînd făcurăm aceste studii soarele înaintase mult; fusei deci silit a renunța la cercetări, mai cu seamă că nici nu dispuneam de fonduri cu cari să le urmăresc; guvernul ne procurase numai drumul; spezele de cercetare la făcurăm pe comptul propriu. Ne concentrarăm deci asupra dezgropărei sarcofagelor. Ele fură aflate la adîncimea de 55 centimetri, și anume, unul în direcțiunea nord-vestică și cellalt în direcțiunea sud-vestică.

---

[42] Seria noastră de anexe se afla sub tipar, cînd ni se împrospătă memoria despre excursiunea archeologică pe care o publicăm aci și care, deși restrînsă sub punctul de vedere al explorațiunilor, prezentă însă mult interes ca descripțiune a localităților și ca explicare a unor fapte atingătoare de monumentele antice de la Recica.

Primul sarcofag are o lungime exterioare de 2 m, 80, lungimea interioare : 1 m,88 : lăţimea exterioare : 1 m,02 ; lăţimea interioare : 0 m,72 ; adîncimea : 0 m,69.

Al doilea sarcofag are o lungime exterioare de 2 m,10 ; lungimea interioare : 1 m,80 ; lăţimea exterioare : 0 m,80 ; lăţimea interioare : 0 m,59 ; adîncimea : 0 m,87.

Piatra sarcofagelor e cea ordinarie, gresie tare. Nici o urmă de figure, de sculpture. Tăierea pietrei neluciată.

Ambele sarcofage erau în stratul *lessului* ; capacele lor erau acoperite de pămînt depus, negru, vegetal, cuprinzînd fărîmături puţine de piatră, cărămidă, cioburi, scoici, melci etc. Acest pămînt era însă foarte înţelenit.

Înainte de a procede la ridicarea capacului la sarcofagul prim aflat, îl inspectai în toate direcţiunele şi îl găsii spart la capătul despre apus. Spărtura era însă astupată cu ţărînă din stratul lessului şi se întindea parte în capac, parte în cutia principale a sarcofagului. Spărtura însă nu putea da trecere unui om, fiind de dimensiuni mici, totuşi destul de mare ca să se fi putut scoate din sarcofag obiectele de preţ.

Răsturnarăm cu mari dificultăţi ingentele capac şi ne aflarăm dinaintea unui sarcofag plin, îndesat cu ţărînă. Diresei cu mare îngrijire scoaterea ţărînei, ca să nu se strice obiectele de lut ce s-ar fi putut afla şi ca să nu deranjăm poziţiunea scheletului.

Dară ne era rezervată o decepţiune : oasele scheletului erau împrăştiate în dezordine, aşa că fluiere de la picioare aflarăm alăturea cu resturile craniului... Ba, ce e mai mult, găsirăm oseminte mai multe decît la un schelet. Adunarăm cu încetul osemintele şi în ţărînă aflarăm fundul unui lăcrimătoriu de formă ordinarie, cuiele sicriului de lemn în care fusese aşezat cadavrul şi două medalii cari, după curăţire, ieşiră foarte frumoase, ambele de la *Antoninus Pius*, una cu reversul : *Marti propugnator.*, şi alta cu : *Protectio Aug.*

De pre observaţiunea făcută osemintelor adunate, de d-l doctor al oraşului, scheletul era al unei femei. Am regretat că n-am aflat întreg craniul. E o mare pagubă că toţi cei cari au despuiat sarcofage şi morminte, nu puseră grijă a conserva craniele. Ele sînt indispensabili la studiul etnografiei dacice. Ţărîna cernută ne a mai dat cîteva oase de la un animal mic ce rămîne să se determineze de bărbaţi speciali, ceea ce nici noi, nici doctorul n-am ştiut face.

Procedînd apoi la desfacerea celui de al doilea sarcofag, am constatat că acesta era spart la ambe capete. O spărtură se făcuse dinlăintru. Deci şi acest sarcofag fusese îmblat, nu mai era dubiu : oasele din el nu le am aflat toate şi atunci ne explicarăm cum de găsisem în primul mormînt fluierile de la trei picioare.

Lăintrul era plin de ţărînă înfoiată şi de seminţe diverse, aduse desigur de insecte, de furnici. Din acele seminţe conservarăm o cantitate.

Ţărîna cernută ne dădu trei medalii : 1, *Severus Pius Aug.* ; 2, *Lucilla Augusta* şi 3, *Antoninus Pius*. Şi aci aflarăm cuie de la sicriu şi fragmente de olărie.

Sarcofagele le lăsarăm la locul lor, recomandînd să se îngrijească, iară osemintele se îngropară lîngă gardul bisericei.

II

Acum unele întrebări : *Ce sînt aceste morminte? La ce epocă fură devastate?*

Este aci o problemă îndoită care nu avem pretenţiunea a o resolve, dară care merită toată atenţiunea archeologilor români.

La prima întrebare vom zice : Oare se poate cu siguranţă determina categoria la care aparţin mormintele, sarcofagele ce se descoper de cîţiva ani în România? Sînt ele toate romane sau sînt ale vreunei alte rase de oameni cari pe aci se străcurară?

În adevăr, sarcofagele pînă azi cercetate sînt de două specii, din respectul exterior : *sculptate* şi *nesculptate*[43]. Din respectul interior nu toate prezentă aceleaşi fapte, căci nu în toate sarcofagele s-au dat preste aceleaşi obiecte funerarii.

Obiecţiunea că, deoarece se găsesc în sarcofage medalii romane, urmează că acelea sînt pur[ur]e romane, această obiecţiune nu-mi pare deloc serioasă.

În adevăr, dacă în unele din vechile morminte ale străbunilor noştri am găsi azi paraua, moneta ce se pune în crucea de ceară din mîna mortului, putea-vom conchide că, în acel mormînt, a fost pus un turc, un polon, un austriac etc., de pre moneta ce vom afla în coşciug?

Medaliile aflate în sarcofage nu probează totdauna, de pe mine, că individele din ele au fost din gintea de la care fură acele medalii.

Ştim pozitiv că şi unele din popoarele cele mai barbare, precum hunii, încă îşi îngropau ducii lor în o specie de sarcofage. Piatra ca element funerariu o aflăm încă din vîrsta preistorică.

---

[43] Vezi sarcofagele sculptate de la Galaţi şi Muzeul din Bucureşti. S-ar face un serviciu archeologiei prin publicarea de facsimile de pre aceste morminte.

Amintească-şi lectorul specialmente nararea ce ne fac scriitorii bizantini despre funerariile lui Attila, despre sicriile de metal în care fu pus şi cari sicrii fură tot în piatră aşezate[44].

De la aceste observaţiuni însă nu conchidem, în privinţa sarcofagelor ce desfăcurăm la Recica, căci aflarăm prea puţine elemente în ele, ca să pot în conştiinţă a mă extazia de faţă cu puţine oseminte şi să hotărăsc cu patos : „Aceasta fu o frumoasă şi mult iubitoare dacă sau o demnă matroană romană !”

III

Cîteva cuvinte despre întrebarea a doua ce puserăm.

La ce epocă oare avu loc despuierea sarcofagelor ce aflarăm în marte trecut?

Lectorul îşi aminteşte că am spus cum că aceste sarcofage le am găsit la o profunditate de peste jumătate metru.

Dacă dasupra capacului lor era ţărînă vegetale, sarcofagele însă erau în stratul lessului.

Ce urmează de aci?

Aceea că despuierea urmă cu mulţi secoli în urmă, pe cînd adică sarcofagele nu erau decît în stratul lessului şi că de atunci s-au adaos dasupra lor jumătate metru pămînt vegetal.

Despre asemenea despuieri de morminte eu nu aflai pînă acum decît un singur document. Acela se repoartă la jumătatea întîia a secolului al V-lea după Hristos.

Priscu retorele, în *Liber de legationibus*, ne spune că, la 438, hunii au atacat pe romani la ocaziunea unui tîrg dintre ei şi romani şi au ucis pre mulţi din aceşti din urmă. „Deci romanii au trimis soli la sciţi (huni), ca să le impute... Iară sciţii au răspuns că ei n-au făcut aceasta ca să înceapă război, ci ca să-şi răzbune de neajunsurile ce au suferit de la romani, pentru că episcopul cetăţii *Marga* a trecut în hotarele lor şi, *cercînd mormintele... ... le a jăfuit.*”[45].

Să fie oare spargerea, *cercarea* şi despuierea sarcofagelor de la Recica de la acea dată, de la 438?

Eu nu afirm nimic, dară amintesc acest document important, de la Priscu.

Dezlege cestiunea archeologii noştri mai competenţi şi *primo loco* eruditul nostru d-l Bolliac.

IV

În urma celor expuse, să ne fie permis a exprime un dezideriu care, de-l va asculta consiliul judeţan de Romanaţi, va asigura judeţului o ilustraţiune şi chiar un mijloc de înflorire neaşteptată !

La Recica este tot ce trebuie ca, cu o cheltuială de 2000 sau 3000 ducaţi, să se pună în vedere o nouă Pompeii daco-romană. Dacă s-ar *scormoli* şi ridica pămîntul de o jumătate, mult un metru între şoseaua lui Traian şi culmea pe care e situată biserica (după strămutarea prealabile a satului într-altă parte), s-ar desemna toată cetatea antică, cu stradele, pavelele, şoselele şi edificiile sale.

Cugete caracalenii ! Ar atrage prin dezmormîntarea cetăţii lor nenumăraţi vizitatori, pînă şi din cele mai depărtate ţări europene, şi deci ar putea să compenseze curînd spezele de realizare a propunerei noastre.

Negreşit însă că asemene dezmormîntare nu va trebui încredinţată pe mînile primului venit, ci unei comisiuni de archeologi, de bărbaţi speciali.

Dară ce să dăm deja svaturi cum să se lucreze? Mi se pare că treaba este pe mult timp la stadiul unui *piu dezideriu!*

Deocamdată, facă caracalenii, colecţionatori zeloşi din mormintele Recicăi, ca onor. d-l Jiianu, să se conserve bine cele dezmormîntate, între cari şi ultimele două sarcofage, cari sînt de părere să se lase la locul unde sînt aflate, însă sub cît de modeste acoperăminte de scînduri, spre a se cruţa de intemperii !

---

[44] *Noctu secreto cadaver est terra reconditum, cuius fercula primum auro, secundo argento, tertio ferri rigore communiunt...* Iornandis *de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, Cap. 49.

[45] Vezi Şincai, *Cronica românilor*, t. I, p. 79, unde citează pre *Katona* în *Synopsis chronologica* şi alţii.

L

Noțiuni privitoare la stațiunea archeologică din *Vădastra*, extrase din articolii archeologici ai

d-lui C. Bolliac

Din *Trompeta Carpaților*, anul X, 1872, No. 965 din 2/14 februar.

Astă-vară am scos de la Vădastra — unde întîmplarea a făcut să sap, căutînd altceva — cinci, șase vase întregi cu diferite forme dintr-un strat, ca să zic așa, de cioburi, printre cari n-am găsit nici un obiect cît de mic de nici un metal, ci numai cîteva obiecte de piatră precum : *custure de silex*, *pietre de silex rotunjite pentru praștie* și două *topoare de granit verde* și cîteva *obiecte de os.*

Trebuie să spun că Vădastra, care vine negreșit de la *Vodastra — Apoasa,* cum am zice — , este la 10 kilometri departe de Dunăre, și ocolul în care am săpat se formează încunjurat de o gîrlă mocirloasă care se face din mulțimea izvoarelor de prin prejur.

Am dat de aceste vase numai la un metru și jumătate adîncime, trecînd printr-un strat de pietriș, apoi printr-unul de lut galben — sub care și ceva cenușă și cărbune zdrumicat pre ici pre colea, — în acest ocol încunjurat de ape, formînd o gîrlă din izvoare.

Am publicat mai multe locuri pre unde se găsesc vase prehistorice de diferite luturi, în mare variațiune, și printre cari nu se găsește nici un obiect de metal, ci numai obiecte de cremene, de alte pietre și de os, din dinți și coarne mai ales.

Vro treizeci de vase din epoca de piatră, întregi cu diferite forme, diferite dimensiuni și cu diferite ornamente chiar, toate făcute cu mîna, posed în colecțiunea mea, găsite și scoase numai de mine. La muzeu am dat mai multe asemenea vase[46].

Și să se știe aceasta, că nicăirea pînă acum săpături serioase nu s-au făcut la noi. Eu am făcut numai cercări și n-am aflat ca altul să fi făcut mai mult.

Din *Trompeta Carpaților*, anul X, 1872, no. 1010 din 20 august

De la Celei m-am dus la *Vădastra*, pre care am descoperit-o eu acum un an că conține monumente antehistorice. Am mai descris această localitate anul trecut. Nu este de prisos însă a spune și acum că vine în depărtare de vreo zece kilometri de Dunăre și că o gîrlă lată din izvoare formează un ocol în care abia se poate trece cu piciorul, cînd este foarte mare secetă. Acest ocol bine rotunjit formează o insulă în această largă gîrlă mocirloasă. Cercările ce am făcut acum un an în această insulă nu mi-au mai lăsat bănuială că ea nu conține în mare număr monumente antehistorice. Acum îmi rămînea dară să constat lucrul pre diferitele fețe ale lui. Acest ocol, în linie dreaptă prin mijloc, este, de unde se ridică din apă pînă dincolo, mai bine de o sută douăzeci metri. Am voit mai întîi să văd cum este făcută această insulă și am săpat la o margine a ei, pînă în adîncime ceva mai mult de doi metri : întîi, este un pămînt vegetal țelină ; apoi un strat de 15—20 centimetri pietriș diluviu, sub care pietriș este pămînt galben. Săpînd aci, am tăiat o vatră, între pămîntul adus și între pămîntul țelină ; am constatat că este vatră pentru că era pămînt ars roșatic și cu cărbuni pre dînsa. Am voit să văd dacă asemenea vetre, la aceeași adîncime, se mai repetă și am găsit pînă în opt vetre asemenea, mai la aceeași adîncime, în distanță aproape ca trei metri una de alta, bordeie, negreșit, a căror lemnărie s-a topit cu desăvîrșire și n-a rămas nici un vestigiu.

Cred că pămîntul adus este din lărgirea albiei gîrlei spre înălțarea locului, care loc, încunjurat de apă lată, pînă unde veneau pădurile negreșit, servea această insulă naturale și făcută, de azil familiilor și șefilor vreunui trib locuind în pădurile din preajmă.

Lîngă o vatră mai mare oarecum, am găsit olărie mai multă, dară tot imperfectă, tot făcută cu mîna, tot prea puțin arsă, dacă nu uscată la soare. Am găsit două candele întregi cu găurile lor prin cari se petrecea coarda spre acățare.

Am găsit în această insulă mai multe pietre late de gresie roșie și vînătă, între cari două pentru ascuțire sau frecare de silexuri și alte pietre mai ales.

În ceea ce sînt avute epocele antemetalice este olăria, și la noi, ca și în toate părțile pînă în centrul Americei, pre unde se cercetează epocele pietrii și ale bronzului, abundă această olărie.

Altă diviziune nu s-ar putea face mai precisă olăriei noastre prehistorice, decît *olărie domestică* și *olărie cinerarie* sau *mormîntale*, în care trebuie să se confunde și cea *religioasă*. Apoi cercetîndu-se localitățile, să se observe dacă pre acolo se găsesc numai silexuri și obiecte de piatră, sau dacă se găsesc și bronzuri și mai ales aramă nativă, fier etc., precum să se observe și oasele diferitelor mamifere ce se găsesc cu aceste obiecte.

Pre unde nu se găsește nici un metal, olăria este grosolană, rău frămîntată, făcută numai cu mîna și rău coaptă, dacă nu și numai uscată la soare ; toate ornamentele pre olăria primitivă — cînd ornamente se văd — sînt făcute cu degetul sau cu unghia. Nu că asemenea olărie nu se găsește și pre unde abundă obiectele de metal și fierul chiar, precum : Zimnicea, Piscul Crăsanii, Talpa etc., dară, pre acolo, printre vasele cele mai grosolane, se găsesc și vase perfecte, negre mai ales, și unele și roșii în forme elegante, ales și bine frămîntat pămîntul ; lustruite sau, mai bine zicînd, sclivisite ; subțiri și mai groase și cu ornamente diferite, atît în ieșit, cît și în adînc, pre care nu se vede nici degetul nici unghia, care a trecut de la liniile drepte la forme de animale de tot felul și la diferite flori, imprinte d-a dreptul în adînc sau scoase prin tiparuri în ieșit. Ornamentele pre aceste vase au trecut de la liniele drepte la liniele curbe și la spirale.

Toartele mai ales, fie ca buze, fie ca mînuși, sînt în adevăr de admirat atît pentru eleganța lor, cît și pentru acurateța lucrului.

Acolo însă unde metalul nu este, vasele toate sînt grosolane. La Vădastra, spre ezemplu, unde nu am găsit metal decît numai o *daltă* de 15 centimetri, lată de patru centimetri și jumătate la tăiș și de doi centimetri la extremitatea care se înfigea în lemn, și această *daltă*, foarte interesante pentru forma ei și pentru că nu este de bronz, ci de aramă roșă nativă — ceea ce are să vă preocupe negreșit foarte mult, domnii mei[47], — la Vădastra nici un ciobuleț de olărie perfectă. Acolo unde metal nu se găsește, olăria toată este foarte grosolană și nici un semn de vreo rotunjitură prin roată. Înlăîntru se văd vasele ca învîrtite pre vreun instrument, de lemn poate sau și tot de pămînt uscat, de cari instrumente se găsesc foarte multe — iară pre de-afară ticluite numai cu mîna. Un singur vas ceva mai îngrijit, tot cu mîna însă făcut, am găsit la Vădastra, tot pre lîngă locul unde am găsit dalta de aramă, unde am găsit o săgeată de silex admirabil lucrată, două candele mai îngrijite, despre care am spus, ale căror coarde spre acățare s-au putrezit, rămîind numai găurile prin cari treceau acele coarde ; un topor de granit negăurit, înse bine făcut și bulba foarte pronunțată spre înțepenire în lemn ; ceea ce m-a făcut să presupun că aci a fost locuința vreunui cap de trib, vreunui personagiu însemnat.

Două lucruri înaintez d-voastre cu mare sfială, pentru că va fi contrariu opiniunelor acelora cari cercetează monumentele preistorice în Europa, mai de pre la începutul acestui secol.

Am găsit la Vădastra, precum găsisem altădată și la Zimnicea și în alte părți — dară iau Vădastra numai, aci, pentru că Vădastra mi se pare ocolul locuit în cea mai adîncită vechime—, am găsit la Vădastra, la aceeași adîncime cu celelalte vase, cioburi din două străchini smălțuite : smalțul foarte gros, negru, alb și verde ; culoarea neagră încrustată în desemnuri cu linii drepte şi linii curbe. Aceste străchini n-au putut fi fabricate negreşit în această localitate; dară de unde veneau, cînd grecii chiar — dacă putem numi astfel pre locuitorii de pre atuncea ai Greciei — nu puteau avea smalţ? Veneau aceste străchini din Egipt? Găsesc multă afinitate între smalţul acestor străchini şi între smalţul antic egipţian.

---

[46] În diferiți articoli ai d-lui Bolliac, ce reproduserăm aci, cititorul a avut adesea ocaziune de a vedea făcîndu-se mențiune de obiecte antice aflate de d-sa în excursiunile sale, ce se făceau mai totdauna cu subvențiuni de la ministeriu, — și *depuse* (zice autorul) *la Muzeul Național din București*. Trebuie însă să constatăm că acele *depuneri* au fost numai lăudabile intențiuni, cari din nenorocire mai niciodată nu au ajuns la realizare. D-l Bolliac a căzut în infirmitate mai nainte ca să se fi decis a se despărți de scumpele-i descoperiri și toate obiectele în cestiune au rămas dară în interesantea sa colecțiune. Ar fi de urgente importanță ca statul să facă achizițiunea acestei întregi colecțiuni, spre a înavuți muzeul nostru cu obiecte antice din țară de la noi, ce-i sînt cu totul de lipsă.

[47] Monetă dacă de aramă nu avem din timpul Daciei autonome, căci aceea care se zice de aramă este un fel de bilion (? bronz).

Cînd a început însă să se rebată în Dacia moneta ei proprie, sub Filip Arabul, această monetă. care s-a bătut în curs de 17 ani, este toată bătută numai în aramă roșă ; pre cînd în Viminatium (Vidin, după alții Belgrad), care a început a-și bate monetă proprie cu 5 ani mai înainte de Dacia, sub Gordian III, își bătea toată moneta în bronz.

Cercetat-a cineva pînă acum originele *Baiei* noastre *de aramă?*

Al doilea lucru ce înaintez este şi mai greu de explicat.

Am găsit la Vădastra, la aceeaşi adîncime a vetrelor, o lulea! Lulea de acelaşi pămînt negru, aceeaşi frămîntare cu vasele cele mai fine ale epocie, acoperită de aceeaşi coajă de carbonat de var ca toate celelalte vase de pămînt ale aceleiaşi epoce...

Cea de la Vădastra este intactă, are forma unui melc, ceea ce mi-a rechemat lulelele găsite în America de Nord, printre celelalte vase antehistorice, despre cari lulele vorbeşte cu entuziasm anticarii americani, citaţi de Lubbock, citaţiuni pre cari le repetă şi Figuier în opera lui: *L'homme primitif.*

În această lulea d-abia intră degetul cel mic, şi gaura pe care a intrat o ţeavă, sau s-a fumat fără ţeavă, este foarte mică în comparaţiune cu orice fel de lulea modernă.

Forma ei de melc se acordă foarte bine cu formele de diferite animale ale lulelelor antehistorice din ţara calumetului. Negreşit că cutezarea va fi cu atît mai mare cu cît conjecturile s-ar face mai cutezătoare, în această cestiune de aşa mare importanţă.

Ce pot afirma este existenţa lulelelor de lut negru printre olăria celtă antehistorică în Dacia.

Am găsit şi diferite cuţite de silex, între cari se distinge unul, cu mîner cu tot dintr-un singur silex, găsit de mine la Vădastra.

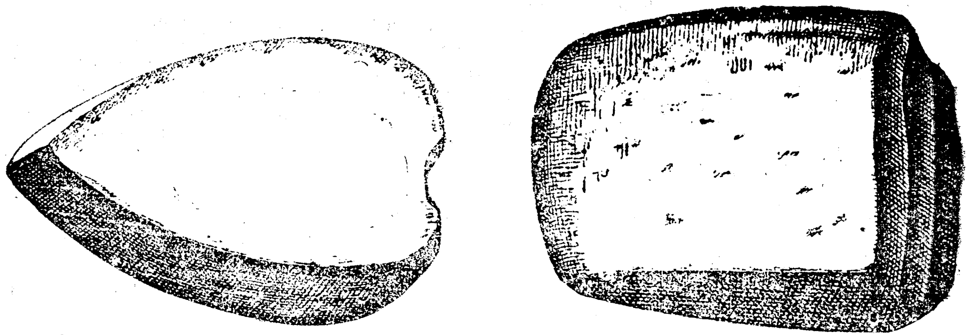

Topoare negăurite de granit verde, găsite de d-l Bolliac la 1871, la Vădastra. Reduse la 2/3 din mărimea originale.

În obiecte de olărie, vase şi altele, nu pot spune aci decît că am adus, în data aceasta, 26 vase de la 30 centimetri în jos, cari se împart în olărie de casă şi olărie mormîntarie, toate intacte, pentru că nu număr multe altele sparte cari-şi au şi ele interesul lor; nu număr asemenea pre cele romane de cari avem foarte multe şi prin muzee şi pe la particulari. Aceste vase cari le am adus estimp, sînt din patru localităţi: de la Calomfireşti, de la Zimnicea, de la Vădastra şi de la Maglavit. Cele de la Vădastra sînt cele mai primitive şi acestea se pot numi din epoca pietrei fără şovăire; celelalte, toate dace, sînt din diferite epoce de civilizaţiune dacă, cu toate că, afară de Zimnicea, am găsit silexuri şi obiecte de bronz, cu dînsele împreună, şi mai în toate celelalte părţi.

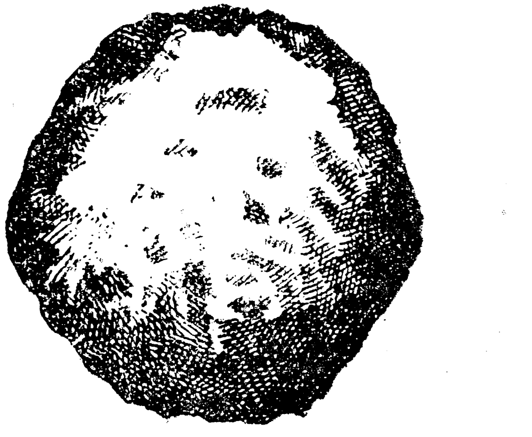

Bulă de cremene pentru praştie găsită de d. Bolliac în săpăturile ce a făcut în 1871 la Vădastra. Redusă la 2/3 din original.

Din *Trompeta Carpaţilor*, anul XI, no. 1059, din 1/13 aprilie 1873

Să vorbim întîi de Vădastra, lăsînd mai în urmă Zimnicea, Izlazul etc.

Din toate puncturile prehistorice sau nehistorice, descoperite şi cunoscute de mine pînă astăzi, în număr de vreo douăzeci, Vădastra este singurul care s-ar putea zice şi o locuinţă *lacustre*, deşi nu pre lac, dară mai încungiurată de toate părţile de ape, care în vechime negreşit că au fost cu mult mai mari de pre cît sînt astăzi.

Am tot sperat că relaţiunile ce am dat despre acest ocol interesant, vor face, vor sili guvernul să se ocupe, să voiască a ne însemna şi noi în ştiinţa modernă, care preocupă pe savanţii ambelor hemisfere, adecă să facem a se vorbi şi de teritoriul Daciei în privinţa aceasta, precum se vorbeşte de al Scandinaviei, de al Irlandei, de al Helveţiei etc.

În van articulii! În van expoziţiunea obiectelor, atît de curioase cît şi interesante! În van rugăciunile fierbinţi către tot guvernul, către toţi puternicii zilei!

Dară oare, obligaţiunea ştiinţei, acea obligaţiune pre care o numim vulgar „pasiune", se poate învinge cu nepăsarea celor ce nu voiesc să o asculte?

Am făcut cum am putut şi am mers şi estimp la cîmpul dacic al morţilor de la Zimnicea şi la ocolul dacic de la Vădastra, precum urmez de trei ani încoace.

Vădastra, precum am mai spus-o, înfăţişează un punct strategic şi mai mult de apărare, încunjurat fiind de o sprînceană de mal, semănată cu movile, *morminte de heroi*, după cum le numea Omer. În jurul acestui ocol, din mal pînă în insulă, se întinde o baltă susţinută de izvoare, de unde se vede că ar fi venind şi numirea de *Vădastra*. În mijlocul acestei bălţi se aridică insula, rotundă, naturale şi făcută de mîna de om, despre care am mai vorbit şi care se vede că a fost centrul acţiunei locuitorilor acestei părţi, în epocele primitive.

Am mai spus în ce chip am găsit aşezate vetrele bordeiurilor, negreşit ale locuitorilor acestor insule.

Ideea a explora tot rîndul marginei interioare al insulei şi apoi centrul, mă preocupa pre cînd am dat preste acest ocol, locuit în cea mai adîncă vechime.

Ideea a fost naturale şi planul lesne de făcut; dară executarea? Aci, vorbind numai de insulă, trebuie două-trei sute de oameni, cari să lucreze cu inimă cel mai puţin o săptămînă de zile, şi eu n-am avut acum decît cîţiva oameni şi amabilitatea inteligintelui subprefect, d. Iorgu Prijbeanu, precum şi bunăvoinţa d-lui arendaş Jiianu, de care trebuia să mă grăbesc a profita în două zile numai.

Vădastra este un punct foarte interesant în archeologia Daciei şi numai atunci se va putea vedea toată importanţa ei, cînd insula întreagă va fi bine explorată în toate părţile ei deopotrivă, cînd se vor cerceta marginile ei pre dinafară, lacul cel întins din jur, malurile ce o înconjură şi movilele ce o împresoară.

Veni-va vreodată şi acest timp?

De unde ştim dacă prin săpături serioase în aceste mocirle nu se vor descoperi şi probe de locuinţe proprii lacustre?

Mi-am urmat dară planul primitiv fără abatere: explorarea interioare a marginilor şi iată rezultatul.

Se miră Lubbock şi archeologii pre cari îi citează el, că s-ar fi aflînd în muzeele Danemarcei etc. mii de aceste obiecte prehistorice şi că archeologii Europei şi Americei ar fi găsit şi au putut aduna în puţine ore, de aceste obiecte, cîte un mare număr. Să se observe însă că localităţile de pre cari ei au adunat aceste obiecte erau descoperite de valurile malurilor, de scăderile apelor şi de alte împrejurări întîmplătoare. Ce ar zice acei savanţi profesori şi archeologi, pre cari îi citează Lubbock, Cuvier şi alţii, despre aflările atît de importante prehistorice şi despre cuantitatea acestor obiecte găsite pre la noi, în deosebite localităţi? Ce ar zice cînd ar afla că în două zile, cu cîţiva oameni, dintr-un ocol pre suprafaţa căruia nu era nimic care să trădea depozitele ascunse, s-au scos din adîncime de la un metru pînă la unu şi jumătate, preste trei mii silexuri, afară de cele lepădate ca nereprezentînd nimic, din cari silexuri ca la trei sute intacte: săgeţi, suliţe, cuţite, răzători *(hàches celtiques)*, topoare-ciocane găurite, pietre de praştie de silex rotunjite, pietre de afundat plasa, bolduri etc.; mai multe pietre de frecat seminţe, mai multe gresii de ascuţit piatra, din care un lustruitor de o şchioapă cu patru adîncimi formate prin frecătură; mătci din cari s-au scos aşchii de săgeţi, cuţite etc.; mai bine de trei sute obiecte de lut frămîntat, dintre cari vreo sută scoase intacte; obiecte pentru ţesătură, pentru afundare de plase, pentru podoabe etc. etc.; trei omuleţi, foarte diformi, dintre cari unul pre un piedestal. Am mai găsit asemenea omuleţi la Calomfireşti; aflu însă că d. Butculescu a găsit şi d-sa la Crăsani. Apoi ca la vro trei sute obiecte lucrate de os, dintre cari vreo şaptezeci scoase întregi: mînere pentru arme şi unelte de silex sau de altă piatră ; bolduri, sule, undrele cu gaură, printre cari una admirabile de 15 centimetri, un ac cu gămălie de 6 centimetri și diferite coarne ascuțite, găurite, între cari mai ales un corn de *cerb-damu*, cu o gaură largă în care s-a înțepat o daltă mare *(hâche celtique)* de silex, găsită intactă, corespunzînd cu o altă gaură, prin care s-a făcut legăturile spre înțepenirea armei, precum și alte deosebite obiecte de os neînțelese ; și preste toate acestea, mai bine de trei sute vase de pămînt, dintre cari treizeci și cinci scoase întregi — precum se pot vedea de curioși—, de diferite dimensiuni, de diferite forme, făcute toate cu mîna și fără asemănare între dînsele, pentru diferite uzuri : oale, cane, străchini, conservînd încă unele alimente de pe atunci, cari ar reclama analize chimice ; văscioare cu totul mici, pentru copii negreșit, două linguri foarte bine făcute, vase de luminat și — să nu displacă archeologilor noștri — o lulea foarte curioasă.

Am găsit coji de scoici și melci foarte frumoși și, ce e și mai curios, coji de stridii. (?)

Am făcut o mică colecțiune de fălci și dinți de diferite animale, coarne mai ales de cerbi. Coarne și oase de un animal cu mult mai mare decît bivolul actuale abundă în toate părțile insulei. Cred, precum am mai zis-o, că este de *bos-urus*.

Am adunat vro douăzeci dinți, cari au servit de podoabă.

Toate acestea sînt aduse în București și se află la mine, la dispozițiunea amatorilor ce vor voi să le vadă.

Negreșit că cine vede mulțimea și variațiunea olăriei, a osăriei și a pietrăriei din aceste triste epoce ale omului, se miră. Îndată însă ce-și va putea bine închipui că în aceste epoce, absolut în lipsă de orice metal și, prin urmare, redus omul a-și fabrica tot ce-i trebuia la necesitățile lui casnice, de războl și la înmormîntări, numai din trei elemente : lut, piatră și os — lemnăria și pielăria negreșit că au fost întrebuințate, iară de acestea nu putem vorbi, pentru că nu ne au putut parveni nimic dintr-însele — ; redus, zic, a se mărgini omul, pentru tot felul de necesitate a lui, numai în lut, piatră și os, să nu se mire atîta, văzînd că pînă și lingura, acești oameni și-o făceau de lut, neavînd un instrument de metal cu care să și-o scobească în lemn !

Silexul și petrosilexul, precum și celelalte stînci, coarnele, coastele și celelalte oase ale animalelor ce-și puteau dobori cu ciomagul, cu săgeata și cu lancea de piatră, îi procurau tot ce-i trebuia spre atac, spre apărare și tot felul de unealtă.

Cînd voi avea timp să fac comparațiuni, voi arăta, pre cît voi putea, diferența ce este între aceste obiecte prehistorice găsite în Dacia și celelalte analoge găsite în alte părți ale Europei.

Nimic de metal.

Pre partea de amiezi a insulei, la o mică adîncime, s-a găsit un singur ban : *Philipp Arabul*, *Colonia Viminatium*, cu boul și cu leul la dreapta și la stînga provinciei ; *anul II*.

Lucrări romane, precum apeduceri și altele, au fost în preajmă la Vădastra, nu însă în insulă.

Astfel dară pînă astăzi, rămîne constatat că în insula de la Vădastra nu s-a găsit nimic de metal, decît o singură daltă de zece centimetri, de aramă nativă, pre care am găsit-o în săpăturile ce am făcut an.

Aștept un timp mai bun spre a putea explora această localitate precum merită să fie exploatată și m-aș mîhni foarte dacă vreo mînă profană ar intra să-mi amestece lucrarea.

Tot ce rog guvernul astăzi este a da ordine strașnice spre conservarea acestei localități.

Mai este un lucru de observat în această insulă : obiecte de lut pentru praștie, de cari am găsit anul trecut vreo cincizeci aproape într-un singur punct al insulei, n-am mai găsit nici unul estimp în nici o parte a ei. Ferestreiașe de silex cu colți bine pronunțați, de cari am găsit an vreo șasezeci la un loc, foarte rar s-au mai găsit cîte unul în alte părți ale insulei. Topoare găurite, fie chiar sparte, nu s-au găsit decît în partea opozită de unde s-a găsit acest fel de silexuri.

Olăria cea mai bine făcută și oarecum arsă, un fel de cuptor sau o vatră întinsă spre ardere de vase, s-au găsit într-o singură parte, deși vase izolate, uscate la soare sau și oarecum cu un început de ardere, s-au găsit pre lîngă toate vetrele bordeielor, cari bordeie s-au topit negreșit cu totul.

Mă hazardez să fac o conjectură : nu cumva și în acei timpi, atît de adîncați în vechime, erau specialități ? Și în această insulă, loc de retragere și asicurare, erau așezate manufacturile, pre localități fixate, cu meșteri speciali ?

Silexuri diferite, dalte și răzători, precum și vase și oase, am găsit în toate părțile, fără distincțiune pronunțată.

Șapte ascuțișuri de lance, admirabile lucrate, cu dințișori, de cari numai una găsisem an, și patru dalte mari, tot de silex, ca aceea care a găsit-o d. Dimitrie Sturdza în Moldova și mi-a dăruit-o mie, cum și două cuțite, sînt, pot zice, piesele principali ce am găsit estimp în silex.

Două intrări se vede că au fost în acest ocol : cea mai pronunțată spre răsărit și alta spre apus. În dreptul acestor intrări, cari se deseamnă oarecum pe suprafața terenului, nimic n-am găsit ; mijlocul insulei, cum și multe părți din ocolul interior, sînt încă neexplorate ; malurile exterioare, precum și movilile-morminte ale acelor heroi antehistorici, sînt încă cu totul necercetate.

Am zis, de cîte ori am vorbit de lucruri prehistorice găsite la noi, că această numire nu poate să deie idee despre aceeași epocă în toate părțile ; că obiectele de piatră, cari au făcut pre archeologi să numească *o epocă a pietrei*, au putut să se prelungească pre la noi cu mult mai în urma acestei epoce prin alte părți ; că arme și obiecte de piatră au putut să se facă pre la noi și pre cînd, prin alte părți, venise epoca bronzului și epoca fierului și chiar epoca monetei.

Încă stăruiesc în această părere, dară îmi fac o întrebare, și această întrebare mi-o fac ales numai din Vădastra, dacă nu și din alte multe părți. Ciocanele și topoarele găurite au putut să se prelungească într-o țară unde nu pătrundeau gradurile civilizațiunei din alte părți ; silexul a putut să înlocuiască mult timp metalurile, pre unde metaluri nu puteau să vină din alte părți ; olăria a putut să fie mult timp refugiul tutulor trebuințelor într-o țară unde dogărie nu putea fi, din lipsa instrumentelor tăioase de metal etc. ; dară dacă este bine zis *epoca de piatră* în vreo parte oarecare, pre unde se găsesc numai obiecte de piatră, de os și de lut, nu știu pentru ce nu s-ar putea zice și în Dacia ?

Cum este cu putință atîta identitate între obiectele epocei de piatră în Scandinavia, în Britannia, în Helveția, în Gallii, cu aceste obiecte din Dacia, cu mult mai recente decît acelea ? Cum este cu putință ca săgeata din Dacia, mai modernă, să fie aceeași cu cele din alte localități, atît de adîncite în vechime ; Cum este cu putință ca cuțitul și toate celelalte să fie mai aceleași ? Cum este cu putință ca pietrile de frecat semințe să fie aceleași etc. etc. ?

Să nu mi se zică că sînt sălbatici cari și chiar astăzi fabricează de aceste instrumente de piatră, pentru că acele instrumente de piatră pre cari le fabrică astăzi sălbatecii sînt numai de două-trei feluri, nu sînt în variațiunea și nici în perfecțiunea acestei imense cuantități, servind la atîtea trebuințe diverse ale omului într-un grad de civilizațiune, și care se găsesc mai aceleași prin toate părțile pre unde s-a constatat o epocă a pietrei. Mirarea este cum oamenii de pre atunci, de la o extremitate a Europei la alta, își fabricau aceste instrumente pre același tip, căci comunicațiile trebuie să fi fost foarte anevoie în acei timpi primitivi.

Apoi în localități iarăși necontestat locuite înaintea concuistei romane la noi, pre unde se găsesc obiecte de metal : bronz, argint și aur, cum este cu putință să nu se găsească deloc arme și instrumente de piatră ? Iată ceea ce mă face să bănuiesc o epocă a pietrei și în Dacia, contimporană cu epocele de piatră din Helveția, din Gallii etc., fie a pietrei cioplită și lustruită !

Această chestiune este foarte importante și merită un profund studiu.

Pentru o epocă de bronz distinctă, în Dacia, m-aș îndoi. Mai repet că singura armă de metal ce am găsit pînă acum în Vădastra este de aramă, care s-au exploatat de daci și în urmă de romani, spre a se tăia monetă de aramă pură, cu profuziune, 17 ani, de la Philipp-Arabul pînă la Gallian.

Trei epoce distincte anteromane de civilizațiune am convicțiunea că au fost pre teritoriu Daciei. Cea mai dezvoltată ne o arată mai ales *Zimnicea* și *Crăsanii*, și acum poate și *Izlazul* ; pre cea medie ne o arată *Calomfireștii*, *Zidina Dachilor*, *Cetatea Latinilor* etc. ; iară pre cea mai primitivă, *Vădastra*, cu hotărîre pînă astăzi. Aceasta din urmă, cari ar fi rațiunile ce s-ar împotrivi a se numi a epocei de piatră, dacă printre mii de diferite obiecte de lut, de os și de piatră nu se găsește nimic de metal, precum se găsesc în alte localități obiecte de metal amestecate cu obiecte de piatră, și pre unde iarăși nu se găsesc obiecte de piatră, ci numai de metal ?

Din *Trompeta Carpaților*, anul XII, 1874, no. 1137, din 20 iuniu.

CERAMICA DACIEI : CÎMPUL MORȚILOR DE LA ZIMNICEA

Localități pe unde abundă ceramica dacă și preistorică, pe acolo pe unde am făcut eu însumi săpături mai mult sau mai puțin întinse, mai mult sau mai puțin serioase, sînt cele următoare :

. . . .

Romanați. — *Izlazul*, *Vădastra*.

. . . .

La aceste localități nu se găsește nimic roman sau daco-roman.

Din acestea am ales *Zimnicea* (Teleorman) întîi, *Crăsanii* (Ialomița) al doilea, *Cernica-Tînganul* (Ilfovul) al treilea, pentru ceramica dacică cultă sau daco-celtă ; *Vădastra* (Romanați), *Calomfireștii-Țigănia* (Teleorman), *Talpa-Netoți* (Vlașca), *Maglavitul* (Dolji), pentru epocele preistorice. Pun însă înainte de toate necropolea *Zimnicei*, pentru caracterul pur și gradul de perfecționare în periodul dacic cult, precum voi pune și pe *Vădastra* în perioadele preistorice, pentru caracterul primitiv, pentru mulțimea obiectelor, pentru varietatea formelor și originalitatea ornamentelor. Așa dară imediat după *Cîmpul Morților* de la *Zimnicea*, voi publica ceramica *Vădastrei*.

La aceste două localități am lucrat mai serios și am ajuns să pun în colecțiunea mea, din aceste două localități numai, aproape trei sute vase intacte.

Din *Trompeta Carpaților*, anul XIV, 1876, no. 1255, din 27 iunie.

CERAMICA PREISTORICĂ A DACIEI

VĂDASTRA

,,Istoria ceramicei este istoria omenirei'' a zis J. Lelewel, și aceasta s-a părut unora un paradox, în Francia mai ales, precum s-a părut paradox în România, pre cînd am zis eu aci: *Lulele preistorice.*

Cu toate acestea, că ceramica este o arteră principală, ca să zic așa, a istoriei generale a omenirei și indicatorul cel mai sigur al istoriei dezvoltării unui popor în parte, nu se mai neagă acum de nimeni ; azi toate societățile istorice și geografice pun ceramica în prima linie și o cercetează, atît în regiunile geografice, cît și în dezvoltarea istoriei.

Etnografia, în întinderea ce și-a luat de la un timp încoace în geografie, se bazează mult pe ceramică ; și negreșit că ceramica, care pînă acum încă este numai pentru partea dezvoltărei și progresului industriei într-un popor oarecare, va deveni și bazea unui studiu asupra caracterului și dezvoltărei filozofiei ce și-a luat un popor în privința ideilor abstracte, religioase, ale nemuririi, precum și în privința dezvoltărei traiului social și intim.

Prodigioasa aflare necontenită a obiectelor ceramice dezvoaltă pe toată ziua, pe un ținut, diferitele grade de civilizațiune și arată diferitele popoare ce au locuit p-acel ținut. Într-însa se va studia etimologia în plastică ; după care se va orienta suirea și derivarea raselor.

Societatea noastră de geografie, în partea sa etnografică, ar trebui să se întărească prin serioase studii în ceramica Daciei.

Cu profundă mîhnire văd că atîți ani au trecut de cînd încarc etajerele colecțiunilor mele ceramice, precum și etajerele Muzeului Național (?) și nimeni, pîn-acum la noi n-a avut măcar curiozitatea să cerceteze, cît de superficial, această știință, care a ajuns să ocupe toate societățile geografice și istorice și care, pot zice, am izbutit s-o pun și la noi pe un picior cum studiul să nu poată rămînea infructuos. Abia laboriosul d. Hîjdeu și-a dat osteneală să cerceteze odată caracterele de pe cărămidăria ce am publicat de la *Coliba veche.*

În Italia și-n Francia s-a ocupat societăți foarte serioase de vasele ce am publicat de la Zimnicea. Nici aceste ocupațiuni însă ale străinilor n-au putut deștepta curiozitatea savanților noștri.

Deși în mai mulți articoli am atins mai multe cestiuni, mai superficial, asupra a 17 localități cercetate de mine, dară am dat asupra ceramicei mortuare numai din Cîmpul Morților de la Zimnicea, o planșă foarte variată și destule detaliuri cari să poată atrage interesul savanților și istoricilor noștri asupra acestei ceramice mortuare, în care se desfășură atîtea idei din civilizațiunea dacă, din care civilizațiune mai nu ne a mai rămas alt decît numismatică și ceramică : numismatică săracă în documente și ceramică foarte avută.

Autorul cel mai însemnat, pre care ar trebui să-l studieze mai d-aproape cei ce vor voi să se ocupe cu ceramica Daciei, este Henri du Cleuziou, *De la Poterie Gauloise.*

Precum este afinitate mare între istoria galo-romană cu istoria daco-romană, tot astfel afinitate mare este între olăria galică și între olăria dacă, preistorică mai ales ; domină mult, precum am mai zis-o în alt articol, caracterul indo-persan si se apropie apoi mult de caracterul celto-galic, precum se vede în vasul no. 1 din planșă, unde se mărită admirabil stilul indo-persan cu ornamentele primitive galice.

Am dat probele cîte am putut în articolul *Ceramica Zimnicei*, spre a dovedi în ceramica perfectă a Daciei caracterul celto-galic, deși civilizațiunea în genere, precum și sistema monetei, pare că-i venea Daciei din regiunile septentrionali ale Greciei. Am emis această idee în acel articol și astăzi mă cerc să aduc probe, pe cari să le supun cercetărei savanților specialiști în ceramică.

Ceramica Vădastrei este mult mai anterioare celei de la Zimnicea și ea nu cuprinde nimic mortuar. Tot ce se vede aci sînt obiecte și unelte ale traiului, ale vieții intime și sociale, din acea epocă despre care istoria nu ține minte nimic, nici chiar prin tradițiune.

Dacă aveau ochi albaștri sau verzi străbunele saldenselor cu dinți frumoși, pe cari le găsise agatirsii cei nalți, cu colete și brățări de aur ; dacă cu sulele și undrelele de os găureau și coseau ele numai piei sau și țesături groase de cînepă sau de tei ; dacă bordeiele, sub cari aceste femei își desfășurau grațiile acoperite sau dezvelite, ca ale Evei înainte de cunoștința păcatului ; dacă aceste bordeie erau de lemne acoperite cu tei, cu șovar sau cu trestie ; ori dacă se potriveau la formă cu bordeiele vreunor sălbatici de astăzi ; — nu se știe, pentru că toate aceste s-au șters cu desăvîrșire, s-au unificat cu pămîntul, și cari au vorbit despre asemenea bordeie de prin alte locuri, cum și despre traiul dintr-însele, au fost numai romancieri. Tot ce se poate ști este că degetele acestor femei erau industrioase, că gustul de podoabe artificiale, pe lîngă acelea ce le dase natura, domina și pe acele femei necunoscute, ca și pe oltencele de astăzi ; că arta ceramicei ele nu o învețase nici de la Satiavan, menționat în *Mahâbhârata* că-și reproducea caii în lut, nici de la Debutade din Siciona, ci le venea dintr-o estetică rafinată asupra fasonărei obiectelor de primele necesități naturale ale omului, ori pe unde s-a ivit el, din experiența lor răpede făcută asupra alegerei luturilor plastice, conținînd mai mult fier, alumină, silice etc., fără să fi știut cum se cheamă și cari sînt proprietățile lor ; numai prin ele însele și de la dînsele învățau să facă vase ca cele de la nr. 1, 2, 3, 4 etc., pe cînd bărbații lor, cu cari trăiau sau prin binecuvîntarea vreunui vraci alipit pe lîngă vreun fetiș, sau fără nici un ceremonial, scoteau silexurile minunate printr-o simplă lovitură, ciopleau săgețile în fațete și cu dinți cari nu se mai pot face astăzi și cu cari pătrundeau uriașul bour și-l aduceau hrană gingașelor femei și bălailor lor copii.

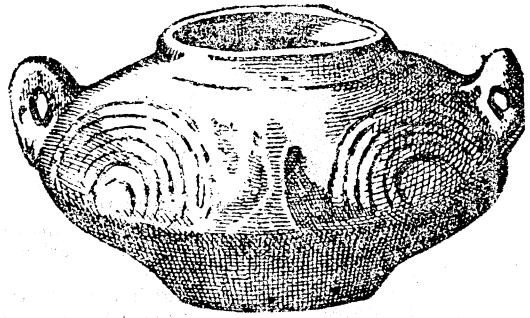

No. 1

Vas de pămînt roșatec, bine frămîntat din pămînt subțire și sclivisit pînă la dunga de la mijloc ; pînă jos, sub dungă, este mat ; făcut cu mîna, cu ornamente rotunde, adîncite în pastă, cu două mînuși. Nățimea : 12 centimetri. Perimetrul în lărgimea cea mai mare : 63 cm. Acest vas este cel mai frumos ca simetrie și eleganță, din cîte am putut scoate întregi din Vădastra. Toate aceste vase sînt acoperite de o coajă de var, care cu anevoie se poate scoate, spre a se vedea coloarea și lucrul.

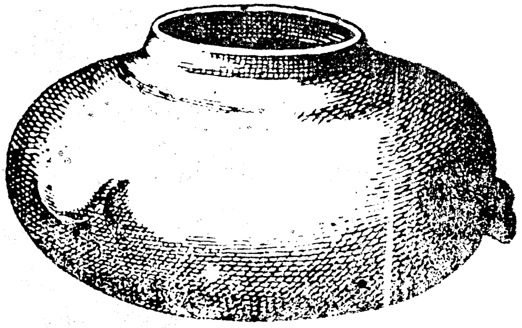

No. 2

Vas de pămînt negru, sclivisit, numai cu o mînușă-bold și cu alta lungă găurită. Nălțimea : 11 cm. ; perimetrul : 61 cm. Vas cu multe semne că a fiert la foc.

Clima negreșit a necesitat veșminte p-aci în toți timpii, deși creșteau susamii, deși sînt autori, cari au pus lei p-aci. Dară erau aceste veșminte o piele de urs, de ciută ? Ele trebuiau să fie. Parurele femeilor constau în salbe de rotițe de mărgele de pămînt, de dinți înșirați ? Coardele, mațele de orice, pe cari erau înșirate aceste obiecte găurite, au trebuit să putrezească și ele. Mulțimea acestor obiecte însă, răsipite și grămădite, probează că ele au fost foarte întrebuințate.

Dară istoria ce dobîndește din aceste descoperiri, mai mult închipuite ? Ea dobîndește cunoștința că pe aceste locuri exista istorie și pe cînd nu era istorie ; că existau oameni p-aci, existau societăți, cari trăiau și pereau, pînă să nu *știe* că sînt, că au fost ; că trăiau oameni cu industrie p-aci, mai'nainte de toate datele și pe cînd se numeau unii pe alții prin cîte o monosilabă ; că ei fasonau cremenea și piatra dură fără instrumente metalice, de pre metoade pre cari astăzi știința nu le poate înțelege ; că din oase știau să tragă profite utile și de agrement ; că din pămînt știau să facă toate uneltele casnice, pe cari le dau astăzi metalurile, sticlele și lemnele ; că, în fine, toate ideile spre bunul trai, perfecționate astăzi, existau în omenire mai'nainte de a ști omul cum se cheamă omul, ce este omul, de unde vine și unde se duce.

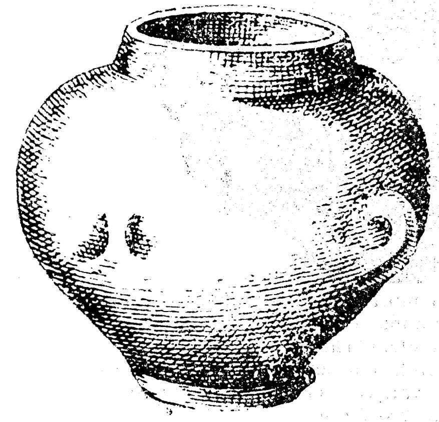

Vas de beut, de pămînt negru curat și foarte tare, cu două minuși rupte ; ornamente diverse lucrate c-un instrument de piatră negreșit ; partea de din jos de brîul cel mare în zigzacuri și cadrilaturi foarte exacte. Nălțimea : 15 cm. ; perimetrul : 46 cm.

No. 3

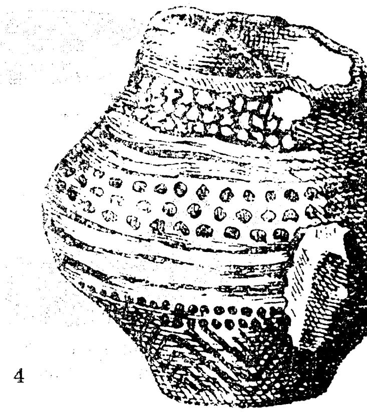

Vas cenușiu, cu patru minuși, pentru fiertură negreșit. Nălțimea : 15 cm. ; perimetrul : 60 cm.

No. 4

Triunghiul adîncit cu atîta îngrijire și atît de acurat în pasta moale pe acești idolași de lut reprezenta negreșit o idee religioasă și chiar pe atunci, dacă acest triunghi nu va fi închipuind partea genitale a idoloaicei ; pentru că originea triunghiului, devenit sacru și lățit pe fruntea Venerei și a altor zee, această închipuire a fost. Are multă analogie acest triunghi, astfel înțeles, cu închipuirea foarte clară a părților genitale ale omului, pe vasul no. 6. Șarpele, fierul de lance, copita de cal, calul, vîscul, floarea de lotus adusă din Indii și din Persia, nu se văd, cari acestea figurează pe vasele dace, mai ales pe cele mortuare ; peștele zburător, Cabirii, și toate lighioanele cari au figurat mai pe urmă în cultul lui Mithra, pe plăci de marmore, de piatră, de aramă și de plumb — nu însemnau nimic, se vede, în acești timpi preistorici ; nu erau nici un simbol, pentru că pe mulțimea de vase și de oase ce am scos din Vădastra, n-am găsit figurînd niciuna, măcar oricît de rău închipuită.

Vădastra și pînă astăzi rămîne pentru mine localitatea care conține obiectele preistorice cele mai primitive ; adică din epoca pietrei lustruite. De aci am scos miile de silexuri, din cari am dat multe Muzeului Național, (?) Muzeului Militar și am oprit și în colecția mea. Aci am găsit mai multe pietre lustruite, ciocane și topoare găurite, *haches* și *hachettes* de toată forma, de granit, porfir, serpentină ; bule de silex pentru scos cuțite și săgeți, bule pisăloage de pietre tari, porfiruri etc. și pietre de frecat semințe ; apoi oase de încleștat *hachette*, topoare și *hache*, precum și le a imaginat și le a executat ingeniosul și laboriosul vicomite Lepic ; săgeți de silex cu fațete, în fine, de toată frumusețea.

Nimic, absolut nimic de fier n-am găsit în toate săpăturile mele, patru ani d-a rîndul în această insulă mică, naturale și făcută în mijlocul bălților formate din diferitele izvoare și din gîrlița numită Vădastra, pe unde și romanii au făcut lucrări de apeducte și altele.

Această insulă, în mijlocul bălților mărginite de o sprînceană de deal presărat cu movile-morminte, prin care baltă, secată p-alocurea, se pot găsi stîlpi putreziți, este pînă acum, de pre mine, singura localitate care prezentă la noi locuințe lacustre.

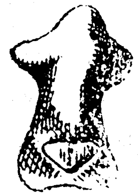

No. 5

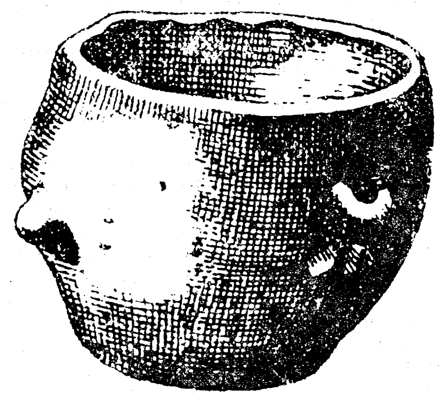

No. 6

Idol de pămînt roșcat, închipuind un om inform cu brațele întinse, avînd și ceva foarte însemnat : din josul corpului, pe pîntece, un triunghi împărțit prin mijloc, tras în pastă moale, înainte de ardere sau de coacere mai bine. Nălțimea : 6 cm. De această figură alăturăm un vas curios. Vas de beut, de pămînt cenușiu, cu două mînuși-bold și cu o țîță cu două atîrnături, în forma părții genitale masculine. Nălțimea : 10 cm. ; perimetrul : 58 cm.

De insula aceasta a fost cu neputință să se apropie fiare, fiind păzită, în larg, de ape întinse de toate părțile ei.

Aci, în insulă, nu este nici un indiciu de înmormîntare sau vase mortuare. Se vede că pe morți nu-i îngropau în insulă. Mulțime de movile și movilițe-morminte încunjură insula pe dincolo de baltă.

Obiecte de metal am găsit aci în adîncimea pe unde se găsește vetrele bordeielor, acoperite de un metru și un metru și jumătate ; am găsit mai multe obiecte de aramă nativă, între cari și o *hache* în formă de daltă lungă, precum și o fășie de aur nativ groasă, făcută din lovituri de ciocan, învîrtită de două ori, dar' fără legătură, fără lipitură și formînd o verigă-inel, în greutate de șase grame.

Am găsit multe undrele de os, sule de diferite forme, găurite și negăurite, săgeți de os foarte bine făcute, obiecte mai mici, și dinți potriviți pentru podoabe negreșit, cum și două arșice, de căprioară poate, tîrșite pe partea de jos, frecate pe partea numită *șiș* și pe partea numită *bei*, încît să nu mai poată lăsa îndoială că au servit mult timp la jocuri de copii, dacă nu și oameni mari. Arșicele și în timpii istorici s-au întrebuințat la greci și la romani.

Este foarte curios însă să vadă cineva jocul arșicilor p-aici, datînd încă din epoca pietrei lustruite. Aceasta va face mult să rîdă archeologii noștri, cari au rîs atîta de lulelele preistorice, despre cari istoria nu le au spus nimic. Cu toate aceste, jocul arșicelor, cum și întrebuințarea lulelelor, ne arată Vădastra, că au existat pe cînd nu se scria nimic despre cîte existau.

Dacă fumau cu lulele buruieni narcotice cari nu se chemau tutun ; dacă jocurile cu arșicele nu se chemau : „în armean", „într-a lui" etc. aceste rămîne să le cerceteze aceia cari au cercetat epocele „pe cînd Basarabia era locuită de arabi și se chema Arabia", de pe cînd Marea Neagră s-a înnegrit de spălătura arabilor într-însa !

Lulele preistorice s-au găsit multe, în diferite forme, și în ceramica veche a Americei, care poate data cu cîteva mii de ani mai nainte de toate datele europene, și unde calumetul a dominat sacru în toți timpii, de cînd vecii.

Dară lulelele găsite în Vădastra par a nu fi ale unei industrii locale, contimporană aci cu industria celorlalte vase și obiecte. Industria se vede mai înaintată, mai ales la luleaua albă și la luleaua gălbuie. Poate că veneau aci din Thracia, unde industria era mai dezvoltată și pe unde se vedeau mai des popoare καπνοβάται (mergătoare în fum).

Am mai găsit, într-un sarcofag de piatră și într-un mormînt de cărămidă din timpul lui Alexandru Sever, în preajma Recicăi, într-unul trei, în altul patru arșice, fără nici un semn ; însă că acestea ar fi fost întrebuințate în jocuri de tîrșit sînt probe destule, căci romanii se jucau cu arșicele în *pus* și în *bei bun*, cum se zice aceste jocuri astăzi la noi. Arșic tîrșit însă, frecat într-adins pe partea *șiș* și pe partea *bei*, precum este unul găsit aci, pe care îl păstrez în colecțiunile mele, n-am găsit între cele de la romani, dintre cari păstrez unul, foarte frumos calcinat și care nu este îndoială că este de capră.

Asupra Vădastrei a mai fost, este învederat, o altă epocă de locuință omenească, care s-a întins și sub romani, pînă la Philipp Arabul, judecînd de pre cîteva monete de bronz găsite în partea occidentale a insulei, la o mică adîncime, pe unde se văd și oarecari rămășițe de zidării ușoare romane.

Săpînd o movilă-mormînt aci, în preajma Vădastrei, între oseminte putrede, pe la mijlocul movilei, am găsit o magnifică *hache* — topor de aramă roșă, patinată admirabil, pleznită la mijloc, din vechime, ceea ce indică o lovitură crîncenă ; poate că a fost arma eroului îngropat în această movilă ; coada, cu desăvîrșire mistuită. Această armă se află în colecțiunea mea din epoca bronzului.

Dacă a existat o *epocă a aramei* — cestiune care se propune și de Congresul Internațional de Antropologie și Archeologie Preistorică pentru a opta sesiune, care are să fie estimp în Budapesta — dacă a fost o epocă a aramei înaintea epocei bronzului, în toată Europa, nu se știe ; eu afirm însă, că în Dacia a existat această epocă a aramei. *Băile de Aramă*, monetele bătute mai în urmă în Dacia pentru Dacia, de la Philipp Arabul pînă la Gallian, cari sînt toate de aramă roșă, iară nu de bronz, judecînd de pre cele ce am găsit eu, vreo sută piese, din cari am dat și muzeului, judecînd de pre diferitele obiecte pre cari le posed eu, din timpii preistorici, și luînd în considerațiune că cositor nu este dovadă să se fi găsit în Dacia și în preajma Daciei, zic că obiectele de bronz, găsite în Dacia și presupuse preistorice, au fost aduse negreșit fie din părțile scandinave, fie din părțile Indiei, fie din părțile Scoției ; cele fabricate în Dacia au trebuit să fie numai de aramă, ceea ce ar indica că, și dacă nu s-ar putea proba o epocă generale a aramei înaintea negreșit a bronzului, în Dacia a fost o epocă care s-ar putea zice a *aramei*, confundată negreșit și p-aci cu a pietrei lustruite și, mai în urmă, și cu a fierului chiar. Aceste linii aș dori foarte să se ia în considerațiune în sesiunea Congresului Internațional, ce are să se țină estimp în Budapesta, dacă eu nu voi avea norocirea să pot merge acolo, ca să arăt obiectele.

Am spus cum am descoperit locuința preistorică a Vădastrei, din întîmplare, fără să-mi spună nimeni nimic despre dînsa, numai de pre situația ei, care arată că nu s-ar fi putut să nu profite de dînsa primii oameni ce ar fi întîlnit-o. Am spus cum am procedat și cum am ajuns să descoper într-însa mai multe epoce de locuințe ; două mai hotărîte : a epocei pietrei lustruite și a epocei romane din prima jumătate a secolului III.

Am găsit aci oase de animale, coarne de bour, de cerb, fălci de carnivore și de diferite rumegătoare. Dară ceea ce este foarte curios, am găsit la un loc oseminte cu cari s-ar putea încărca un car, numai oase de cîni și de căței, mai mistuite ; ceea ce ar da de gîndit dacă cînii, lesne de domesticit și prăsitori fiind, nu făceau un element de hrană acelor oameni primitivi. Nici un os de pasăre domestică n-am găsit aci.

Semințe calcinate am găsit adunate într-un vas mare spart, *linteșoară* pe care o mănîncă rațele sălbatice pe bălți și mocirle. Am găsit *susam*, de care ne spune Herodot că se făcea foarte mult și creștea foarte mare p-aici ; am găsit și foarte puțin mei ; nici un bob însă de grîu sau de altă sămînță.

Am mai spus despre cătățimea vaselor de diferite forme, diferite dimensiuni, spre diferite întrebuințări ce am găsit în Vădastra și am putut să le scot întregi. Pe cele sparte, între cari unele foarte mari, pentru păstrare de obiecte de hrană, neavînd nici un semn caracteristic pe dînsele, n-am găsit de trebuință să le reproduc, fiind mai toate de pămînt gros, rău făcute și rău întărite.

Într-un vas de 18 1/2 centimetri nălțime și 47 perimetru la gură, de pămînt negru, cu semne că au fost la foc, sînt scoici și melci, cari cu mare anevoință se pot descleșta dintr-o pastă tare și foarte învederat că aceste moluște se fierbeau împreună pentru hrana acelor oameni.

Nicăiri n-am găsit linguri de pămînt decît la Vădastra ; aci am găsit în diferite forme și foarte bine făcute, de pămînt tare, toate negre. Lingurile de pămînt indică lipsa totale de un instrument, cu care să se fi putut săpa în lemn.

Mai caracteristice am ales 130 obiecte de pămînt, dintre cele ce am în colecțiunea mea de la Vădastra și pe cari le a desemnat d. Trenk, reduse toate la *o a treia parte* din dimensiunea lor și apoi, așa adunîndu-le într-o singură planșă, le am litografiat.

În care categorie ar putea intra olăria Vădastrei și olăria Zimnicei — care, aceasta din urmă, lesne s-ar alătura pe lîngă olăria celtă ?

Știința n-a definit pînă acum, în ceramică, olăria veche sau preistorică, decît în olăria veche americană, scandinavă, celtică, galică, germanică, britanică și slavică. Olăria dacică forma-va și ea în știință o clase ? Eu sper că da ; pentru că are caractere proprii ale ei și pînă să nu intre, și după ce a intrat în ceramica daco-romană.

Regret foarte mult că nu pot să dau totdodată silexurile cele mai perfecte, obiectele de piatră și de os scoase de mine de la Vădastra, spre a putea face tabloul mai complet. Îmi rezerv dară sarcina să dau, în alt număr, pietrăria, și apoi, în alt număr, și osăria de la Vădastra.

Îmi propun să mai fac o săpătură și mai definitivă în această insulă. Regret că nu s-a putut să merg cu săpăturile pe linii, în direcțiuni hotărîte. N-am putut urmări decît un semicerc de vetre sau de bordeie ; pentru că terenul n-a fost egal, și vetrele bordeielor nu vin la nici o suprafață egale. Numai cenușa și cărbunii pot indica locurile bordeielor.

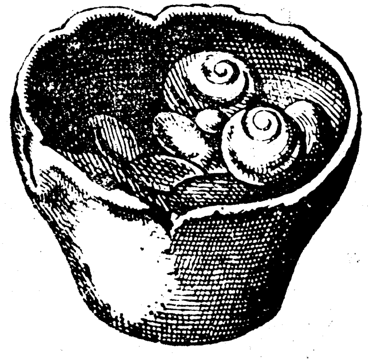

Vas cenușiu. Nălțimea : 18 cm ; perimetrul la gură : 47 cm. De pre acest vas se poate înțelege multe ; că au fost întrebuințate pentru fiert la foc ; în acest vas sînt așezate scoici și melci, spre a fierbe împreună. Toate acestea fac o compoziție tare, în forma pietrelor de scoici. Se pot desface însă, nefiind legate decît printr-o pastă ca de cenușă.

No. 7

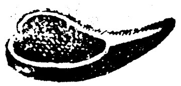

Lingură de pămînt cenușiu, tare, cu coada ei din același pămînt. Lungimea : 9 cm., perimetrul : 10 cm.

No. 8

Dacă aș lua diferita olărie ce am adunat numai din marginea Siretului pînă în Hațeg, la Grădiștea (Sarmisegethusa), adică din Bărboși pînă la Grădiștea, negreșit că ar face o colecțiune foarte variată și eterogenă, cu imprinte de diferite genuri și graduri de cultură, începînd de la cea mai *primitivă, din Vădastra*, pînă la cea mai perfectă dacă, din Zimnicea, și apoi pînă la cea mai perfectă daco-romană, din Severin și Recica, unde abundă și olăria samică, ornată cu figuri și obiecte în relievuri și gravate. Pe la Bărboși și Sticlea intră mare element grec, în forme mai ales.

Asemenea lucrare însă s-ar face cu mare greutate ; desemnurile ar costa foarte mult. Și ca să se ia numai prin fotografie, nu se înțelege mai nimic. De aceea m-am mărginit a însemna numai, fiecare piesă din colecțiunea mea, de unde este și cum mi-a provenit.

Am vroit, prin aceste două planșe, cea cu no. 1137 din ’74 și aceasta de astăzi să dau punctul culminant al civilizațiunei dace, prin ceramică, cum și punctul mai primitiv în ceramica preistorică a Daciei, care ar fi cea de la Calomfirești (Țigănia), din Teleorman. Caracteristica acestei ceramice sînt ornamentele, mai mult sau mai puțin grosolane în relievuri, cari la Vădastra sînt în adînc ; și niște brîne, încingînd vasele cu multă eleganță. Acolo este și un început de olărie *parlantă* ; vase în forme de animale etc.

Olăria din piscul Crăsanii, mai în paralel cu a Zimnicei în privința artei, este în cea mai mare parte neagră, mai închisă decît a Zimnicei, formînd mai toată o ascuțitură la mijlocul vasului. Pămîntul este mai subțire și se simte roata olăriei în mare parte pe vasele mari cu buze foarte groase și late. Pe multe vase sînt și ornamente cu flori în reliev. Cu toate aceste, mai repet și acum că olăria Zimnicei este mai înaintată decît a Piscului Crăsanii, precum a Calomfireștilor este mai înaintată decît a Vădastrei.

Pentru epocele pietrei, pentru epoca bronzului, și pentru ceramica acestor epoce aș putea indica amatorilor mai multe muzee, începînd de la al Pestei, care negreșit are și un mai mare interes pentru noi.

În muzeele scandinave se pot ținea mari comparațiuni cu obiectele ce se găsesc la noi, de piatră lustruită mai ales, și apoi de bronz ; dară muzeul la care ar trebui să se atașeze mai mult românul ce ar voi să studie⟨ze⟩ epocele preistorice ale pietrei și ale bronzului, cu folos mare pentru studiele acestor epoce în Dacia, acolo unde comparațiunile pentru ceramica Daciei ar putea fi mai eficace, mai ales pentru epoca ceramicei dace pure din timpii înfloriți ai Daciei, cum și pentru ceramica dacoromană, nu este alt muzeu mai avut și mai propriu decît Muzeul din Saint-Germain, fundat de Napoleon III.

Am trămis și eu specimene de ceramică dacică la acest muzeu și am și priimit de-acolo specimene de ceramică galică. Planșa cu ceramica Zimnicei a fost mult cercetată de savanții de la acest muzeu.

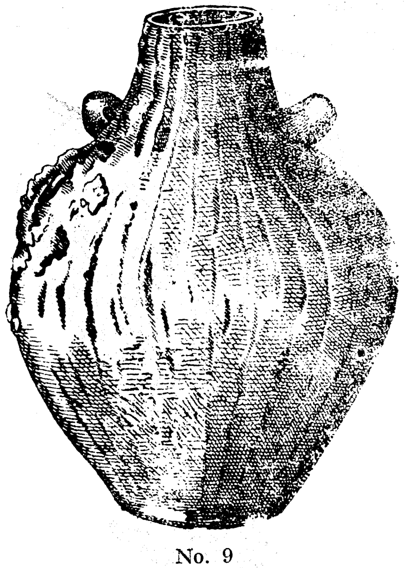

No. 9

Borcan cenușiu, ovoid, pentru conservare, cu două mînuși; strîmt la gură, cu vergi trase cu degetul de sus pînă jos. Nălțimea: 45 cm.; perimetrul: 76 cm.

În general obiectele toate de lut din Vădastra se pot împărți astfel:

Vas de beut, de pămînt roșcat, cu două mînuși-bold; trăsuri perpendiculare cu degetul în pastă; o bordură pe sub buze, de adîncături, tot cu degetul. Nălțimea: 12 cm.; perimetrul: 58 cm. Pîlnie-strecurătoare de pămînt roșatec tare. Nălțimea: 7 cm.; perim. 27 cm. Asemene strecurători în formă de pîlnie am găsit numai aici la Vădastra. Strecurători-bărdace și alte forme am găsit în mai multe locuri; mai cu seamă la Piscul Crăsanii am găsit strecurători de pămînt negru, foarte frumos găurite. Forma acestor pîlnie însă numai aici am găsit-o. Mescioară cenușie pe patru picioare, lustruită dasupra. Lungimea: 9 cm.; lățimea: 7 cm.; nălțimea: 6 cm. Un picior a fost rupt și făcut la loc în vechime dintr-o humă albă, foarte tare, din care humă am găsit și o lulea spartă, strîmtă. Asemenea mescioare am găsit mai multe aci. Ele negreșit că serveau la ceva sacrificiuri; căci idolași și *fetiși* diformi am găsit foarte mulți în Vădastra.

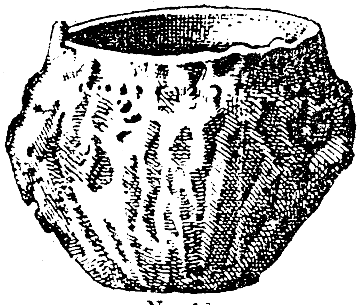

No. 10.

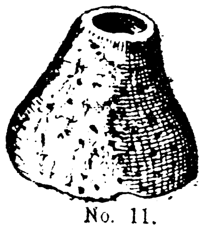

No. 11.

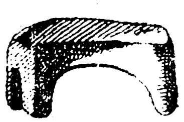

No. 12.

a) Vase mari spre conservare de elemente de hrană și spre ținut apă — *hidrie*;
b) Vase de fiert la foc;
c) Linguri;
d) Vase mici de atîrnat, spre luminare;
e) Cupe de beut;
f) Tipsii, străchini sau patele;
g) Vase apode (fără picior);
h) Instrumente de țesut;
i) Instrumente de lustruit sau sclivisit;
l) Strecurători;
m) Idoli;

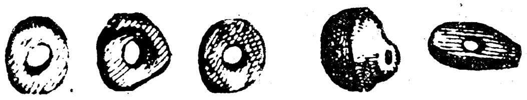

No. 13

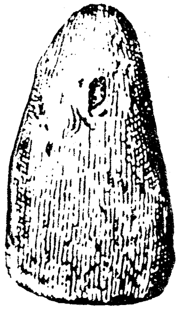

No. 14

Instrument de pămînt roșatec tare, găurit la mijloc. Bulă foarte mică, de pămînt cenușiu, găurită. O roată diforme, de pămînt tare, roșatec, cu o gaură mare. Rotiță de pămînt roșatec tare găurit la mijloc, pentru înșirat. Asemenea, însă pămîntul gălbui.
Instrument de pămînt roșatec găurit. 12 cent.

n) Mescioare de sacrificat;
o) Obiecte de înșirat;
p) Vase mici cu capace;
r) Capace mari;
s) Lulele;
t) Buzdugane;
u) Cilindre;
v) Bule conice pentru praștii și suluri;
z) Greutăți de adîncit în apă (la plasă?);
x) Alte obiecte cari nu se pot defini[47a].

M

Note asupra mănăstirei și clădirilor din Brîncoveni.

A) EXTRASE DIN *Tabloul istoric al bisericilor din județul Romanați*, ÎNTOCMIT LA ANUL 1867, DE PRE FORMULARUL DAT DE

d-nul V. A. Ureche

În *Tabloul istoric* întocmit din inițiativa d-lui V. A. Ureche aflăm că la Brîncoveni sînt trei biserici: una a satului și două în mănăstirea Brîncovenii.

[47a] Din numeroasele desemne (133 bucăți) ce conține interesantea stampă a d-lui Bolliac, am ales numai cîteva mai caracteristice, spre a da o idee despre ceramica aflată de d-sa la Vădastra. Recomandăm însă studiul acelei stampe în întregimea ei, chiar și cu cele șase figuri de lulele, învederat cu mult mai moderne, pe cari domnul Bolliac s-a încăpățînat a le înfige, în rîsul lumei, printre prețioasele-i olării antice și preistorice. A.I.O.

1. Cea din sat este clădită la anul 7142(1634) de Matei Basarab voievod și este restaurată de locuitori ; inscripțiunea ei sună așa :

„Cu vrerea lui Dumnezeu Tatăl, cu îndemnarea Fiiului, s-au săvîrșit cu darul Duhului Sfînt această sfîntă și dumnezeiască biserică, în numele Sfintei Treimi și în numele lui Hristos, cu hramul Sfîntului Niculaie, zidindu-o din temelie bunul, credinciosul și de Hristos iubitorul Ion Matei Brîncoveanu voievod, nepotul răposatului Constantin Basarab voievod cel bun, împreună cu luminata și bună credincioasă soția Domniii-sale, Doamna Elena din Ferești. S-au început a zidi la anul de la Adam 7142 și s-au săvîrșit la leatul 7143, și al doilea⟨ei⟩ ctitor Jupîn Preda și jupîneasa Domniii sale, Păuna, neam de ispravnic"[48].

2. Biserica principale din mănăstire e clădită la 7140 (1632) de Matei Basarab ; ea conține mormintele și portretele murali, despre cari se va vorbi în urmă.

3. A doua biserică a mănăstirei, servind la cimitiriu, este din anul 1700, zidită de Constantin Brîncoveanu voievod și conține portretele fundatorului și familiei. Inscripțiunea ce se află dasupra ușei mănăstirei Brîncovenii este cea următoare :

„Într-acest loc, unde acum e acest sfînt locaș este făcut de moșul Matei Basarab voievod și a Predii vel vornicul făcută o mică biserică, hramul prea curatei Maicii Domnului și Mîntuitorului Hristos Adormirea ; apoi după aceea Matei vodă domnind, au zugrăvit-o la leatul de la zidirea lumii ЗРМ̃ (7140) și așa a fost pînă ce din orînduiala lui Dumnezeu au stătut domn tot luminatul Ioan Constantin Basarab voivod, fiiul Papei postelnicul, feciorul Predei vornicul, carele văzîndu-o așa mică și maică-sa Stanca Cantacuzino pristăvindu-se după 44 ani ai văduviei sale și aducîndu-o lîngă soțul ei Papa postelnicul de au îngropat-o aice, s-au îndemnat și biserica ceea mică bătrînă au ridicat și aceasta cum se vede din temelie au zidit-o, făcîndu-o și înfrumusețîndu-o deplin mănăstirea întru slava și mărirea prea sfînt și vecinic numele lui Dumnezeu, spre pomană atot bătrîn numele lui și spre bună pomenire a bunelor sale fapte, începîndu-o au lucrat întru al unsprezecelea an al domniei sale, curgînd anul de la mîntuirea lumii ҂АХЧЧ (1690). Ispravnic lucrului puind pe Radu Golescu vel comis".

Pe zidul mănăstirei, înlăîntrul bisericei, sînt desemnate portretele fundatorilor sau ctitorilor.

Numele acelora cari sînt desemnați, ținînd biserica, sînt :

Constantin Brîncoveanu Basarab voievod cu fiii săi :
Radu sin Constantin,
Ștefan sin Constantin,
Constantin sin Constantin.

Maria Doamna cu fiicele sale :
Stanca,
Ilinca,
Ancuța,
Safta.

La fereastra despre miazăzi, sînt :

Preda Brîncoveanu, vel vornic sin David, postelnicul
Soția ego, Păuna.

Papa postelnicul Brîncoveanu, sin Preda vornicul.
Barbu sin ego.
Stanca Cantacuzino soția ego.

La fereastra despre miazănoapte, sînt :

David postelnicul, tatăl lui
Preda vornicul
Danciu vornicul,
Soția ego, Păuna.

Matei vodă Basarab
și
Ilinca Doamna.

Inscripțiunea de pre mormîntul din sînta mănăstire Brîncovenii :

„Sub această marmură zace țărîna și oasele jupînesei Stanca Cantacuzino, fata lui Jupîn Constantin, din vechiul și împărătescul Radu(?) Cantacuzino biv-vel-postelnic, ale Domnia-ei Ilinca, fetei bătrînului Iω Șerban Basarab voievod; jupînesei lui jupîn Papei Brîncoveanu, ego fecior lui jupîn Predei Brîncoveanu, voievod, biv vel vornic și muma blagocestivului d-lui Iω Constantin Basarab voievod, carele cu mare blîndețe și cu multă milostenie și cu nespuse alte bunătăți trăind și împlînd vîrsta ei de ani, din cari 44 văduvă, săracă de soțul ei, au trecut creștinește și s-au săvîrșit la anul 1699, fevruarie 1-^{i}, întru al unsprezecilea an al domniei fiiului său, mai sus numit Iω Constantin B. Basarab voievod, carele cu mare cinste și cu toate creștineștile pomeniri, aici la mănăstirea Brîncovenii, unde și însăși la moartea ei au lăsat, aducîndu-o lîngă soțul ei, Papa Postelnicul, și socrul său, Preda vornicul, o au îngropat."

---

[48] Reproducem aceste inscripțiuni, astfel cum le găsim în relațiunile conținute în *Tablou*, fără însă de a le garanta autenticitatea, nici mai cu seamă exactitatea. (A.I.O.).

A doua pisanie (inscripțiune) de pre piatra neagră, tot din acea mănăstire :

„Aici zac oasele răposatului întru Duhul Sînt ale fericitului jupîn Preda vel vornic Brîncoveanu și ale fiiului său Papei postelnicul, cărora li s-au întîmplat perirea, întîi Papei postelnicul în zilele lui Constantin Șerban, tatăl lui Constantin vodă, pe vremea ce s-au ridicat dorobanții călărași hoțește asupra domnului său și a neamului boieresc, atunci au ucis pe Papa postelnicul, fiind leat de la zidirea lumii 7163 ; iar' pre tatăl său Preda vornicul l-au ucis Mihnea vodă cel Rău, în casele domnești în Tîrgoviște, nefiind vinovat nimic, și s-au pus această piatră de Dumnia ei jupîneasa Stanca Cantacuzino, care au fost jupîneasa Papei postelnicul, fiind luna lui iunie 8, iară leatul 7176." (1666).

Pomelnicul mănăstirei se găsește regulat numai din zilele egumenului Ioanichie, anul 1843 ; el cuprinde numele tutulor ctitorilor, începînd cu al lui Iω Constantin Basarab Brîncoveanu voievod.

În acest pomelnic se află numele tutulor acelora cari au înzestrat mănăstirea cu moșii și sclavi, trecut fiind la numele fiecăruia obiectele cu cari a înzestrat-o.

Obiecte de valoare la mănăstirea Brîncovenii sînt :

Un potir de argint suflat cu aur și lucrat în smalt, scris pe dînsul în litere slavone numele dăruitorilor „Matei Basarab voievod și soția sa Elena Doamna".

Un disc al potirului, de argint poleit cu aur ; asemene și o stea a potirului.

O candelă de argint cu patru ramure, tot de argint.

O altă candelă de argint suflat cu aur pusă dasupra mormîntului fundatorilor, avînd scrisă pe dînsa : „Priimește, Doamne, lumina aceasta de la corpul (?) robului tău P. Brîncoveanu. Leat 7182" (1674).

O altă candelă de argint curat atîrnată la Crucificarea Domnului Hristos, făcută danie de Preda comisul Tomeanu, la leat 7201 (1693).

Mai se află încă alte cinci candele de argint, dară n-au scris nimic pe dînsele.

O anafornița de argint, gravate pe dînsa acestea :

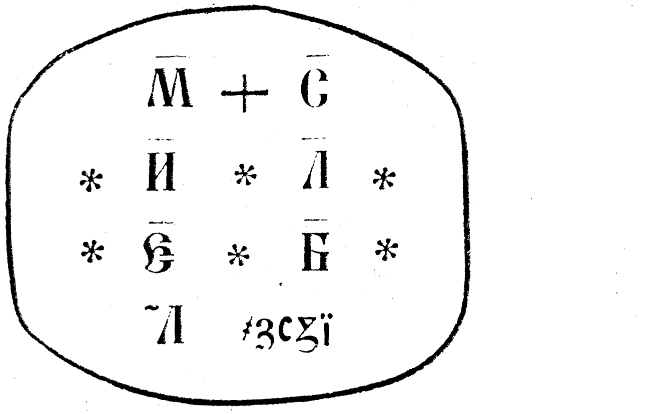

adică anul 7217 (1709).

Listă de cărțile ce se află în mănăstirea din Brîncoveni :

1. *Octoihul* cel mare tipărit pentru întîia oară de către episcopul Rîmnicului, Grigorie, la anul de la zidirea lumii 7258 (1750) ; iară a doua oară, la anul de ⟨la⟩ Is. Hr. 1792, de către Iosif, episc. Argeșului.

2. *Cazanie*, tipărită în zilele d⟨omnitoru⟩lui I. Grigorie Ghica voievod, cu cheltuiala episc. Rîmnicului Climent la anul de la zidirea lumii 7256 (1748).

3. *Triod*, tipărit în zilele d⟨omnitoru⟩lui Alexandru Ipsilante, cu cheltuiala episcop. Chesarie al Rîmnicului, la anul de la 1787.

Alt *Triod*, tipărit în Blaj, în zilele împăratului Austriei Francisc I, cu binecuvîntarea vlădicăi din Făgăraș, Ion Bobb, la anul de la Hr. 1813.

4. *Pendicostariu*, tipărită în zilele d⟨omnitoru⟩lui Io Alexandru Scarlat Ghica voievod, cu cheltuiala episcop. Rîmnicului, Partenie, la anul de la Adam 7275 (1667).

5. *Minei* vechi, tipărit în zilele împăratului Carl VII, fiind directorul țărei Ardealului și Valahiei, Excelenția Sa graf de Vales, cu cheltuiala episcop. de Rîmnic, Climent ; anul de la zidirea lumii 7245, iară de la Hr. 1737.

6. *Apostol*, tipărit în zilele d⟨omnitoru⟩lui Io Constantin Nicolaie voievod, cu cheltuiala episcop. Climent al Rîmnicului, anul de la Hr. 1747.

7. *Evangelie*, tipărită în zilele d⟨omnitoru⟩lui Io Alexandru Ipsilant voievod, cu cheltuiala mitropolitului Grigorie ; la anul de la Hr. 1775.

Evangelie, tipărită în a 4-a domnie a lui Constantin Nicolaie voievod, cu cheltuiala episcop. Rîmnicului, Climent, la anul de la facerea lumii 7254 (1746).

8. *Liturgie*, tipărită în zilele împăratului Austriei Franscisc I, cu cheltuiala crăiescului al tot Ardealului... la anul de la Hr. 1809.

Liturgie, tipărită în zilele d⟨omnitoru⟩lui Io George Caragea, cu cheltuiala episcop. Rîmnicului, Galaction, la anul de la Hr. 1813.

9. *Psaltire*, tipărită în zilele împăratului Austriei Ferdinand I, la anul 1838 în tipografia din Sibiiu.

Psaltire, tipărită în zilele d⟨omnitoru⟩lui Io Grigorie Alex. Ghica voievod, cu cheltuiala mitropolitului Moldovii Chir Gavriil, la anul 1818.

10. *Ceaslov*, tipărit în zilele împăratului Ferdinand I, cu cheltuiala episcop. Vasile Moga din Ardeal, la anul 1835.

Se adauge :

Evangelie tipărită din elinește, cu cheltuiala domnitorului Șerban Constantin voievod, adevăratul nepot al prea bunului bătrîn Șerban Basarab voievod, fiind ispravnic prea sfințitul mitropolit Chiru Teodosie, la anul 1682. (Această Evangelie s-a găsit la biserica din comuna *Pîrscovenii*).

Minei (adică *Floarea cuvîntului*), scris pe o parte slavonește și pe alta românește, tipărit și așezat de pre cel grecesc, în zilele d⟨omnitoru⟩lui Io Constantin B. Basarab voievod, cu cheltuiala lui Mihail Cantacuzino vel spătar, fiind mitropolit Teodosie, la anul de la Adam 7213 (1705). (Această carte s-a găsit la biserica din comuna *Șopîrlița*).

La mănăstirea Brîncovenii s-au găsit, afară de cărțile necesarii la oricare biserică, o *Evangelie*, scrisă în slavonește și legată în argint, avînd gravate pe o parte *Învierea*, iară pe cealaltă *Crucificarea*, și de jur împrejur scris tot în slavonește numele domnitorului, care se zice a fi Matei Basarab și soția sa Elena Doamna.

O altă *Evangelie*, îmbrăcată în catifea verde și cu table de argint, suflate cu aur, scrisă tot în limba slavonă, și pre față se găsește scris leatul de la Adam 7144, iară de la Hr. 1636, fără a ști și numele donatorului.

Mai se află o altă *Evangelie*, legată în catifea vișinie și cu table de argint suflat în aur ; în cele patru colțuri, gravați pe dînsele patru Evangeliști ; iară la mijloc, pe o altă tablă e gravată *Înălțarea*. Această Evangelie e scrisă în limba românească și făcută danie de Io Constantin B. voievod. La pagina a șaptea se găsește scris chiar cu mîna sa următoarele : „Această st. Evangelie, înfrumusețîndu-se pe dinafară de pre cum se vede, am închinat-o Sîntei mănăstiri Brîncovenii, unde e hramul Adormirei Născătoarei de Dumnezeu, leat 1691 Hr.'' În prefața acestei Evangelii se zice că este tradusă de pre cea grecească și tipărită pentru întîia oară în limba română cu toată cheltuiala domnului Țărei Românești Io Șerban C. voievod, la anul de la Hr. 1682.

B) EXTRACT DIN CĂLĂTORIA LUI MACARIE, PATRIARHUL ANTIOHIEI, SCRISĂ ARĂBEȘTE DE SERVITORUL SĂU, ARHIDIACONUL PAUL DIN ALEP.[49]

PARTEA VIII. SECȚIUNEA X.

Noi plecarăm de la mănăstire (Jitianu din județul Dolji), după amiazi și ajunserăm către seară la un tîrg, al cărui nume este *Brătășeni* (Bratoshâni), aparținînd boierului european (frînk, zice textul) Preda (Brada), rudă a răposatului Matei voievod, despre care am vorbit mai înapoi. El este cel dintîi dintre boierii acestei țări, prin moștenire de la străbuni, și moșiele lui sînt nemărginite, de pre cum văzurăm lămurit peste cîtva timp. Dupe-amiaza zilei următoare noi ajunserăm la un tîrg, al cărui nume este Brîncovenii (Brancofâni), unde se află și palatul sus-numitului boier ; aci dară sînt case care au fost ale răposatului Matei voivod, a cărui origine era de aci. Noi merserăm asemeni și la o mănăstire din vecinătate, situată în mijlocul unei păduri și închinată hramului Adormirei Maicii Domnului, pe care ei o numesc *Brîncovenii*, în asemuire cu tîrgul. Și aceasta este o clădire a răposatului Matei voivod. Noi servirăm îndată liturgia într-însa la sărbătoarea Schimbărei la Față, și cu mare bucurie botezarăm acolo un june ebreu. Acel boier este minunat de avut ; și n-are seamăn nici în țara aceasta, nici în alta. Se zice că are pe moșiele sale douăsprezece mii de iepe fătătoare și în fiecare din cele două sute de sate ale lui se află cîte o erghelie de cai. El posede treizeci de mii de capete de oi, din care se spune că cinci mii au murit estimp de epidemie ; iară unsprezece mii i s-au furat de hoți, cu șaptezeci de ambare de grîu, în timpul răzvrătirei ce s-a făcut în oștire, la începutul domniei lui Constantin voievod. El are patru mii capete de boi, o miie bivoli, patru mii porci, și trei sute de stupi cu roiuri de albine, din care fiecare roi, în stupii ocupați de albine, produce mai mult de un *fojieh* de ceară, și aproape o sută vedre *(fadreh)* de miere ; fiecare vadră costă un leu ; acestea le caută și le exportează negușătorii în Turcia. Pe fiecare an acest boier trămite cu servitorii săi o miie de capete de boi la Stambul ca să-i vînză acolo pe zece mii de lei. El are o miie cinci sute de robi țigani *(jenkena)*, și se zice că nimeni nu are atîția ca dînsul, socotind și mănăstirea Cozia, care are și dînsa o miie de țigani. Ni se spuse că de la fiecare familie, el priimește șase denari, de sărbătoarea s-tului George și ceva mai mult la sărbătoarea s-tului Dimitrie, drept *haraci* sau capitațiune ; și că această sumă se urcă la treizeci de mii de denari. Precum este însuși boierul, mulți din țiganii lui sînt artiști, fiind foarte meșteri la lucrarea metalelor prețioase, fierului și altele. Venitul său pe an, limpezit de orice cheltuieli, se zice că este de treizeci de mii de denari și cu toate acestea traiul lui este foarte modest, mai cu seamă întru ceea ce privește masa, căci nu obicinuiește a bea altceva decît apă curată. Dară este foarte milos către călugări și săraci și mult îi place a clădi biserici și mănăstiri, precum și a contribui la întreținerea preoțimei. El are o sumă de mănăstiri, dintre cari unele le-a clădit însuși, dăruindu-le pe toate foarte liberal, cu boi, oi, cai, sate, mori și robi ; altele le a moștenit de la străbuni, dintre cari cea dintîi este mănăstirea *Bistrița* (Pistrina), vechi așezămînt al lor ; celelalte sînt *Mănăstirea dintr-un lemn* (Monoxylon), cu maici, mănăstirile *Arnota*, *Strehaia* (Satrahaya), *Sadova*, *Gura Motrului* (Ghorumotro) clădită de dînsul și mănăstirea lui de la *Brîncoveni*. Deocamdată el clădește o mănăstire în Ungaria, căci craiul (prințul Ardealului) îl iubește foarte și-l numește tatăl lui ; și se crede că el are multe moșii în acea țară. Toate mănăstirele cîte a clădit răposatul Matei voievod, el le a luat în mînele sale, fiind, precum s-a zis, rudă și cel mai de aproape al domnitorului ; și acuma el le administrează. Nimeni altul nu are aface cu călugării de ⟨a⟩colo sau cu averile lor ; numai el are drept să depună pe egumenii lor, cînd se abat de la ale lor datorii, și să pună pe alții în loc ; niciodată domnitorul nu-i face cea mai mică împotrivire întru acestea. Spre a resume toate într-un singur cuvînt, faptele lui bune sînt nenumărate, clădirile lui bogate și numeroase, și el este un creștin foarte cuvios, temîndu-se de atotputerea lui Dumnezeu. Noi ne obicinuisem a-l vedea deșteptîndu-se la timpul rugăciunilor de la miezul nopții, citind fără încetare psalmii profetului David și tot ce privește serviciul regulat al bisericei, de la început pînă la capăt ; stînd într-un colț al bisericei, fără de a se uita nici în dreapta, nici în stînga, și uneori din întîmplare ocupîndu-se din toată inima a aprinde sau a stinge candelele, și a face orice alt serviciu în biserică pare c-ar fi fost un κανδιλάφτης, ba poate și mai cu rîvnă, de foarte ne miram de dînsul. Fără îndoială, Creatorul—fie-i numele binecuvîntat ! — a dat toată acea avere acelui om, căci el se servă cu dînsul. Cînd ne puneam la masa de prînz sau de cină, el se tot scula în picioare spre a ne servi, nu înceta de a bea și de a ne da pahare ; iară pe cît timp închinam paharele în numele lui Dumnezeu, al Domnului nostru Messia, al preaSîntei Treimi, al Maicii Domnului și al Sîntului patron al zilei, apoi pentru biserică, pentru sultan, pentru domnitor, pentru patriarhul nostru și în sănătatea tutulor oaspeților, noi ne întăream pînă ce ziserăm : „Mulțumită lui Dumnezeu că am scăpat !''. Dară însă, în același timp boierul pusese gînd ca să ne împingă pe unii a bea mai mult decît ceilalți, fără ca aceia să știe ; astfel încît bînd în sănătatea noastră, a unuia după a altuia și mai cu seamă în sănătatea acestui biet scriitor; apoi întrebîndu-mă și de numele copiilor mei, Anania și Constantin, el beu și prezentă fiecăruia cîte un pahar, și astfel beu în sănătatea neamului nostru întreg. După aceia, noi ziserăm: „Mulțumită lui Dumnezeu! că am scăpat și acum sîntem liberi!” Dară boierul, sculîndu-se în picioare, luă o cupă și spuse: „Aceasta este în sănătatea servitorilor Sinției sale Patriarhului, de la Scaunul său!” Și bînd însuși, el turnă vin și pentru noi. Noi iară spuserăm: „Ei! acuma făcurăm și asta!” Dar' nici avurăm timpul să cătăm împrejurul nostru, și el puse mîna pe o cupă, spuind: „Aceasta este în sănătatea capilor preoțimei din eparhia Antiohiei; aceasta în sănătatea înșiși a preoților ei; aceasta în sănătatea diaconilor ei; aceasta în sănătatea nobililor ei; aceasta în sănătatea tutulor țăranilor ei!” — și nimeni nu cuteza a se împotrivi de a bea, căci toți ne-am fi rușinat d-a nu priimi cupa pe care ne o prezenta cu însăși mîna lui; dară eram cu totul prăpădiți de această beutură așa de necumpătată. Astfel este însă obiceiul ospătării la mesele lor și astfel dovedesc ei cea mai mare curtenie. Făcurăm socoteală că la masa boierului am beut de la șaptezeci pînă la optzeci cupe de vin.

---

[49] Această foarte interesante carte, din care d-l B. P. Hîjdeu a reprodus românește o parte în *Arhiva istorică a României*, tom. II (1866), ne este cunoscută prin traducțiunea ei engleză, ce poartă titlul *The Travels of Macarius, patriarch of Antioch; written by his attendant archideacon, Paul of Aleppo, in Arabian.* Translated by F. C. Belfour. London. 2 vol. in 4⁰, 1836. Nicăieri, țara noastră, cum era prin mijlocul secolului al XVII-lea nu este descrisă cu mai multe amănunte. Această scriere ar merita să fie tradusă din nou, de pre original, de o persoană care să cunoască totdeodată limba și istoria României, căci lipsa acestor cunoștințe, a indus pe traducătorul englez în multe erori și confuziuni De la Congresul Orientaliștilor, la care ia parte estimp colegul nostru d-l B. P. Hîjdeu, sperăm că d-lui se va întoarce cu dorința și putința de a traduce, chiar din textul arăbesc, porțiunea încă nepublicată de d-sa românește. Pînă atunci însă noi vom oferi cititorilor acestei modeste compilațiuni, traducerea de pre englezește a capitolelor unde autorul povestește călătoria patriarhului Macarie în mai multe localități din județul Romanați, pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

Vineri, boierul își luă ziua bună de la noi ca să meargă la depărtare de o zi; iară noi plecarăm și ajunserăm la o mănăstire numită *Hotăranii* sau *Hoterani*, cu hramul Soborului Îngerilor. E ocupată de călugări greci și atîrnă de mănăstirea Dionysiului de la Sîntul Munte. Cea mai mare parte din acest drum al nostru se făcu pe o cale pardosită cu pietre rotunde, care se zice că există încă din timpurile cînd oamenii se închinau la idoli. Această mănăstire e săracă și puțină [50]. În toate aceste mănăstiri și biserici, Diavolul și toată odrasla lui este zugrăvită într-un rîu de foc, și numele lor sînt însemnate alături. La mănăstirea Jitianu l-am văzut înfățișat ca un urs negru ce se tîra pe jos.

Acum mă întorc la călătoria noastră. Părăsind mănăstirea Hotăranii îmblarăm cam o oră și ajunserăm la un tîrg ce aparținea marelui stolnic, numit *Fărcașu*, unde el își are un palat întins.

Sîmbătă dimineața, comisul cel depărtat (?) ne invită ca să vizităm biserica cea nouă de lemn pe care el o clădise în vecinătate sub nume de mănăstire, închinîndu-o Sînților Petre și Pavel. Sînția sa stăpînul nostru o stropi cu aiasmă și ne înapoiarăm; iară, după-amiazi, plecînd înainte sosirăm la un mare oraș de tîrg, *Caracalul* (Caracol), în care este un palat mare, clădit de răposatul Matei voievod, cu puțin înainte de moartea sa, și încins cu împrejmuiri de lemn, cuprinzînd o viie întinsă și o biserică de piatră, pînă la care este un drum deschis de la case. În această biserică ascultarăm serviciul de seară și al zorilor, iară liturgia o ascultarăm într-o altă biserică de piatră clădită de marele stolnic. După amiazi noi ne pornirăm înainte și seara ajunserăm într-un sătuleț, unde am dormit. Toată această cale merge în vecinătatea Dunării și ca la trei sau patru ore departe de dînsa; deci, fiind țară de margine, orașele și satele sînt puține. Cei mai mulți din locuitorii acestor județe sînt din armia regulată Roși (Rusi) adică spahii, purtînd uniforme roși și făcînd strajă.

N

Listă de cele mai vechi biserici din comunele județului Romanați extrasă din *Tabloul istoric* întocmit sub direcțiunea

domnului V. A. Ureche *

⟨al⟩ XVI ⟨-lea⟩ secol.

Știrbei (pl. Oltețului). Biserica *S-tei Paraschiva* se zice a fi făcută la 1560 (Vezi nota 59 de la pag. 129).

Călui (pl. Oltețul). Biserica *S-tului Nicolaie* este clădită la 1579. (Vezi *anexa M*).

---

[50] Aci urmează o listă a mănăstirilor de la Sîntul Munte, pe care traducătorul (cel englez), a socotit fără folos de a o cuprinde.

* Am format această listă, alegînd din *Tablou istoric* numai acele biserici a căror clădire este anterioare secolului al XIX⟨lea⟩, și urmînd întru toate indicațiunile din zisul tablou, astfel încît nu certificăm arătările lui, mai mult decît pe acele cuprinse în răspunsurile învățătorilor sătești la *Cestionariul* nostru archeologic. Am urmat în clasificarea acestor biserici ordinea cronologică.

Runcu (pl. Oltului de Sus). Biserica e clădită de *marele ban Dobromir* la 1596.

Fălcoi (pl. Ocolului). În privința bisericei, clădită de *Constantin Matei Fălcoianu* și restaurată de *Jiieni*, tabloul dă o dată îndoioasă, reprezentată prin literele ɣаɣа (1331).

⟨al⟩ XVII⟨-lea⟩ secol

Pîrscovenii (pl. Oltului de Sus). Biserica a fost începută de un *Basarab* la 1600 și peste douăzeci de ani de la facerea ei s-a zugrăvit de *Ștefan Pîrscoveanu* vel medelnicer. Pe păreții ei sînt portretele titorelor *Pîrscoveni*, *Preda Brîncoveanu* cu soția sa și *Constantin Racoviceanu*. Se afla acolo și o Evangelie tipărită cu elinește sub Șerban voievod Cantacuzen, la leat 1682.

Pleșoi (pl. Oltului de Sus). Biserica e zidită la 1615 de *Ilie Pleșoianu*.

Caracal (capitala județului). Dintre cele unsprezece biserice ale acestui oraș, distingem, ca mai vechi, pe cele patru următoare, din al XVII⟨lea⟩ și al XVIII⟨lea⟩ secoli:

1. *S-ta Treime*, clădită la anul 7155 (1647) de *Pan Pasad* (?) *vel căpitan* și restaurată de *Varlaam condicarul*. Acolo se află un pomelnic prefăcut la 1853, în care se pomenesc *Mihai vodă*, *Matei vodă*, *Radu vodă* și *Ștefana monahia*.

2. *Intrarea în biserică* se zice a fi fundată de *Matei Basarab;* alți bătrîni zic că e fundată de cînd cu nemții, în timpul cînd județele din România mică au fost guvernate de nemți. Pomelnicul e prefăcut.

3. *S-t. Ioan*, clădită la 1768 de *jupîn Șerban* cojocarul din Craiova.

4. *S-t. Nicolaie*, clădită la 1770 de *Mihail* protopopul din satul Gostavățul care își are și portretul pe păreți.

Celelalte biserici din Caracal sînt clădite de la 1815 încoace.

Șopîrlița (pl. Oltului de Sus). Una din cele trei biserici ale acestei comune e clădită la 1650 de *Ghina Bragandi*.

Amărăștii de Jos (pl. Bălții). Biserica *S-ții Voievozi* e clădită la 1657 de *monahul Visarion;* iară alta, în mahalaua Simioneștii, de locuitori, la 1675.

⟨al⟩ XVIII⟨-lea⟩ secol

Moruneștii (pl. Oltețului). Biserică clădită la 1705 de locuitori.

Izlazul (pl. Oltului de Jos). *Idem*, în mahalaua Racovița, la 1715.

Cîmpenii (pl. Oltețului). *Idem*, la 1715.

Rubăneștii de Jos (pl. Oltețului). *Idem*, la 1740.

Balș (pl. Oltețului). Biserica *St. Dumitru* a fost începută din temelie la 7268 (1760) de *protopopul Radu Căzănescu*, carele a ridicat-o pînă la ferestre, iară *Ștefan Trapezunda, vel ban al scaunului Craiovei*, a finit-o de tot.

Criva (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1762, de locuitori.

Colibăști (pl. Oltului de Sus). *Idem*, la 1762.

Dobricenii (pl. Oltețului). Biserica *Cuvioasei Parascheva* a fost clădită la 1764, de *ieromonahul Anastasie*, și prefăcută de *Tudosi Dinescu*.

Curtișoara (pl. Oltețului). Biserică clădită la 1765, de locuitori.

Grădinile (pl. Bălții). *Idem*, la 1765.

Vlădila (pl. Ocolului). *Idem*, la 1765.

Leu (pl. Oltului). Biserica *St. Nicolaie*, clădită de locuitori, la 1765 și a *Maicei Domnului* tot de locuitori, la 1785.

Cioroi (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1783, de *Dimitrie Genescu* și *popa Matei* cu portretele ctitorilor.

Preajba de Pădure (pl. Ocolului). Biserică clădită de locuitori, la 1783.

Comanca (pl. Ocolului). Se zice că biserica e făcută la 1786, de *Stancu dorobanțul* și de *Metode monahul*, avînd și portretele ctitorilor.

Grecii (pl. Oltului de Sus). Una din biserici e clădită la 1787 de *clucerul Nicolaie Greceanu*.

Butoi (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1790 de *Marin Mămularu*.

Găneasa (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1791 de *Elenca Vlădăianu*.

Marotinul de Jos (pl. Bălții). Biserică clădită la 1795, de *Stoica Boruzescu*.

Comanca (pl. Ocolului). Biserică clădită la 1798, de locuitori.

O

Note inedite culese în mănăstirea Căluiul din județul Romanați la 1861

de domnul Alexandru Odobescu

1. SITUAȚIUNEA

Am avut ocaziune în acești doi ani din urmă (1860 și 1861) să vizitez mănăstirile *Stăneștii* și *Căluiul*, puțin depărtate una de alta și așezate amîndouă pe răzorul județelor Vîlcea și Romanații și am deplîns, ca mulți alții în urmă-mi, starea de dezolare în care călugării greci, uzurpatorii acestor bogate locașuri, au redus strălucirea lor trecută.

La distanță ca de două ore în jos de Drăgășani și tot atîta în sus de Slatina, pe coasta stîngă a unei vîlcele păduroase ce dă în valea Mamului, paralelă cu lunca destinsă a Oltului, este situată mănăstirea Stănești, chiar într-un mic amfiteatru de dealuri, plin de toate părțile cu ruinele unei vechi curți boierești, ce se află azi cuprinse în ogradele sătenilor din Stănești. Pîrîul Mamu curge alături, înjghebat în rîpe drepte de pămînt lutos, adînci de douăzeci stînjeni și mai bine, pe cari le îneacă și le covîrșesc, în cîteva ore numai, apele volburoase ale pîrîului, cînd cade ploaie pe dealurile învecinate, sădite tot cu vii. Pe muchea dealului de preste rîu se văd casele și biserica din Străjești, zidite și locuite de cel din urmă moștenitor al numelui Buzeștilor, răposat și îngropat acolo la 1833.

Mănăstirea Căluiul din județul Romanați se află și ea învecinată cu un vechi cămin al Buzeștilor, adică cu satul *Ciuturoaia*, odinioară *Cepturoaia*, pe care l-a moștenit prin alianță familia Știrbeilor. Ea este pitită în valea Căluiețului care se scurge d-a dreapta în Olteț; drumul de la Slatina, după ce trece acest rîu la Corbeni, se strecoară prin păduri și străbate d-a lungul tot satul Oboga, tot satul Căluiul, pînă ce ajunge către fundul văii, unde e și mănăstirea; cel de la Craiova apucă preste dealuri și merge, tot suind și scoborînd, pînă la schit; cel de la Stănești, trece prin Ciuturoaia, lăsînd Morunglavul la dreapta.

Sub raportul construcțiunei se zice că aceste două mănăstiri ofereau mai multe asemuiri, fiind, cel puțin amîndouă bisericile, zidite de aceiași meșteri germani; azi însă asemănarea nu se poate constata decît în gradul de mizerie și de ruinare a ambelor mănăstiri, din cari una (Stăneștii) e năpustită cu totul de egumenii zlătăreni, reprezentanții patriarhului din Alexandria; iară cealaltă (Căluiul) așteaptă de mult încă, în ruine, o reclădire iluzorie promisă de epitropia Sîntului Mormînt din Ierusalim. Cu toate acestea, veniturile acestor două mănăstiri sînt destul de însemnate; moșiele lor, în număr de mai multe zecimi, produc sume considerabile, ce se strecoară pe tot anul afară din țară. Și cu toate acestea, titlurile, de pe temeiul cărora călugării greci au pus mîna pe aceste mănăstiri, orișicît de ilegale, de false și de abuzive sînt, n-au uitat totuși a prescrie că

> „oricine va fi dichiu acestei sînte mănăstiri Stăneștii ca să caute veniturile, moșiele, satele și țiganii sîntei mănăstiri, să n-aibă a lua din mănăstire nici cal, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici scule, nici ferecături din sînta mănăstire ca să ducă la marea Patriarșie; numai să strîngă tot ce ar fi venitul mănăstirei din dejma rumânilor, și din dajdia țiganilor, și din vinărici, și dintr-alte venituri; după aceea iară să caute cît ar fi de treaba și hrana poslujnicilor și slugile sîntei mănăstiri, precum le au fost obiceiul lor; aceea să se strîngă deosebi ca să le fie preste an iară ce va fi mai de prisosit, atuncea să ducă la sînta Patriarșie, ca să fie de treabă și de pre dania și închinăciunea acelor răposați ctitori și a răposatului Radu voievod, feciorul Mihnei voievod.

(Hrisovul lui Constantin Brîncoveanu voievod, de la 8 martie, anul 7200 (1692*).*

2. DESCRIEREA MĂNĂSTIREI.

Mănăstirea Căluiul se compune azi de un pătrat de ziduri vechi. Turnul sau clopolnița este în unghiul despre nord-vest, clădire veche, dară reparată pe dinafară; este de formă pătrată.

Chiliile, cari erau despre apus, s-au dîrămat. Despre sud s-au zidit case noi cu două caturi și cu dependențe. Despre nord sînt iară niște dependențe.

Biserica e la mijlocul curței. Zidăria ei e cu piatră și cu cărămidă așezată aparent, formînd două brîuri de un aspect plăcut vederei (vezi alăturata stampa VI). În urma clădirei primitive se vede a se mai fi adăugit în fața o tindă boltită închisă, precum și arcade cu stîlpi, de două laturi ale bisericei, ca la Stănești; dară acestea toate au fost dîrămate pe la anul 1856, astfel încît au rămas afară și expuse la aer mai multe din mormintele ctitorilor prenoitori ai bisericei, ale căror portrete au dispărut în acea dîrămare. Ușa acestei tinde dispărute a fost lucrată în marmore, cu cerc dasupra și cu sculpturi ca cea de la Curtea de Argeș; bucățile acestor sculpturi stau aruncate într-un colț al curței.

Turnul bisericei este negreșit din epoca restaurării, fiind mai gros decît ar cere proporțiunile bisericuței vechi; la dînsul se vede modul de construcțiune al adaoselor, și nu al edificiului primitiv.

Pardoseala bisericei este de lespezi de piatră; iară a tindei, de cărămizi pătrate.

Clopotele sînt două: cel mai mare a fost spart de cutremur; iară pe la 1857, egumenul grec a trămis de l-a prefăcut la Moscva. Cel mai mic poartă următoarea inscripțiune slavonă:

Сън клопотъ сътвори жѹпанъ радѹл велики армаш,
... въ дни мнхиѣ воевода въ лѣт зчѕ.

adică:

> Acest clopot e făcut de jupîn Radul marele armaș... în zilele lui Mihnea voievod, în anul 7096 (1588).

Icoanele împărătești, cele împodobite cu nimburi (cercuri) de argint, sînt făcute de un *Antim iermonahul*, care-și dă și titlul de ctitor, fără de a însemna anul.

Două inscripțiuni se citesc pe dasupra ușelor celor două compartimente ale bisericei.

Cea dintîi se află pe dasupra ușei de piatră a advonului, pusă despre tinda cea dispărută și sculptată cu frumoase litere vechi ca de șase centimetre de nalte. Iat-o transcrisă pe slavonește:

„ † Изволениемь отца и съ поспѣшениемъ сфтаго дѹха. аминъ се ѹбо азъ рабъ владика тоего іѹсѹса Хріста.

жѹпан владѹл бан съ братием си жѹпан дѹмитрѹ пъркълаб и валика спат. почиХом сю с т ын Храм въ дни васараб

вѡивода и потом бывъ запꙋстеніе много врѣм догдех достиго и азъ раб іѵ̃ Хоѵ̃. жꙋпан радꙋл вел армаш и със мои

братіем жꙋпан прѣда спат. и строє пост. анєпси. жꙋпанъ владꙋл бана и снъ жꙋпанъ радꙋл бив вел арм. мих.

видѣхѡм сио ст~ ѡє место како єст нєисправлєно тѣм рад ми съ потрꙋдихѡ. и подвигохѡ сїю

сты храм и ꙋкрасихѡм въ молтвꙋ ст~ го архієрарха ѡтца нашего никѡдима прилєкєнскы

и мъю ꙋтврьдихѡм и сотворихѡм сїю ст~ ы храм въ дни благочтиваго и х~ ꙋ любиваго іѡ михнѣ

вѡивода сны великаго и прѣдобраго і~ ѡ алиѯандрꙋ вѡєводи. почи мца ап. к дни и съвръшисъ мца. юн. и дни въ лѣт. зчѕ".

Pe care o traducem românește :

Cu voia Tatălui și cu ajutorul Spiritului Sînt. Amin. Iată dară eu, robul stăpînului meu Iisus Hristos, jupîn Vladul banul, cu frații săi, jupîn Dumitru pîrcălabul și Balica spătariul, început-am acest sînt locaș în zilele lui Basarab voievod și după aceea a fost părăsit multă vreme, pînă cînd am ajuns și eu robul lui Iisus Hristos, jupîn Radu marele armaș și cu frații mei, jupîn Radu spătariul și Stroie postelnicul, nepoții lui jupîn Vladul banul și fiii lui jupîn Radul, fost mare armaș: văzut-am noi acest sînt loc că e neisprăvit, de aceea noi am ostenit și am ridicat acest sînt hram și l-am împodobit pentru rugăciunea sîntului arhierarh părintelui nostru Nicodim al Prilepului și noi am întărit și am săvîrșit acest sînt locaș în zilele preacuviosului și de Hristos iubitorului Iω Mihnea voievod. S-a început în luna aprilie 20 zile și s-a săvîrșit la ⟨a⟩ opta zi a lunei iunie în anul 7096. (1588).

A doua inscripțiune e scrisă românește cu litere cirilice negri pe dasupra ușei ce dă din advon în horă, de partea ⟨a⟩cesteia. O reproducem numai în litere latine, exprimînd dorința ca toate interesantele inscripțiuni din acest monument să fie transcrise și decalcate întocmai de pre original, ca frumoase specimene a scrierei epigrafice din secolii trecuți :

† Această sfîntă și dumnezeiască biserică unde se prăznuiește hramul St. ierarh Nicolaie, din temelie s-au început de Radu ban și frații săi Dumitru pîrcălabul i Balica spătar, în zilele lui Basarab voievod; după aceasta trecînd multă vreme, s-au sculat Radu Buzescu mare spătar și o au săvîrșit de zidit, înfrumusețîndu-o și cu zugrăvală și cu toate cele trebuincioase, precum și zidurile curței i case ce se văd le au făcut și de împreună cu frații dumnealui, Preda, mare spătar i Stroie, marele stolnic, o au înzestrat-o cu moșii și cu robi i cu alte și ca pre o fecioară curată o au închinat Sfîntului Mormînt al Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, spre vecinică pomenire, în zilele lui Mihnea voievod, la anul de la Adam 7102 (1594). Pimen zugrav. Iară acum al doilea fiind cu totul înegrită și la toate boltele surpată tencuiala, precum și catapeteasma, din nou s-a prefăcut și s-au prenoit din început pîn'în sfîrșit cu toată osîrdia și cheltuiala cuviosului protosinghel Chir Tarasie egumenul acestei sf. mănăstiri, în zilele Măriei sale lu Alexandru Ghika voievod. 1834. August 14. Zugrav postelnicul Barbu Coșoveanul.

Cu deosebire interesanți mai sînt în această biserică portretele zugrăvite pe păreți și lespezile mormîntale de pre pardoseală.

În alăturatul plan al bisericei din Călui (stampa V) am însemnat cu cifre latine între paranteze locul fiecărui portret ce figurează pe părete, de pre ordinea în care le înșirăm aci, împreună cu inscripțiunile ce le însoțesc :

Intrînd în advon și întorcîndu-ne spre ușa pe care am intrat, vedem la mîna dreaptă pe :

(1) **Жꙋпан Прєда, вєлики Спатаръ** (jupîn Preda marele spătar) (Vezi stampa IV).

Iară la mîna stîngă pe :

(5) **Жꙋпан Радꙋ, вєлики Спатарꙋ** (jupîn Radu marele spătar) (Vezi stampa IV).

Acești doi frați mai mari Buzești țin pe palmele lor, ridicată dasupra ușei, imaginea bisericei de la Călui.

La stînga lui jupîn Radu stă fratele mai mic :

(2) **Жꙋпан Строє Столникꙋ** (jupîn Stroie stolnic) (Vezi stampa IV).

Iară la stînga lui Radu spătarul se află soția lui :

(6) **Жꙋпаница Ꙗна** (jupînița Ana). Aci însă, de pre toată probabilitatea, s-au șters două litere de la începutul numelui, care era *Stana*.

Pe păretele lateral despre dreapta, vine mai întîi portretul :

(3) **Жꙋпаница Прєди Каталина** (jupînița Predii, Catalina).

și dincolo de fereastră :

(4) **Жꙋпаница Строи Сима** (jupînița Stroii, Sima) (Vezi stampa III).

Pe partea opusă, adică în păretele lateral din stînga, vedem rînduite portretele familiei lui Mihai vodă Viteazul; ele urmează ordinea următoare, începînd de la zidul ce desparte advonul de horă :

(9) **Господжа Іѡ Михаила Воєвода Станка** (Doamna lui Iω Mihail voievod, Stanca, avînd la dreapta ei, alături cu sine, un copil de sex bărbătesc, cu coroană pe cap, dară fără de inscripțiune. Acela e negreșit Pătrașcu vodă, fiiul lui Mihai Viteazul. (Vezi stampa III).

Dincolo de fereastră, o grupă de două persoane tinere reprezentă pe :

(7) **Госпожда Флорика** (doamna Florica, fiica lui Mihai Viteazul, cu coroană pe cap) și soțul ei :

(8) **Жꙋпан Прєда Постєлникꙋл** (jupîn Preda, postelnicul din Greci, zis *Floricoiul*) (Vezi stampa IV).

Trecem acum în interiorul horei și, pe porțiunile înguste de părete drept pînă a nu se începe rotunjitura horei, găsim, la dreapta, pe :

(11)	**ѵІѡнъ Михаилъ Воєводъ**		
	добраго ѵІѡнъ пєт	Portretul	**с~нь великаго и пє**
	ѡт Ꙗдама : зрв	lui	**трашко воєвод влѣт**
	прєновлєно влѣт	Mihai	**пимєн зꙋгравъ : —**
	1833 = авгꙋста =	Viteazul	**ѡт рж~ства Хр~ста**
			Барбꙋ зꙋграф.

Această inscripțiune care este dispusă în două coloane, de laturile capului domnitorului, se explică astfel :

Iω Mihail voievod, fiiul marelui și preabunului Iω Pătrașcu voievod, la anul de la Adam: 7102 (1694). Pimen zugrav. Prenoit în anul de la nașterea lui Hristos 1833, august. Barbu zugrav.

(Vezi stampa I.)

În fine, în fața lui Mihai, la același loc, dară pe partea stîngă a horei se vede :

(12) **Iѡнъ Петрȣ Воеводъ** **снъ великаго** **воеводъ. Не проливаетѣ** **по праведе и бȣде** **естъ милостивъ**	Portretul lui Petru vodă Cercel cu un plic sigilat în mînă.	**и преблагочвего Iѡ** **Петрашко** **кровь исповиннȣю, но сѹдитѣ** **милосердна како** **гдь бгь** **надъ нами и~нѣ есть над всѣми**

Ceea ce traducem :

Iω Petru voievod, fiiul marelui și preacuviosului Pătrașcu voievod. Nu vărsați sîngele supusului, ci judecați pe dreptate și fiți îngăduitori ca Domnul Dumnezeu. Fiind milostiv cu noi, vei fi cu toți.

(Vezi stampa II.)

Pre părete⟨le⟩ din afară al advonului, adică cel carele da în tinda cea dîrămată, erau următoarele portrete, acum stricate, pe care le a luat în scris egumenul Pavel, ce era mai nainte la această mănăstire.

La dreapta, privind spre ușă, erau :

Radu Buzescu, ban. Maria, jupînița lui. Constantin. Alți doi copii. Florica.

De partea stîngă, figurau : *Matei vodă Basarab* cu *doamna lui.*

Să trecem acum la un alt subiect, nu mai puțin interesant, adică la pietrele mormîntale ce sînt încă așternute în advonul și în tinda bisericei de la Călui și ale căror pozițiuni sînt însemnate pe plan prin cifre latine. (Vezi stampa V.)

Rînduindu-le de pre ordinea lor cronologică avem mai întîi, în unghiul sud-vestic al horei, mormîntul :

I. de piatră ordinarie, înălțat cu 51 centimetri de la pardoseală; lung de 1 m, 75; lat de 0 m, 52, scris jur împrejur cu litere slavone de 0 m, 7 înălțime :

«† Сію камѣни сътвори жȣпан || радȣул. бив вел. армаш и поставлѣниѡ. на гроб. сн~ы его. жȣпан || строе. пост. въ дни благо || чстивом. и Хс~ѹлюбивом. і~ѡ михнѣ воивод. въ лет. = зчн. и ме~ца ѡкт. к~в.»

Adică :

† Această piatră a făcut-o jupîn Radul fost mare armaș și a pus-o pe groapa fiiului său jupîn Stroie postelnicul, în zilele prea cuviosului și de Hristos iubitorului Iω Mihnea voievod, în anul 7098 (1589), luna octomvrie 22.

(Vezi stampa VII.)

Alăturі cu aceasta, împlînd unghiul sud-ostic al horei, este mormîntul :

II. de piatră ordinarie înălțat cu 51 centimetri de la pardoseală; lung de 1 m, 84; lat de 0 m, 66; avînd gravate, la mijloc, sus un cerc și dedesubt o cruce staționale sub răscrucile căreia sînt, de o parte litere : IC.XC. și de alta NI KA. Jur împrejur, cu litere slavone, nalte de 9 centimetri, figurează această inscripțiune :

«† сию камен. сътвори жȣпанъ радулъ || бивъ вел армаш да будетъ над. гробь жȣпаницѣ его станка вечна ен. паметь || престависе въ дин. || благочистиваго и Христолюбиваго I~ѡ михнѣ воивѡда. въ лѣто. зчи. меца. февр. кз дни.»

Adică :

† Această piatră a făcut-o jupîn Radul, fost mare armaș, ca să fie pe groapa jupîniței sale Stanca. Vecinica ei pomenire. A răposat în zilele prea cuviosului și de Hristos iubitorului Iω Mihnea voievod, la anul 7098 (1590), luna fevruarie, 27 zile.

(Vezi stampa VII.)

Tot în advon, dară la unghiul nord-vestic, este mormîntul :

III. de marmore albă, frumos lucrat, înălțat de la pardoseală cu 40 centimetre, lung de 1 m, 94; lat de 0 m, 71; piatra are 0 m, 14 grosime, iară literile frumos săpate au 8 centimetri înălțime. Inscripțiunea este românească și zice :

«† Съ се щіе къ ачѣстъ піатръ прѣ гропа предеі бȣзескȣ || чаȣ фостъ банъ маре ꙟ країѡва ши ктиторъ свентеи мънъстири ши грѣ боалаȣ болитъ д~ани ши жȣмътате ши саȣ прѣстъвитъ || ꙟ лȣна лȣ дикевріе ꙟ з зиле || ꙟ зиле бȣнȣлоѹи дѡмнъ крештинъ радȣла воевѡда. кȣрсȣлъ анилѡр а фостъ зр (?)»

Sau, spre mai multă înlesnire :

† Să se știe că această piatră pre groapa Predei Buzescu, ce au fost ban mare în Craiova și ctitor sventei mănăstiri și grea boală au bolit 4 ani și jumătate și s-au prestăvit în luna lui dechemvrie în 7 zile, în zilele bunului domn creștin Radul voievod; cursul anilor a fost 71.. (1612)[51].

Trecînd acum în tinda cea descoperită, acolo unde pietrile sînt așa de tare expuse stricăciunei, mai găsim alte patru, dispuse în modul următor :

Ieșind din advon în tindă, îndată la mîna stîngă, întîlnim mormîntul :

IV. de marmore, înălțat de la pămînt cu 48 centimetri; lung de 1 m, 76; lat de 0 m, 71; grosimea lespedei, 17 centim. Literile frumos săpate, mai întîi jur împrejur și apoi pe 20 rînduri interioare, ne dau următoarea inscripțiune românească, curioasă sub toate puncturile de vedere, ca fapt istoric, ca stil al epocei (1610), ca ortografie, ca forme epigrafice și în fine ca înțeles moral.

«† Ѫчастѫ. піатрѫ. прѣ гроапа
радȣлȣи бȣзескȣл. чаȣ фостъ. маре ключѣр ктиторȣл. сф~нтеи мѫнъстире : ши грѣ
боалѫ лȣ болит ѫнтрȣ аниь.
ши : Θ̄ сѫптѫмъни : ши саȣ. прѣставіт
ꙟ лȣна лȣ : генаріи. зиле I~ ꙟ зилеле бȣнȣлȣи іѡ радȣлъ воевод. влт. зрні· крȣг
слнцȣ з̌. крȣг лȣнѣ. вї. епакта. з.
† кȣвънт де ачастꙟ віацъ. дешартꙟ
рȣгатевери лȣі дȣмнезеȣ ꙟ зі
ши ꙟи ноапте четаш вери фи кȣ ч~е ди ꙟ рай
іаръ чине. нȣ фаче лȣкрȣ дȣмнезескъ
ꙟкипȣещесе фокȣлȣи де вѣкъ

---

[51] Din nenorocire, am rătăcit deocamdată decalcarea ce am făcut de pre această frumoasă piatră mormîntale, precum și de pre cea care urmează (IV); de aceea nu pot da acum reproducerile lor, cari sînt desigur cu mult mai interesante, sub raportul luxului epigrafic, decît cele patru pe care le-am redus în stampele VII și VIII.

Tab. I

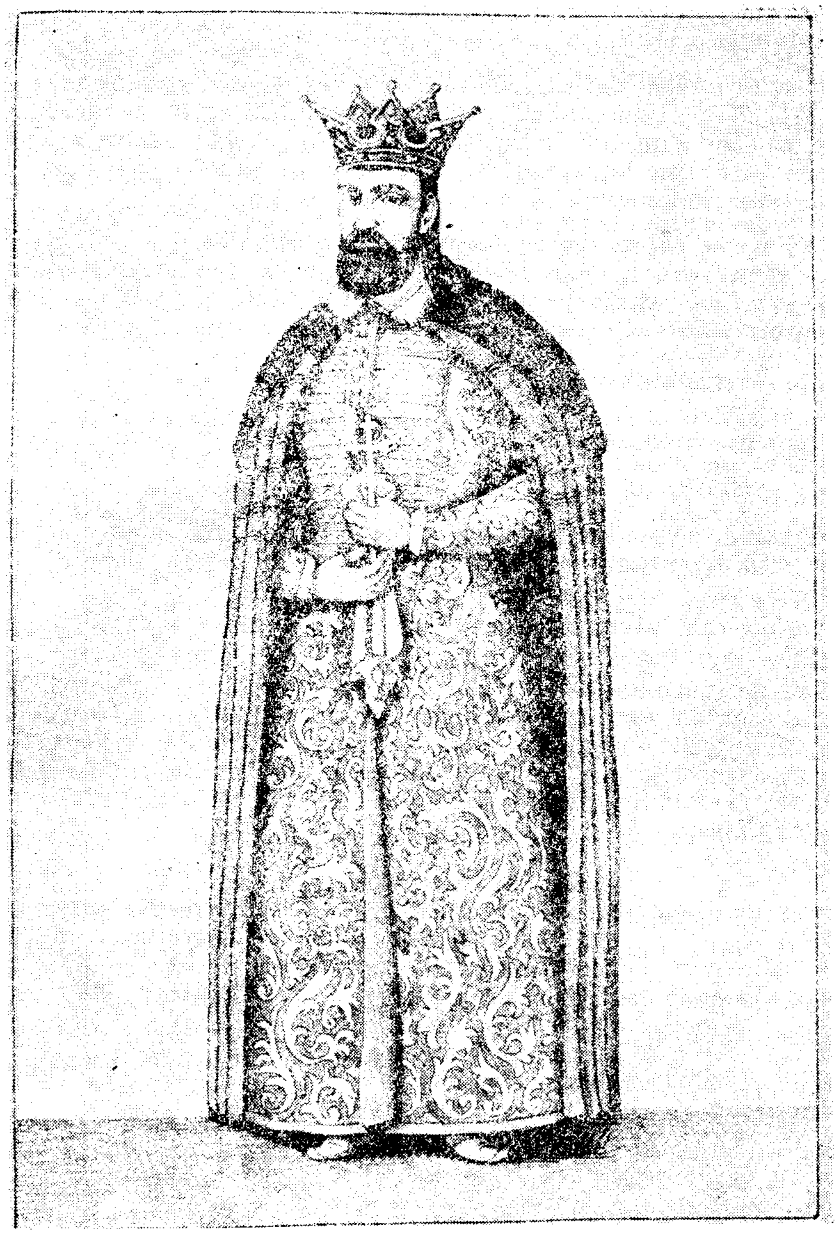

Mănăstirea Căluiul. Mihai voievod Viteazul.

Tab. II

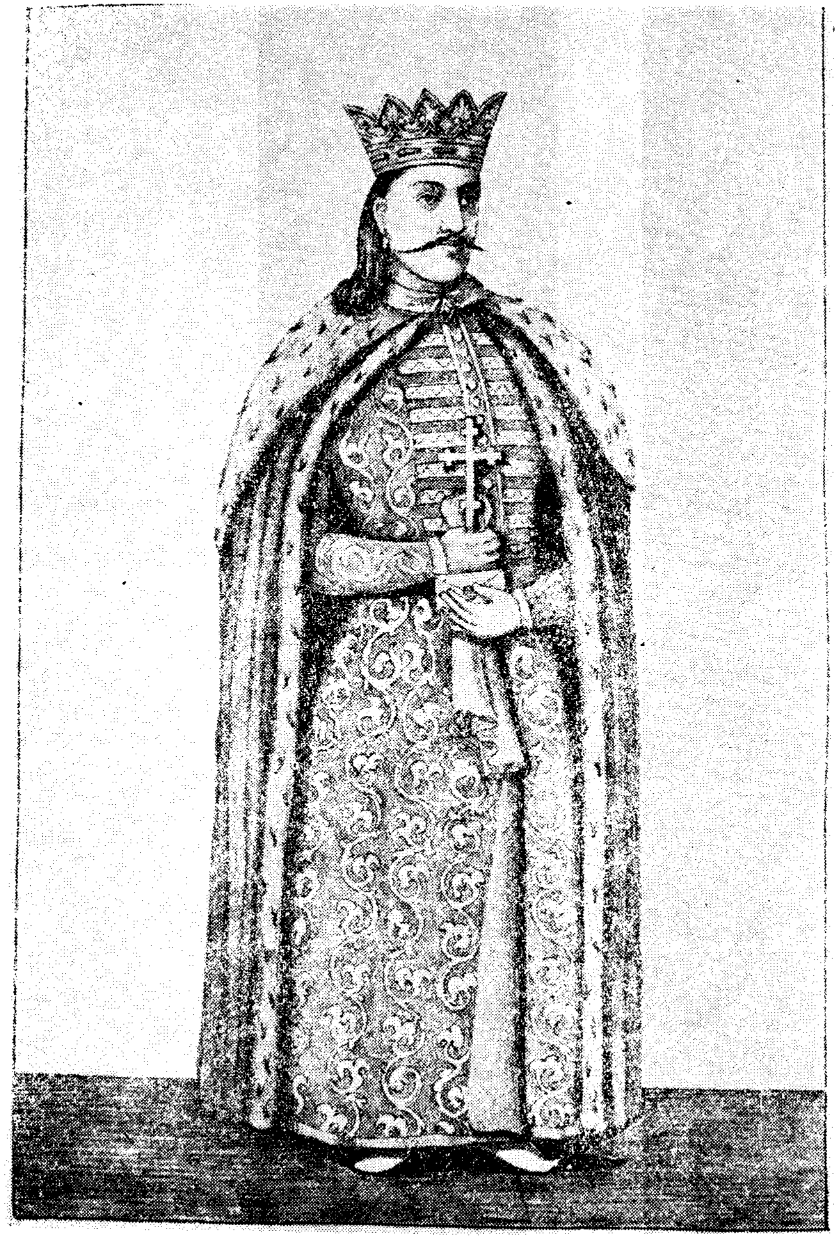

Mănăstirea Căluiul. Petru voievod Cercel.

Tab. III

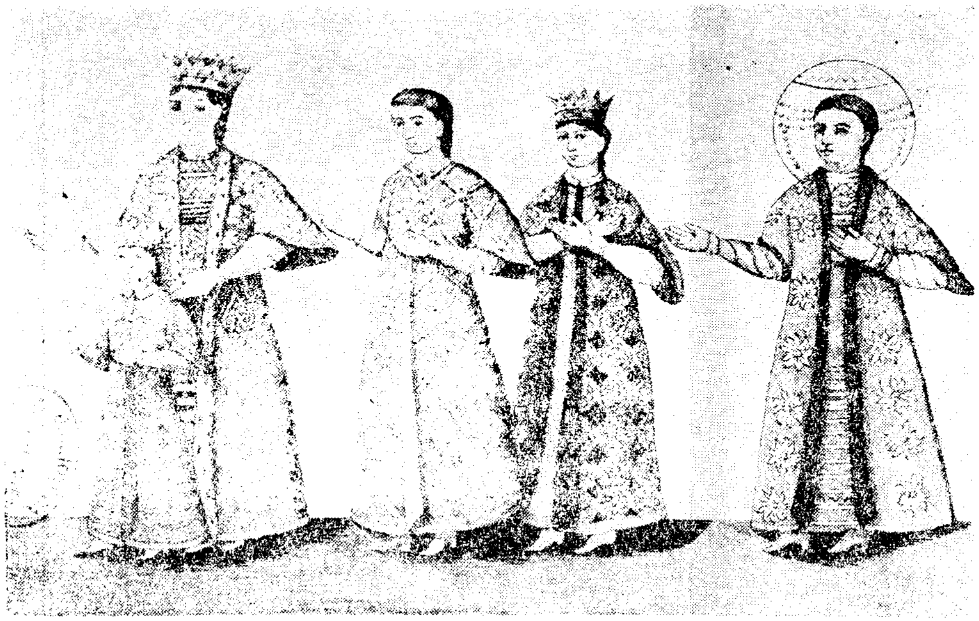

Mănăstirea Căluiul. Familia lui Mihai vodă Viteazul. Sima Buzeasca.

Tab. IV

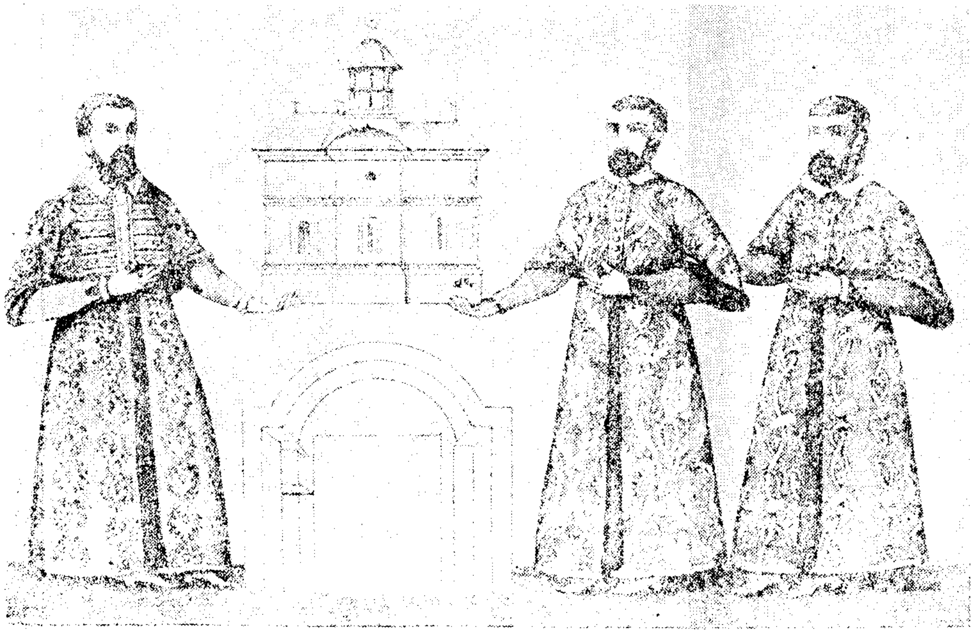

Mănăstirea Căluiul. Preda, Radu și Stroie, Buzeștii.

Tab. V

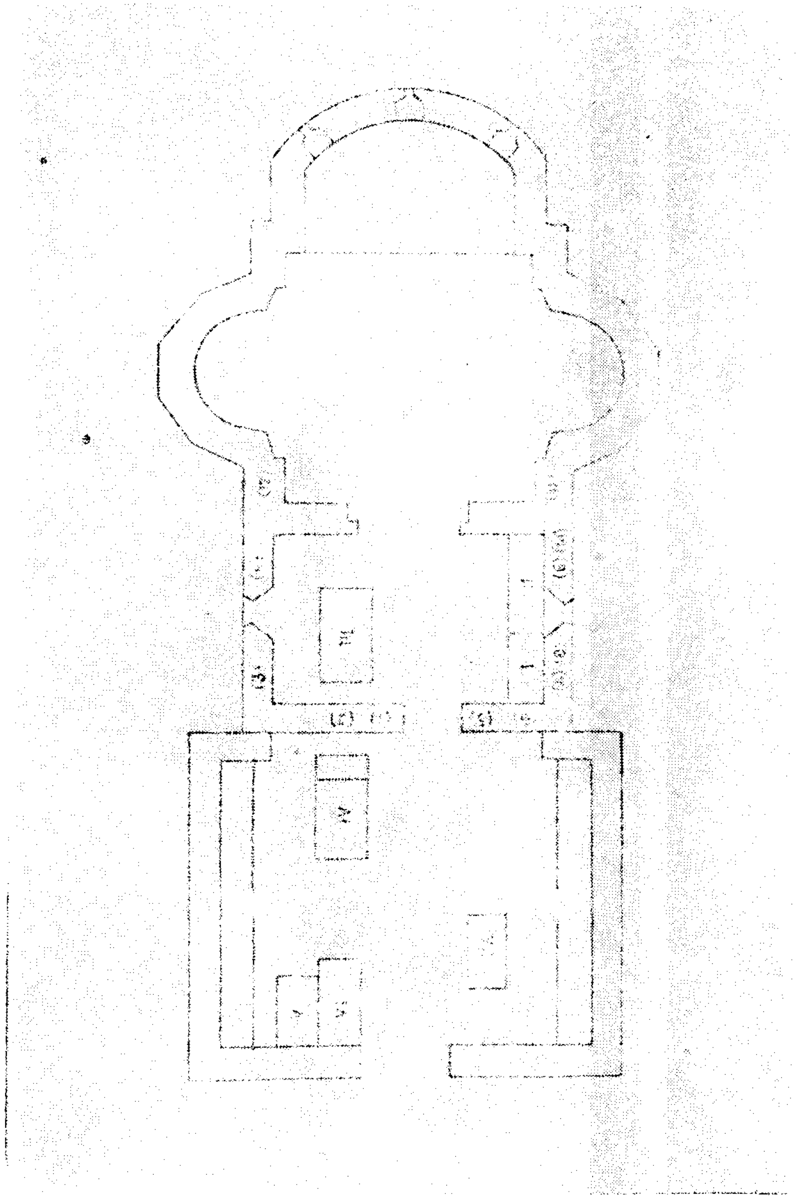

Mănăstirea Căluiul. Planul bisericii.

Tab. VI

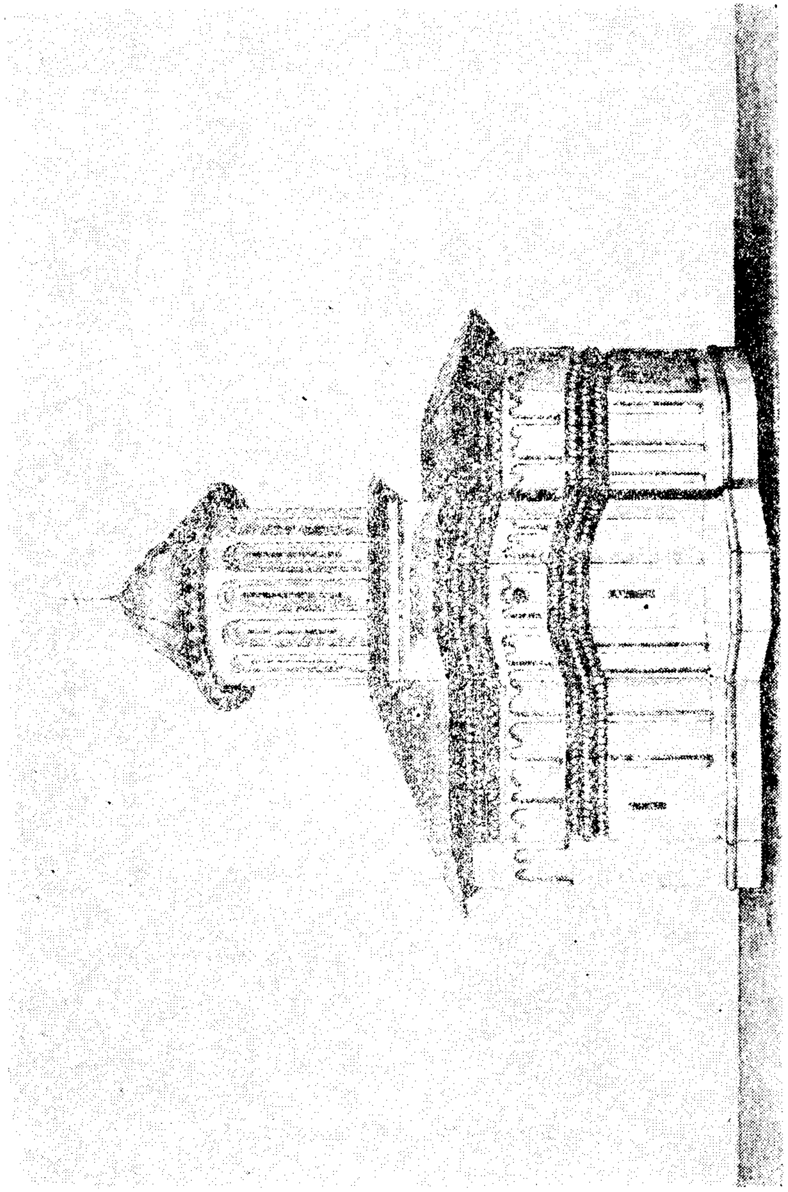

Mănăstirea Căluiul. Vederea bisericei.

Tab. VII

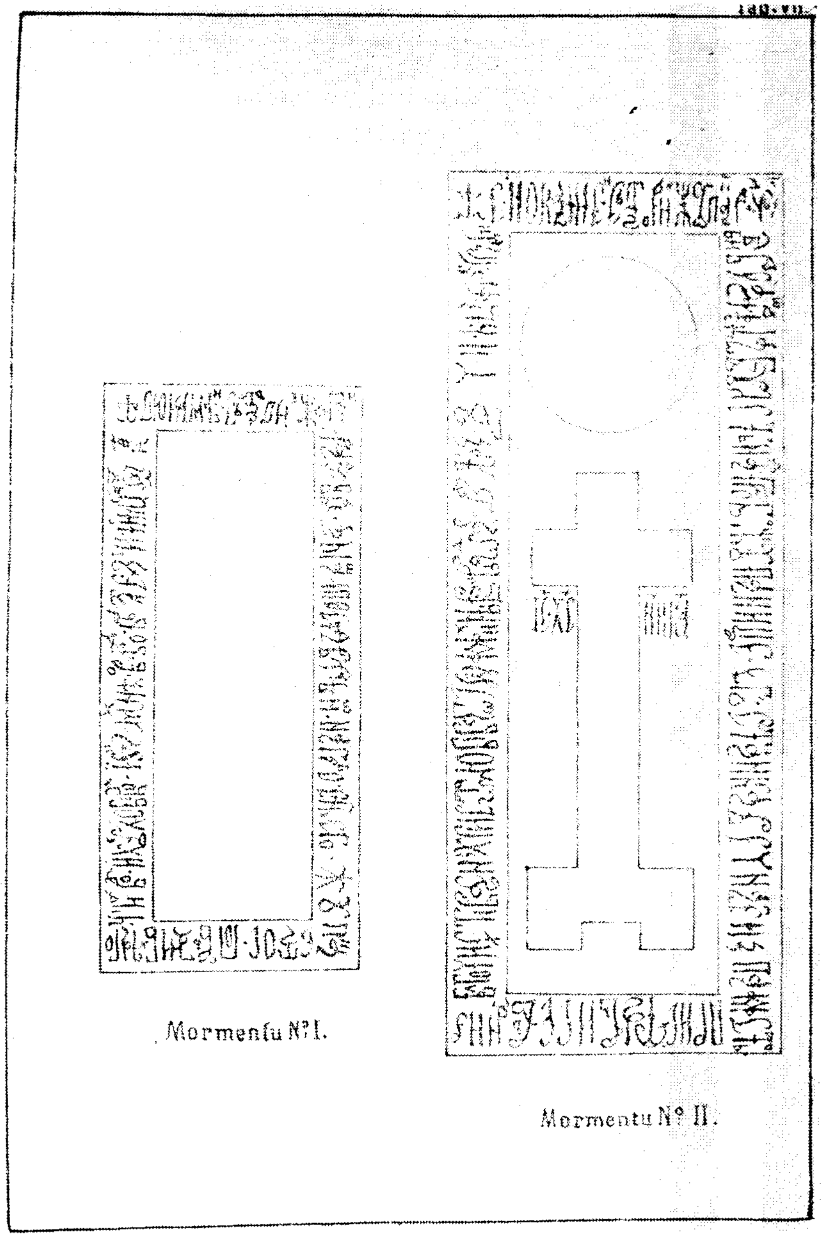
Mormentu No I.
Mormentu No II.

Mănăstirea Căluiul. Pietre mormîntale.
Stroie postelnicul şi Stanca Buzeasca.

Tab. VIII

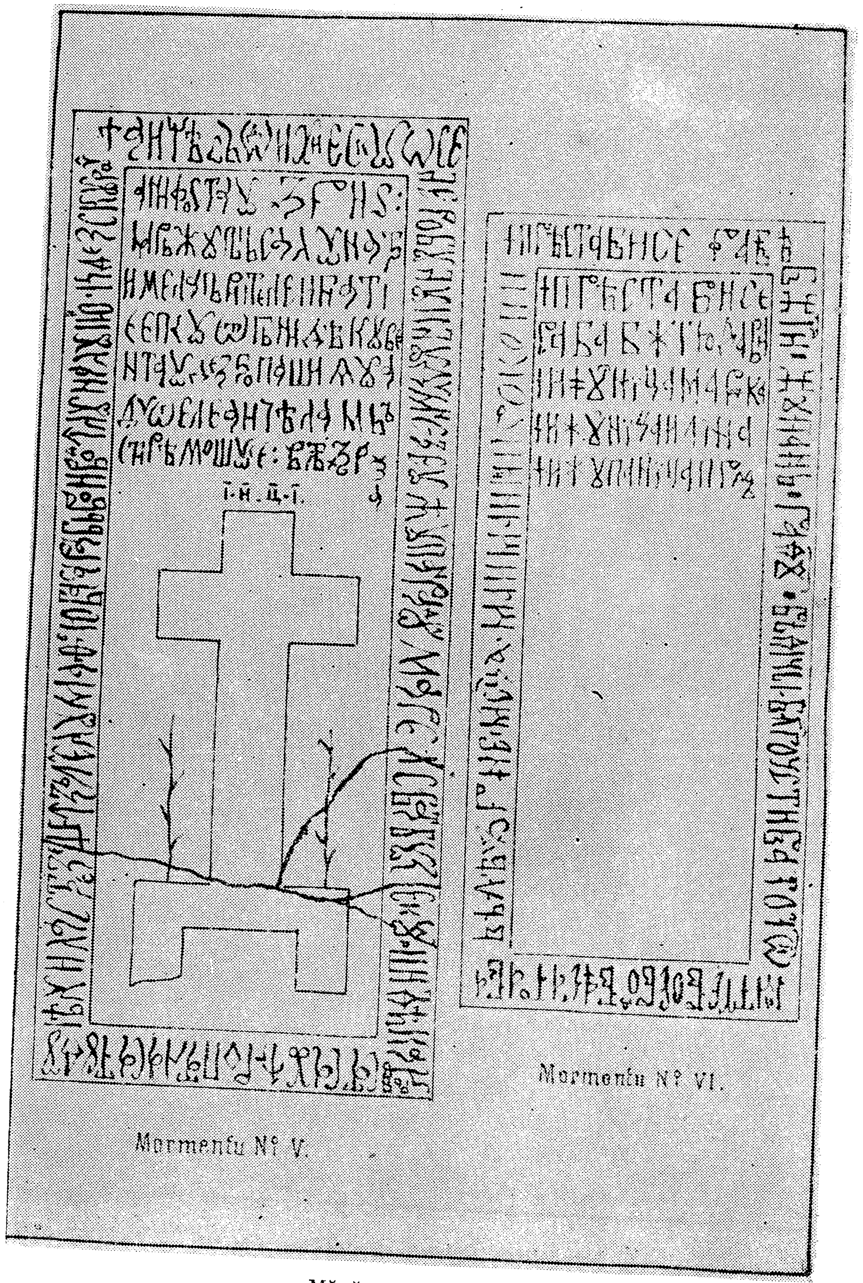

Mănăstirea Căluiul.
Pietre mormîntale ale lui Radu banul Buzescu.

чінеш сатȣрꙟ минцеле лȣи кȣцетꙟ
кȣмȣш ѵгода трȣпȣл ши съ факъ воіа
некȣратȣлȣи ши чине нȣш ва да дин
ꙟ авѣрѣ лȣі сърачилор ши бесѣречилор
ꙟ блавчнем. ачепа есте слȣга дракȣлȣи
съ нȣ зикꙟ ниме къ еȣ сънт домн саȣ
владкꙟ. саȣ боерин къ чинеш дȣпре ал
лȣи лȣкрȣ примика. жȣдекатъ къ
аколо вом ста ꙟнаинтѣ жȣдецȣлȣи голи
кȣм нъскȣт дерепт ача фрацилѡр
нȣ лъкомиреци Хаинелѡръ ши аȣрȣлȣи
че вꙟ фачеци кале ларгꙟ ши кȣратꙟ
спре. черю кȣ мастеніе кȣм зиче ꙟнсȣш
дȣмнезеȣ ȣнде есте авȣціа воастрꙟ
аколо есте ши инима воастрв.»

Să cercăm, spre înlesnire, a transcrie pe litere latine acest lung și pietos epitaf :

† Această piatră pre groapa Radului Buzescul, ce au fost mare cluceri, ctitorul sfintei mănăstiri și grea boală a bolit într-un an și 9 săptămîni și s-au prestăvit în luna lui ghenarie zile 10, în zilele bunului Iω Radul voievod, la anul 7118 (1610), ocolul soarelui 60, ocolul lunei 12, epacta 7. Cuvînt de această viață deșartă : ruga-te-veri lui Dumnezeu în zi și în noapte, cetaș veri fi cu cei de în rai ; iară cine nu face lucru dumnezesc, închipuiește-se focului de veac ; cine-și satură minţile lui cugetă cumu-și ugodă *(mulţumească)* trupul și să facă voia necuratului și cine nu-și va da din averea lui săracilor și besearicelor, în blagovecie *(totdauna)*, acela este sluga dracului. Să nu zică nime că : eu sînt domn sau vlădică sau boiarin, că cine dupre al lui lucru primi-va judecata, că acolo vom sta dinaintea judeţului goli cum născut. Derept ace⟨e⟩a, fraţilor, nu lăcomireţi hainelor și aurului, ce *(ci)* vă faceţi cale largă și curată spre ceri cu milostenie, cum zice însuși Dumnezeu : unde este avuţia voastră, acolo este și inima voastră.

Tot la dreapta în tindă, dară aproape de ușa ei, mai sînt două pietre funerarii alăturate ; una mai departe de ușă :

V. este de piatră ordinarie, ridicată cu 32 centimetri de la pămînt ; are lungime 1 m, 62, lăţime 0 m, 69, literile, de 7 centimetre sînt lucrate prost și ascuţit, atît jur împrejur, cît și pe patru rînduri în partea de sus a paralelogramului central. Inscripţiunea e în limba slavonă :

« † прѣстависе рабѣ б’жїи жȣпань радȣль вь дны балгочистиваго Iѡ῀н || Матеї воевод басараба || въ лѣт. зрне мсца. маи мчник прокопін || — † прїѣстависе || раба бжїю давид || † жȣпаніца марика || † и жȣпаница илина || † и жȣпаница прьда. »

Ceea ce se traduce :

† A răposat robul lui Dumnezeu jupîn Radul în zilele prea cuviosului Iω Matei voievod Basarab, la anul 7155 (1647), luna lui mai, mucenicul Procopie.— † A răposat robul lui Dumnezeu David. † Jupiniţa Marica † și jupiniţa Ilina † și jupiniţa Preda".

(Vezi stampa VIII.)

Aceste patru personagii din urmă poate să fi fost copii ai jupînului Radu, morţi de tineri, căci altfel nu se poate explica de ce numele lor : David, Marica, Ilina și Preda, sînt adăugite pe aceeași piatră mormîntale.

Alături cu dînsa aflăm alta, care ne face a crede că acopere pe același jupîn Preda, strămutat de la Străjești la Călui, împreună și cu primitiva lui piatră mormîntale. Cea despre care vorbim :

VI. este de o piatră ceva mai bună, dară tot locale; mormîntul e ridicat cu 43 centimetri de la pămînt; e lung de doi metri, lat de 0 m, 75; piatra e spartă în tot latul cam la 50 centimetri din partea de jos. Inscripțiunea, în limba română, circulă jur împrejur, apoi și pe șapte rînduri în centru, sus. Sub aceste rînduri e figurată o cruce staționale cu literile : І̃. Н̃. Ц̃. І̃. (Iisus Nazareneanul, Țarul (regele) Iudeilor) și cu cîte o trestie de fiecare parte. Literile, cam șterse, au 9 centimetri înălțime :

« † Ꙟнчѣ сь ѡдиХнескȣ ѡсе || ле робȣлȣи лȣ Дȣмнезеȣ жȣпан Радȣл марїле бан Бȣзескȣл ши дѣка лȣ || ръпосат саȣ ꙟгропат ла сатȣл дȣм || нѣлȣи ла Стрежещи ꙟ зилеле лȣ Матею Басарабь воивод ꙟ лȣна лȣї юн. к де зиле, кȣрсȣл || ани фо-стаȣ зрнс : || їарь жȣпьнѣса лȣи а тр || имес ла пъринтеле Игнатї || е ши лȣ ѡстенит дѣчи лȣ ве || нит лȣ дезгропат ши жȣ а || дȣс ѡселе аичѣ ла мьнь || стирѣ мошȣсе влѣт ≠ зрѯа. »

Care, transcris pe litere latine ne dă :

† Aicea se odihnesc oasele robului lui Dumnezeu, jupîn Radul, marele ban Buzescul. Și dacă au răposat s-au îngropat la satul dumnealui, la Strejești, în zilele lui Matei Basarab voievod, în luna lui iunie, 20 de zile, cursul anilor fost-au 7156 (1648); iară jupîneasa lui a trămis la părintele Ignatie și au ostenit de aci au venit, au dezgropat și i-au adus oasele aicea a mănăstirea moșul⟨ui⟩ său, în anul 7161 (1653).

(Vezi stampa VIII.)

Ultimul mormînt este în tindă, de partea stîngă, cînd ieși din advon, dară mai mult aproape de ușa din afară.

VII. Este de piatră ordinarie, ridicat de la pămînt cu 36 centimetri; lungime are 1 m, 75, lățime, 0 m, 78. Jur împrejur este un ornament sculptat de frunze cu largi ramificațiuni, de pre stilul uzitat în al XVIII⟨-lea⟩ secol. Un cap de înger aripat stă dasupra inscripțiunei românești, care se înșiră pe zece rînduri fără de a ajunge pînă în josul pietrei. Această inscripțiune zice :

« † Ꙟнчѣ сȣпт ачастъ || пїѫтръ ѡдиХнеск || ȣсе ѡаселе ръпо || сатȣлȣи робȣ-лȣи : || Дȣмнезеȣ жȣпан Ко || стантин Бȣзескȣл || ши саȣ пристъвит || ꙟ лȣна лȣи мар ꙟ ||в~ї зиле. ла лѣтз || сма.»

sau :

„† Aicea sub această piatră odihnescu-se oasele răposatului rob lui Dumnezeu jupîn Constantin Buzescul. Și s-au pristăvit în luna lui martie în 12 zile, la anul 7241" (1733).

Ne vom ocupa acum și de *pomelnicele* cari se află la Călui. Ele sînt în număr de două : unul în formă de *triptic* sau *Troiță* de lemn, poartă titlul :

« Ꙟчепȣтȣл кȣ Дȣмнезеȣ ал помелникȣлȣї ктиторилор сфінтеї мънъстїрї Кълȣїȣ дін сȣд. Рѡманацї, че саȣ гъсїт векн ши де чеї нои ігȣменї ши алцї ктїторї, 1825 генар. пре каре їаȣ скос дін кондіка мошiїлор, ла лѣтȣл чел възȣт. »

Numele sînt scrise în patru columne, pe placa cea din mijloc :

I-a columnă conține domnii țării de la Șerban V. V. și amestecați, pînă la Grigorie Ghica; 23 cu totul;

⟨a⟩ 2-a columnă, ctitorii ce au zidit mănăstirea și au danii :

Preda, Radu, Stroie ; Caplea, Vlad, Stoia ; Mara, Chera, Marica ; Ilinca, Barbu, Constantin ; Matei, Toader, Voica ; Ioan monahul, Radu, Catalina, Daniil monah, Roman monah ; Rafail monah, Negoiță ; Dragomir, Radu, Badea ; Papa, Calotă ; Catalina, Dumitru ; George,

Preda, Dragomir ; Ilinca, Mihai, Caplea ; Dumitru, Niculaie ; Matei, Leonti monah ; Crăciun, Matei, Danciu ; Tudosie, Paraschiva ; Radu, Preda, Vasile ; 45. Aceste nume toate ce s-au scris pînă aci, negăsindu-le scrise la nici un pomelnic ctitoresc vechi și adevărați fiind, i-am pus la proscomidie a se pomeni în veci, în zilele măriei sale Io Grigorie Ghica voievod, mitr. Preosfinția Sa Gregorie al Ungrov., fiind eu igumen, Chiriac, arhimandrit Rafail Căluian. 1825. Ghen.

⟨a⟩ 3-a columnă : Pomelnicul dumneaei stolnicesei Dumitrana Știrboaica, (38 nume). Pomelnicul dumnealor boierilor Buzești și ctitorilor :

Matei, Ancuța, Constantin ; Magdalina monahia ; Marica, Maria, Mihail ; Ioan, Maria, Niculaie ; Chera, cu tot neamul, Ioan ; Ștefan ieromonah cu tot neamul ; Stoia, Preda, Radu ; Caplea, Preda, Marica ; Chera, Constantin ⟨al⟩ 2-lea ; Ilinca, Stana, Constantin ; Niculaie, Chiriac, Iordache ; etc.

⟨a⟩ 4-a columnă : Pomelnicul lui Nicodim monahul Buzescu și Constantin Buzescu. Pomelnicul părinților egumeni ce au stăpînit de pe vreme :

Ignatie ieromonah, Onufrie ieromonah, Nichifor, Gherasie, Mitrofan, Dionisie, Anania, Antim, Varlaam, Ignat, Macarie, Vasilie, Roman.

Pe o a 5-a columnă laterale continuă lista egumenilor :

Niculaie, Ieremia, Ioan, Ghelasie, Partenie, Neofit, Paisie, Varlaam, Leontie, Leontie, Simeon, Antonie, Ștefan, Ghenadie, Ioasaf, Arion, Antim, Roman[ti], Mitrofan, Iosif, Daniil, Tarasie, Chiriac, Panteleimon, Marin, Ioan, Damian, George, Ionnà, Grigorie, Climent, Roman ...

Al doilea *pomelnic*, făcut mai de curînd de Epitropia Sîntului Mormînt conține numele următoare :

Ctitori : Vladul banul, Dumitru pîrcălab, Balica spătarul ; frații Buzești, Radu vel clucer Buzescu.

Daniași : Dragomir, vel ban ot Craiova. Radu armaș, Preda spătarul, Stroie postelnicul — frații Buzești. Crăciun, blotoarul din Rîmnic, Radu armașul din Cepturoaia. Nistea, Barbu, Ioan, Stan, Tatomir de la Balș, frați Buzești. Radu posteln., Dragomir spătar, Radu posteln. de la Oteteliș. Dragomir spătar. Maria băneasa, fata lui Radu clucer. Stana băneasa. Voica din Găvănești ; Rada, Catalina, fetele ei. Ioan, Elena băneasa lui Radu Buzescu. Iudita, fata lui Mihai comisul, nepoata stolnicului Dumitru ot Filiaș. Caplea, fiica banului Tudosie. Matei postelnicul de la Cepturoaia. Dionisie monah, Daniil monah. Maria băneasa, soția Barbului banul Milescu, Leontie monah. Luca, Stoica, Niculaie, feciorii lui Avram din Hurezu. Caplea Buzeasca. Radu postelnicul ; Stanca, soția sa ; Neacșa, fata sa. Partenie, Roman, Rafail, călugări. Simeon preot, sin popa Anghel. Matei, Daniil, Radu, Preda, Vasilie, frați. feciorii lui Vlăduț zătreanul căpitanul. Niculaie Buzescu ; Maria, soția sa, fata Predei Buzească.

Printre cărțile de oficiu bisericesc, se află *Mineie* și alte cărți în limba grecească, toate din al XVIII-lea secol și numai o *Cazanie* slavonă, manuscris in-folio mic, cu litere unciale; dară foile de la început și de la sfîrșit lipsesc.

3. EXTRACT DIN „CĂLĂTORIA PATRIARHULUI MACARIE AL ANTIOHIEI" PRIVITOR LA MĂNĂSTIRILE CĂLUIUL ȘI STĂNEȘTII (CARTEA V, SECȚ, XI)*

Duminică noi sosirăm la mănăstirea Jitianu ; pe urmă trecurăm prin Craiova și ajunserăm la o cale foarte aspră și prăpăstioasă prin munți și văi și păduri, pe care o trecurăm cu multă anevoință pînă ⟨pe⟩ înserat ; atunci sosirăm la o mănăstire închinată S-tului Nicolaie, cu numele de *Călui*, mare, frumoasă și bine întărită. Construcțiunea ei este o lucrare a nemților sau germani, și chiliile sale se întind în jurul clădirei, cu galerii exteriori. Biserica e foarte frumușică, cu clopolnița ei și totul e într-o vale încinsă de munții învecinați ; astfel încît e o mănăstire ascunsă, și drumul pînă acolo e ascuns ; căci noi sosirăm la dînsa fără de a o vedea cumva, pînă ce intrarăm pe poarta ei. E o mănăstire cu mare celebritate în acea țară.

---

* A se vedea, în privința acestei *Călătorii*, cele arătate la *anexa M*, pag. 200 de mai sus.

VI. este de o piatră ceva mai bună, dară tot locale; mormîntul e ridicat cu 43 centimetri de la pămînt; e lung de doi metri, lat de 0 m, 75; piatra e spartă în tot latul cam la 50 centimetri din partea de jos. Inscripțiunea, în limba română, circulă jur împrejur, apoi și pe șapte rînduri în centru, sus. Sub aceste rînduri e figurată o cruce staționale cu literile : І҃. Н҃. Ц҃. І҃. (Iisus Nazareneanul, Țarul (regele) Iudeilor) și cu cîte o trestie de fiecare parte. Literile, cam șterse, au 9 centimetri înălțime :

« † Ѧичѣ сь ѡдиХнескȣ ѡсе || ле робȣлȣи лȣ Дȣмнезеȣ жȣпан Радȣл мареле бан Бȣзескȣл ши дѣка аȣ || ръпосат саȣ ꙟгропат ла сатȣл дȣм || нѣлȣи ла стрежещи ꙟ зилеле лȣ Матею Басарабь воевод ꙟ лȣна лȣi юн. к де зиле, кȣрсȣл || ани фостаȣ зрнс : || iаръ жȣпънѣса лȣи а тр || имес ла пъринтеле Игнатi || е ши аȣ ѡстенит дѣчи аȣ ве || нит аȣ дезгропат ши жȣ а || дȣс ѡселе аичѣ ла мънь || стирѣ мошȣсе влѣт ≠ зрѯ҃а. »

Care, transcris pe litere latine ne dă :

† Aicea se odihnesc oasele robului lui Dumnezeu, jupîn Radul, marele ban Buzescul. Și dacă au răposat s-au îngropat la satul dumnealui, la Strejești, în zilele lui Matei Basarab voievod, în luna lui iunie, 20 de zile, cursul anilor fost-au 7156 (1648); iară jupîneasa lui a trămis la părintele Ignatie și au ostenit de aci au venit, au dezgropat și i-au adus oasele aicea a mănăstirea moșul⟨ui⟩ său, în anul 7161 (1653).

(Vezi stampa VIII.)

Ultimul mormînt este în tindă, de partea stîngă, cînd ieși din advon, dară mai mult aproape de ușa din afară.

VII. Este de piatră ordinarie, ridicat de la pămînt cu 36 centimetri; lungime are 1 m, 75, lățime, 0 m, 78. Jur împrejur este un ornament sculptat de frunze cu largi ramificațiuni, de pre stilul uzitat în al XVIII⟨-lea⟩ secol. Un cap de înger aripat stă dasupra inscripțiunei românești, care se înșiră pe zece rînduri fără de a ajunge pînă în josul pietrei. Această inscripțiune zice :

« † Ѧичѣ сȣпт ачастъ || пiѩтръ ѡдиХнеск || ȣсе ѡаселе ръпо || сатȣлȣи робȣлȣи : || Дȣмнезеȣ жȣпан ко || стантин Бȣзескȣл || ши саȣ пристъвит || ꙟ лȣна лȣи мар ꙟ ||к҃i зиле. ла лѣтз || сма.»

sau :

„† Aicea sub această piatră odihnescu-se oasele răposatului rob lui Dumnezeu jupîn Constantin Buzescul. Și s-au pristăvit în luna lui martie în 12 zile, la anul 7241” (1733).

Ne vom ocupa acum și de *pomelnicele* cari se află la Călui. Ele sînt în număr de două : unul în formă de *triptic* sau *Troiță* de lemn, poartă titlul :

« Ѧнчепȣтȣл кȣ Дȣмнезеȣ ал помелникȣлȣi ктиторилор сфiнтеi мънъстiрi Кълȣiȣ дiн сȣд. Рѡманацi, че саȣ гъсiт веки ши де чеi нои iгȣменi ши алцi ктiторi, 1825 генар. пре каре iаȣ скос дiн кондiка мошiилор, ла лѣтȣл чел възȣт. »

Numele sînt scrise în patru columne, pe placa cea din mijloc : I-a columnă conține domnii țării de la Șerban V. V. și amestecați, pînă la Grigorie Ghica; 23 cu totul;

⟨a⟩ 2-a columnă, ctitorii ce au zidit mănăstirea și au danii :

Preda, Radu, Stroie ; Caplea, Vlad, Stoia ; Mara, Chera, Marica ; Ilinca, Barbu, Constantin ; Matei, Toader, Voica ; Ioan monahul, Radu, Catalina, Daniil monah, Roman monah ; Rafail monah, Negoiță ; Dragomir, Radu, Badea ; Papa, Calotă ; Catalina, Dumitru ; George,

Preda, Dragomir ; Ilinca, Mihai, Caplea ; Dumitru, Niculaie ; Matei, Leonti monah ; Crăciun, Matei, Danciu ; Tudosie, Paraschiva ; Radu, Preda, Vasile ; 45. Aceste nume toate ce s-au scris pînă aci, negăsindu-le scrise la nici un pomelnic ctitoresc vechi și adevărați fiind, i-am pus la proscomidie a se pomeni în veci, în zilele măriei sale Io Grigorie Ghica voievod, mitr. Preosfinția Sa Gregorie al Ungrov., fiind eu igumen, Chiriac, arhimandrit Rafail Căluian. 1825. Ghen.

⟨a⟩ 3-a columnă : Pomelnicul dumneaei stolnicesei Dumitrana Știrboaica, (38 nume). Pomelnicul dumnealor boierilor Buzești și ctitorilor :

Matei, Ancuța, Constantin ; Magdalina monahia ; Marica, Maria, Mihail ; Ioan, Maria, Niculaie ; Chera, cu tot neamul, Ioan ; Ștefan ieromonah cu tot neamul ; Stoia, Preda, Radu ; Caplea, Preda, Marica ; Chera, Constantin ⟨al⟩ 2-lea ; Ilinca, Stana, Constantin ; Niculaie, Chiriac, Iordache ; etc.

⟨a⟩ 4-a columnă : Pomelnicul lui Nicodim monahul Buzescu și Constantin Buzescu. Pomelnicul părinților egumeni ce au stăpînit de pe vreme :

Ignatie ieromonah, Onufrie ieromonah, Nichifor, Gherasie, Mitrofan, Dionisie, Anania, Antim, Varlaam, Ignat, Macarie, Vasilie, Roman.

Pe o a 5-a columnă laterale continuă lista egumenilor :

Niculaie, Ieremia, Ioan, Ghelasie, Partenie, Neofit, Paisie, Varlaam, Leontie, Leontie, Simeon, Antonie, Ștefan, Ghenadie, Ioasaf, Arion, Antim, Roman[ti], Mitrofan, Iosif, Daniil, Tarasie, Chiriac, Panteleimon, Marin, Ioan, Damian, George, Ionnà, Grigorie, Climent, Roman . . .

Al doilea *pomelnic*, făcut mai de curînd de Epitropia Sîntului Mormînt conține numele următoare :

Ctitori : Vladul banul, Dumitru pîrcălab, Balica spătarul ; frații Buzești, Radu vel clucer Buzescu.

Daniași : Dragomir, vel ban ot Craiova. Radu armaș, Preda spătarul, Stroie postelnicul — frații Buzești. Crăciun, blotoarul din Rîmnic, Radu armașul din Cepturoaia. Nistea, Barbu, Ioan, Stan, Tatomir de la Balș, frați Buzești. Radu posteln., Dragomir spătar, Radu posteln. de la Oteteliș. Dragomir spătar. Maria băneasa, fata lui Radu clucer. Stana băneasa. Voica din Găvănești ; Rada, Catalina, fetele ei. Ioan, Elena băneasa lui Radu Buzescu. Iudita, fata lui Mihai comisul, nepoata stolnicului Dumitru ot Filiaș. Caplea, fiica banului Tudosie. Matei postelnicul de la Cepturoaia. Dionisie monah, Daniil monah. Maria băneasa, soția Barbului banul Milescu, Leontie monah. Luca, Stoica, Niculaie, feciorii lui Avram din Hurezu. Caplea Buzeasca. Radu postelnicul ; Stanca, soția sa ; Neacșa, fata sa. Partenie, Roman, Rafail, călugări. Simeon preot, sin popa Anghel. Matei, Daniil, Radu, Preda, Vasilie, frați. feciorii lui Vlăduț zătreanul căpitanul. Niculaie Buzescu ; Maria, soția sa, fata Predei Buzească.

Printre cărțile de oficiu bisericesc, se află *Mineie* și alte cărți în limba grecească, toate din al XVIII-lea secol și numai o *Cazanie* slavonă, manuscris in-folio mic, cu litere unciale ; dară foile de la început și de la sfîrșit lipsesc.

3. EXTRACT DIN „CĂLĂTORIA PATRIARHULUI MACARIE AL ANTIOHIEI” PRIVITOR LA MĂNĂSTIRILE CĂLUIUL ȘI STĂNEȘTII (CARTEA V, SECȚ, XI)*

Duminică noi sosirăm la mănăstirea Jitianu ; pe urmă trecurăm prin Craiova și ajunserăm la o cale foarte aspră și prăpăstioasă prin munți și văi și păduri, pe care o trecurăm cu multă anevoință pînă ⟨pe⟩ înserat ; atunci sosirăm la o mănăstire închinată S-tului Nicolaie, cu numele de *Călui*, mare, frumoasă și bine întărită. Construcțiunea ei este o lucrare a nemților sau germani, și chiliile sale se întind în jurul clădirei, cu galerii exteriori. Biserica e foarte frumușică, cu clopolnița ei și totul e într-o vale încinsă de munții învecinați ; astfel încît e o mănăstire ascunsă, și drumul pînă acolo e ascuns ; căci noi sosirăm la dînsa fără de a o vedea cumva, pînă ce intrarăm pe poarta ei. E o mănăstire cu mare celebritate în acea țară.

---

* A se vedea, în privința acestei *Călătorii*, cele arătate la *anexa M*, pag. 200 de mai sus.

Din zi de dimineață, în ziua serbărei Adormirei Maicei Domnului, noi făcurăm într-însa o sfeștanie și priimirăm binecuvîntarea de la mîna dreaptă a S-tului Nicolaie, care are toate degetele întregi; și aceste degete — cît de minunat se va și părea — sînt unele drepte, altele îndoite în forma unei mîni de episcop cînd dă binecuvîntarea. Este ornată cu aur și stimată la un preț înalt. Priimirăm asemeni binecuvîntare de la o bucată din capul lui S-tul Ioan Botezătorul, pe care sînt prinse pietre de o mare valoare; acestea, împreună cu bucățile de aur, formează un fel de soare împrejuru-i; priimirăm binecuvîntare și de la o cruce compusă de unsprezece smaragduri mari, prețuind cel mai mic o sută și cincizeci de denari. Materia interioare e aur solid. E o lucrare germană. Zisele pietre sînt așezate de ambele părți și crucea e prețuită trei mii de denari. Noi n-am văzut pînă acum alta de potriva ei. Mai avea acolo și un *epitrahiliu* de țesătură de fir, cusut tot cu mărgăritare și cu pietre scumpe, valorînd cel puțin o miie de denari; căci persoanele ce au clădit și au înzestrat acea mănăstire dăruindu-i aceste averi și bunuri erau mari boieri, cari domneau preste jumătate țara Valahiei. Erau chiar aceia cari ridicase pre vestitul răposatul Mihail voivod pe tron și apoi complotară în contra lui și puseră să-l omoare[52].

Această mănăstire, dorința noastră era d-a o lua și de a o închina Patriarhiei Antiochiei, precum sînt alte mănăstiri închinate la alte patriarhii; dară nu găsirăm mai pe nimeni, afară de egumenul și de puțini călugări, care să voiască a intra în această învoială. (*Este aci vorba de Strejești.*)

Duminică, după liturghie, ne luarăm ziua bună de la dînsa și ajunserăm iarăși la calea cea anevoioasă; și iarăși trecurăm rîul Oltețul și, după prînz, ajunserăm la un sat stăpînit de fondatorii acestei din urmă minunate mănăstiri. El conține o biserică de piatră, închinată S-tului Procopie, în care a doua zi noi servirăm liturgia.

Pe urmă noi merserăm la o altă mănăstire, care este a acelorași persoane, dedicată hramului Adormirea Maicii Domnului și numită *Stăneștii*, depărtată cale de două ore și situată într-o vale, în mijlocul unor păduri întinse. Construcțiunea ei seamănă cu a mănăstirei Căluiul; clopolnița mai ales e cu totul asemănată cu a acelia, căci meșterii cari au clădit una din mănăstiri au fost întrebuințați și la cealaltă. Zelul de a clădi mănăstiri într-această țară e foarte mare, și ei le dăruiesc cu minunate înzestrări de moșii, țarine, vii, grădini, mori, țărani, țigani și altele. Fiecare mănăstire este locul de înmormîntare al fondatorului său, și de amîndouă laturile ușei de la biserică sînt zugrăvite portretele acelora ce au clădit-o, adică boierul însuși, fiii, tata și frații lui, unul în urma altuia, de partea dreaptă cînd intri; la stînga sînt soția și fiicele lui și soțiile și fiicele rudelor lui. Numele lor sînt scrise pe dasupra capetelor, și toată ambițiunea lor e ca, în timpii viitori, copiii copiilor lor să se uite la portretele lor și să zică: „Acesta e portretul moșului nostru; acesta al bunicăi noastre” și altele.

Chipul Mîntuitorului nostru Iisus este pe dasupra ușei și cei ce sînt de amîndouă laturile sînt cu mînele întinse cătră dînsul și spuind: « Priimește de la noi, o sînte Hristoase, această sîntă biserică, pe care am zidit-o în gloria numelui tău și răsplătește-ne pentru a noastră osteneală cu cereasca ta împărăție! »

În acea mănăstire e un izvor de apă curgătoare; dară toată localitatea e acum pustiită, căci titorii săi, puțin după clădire, supuseră stăpînirea ei lui Nicefor, patriarhul Alexandriei; după a căror moarte, nimeni nu o mai luă în seamă. Noi săvîrșirăm o pomenire pentru fondatorii mănăstirei și ne întoarserăm la sat.

4. DOCUMENTE INEDITE ALE MĂNĂSTIREI CĂLUIUL, SERVIND LA ELUCIDAREA ISTORICULUI FAMILIEI BUZEȘTILOR

Din hrisoavele atingătoare de mănăstirile Căluiul și Stănești, precum și în genere de familia Buzeștilor, s-au publicat mai multe pînă acum, printre care rememorăm mai cu seamă pe cele două următoare:

1. Cartea lui Radu Șerban Basarab voievod din 23 noiembre 7115 (1606), prin care întărește moșia Vărăștii cu Balta Albă jupînesei Preda clucereasa, fiica lui Mihalcea banul și a Marului băneasa și soția lui jupîn Radu clucerul Buzescu (publicată de d-l Greg. Tocilescu, în *Columna lui Traian* din 1872, pag. 291).

2. Testamentul lui Radu clucerul Buzescu din 1 septembre 7118 (1609), prin care dispune de averea sa în favoarea mănăstirilor Căluiului, Stăneștii și Dobrușa, precum și a fiiului său, Radu, a fiicei sale, Maria și a nepoatei sale de frate, Maria, fiica lui Preda banul Buzescu (publicat asemeni de d-l Greg. Tocilescu în *Foaia Societății Românismul*, București, 1870, pag. 516).

Pe lîngă aceste interesante documente, voim să adaugem aci cîteva hrisoave, culese mai cu seamă din condica documentelor mănăstirei Căluiul, care vor învedera și mai bine importanța acestei ilustre familii și rolul ei în societatea română, în decursul secolelor al XVI, XVII și al XVIII-lea.

Reproducem documentele în vechi traducțiuni românești, atunci cînd ele sînt scrise slavonește:

No. 1.

Hrisovul lui Basarab voievod, de la anul 1517, dat de ctitori la mănăstirea Căluiul, pentru moșia vetrei lui.

Cu mila lui Dumnezeu, eu, Basarab voievod și domn a toată Țara Românească, feciorul bunului Basarab voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele, cinstit dregătorului Domniei mele, mai vîrtos al casei Doamnei mele, *jupîn Radu ban*, și cu frate-său, *jupîn Dumitru pîrcălabul*, și *jupîn Balica spătariul* și feciorilor lor, ca să le fie lor în Căluiul de Sus oricîtă va fi partea Albului, feciorul Răduleţului, pentru că au fost aceste mai sus zise moșii ale Albului, bătrîne și drepte moșii de moștenire. Deci a venit Albul dinaintea Domniei mele de au dat și au închinat ale lui moșii ce s-au zis mai sus cu totu *jupînului Vlad banul* și fraților lui; drept aceea și Domnia mea am așezat pre ei cu cartea Domniei mele; iară după aceea, a venit Albul dinaintea Domniei mele de au pîrît și au zis către Domnia mea cum că au dat și au închinat parte din Căluiul de Sus, iară din Mihălești n-au închinat; iară jupîn Vladul banul, ei au scos cartea Domniei mele, ce era așezat de cînd au închinat Albul; așa Domnia mea am căutat cartea și în carte așa era închinat: și în Mihălești și în Căluiul de Sus; deci acea carte nu o am crezut și am dat Albului 12 boieri ca să jure cum că n-au închinat din Mihălești; iară n-au putut să aducă la soroc și au rămas de lege. Drept aceea am dat și Domnia mea jupînului Vladul banul și fraților lui ca să le fie lor moșie ohavnică, și feciorilor, și nepoților, și strănepoților și de nimeni să fie neclătit preste zisa Domniei mele; că iată și mărturii am pus Domnia mea: *jupîn Albul banul, jupîn Calotă vornicul* i *Harvat logofăt*, i *Dumitru vistier* i *Radu spătari*, *Drăghici paharnic*, *Hamza comis*, *Jitianu stolnic*; și am scris eu *Vîlsan logofăt*, în Tîrgoviște, noiembrie 14, anul 7025 (1517).

(Din Condica I, pag. 848).

No. 2.

Hrisovul lui Pătrașcu voievod, de la 1553, dat Ganii fost postelnic, care el a făcut danie la mînăstire.

Cu mila lui Dumnezeu, eu, Iω Pătrașcu voievod și domn a toată Țara Românească, feciorul marelui și preabunului Radu voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele, boiarului Domniei mele *jupînului Ganea fost mare postelnic* și feciorilor lui cîți Dumnezeu îi va dărui, ca să fie lui satul *Vianul*, tot cu toate hotarele cele bătrîne, pentru că acest sat ce s-a scris mai sus, Vianul, el a fost bătrîn și de moștenire al *jupînesei Velicăi din Șătoaia* și pentru că, cînd au venit Mircea voievod în Țara Românească, atunci au miluit pe Ganea postelnicul cu acest sat ce s-a scris mai sus, Vianul, pentru slujba care i-au slujit prin țări străine, cu vărsări de sînge. Iară după aceea, s-a găsit un evreu ucis pre acest sat ce s-au scris mai sus, Vianul; deci au fost venit maica și soția evreului de s-au apucat de acest sat ce s-au zis mai sus, Vianul, și s-au fost și pîrît dinaintea Mircii voievod. Iară într-aceea, Domnia lui au căutat și au judecat și au dat satului Vianul cum că să plătească sîngele evreului cu 40 000 de aspri și să fie judici. Iară într-aceea Ganea postelnicul, ei nu s-au suferit ca să-și spargă casele

---

[52] Din toate obiectele prețioase care existau pe la mijlocul secolului al XVII-lea în mănăstirea Căluiului n-a mai rămas absolut nimic. Călugării greci le vor fi înstrăinat sau vînzîndu-le în profitul lor, sau strămutîndu-le în lavrele lor. În privința acuzațiunei de trădare în contra lui Mihai Viteazul, ce se face aci fraților Buzești, aceasta este o tradițiune pe care ne au păstrat-o și alți scriitori, fără însă de a se aduce temeiuri istorice în susținerea ei.

și curțile, ci au căzut înaintea Mircii voievod și s-au jăluit cum că n-are alt loc să șază, dacă
îi va scoate pre ei din sat ; iară întru aceea Mircea voievod, Domnia lui s-a milostivit și au dat
acele 40 000 de aspri din mîna Domniei lui maicei și muierei evreului, de i-au plătit sîngele
lui și au miluit pe Ganea postelnicul cu acest sat ce s-au zis mai sus, Vianul, ca să fie Domniei
lui pomană în veci și au făcut și carte Domnia lui cu mare blestem, cum după mergerea
Domniei lui, pre cine va alege Domnul Dumnezeu din feciorii Domniei lui sau din alte neamuri
să fie Domn Țărei Românești, și acest domn să se milostivească, să înoiască și să întărească
această carte a Domniei lui, ca să aibă și ei pomană împreună cu Domnia lui în veci de veac ;
iară cine va vrea să strice această mai sus scrisă pomană a Domniei mele, iar' acela să fie
proclet și afurisit de 318 părinți de la Nichea și de cei 12 apostoli și să aibă odihnă cu Iuda
și cu Arie dimpreună în veci de veac și mitarii și fariseii care rîmnește spre Domnul Dumne-
zeul și mîntuitorul nostru Iisus Hristos. Iară după aceea s-au întîmplat de i-au luat Domnul
Dumnezeu și cinstitul Impărat domnia de o au dat-o Domniei mele și eu am șezut în sca-
unul Domniei lui, în Tîrgoviște ; iară jupîneasa Maria, fata jupînesei Velicăi din Șătoaia, deci
au căzut înaintea Domniei mele și așa pîra înaintea Domniei mele pe Ganea postelnicul ; ei
au scos cartea Mircii voievod cum că au fost plătit 40 000 în mîna evreului ; dară după aceea
jupîneasa Maria le pîra ea cum că este satul asuprit de aceste 40 000 de aspri ; iar' într-aceea
Domnia mea am căutat și am citit însumi Domnia mea și cartea Mircii voievod și am înțeles
din toate...

(Documentul este întrerupt în Condica I, p. 849).

No. 3.

Hrisovul lui Alexandru voievod de la 1575 pentru moșia Crucea, dată danie mănăstirei Căluiul.

Cu mila lui Dumnezeu, eu Alexandru voievod și domn a toată Țara Românească, feciorul
marelui și preabunului Mircei voievod, fiiu al lui Mihnea voievod, dat-am Domnia mea această
poruncă a Domniei mele, *Radului postelnicul* și frăține-său *Predei* și lui *Stroie* și cu toți feciorii
lor cîți Dumnezeu le va dărui, pentru că am dat lor satul *Crucea*, tot cu tot hotarul, care au
fost bătrînă și dreaptă moșie a lor de moștenire, încă din zilele răposatului Basarab voievod
care ajungînd Vladul ban mare, tatăl (?) Radului postelnicul, al Predei și al lui Stroie, în
zilele răposatului Basarab voievod, pentru dreaptă și credincioasă slujba lui și cu vărsare
de sînge ; iară după aceea, cînd au fost Radul postelnicul și Preda și Stroie pribegi, iară satul
Crucea s-au fost judicit ; iară cînd au fost acum în zilele Domniei mele, ca să stea față îna-
intea Domniei mele și nu au stătut de față dinaintea Domniei mele, ci au fugit de la scaunul
Domniei mele și au rămas de lege dinaintea Domniei mele, cum că mai mult amestec să
nu aibă cu satul Crucea, ci să fie judici, iară nu rumâni cum au fost mai dinainte vreme ;
pentru aceasta am dat Domnia mea Radului postelnicul și Predei și lui Stroie ca să fie lor
ohavnică moșie, lor și feciorilor și nepoților și strănepoților lor, și de nimeni să nu se clătească
preste zisa Domniei mele. Iată și mărturii am pus Domnia mea : *jupîn Dragomir fost ban* i
Dobromir fost mare vornic i *Ivașcu mare vornic* i *Neagoie mare logofăt* i *Stan spătar* i
Bratul com., Mitrea vistierul, Badea stolnicul. Gonze paharnic, Stoica mare postelnic. S-au
scris în București, fevr. 12, anul 7083 (1575).

(din Cond., pag. 863).

No. 4.

Hrisovul lui Alexandru voievod din 1575, tot în privința moșiei Crucea.

Cu mila lui Dumnezeu, eu Alexandru, voievod și Domn a toată Țara Românească,
feciorul marelui și preabunului Mircea voievod, fiiu al lui Mihnea voievod, dat-am Domnia
mea această poruncă a Domniei mele boierului Domniei mele *Radu* și împreună cu frații
lui, anume *Preda* și *Stroie* și tutulor feciorilor lor cîți Dumnezeu le va dărui, pentru că am
dat lor satul ce se cheamă *Crucea*, tot cu tot hotarul, care a fost a lor bătrînă și dreaptă
moșie de la moșii lor; iară după aceea cînd a fost Radul Buzescul în pribegie, în zilele răpo-
satului Mircei voievod, iar' răposatul Mircea voievod, el a miluit pre *Nanu paharnicul* cu acest
mai sus numit sat Crucea. Deci Nanu pahar., el a vîndut jumătate din satul Crucea oare-
cărora rumâni din satul Crucea, Oprea cu ceata lui și Mușat și Daico, drept 10000 de aspri
și au fost făcut Nanu paharn. acestor rumâni mai sus numiți și cartea răposatului Petru
voievod de cumpărătoare. Iară după aceasta, cînd au fost acum în zilele Domniei mele, jupîn
Radul cu frații lui, ei au venit înaintea Domniei mele împreună cu acești mai sus numiți
rumâni, cari au cumpărat de la Nanu paharn. satul Crucea. Iară Radul și cu frații lui,

Preda și Stroie, așa s-au plîns și s-au cunoscut înaintea Domniei mele cum că satul Crucea
a lor moșie a fost drept de la moși. Deci Domnia mea am căutat și am judecat pe dreptate
și pe lege cu toți cinstiții dregătorii Domniei mele și am văzut însuși Domnia mea cum că
această mai sus numită moșie, satul Crucea, a fost a boierului Domniei mele Radul și a
fraților lui, Preda și Stroie, de moștenire și au rămas Oprea, Mușat și Daico cu toată ceata
lor de lege și de judecată înaintea Domniei mele și am spart însumi Domnia mea cartea
răposatului Petrului voievod, care au fost la ei de cumpărătoare. Pentru aceasta am dat
Domnia mea Radului și Predei și lui Stroie ca să fie lor satul Crucea moșie de moștenire,
lor și feciorilor și nepoților și strănepoților lor și de către nimeni să fie neclătit preste zisa
Domniei mele. Iată și mărturii am pus Domnia mea: *jupîn Ivașcu mare vorn., Neagoie mare
log.* i *Stan spăt.* i *Mitrea vist., Bratul com., Badea stol.* i *Gonze pah.* i *Stoica post.* Scris-a
Stan log. din județ. Ialomița, iulie 5, anul 7083 (1575).

(din Condic., pag. 863 bis).

No. 5.

Înscrisul jupînesei Maria din 1592, pentru vînzarea moșiei Vianul către Radul armașul din Cepturoaia.

În numele Tatălui și al Fiiului și al Duhului Sînt, Treime nedespărțită. Amin. Iată
că am scris eu *jupîneasa Maria* și cu fiiul meu *Șerban, portarul din Coiani*, această carte
a noastră *jupînului Radul armașul din Cepturoaia*, precum să se știe că i-am vîndut noi un
sat anume *Vianul*, drept 30000 de aspri, de a noastră bunăvoie și cu știrea tutulor, ca să-i
fie lui ohavnică ⟨moșie⟩ și încă și martorii am pus : *Calotă din Grădiște*, slujitorii(?) și
Barce log. din Bocșani, și *Hranate log. din Cepturoaia post.*, și *Chera log. din Bărbulești*, și
Dan log. de oraș din Buzău și *Petru log. din Fălcoi*. Și am scris eu *Drăghici log. din Orești*,
noiemv., 24 zile, anul 7101 (1592).

(din Condic., pag. 860 bis).

No. 6.

Hrisovul lui Alexandru voievod din 1592, prin care întărește dania satului Vianul către mînăstirea Căluiului.

Cu mila lui Dumnezeu Iω Alexandru voievod și domn a toată Țara Românească,
feciorul marelui și prea bunului Bogdan voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă a
Domniei mele boierului Domniei mele, *jupîn Radul armașul de la Cepturoaia*, dimpreună cu
feciorii lui cîți Dumnezeu îi va da, ca să fie al lui satul *Vianul*, toată siliștea din apă, din
pădure, din cîmp, peste tot hotarul, pentru că l-au cumpărat boiarul Domniei mele, *jupîn
Radul armaș*, acest mai sus numit sat Vianul de la *jupîneasa Maria* și de la feciorul ei *Șerban
de la Coiani*, drept 30000 aspri. Iară după aceea boiarul Domniei mele Radu arm., el a venit
însuși înaintea Domniei mele de au dat acest mai sus scris sat sîntei și dumnzeieștei mănăstiri
de la Cepturoaia, unde este hramul sîntului arhiereu și făcătorul de minuni Nicolaie de la
Mira Lichiei, pentru vecinică pomenire să fie lui și feciorilor lui, încă și blestem a lăsat
boiarul[ui] Domniei mele ce s-au scris mai sus Radul arm., cine va rămînea în urma lui
din rudeniile lui și va vrea să ispitească să ia acest sat Vianul de la s-ta mînăstire, iară ei
să fie blestemați de 318 părinți de la Nichea și să aibă parte cu Iuda și cu Arie în veci
ce va să fie. Drept aceea am dat și Domnia mea s-tei mînăstiri ca să-i fie satul Vianu
ohavnic și de nimeni nebîntuit de pre porunca Domniei mele. Iată că și martorii am pus
Domnia mea pe *jupîn Iane mare ban al Craiovei* și *jup. Gherghe, jup. Mitrea fost mare vorn.*
i *Barbu mare spăt.* și *Statache mare vist., Tudor com.* i *Dima mare stol., Iane pah., Stanciul
com.* Scris⟨-au⟩ *Chera log. din oraș*, am scris în București, dech. 1, anul 7101 (1592).

(din *Condic., pag. 860).*

No. 7.

Înscris al Radului banul Buzescul din 1646, prin care iartă de rumânie pe sătenii din Cerneț.

Adică eu *jupîn Radul banul Buzescul*, fiiul răposatului *jupînului Radul clucerul* și cu
jupîneasa mea Ilinca băneasa și cu fiiul meu *Matei*, scriiem acest al nostru zapis ca să fie
de mare credință la mîna satului *Cernețul*, cum să se știe că mi-au fost rumâni de moșie ;

iară cînd au fost acuma, în zilele Domnului nostru Iω Matei Basarab voievod, și la vremea de petrecania mea cea de apoi, eu m-am milostivit de i-am iertat, eu de a mea bunăvoie, fără de nici o silă și drept sufletul părinților noștri și al surorii-mea Maricăi bănesei și pentru sufletul nostru și al coconilor noștri ca să ne fie pomană în veci. Drept aceea i-am iertat ca să aibă ei bună pace de către jupîneasa mea Ilinca băneasa de rumânie, și de către coconul meu Matei și de către toată rudenia mea însă iertat-am jumătate de sat, cît este partea mea din Cerneț; iară cine se va înălța din sîngele nostru și din rudenia noastră și se va ispiti să spargă această pomană a noastră, să fie proclet și afurisit de 318 părinți din Nichea și să locuiască cu Iuda și cu Arie la un loc; și cînd am făcut această pomană fost-au și boierii, anume: *ot Brîncoveni, jupîn Preda mare clucer, ot Cepturoaia, jupîn Preda spătar*, nepotu-meu, *ot Brătășeni, jupîn Ghinea clucer, ot Curțișoara, Chircă postelnic* i *Matei spătar*, ot *Milcov, Ivan sluger, ot Vulturești, Radu postelnic, ot Balotești, Fiera postelnic, ot Tîrgoviște, jupîn Ghinea coj.* și *Stoica negutător;* însă ei de nu vor putea tîrpi (răbda) de sărăcie, ci vor vrea să se vînză altuia, ei să nu fie volnici a se vinde pînă nu vor întreba pre sîngele meu; și pentru mai mare credință pusu-mi-am pecetea mea mai jos, ca să se crează. Am scris eu *Stan logof.*, iul. 5, anul 7156 (1646). (Subscriși) *Preda vel clucer Brîncoveanul, martor. Chircă postelnic, martor. Ghinea clucer, martor. Ivan sluger, martor. George coj., martor. Stoica ot Tîrgoviște.*

Oamenii să fie în pace de rumânie, iară moșia să o ție mănăstirea Tismana.

(Subscris) *Istrate Crețulescu vel logof.*

NB. Acest înscris se află întărit printr-un hrisov al lui Matei voievod Basarab dat în Tîrgoviște, la anul 7156 (1646), iunie în 20; și apoi încă prin altul, al lui Constantin Șerban voievod, din anul 7164 (1656), mai în 20.

No. 8.

Extracte din hrisovul lui Constantin voievod din 1656, dat bănesei Elena Buzeasca și fiiului ei Mateiaș postelnicul.

Din același an 1656, iunie în 10, și de la același domn, Iω Constantin voievod, fiiul răposatului Șerban voievod, există și un alt hrisov dat familiei Buzescu, prin care i se constată toată averea în acel timp. Hrisovul este mult prea întins ca să-l pot reproduce aici în traducțiune română; dară iară este mult prea interesant pentru ca să nu extrag cel puțin dintr-însul cîteva felurite notițe, pline de importanță pentru istoria familiei Buzeștilor și a stărei sociale a țării noastre în acea epocă:

Hrisovul este acordat *jupînesei Elenei bănesei*, care a fost jupîneasa *jupînului Radul banul Buzescul.*

Jumătate satul *Bălăcenii* din județul Mehedinți l-a ținut *jupîneasa Elena* cu fiiu-săn *Mateiaș Buzescul*, iară cealaltă jumătate era a *Predei spătariului din Cepturoaia.*

Jupîn Radul cluceriul Buzescul a dat siliștele *Socul, Părtaia, Cecovdii* din Mehedinți, la sînta lui mănăstire din *Călui*. Tot acesta a dăruit *Căluiului* satul *Plenița* din Mehedinți.

Jupîneasa Elena băneasa, împreună cu fiiu-său *Mateiaș postelnicul*, au miluit satul *Ghidiciul* din Mehedinți, la s-ta mănăst. la *Călui*, după moartea lui *Radul banul Buzescu*, cînd au scos jupăneasa Elena băneasa oasele lui Radu banul și pruncilor lui, de la sînta biserică din Strejești și le au îngropat la sînta mănăstire la Călui; pentru pomenirea lor a mai dat la sînta mănăstire și șase sălașe de țigani.

Satul *Granița* din Mehedinți a fost moștenire a Buzeștilor de la moși strămoși; apoi s-a întîmplat vreme de fugă și au fugit Buzeștii în țara ungurească prunci mici, iară *jupîneasa Maria, maica lor*, a rămas aici în țară; apoi au fost zălojit acest sat la banul Dobromir, drept 1000 de aspri; apoi, după ce au venit Buzeștii de preste munți aici în țară, ei au căzut cu rugăciune la banul... cu fiiul său Mateiaș post. Buzescu, sin Radul Buzescu ot Strejești, nepot al lui Radu clucerul... Dobromir... și au dat banii înapoi și au dat satul iarăși la mînele lor și le au făcut și carte domnească banul Dobromir la mînele lor.

Apoi au dăruit titorii la sînta mînăstire *Mamu*, pentru pomenirea lor, satele *Tihomireștii, Șerbski, Hreanuvul, Beloști* din Mehedinți.

Radu clucerul a avut pîră cu vecinii din sat din *Piatra*, județ. Mehedinți, dinaintea lui Ștefan vodă.

Satul *Predești* din Mehedinți a fost al răposatului domn Io Șerban voievod Basarab, de moștenire, cu care apoi a miluit Domnia sa pe *jupîn Radul clucerul Buzescu*, pentru dreaptă și credincioasă slujbă ce au fost slujit pe Măria sa și cu vărsare de sînge înaintea Domniei sale și pentru că au fost și mai dinainte vreme de moștenire.

Radul clucerul Buzescu a dat satul Crucea din Dolji la mănăstirea *Căluiul*; asemeni și satele *Nebunia, Mișna, Jdega, Rogojanii, Popeștii.* Tot acesta i-a dat și satul *Băjenica* din Dolji, cînd au fost îngropat pe sora sa *jupîneasa Maria băneasa.*

Buzeștii au făcut schimb cu călugării de la mănăstirea *Stăneștii*, dînd Buzeștii satele *Poiana* și *Dîmbova* din Gorji, iară călugării au dat satul *Cernăteștii* și jumătate sat din *Stănești*, sate pentru sate.

Satele *Stăneștii*, județ. Vîlcea, și altele au fost de moștenire *jupînului Radu clucerul Buzescul* de la moși și de la strămoși, din zilele celorlalți bătrîni domni de demult, de la descălicarea țărei și au ajuns cu dreaptă și credincioasă slujbă și cu vărsări de sînge.

Sate de cumpărătoare: Satul *Curăteștii Bratului din Pomotiște*, județ. Ialomița, ei au fost toți cnezi și cu moșiele lor încă din mai nainte vreme, din zilele celorlalți bătrîni domni. Apoi, cînd au fost în zilele răposatului Mihail voievod, leat 7104 (1596), iară acești de mai sus ziși oameni, de a lor bunăvoie și fără nici o silă, au venit la *Radul clucerul Buzescul* și s-au vîndut vecini, ei cu toți fiii lor și cu toate părțile lor de moșie, pe bani gata, bani de argint.

Asemene *Făureii din Pomotiște*, județ. Ialomița, au fost cnezi și cu moșiele lor de mai nainte vreme; apoi, cînd au fost în zilele răposatului Mihail voievod, leat 7102 (1594), ei văzînd atîta nevoie și greutate pentru biruri și n-au avut cu ce să se plătească de greutățile lor, ci au venit la *jupîn Radu clucerul Buzescul*, fiind atunci *vel spătar*, ei de a lor bunăvoie și s-au vîndut vecini, ei cu fiii lor și cu toate părțile de moșie din Făurei, pe bani gata, bani de argint însă ... Apoi *jupîn Radu clucerul Buzescul* încă au adăogat mai mult peste acest preț tutulor mai sus zișii vecini, bani de argint 6; face peste tot 95987. Apoi, dacă au trecut doi ani de la domnia răposatului Mihai voievod, iară *jupîn Radu clucerul Buzescul* au plătit pe satul Făurei de biruri mari și de trei mari curamale turcești de 58000 de bani argint și de 40 de boi; face peste tot, bez boi, aspri 153907, și au îmblat atunci un aspru de argint 2 bani, și au ținut satul Făurei cu bună pace la toți domnii, apoi, cînd au fost în zilele răposatului Matei vodă, după moartea lui *Radu banul Buzescul*, dacă au cumpărat Șerban vistierul satul Bărăganul de județ. Ialomița, de la boierii ot Cocorești, el s-au sculat și au luat un codru de ogor din moșia Făureilor jumătate, la capul Bărăganului, cu o carte a răposatului Basarab voievod cel Bătrîn, rasă de vînătorii Bărăganului, scrisă moșia Făureilor cu vicleșug în această carte, pînă în Rîmnic și au ținut el trei ani tot cu vicleșug și au luat dejmă și tot venitul din acest hotar, fără nici o treabă. Apoi s-a judecat dinaintea lui Matei vodă, *jupîneasa Elena* și fiiul său *Mateiaș posteln.*, cu Neaga vistiereasa lui Șerban vistieri și a rămas dînsa de lege.

Dîrăpănații din Ialomița asemeni au fost cnezi și s-au vîndut la 7104 (1596) lui *Radu clucerul Buzescul.*

Act de înfrățire între *Radu clucerul Buzescul* cu Oprea Cucioc, la satul *Slătioarele* din Gorji, pentru care Radu clucerul a dăruit pe Oprea Cucioc cu bune haine și cu bani.

Satul *Cioroiul* din Dolji l-a cumpărat în părți *Radu clucerul Buzescul* și l-a dăruit mănăstirei *Căluiul*, iară în zilele lui Matei voievod, s-au sculat vecinii cu o carte mincinoasă de la Petru voievod, fiiul lui Mircea voievod, zicînd că sînt cnezi și s-au judecat în divan cu Ioan egumenul de la Călui și cu *Radu banul Buzescul*, titorul mănăstirei și, după ce au jurat ei strîmb și fără dreptate, s-a adeverit cu 24 boiari precum acei vecini i-au apucat legătura lui Mihai vodă pe moșia Cioroiul a sîntei mănăstiri, iară nu la patriile lor, ca să scape de vecinie.

Elena băneasa era fata lui *Papa fost mare logofăt*, care i-a dat de zestre satul *Comișanii* din Teleorman.

Maria băneasa era soră cu *Radu banul Buzescul*; iară *Preda spătariul ot Cepturoaia* era nepotul *Radului banul Buzescul.*

Moșia *Drăgoieștii* cu 45 alte trupuri de moșii și cu țigani au fost de baștină ale Buzeștilor, de la strămoșii lor, de la *jupîneasa Neaga, fiica lui Duducu* și de la fiiul său *Manea Ghizdavăț* și de la sora lui *jupîneasa Dumitra* și *Vlădaia*, încă din zilele domnilor celor vechi, de la Vlad voievod fiiul lui Vlad voievod, cînd au fost cursul anilor 6996 (1488); apoi perzînd cărțile, le a găsit *Preda Brăsescu clucer* la *Nanu postelnicul din Bărbătești* și le au cumpărat de la dînsul și i-a dat *ughi* 70 și au deschis pîră dinaintea lui Leon vodă și lui Matei vodă cu *Radu banul Buzescul* și cu nepotu-său *Preda spătariul din Cepturoaia*; dară la 7143 (1535) a dat Matei vodă o carte prin care arată că Brăsescu nu are drept. Cu toate acestea, sub Constantin vodă Basarab, Vlad logofătul Brăsescu, fiiul lui Preda clucer Brăsescu, iară s-au ridicat cu pîră asupra *Elenei bănesei* și a fiiului său *Mateiaș posteln.*, (căci *Radu banul Buzescul* murise); au stat boieri mari învoitori. Buzeștii au dat ceva moșii și țigani Brăseștilor, cari le au dat la mînă înscris cum că de se vor mai scula împrotiva lor pentru moșiele Drăgoieștilor, să aibă a da *ughi* 1000 și să priimească și bătaie în divan 1000 de bețe, fiind Ștefan mitropolitul și toți boierii divanului marturi.

Constantin voievod zice că a văzut la Buzești „Hrisoave vechi și cărți vechi de la toți domnii vechi și rupte și mîzgălite și șterse și încă și multe cărți de moșii perdute, cînd se sculară jăfuitorii și tîlharii de jăfuiau toată țara”.

No. 9.

Cartea Predei vel logofăt din 1659 pentru judecata cu oamenii din satul Răbenii.

Jupân Preda mare logofăt, ispravnic scaunului Craiovei. Dat-am cartea noastră la mîna părintelui Nichifor, egumen ot sînta mănăstire de la Călui, unde este hramul S-tului Nicolaie, pentru că au venit aici înaintea noastră, de față cu niște rumâni din sat din *Răbești*, anume Ftore Ivănuș ego Drăgoi și cu Ilie și cu frații lui, anume Radul i Stoian; așa zice părintele egumenul cum că sînt rumâni ai mănăstirei, de moșie de acolo din sat din Răbești și au arătat părintele egumenul și hrisovul sîntei mănăstiri de cumpărătoare și de legătura lui Mihai voievod, cum că i-au apucat și legătura lui Mihai voievod acolo în sat și au fost de atunci și pînă acum tot rumâni; iară părintele egumenul le au dat lege aici dinaintea noastră ca să jure cu 12 oameni cum că nu sînt rumâni și cum că nu i-au apucat legătura lui Mihai voievod acolo în sat în Răbești; deci, de vor putea jura, să fie niște oameni; iară ei de lege nu s-au putut apăra cum că i-au apucat legătura lui Mihai voievod acolo în sat și au rămas de lege și de judecată. Drept aceea am dat și noi această carte a noastră părintelui egumen și sîntei mănăstiri, să fie rumâni ohavnici, cum au fost de la Mihai vodă pînă acum, așișderea și de aici înainte. Aceste am scris și într-alt chip să nu fie, că așa este porunca noastră. Mai 20, anul 7167 (1659).

(Subscris) *Preda log.*

No. 10.

Înscris al Barbului cuparul și Caplei Buzeascăi din 1662 pentru vînzarea satului Cerneț.

Adică eu *Barbul cuparul*, împreună cu *jupîneasa mea Caplea, nepoată a răposatului Predei banul Buzescu ot Cepturoaia*, scriem și mărturisim cu acest al nostru zapis, ca să fie de mare credință la cinstita mîna Măriei sale domnului nostru Iω Gligorie Ghica voievod, cum să se știe că, făcînd Măria sa mănăstire aici în țară la *Cerneț* și fiind acea moșie a noastră jumătate de sat, vîndut-o-am Măriei sale toată partea noastră de moșie și cu tot venitul ei direpţ bani gata *ughi* 100 și o am vîndut noi această moșie ce scriem mai sus, de bunăvoia noastră și fără de nici o silă și am luat toți banii gata întru mînele noastre; însă am vîndut Măriei sale această jumătate de sat, moșie fără de rumâni, ca să-i fie Mării sale moșie stătătoare în veci, și la tocmeala noastră fost-au toți boierii divanului, mari și mici, cari își vor pune mai jos iscăliturile și noi încă pentru mai adeverită credință, ne am pus mai jos pecețile și iscăliturile ca să se crează. Noiemv. 9, anul 7171 (1663).

(subscriși) *Barbul cupar* *Caplea*
Paraschiv pah. *Matei posteln.*

No. 11.

Înscrisul Caplei, fata jupînesei Mariei, fiica lui Preda banul Buzescul, din 1673.

Adică eu, *jupîneasa Caplea*, fata jupînesei Mariei, nepoata banului Predei din Cepturoaia împreună cu nepoții mei, cari sînt din soră-mea *Chera*, anume *Ilinca*, *Barbu* și *Constantin*, scris-am și mărturisit-am cu acest al nostru zapis, ca să fie de mare și de bună credință la mîna părintelui Ignate, cari este egumen la sînta și dumnezeiasca mănăstire ce se cheamă *Căluiul*, unde este hramul sîntului și de minuni făcătorul⟨ui⟩ Nicolaie de la Mira Lichiei, cum să se știe cînd au fost la moartea *Radului clucerul Buzescul* care a fost frate cu moșul nostru Preda banul ot Cepturoaia, fost-au făcut zapisul lui cu mare blestem cum, în urma lui de nu va rămînea nimene din feciorii lui și va fi cineva din nepoată-sa Mara, care au fost fata frățîne-său Predei banul, moașa noastră, să aibă a ține din toate moșiele Radului clucerului și din ale frățîne-său Stroie stolnicului jumătate, iară altă jumătate de moșie ⟨a⟩ Radului cluc. și a frățîne-său Stroie stol. să aibă a ținere mănăstirele Căluiul și Stăneștii; deci, cînd au fost acum în zilele Măriei sale domnului nostru creștinul Grigorie Ghica voievod, iară egumenul Ignate de la Călui, văzînd că n-au rămas nimeni din coconii Radului cluc., de s-au pîrît cu noi de față; deci Măria sa domnul nostru au judecat pe dreptate: să ție mănăstirile moșie de ale Radului clucerului și ale frățîne-său Stroie stoln., precum scrie în zapis și s-au dat și pre seama boierilor celor mari să aleagă din toate moșiele partea mănăstirilor; iară noi de a noastră bunăvoie ne am tocmit și ne am împăcat cu părintele Ignate de la Călui de i-am dat moșie partea mănăstirei Căluiului, satul *Tomșanii* cu toată moșia din hotar pînă în hotar și cu toți rumânii cîți se vor afla din Tomșani ot județ. Vîlcea; și iară am mai dat satul *Poiana*, partea noastră, a treia parte de moșie de preste tot hotarul și cu rumânii cîți au fost ai noștri de acolo; din *Rotunda* de preste tot hotarul a treia parte și aceste moșii sînt toate în județul Diiului (?) și o moșie din județul Romanaților ce se cheamă *Cornișul*, toată cu tot hotarul. Dat-am și țigani, sălașe 60, și am dat aceste moșii și țigani ce scriu mai jos sîntei mănăstiri, să fie stătătoare în veac, ca să fie de întărire mănăstirei și de pomană și ctitorilor în veac, și cînd am făcut aceste zapis al nostru, fost-au mari boieri mărturii, cari vor iscăli mai jos, și noi pentru adevărată credință, ca să se crează pe tot locul, în jos ne am pus pecețile și iscăliturile, ca să se crează; și s-au scris în București, mai 14, anul 7681 (1673). Scris⟨-au⟩ *Balea logofăt ot Dolbova.*

Eu Constantin sin Matei post. ot Cepturoaia,
Eu Petru Mihălescu mart....
Eu jupîneasa Caplea. Eu jupîneasa Elena.
Eu Barbu sin Matei post. ot Cepturoaia
Eu Ilinca jupîn. lui Matei post.

No. 12.

Hrisovul lui Grigorie voievod din 1673, pentru închinarea mănăstirei Căluiul la Patriarhia din Ierusalim.

Cu mila lui Dumnezeu, Iω Grigorie, voievod și domn a toată Țara Românească, feciorul marelui răposat Iω George Ghica voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele sîntei și dumnezeieștei cetăți a Ierusalimului și cinstitului și preaslăvitului lui Dumnezeu ales, părintele nostru Chir Dosoftei Patriarhul, ca să fie sîntei și dumnezeieștei patriarhii mănăstirea ce se cheamă Căluiul de aici din țara Domniei mele, unde este hramul S-tului Nicolaie din Mira Lichiei, făcătorul de minuni, să aibă a o stăpîni și a o ține sînta patriarhie cu bună pace, pentru că această mănăstire ce scrie mai sus este zidită și înălțată dintru temelia ei de răposatul *ban Radul Buzescul* și adausă cu sate, cu rumâni, cu țigani, cu de toate de ce trebuiesc sîntei case; și după ce o au adaos cu de toate, încă dintru viața lui, el au fost pus gînd bun întru inima lui către unul Dumnezeu ce e în Troiță slăvit, de au fost dat și au fost închinat această mănăstire la Sîntul Mormînt al Domnului nostru Iisus Hristos, cu toate satele și cu tot venitul ei, cu zapis de închinăciune de la mîna lui, ca să o oblăduiască și să o stăpînească sînta și dumnezeiasca patriarhie, să-i fie de ajutor și de întărire, iară răposaților ctitorilor de vecinică pomenire și pînă au fost banul Radul Buzescul viu, tot au fost ținut sînta patriarhie această mănăstire cu bună pace. Iară după moartea lui, cînd au fost în zilele răposatului Matei voievod, iară niște rude ale Buzeștilor dintr-o nepoată de fată, ei s-au fost sculat de au luat de la sînta patriarhie această mănăstire ce scrie mai sus pe seama lor, fără nici o dreptate; și neviind alți patriarhi de atunci încoace aici în țară, și neavînd cine căuta de această mănăstire, o au stăpînit rudele Buzeștilor, făr' de dreptate, neavînd nici o treabă; iară după aceea, cînd au fost acuma, în zilele Domniei mele, al doilea rînd de domnie a Domniei mele, aducînd Dumnezeu pre cinstitul și prea fericitul părintele nostru Dosoftei, patriarhul, aci în țara Domniei mele, și căutînd de toate sîntele mănăstiri cari sînt închinate la Sîntul Mormînt, aflat-au această mănăstire ce scrie mai sus, lipsită și ruptă de către sînta și dumnezeiasca patriarhie și împresurată de rudele Buzeștilor, cari n-au avut nici o treabă; într-aceea, cinstitul și fericitul părintele nostru care mai sus se pomenește, văzînd așa, făcut-a Sînția lui cartea Sînției sale scrisă cu mare blestem și groaznică afurisanie asupra tutulor, care cum va ști să mărturisească de această sîntă mănăstire: fostu-o-au închinat Radu Buzescu, ctitorul ei, sîntului Mormînt încă dintru viața lui, au nu o au fost închinat? Deci au venit înaintea Domniei mele trei egumeni, anume: ieromonahul Nichifor, ierom. Ignate, ierom. Gherasim, cari au fost înainte vreme locuitori la această sîntă mănăstire de la răposatul Matei voievod de au mărturisit naintea Domniei mele în divan cum că această mănăstire o au fost închinat banul Radul Buzescu încă dintru viața lui Sîntului Mormînt și au mărturisit și toți boierii divanului Domniei mele, mari și mici, cum că adică Radul o au fost închinat cum scrie mai sus, numai neavînd cine să caute de dînsa, au rămas a o stăpîni acele rude ale Buzeștilor. Deci Domnia mea, văzînd aceste mărturii și văzînd o carte a răposatului Matei voievod și altă carte a fericitului și răposatului bunului Paisie patriarhul, întru care scrie că să aibă a fi și a stăpîni această mănăstire Sîntul Mormînt, precum este închinată de ctitorii ei; deci Domnia mea încă am dat și am întărit cu această carte a Domniei mele ca să aibă sînta patriarhie de la Ierusalim a ține și a stăpîni această mănăstire ce scrie mai sus, cu toate veniturile ei, să puie egumeni și călugări să fie locuitori acolo pre cine va vrea și ce ar fi venitul, să fie spre ajutoriul Sîntului Mormînt; iară alt nimene treabă să nu aibă, nici ctitorii, nici alt nimeni, făr' numai Sîntul Mormînt; și am întărit Domnia mea cu blestemuri, în urma petrecerei Domniei mele, pe cine va alege Domnul Dumnezeu a fi domn și biruitor țării acestei, încă îl rog cu numele lui Dumnezeu să aibă a întări mila și dania banului Radu Buzescu pe tocmeala cum scrie mai sus. Cum pre acela Domnul Dumnezeu să-l păzească și să-l hrănească întru Domnia lui, ca să fie la repaus întru vecinic sufletul lui; iară carele nu va îngriji nici va întări această danie și închinăciune, acela să fie sub blestem, anatema și afurisit de Domnul nostru Vlădică Iisus Hristos și de 318 sînți părinți de la soborul Nicheii; parte să aibă cu Iuda și cu afurisitul Arie la un loc. Amin. Iată și mărturii am pus Domnia mea: cinstitul și preasînțitul părintele nostru Chir Vlădică *Varlaam* mitropolitul țărei și Chir *Ștefan* episcopul Rîmnicului și chir *Grigorie* episcopul Buzăului și *George banul* cel bătrîn și *Stroie vornicul* cel bătrîn, și *Vintilă vel ban* și *Neagoie vel vornic* și *Chircă vel logof.* cel bătrîn și *Ivașco vel logof.* și *Iordache Sturza vel spăt.* și *Hrizea vel vist.* și *Badea vel cluc.* și *Stoica vel port.* și *Borcea vel pah.* și *Preda Poienarul vel stolnic* i *Matei vel postel.* și *Stroie vel pîrcălab* și *Radu vel serdar* i *Răduț Bengescu vel slug.*, *Dumitrașcu vel medeln.* și *Ilie vel pitar* și a scris *Radul al 2-lea logofăt*, iunie 19, anul 7181 (1673).

(din *Condic., pag. 841.)*

No. 13.

Hrisovul lui Şerban voievod din 1680, pentru strîngere de oameni de scuteală.

Cu mila lui Dumnezeu Iω Șerban voievod și domn a toată Țara Domniei mele cea Românească, nepot marelui și prea bunului răposat Iω Șerban Basarab voievod, dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele cinstitului și prea sînțitului nostru Chiriu Chir Dositei patriarhul de la Sîntu⟨l⟩ lui Dumnezeu Mormînt și al Ierusalimului și a toată Palestina i altele; ca să fie volnic cu această carte a Domniei mele de să aibă a strînge sîrbi, greci, albănași, moldoveni, ungureni, oameni străini făr' de bir, făr' gîlceavă, nescriși nicăiri la vreo treabă, aici în țara Domniei mele, să facă slobozie pe moșia *Vertina* din județ. Romanați, însă case 15, care moșie este a sîntei mănăstiri Căluiul, hramul lui Sîntul Nicolaie, ce este închinată la sînta și dumnezeiasca cetate a Ierusalimului, unde este mormîntul Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, ca să fie de ajutor acești oameni acolo la acel loc. Iară de către Domnia mea vor fi în pace și iertați de birul slujitoresc și de birul țărei, de miere cu ceară, de găleată și de fîn, de seamă, de zaherele, de care de oaste, de sataralele ce sînt pre siliști, de dejmărit, de oierit, de cai împărătești și de cai de clacă și de podvoadă, de mertici de conace și de toate dăjdile și mîncăturile cîte vor ieși peste an de la vistieria Domniei mele; de către nimeni val sau bîntuială să n-aibă, pentru că fiind această mănăstire Căluiul închinată la sînta și dumnezeiasca cetate a Ierusalimului și sub ascultarea cinstitului și prea sînțitului părintelui nostru chir Dositei patriarhul acelui sînt loc și avînd acolo multă cheltuială și mare nevoie și supărare în toată vremea din necredincioșii și ereticii păgîni, Domnia mea m-am milostivit de i-am iertat pre acești oameni de toate, cum scrie mai sus, ca să poată fi de întărire și de ajutor acelui sînt loc. Drept aceea, poruncesc Domnia mea și vouă tutulor slugilor Domniei mele, veri care cu ce slujbă veți îmbla acolo într-această parte de loc, dacă veți vedea această carte a Domniei mele, iară voi toți să vă feriți și în bună pace să lăsați pre acești oameni de toate, precum scrie mai sus; că veri care s-ar ispiti a le face vreun val măcar ori de ce, peste porunca Domniei mele, unii ca aceia mare certare și rea scîrbă va petrece de către Domnia mea; și am întărit Domnia mea această milă și cu blestem, pre care va alege Domnul Dumnezeu a fi domn și biruitor Țărei Românești în urma Domniei noastre, au din neamul Domniei mele, au dintr-alt neam, încă rog cu numele lui Dumnezeu ce este în Troiță slăvit, să aibă a înoi și a întări această milă a Domniei mele pre tocmeala ce scrie mai sus; iară care nu va înoi și va întări, ci va călca și va sparge, acela să fie afurisit și blestemat de Domnul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos și de 318 sînți părinți ce au fost la Nichea și să aibă parte la un loc cu Iuda și cu afurisitul Arie în veci. Amin. Că iată și mărturii am pus Domnia mea: *jupîn Radul Năsturel vel ban* i *pan Hrizea vel vornic din Țara de jos, pan Radul Crețulescul vel logofăt, pan Radul Mihălescul vel vistier, pan Mihai Cantacuzino vel spătar, pan Vlad Cocorescul vel clucer, pan Constantin Brîncoveanul postelnic, pan Dumitrașcu vel paharnic, Borșul Filip vel comis, Alexandru, al 2-lea stolnic, pan Mihul Brat. vel pitar; Şerban vel logofăt.* Mart. 2, anul 7188 (1680).

(Din condic., pag. 844.)

No. 14.

Extracte din Catagrafia mînăstirei Căluiul făcută la anii 1739—1740.

— 61 bucăți hrisoave domnești și cărți pentru stăpînirea moșielor și alte bunuri ale mănăstirei (indicate anume fiecare cu proveninţa, data și scopul său).

— Numele moșielor acestei mănăstiri:

1. Moșia *Căluiul*, în care este mînăstirea pe dînsa; *Lazuri*, *Plopii*, *Broștenii* i *Mîzganii*, acestea sînt toate într-un hotar împrejurul mănăstirei.
2. Moșia *Vîrtoapa* ot sudstvo (județul) Romanați
3. „ *Perișanii* ot tam (tot de acolo).
4. „ *Cornetul* ot tam.
5. „ *Cioroiul* ot sud. Dolji.
6. „ *Vianul* ot tam.
7. „ *Piscul* ot tam.
8. „ *Răbeștii* ot tam.
9. „ *Tomșani* ot sud. Vîlcea.
10. „ *Plesnița* ot sud. Mehedinți.
11. „ în *Lipov*, în *Răsipiți*, în *Ulciori* nealeasă, ot tam.
12. „ în *Corbeni*, și o moară.

Se adaoge *6 vii* în diferite locuri, *70 sălașe de țigani* și *vite*, adică: *9 boi, 2 cai, iepe, 86 oi, 37 rîmători, 124 stupi, 2 măgari la oi.*

Arginturile mănăstirei:

o cruce ferecată cu argint și cu 6 pietre,

o cădelniță de argint poleită,

o evangelie sîrbească cu blănile de argint și poleită,

o cupă de argint veche, fără scaun,

două pahare de argint, unul poleit,

o tipsie mare de argint de sfeștanie,

cinci candele de argint, una stricată,

un potir și un discos și o zvezdă, toate de argint și poleite,

două liturgii de argint pentru sînta comunicătură.

Urmează *odăjdiele*, în număr de 10 *sfite*, 3 *stihare* și 2 *epitrafire*, descrise anume fiecare.

Odoarele sîntei mănăstiri:

sînta mînă a S-tului Nicolaie ferecată cu aur și cu grăunțe de mărgăritari și cu doi galbeni de ... și cinci pietre verzi,

un ghiordan de mărgăritari cu 10 smaragduri și cu 2 bășicuți de aur,

un ghiordan de mărgăritar mărunt și cu beșicuți de fir,

un șir de mărgăritari cu 3 galbeni,

două basmale cu care se înfășură sînta mînă.

Vin apoi *cărţile bisericeşti*, tipărite româneşte, greceşte şi sîrbeşte, în număr de 17 bucăţi, apoi *arămurile* şi în fine *bucatele ce s-au strîns cu plugul mănăstirei şi din dejma de pe moşii*, precum şi *cheltuielile acelui an*.

5. TABELA GENEALOGICĂ A FAMILIEI BUZEŞTILOR, ÎNTOCMITĂ CU AJUTORUL MONUMENTELOR ACESTEI FAMILII ŞI AL UNOR DOCUMENTE VECHI

N.B. În starea cunoştinţelor noastre asupra familiei Buzeştilor şi ţinînd seamă de lipsa oricăror noţiuni precise de genealogie păstrate din vechime; apoi judecînd încă cît este de anevoioasă restituirea filiaţiunilor în epoce cînd numele de familie arareori se înscria pe documente şi era în perpetuă fluctuaţiune, iară numele de botez se alătura singur pe lîngă un titlu de boierie, care şi acela se modifica adesea; căutînd a învinge, pre cît s-a putut, toate aceste anevoinţe, am întocmit următoarea tabelă, în care familia Buzeştilor ni se prezentă în trei epoce diferite ale istoriei noastre, fără ca să putem găsi pînă acum legătura genealogică între aceste trei stadiuri ale familiei.

Pe de altă parte mai sînt, chiar şi în grupa a treia, cea mai apropiată de noi şi mai bogată în sorginţi, multe nedomiriri; astfel încît facem rezervele noastre asupra deplinei exactităţi a arborelui genealogic, mai cu seamă în ramurile sale femeieşti şi colaterali.

TABELĂ GENEALOGICĂ A FAMILIEI BUZEŞTILOR

I-ul PERIOD

(Din Hrisovul Buzeştilor de la 1656, în cele privitoare la moşia Drăgoieştii)

— *De la anul 1488, sub domnia lui Vlad voievod, fiiul lui Vlad voievod.* — **(Duduceştii)**

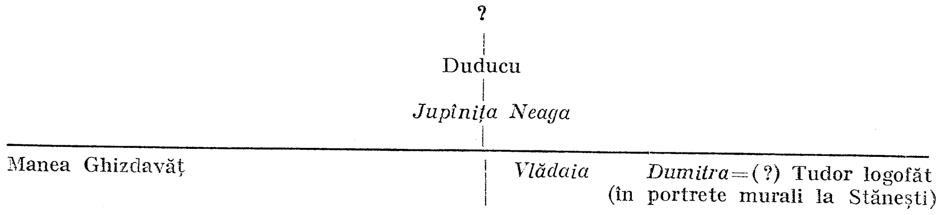
?
Duducu
Jupîniţa Neaga
Manea Ghizdavăţ
Vlădaia
Dumitra=(?) Tudor logofăt (în portrete murali la Stăneşti)

. . . .

⟨al⟩ II-lea PERIOD

(din inscripţiunile şi portretele murali şi hrisoavele STĂNEŞTILOR)

— de la 1527 .... **(Mogoşeşti)**

?

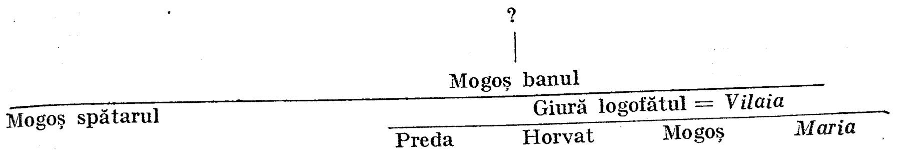
?
Mogoş banul
Mogoş spătarul
Giură logofătul = *Vilaia*
Preda
Horvat
Mogoş
Maria

. . . .

⟨al⟩ III-lea PERIOD

(din inscripţiuni, morminte şi portrete murali la CĂLUI, STĂNEŞTI, CEPTUROAIA şi STREJEŞTI, precum şi din felurite hrisoave şi documente vechi)

— *de la 1518 încoace* ..... **(Buzeşti)**

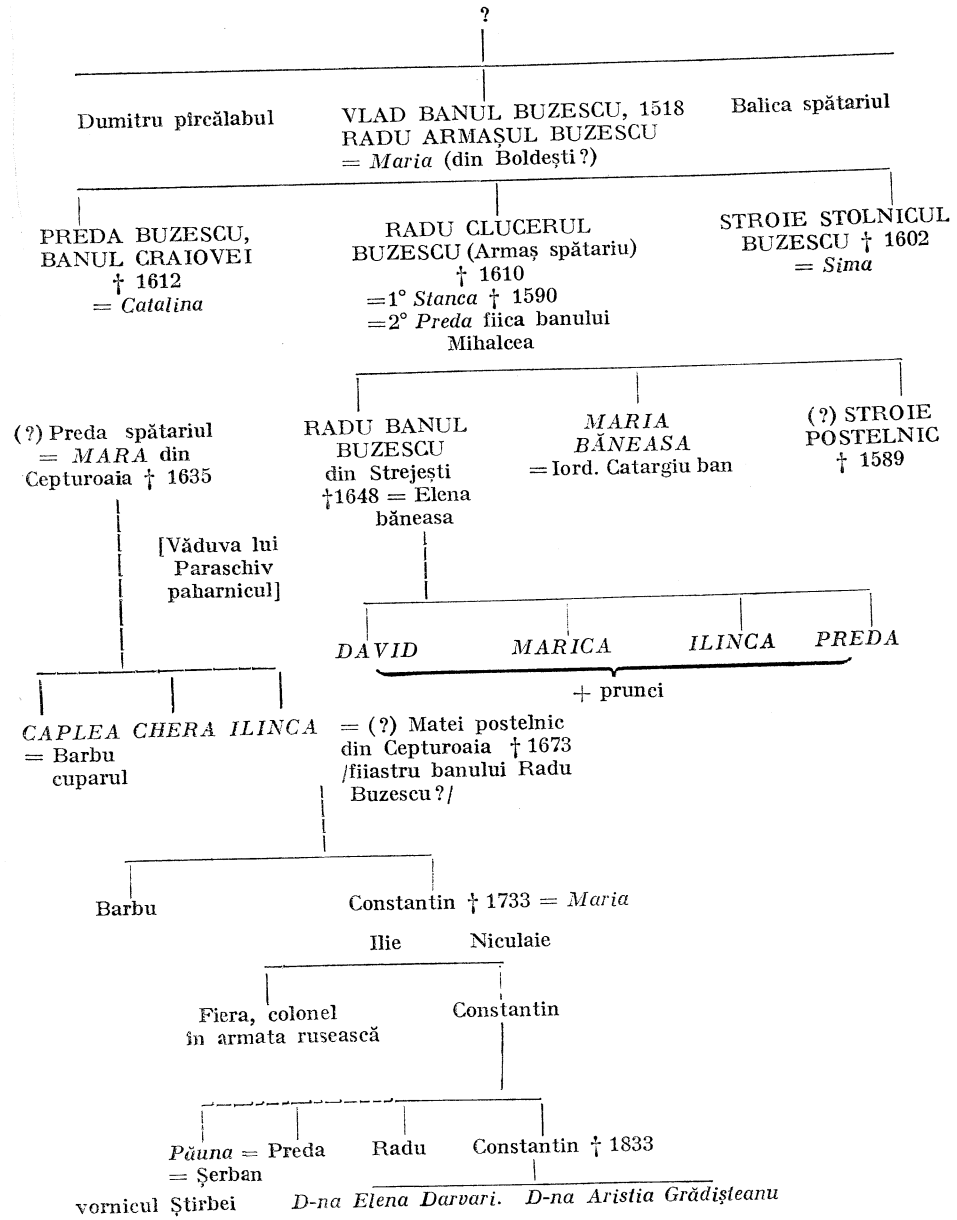
?
Dumitru pîrcălabul
VLAD BANUL BUZESCU, 1518
RADU ARMAŞUL BUZESCU
= *Maria* (din Boldeşti?)
Balica spătariul
PREDA BUZESCU, BANUL CRAIOVEI † 1612 = *Catalina*
RADU CLUCERUL BUZESCU (Armaş spătariu) † 1610 =1° *Stanca* † 1590 =2° *Preda* fiica banului Mihalcea
STROIE STOLNICUL BUZESCU † 1602 = *Sima*
(?) Preda spătariul = *MARA* din Cepturoaia † 1635
[Văduva lui Paraschiv paharnicul]
RADU BANUL BUZESCU din Strejeşti †1648 = Elena băneasa
MARIA BĂNEASA = Iord. Catargiu ban
(?) STROIE POSTELNIC † 1589
DAVID
MARICA
ILINCA
PREDA
+ prunci
CAPLEA = Barbu cuparul
CHERA
ILINCA = (?) Matei postelnic din Cepturoaia † 1673 /fiiastru banului Radu Buzescu?/
Barbu
Constantin † 1733 = *Maria*
Ilie
Niculaie
Fiera, colonel în armata rusească
Constantin
Păuna = Preda = Şerban vornicul Ştirbei
Radu
Constantin † 1833
D-na Elena Darvari.
D-na Aristia Grădişteanu

TABELĂ SINOPTICĂ
DESPRE AŞEZĂMINTELE ANTICE DIN JUDEŢUL ROMANAŢI

Comuna	Δ TUMULI (MĂGURE ŞI MOVILE) a) Denumirea	b) Dimensiuni Nălţ.	b) Dimensiuni Perimetru	c) Forma	d) Situaţiunea	≈ VALURI ŞI ŞANŢURI	▯ CETĂŢI	— CĂI ŞI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	□ SILIŞTE DE VECHI LOCUINŢE	♁ BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE	✝ CIMITIRE, MORMINTE, SARCOFAGE	Ω DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE: INSCRIPŢIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME ŞI ALTELE
Plasa Balta													
Ianea	Măgure în şir												
	Măgura *Jidova*	4 st.	7 st. în diametru	Con trunchiat	N.								
Grojdibodul	Măg. *Rusăneasca*	9 st.	42 st.	Vîrf ascuţit	0.(650 st.)		Şanţuri de cetate (?)			Gropi în pămînt			Inscripţiuni romane pe bronz: *tabulae honestae missionis*
	Măg. *Mare*	9 st.	42 st.	Vîrf rotund	O.								
	„ fără numire	1½ st.	12 st.	Vîrf rotund	V.								
	Măg. *Cazacilor* (vechime *Percinu*)	5 st.	45 st.	Vîrf rotund	V(150 st.) în cătunul Hotarul								
	Măg. *Ascuţita*	9 st.	45 st.	Vîrf rotund	N(350 st.)								
	Tîmpa	5 st.	29 st.	Vîrf rotund	id. între Grojdibod şi Hotaru								
Gura Padinei	Măgurele: *Ulsei, Goalelor, Cazacilor, Dragoi, Slanului, Nicolici*	...	...	... ...	O.								
	Măg.: *Voinii, Manea, Boldul-mare, Boldul-mic, Neicăi, Florilor, Strechea, Istrate*	...	...	... ...	N.								
	Trei măguri cu nume necunoscute	...	...	... ...	V.								
Vădastra	Măg. *Fetelor*	5 st.	225st. pătr. la baze	Vîrf de con trunchiat	S.V.		Cetatea *Sculieni* la V. formă pentagon. 1600 st. p. nălţ. 3 st. încungiurată cu un pîrîu larg de 3 st.						1 Într-o parte a cetăţei sînt vetre de locuinţe însemnate prin cărbuni şi cenuşe, unde se găsesc numai numeroase vase grosolane de pămînt, precum şi nenumărate unelte primitive de cremene şi alte pietre, de os şi de coarne; asemine şi oseminte de patrupede, scoici, melci etc. O singură daltă de aramă nativă. 2 În alt loc, rămăşiţe de cetate clădită cu cărămizi, unde se găsesc arme de metal, olărie mai perfectă şi monete romane de la Filipp Arabul.
	„ fără numire	6 st.	625st. pătr. id.	Vîrf rotund	în centrul comunei								
	Alte măgure de aceeaşi mărime												

COMUNA	△ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)					≈ VALURI ȘI ȘANȚURI	CETĂȚI	═ CĂI ȘI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	□ SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE ȘI SATE	♁ BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE	+▽ CIMITIRE, MORMINTE, SARCOFAGE	Ω DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIPȚIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME ȘI ALTELE
	a) Denumirea	b) Dimensiuni Nălț.	b) Dimensiuni Perimetru	c) Forma	d) Situațiunea								
Brestavățul							Cetate la 1700 st. spre N	Calea romană cu pietriș la 1500 st. spre O., mergînd de la Celei spre Recica.			Ruine de biserică	Oseminte de oameni la depărtare 150 st.	În cetate se găsesc : cărămizi, pietroaie și unelte
Amărăștii de Jos	Măg. *Săpată*	8 st.	50 st.	Vîrf. trunchiat						La N. siliș. *Amărăștii* 100 st. și siliș. *Bucinișul* 2500 stînjini La S. Siliș. *Piscului.* La O urme de satul *Polovinele* : întindere de 150 pogoane La O. depărtare 1400 stîn. o tabără numită *Bucinișul* de 200 pogoane			La siliștea *Amărăștii* : cărămizi de Antina, olărie, cioburi, scule de fier. La siliștea *Polovinele* : cărămizi de Antina, olărie, lespezi de piatră, sulițe, monete de argint și aramă.
	,, *Vișei*	15 st.	50 st.	Vîrf țuguiat									
	,, *cu viță*	12 st.	55 st.	Vîrf rotund									
	,, *Bășicuții*	5 st.	20 st.	Vîrf țuguiat									
Amărăștii de Sus	Măg. *Săpată*	20 st.	50 st.	Vîrf săpat	O.								
Ghizdăveștii	Mov. *Cornei*	1/2 st.	7 st.	Vîrf trunchiat	N. pe locul numit *Motea*								
Marotinul de Sus	Măg. *Gunoiul Batiștei*	3 st.	10 st.	Vîrf rotund	N.								
	,, *Turcului*	15 st.	60 st.	Vîrf rotund	V.								
	,, *Grindul*	8 st.	12 st.	Vîrf rotund	S.								
	,, *Tursanului*												
Apele V													Hîrburi de oale, monete vechi, pietre de rîșniță, glonțuri de pușcă în arină
Plasa Oltul de Jos													
Celei Gîrcovul	Măgurele : *Titirei, Verde, Ciolacului, Tîgăi*				N. Direcțiune de la O. spre V. în distanță de 40 st. V(500 st.)			Cetate la S. de formă rotundă, de 4 pogoane ; zidul de piatră și cărămidă ; mărimea cărămidei : lungim. 3 palme ; gros. 4 degete	La S. în Dunăre picioarele unui pod peste rîu. La N. calea romană cu pietriș			Sarcofage romane cu schelete și monete	Inscripțiune romană pe postamentul statuei lui Comod, urcioare, monete de argint și aramă, fragmente de statue și de clădiri cu piatră și cărămizi romane.
Izlaz	Măg. Țiganului						Cetate la N O (Mahalaua Racoviță) și N (idem Verdea) încunjurată cu 3 șanțuri de la O. spre V., în distanță de 2 st. între cele 2 de la S. 1 pogon ; între acestea și al 3-lea lung. 72 st. adîncime 2 palme					Sarcofage romane	Monete de aramă și argint, și vase de lut. Obiecte de metal, atribuite dacilor de d. Bolliac.

COMUNA	△ TUMULI (MĂGURE ŞI MOVILE)					≈ VALURI ŞI ŞANŢURI	CETĂŢI	= CĂI ŞI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	□ SILIŞTE DE VECHI LOCUINŢE ŞI SATE	♁ BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE	+▽ CIMITIRE, MORMINTE, SARCOFAGE	Ω DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIPŢIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME ŞI ALTELE
	a) Denumirea	b) Dimensiuni Nălţ.	Perimetru	c) Forma	d) Situaţiunea								
Tiia Mare							Două cetăţi la S.(400 st. preste Olt); largi de 70 st.						
Potlogeni	Măg. mare fără numire				V(700 st.)								
Rusăneştii	Măg. *Ienii*		43 st.	conică	la V. (1700 st.) de c. Rusăneştii de Jos							Schelete îngropate în movile	Inscripţiune romană pe stelea funerarie a lui *Aelius Valens*
	„ lui *Ion Ciobanul*	8 st.	40 st.	conică	la V. (1700 st.) de c. Jienii								
							Plasa	**Ocolul**					
Scărişoara	Măg. *cu cruce*	7 st.	30 st		S.V.			Cale romană cu cărămizi					La S. de măg. lui Gîrdu, lespezi de cărămizi (ale căiei romane desigur)
	Măg. *lui Gîrdu*	7 st.	30 st.		V.								
	„ *lui Stoian*	7 st.	30 st.		N.V.								
Gostavăţ								Calea romană					
Slăvenii							Cetate veche de pămînt în mijlocul comunei, cu şanţ întreit şi un turn pătrat.	Calea romană între cetate şi Olt					Cărămizi pătrate, fragmente de sculpturi, basoreliefe în marmore, provenind din templul subteran al zeului Mithra, unele cu inscripţiuni votive; monete romane.
Stoieneşti								Calea romană; lăţ. 5 st., nălţ. 1 1/2 palm.					
Fărcaşele	Măg. fără numire	4 st.	10 st.		la V. de comuna Fărcăşenii de Sus			Calea romană	La N. ruinele caselor lui Popa Stoica peste care s-au zidit altele noi	La N. de Fărcăşenii de Mijloc, în cîmpia *Scorii* urme de sat şi de tabără	Urme de biserică la N.		
	„ „ „	2 st.	7 st.										
	Măg. *Fărcăşanului*	3 st.	10 st.		La S. de Fărcăşenii de Mijloc								
Hotărani											Mănăst. clădită la 1588 de Mitrea Vornicul		
Fălcoi								Calea romană; lăţ. 8 metri nălţ. 1 m.					
Dobrosloveni								Calea romană					
Recica sau **Antina**	Mov. *lui Alesandru*	şi alte numeroase movile					**Ruinele aparente ale unei întinse cetăţi romane cu ziduri de piatră şi**	Căi romane cu diferite direcţiuni				Sarcofage cu schelete şi monete romane	În sarcofage, pe lîngă schelete sînt: vase, rămăşiţe de veştminte şi ornamente şi monete romane de la Antonini pînă la Sever.

COMUNA	△ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)					≈ VALURI ȘI ȘANȚURI	CETĂȚI	= CĂI ȘI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	□ SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE ȘI SATE	♁ BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE	+ ▽ CIMITIRE MORMINTE, SARCOFAGE	Ω DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE: INSCRIPȚIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME ȘI ALTELE
	a) Denumirea	b) Dimensiuni		c) Forma	d) Situațiunea								
		Nălț.	Perimetru										
Caracal							cărămidă cu urloaie de lut pentru apeducte, cuptoare pentru cărămidă etc. Cetate antică(?)						Altar votiv al *Nemesidei*: idem, *Iupiter tutator*; idem *Dianei Latoide*; stele funerare ⟨a⟩ *Claudiei Amba*, ⟨a⟩ lui *Antonius Nicanoris*. S-au găsit asemeni numeroase sculpturi fragmentate, pietre gravate, obiecte felurite de metal și monete romane în mare număr. La Caracal sau mai bine în vecinătăți s-au făcut însemnate aflări de monete romane: 1. 7000 bucăți denari de argint de la Constantin I pînă la Grațian. — 2. idem 3000 bucăți cam din aceleași epoce. La Caracal s-au adus multe obiecte antice din Recica.
Deveselul	două movile	6 st.	20 st.		S.					gropi, șanțuri și ruine în locul numit *Livadia boierească* sau și *Stupina*			Cărămizi, lung. de 2 palme, lăț. 2 palme; gros, 5 degete; urcioare, oale. străchini; la N. îmbrăcăminte de zea, de 2 palme, sabie de oțel, monete vechi ș.a.
	o movilă	6 st.	20 st.		N.								
Radomirul	Măg. dela *Stăncilă* numită și măg. dela *viile Hagiului*	2 st.	31 st.		S.								
	Măg. *Dolani*	2 st.	35 st.		N.								
	Măg. *Măiugului* (numită și măg. *Apărătoare*)	3 st.	40 st.	Forma piram. Vîrf trunchiat									
	Măg. *Dumbravei*	2 st.	30 st.	Vîrf țuguiat	O.						Ruine de o biserică veche la locul *Motea*; o cruce de piatră cu inscripțiune		Monete vechi și spărturi de oale
Dioști	Măg. *Dioștenilor*		41 st.	Vîrf trunchiat	N.								
	Măg. *Hîrca*		18 st.	idem	N.								
	Măg. *Bășicuța*		9 st.	idem	N.								
Căcăleți	,, *Turcului*	5 st.	27 st.	Vîrf trunchiat	S.					Urme de sat vechi	Urme de biserică veche		Arme vechi, oale vechi și olane de lut, la S.
	,, *Mare*	4 st.	24 st.		N.								
	,, *mică*	3 st.	18 st.										
	,, *Cornii*	4 st.	15 st.										
	,, *Barzei*	6 1/2 st.	34 st.										
	,, *Purcelei*	4 st.	17 st.										
Zănoaga	,, lui *Căpățînă*	3 st.	1.40 st.	Vîrf de 2 st.	O.								
	,, mare	4 st.	50 st.	Vîrf de 2 st.	V.								
	Măg. mare de asemenea mărime	la S. 48 st.			S.								

COMUNA	△ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)					≈ VALURI ȘI ȘANȚURI	CETĂȚI	═ CĂI ȘI PODURI	RUINE DE ZIDURI	□ SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE ȘI SATE	♁ BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE	+ ▽ CIMITIRE MORMINTE, SARCOFAGE	Ω DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE: INSCRIPȚIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME ȘI ALTELE
	a) Denumirea	b) Dimensiuni Nălț.	b) Dimensiuni Perimetru	c) Forma	d) Situațiunea								
Viișoara	Măgură (fără numire)	la mij. 44 st. la O. 34 st.	480 st.	Formă ovale	în centrul comunei	Brazda lui Novac, lărg. 2 st. nălț. 1 st.							
Plasa Oltul de Sus													
Șopîrlița	Mai multe măgure	3 st.	11.12 st.	Vîrf ascuțit	N.	Brazda lui Novac la N. lărg. 4 st. adînc. 3 st. pămîntul scos spre S		Calea romană de la S. spre N. lărg. 4 st.	Ruine de ziduri în locul numit *Ciutăria*: case⟨le⟩ lui Ghinea Vistierul	O groapă mare numită *Gaura Șopîrlei*	O biserică ruinată la V. în locul *Zăpodia* lărg. 6 st. grosimea zidului 1 st.		O comoară cu obiecte prețioase: inele, brățări, talere, boabe de mărgăritar. etc.
Dobrunul						Brazda lui Novac prin mijlocul comunei			Ruine de ziduri				
Osica de Sus						Brazda lui Novac la N. lărg. 1 1/2 stîn., nălț. 2 1/2 stîn. pămîntul scos spre S.		Calea romană				Oseminte în tronuri, la adîncime de 7 palme în dealul despre N. și la marginea calei romane.	
Brâncovenii						Brazda lui Novac la S. lărg. 1 1/2 stîn. nălț. pămîntului scos 1 st.		Calea romană la V.	La O. ruinele caselor familiei brîncovenești supraf. 3 pogoane un zid: lung. 19 st. nălț. 1 1/2 st.		Biserica satului (1685) la O. mănăstirea *Brîncovenii* (cu două biserici (1632 ⟨și⟩ 1700)	Morminte ale familiei Brîncoven. în mănăstire	Inscripțiuni și portrete ale familiei brîncovenești în bisericile mănăstirei și satului
Ienușeștii și Piatra								Calea romană	La O. ruine de ziduri de piatră și cărămidă nălț. 1 st., gros. 1/2 st.; cuprinsul 100 metri pătrați. Mărimea cărămidei: lung. 2 palme 5 degete; lăț. 1 palm. 5 deg., gros. 5 deg.				

COMUNA	△ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)					≋ VALURI ȘI ȘANȚURI	CETĂȚI	═ CĂI ȘI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	□ SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE ȘI SATE	♁ BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI EXISTENE SAU RUINATE	✝ CIMITIRE ▽ MORMINTE, SARCOFAGE	Ω DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIPȚIUNI, NETE, OLĂRIE, ARME ȘI ALTELE
	a) Denumirea	b) Dimensiuni Nălț.	b) Dimensiuni Perimetru	c) Forma	d) Situațiunea								
Slătioara **Dranovăț** **Străjeștii**	O măgură	1 1/2 st.	30 st.		O.			Calea romană			Două biserici înființate de familia Buzeștii (1733 și 1818)		O piatră mormintală a lui Constantin Buzescu cu o inscripțiune de la 1833
Plasa Oltețul													
Cîrloganii											La S.V. (2000 metri) o biserică veche, lung. 9 m. lăț. 4 m		
Știrbei (numită în vechime **Ciuturoaia** sau **Cepturoaia**), **Căluiul**									Case vechi ale familiei Buzeștilor		O biserică veche (1597) clădită de Buzești Mănăstire, înființată de familia Buzeștilor (1590) depărtată de com. de 2 chil.	Morminte ale familiei Buzeștilor	Lîngă biserică se află o subterană în care se zice că se află diferite obiecte prețioase. Inscripțiuni și portrete ale familiei Buzeștilor
Gropșanii										La S.O. în valea bisericei urmele unui sat	La S.O. (1000 m.) urme de o mică biserică		
Popinzăleștii							Brazda lui Novac la O.(300 st. venind despre Craiova)				Schitul Popînzăleștii, la O. (300 st.)		

ÎMPĂRATUL TRAIAN DUPĂ MONUMENTE ARCHEOLOGICE

Domnilor,

După un răstimp de aproape nouă ani, cată să mărturisesc că nu fără de oarecare emoțiune mă revăz pe această catedră. Ca s-o părăsesc pentru un așa de lung timp, am fost îndemnat, mai întîi, la 1879, prin starea sănătății mele, atunci foarte zdruncinată, și, apoi, prin unele ocupațiuni științifice, de a căror întrerupțiune momentană și cu totul involuntară aștept să mă compenseze numai interesul studiilor ce chiar astă seară v-a atras pe dumneavoastră, în număr așa de mare, în jurul meu.

Nu-mi fac, domnilor, iluziuni deșarte, nici asupra științei mele, nici mai ales asupra talentului meu de expunere și de vorbire—sau, mai drept, — de *cetire.*

Dar îmi zic că subiectul, pe care mi-am propus a-l trata într-un șir de prelegeri săptămînale de seară, are pentru tot românul neînstrunatele ademeniri ale unei restituiri a *momentului istoric* în care s-a născut naționalitatea noastră.

Ceea ce voiesc a face — vorbindu-vă despre Traian și despre monumentele prin care se destăinuiesc și se învie mărețele fapte ale întemeietorului coloniei romane din Dacia — este, ca să zic așa, ca și o cercetare a originilor noastre, o descriere cît se va putea mai amănunțită a leagănului în care s-a ivit și s-a adăpostit pruncia gintei romane de la Dunăre.

Aș fi foarte fericit, domnilor, dacă încercarea ce mă încumătez a face ar putea totdeodată — împrospătînd și întărind în sufletele dumneavoastră neclătita cuvioșie cu care se cade pururea să ne închinăm la trunchiul latin, de unde noi, românii, am vlăstărit — , ar putea, zic, să lumineze instituțiunile, uzurile, artele, industriile și, în sfîrșit, toată viața socială și culturală a Europei, în acea epocă memorabilă cînd geniul roman ajunse, într-însa, a predomni fără de margini.

Astfel, cred că voi îndeplini cu cea mai strictă rigoare îndatoririle catedrei ce-mi este încredințată.

În prima lecțiune a cursului cu care, încă de la 1874, mi s-a decernat onoarea de a inaugura studiele archeologice în facultatea noastră din București, am espus în ce chip înțeleg eu a se preda la noi, mai cu folos, aceste studii : am spus că archeologia ,,pășește totdeauna alături cu istoria ; ea singură o lămurește, o explică, îi dă colori și suflet, o învie, o împlinește.'' Am mai spus că în calitatea ei de ,,istorie a culturei popoarelor din trecut, și anume, ca espunere a credințelor, așezămintelor și obiceiurilor vechimii, archeologia este sor-gemenă cu istoria pragmatică sau politică.''

Tot acolo m-am încercat a stabili o clasificațiune a materiilor archeologice, împărțindu-le în două mari secțiuni : una privitoare la *etica socială*, adică ocupîndu-se de religiune, de constituțiunea politică, de legiuirile și de obiceiurile publice și private ale popoarelor antice ; cealaltă, cuprinzînd, într-un cerc foarte larg de cercetări *estetice*, studiul frumoaselor arte, industriilor de tot felul, precum sînt monumentele arhitectonice și cele sculpturale, picturile cu mozaicele, cu smalturile și cu sticlăria, pietrele gravate și apoi monetele, inscripțiunile, vasele, armele și uneltele de tot soiul.

În cîteva cuvinte, acestea toate constituiesc materialul variat pe care archeologul poate sau să-l cuprindă pe d-întreg în studiile sale, sau să-l despice pînă la infinit alegîndu-și dintr-însul o ramură specială de analizat.

Mai deunăzi, răsfoind din întîmplare legiuirea școalelor noastre românești din vechiul Regulament Organic de la 1834, am constatat — cu oarecare plăcere, mărturisesc, — că bătrînii noștri încă de mult pusese gînd să introducă asemenea studii în școalele noastre. Ei n-au făcut-o, dar care e guvernul care face tot ce promite și tot ce trebuie să facă pentru școale ?

Permiteți-mi, domnilor, fiindcă aci avem dreptul să vorbim de toate cele vechi, să vă citesc cele cîteva rînduri din Regulamentul Organic pe care, abia acum, după o jumătate de secol, îmi revine mie plăcuta onoare de a le pune în lucrare.

,,§ 83. Archiologhia se va învăța ca un supliment la cursul de literatură greacă și latinească și de istorie veche.

Istoria coprinde interesurile publice și întîmplările cele mai vrednice de aducere aminte, iar archiologhia tălmăcește aceste interesuri și întîmplări ; pătrunde în toate amănuntele vieței din lăuntru, arată obiceiurile, țeremoniile politicești și bisericești, descrie monumenturile, meșteșugurile, felul îmbrăcămintelor, sărbătorilor, jocurilor publice și altele. Profesorul va arăta, mai întîi, antichitățile Egiptului și ale altor neamuri din Asia. După aceea, va trece la antichitățile grecilor și ale romanilor la care se va opri mai multă vreme.''

Se vede, domnilor, că instinctul bătrînesc m-a împins a urma — fără știrea mea — povețile părintești. Acum nouă și zece ani am vorbit predecesorilor domniei voastre de pe atunci despre *Antichitățile Egiptului și altor neamuri din Asia*. Dar, curînd după aceea, m-am simțit nevoit să las urmarea prelegerilor mele tînărului meu coleg și mult instruitului și amabilului meu suplinitor, d. Grigorie Tocilescu, care, sînt încredințat că, cu o deplină erudițiune și cu o metodă negreșit mai analitică decît aceea către care eu sînt înclinat, v-a espus chiar și domniei voastre, o bună parte din antichitățile grecilor și ale romanilor.

Pentru îndeplinirea acestor conștiințioase sarcine ce dumnealui a binevoit a lua asupră-și, eu simt acum o plăcută datorie de a-i mulțumi chiar dinaintea domniei voastre.

Totuși, cugetînd că dumnealui nu va fi secat tot izvorul cunoștințelor ce avem despre antichitățile grecilor și romanilor, iar, mai cu seamă, fiindcă chiar programa Regulamentului Organic, la care îmi place să mă refer, prescrie ca asupra acelor ,,antichități ale grecilor și ale romanilor profesorul se va opri mai multă vreme'', eu, domnilor, m-am gîndit a despica cursul meu în două serii de lecțiuni paralele. Într-unele voi expune o materie specială și adică : *Mitologia și instituțiunile religioase la greci și apoi la romani* ; în celelalte prelegeri ce vor urma cuvîntării introductive ce am onoare a vă o rosti acum, vorba ne va fi despre *Traian şi despre toate acele monumente care se repoartă la istoria persoanei şi a epocei*, ce prin geniul său, a strălucit aşa de tare în analele omenirii.

Două cauze m-au îndemnat a alege acest subiect ca temă a unui curs de antichităţi şi de archeologie.

Pe cea dintîi am şi anunţat-o. Am voit ca, deoarece mă simt acum şi redus de a părăsi studiile mele asupra *Tezaurului de la Pietroasa* şi de a întrerupe, pentru un timp oarecare, publicaţiunea operei ce escluziv m-a ocupat de mai mulţi ani, am voit, zic, să atac o materie care, prin interesul ei patriotic, să mă poată mîngîia de zdruncinarea încercată în studiile mele predilecte şi îndelungate.

Şi într-adevăr, ce poate fi pentru noi mai atrăgător, mai interesant, mai învietor, decît a pătrunde cu cercetările anticare pînă la obîrşia neamului românesc; decît a reaminti, cu dovezi plastice ale timpurilor arhaice, cum că noi, românii, am căpătat fiinţa noastră în lume, în momentul chiar cînd marele Traian a pus Rinul şi Dunărea ca hotar al imperiului latin, în contra barbarilor Germaniei şi a azvîrlit dincolo de apele Danastrului pe incultii daci, sarmaţi, iaşici şi alte neamuri sălbatice menite a peri.

Acela este, fără îndoială, în istoria antică, momentul cel mai glorios al *romanităţii*. Concuistele extraitalice, începute de Scipioni şi de Flaminii, lărgite cu îndrăzneală de Iuliu Cezar, ajung, tocmai sub Traian, la al lor apogeu. Din Ispania, din Galia şi din Germania, pe care el cu zăbale de fier le înfrînă, braţul învingător al lui Traian se întinde repede dincolo de Dunăre, dincolo de Eufrat, dincolo de Tigru. „De aş fi mai tînăr”, zicea, cîtva timp înaintea morţii sale, Traian, ajuns în vîrsta de vreo şasezecişicinci de ani, „de aş fi mai tînăr, aş întinde puterea romanilor dincolo de unde a întins-o Alexandru cel Mare pe a sa, trecînd de Indii.”

Nici unul din împăraţii Romei n-a străbătut victorios aşa multe şi aşa depărtate locuri; nici unul — ceea ce ne pasă nouă şi mai mult aci — nici unul n-a lăsat, pretutindeni unde a fost, urme mai temeinice de instituţiuni folositoare, de monumente mărețe. Şi — lucru minunat! — ca un bold etern, ce trebuie să ne împingă pe noi, românii, mai ales spre studiul archeologiei din acea epocă — cel mai de frunte din aceste monumente şi cel mai întreg păstrat pînă în ziua de astăzi este chiar acela care ne pune sub ochi istoria noastră naţională, luată *ab ovo*.

Mai este oare trebuinţă de a-l numi cînd toţi v-aţi şi repurtat gîndul către *Columna dacică* din Roma clădită de divul Traian? Acea columnă singură ne spune astăzi, fără cuvinte, istoria cuceririi Daciei de către romani, istorie pe care au povestit-o mulţi scriitori eleni şi latini în opere, din nenorocire, toate perdute pentru noi.

Această nenorocire nu se referă însă în mod particular numai la războaiele lui Traian cu dacii. Tot ce s-a scris în antichitate despre acest împărat a perit în cataclismul literaturilor antice. Abia pe ici, pe colea, aflăm cîteva fragmente în care se menţionează în puţine şi scurte fraze despre cele mai mari ale lui fapte.

Dar, ca o compensaţie providenţială, însemnate rămăşiţe ale monumentelor pretutindeni înălţate de dînsul, nenumărate monete, bătute sub domnia lui, inscripţiuni lapidare răspîndite de dînsul şi de contimporanii săi preste tot întinsul lui imperiu, ba chiar şi obiecte preţioase sau vulgare, de lux şi de uz, rămase din timpul lui, pe locurile unde a trecut

el şi legiunile sale, toate aceste elemente archeologice au venit să complinească lipsurile istoriei scrise.

Archeologia, ştiinţa ajutătoare a istoriei, s-a arătat către Traian, neobositul clăditor de trainice monumente, mai recunoscătoare decît *Fastele* istorice, în care totuşi i se cădea lui să ocupe un loc mai cu vază decît oricare altul dintre împăraţii Romei.

Pe dînsul, carele deschide acea eră, aproape seculară, ce s-a numit *vîrsta de aur* a omenirii, pe dînsul, de la care rămăsese datina a se face fiecărui împărat, cînd se urca pe tron, urarea ca să fie „mai fericit decît August şi mai bun decît Traian”, pe dînsul l-a nedreptăţit istoria şi mai, mai că ea l-ar fi lăsat în prada uitării. Nu doară că s-ar adeveri prin acest fapt întîmplător zicătoarea ce pretinde că *fericite sînt acele popoare care n-au istorie*?

Cît despre noi, ne bucurăm foarte că archeologia ne a ajutat a scăpa de o aşa tristă fericire gloriosul nume al lui Traian. Şi într-adevăr, dacă în privinţa lui istoria tace sau abia îngînă în prescurtare cîteva din faptele sale, am putea zice că, de fiecare din acele fapte, precum şi pentru altele multe trecute cu vederea de abreviatorii istoriei lui Traian, numeroase monumente plastice ale antichităţii vin a împlini seceta de documente scrise.

Prin clădiri arhitectonice, precum arcuri de triumf şi columne, apeducte, căi şi poduri, ruine de temple şi de diferite edificii; prin tabele de bronz şi lespezi epigrafice; prin statue, busturi şi camee; prin splendide şi nenumărate monete sau specimine de numismatică, ba chiar şi prin fragmente de cărămizi şi de olărie, prin mozaice, prin arme, prin vase, prin giuvaieruri şi prin unelte de tot felul, descoperirile archeologice au completat şi completează încă adesea noţiunile istorice ce ne sînt abia schiţate sau ne lipsesc cu totul asupra faptelor şi asupra vieţei sociale şi artistice din timpul lui Traian.

Iată chiar a doua cauză, domnilor, care m-a condus la ideea de a espune şi de a rezuma, în această serie de prelegeri, cunoştinţele anticare referitoare la persoana şi la epoca lui Traian.

Cred că cu greu aş fi putut afla o materie care să dovedească mai bine foloasele capitale ale archeologiei şi să atingă, totdeodată, mai cu tărie coardele simţitoare ale inteligenţei şi ale inimilor româneşti.

De voi şti să lămuresc cu preciziune tot contingentul precumpănitor ce archeologia ne aduce în istoria gloriosului fundator al coloniei latine de la Dunăre; de voi reuşi a aduna tot ceea ce originile noastre naţionale au cîştigat numai din ştiinţa archeologiei, apoi sînt încredinţat că voi izbuti totdeodată a vă face să iubiţi această ştiinţă şi să căutaţi înşivă a vă instrui într-însa, mai mult decît cu noţiunile ce v-aş putea da eu într-un curs, mărginit din toate privinţele.

Dar, încă de la început, cată să vă împărtăşesc şi d-voastre, domnilor, o convicţiune de la care niciodată nu m-am abătut: este aceea că, din prelegerile unui curs, oricît de sistematic şi de amănunţit ar fi el, auditorii nu învaţă tot ceea ce trebuie să ştie ca să devină adevăraţi oameni de ştiinţă. Principala datorie a unui profesor este, după a mea părere, de a insufla ascultătorilor săi gustul şi dorinţa de a studia mai departe, este de a-i îndrepta pe calea studielor serioase, de a deştepta într-înşii idei pe care tot ei să se deprindă a le dezvolta după metoadele ştiinţifice ce le vor fi indicate.

Cel ce, chiar şi la şcoală, nu-şi va căpăta altă ştiinţă decît ceea ce iese, în clasă, din gura profesorului, şi nimic mai mult, nimic prin citiri şi prin meditaţiuni personale, acela va rămînea totdeauna mai prejos decît profesorul său. Şi, cugetînd mai ales la mine, domnilor, aş dori din tot sufletul ca dintre d-voastre, aceştia care binevoiţi a mă asculta, să iasă bărbaţi ce au să ilustreze ştiinţa românească cu descoperiri şi opere mult mai însemnate decît cele ce a putut face generaţiunea noastră.

Într-această speranţă stă mai cu seamă mîndria mea, cînd viu aci a vă spune puţinul ce ştiu, cu gînd că răpede mă vor întrece cei ce vor fi dobîndit, din modestele mele cuvinte, dorinţa şi putinţa de a învăţa mai multe şi de a le şti toate mai bine decît mine.

Dar nu voiesc, domnilor, să închei consideraţiunile generale ce dau materie la această a noastră primă întrunire, fără de a intra în subiectul nostru, cel puţin printr-o răpede schiţare a diferitelor speţii de cercetări asupra cărora ne vom purta succesiv luarea aminte.

O ochire atentivă asupra persoanei fizice şi morale a împăratului ni se impune mai nainte de toate. În jurul lui vom găsi şi membrii puţin numeroşi ai familiei imperiale. Monumentele plastice care reprezentă atît pe ilustrul domnitor cît şi pe ai săi ne vor da ocaziune de a supune analizei critice atît unele cestiuni de arte cît şi felurite amănunte ale obiceiurilor romane din acea epocă.

Apoi, urmînd aceeaşi metodă, adică procedînd de la obiectele reale, văzute şi pipăite, ce au străbătut secolii şi au ajuns pînă la noi, şi reculegînd dintr-însele noţiuni precise asupra faptelor săvîrşite şi asupra ideilor domnitoare pe acele timpuri, vom afla chiar într-însele prilej şi înlesnire de a coordona principalele puncte de care avem să ne atingem în decursul studiilor noastre.

Desigur, n-am să vă povestesc aci istoria lui Traian, pe care d-voastre o ştiţi încă de pe băncile gimnaziului. Nu vă voi înşira dar, pur şi simplu, datele principale ale vieţei lui; dar vă voi arăta, poate, cum aceste date sînt mai adeseori procurate şi alteori numai controlate şi rectificate prin monumente epigrafice şi numismatice.

Nu voi intra nici în amănuntele războaielor ce împăratul purtă, totdeauna cu mare pricepere, cu nepregetată tărie şi cu deplin succes în Germania, în Dacia, în Spania şi în diferite părţi ale Asiei; dar vom examina împreună în ce mod şi cu cîtă dibăcie artistică o mare parte din acele războaie, şi mai ales cele care pe noi ne interesează mai mult, ni se destăinuiesc prin sculpturi monumentale, prin inscripţiuni legendare, funerare sau comemorative şi, în fine, prin figurile şi legendele de pre monete.

Vom avea şi fericirea de a constata cum, tot prin rămăşiţe ale anticei epigrafii romane, ni se confirmă şi se dezvoltă fiinţa unor instituţiuni de căpetenie, civile şi chiar religioase, cu care Traian a fericit pe supuşii săi.

Vom studia caracterul impunător ce unele arte de prima ordine, şi mai ales arhitectura şi sculptura, au dobîndit pe timpul acestui împărat şi vom descrie principalele monumente, încă în fiinţă sau mai cu totul risipite, pe care el le-a răspîndit cu o minunată profuziune nu numai în Roma, nu numai în Italia, dar şi în cele mai depărtate ţinuturi ale întinsei sale împărăţii: sînt cetăţi fundate pe malurile Rinului şi în pădurile Germaniei, pe ţărmurile Dunării şi pe plaiurile Carpaţilor; sînt căi neperitoare aşternute în toate direcţiunile; sînt poduri de piatră aruncate pe rîurile cele mai mari ale Europei, ale Asiei centrale şi ale nordului Africei;

sînt porturi, apeduce, temple, biblioteci, altare şi monumente triumfale, din care cele mai multe poartă încă numele şi efigia nemuritorului împărat. În primii zece ani ai secolului al II-lea după Hristos, Traian a clădit prin aşa multe locuri şi aşa însemnate edificii, încît glumeaţa Roma, care, cu toată a ei gravitate şi supunere, nu se sfia să urzice pe ai ei stăpîni chiar şi pentru faptele lor de laudă, dăruise pe mult clăditoru-i împărat cu porecla de *herba parietaria*, iarba păreţilor.

Gluma prindea bine, căci mai nu era loc în Roma unde Traian să nu fi adus vreo îmbunătăţire monumentelor de utilitate sau podoabă publică.

Apoi, osebit de măreţele clădiri ce el înălţă în diferite părţi ale cetăţii, el întocmi complexul de edificii unic sub cer, *Singularem sub caelo structuram*, ce se cheamă Forul lui Traian şi în care se grupau cu o minunată simetrie arcul său de triumf şi statua sa ecvestră şi ambele sale bibliotece, greacă şi latină, şi Basilica şi Templul şi, în fine, neperitoarea sa *Columnă*.

Asupra tuturor acestora vom reveni cu osebită luare aminte.

Dar, după ce vom fi cercetat tot ce a ieşit măreţ şi durabil din mînile lui Traian, ne vom cerca încă a dibui, atît în zisele scriitorilor contimpurani cu dînsul, cît şi din rămăşiţe foarte mărunte, tot felul de producţiuni ale artelor secundare şi ale industriilor artistice ce înfloreau sub domnia lui. În acea epocă de supremă mărire a Romei n-a lipsit dintr-însa nici unul din gusturile sumptuase ale societăţilor bogate şi rafinate. Pictura mozaică, argintăriile, giuvaierurile, ba chiar şi muzica ne-au lăsat amintiri şi răsunete, mai adesea însă literare.

Şi pe acelea le vom culege, fără de a nesocoti nici măcar fărîmele de podoabe, de arme, de vase şi de mici unelte ce s-au aflat prin nişte depărtate staţiuni militare, unde legionarii romani ai lui Traian vieţuiau în contact, cînd prieteni, cînd duşmani, cu barbarii din centrul şi din orientul Europei.

Vedeţi, domnilor, numărul şi varietatea obiectelor de studiat este mare. Urmărindu-le pe rînd nu ne vor lipsi, timp îndelung, materiile de cercetat şi sper că fiecare din ele va atrage la sine un interes special şi mereu împrospătat.

Nu credeţi oare şi d-voastră ca mine că, de am fi intreprins să analizăm aci împreună aceleaşi materii archeologice, fără însă de a ne reporta pururea cu mintea la o anume epocă a istoriei, care are legitimul privilej de aţîţă în noi o deosebită, o afectuoasă curiozitate, nu gîndiţi d-voastră că aţi privi cu ochi mai nepăsători şi aţi asculta cu auzul mai distras descripţiunile şi imaginile ce mă voi sili să rechem şi să reconstituiesc dinaintea d-voastre, spre a explica viaţa, traiul şi faptele lui Traian şi ale oamenilor de pe timpul său?

Mai repeţesc încă o dată, ca nu cumva să mi se facă imputare că depăşesc atribuţiunile catedrei mele, auxiliară a studiului istoric, călcînd întru acesta, mai repeţesc că nu din *povestiri istorice* avem să culegem acele noţiuni.

Dar fiindcă s-au perdut pentru noi toate operele istoriografice, cele mai dezvoltate, asupra epocei lui Traian, şi adică biografia acestui împărat scrisă de *Suetoniu*, contimpuranul său, scrierile lui *Marius Maximus*, lui *Fabius Marcellinus*, lui *Aurelius Victor*, lui *Statius Valens*, lui *Iulius Cordus* şi chiar acea porţiune din *Dione Cassiu* din care ne a rămas numai un slab breviar lucrat de *Xifilin*, autor bizantin din al XI-lea secol; fiindcă sîntem reduşi numai, osebit de acel breviar şi de altul compus de

Eutropiu, la cîteva fragmente din *Aurelius Victor*, din *Paul Orosiu*, din *Cronica S-tului Ieronim* și, în sfîrșit, la *Panegiricul*, mai mult declamatoriu decît coprinzător de fapte, al lui *Pliniu cel Tînăr*, a cărui corespondență este, poate, într-acest caz, cu mult mai importantă; fiindcă, osebit de acești prozatori antici nu mai avem alte izvoare pentru istoria lui Traian și a timpului său decît aluziuni mai mult sau mai puțin directe, răspîndite prin felurite scrieri, iar mai ales în poeții care au trăit deodată cu dînsul, și anume în asprul satiric *Iuvenal* și în desfrînatul epigramatist *Martial*; fiindcă — în mai puține cuvinte — marele împărat Traian, cel mai mărinimos domnitor al întregei ginte latine și cel mai ager înfrîngător și mai aprig înfrînător al inimicilor seculari ce pururea au rîvnit și rîvnesc la dînsa, fiindcă Traian nu mai are astăzi partea ce i se cade în istorie, Archeologia poate, cu tot dreptul, să înalțe glasul, reclamînd pentru sine meritul de a-i fi păstrat mai cu sfințenie amintirea și de a-l putea prezenta nouă și viitorimii sub mai vii, mai variate și mai precise colori.

Deci, conchidem zicînd că : al nostru, al *românilor*, este Traian, ca străbunul ce a răsădit aci, în țară la noi, lăstarele națiunii românești; și apoi încă, al nostru, al *archeologilor*, este Traian, căci prin știința noastră l-a cunoscut și-l vor cunoaște tot mai bine lumea actuală și cea viitoare.

Chiar de la întrunirea noastră următoare vom căuta a dovedi, cu probe netăgăduite, acest ultim adevăr.

Într-însa ne vom ocupa de restabilirea critică a cronologiei referitoare la viața și la acțiunile lui Traian; dar totdeodată vom cerceta cu scumpătate caracterele fizice ale fizionomiei marelui împărat și ale familiei sale, adecă a tatălui său, a soției sale, virtuoasa Plotina Pompeia, a mult iubitei sale surori, Marciana, a fiicei acesteia, Matidia, și a strănepoților lui Traian, împărăteasa Sabina, soția lui Adrian, și Matidia cea jună, ambele fiice ale primei Matidie. Aceste nobile femei, iar mai cu seamă cele trei dintîi, Plotina, Marciana și Matidia, au fost ca niște blînde ursitori care au vegheat asupra casnicei fericiri a acelui bun, drept, simplu dar energic bărbat, despre care poetul Martial, cu subtilitatea corupțiunii sale, a zis, nu fără de oarecare tăinuită ironie, că el n-a fost un domnitor, ci un general și cel mai drept dintre senatori.

Non est hic Dominus, sed imperator
Sed iustissimus omnium Senator.

Fiindcă am să vă vorbesc mai nainte de toate despre chipul lui Traian, aș fi dorit, domnilor, să vă pot procura mijlocul de a vedea cu ochii acest chip caracterizat prin trăsături în care o blîndeță ca și vulgară se află unită cu o minunată tărie.

Dar cum să facem ca să realizăm această dorință?

Dacă — precum aspirăm și cerem acum de mulți ani — am fi posedat chiar aci, pe piața acestui edificiu universitar, o reproducțiune în bronz a Columnei lui Traian cu statua lui deasupra, precum fusese odinioară la Roma, v-aș fi povățuit să vă suiți, prin scara-i întortocheată, pînă la vîrful ei și, acolo sus, să priviți mai deaproape chipul părintesc și placid al acelui urieș ce din înălțimea norilor ar domni și ar veghea peste toate țările coprinse de colonii lui.

Dar se vede că nu sîntem încă nici destul de bogați, nici mai ales destul de patrioți, ca să jertfim ceva mai puțin chiar de un milion, spre a înălța în capitala liberei Românii falnicul monument secular carele ne va aduce aminte, pe toată ziua, că nu sîntem — precum le place a zice unora — niște venetici de neamuri corcite, ci că sîntem fii ai Imperiului roman, aduși și împămînteniți aci de 1800 ani de către virtuosul și mărețul nostru patron și părinte, împăratul Traian.

Totuși, să spunem întreg adevărul. Stăpînirea, de altmintrelea foarte prevăzătoare, bine dispusă și darnică pentru tot ce privește archeologia, ne-a înlesnit cu mai puțină cheltuială un mijloc practic de-a satisface curiozitatea anticară ce voiam să deștept în d-voastră.

Pe mult mai ieftin decît un milion, adică cu un simplu bilet de bancă de douăzeci lei, puteți, domnilor, să vă mîngîiați de lipsa printre noi a columnei și a statuei lui Traian.

Priviți în zare foița de hîrtie monetară și veți găsi pe dînsa silueta foarte fin și corect stampată a întemeietorului patriei și naționalității noastre, pe care — lucru de mirat! — singură Banca Națională l-a luat, la noi, drept patron și garant al emisiunilor sale de hîrtie-monetă.

Oare gînditu-s-a cineva, adoptînd tocmai la bancă această efigie venerată, că Traian a fost acela carele a înființat în foarte multe cetăți ale Imperiului roman băncile zise *alimentare*, bănci al căror scop erau creșterea copiilor săraci, precum și înmulțirea poporațiunii în Italia?

Această folositoare și umanitară instituțiune va fi și dînsa — grație unor vestite tabele epigrafice — una din cestiunile de care ne vom ocupa într-una din zile și negreșit că ea nu este aceea pentru care Traian, tot așa de mare administrator ca și mare căpitan, și-a dobîndit mai puțină laudă în ochii omenirii. El, cu părintească dragoste și prevedere, se îngrijea ca nimic să nu lipsească pentru creșterea și dezvoltarea copiilor — cît de numeroși ar fi — ai cetățenilor supuși înțeleptei și blajinei sale cîrmuiri.

Vedeți dar, domnilor, că divul nostru Traian a fost chiar și protectorul plin de solicitudine al pruncilor și al tinerimii.

El a întrunit în sine toate gloriile, toate bunătățile.

Fie ca pururea — precum ziceau odinioară romanii către suveranii lor — să avem tot mereu domnitori „mai fericiți decît August și tot așa de buni ca Traian, bunul Traian!”

ICONOGRAFIA LUI TRAIAN
STATUE ȘI BUSTURI ANTICE

Ar fi să abuzăm de sărăcia limbei noastre, care exprimă prin același cuvînt și înălțimea calităților morale ale unui om și proporțiunile colosale ale trupului său, cînd am pretinde că, deoarece și superioritatea inteligenței și trupeșia firească dau cuiva dreptul de-a se zice *om mare*, am putea conchide din aceasta că omul mare ca inteligență trebuie să fie mare și la trup. Din întîmplare, acest caz s-a nimerit a fi adevărat pentru împăratul Traian; dar nu este tocmai drept a-l generaliza, deși, îndeobște, o ființă omenească măruntă și neplăcută la vedere nu este, în nici un caz, idealul mărirei morale; iar exemplele materiale abia dezmint această iluziune optică a publicului.

Pentru oamenii, mai ales, cari printre semenii lor ocupă o pozițiune din acelea ce-i silește a se expune foarte adesea la vederea celor pe cari îi conduc la fapte lăudate, pentru acei oameni înfățișarea arătoasă și predomnitoare este, putem zice, o calitate foarte mult prețuită. Acestea le-au zis în mai multe rînduri, în *Panegiricul* său, Pliniu cel Tînăr, vorbind despre înalta, măreața și blînda statură și figură ale lui Traian.

Tot Pliniu, făcînd aluziune la modestia ce dovedea împăratul în practicarea acelui uz al antichității greco-romane de-a reprezenta pretutindeni chipul bărbaților celor mai cu vază dintre dînșii, tot Pliniu adresează lui Traian următoarele cuvinte:

„S-au înălțat statue ale tale, dar numai de felul acelora ce, odinioară în Republică, se ridicau ca să amintească faptele mari ale unor simpli cetățeni. Statuele actualului nostru Cezar sînt de aceeași materie ca ale unor oameni de felul lui Brutu și lui Camil. Și cauza se explică în același mod: aceia au alungat cu izbîndă din Cetate pe regi și pe dușmani; acesta respinge și depărtează orice semne de regalitate și orice robie ce se naște dintr-însa; iar daca lui i s-a dat, printre noi, un tron de principe, aceasta s-a făcut ca să nu rămînă loc pentru vreun stăpîn.

Eu însă, văzînd înțelepciunea ta, Traiane, nu mă mir că tu desprețuiești sau nesocotești titlurile care trec și pier; căci tu știi că, pentru un domnitor, gloriile cele adevărate, cele eterne nu sînt decît onorile acelea pe care nu le bîntuie nici focul, nici bătrînețele, nici răutatea urmașilor. Într-adevăr, arcurile de triumf și statuele, altarele și chiar templele, acestea se dărîmă și se răsipesc în întuneric. Viitorimea le părăsește și chiar uneori le hulește. Dar acela care știe să-și biruie lăcomia, să-și stăpînească nețărmu⟨r⟩ita putere, să-și înfrîne sufletul, acela, cu timpul, din ce în ce mai mult înflorește și-și cîștigă pentru vecie laude nesilnicite.

Dealtminteri, îndată ce un om oarecare ajunge a deveni stăpînitor, oricum ar fi faima lui, bună sau rea, ea tot se păstrează în timpurile viitoare. Deci, un domnitor nu trebuie să cate numai a-și face faimă, ci trebuie să stăruiască ca să și-o facă bună. Iată pentru ce, nu prin chipuri și statue, dar prin virtuți și merite, trebuie el să și-o perpetueze. Prin urmare, să nu credem că înfățișarea și figura domnitorului se vădește și se păstrează mai bine în aur și în argint decît în iubirea oamenilor. Aceasta o dovedești cu prisos, tu, Traiane, ale cărui față plăcută și chip binevoitor stau pururea în graiul, în ochii și în sufletul tuturor cetățenilor”.

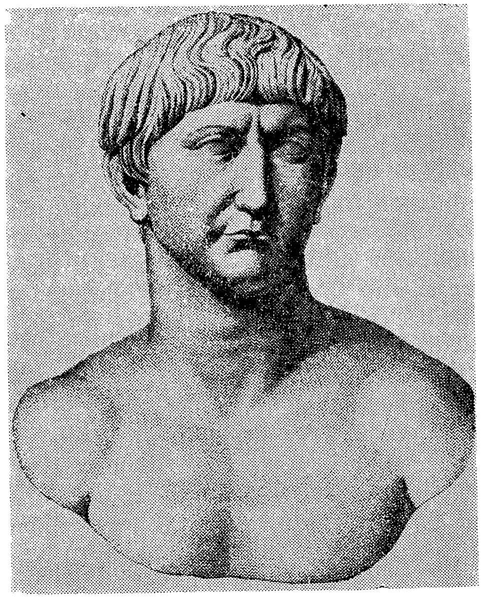

Aceste zise ale lui Pliniu par a fi întemeiate pe faptul că, la a sa înălțare ca împărat, Traian abia consimțise a i se așeza două statue ale lui în tinda templului lui Joie din Capitol și că acelea erau, nu daurite ca ale mai multora din Cezarii predecesorii lui, ci de simplu bronz ca ale bărbaților vestiți din vechile timpuri ale Republicei.

Statuele lui Traian din Capitol nu ni s-au păstrat; dar, în urma acelora, figura împăratului, cu sau fără de-a lui voie, s-a repețit în sute și mii de rînduri și sub nenumărate forme, astfel încît poate că nu este alt personaj din timpurile imperiale a cărui efigie să ne fi rămas pînă azi în mai numeroase și mai felurite exemplare.

Trebuie negreșit să socotim că acele efigii au fost poate însutit mai frecuente, preste toată întinderea imperiului, mai nainte ca dărăpănările epocelor de barbarie să fi bîntuit podoabele monumentale ale lumei romane. Deci, nu rămîne îndoială că cele cîteva sute de mari și mici portrete ale lui Traian, pe care azi încă le posedem, sînt rămășițe din alte tot atîtea mii de efigii, ce pe timpul domniei lui și chiar mult în urmă-i au fost fabricate spre amintirea marilor și glorioaselor lui fapte.

Analiștii vechi fac adesea mențiune despre portrete și statue de ale lui Traian. Ar fi de prisos a le aminti aci pe toate. Voi rememora numai că, în biografia împăratului Alexandru Sever de istoricul Lampridiu, se povestește că acest împărat se născu într-un templu din Fenicia, închinat lui Alexandru cel Mare, al cărui nume i se dete și lui; iar că, în același moment, o tabelă reprezentînd pe împăratul Traian, *tabula Traiani imperatoris*, ce era acățată în părete, căzu deasupra patului de naștere al lui Alexandru Sever. Acea tabelă sau tăbliță, probabil de lemn, era, fără îndoială, un portret în pictură; și negreșit nu era unicul existent, chiar că aproape o sută de ani în urma lui Traian. Dar, din acea serie de reprezentațiuni picturale nu ne-a rămas nimic alt decît faptul raportat în această anecdotă.

Sîntem mult mai bine împărtășiți întru ceea ce privește arta sculpturală, atît pe piatră cît și în metale. Avem într-adevăr un bun număr de statue întregi, în proporțiuni mai mult sau mai puțin colosale; avem busturi izolate în număr încă și mai mare; avem chiar mai multe chipuri ale împăratului sculptate în pietre prețioase; avem apoi figura lui Traian înfățișată foarte adesea în acțiunile și în pozițiunile cele mai felurite, pe basorelievurile monumentale ale multora din edificiile clădite de dînsul, chiar de n-am menționa aci decît columna lui cea dacică și arcurile sale triumfale din Roma, din Benevent și de aiurea; avem, în fine, cea mai bogată și mai variată colecțiune de monete în aur, în argint și în bronz, pe care nu numai că totdeauna figurează pe *avers* capul împăratului, dar în multe rînduri vedem figura lui întreagă participînd, pe *revers*, la deosebite scene comemorative sau apoteotice.

Dinaintea unei așa mari bogății, se înțelege lesne că oricine încearcă mari dificultăți spre a alege, dintr-un material atît de îmbelșugat, numai acele statue, busturi, basorelievuri, pietre gravate, medalii și monete care, fără de confuziune, pot fi descrise din vorbire, astfel încît, în lipsă de reproducțiuni plastice, să lase în minți ceva mai mult decît o stearpă și obositoare nomenclatură. Cătînd a ocoli și a nesocoti asemene piedici, grele de răzbătut, ne vom sili deocamdată aci să dăm oareșicare noțiuni asupra acelora din statuele lui Traian despre care am putut aduna lămuriri și amintiri mai clare. Totuși, după încredințarea ce ne dau mai toți istoricii moderni ai lui Traian, cată să declarăm de la început că mai nu există azi în Europa vreun muzeu de antichități sculpturale de întîia, ba chiar și de a doua ordine, care să nu conțină cel puțin o statuă veche de ale lui Traian. Chiar din aceasta se învederează — și o spun cu adîncă părere de rău — că muzeul nostru din București se află pe o treaptă cu totul inferioară subt acest punt de vedere. Într-însul statuele antice nu sînt reprezentate decît prin cîteva trunchiuri de piatră decapitate și ciopîrțite, din care nici unul nu ne iartă măcar a-l bănui că a înfățișat vreodinioară măreața statură a lui Traian. Trebuie dar, de voie, de nevoie, să ne repurtăm cu privirile către alte colecțiuni mai bogat înzestrate.

Întru ceea ce privește numai statuele întregi ale lui Traian, vom cita aci numai opt dintre ele, din care două se află azi în muzeul de antichități al Luvrului din Paris, alte două în muzeul regal Burbonic din Neapole, alte două în cîte unul din muzeele Romei și, în fine, cele două ultime, în colecțiuni din Veneția și din Londra.

Încă o dată repețim că această enumerare este departe de-a fi completă, dar cel puțin ea cuprinde bucățile principale, deși chiar între aceste opt bucăți se învederează deosebiri însemnătoare în proporțiuni, în stil, în epoce și în modurile de-a reprezenta persoana împăratului. Totuși, să notăm de îndată că ele sînt toate de marmoră și mai cu seamă de marmore care, prin grăuntele și coloritul lor, se învederează a proveni din cele mai prețioase stînci ale Greciei.

Sub raportul modului de-a înfățișa personajul, le putem împărți în trei grupe distincte, și adică două din ele (cea din Londra și una din muzeul de la Neapoli) sînt ceea ce se numește *statue de stil eroic*, adică reprezentînd trupul gol, astfel cum elenii aveau obicei să înfățișeze pe semizeii și pe eroii lor mitologici sau legendari. Una din statuele de la Roma, cea care din muzeul Pio-Clementin al Vaticanului a fost cîndva strămutată în Paris și care poate e cu nedrept atribuită lui Traian, ne arată un bărbat înfășurat în togă și șezînd jos, astfel încît ea n-ar putea fi decît *statua senatorială* a împăratului.

În fine, celelalte cinci sînt adevărate *statue imperiale*, *militare* sau *loricate*, în care Traian, în deplină armătură de general suprem, pare a comanda oștirilor, a împărăți, a ni se înfățișa ca un adevărat *Imperator* al armatelor romane.

Am vorbit mai sus despre uzul, tot așa de răspîndit la greci cît și la romani, de-a reprezenta prin statue, sau de metal, sau de piatră, pe bărbații lor de distincțiune, fie aceia poeți, filozofi, scriitori, artiști sau dregători și cetățeni de frunte, căpetenii ale oștirilor, ba uneori chiar numai oameni reputați prin fastul și bogățiile lor; dar mai cu seamă pe capii statului, regi și împărați. Nici femeile nu erau alungate de la asemenea onori.

Pe timpul nostru, de cînd s-a descoperit înlesnitoarele procederi ale fotografiei, fiteșicine, cu un preț foarte redus, își poate face într-o clipă de ochi *poza*. Dar acea *poză* nu este decît o foiță efemeră de hîrtie, de pe care chiar și razele soarelui pot șterge în scurtă vreme trăsurile abia tipărite ale modelului. Lucru răpede! lucru ieftin! Adevărată emblemă a pripitei și puțin temeinice viețuiri a omului, în societățile noastre moderne! Individele trec și se strecoară prin lumea de acum ca umbre discolore.

La noi în țară pare că și mai mult decît în alte locuri a luat avînt, în dauna artelor trainice, acest uz al efemerelor portrete fotografiate. Am văzut, aci ca nicăieri, imagini fotografice ale răposaților lipite de pietrele lor mormîntare. O bură de ploaie și chipul mortului se șterge și se prelinge desfigurat sub umede șiroaie. Oare și amintirea celor ce au fost piere din inima celor rămași tot așa de iute ca și imaginea lor de pre *impia poză* funerarie? Nu știu dacă cumva impietatea și zădărnicia acestui nou obicei dovedește la noi o scăpătare a respectului către cei morți. În orice caz, el ne face a bănui o tristă și umilitoare disproporțiune între două din cele mai înalte facultăți morale ale omenirei: cultul pietoaselor amintiri și nobilul simț al artelor.

Fără de-a mai insiste asupra acestui punt, stabilim că negreșit ar fi și mai cuviincios, și mai estetic de-a se procede la noi, cel puțin în privința răposaților, astfel cum făceau odinioară străbunii noștri din antichitatea greco-romană.

La dînșii portretele celor vii, ca și ale morților, aveau un minunat caracter de durabilitate. Arta sculpturală rivaliza, poate chiar precumpănindu-le, cu picturele pe tabele de lemn sau pe păreți.

Nu vorbesc despre țara noastră, unde abia de cîțiva ani avem unu, doi sculptori, nu fără de talent, cari lucrează pe ici, pe colea un bust de marmoră sau de bronz, dar încă și mai des de lut ori de ipsos. Însă chiar și în țările cele mai culte ale Europei apusane gustul și uzul sculpturei este azi încă departe de-a fi atins întinderea și dezvoltarea ce ele dobîndise în societatea antică. Se vede că în Grecia, și apoi chiar în Italia, nu numai că materialul de calitate superioară pentru săpătura în piatră se afla mai la îndemînă, dar poate că și plata lucrului de sculptură era mai potrivită cu mijloacele bănești ale tuturor. Ceea ce este însă și mai sigur e că, la eleni, avîntul artistic era cu mult mai energic decît în lumea de azi și că la romani hotărîrea stăruitoare de-a dura numai monumente mari și trainice preocupa mințile mult mai tare decît aceste idei frămîntă pe ale noastre.

Iată pentru ce, la greci și la romani, arta sculpturei a fost așa de răspîndită, a creat așa multe opere însemnate și a lăsat chiar și posterității așa multe urme vrednice de luare aminte și de studii. Din asemene aplicări este învederat că practica acestei arte a trebuit să fie foarte răzlățită. Atelierele de sculptură au fost pretutindeni foarte numeroase în antichitate. Ele erau populate nu numai cu artiști, născocitori de forme nouă, ci mai cu seamă cu lucrători mai mult sau mai puțin îndemînatici, cari se îndeletniceau mereu cu imitarea modelelor celor perfecte ale grupelor, statuelor, busturilor, basorelievurilor și gravurelor, executate la diferite epoce de artiști vestiți. Astfel se formase unele tipuri, care neîncetat serveau de modele imitatorilor din timpii posteriori.

Artiștii cei mari ai Eladei reprezentase în imagine faimoase pe zeii, pe semizeii, pe eroii mitologici și istorici ai țărilor. Apoi, cînd romanii ajunseră a diviniza pe ai lor împărați, sculptorii contimporani cu aceștia adoptară anticele tipuri zeiești și eroice spre a le însuși *divilor* și mai mult sau mai puțin eroicilor împărați ai Romii. Atunci formele trupești cele mult perfecte ale purei antichități clasice serviră pentru divinizarea unor personagie reale și trăsurile figurei cutărui sau cutărui împărat, bine cunoscut, fură așezate d-a dreptul pe trupuri ideale, pe boiuri tipice.

Astfel s-a întîmplat negreșit și cu statuele *de stil eroic* ale lui Traian. Nu putem zice că cele două statue eroice, care azi încă ne reprezentă pe acest împărat, au luat de model chiar structura lui corporală. În amîndouă distingem trupuri cu mult mai juvenile decît putea fi al bărbatului matur, cu al cărui cap ele sînt încununate.

Statua eroică a colecțiunei Londsdowne din Londra este cu mult superioară celei din muzeul Burbonic de la Neapoli. Ea înfățișează pe eroul pășind înainte cu mers răpede și semeț (fig. 2). Capul e ridicat în sus. De pe umărul stîng atîrnă o mantie sau hlamidă ce se înfășoară pe brațul aceleiași părți, tocmai dasupra mînei care este foarte puțin ridicată în lature. Din contra, brațul drept se înalță pînă la umăr cu mîna, unde se vede acea scurtă spadă a împăraților romani ce se chema *parazonium*. Statua de marmoră albă este înaltă de 5 picioare și 11 degete.

Cea din muzeul Burbonic provenită din vechea colecțiune Farnese (fig. 3) are și dînsa hlamida tot în același chip dispusă, dar brațul stîng stă mai apropiat de trup. Brațul drept atîrnă cu totul în jos. Tot trupul, mai greoi, mai nemlădiit, stă locului. Capul, ceva aplecat în jos, cată cu mai multă liniște drept în fața-i. Se simte că aci s-a adoptat un model de sculptură romană, cu mult mai puțin elegant în structura sa anatomică decît anticele tipuri elenice. Această statuă de marmoră din muntele Pentelic de lîngă Atena are o nălțime de 7 palme.

Fără îndoială, ambele aceste statue au fost lucrate după moartea lui Traian, atunci cînd el, pentru generațiunile urmașe, era o divinitate olimpică, adică un zeu curat, limpezit de orice slăbiciune, lipsit de orice imperfecțiune omenească. Deci, trupul lui este al unui zeu, în veci tînăr, sprinten, vioi și voinic ca Apolon, zeul luminei, zeul solar; chiar trăsurile figurei lui au recăpătat junețea nemuririi, deși nu s-a pierdut cu totul dintr-însele fizionomia lui Traian, caracterizată prin blîndețea și energia lui. Artistul a făcut un fel de restituire a chipului lui Traian, astfel cum el va fi fost pe cînd, în tinerețele lui, el secunda ca tribun al oastei pe părintele său în bătăliile din Siria și în cantonamentele din Spania. Nimeritu-va sculptorul a ne da pe Traian întocmai cum va fi fost el june? Aceasta va rămînea pururea la îndoială, deoarece de la Traian, fiiu al unui străin om de rînd în Roma, nu avem portrete juvenile, precum ni s-au păstrat de la Cezarii născuți și crescuți în jurul tronului. Ceea ce putem afirma este că, atît liniștita statuă eroică de la Neapoli, cît și figura de marmoră mai semeață și mai mișcătoare din Englitera, poartă pe al lor cap acele șuvițe de păr căzînd fără îngrijire pe frunte cari nu lipsesc niciodată din chipurile lui Traian, deși cu nedrept, din a lor cauză, s-a atribuit acestui împărat, de către scriitorii tîrzii, porecla de *Crinitus*.

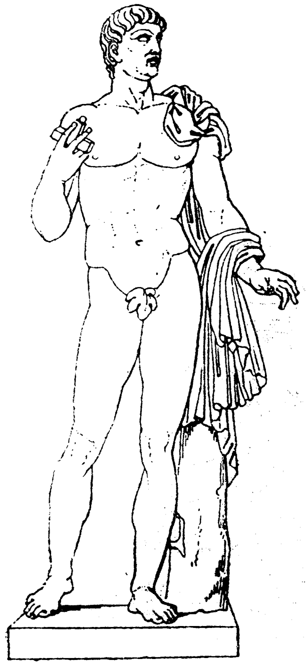

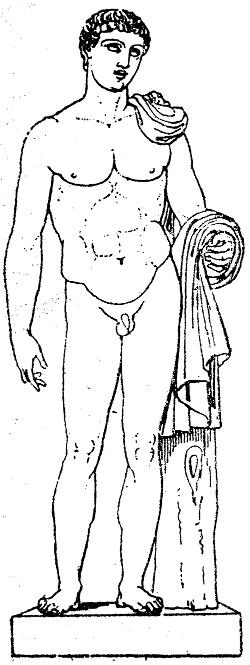

Ar fi nepotrivit lucru să descriem, cu prilejul acestor două statue — poate cele mai depărtate de adevăratul tip al împăratului — trăsurele amănunțite ale figurei lui Traian. Ne rezervăm această datorie pentru momentul cînd ne vom ocupa de portretele lui cele mai autentice, cele mai bine caracterizate. Și aceasta nu se va întîmpla nici acum îndată, cînd ne va fi vorba despre a lui *statuă togată* din muzeul Pio-Clementin de la Roma.

Aceasta, departe de-a ne arăta pe Traian sub forma unui erou mitologic, ni-l prezentă sub aceea mai familiară, dar nu mai simplificată ca factură artistică, a unui cetățean roman de distincțiune, a unui senator al Romii, învăluit în largele-i veșminte de pace, fără ca, totuși, chiar și astfel, să nu ni-l învedereze, prin unele indicii semnificative, ca pe cel mai dintîi dintre senatori sau, precum zicea despre dînsul poetul Marțial: *iustissimus omnium Senator*.

Această statuă (fig. 4), care, precum am mai spus, a fost dusă în timpul lui Napoleon I din Vatican la Luvru, este și ea de marmoră din Pentelic. Figura așezată pe un scaun sau sedie fără rezimătoare are cu totul o înălțime de 1m,545. Ni se zice că trupul și capul sînt de proveninte diferite sau că, în timpi moderni, s-a alipit un cap antic al lui Traian cu fizionomie placidă și plină de o binevoitoare mărire, pe un corp drapat, care poate că nu a fost al lui. Aceste presupuneri se găsesc enunțate în descrierea numitei statue de vestitul archeolog italian Ennio Quirino Visconti, carele vorbește astfel despre dînsa *(Il museo Pio-Clementino*, vol. III, tav. VII) :

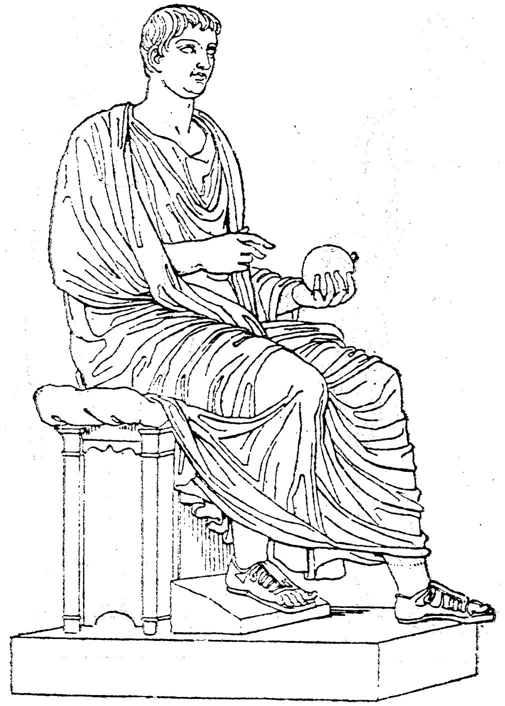

> Veșmintele, consistînd dintr-o tunică simplă și dintr-o togă, sînt tratate cu gust bun și dispuse într-un mod ce nu este nou, căci se regăsește și în alte sculpturi mai vechi : aceasta ne întemeiază a crede că sînt dintr-o epocă lăudată. Scaunul e simplu, deși acoperit cu o pernă ; însă nu este sedia oficială a Curielor ; chiar dintr-aceasta se poate bănui că personajul primitiv al statuei nu a fost nici un împărat, nici un alt mare dregător, ci mai mult un filozof sau un literat ; cu atît mai mult cu cît se pare că acestora au fost consacrate mai cu seamă statuele șezînd jos. Sandalele sau încălțămintele, din care numai una este antică (căci celalt picior este o restaurațiune modernă), sînt și ele străine costumului pe care l-ar fi reclamat statua togată a unui împărat, adică nu sînt călțuni senatoriali.

Cu toate acestea, ni se pare lucru firesc a întîlni pe Traian sub această formă pacinică, simplă, familiară, așa de conformă cu gusturile și cu uzurile lui. Lui, în timp de pace, îi plăcea a trăi în cetate, ocupîndu-se fără ostentațiune de interesele publice și chiar de afacerile private ale cetățenilor sau petrecînd cu liniște și cu veselie în societatea unor amici, bărbați plini de gust și de cultură.

Noi presupunem că astfel de reprezentațiuni ale persoanei sale trebuie să fi plăcut mai cu deosebire lui Traian și foarte ne vine a crede că de felul acesta va fi fost statua împăratului așezată în biblioteca din Prusa, capitala Bitiniei, statuă despre care vorbește Pliniu într-o scrisoare a sa către Traian, unde îl înștiințează despre contestațiunile ce se iscase atunci asupra unor lucrări de sculptură între cetatea Prusa și Dione Cocceianul *(Epistol.*, lib. X, 85—86).

Aflu aci prilej de-a spune că mai toate cetățile Imperiului roman aveau de mare onoare a posede, în sînul lor, statue de ale împăratului Traian sau de-a contribui pentru ca asemenea monumente să se ridice în locurile cele mai frecuentate de popor, precum bunăoară în templele zeilor celor mai renumiți. Drept exemplu, vom rememora numai ceea ce ne spune călătorul grec Pausanias în descrierea cetății Olimpia din Peloponez, unde se afla templul cel mai vestit al lui Joie Panhelenicul. Statua lui Traian de acolo, ne zice Pausanias, era înălțată prin contribuțiunea tuturor popoarelor Greciei.

Credem însă că imaginile acelea cari figurau în locuri așa de sumtuoase, așa de bogate în tot felul de opere de artă, acele imagini, zicem, trebuie să fi reprezentat pe un împărat ilustru ca Traian în apogeul falei sale de stăpîn și împărat al lumii.

Subt acest ultim aspect ni-l prezintă, încă și acum, acele cinci statue despre care ne mai rămîne a vorbi.

Totuși, mai nainte d-a întreprinde descrierea lor, să revenim asupra unui punt de care abia ne-am atins, cînd am început a arăta formele ce afectă statua șezînd atribuită lui Traian. Am spus că trupul este acolo grațios înfășurat în tunică și în togă ; am spus că picioarele poartă sandale și aș fi trebuit să adaug că piciorul drept este tras înapoi către scaun, așezat fiind pe o treaptă piezișă, și că cel stîng, de factură modernă, stă mai înaintat. Am spus că figura e placidă, blîndă și măreață și ar fi trebuit să adaug că-i este capul gol și părul, ca de obicei, adus pe frunte, cu șuvițe neorînduite. Nu am spus însă că în mîna stîngă statua ține un glob, emblemă a puterii supreme, și că degetele celei drepte pare că arată la acel glob.

Dar să nu ne amăgească aceste dovezi ale mărirei suverane. Mînele sînt amîndouă moderne și sculptorul de acum vreo sută sau o sută cincizeci de ani, carele a completat cu dînsele și cu un cap autentic al lui Traian acel corp de marmoră grecească trunchiat și frumos drapat, a voit ca să corespundă capul cu care dînsul împodobise acel trunchi cu mînele ce el îi adausese și, pentru aceasta, el i-a pus în mîni globul suveranității, astfel precum vedem pe unele monete ale lui Traian că însuși senatul îi închină și-i dăruiește omnipotența imperială sub forma unei sfere.

Dintre toate statuele în care vedem încă pe Traian în costum de *Imperator*, numai una ni-l arată purtînd un glob în mîna-i dreaptă, ridicată pînă la înălțimea sînului (fig. 5), pe cînd cealaltă mînă înalță pînă la linia frunței un sceptru în forma unui scurt toiag de comandament. Capul este încins cu o cunună de lauri. Fața cată în sus cu o nespusă mărire. Picioarele, alăturate lîngă un trunchi de copaci, se văd goale, așezate pe tălpi legate la glezne cu nojițe de opinci ce se încrucișează pînă pe la mijlocul pulpelor. Pe trunchiul corpului, împăratul poartă un pieptar sau *lorica* de metal, pe fața căruia se zăresc două nimfe întinzînd brațele către un altar sub care se zvîrcolește o fiară străpunsă. Pe umăr și sub șele, lorica e ornată cu solzi, *squamae*, sau plăci lunguiețe reprezentînd în reliev capete de zeități și de animale, destinate, se crede, a depărta piaza rea. Pe sub acestea fîlfîie pînă deasupra genunchilor și deasupra coatelor extremitățile tunicei, acoperită cu acele lungi fîșii de curea, *lora*, atîrnînd în jos, care completă inveșmîntarea apărătoare a căpeteniilor de oști ale antichității.

În vechile noastre icoane de stil bizantin sfinții războinici, precum sf. Gheorghe, sf. Dumitru, sfinții Mercurie, Procopie și alții, au păstrat acea înveșmîntare războinică la care memoria noastră se poate repurta cu înlesnire.

Statua antică a lui Traian cu care, deși nu este una din cele mai principale, am început descrierea categoriei a treia, adică aceea a statuelor propriu-zise *imperiale* ori *loricate*, această statuă de marmoră, unica din toate încoronată cu lauri și ținînd globul suveranității în mînă, provine din colecțiunea palatului Grimani din Veneția.

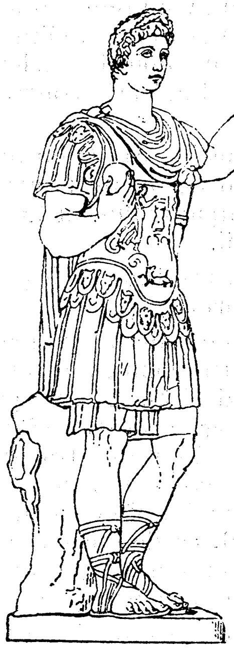

Spre a completa descrierea acestei efigii imperiale, avem a mai spune că o spadă scurtă, dar cu mîner înalt, *parazonium*, îi stă lipită de coapsa stîngă și că ușoara mantie imperială, *paludamentul*, încheiată cu o copcă sau fibulă pe umărul drept, formează cîteva cute transversale sub bărbie și apoi atîrnă pe spate, acoperind subt ale ei draperii unduloase tot dosul loricei de metal, pînă pe pulpe.

Același costum militar, cu deosebiri puține, caracterizează cele patru statue de care avem a mai vorbi. Fără îndoială, de însemnat printre ele este acea din muzeul Burbonic de la Neapoli (fig. 6). Ea are o nălțime de opt palme și este sculptată în cea mai frumoasă marmoră grecească. Sînt acum 120 de ani de cînd a fost descoperită, împreună cu o statuă a împăratului Caligula, pe malurile rîului Garigliano, în acea localitate din Lațiu numită Minturne și vestită prin mlăștinele sale în care se ascunse Mariu, după a sa învingere. La 1802, un nobil napolitan, marchezul Venuti, însuși sculptor distins, dărui această statuă de marmoră muzeului de antichități al patriei sale.

Ziserăm că statua a fost descoperită; însă mai adevărat este a zice că numai trunchiul s-a găsit la Minturne. Capul a fost adaos, iar picioarele, încălțate cu sandale și dispuse în fața unei tulpine de arbore, sînt de lucrare modernă; asemene și brațele, pentru a căror restaurare au servit de model celelalte trei statue ale lui Traian, din Paris și din Roma. Așadar, porțiunea remarcabilă a lui Traian din muzeul Burbonic consistă mai cu seamă din corpul vîrtos al împăratului, acoperit cu o lorică pe care se văd basoreliefuri de o finețǎ și de un stil demne de atențiune. În mijloc, pe linia mezie a pieptului, se deosibește o Minervă cu coiful în cap, cu pavăza pe umărul stîng și înălțînd cu mîna dreaptă în sus o cucuvea, emblema zeiței înțelepciunii. De două laturi ale zeiței stau două tinere, zvelte și ușurele dănțuitoare, încununate cu foi de palmi. Sub gîtlej lorica este împodobită cu figura Meduzei, ființă mitologică care, în ideile anticei religiuni elenice, avea darul de-a insufla groaza. Scurta spadă a împăraților, *parazoniul*, stă sub piept, atîrnată la stînga de-o curea ce trece peste umărul drept. Sînt dispuse ca o fundă cutele paludamentului ce se înfășoară pe braț.

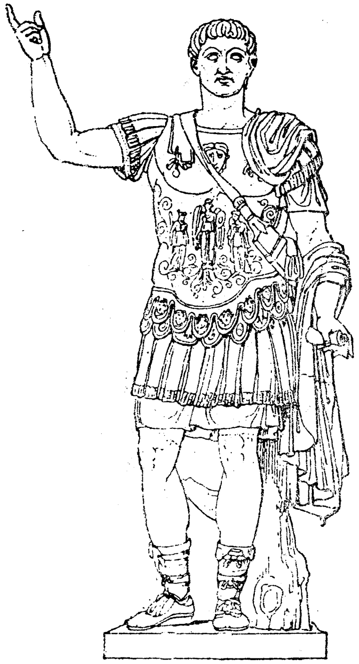

Tot astfel se vede dispusă mantia pe una din statuele muzeului din Paris (fig. 7). Și acestia îi lipsea capul atunci cînd a fost descoperită la Gabie, în Italia meridională. Ceea ce a făcut însă ca această statuă de marmoră din Paros, înaltă de peste doi metri, să fie atribuită lui Traian a fost emblemele — și acestea foarte frumos sculptate — care se deosibesc pe lorica lui. Aci, sub gîtlej, figura Meduzei este înlocuită printr-un cap de Triton, zeitate marină; și s-a zis că o astfel de emblemă trebuia să amintească despre flotele romane pe care Traian le pornise în direcțiunea mărilor indiane atunci cînd, prin Asia Mică și Armenia, el merse să atace imperiul persan. Apoi, în mijlocul loricei se vede gravat cu multă preciziune un trofeu cu totul asemănat celor care, pe unele monete amintitoare despre izbînzile împăratului în țara dacilor, ne arată un coif, o lorică și două scuturi acățate toate de un stîlp, sub care zac ghemuiți doi oameni, robi din război, cu mînele legate la spate. De laturele trofeului se văd, de-o parte, o Victorie cu rochie fîlfîindă, și de alta, un geniu de același fel; amîndoi sînt aripați și înscriu pe scuturi rotunde triumfurile împăratului. Asemene figuri regăsim în mari proporțiuni și pe Columna Traiană. În statua de la Gabie, cu mîna stîngă lipită de trup și în parte ascunsă sub paludament, împăratul ține *parazoniul*; în mîna dreaptă, ridicată cu mult mai sus decît capul, acea statuă înalță micul toiag al comandamentului. Aci, ca și în celălalt chip imperial din muzeul Luvrului, picioarele sînt cu totul goale. Astfel trecea rîurile, împreună cu toți soldații de rînd, împăratul Traian, cînd umbla pe jos în capul oștilor sale, îmbărbătînd cu pilda pe soldații săi.

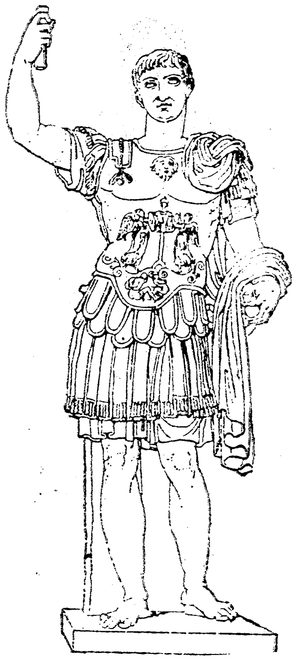

Statua din Villa Albani, lîngă Roma (fig. 8), înaltă de nouă palme și ceva, prezentă oarecare dispozițiuni diferite de cele precedente. Picioarele sînt încălțate cu sandale; lorica nu are nici o sculptură; dar spada e atîrnată de-o curea care încinge trupul pe la mijloc, în formă de brîu. Brațul drept se nalță cu sceptrul în mînă, foarte depărtat de cap. Paludamentul, prins pe umărul drept cu o fibulă rătundă, formează cîteva cute pe piept și apoi atîrnă, larg răsfirat pe spate; o parte din el se încolăcește pe brațul stîng, a cărui mînă deschisă se depărtează cîtva de trup. Această dispozițiune a brațelor dă figurei o înfățișare cu totul maiestoasă.

Am ajuns acum, după lungi și minuțioase descrieri, cu care mă tem că am obosit foarte luarea aminte a cititorului, am ajuns la ultima din cele opt statue ale lui Traian ce ne propusesem să prezentăm aci. Aceasta este și dînsa la Paris (fig. 9). Este de marmoră din Pentelic și are o nălțime de 2m,112. Ca cealaltă din Luvru, despre care am vorbit, ea ne arată picioarele împăratului goale, dar făcînd o mișcare pare c-ar umbla. Mînele amîndouă au pozițiunea statuei din Villa Albani; dar aci paludamentul nu ține cîtuși de puțin de umeri, ci îmbăierează, cu ale lui cute îndesate,

pîntecele și picioarele împăratului pînă la genunchi; apoi, cu ambele lui căpătîie, atîrna de pe mîna stîngă în jos. Capul privește drept în față. Lorica, ale cării curele cu cătărămi se văd așezate, foarte distinct, ca niște altițe, pe ambii umeri, explică cum partea pectorală a acestei armure apărătoare se afla unită cu porțiunea ei dorsală. Semnalăm această particularitate, aci mai întîi, numai pentru că aci ea se vede figurînd de amîndouă părțile. Și mai importantă, însă, este sculptura din fața pieptarului; sus, într-o semilună, se zărește capul zeiței Isis, pe care romanii o luase în venerațiune din regiunile orientale și mai cu seamă din Egipt. Dedesubt este un trofeu cu un coif cornut, o mantie fîlfîindă și două paveze exagonale. De stîlpul trofeului sînt legați cot la cot și stîrciți pe vine doi robiți, unul gol cu totul, celălalt purtînd lungi veșminte orientale. S-ar zice că ei înfățișează poporațiunile arabe ale Siriei și ale Palestinei, înstrunate prin silă de armele învingătoare ale lui Traian. Capul împăratului, de-o frumusețe extraordinară, se crede a nu fi cel original al acestei mult interesante statue.

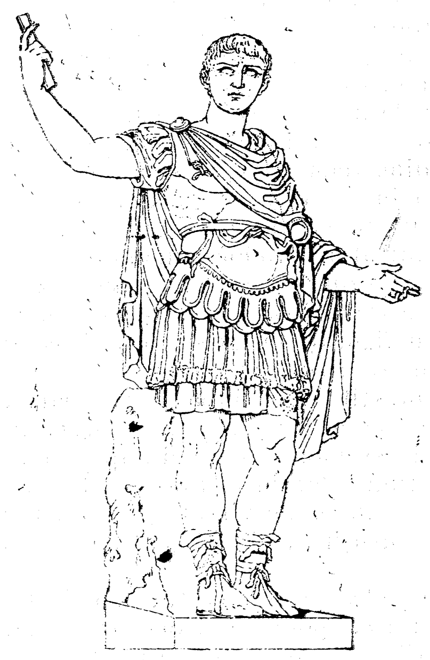

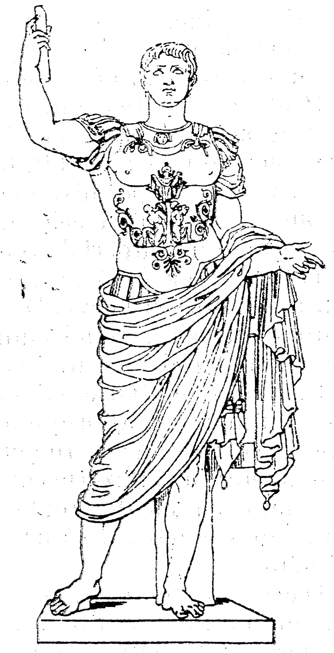

Acum, după ce trecurăm în vedere aceste opt imagine întregi ale împăratului și după ce căutarăm să vedem în cîte moduri diferite antichitatea i-a reprezentat înfățișarea prin mari opere izolate de sculptură, este bine, credem, să mai aruncăm o privire înapoi, spre a ne da seama de chipurile diferite prin care statuaria antică ne-a păstrat memoria acestui mare depozitar al puterii imperiale și renvietor al anticelor virtuți cetățenești ale Romei republicane.

Noi știm astăzi că cei vechi au dat portretului sculptural al lui Traian și alte forme decît acelea sub care îl putem constata acum. Astfel, bunăoară, medaliile sale, care ni-l arată adeseori stînd în picioare într-un car cu doi sau patru cai, ne dau încă o dovadă învederată că, deasupra porticului din forul său, statua colosală a lui Traian se înălța strălucitoare într-o bogată *redă*, trasă de opt telegari înhămați toți în rînd. Astfel iar, sîntem întemeiați a zice că s-au instalat în Roma și în alte localități mai multe statue ecuestre ale lui Traian. Este chiar lucru sigur că, în același for care purta numele lui, se afla așezată o statuă călare a împăratului și, subt această formă, mai întotdeauna colosală, el a putut fi prezentat și în costum militar de *imperator*, și în veșminte mai modeste de cetățean senatorial, și, în fine, în atitudinea eroică a zeilor și a semizeilor legendari.

Monetele ne dau și ele probe despre existența statuelor ecuestre ale lui Traian în costum de căpetenie a oastei.

Poate că acestea, adică statuele zise *imperiale*, atît călare cît și în car sau în picioare, erau cele mai frecuente; și daca ne este permis a judica despre frecuența în antichitate a diferitelor aspecte sub care el era înfățișat, dacă ne este permis, zicem, a judica după rămășițele încă în ființă, ar trebui să credem că cele mai numeroase ale lui imagini l-au arătat în atributele sale de imperial comandant al armatelor romane.

Totuși, credem că lui i-a plăcut, după cum ne încredințează chiar și Pliniu, a ieși adesea la iveală printre supușii săi subt aspectul mai modest de simplu cetățean, astfel cum erau figurați în Roma anticii conducători ai afacerilor publice, simpli cetățeni ca Brutu și Camil.

În fine, i se făcură și statue de stil eroic, după a lui moarte, atunci cînd divinitatea lui ajunsese a fi consacrată, în mintea tuturor, nu numai prin puterea suverană, care dete chiar și unor nemernici împărați ai Romei o așa exuberantă și iluzorie consecrațiune, dar încă și prin acel extraordinar și neasemuit renume de dreptate, de blîndețe, de virtute și de mărinimie, ce, de-a lungul secolilor, a rămas ca o însușire nedespărțită de bunul împărat Traian.

Daca statuele ecuestre și cele pedestre ale acestui model al stăpînitorilor lumii au fost multe în antichitate, apoi este evident că și mai numeroase încă au trebuit să fie busturile lui. Această presupunere nu poate să sufere îndoială, deoarece mai ales vedem și astăzi așa multe capete de ale acestui împărat împrăștiate prin muzeele și colecțiunile particulare de antichități. Deci, întru ceea ce privește busturile și capetele lui Traian, nu doară de o nomenclatură completă ne poate fi aci vorba, dar nici măcar de-a alege printre ele pe toate acelea care, prin vreo particularitate mai răsărită, au atras oarecîndva luare aminte din partea anticarilor. Ne vom mărgini a semnala aci numai două dintr-însele; și chiar aceasta o vom face mai mult cu scopul de-a încheia notița noastră asupra statuariei traianice cu o descriere oarecum mai amănunțită a trăsurilor ce caracterizau figura lui Traian.

Anticarul francez Mongez, carele a completat *Iconografia greacă* a lui Visconti printr-o iconografie a romanilor, a reprodus în tabelele cărții sale un bust al împăratului, lucrat din marmora de Paros, spunîndu-ne că acesta a făcut parte din colecțiunea cardinalului Fesch, unchiul împăratului Napoleon I. Nicăieri trăsurile fizionomiei lui Traian nu par a fi mai lămurit tipărite decît în această operă de artă, lipsită, de altminteri, de orice ornament (fig. 1 și 10).

Acest ultim amănunt îl dăm numai fiindcă voim să punem acea figură în comparațiune cu alt bust colosal al lui Traian, lucrat în marmoră din Pentelic, în care împăratul poartă pe cap cununa civică, acea cunună de foi de stejar, cea mai prețuită răsplată dintre darurile ce, la romani, se acordau ostașilor de frunte. Acest bust, care se află în Villa Borghese de lîngă Roma (fig. 11), idealizează oarecum trăsurile lui Traian și le dă o asemănare destul de pronunțată cu chipul, rămas clasic printre împărații Romii, al lui August, strămoșul lor comun.

Un restaurator modern a adaus capului, încoronat cu cununa civică, un pieptar de zale cu aspect de solzi, *lorica squamata*, din mijlocul căruia răsare un cap de Meduză.

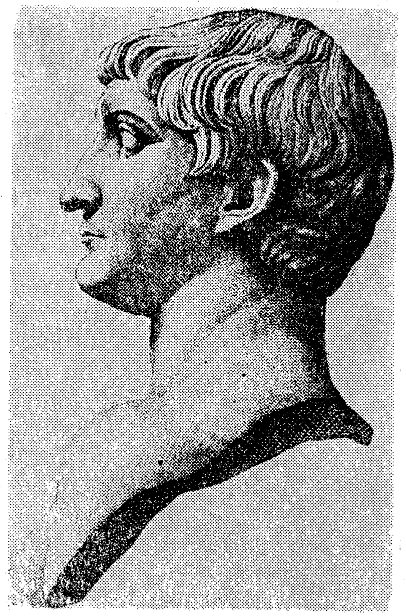

În bustul din fosta colecțiune a cardinalului Fesch figura este așa de caracteristică, așa de corespunzătoare, sub puntul de vedere fiziognomic, cu toate calitățile, și poate chiar cu micile slăbiciuni ale lui Traian, încît toți acei cîți au studiat cu de-amăruntul viața, aplecările și însuși tipul general păstrat în mai toate efigiile antice ale acestui împărat au recunoscut în acea figură adevărata imagine ce ne pune sub ochi pe acel om bun la inimă, energic și drept la minte, simplu în viețuirea sa, hotărît în orice

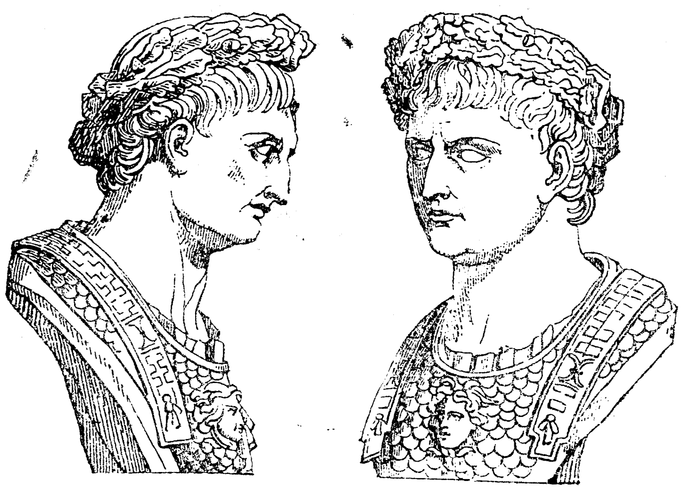

faptă și intreprindere a sa, puțin dedat cu speculațiunile științifice și filozofice, dar iubitor de tot ce e bun și frumos, pre cît acele lucruri erau totdeodată mari și temeinice.

Capul lui Traian, în acel bust, este mare, lat și cam revărsat în partea despre ceafă. Este așezat pe un grumaz larg și astfel îndreptat încît se vede că pozițiunea obrazului nu era nici sumeasă în sus cu trufie, nici aplecată cu fățărnicie spre pămînt. Traian căta dar drept în față, nici aspru, nici sfios. Părul, despicat în șuvițe puțin unduloase și cam dezordinate, pleacă din creștetul capului spre a se răspîndi în toate părțile cam deopotrivă; ele ajung pe dinainte a acoperi o mare parte din frunte, care, deși mică și cam teșită, prezentă la mijloc o linie bine pronunțată. Arcadele sprîncenelor reies cu putere și formează, prin răzorul frunții, acea îndoită dungă foarte adîncită. Dovadă că Traian cugeta și că fruntea i se zbîrcea adesea spre a chibzui cu luare aminte la greua sarcină ce-și impusese, de-a noroci o lume întreagă.

Din acea dungă lată se pornește nasul proeminent, lung, cărnos, bolbocat la vîrf și destăinuind poate oarecare aplecări cam materialiste. Buza superioară cade drept deasupra celei de jos, sub care se cufundă apoi pielea, formînd ca un șioi tare pronunțat, din cauza bărbiei ce este foarte proeminentă. Pe gura lui Traian se citesc felurite și neprețuite calități. Într-însa se vede lămurit cît de puternică hotărîre predomnește în caracterul său; și cu toate acestea, pare că un zîmbet binevoitor și glumeț se tot joacă prin crețurile oblice care pleacă de sub nări și de la căpătîiele buzelor.

Ce putem acum să spunem despre expresiunea ochilor, pe care nu-i vedem decît în chipuri descolorate și lipsite de lumini? Căci, precum se știe, în statuaria antică, dalta lăsa neatins interiorul ochilor. Totuși, este probabil — și unele slabe indicii par încă a dovedi aceasta — că cele mai multe din statuele antice erau colorate și astfel ele puteau da chiar și impresiunea cea vie ce reiese din colorarea unei figuri. De ni s-ar fi păstrat o astfel de statuă a lui Traian, am fi văzut pe dînsa albind părul împăratului, ce-l știm că a fost de timpuriu cărunt; l-am fi văzut contrastînd în mod plăcut cu o pieliță cam smeadă, ce pare a sta mai în deaproape raport cu trăsurile acelei figuri, hîrșite pe cîmpii de războaie și care, de altminteri, nu putea să dezmintă nici origina ispanică a lui Marcu Ulpiu, născut din părinți turditani.

Din presupunere în presupunere, am ajunge a zice că vederea lui nu avea fulgerătura strașnică a unor ochi negri corb, ci mai mult blînda, potolita, dar și hotărîta cătare a ochilor căprui.

Astfel completată, figura lui Traian, fără de-a ni se prezenta ca un tip de frumusețe clasică, fără de-a învedera mîndria și semeția capului olimpic al lui Joie cu pletele răsfirate, cu fruntea vastă, cu privirea scînteietoare, avea totuși în sine o temeinică expresiune de energie stăruitoare și neobosită; era totdeodată afabilă, plăcută, atrăgătoare; dovedea aplecările cele mai pronunțate spre bunăvoință, compătimire, milă și îndurare. Pe fruntea lui nu se strecurau umbrele unor idei abstracte, unor năzuiri nerealizabile. Văzîndu-l, tot omul își putea zice că el nu voiește mai mult decît poate, dar că poate tot ce voiește. În creierii lui, teșiți și îndesați (de-am putea zice așa) subt o țeastă oablă și dreaptă, nu fluturau iluziuni zadarnice; dar tot ce se zămislea într-înșii îl împingea spre fapte practice, folositoare, drept cumpănite și totdeauna îndeplinite fără greș, fără sminteală.

Învederat este că o fizionomie așa de simpatică și, am putea zice, chiar așa de impunătoare numai prin expresiunea de echitate și de blîndețe răspîndită într-însa trebuie să fi asigurat lui Traian atît respectul și afecțiunea convietuitorilor săi de orice rang și de orice neam, cît și lui însuși acea încredere în sine care-l făcea să trăiască în mijlocul poporului și soldaților săi, ca un părinte venerat și iubit de toți cei ce se apropiau de dînsul.

Iată, după cum credem, unul din darurile firești de care s-au bucurat și s-au folosit toți, pe cînd Traian era încă în viață. Dar calitățile lui erau așa de numeroase și așa de felurite încît, chiar după ce atrăgătoarea lui persoană fizică dispăru din ochii tuturor, el încă păstră pentru vecie, prin darurile sale morale și prin faptele lui neperitoare, renumele cel mai glorios ce a lăsat vreodată un împărat pe lume.

Pentru scumpa și neuitata lui amintire, artele antichității, și anume sculptura, cea mai serioasă și mai originală dintre ele, au lucrat fără preget, mulți secoli în urmă-i. Astfel ele ne-au transmis, poate, și mai multe cunoștințe asupra lui Traian decît analele istorice, pe care, din nenorocire, le-a bîntuit și le-a nimicit cataclismul barbariei, mai mult chiar decît pe stanele de marmore, fățuite după chipul divului împărat.

Despre un fapt ca acesta ne încredințează însuși poetul cel mai ilustru al veacului de mijloc. Dante ne spune că, pe pragurile raiului ceresc, el a zărit alburind o piatră, *che biancheggiava*; iar pe dînsa era istorisită nalta glorie a „principelui roman, pentru a cărui mare valoare papa Grigorie a cîștigat marea sa izbîndă”, aceea de a-l strămuta din iadul păgînesc la loc mai cu lumină. Acel principe roman era Traian împăratul!

Quivi era storiata l'alta gloria
Del roman prince, lo cui gran valore
Mosse Gregorio alla sua gran vittoria.
Io dico di Traiano imperadore.

(Dante, *Purgator*. X, v. 73—76).

ATENEUL ROMÂN ȘI CLĂDIRILE ANTICE CU DOM CIRCULAR

Din cîteva cuvinte ale amicului nostru, domnul Esarcu, ați înțeles, doamnelor și domnilor, cum și ce fel se întîmplă ca d-voastre — sprijini credincioși ai Ateneului Român — să încercați astă seară oarecare surprindere de a vă afla îndesați aci, într-o sală cam strîmtă, cam îngustă, cam jilavă, cam golașă, în loc de a vă desfăta, — precum poate unii și sperau, — sub falnica boltă care, deși nu încă terminată, se înalță acum mai presus, pot zice chiar, din toate privințele, mai presus de orice altă clădire din bătrîna capitală a noului nostru regat.

D-l Esarcu carele, de aproape doi ani, tot așterne, zi cu zi, piatră peste piatră, ca să dureze acest monument, visat cu dor și plănuit fără preget de d-sa, în timp de ani cu o zecime de ori mai numeroși, d-sa ar fi putut, fără îndoială, ba ar fi trebuit chiar poate, să vă spună însuși d-lui, ce are să fie în curînd — mulțumită îndemnului patriotic al d-voastre și al românilor îndeobște — acest locaș, cel dintîi de la noi, avînd drept menire de a răspîndi, prin coprinsul întregei românimi, toate cugetările, toate faptele și toate plăsmuirile cu folos. Cu acest unic gînd, pentru acest scop precis și lipsit de orice interes personal și egoist, s-a întreprins, aci în București, cu o neasemuită ardoare, înălțarea unui sanctuar, pe al cărui altar totul va fi limpezit în flacările invietoare și întăritoare ale științei, ale literaturei, ale artelor.

De aceea chiar i s-a și dat ca emblemă, ca firmă doveditoare, dauritul tripod fatidic carele, încă de acum, strălucește pe a lui culme și, în regiuni eteree, încunună acest al nostru prim templu, închinat numai și numai inteligenței românești.

Dar neobositul nostru prieten, întemeietorul, întocmitorul, imbolditorul și acum chiar clăditorul acestui liber *institut național*, d-lui n-a voit, nici de astă dată, să se lepede de a sa bine știută modestie, spre a veni însuși să vă spună ce mai dorește și ce mai are de gînd a face, preste cele ce pînă acum a izbutit să facă.

D-lui, numai în puține cuvinte, v-a urat buna venire într-acest nou și încă neizbicit locaș; și îndată s-a și coborît dupe vechea și mohorîta tribună a fostului ateneu provizoriu de la Cișmegiu. Această catedră, de o structură primitivă și de o arcaică înfățișare, negreșit că d-voastre ați și recunoscut-o și poate chiar unii, cu oareșicare cuvioșie, ca, bunăoară, tăcuta metanie ce se datorește unor moaște scorțoase, argăsite și acum strămutate de credincioși într-o raclă nouă, dar nu încă, precum vedeți, pe deplin fățuită și sclivisită.

D-l Esarcu, în puterea vechei noastre prietenii, m-a împins pe mine aci, în fața d-voastre, ca să vă spun eu în locu-i ceea ce trebuie să devină acest nou ateneu, cu voia lui Dumnezeu și . . . a celor cu gînduri bune dintre români.

Deci eu, luîndu-mi, cum am zice, inima în dinți, voi începe răzbunîndu-mi îndată de tăcerea îndărătnică a amicului meu, *ispravnicul* — cum se chema odinioară — al acestei clădiri, și cu tot dinadinsul îl voi pîrî dinaintea d-voastre, fiindcă dînsul, cu totul în contra de ceea ce se obișnuiește astăzi la noi, pînă și în sferele cele mai cu vază și mai cu putere, d-lui *tace* și *face*!

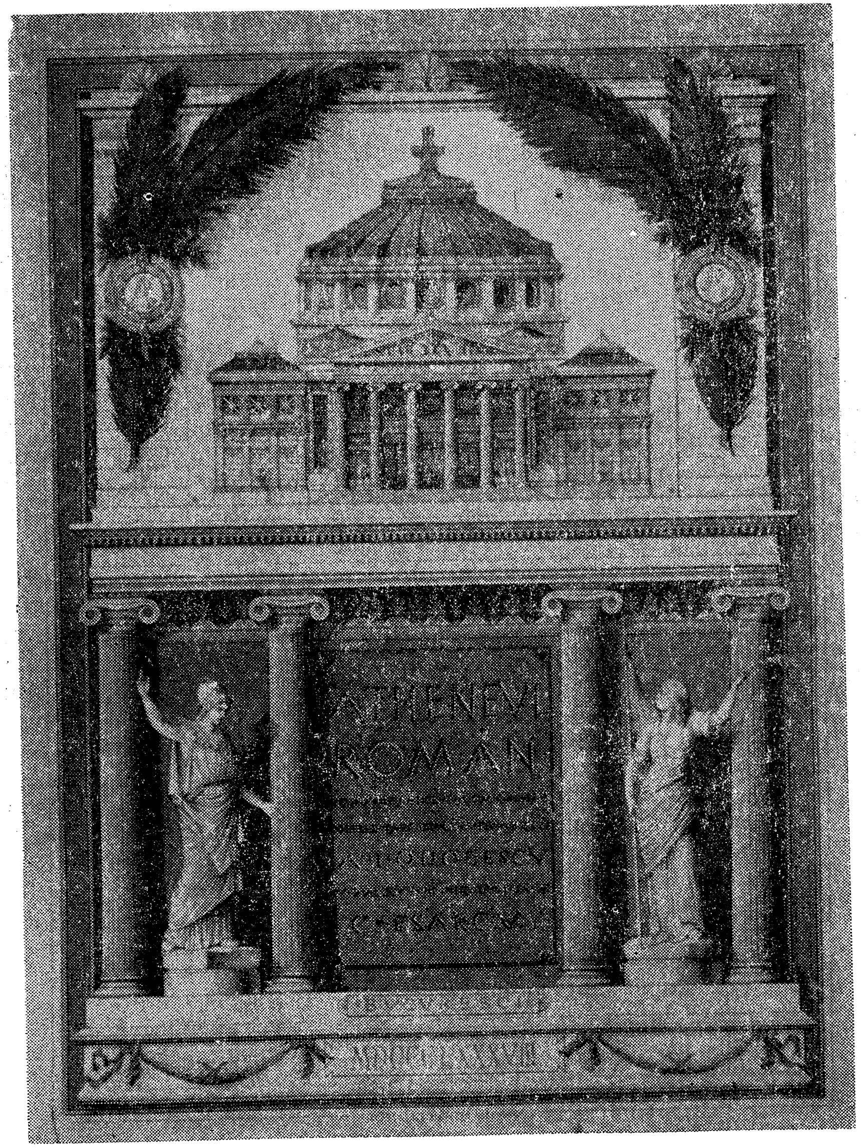

Coperta ediției princeps a Ateneului Român.

Aceasta e purtarea unui om care nu cinstește și nu păzește legile și obiceiul de față ale pămîntului; acestea sînt apucături de răzvrătitor și . . . viitorimea îi va lua socoteala pentru un *cusur*— sau un *dar* — așa de contrariu deprinderilor mai de toți adoptate, deocamdată, la noi, deprinderi care decurg, în modul cel mai practic și mai firesc din principiul că : „Înțeleptul făgăduiește și nebunul trage nădejde !"

Ușurat acum sufletește prin această denunciare, mă simț încă dator, doamnelor și domnilor, a vă mărturisi că n-aș fi cutezat să iau asupră-mi sarcina de a vă vorbi despre clădirea ateneului, daca n-aș fi încercat o deosebită plăcere, reamintindu-vă— rău, bine, cum voi putea — că ceea ce toți vedeți astăzi cu ochii, în ființă la ateneu, totul purcede dintr-o meritoasă stăruință, admirabil secundată de iubirea ce obștea românilor a început să arate pentru ceea ce este, totdeodată și *bun*, și *frumos*, și *folositor*, pentru ceea ce poate să înzestreze mintea cu spornice și plăcute cunoștințe, pentru ceea ce poate să împodobească țara cu opere însuflețite de un simțimînt mai artistic, mai puțin josnic, meschin și vulgar, decît cele mai multe din zidirile cîte se văd, din nenorocire, răsărite pînă acum la noi.

Într-adevăr, este o mare fericire, un fapt de foarte bun augur, cînd ni se dă prilej să constatăm că instinctele estetice, că bunul gust și armonia formelor, a colorilor și a sunetelor, încing din ce în ce mai cu tărie mințile în publicul nostru. Astfel ni se deschide o zare de credință că vor peri dintre noi acele triste și nemernice obiective ale vieței de pînă acum, și adică : a trăi trai gras și prostatec pe bani strînși în silnicie, sau a-și munci neîncetat mințile spre folosirea individuală a budgetului stăpînirii.

Îndată ce asemenea aplecări mîrșave se vor stîrpi și, în locul lor, se vor ivi, vor prinde cheag la noi altele mai înalte, mai nobile, mai luminate, îndată vom fi și temeinic îndrumați pe calea adevăratei culturi. Atunci ne vom putea număra și noi printre acele popoare care, în lumea cultă, trăiesc viață de la sine și nu sînt numai niște paraziți vătămători ai civilizațiunii, nu sînt, pre pămînt, un fel de filoxeră a rodirii intelectuale, un fel de microbi, cari spurcă sîngele cald și generos ce colcotă în via omenire.

Să iubim dar ce e frumos, ce e luminos, ce este armonios, în natură ca și în producțiunile geniului; să căutăm pururea a înălța pe ai noștri pînă la această sublimă iubire; căci astfel vom răsădi în patria noastră, una din cele mai spornice semințe ale măririlor naționale.

Și să nu ni se înmoaie firea dinaintea stavilelor, îndrugate de tîmpirea, chiar și a celor mai puternici; căci, în cazul de față, ca și în orice alte împrejurări omenești, drept și cu mare înțelepciune a grăit bătrînul nostru poet Iancu Văcărescu, cînd a spus că, deși

La faptă bună
Puțini s-adună;
însă
Mult pot puținii
Buni împreună!

Și daca este așa, domnilor, daca într-adevăr — precum văd că toți credem — întemeierea statornică a ateneului nostru este o faptă bună și folositoare națiunii, și chiar daca aci noi sîntem, deocamdată, *puțini*, în comparațiune cu ce ar fi unirea întregei națiuni, întru aceleași cugete și porniri cu noi, apoi, să *voim*, cel puțin noi aceștia, cu stăruință și, toți *împreună*, vom izbuti a face *mult*, adică vom face tot ce ne mai trebuie.

Însă, spre a ne mărgini acum în cercul năzuințelor ce mai cu seamă ne au adunat aci astă-seară, să ne întrebăm : „Ce oare ne mai trebuie ?"

Ne trebuie ca, în loc să stăm înghesuiți aci, în astă sălișoară lăturașă, cu păreții boiți suri și pecinginoși și cu rogojine sub picioare, să ne revedem cît mai curînd adunați, întreit și împătrit de mulți, în vasta sală circulară care, la ora aceasta de noapte, se cască aci alături, dasupra tavanului nostru, ca un haos întunecos, unde, în beznă, ne am împiedica de bîrnele încrucișate ale schelelor și de mormane de talaș și de moloz. Ne trebuie, zic, acea sală spațioasă, ce are să ne încînte vederile cu mii de podoabe artistice, și să ne înalțe piepturile cînd, într-însa, vom răsufla în voie plină, sub bolta ei măreață, rotunjită în prelarg, străpunsă cu ochiuri de lumină și ticsită cu genii aripați, cu zmei sclipitori, cu delfini mlădioși, cu pere de flacări, cu steme și cu stele de tot felul, întocmai ca și tăria cerurilor din basmele bătrînești !

Înălțînd astă-seară, pentru prima oară, glasul într-un unghi al monumentalei clădiri, fie ca slabul meu rost să răsune cu noroc pentru grabnica și desăvîrșita terminare a întregului edificiu !

Iar d-voastre, doamnelor și domnilor, cînd veți păși pragul la ieșire, dupe ce mă voi fi silit eu a vă spune întru cît ateneul nostru bucureștean cearcă să se asemene cu unele clădiri vestite ale lumii antice, de felul său, și cum chiar, în unele părți, palatul nostru întrece pe unele din ele, atunci, la ieșire, domnilor — și mai ales d-voastre doamnele mele — , trageți, vă rog, cu piciorul pentru ca dupe credința poporană de la noi, să ni se împlinească mai degrabă dorul, dorul nostru al tuturor.

Daca, precum sînt încredințat, d-voastre aveți deosebită trecere acolo unde se poate tot ce se voiește — *là dove si puo ciò che si vuole* — precum zicea odinioară despre atotputernicul Dumnezeu, divinul călător Dante, cel ce fusese pînă și în rai, negreșit atunci că, în curînd, peste cîteva luni poate, vom prenoi cu înmiită bucurie și mîndreţe, sărbătoarea noastră inaugurală de astă-seară. Atunci însă, o vom ține în splendida sală de onoare a noului nostru ateneu, în acel amfiteatru de sus, cu boltă semisferică, pe care aș dori, doamnele mele, să-l visați toate la noapte, de mii de ori mai frumos de cum voi ști eu să vi-l descriu aci.

D-voastre, femeile, cînd voiți, aveți minunatul dar să faceți ca, prin farmec, să vi se îndeplinească acele visuri ce, în orele de încîntată somnie, au știut a vi se pironi în inimi și în creieri !

Visați deci, visați un ateneu plin de încîntări, pentru ca și noi toți, cît mai curînd, să vă vedem visul cu ochii !

Legănîndu-ne lin în așa dulce speranță, ne vom întoarce acum, de vă este voia, către searbăda și adesea nevoiașa realitate. Însă, spre a nu ne zdreli prea tare cu ale ei asprimi, și, ca să nu ne smincim prea de tot răpede de pe tărîmul mîngîios al iluziunilor, să ne aruncăm mai întîi ochii pe întinsele pajiști ale trecutului, și să căutăm a dibui, prin amurgul lor, ceva elemente artistice, din care să vi se înjghebeze mai lesne și să vi se împodobească mai mîndru *atenaica* visare.

Cată, de altmintrelea, să vă și spun, doamnele și domnii mei, că, de cîteva zile încoace, mă tot muncește o grijă : este aceea că, citind d-voastre titlul greoi și oarecum tecnic, sub care s-a anunțat vorbirea mea de astă-seară : *Despre clădirile rătunde și pătrate cu dom circular*, o să vă dea în gînd că am să fac aci, pe socoteala d-voastre, exhibițiune de știință arhitectonică.

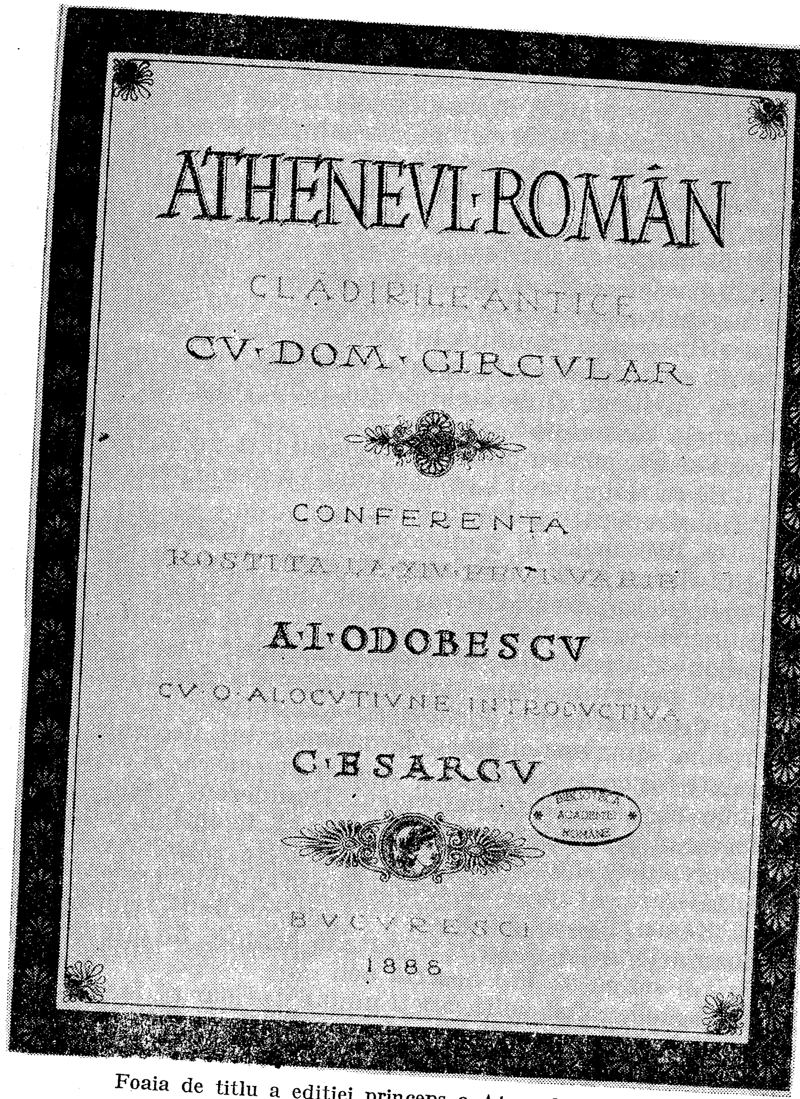
ATHENEVL·ROMÂN
CLADIRILE·ANTICE
CV·DOM·CIRCVLAR
CONFERENTA
ROSTITA LA XIV FEBRVARIE
A·I·ODOBESCV
CV·O·ALOCVTIVNE·INTRODVCTIVA
C·ESARCV
BVCVRESCI
1888

Foaia de titlu a ediției princeps a Ateneului Român.

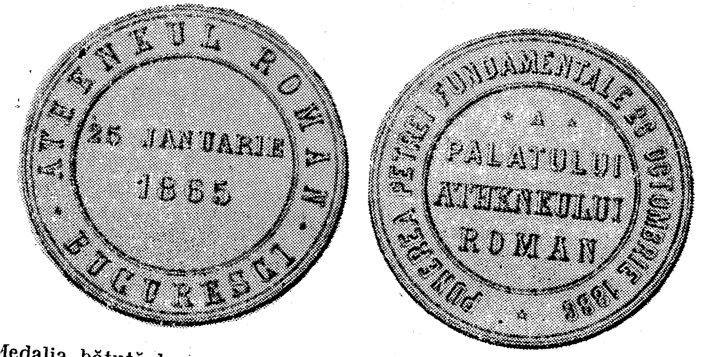
ATENEUL ROMAN · BUCURESCI ·
25 JANUARIE 1865
PUNEREA PETREI FUNDAMENTALE 26 OCTOMBRIE 1886
A PALATULUI ATENEULUI ROMAN

Medalia bătută la punerea pietrii pentru clădirea Ateneului Român, la 26 octomvrie 1886, pe îmbele ei fețe.

Ba, zău, nu ! Arhitect nu sînt de fel și, daca cumva se întîmplă să se afle aci, printre d-voastre, cineva din această meserie, îl rog cu deplină umilire să-mi ierte neștiința, de cîte ori nu voi izbuti îndestul a o ascunde, enunțînd aprețuirile mele, de natură mai mult anticarie[1].

Nu încape îndoială ! Eu unul nu m-aș pricepe cîtuși de puțin nici ca să proiectez, nici ca să zidesc un edificiu pătrat cu dom circular, cum este ateneul despre care vă vorbesc.Dar poate că mă vor ajuta oarecum memoria ochilor și aceea a studielor, pentru a culege de prin anticele monumente, rămase azi în ființă, unele asemuiri cu noua noastră clădire din București.

Mie chiar mi se pare că chipul cu care s-au făcut aceste împrumuturi este mai adesea foarte nimerit, așa încît nu mă sfiesc a zice că n-are de ce să ne fie rușine cînd ne vom lăuda în lume cu ateneul nostru.

Nu zic că el n-ar plăti — și mai ales că el n-ar costa — și mai mult, daca i-ar fi toți pereții numai de piatră, și peristilul, precum și toate columnele, numai de marmore și bolțile și pardoselile toate smălțuite preste tot numai cu mozaică.

Negreșit că e falnic și trufaș lucru de a se ospăta, la masă, numai în tipsii de aur și de argint și de a sorbi numai din potire și din năstrape ticluite cu nestemate. Dar nu e mai puțin adevărat că nu sînt de desprețuit, în ospețe, nici porțelana, nici cristalul, mai ales cînd aceste materii sînt turnate, date la roată, suflate, zugrăvite și săpate de meșteri iscusiți.

Cei ce pretind că un edificiu, oricît de bine ar fi el întocmit, nu valorează nimic precît nu este, tot cu totul lucrat din material sumptuos, și că, daca nu-ți dă mîna să clădești numai cu granit și cu bronz, trebuie să te lipsești și de templuri și de palate, aceia îmi par a fi oameni sau nesățioși, sau îndărătnici.

Iar, la om, nesațiul e nebunie și îndărătnicia sau tîmpire sau răutate.

Cei cari au întreprins și s-au nevoit să înalțe ateneul — cu ce material le a stat mai bun la îndemînă —, aceia n-au, din norocire, nici una din așa urîte însușiri.

Deci, în ateneul nostru, păreții au fost clădiți cu cărămidă aleasă ; grinzile și acoperișurile au fost încheiate numai din fier și din zinc, și foarte nimerit s-au potrivit, în măiestrita lor urzeală, ca să rabde și gerul iernei și arșița verii, ... căci — fie spus aci în treacăt — junele arhitect diri-

---

[1] Spre a îndeplini orice lipsă în cuvîntarea mea de față și spre a da cititorilor cari se vor interesa de aceasta o schiță descriptivă a *ateneului*, făcută în mod mai tecnic și mai regulat, d-l Albert Galleron, distinsul arhitect francez carele a conceput planul și, în unele părți, a și dirijat lucrarea de clădire a palatului, a binevoit să ne dea următoarea notiță :

Palatul *Ateneului Român* din București a fost înălțat dasupra unor temelii, de mult existente și pregătite pentru un circ cu manej de cai. Astfel, i-a fost ca și impusă forma sa circulară, care, dealtmintrelea, este cu totul potrivită pentru o sală de conferențe și de concerte. Deoarece, însă, lipsea cu totul locul în fața acelor temelii, spre a așeza dinaintea sălii principale o tindă, un *vestibul* spațios, arhitectul a socotit că va fi bine să pună acel vestibul chiar în marele spațiu circular al catului inferior și să facă, din mai tot coprinsul acestui cat un fel de sală, unde lumea va putea circula liber subt acoperiș și unde s-ar putea da și serbări. În astfel de condițiuni, este învederat că *sala principală de întruniri* a edificiului căta să fie purtată dasupra, într-un cat superior ; iar, pentru ca ajungerea pînă la dînsa să fie cît se poate mai mult înlesnită, în loc de a se face o singură scară, căria cu greu i s-ar fi putut găsi un loc îndestulător, s-au dispus, în jurul cercului acelui vestibul, *patru scări*. Între scări se află intrările *muzeului* la dreapta, și *bibliotecei* la stînga. Întreg catul de jos, compus, precum se vede (vezi plan lit. B), din aceste trei săli mari care comunică între sine, poate foarte bine să conțină mai mult de 2500 de persoane. Douăsprezece columne de tuci, învăluite într-o tengent mi-a comunicat curioasa informațiune că, între cele 30 grade de căldură din iulie trecut, cînd s-a așezat învelitoarea domului, și cele 28 grade sub zero de acum vreo lună, adică în mai nepomenita la noi primblare a mercuriului termometric pe un spațiu de 58 grade, fierăria ateneului s-a dilatat numai cu douăsprezece centimetri. Deci metalul va sta pururea solid pe păreți, și păreții de cărămidă vor purta ușor pe umerii lor, cele 46 000 kilograme ale metalului.

---

cuială de stuc care imită marmora roză, susțin bolta centrală a vestibulului, pe dasupra căruia este podeala sălii de întruniri. Spațiul circular ce înconjoară acele columne se află și dînsul acoperit cu un tavan semiboltit care merge tot înălțîndu-se pînă la păreții circumferenței împresurătoare. Cele patru scări încolăcite sînt concepute într-un mod cu totul nou, căci repaosul care, pe la mijloc, taie suișul treptelor, se proiectează în formă de balcon rotunjit în interiorul vestibulului. Din acele patru balcoane, privitorul poate, cu o ochire, să coprindă întregimea tindei centrale, care va fi bogat ornată cu motive sculpturale, cu pictură și cu paviment de mozaică.

Fiecare din cele patru scări duce, printr-o ușă largă, în sala mare din catul superior (vezi plan lit. C). Acea sală, încăperea de căpetenie a edificiului, va conține, la mijloc, mai multe rînduri de stale, în număr de 650; apoi, în jurul lor, și d-a lungul păreților, două rînduri de logie, dispuse în amfiteatru și oferind peste 400 de locuri, cu scaune. În fundul sălii este rezervată o scenă destul de mare pentru ca, osebit de locul îngust trebuitor unui conferențiar, să poată încăpea o orchestră completă cu coruri, sau să se poată reprezenta pe dînsa opere teatrale lipsite de spectacol complicat. Scena are din dosul ei încăperile și tindele necesarii. Dasupra logielor, păreții pot priimi ornamentațiuni picturale; iar cornicea, foarte bogat decorată, susține baza unei vaste bolți interne, străpunsă jur împrejur cu douăzeci ochiuri de lumină și împodobită preste tot cu motive în reliev, colorate și daurite. Dimensiunile sălii sînt 28 m 50 în diametru și 16 m înălțime. În catul superior, o sală destinată *Muzeului artelor decorative* se află pusă dasupra sălii muzeului de jos; iar biblioteca prezentă, la această înălțime, un balcon împrejmuitor.

Pe viitor se vor adaoge, din dosul întregului edificiu două aripe cu cîte două caturi, în care se vor afla alte două săli de întrunire mai mici și diferite încăperi, ce s-au denumit *dependențe* în planurile noastre.

Exteriorul edificiului este, pînă la oarecare punt, de stil antic. Intrarea se compune dintr-un mare peristil de ordine ionică. Opt columne, identice în proporțiuni cu acelea ale templului Erechteion din Atena, adică de 12 m nălțime, susțin un fronton, care va fi ornat cu basorelievuri. Fațada întregului peristil are 48 m în dezvoltare. Trei porți de lemn cu geamuri, ornate cu fierărie artistică, dau intrare din peristil în vestibul; dasupra lor, între alte decorațiuni de stil antic, vor fi așezate cinci medalioane de mozaică colorată.

Încăperile laterale, adică muzeele și biblioteca, se prezentă pe fațadă cu o decorațiune discretă și simetrică. Păreții lor sînt ornamentați cu columne corintiane încastrate. Amănuntele acestei ordonanțe au fost împrumutate din templul Sibylei de la Tivoli. Foile de acantă și florile continuă între columne și leagă între sine capitelele lor. Între aceste două pavilioane și peristilul central două înalte ferestre decorate cu fierărie dau lumină celor două scări corespunzătoare cu fațada anterioară. Din dosul frontonului și pe aceeași linie cu acele ferestre, se văd două boltișoare, ce servă de acoperiș acelorași scări. Asemeni, sînt alte două, în partea din dos a edificiului. Între aceste patru boltișoare, se înalță cupola centrală cea mare, cu ale ei douăzeci de ochiuri, în care se vor vedea cununi și lire aurite: iar ochiurile sînt despărțite prin largi pilastri de sprijinire. Domul este acoperit cu zinc; în jurul lui, spre a-i varia profilul, vor fi așezate douăzeci de aripe sau mînere răsărite în sus, care vor corespunde cu pilastrii porțiunii verticale a domului. Acesta se termină printr-un coronament tare ornamentat, conform cu acela al monumentului coragic al lui Lysicrat, din Atena; în această operă din cea mai bună epocă a artei grece, un trunchi stufos de acante servea de piedestal tripodului daurit pe care îl priimeau ca premiu, simbolizînd inspirațiunea profetică, învingătorii eleni din luptele poetice, oratori⟨c⟩e și artistice. Înălțimea totală a palatului *Ateneului Român* este, de la pămînt pînă sus, 41 de metri.

Iată descrierea rezumată a edificiului ce s-a înălțat în orașul București, grație concursului binevoitor al publicului român și stăruinței nepregetate a membrilor comitetului de clădire, printre cari d-l C. Esarcu a depus zelul cel mai neasemuit. Răpeziciunea cu care s-a făcut clădirea merită asemeni a fi semnalată și cît despre mine (vorbește d-l arhitect A. Galleron, carele n-a putut stărui mereu în București, la privegherea lucrărilor), mă simt dator a mulțumi junelui meu coleg român, d-lui Băicoianu, pentru concursul ce mi-a dat întru realizarea planurilor mele; iar, pe de altă parte, cată să constat cu plăcere contingentele foarte folositor ce a adus construcțiunii de fierărie a domului junele inginer german, d-l Schwalbach.

Pe unde s-a putut, s-a făcut însă și mai bine; astfel bunăoară, la cele patru frumoase scări încovoiate care, din patru unghiuri ale vestibulului inferior, duc, pe patru porți simetric opuse, în sala cea rotundă de sus, treptele s-au pus toate de marmoră din Carrara.

Sperăm iarăși că penelul pictorilor și dalta săpătorilor vor împlini, fără de nici o pagubă, locurile unde, cu bani mai mulți, s-ar fi putut înfige tot chipuri și decorațiuni de mozaică.

De altmintrelea, cine e omul sănătos la minte și de bună-credință, care nu va pune un edificiu bine conceput, bine executat, elegant sau și numai grațios, dar construit chiar și de lemn, nu l-ar pune, zic, mai presus de o namilă sau o cocioabă informă, în care ar fi grămădiți, fără gust nici știință, bolovanii cei mai prețioși de marmoră din Paros, de granit, de bazalt și chiar de porfir?

Acestea toate fie spuse în pofida celor cari caută pete și în soare, sau mai bine a celor — daca cumva se vor fi aflînd și de aceia — cari impută ateneului nostru tencuielile-i de var și de ipsos.

Poate că tocmai unii ca aceia, însumetiți în a lor oarbă trufie pînă întru a crede că dînșii, nepricepuții, au să înzestreze țara cu monumente neperitoare — *monumenta aere perenniora*, precum a zis cu mai dreaptă mîndrie despre sineși, poetul latin — tocmai aceia chiar, . . . în ciuda lor și-n a lumii veselie,. . . se vor răsipi iute în negură, fără ca să lase alte urme de la dînșii decît ridicolul îngîmfatei și lăudăroasei lor neputințe . . . !

Dar cine sînt aceia? Există ei oare? . . . Mă mir și eu ce-mi veni să bănuiesc că se va fi uitînd cineva cu ochi răi la răsărirea și la creșterea ateneului nostru? Se vede că tot de aceea — ca mătușele care vor să ferească de diochi pe pruncul ce le e drag — am stupit și eu din buze asupra nălucei unor răuvoitori, ca să piară dintre noi spurcatul, și să ne rămînă ateneul nostru, „curat, luminat, cu podoabe mii și sute, cu prinoase și mai multe!"

Faceți, rogu-vă, și d-voastre ca mine, ca să scăpăm de orice piază rea, în momentul de față, ca și pe viitor.

Iar de aci nainte să reluăm acum visul nostru retrospectiv, tocmai de unde vă cer iertare a-l fi întrerupt, cu primejdia de a vă expune la bălțatele stropeli ale varniței și la negrele mînjituri ale zgurei de fierărie.

Ne era vorba să cercetăm daca uriașul prunc al capitalei noastre, cel botezat în creștet cu îndoit nume — unul luat din clasica antichitate, din cetatea înțeleptei zeițe Atena, și altul caracterizînd mai cu deosebire scopurile și originile sale cu totul românești — daca, zicem, *Ateneul Român* are în sine trăsuri care să ne dea dovezi că el este de neam vechi și mare, că e odraslă de străbuni iluștri, cu care dînsul a și păstrat fericite asemănări. Într-alte cuvinte, trebuie să mă cerc a vă prezenta aci genealogia lui, stepenea lui din moși strămoși, ca edificiu purtînd pe cap cunună de dom circular.

În această calitate, el se află cu totul la locul său printre noi românii, căci, precum noi ne dăm și ne știm a fi de origină romană și nu ne putem admite că baștina noastră să fi fost vreodată adînc zdruncinată prin curcituri străine, tot asemeni și felul acesta de clădiri este, ori ce se va zice, mai cu totul propriu arhitecturei romane.

Unii au observat totuși că, nu numai în italica Etrurie, dar și într-alte multe părți ale lumii s-au scobit bolți rătunde pe sub pămînt și s-au înălțat movile gheboșite dasupră-le, spre a astruca într-însele pe răposați. În chipul acesta li s-a hărăzit, drept locuință vecinică, un spațiu mărginit carele însă, prin rotunjeala liniilor sale, atît în cercuitul orizontal sau pieziș al pardoselilor și al păreților, cît și în boltirea verticală a tavanului, putea să dea morților iluziunea unui *microcosm*. Într-însul ei păreau că-și prelungesc viața de veci într-o lume restrînsă, dar cercuită și ea printr-o roată, ca a zarei de pre pămînt și subt un dom circular, ca însăși bolta cerului.

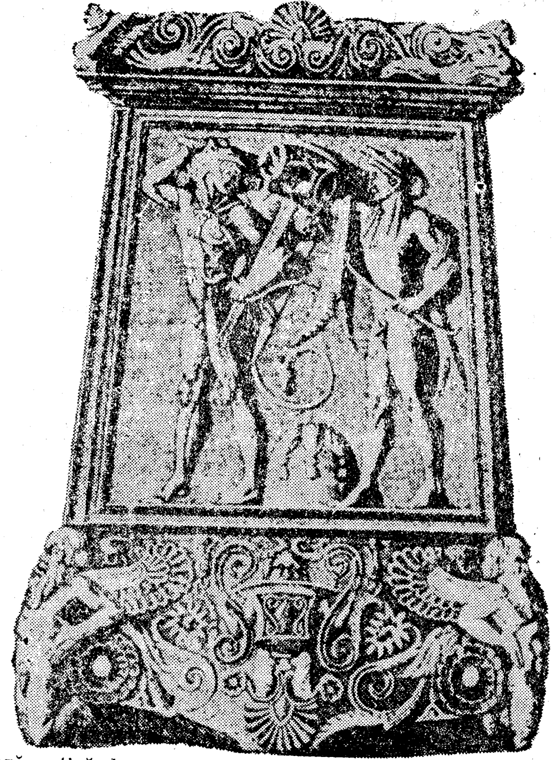

Bază antică de marmoră, reprezentînd *Cearta lui Heracle cu Apollon pentru stăpînirea tripodului profetic de la Delfi*, păstrată în muzeul din Dresda.

Alții au mai constatat, de altă parte, că popoarele primitive din timpii preistorici, atît în țările despre apus, cît și în regiuni mai nordice, au așezat stîlpi și pietroaie în cerc, cu scop, pesemne, de a consfinți acele țarcuri rotunde ca locuri de închinare la zeii lor.

Nu sînt cîtuși de puțin de tăgăduit aceste rudimentare încercări de construcțiuni circulare și de cămări boltite la străvechile popoare. Dar tot așa puțin de tăgăduit este că nicăieri nu aflăm uzul de a clădi edificii rătunde și de a coperi cu boltă pe unele din ele, precum și chiar pe altele a căror rătunjime internă se ascunde, pe dinafară, într-un plan mai mult sau mai puțin pătrat ori rectiliniar, nicăieri, zic, acest uz nu este așa de bine întemeiat, așa dezvoltat în diferite sensuri și așa falnic reprezentat prin capete de operă artistice, decît la strămoșii noștri, romanii, începînd mai nainte chiar de timpii republicei lor și scoborîndu-se adînc pînă în mediul ev bizantin [2].

---

[2] E. Isabelle, *Les édifices circulaires et les domes, classés par ordre chronologique*, 1 volum in folio, *Paris*, 1855.

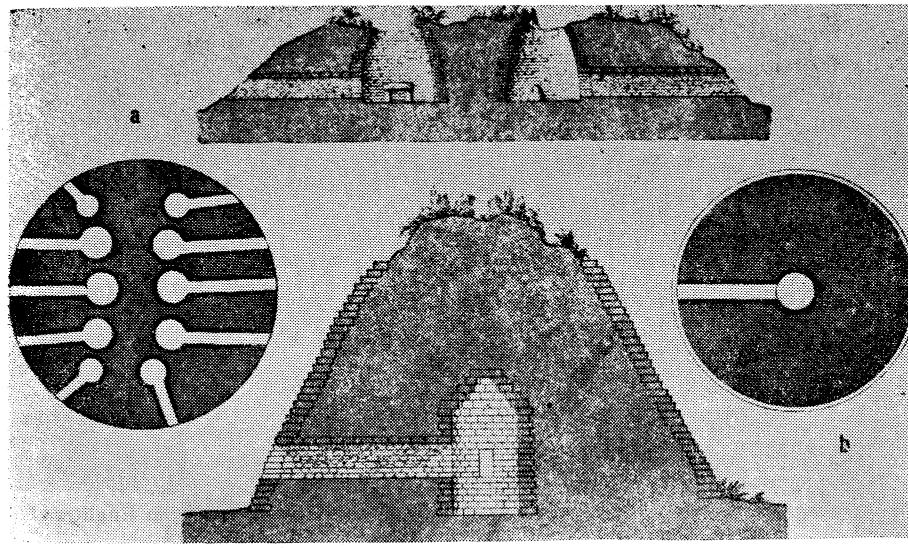

Movile cu bolte circulare, planuri și secțiuni ;
a) *Tumulus* celtic de la *Fontenay-le-Marmion*, în Normandia.
b) *Kurganul* scitic *Kul-Oba*, de la Kerci, în Crimeea *.

* Desemnele reduse din această pagină reprezentă planurile la bază și secțiunile verticale a două măgure de pămînt coprinzînd în sînul lor bolți mormîntale de formă circulară. Una (*a*), avînd vreo 7 sau 8 metri nălțime și 50 metri la bază, conține zece bolți de piatră în lăuntrul său. Ea se află în Normandia, lîngă Caen, în localitatea Fontenay-le-Marmion. Cealaltă (*b*) este movila numită Kul-Oba, sau *Muntele de Aur*, de lîngă Kerci în Crimeea. Unica-i boltă interioară are 7 metri în diametru și 12 nălțime. Prin urmare tot *gorganul* scitic este cu mult mai mare decît *tumulul* celtic din Normandia.

Dînșii, romanii, au știut să dea unor asemenea clădiri și destinațiuni felurite, și forme originale în varietatea lor.

Subt acest ultim raport, adică al formei, la dînșii :

vedem clădiri cu păreții pe dinafară rătunzi și netezi ca fața unui turn foarte gros, dasupra căruia s-ar înălța sau o piramidă, sau o culă semisferică ;

vedem alte asemenea edificii ocolite jur împrejur de o grațioasă salbă de columne, pe care se reazimă și se proptește învelitoarea, mai adesea bombată ;

vedem în fine și altele, unde stîlpii sau columnele formează pe dinlăuntru o horă, dasupra căria stă așezată bolta, fie ca, pe dinafară, păreții să afecte și ei forma circulară sau orice alt plan dreptunghiular ; fie ca dînșii să se afle afundați sub șire drepte or rătunde de columne împresurătoare.

Iată pe scurt și în genere, cum au folosit arhitecții Romei principiele edificiului circular și ale bolții acoperitoare.

M-am ferit, doamnelor și domnilor, să îngreunez această cam stearpă clasificațiune cu denumiri și calificative tecnice, pe care lesne le aș fi putut culege din tractatele de arhitectură greco-romană al anticului Vitruviu sau ale mai modernilor Palladio şi Vignola.

Las'că şi aşa mi-e teamă că v-am cam pornit pe acel vestit „moş Iene prin gene". Dar ce ar fi fost daca, la tot cuvîntul aş fi împiedicat limba mea şi auzul d-voastre în termeni ca d-alde *prostil*, *monopter*, *amfiprostil*, *peripter*, *sistil*, *picnostil*, *pseudoperipter* şi cîte mai alte barbarisme clasice de felul acestora !

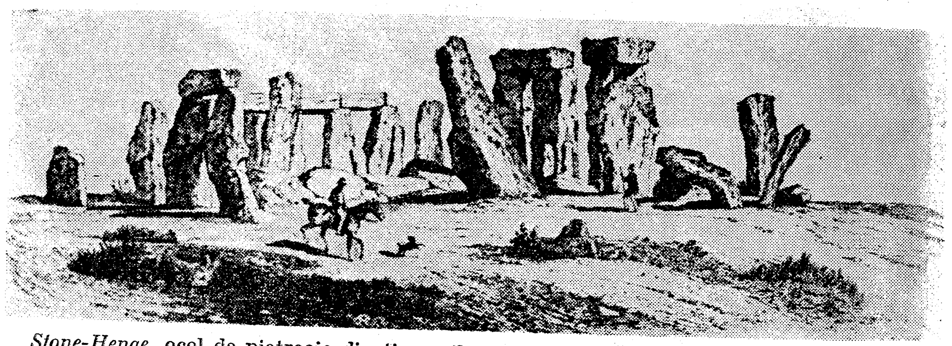

Stone-Henge, ocol de pietroaie din timpurile preistorice, lîngă Salisbury, în Englitera *.

V-am scutit de aşa năpaste. Dar acum poate că voiţi mai bucuros să cunoaşteţi la ce trebuinţe au consacrat romanii asemenea edificii?

Iarăşi pe scurt şi în genere, voi zice că, după normele variate de care pomenii adineauri, ei au clădit temple, băi, fîntîne, adăposturi de plăcere, poate unele turnuri comemorative, dar mai cu seamă morminte. Deci, au utilizat acele planuri şi la mulţumirea trebuinţelor sufleteşti ale religiunii şi ale cinstirii către cei morţi, şi la satisfacerea unor necesităţi mai practice, ca a scăldării şi a adăpării, şi chiar la unele mai frivole, ca repaosul şi petrecerile în aer liber.

Edificiele circulare din această ultimă categorie ne sînt mai cu seamă cunoscute prin picturele de pe păreţii din Pompei, Herculanum şi alte localităţi antice. Într-însele vedem adesea chioşcuri şi pavilioane rătunde, uşurele, transparente, eterice, unele pitulate sub dumbrava grădinilor, altele aninate pe vreo naltă clădire ori semeţ înfipte pe stînci, dasupra mărilor.

---

* „Ocolul de lespezi ce se numeşte în Englitera *Stone-Henge*, adică *pietrele atîrnate*, şi căruia unii autori vechi îi dau numirea de *Chorea Gigantum*, iar W. Camden (*Britannia, sive Angliae, Scotiae, Hiberniae . . . . . . ex intima antiquitate chorographica descriptio. Londini*, 1607) aceea de „*insana substructio*" se află aşezat în comitatul Wilts, în depărtare cu şase mile spre nord de Salisbury. Este compus de un îndoit ocol de pietre drepte ca de 9 metri nălţime şi aproape 2 m, 30 lăţime, grosolan cioplite în formă de stîlpi; acestea poartă dasupra lor d-a curmezişul, în chip de arhitrave, alte pietre de aceeaşi formă, dar ceva mai regulat cioplite şi înţepenite cu scoabe la căpătîiul de sus al stîlpilor, unde se îmbucă în găuri. Cercul exterior are ceva ca 60 metri în diametru. În centrul acestuia se află alte două ocoluri de formă eliptică, deschise de o parte şi coprinzînd un mare *menhir* sau pietroi ridicat în sus. Acest străvechi monument celtic se află acum foarte dărăpănat." J. Gailhabaud, *Monuments anciens et modernes*, t. I.

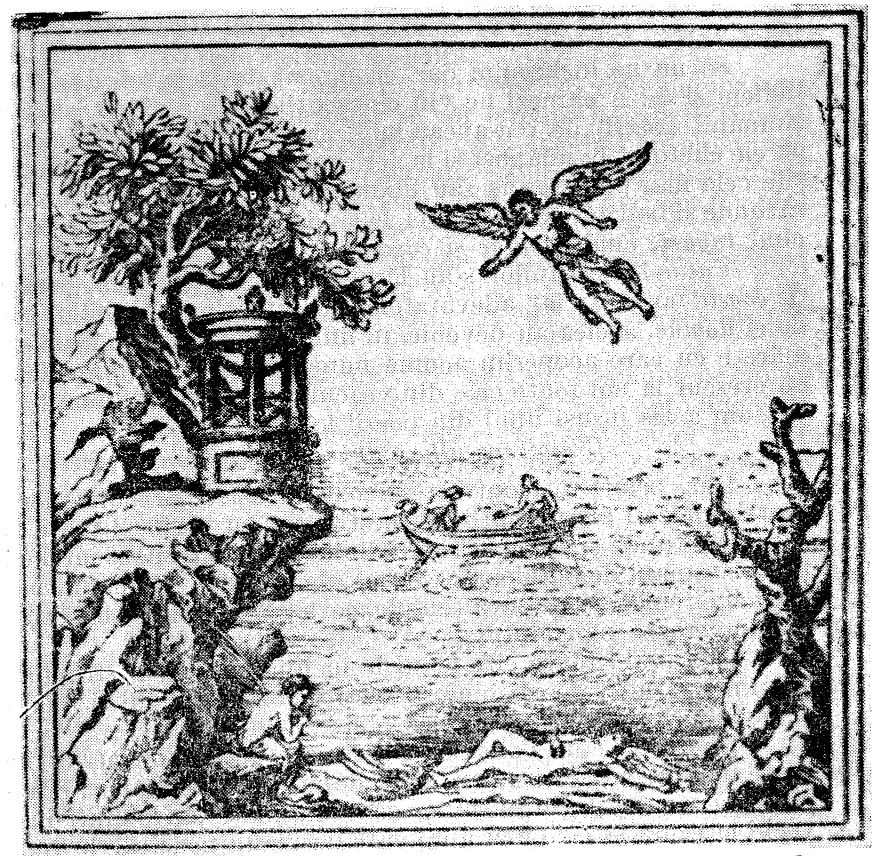

Moartea lui Icar, dupe o pictură murală antică, descoperită în Cività, la 1761*.

---

* Această pictură în colori naturale a fost descoperită, la anul 1761, în localitatea numită Cività. Ea este foarte redusă aci din mărimea ei şi reprezentă scena fugei în zbor a lui Dedal cu fiiul său Icar descrisă de Ovidiu, în *Metamorphos*. lib. VIII, v. 216 şi urm.

Et movet ipse suas et nati respicit alas
Hos aliquis, tremula dum captat arundine pisces
Aut pastor baculo, stivane innixus arator,
Vidit et obstupuit, quique aethera carpere possent,
Credidit esse Deos. Et iam iunonia laeva
Parte Samos fuerant Delosque Parosque relictae,
Dextra Lebinthos erant fecundaque melle Calymne,
Quum puer audaci coepit gaudere volatu
Deseruitque ducem coelique cupidine tractus
Altius egit iter. Rapidi vicinia solis
Mollit odoratas, pennarum vincula, ceras.
Tabuerant cerae. Nudos quatit ille lacertos
Remigioque carens non ullas percipit auras
Oraque caerulea, patrium clamantia nomen,
Excipiuntur aquae, quae nomen traxit ab illo.
At pater infelix, nec iam pater: „Icare, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Icare!" dicebat. Pennas conspexit in undis,
Devotique suas artes corpusque sepulcro
Condidit et tellus a nomine dicta sepulti.

Să nu ne închipuim dar că numai de la turci, de la persani, de la indieni și de la chinezi ne vin chioșcurile cele diafane, elegante și rotate. Romanii noștri, deși n-aveau nici ciubuce nici narghilele ca să-și facă cu ele cheful subt adăpost și la aer curat, ei totuși, în grădinile lor, la locurile cele mai plăcute, așezau luxuoase sau rustice pavilioane, mai adesea rătunde și boltite, pe care, la ei, le lăudau poeții, numindu-le cînd *pergulae*, cînd *tuguri*, cînd *casulae* și *casae*.

Casae-le romanilor s-au lărgit, în limba română, pînă a se preface în *casele* noastre; iar adevăratele locuințe ale străbunilor noștri, numite de ei *domus*, acelea au devenit, în limbile moderne, *domurile*, adică bolțile mărețe cu care acoperim acuma numai templuri și palate. Pe nesimțite, au crescut la noi toate cele din veacurile lor, acum de mult trecute ! sau, precum a zis însuși unul din poeții lor[3] :

Crescit occulto velut arbor aevo!

Dar, printr-un contrast al soartei, astfel precum pier toate trecătoarele plăceri ale viețuirii omenești, așa au perit și toate acele efemere *casulae* rătunde și boltite din grădinile, acum sterpe și înțelenite ale desfătaților romani de odinioară. Cele ce, de la dînșii sărmanii, ne au rămas ca edificii circulare, sînt ceva temple, ceva băi ruinate și mai cu seamă destul de numeroase morminte.

Căci, vai ! toate cîte omul le închină morții, destructoarii și întunecatei morți, adesea mai bine se păstrează decît luciul și fala, decît veselia și podoabele sărbătorești ale vieței !

De aceea, cînd voim, bunăoară, să coprindem într-o singură privire toate monumentele circulare și cu domuri ale romanilor, cîte ne au rămas în ființă sau cel puțin în ruine, cea mai mare parte dintr-însele, cele mai vechi precum și cele mai apropiate de vîrsta noastră, le vom afla că sînt locașe ale morții, clădiri destinate, acum de secoli, ca să amintească de vreun răposat glorios sau bogat.

Din cele în care intrau mai adesea viețuitorii și în care își petreceau ei timpul, sau cu acte de cuvioșie, sau cu îndeleniciri mai profane, abia mai avem pe ici pe colea cîteva dărămături de terme sau băi publice și cîteva vechi sanctuarii păgînești. Tot printre acestea, au avut chiar unele norocul să scape pe deplin de răsipire, prin adaptarea lor la cultul creștinesc.

De m-aș cerca, doamnelor și domnilor, să vă fac aci numai o simplă nomenclatură completă a acestor rămășițe de tot felul, apoi m-aș pune în îndoita și îngrozitoarea primejdie de a vă ține aci pe loc ceasuri multe, frămîntați, toți cu totul, de cea mai strașnică dorință de a scăpa, cît mai curînd, dintr-o așa pedantă, stearpă și *plihticoasă stenahorie*.

Iertați-mi acest cutezător dezghin de expresiuni fanariotice, căci vă mărturisesc că, în asemenea cazuri, aflu în ele foarte multă originalitate, foarte mult sens sau *noimă*, ba și chiar mai mult *haz* decît în nomenclatura cu care v-aș fi putut amenința, dar pe care m-am silit din contra a vă o cruța cu totul.

Deci, ca să vă pun de îndată inima la loc, mă grăbesc a vă da de știre că n-am să vă pomenesc nici despre toate templele rătunde, nici despre toate sălile de băi boltite, nici despre toate mauzoleele circulare; într-un cuvînt n-am să vă înșir toate ruinele, cîte în Roma sau în vreo parte oarecare a vechiului Imperiu roman, ne arată încă vreun colac surpat de zidărie, sau vreo felie știrbită de boltă.

Printre toate voi spicui cu mare discrețiune, cu gînd nepregetat, de a nu vă obosi peste măsură. Unele mi se vor impune de sineși, fiindcă prea le cunoaște lumea toată. M-ar învinovăți fitešicine de n-aș menționa, bunăoară, într-o vorbire măcar cît de rezumată asupra clădirilor rătunde ale romanilor, de n-aș aminti, zic, mormîntul Ceciliei Metellei, sau templul Vestei de la Tivoli, sau mauzoleul lui Hadrian.

Alte monumente de același fel, precum sînt Pantheonul lui Agrippa și rotonda sfintei Constanța de la poarta Nomentană și mormîntul lui Theodoric din Ravenna, n-aș voi nici eu să le înlăturez, deoarece ele îmi vor da prilej să laud ateneul nostru.

Apoi, îmi propun asemenea să profit de această ocaziune ce mi se ofere, ca să vă semnalez, cam în treacăt, existența într-o provincie de curînd a noastră, în Dobrogea, a ruinelor unui curios monument circular dintr-o epocă tîrzie, carele prezentă tot interesul unei foarte însemnate descoperiri sau, mai bine zicînd, unei adevărate revelațiuni archeologice.

În orice altă țară cultă — și aceasta o spui nu fără oarecare mîhnire și rușine — n-ar fi rămas, vreme așa îndelungă, sub nedemnul obroc al nepăsării, un fapt cu care archeologia locală ar putea să-și cîștige o poziţiune foarte importantă în analele artistice din primul period al Imperiului bizantin, adică dintr-o epocă tocmai foarte puțin explorată și rău cunoscută sub acest raport.

E vorba de clădirea de piatră de la Adamclisi, ruină de o formă curioasă și impunătoare, din jurul căria s-au și adus în București, un număr de vreo cincizeci pietroaie mari sculptate, depuse, în cursul verei trecute, într-una din grădinițele laterale ale palatului Universității.

Junele și învățatul conservator al muzeului nostru de antichități, d-l Grigore Tocilescu, carele a făcut, la fața locului, multe și fructuoase cercetări și dezgropări, nu s-a putut decide pînă acum a scrie ceva mai cu temei despre ele. Ar fi foarte de dorit însă ca d-lui să nu nesocotească o lucrare atît de capitală din punctul de vedere al adevăratei științe; cu dînsa ar aduce țării un folos mai real decît cu orice alte îndeletniciri mai pripelnice și mai nepriimitoare de un criteriu serios.

Adeseori, de vreo doi, trei ani, i-am tot cerut, l-am îndemnat, l-am rugat ca să descrie cu de-amăruntul acel monument de care s-a ocupat, poate, mai mult decît oricine altul; ca d-lui să destăinuiască lumii interesantele sale descoperiri de la Adamclisi, de care cu drept, poate, este așa de gelos. Dar fiindcă d-sa nu s-a îndurat pînă acuma să-mi procure, mie și altora mulți de aci și din străinătate, această dreaptă satisfacțiune, fiindcă n-a voit încă să dea în vileag comorile anticarii pe care le ține de prea mult timp ascunse într-un sertăraș misterios al memoriei sale, eu, carele uneori am izbutit a-i fura pentru un moment cheia, am să mă încumătez a vă destăinui, chiar astă-seară, în puține cuvinte, mai tot ceea ce am putut zări, aruncînd un ochi indiscret în acea tainiță.

Poate — și asta îmi cam este scuza și scopul — poate că d-l Tocilescu își va răzbuna asupra-mi scoțînd cît mai curînd la iveală tot materialul cît a adunat; și apoi îndată, mai adunînd încă și altul, ne va dovedi tuturor că competența sa, în asemenea materie, nu poate fi discutată de nimeni dintre noi.

Ierte-mi junele meu amic și coleg această îmboldire directă ce i-o adresez chiar în fața unui auditor, carele am încredințarea că este și el nerăbdător să învețe din spusele meritosului anticar fapte, deslușiri și lămuriri ingenioase, atingătoare de ruina de la Adamclisi. Acestea ar aduce desigur d-lui Tocilescu mai multă, mai necontestată și mai meritată onoare decît orice alte tipăriri și aprețuiri de natură secundară și controversată. Anticarul, dacă într-adevăr anticar este, trebuie, dupe a mea părere și mai cu seamă dupe a mea fierbinte dorință, trebuie, de preferență, să rămînă anticar, atunci mai ales cînd i se înfățișează o așa prielnică ocaziune de a ilustra știința națională, în folosul chiar al propriei sale distingeri.

---

[3] Horatii *Carm.*, lib. I, XI, v. 45.

Nu vă mirați, doamnelor și domnilor, nu mă țineți de rău dacă, nici aci, nu scap un bun prilej de a-mi apăra știința favorită, archeologia. Îmi pare foarte rău unde o văd atît de năpustită, atît de oropsită, în țară la noi; îmi pare și mai rău cînd văd abătîndu-se, măcar și pentru un moment, de la dînsa pe acei care ar ști să o cultive cu succes, să-i dea dezvoltări fericite și s-o răspîndească oricît de mult în publicul nostru.

Sînt ani de cînd eu unul tot chem tovarăși tineri ca să mă însoțească și să mă întreacă într-această cale părăsită. Vă întreb, n-am oare dreptate să mă îngrijesc, să mă zbucium, să mă și supăr cînd văd, luat de alte vînturi, pe cîte unul, abia adimenit, abia înduplecat, abia catehisit de mine?

Mai mult cu scopuri de momeală, decît cu gînd că aș fi săvîrșind eu însumi vreo treabă cu temei, am făcut, încă de mult, tot ce mi-a stat în putință. Firesc lucru este dar, ca să nu preget nici acuma; mai ales că, mai mult decît oricînd, îmi este acum teamă că ceea ce eu mai pot face pentru dezvoltarea cunoștințelor anticarii la noi, se reduce la foarte neînsemnat lucru.

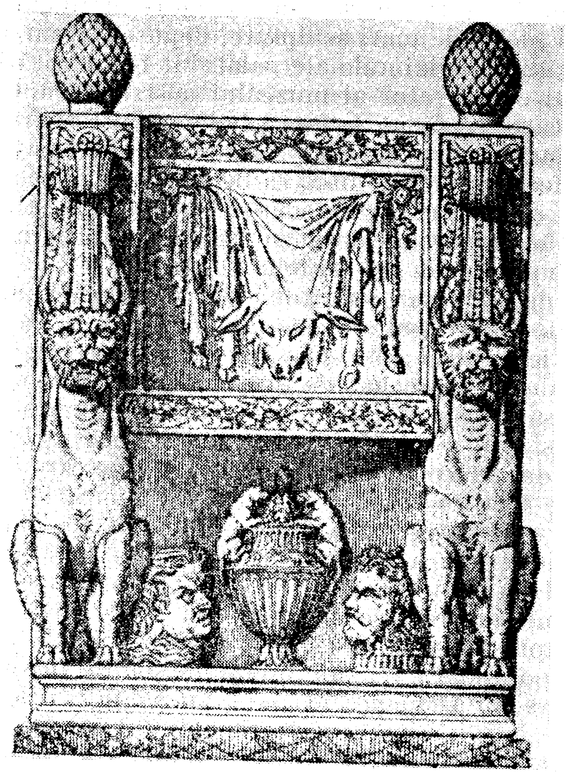

Jeț antic de marmoră, sculptat în onoarea zeului Dionysos-Bacchus, păstrat în Vatican.

Și despre aceasta vă veți încredința îndată.

Am venit aici să vă vorbesc de clădirea ateneului și v-am prevenit de la început că, nefiind arhitect, voi căuta numai să însăilez croiala acestui edificiu cu cîteva fire depănate de pe mosorul cunoștințelor mele archeologice. Dar pînă să ajung la această trebșoară de oarecare folos am lăsat să mă ia apa la dreapta și la stînga, dupe vîrtejul preocupațiunilor de tot felul ale zilei de azi; iar acum, ... dupe o lată jumătate de oră de cînd vă țin aci, ... abia acum bag de seamă că nu v-am spus încă nimic precis despre acele cîteva monumente antice, din care s-a inspirat cu mult gust și succes, meritosul artist francez, d-l Albert Galleron, în unele părți ale ateneului nostru, al cărui plan, așa de original și de bine nimerit, îl datorăm talentului d-sale.

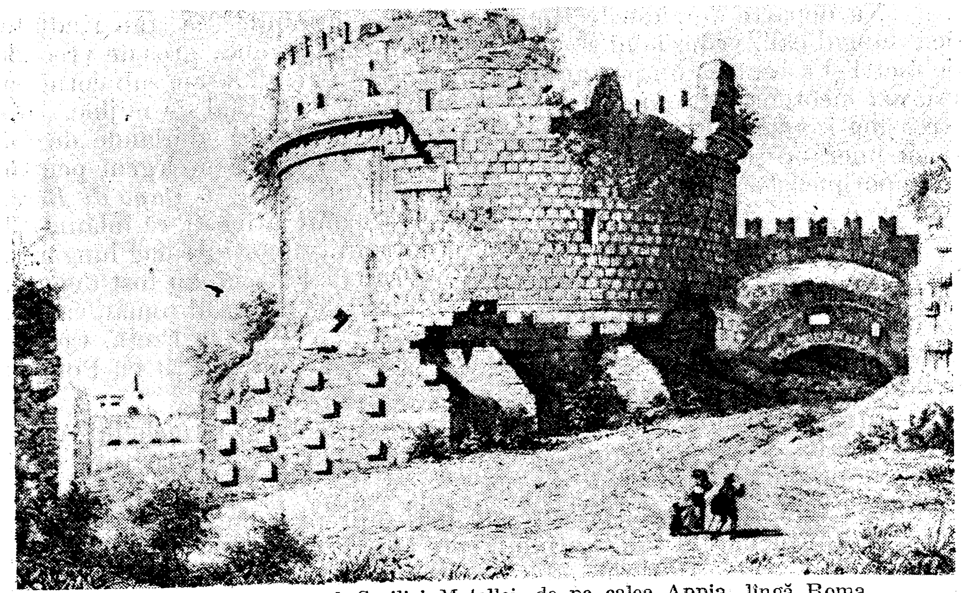

Monumentul funebru al Ceciliei Metellei, de pe calea Appia, lîngă Roma, în starea sa actuală *.

*„Rămășițele arhitectonice din epoca Republicei romane sînt puțin numeroase și ne vin mai toate din secolul cel din urmă al acelei epoce. Materialurile cu care sînt lucrate sînt, în mare parte, tuful vulcanic numit *peperin* și piatra văroasă ce se zice *travertin*... Din această epocă, adică de pe la sfîrșitul Republicei, avem încă vreo cîteva morminte. Mai cu osebire este de semnalat, deși compozițiunea îi este în genere foarte simplă, acela al Ceciliei Metellei, soția triumvirului Crassu, situat pe via Appia. El afectă acea formă de turn, care ne repoartă mințile către înfățișarea primitivă a movilelor sau a *tumulilor*. Dasupra unei zidării inferioare pătrate, despuiată acum de a ei îmbrăcăminte de lespezi, se înalță o clădire cilindrică ce are ca la 29 metri în diametru. Ea este împodobită cu o friză ornamentată, precum și cu o cornice simplă, care totuși formează o cunună pentru sprijinirea porțiunii superioare ce era sau conică, sau piramidală. Principalele ornamente ale frizei sînt hirce de bou și festonuri (ghirlande), amintitoare de sacrificiile funebre. De la acelea a și căpătat monumentul denumirea sa actuală de *Capo di bove*".— —Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, V, 3, 6. Sarcofagul de marmoră al Ceciliei Metellei este reprezentat la pag. 291.

Nu-mi mai rămîne, deci, altă scăpare decît a o lua d-a fuga prin antichitate, pornindu-ne de la epoca cea mai depărtată de noi, spre a ajunge iute, iute, la hotarele timpilor moderni şi ale ţărilor româneşti. Într-această goană pe nerăsuflate în prelargul istoriei artistice, abia vom putea să arătăm cu degetul şi să salutăm în treacăt acele cîteva capete de operă arhitectonice, pe care am avut cel puţin pînă acum grija a vi le denumi.

În cetatea eternă, în Roma şi în ale ei împrejmuiri vor ti cele mai multe ale noastre răpezi conace. Ca să sosim într-însa, vom apuca îndată pe calea Appia, aceea pe care cenzorul Claudiu Appiu a început-o, iar Traian al nostru a prelungit-o spre răsărit — unde pururea îl ducea pe el dorul — pînă la malul Mării Adriatice, pînă la Brindisi.

Nu departe de zidurile Romei, printre mormintele ce stau rînduite de a lungul căii, vederile ni se vor opri pe un turn rătund, gros de vreo 29 de metri şi aşezat pe un postament pătrat. Sub streaşina sau sub cornicea lui, azi încoronată cu metereze ce i s-au adaos în secolul de mijloc, sub streaşina-i vom zări rămăşiţele unei frize, săpată cu ghirlande de foi şi cu bucrane sau hîrce de bou ; aceasta ne va da să înţelegem pentru ce poporîmea locului de acum îi zice acestui turn antic *il Capo di Bove*. Dar pe o placă de marmoră vom citi, în prescurtări latineşti, că înlăuntrul acestui mormînt circular au fost depuse, într-un frumos sarcofag lungăreţ, scos încă de pe la 1540 din mica boltă internă de la bază, au fost depuse, zicem, oasele sau cenuşa Ceciliei Metellei, fiica acelui consul roman carele, cu 69 de ani mai nainte de Hristos, supuse Romei insula Creta. Cecilia fusese soţia bogătaşului Crassu carele, un moment, a împărţit cu Pompei şi cu Cezar puterea triumvirală.

Intra-vom acum îndată în Roma, trecînd pe lîngă termele lui Antonin Caracalla, unde am putea să vedem încă spărtura şi surpătura unei bolţi cu proporţiuni uriaşe?

Nu ! căci cronologia, pe care am luat-o drept călăuză, ne va mîna, deocamdată, tocmai în ţara Laţiului, spre răsărit de cetate, la locul, unde, precum cîntă poetul Horaţiu, „din peşterea răsunătoare a nimfei Albunea, se prăvălesc cu vuiet apele rîului Anio, iar dumbrava sfinţită a Tiburnului şi livezile-i de pomi sînt neîncetat udate de neastîmpărate pîraie,

Quam domus Albuneae resonantis
Et praeceps Anio et Tiburni lucus et uda
Mobilibus pomaria rivis.

Acolo, pe marginea unei rîpe semeţe, străpunsă de toate părţile, ca un burete, de apele ce se scurg în cascade, acolo se înalţă încă şi azi ruinele acelei încîntătoare minuni artistice care a fost odinioară templul zeiţei Vesta, de la Tibur. Era mic acel sanctuar rătund, giuvaier lucrat în piatră ; era mic şi încunjurat preste tot de elegante columne, care-i sprijineau învelitoarea.

Altarul feciorelnicei zeiţe, pe care în veci ardea focul mistuitor a oricării necurăţenii, ocupa centrul unui ocol intern abia de şase metri. Astfel — adică rătunde — ne zice Ovidiu în *Fastele* sale, erau toate templele Vestei, de cînd cuviosul rege Numa Pompiliu dedicase zeiţei unul cu păreţii de richită şi cu învelişul de şovar. „Vesta — adaoge poetul — e tot una cu pămîntul, care şi el e rătund"; deci şi templele ei trebuie să aibă această formă ; iar focul viu trebuie să ardă în mijlocul lor, precum el

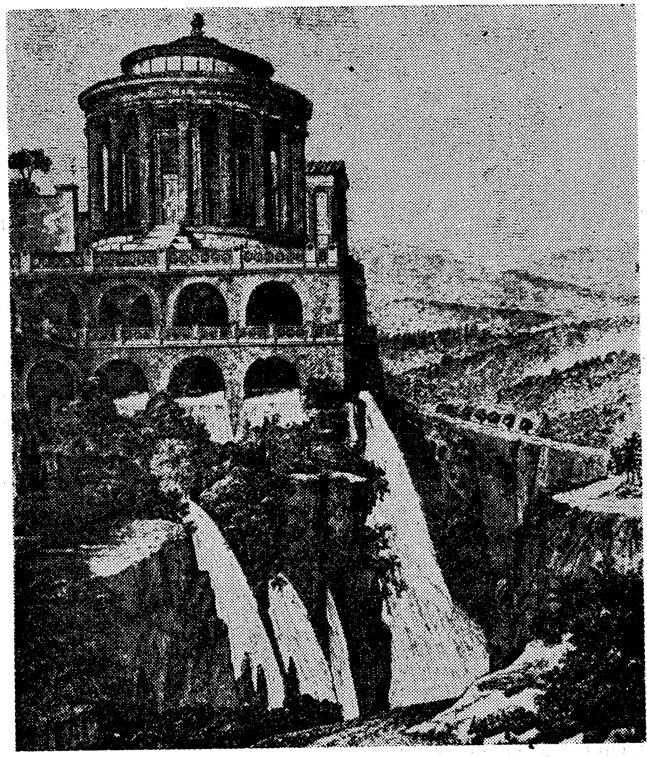

Templul Vestei de la Tibur (sau Tivoli). Vedere pitorească a edificiului restaurat *.

* „Două dărămături de temple în Tivoli, dintre care unul este sanctuarul rătund al Vestei, sînt de considerat ca cele mai însemnate exemple de clădiri religioase din ultimii timpi ai Republicei romane. Acesta este un *peripter* corintian rătund, aşezat pe o substrucţiune ca de 14 metri în diametru şi înalt ca de 12 metri pînă dasupra grindişului său. Are 18 columne, din care zece sînt încă în fiinţă. Columnele au o înălţime de 9 diametre şi grindişul, foarte uşor, nu se ridică mai sus de 1/5 din nălţimea lor. În toată întocmirea ornamentală a acestui monument se resimt amintiri elenice, cu acea asprime costelivă ce se învederează în cîteva monumente din Pompei, unde se dovedeşte mai lămurit trecerea de la stilul elenic la cel roman. Mai cu deosebire se destăinuieşte această scăpătare de la perfecţiunea elenică, în bazele columnelor unde, deşi forma predomnitoare este cea atică, însă în loc de scafe vii scobite între ciubuce se observă forma cu totul nemlădiită a unor feţe drepte ce se adîncesc în trupul stîlpului. Capitelele nu au încă caracterul ce arta romană impuse ordinei corintiane ; compunerea lor dovedeşte oarecare libertate, concordînd cu aspectul ce i se dete în timpii tîrzii ai elenismului, atunci cînd frunzişul se tracta cu multe încreţituri. Friza este acoperită preste tot cu săpături decorative. În situaţiunea pitorească ce ocupă acest mic templu toate aceste amănunte dispar şi el ni se arată, în acea minunată privelişte, ca o operă de o neasemuită frumuseţe. Celălalt templu de la Tivoli, considerat de toţi ca un sanctuar al Sibylei, era un *prostil pseudopteripter* ionic." — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VI, 3, b. Motive de decoraţiune din templul Sibylei de la Tivoli au fost întrebuinţate la ornamentarea externă a ateneului nostru.

arde și în centrul pămîntului . . . „Deci, templul cată să fie rătund; într-însul nici un unghi să nu se ivească; iar de bătaia ploii, îl apără domul”[4].

Decît teoria și decît versurile cîntărețului canonizat la noi în Constanța, cu mult mai bine cumpănit și cu mult mai grațios era templu circular din umbritul și răcorosul Tibur. Pozițiunea și ruinele lui încîntă și azi pe călătorii ce merg la Tivoli să vadă ceea ce a mai rămas din acea minunată clădire circulară anterioară, după toate aparențele, epocei cezarilor.

Acum să ne răpezim chiar în centrul cetății Roma, unde ne vom opri dinaintea unui alt templu circular, cel mai spațios poate din întreaga antichitate. Ginerele lui August, Agrippa, îl clădi în fața termelor cu care el înzestră capitala imperiului, dupe învingerea lui Antoniu și Cleopatrei[5]. El închină mai întîi acest locaș lui Joie Răzbunătorul, *Iovi Ultori*; dar apoi mai așeză într-însul statua lui Marte și a Vinerii, protectorii Romei și a familiei Iuliane. Mai în urmă veniră pe rînd să se adăpostească într-acel măreț și spațios sanctuar mai toți zeii Olympului, astfel încît i se dete numirea de locuință a *tuturor zeilor* și, adică, *Pantheon*. Chiar și structura internă a acestui vast ocol boltit, în diametru de 43 metri și jumătate, era potrivită, prin numeroasele-i columne foarte apropiate de păreții împrejmuitori și prin mulțimea de largi firizi scobite în ziduri, era, zicem, cu totul adaptabilă la această destinațiune și la această ornamentare eclectică.

---

[4] Ovidii Nason. *Fastor*. lib. V, v. 257 et sq.:

Dena quater memorant habuisse Palilia Romam,
Quum flammae custos aede recepta sua est.
Regis opus placidi, quo non metuentius ullum
Numinis ingenium terra Sabina tulet.
Quae nunc aere vides, stipula tunc tecta videres;
Et paries lento vimine textus erat.
Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestae,
Tunc erat intonsi regia magna Numae.
Forma tamen templi, quae nunc manet, ante fuisse
Dicitur: et formae causa probanda subest.
Vesta eadem est, quae terra; subest vigil ignis utrique:
Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilae simulis, nullo fulcimine nixa,
Aere subiecto tam grave pendat onus.
Ipsa volubilitas libratum sustinet orbem
Quique premat partes, angulus omnis abest;
Quamque sit in media rerum regione locata
Et tangat nullum plusve minusve latus;
Ni convexa foret, parti vicinior esset;
Nec medium terram mundus haberet onus:
Arce Syracosia suspensus in aere clauso
Stat globus, immensi parva figura poli:
Et quantum a summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit
Par facies templi; nullus procurrit in illo
Angulus: a pluvio vindicat imbre tholus.

[5] ”Templul Pantheonului e cea mai perfectă din operile arhitecturei romane ce ni s-au păstrat pînă acum cu totul. J. Burckhardt, în cartea sa intitulată *Ciceronele monumentelor Italiei*, enunță această observațiune. Însă întocmirea actuală a acestui edificiu aparține deosebitelor epoce ale artei la romani. Dupe inscripțiunea ce se vede pe friza porticului, acest templu a fost clădit de Agrippa, ca o anexă la termele sale, pe timpul consulatului său al III-lea, adică în anul 26 înainte de Hristos și consacrat de dînsul lui Iupiter Ultor. Dione Cassiu (53, 27) spune că a luat numele

---

(continuare nota 5)

de Pantheon sau fiindcă, pe lîngă statuele lui Marte și Vinerei, ce se aflau într-însul, se mai adaoseră și chipurile mai mici ale altor zei, sau fiindcă bolta-i rătunjită se asemăna cu a cerului. După mai multe bîntuiri ale focului, clădirea fu restaurată mai întîi de Hadrian și apoi de Septim Sever; această ultimă prefacere, executată la anul 202 dupe Hristos, se constată printr-o inscripțiune de pe arhitrava porticului. Dealtmintrelea, s-au mai adaos și cîteva alte prenoiri moderne. Pantheonul este o clădire rătundă acoperită cu o boltă; ceea ce constituie un motiv de construcțiune carele, fără îndoială, a fost împrumutat de la întocmirea încăperilor celor mari ale termelor, daca nu cumva această sală n-a fost chiar destinată de la început la o întrebuințare de felul acesta. În partea anterioară este o clădire dreptunghiulară și căpriorită care compune un portic cu columne de ordine corintiană și cu un fronton foarte oblu. Diametrul și nălțimea interne sînt de vreo 44 metri; dar grosimea zidurilor se adaoge cu 6 m 28. La mijlocul boltei este o deschizătură rătundă (*hypaethron*), aproape de 9 metri. Pardoseala este toată înclinată spre centrul edificiului, unde sînt găurele prin care apele de ploaie se scurg într-un canal clădit pe dedesupt. În grosimea păreților împrejmuitori sînt păstrate opt mari firizi, împreună și cu aceea ce formează ușa de intrare; parte din ele sînt semisferice și acoperite cu o jumătate de culă; parte sînt pătrate și boltite sus în prelung sau *în argea*. În clădirea primitivă, aceste firizi sta într-o împunătoare și bine potrivită relațiune cu bolta cea mare ce acoperă tot edificiul; însă linia cercului lor, pătrunzînd (precum se vede încă la ⟨a⟩cele din firizi care au rămas pînă acum neschimbate) în interiorul păretelui conținător al cilindrului, formează neapărat o linie a cărei curbătură este de o formă șovăită; ceea ce arată că problema acestei îmbinări n-a fost rezolvită în mod cu totul artistic. În interior, dasupra firizilor și, probabil, în laturele lor, erau așezate columne cu capitele de bronz și statue cariatide. Pliniu cel Bătrîn, carele muri la anul 79 dupe Hristos, spune în cartea XXXIV, cap. 7 din *Istoria naturală* că cariatidele sta pe columne, *in columnis templi*; și una și alta din aceste dispozițiuni se poate aplica numai la interior, dar nu se potrivesc cu starea actuală. Dupe înfățișarea aceștia, îmi închipuiesc că a fost între fiecare din firizi cîte o decorațiune arhitectonică, care da acestora și mai ales largelor deschizături ornate ale lor, un coronament solid, compus din două ordine, astfel încît ordinea de sus să corespundă cu ordinea cariatidelor de la înălțimea boltițelor. Suprafața internă a bolței principale e decorată cu casete, în care se aflau odinioară rozațe aurite. Casetele, în lănțuirea lor simetrică, se prezentă tot micșorîndu-se în nălțime, astfel că, cel puțin din puntul de vedere decorativ, ele dau o impresiune foarte fericită despre rotunjeala ascendentă a bolții. Mai tîrziu, ordonanța internă a edificiului fu modificată. Cu osebire de firida intrării și de cea care îi stă în față, toate firizile cele mari fură adaose cu cîte două columne corintiane de marmoră; colțurile lor priimiră o formă de pilastri, dasupra cărora fu așezat un grindiș continuu, carele avea pe dînsul un alt cat în formă de atic cu pilastri corintiani mai mici; totul era astfel dispus încît grindișul ușor al acestei construcțiuni cu pilastri susținea decorațiunea bolții. Acea construcțiune cu pilastri a catului superior fu înlăturată în secolul trecut și înlocuită printr-o grosolană ornamentare a păreților. Ea ni s-a păstrat numai în desemnele cele vechi ale edificiului, cum spre exemplu în cartea lui Desgodetz, despre *Edificiile Romei*.

(continuare nota 5)

Dispozițiunea de care vorbirăm era executată în forme, cărora nu le lipsea o nobilitate relativă; totuși ornamentul masiv al casetelor de pe bolta mare nu numai că nu corespundea de fel cu ușoarele amănunte ale aticului, dar întreagă împărțirea și îmbinarea decorativă a păreților sta într-o relațiune preste tot nepotrivită cu înfățișarea neasemuit mai măreață a cupolei. Din această discordanță naște o slăbire reală a impresiunii. Pantheonul este o operă în care speculațiunea estetică nu depășește formalismul școalei și care nu poate să mai atingă mărirea culminantă a unei lucrări concepută în mod natural, ba nici chiar a unei combinațiuni elaborată cu purism deplin. În pilastrii păreților, între firizile cele mari, sînt alte firizi cu mult mai mici și mai puțin adîncite, care toate au, drept ornament, un motiv de tabernacol compus din două columnete corintiane avînd dasupra lor grindiș și fronton. Unele din aceste frontoane sînt plane și compuse din linii drepte; altele au dispozițiunea mai tîrzie a unui arc puțin răsărit. Asemeni, și tabernacolele aparțin unia din cele mai dinapoi prefaceri antice ale interiorului. Clădirea din fața Pantheonului, cu porticul său corintian, nu făcea parte, precum se și învederează din semne aparente, din planul său primitiv; dar este evident că tot Agrippa o a adaos la acest templu rătund. Porticul, lat de 35 metri, era înălțat, la început, pe cinci trepte; el are toată ordonanța unui prostil italic înaintat. Opt columne stau în front; iar alte opt sînt astfel rînduite ca, deoarece ele împart pînă la oarecare punt porticul, în sensul adîncimei, în trei secțiuni sau *nave* osebite, îi dau totdeodată o dispozițiune troițată, care amintește pe aceea a principalelor temple etrusce, precum era cel din Capitol. Tavanul interior al porticului era de bronz; tot asemeni, învelitoarea porticului și a întregului dom. E probabil că frontonul reprezenta în bronz aurit, lupta lui Joie cu giganții. Antica ușă de la intrare, lucrată în aramă, s-a păstrat pînă acum, împreună cu pilastrii ei laterali; aceștia sînt scobiți cu glafuri, într-un mod cu totul particular, care ne aduce aminte jocurile decorative ale etruscilor; ei sînt coronați cu triglife dorice. De laturile intrării sînt firizi, scobite în părete, unde fusese așezate statuele lui August și Agrippa. Pretutindeni tratarea formelor arhitectonice destăinuiește dezvoltarea caracterului roman, printr-o concepțiune serioasă și bogată, dar lipsită de încărcături prisositoare. Suprafețele de subt arhitravă sînt oable și împlinite în mod foarte simplu. Trunchiurile columnelor de la portic sînt monolite de granit fără de glafuri, înalte de vreo 13 metri; iar capitelele lor sînt lucrate perfect. Columnele dinlăuntru, ale căror trunchiuri de marmoră galbenă sînt scobite cu glafuri, poartă capitele, și acestea destul de bine lucrate, însă mai puțin corecte ca stil.

La anul 608 Pantheonul fu consacrat cultului creștin, sub numirea de S. Maria ad Martyres. În secolul de mijloc, clădirea încercă stricăciuni parțiale, și mai cu seamă cupola fu despuiată de învelitoarea-i de bronz. La anul 1632, papa Urban al VIII-lea, din familia Barberini, puse să ia tot bronzul de la portic, ca să toarne dintr-însul tabernacolul bisericei San-Pietro; atunci, în glumele lor, romanii se mîngîiară cu versul:

Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini.

Tot acest papă ordonă arhitectului Bernini să înalțe două mici clopotnițe dindosul frontonului de la portic."

Fr. Kugler *Istoria arhitecturei*, VI, 3, c.

De altmintrelea, de două ori a mai fost preschimbat templul, de către împărații păgîni Hadrian și Septim Sever, pînă ce, pe la anul [1]640,papa Bonifaciu al IV-lea închină vechiul Pantheon al lui Agrippa, cultului Maicii Domnului și-i dete numirea creștină de *Santa Maria ad Martyres* sau *Chiesa de la Rotonda*.

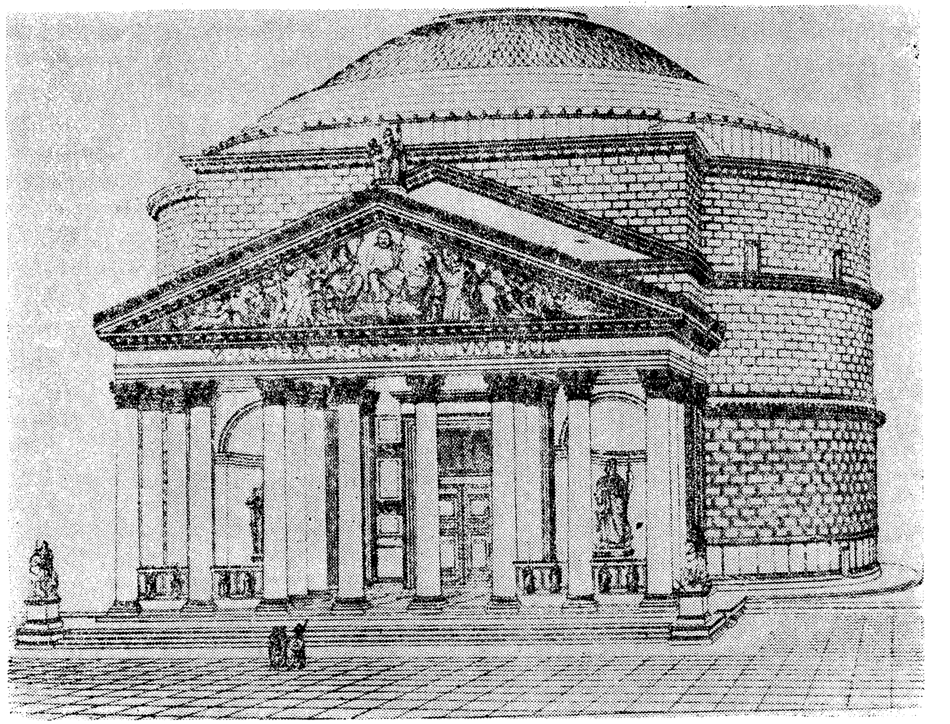

Templul din Roma, numit *Pantheonul lui Agrippa*.
Vedere perspectivă a stării sale în antichitate.

Știți, domnilor și doamnelor, că azi el conține, chiar în mijlocul vastei sale rotonde, unde odinioară, subt August, s-a consfințit domnirea Romei, mormîntul modernului unificator al Italiei, regelui Victor-Emanuel.

Pantheonul din Roma nu priimește lumina decît printr-un ochi, foarte larg deschis sau rămas gol în centrul bolții. Pavimentul său de mari lespezi, felurit colorate, este ușor înclinat către centru, unde se află cîteva găuri de scursoare, corespunzînd cu urloaie îngropate pe sub pămînt. Sînt oare acele găuri pregătite numai spre a sorbi stropiturile de ploaie prefirate prin ochiul deschis sus, dasupra lor? Ori că ele au de scop a curăți mai răpede templul de sîngele vărsat în jertfiri? Poate chiar să fi fost străpunse de la început cu gînd — după cum cred unii — că această largă, boltă cilindrică a Pantheonului are să fie sala principală a băilor înălțate de Agrippa.

D-ar fi așa, apoi cată să constatăm că acest edificiu, cea mai falnică și mai caracteristică rămășiță dintre clădirile circulare și boltite ce ne au rămas din epocele lăudate ale arhitecturei romane, că acest edificiu a avut parte să întrunească în sînu-i din vechime și pînă în ziua de azi, toate însușirile rezervate, în uzurile romanilor, pentru clădirile rătunde și cu dom circular. Într-adevăr, menită fiind din temelii a servi cetățenilor

Romei, ca o vastă și sumptuoasă sală de terme publice, dînsa, la momentul chiar cînd primul împărat al Romii apuca în mîni, printr-o izbîndă, întreaga cîrmă a lumii, dînsa se prefăcu într-un templu al Zeului victoriei,

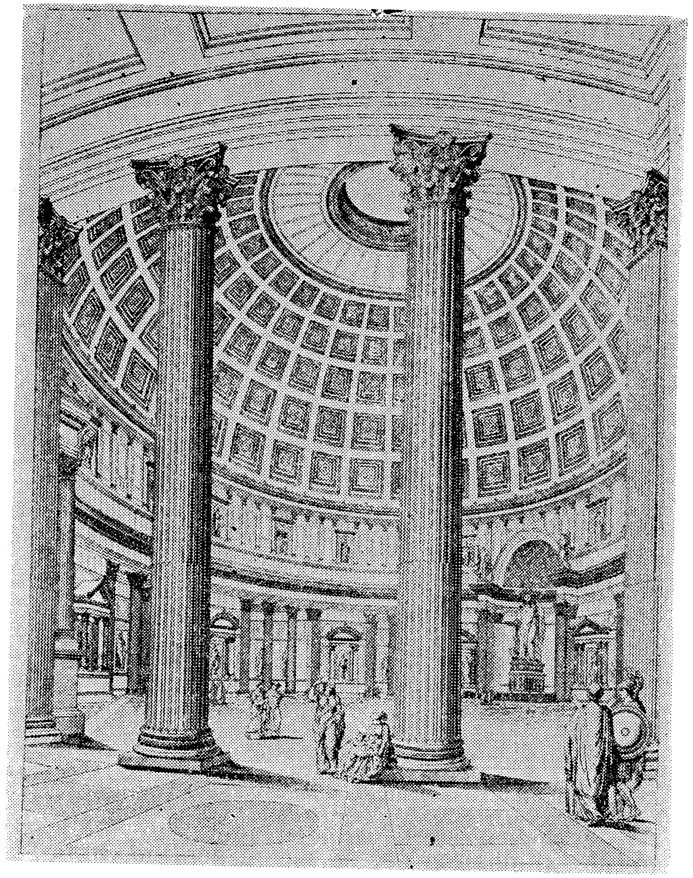

Vedere interioară a *Pantheonului lui Agrippa*, în restituțiune antică.

tatăl, la romani, și stăpînul zeilor tuturor. Iar, dupe secoli îndelungați, în zilele noastre, Italia liberată și reîntregită nu află alt mauzoleu mai vrednic decît Pantheonul lui Agrippa, spre a depune și a păstra într-însul țărîna muritoare a nemuritorului ei mîntuitor.

Baie, templu și mormînt, lăcaș al curăției și sănătății, al cuvioșiei către zeii patriei și al apoteozei unui glorios răposat, Pantheonul din Roma ni se înfățișează ca o emblemă vie și dăinuitoare a unei cetăți, a unei țări ce a îmbătrînit în domnirea lumii. Precît dînsul e vechi și plin de mărețe amintiri, tot atît este și *Ateneul* nostru *Român* plin de junie și de nobile făgăduințe. Fie ca, în rostirea sorților și a ursitei acestuia — lăstar depărtat și înstrăinat al Pantheonului roman — să putem întorce și noi o vorbă a românului și, în loc de a glumi, în astă casă nouă și încă nevinovată, despre „puii de pisică, ce din fire șoareci mănîncă”, să zicem, cu privire la *Ateneul* nostru *Român*, că : „Ce se naște din cocori, lesne zboară pîn'la nori !”

Dar, deocamdată, să ne coborîm aci jos pre pămînt și să spunem că anticarii discută încă spre a ști daca însuși Agrippa sau unul din împărații, restauratori mai tîrzii ai acestui templu măreț, a așezat în față-i un larg peristil cu șaisprezece uriașe columne corintiane. Frontonul triunghiular al acestei anexe se înjugă cu domul, întocmai ca la ateneul nostru, unde însă columnele, de ordine ionică, sînt numai în număr de opt, adică șase în față d-a rîndul cu frontonul și două laterale.

Prin această dispozițiune, mai puțin complicată decît întreitul șir de columne ce alcătuiesc marele peristil pătrat, adaos dupe vremi la Pantheonul roman, porticul, mai îngust și mai puțin adînc ce, cu așa măreață simplitate, se prezentă în fața palatului nostru bucureștean, se apropie și mai mult de clasicitatea arhitectonică a anticei Elade. Aci nu e pragul încurcat, de pe care răzbubuie cu trăsnete și cu clănțăniri de arme războinicul Joie, zeul zgomotos și zăcaș al răzbunării. E falnica și liniștita poartă pe care, din arcaicul ei sanctuar înălțat pe culmea Acropolei, ieșea mîndră, zeița Atena Poliadă, spre a ocroti, sub pacinice ramure de maslini, cetatea ei mult iubită, locaș neuitat al științei, al artelor și al perfecțiunilor literare !

Ca diferințe materiale între îmbele edificii — *si parva licet componere magnis* — vom mai însemna că cercul Pantheonului este cu vreo șapte metri și jumătate mai spațios decît al sălii ateneului nostru și apoi că acesta are două caturi superpuse, în vreme ce templul lui Agrippa nu este despărțit nici pe suprafața pavimentului, nici în înălțimea zidurilor lui. Apoi iar, pereții împrejmuitori ai Pantheonului formează un cerc perfect, pe cînd rotonda internă a ateneului este coprinsă într-un pătrat de ziduri ce-i fac, de îmbele părți laterale, adaose destul de însemnate.

Și nu sînt cu totul de prisos nici aceste adaose, deoarece noi, doamnelor și domnilor, chiar astă-seară ne folosim de una din ele. Într-însa, ca și în pofida deplinei dezvoltări și îmbilșugatei rodiri ce o așteptăm, tot aci,

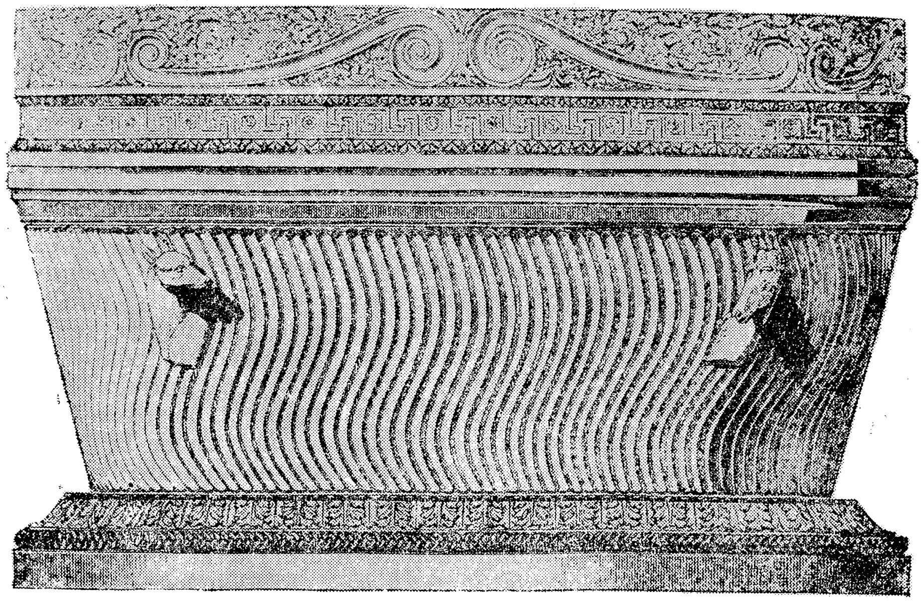

Sarcofagul antic de marmoră, aflat în monumentul funebru al Ceciliei Metellei.

la toamnă, paştem de acum, în mugur, pîrga ospătoasei găzduiri intelectuale ce, cu pripelnică voie bună, ne ofere noul şi neisprăvitul nostru ateneu.

Bine s-a nimerit, deci, că ateneul nostru să nu semene întru toate pe dinafară cu monotonul zid circular şi neted al Pantheonului lui Agrippa.

Dar să ne aducem aminte că ne aflăm, deocamdată, în Roma şi că — acolo fiind — daca de la biserica Santa Maria della Rotonda, ne am scobori, prin vechiul cîmp al lui Marte, pînă pe malul stîng al Tibrului, în direcţiunea Vaticanului, acolo, alături cu anticul pod de piatră al lui Aeliu, vom găsi actualul castel Sant-Angelo, un fel de enormă cetăţuie rătundă cu metereze impunătoare.

Acestea n-au fost nici aspectul, nici destinaţiunea primitive ale colosalului edificiu circular, numit odinioară *Moles Hadriani* şi clădit în aşa uriaşe proporţiuni ca să conţină, în cîteva cămăruţe centrale, urnele funerarii a fastuosului împărat Hadrian şi ale urmaşilor săi. În vechime, acest mauzoleu se compunea dintr-un stilobat sau postament pătrat, mai lung de o sută metri de fiecare parte. Dasupra lui se înălţa un turn rătund avînd 75 metri în diametru, apoi, peste acesta, un altul ceva mai îngust care ţinea, şi dînsul, pe a lui circumferenţă, o înaltă piramidă de piatră cu statua împăratului la vîrf, purtată într-un cvadrig aurit. Jur împrejurul îmbelor porţiuni circulare, a căror suprapunere alcătuia ca şi o scară de giganţi, un şir de nenumărate columne, alternate cu tot atîtea statue, formau la fiecare cat, o largă galerie acoperită.

Statuele au servit romanilor drept proiectile pe cînd, la anul 537, ei se apărau în contra barbarilor ostrogoţi, cotropitorii Romei. Columnele, cîte mai rămăsese în fiinţă, au fost şi ele retezate atunci cînd, în secolul de mijloc, măreţul monument al lui Hadrian, acoperit tot cu marmoră din

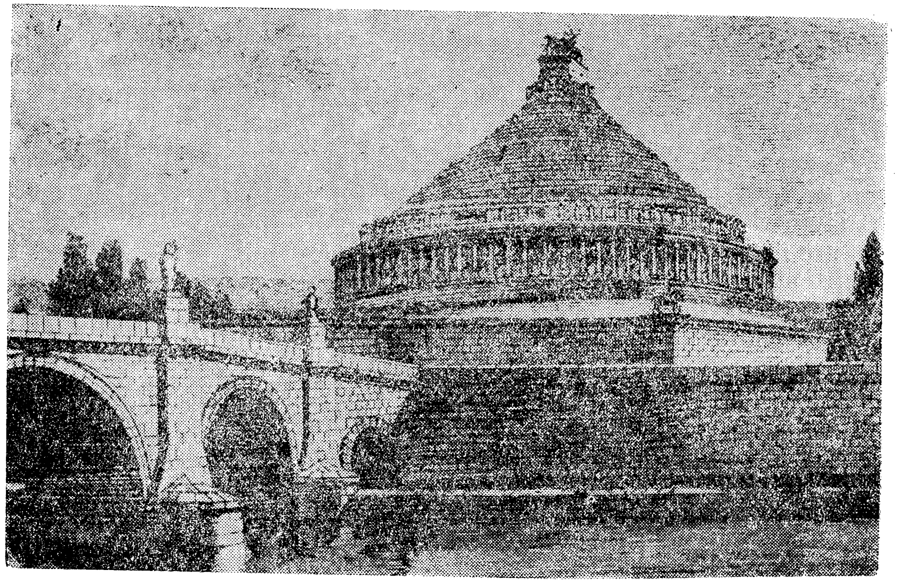

Mauzoleul lui Hadrian din Roma, denumit *Castel Sant-Angelo*, restituit în probabila sa formă primitivă*.

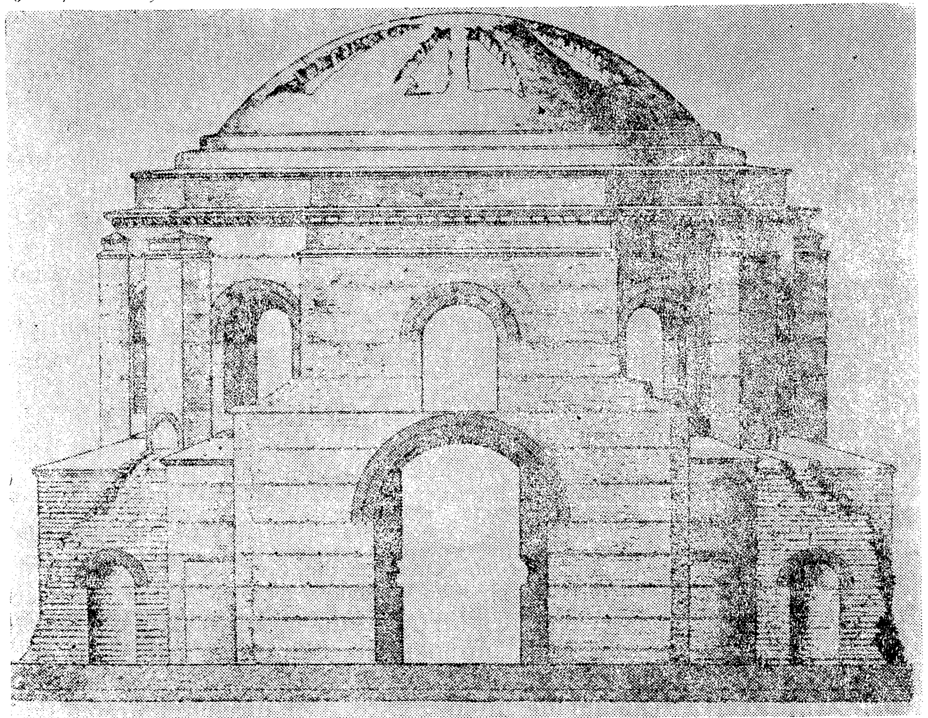

Ruinele termelor antice din Roma, denumite *Minerva Medica* *.

---

* „Dupe ce cămările monumentului funerar al lui August se umplură prin înmormîntările ce se făcuse într-însele, în timp de un secol şi jumătate, Hadrian puse să se clădească, dincolo de Tibru, un mauzoleu pentru sine şi urmaşii săi. Dupe toate probabilităţile, acest monument fu executat în conformitate cu celălalt, dar în proporţiuni şi mai mari. Dasupra unei substrucţiuni pătrate, lată de peste 108 metri, se înalţă o clădire rătundă de 75 metri în diametru, şi, precît se poate bănui, două alte caturi circulare fură aşezate dasupra acesteia. Întregul edificiu era îmbrăcat cu marmoră din Paros şi ornat cu foarte bogate sculpturi; la culme-i sta un cvadrig colosal al lui Hadrian. Încă de pe la începutul invaziunilor barbare, el fu întrebuinţat ca cetate de apărare; cele două construcţiuni inferioare compun încă astăzi corpul castelului Sant-Angelo. Deodată cu mauzoleul, s-a clădit peste Tibru podul de piatră numit *Pons Aelius*, care ducea drept în faţa monumentului; acest pod s-a păstrat pînă acum sub numirea de *Ponte Sant-Angelo*". Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VI, 3, e.

* „Pe Esquilin se află o rămăşiţă de clădire, care este în deaproape înrudire cu Pantheonul. Poporul s-a deprins a o numi templul zeiţei *Minerva Medica*; dar se poate mai mult crede că ea aparţinea termelor clădite de cezarii Caiu şi Luciu şi că este din timpul lui August. Alţii o atribuie unei epoce mai tîrzie a imperiului. Deşi ea are dimensiuni cu mult mai restrînse decît ale Pantheonului, această clădire afectă o formă decagonală, cu cîte o firidă în fiecare secţiune, osebit de aceea a intrării; ea are ferestre arcuite dasupra firizilor şi o boltă sau dom acoperitor, carele păstrează şi el forma planului general. Nepotrivirea ce se observă în dispoziţiunea primitivă a Pantheonului, adică scobirea arcurilor de la firizi în zidul cilindric al clădirii, dispare cu totul aci, deoarece păretele este împărţit în zece suprafeţe netede". Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VI, 3, e.

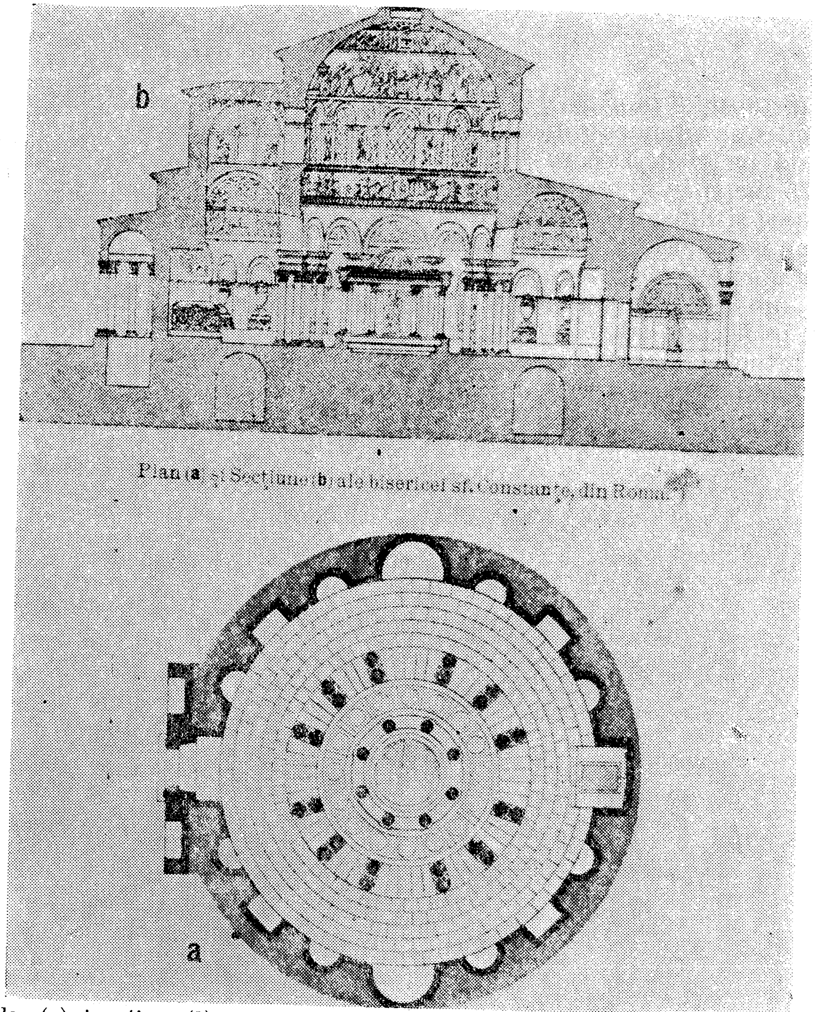
b
Plan (a) și Secțiune (b) ale bisericei sf. Constanțe, din Roma.
a

Plan (*a*) și secțiune (*b*) ale *bisericei sfintei Constanțe* din Roma sau baptisteriul și mauzoleul acelei fiice a lui Constantin cel Mare *

---

* „Mormîntul Constanței, fiica lui Constantin, adică actuala biserică a sfintei Constanțe, cam de pe la mijlocul secolului al patrulea, ne învederează, în mod foarte interesant, trecerea de la sistema artelor antice la aceea a arhitecturei veacului de mijloc. Este o clădire circulară ca de 17 metri în diametru. Douăsprezece părechi de columne de ordine romană, alăturate cîte două în linia razelor și purtînd fiecare păreche cîte un osebit tabulament, dasupra căruia ele se leagă între dînsele cu arcuri, susțin toate împreună o clădire cilindrică a cărei nălțime este de 20 metri și jumătate și care se termină printr-o boltă acoperitoare. Împrejurul columnelor se află o galerie circulară, boltită în prelung (sau, cum se zice la noi, *în argea*) și avînd firizi în păreții laterali. Turla este străpunsă de ferestre, sub boltă. Dispozițiunea columnelor, mai cu seamă întru ceea ce privește întocmirea tabulamentelor, are un caracter cu totul nemlădiit și greoi; friza este foarte proeminentă și tăbliile nu sînt despicate în ciubuce. Lucrarea nu este în genere nici fină, nici exactă. Aceste amănunte ne dau cel mai învederat exemplu despre starea de amorțeală în care ajunsese pe atunci spiritul antic; dar întreaga întocmire a edificiului ne introduce totdeodată d-a dreptul în sînul acelor inovațiuni care, în secolii următori, au știut să dea așa mărețe rezultate". Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, V, 3, f. Sarcofagul de porfir în care au fost depuse, în acest monument, oasele sfintei Constanțe este reprezentat la pag. 299.

Paros, s-a transformat, de către familia Orsini, într-o cetățuie de apărare.

Trecem, trecem răpede, fără chiar de a ne mai opri la curioasele bolți ale anticului stabiliment balnear, care s-a crezut a fi fost un templu dedicat zeiței Minerva, supranumită Medica. Nu mai băgăm în seamă nici una din alte multe, foarte multe clădiri circulare de pe timpurile păgîne : temple, băi, cetățui și morminte.

Ce am culege dintr-însele pentru ateneul nostru nu ne-ar compensa de întîrzierile ce am încerca vizitîndu-le sau numindu-le.

Însă nu putem trece cu nepăsare — tocmai dintr-o cauză opusă — pe dinaintea unui edificiu de formă poligonală pe dinafară, care zace și acum foarte departe de centrul Romei, tocmai la poarta Nomentană. Acolo Constantin cel Mare a clădit un baptisteriu, care avea să fie totdeodată și locul de înmormîntare a fiicei sale, sfînta Constanța. L-a clădit cu mult lux și dupe un plan original și grațios.

Să ne facem c-am și intrat într-acest sfînt locaș de repaos carele, încă de pe la anul 1206, a fost restaurat și dat cultului ordinar de către papa Alexandru al IV-lea . . .

Cînd, în primăvara trecută, am intrat eu pentru prima oară în vestibulul ateneului nostru — aci, tocmai din dosul acestei tribune — deși acea parte a edificiului era cu mult mai puțin distinctă de cum a ajuns să fie acum, eu mi-am zis de îndată : „Iată aci o netăgăduită amintire a mauzoleului creștin al sfintei Constanțe din Roma ! . . . Ia să vedem întru ce ele diferă una de alta."

Și nu știu zău ! daca diferențele nu vor fi mai toate în favoarea palatului nostru. La noi, în mijloc, este un cerc perfect, format de douăsprezece columne dorice, pe ale căror arcuri de împreunare și pe a căror boltă centrală stau rezemate, în largul lor, grinzile de fier ale sălii de dasupra. La sfînta Constanța columnele sînt cîte două împărecheate și ele susțin chiar domul edificiului.

La noi, împrejurul columnelor este o galerie circulară, al cărei tavan se încovoaie în semiboltă despre partea acelor stîlpi dorici, iar în partea opusă se înalță, din contra, ceva mai sus, formînd cu păreții împresurători și cu cei șaisprezece stîlpi corintiani încastrați într-înșii, un unghi cîtuși-va îngustat. Aceasta este o dispozițiune cu totul nouă, originală, de un efect surprinzător ; dînsa dă, fără îndoială, vestibulului înfățișarea neobicinuită a unui mare cortel rotat, ale cărui poale, în loc să se aplece în jos cu liniște, cu umbră și cu mister, s-ar ridica, semețe, cu vîntul în sus, spre a lăsa să pătrundă sub acoperemîntul lor mai mult aer și mai multă lumină, mai multă libertate și mai multă voioșie.

La sfînta Constanța, tavanurile acestei galerii cercuitoare sînt regulat boltite în formă de argea sau de gîrlici și au drept compensațiune o bogată ornamentare de mozaică foarte fină, foarte grațioasă, foarte variată. E un cer tăiat în dungi aurite și semănat cu flori și păsărele, cu vase și cu scene rustice.

La noi, aspectul aripos al acelor curioase tavanuri înălțate în piez s-a potolit oarecum prin podoabe de un caracter mai grav și mai puțin luxuos ; ele s-au decorat cu casete octogonale și descrescînde, precum este ornată bolta cea vastă și impunătoare din Pantheonul lui Agrippa.

Apoi încă putem constata că, deși domul sfintei Constanța, mai îngust decît al nostru cu șaisprezece metri, nu este despărțit orizontal în două caturi, ca al ateneului de la noi, totuși modul de luminare al porțiunii de sus este mai același într-amîndouă clădirile ; adică el consistă în deschi-

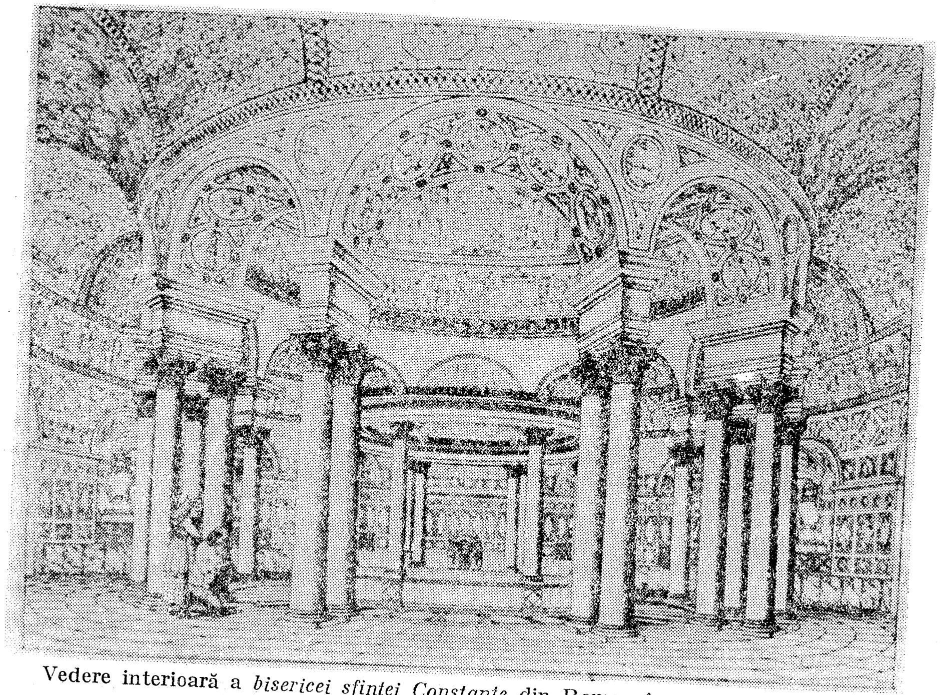

Vedere interioară a *bisericei sfintei Constanțe* din Roma, în restituțiune antică.

zături, care acolo sînt ferestre arcuite, iar la noi ochiuri circulare. Însă,
la noi ca acolo, ele stau strîns îndesate jur împrejurul bolții acoperitoare.
Lipsa despărțirii în două caturi suprapuse face ca sfintei Constanțe
să-i mai lipsească și frumoasele noastre scări încolăcite care dau vestibu-
lului din ateneu o înfățișare cu atît mai variată, mai originală și mai ele-
gantă, cu cît fiecare din acele patru scări de marmoră prezentă la o înăl-
țime de trei metri de la pavimentul inferior cîte un vast balcon; ele sînt
dispuse în simetrice răspete, la patru unghiuri ale sălii. Așadar, patru largi
semicercuri aninate în spațiu pătrund adînc în galeria împresurătoare a
vestibulului nostru și fac din repaosele suitorilor și coborîtorilor de pe
trepte niște stațiuni cu deosebire plăcute. De acolo, vederea va domina
toate podoabele și toată mișcarea acelei grațioase săli de intrare și de cir-
culațiune, așa de ingenios combinată, așa de vesel diversificată. Din acele
largi balcoane, privitorul rezimat de solidul lor palimar rătund, carele e
lucrat în forma unor clasice *claustre* de piatră, va coprinde de sus cu vede-
rea întreaga sală inferioară. Latul ei octogon, foarte variat ca aspect,
deși simetric compus din patru rînduri diferite de porți, din patru păreți
lăturași și netezi și din cei patru enormi pilastri rătunzi pe care se încolă-
cesc scările, octogonul, zicem, îmbrățișază cu șaisprezece ale lui semi-
columne, stucate în marmoră roșie și încoronate cu daurite capitele corin-
tiane, acea elegantă rotondă pe care o alcătuiește, la centru, o horă de
douăsprezece mai mici columne dorice, în coloarea pietrei roze. Sub tălpile
acestor două serii concentrice de stîlpi se va așterne un paviment de mo-

zaică, ale cărui desemne, pestriț șerpuite d-a lungul galeriei înconjurătoare, vor încinge, ca-ntr-o alcă radioasă, roșața de la mijloc. Aci, sub rotonda boltită, mozaica podișului va contrasta, prin florile-i viu colorate, cu florile tavanului răsărite, acelea, în relievuri cu mult mai ușor nuanțate.

Cînd însă spectatorul va ridica ochii mai sus și se va uita drept dinaintea sa, atunci, în fața-i ca și de îmbele laturi, va zări balcoanele de la celelalte scări, întinse spre dînsul ca niște frumoase tipsii rătunde pe care i le ar prezenta, ca pe vîrful labei sale reșchirate, un braț de uriaș. Pătrunzînd apoi mai adînc în scobitura păreților, el va urmări cu văzul linia grațios șovăită a treptelor perzîndu-se din dosul enormilor pilastri de sprijinire. În fine, daca dînsul își va înălța căutarea ceva și mai sus, ea se va izbi îndată de tavanul aplecat al galeriei circulare; acolo, șirele scăpătinde ale casetelor octogonale o va povîrni curînd pînă la acel lanț săltăreț de arcuri, înstelate toate cu rozete și înfoiate toate cu stejari și cu lauri. Prin acel mlădios ghiordan de arcuri se leagă una de alta gingașele columne roze ale rotocolului central și astfel, toate împreună, întocmesc, în catul de jos al ateneului, cea mai fericită amintire a acelui cap d-operă al artei antice care se numește *templul Vestei* și care, desigur, este dispozițiunea cea mai nimerită, la văz ca și la auz, pentru ceea ce se și cheamă un *vestibul*.

Ca să completăm descrierea acestei foarte interesante porțiuni a edificiului nostru, vom repeți că, în axa-i principală, de îmbele părți, stau întreite și enorme porți de sticlă, cu *cancele* sau ornate zăbrele de fier; acele porți se deschid, în larg, pe amîndouă peristilurile din față și din dos.

În răscruce cu acestea, sînt alte două uși secundare: una se află chiar aci, ascunsă sub covorul ce-mi servă de paravan; cealaltă, în partea opusă a vestibulului, dă într-o sală ceva mai lungă și cu mult mai naltă decît aceasta. Este viitoarea bibliotecă a ateneului; ea are, în juru-i, o galerie, cu balustre de fier, la înălțimea catului de sus și își priimește toată lumina prin sticlăria tavanului. Deocamdată, nicovalele fierarilor, tejghelile tîmplarilor și sacii de ipsos ai modelatorilor încurcă acea sală; și totuși, încă de acum, nimerita ei structură o dă de gol; nici un iubitor al liniștitelor lucrări intelectuale nu va pătrunde în acea măreață și pacinică înfundătură a palatului nostru, fără ca să se simță îndată încins de dorul și de farmecul studielor sale favorite. Lungii și nalții ei păreți, el și-i închipuiește atunci ticsiți cu bogățiile unei frumoase culegeri de cărți; parchetul, îl vede ca prin vis, așternut cu covoare surde; în tot coprinsul li se pare că stau așezate mese și jețuri comode; iar de sus se resfrînge, în tihnă și tăcere, sau razele temperate ale zilei sau tainic-asmuțitoarea lumină a lampelor, coperite jur împrejur cu streașine umbroase.

Nu cutez, doamnelor și domnilor, pe cînd sîntem cu toții aci, să împlinesc prin închipuire nenumăratele goluri ale modestei încăperi în care ne aflăm. Mă mărginesc a spune că aci, pe viitor, va fi instalat muzeul Ateneului nostru și că dasupra lui, la catul de sus, o altă încăpere de aceeași mărime, dînd d-a dreptul în sala conferențelor și în două mici cabinete unde se vor putea expune medalii şi gravure, este şi ea destinată unui muzeu industrial[6].

Apoi, spre a ne întoarce încă o dată în acel vestibul, aşa mult preţuit de noi — căci, o repeţim, el ni se pare a fi cu deosebire original şi graţios — vom mai arăta că, între opt din cele şaisprezece mari columne corintiane încastrate în zidurile-i laterale, şi anume între cele patru scări şi uşile răspunzătoare în bibliotecă şi muzeu, rămîn, precum am mai spus, patru mari păreţi netezi. Era gînd, pe timpul cînd s-a început clădirea, a se lăsa şi acolo uşi deschise spre a da mai multă lumină şi mai multă transparenţă acestei rotonde ce servă de intrare întregului edificiu. Dar, de cînd la noi au căzut atîtea ziduri de prin clădiri încă neterminate, constructorii ateneului, cu prisos de îngrijire, şi-au luat seama şi şi-au zis : „Paza bună întrece primejdia rea. Să înfundăm şi să muruim acele patru uşi lăturaşe, cu atît mai mult că ele pot fi chiar şi bîntuitoare muzeului şi bibliotecei noastre ; apoi sau le vom înlocui cu largi cadre de sticlă oglinditoare, sau vom cere junilor noştri sculptori ca să ne dea, acolo, probe de al lor talent în basorelievuri alegorice, destinate la decorarea acelor patru păreţi întăritori". Astfel, prin iluziunile artei sau subt amăgirile oglindirii, se vor ascunde ţepene şi greoaie proptele.

Iată-ne pe nesimţite, doamnelor şi domnilor, iată-ne din nou depărtaţi cu totul de Roma, de Pantheonul lui Agrippa şi de biserica sfintei Constanţe, care, dînsele, totuşi, ne au dus, d-a dreptul şi nu tocmai cu neplăcere, în peristilul şi în vestibulul ateneului nostru din Bucureşti.

Fiindcă, însă, pe de o parte, a trecut vreme îndelungă de cînd vă ţiu aci, iar, de altă parte, fiindcă mai avem încă de făcut o bucată bună de cale, să ne hotărîm acum a nu ne mai abate, de aci nainte, din ţinuturile româneşti decît numai spre a arunca o răpede ochire asupra edificiului circular pe care vestitul rege şi legiuitor al goţilor, Theodoric cel Mare, pe la începutul sutei a şasea de ani dupe Hristos, şi l-a înălţat în Ravenna, fiind încă în viaţă, ca să-i serve dupe moartea sa de mauzoleu.

Acesta, deşi în proporţiuni foarte înguste, adică 15 şi 9 metri în diametru, este şi el alcătuit de două turnuri suprapuse şi amîndouă decagonale pe dinafară. Îmbele dau intrare în cămăruţe sepulcrale. Este ca şi o reducere în miniatură şi simplificată a mormîntului lui Hadrian, şi-i foarte cu putinţă ca mauzoleul lui Theodoric să fi avut odinioară şi el stîlpi şi statue împrejmuitoare, cel puţin la catul superior, unde se află încă şi acum o teraţă circulară. Dar desigur el n-a avut o piramidă servindu-i drept acoperemînt, căci însăşi învelitoarea-i constituie cea mai mare a lui originalitate.

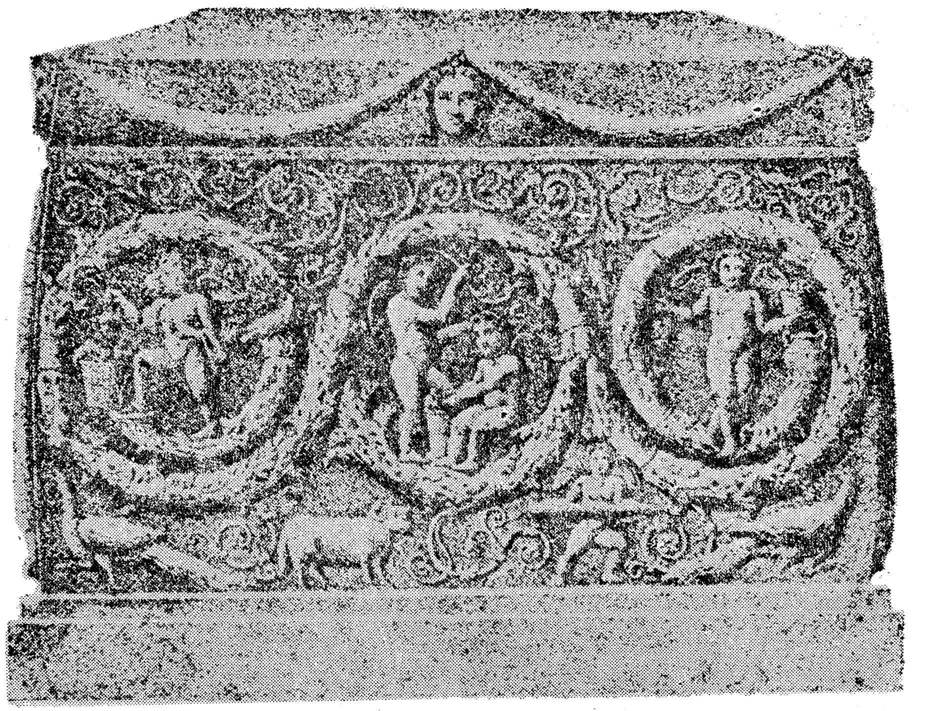

Sarcofagul antic de porfir sculptat, al sfintei Constanţe, păstrat în Vatican.

Azi, partea inferioară a edificiului se află ca şi cufundată în tărîmul mocirlos al Ravennei. I s-au săpat şanţuri de destupare împrejur şi s-au adaos două scări exterioare, care ajung d-a dreptul la catul de sus. Dar, precum am mai spus, ceea ce este mai cu deosebire curios în acest edificiu, aparţinînd unei epoce căria i s-ar putea zice barbară, ceea ce este curios în mormîntul ravenat al regelui got, este chiar bolta acoperişului, scobită toată în formă de dom teşit, dintr-o unică lespede de piatră, ce nu are mai puţin de nouă metri în diametru.

A trebuit o fenomenală măiestrie ca să se ridice în sus acest enorm monolit sculptat şi să se depună pe dasupra zidului circular, ce-i fusese pregătit. Este învederat că numeroasele copci sau urechi, răsărite jur împrejur, pe marginile externe ale pietrei, şi care apar acolo ca nişte mînere de urcioare uriaşe, au slujit spre a trece printr-însele funiile cu care s-a ridicat lespedea în sus. Acum ele par a nu mai avea alt scop decît acela de a înfăţişa o decoraţiune originală şi foarte bine nimerită. Ele, prin simetrica lor rînduire, rup monotonia liniei şovăite a acelei bolţi cam oable şi scunde ; ele învie tot domul, făcîndu-l să cam aducă cu un cuib de pui gigantici, în care cîteva zecimi din acei boboci golaşi şi-ar sumete cu îndrăzneală, jur împrejur, crîmpeiele lor de masive aripioare.

Arhitectul ateneului nostru a folosit la învelitoarea domului acest motiv de ornamentare. Mînerele decorative nu sînt încă prinse pe la locurile lor dar, în curînd, ele vor completa, în modul cel mai graţios, desigur, marginea inferioară a cupolei, dasupra pilastrilor ce despart ochiurile de

---

[6] Vezi pentru dispoziţiunea încăperilor ce conţine palatul Ateneului Român planurile care reprezintă : *B.* Catul de jos ; *C.* Catul de sus ; *D.* Secţiunea longitudinală şi *E.* Secţiunea transversală despre răsărit. În planurile B. şi C. se văd proiectate, în dosul edificiului actual, mai multe încăperi, sub denumirea generală de *dependenţe*. Asupra destinaţiunii lor, d-l Esarcu ne dă deslușirile următoare :

> În concepţiunea lui completă, edificiul Ateneului Român va trebui să serve drept reşedinţă şi punt de legătură principalelor societăţi de cultură naţională, izvorîte din iniţiativă privată, precum *Societatea pentru învăţămîntul poporului român*, *Societatea amicilor de bele-arte*, *Societatea filarmonică*, *Societatea politecnică*, *Societatea ştiinţelor medicale* etc. Toate aceste *societăţi* vor avea cîte o mică sală destinată pentru cancelarie, pentru păstrarea arhivelor, precum şi un salon pentru întrunirile comitetelor lor. În unele încăperi se vor putea chiar institui clase pentru studii artistice. Partea edificiului ce va conţine toate aceste săli — parte ce se află indicată pe planurile *B* şi *C* — nu va întîrzia a fi construită, spre a completa întregul monument, carele este schiţat numai în trăsurile sale fundamentale în prezenta publicaţiune.

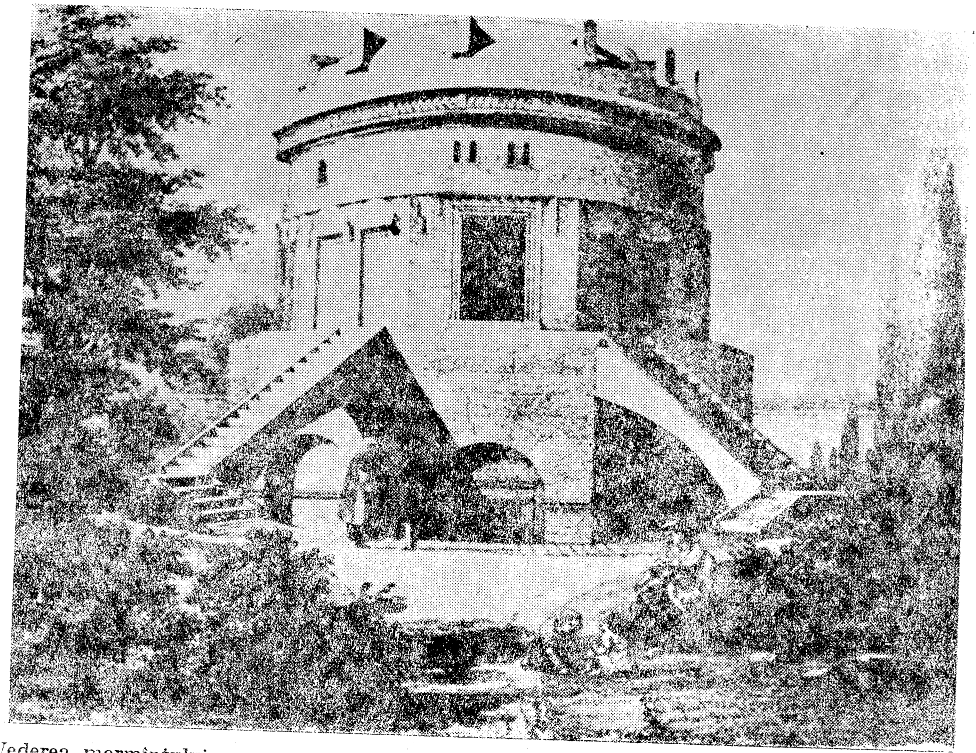

Vederea mormîntului sau *mauzoleului lui Theodoric cel Mare*, regele goților, la Ravenna, în starea sa actuală *.

* „Mormîntul lui Theodoric cel Mare, regele goților, așezat afară din orașul Ravenna și cunoscut astăzi sub denumirea de « la Rotonda », s-a păstrat foarte bine și este de o mare însemnătate pentru dezvoltarea arhitectonică din acele vremuri. Este o țeapănă clădire de piatră, semănînd cu mormintele, în formă de turn, ale romanilor; e zidită în zece muchi și are pe dinafară un diametru de 11m,33. Un cat inferior conține în sine un spațiu în formă de cruce, iar altul dasupra, ai cărui păreți sînt retrași mai înlăuntru și erau înconjurați cu arcade, acum dispărute, coprinde într-însul o capelă rotundă și este acoperit cu o cupolă teșită, formată toată dintr-o unică și imensă piatră, în greutate de vreo 450.000 kilograme. Același scop l-ar fi atins negreșit, în acea epocă, orice alt fel de construcțiuni, prin mijloace cu neasemuit mai lesnicioase, deși nu în mod așa durabil; dar întrebuințarea acelei lespezi uriașe pare a fi aci ca și o caracteristică națională pentru regele-erou al vechilor germani; ea reprezentă acea nerăzbătută grămădire de pietroaie pe care, în antica lor patrie, germanii o înălțau pe mormîntul celui mai mare dintre dînșii; aci e o preschimbare și o rotunjire dupe regulele mai perfecționate ale patriei lor celei de curînd dobîndite. Totdeodată, același simț artistic, care, prin alegerea stîncei uriașe, ne repoartă mintea înapoi, către vechile datine ale poporului german, ni se învederează, în mauzoleul lui Theodoric ca pornit înainte spre propășire, în tratarea amănuntelor arhitectonice cu care sînt decorate ușile și diversele lui ciubuce. Motivele de decorațiuni ale acelor amănunte sînt cele moștenite din timpii clasici și mai cu seamă acelea pe care ei le priimeau sub prefacerile lor bizantine. Dar o viață nouă și originală izvorăște din acele forme și le dă o fluiditate, o elastici-

lumină ale sălei celei mari. În acele ochiuri sau ferestre rătunde, lirele aurite se vor afunda mai adînc decît unica ce e pusă acum provizoriu spre încercare; astfel, ele nu vor fi mai bătătoare la ochi decum trebuie, ci, armonizînd cu decorațiunile învelitorii care lipsesc încă, ele, prin speteze discret aurite, vor lega cornicea de coronamentul superior.

Acolo un bogat mănunchi de foi de acantă, din care răsare tripodul aurit, va aminti despre grațiosul acoperiș al acelui mic și unic cap d-operă al arhitecturei circulare la greci, adică despre monumentul coragic al lui Lysicrat, rămas și azi în ființă la Atena[7].

(continuarea notei de la p. 300)

tate, un impuls de organism viu, pe care lumea cea veche a creștinătății nu le cunoaște și care abia cu mulți secoli mai în urmă, după întreaga reformare a lumii occidentale, reapărură spre a predomni atunci pe deplin în stilul și în formele arhitecturei. Încadramentul, cel ușor modelat, al ușurilor de la catul de sus și puternica cornice circulară, așa de larg dezvoltată în părțile ei susținătoare, sînt mai cu seamă demne de atențiune.

Biserica sfintei Sofie din Constantinopole are și ea la uși dispozițiuni care dovedesc o tendență analogă spre o ornamentare mai mișcătoare; acele dispozițiuni pot învedera, mai mult decît oricare alte exemple, pornirea într-acest sens a artiștilor bizantini; totuși ele stau lipsite de viață și meschine, față cu dispozițiunile aplicate în Rotonda de la Ravenna (Compară cu Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel*, Taf. XVIII.) Apoi iar, partea decorativă, mai cu seamă aceea a plăcei cele mari a coronamentului, are învederat un caracter nordic; ea se prezentă cu o înfățișare de riguroasă asprime și, chiar daca formele acelei ornamentațiuni priimite de la bizantini, sînt numai dezvoltate dupe gustul germanic, ele totuși se regăsesc în obiectele de preț și în giuvaierele antichității nordice.” — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VII, 3, c.

---

[7] Cu clădirile mărețe ale Atenei, din al cincelea secol, se leagă și cîteva mai mici monumente din veacul al patrulea, monumente coragice, care reprezentă arhitectura decorativă subt o înfățișare caracteristică nu numai pentru timpul lor mai tîrziu, dar și pentru scopul lor particular. Unul din acestea este monumentul lui Lysicrat, așa numitul *Felinar al lui Demosten.* După înscripțiunea ce stă pe dînsul, se vede că a fost înălțat spre a rememora o izbîndă muzicală dobîndită, la anul 334 înainte de Hristos, de coragul Lysicrat din Cicyna. E o clădire mică, șuie și ușoară, o compozițiune foarte semnificativă, a cărui destinațiune a fost de a purta *tripodul*, prețul izbîndei. Cu totul, ea are o înălțime de 11m, 33. Pe o bază cubică, așezată pe patru trepte destul de înguste și avînd jos o lărgime totală de 3m, 33, se înalță o zidărie cilindrică cu șase semicolumne, purtînd pe ele un grindiș potrivit. Dasupra stă, ca înveliș, o cupolă oablă, iar la culmea ei, în mijloc, un trunchi groșcior ca de 1m, 33 înalt, pe carele era așezat tripodul. Semicolumnele poartă capitele corintiane; acesta este unicul exemplu ce ne mai arată aplicarea acestei forme de capitele la un monument de arhitectură elenică. Dintr-o ușoară cunună compusă din foi de stuf răsare un fel de potir de acante, cu frunzele corect desemnate și lămurit accentuate; iar din acestea se desprind vîrtoase lujere, încovoiate în volute care susțin tăblia superioară a capitelului. Bazele columnelor sînt de stil atic. Grindișul are ordonanță conică cu dințișori. Stîlpii au de zece ori înălțimea diametrului lor, iar grindișul nu e mai nalt decît a patra parte a unei⟨a⟩ din columne. Membraturele sînt profilate ușor, dar nu încă cu un simțimînt rafinat; membrele dasupra dințișorilor, adică sub abac, sînt alcătuite în mod neorganic din cornice (călcîie) și valuri. Friza poartă fine sculpture în relief; coronamentul e împodobit cu o streașină răsărită de cărămizi ornamentale. Din dosul acestora, la căpătîiul superior al învelișului — carele este tratat în formă de solzi — se înalță o a doua cunună. Măiugul din mijlocul învelitorii e compus dintr-un trunchi de acantă, din care, de trei laturi, se desprind și răsar în sus bogate încovoieturi de volute. Cu acestea corespund, pe dasupra acoperișului, trei puternice ramure, asemeni în formă de volute; acestea arată fără îndoială locurile unde stau picioarele tripodului, a cărui căldare se rezima de trunchiul central. Coprinsul interior al edificiului, care rămînea neîntrebuințat, precum și păreții din dos, adică opuși stradei și întorși către cetate, sînt abia ciopliți din gros. Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, V, 3, c.

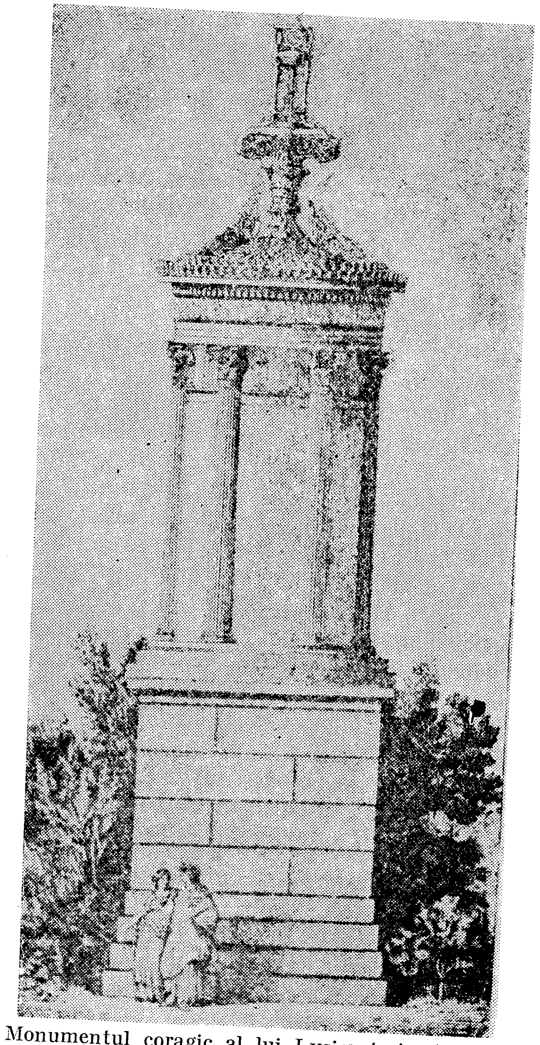

Monumentul coragic al lui Lysicrat, în Atena,
în restituţiune antică*.

În raita noastră desperată, iată-ne ajunşi acum şi în Atena. Se vede
că aşa a fost scris de către înţelepciunea soartei ca, de la peristil, tocmai
culmile Ateneului nostru să ne repoarte iarăşi cu mintea în cetatea zeiţei
Atena.

Saltul nostru de acolo drept în Bucureşti ar fi cu totul justificat.
Dar trebuie să mă ţin de vorbă ; de aceea, vă şi rog, doamnelor şi domnilor,
să vă mai înduraţi a mă însoţi, numai pentru cîteva minute, în pustiele
dobrogene dintre Mangalia şi Rasova. Acolo, într-un cîmp nelocuit, vom
da peste o namilă părăsită de pietre grosolane, care se înalţă ca o movilă
de vreo doisprezece metri în sus, şi se destinde într-un perghel ca de vreo
cincisprezece [8].

---

[8] Să vorbim acum şi de aşa-numitul *mauzoleu* de la Adamclisi, situat cu 2 1/2 mile
la miazăzi de Rasova. Mai întîi mi-a atins asupră-i luarea aminte, d-l Schönhaber ; apoi, am aflat
descrierea-i foarte bine şi cuviincios făcută în disertaţiunea d-l⟨ui⟩ von Vinke (*Das Karassu-Thal
zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meere bei Küstendje*, 1840). De ase-

(continuare nota 8)

menea d-l profesor Wutzer a tratat despre această ruină în opera sa de călătorie (*Reise in
den Orient Europa's*. Elberfeld, 1860). În relaţiunea mea de drum (p. 52), am mai arătat că
din însemnatele rămăşiţe de zidiri din valea de la Ohlankiöi şi Gjülpanar (în partea sud-vestică,
dar afară din harta mea), se poate deduce că, pe timpul romanilor, a trecut pe acolo una din
cele mai principale căi de comunicaţiune între Dunăre şi Pont. Dar însă, fiindcă din aceleaşi
motive, adică din bogăţia de izvoare şi de vegetaţiune a localităţii, colonizarea modernă s-a
dezvoltat foarte mult pe acolo, rămăşiţele antice dispar din zi în zi de pretutindeni, din cauză
că acei locuitori sînt, în mare parte, turci cari se îndeletnicesc cu lucrarea pietrii şi o întrebuin-
ţează sau la vase de casă, sau la burlane de apă, sau la îngrădire de fîntîni ori cişmele cu
pietre mai masive. Pentru asemenea scopuri, pietrele antice se ridică de la locurile lor şi pe
cele mai multe din ele dalta nimiceşte inscripţiunile. Numai clădiri grosolane mai stau ici şi
colea nevătămate, precum sînt temeliile de ziduri ale cetăţii semnalate de von Vinke sau bolţile
unei cetăţui, situată în strîmtoarea care duce din valea principală către sud, înspre satul şi
schituleţul de la Adamclisi, aşezate mai sus.

Mauzoleul este poate cea mai enigmatică din ruinele antice de pe acolo ; el stă alături
cu calea ce duce de la Adamclisi (ceea ce se traduce prin *Biserica cu oameni*) la satul Iüspunlar
(*O sută de fîntîni*), cam pe culmea tăpşanului, pe care eu îl calculez, pe baza unui punt
trigonometric, a fi de 83,65 stînjeni dasupra mării ; ceea ce însemnează vreo 40 stînjeni preste
talvegul învecinatei văi principale. O rotondă, clădită din gros de piatră, înaltă ca de
35 picioare şi de 50 pînă la 60 picioare în diametru, stă împresurată de un val de dărămături
şi de tufiş îndesat, fără de a prezenta nicăieri, în laturele ei, vreo intrare. Aproape de creştetul
bolturei superioare, care este pretutindeni acoperită de vegetaţiune, se vede totuşi, spartă,
o gaură ce n-a rămas necunoscută d-lui von Vinke, şi care este destul de largă pentru ca un
om să pătrunză într-însa. Pe cînd mă aflam la faţa locului, eram aşa tare betegit din
urmele unei căzături, încît nici nu m-am putut încumăta a mă sui dasupra acelei clădiri.Dar
tovarăşul meu, d-l Weikum, se urcă sus şi intră chiar în acea scobitură pe care mi-a descris-o
şi mi-a reprezentat-o în alăturata mică schiţă. El află netedă şi încă bine tincuită partea verti-
cală a acelui urloi aproape rătund, dar aşezat fără îndoială nu în mijlocul clădirii ; de la locul
unde urloiul cîrmea spre laturea nord-vestică a suprafeţei externe, tencuiala era căzută, deşi
clădirea se compunea tot de o zidărie foarte ţeapănă de piatră. La fund se află numai moloz
şi mari pietroaie, care proveneau negreşit din vechea îmbrăcăminte de pe dinafară. Bătînd
cu ciocanul în păreţii urloiului, nu s-a putut constata nicăieri spaţiu gol şi d-l Weikum crede
că zidirea este cu mai mult de 9 părţi din diametrul rotondei umplută cu piatră şi moloz. Cu
atîta pot eu completa spusele predecesorilor mei. Cît despre colosalele pietre, căzute de pe
îmbrăcămintea exterioară a păreţilor, care pietre par a fi fost toate de marmore frumoase (?),
pot şi eu confirma ceea ce s-a zis pînă acum despre grosolana executare a sculpturelor de pe
ele. Cîteva basoreliefuri văzute de mine m-au încredinţat pe deplin despre aceasta, deşi
figurile nu sînt tocmai aşa tare scălîmbate, nici cu totul lipsite de viaţă. Desemnele în zigzag
ce se văd pe picioarele unui bărbat care ţine în mîni un fel de arcan întins d-a curmezişul,
ar fi, după părerea d-lui E. von Sacken, conservatorul Cabinetului de Antice din Viena, indicii
că acela e un barbar dac. Din nenorocire, cealaltă figură de pe aceeaşi piatră, adică prizonierul
(?), este foarte stricată. O altă piatră arată o figură bărbătească, îmbrăcată cu o tunică în
felul unei cămeşi ce-i ajunge pînă la genunchi, dar figura este fără cap şi-ntr-o postură cu
totul înţepenită. Am mai văzut răsărind din pămînt şi un trunchi colosal de om ca pare a
şedea culcat sau a pîndi ; dar n-am putut să dovedesc daca este un reliev foarte proeminent
sau o statuă. Oricît de neînsemnate ar fi aceste rămăşiţe, nu încape îndoială că, cu ceva mij-
loace, s-ar putea obţine rezultate mult mai doveditoare ; căci cată să fie încă multe pietre de
acestea pe sub pămînt. Dar, pentru asemenea întreprinderi trebuie permisiunea autorităţii. Po-
porîmea creştină de pe acolo n-are nici o noţiune despre munca plătită, precît e asistată de un
mudir sau de un cavaz ; din contra, la asemenea ocaziuni, ea se teme că va fi supusă la muncă
silnică. Deci, greutăţile scrutatorului de antichităţi sînt foarte mari în aceste ţări. În tot cazul,
călătorul trebuie să se pună, prin un tălmaci, în înţelegere cu locuitorii români sau bulgari,
plătindu-le generos, şi făcînd uz de *buiurdul* paşii, numai atunci cînd va fi aproape de a începe
lucrarea. Pregătirile vor cere, în orica caz, vreo cîteva zile, la orice punt. Se pare că d-nii
Boissière şi Baudry au făcut în felul acesta exploraţiunele lor şi nu mă îndoiesc că au obţinut
un bun rezultat. Eu însumi n-am fost în poziţiune d-a mă ocupa cu cercetări anticuarie ;
totuşi, n-am voit să lipsesc de a împărtăşi aceste puţine observaţiuni ale mele, pentru ca să con-
tribuiesc măcar la fixarea topografică a acestor poziţiuni.

K. F. Peters, *Grudlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha. I. Geograph. Theil,
Wien*, 1867, p. 63–64.

Nimeni dintr-ai noştri n-a putut încă să pătrundă în miezul acelei clădării de pietre, unde totuşi trebuie să se afle vreo cămăruţă cu destinaţiune negreşit funerarie. Dar d-l Tocilescu a tot dezgropat din şanţurile împrejmuitoare mari bucăţi de piatră sculptate unele — adică cele de formă ca şi pătrată — cu informe figuri de războinici romani şi barbari şi de robiţi de neamuri străine, altele — mai lungăreţe — cu ornamente decorative, mult mai fin şi mai corect lucrate decît figurele.

Din puţinul ce am văzut eu, aci la Bucureşti, în fiinţă şi în desemnuri şi din cîte a mai binevoit să-mi spună d-l Tocilescu, este de bănuit că monumentul circular de la Adamclisi sta aşezat pe un postament de cîteva trepte care-l împresoară încă peste tot; apoi, poate să fi fost rînduite pe suprafaţa lui circulară două sau trei şire de frize diferite, tot sculptate cu arme, cu foi, cu păsărele şi cu capete de zmei sau de lupi colţaţi astfel cum sînt trîmbiţele dacice de pre Columna lui Traian.

Între aceste frize poate să fi fost încastrate subiectele de război, aşa de urît sculptate pietroaiele cele în patru muchi. Acelora eu le aş zice *metope*, deoarece, după aparenţe, ele trebuie să fi fost înfipte d-a rîndul în părete şi despărţite numai unele de altele prin pilastri ornaţi cu diferite desemnuri, destul de simple şi de stîngace.

Dar domul acestei clădiri, care azi încă formează ca o movilă burduşită, cum a fost el oare acoperit? Ce a purtat pe muchia sa? Nu cumva avut-a el, pe al său creştet, ceva mai mult decît enorma sferă de piatră ce se vede cufundată în pămîntul din preajma ruinei? N-a fost oare, în locul ei, sau chiar dasupră-i o întreagă statuă de împărat, al cărui trunchi colosal au început, acum de curînd, săpătorii locului să o dezgroape din ţărînă?

Dar existat-a sau nu, într-o parte oarecare, un fel de peristil cu columne şi cu fronton, ba poate chiar şi cu statue culcate, cum a fost şi este la Pantheonul lui Agrippa şi cum este şi va fi la ateneul nostru? Poate că e chiar una din acele figure înclinate, aceea pe care au zărit-o mai toţi călătorii ce s-au oprit un moment la Adamclisi? Şi apoi, cărei părţi a edificiului aparţinut-a capul de Meduză, lucrat astfel încît nu poate să fi fost aşezat altundeva decît la un unghi de părete?

Daca această curioasă clădire a avut vreundeva o faţadă mai răsărită, mai bogat decorată, care nu va fi fost situată aceea în laturea despre miazăzi, îndreptată înspre ruinele, încă existente, ale unor *castre stative*, adică a unei tabere statornice a legiunilor romane? Asemenea ruine se şi află puţin depărtate, la sud de informa movilă de pietroaie.

Dar, în sfîrşit, aflatu-s-a vreun indiciu scriptural sau epigrafic bine desluşit, pe lîngă acel monument aşa tare dărăpănat de cutremure, de viscole şi poate chiar de oameni, cei mai primejdioşi destructori ai firei?

La cele mai multe din aceste cestiuni, nu ştie pînă acum nici d-l Tocilescu, cel din urmă şi cel mai persistent explorator al locului, să dea răspunsuri cu totul precise. Însă d-lui a făcut tot acolo o descoperire preţioasă, pe care folosindu-o cu o meritoasă sagacitate de epigrafist, a conchis din cîteva însemnări de natură cu totul specială, că monumentul de la Adamclisi a purtat în sine, pe un tabulament aşezat desigur în regiunea cornicei, indicaţiunea unei date istorice.

Aceea ar fi, dupe d-l Tocilescu, anul 367 dupe Hristos şi, într-adevăr, se constată din istorie că pe la acel an împăratul Valens a stat, cu multă oştire, pe malul drept al Dunării, ca să poarte război în Dacia, unde stăpînea pe atunci Athanaric, vestitul rege păgîn al goţilor tervingi, acelaşi

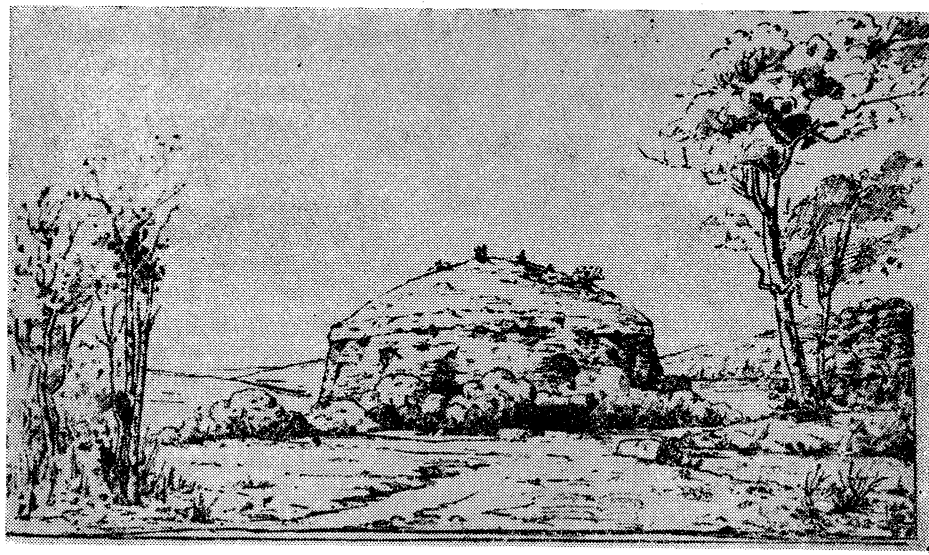

Ruina monumentului de la Adamclisi din Dobrogea, în starea sa actuală*.

* Mulţumită concursului amabil şi diligent ce mi-a dat, întru aceasta, penelul junelui arhitect d-nul Băicoianu, carele a îngrijit şi de zidirea palatului ateneului nostru, am prezentat aci în cele două figure din aceste două pagine, mai întîi, starea în care se află azi ruina de la Adamclisi, astfel cum ne este dată în desemnul tipărit de d-l Peters şi în fotografii mai recente, lucrate pentru d-l Tocilescu; apoi încă, am şi încercat o restituire, cu totul închipuită, a monumentului antic, întrebuinţînd numai acele elemente care ne au stat la îndemînă şi, adică, desemnuri ce s-au făcut sau la faţa locului sau în Bucureşti — unele sub direcţiunea d-lui Tocilescu, altele subt a mea — dupe pietrele sculptate aduse în Bucureşti sau rămase în Dobrogea şi care sînt sau *metope*, sau *frize*, sau *pilastri*, sau chiar şi alte fragmente. Ni se promite că, în cursul verei 1888, se va completa colecţiunea muzeului nostru de antichităţi cu ce sculpture au mai rămas în preajma ruinei de la Adamclisi. Insistem a declara încă o dată, că, dupe toate probabilităţile, studiul, local şi mai amănunţit al rămăşiţelor de acolo, va impune proiectului nostru de restituire, schiţat aci foarte sumariu, numeroase şi poate chiar radicale preschimbări. Deci, rugăm pe cititor a privi desemnul acesta mai mult ca o îmbiere, ca un îndemn de a se face ceva cu mult mai complet de cum mi-am putut eu închipui că a fost clădirea şi ornamentarea acelei rotonde funerarii sau comemorative din cîmpiile Dobrogei. De aceea chiar declar că nici o răspundere nu trebuie să cadă asupra d-lui arhitect carele, în schiţarea acestui proiect de restaurare, nu a făcut decît să pună, cu multă bunăvoinţă, la dispoziţiunea fantasmagoriei mele anticarie, îndemînarea sa artistică. Daca recompunerea ideală a monumentului nu va fi nimerită, vina nu este a d-sale; iar eu voi fi încîntat cînd voi vedea apărută la noi o lucrare adevărat ştiinţifică asupra anticului edificiu circular de la Adamclisi; tot atît de mulţumit voi fi şi atunci cînd voi vedea terminat şi decorat, dupe cum i se cade, modernul nostru edificiu circular din Bucureşti, Ateneul Român.

căruia i s-a atribuit și tezaurul de aurărie de la Pietroasa. Mă grăbesc a vă notifica această împrejurare pentru ca și dînsa să-mi fie, mie, o scuză cu deosebit temei, daca, în două rînduri, chiar astă-seară, m-am oprit așa cu tot dinadinsul asupra descoperirii de la Adamclisi.

Analistul roman Ammian Marcellin, într-a XXVII-a carte a sa (§ 5), ne spune cum, în luntri, la mijlocul Dunării, s-au întîlnit îmbii stăpînitori, cari, nici unul nici altul, nu voiau să se-njosească dinaintea rivalului său și cum, dupe o conferență de o zi întreagă — mai lungă chiar decît a mea de astă-seară — ei au încheiat pace. Nimeni însă, nici un istoric, nici un document, nu face pomenire că împăratul Valens ar fi pus pe atunci să se clădească un monument comemorativ, în provincia Scythiei Mici, adică în Dobrogea noastră de astăzi, unde și-ar fi statorit el tabăra.

În lipsa dovezilor scrise ale istoriei, stilul cu totul scăpătat al sculpturelor de la Adamclisi — stil pe care îl regăsim în vestite medalioane de aur, descoperite, acum un secol, la Șimleul din Ardeal, precum și în unele diptice consulare săpate pe fildeș, tot cam pe acel timp — vine să sprijinească foarte tare ingenioasa ipoteză a d-lui Tocilescu.

Sperăm acum că d-lui nu se va obstina a rămîne și mai mut chiar decît înseși pietrile descoperite de d-sa la Adamclisi. Și-ntr-adevăr acele pietre sînt tare limbute, deoarece ele, chiar și mie — cel mult mai puțin știutor despre dînsele — mi-au dat, astă-seară, aci, dinaintea d-voastră, așa multă sămînță de vorbă și m-au făcut să rostesc fără sfială păreri ce poate că nu sînt tocmai îndestul de bine întemeiate.

În orice caz, eu doar' m-am încercat numai să deschiz pîrtie și, cu aceeași ocaziune, am avut mulțumirea să constat că avem acum și noi, pe tărîm românesc, un monument circular antic, și cu atît mai curios cu cît el este, încă pînă în momentul de față și din adevăratul punt de vedere al științei, ca și inedit. Nici cele ce am spus eu aici, în treacăt, despre dînsul, nici închipuirile ce, în mințile mele, mi le am plăsmuit despre starea lui de odinioară, nu sînt pentru dînsul — mă grăbesc a o declara — titluri și ranguri cu drept cîștigate în *arhontologia* nobilei științe archeologice. Abia de ar fi ele plecate și smerite jălbi pentru a propune candidatura ruinei noastre dobrogene în *protipendada* monumentelor antice.

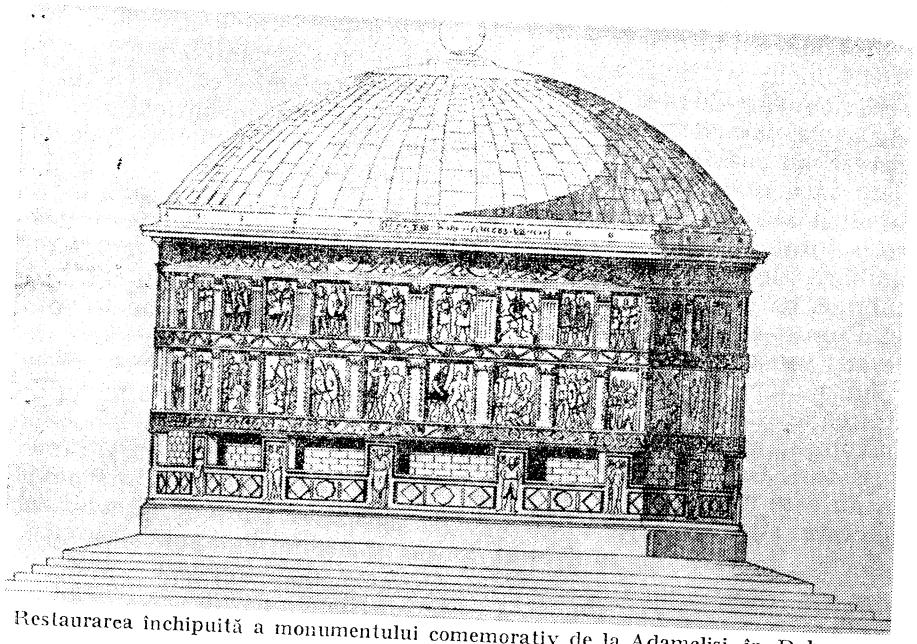
Restaurarea închipuită a monumentului comemorativ de la Adamclisi, în Dobrogea.

Adamclisi este totuși pentru noi un fel de strămoș scăpătat și uitat de lume al ateneului nostru.

S-a propus ca să se aducă în București, nu numai sculpturele de la acel monument — ceea ce este de un netăgăduit folos anticariu — dar încă și toate fărămăturile lui cele mai schiloade și chiar toate pietrele, care alcătuiesc acest probabil mauzoleu al oștenilor lui Valens. S-a cerut ca el să se reconstituiască, cu titlu uzurpat de podoabă, pe o piață a capitalei noastre.

Dreptul lui Dumnezeu, aceasta ar fi o cheltuială din cele mai zadarnice, ca să nu zicem o curată risipă de bani. Orașul n-ar cîștiga nimic; ba chiar s-ar barbariza și mai tare din puntul de vedere artistic, daca într-însul s-ar expune vederii tuturor o operă care, cu tot interesul său archeologic, nu reprezentă — vorbă curată! — decît cel din urmă grad de scăpătăciune al artelor antice.

Mult mai nimerită ar fi ideea de a încuraja, de a dezvolta, de a grăbi renașterea și împrospătarea lor, în generațiunea de azi. Și cum s-ar face oare aceasta mai bine decît înlesnind deocamdată ateneului mijloacele pentru a-și completa și a-și perfecționa ornamentarea exterioară și internă, atît prin opere de pictură și mozaică, cît și prin sculpture de basorelievuri și de statue?

Cel puțin într-astfel nu s-ar vădi la noi nici risipă, nici îndărătnicie. Pe ce brumă de bani ar scoate țara din pungă, ca să asigure palatului nostru perfecțiuni mai multe, ea și-ar agonisi o bură răcoritoare de mulțumiri sufletești, o ploaie mănoasă de mîndre cunoștințe, un prielnic potop de măriri naționale!

Ca să dăm numai cîteva exemple de ceea ce s-ar mai putea face la ateneul nostru — deși cred că, mai curînd sau mai tîrziu, cîte le voi spune acu, ba și altele, tot au să se facă — n-ar fi oare frumos și bine ca, pe frontonul de la peristil, să se pună basorelievuri reprezentînd sau scene, figure și atribute alegorice, sau, încă și mai bine, vreun episod istoric? În geniala sa închipuire, regala noastră poetesă, Carmen Silva, a zis într-o zi, c-ar dori să vază pe fruntea acestui templu al culturii, o simbolizare vie a propășirei noastre naționale; aceea ar fi, bunăoară, minunata Schimbare la față ce se făcu aci în România atunci cînd, de sub aspra și întunecata asuprire a dacicului Decebal, țara noastră, prin fericita-i cucerire de către Traian, încăpu răpede și lesne în luminoasa și binecuvîntata împărăție a neamului latin...

Preurmînd aceeași ingenioasă pornire de idei, nu s-ar cuveni oare ca cele cinci mari medalioane de sub porticul anterior să ne arate în mozaică, chipurile impunătoare ale patru din cei mai mari și din cei mai culți domnitori ai îmbelor vechi principate Moldova și Țara Românească? Aceștia ar trebui, credem, să fie Alexandru cel Bun și Neagoie vodă, Vasilie Lupu și Matei Basarab. Cîteșipatru ar sta în laturile primului rege al României Unite, ale augustului nostru suveran.

În fine, ca să nu lungim preste orice măsuri, n-ar fi o adevărată minune a artei picturale seria de scene din istoria națională cu care dorim a vedea acoperită friza ce înconjoară mai întreagă sala circulară a viitoarelor noastre întruniri de la Ateneu?

În fundul acelei săli, o largă poartă arcuită, de peste zece metri, lasă vederile să pătrunză într-un compartiment semisferic, într-o vastă firidă bogat ornamentată, unde va sta așezată, pentru adunările ordinarii, tribuna conferențiarilor. La trebuință, însă, acel compartiment mobil se va putea îndată transforma într-o și mai vastă scenă pentru concerte și pentru reprezentațiuni dramatice.

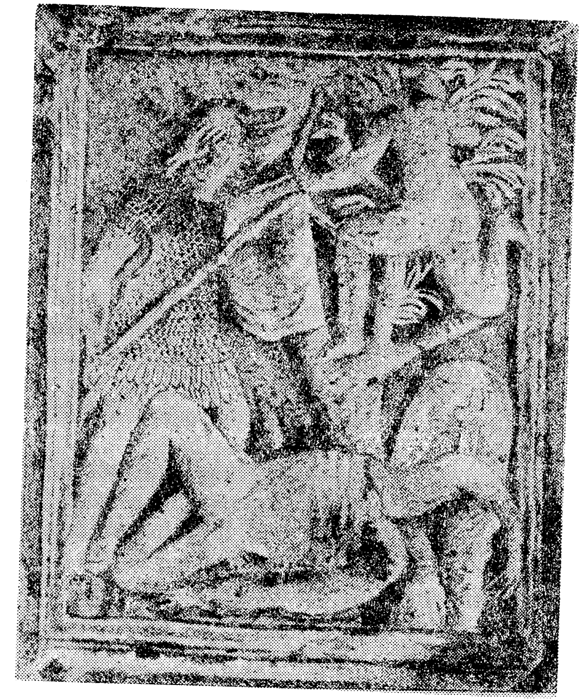

Una din metopele monumentului de la Adamclisi, adusă la Muzeul Național din București și reprezentînd *Lupta unui soldat roman cu doi barbari.*

În fața acelei scene, dar cu proporțiuni mai reduse, deși cu decorațiuni mai sumptuoase, se va înălța logia familiei regale.

Între aceste două secțiuni de căpetenie, la o înălțime tocmai bine potrivită pentru vedere, se destinde cîte o fișie netedă de părete semicircular, avînd trei metri și jumătate ca lățime și aproape treizeci și cinci metri în lungul fiecării părți. Îmbele fișii sînt deopotrivă luminate: ziua, de cele douăzeci de ochiuri, care străpung jur împrejur cupola la baza ei, iar noaptea ele vor primi și mai multă strălucire de la lumina artificială, ale cării nenumărate globuri și pere de foc vor fi răspîndite cu profuziune preste tot palatul ateneului, pînă chiar și dasupra căldării tripodului de la culme, unde va arde un soare electric zărit din întregul oraș.

Vedeți, doamnelor și domnilor, că, în dorințele noastre, Ateneul Român este, din toate privirile, un mare, un imens focar de lumini!

Să reintrăm însă, cel puțin cu gîndul, în sala cea mare, căria pretindem a-i da o strălucire cu totul covîrșitoare, mai ales prin subiectele reprezentate pe friza ei.

Și care ar putea fi acele subiecte?

Cît despre mine, îmi închipuiesc, ca într-un vis, că vom vedea într-însele dezvoltîndu-se, în șir neîntrerupt, toată istoria patriei noastre, tractată în scene pitorește, în vii și atrăgătoare tabele, care se vor lega unele de altele, purtînd însă fiecare coloarea specială a timpului său.

Colo, la dreapta, plecînd de la picioarele uneia din îmbele nimfe care, alături cu o liră, șed grațios rezimate pe bolta prosceniului, colo pare că și văd ivindu-se mai întîi, în penumbra posomorîtă a străvechilor codri din lunca dunăreană, și subt aprigele piscuri ale Carpaților, niște sălbatici viețuitori ai timpilor preistorici, armați cu bolovani de stîncă și cu trunchiuri de copaci, păroși, zbîrliți, vînjoși, dezvănuți sau abia acoperiți cu piei de fiare pădurețe. Ei vînează urșii din peșteri, cerbii cu late ramuri, zimbrii sau buorii cornuți și dintr-înșii ei își dumică-ntre fălci sîngeroasa lor hrană. Dar, printr-un contrast de trufașă sălbăticie, curînd apar, tot prin sclipelile fabulei, desfrînații și famenii agatirși, despre cari Erodot ne spune că erau muiați numai în aur și că trăiau viața de muieri.

De aci nainte vom intra în realitățile trecutului nostru mai bine cunoscut. Vom recunoaște, minunat însuflețite de luminile coloritului, cele mai vii și mai impunătoare scene din epica spirală a sculpturelor de pe columna lui Traian. Vom vedea cum, în lupte crîncene, dacii cu albe straie și cu țurcă mițoasă, își apără cu mîndră desperare, în contra acuilelor daurite ale romanilor, hidoșii lor balauri roșii ce fîlfiie ca prapuri dasupra capetelor lor. Vom urmări apoi cu ochii mersul triumfal al legiunilor latine și vom vedea cetele lor, călări și pedestre, trecînd fără stavilă și fără sfială podul așternut de măiestrețul Apollodor preste luciul și preste adîncăturile volburoase ale Istrului.

În capul lor, măreața și blînda figură a împăratului Traian va predomni cu creștetu-i cărunt și cu gestu-i profetic, întreaga sa oștire. El va atrage la sine toate privirile. Drept la mijlocul acestui semicerc, consacrat anticelor noastre anale, Traian va răsări la un punct culminant. El, carele ne-a dat nouă aci și naștere, și nume, și viață, și credință, El va străluci, la acel loc, ca și soarele ajuns la amiezi.

Sosirea, așezarea și traiul pacinic al colonilor romani în nouăle lor sălașe din provincia cucerită vor da materie la scene mîngîioase, vor deștepta vechi amintiri ce încă din poporul nostru cu totul nu s-au șters!

Dar curînd, cerul se va înnora din nou. Vor începe să năpădească ordele despre răsărit și despre miazănoapte: mai întîi, goții cei nalți, trupeși și spătoși, cu chica și cu barba roșcate; apoi hunii cei mărunți și costelivi, cu fața teșită și spînă, cu ochii răzleți; ...și apoi alții... și alții... și alții... tot barbari peste barbari, dînd năvală unii dasupra altora, îmbrîncindu-se și încăierîndu-se unii într-alții, în năpraznice și ucigașe lupte.

Va trebui un penel apocaliptic aceluia ce va aduna și va răsipi acele haite, care de care mai sălbatice, mai lacome, mai fioroase; pocite la chip, pestrițe în veșminte și în armature, cumplite și fioroase în faptele lor.

În acea babilonică învălmășală nu se va uita însă nebiruita statornicie a românilor. Sub viforul ce trece preste capetele lor, ei nu-și părăsesc noua lor patrie. Nimic nu-i sperie. Nimic nu-i poate dezlipi, nici goni, nici stîrpi din înfundăturile muntenești unde ei s-au tupilat ca într-un adăpost vremelnic. Ei simt că *al lor* e pămîntul ce li s-a dăruit de Traian și că *al lor* el va rămînea de veci. Cu românească credință în pronia cerului și în virtutea sîngelui lor latin, ei își zic pe toată ziua: „Apa curge, pietrele rămîn!... Să-i lăsăm să se strecoare. Ei din loc pe noi nu ne vor clinti!”

În toiul furtunelor, dînșii, românii, își păstrează și chipul originar al seminției lor, și traiul, și portul, și credințele străbune.

Statuă antică de marmoră a împăratului Traian, păstrată în Muzeul Regal din Neapoli.

Și bine fac : căci, din ce în ce milosul cer al patriei începe a se însenina. Pămîntenii prind la viață. Ei nu se mai ascund. Ies la lumină. Se însoțesc cu vecini mai omenoși de decindea și, împreună, puterea mereu, mereu le crește.

Atunci, — ca să încheiem cu falā acest șir de scene antice — tocmai în laturea stîngă a logiei regale — vom zări pe vitejii aceea cari, vlăstărind din neamul românesc răsfirat pe amîndouă malurile Dunării, și-au întins puterea preste mai toată țara dintre Carpați și Balcani, au purtat-o chiar pînă pe clasicele piscuri ale Pindului și, la al lor nume, au făcut să tremure, în Bizanț și pe împărații greci ai nouăi false Rome, și pe cavalerii cruciați ai apusului frîncesc.

Aci, ca un măreț simbol al adevăratului romanism în Orient, ni se va înfățișa, cu regeasca-i coroană pe cap, românul fecior al Asanilor, craiul Ioniță, ce-și ținu domnia și dincolo, și dincoace de Istru !

Grăbim, doamnelor și domnilor, grăbim și, în marea noastră grabă, ne întoarcem de îndată privirile către fîșia din partea opusă. Acolo, începînd tot din laturea prosceniului, vom vedea desfășurîndu-se a doua parte a istoriei românilor, aceea a voievodatelor noastre izolate, pînă la a lor contopire într-un nou regat românesc.

Mai întîi, tot prin cețile muntoase, ni se va năluci Negru vodă coborînd cu ceata sa, din plaiurile Făgărașului la vale, înspre pustiele șesuri vlăscene ; iar Dragoș mîindu-și tocmai din Maramureș legendara sa vînătoare pînă dincoace de apele Moldovei. Sînt, acelea, vremurile descălicătorii, cînd românii, sătui de umilită, ba chiar și de viteaza pribegie, cătară din nou să-și întemeieze cetăți mai întărite și siliști mai statornice.

De aci nainte, ca într-un vîrtej de mărețe și eroice fapte, vom zări, printre voievozii noștri de odinioară, vestiți unii în războaie și alții în pace, vom zări colea, pe Alexandru cel Bun, pe Vladislav ori pe Radu cel Mare

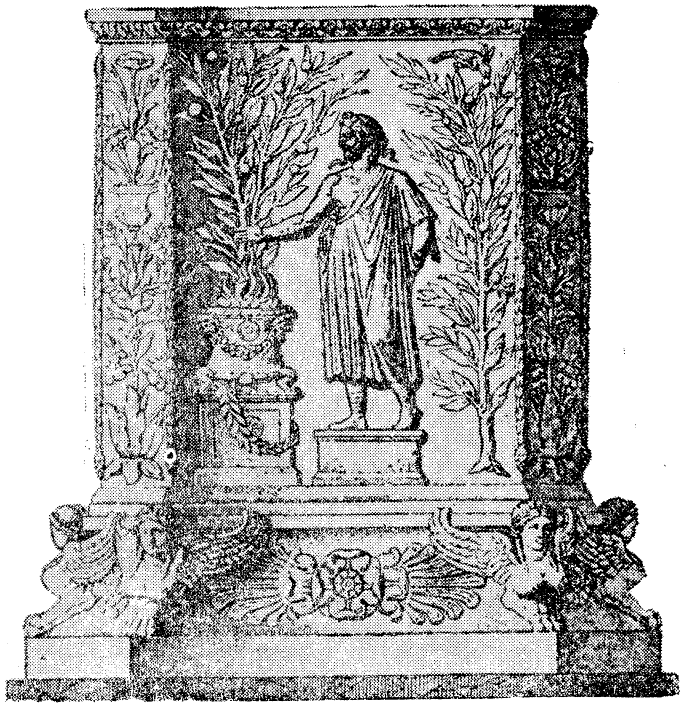

Altar antic de marmoră sculptată, reprezentînd un sacrificiu roman către zeul Apollon.

deschizînd, în ale lor țări căi de propășire, prin drepte legiuiri și înțelepte tocmeli ; ici, pe Basarab voievod nimicind, la strîmtorile Jiiului, pe unguri, cu acea furie cînească a românilor, — *furia canina Valachorum*, — despre care vorbesc cu groază cronicarii maghiari. Vom vedea pe Mircea cel Bătrîn apărîndu-și patria de turci cu prudentă voinicie ; apoi și pe Ștefan cel Mare răsipind pe leși la Dumbrava Roșie, pe turci, pe tătari, pe unguri, în nenumărate locuri, Ștefan carele, și el, își sfîrși lunga, laborioasa și vrednica sa carieră, regulînd înțelepțește a sa moștenire, dupe putințele urmașilor săi, Ștefan carele, în cucernica-i grijă de țară, îi împodobi pămîntul cu bogate și mîndre biserici, întrecute însă toate de acea minune a măiestriei artistice, cu care blîndul Neagoie voievod Basarab a dăruit, în Argeș, întreaga Românie.

Cîte alte scene pline de însuflețitoare și patriotice avînturi ne-ar mai prezenta și urmarea mai apropiată de noi a analelor române !

Și-ntr-adevăr, iată că am și sosit la un moment capital, la punctul culminant din mijlocul acestei serii, la acela carele, în astă parte, corespunde tocmai cu apariținnea strălucită a lui Traian, pe friza opusă.

Aci vedem acum pe eroul nostru de la Călugăreni și de la Mirisleu, ajuns prin nepomenita sa îndrăzneală, să atragă și să coprindă în viteaza-i stîngăcie tot ce e neam de român dincoace şi dincolo de Carpaţi. Iată-l, iată pe Mihai al nostru Viteazul că abia apucă cu viaţă ajunul acelei zile măreţe în care el s-ar fi învederat lumii ca rege al întregei Dacie române! Deci, într-acel moment istoric, — ca fulgerul de iute — ochiul lui va căta ţintă la gloriosul străbun, la înfiinţătorul acelei patrie române pe care dînsul, marele Mihai — pentru o clipă cel puţin — a adunat-o laolaltă din slăbănogita ei răsipire, a strîns-o-n snop cu apriga-i secure, a apucat-o vîrtos în braţe şi a ridicat-o drept în picioare!

Statua ecvestră a lui Mihai vodă Viteazul, turnată în bronz de Carrier Belleuse şi aşezată în faţa Palatului Universităţii din Bucureşti.

Cu mişeleasca lui jertfire de către vecinicii duşmani ai românimei, nu dispar însă cu totul figurele impunătoare din istoria ţării. Pe cumpănitul şi vrednicul unchiaş Matei Basarab îl vedem luptîndu-se, cu deopotrivă ispravă, în sferele culturei naţionale ca şi pe cîmpurile de război; iar, întru toate, mai prejos nu vrea să le lase nici rivalul său din Moldova, cutezătorul şi fălosul Vasilie Lupu.

Apoi mai vin şi alte chipuri strălucite, ca al unui Şerban Cantacuzino şi al unui Dimitrie Cantemir. Aceştia se cearcă, şi unul şi altul, dupe puterile sale, să dezlipească ţările române de tîmpita barbarie a otomanilor şi să le îndrepteze mai în grabă spre civilizaţiunea apusului.

Figura mai discoloră şi mai şovăindă a martirului Constantin Brîncoveanu prevesteşte, în mod tragic, umilirea ce, pe timp de un secol, are să sugrume de aci nainte pe bietul neam românesc.

Dar, pînă a nu ne cufunda în aceste triste întunecimi, să nu uităm a zice că, prin toate acele tabele ale trecutului, au să se prefire cu onoare şi fizionomiile caracteristice ale unor scriitori de frunte, ca Urechii şi Costinii, ca Năstureii şi Grecenii, ale unor capi lăudaţi ai bisericei, ca Dosofteii şi Antimii, ale unor femei chiar, exemple de tărie sau de blîndeţe, dulci sau aspre figure care vor învia şi ele, cu farmecul femeiesc, imaginile traiului naţional din trecutul românilor.

Ajungem însă, — orişicît am voi să-l ocolim — ajungem la locul unde tabelul cată să se întunece. Atunci a sosit periodul de jale, cînd ţările noastre au căzut, slăbite, prada agenţilor fanarioţi ai Turciei... Mă întreb cu ce colori spălăcite şi serbede va putea artistul să stigmatizeze acele timpuri fatale?

Cît despre mine, n-aş şti cum să-l povăţuiesc mai bine decît îndemnîndu-l să se inspire, atît spre a înjosi pe împilători, cît şi spre a deschide o zare mai luminoasă pentru cei împilaţi, să se inspire, zic, din cîteva versuri scrise, tocmai în anul 1821, la momentul cînd răsărea din poporul oltenesc eroul liberator Tudor Vladimirescu. Acele versuri sînt ale Văcărescului, poetul liric, dar uneori şi filozof şi prooroc, Văcărescu cel cu *Primăvara amorului* şi cu *Ceasornicul îndreptat*. Ele zic, într-o izbucnire de dreaptă scîrbă şi mînie, care nici azi nu şi-a perdut tăria:

Aidi, române! căci e vreme
De cînd ţara ta tot geme,
Suferind ruşini şi groaze
Sub cumplirea multor loaze.
Aidi, voinice! te arată

Că tot eşti ce-ai fost odată
Cu unire şi cu minte,
Cu de arme drepturi sfinte,
Cerul slava ta voieşte!
Aidi, voinice! biruieşte!

Şi-ntr-adevăr, românul a biruit! Din ce în ce vedem orizontul naţional înseninîndu-se, limpezindu-se. Cam greu o duc cîtva timp domnii pămînteni, încă sfioşi, încă umiliţi. Dar românii au prins la inimă. Ei păşesc încetinel şi cam pe dibuite, sub palida lucoare a primelor zori ce vestesc o nouă zi de viaţă naţională.

Însă, iată, luceafărul dimineţii începe a se ivi. Între ale lui mijiri, distingem un chip neaoş-românesc carele adună în mîna sa îndrăzneaţă două crîmpeie de sceptru şi plămădeşte cu ele tulpina unui regat. Tot el, ca prin farmec, face, într-o zi, din patru milioane de proletari clăcaşi, o ţară întreagă de moşneni, o ţară în care toată suflarea de om îşi are partea sa din pămîntul patriei.

De aci nainte soarele României poate să răsară! Noul Ales al ţării, odraslă de o miie de ani regală, va afla braţe de săteni români gata să-l secundeze pe cîmpurile de vitejie şi să-i cîştige, cu a lor voinicie, oţelul din care El îşi va croi coroană de rege românesc.

Chipul mîndru ale Alesului nostru, al învingătorului de la Plevna, îl vom vedea atunci profilîndu-se cu dreaptă semeţie, pe radiosul cerc al soarelui răsărind la orizont! ...Şi astfel, chiar dasupra locului unde El va veni să ia parte la sărbătorile luminătoare ale ateneului, se va încheia şi a doua serie de scene prin care penelul va trăda viitorimii, în urma tuturor măririlor şi nevoilor României, lăudatele şi glorioasele Lui fapte!

Iată! acesta e visul meu.

Dar mie îmi lipsește, doamnele și domnii mei, darul de a-l zugrăvi în colori, mai mult chiar decît acela de a vi-l descrie prn grai. Vi l-am spus însă, cum am putut, numai și numai pentru ca și d-voastre să-l visați și . . . din răsputeri să lucrăm cu toții la a lui realizare !

Vie-ne, pentru aceasta, întru ajutor, cele două mari patroane ale *Ateneului Român* :

Zeița înțelepciunii, antica
PALLAS-ATENA
și mult încercata, dar și mult iubita noastră patrie,
ROMÂNIA !

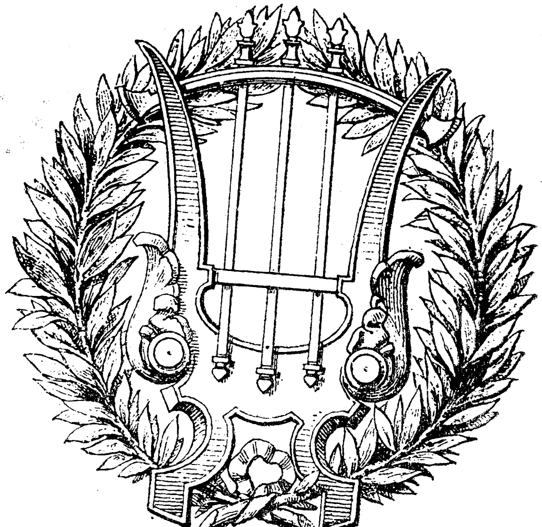

Una din *lirele încoronate*, aurite, care decorează cele 20 ochiuri de lumină ale domului de la Ateneul Român.

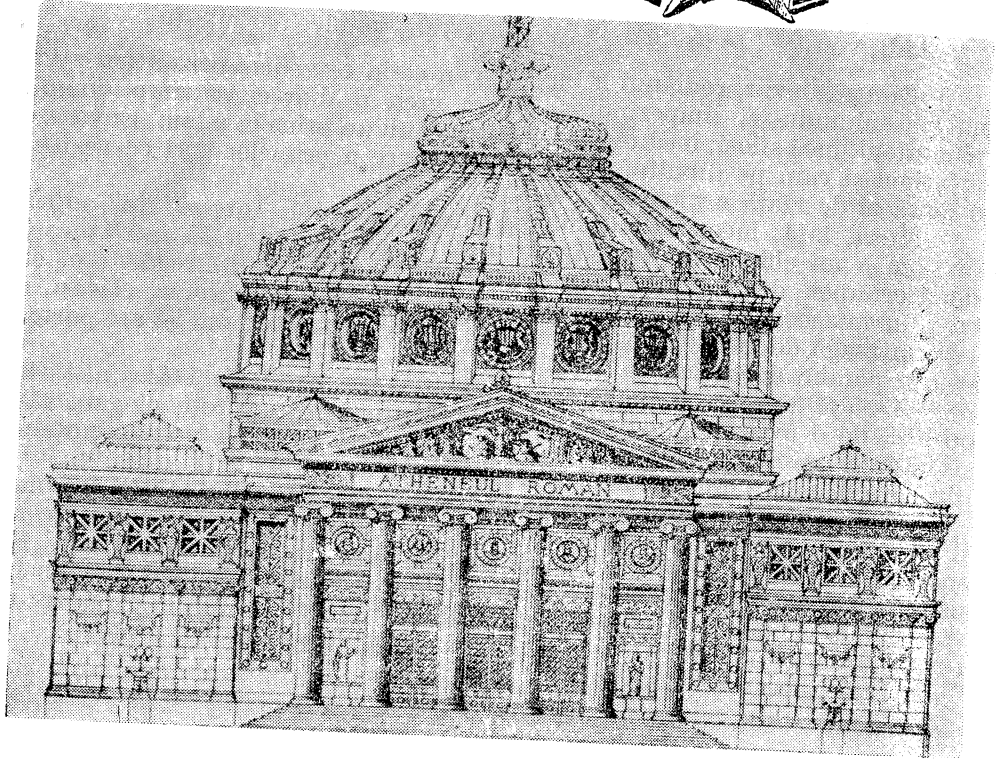

Fațada Ateneului Român, din București, dupe desemnul d-lui arhitect Alb.Galleron.

Însemnare relativă la ilustrațiuni

GRAVURI COPRINSE ÎN TEXT

Fațada *Ateneului Român* din București, cu statua antică de marmoră a *Minervei de la Velletri* din muzeul Luvrului și cu reproducerea *României libere*, dupe tabelul lui Rosenthal, din Pinacoteca națională de la București . . . . p. [269)

Medalia bătută la punerea pietrii pentru clădirea Ateneului Român, la 26 octomvrie 1886, pe îmbele ei fețe . . . . p. [272]

Bază antică de marmoră, reprezentînd *Cearta lui Heracle cu Apollon pentru stăpînirea tripodului profetic de la Delfi*, păstrată în muzeul din Dresda . . . . p. [276]

Movile cu bolte circulare, planuri și secțiuni : . . . . . . p. [277]
a) *Tumulus* celtic de la *Fontenay-le-Marmion*, în Normandia.
b) *Kurganul* scitic *Kul-Oba*, de la Kerci, în Crimeea.

Stone-Henge, ocol de pietroaie din timpurile preistorice, lîngă Salisbury, în Englitera . . . . p. [278]

Moartea lui Icar, dupe o pictură murală antică, descoperită în Cività, la 1761 . . . . p. [279]

Jeț antic de marmoră, sculptat în onoarea zeului Dionysos-Bacchus, păstrat în Vatican . . . . p. [282]

Monumentul funebru al Ceciliei Metellei, de pe calea Appia, lîngă Roma, în starea sa actuală . . . . p. [283]

Templul Vestei de la Tibur (sau Tivoli). Vedere pitorească a edificiului restaurat . . . . p. [285]

Templul din Roma, numit *Pantheonul lui Agrippa*. Vedere perspectivă a stării sale în antichitate . . . . p. [289]

Vedere interioară a Pantheonul⟨ui⟩ lui Agrippa, în restituțiune antică . . . . p. [290]

Sarcofagul antic de marmoră, aflat în monumentul funebru al Ceciliei Metellei . . . . p. [291]

Mauzoleul lui Hadrian din Roma, denumit *Castel Sant-Angelo*, restituit în probabila sa formă primitivă . . . . p. [292]

Ruinele termelor antice din Roma, denumite *Minerva Medica* p. [293]

Plan (*a*) și secțiune (*b*) ale *bisericei sfintei Constanța* din Roma sau Baptisteriul și mauzoleul acelei fiice a lui Constantin cel Mare . . . . p. [294]

Vedere interioară a *bisericei sfintei Constanța* din Roma, în restituțiune antică . . . . p. [296]

Sarcofagul antic de porfir sculptat, al sfintei Constanțe, păstrat în Vatican . . . . p. [299]

Vederea mormîntului sau *mauzoleului lui Theodoric cel Mare*, regele goților, la Ravenna, în starea sa actuală . . . . . p. [300]

Monumentul coragic al lui Lysicrat, în Atena, în restituțiune antică . . . . p. [302]

Ruina monumentului de la Adamclisi din Dobrogea, în starea sa actuală . . . . p. [305]
Restaurare închipuită a monumentului comemorativ de la Adamclisi, în Dobrogea . . . . p. [306]
Una din metopele monumentului de la Adamclisi, adusă la Muzeul Național din București și reprezentînd *Lupta unui soldat roman cu doi barbari* . . . . p. [308]
Statuă antică de marmoră a împăratului Traian, păstrată în Muzeul Regal din Neapoli . . . . p. [310]
Altar antic de marmoră sculptată, reprezentînd un sacrificiu roman către zeul Apollon . . . . p. [311]
Statua ecvestră a lui Mihai vodă Viteazul, turnată în bronz de Carrier Belleuse și așezată în fața Palatului Universității din București . . . . p. [312]
Una din *lirele încoronate*, aurite, care decorează cele 20 ochiuri de lumină ale domului de la Ateneul Român . . . . p. [314]
Fațada Ateneului Român, din București, dupe desemnul d-lui arhitect Alb. Galleron . . . . p. [314]
Tripod antic de marmoră sculptată . . . . p. [317]

GRAVURI AFARĂ DIN TEXT

Vedere perspectivă a Ateneului Român din București . . . . . p. [317]
Plan al catului inferior din Ateneul Român . . . . p. [318]
Plan al catului superior din Ateneul Român . . . . p. [318]
Secțiune longitudinală a Ateneului Român . . . . p. [319]
Secțiune transversală (partea despre răsărit) a Ateneului Român . p. [319]

N.B. Gravurile afară din text reprezintă în genere proiectele schițate pentru clădirea *Ateneului Român* din București, mai nainte de punerea temeliilor lui. Deosebite amănunte au fost schimbate în timpul lucrării; ele au produs acele cîteva diferențe ce se pot constata între proiectele aci publicate și execuțiunea reală a edificiului. Publicul va recunoaște că toate acestea sînt dictate de experiență în folosul monumentului.

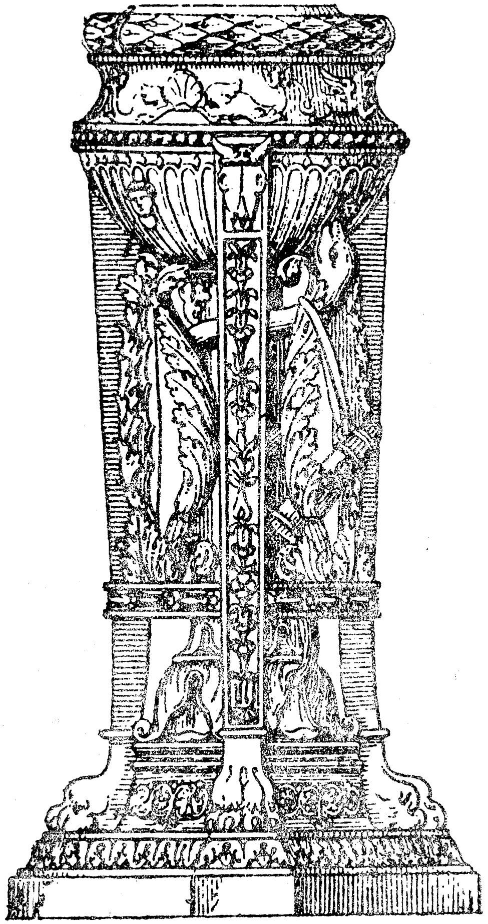

Tripod antic de marmoră sculptată.

Vedere perspectivă a Ateneului Român din București.

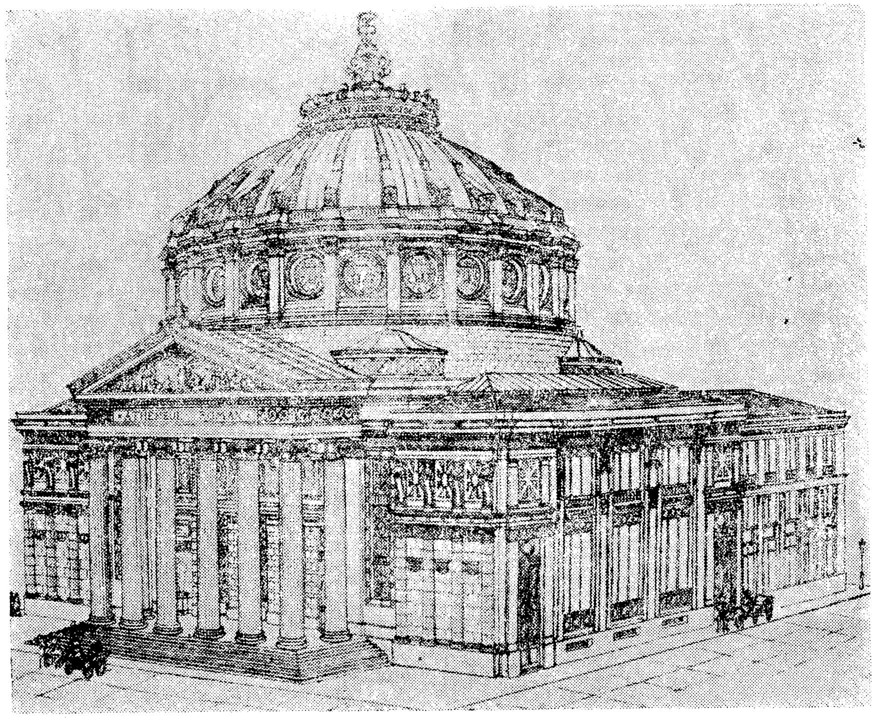

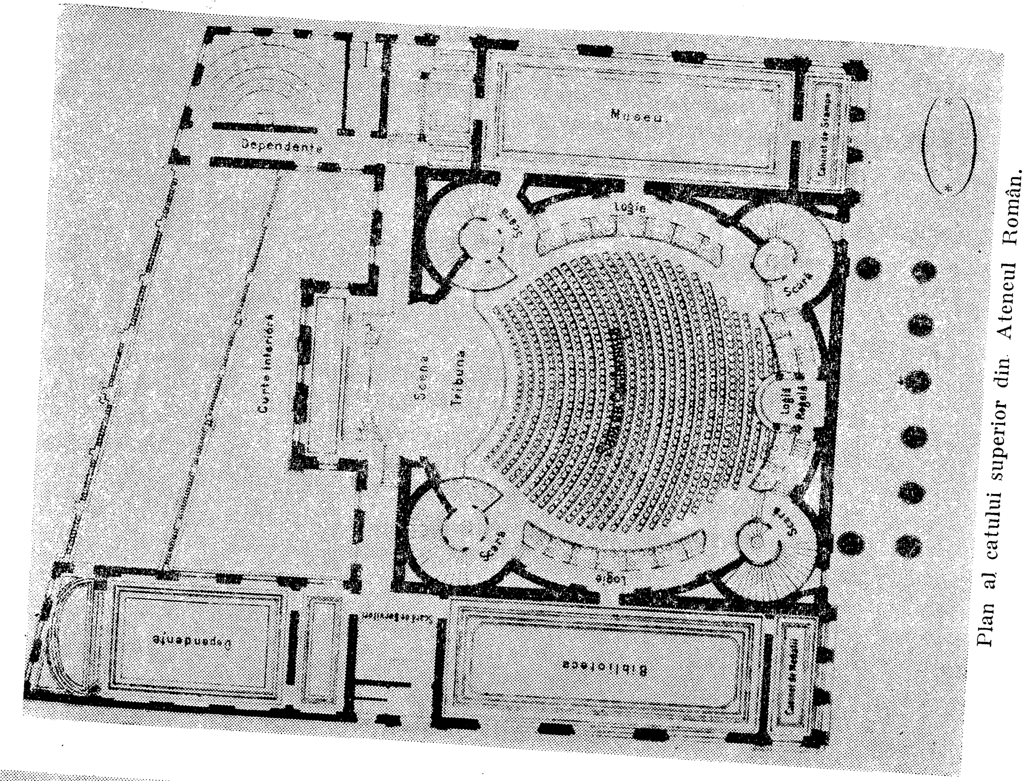
Museu
Dependente
Logie
Scară
Scena
Tribuna
Curte interioară
Logia Regală
Dependente
Biblioteca

Plan al catului superior din Ateneul Român.

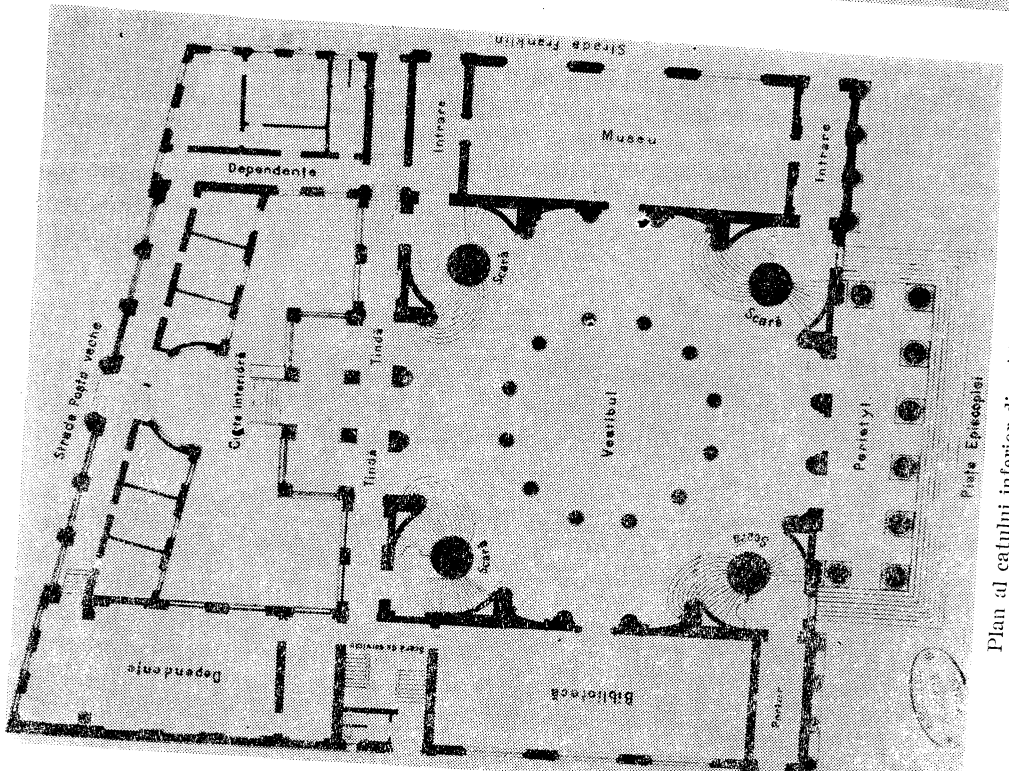
Strada Franklin
Museu
Intrare
Dependente
Scară
Tindă
Curte interioară
Vestibul
Peristyl
Piața Episcopiei
Strada Poștei vechi
Dependente
Biblioteca
Portar

Plan al catului inferior din Ateneul Român.

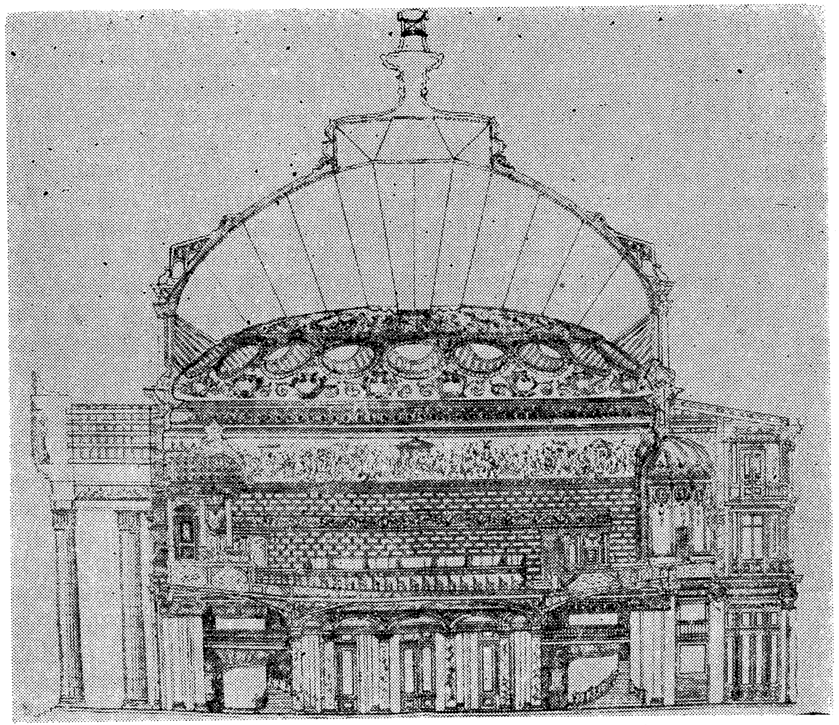

Secțiune longitudinală a Ateneului Român.

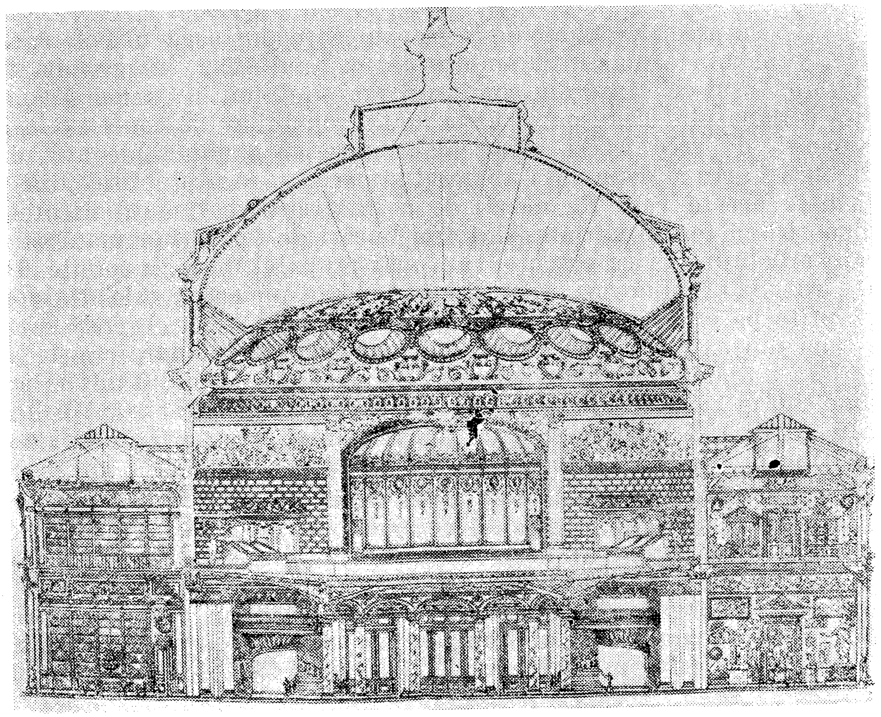

Secțiune transversală (partea despre răsărit) a Ateneului Român.

CAPUL DE BOU

întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate

În studiile comparative ce am intreprins a face între prețioasele rămășițe ale tezaurului nostru aflat la Pietroasa și orice alte opere de artă sumptuarie din antichitate mi s-a prilejit a întîlni un număr nu tocmai neînsemnat de obiecte a căror formă afecta aceea a unui cap de bou. Am găsit chiar asemenea producte ale vechimii în modestul nostru muzeu de antichități și, deoarece îmbele două obiecte de artă veche care mi s-au prezentat acolo sub această formă originală au un adevărat interes arheologic — poate chiar local —, am voit a le pune sub ochii publicului, alăturîndu-le cu alte rămășițe antice din timpuri și țări diferite, dar mai cu seamă am voit să le pun în comparațiune cu unele bucăți de argintărie sau aurfăurărie care au fost lucrate, fără tăgăduială, de popoare barbare din acelea care au ocupat țările Europei în primii secoli ai veacului de mijloc.

Ca să precizăm chiar de la început care sînt acele obiecte caracteristice, vom aduce mai întîi aminte că, la anul 1799, în preajma tîrgului Sîn-Miclăușul cel Mare din comitatul Torontalului, în partea cea mai nordică a Banatului Temișoarei, niște țărani români au descoperit o însemnată comoară de vreo 24 și poate mai multe vase numai de aur, din care 21 bucăți s-au și depus în Cabinetul imperial și regal de antice din Viena[1]. Printre aceste vase de masă, de o înfățișare mai mult orientală și cu dispozițiuni foarte variate, sînt trei bucăți de formă lunguiață sau ovală, care au slujit sau ca ceșcuțe, sau, mai probabil încă, ca solnițe. Una din ele, rotunzită în forma unei ghioace, n-are picioare; celelalte două sînt proptite pe cîte trei piciorușe cu labe de leu. Cîteșitrele însă se termină la una din extremitățile lor superioare prin niște ciudate capete de bou, cu fața întoarsă înlăuntrul vasului. La cel dintîi, avînd 0 m 099 mm înălțime și 0 m 132 mm lungime, boul ș-a pierdut coarnele; în părechea celorlalte (0 m 158 lărgime și 0 m 105 înălțime), aceste răsărituri osoase se răsfrîng în sus cu late încovoieturi (figura I).

Tot așa de curioasă, deși cu totul diferită, este pozițiunea coarnelor în celalalt obiect de aur pe care voi să-l pun în comparațiune cu o rămășiță antică din muzeul nostru. Aici e vorba de un giuvaier împodobit cu granate, care și dînsul, se înfățișază sub forma unui cap de bou. Aceasta s-a aflat în bogata descoperire făcută, la 1653, în cetatea Tournay din Belgia, în vechiul ținut al francilor neustriani. Acolo s-a deschis atunci mormîntul regelui merovingian Childeric I (458—481), plin de scumpe odoară și podoabe. Printre acestea era un feli de chiotoare sau de pafta, nu tocmai mare, formată ca un cap de bou ale cărui coarne erau sucite și rotunjite în jos de-a lungul fălcilor vitei (fig. II).

Cată să observăm, totuși, că giuvaierul merovingian și cele trei solnițe din Torontal nu sînt unicele exemple de obiecte luxoase pe care popoarele vechimei să le fi prezentat sub forma unui cap de bou[2]. Caracterul religios ce încă din cea mai adîncă antichitate s-a atribuit acestui patruped, totdeodată puternic la muncă și blînd la dumesnicire, a trebuit să se răsfrîngă de timpuriu pînă și în operele de artă industrială, adecă în giuvaierurile de port și în vasele de masă. Nu doară fără de a le folosi în luxul casnic, au fost venerate în vechime chipul taurului ca emblemă a soarelui ceresc, elementul arzînd și prăsitor, precum și acela al vacii ca simulacru al lunii și al rodirii pămîntului. A li se reproduce mereu formele și a le avea neîncetat sub ochi era pe atunci lucru sfînt; orice unealtă și orice obiect de lux care afecta aceste înfățișări era în casă și pe om ca și o amuletă binecuvîntată, care ferea de orice rău.

Și într-adevăr, încă de prin vremile cele mai vechi vedem că s-au fabricat în Orient capete de bou făurite în deosebite metaluri și menite a fi sau vase, sau podoabe.

Bunăoară, în vestitul mormînt de la Rekhmara, al unuia din epistații regelui egiptean Tuthmes al III-lea din a XX⟨-a⟩ dinastie, în acel mormînt policrom pe care l-a descoperit anticarul englez D. Hopkins, ni se înfățișază mai multe mari capete de bou de metal galben, printre vasele și printre celelalte daruri aduse ca bir în Egipt de populațiunea aziatică Kefas, adică de feniciani[3] (fig. III).

Apoi nu numai picturile vechi ne arată asemenea vase; avem chiar unele reale. Printre ele vom menționa curiosul cap de vacă turnat în bronz, pe care d-l Rassam l-a aflat la Bagdad în vechi ruine babilonice și l-a adus în muzeul britanic din Londra[4]. Vom cita încă, și mai ales, acel minunat cap de vacă, făurit în argint și împodobit cu largi coarne poleite, pe care d-l Schliemann l-a descoperit într-una din arhaicele morminte de regi ai Mecenei, regăsite de dînsul în adîncimile acropolei acelei străvechi cetăți a ahailor primitivi, morminte care datează poate chiar deînaintea războiului Troiei (fig. IV).

Pe lîngă aceste obiecte, mari în dimensiunile lor, vom adăogi un mic giuvaier de aur și smalț. E un curios rotocol festonat pe margini (fig. V), amintind pînă la oarecare punct rotocolul cu foițe săpat în centrul tavei celei mari de la Pietroasa.

Acel obiect, răposatul duce de Luynes l-a dăruit, împreună cu alte prețioase antichități, cabinetului de medalii din Pariz. S-a zis că această cheotoare sau fibulă rotundă ar fi de fabricațiune egipteană; însă cele două capete bărbătești care împodobesc extremitățile a două din cele douăsprezece foi lunguiețe ce formează rotocolul, acele capete, zic, îmi par a avea cu totul înfățișarea anguloasă a figurilor feniciane. Alte patru foi au pe dînsele muște sau albine, asemenea în relief; patru foi sînt goale și, în fine, cele două din urmă pînă la numărul de douăsprezece ne înfățișază, fiecare din ele, cîte un cap de bou de un aspect cu totul straniu și convențional. Pretutindenea în acest curios giuvaier figurile analoage sînt așezate față în față pe foi care se ⟨lov⟩esc în coadă.

---

[1] Hampel, *Goldschatz des Attila.*

[2] L'abbé Cochet, *Tombeau de Childéric I.*

[3] Wilkinson, *Customs and Manners of Ancient Egypt*, t. I, p. 38, pl. 2.

[4] G. Perrot et Chipiez, *Histoire de l'art dans l'Antiquité*, t. II, p. 556, fig. 258.

Să observăm aici cum că însoțirea muștei sau albinei cu capul de bou este o particularitate interesantă a acestui mic giuvaier; această însoțire răsare firește în mintea omului, ca o simbolizare a tuturor avuțiilor și dulceților vieții cîmpenești. În țările agricole, unde omul este adînc pătruns de farmecul întinselor țarine arate și înrodite cu ajutorul puternic și blajin al boului, unde simțirile sale se îmbată de priveliștea livezilor înflorite, în care se tot îndulcesc roiurile de albine, aceste două viețuitoare, boul cornut și albina aripată, sînt pururea binecuvîntate de muncitor.

Dar, lăsînd deocamdată la o parte foloasele și interesul, chiar și mistic, care au apropiat pe bou de albină, să amintim numai un exemplu, despre rolul însemnat pe care boul l-a jucat, încă de prin vechime, în viața socială a popoarelor agricole; să ne aducem aminte despre ceea ce ne spune eruditul retor elen Lucian, cînd, la începutul tractatului său denumit *Scitul*, ne zice că, printre sciții agricultori, cei de pe coasta meridională a Pontului Euxin, clasa cea muncitoare purta numele de Ὀκτάποδες, adecă *cu opt picioare*, din cauza părechii de boi ce fiecare om din acea clasă poseda. Apoi, nu este oarecare lucru cu deosebire curios a constata că, în mintea popoarelor din regiunile noastre orientale, asemenea clasificări tradiționale n-au perit încă cu totul, de vreme ce abia sînt cîțiva ani numai de cînd constituțiunea agrarie a statului nostru românesc împărțea pe săteni după numărul boilor ce ei posedau și-i osebea în trei clase: *fruntașii* cu patru boi, *mijlocașii* cu doi și *codașii* numai cu o vacă?

Am putea, urmărind diferitele însemnări simbolice ale capului de bou, să împingem cercetările noastre pînă la cercarea de a explica cum și ce feli însuși capul de bou a ajuns a fi stema uneia din principalele provincii ale românimii? D-nii V. A. Ureche și B. P. Hîjdeu au atins în diferite rînduri, cu multă sagacitate și erudițiune acest punct, carele, fiind o cestiune de eraldică, iese deocamdată din cercul special al cercetărilor noastre de astăzi. Totuși, este învederat lucru că atît hîrbul străbun al Moldovei, cît și stemele mai cu totul identice ale ducatului de Meklemburg-Schwerin și a cantonului helvețian de Uri trebuie să provină în esență dintr-o inspirațiune comună cu aceea a atîtor obiecte de artă și de uz pe care le găsim sub formă de *cap de bou* la popoarele ce s-au răsădit, de la început, în Europa modernă.

Să părăsim însă această digresiune și să reîntrăm de-a dreptul în subiectul nostru chiar, prin constatarea că barbarii din timpul invaziunilor au păstrat în arta lor favorită, adecă în orfăurărie, capul boului, precum și pe acela al albinei.

În mormîntul lui Childeric I, despre care vorbirăm, pe lîngă cheotoarea în formă de cap de bou, menționată mai sus, s-a aflat și un mare număr de musculițe ori de albine lucrate cu aur în care erau îngrădite granate. Să luăm însă aminte tot aici că Dacia noastră, adecă Ardealul și Banatul Temișoarei, au dat sub acest raport un contingent egal cu acela al regalului mormînt merovingian din Tournay. S-au găsit în acele țări românești, pe de o parte un ineluș de aur, purtînd un cap de bou, în care se aflau îngrădite granate, iar pe de altă parte mai multe albine lucrate în același feli (fig. VI și VII a, b). Inelul era proprietatea unui domn, Kelman, din Brașov; albinele făceau parte din colecțiunea răposatului Iancovici, care ș-a lăsat antichitățile sale, adunate mai cu seamă din Banatul Temișanei, la muzeul din Peșta.

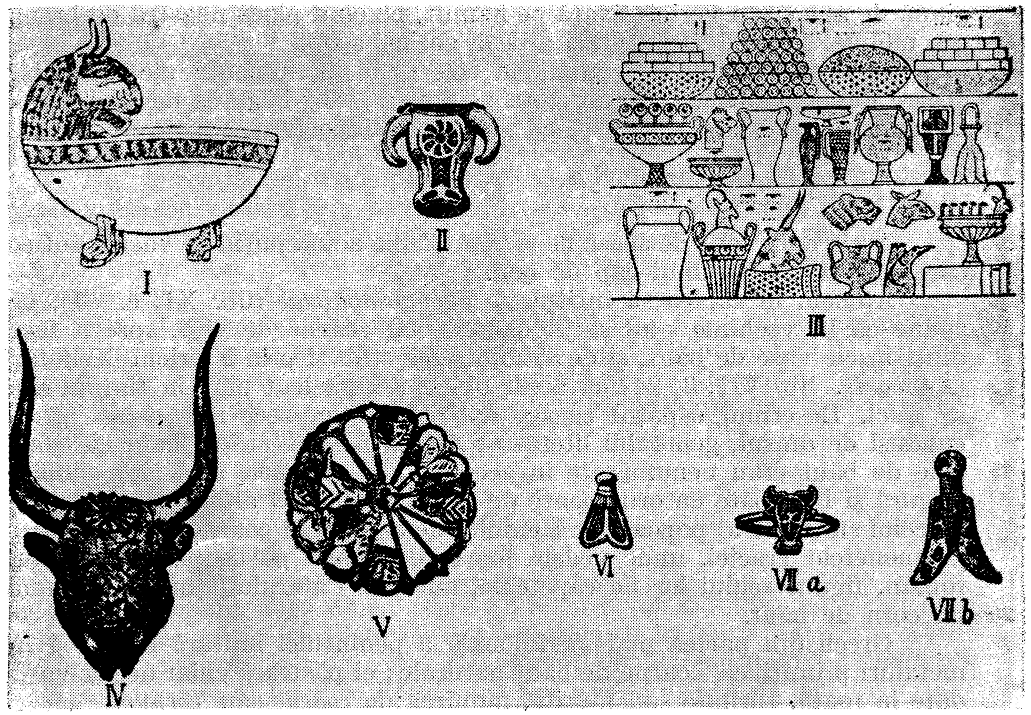

De altmintrelea, grecii cei vechi și mai ales aceia care erau așezați în cetățile coloniale de pe malul nordic al Mării Negre, în Sciția, par a fi întrebuințat foarte mult figurile acestor îmbe animale, boul și albina, spre a face dintr-însele mici giuvaieruri foarte frumos lucrate, cum, bunăoară, cercei, inele, cheotori sau *broși*, atîrnători sau *brelocuri*. Toate muzeele europene, iar mai cu seamă cele din Viena și din S. Petersburg sînt pline de asemenea mărunțișuri prețioase. Se știe asemenea, prin lexicografii eleni, că erau în vechime un feli de brățări femeiești de aur, care purtau numirea de βουβάλυα, fiindcă neapărat aveau pe dînsele figuri de capete de boi.

Însă nu trebuie să credem că numai giuvaierurile în metale de preț se lucrau după acest model. În muzee se găsește un și mai mare număr de plăci de cheotori, de inele și de alte obiecte lucrate în bronz, în fier, ba chiar în alamă și în cositor, după forma boului sau a capului de bou. Unele sînt reproducțiuni perfecte ale naturii, altele foarte grosolane imitațiuni (fig. VIII a, b).

Muzeul nostru din București posedă un curios obiect de feliul acesta. E o placă de bronz cu o foarte frumoasă *patină* (sau cocleală) verzuie; placa înfățișază un cap de bou. Botul, ochii, urechile și țopul de peri care se rășchiră preste toată fruntea între coarne, sînt lucrate după un desemn convențional, care destăinuiește o epocă de barbarie. Deasupra acestui cap este o verigă largă, iar din dosul lui o scoabă circulară. După aceste dispozițiuni se învederează că acest obiect servea a strînge curelele la hamutul de sub gîtul calului.

Cheotoarea de aur și de granate din mormîntul lui Childeric era și dînsa scobită pe din dos; dar pe placa-i posterioară se vedeau trei alcale mici, de acelea ce se pot coase pe curea; așa încît acea placă merovingiană de aur era o verigă fixată pe hamut, pe cînd placa noastră de bronz era mobilă, servind însă una şi alta la acelaşi scop.

După ce semnalarăm unul din cele două monumente ale muzeului nostru de antichităţi, asupra cărora voiam să atrag băgarea de seamă, să trecem la al doilea, carele este cu mult mai important.

II

Acela e un vas ; de aceea ne şi vom ocupa acum puţin de vasele antice care afectau forma unui cap de bou.

Ateneu, în cartea sa intitulată *Deipnosophistae* (lib. XI, c. 51), ne spune că în vechime s-au slujit oamenii cu coarne de vită, spre a face dintr-însele vase de băut, şi de altmintrelea ştim şi prin istoricul Xenofon (*Anabasis*, lib. VII, 3, 24) că acest obicei s-a păstrat pînă în timpul său la traci. Descriind ospăţul ce s-a dat lui şi celor zece mii ostaşi greci conduşi de dînsul, generalul literat al Atenei ne povesteşte cum că coarnele de băut erau nenumărate în acea ţară şi că unele erau împodobite la gură şi la capăte cu ornamente de metal preţios. O altă dovadă despre obiceiul stăruitor al popoarelor Hemului de a bea din coarne o avem chiar pe monetele Traciei, unde vedem foarte des, pînă pe timpul Imperiului roman, figura zeului lor de căpetenie, adecă a Cabirului, ţinînd în mînă un corn de băut.

Grecii din partea mai meridională a peninsulei imitară în lut şi în metaluri primitivele coarne de băut naturale ; ei păstrară chiar acelor vase date la roată, turnate sau făurite, numirea de *coarne* sau *cornuri*, κέρας, κέρατα. Mai adeseaori, ei le fabricară astfeli încît partea de jos (cum am zice, fondul vasului) să reprezente capul sau porţiunea anterioară a unui animal, cerb, ţap, berbece, cîne, cal, măgar, mistreţ, elefant, bou sau altele, dîndu-se mai adesea vasului denumirea animalului înfăţişat în acea extremitate inferioară a lui, care se numea προτομή.

Uneori aceste coarne artificiale (sau cornuri) erau de argint. Pindar, citat de Ateneu, ne spune că astfel de κέρατα posedau fiinţele mitice numite centauri, care „cîntînd sugeau dintr-însele vinul dulce ca mierea, amestecat cu lapte alb”.

'Ανδροδάμαντα δ'ἐπεὶ Φῆρες δάεν ῥιπὰν μελιαδέος οἴνου,
ἐσσυμένως ἀπὸ μὲν λευκὸν γάλα χερσὶ τραπεζᾶν
ὤθεον, αὐτόματοι δ'ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες ἐπλάζοντο.

Asemenea cornuri de argint se aflau în mare număr în comorile templelor elenice, precum ne dovedesc inventariile sau catagrafiile epigrafice ale Atticei, unde cetim adesea repeţit cuvîntul κέρας ἀργυροῦν (*Corp. inscr. gr.*, nr. 138, 139, 142 etc.).

Vasele de feliul acesta se mai chemau, tot la greci, şi *rhytone*, ῥυτά ; pesemne fiindcă acestea, găurite la vîrful de jos, lăsau să se scurgă încetinel pe acolo (ῥέειν sau ῥύειν) lichidul, gîlgîind, precum se vede din definiţiunea cuvîntului dată de scriitorul Doroteu din Sidon, citat tot de Ateneu : „. . . Τὰ ῥυτὰ κέρασιν ὅμοια εἶναι, διατετρημένα δ'εἶναι· ἐξ ὧν κρουνιζόντων λεπτῶς, κάτωθεν πίνουσιν. 'Ωνομάσθαι δὲ ἀπὸ τῆς ῥύσεως.”

Acest mod de a bea, pe care îl vedem înfăţişat pe mai multe monumente ale antichităţii greco-romane, s-a păstrat şi pînă acum în unele părţi ale Orientului.

Se vede că georgienii, cînd vor să se înfrăţască sau să se prindă fraţi de cruce, precum făceau şi sciţii cei vechi, înalţă deasupra capului cornuri de băut numite de ei *tura* sau nişte vase în formă de pară, cărora le zic *kula* şi beau deodată şioiul de vin ce se scurge gîlgîind.

Acesta fiind încă din vechime un obicei al locului, nu e de mirare că, mai cu seamă în regiunile orientale ale Europei, se găsesc ritone de argint, simple ori poleite, şi de aur, a căror ornamentare, mai presus încă decît forma lor, dovedeşte o artă mai mult sau mai puţin streină Greciei vechi.

Nu vom cita aici toate ritonele de metaluri preţioase care s-au descoperit în secolul nostru prin mormintele eleno-scitice ale Bosforului Cimeric şi care au mai toate cîte un cap de animal drept προτομή. Iar mai cu seamă nu ne vom întinde asupra nenumăratelor cornuri şi ritone de lut ce umplu muzeele ceramice din toate ţările.

Aici şi spre a noastră imediată folosinţă vom descrie numai un riton de argint cu poleieli aurite, carele are la capăt forma unui cap de taur juncan, iar în partea-i superioară o îndoită scenă de omor, produsă cu ciocanul şi cu dălţiţa. A fost descoperit într-un mormînt de lîngă Kertsch, antica Panticapea din Crimeea, şi se află în muzeul Ermitajului imperial din S. Petersburg[5].

Pe gîtul acestui vas se văd descrise jur împrejur două scene. De o parte e un barbat gros, scund, cu părul zburlit, cu o înfăţişare de furios, de exaltat ; el ucide un copil în faţa unei femei.

Acelaşi bărbat se vede şi pe celalaltă parte ; însă aici el pare zdrobit şi două femei sînt lîngă dînsul, spre a-l mustra sau a-l mîngîia. Explicarea acestor scene mitice sau istorice nu este tocmai lesne de dat ; s-a crezut că în ele ar fi înfăţişat epizodul atingător de uciderea copilului Polidorei, fiul cel mai mic al lui Priam, pe care acest rege nenorocit îl încredinţase lui Polimnestor, regele tracilor ; iar barbarul necredincios ucise copilul îndată după căderea Troiei şi opri pe seamăşi toate comorile depuse la el de bătrînul rege Priam. Virgil, în cîntul al III-lea, v. 47 şi urm. din *Eneida* a povestit această jalnică întîmplare şi Ovid în cînt. XII, v. 403 a *Metamorfozelor* a menţionat-o asemenea.

Anticarul carele în luxoasa operă asupra *Bosforului Cimeric* a descris acest vas atribuie imperfecţiunile de desemn ale acestor scene unei epoce arhaice a artei grece. Noi, din contra, socotim că ele sînt un efect al decăderii ; şi această părere ni s-au întărit şi mai mult de cînd am putut compara reliefurile ritonului de argint aflat la Kertsch cu acelea cu mult mai barbare încă ce împodobesc gîtul unui vas de acelaşi feli, care azi se păstrează în muzeul nostru de antichităţi. Şi acesta este un riton de argint, poleit cu aur pe alocurea. Şi acesta are vîrful sau προτομή format dintr-un cap de taur juncan ; iar gîtul ornat cu figuri în relief. A fost descoperit, zice-se, acum cîţiva ani de un ţăran din comuna Poroina, aproape de Turnu-Severin, la 1883. D-l Gr. Tocilescu l-a cumpărat pentru Muzeul naţional, făcînd prin aceasta o foarte importantă achiziţiune (fig. IX a, b).

Modul în care sînt tratate toate părţile capului de bou, adecă buzele, nările, fălcile bucile, pleoapele, vinele, perii de pe frunte şi de la bărbie, toate aceste amănunte prezentă analogii foarte mari între aceste două vase : şi totuşi se simte că în fabricarea ritonului de la Poroina aspectul natural a fost înlocuit şi mai adesea decît în cel de la Kertsch prin convenţiuni ale meşteşugului. Într-unul ca şi într-altul coarnele boului au perit. Urechile sînt încă în fiinţă la ritonul cimeric ; la cel din România abia se mai vede un crîmpei din rădăcina urechii stînge ; apoi şi ochii au căzut

---

[5] Stampa a XXXVI⟨-a⟩ din *Antiquités du Bosphore Cimmérien*.

VIII a

VIII b

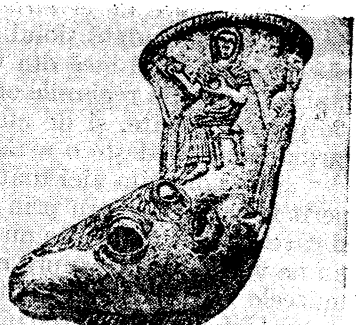
IX a

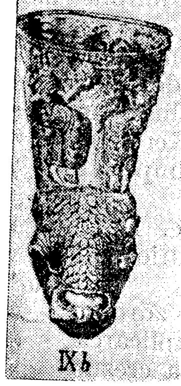
IX b

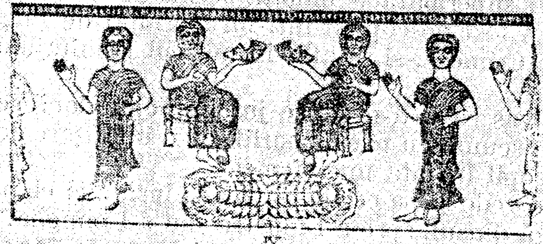
IX c

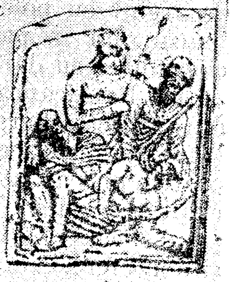
X

din cercul lor, lăsînd un gol oval pe sub pleoape. Îmbele vase au o găurice de un milimetru între buzele boului; pe acole⟨a⟩ se scurgea lichidul.

Deschizătura cu mult mai largă din partea de sus are jur împrejur la amîndouă vasele o garnitură de mici bobițe sau ouă taiate chiar în foaia metalului și aurite.

Cornul din București nu pare a fi avut vreodată o mănușă și se știe că, de cîte ori la astfeli de vase lipsește orice accesoriu destinat suspensiunii, ele erau depuse pe masă, răsturnate cu gura în jos, ἐπίστομα, sau așezate pe un picior special care se chema περισκελές.

Înălțimea totală a vasului nostru este de 0m 27; diametrul său la gură e de 0m 09; ocolul lui la rădăcina coarnelor este de 0,22. Greutatea lui actuală este de 280 grame. Perii de pe frunte și de sub fălci sînt poleiți, asemenea pleoapele și vinele care răsar șerpuite pe buci.

Încă o dată repețim că capul de taur juncan al ritonului nostru se aseamănă foarte cu acela din ritonul de la Kertsch; nici unul, nici altul nu au pe deplin acel caracter de exactitate în imitațiunea naturii, care distinge epocele de supremă perfecțiune ale artei greco-romane; dar pe scara scăpătîndă putem zice că abia cu o îngustă treaptă stă mai sus, sub acest punct de vedere, capul de bou din muzeul Ermitajului.

Să trecem însă la partea superioară a vasului nostru de la Poroina; aici aflăm o originalitate încă și mai caracteristică. Patru personaje reies în relief înalt jur împrejurul gîtului. Într-însele desemnul este de o groaznică barbarie, figurile ni se prezentă cu o urîțenie nespusă, pozele lor sînt cît se poate de dizgrațioase, proporțiunile lor cît se poate de defectuoase, costumele lor cît se poate de curioaze și neobicinuite. Acele patru figuri alcătuiesc de îmbele părți ale gîtului două grupe, care nu se deosebesc între sine decît prin faptul că persoana ce stă în picioare, la stînga uneia din figurile care șed pe scaune, își ține mîna dreaptă în sus, tot ca și părechea ei, iar cotul acesteia, și nu mîna sa deschisă, se află aici întors

spre figura din stînga ei. Astfeli dar, îmbele persoane de dinainte, adecă din fața capului de bou, șed jos și picioarele lor sînt ca și așezate pe coama taurului; iar celelalte două persoane, mai nalte la trup și stînd în picioare, ni se arată, una în urma alteia, cu mîna dreaptă rîdicată în sus și cu cea stîngă răschirată pe pîntece.

Cîteșipatru figurile sînt cu picioarele și cu brațele goale; obrazul le este cu totul încunjurat de un sul gros de păr, care atîrnă pînă pe umeri numai la persoanele cele așezate pe scaune. Acestea șed pe scaune cu patru picioare date la strung, dar fără răzimătoare la spete. Postura lor e cam de trei sferturi, dar obrajii și pieptul se văd de față și au un picior pus peste celalalt; ele stau una lîngă alta. Fiecare ține într-o mînă un riton cu προτομή de cap de bou și cu gît scobit în glafuri; iar în cealaltă un feli de străchioară rotundă, al cării fund, ornat cu un *umbo* (buric) proeminent, îl prezentă între degetul cel gros și cel arătător. Fi-va acest obiect greu de precizat o pateră, care le-ar completa tacîmul de băut? Drept e că ea ar fi prea mică și modul de a o ținea între degete nu este tocmai potrivit cu o asemenea întrebuințare. În orice caz, acel obiect rotund este și mai puțin o formă, un măr, care totuși ar putea fi ținut precum ele îl țin.

Cu deosebire curioasă este îmbrăcămintea acestor patru figuri. Ea se compune dintr-o rochie, am putea zice o *giubea* cu totul dreaptă, ce le acopere trupul mai pretutindeni, de la gît pînă la glezne; la piept rochia se încrucișază, dar nu are nici un feli de cingătoare sau brîu. Stofa în care acest unic veșmînt e croit e înfățișată prin mici dungi verticale foarte groase, care răsar pe trup semănate cu punctulețe mărunte și dese. Numai la cele două figuri ce șed jos, unul din căpătîiele acelei ciudate draperii cade de pre umăr în jos, sfîrșindu-se cu un bumb mare, iar pulpana rochiei alcătuiește oarecare cute, mai tare pronunțate pe genunchiul ce înaintează.

Nu știu și nu cred să se fi văzut într-alte monumente figurale ale antichității modul acesta de a trata stofele, prin dungi groase și picate cu bobițe.

Totuși, asemenea dungi vedem alcătuind straiele înguste — pieptare și nădragi — ale unora din războinicii barbari pe care îi vedem încăierați în lupte nepotrivite cu soldați învederat romani, pe basoreliefurile cele grosolane ce s-au adus în grădinile muzeului nostru, din preajma curiosului monument colosal de la Adamclisi din Dobrogea (fig. X).

E probabil că acele basoreliefuri, pe care se văd figuri așa de grosolane și de inform desemnate și sculptate, ne vor face, cînd vor fi pe deplin studiate, destăinuiri curioase asupra costumelor purtate de popoarele barbare în regiunea Dunării de Jos. Tare bănuiesc iar că figurile de pe ritonul de la Poroina vor ajuta și ele la aceleași destăinuiri; astfeli încît s-ar putea poate dovedi că informele plăci de piatră de la Adamclisi și reliefurile de argint poleit de pe gîtul ritonului de la Poroina ar reprezenta persoane de aceeași naționalitate și din aceeași epocă.

Din aceasta ar naște dovadă că aici, pe la noi, în primii secoli ai erei creștine, a existat o artă ca și locală, lipsită într-adevăr de orice perfecțiune estetică, dar nu și de oarecare îndemînare tehnică, provenită de la greci și de la romani.

Și într-adevăr, în genere, părțile excluziv ornamentale, atît în sculpturile de la Adamclisi, cît și în reliefurile vasului de la Poroina sînt cu mult mai regulat și mai frumos lucrate decît figurile omenești.

Aceeași disparitate se observă între capul de juncan al *protomei* ritonului și cele patru persoane din jurul gîtului acestui vas, cît între frizele de palmete, de volute, de ramuri și de lujere cu păsărele și cu capete de draconi, care alcătuiesc porțiunea decorativă a monumentului de la Adamclisi și scenele de război, de robie și de emigrațiune, care reprezentă, pe plăcile pătrate, parte⟨a⟩ istorică a acelui monument. Decorațiunea curentă se făcea după modele, după *șabloane* moștenite sau împrumutate de la artiștii greci și romani; iar pentru figuri trebuia o inițiativă artistică în care se învederează cu prisos toată neștiința, toată incorectitudinea, toate lipsele de simț estetic ale lucrătorilor barbari.

Un fapt analog pare a răsări și din studiul vaselor de aur de la Pietroasa și chiar această analogie m-a îndemnat a mă abate într-un domeniu al arheologiei noastre naționale, în care mi se pare că am aflat monumente de o origină mai comună cu acea a tezaurului cel mare al muzeului nostru.

Cîteva cuvinte încă, spre a completa descrierea ritonului de la Poroina, pe al cărui original se află de două ori repețite efigia unui vas de aceeași formă cu dînsul. Acele mici obiecte pe care le țin în mîni persoanele ce șed jos, scaunele pe care ele șed, precum și veștmintele acelor persoane și părul lor, toate acestea au fost poleite mai înainte. Au mai rămas urme de acele poleieli.

Ca să sfîrșim însă acest repede examen al unor monumente vechi, pe care capul de bou pare a fi avut totdeodată caracterul unui ornament și acela al unui simbol, voi reveni pentru un moment asupra ceșcuțelor de aur din tezaurul din Torontal, cu a căror descriere am început această notiță. Voi face aceasta numai pentru a semnala faptul următor. În vasele de la Sîn-Miclăușul Mare convențiunea meșteșugului a ajuns a se substitui mai întru toate artei de a imita cu fidelitate natura. Un asemenea fapt s-a întîmplat atuncea cînd, în țările despre răsărit ale Europei, gusturile și procederile aziaticilor au luat din ce în ce mai mult locul industriei și uzurilor artistice ale grecilor și romanilor. Astfeli, bunăoară, în numita solniță din Banat, capetele de bou au ajuns a se deforma și mai mult decît în ritonul de la Poroina. Mușchii lor s-au îngroșat și au pierdut cu totul proporțiunile naturii; coarnele și urechile s-au sucit și s-au lățit în mod stîngaci; în sfîrșit, perii de pe față, de la bot și de pe grumaz s-au prefăcut în flori de crin și de stînjen, desemnate în mod convențional și așezate cu o simetrie ce nu mai are nimic firesc.

Iată, chiar din examinarea unor monumente barbare descoperite în regiuni românești, care ni se par a fi caracterele artei ce se dezvoltase în țările noastre, pe timpul cînd ele căzuse pe mîna popoarelor barbare ale Nordului și ale Orientului, pe mîna goților și a hunilor, precum și a urmașilor acestora.

HERALDICA NAȚIONALĂ

Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor

Arareori ni se întîmplă nouă, românilor, să avem a trata cestiuni de heraldică națională.

Nu cumva provine aceasta din faptul că noi suntem un biet popor de plugari, al cărui unic titlu de nobleță este numele pe care l-am moștenit de la străbuni, pe care l-am păstrat cu sfințenie, însușindu-l timp îndelungat calității noastre de plugari, numele nostru etnic de *români*, fala și mîndria noastră?

Și într-adevăr, de cîte ori, în monumentele vechi ale țării, ni se întîmplă să dăm peste vreo efigie heraldică, o stemă nobiliară, un *hierb*, cum ziceau cronicarii noștri, se naște de îndată întrebarea: de unde oare provine acel semn distinctiv al unei provincii, al unui neam sau al unei personalități?

Îndeobște, cercetările ce facem pentru asemenea dovediri ne duc — aș putea chiar zice, ne rătăcesc — afară din cercul noțiunilor curat naționale.

În deșert s-au cercat unii, cu zadarnice iluziuni de archeologie, să întemeieze capul de bou al stemei moldovenești pe vreun bucraniu sau vreo hîrcă de vită cornută ce va fi ornat un altar roman, aflat pe malurile Siretului. Nu e nici o dovadă ca zimbrul vechiului principat de peste Milcov, ca *fiara buiacă* a lui Dragoș și a mitropolitului Dosoftei să fi ieșit din dreapta prăsilă a juncanilor gonitori cari au tras brazda Romei cvadrate, pe muntele Palatin. Și cu toate acestea, nu e mai puțin învederat (precum am și cercat a o semnala acum cîteva luni) că imaginea emblematică a capului de bou pare a avea, în părțile noastre, ca și aiurea, o existență de zecimi de ori seculară.

Apoi oare avem noi, ceștia de dincoace de Milcov, mai mult drept de a pretinde că al nostru biet corb român, cum zicea acum vreo 51 de ani Văcărescu, a fost odinioară chiar acvila romană și că dînsa, la noi, a scăpătat deodată cu mărirea națiunii? Că *acvilă* corbul are a se face,„cînd orice român va fi roman, mare în război și în pace”, aceasta a fost, negreșit, o fericită prevedere a poetului. Un asemenea fenomen de transformism în însemnele țării l-am văzut toți, cu bucurie, efectuîndu-se, în zilele noastre, ca un simbol al renașterei virtuților străbune. Simțimîntul patriotic îl aprobă pe deplin; dar dacă ne vom coborî cu spiritul rece pînă la minuțioase investigațiuni de pură heraldică, tare îmi e teamă că cuibul nostru muntenesc nu-l vom dibui tocmai, tocmai în tufișul smochinului Ruminal, nici între crăcile stejarilor din Esquilin.

Dacă nu-s *române* nici vechile steme ale țărilor române, cum oare am crede că au să fie de origină curat românească alte figuri curioase, ce de altmintrelea nu prea des zărim pe unele monumente antice din patria noastră? Cînd pe vechi peceți ale orașelor ori ale particularilor distingem sau o efigie de sfînt creștinesc, sau o emblemă cu totul topică, adică sau un product local, sau vreo însușire personală, curiozitatea noastră este, mai adesea, destul de lesne satisfăcută. Dar nu totdeauna avem a face cu vreun snop de grîu, cu vreun butuc de viță, cu vreun stup de albine, vreo capră pe stînci, vreun hram bisericesc sau vreun toiag de dregătorie, care să simbolizeze în mod naiv producțiunile naturale ale unor ținuturi, patronagiele consfințite ale unor tîrguri sau pozițiunea socială a unor individualități.

Uneori se întîmplă, chiar și la noi, de ne minunează niște figuri ciudate, neobișnuite, monstruoase, care, învederat, nu pot avea alt înțeles decît acela al unor steme heraldice. Unul din cazurile cele mai interesante ce mi s-au ivit pînă acum este, fără îndoială, figura unui patruped aripat și cu chip de om, purtînd pe cap cunună. Noi îl știm că se află în zidul exterior al bisericii sfîntul Nicolaie din tîrgul Dorohoi.

Am semnalat această figură mai în anii trecuți, vorbind de acea biserică a sfîntului Nicolaie, clădită de Ștefan cel Mare drept aducere aminte, zice-se, de bătălia ce el cîștigase asupra polonilor pe șesul de la Ionășeni și de la Vîrful Cîmpului, d-a lungul Siretului. În acea biserică se și văd zugrăviți pe pereți, ca ctitori ai ei, marele voievod — asemeni cu portretul lui din biserica sfîntul Nicolaie din Iași — soția sa, doamna Maria și fiii lui, Bogdan, Ștefan și Petru, voievozi.

Exteriorul edificiului, în cea mai mare parte, prezintă acum pereții netencuiți și lucrați din piatră cioplită și din cărămizi mari; unele cărămizi sunt chiar smălțuite. În zid se văd două rînduri superpuse de scobituri sau firide boltite, în care se zice că au fost zugrăvite chipuri de sfinți, dar astăzi toată acea decorațiune externă este foarte degradată. Ceea ce a rămas dintr-însa mai aparent consistă într-un oarecare număr de medalioane sau rotocoale de *terra-cotta* smălțuită în diferite nuanțe, trecînd de la galbenul cel mai palid limoniu, prin galbenul închis, pînă la cafeniul întunecat și pînă la tonurile cele mai variate ale verdelui-prăzuliu, smarand și chiar verde marin, bătînd în albastru. Fiecare din acele bliduri rotunde, cu diametrul ca de 16 centimetre, poartă pe dînsul, în relief, cîte o podoabă sau o emblemă oarecare.

Este de observat, de altmintrelea, că ornamentarea cu cărămide și olane, smălțuite în diferite culori, se obișnuia foarte mult în clădirile țărilor noastre de cu două și trei sute de ani mai înainte. Mai multe biserici, turnuri și chiar case vechi și-au păstrat acele decorațiuni policrome pînă în secolul nostru. Chiar și în ținutul Dorohoi mai avem și alte exemple, cum bunăoară în biserica de la Hănțești și în cea vestită a logofătului Ion Tăutu din Bălinești. Muzeul nostru de antichități conține vreo cîteva bucăți de asemenea olane cu figuri aparente provenite de la Hănțești; pe una se observă un fel de balaur închipuit de smalț galben, pe alta, cojită de lustrul ei, se vede o scenă din Biblie, Adam și Eva cu pomul științei între dînșii.

Dar să ne întoarcem la medalioanele cu reliefuri ce stau încă pe biserica sfîntului Nicolaie din Dorohoi. Nici unul dintre acestea nu e mai curios și mai interesant decît acela pe care distingem o mîndră fiară de sex bărbătesc, cu cap de om. Labele ei sunt terminate prin gheare cu trei zimți; la spate, coada i se sumete în sus cu trufie și se răsfoiește la vîrf

într-un cap de balaur; pe șoldurile dobitocului se dezvoaltă aripi întinse; iar dasupra gîtului se înalță semeț un cap omenesc, spîn și fără barbă.

De asta nu-i mirare, căci fără barbă era și Ștefan vodă, ctitorul bisericei. Aceasta este, domnilor, într-o cestiune așa de mult controversată, ultimul verdict. Sper că nimeni din colegii mei de aci nu mă va da de minciună.

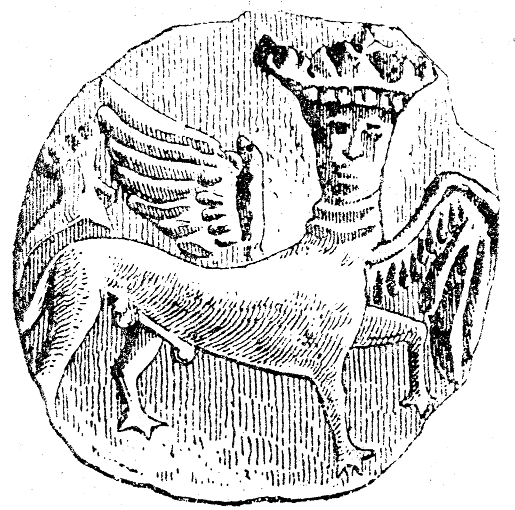

Ca și al voievodului, creștetul omenesc al fiarei de pe blidul smălțuit de la sf. Nicolaie e încununat cu o largă coroană crestată și înflorată.

Această fantastică ființă, cu măreață și fioroasă înfățișare, nu poate fi altceva decît emblema, decît stema sau **hierbul** unei localități, unei poporațiuni sau unei familii nobiliare de prin vecinătate. Locul unde o aflăm, adică partea nordică a Moldovei, este, precum știm, una din regiunile țării unde, mai îndelung și mai tîrziu poate decît aiurea, mai multe seminții și neamuri de origină diverse au viețuit și au domnit pe rînd. Știm că odinioară mongolii și apoi, în nenumărate rînduri, tătarii — și aceștia viță turanică — au stăpînit, în acele locuri, pe românii și pe rutenii cari alcătuiesc fondul populațiunii. Ne întrebăm dacă nu cumva acea sălbatică fiară cu cap de domnitor nu va fi fost, chiar în al XV-lea secol, o amintire a domnirei asiaticilor despre nord în țara lui Ștefan cel Mare, dacă acea curioasă imagine nu se va fi păstrat, ca un semn de origină turanică în vreo stemă heraldică din partea locului?

II

Cercetări speciale asupra patrupedelor androcefale ne-au dat convingerea că această combinațiune teratologică este cu totul o plăsmuire a spiritului turanic, pe care o regăsim cu zecimi de secoli înaintea stemei de la Dorohoi, reprodusă pretutindeni unde se dovedește și chiar numai se bănuiește ca să se fi exercitat vreodinioară o influență a semințielor din nordul Asiei.

Drept e a spune că nici popoarelor de origină ariană nu le lipsesc, în tradițiunile lor religioase, oarecare ființe mitice ale căror trupuri sunt formate din îmbinarea hibridă a omului cu calul. Indianiștii din secolul nostru, şi mai cu seamă renumitul filolog german Adalbert Kuhn, în frumosul său studiu asupra *Coborîrii focului pe pămînt* (*Die Herabkunft des Feuers*) a arătat, în modul cel mai ingenios, cum elenii au păstrat, în a lor mitologie, amintirea anticei tradiţiuni vedice, atingătoare de cereştii *gandharvaşi*, acei repezi şi noroşi olăcari ai lui Indra, zeul furtunatic al cerului. Pe *gandharvaşii*, pe acei fugari atmosferici ai Indiei primitive, grecii, mai puţin nebuloşi în imaginile lor, i-au prefăcut într-o turmă de sălbatici şi zgomotoşi centauri, cu trunchiuri vînjoase de oameni şi cu şale de armăsari. În monumentele grece din perioadele arcaice, centaurii ni se prezentă avînd întregi picioarele de dinainte de formă omenească, astfel încît natura lor cavalină pare a fi cu totul subordinată celei omeneşti.

Nu însă tot aşa ni se înfăţişează, în cele mai vechi producţiuni ale artei asiatice din Chaldeea şi din Asiria, unii monştri impunători, cari pe un trup complet de leu sau de taur înalţă în sus un cap de om. Aceia, desigur, nu ne amintesc nici o legendă ariană. Numai din ţările despre miazănoapte ale Asiei ne vine imaginea unui *taur ceresc* şi unui *leu aripat* cu feţe omeneşti. În străvechile ruine ale Chaldeii, în inscripţiuni pe care ştiinţa modernă a descifrat, sub caractere cuneiforme, legendele turanice ale populaţiunilor primitive, denumite acum *sumiri* şi *acazi*, acolo, pe cilindre portative de porfir şi de bazalt, vedem gravate asemenea animale simbolice, încăierîndu-se în luptă cu *Izdubar*, eroul cuşit din Ereh, şi cu credincioasa lui slugă *Hea-Bani*, omul cu cap de dobitoc[1]. În acele barbare gravuri, de trei şi patru⟨zeci de⟩ ori seculare, deopotrivă viteaz în luptă ni se vădeşte sluga cu stăpînul şi parcă auzim pe Hea-Bani strigînd din răsputeri lui Izdubar, precum, în vechile noastre cîntece poporane, strigă Nedea, slugă credincioasă, către Ştefan sau către eroul din Calomfireşti :

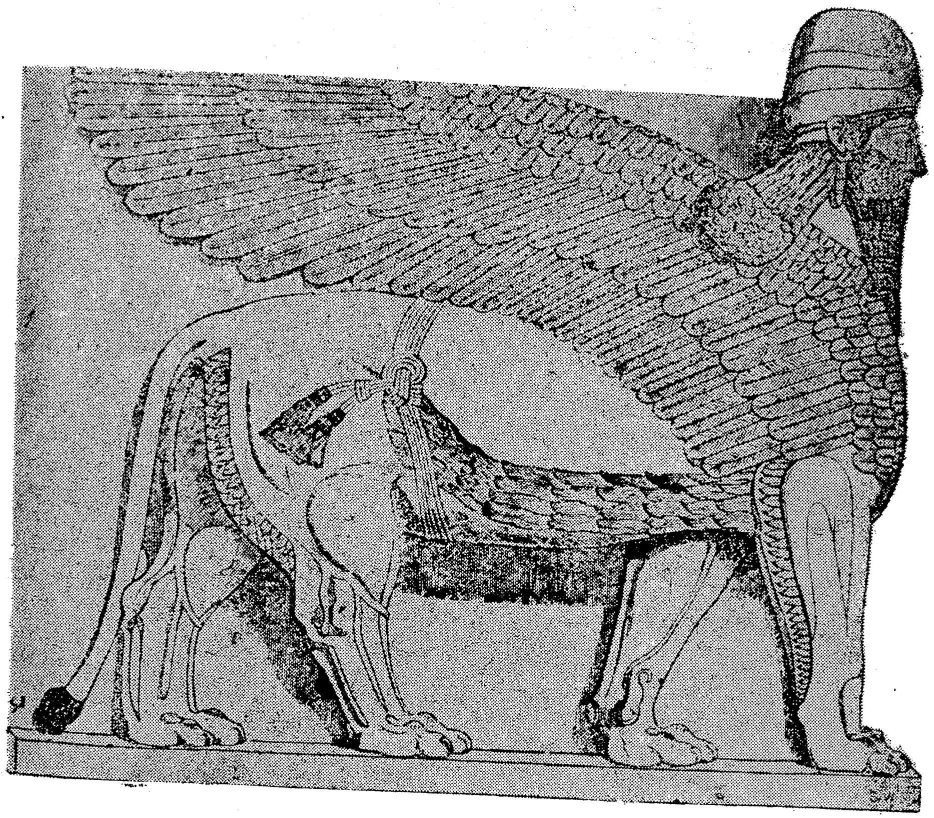

Dă şi taie, Radule,
C-aici nu-i pe boierie,
Ci-i numai pe vitejie !
Taie, tu, mijloacele,
Că eu tai marginile !

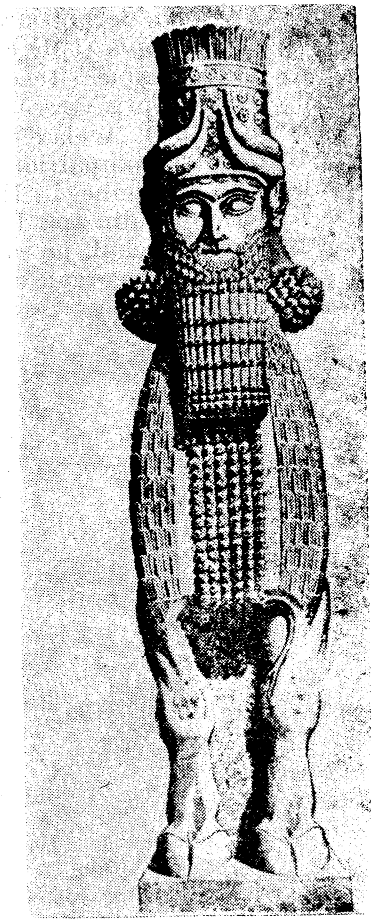

Dar chipurile de monştri androcefali, aduse mai întîi în centrul Asiei de către seminţiele nordului, au rămas stăruitoare, ca şi multe alte credinţe de-ale acestora, în regiunea Tigrului şi Eufratelui, pînă şi sub domnirea babilonienilor şi ninivitilor. Nenumăraţi sunt şi acum coloşii de tauri şi de lei androcefali, aflaţi în ruinele din Kuiungik, din Behistun şi din Nimrud. Sub numirile acadiane, adică turanice, de *schedi* şi de *lamasi*, regele Asarhadon şi urmaşii lui au înălţat, la porţile pe unde se intra în palatele lor, statue uriaşe de lei şi de tauri cu aripe de vulturi şi cu capete de om. Acelor paznici bărboşi, păroşi şi cu coifuri cornute, acelor genii înfricoşaţi şi nedormiţi, le încredinţau regii Babiloniei şi Ninivei sarcina de „a păzi preumblările lor regale, de a veghea pururea asupra locuinţei lor, de a goni pe cei răi dintr-însele şi de a veseli în ele inimile lor"[2]. Aşa se exprimă inscripţiile cuneiforme din Niniva.

Mai la urmă, cînd peste aceste regiuni se întinse domnia iranilor, ei nu lepădară acele mărețe figuri, nici din decoraţiunea arhitectonică a reşedinţelor regale din Persepolis[3], nici chiar din istoria lor legendară.

Sfînta carte a lui Zoroastru, *Zend-Avesta*, aminteşte tot mereu, pe lîngă *Gaiomart*, adică „primul om curat zămislit pre pămînt", aminteşte despre „taurul cel curat şi harnic, *Varchak*", tovarăşul său nedespărţit, acela carele a fost baştinea şi ocrotitorul vitelor, cailor şi păşunelor. Iar epopeea naţională a perşilor, *Cartea regilor*, „*Şahnamehul*", vorbeşte şi dînsa despre acele fiinţe mitice, punînd în fruntea regilor Iranului pe *Kaiumors*, sub care s-a rînduit, spre a se războí cu *divii* răsculați, o gloată nenumărată de fiare, lei, tigri, lupi și leoparzi. Urletele lor înspăimîntară de îndată pe vrăjmași și, după o crîncenă luptă, regele biruitor „jupui de a sa piele pe *divul* cel negru, din creștet pînă în tălpi, îi retează țeasta monstruoasă, o azvîrli sub ale sale picioare și o călcă ca un ce netrebnic și spurcat !”

---

[1] Ioach. Ménant, *Recherches sur la Glyptique orientale*, tom. I, p. 84, fig. 40.

[2] Stanislas Guyarg, *Revue de l'histoire des religions*, t. I.

[3] Conte A. Floredin, *Voyage en Perse*, pl. XIV, LXII, LXXXII, p. 343.

Citînd din poema națională a lui Firdusi o scenă de o barbarie așa de feroasă și demnă numai de acele neamuri care au purtat numirea de „biciul și urgia lui Dumnezeu”, ne vin aminte figurile unui curios monument, descoperit abia de cîțiva ani, la 1881, într-o movilă din țara cazacilor de pe Cuban ; la stanița Siverskaia, între Anapa și Ecaterinodar. Pe vremile vechi, acea parte de loc, așezată la nord-est de Caucaz, a purtat numirea de *Sindice* și era străbătută de rîul Cuban, căruia Ptolemeu îi zicea Vardunes, iar Strabon, Hypanis. Pe acolo s-au strecurat odinioară, coborînd din regiuni mai septentrionale ale Asiei, leagănul și cuibul prăsilei lor, cîrduri, cîrduri de popoare turanice cari cotropiseră Asia centrală, de la munții Himalaia și de la Paropamise, pînă la Urali și la Caucaz. Între aceste două ultime șire de munți, se deschidea pentru ordele asiatice despre nord o largă trecătoare către Europa, așternută pe malurile șese ale Mării Caspice. Acela e bărăganul pustiu și nețărmurit de care vorbește ilustrul nostru compatriot, voievodul Moldovei, Dimitrie Cantemir, cînd, pe la 1727, ne spune, în Hronicul său românesc : „Tragu-se cîmpii aceia (ai Kapciacului) din apa Donului pînă în China, trecînd peste apa Volgăi, alăturea cu Uzbekul, pe care cîmpi dusu-ne-a vremea a-i vedea”.

În numitul gorgan de pe malul Cubanului, la Siverskaia, s-a aflat, zicem, o placă de aur, groasă și rotundă ca de vreo 15 centimetri în diametru. Pe ea se văd, într-un cerc impresurător de vițe, patru ciudate figuri scoase în relief. Pe de o parte, este un tînăr, îmbrăcat cu o scurtă tunică romană, încins la brîu, încălțat cu iminei bizantini, purtînd pe cap și la gît două cercuri încolăcite și ținînd în mînă un topuz sau buzdugan, însemn al comandamentului în războaie. El șade călare pe un patruped cu trup și cu labe de leopard, a cărui piele e împodobită cu foi de iederă. Fiara aleargă în fuga mare, iar deasupra lungului ei gîtlej se înalță un cap de om pleșuv, cu o largă gură căscată ca aceea a măștilor teatrale din antichitate. Sub picioarele animalului se zărește, azvîrlit jos pe pămînt, un cap de om retezat de la grumazi.

Fără de a ne mai opri aici asupra celorlalte două personagii de pe această prețioasă placă, unul înarmat și încoifat ca o Minervă sau ca un Mart, celălalt, o femeie, desigur, goală și hidoasă ca o Venere barbară, în jurul căreia s-a încolăcit un șarpe ; fără de a mă ocupa mai mult de aceste problematice zeități, cată să constatăm că am regăsit și aci, sub forme mai apropiate de arta greco-romană ajunsă însă la scăpătarea ei, am regăsit, zic, pe acea fiară asiatică cu capul de om. Totul ne dovedește că placa de aur de la Siverskaia a fost lucrată de un popor barbar al Sciției meridionale, carele, cît de tîrziu pe la începutul erei creștine, a voit să imiteze arta occidentală în decadența ei. Acest giuvaier grosolan este negreșit un specimen din cele mai interesante ale industriei curate și bastarde ce se născu din contactul lumei europene cu barbarii asiatici veniți despre nord.

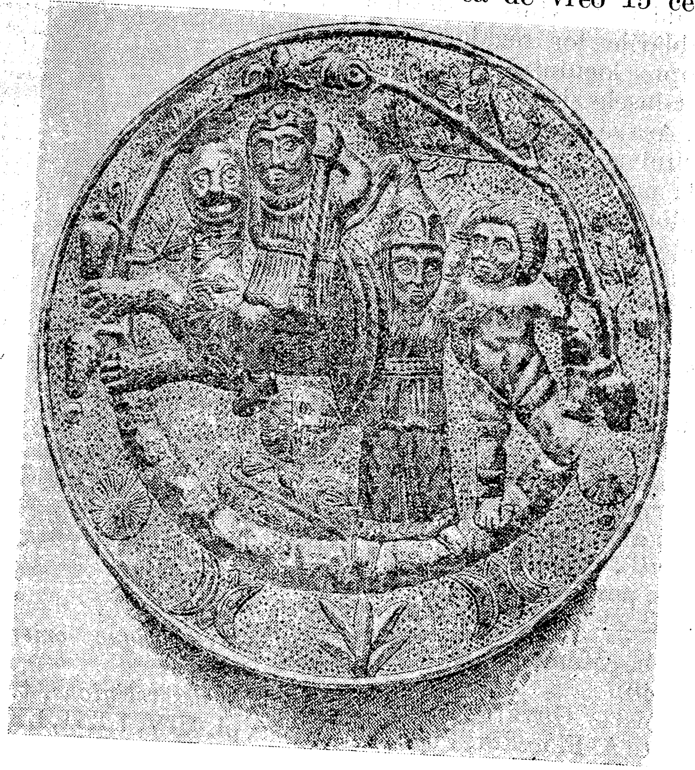

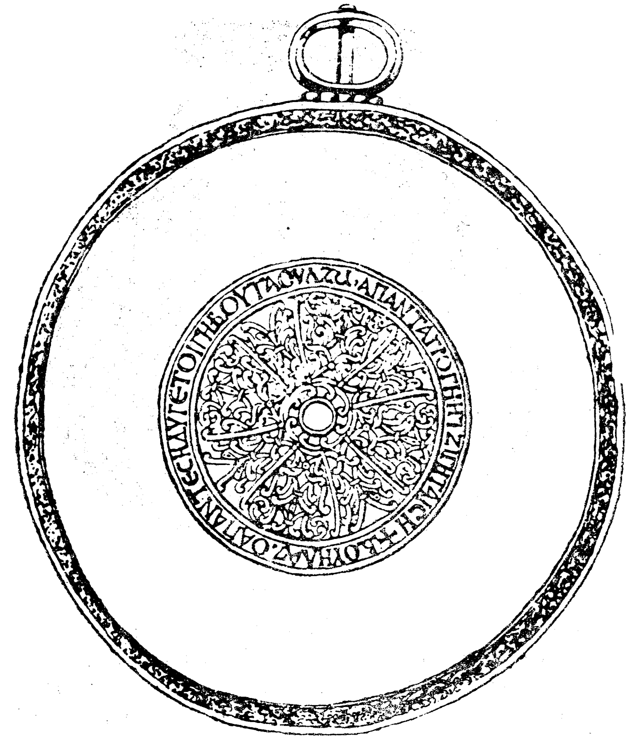

Constatăm cu o deosebită curiozitate că într-însul se regăsește, sub o înfățișare oarecîtva elenizată, o odraslă tîrzie ieșită fără îndoială din anticii *schedi* și *lamasi* ai sumirilor și ai acazilor. După mulți, foarte mulți secoli, acești monștri androcefali ajung deodată cu închinătorii lor, cu turanii asiatici, a se apropia din ce în ce mai mult de Europa.

Dar, opri-se-vor ei la marginile continentului nostru ? Nu.

Au trecut la mijloc, poate șapte și opt sute de ani, și credința în patrupedele androcefale a pătruns pînă în țările dunărene, romanizate de Traian. Acest fapt ni-l dovedesc mai multe bucăți din splendida colecțiune de 24 vase de aur descoperite la 1799, în preajma tîrgulețului Sîn-Miclăușul-Mare din ținutul Torontalului, în Banatul Temișoarei. Caracterele orientalismului se vădesc în formele și în toată decorațiunea variată

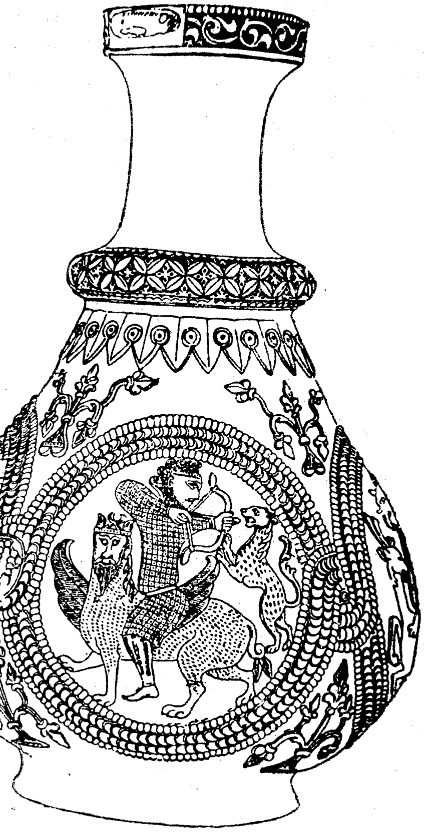

a acelor numeroase ploști, ibrice, clondire, năstrape, tasuri, căușe, chiseli, pahare și cornuri de aur, pe care însă aflăm totdeodată și prețioase indicațiuni de cronologie și de etnologie. Într-adevăr, pe unul din aceste tasure citim, gravată cu litere grecești, o inscripțiune care amintește despre : *Vuila zoapanul* (adică jupînul, domnul) *digeților* și despre un *Vutaul, zoapanul iazigilor* și al altor popoare, urmași învederați ai hunilor din Dacia și din Pannonia.

Cîteva din ploștele și ibricele cele mai mari au pe dînsele figuri de oameni și de animale. Nu este aci locul de a le descrie pe toate. Vom semnala numai cinci scene, în care vedem bărbați tineri și bătrîni, încălecați pe cîte o fiară aripată, al cărei cap arată un chip de om bărbos cu stranii cunune pe creștet. Călăreții sunt uneori coronați și dînșii : unul e un vînător asiatic care trage cu arcul într-un mic leopard ce-i stă în urmă ; alții sunt oameni în vîrstă cari înalță cu triumf dasupra capetelor niște ramure înflorate ; în fine, doi sunt juni cu tichii pe creștet, cari gonesc din răsputeri pe fugarii lor, aceștia fără aripe, dar cu brațe omenești. Ei au, dar, mai mult înfățișarea unor centauri — probă evidentă de conexiune cu legendele învecinatei Grecii, — pe cînd fiarele androcefale încălecate de căpeteniile cele mai bătrîne de zei sau eroi asiatici nu pot fi decît o reproducere tîrzie a străvechilor patrupede androcefale introduse de turanii primitivi, de acazi și de sumiri în sculpturile Babilonului, ale Ninivei și ale Persepolidei.

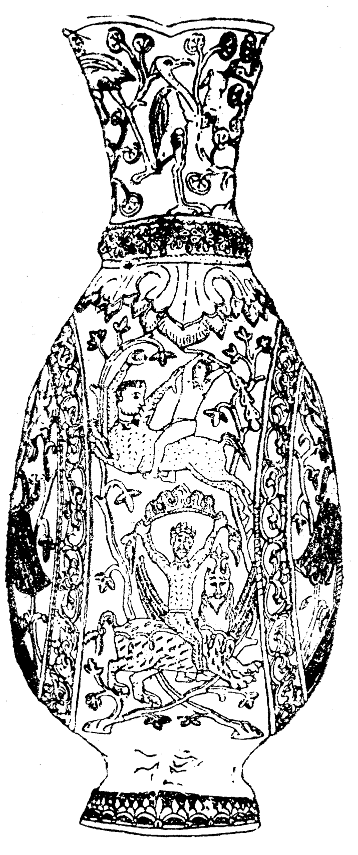

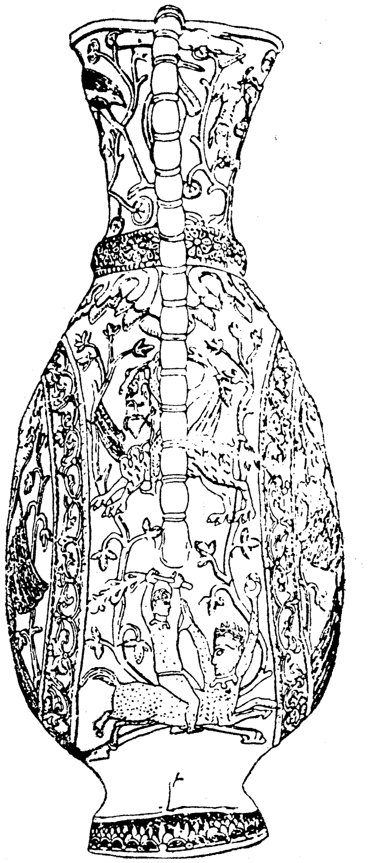

Ori că tare ne amăgesc, ori că într-adevăr am izbutit să arăt cum, pre căile Scitiei meridionale, legendarele chipuri ale seminției turanice au trecut de pre malurile Tigrului și Eufratului, pe ale Cubanului ; și, de aci, au străbătut pe ale Tisei, de unde apoi, prin învîrtejiri și clătiri din ce în ce mai apropiate de viața noastră medievală, au lăsat urme învederate pînă și pe malurile Siretului, ale Prutului și ale Jijiei.

De la Niniva pînă în Dorohoi e negreșit departe, tot așa de departe ca și din vremea sumirilor turani pînă în aceea a turanilor maghiari și tătari ; dar am avut grijă să însemnăm cu luare aminte și locul, și vremea popasurilor succesive ; astfel încît calea, cît de lungă am urmat, mi se pare tot așa de lămurit însemnată în spațiu, cît și în timp.

III

Totuși, noi bănuim că această cale nu este unica pe care a urmat-o legenda turanică a patrupedului androcefal, spre a trece pînă și în regiunile cele mai extreme ale occidentului european. Și iată acum pe ce se întemeiază ale noastre bănuieli.

S-au găsit în Franța multe monete de aur și de aramă, bătute chiar înainte de cotropirea romană, de către popoarele celtice care, în Galia, locuiau pe țărmurile Oceanului Atlantic, și mai cu seamă în Peninsula armoricană, pînă la ultimile ei confinii maritime. Acele monete ne arată, pe reversurile lor, patrupede androcefale, reprezentate în felurite moduri.

Abia s-ar putea distinge varietățile lor, după numeroasele triburi ce s-au servit cu ele și care sunt, de o parte pictonii, santonii, lemovicii, melzii și parisii, din centrul Galiei nordice, iar, de altă parte, tot vechii locuitori ai Bretaniei, ai Vandeii și ai Normandiei, iar mai cu deosebire venetii, corisopitii și osisnii din Morbihan și din Finister.

Printre monetele acestor triburi sunt unele în cari patrupedul sau calul cu cap omenesc de pe revers poartă pe șale o pasăre răpitoare; într-altele însuși calul are aripe strînse pe șolduri. Cele mai multe însă ni-l arată înhămat la un crîmpei de car și mînat pe goană de trunchiul unui vizitiu, care mai adesea ține în mînă o ramură de vîsc sau de ilice, (*houx* francez, *ilex* latin) ori un băț cu o răscruce în vîrf; în cealaltă mînă se vede adesea o verigă căscată. Se întîmplă chiar ca omul să șadă călare pe patruped, iar acesta mai întotdeauna sare sau calcă peste un trup omenesc, culcat la pămînt. Acestea, ca și multe alte semne particulare, par a fi steme ale feluritelor triburi din antica Galie apusană.

Negreșit că stilul foarte grosolan al acestor rude producțiuni ale vechei bănării galice se deosebește foarte tare de toate săpăturile pe piatră, pe metal și pe lut, ce le-am descris pînă acum ca existînd în regiuni orientale. Totuși monetele celtice, ca și giuvaierul din Cuban, ca și vasele din Torontal, destăinuiesc o imitare, mai mult sau mai puțin degenerată a artei grece și romane, dar și din punctul de vedere al intențiunilor simbolice, existînd între unele și altele o învederată identitate. Cu toate disproporțiunile lor de timp, de loc și de lucrare, ele au între sine o misterioasă, dar neîndoioasă înrudire. Negreșit că nu celții din Armorica au făurit ploștele și ibricele de pe malul Tisei, nici placa de aur de lîngă Cuban, precum, iar, nici sarmații din Scitia ori iazigii din Pannonia nu s-au dus să taie bani în Galia. Dar se poate foarte bine ca și unii și ceilalți din acești barbari să fi păstrat, d-a lungul timpilor și prin regiuni cu totul diferite, un oarecare fond de tradițiuni și de simboluri, sorbite odinioară, în Asia, dintr-un izvor comun.

Și cum doară ar fi putut să se petreacă aceasta, mai ales cînd e vorba de celții armoricani?

Aici voi lua libertatea să emit o părere foarte cutezătoare care totuși surprinde și înspăimîntă numai la prima ei rostire.

Noi credem a fi dovedit pînă aci cum că, la început, numai din închipuirea superstițioasă și fantasmagorică a popoarelor de viță turanică s-a născut un complex de datine mitice, din mijlocul cărora răsare mai cu seamă figura unui mare patruped androcefal, ca o emblemă a înțelepciunii omenești unită cu vîrtoșia, cu repegiunea, cu năprăsnicia unor animale sălbatice sprijinite pe patru picioare. Pe de altă parte, natura sau specia diferită a acelor animale care, sub deosebite clime, vin să întocmească, împreună cu capul de om, o ființă minunată și mistică, acea natură schimbăcioasă dovedește un fapt pe care am avut prilejul de a-l observa și în alte rînduri, și anume, acela că: în simbolismul religios al vechimei, fauna, flora și chiar mineralele se prefac și se preschimbă mai totdeauna, după regiunile unde aceeași idee a fost strămutată. Palmii Floriilor din Ierusalim devin la noi rămuri de salcie, salcie mugurită în sărbătoarea creștină de poimîine. Hisopul stropitor al lui David devine, în căldărușa botezului de la noi, merișor sau busuioc. Fiecare popor, instinctiv, se ajută cu ce are la sine, spre a simboliza credințele moștenite de pe aiurea.

Ca să revenim însă la cazul de față, noi am constatat, în Orient, că animalul androcefal are uneori trup de leu sau de leopard și alteori trup de taur; în Galia, aflăm însă capul omenesc încununînd o formă de cal. Și calul, și taurul, și leul, și leopardul sunt într-adevăr patrupede înzestrate de fire cu tărie și cu iuțeală, sunt patrupede deopotrivă de năprasnice. Deci același cuget le-a putut împodobi pe toate cu capete de om.

Dar încă o dată ne întrebăm: cum doară ideile simbolice ale turanilor au putut să pătrundă așa departe pînă în Armorica apuseană?

Nu credem a ne rătăci în fantazii și în utopii de etnografie, declarînd că întotdeauna ni s-a părut a recunoaște la pămîntenii Bretaniei și ai Irlandei oarecari semne izbitor doveditoare de o înrîurire turanică asupra lor.

De altmintrelea, toți învățații cari au studiat cu scrupulozitate vîrstele preistorice ale omenirii europene au fost siliți să admită cum că, cel puțin întreaga regiune nordică și cea apuseană a continentului nostru a găzduit, mai nainte de toate, o populațiune de sînge finez, de origină uralică, siberiană. Pe aceea, mai în urmă, invaziunile ariane au respins-o, au gonit-o în părțile cele mai înfundate ale apusului. Însă, cu acei finezi sau turani preistorici — oameni pitici, dar osoși, cu capul mic și rotund, negri la păr și cu ochii răzleți —, cu acea seminție brahicefală s-au amestecat neapărat chiruri și celți, cei dintîi veniți în Europa; pe aceștia, galii, mai apoi sosiți, i-au înghesuit în promontoriul și în insulele occidentale din Oceanul Atlantic. Dovezile acestei curcituri etnice, acestei impulsiuni de sînge mongolic în vechii locuitori ai Bretaniei, le învederează, pare-mi-se, pînă și acum, atît tendințele religioase, cît și viața socială, ba chiar și dispozițiunile artistice ale populațiunilor din acea regiune. Dacă limba vorbită încă și azi de bretoni — o limbă celtică — pare să contrazică aserțiunea noastră, apoi să nu se scape din vedere faptul că, în tot cazul, într-un amestec intim de popoare mongolice cu altele ariane, limba flexitivă a acestora trebuie fără greș să învingă, să absoarbă și să înlocuiască pe cea rudimentară și aglutinativă a celorlalți. Acesta e un fenomen limbistic îndeobște recunoscut. Aceasta e procederea neînlăturabilă care a făcut pe bulgarii de sînge turanic să primească, pe malurile Volgăi, o idiomă cu totul slavică.

Pe cînd Galiele nu fusese încă pătrunse de romani, de franci și de normanzi, negreșit că caracterele distinctive ale ramurii armoricane, adică nuanțele ei de împestrițare turanică trebuie să fi fost și mai accentuate decît acum. Dar, chiar în zilele noastre, nu sunt oare bretonii populațiunea cea mai superstițioasă din toată Europa? Credința lor în tot felul de genii mărunți, vicleni și răutăcioși: gnomi, farfadeți, corigoni, ***loups-garoux*** și fel de fel de strigoi, de stafii, de iesme, de vîrcolaci locali,

n-are ea, oare, aparențele spiritismului întreținut încă și azi de preoții
șamani printre popoarele fineze și mongolice ale mai întregii Siberii:
iacuți, ostiaci, tunguși, ceremiși, ciuvași, votiaci și alții?

Ba chiar și înfățișarea fizică a bretonilor, oameni scunzi și spătoși
la trup, smezi și costelivi la față, cu ochii mici și rotunzi, cu părul negru
și prelins, nu se aseamănă dînsa cu aceea a oamenilor din neamurile
adineauri numite, cari locuiesc pe ambele cline ale Uralilor și ale munților
Altai? Desigur, bretonii, oacheși și îndesați, nu corespund întru nimic cu
aspectul acelor celți din Galia centrală și sudică, pe cari atîți scriitori
greci și latini, Polibiu, Strabon, Dionisiu din Halicarnas, Cezar și alții
ni-i descriu cu de-amănuntul, mirîndu-se toți de a lor frumusețe
fizică, de înaltele lor trupuri albe și mlădioase, de lungii lor ochi albaștri
ca cerul, de pletele și de bărbile lor, crețe și bălane.

În fine, opuși cu totul făloșilor și zburdalnicilor gali de odinioară —
și poate chiar și de astăzi — , nu sunt oare bretonii încăpățînați și îndărăt-
nici la fire, parc-ar fi neam de tătari, parc-ar fi neam de maghiari?

Dacă în eresurile, dacă în chipul, dacă în firea armoricanilor regăsim
așa multe și învederate urme de turanism, de ce oare n-am crede că și
calul cu cap de om de pre vechile lor monete provinciale n-ar fi și dînsul
un simbol de aceeași origină? Astfel ne-am explica cum răzlățirea de
treizeci și patruzeci de ori seculară a aceliași mari seminții septentrionale
a dat succesiv naștere și taurilor androcefali din Chaldeea din Persia,
și leilor ori leoparzilor androcefali din Cuban, de la Tisa și din Dorohoi;
în fine, și armăsarilor androcefali din Britania.

Ne ferim deocamdată a insista mai îndelung asupra unor ase-
mănări de natură etnică între locuitorii tutulor regiunilor ce semnalarăm
pe rînd. Dar, pare-mi-se că nu ne-am prea abate de la adevăr, dacă printre
actualii mălureni ai Prutului de sus am recunoaște oarecare din caracterele
fizice și morale, constatate de noi la bretoni.

IV

Spre a pune capăt acestei obositoare, deși repezi analize a diferitelor
figuri de patrupede androcefale reproduse prin artă, în timpi și în locuri
cu totul diferite, dați-mi însă voie, Sire, grațioasă Doamnă și domnilor
colegi, să menționez încă una din căile prin care asemenea figuri s-au
introdus în reprezentațiunile artistice din veacul de mijloc al Europei.
Această cale nu mai este cea etnică, pururea turburată prin revoluțiuni
politice, prin bătălii înfricoșate, prin cotropiri de popoare, prin pustiiri
de țări. E calea liniștită a culturii, a civilizațiunii prin care trec, ames-
tecate, și multe adevăruri, și multe plăsmuiri mincinoase.

Cum și de unde au aflat sau au scornit unii naturaliști ai antichi-
tății, și anume elenul Ctesias și latinul Pliniu că, în regiuni depărtate, sub
zona toridă, trăia un soi de fiară numită *Martichoras* și avînd trup de
leu și cap de om, aceasta nu s-ar putea explica decît prin zvonul ce se
făcuse în Europa antică despre ființa teratologică, hărăzită asirienilor și
perșilor de către străvechii acazi și sumiri. Fabula *Martichorei* se păstră
la bizantini și aceștia o trădară, împreună cu alte basme și icoane ale
vechimei clasice, către popoarele din Occident. De aceea, adeseori întîlnim
în poveștile și în iconariile medievale, cari poartă numirea de *bestiarii*, chipuri
de patrupede cu capete de om.

Voi cita numai, ca un analog occidental, bun de pus în compara-
țiune cu fiara androcefală de pe candela smălțuită de la Dorohoi, voi cita,

zic, un alt patruped, cu solzi pe tot trupul, cu gheare de lei, cu coadă volvoi, cu gît de cal și cu cap de om, îmbrobodit într-un fel de țurcă sau de glugă cu colți de jur împrejur. Această figură este sculptată pe un stîlp de piatră, în catedrala gotică de la Saigny, în provincia borboneză din Franța. Biserica e clădită cu vreo sută de ani și mai bine înainte de

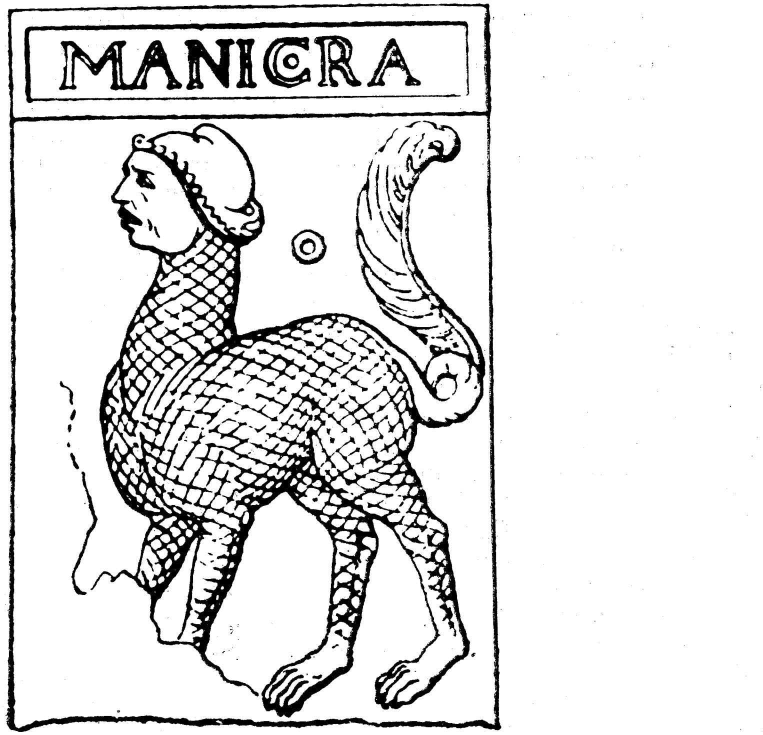

a lui Ștefan vodă, dar sculptorul stîlpilor a fost, se vede, un om ma cu știință de carte decît olarul din Dorohoi. Grămădind pe numitul pilastru tot felul de animale mitologice și zodiacale — pînă și un adevărat centaur — , el a avut grijă să denumească bestia antropocefală cu porecla de *Manicora*. Noi credem că el a amestecat, în acest cuvînt neobișnuit, numirea animalului fabulos *Martichoras*, cu aceea a unui monstru mitic, pe care grecii îl împrumutase de la fenicieni. Este aici vorba despre *Minotaurul*, în care, nu trupul era de vită și capul de om, ci din contră statura, cea omenească și căpățîna, de taur cornut.

Prin această ultimă mențiune reamintită în treacăt, credem a fi făcut nomenclatura complectă a figurilor fabuloase, în care omul se vede asociat unui patruped cu dimensiuni impunătoare. Vedem — fapt curios! — că nici unia din marele seminții ale vechiului continent, nici turanilor, nici semiților, nici arianilor nu le-au lipsit conceptul unei asemeni ființe fenomenale. Dar, în mintea semiților, ea s-a prezentat sub forma minotaurului, trup de om și cap de bou; deci a urmat convențiunea statorită în regiunile hametice ale Egiptului, unde zeii au fost considerați mai toți ca ființe zoocefale, adică au fost, îndeobște, coloși umani cu capete de leu, de vacă, de berbece, de cățel, de pisică, de crocodil, de bufniță ori de ibis.

La ariani, demoni curciți au fost nebuloșii *gandharvași* în India
primitivă și apoi eleganții și robuștii centauri ai grecilor, jumătate om
și jumătate cal.

Să nu uităm însă o curioasă și nu încă bine explicată trăsătură de
unire între Egipt și Elada : aceea e figura hibridă a sfinxei, a acelui monstru
cu șele de leoaică și cu trunchi de femeie, care azi încă stă, în știința
archeologiei , ca o problemă cu totul singulară, ca o veșnică enigmă
pentru care încă nu s-a găsit un Edip întru toate veridic.

Dar, tipul cel mai stăruitor, cel mai dezvoltat, cel mai variat al
teratologicei asociațiuni îl aflăm răspîndit de popoarele turanice pretu-
tindeni unde ele, în orice epocă, au exercitat o înrîurire mai mult sau mai
puțin directă. Turanicii, acazi și sumiri, au dat Babiloniei, Asiriei și
Persiei pe colosalii lei și tauri cu corp de om, numiți *schedi* și *lamasi*.
Sciții cei turanici din Rusia meridională au făurit leopardul cu cap de
om de pre rondola de aur de la Cuban. Hunii iazigi de pe Tisa au repre-
zentat pe vasele de aur din Banatul Timișoarei leii și paraleii cu capete
de om încoronate. În fine, în țara noastră, pe biserica din Dorohoi, cine mai
știe ce lifte de mongoli ori de tătari, cine mai știe ce nemenie sau și
mai bine zis nemeșie de unguri va fi lăsat, păstrată în amintirea poporului
nostru, acea stemă fantastică, acel leu cu gheare de criță, cu coadă de
balaur, cu aripe de zmeu, cu cap de împărat?

De altă parte, în regiuni cu totul opuse ale Europei — noi credem
că tot printr-o tradițiune fineză sau turanică, moștenită din timpi pre-
istorici —, și-au închipuit celții armoricani să tipărească pe banii lor de
aur și de aramă figura unui cal în goană, cu aripele destinse pe spate și
cu cap de om, semeț și învăpăiat.

Pretutindeni, aceste figuri par a simboliza — precum am mai
spus-o — inteligența omenească mînînd, folosind și dominînd năpras-
nicia corporală a celor mai mari dintre animalele cu patru picioare,
a acelora cari au mai multă putere și iuțeală, mai multă virilitate și sălbă-
ticie, mai multă neînstrăinare, cari au un avînt mai aprig și mai fioros!

Acest concept, acest simbol, acest *hierb* a stăpînit, în curs de nenu-
mărate veacuri, mințile celor mai vestiți războinici ai părților răsăritene.
Într-însul s-a încrezut un Sargon și un Asurbanipal, într-însul un Dariu
și un Xerxes, într-însul un Atila și un Gingishan, într-însul un Tamerlan
și un Batù și toți kaganii sciților eftaliți și toți mîrzacii tătarilor nogai,
ba chiar și toți beenii celților armoricani. Într-însul poate s-a încrezut,
pe cîmpii de bătaie de la Ionășeni, ca într-o icoană strămoșească a neamului
său, nobilii și vitejii soți de arme ai eroului nostru românesc, Ștefan vodă
cel Mare!

București, 25 martie 1889.

ADDENDA

BIBLIOGRAFIA DACIEI

INDICE
DE SCRIERI ATINGĂTOARE, DIRECT SAU INDIRECT, DE VECHII LOCUITORI AI DACIEI

Publicată spre a facilita cercetările concurenților la premiul instituit de d. Alexandru Odobescu membru Societății Academice Române

În sesiunea anului 1871 a *Societății Academice Române*, unul din membrii acestui corp, d. Alexandru Odobescu, a adresat colegilor săi următoarea propunere, care priimindu-se „cu mulțumire, în unanimitate și în toate condițiunile coprinse într-însa" de către învățata companie, s-a și publicat prin ziarele române concursul ce se prevede în ea.

Acea propunere sună într-astfel :

„Se ofere Societății Academice Române, o sumă de una miie (1000) lei noi, spre a dispune de dînșii în modul următor :

I. Această sumă va constitui, pentru una și singură dată, un premiu care, în urma unui concurs, se va decerne celei mai bune disertațiuni, care va întruni toate condițiunile mai jos enunțate, pertractînd subiectul coprins în alăturata programă :

Cercetări asupra popoarelor carii au locuit țările române de a stînga Dunării, mai nainte de conchista acestor țări de către imperatoriul Traian.

Aceste cercetări vor fi îndreptate :

1. asupra geografiei antice a Daciei din timpii anteriori așezămintelor romane dintr-însa ;

2. asupra originei, denumirilor și distincțiunilor etnografice ale popoarelor carii au locuit aceste țări ;

3. asupra religiunii, instituțiunilor, legilor, uzurilor și gradului de civilizațiune ale acelor popoare, avîndu-se în vedere și monumentele de orice natură carii s-au putut păstra de la dînsele ;

4. asupra vestigielor rămase din limbile lor.

Concurenții vor trebui să extragă noțiuni pre cît se poate mai complete din autorii antici (heleni și latini) carii au atins aceste subiecte, și totdeodată să supună la o critică comparativă plină de atențiune toate opiniunile principali emise de învățații istorici și archeologi moderni asupra materiilor din programă.

Printr-un aseminea studiu concurenții vor trebui să-și formeze o opiniune critică, pre care o vor întemeia pre argumente științifice.

II. Scrierea va avea o distribuțiune sistematică ; ea va fi redesă în limba română, cu un stil corect și limpede. Textul disertațiunii va avea o întindere aproximativă ca de 200 pagine în 8°, de tipar cu litere *garmont*. Cuantitatea și extensiunea notelor anexate la text sînt lăsate la dispozițiunea autorilor.

III. Manuscriptele vor fi trămise la delegațiunea Societății Academice, curat prescrise de mînă străină, fără de a purta numele autorului, ci numai o deviză, scrisă atît pre manuscript cît și pre un alăturat plic sigilat, care va conține numele și adresa autorului.

Termenul defipt pentru admisiunea manuscriptelor este pînă la 15 iuliu anul 1873.

Disertațiunile vor fi judecate de Societatea Academică, care va decerne premiul aceleia care va fi recunoscută că satisface toate condițiunile programei.

IV. Premiul care se va putea decerne în anul 1873 va fi în sumă de una miie lei noi, plus interesele ce capitalul acesta va fi produs pînă la epoca decernerii premiului.

V. Neprezintîndu-se nici un manuscript pînă la termenul mai sus defipt, se va prelungi concursul încă pre un an, adăogîndu-se la premiu și interesele sumei pre al treilea an.

VI. Dacă însă nici pînă în al treilea an nu se va fi prezintat vreun manuscript meritoriu cu asemenea coprindere, Societatea Academică, în proxima sa sesiune, va putea să determine, pentru concurs la acel premiu, un alt subiect, avînd totuși, și acela, relațiune la anticitățile patriei române, istorice sau archeologice.”

D. Odobescu, dorind a înlesni și mai mult concurenților mijloacele de studiu și a-i scuti de cercetări bibliografice, anevoioase mai ales în țările noastre, unde lipsesc colecțiuni avute de cărți și de cataloage, a executat o lucrare pregătitoare, formînd un Indice, o listă pre cît s-a putut mai dezvoltată de scrierile care, în mod mai mult sau mai puțin direct, au raportat la subiectul pentru care s-a înființat arătatul premiu.

Această listă, care n-are cîtuși de puțin pretensiunea de a fi completă, a aflat mai întîi un loc ospitaliar în mai multe numere ale ziarului *Columna lui Traian* (anul 1872, no. 19 (120) și sq.), al cărui erudit redactore, domnul B. P. Hîjdeu, a binevoit a o înavuți pe alocurea cu titluri de scrieri ce-i erau cunoscute.

Ea se trage acum și într-o ediţiune separată, ca doară și astfel să poată fi de oarecare ajutor celor ce ar voi să cunoască sorginții literari ai anticei istorii a patriei noastre, și totdeodată să serve ca o primă cercare de bibliografie a Daciei.

S-a adoptat pentru înscrierea opurilor ordinea alfabetică a numelor de autori, nu doară că aceasta ar fi cea mai logică sau cea mai înlesnitoare pentru cercetări, ci fiindcă în cestiuni istorice, supuse încă la așa multe controverse, este lucru peste putință de a grupa chiar și simple titluri de cărți într-un mod sistematic, fără de a vădi tendințe pornite către una din opiuniunile divergente ce s-au emis pînă acum asupra originei vechelor populațiuni ale Daciei.

Însă în cazul de față, scopul concursului fiind tocmai de a lăsa tot cîmpul deschis concurenților pentru a-și combina înșiși concluziunile critice, li se oferă, în această listă de sorginți literari, indicarea elementelor felurite, pe carii ei singuri au sarcina de a le compulsa, de a le coordona, de a le comenta, de a le emenda.

INDICE

DE SCRIERI ATINGĂTOARE, DIRECT SAU INDIRECT, DE VECHII LOCUITORI AI DACIEI [a]

A

M. J. ACKNER und FR. MÜLLER, *Die Römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, in-8.

M. J. ACKNER, *Decennal Aufzeichnung des archäologischen Funds in Siebenbürgen vom J. 1845 bis 1855;*

— *Dacien in den antiken Münzen;*

a Indicele scrierilor relative direct și indirect la daci și Dacia

(ambele în *Mittheilungen der K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, tom. I, 1856, Wien; *idem* în tom. VII 1862)[1].

— *Die Römischen Alterthümer*, în *Jahrbuch der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, 1856.

— *Die Colonien und militärischen Standläger der Römer in Dacien, ibid.*, 1857.

— *Römisch-dacische Alterthümer;* in *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, IV tom., Kronstadt, 1859.

V. ALEXANDRI[b], *Poezii[c] populare ale românilor, adunate și întocmite;* București, 1866, in-8 [2].

— *Ballades et chants populaires de la Roumanie, recueillis et traduits; avec une introduction par M. A. Ubicini;* Paris, 1858, in-16.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri qui supersunt;* edit. *I. A. Wagner* et *C. Th. A. Erfurdt*, Lipsiae, 1808, 3 tom [3].

D'ANVILLE, *Description de la Dace conquise par Trajan;* în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, t. XXVIII.

— *Mémoire sur la nation des Gètes et des Daces, ibid.*, t. XXV.

— *Géographie ancienne abregée*, Paris, 1786, 2 tom.

— *Mémoire sur les villes de Taurunum et de Singidunum etc.*, în *Mém. de l'Ac. des Inscr.*, t. XXVIII.

APPIANUS ALEXANDRINUS, *Romanarum historiarum quae supersunt.* Edit. critica *Schweighaüser*, Lipsiae, 1783, 3 tom.

— edit. *L. H. Teucher*, Lemgo, 1796—7, 2 tom.

— ed. gr.-lat., Paris (Didot), 1840.

C. D. ARICESCU, *Istoria Cîmpulungului, prima reședință a României*, București, 1855, in-8.

ARISTOTELIS *Opera*, edit. *Em. Bekker* (Acad. reg. Boruss.), Berolini, 1831—34, 4 tom. in-4.

— *Problemata*, tomul XIV din ediț. *Tauchnitz*, Lipsiae, 1831—32.

ARRIANUS NICOMED. (FLAVIUS); *Opera omnia*, edit. *Neophyt. Duca*, Viena, 1810, 7 vol. ⟨in⟩ 8[d].

— *De expeditione Alexandri libri VII*, edit. *I. E. Ellendt*, Regiomonti, 1832, 2 tom.[4].

JOSEPH ARNETH; *Archäologische Analekten*, Wien, 1853 și anii următori.

— *Zwölf Römische Militär-Diplome*, Wien, 1843, in-4.

G. ASSAKI, *Culegere de poezie*, Iași, 1854, 2 tom. in-8.

— *Nouvelles historiques de la Moldo-Romanie*, 1859, Iassy, 1 tom. in-8.

DR. ASCHBACH, *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke;* în *Mittheilungen der K. K. Central Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 3 vol., Wien, 1858, in-4.

ATHENAEUS, *Deipnosphistarum libri XV*, edit. *Schweighaüser*, Biponti, 1801—7, 14 tom. in-8.

B

J. K. BÄHR, *Die Gräber der Liven, ein Beitrag zur Nordischen Alterthumskunde und Geschichte*, Dresden, 1850, in-4.

b Alessandri *c* poezie *d* opera — 8 *ad.* ex

---

[1] Același autor a împărtășit adesea[a] acestei publicațiuni știri despre anticități descoperite în Transilvania.

[2] Unele balade, bunăoară *Erculean*, pot fi considerate ca fîntîne pentru istoria colonizărei[b] romane în Dacia.

[3] În privința autorilor clasici latini și heleni[c] am însemnat edițiunile cele mai lăudate, însă noțiuni mai întinse se pot dobîndi din *Bibliotheca Scriptorum Classicorum* de *W. Engelmann*, ed. IV. Edițiunile ieftene cele mai corecte sînt stereotipele[d] lui *Tauchnitz* din Lipsia.

[4] Cf. *Van der Chys*, *Commentarii geographici in Arrianum*, Lugduni Bat., 1828.

a adesea **e**, adessé **ex** *b* colonizărei *sc.* : colonisării **e**, colonisăriei **ex** *c* ellini *d* stereotipele **e**, stereotypele **ex**

N. BĂLCESCU și A. RUSSO, *Cîntarea României*, Paris, 1850, 1 făscioară; precum și în *România literarie*, foaie periodică sub redacțiunea lui V. Alexandri[e], Iași, 1855.

A. BARTHALIS, *Ortus et occasus imperii Romanorum in Dacia mediterranea* etc., Posonii, 1787.

DR. U. J. H. BECKER, articolul *Dacia* în *Enciclopedia germană* a lui *Ersch und Gruber*, tom. 29, Leipzig, 1834.

BEHR, *Recherches sur l'histoire des temps héroïques de la Grèce;* Paris, 1856, in-8.

BELLORI, *Colonna Trajana, disegnata ed intagliata da Pietro Santo Bartoli, con l'espositione latina d'Alf. Ciaccone*, Roma, 1 tom. fol. obl.

BENKŐ (JOSEPH), *Transilvania, sive magnus Transilvaniae principatus, olim Dacia mediterranea dictus*, Vindobonae, 1778.

— *Milcovia*, Viennae, 1781, 2 tom in-8.

FRED. GVIL. BERGMANN, *Les Gètes*, Paris et Strasbourg, 1859.

— *Les Scythes*, Halle, 1860.

— *Les peuples primitifs de la race de Jafète.*

W. BESSEL, *De rebus geticis;* Goettingen, 1854.

PETRU BEZSONOFF, *Zamietka.* (observațiuni) în tom. al V⟨-lea⟩ (pag. XIX—CCCLXIV) din *Piesni sobrannyia P. Rybnikovym*, Moskva, 1862, (Colecțiune de cîntece poporane ruse, adunate de P. Rîbnikoff).

E. v. BIBRA, *Die Bronze-und Kupferlegierungen der alten und ältesten Völker*, Erlangen, 1869.

W. de BLAREMBERG, mai mulți articoli de archeologie asupra ruinelor antice din Oltenia și asupra descoperirei Mitreului din Slăveni, în *Muzeul național, gazetă literarie și industrială* din București, 1836, no. 1, 4, 7, 9, 24; 1837, no. 8.

H. BOBRYK, *Atlas zur Geographie des Herodot*, Königsberg, 1838.

CEZAR BOLLIAC, *Intinerariu*[f] *archeologic*, articol publicat în ziarul *Curierul romînesc* din București, anul 1845.

— *Daco-Romane*, tabelă litografi⟨a⟩tă cu anticități ale României, București.

— *Călătorie archeologică în România*, București, 1858.

— Diferiți articoli archeologici asupra *dacilor* și *originei armelor române*, în *Buciumul*, ziar din București, 1862, precum și asupra unor *monete antice* și asupra unor *așezăminte dacice*, în ziarul *Trompeta Carpaților* din București, anii 1869, 70 și 71.

T. BRUN, *O rodstvie Getow s Dakami* (despre rudirea geților cu dacii), în *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii i Drevnostei*, tom. VII, p. 85, Odessa, 1868[5].

I. G. BUHLE, *Versuch einer kritischen Literatur der russischen Geschichte*, Moskwa, 1810, in-8[6].

C

D. CANTEMIR, *Hronicul romăno-moldo-vlahilor*, Iași, 1835, 2 tom. in-8.

— *Descrierea Moldovei*, Iași, 1831, 1 tom. in-8[7].

CARIOPHILUS PASCALIS, *De Thermis Herculanis nuper in Dacia detectis*, Trajecti ad Rhenum, 1743.

A. D. CERTKOFF, *O pereselenii thrakiiskich plemen za Dunai etc.* (despre emigrațiunea semințielor trace peste Dunăre și mai departe spre nord la marea Baltică și în Rusia), în *Vremennik Moskovskago Obsczestva Istorii i Dresnostei Rossiiskich*, t. X, Moskva, 1851.

— *Pelasgo-thrakiiskiia plemena naselivsziia Italiiu* etc. (Semințiele pelasgo-trace, așezate în Italia și trecute de acolo în Reția, Vendelicia și mai departe spre nord pînă la rîul Main), *ibid.*, tom. XVI, Moskva, 1853.

e Alexandri *css.* *f* intinerariu *css.*

---

[5] Această publicațiune a Societății Istorico-Archeologice din Odessa, 7[e] tom. 1844—68, conține multe notițe asupra așezămintelor antice din partea meridională[f] a Rusiei și asupra movilelor ce se văd acolo, ca și în țară la noi.

[6] La paginile 174—179 este un indice al fîntînelor istoriei dacice.

[7] Prima traducere română: *Scrisoarea Moldovei*, Iași, 1825, in-4. Edițiunea germană, tradusă după originalul latin, e din Berlin, 1769 (Büsching) și Lipsia, 1771. Societatea Academică Română prepară actualmente o edițiune a testului latin, pînă acum inedit.

e VII *f* meridionalĕ **ex**, meridională **e**

LAONICUS CHALCOCONDYLAS, *Historiae Turcarum libri X*, graec. et lat. ed. *C. A. Fabrotus*, Paris, 1630, fol. (din *Byzantinae historiae scriptores*).

— Ed. *Em. Bekker*, Bonnae, 1843, in-8.

ALPH. CIACCONE, *Historia utriusque belli dacici a Traiano Caesare gesti*, Romae, 1596, fol.[8].

— *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici*, Budae, 1825.

T. ȚIPARIU, *De latinitate linguae Valachicae*, Blasii, 1855.

— *Principie de limbă și de scriptură*, Blaș, 1866, 1 tom, in-8.

— *Arhiv pentru istorie și filologie*, publicațiune periodică, ieșită în anii 1867, 68, 69, 70, Blaș[9].

CLEMENS ALEXANDRINUS (Titus Flavius), *Opera omnia*, ed. *Reinhold Klotz*, Lipsiae, 1832—34, 4 tom.

— edit. gr. lat. *Le Noarry* (din *Patrologia* lui[g] *Migne*, tom. VIII și IX) Paris, 1857, 2 tom, in-8.

COLUMELLA, *De re rustica*, tom. II din *Scriptores rei rusticae latini veteres*, ed. *I. G. Schneider*, Lipsiae, 1794—97, 4 tom. in-8.

CONSTANTINUS PORPHIROGENETA, *Libri II de caeremoniis aulae byzantinae*, edit. *I. I. Reiskii*, Lipsiae, 1751—54, 2 tom. fol. (din *Byzantinae historiae scriptores*).

— Bonnae, 1829—1830, 2 tom. in-8.

LEOP. CONTZEN, *Die Wanderungen der Kelten*, Leipzig, 1861.

MIRON COSTIN, *Cartea pentru descălecatul dîntîi a țărei Moldovei și neamul moldovenesc* (Vezi la Kogălniceanu[h], *Letopisițele țărei Moldovei*).

— *Descrierea Moldovei și Țărei Romănești* (Vezi la Hîșdeu, *Arhiva istorică a României*).

NICULA⟨I⟩ COSTIN, *Cartea pentru descălecatul dîntîiu* etc. (la *Letopisețe*).

FR. CREUTZER, *Symbolik und Mythologie der alten Völker*, Leipzig und Darmstadt, 1836—42, 4 tom. in-8.

— traducțiunea franceză prefăcută de *J. D. Guigniaut* sub titlul: *Religions de l'antiquité*, Paris, 1825—41, 12 tom. in-8.

D

DR. DETLEFSEN, *Ueber zwei neu entdeckte römische Urkunden auf Wachstafeln*, Wien, 1857.

— *Ueber ein neues Fragment einer römischen Wachsurkunde aus Siebenbürgen*, Wien, 1857.

DR. LOR. DIEFENBACH, *Celtica, sprachliche dokumente zur Geschichte der Kelten und Versuch einer genealogischen Geschichte der Kelten*, Stuttgardt, 1839—40, 2 tom. in-8.

IOHANNES DIERAUER, *Beitraege zu einer kritischen Geschichte Trajans*, în *Untersuchungen zur Roemischen Kaisergeschichte*, herausgegeben von Dr. *Max Büdinger*, tom. I, Leipzig, 1868.

DIODORUS SICULUS, *Bibliothecae historicae libri qui supersunt*, ed. *Lud. Dindorfii*, Lipsiae, 1828—31, 3 tom. in-8.

— Edit. *Dindorfii et C. Müleri*[i], Paris, (Didot), 1842—44.

DIO CASSIUS COCCEIANUS, *Historiarum Romanarum quae supersunt*, graec.—lat. cum *Xiphilini epitomen* edid. *Fr. G. Sturzius*, Lipsiae, 1824—43, 9 tom. in-8.

DIOSCORIDES ANAZARB. (Pedanius), *De materia medica libri V*, gr. ed. *C. Sprengel*, Lipsiae, 1829—30, 2 tom.

DUCHALAIS, *Description des médailles Gauloises faisant partie des collections de la Bibliothèque Royale*, Paris, 1846, 1 tom. in-8.

g lui *ad.* **ex** *h* Cogălniceanu *i* Milleri *css.*, *grafie relevantă fonetic*

---

[8] Vezi mai sus *Bellori*.

[9] Pintre interesanții și eruditii articoli din această foaie însemnăm mai ales pe cele următoare:

IX. *Table cerate antice aflate în Transilvania;*
XII. *Columna traiană;*
XVI. *Elemente străine în limba română;*
XVII. *Claudiu Ptolemeu;*
XVIII. *Diplome militare romane;*
XXXIII. *Călătoria archeologică a d-lui Desjardins;*
XXXXVIII. *Scriitorii vechi despre Dacia*[g].

g de Dâcia

E

E. EICHWALD, *O czudskich kopiach* (despre movilele fineze), St. Petersburg, 1856, în *Zapiski Imper. Archeologicz, Obsczestva*, t. IX.

J. CH-ENGHEL, *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae, 1794.

— *Geschichte und kurze Geographie des alten Pannoniens seit der Epoche der alten Griechen bis zur Einwanderung der Ungern*; (⟨a⟩ 49-a parte din *Allgemeine Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertiget*), Halle, 1797.

— *Geschichte der Walachei und Moldau* (tot acolo, partea 49), Halle, 1804, 2 tom. in-4.

D. J. ERDY, *De tabulis ceratis in Transilvania repertis*, Pesth, 1856, in-8 maj.

— *Sculpturae*[k] *periodae aeneae et ferreae in Kelenföld etc. in Hungaria* (Kelenföldi pogány sirok); în publicațiunile archeologice ale Academiei de Științe din Pesta, *Archeologiai Kőzlemények*, tom. II, Pesth, 1861.

Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, von *C. Rath* ***; Halle, 1823, in-8.

Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind und dieses nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt etc. Ofen, 1827, in-8.

EUTROPIUS FLAVIUS, *Breviarium historiae romanae*, ed. *Xaver Fiericht*, Wien, 1821.

F

FABRETTI, *De Columna Traiana syntagma*, Romae, 1683, fol.

I. ALB. FABRICIUS, *Bibliotheca graeca sive notitia scriptorum veterum graecorum*, Hamburgi, 1790—1809, 12 tom. in-4.

I. A. FESSLER, *Geschichte der Ungern*; tom. I-i, Leipzig, 1867, in-8.

FICKER, *Daker und Geten*; Czernowitz, 1852.

FINALY[l] (HENRIK), mai mulți articoli în limba maghiară asupra anticităților Daciei, în *Analele Asociațiunii Muzeului Transilvaniei* (Az Erdélyi Múzeum egylel evkönyei); Cluș, 1859—61, 1861—63, 1864—65.

FILTSCH (JOHANNES), *Dissertatio de Romanorum in Dacia coloniis*; Cibinii, 1808, in-8.

FLORUS LUCIUS ANNAEUS, *Epitomata rerum Romanarum libri IV*, ed. *C.A. Duckerus*, Lipsiae, 1832, 2 tom. in-8.

DION. FOTINO, *Istoria generală*[m] *a Daciei sau a Transilvaniei, Țărei Muntenești și a Moldovei*, tradusă din grecește de G. Sion, București, 1859, in-8[10].

DR. H. FRANCKE, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, Quedlinburg und Leipzig, 1840, in-8.

I. FRIDVALDSZKY, *Inscriptiones Romano-Transilvanicae*, Claudiopoli, 1797, fol.

WILH. FROEHNER, *La Colonne Trajane expliquée*, Paris 1865, in 8[11].

I. C. FUNDESCU, *Basme, orații, păcăliturі și ghicitori*, cu o introducere despre literatura populară de d. *B. P. Hîjdeu* București, 1870[12].

k Erdy Ianos *ad.* **e** *înainte de* sculpturae *l* Finaly **ex** *m* generale *ess., unde* -e *poate fi o greșeală de tipar* (=ă)

---

[10] Testul original în limba greacă modernă, Viena 1818, 3 tom. in-8: Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας etc.

[11] Același autor a început la Paris în anul 1870 publicarea întregei *Columne traiane* prin lito-fotografie, peste 250 table în 4°[h] cu test esplicativ. Publicarea, întreruptă[i] din cauza războlului, a reînceput[k] a apare și se va termina în curs de un an.

[12] În ziarul *Columna lui Traian*, redactat în București de d. *B. P. Hîjdeu*, 1869, 1870 și 1871, s-au publicat mai multe basme populare române din diferite provincie.

h în 4° **ex**: in folio **e** *i* a fost întreruptă *k* a reînceput — un an **ex**: apărînd numai vreo 15 table

G

I. CH. GATTERER, *An Russorum, Polonorum etc. populorum slav. originem a Getis sive Dacis liceat repetere?* Goettingen, 1791.

A. de GÉRANDO, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, 2 tom. in-8.

ION GHICA, *Dacia veche*, în *Revista română pentru științe, litere și arte*, București, 1861.

GIBBON, *History of the decline and fall of the Roman Empire*, London, 1782[13].

BERNHARD GISEKE, *Thrakisch-pelasgische Stämme der Balkaninseln und ihre Wanderungen in mythischer Zeit*, Leipzig, 1858.

M. GRABOWSKI, *Ukraina dawna i terazniejsza* (Ukraina veche și modernă), tom. I, Kijów, 1850, in-4.

IACOB GRIMM, *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, 1853, 2 tom. in-8.

GRISELLINI F, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats*, Wien, 1780, 1 tom. in-4.

E. G. GRODDECK, *De immortalitatis, quam Getis persuasisse dicitur Zamolxes, ratione*;

— *Graecorum de Zamolxide fabulae*,

(Ambele aceste opuscule, foarte rare, ne[n] sînt cunoscute numai dupe[o] citațiunile lui *Lelewel.*)

DE GUIGNES, *Mémoire sur quelques peuples Scythes*, în *Mém. d⟨e⟩ l'Acad. des Inscr.*, t. XXXV.

H

HALLING, *Geschichte der Skythen*, Berlin, 1833, in-8.

I. G. von HAHN, *Albanesiche Studien*; Jena, 1854, in-8.

IG. IOH. HANUSCH, *Die Wissenschaft des slawischen Mythus*, Lemberg, 1842, in-8.

B. P. HÎJDEU, *Perit-au dacii?* o serie de articoli în publicațiunea periodică: *Foița pentru istorie și literatură*, Iași, 1860.

— *Eutropiu*, în *Analize literare esterne*, București, 1865, in-16.

— *Originile ideelor giuridice la români*, în ziarul *Românul*, 1867.

— *Cine au fost dacii?* în ziarul *Familia*, Pesta, 1868, nr. 41—44.

— *Litvanii*, în ziarul *Traian*, 1869, nr. 45.

— *Elenii și barbarii*, *ibid.*, 1870, nr. 5.

— *Arhiva istorică a României*, București, 1865—68, 3 tom. in-4, unde este poemul lui Miron Costin despre Dacia, o inscripțiune greco-latină dela Tiras etc.

— *Istoria critică a românilor*, publicîndu-se în făscioare, din cari a apărut cea dentîi[14].

IOSEPH HAUPT, *Die dakische Königs-und Tempelburg auf der Columna Trajana*, în *Mittheilungen der K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1870, Wien.

HECATAEUS MILESIUS, *Fragmenta*, în *Fragmenta historicorum graecorum*, edid. *C.A.T. Müller*, tom. I, Paris (Didot), 1841.

FR. XAV. HENE (Bischof von Dulcinea), *Beiträge zur dacischen Geschichte*, Hermanstadt, 1836, in-8.

W. HENZEN, *Antichità della Transilvania*, în *Bullettino dell'Instittuto di corrispondenza archeologica*, Roma, 1848—50[15].

HERODOTUS, *Historiarum libri IX musarum nominibus inscripti*, edid. *I.C.F. Baehr*, Lipsiae, 1830—35, 4 tom. in-4.

— edit. graec.-angl. *Rawlinson*, London, a 3-a ed., 4 vol., 1858—60.

HESYCHIUS, *Lexicon*, edid. *Ioh. Alberti*, Lugduni Batav., 1746—66, 2 tom. fol.

HIPPOCRATIS *Opera*, ed. Littré, Paris, 1839—53, 8 tom. in-8.

— *Traité des airs, des eaux et des lieux*, trad. par Coray, Paris, 1800.

HOHENHAUSEN, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Wien, 1775, in-4.

HOMERI *Carmina*.

HORATII FLACCI *Opera*, ed. *Io. Ios. Orelli* et *Io Gg. Baiterus*, Turici, 1850, 2 tom.

STEPH. V. HORVAT, *Urgeschichte der Slaven, aus dem ungarischen übersetzt*, Pesth, 1844, in-8.

n ni *o* după

---

[13] Nu enumerăm mai multe edițiuni anglese posterioare, precum și traduceri franceze, germane, italiane etc.

[14] Mai vezi la: *Fundescu* și *Ispirescu*.

[15] În această publicațiune archeologică sînt răspîndite mai multe scurte notițe asupra anticităților Daciei.

I

IÁKAB ELEK, *Kolozsvàr Törlénete* (istoria Clușului), I-1 tom., Buda, 1870.

ILIA (ANDR.), *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum*, Klausemburg, 1750.

Inscriptiones antiquae totius orbis Romani, ed. *Gruteri*, Romae, 1699; Lipsiae, 1702; Amstelodami, 1707.

Corpus Inscriptionum Graecarum, auctoritate et impensis Academiae litter. reg. Borussicae ed. *Aug. Boeckhius, I. Franzius, A. Kirchhofius*, Berolini, 1825–59, 4 vol. fol.

Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio, edid. *Io. Casp. Orellius* et *G. Henzen*, Turici, 1828–56, 3 tom. in-8.

JORDAN, *Origines slavicae*, Vindobonae, 1745, 2 tom. fol.

IORDANES sau IORNANDES, *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, ed. *C. A. Closs*, Stuttgartiae, 1866, in-8.

IOSEPHUS FLAVIUS, *Opera omnia*, gr.-lat. edit. *Sig. Havercampius*, Amstelodami, 1726, 2 vol. fol.

— Edit. gr.-lat. *G. Dindorfii*, Paris (Didot), 1845.

Itineraria vetera. Recueil des itinéraires anciens par M. le *Ch-r de Fortia d'Urban*, Paris, 1845, in-8.

P. ISPIRESCU, *Legende, basme etc. ale Românilor*, cu o introducere de B. P. Hîjdeu, t. 1, București, 1872, in-16.

IUSTINUS, *Historia*, ed. *C. H. Frotscher*, Lipsiae, 1827–30, 3 tom. in-8.

K

P. F. KANNEGIESSER, *Grundriss der Alterthumswissenschaft*, Halle, 1815, in-8.

C. KARAMZIN, *Histoire de l'Empire de Russie*, traduite en français, Paris, 1819–1826, II vol. in-8.

KATANCSICH, *Istri adcolarum geographia vetus*, Budae, 1826, 2 tom. in-4.

— *De Istro eiusque adcolis commentatio*, Budae, 1798.

KOEPPEN (PETER), *Alterthümer in Ungarn, Siebenbürgen und des Pontus*, Wien, 1823.

MICH. de KOGALNITCHAN[p], *Histoire de la Dacie, des Valaques Trans-danubiens et de la Valachie*, Berlin, 1854, in-8.

ARNOLD KÖHLER, *Bemerkungen zur Schotts walachischen Märchen*, în *I. W. Wolff, Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*, tom. 2. fasc. 1, p. 110.

I. KŐLESERI, *Auraria romano-dacica*, Cibinii, 1717 sau Posonii, 1780.

KŐVÁRY LÁSZLÓ, *Erdély epiteszeti emlekek* (Monumente arhitectonice ale Ardealului), Kolozsvártt, 1866.

— *Siebenbürgische Alterthümer*; Klausemburg, 1850.

— *Alterthümer des siebenbürgischen Boden*, Klausemburg, 1853.

N. A. KUBALSKY, *Recherches historiques et statistiques sur les peuples d'origine slave, magyare et roumaine*, Paris, 1853, in-8.

KUBINYI FERENCZ, *Antiquitates lapideae et aeneae in Hungaria repertae*, în publicațiunile archeologice ale Academiei de Științe Ungare: *Archeologiai Közlemények*, tom. II, Pest, 1861.

L

LAJARD (FELIX), *Mémoire sur deux bas-reliefs Mithriaques qui ont été découverts en Transilvanie avec un supplément sur la découverte du Mithraeum de Slavéni en Valachie*, în *Mém. de l'Acad. des Inscr.*, tom. XIV, 1840.

FERDINAND DE LASTEYRIE, *Essai de restitution d'un des boucliers daces, représenté sur les bas-reliefs de la Colonne Trajane*, în *Comptes-rendus des séances de l'Acad. des Inscr.*, juillet—août 1868, Paris.

A. T. LAURIAN, *Istriana sau descrierea anticităților din pregiurul Dunării, descoperite într-o călătorie din vara 1845*; în *Magazinul istoric pentru Dacia*, București, tom. II, 1846.

— *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, *ibid.*, tom. III, 1846.

— *Temeșana sau scurtă istorie a Banatului temeșan*, *ib.*, t. V, 1847.

— *Coup d'oeil sur l'histoire des roumains*, București, 1846.

— *Istoria românilor*, Iași (1853) și București (1861), mai multe ediţiuni.

— *Tabula Daciae antiquae ad mentem veterum scriptorum delineata*; București, 1862.

p Cogalnitchan, *deși sub litera* K

W. LAZIUS, *Tabula geographica Pannoniae, Daciae etc.* în *Abrahami Ortelii Theatro Orbis Terrarum*, Antverpiae, 1573, fol.

MARTIN LEAKE, *Researches in Greece*, London, 1814, 1 tom. in-4.

IOACHIM LELEWEL, *Czesc balwochwalcza Slawian i Polski*, Posen, 1855.

— *Opis Skythii Herodota*, în *Pisma pomniejsze*, Warszawa, 1814, in-8.

— *Études numismatiques: type gaulois ou celtique*, Bruxelles, 1841, in-8.

— *Badania starozylnoscci we wzgledzie geografji*, Wilno i Warszawa, 1818, in-8.

Letopisițele țărei Moldovei, publicate de M. Kogălniceanu[r], Iași, 1852, în t. 1: *Carte pentru descălecatul dintîi a Moldovei, de Miron Costin și de Neculai Costin.*

LETRONNE et WAILLY, articoli în *Journal des savants*, Paris, 1841, asupra cărții lui Massmann, *Libellus aurarius.*

IO. LEUNCLAVIUS, *Annales Sultanorum Othmanidarum*, Francofurti, 1596, fol.

G. G. LIEBUSCH, *Skythica oder etymologische und kritische Bemerkungen über alte Berg-religion und späteren Fetischismus*, Camenz, 1833, in-8.

F. L. LINDNER, *Skythen des Herodot*, mit 4 Karten, Stuttgart, 1841, in-8.

I. LIPPOMAN, *Zastanowienie sie nad mogilami*, Wilno, 1832.

LUCIANUS SAMOSATENSIS *Opera*, gr. et lat. *I. Th. Lehmann*. Lipsiae, 1822–31, 9 tom. in-8.

— edit. *G. Dindorf*, gr.-lat., Paris (Didot), 1840, 2 tom. in-8.

M

W. A. MACIEJOWSKI, *Geto-Daki*, Warszawa, 1858.

PETRU MAIOR, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, retipărită[s] prin Iord. de Mălinescu, Buda, 1834, in-4; întîia ediţiune este din Buda, 1812[t].

I. MAIORESCU, articoli istorici și limbistici asupra românilor și asupra numirilor de localități din România, în *Heufler, Oesterreich und seine Kronlaender*, V. 27, și în ziarul *Transilvania* din anul 1857.

Articolul: *Moldau und Walachei*, în *Staats Lexicon, Encyclopädie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Stände* von *K. v Rotteck und Karl Welcker*, Leipzig, 1864, fășcioara III.

W. S. MAJEWSKI, *O Slawianach*. Warszawa, 1816.

BAS MANIU, *Disertațiune istorico-critică și literară tractînd despre originea românilor din Dacia Traiană*, Temișoara, 1857, in-8.

CONR. MANNERT, *Res Trajani imperatoris ad Danubium gestae*, Norimbergae, 1793, in-8.

— *Geographie der Griechen und Römer des Nordens der Erde*, Leipzig, 1820.

I. PET. et PAUL. MANUCII, *Transilvaniae quae olim Dacia dicta descriptio*, Romae, 1586, in-4.

AT. M. MARIENESCU, *Dania, Davia, Dacia*, articoli în ziarul *Familia*, Pesta, 1872, genariu.

M. MARIAN MARIENESCU, *Poezia populară, Balade culese și corese:* Pesta, 1858, in-18.

MARTIALIS M. VAL.; *Epigrammata*, ed. Lemaire, Paris, 1825–26, 3 tom. in-8.

MARSIGLI, *Description du Danube*, traduit du latin, La Haye, 1744.

HENRI MARTIN, *Extrait d'un ouvrage inédit: Eclaircissements sur l'histoire de France*, în *Magasin pittoresque*, 1868, pag. 70, Paris.

— *Histoire de France*, 1-r vol., Paris, 1855.

J. FERD. MASSMANN, *Libellus aurarius sive tabulae ceratae in fodina auraria apud Abrudbanyam nuper repertae*, Lipsiae, 1840.

ALFRED MAURY, *Sur les monuments de la Russie connus sous le nom de Tumulus Tchoudes*, în *Revue archéologiaue*, nouvelle serie, XVIII vol., Paris, 1868[16].

MEIDINGER, *Die deutschen Volksstämme*, Frankfurt, 1833, in-8.

F. MIKLOSICH, *Die slawischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861, in-4.

M. S. MÖCKESCH, *Beweise für die celtische Abstammung der Walachen oder Romänen*, Hermannstadt, 1867, in-8.

MORELLI, *Columna Trajana a Gorio illustrata*, Amstelodami, 1752, fol.

MÜLLENHOFF, articolul *Geten* in *Enciclopedia germană* a lui *Ersch und Gruber.*

r Cogălniceanu. *s* retipărită **e**, retypărită **ex** *t* întîia — 1812 *ad.* **ex**

---

[16] **Acelaşi autor a scris asupra[l] anticităţilor scitice mai mulţi articoli archeologici foarte interesanţi în** *Encyclopédie moderne*, ed. *Didot.*

l asupra — scitice ***ad.* ex**

FR. MÜLLER, *Siebenbürgische Alterthümer*, în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* din 1858, şi urmată în *Magazin für Geschichte, Literatur etc. Siebenbürgens*, herausgegeben von *E. v. Trauschenfels* Kronstadt, 1860.

— *Römerspuren im Osten Siebenbürgens*, în *Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, t. 4, Wien, 1859.

— *Die Bronzealterthümer, eine Quelle der älteren siebenbürgischen Geschichte*, în *Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde*, neue Folge, III tom., Kronstadt, 1858, in-8.

MURGU, *Widerlegung der Abhandlung, welche unter dem Titel vorkommt: Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind etc.*, Ofen, 1830.

A. MUSSAFIA, *Zur rumänischen Vocalisation*, Wien, 1868.

N

NADEZSDIN, *Herodotova Skithiia* (Sciţia lui Erodot), în *Efemeridele Societăţii Arheologice Ruse din Odessa*, t. 1.

DR. J. F. NEUGEBAUER, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*, Kronstadt, 1851, in-8.

— *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig, 1848, in-8 şi Breslau, 1854.

NESTOR, *Hronicele ruseşti*, ediţ. rusă, St. Petersburg, 1846; traducţiune germană de *Schlözer*, Göttingen, 1802—9; franceză de *L. Paris*, Paris, 1835.

FR. NEUMANN, *Populorum et regum nummi veteres inediti*, Vindobonae, 1779—83, 2 tom. in-4.

K. NEUMANN, *Die Hellenen im Skythenlande*, tom. 1, in-8, Berlin, 1855.

—*Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung*, Leipzig, 1847.

B. G. NIEBUHR, *Untersuchungen über die Geschichte der Skythen, Geten und Sarmaten*, în *Kleine historische und philologische Schriften*, Bonn, 1828, t. 1.

Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis, edid. *Ed. Böcking*, Bonnae, 1839—53, 2 tom. in-8.

O

(A. ODOBESCU); *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868, in-8.

ORBÁN BALÁSZ, *A Székelyföld leirása történelmi* etc. Pest, 1868—71, 5 tom. in-8 maj.

PAULUS OROSIUS, *Historiarum adversus paganos libri VII*, ed. *Sig. Havercampius*, Lugdun. Batavor., 1767, in-4.

COMTE ALEXIS OUVAROFF, *Recherches sur les antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la mer Noire*, avec atlas, Paris, 1855—65, fol. (neterminat).

OVIDIUS NASO, *Opera*, edid. *J. A. Amar*, Paris, 1820—24, 10 tom. in-8.

P

JOHN PAGET, *Hungary and Transilvania*, London, 1839, 2 tom. in-8; traduc. germană de *E. Moriarly*, Leipzig, 1845, 2 tom. in-8.

REINHOLD PALLMANN, *Die Geschichte der Völkerwanderung von der Gothenbekehrung bis zum Tode Alarichs*, Gotha, 1863, in-8.

T. de PAULY, *Description ethnographique des peuples de la Russie*, St. Petersbourg, 1862, folio.

PAUSANIAS, *Graeciae descriptio*, edit. gr.-lat. *G. Siebelis*, Lipsiae, 1822—28, 5 tom.

— édit. gr. et trad. franç. par *Clavier*, Paris 1814—23, 7 tom. in-8.

PELLOUTIER, *Histoire des Celtes et particulièrement des Gaulois et des Germains*, nouvelle édition continuée par *Chiniac*, Paris, 1770—1778, 8 tom.

— *Discours sur l'Expédition de Cyrus contre les Scythes*, în *Mémoires de l'Académie Royale de Berlin pour l'an 1751*, tom. X, p. 476.

KARL F. PETERS, *Grundlinien zur Geographie unde Geologie der Dobrudscha*, 2 tom., Wien, 1867.

I. D. PETRESCU, *Martirii crucii din ambele Dacie*, Bucureşti, 1856, in-8.

Tabula Peutingeriana, edit. *Mannert*, Lipsiae, 1824[17].

---

[17] D. E. Desjardins publică în Paris o nouă ediţiune a Tabulei Peutingeriane cu note foarte dezvoltate (lib. I. Didot)[m]. Textul publicaţiunii n-a agiuns însă pînă acum la Dacia.

[m] lib. I Didot *ad.* ex

PHILOSTRATORUM et CALLISTRATI *Opera*, edid. gr.-lat. *Fr. Dübner*, Paris (Didot), 1849, in-8.

PHOTIUS, patriarch. Constantinop., *Bibliotheca*, gr. edid. *Porsonus*, Lipsiae, 1823.

— et *Zonarae Lexica graeca*, ed. *J. A. H. Tittmann* et *G. Hermann*, Lipsiae, 1808, 3 tom.

PLINIUS C. CAEC. SEC. *(Minor)*, *Epistolae e Panegyricus*, ed. *G. H. Schäfer*, Lipsiae, 1805.

PLINIUS C. SEC. *(Maior)*, *Historiae naturalis libri XXXVII*, edit. *Panckoucke*, Paris, 1836—38, 6 tom. in-8.

PLUTARCHUS CHAERONENSIS, *Quae supersunt omnia opera: Scripta moralia;* gr. et lat. edid. *Fr. Dübner*, Paris (Didot), 1847—48, 2 tom.

— *Vitae*, ed. *Th. Dockner*, Paris (Didot), 1847—48.

— *Moralia*, gr. lat. ed. *Wyttenbach*, Oxonii, 1795—1830, 14 tom. in-8.

JULIUS POLLUX, *Onomasticon*, gr. ed. *G. Dindorf*, Lipsiae, 1824, 5 tom.

POMPONIUS MELA, *De situ orbis libri III*, edid. *C. H. Tzschukkius*, Lipsiae, 1807, 7 tom. in-8.

AL. POPOVICI, *Dovezi literarii pentru Ţara Românească şi Moldova că nu s-au numit Dacia;* Bucureşti, 1847[18].

POTOCKI J., *Fragments sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves*, Brunswig, 1796, in-4.

PROCOPIUS CAESAREUS, *Historiarum sui temporis lib. III* etc., ed. *Maltreti*, Paris, 1662—63, 2 tom. fol., din *Byzantinae historiae Scriptores*.

— ed. *G. Dindorf*, Bonnae, 1833—38, 3 tom.

CLAUDIUS PTOLEMAEUS ALEXANDRINUS, *De geographia libri VIII*, ed. *F. C. Wilberg* et *C. H. F. Grashof*, Essendiae, 1831—44, 5 tom.

— *Géographie*, reproduction photo-lithographique du MS. grec du Mont Athos, publiée par *Victor Langlois*, Paris (Didot), 1867, fol.[19].

PHILIPPIDES D., Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας Lipsiae, 1816, 2 tom. in-8.

Q

ED. QUINET, *Oeuvres complètes (Les Roumains)*, Paris, 1857, 9 tom.

R

RAVENNATIS ANONYMI *Cosmographia*, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berolini, 1860, in-16.

KARL RITTER, *Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten vor Herodotus an dem Kaukasus und an den Gestaden des Pontus*, Berlin, 1820.

FELIX ROBIOU, *Histoire des Gaulois d'Orient*, Paris, 1866.

DR. R. ROESLER, *Die Geten und ihre Nachbarn*, Wien, 1864, in-8.

— *Das vorrömische Dacien*, Wien, 1864, in-8.

— *Dacier und Romänen*, Wien, 1866, in-8.

— *Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.

— *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen*, Wien, 1865.

ROGET DE BELLOGUET, *Ethnogénie gauloise: glossaire gaulois, types gaulois, le génie gaulois*, Paris, 1858—68, 3 tom. in-8.

DR. RÖMER FLÖRIS, *Müregészeti Kalauz különöstekintettel Magyarországya öskori müregészet* (Manual de Archeologie), Pest, 1866.

— *De antiquis rebus aureis in Hungaria et Transylvania repertis*, în *Publicationes Archaeologicae Academiae Scientiarum Hungaricae*, tom. V, Pest., 1865[20].

ROSA, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pest., 1808, tradusă româneşte sub titlul: *Observări despre românii de dincolo de Dunăre*, trad. de *Sergiu Hagiadi*, Craiova, 1867.

FRED. DE ROUGEMONT, *L'âge du Bronze ou les Sémites en Occident, matériaux pour servir à l'histoire de la haute antiquité*, Paris, 1866; — trad. germ. *Gütersloh*, 1869.

DR. E. RÜCKERT, *Die Pfahlbauten und Völkerschichten Ost-europa's, besonders der Donaufürstenthümer*, Würzburg, 1869, in-8.

---

[18] Vezi despre *Al. Popovici* un articol de d. *Kogălniceanu*, *Arhiva românească*, tom. I, Iaşi, 1841 şi 1860, precum şi ziarul *Trompeta Carpaţilor* din 1870.

[19] Această reproducţiune este importantă mai ales pentru hartele antice ce conţine în facsimile.

[20] De acelaşi autor se află numeroşi articoli asupra anticităţilor romane şi barbare din Ungaria şi din Transilvania în *publicaţiunile archeologice ale Academiei de Ştiinţe Ungare.*

S

ED. V. SACKEN, *Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums mit Beziehung auf die oesterreichischen Länder*, Wien, 1865, in-8.

— *Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Alterthümer*, Wien, 1868.

P. J. SCHAFFARIK, *Slawische Alterthümer, deutsch von Moriz v. Aerenfeld*, Leipzig, 1843—44, 2 tom. in-8.

A. L. SCHLÖZER, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle, 1771, in-4.

K. de SCHLÖZER, *Les premiers habitants de la Russie: Finnois, Slaves, Scythes et Grecs*, Paris, 1846, in-8.

WILH. SCHMIDT, *Die Geten und Daken, ein historischer Versuch*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, IV tom., Kronstadt, 1859.

— *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romänen Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1866, in-8.

ARTH. und ALB. SCHOTT, *Walachische Märchen*, Tübingen, 1843, in-8.

J. C. SCHULLER, *Siebenbürgen vor Herodot und in dessen Zeitalter*, în *Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen*, tom. XIV, Wien.

— *Zur Frage über den Ursprung der Romänen und ihrer Sprache*, Hermannstadt, 1855, in-8.

— *Ueber eine merkwürdige Volkssage der Romänen*, Hermannstadt, 1857, in-8.

— *Romänische Volkslieder*, metrisch übersetzt und erläutert, Hermannstadt, 1859, in-16.

— *Kloster Argisch, eine romänische Volkssage*, Hermannstadt, 1858, in-8.

— *Kolinda, eine Studie über romänische Weihnachtslieder*, Hermannstadt, 1860, in-8.

— *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae seu rumanae epicrisis*, Cibini, 1831, in-8.

— *Entwicklung der wichtigsten Grundsätze für die Erforschung der romänischen Sprache*, în *Archiv des Vereins*, t. 1, Hermannstadt.

SCHWENCK (KONRAD), *Mythologie der Griechen, Römer, etc.*, Frankfurt am Main, 1855, 7 tom. in-8.

I. SEIDL und KENNER, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie*, o serie de articoli, publicaţi de Academia Ştiinţelor din Viena în curs de mai mulţi ani.

SENKOWSKI, O. I, *Primieczania k Herodotovu opisaniiu Skithii* (Notiţe asupra descrierii Sciţiei[u] în Herodot), în ziarul rusesc *Biblioteka dlia cztenia*, t. XXVII.

SEIVERT (JOHANNES), *Inscriptiones monumentorum romanorum in Dacia mediterranea*, Vienae, 1772.

G. SEULESCU, felurite indicaţiuni archeologice răspîndite într-o *Călătorie la Galaţi*, publicată în ziarul *Buciumul* din Bucureşti, 1862.

— *Monete daciane, romane proprie, romano-bizantine şi moldo-române, culese şi înorînduite*, în *Albina românească*, gazetă din Iaşi.

JOH. SEVERINI, *Pannonia veterum monumentis illustrata, cum Dacia tibiscana*, Posonii, 1770, in-8.

K. SIMROCK, *Handbuch der deutschen Mythologie, mit Einschluss der nordischen*, Bonn, 1864, in-8.

GEORGIU ŞINCAI DE ŞINCA, *Hronica românilor şi a mai multor neamuri*, Iaşi, 1853, 3 tom. in-4.

KARL SPRUNER, *Atlas antiquus*, ed. *Th. Menke*, Gotha, 1865, fol. (tab. XXIII).

STATIUS P. PAPINIUS, *Opera quae exstant*, ed. *Fr. Duebner* (în colecţiunea *Panckoucke*), Paris, 1837, in-8.

STEPHANUS BYZANTINUS, *Quae supersunt*, gr. ed. *G. Dindorf*, Lipsiae, 1825, 4 tom.

STRABO, *Rerum geographicarum libri XVII*, gr. ed. *Coray*, Paris, 1815—19, 5 tom. in-4.

— trad. franç. par *De la Porte du Theil, Coray* et *Letronne*, Paris, 1803—19, 5 tom. in-4.

— ed. gr.-lat. *C. Müller* et *F. Dübner*, Paris (Didot), 1853, 1 tom. in-8 maj.

I. G. STRITTER, *Memoriae populorum, olim ad Danubium etc. incolentium*, Petropoli, 1771—79 6 tom. in-4.

SUIDAS, *Lexicon*, gr. et lat. ed. *G. Bernhardy*, Halle, 1834—45, 2 tom. in-4.

FR. JOS. SULTZER, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781—1782, 3 tom. in-8.

SUROWIECKI, *Sledzenia poczatku narodow Slowianskich*, în *Rocznik Towarzystwa Warszawskiego*, t. XVII.

GEORG. SYNCELLIUS, *Chronographia*, gr. et lat. ed. *J. Goar*, Paris, 1652, fol., din *Byzantinae historiae scriptores*.

— ed. *G. Dindorf*, Bonnae, 1829, 2 tom. in-8.

---

[u] Scitiei *ess.*; *cf. totuşi supra, p.* 352 *r.* 12

T

TACITUS CAI. CORNEL., *Opera*, ed. *Io. Casp. Orellius*, Turici, 1846, 2 tom. in-8.

— avec trad. franç. par. *J. L. Burnouf*, Paris, 1833, 6 tom. in-8.

TIMON (S), *Disceptationes de Dacia, additamentum ad Imagines Hungariae*, Cassoviae, 1734, in-16.

AMEDÉE THIERRY, *Histoire des Gaulois*, Paris, 1857, 2 tom. in-8.

— *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856, 2 tom. in-8.

THUCYDIDIS *De bello Peloponnesiaco libri VIII.*, ed. gr.-lat. *E. Fr. Poppo*, Lipsiae, 1821—40, XI tom. in-8.

THUNMANN JOHANN, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.

TILLEMONT, *Histoire des Empereurs, et autres princes qui ont régné les six premiers siècles de l'Eglise*, Paris et Bruxelles, 1690—1738, 5 tom. in-4.

TOPPELTINUS (LAURENTIUS), *Origines et occasus Transilvanorum seu erutae nationes Transilvaniae*, Lugduni, 1669.

FREDERIC TROYON, *Monuments de l'antiquité dans l'Europe Barbare*, Lausanne, 1868.

TORMA (KAROLY), mai mulţi articoli în limba maghiară asupra anticităţilor Daciei în *Analele Asociaţiunii Muzeului Transilvan*, Cluş, 1859—61, 1861—63, 1864—65, precum şi în *Publicationes Archaeologicae Academiae Scientiarum Hungaricae*, Pest, tom. III, 1863; V, 1865; VII, 1866.

K. TYSZKIEWICZ, *O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej* (despre movilele din Lituania şi Rutenia), Berlin, 1868, in-8.

U

F. A. UCKERT, *Skythien und das Land der Geten oder Daker nach den Ansichten der Griechen und Römer dargestellt*, Weimar, 1846, in-8.

EDUARD UTTECH, *De Traiani expeditionibus adversus Dacos*, Berolini, 1841.

V

J. A. VAILLANT, *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, 1844, 3 vol. in-8.

VALERIUS FLACCUS, *Argonauticorum libri VIII*, ed. *I. A. Wagner*, Gottingae, 1805, 2 tom. in-8.

JOS. VASS, *Transilvania sub domnirea romanilor*, manual de archeologie locală, în limba maghiară, Cluş, 1863.

VENANTIUS FORTUNATUS, *Hodoeporicon*, împreună cu Ausonius, ed. *L. Tross*, Hamm, 1824, in-8.

SEXTUS AURELIUS VICTOR, *Historia romana*, ed. *Ed. Fr. Schroeter*, Lipsiae, 1829—31, 2 tom. in-8.

A. VIQUESNEL, *Recherches historiques sur quelques points de l'histoire générale des peuples Slaves et de leurs voisins les Turcs et les Finnois*, Paris, 1869, in-4.

— *Coup d'oeil sur quelques points de l'histoire générale des peuples Slaves*, Paris, 1870.

W

WIETERSHEIM, *Geschichte der Völkerwanderung*, Leipzig, 1858—64, 2 tom.

T. v. WOLANSKI, *Briefe über slawische Alterthümer*, Gnesen, 1846—47, 2 părţi in-4.

X

XENOPHONTIS ATHENAEI *quae exstant*, ed. gr.-lat. *I. G. Schneider*, Lipsiae, 1790—1838, 6 tom in-8.

— ed. *Dübner*, Paris (Didot), 1839, in-8.

Z

ZAMOSIUS STEPHANUS, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Francofurti, 1598, fol.

K. ZEUSS, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, München, 1837.

SUPLEMENT

BAYER, TH. S., *De Scythiae situ, qualis fuit sub aetatem Herodoti*, în *Comment. Acad. Scient. Petropol.*, t. 1.

BRUNN, PH, *L'île de Tyragètes*, în *Journal d'Odessa*, 1852, nr. 26—27. — *La bouche de Kilia*, *ibid*. nr. 31—32.

CATTANEO, *Del nesso fra la lingua valaca e l'italiana*, în *Scritti*, t. 1.

EICHWALD, E., *O drevnieiszich obitalisczach plemen viuzsnoi Rossii* (Despre locuinţele celor mai vechi ginţi în Rusia meridională), în *Biblioteca dlia cztenia*, t. XXVII.

GERHARDI, L. A., *Geschichte der Moldau, der Walachey und des Reichs Bulgarien*, în *Allgemeine Weltgeschichte* (Gutrie-Gray), t. XXXV, Leipzig, 1782, in-8.

PANNONIA ÉS DÁCIA RÉGÉSZETI ÉRDEKEI

Jan. 16—kán 1869.

(Bukurest Strada Rozelor, Izvor)

Uram!

Dec. 8-iki becses levelére igen sokáig késtem feleletemmel és köszönetemmel az abban foglalt gyönyörű rajzért. E késedelem megvallom, annál kevésbbé bocsátható meg, miután az érdekes tárgy, melyet kegyed szives volt velem megismertetni, az utóbbi időben majdnem kizárólag foglalkodtatott.

Az ökörfejű kis aranygyűrűt összehasonlitám az I. Childerik sirjában lelt hasonnemű diszitménynyel és iparkodván e két emléket magyarázni több hasonló, kevésbé drága anyagú mű segitségével, melyek Normandiában (abbé Cochet), Lorraineben (Simon Victor), Svájczban (Bonstetten) és Romániában (egy kiadatlan példány a bukuresti muzeumban) találtattak. — En e tárgyakról egy kis értekezést irtam, melyet e napokban szándékozom Párisba küldeni; s hogyha ez ertekezésem a külföldi régészek érdekét némileg meg fogja nyerni, akkor nagyrészt uraságod szivességének fogom ez elégtételt köszönhetni. Az erdélyi gyűrűt illetőleg, annak eredetére nézve nem birtam értekezésemben róla többet mondani, mint a mit uraságod szives volt levelében velem röviden tudatni; egy honfitársam azonban emlékszik, hogy ő a nevezett gyűrűt még 1849-ben Kolosvárt látta, és hozzá teszi: hogy annak tulajdonosa (gr. Eszterházy-e vagy más valaki? arra már nem emlékszik tisztán) Vitéz Mihály fejedelem (1593—1601) nemzeti hősünk egy hiteles kardjával birt. Vajjon mi történt e fegyverrel, melynek megszerzése nemzeti muzeumunk számára főfontosságú volna, nem tudom. Ha uraságod képes ez iránt némi fölvilágositást szerezni, igen nagy hálára kötelez.

Végre hogyha megengedi, még bővebben fogok szivességével és szomszéd hazáink Pannonia és Dacia régiségeire vonatkozó sokféle és ritka ismereteivel élni. Sajnos, hogy nagy része a régészeti műveknek, melyek most Magyarországban s különösen kegyed befolyása mellet megjelennek, csakis magyar nyelven adatnak ki. Én semmi körülmény közt nem róhatom meg a nemzeti önérzületet, hanem ugy hiszem ez esetben nem szenvedne csorbát, ha egyúttal a magyar kiadással a pesti akadémia kiadványai más átlalánosabban elterjedt nyelven is u.m. latin, franczia vagy német nyelven közrebocsáttatnának. A költségek, melyeket ez okozna, könnyen volnának e kiadás árának fölemelése által födözhetők, s végre is azon végtelen nyereséget hajtaná e kiadás, hogy általa az egész művelt világ folyton tudomással birhatna Magyarország tudományos haladásáról. Erősen hiszem, hogy nem magam egyedül érzem e szükséget, midőn a kiadványokat diszitő érdekes rajzokat szemlélem s különösen midőn az alájuk irt magyarázó szavakat olvasom.

Daczára magyar nyelvbeli járatlanságomnak s ámbár nálunk igen nehezen találni egyéneket, kik képesek volnának a régészeti czikkeket leforditani, mégis igen lekötelezne engem uraságod, ha pesti könyvárusánál számomra az „Archaeologiai közlemények a hazai műemlékek ismeretének előmozditására" stb. czimü kiadványok tökéletes sorozatát megrendelni sziveskednék. Én iparkodni fogok azokból lehető legnagyobb hasznot meríteni; valamint a Magyarországon megjelent s ez oraszág, de különösen Erdély régiségeire vonatkozó minden művek megküldését kérem.

Én jelenleg igen behatóan foglalkozom mindazon tényekkel s emlékekkel, melyek a dák vallás római s a rómaiak előtti korára vonatkoznak. A bukuresti regiséggyüjtemények nekem ez irányban több igen érdekes példányt szolgáltattak s én ezekhez szeretném mindazt hozzácsatolni, mi hasonneműt az erdélyi római régiségtárak felmutatnak. Ezért én rám nézve igen fontos, hogy megtudjam, vajjon mivé lett gr. Kemény József érdekes gerendi régiséggyüjteménye? Gyakran hallottam, hogy nagy része az 1849—iki polgárháborúban a siralmas román-magyar küzdelmek között elveszett.— Quod Dii omen avertant! Mint monddák Ackner és Müller urak (Die römischen Inschriften in Dacien) a Kemény-féle gyüjtemény több régészeti becsű darajba a kolosvári muzeumban egybegyűjtve vagyon. Én e városban nem ismerek senkit sem és nem is tudom hogy régészeti kérdésekben kihez fordúlhatnék sikerrel.

Uraságod minden esetre jobban ismeri a helyi viszonyokat mint én, és azért igen lekötelezne, ha szives volna engem egy odavaló szakférfival megismertetni. Rám nézve legnagyobb fontossággal bírna az, hogy megtudjam vajjon a Neigebauer (Dacien pag. 208 és 209) által 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60 és 78. számok alatt és más irók által fölemlített emlékek találhatók-e a kolosvári muzeumban avagy másutt, s hogy ez esetben nem kaphatnám-e pontos leirásaikat s ha lehetséges, rajzaikat vagy fényképeiket. Ha uraságod az említett helyeket Neugebauer müvében megszemléli és a két rajjzzal egybehasonlítja, melyet e levelemhez mellékeltem, meg fogja itélhetni mostani tanulmányaim természetét. Ezek eddig csak országaink dák-római lakói közt leginkább elterjedt vallások nyomaira vezettek engem, a mely kultusokban a legtisztább görög és római vallás némely pontjaival egyesülnek a legvégső kelet jellemvonásai, valamint oly vallási symbolikai elemek, melyekről azt tartom, hogy a tudós világ előtt ismeretlenek, vagy legalább még eddig meg fejtetlenek.

Ámbár attól tartok, hogy levelem hoszsza kegyedet untatni fogja, mégis azon nem önérdeknélküli remény fejében, hogy talán uraságod újabb világosságot hozand azon homályteljes kérdésekbe, melyeket én tanúlmányozok, itt nehány rövid szavakban fogom összefoglalni kutatásaim eredményeit, mik oly sajátságos jellemző istenségekre vonatkoznak, melyek különösb tiszteletben részesültek Dáciában.

Ezek úgy hiszem majdnem mind oly istenségek, melyek nem kerültek Rómán át az Ister partjaihoz; sőt valószinű, hogy a római légiók és gyarmatosok Dáciában való letelepedésükkor néhányat ott leltek s azokat az óvilág urait jellemzö áthasonitási ügyességgel azonnal át is vették.

Én azt tartom, hogy a hajdani dák-római vallás hátramaradt emlékeit négy fő-csoportra lehet fölosztani, melyek egymásra nézve nem csak viszonzásban állanak, hanem inkább némelykor el sem különözhetők egymástól.

1. Első helyre a Mithras tiszteletbeli emlékeket helyezem, melyek mint féldombormüvek és votivfeliratok a Kárpátok mindkét lejtőjén nagy számban találtatnak. Valamennyi a fiatal isten által megfojtott bika áldozatát ábrázolja, az isten keleti vagy dák öltözetben állíttatik elő s körülveszik őt az ázsiai kultus járulékai: a felkelő és lenyugvó nap, a hold, a „boni pueri Phosphori", a holló vagy a bagoly, a skorpió, a kigyó, a kutya stb. De ez irányban a régészet már Lajard és elödjeinek munkálkodása folytán nagy haladást tett.

2. Ezután következik Diana—Artemis—Hecate, a háromalakú istennő, melynek előállítását nagyszámú müvészies vagy kevésbé müvészies emléken szintén bírjuk.

A többi közt Bukurestben is van e hármas istennőnek egy kis féldomborműve, melynek durva de egyszersmind, modoros művészete a régi művészet csak igen késő korába tehető.

Ezen thrák és syriai származásu istenségnek tiszteletét is világosságba helyezik a régi mythológia írói.

3. Az emlékek harmadik csoportja különösen csak Dáciában honos kultusra látszik útalni, ezért ama képek által föltüntetett események hiedelmek és jelképek sokkal homályosabbak.

E csoporthoz tartoznak a féldomborművek, a bronz-vagy ólom-lemezek és medaillonok, melyeken két lovas kivehető, kik fejükön a phrygiai vagy dák sapkával, vállaikon a kiterjesztett köpenynyel (chlamyssal) egymással szemben állnak. Köztük egy háromláb (tripos) áll, melyen rendesen egy hal fekszik.

E fölött egy öltözött asszony mellszobra van, mellette a félhold egyfelöl, a fénylő nap másfelöl látható.

Az egyik vagy mind a két lovas lova alatt hever egész hoszszában egy emberi test. Ez alakokhoz, melyek majdnem minden e csoporthoz tartozó emlékeken előfordulnak, néha mint járulékok kerülnek u.n. Phosphori, befátyolozott áldozók vagy áldozónők, áldozóedények, idegenszerű jelek és különféle állatok: a többi közt a kigyó, delphin, skorpió, holló stb.

Én négy ilynemű emléket ismerek Bukurestben és ide melléklem az egyiknek körajzát, mely azonban nincs sem legjobb karban, sem nem a legtökéletesebb. Hiányzik rajta a háromláb és a hal, hanem ennek talán csak a lemez kopottsága az oka. Én Neugebauerban (Dacien p. 208) is néhány hasonló féldombormű leírását találtam, melyeknek rajzait, vagy legalább részletesb leirásait szeretném bírni, ha egyátalában ama darabok még Kolosvártt, Thordán vagy Gerenden léteznek.

Tartoznak-e ezek is a Mithras tisztelethez mint néhány a főjelenetet körülvevő járulék elhitetné a vizsgálóval? De hiszen hiányzik a bika, mely ama tiszteletnek lényeges pontja és egyébként míly nevet adjunk ama két lovasnak? minőt amaz istennönek, mely öket elválasztja saz oltár fölé hajol? Mit jelentsen a háromláb fölé helyezett hal?

E jelenetben van valami, a mi semmi ismert vallásnak nem sajátja, meglehet, hogy egy egészen helybeli kultusnak tulajdonitandó az, melyet a római gyarmatosok Dácia öslakóitól általvettek. Ha ilynemű emlékek már kezei alá kerültek akár a pesti muzeumban, akár máshol, s ha a kegyed figyelmét magukra vonták, igen nagy szolgálatot tenne nekem uraságod, ha azokat velem megismertetné s azokról véleményét velem közölné.

4. Végre együvé tartozonak vélem Erdélyben, a Bánságban s Oláhországban talált nehány egyptiai, phoeniciai és syriai istenségeket ábrázoló alakokat, melyek mind a gnostikai hiedelmekhez látszanak szítani.

Grisellini „Temesvarer Banat" czimű művének VII-dik tábláján Anubisnak egy szoborkáját és Isisét állítja elénk, melyek kiválóan a római müvészetre emlékeztetnek; magam is e levelemhez melléklem egy sajátságos alak másolatát, ez nem más mint a Neigebauer (Dacien 209 1.78 sz.) emlitett alak. Hozzá lehet csatolni az u.n. abrasaxoknak nagy számát, melyek mutatják, hogy a γνῶσις elvei menynyire elvoltak terjedve Dácia lakói közt. Én igen hajlandó vagyok hinni, hogy a mi országainkban sokkal hevesebb küzdelmet kellet a keresztény vallásnak a pogányság ez utolsó phásisával szemben kiállnia, mint nyugaton; mely küzdelem talán eltartott a szlávoknak az alsó Duna partjain való végleges letelepedésökig. Valóban az ős kereszténység nyomai nálunk sokkal gyérebbek, mint a gnostikai hiedelmek maradványai és azon néhány adatok, melyek a kereszténységnek Dáciába való behozatalára vonatkoznak inkább a barbár népek (a góthok, Ulfilas, a szlávok, Cyrill és Methodus által) mint a római gyarmatok megtéritésére vonatkoznak.

Hogy végre az elmondottakat röviden egybefoglaljam: én úgy hiszem, hogy az általam éppen megjelölt négy jelpont segítségével lehetségessé fog válni a paganismus Dáciában való történetének megírása; e végre mindenekelőtt ki kell fejteni, hogy menynyire hatottak a Géták és Dákok vallási elemei a római gyarmatosokra, ezután oda kell törekedni, hogy az országainkban lelt emlékek segítségével kimutassuk a különböző átalakúlásokat, melyeken Dácia legyőzőinek vallása a helybeli hagyományok s a keletről ide került vallási nézetek befolyása alatt keresztűl ment egészen azon határpontig, midőn nem csekély küzdelmek nélkül Christus győzedelmeskedő vallása elől eltűnt.

Uraságod tudja, hogy mily nagy jelentőségük amaz emlékek egy ilynemű munkára nézve. Eddig szerencsétlenségünkre a mi vidékeink ebbeli emlékei kevésbbé méltattak figyelemre; a melyek napfényre kerültek, nem jöttek nyilvánosságra, s így nincsenek is megmagyarázva. Én úgy hiszem, hogy ezen hiányon a menynyire lehet, segíteni uraságod kötelessége és nagy szerencsének tartom, hogy alkalmam van kellöleg méltányolni azon mély tudományt és véghetetlen szolgálatkészséget, melylyel uraságod e czél valósításához fog. E két czím alatt teszem a felsorolt kérdéseket, újonnan és újonnan bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért azon czél érdekében, mely után mindketten törekszünk, de vajmi egyenlötlen erőkkel és eszközökkel.

Odobesco Sándor.

INTERESELE ARHEOLOGICE ALE PANNONIEI ŞI ALE DACIEI

16 ianuarie, 1869

(Bucureşti, strada Rozelor, Izvor)

Domnule,

Răspunsul meu la scrisoarea dumneavoastră din 8 decembrie a întîrziat destul de mult, ca și mulțumirile pentru excelentul desen pe care-l cuprindea. Această întîrziere este cu atît mai greu de iertat, cu cît interesantul obiect pe care ați binevoit să mi-l faceți cunoscut m-a preocupat aproape în exclusivitate în ultima vreme.

Am comparat micul inel de aur cu cap de bou cu bijuteria similară găsită în mormîntul lui Childeric I și m-am străduit să explic cele două antichități cu ajutorul mai multor obiecte, făcute din material mai puțin prețios, care au fost descoperite în Normandia (abbé Cochet), în Lorraine (Simon Victor), în Elveția (Bonstetten) și în România (un exemplar nepublicat din muzeul bucureștean). Am scris un mic studiu despre aceste obiecte, pe care intenționez să-l trimit la Paris în zilele acestea; iar dacă acest studiu va cîștiga atenția arheologilor străini, o voi datora în mare parte solicitudinii dumneavoastră.

În ceea ce privește inelul din Transilvania, n-am putut să spun mai multe decît ceea ce ați binevoit să-mi comunicați în scrisoarea dumneavoastră; un compatriot al meu însă

îşi aminteşte că a văzut inelul la Cluj, în 1849 şi adaugă că proprietarul lui (contele Eszterházy sau altcineva, nu-şi mai aminteşte !) avea şi o sabie originală a domnitorului Mihai Viteazul (1593—1601), eroul nostru naţional. Nu ştiu ce s-a întîmplat cu această armă, a cărei achizi-

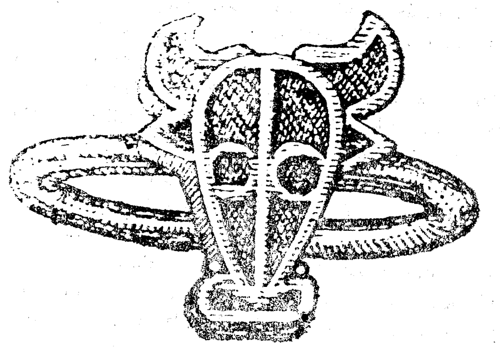

ţionare ar fi de cea mai mare importanţă pentru Muzeul Naţional. Dacă aţi putea să-mi oferiţi vreo informaţie în acest sens v-aş fi profund recunoscător.

În fine, dacă-mi permiteţi, voi profita mai mult de solicitudinea şi de cunoştinţele deosebite şi variate ale dumneavoastră referitoare la antichităţile patriilor noastre vecine : Pannonia şi Dacia. Păcat că majoritatea lucrărilor arheologice care apar în prezent în Ungaria, sub speciala dumneavoastră îngrijire, se tipăresc numai în limba maghiară. Sub nici un motiv n-aş vrea să vă jignesc simţămintele naţionale, dar în acest caz cred că ele n-ar avea nimic de suferit dacă publicaţiile Academiei din Pesta ar apărea, alături de limba maghiară, şi în alte limbi de circulaţie mai largă, ca de ex. : latina, franceza ori germana. Cheltuielile pe care aceasta le-ar presupune s-ar putea recupera uşor prin ridicarea preţurilor publicaţiei şi ar prezenta cîştigul uriaş că, prin aceste publicaţii, întreaga lume cultivată s-ar putea informa necontenit despre progresul ştiinţific al Ungariei. Sînt convins că nu sînt singurul care resimte această necesitate, cînd privesc desenele interesante care împodobesc publicaţiile şi mai ales cînd citesc explicaţiile de sub ele.

În ciuda faptului că nu cunosc limba maghiară şi că la noi foarte greu se găsesc persoane care ar putea traduce articole de arheologie, m-aş simţi totuşi îndatorat dacă aţi binevoi să-mi comandaţi la librarul din Pesta seria completă a publicaţiilor *Archeologiai közlemények a hazai müemlékek ismeretének előmozditásának* (Comunicări arheologice pentru dezvoltarea cunoaşterii monumentelor naţionale) etc. Mă voi strădui să profit cît mai mult de ele ; v-aş mai ruga să-mi trimiteţi toate lucrările apărute în Ungaria care se referă la antichităţile acestei ţări, dar mai ales la cele ale Transilvaniei.

În prezent, eu mă ocup în mod special de toate datele şi antichităţile care se referă la religia dacă din epoca romană şi din perioada preromană. În acest sens, am găsit în colecţiile arheologice bucureştene mai multe obiecte interesante de acest fel şi aş dori să le alătur toate obiectele similare care se găsesc în depozitele romane din Transilvania. De aceea ar fi foarte important pentru mine să ştiu ce s-a întîmplat cu interesanta colecţie de antichităţi din Gerend a contelui Iózsef Kemény. Am auzit în mai multe rînduri că s-a pierdut în cea mai mare parte în revoluţia din 1849, în timpul nefericitelor lupte româno-maghiare — *Quod Dii omen avertant!* După cum spun domnii Ackner şi Müller *(Die römischen Inschriften in Dacien),* mai multe obiecte cu valoare arheologică ale colecţiei Kemény se află adunate în muzeul din Cluj. Eu nu cunosc pe nimeni din acest oraş şi nu ştiu cui să mă adresez cu folos în probleme de arheologie.

Domnia voastră cunoaşte, desigur, mai bine situaţia din acel loc ; m-aţi îndatora dacă aţi binevoi să-mi faceţi cunoştinţă cu un specialist de acolo. Ar fi important pentru mine să ştiu dacă obiectele desemnate de Neigebauer (*Dacien,* p. 208 şi 209) la numerele 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60 şi 78, amintite şi de alţi autori, se găsesc la muzeul din Cluj sau în altă parte şi dacă aş putea să primesc în acest caz descrierea lor exactă sau, dacă e posibil, desenul ori fotografia lor. Dacă domnia voastră veţi privi locurile indicate din lucrarea lui Neigebauer şi veţi compara cu cele două desene pe care le alătur scrisorii mele, vă veţi edifica asupra naturii preocupărilor mele. Acestea m-au condus pînă acum pe urmele unor culte care sînt răspîndite mai ales la locuitorii daco-romani din ţările noastre, culte în care unele elemente ale celei mai pure religii greceşti şi romane se unesc cu trăsături ale Orientului celui mai îndepărtat, precum şi cu elemente ale unei simbolistici religioase pe care le consider necunoscute de către oamenii de ştiinţă sau cel puţin sînt nelămurite.

Deşi mă tem că lungimea scrisorii v-a plictisit, totuşi, cu speranţa, de loc lipsită de interesul personal, că veţi aduce noi lumini în problemele nebuloase pe care le studiez, voi rezuma în cîteva cuvinte rezultatele cercetărilor mele care se referă la divinităţi specifice care s-au bucurat de o cinstire deosebită în Dacia.

Cred că aproape toate acestea sînt divinităţi care n-au ajuns pe malurile Istrului din Roma, ci probabil că legiunile şi coloniştii romani le-au găsit acolo la stabilirea lor în Dacia şi le-au preluat cu capacitatea de interpretare ce caracteriza pe stăpînii lumii antice.

1. Pe primul loc situez obiectele cultului mitraic care, ca basoreliefuri şi inscripţii votive, se găsesc în număr mare pe ambii versanţi ai Carpaţilor. Toate redau sacrificarea taurului de către tînărul zeu care este reprezentat în costum oriental sau dacic şi este înconjurat de accesorii ale cultului oriental : soarele răsărind şi apunînd, luna, *boni pueri Phosphori*, corbul sau bufniţa, scorpionul, şarpele, cîinele etc. În acest sens arheologia a progresat mult prin activitatea lui Lajard şi a înaintaşilor acestuia.
2. Urmează apoi Diana — Artemis — Hecate, zeiţa cu trei forme, pe care o avem pe mai multe monumente, mai mult sau mai puţin artistic realizate. Printre altele, există şi la Bucureşti un mic basorelief al acestei zeiţe triple, a cărui realizare mai grosolană, dar elocventă totuşi, îl plasează într-o perioadă tîrzie a artei antice. Şi adorarea acestei divinităţi de origine tracă şi siriană este lămurită de scriitorii vechii mitologii.
3. Cea de a treia grupă a antichităţilor pare a se referi la un cult existent doar în Dacia, de aceea evenimentele, credinţele şi simbolurile înfăţişate de acele imagini sînt mult mai neclare.

   Acestei grupe îi aparţin acele basoreliefuri, plăci de bronz sau de plumb şi medalioane pe care se pot distinge doi călăreţi care stau faţă în faţă, avînd pe cap căciula frigiană sau dacă, pe umeri pelerina întinsă (chlamys). Între ei se află un trepied (tripos) pe care stă culcat un peşte.

   Deasupra acestora se găseşte bustul îmbrăcat (drapat) al unei femei cu semiluna într-o parte şi soarele răsărind de cealaltă.

   Sub calul unuia sau al amîndurora dintre călăreţi se află un corp omenesc, culcat în lung. Acestor reprezentări, care se găsesc aproape pe toate monumentele acestei grupe, se adaugă cîteodată, ca accesorii : *Phosphori*, sacrificatori acoperiţi cu un văl sau sacrificatoare, vase de sacrificiu, diferite semne necunoscute, animale, printre care : şarpele, delfinul, scorpionul, corbul etc.

   Cunosc patru asemenea monumente în Bucureşti şi alătur desenul unuia, care însă nu este nici în starea cea mai bună şi nici nu e cel mai reuşit. Lipseşte trepiedul şi peştele, dar aceasta s-ar putea datora şi uzurii plăcii. Am găsit la Neigebauer (*Dacien*, p. 208) descrierea cîtorva basoreliefuri asemănătoare şi aş dori foarte mult să posed desenele sau măcar descrierea lor mai amănunţită, dacă ele mai există la Cluj, Turda sau Gerend.

   Oare şi acestea aparţin cultului lui Mitra, aşa cum indică cercetătorului cele cîteva accesorii care înconjoară scena principală ? Dar lipseşte taurul care este elementul esenţial al acestui cult şi, de altfel, ce nume să dăm celor doi călăreţi ori zeiţei care îi desparte, aplecîndu-se peste altar ? Ce semnifică peştele aşezat pe trepied ?

   Există ceva în această scenă care nu caracterizează nici un cult cunoscut : se poate că aparţine unui cult local în întregime, care a fost preluat de coloniştii romani de la locuitorii băştinaşi ai Daciei. Dacă aţi avut deja în mîini astfel de monumente, fie în muzeul din Pesta, fie în alt loc, şi dacă au reţinut atenţia dumneavoastră, mi-aţi face un mare serviciu dacă mi le-aţi face cunoscute şi mi-aţi comunica părerea dumneavoastră despre ele.
4. În fine, consider că înfăţişările cîtorva divinităţi egiptene, feniciene şi siriene găsite în Transilvania, Banat şi România formează o aceeaşi grupă şi par să se refere toate la cultele gnostice.

   În capitolul VII al lucrării *Temesvarer Banat*, Grisellini ne prezintă o statuetă a lui Anubis şi una a lui Isis, care amintesc de arta romană ; alătur şi eu acestei scrisori imaginea unei statuete deosebite, care nu este alta decît cea amintită de Neigebauer (*Dacien*, p. 209 nr. 78). Se poate adăuga numărul mare de *abraxas*, care atestă cît de răspîndite erau ideile gnosei [γνῶσις] printre locuitorii Daciei. Eu înclin să cred că în ţările noastre creştinismul a trebuit să ducă o luptă mai aprigă cu această din ultimă fază a păgînismului decît în apus, luptă care poate că a durat pînă la aşezarea slavilor pe malurile Dunării Inferioare. Într-adevăr, vestigiile creştinismului primitiv sînt mai puţine decît urmele cultelor gnostice şi acele cîteva date care se referă la introducerea creştinismului în Dacia privesc mai degrabă creştinarea popoarelor barbare (goţii — Ulfilas, slavii — Chiril şi Metodiu) decît pe cea a coloniilor romane.

Pentru a rezuma pe scurt cele spuse, cred că, cu ajutorul celor patru repere indicate de mine, se va putea scrie istoria păgînismului din Dacia ; pentru aceasta trebuie stabilit ce influenţă au avut elementele religioase gete şi dacice asupra coloniştilor romani, apoi trebuie să ne străduim să arătăm diferitele mutaţii suferite de religia cuceritorilor Daciei sub influenţa tradiţiilor locale şi a credinţelor religioase venite din răsărit, pînă cînd, nu fără lupte aprige, a dispărut în faţa religiei victorioase a lui Hristos.

Domnia voastră ştie cît de importante sînt acele antichităţi pentru o astfel de cercetare. Din nefericire, monumentele referitoare la aceasta au preocupat mai puţin, iar cele descoperite n-au fost publicate şi astfel nu sînt lămurite. Cred că domnia voastră trebuie să suplinească această carenţă, pe cît este posibil şi consider că este o şansă deosebită pentru mine să am ocazia să pot aprecia ştiinţa adîncă şi solicitudinea cu care domnia voastră va începe îndeplinirea acestui ţel. În baza acestor două trăsături, vă adresez întrebările de mai sus, cerîndu-vă iertare în mod repetat pentru că vă inoportunez în interesul acelui scop pentru care amîndoi ne străduim, dar cu forţe şi mijloace deloc egale.

Al. Odobescu

COMENTARII ŞI NOTE

DESPRE UN VAS DE LUT CU NUMELE LUI DECEBAL

Notiță filologică

1. Articolul a apărut în ediție princeps în periodicul lui Hasdeu *Columna lui Traian*, III, nr. 34 (144) din 1 decembrie 1872, p. 313–315 (= **e**).

Subtitlul precizează: *Notă archeologică de A. I. Odobescu, membru al Societății Academice Române și Comitatului Archeologic din București. Cu o stampă cromolitografică.* În anul următor apare la Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) — acolo unde se tipărea și revista condusă de către Hasdeu — un extras în broșură, care înseamnă, de fapt, retipărirea textului inițial, cu modificări și adăugiri însă (= **ex**). Dintre acestea, diferențele relevante au fost consemnate în aparatul critic al prezentei ediții. O serie de alte deosebiri marchează apariția — e drept, sporadică, uneori — a unor forme noi (**ex**), față de cele consacrate (**e**):

e	**ex**
adesea	*adese*
cari	*care*
cătră	*către*
dară	*dar*
ni	*ne*

Dintre aceste forme, doar *către* și *ne* apar constant în **ex**. Transformarea lui *cătră* în *către* s-a putut datora dorinței de a evita grafemul *ă*; aceeași explicație se poate da și pentru înlocuirea lui *dupä* din **e** (care, în plus, putea fi și resimțit ca muntenism) cu *dupe* (**ex**).

2. Cîteva observații se pot face și în privința elementului neologic. La nivel fonetic se constată o preferință pentru modelul francez în ansamblul influențelor neo-latine (*reliev*—**e**/ *relief* — **ex**), iar la nivel morfologic, inovații izolate care înlocuiesc, în **ex**, desinențele promovate de **e** în spiritul limbii latine: *aprile, figure, îndoiele, linie, provincie* — **e**/*aprilie, linii, provincii* — **ex**.

3. Ambele ediții au frecvente greșeli de tipar, privind mai ales folosirea semnelor diacritice, puțin familiare — nu încape nici o îndoială — tipografilor, poate și din pricina etimologismului marcat al sistemului grafic utilizat. Unele greșeli sînt comune celor două ediții (*remășițele*, deși, în alt loc, *rĕmășițelor* sau *cu toate însă*, pasaj care a făcut necesară intervenția editorului: *cu toate ⟨acestea⟩ însă*), altele apar în **e** sau în **ex**:

anagliptele — **e** / *anaglyptele* — **ex**; *se adręsă* — **e** / *se adresa* — **ex**; *episode* — **e** / *episóde* — **ex**; *essecutată* — **e** / *esecutată* — **ex**; *lânce* — **e** / *lance* — **ex**; *lâmuritu* — **e**, exemple în care *a* sau *ă* sînt înlocuite prin inadvertență cu *â*. Același tip de greșeală se găsește în *mângâiâm* — **ex**, pentru *mângâiăm*. Ambiguitatea echivalențelor ([*ă*] se putea reda grafic prin *ă* sau *ĕ*) duce la mici deosebiri de sistem: *artă* — **e** / *artĕ* — **ex**; *răslățat* — **e** / *rĕslățat* — **ex**, *trebuiă* — **e** / *trebue* — **ex**.

4. Spre deosebire de **e**, în **ex** nu este folosit, de regulă, grafemul *î*. Acesta apare, totuși, din nebăgare de seamă, sub influența lui **e**, ducînd la apariția unor dublete: *in* / *în*; *imputare* / / *împutare*; *inainte* / *dînaintea*, unificate la *î*.

5. Ca text de bază l-am ales, pentru ediția prezentă, pe cel din **ex**, întrucît este ulterior lui **e**, prezintă completări adeseori în note și chiar în text, precum și modificări stilistice, iar limba este mai apropiată de cea literară actuală, datorită renunțării la unele particularități promovate de periodic.

Comentariu de arheologie

Vasul reconstituit din fragmentele descoperite în 1868 la Blain a devenit cunoscut lumii științifice prin comunicările lui J. de Witte și A. de Longpérier (*Bulletin de la Société des Antiquaires de France*, 1870, p. 118—121 ; notă complementară, *ibidem*, 1872, p. 84). Este un exemplar emisferic, care reprezintă o varietate a tipului Dragendorff 37 (J. Déchelette, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, Paris, 1904, 1, p. 215 și fig. 126 ; tipul 37 este unul din cele 55 identificate de H. Dragendorff, *Terra sigillata*, în *Bonner Jahrbücher*, 96—97, 1895, p. 18 sqq.). Scenele figurate pe vas și, mai cu seamă, legenda explicativă — vătămată și compusă într-o latină incorectă — au pus de-a lungul timpului la grea încercare pe învățați : Hirschfeld, Froehner, Déchelette[1]. Alexandru Odobescu a luat cunoștință la puțin timp după descoperire de existența vasului de la Wilhelm Froehner, cu care întreținea relații de colaborare. Studiul de față reprezintă punctul său de vedere ; fără a propune o lectură nouă a inscripției, Odobescu înlătură unele neajunsuri ale lecturii propuse de J. de Witte și A. de Longpérier.

Între timp, cunoștințele cu privire la ceramica *terra sigillata* îmbogățindu-se considerabil, chestiunea a fost abordată în primul rînd pe baza analogiilor dintre vasul de la Blain și altele similare descoperite la Puzzoli (CIL X, 8056,3)[2] și Strasbourg[3]. Toate aceste vase au fost produse — fapt demonstrat — la Graufesenque, important centru de producție de ceramică *terra sigillata* din Gallia de sud.

O lumină, pe cît de neașteptată, pe atît de revelatoare, au aruncat asupra problemelor ridicate de descoperirea de la Blain săpăturile efectuate la La Graufesenque de Alain Vernhet în anii 1979—1980 și comunicate de Michel Labrousse în revista românească *Apulum*[4]. Cu această ocazie s-a descoperit în 1979, între altele, un vas de același tip (Drag. 37) cu cel de la Blain (*Apulum*, 19, 1981, fig. 4, 5, 6 de la articolul lui M. Labrousse), prezentînd două scene istorice paralele desemnate de inscripțiile DECIBALV și PARTV. Prima dintre cele două scene îl reprezintă pe Decebal nud sinucigîndu-se cu o spadă scurtă dreaptă[5] între un urs și un leu, ambii în poziție de atac. Scena constituie o temă de largă circulație în epocă, atîta vreme cît se găsește figurată atît în marea artă oficială (Columna lui Traian), cît și în cea minoră, artizanală (stela lui Tiberius Claudius Maximus[6], monedele și — după cum se vede — produsele ceramice de la La Graufesenque). În 1980 același A. Vernhet a descoperit un nou vas fragmentar cu numele lui Decebal (DECIBALE·N...), fapt ce constituie un nou argument că toate vasele din această serie imortalizează episodul morții lui Decebal, ultimul rege dac. Făcîndu-se, în majoritatea cazurilor, referire și la victoriile — chiar dacă îndoielnice, oricum celebrate cu fast în epocă — împotriva parților (după cum o demonstrează titlul de PARTHICVS prezent în legendele vaselor), toate aceste piese se pot data după 116, cînd Traian a preluat acest titlu[7]. Vasul din 1979 menționează și numele meșterului, L. Cosius, care pînă la această excepțională descoperire fusese considerat ca activînd în epoca dinastiei Flavilor, deci cu o generație mai devreme.

---

[1] Bibliografie la CIL X, 10 013, 39 ; J. Déchelette, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, Paris, 1904, vol. I, p. 214—216 și fig. 126.

[2] Acest vas a rămas, practic, necunoscut (Déchelette nu-l menționează atunci cînd tratează problema vasului de la Blain).

[3] Inedit (inv. 5 333 a) ; apud M. Labrousse, *Les potiers de la Graufesenque et la gloire de Trajan*, în *Apulum*, 19, 1981, p. 58, n. 16.

[4] M. Labrousse, *op. cit.*, p. 57—63. Remarcăm, nu fără regret, că în acest studiu nu este amintită contribuția lui Odobescu. De altfel, studiul publicat în *Columna lui Traian*, fiind redactat în limba română, a fost, probabil, destul de slab cunoscut în cercurile științifice occidentale. Dintr-o scrisoare a lui Odobescu din 23 ian. 1886 (*Opere*, X, scris. 1091) rezultă că acesta ar fi trimis un extras la *Gazette archéologique* pentru a semna la editorilor publicației punctul său de vedere.

[5] Este demn de remarcat că aici nu este reprezentată sabia scurtă a dacilor, *sica*, așa cum apare ea pe stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus descoperită în 1965 la Grammeni, în Macedonia (M. Speidel, *Journal of Roman Studies*, 60, 1970, p. 142—153) și în scena CXLIV de pe Columna lui Traian (după clasificarea lui C. Cichorius, *Die Reliefs der Traјanssäule*, Berlin, 1896—1900).

[6] M. Speidel, *op. cit.* ; idem, AMN, 7, 1970, p. 511—515 (cf. I. Glodariu, *Apulum*, 19, 1981, p. 51—55) ; Maria Alexandrescu Vianu, RESEE, 13, 1975, p. 595—598 ; N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembre 1977)*, Bucarest, 1977, p. 79—98.

[7] Mai precis, la 20 februarie 116, după fastele de la Ostia (cf. R. Hanslik, RE, suppl. X, 1965, 1100).

Rezultă că olarii de la La Graufesenque, între care L. Cosius, au celebrat în producțiile lor gloria lui Traian, iar una din temele îndrăgite a fost victoria asupra dacilor sugerată de sinuciderea lui Decebal. Vasul de la Blain face parte din această serie și se referă — așa cum a susținut și Odobescu — la episodul final al luptei lui Decebal cu romanii[8].

87/8* Armorica (formă contrasă pentru *Aremorica*, nume celtic provenind de la *are mori = ad mare* sau *ante mare*), ținut de coastă în Gallia între Loara și Sena (Bretagne și Normandie). Vezi Caesar, *De Bello Gallico*, 5, 53 ; 7, 75 ; Plinius, *Naturalis historia*, 4, 105 ; *Eutropius*, 9, 21 etc.

87/8 Namneții (*Namnetae*), populație celtică de pe cursul inferior al Loarei (în antichitate Liger ; Strabon, 4, 2, 1) avînd centrul de reședință la Portus Namnetum sau Nemetus (azi Nantes). Aliați ai veneților împotriva lui Cezar (*Bell. Gall.*, 3, 9, 10), namneții sînt supuși, iar teritoriul lor înglobat în Gallia Lugdunensis.

87/9 Descoperirea a avut loc, de fapt, în 1868, nu în 1870, cum indică, din greșeală, și CIL XIII, 10 013, 39 (vezi M. Labrousse, *op. cit.*, p. 57).

87/9 Blain, orășel situat la c. 35 km nord-vest de Nantes. Pentru descoperirile de aici, în afară de lucrările citate de Odobescu în n. 1, vezi : J. Revelière, *Bulletin de la Société Archéologique de Nantes et du département de la Loire-Inférieure*, 44, 1903, p. 161—203 și pl. I—VII ; M. Petit, s.v. Blain, în *The Princeton Encyclopaedia of classical sites*, Princeton, 1976, p. 155. Vasul în discuție a fost găsit în curtea casei judecătorului de pace Bizeul, într-un bogat context de ceramică romană, printre care și *terra sigillata* din atelierele de la Lezoux (cf. J. Revelière, *op. cit.*, p. 188—191).

87/13 Prin *terra sigillata* se desemnează în literatura arheologică ceramica romană de lux cu pastă de calitate superioară (de culoare roșie-strălucitoare) și decorată cu figuri în relief obținute cu ajutorul tiparului. Termenul modern provine de la *sigillum*, sigiliul care se afla la baza confecționării tiparelor, și nu, așa cum susține Odobescu, ,,din cauza asemănării sale cu ceara roșie de sigiliu''. Într-un sens mai larg al cuvîntului, ceramica *terra sigillata* cuprinde și forme fără decor (trăsătura comună constituind-o doar calitatea superioară a pastei și pelicula roșie lucioasă), așa-numita ceramică *sigillée lisse* sau *unie*, precum și vasele realizate în ,,tehnica barbotinei''. Originile acestei producții se plasează în zona mediteraneană estică, îndeosebi în centrele din Samos și Pergam. Centre importante de *terra sigillata* au existat în Italia (Arretium), Gallia de sud (La Graufesenque, Montans, Banassac), centrală (Lezoux, Vichy) și de est (Madeleine, Boucheporn, Rheinzabern) etc. Pe teritoriul Daciei au fost identificate asemenea centre la Romula și Apulum. Pînă acum au fost determinate 78 de tipuri de vase *terra sigillata*. Vezi J. Garbsch, *Terra sigillata. Ein Weltreich im Spiegel seines Luxusgeschirrs*, München, 1982.

87/23 *Paropsis* = farfurie, castron (din gr. παροψίς) ; *lanx, lancis* = taler, tavă ; *patera* = cupă plată și largă pentru sacrificii ; *scutula* = tavă ovală ; *catinum* (și *catinus*) = vas adînc pentru fiertul sau servitul bucatelor, blid ; *gabata* = strachină, castron (traduceri după G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983).

87/25 Ceanac = vas mare de pămînt smălțuit pe dinăuntru, în parte și pe dinafară (DA, I_2, 1940, s.v., cu diferite exemple).

87/30 Pornind de la afirmația lui Plinius (citată de Odobescu), arheologii au numit în mod convențional ,,ceramică samiană'' (,,samian ware'') o bună parte din producția *terra sigillata* fără decor produsă în zona Egeei și a Mării Negre. Se disting două faze : Samian B (10 î.e.n. — 75 e.n.) și Samian A (75 e.n. — mijlocul sec. al II-lea e.n.). Vezi H. S. Robinson, *The Athenian Agora pottery of the Roman period. Technology*, Princeton, 1959. Centrul de la Arretium (Arezzo) a funcționat în epoca lui Augustus (c. 30 î.e.n. — 20 e.n.). Vezi Plin., *Nat. hist.*, 35, 160 ; Martial 1, 54, 6 ; 14, 98, 1 ; Isidor, *Origines*, 20, 4. Cf. A. Oxé, H. Comfort, *Corpus vasorum arretinorum*, 1968 ; Ch. Goudineau, *La céramique arétine*, 1968.

---

[8] După cum se observă, noile descoperiri au infirmat părerea regretatului Dumitru Tudor susținută în studiul introductiv la Alexandru Odobescu, *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 14, conform căreia vasul de la Blain nu ar fi înfățișat decît ,,o obișnuită scenă a luptelor de gladiatori''.

* Prima cifră reprezintă pagina, a doua rîndul.

87/31 Surrentum, municipiu roman în Campania, pe coasta de sud a golfului Napoli
(Strab., 5, 247; Ptol., 3, 1, 7; *Tabula Peutingeriana*, 6, 5; Cassius Dio, 52, 43, 2), azi Sorrento.
Aici, ca și la Asta și Pollentia, s-au descoperit multe vase și fragmente de *terra sigillata*.

87/32 Saguntum, oraș în provincia Hispania Tarraconensis. Ocuparea lui de către
Hannibal a declanșat cel de-al doilea război punic. În epoca romană orașul a devenit un
înfloritor centru economic și cultural (clădiri monumentale, c. 225 de inscripții etc.). A fost
un important centru de producție de ceramică *terra sigillata*.

87/32 Centrele producînd ceramica numită convențional „pergameniană" au fost active
în anii 150—50 î.e.n. Vezi J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, 1968.

88/1 La ora actuală se folosește mai mult denumirea de *Eastern Sigillata* (*Ostsigillata*).

90/3 Wilhelm Froehner (Fröhner), arheolog de origine germană (1835—1926) stabilit
în Franța, colaborator al lui Napoleon al III-lea, îndeosebi pe tărîm cultural. A activat la
muzeul Luvru și a întemeiat o celebră colecție de antichități, care îi poartă numele, la Cabi-
netul de Medalii al Bibliotecii Naționale. Această vastă colecție suscită în primul rînd un interes
epigrafic; importantele inscripții care o constituie au fost publicate de Louis Robert, *Collec-
tion Froehner. I. Les inscriptions grecques*, Paris, 1936. Erudit de mare cuprindere, Froehner
a fost apreciat în special pentru tratatul său consacrat medalioanelor din Imperiul roman. În
1863 a criticat de pe poziții destul de rigide cartea *Salammbô* a lui Gustave Flaubert, declan-
șînd o polemică încheiată cu formula devenită celebră adresată de scriitor lui Froehner: „Vous
n'avez pas été cruel, mais léger".

90/6 Cartea lui W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1872 (citată de Odobescu în
n. 7) este prima mare sinteză modernă dedicată acestui excepțional monument. Actualmente
valoarea lucrării este însă complet depășită de noile interpretări date de C. Cichorius, *Die Reliefs
der Trajanssäule*, 4 vol., Berlin, 1896—1900 și de savanții care au scris după el.

92/11 Este vorba de arcul de triumf înălțat de Senat în cinstea lui Traian în 114 la
Beneventum, acolo unde începea șoseaua construită de Traian ce ducea spre Brundisium.
Opera, care ilustrează *gesta* optimului principe, folosește clișee iconografice caracteristice artei
în epoca marelui împărat. Vezi Fr. Jos. Hassel, *Der Traiansbogen in Benevent, ein Bauwerk
des römischen Senates*, Mainz, 1966; W. Gauer, *Zum Bildprogramm des Traiansbogens von
Benevent*, în JDAI, 89, 1974, p. 308—335.

93/4 Numele corect, care apare pe monede, este *Regalianus*. Originea lui traco-dacă
nu poate fi pusă la îndoială, însă apartenența lui la neamul lui Decebal poate fi și o in-
venție cu scopuri propagandistice sau o expresie a adulației celor din anturajul său. Cert este
că, bazîndu-se pe legiunile de la Dunărea de Jos, a pornit în 260 e.n. cu armele împotriva lui
Gallienus, împăratul roman, care îl suspecta de mai multă vreme (*Gallieno iam antea sus-
pectus, Historia Augusta, Tyranni triginta*, 10, 8). A fost învins, apoi ucis de proprii susținători.
Vezi A. Stein, RE, I A, 1914, 462—464; B. Saria, *Klio*, 30, 1936, p. 352—354; R. Göbl,
Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse,
101, 1970; I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia traiană)*,
București, 1980, p. 57—58.

93/6 După cum au demonstrat cercetările ulterioare („mănușa" a fost aruncată prin
articolele lui H. Dessau publicate în *Hermes*, 24, 1889, p. 337—392; 27, 1892, p. 561—605;
29, 1894, p. 393—416 apărute *după* data studiului lui Odobescu), *Historia Augusta* reprezintă
un fals din sec. IV—V (aici părerile oscilează, în general, între date situate între 360 și 420)
alcătuit de un singur autor (stilul este foarte unitar). Vezi pentru această chestiune Vladimir
Iliescu, *StCl*, 17, 1977, p. 167—177. În orice caz, numele celor șase autori, printre care și
Trebellius Pollio, sînt fictive.

93/9 Savaria (azi Szombathely, în Ungaria), colonie romană în Pannonia Superior în-
temeiată în 43 e.n., care cunoaște o perioadă de prosperitate mai ales sub Domițian (81—96 e.n.)
și după distrugerea suferită în timpul războaielor marcomanice (168—180 e.n.). Aici s-a pro-
clamat împărat roman în 193 e.n. africanul Septimius Severus.

93/11 Inscripția a fost republicată în CIL III, 4150 (anul 188) și L. Barkóczi, A. Mócsy,
Die römischen Inschriften Ungarns, 1. Lieferung, Budapesta, 1972, nr. 22.

93/12 Savaria era colonie, nu municipiu (*supra*, n. 93/9).

93/15 *Ityreu* este singura formă în care *y* a fost redat *u*; forma *Ithur* ne arată că aceasta era pronunțarea. Ea apare de altfel în cele mai multe pasaje din autorii antici care menționează această populație și regiunea locuită de ea. De asemenea, este relevantă forma din greacă: Ἰτουραῖοι (M.C.).

93/16 Itureii, popor din Arabia supus de Marcus Antonius (Cass. Dio, 49, 41).

93/24 Inscripția a fost reeditată în CIL III, sub numărul 4371. A fost descoperită lîngă Arrabona (Raab), în Pannonia Superior. Iată textul inscripției restituit în această ediție:

BARGATHES
REGEBALI ●F
EQ ●ALAE ●AVG
ITYRAEORVM ●DO
MO ●ITYRAEVS ●AN
XXV ●STIP ●V ●H ●S ●E
ZANIS ●DEC ●ET ●BAR
AMNA ●BELLABI ●F
ET ●BRICBELVS ●FRATR
HEREDES ●POSIERVNT

Odobescu se întemeiază pe lectura lui Gruter, preluată și de Ackner și Müller (vezi la Odobescu, n. 15), citată în *lemma* din CIL, III, 4371, dar, pe bună dreptate, neadoptată. Inscripția de față trebuie, deci, scoasă din cauză. Există însă altele, descoperite în diferite provincii, care menționează numele lui Decebal (exemple la I. I. Russu, *op. cit.*, p. 51—52).

93/31 În vremea în care scria Odobescu regele Durpaneus (Diurpaneus, Dorpaneus), despre care Iordanes (*Getica*, 76—77) spune că a purtat războaie cu Oppius Sabinus (85 e.n.), era identificat cu regele Decebal. La ora actuală predominantă este părerea conform căreia Diurpaneus ar fi de identificat cu Duras, despre care Cassius Dio scrie [*Excerpta Valesiana*, 1a 67, 6, 1] că ar fi lăsat de bună voie tronul lui Decebal (87—106 e.n.). Vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 101—102.

ANTICHITĂȚILE JUDEȚULUI ROMANAȚI

Notiță filologică

A. *Edițiile.*

1. Această monografie arheologică are ca punct de plecare un chestionar pe care Odobescu l-a redactat în anul 1870[*] și pe care l-a propus Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice spre a fi difuzat în țară.

O ciornă a acestui chestionar se află în Arhiva Odobescu (BAR) sub cota III Acte 12 b (= **C**), împreună cu ciorna unei scrisori către ministerul departamentului amintit (III Acte 12 a)[**]. Probabil că a existat — într-o primă fază, cel puțin — un proiect de sondare a tuturor zonelor țării, după specificul fiecăreia, de vreme ce, tot în arhiva Odobescu, se găsește și un proiect de chestionar pregătit pentru Dobrogea, sub cota III Acte 12 c (= **D**).

---

[*] În legătură cu aceasta se poate face o apropiere cu un pasaj din scrisoarea nr. 145 (*Opere*, VIII), în care Odobescu își manifestă dorința de a completa *Notița* publicată despre arheologia românească.

[**] Textul scrisorii este următorul:

Domnule Ministru,

Sînt mai mulți ani de cînd mă ocup a aduna științe despre toate localitățile din țară care, prin clădiri existinți sau prin ruine sau chiar numai prin tradițiuni, pot avea un interes archeologic sau historic.

Numărul unor asemine localități notate de mine spre a întocmi mai tîrziu o hartă archeologică a României este deja destul de însemnat; însă spre a ajunge la realizarea scopului ce mi-am propus, încă și mai mult rămîne de făcut. Experiința chiar mi-a dovedit că o asemine lucrare este nerealizabile cu mijloacele restrînse de care dispune un particular și din contra cred că ea se poate face cu mare înlesnire din inițiativa unei autorități publice.

Pe acest temei și sperînd că și domnia-voastră, Domnule Ministru, veți recunoaște foloasele ce ar rezulta din adunarea în dosariele ministeriului a unor asemine științe, care ar forma ca o arhivă monumentale a antichităților României, pe aceste temeiuri, zic, cu onoare viu a vă propune ca să binevoiți a lua inițiativa unei asemine lucrări care, executată în modul ce propun, se va face, cred, cu înlesnire și fără de cea mai mică cheltuială.

Alăturez aci un proiect de *Cestionariu* sau *Izvod* scris într-o limbă pe cît s-a putut mai popularie, carele tipărindu-se la tipografia statului în număr de mai multe mii exemplare s-ar putea împărți la tot personalul didactic ce este pus sub direcțiunea d-voastre, recomandîndu-se mai cu deosebire inspectorilor și revizorilor școlari de a aduna de prin comunele rurale științele cerute prin zisul cestionariu.

Răspunsurile care vor veni din toate părțile la ministeriu, întrunindu-se la un loc, vor constitui ca un cadastru archeologic al patriei noastre și vor servi atît ca indicațiuni pentru explorațiunele ce sînt de făcut, cît și ca baze primarie la o clasificațiune științifică a monumentelor antice ce stau răspîndite pe tărîmul României.

Interesul ce-mi inspiră aceste cestiuni mă îndeamnă totdeodată, Domnule Ministru, a vă arăta că m-aș însărcina cu mulțumire a dirija publicarea cestionariului care face obiectul prezentei epistole, precum și a regola, clasifica și a strămuta pe harta țării notițele coprinse în răspunsurile care vor fi înapoiate de pe la comune și astfel a pregăti acea hartă care, odată terminată, se va putea publica întru folosul historiei naționale.

Priimiți vă rog, D-le Ministru, considerația și salut(ările ?) mele cordial(e?).
D-sale

Domnului Ministru Secretariu de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunei Publice

După publicare, acest chestionar a fost reluat în revista *Columna lui Traian*, sub titlul *Archeologie* (= **t**)[***].

2. Pe baza răspunsurilor primite din țară, Odobescu a putut întocmi două monografii arheologice regionale: cea a județului Dorohoi[4*] și cea a județului Romanați. Aceasta din urmă a fost prezentată inițial drept comunicare în ședința din 20 septembrie 1877 a Academiei Române și tipărită în AAR, cu titlul *Notițe asupra unor anticuități din județul Romanați*[5*]. Această publicare constituie ediția princeps (= **e**). Ea conține textul și notele monografiei (30 de pagini), cărora autorul le-a adăugat numeroase anexe (143 de pagini), menite să întregească profilul arheologic al zonei în discuție, așa cum se contura prin informațiile — adesea naive, uneori hazlii — furnizate de raportorii citați în note.

3. La foarte puțină vreme după **e** — oricum în același an, 1878[6*], — apărea un extras din AAR (= **ex**), cuprinzînd monografia cu anexele acesteia, cărora li se adăugase, de această dată, și *Cestionariul* care le prilejuise. O *Precuvîntare* făcea istoricul demersului întreprins, justificîndu-i scopul și propunînd jaloane pentru activitatea de mai tîrziu. În felul acesta **ex** este forma cea mai completă în care a apărut monografia arheologică a județului Romanați.

4. După nouă ani, în 1887, monografia este inclusă în *Scrieri literare și istorice*, unde ocupă paginile 407-482 din volumul al doilea (= **s**). Lipsesc din această reeditare piesele auxiliare, adică: *Precuvîntarea*, *Cestionariul* și *Anexele*. Textul este revăzut de autor, în grabă totuși[7*]; ortografia este alta, ca și detaliile de limbă (morfologia neologismelor, în special, atestă efortul spre autohtonizare).

5. Tabloul edițiilor este așadar (pentru fiecare parte a monografiei) următorul:

1 *Precuvîntare*	**ex**	— text de bază
2 *Cestionariu*	**C**	
	t	
	ex	— text de bază
3 *Text* și *Note*	**e**	
	ex	
	s	— text de bază
4 *Anexe*	**e**	
	ex	— text de bază

6. Pentru fiecare parte componentă a monografiei au fost colaționați toți martorii; diferențele de substanță sînt prezentate în aparatul critic. Compararea edițiilor permite formularea acestor concluzii:

a) după apariția lui **e**, zațurile au fost păstrate — la dorința autorului, probabil, care proiecta, eventual, un extras. Aceste zațuri au fost cele de pe care s-a scos **ex**; astfel se explică identitatea formatului, a corpului de literă, a așezării în pagină, precum și existența multor greșeli pe care **ex** le are în comun cu **e**. Mai trebuie adăugat că, în unele cazuri, **ex** prezintă un text corectat — probabil pe zațuri — față de **e**[8*]. Corecturile privesc mai ales textul și notele monografiei; în ce privește anexele, acestea nu diferă aproape deloc în **ex** față de **e**, după cum a rezultat din amplele sondaje efectuate;

b) o a doua concluzie este că sursa lui **s** este, incontestabil, **e**; o dovedesc abaterile din **e** preluate în **s**, deși corectate în **ex**.

[***] Vezi aparatul critic *ad locum*.

[4*] Cf. nota 1 din **e** și **ex**: „Acest raport (despre monumentele din Dorohoi, n.n.) s-a publicat în *Monitorul oficial al României*, no. 152 din 13/25 iuliu 1871, de unde apoi l-au reprodus și alte ziare, precum *Românul*, *Trompeta Carpaților* și altele. Îmi propun a-l edita din nou cu oarecare modificațiuni necesitate de constatări personali posteriori și de cîteva informațiuni suplementarii, venite de pe la învățători sătești".

[5*] *Analele Societatei Academice Române*, sesiunea anului 1877, tomul X, secțiunea II: memorii și notițe, București, Tipografia Societatei Academice Române, 1878. De tipărirea Analelor se îngrijea tot Odobescu, se pare; cf. *Opere*, VIII, nr. 414 și 415.

[6*] Vezi *ibid*,. nr. 410, cu o scurtă caracterizare: „Je t'envoie aussi mon dernier volume paru; ce n'est pas amusant; mais c'est peut-être instructif pour ceux qui s'interessent à ce genre de choses".

[7*] Corespondența lui Odobescu este și de această dată o sursă precisă de informații privind febrilitatea cu care editorul și autorul căutau să termine volumele SLI. Redăm un singur fragment din scrisoarea nr. 1291 (*Opere*, XI): „...quoique l'imprimerie compose déjà la suite du 2-d volume, ayant laissé 2 feuilles pour ce qui n'est encore redigé, tout en travaillant en même temps au 3-me volume dont j'ai corrigé hier soir la 1-re feuille".

[8*] Iată cîteva exemple de diferențe între **e** și **ex**: *diare* / *diiare*; *Trompeta* / *Trompetta*; *allu* / *alu*; *Sevrinului* / *Severinului*; *publicitatii* / *publicitatiei*; *chartele* / *charta*; *supterranu* / *subterranu*; *180* / *380*; *dachilor* / *dakilor*; *litografiiata* / *litografiata*.

B. *Aparatul critic.*

1. Cuprinde lecţiunile variante nestereotipe atestate de martorii fiecărei părţi componente a monografiei, conform tabloului ediţiilor prezentat mai sus. Lecţiunile au fost supuse acelorași criterii de interpretare expuse în *Notă asupra ediţiei.* În cîteva cazuri am dat (şi) grafia originală, pentru interesul pe care îl prezenta sau pentru discutarea interpretării. În aparat a fost menţionat accentul care marchează unele forme nominale (d. ex. *mátură*, f. sg.) ori verbale (*renunciá* = *renunţă*, pf.).

2. În ce priveşte semnele editoriale, acestea au fost, şi pentru textele epigrafice, utilizate cu accepţia obişnuită pentru textele literare, întrucît inscripţiile sînt citate în cadrul unui text literar, făcînd corp comun cu acesta.

3. Nu am semnalat în aparat numeroasele greşeli de tipar din **e** şi **ex**[9*] şi nici pe acelea, mai puţine, din **s**, exceptînd cazuri deosebite, relevante dintr-un punct de vedere sau altul.

4. Pentru a nu încărca excesiv aparatul critic, am grupat deosebirile dintre sistemele grafice pe tipuri, cu atît mai mult cu cît o bună parte a lecţiunilor variante prezintă numeroase ocurenţe, care se pretau, de aceea, la o expunere sistematică. Din pricina acestei stereotipii tipologice, întreprinderea noastră poate fi echivalată, *lato sensu*, cu o privire de ansamblu — schiţată doar, este drept — asupra particularităţilor pe care le comportă fiecare din cele două sisteme grafice în discuţie: 1) cel promovat de Academie, după care au fost editate *Precuvîntarea*, *Cestionariul* şi *Anexele* (=*Ac*) şi 2) sistemul practicat de casa editoare Socec, după care s-au editat textul şi notele monografiei propriu-zise (= *So*).

C. *Particularităţi ale ediţiilor.*

I Grafie.

1. Se remarcă în primul rînd caracterul limitat al etimologismului practicat de *So* faţă de etimologismul radical întîlnit în *Ac*. Ambiguităţile de decodare din SLI sînt reduse ca număr: în afară de *é* în anumite cazuri (*stréjă, ţéră* chiar, sau *uriéş*), se poate aminti grupul *iă* în *chiăie* şi derivatele sale, ca şi în paradigma lui *a chiăma*. Grupul nu apare în cuvinte de tipul *trebue*; a fost redat ca *e*. E de menţionat că această grafie este o influenţă din **e** (unde apare sub forma *ia*). Tot în *So* apar formele *înbrăçişat* şi *înprejur*. Au fost actualizate.

2. Lucrurile sînt mult mai complicate în *Ac*, unde, cu excepţia accentului ascuţit sau grav, nu sînt folosite semne diacritice, fapt care ambiguizează o serie de grafii de tipul *paseri*, *sprinceană*, *strimtă*. Pentru a discuta numai prima formă citată, *paseri* ar putea avea, la rigoare, o realitate fonetică; în **s** este însă transcrisă în mod sistematic *păsĕrĭ*, lucru care — printre altele — ne face să credem că norma privea mai mult grafia şi mai puţin pronunţarea.

3. O altă consecinţă a redării formei originare a cuvîntului este preferinţa pentru anumite grafeme, corelată cu evitarea altora. Pot fi discutate două cazuri:

a) pentru a reda sunetul [*ts*], *Ac* recurge alternativ la digrafele omofone *ci* şi *ti*: *infatisiarea* — **e** / *infacisiarea* — **ex**[10*], *anunciat*, dar *pronuntiat*, cu tendinţa de a generaliza (chiar nejustificat etimologic) digraful *ci*: *ciganii, facie, fecie, graciile, insocit, pucine*;

b) din dorinţa de a evita grafemul *j* — şi, în consecinţă, şi sunetul notat de acesta —, *Ac* promovează forma *giur* (cu derivatele sale); mai mult, există tendinţa de a se scrie peste tot cu *g* în loc de *j*, probabil şi sub influenţa limbii franceze, de unde sînt preluate mai toate neologismele citate în continuare: *incungiurata*, deşi cel mai adesea apare *incunjurata* (cf. *ingrijire*), *angagiati*, *derangiate*, dar (*ca sa nu*) *deranjam*, *etagiu*, *etagie*, *etagerele*, *gendarmi*, *negligentia*, *pavagiu*, *peisagiu*, *ravagiului*, *uvragiul*[11*].

4. Digrafele *ci*, *ti* implică discutarea unui caz particular; aceasta pentru că ele fac parte, împreună cu digrafele *di* şi *si*, dintr-un sistem care grupează sunetele [*č*], [*ʃ*], [*ts*] şi [*z*].

[9*] În special anexele abundă în greşeli de tot felul. Probabil că, după cum se obişnuia, s-a dat tipografilor să culeagă direct după fişele de raport sau după periodicele în care apăruseră articolele citate de Odobescu. Dovezi în legătură cu această practică avem chiar de la autorul nostru, printre altele, în manuscrisul *Istoriei archeologiei*, unde, în locul citatelor în latină sau greacă întîlnim ades indicaţia „se va jeţui de pre volum".

[10*] În sistemul *Ac* (şi mai ales în anexă) există multe grafii paralele, fluctuante, fenomen care trebuie acceptat ca atare, mai ales că textele erau culese după originale tipărite în alt cod, ca să nu mai vorbim de faptul că tipograful putea ignora etimologia multor cuvinte, astfel încît el transpunea sunetul într-un grafem mai mult sau mai puţin convenţional.

[11*] Cele mai multe apar în *anexa K'*, astfel încît ele pot fi atribuite autorului acesteia, V. A. Urechia. De altfel, rapoartele reflectă diverse particularităţi ale codului grafic şi lingvistic al persoanelor citate.

Din acest motiv, pentru a evita citirea unei secvenţe *si*, de pildă, ca [*ş*], *i* primeşte un accent ascuţit (*í*) : *gasíta*, *Gradístea*[12*]. Aceeaşi funcţie o are şi *e*, întîlnit cel mai adesea după *t* : *antei'a capeteile, cuteia, extaseiá, imprasteiate, Jiteianu, odajdeie, prasteie, tresteie.*

5 În *Ac* apar, sporadic, consoane duble: *caletoria* — **e** / *calletoria* — **ex**[13*].

II Fonetică.

În reluarea din SLI (a textului şi a notelor monografiei) apar forme modificate ale unor cuvinte. Cel mai des întîlnite sînt variantele următoare (prima formă este din **ex**, a doua din **s**): *ambelor* / *îmbelor* ; *coprinsul* / *cuprinsul*[14*], *degit* / *degel* ; *Izlaz* / *Islaz* ; *şeţ* / *şes* ; *stînjin*/ *stînjen*.

III Morfologie.

1. Toponimele cu forme de plural sînt adesea nearticulate în **e** (*Cilieni*, *Dobrotesci*, *Gavanesci*), în timp ce **ex** prezintă forme articulate (*Cilienii*, *Dobrotescii*, *Gavanescii*). **s** preia, de obicei, din **e**, atît forme articulate, cît şi nearticulate.

2. Substantivele feminine au terminaţia de g. sg. articulat hotărît în *-ii* sau *-ei*. **s** foloseşte cu precădere prima variantă: *-iĭ* (reproducînd uneori mecanic din **e**: *bisericei*, *prefecturei*), în timp ce *Ac* o preferă pe a doua, nu fără a recurge cîteodată la genitivul în *-ii*, pe care îl notează cu *-i* (= *i* plenison)[15*]. Aceste grafii se întîlnesc din inadvertenţă şi în **s**.

Tot la substantive feminine apare un alt caz de sinonimie morfologică: alternanţa de plural *-e* / *-i* : *movile* / *movili*.

3. Pentru neologisme, *Ac* promovează forme analogice, *arte* (pl. *arti*), *base*, *cohorti*.

4. Adjectivele prezintă (tot în *Ac*) alternanţe morfologice: *-ec* / *-ic sălbatec* / *sălbatice*; cele nou preluate în limbă (provenind din adjectivele latineşti cu două terminaţi) au forme analogice cu adjective moştenite: (*sistem*) *admirabile*, (*elementele*) *principali*.

5. Pronumele interogativ-relativ cunoaşte în *Ac* forma de plural *cari*, în timp ce în *So* este generalizată forma *care*.

6. Analogia se face simţită şi în sistemul verbal. *Ac* oferă exemple ca: *se descoper*[16*]-*difere*, *delinió*, *să inventoriam* (= *să inventoriăm*, unde *iă* a fost păstrat fiind în hiat), *întîrziă* (pf.).

IV Lexic şi stilistică.

1. Ca observaţii generale, trebuie spus că **ex** redă fidel particularităţile raportorilor şi ale autorilor citaţi în anexe, în timp ce **s** literarizează uneori, estompînd caracterul dialectal prezent în destule rapoarte[17*]. **ex** apare astfel mai demn de crezare în privinţa exactităţii cu care a redat rapoartele. El (de fapt, **e**) este, probabil, o copie de pe original (fiind cules direct de pe rapoartele trimise lui Odobescu), în timp ce **s** este o copie la a doua mînă, cu destule modificări, atît voite, cît şi involuntare.

2. Din această cauză, anexele sînt un excelent material de studiu al tendinţelor manifestate în scrisul şi, în general, în uzajul limbii române din deceniul 7 al secolului trecut. Alături de cărturari adepţi ai latinizării limbii române (A. Treb. Laurian, *anexa C*), întîlnim intelectuali mai modeşti (inginerul Al. Popovici, *anexa B*); stilul clasic, avînd incontestabile calităţi artistice, al lui Odobescu (*anexa O*) se opune în această serie frazelor de un retorism adesea prolix ale lui C. Bolliac (*anexele G, H, K, L*)[18*].

3. Vocabularul de specialitate, cel arheologic, nu este încă format; mai mult, se întîlnesc numeroase arhaisme şi dialectalisme sau chiar forme insolite.

D. Observaţii finale.

1. Prin K' am notat anexa care în text este trecută tot sub K[19*], deşi la tabla de materii al doilea K este însoţit de un asterisc.

[12*] Accentul pe *i* poate avea funcţie de morfem lexical: *marturii* (= *mărturii*) faţă de *marturii* (= *marturii*).

[13*] Ca o constantă, şi în *Ac*, şi în *So* apare grupul *ii* (*iĭ* — *So*) în paradigma substantivelor *miie* şi *viie* (cu derivatul *viier*). Au fost păstrate ca atare.

[14*] **ex** foloseşte, mai rar, şi forma *cuprinsul*.

[15*] Atît la nume proprii (*Teiul Moti*), cît şi la nume comune (*muchia sapi*).

[16*] Cf. şi *acopereminte*, tot în **ex**.

[17*] Aşa, de pildă, *moldovan* devine *moldovean*.

[18*] În aceste anexe apar forme cu *h* la substantivele *epochă* şi *historie*.

[19*] Vezi nota de subsol *ad locum*.

2. Nici e, nici ex nu specifică autorul anexei I. Ea poate aparţine lui Dimitrie Sturdza, care a făcut cercetări în zona Rusăneştilor (vezi anexa E, ca şi menţiunea din textul monografiei, p. 109). De asemenea, este necunoscut traducătorul anexei J. Acesta e, poate, Odobescu însuşi, dar nu avem nici o dovadă.

3. La sfîrşitul textului din s (care, după cum am precizat, nu dă şi anexele) se află următoarea notă:

„În urma acestei relaţiuni s-a adaos, în textul tipărit în *Analele Societăţii Academice*, un mare număr de anexe, printre care se afla şi o colecţiune de *Note inedite culese în mănăstirea Căluiul din judeţul Romanaţi la 1861* de A. I. Odobescu. Materiile tratate în aceste note, care ocupă paginile 298—324, sînt cele următoare, însoţite cu numeroase stampe: 1 Situaţiunea; 2 Descrierea mănăstirii; 3 Din *Călătoria patriarhului Macarie*, privitoare la mănăstirile Căluiul şi Stăneştii; 4 Patrusprezece documente inedite ale mănăstirii Căluiul, servind la elucidarea istoricului familiei Buzeştilor; 5 Tabela genealogică a familiei Buzeştilor, întocmită cu ajutorul mormintelor acestei familii şi ale unor documente vechi, cu foarte multe desemne.

În fine, anexele acestui memoriu se termină printr-o tabelă sinoptică despre aşezămintele antice din judeţul Romanaţi, cu numeroase rubrici: comuna, tumuli (măgure şi movile) cu denumirea, dimensiunile, forma şi situaţiunea lor, valuri şi şanţuri, cetăţi, căi şi poduri, ruine de zidiri, silişti de vechi locuinţe şi sate, biserici şi mănăstiri existente sau ruinate, cimitire, morminte, sarcofage, descoperiri de obiecte diverse: inscripţiuni, monete, olărie, arme şi altele.

Bucureşti, 1877”.

4. Iată, în continuare, proiectul de chestionar pentru Dobrogea, aşa cum apare în arhiva Odobescu de la BAR, sub cota III Acte 12 c:

România
Ministerul Cultelor
şi
Instrucţiunei Publice

Cestionariu archeologic
sau
arătare de întrebările la cari se cere a se da răspunsuri în privinţa aşezămintelor vechi greceşti şi romane şi altor antichităţi ce se află în deosebitele comune ale Dobrogei.

I-a întrebare: Se află în cuprinsul comunei sau în cătunele învecinate, prin cîmpii, prin păduri sau prin ţintirime (cimitire), vreun loc care să se arate a fi fost:

— *cetate veche* (Eski Kaleh), zidării de piatră cu împrejmuiri de şanţuri, *tabără (lagăr)*, *turn*, *culă*, *hazna* sau *biserică veche* şi alte rămăşiţe de silişti vechi de oraşe, de tîrguri şi de sate?

— ori şanţuri numite troian sau brazdă sau *val* sau *drum bătut de piatră* sau rămăşiţe de un pod *vechi* preste vreo apă sau preste vreo vale;

— ori *măgure* vechi sau movile însemnate şi gorgane;

— ori dacă se află locuri în cari să se cunoască a fi fost înmormîntaţi oameni din vremile vechi, fie în *tronuri de piatră* (sarcofage), fie în *gropniţe*, fie în locuri *boltite*, fie în cimitire întinse;

— ori dacă sînt ceva semne vechi, precum *stîlpi mari de piatră* (stîlpi *miliari*) scrişi cu slove greceşti sau latineşti, *pietre* vechi de piatră sau marmură *scrise (eşki taşlar)* sau *sculptate*, cruci cu slove sau fără slove ori alte pietre sau pietroaie mari aşezate de mînă de om:

— ori dacă sînt *peşteri* scobite în stîncă sau în maluri, în care se spune a fi locuit odinioară oameni sau în care locuiesc astăzi;

— ori dacă sînt locuri în cari s-au găsit mai demult sau se găsesc şi acum felurite rămăşiţe de pe la locuitorii din vechime, precum: *oale*, *urcioare*, *hîrburi*, *cărămizi cu semne pe dînsele* şi alte obiecte de lut sau *arme* şi *unelte* de piatră sau de metal sau podoabe de bronz, de fier, de aramă sau de alte metaluri; ori *idoli* (statue) mari sau mici, de piatră sau de metal; ori *lespezi* de piatră săpate cu *chipuri* sau cu *slove* şi flori; ori *bănuţi* vechi de aramă, de argint sau aur; ori *pietre de inele* (antice), ori alte feluri de lucruri din vechime;

— ori dacă se află prin cimitire, prin zidurile caselor sau prin împrejmuirile lor, pe la fîntîni, pe la biserici sau geamii: pietre vechi scrise, stîlpi miliari, coloane de arhitectură, statue, tronuri de piatră etc., băgate în pămînt sau întrebuinţate în zidire. De unde sînt aduse şi ce greutăţi se întîmpină la ridicarea lor.

A 2-a întrebare: Dacă se va fi aflînd în comună sau în vecinătate vreunul sau mai multe locuri de felul celor însemnate la întîia întrebare, se va arăta cu de-amăruntul *care* sînt

acele locuri, de ce *soi* sînt ele şi se va însemna desluşit ce *numire* poartă în partea locului fiecare din ele îndeosebi.

A 3-a întrebare: se va însemna asemeni în ce parte a comunei cade fiecare din acele locuri, adică spre *răsărit*, spre *apus*, spre *miazănoapte* ori spre *miazăzi* şi se va arăta încă dacă ele sînt aşezate pe *loc şeş* sau pe vreun *deal* sau în vreo *vale* sau pe *malul* vreunei *ape* sau pe *poalele* ori pe *muchia* vreunui *munte* sau pe vreun *pisc* sau în vreo *pădure* sau în vreun *lac* ori *baltă* sau în vreun *ostrov* sau pe lîngă *mare*, însemnîndu-se totdeodată şi numirea acelui loc în care se află.

A 4-a întrebare: se va arăta, pre cît va fi prin putinţă, întinderea sau mărimea şi forma ce închipuieşte, adică:

— dacă va fi *cetate* ori *cetăţuie* ori *lagăr*, se va spune de este rotundă ori în mai multe unghiuri şi se va arăta ca cît coprins poate să aibă înlăuntrul ei, cîte fălci ori cîte pogoane ori cîţi stînjeni;

— dacă va fi *şanţ*, se va spune ca cît este *adîncul*, cît este *latul* şi cît este *lungul* lui şi încotro este îndreptată urma lui prin comunele vecine şi se va arăta în ce parte este aruncat pămîntul, adică spre răsărit, spre apus, spre miazănoapte ori spre miazăzi;

— dacă va fi movilă sau măgură sau gorgan, se va arăta ca cît este de înalt şi ca cîţi stînjeni poate să aibă ocolul lui la poale şi dacă este rotund sau cu vîrful ţuguiat ori trunchiat;

— dacă va fi zidărie, se va spune daca este făcută cu *bolovani necioplîţi* de piatră ori cu *lespezi cioplite* ori cu cărămidă şi cu ce fel de cărămidă, mare sau mică, groasă sau subţire, roşie închis sau mai deschis, cu semne sau nu pe dînsa; se va arăta dacă pietrele sau cărămizile sînt împreunate cu *ciment* şi ce închipuieşte acea zidărie, adică dacă este *rotundă* ori în *unghiuri*, ca cum ar fi fost o *biserică* ori o *culă* ori un *palat* ori o *casă* omenească; sau dacă este un *zid de împrejmuire* ori *de cetate;*

— dacă vor fi *cimitire turceşti*, să se arate de cînd sînt părăsite, de unde s-a adus *pietrele vechi lucrate* sau *scrise* greceşte sau latineşte de pe la morminte şi dacă printre aceste pietre nu sînt unele cari fie că au avut inscripţiune însă s-a şters de tot, fie că poartă pe dînsele încă inscripţiunea, însă sînt cu faţa *scrisă* în pămînt sau coperită de muşchi ori ţărînă;

— dacă vor fi *pietroaie* aşezate de mînă de om, se va arăta ca ce mărime au ele şi se va spune dacă sînt mai multe *grămădite* una peste alta ori puse alături în *linie* dreaptă sau în *frînturi* sau în rotocol; ori daca este numai un pietroi singur şi pustiu, dar foarte mare;

— dacă va fi *peştere*, se va arăta dacă pare a fi scobită de mînă de oameni sau făcută numai din fire şi se va spune la cîtă adîncime poate să aibă şi cît este de înaltă înlăuntru şi în ce parte de loc îşi are intrarea. De cînd este lăcuită?

A 5-a întrebare: se va arăta cu de-amăruntul orice fel de *spuse bătrîneşti* şi *poveşti* care s-au păstrat din vechime despre acele locuri însemnate, de orice soi vor fi;

A 6-a întrebare: dacă se va fi întîmplat să se găsească vreodată în pămîntul acelei comune sau în vecinătatea ei ceva lucruri vechi, precum: *olării*, *arme*, *unelte*, *scule*, *bănuţi*, *antice*, *idoli*, *chipuri*, *lespezi scrise* sau *cu flori* ori alte feluri de lucruri de prin vremile vechi, să se facă arătare ce fel de lucruri s-au găsit şi în ce loc s-au descoperit, cam pe ce vreme şi ce au devenit ele.

La toate întrebările din acest Cestionariu se cere ca să se dea răspunsuri lămurite, după ce se va face cercetare despre cele aflătoare în coprinsul comunei sau în vecinătăţi şi la fiecare întrebare îndeosebi se va face răspuns cu toate desluşirile cîte se vor putea dobîndi la faţa locului, întrebînd şi pe oamenii cu cunoştinţe despre asemeni lucruri vechi. În comunele unde nu se află învăţători, scriitorii primăriilor vor da desluşirile cerute, cari vor fi controlate de revizorii şcolari.

Comentariu de arheologie

Scrierea de faţă are la bază o comunicare ţinută de Odobescu la 20 septembrie 1877 la Societatea Academică[1] şi publicată iniţial în *Analele Societăţii Academice Române*, t. 10, secţ. 2, apoi sub formă de extras, în 1878. Concepută şi realizată ca o schiţă de valorificare a informaţiilor venite pe calea publicaţiilor sau a *Cestionarului*, lucrarea despre Romanaţi împreună cu aceea consacrată antichităţilor judeţului Dorohoi reprezintă primele repertorii arheologice din literatura noastră de specialitate. *Antichităţile judeţului Romanaţi* figurează chiar și astăzi în bibliografia lucrărilor dedicate arheologiei Olteniei romane[2], valoarea documentară păstrîndu-se aproape nealterată.

---

[1] G. Şerban, în Alexandru Odobescu, *Pagini regăsite*, Bucureşti, 1965, p. 360.

După cum s-a arătat și în studiul introductiv, Oltenia sudică a fost zona cea mai intens cercetată de tînăra arheologie românească în secolul al XIX-lea. După „războiul de distrugeri și pe căpătate” dintre Mihalache Ghica și Nicolae Mavros din anii ’30 ai veacului trecut — despre care deținem amănunte tocmai de la Odobescu — antichitățile romane din Oltenia, foarte ușor depistabile în unele cazuri, atîta vreme cît existau încă ruine la suprafață, au atras neîncetat curiozitatea anticarilor și a amatorilor de „excursiuni” arheologice. Exemple tipice furnizează în acest sens D. Pappasoglu[3] și Th. Margot[4]. În schimb, A. T. Laurian, chiar dacă, după modelul epocii, nu a abordat decît superficial monumentele arheologice și epigrafice din perioada romană din zonă, se detașează de contemporanii săi imediați printr-un plus de erudiție și de discernămînt critic, *Istriana* sa aducînd însemnate preciziuni de ordin topografic, identificări corecte de toponime antice în teren, precum și o anumită recoltă epigrafică analizată cu destulă competență[5].

După 1869 este rîndul lui Bolliac să-și lege numele de cercetarea arheologică a Olteniei. Entuziastul gazetar și arheolog autodidact a pornit campanii de săpături pe un front larg, astfel că, după cum observă Dumitru Tudor, regretatul neobosit cercetător al monumentelor arheologice romane din Oltenia în ultima jumătate de veac, „aproape n-a rămas localitate mai de seamă cu urme romane unde să nu se fi deschis săpături, la Reșca, Celei, Slăveni, Drobeta-Turnu Severin etc.”[6]. Mai mult decît atît, spre deosebire de predecesorii săi, interesați exclusiv de rămășițele romane, Bolliac a angajat săpături și în așezarea preistorică de la Vădastra[7]. După cum se știe, în toate cazurile, redactorul *Trompetei Carpaților* a fost animat mai mult de gîndul de a-și îmbogăți propriile colecții arheologice — pe care nu este mai puțin adevărat că le-a donat cu impresionantă generozitate Muzeului Național de Antichități — decît de dorința de a obține date științifice concrete. O dovedește nu atît realitatea că Bolliac nu și-a valorificat, practic, săpăturile — articolele sale de arheologie fiind, de fapt, descrieri de obiecte rupte din context — , cît, mai ales, entuziasmul gazetăresc cu care își anunța fiecare captură.

La aceste cercetări se adaugă bogatele note topografice redactate de inginerul hotarnic Alexandru Popovici, a căror descoperire și publicare parțială[8] se datorează tot lui Odobescu, precum și alte săpături sporadice, bunăoară, cele ale lui D. A. Sturdza de la Slăveni și Rusăneștii de Sus, cele ale lui V. A. Urechia de la Reșca[9] sau cele ale lui D. C. Butculescu din castrul de la Jidava[10]. Cam acesta era materialul pe care l-a avut Odobescu la dispoziție în momentul în care a purces la întreprinderea sa de sistematizare a informației arheologice referitoare la sudul Olteniei.

Odobescu și-a conceput lucrarea în două părți: „relațiunea” propriu-zisă, cu istoricul cercetărilor și prelucrarea informațiilor venite pe calea *Cestionarului*, și o anexă cuprinzînd extrase din articolele referitoare la chestiunea tratată, dar și fragmente ample din notițe inedite care vedeau, cu această ocazie, pentru prima dată lumina tiparului.

Textul propriu-zis al lui Odobescu, deși este, evident, departe de a întruni condițiile unei publicări repertoriale moderne, impresionează, totuși, prin coerența sa. Noul spirit critic care pătrunde prin Odobescu în arheologia noastră se face simțit la tot pasul. Autorul nu-și menajează deloc predecesorii anticari: „Vai! bietul județ Romanați număra multe locuri de acelea, unde, printre dărîmături de ziduri și printre movile, plugarii și salahorii dezgropau pe dibuite obiecte pe placul vornicului[11]. Așa s-au făcut pe atunci săpături la Reșca, lîngă Caracal, la Celei, la Slăveni și prin alte locuri ale județului Romanați, sfărîmînd și răsipind urme prețioase ale vechilor așezăminte romane din acel colț al țării, însemnat pentru eternitate cu ștampila colonilor romani din Dacia”. Un exemplu concludent pentru mentalitatea arheologică a epocii îl oferă chiar unul din textele datorate lui Vladimir de Blaremberg și inserate de Odobescu în *anexa A*[12], în care se relatează cum, cu o mînă de oameni și asistat de autoritățile locale, vornicul a dezvelit, aproape cu furie, într-o singură zi, un important sarcofag roman. Este limpede că la asemenea practici face aluzie Odobescu încă din 1872, atunci cînd, în conferința dedicată artelor din România în periodul preistoric, afirmă răspicat: „Nu în preumblări de cîteva ore, cu oameni adunați în pripă de vătășelul satului, prin adimenirea bacșișului și a cincizecii de rachiu, nu în zorul unei văratice călătorii de plăcere se studiază o movilă, astfel încît rezultatele dobîndite să poată fi de folos științei, să poată servi de bază neîndoioasă la comparațiuni etnologice și la teorii de istorie primordială”[13].

Acest stil de arheologie ocazională îndreptată exclusiv spre spectaculos este opus de Odobescu, pentru prima oară la noi, metodei de înregistrare atentă, critică și sistematică a vestigiilor demne de a fi luate în considerare, ca o etapă inițială absolut necesară viitoarelor investigații de teren. Dacă răspunsurile venite prin *Cestionar* și datele obținute din săraca literatură de specialitate din epocă sînt preluate cu mult discernămînt, astfel că sînt înlăturate, uneori cu picantă ironie, elucubrații care aveau pretenția să ridice legendele locale la rang de adevăruri „științifice”, în schimb, ancheta de teren propriu-zisă lipsește, întrucît Odobescu nu a verificat personal la fața locului aceste informații. În aceste condiții, se vede nevoit să accepte că în unele locuri nu s-ar afla nici un fel de urme antice, deși cercetările ulterioare au dovedit că locurile respective sînt printre cele mai bogate în vestigii arheologice[14], că „brazda lui Novac”, valul din veacul al IV-lea e.n., ar fi anterior epocii romane etc.

Clasificarea urmată de Odobescu în înregistrarea vestigiilor este aceeași cu cea uzitată în scrierile sale precedente: tumuli („movile”, „măguri”), valuri de pămînt, drumuri, „cetăți”, așezări cu descoperiri preistorice și monumente medievale. Cea mai mare parte este consacrată epocii romane, despre care informația era ceva mai cuprinzătoare. Aici Odobescu are marele merit de a fi introdus în circuitul științific multe informații inedite peste care, fără semnalarea sa, s-ar fi așternut, poate, praful uitării, precum „condica manuscrisă” a inginerului Al. Popovici. Pe de altă parte însă, multe din „cetățile” semnalate — singurul criteriu fiind urmele de zidărie romană — s-au dovedit ulterior a fi simple așezări rurale din teritoriul Sucidavei sau al Romulei. Foarte importante sînt și precizările cu privire la drumul roman pe Valea Oltului, cu cele două ramificații ale sale în partea sudică, aceasta cu atît mai mult cu cît detalii de teren vizibile acum mai bine de un veac au devenit ulterior, la scurtă vreme, inaccesibile datorită lucrărilor publice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Nu lipsit de interes este și faptul că Odobescu aplică aici cu succes o metodă pe care el însuși o propusese cel dintîi în arheologia românească numai cu cîțiva ani înainte, aceea referitoare la valorificarea tradiției orale în investigația arheologică; pornind de la denumirile populare de „calea lui Traian”, „troian” etc., autorul caută să descopere realitatea arheologică care a constituit temeiul acestei tradiții. (Pe alt tărîm, cel filologic, metoda își găsea în epocă o bogată ilustrare în opera lui Hasdeu.)

Mai puțin inspirat decît de obicei se dovedește a fi Odobescu în cele cîteva demersuri de analiză toponomastică. Lăsînd la o parte ciudatul *topos* din toată literatura subiectului pînă spre finele sec. al XIX-lea, mai precis pînă la studiile epigrafice ale lui Tocilescu, anume că la Reșca s-ar afla vechea „Antina”, o creație toponimică erudită a lui L. F. De Marsigli — primul cercetător al antichităților romane danubiene, pe care Odobescu, în mod foarte curios, omite să-l citeze[15] — , i se poate imputa cărturarului nefericita etimologie a numelui orașului Caracal, acceptat, este drept, nu fără rețineri, ca provenind de la cognomenul împăratului roman M. Antoninus Caracalla; i se poate imputa și complicarea inutilă a discuției în jurul toponimului *Vădastra*, pe care Odobescu încearcă să-l apropie de nume de locuri antice, precum *Chalastra* sau *Ballanstra*, ba chiar și de cuvîntul *tutastra*, transmis de Dioscoride!

În privința monumentelor medievale semnalate în repertoriu, demersul este asemănător celui folosit în scrierile anterioare consacrate unor mănăstiri unde Odobescu a cules date istorice. Aici se iese deja din sfera arheologiei și se atacă probleme de literatură română veche, folclor romănățean — balada despre Radu Calomfirescu — și istorie politică medievală. Permanent însetat de noi informații, Odobescu apelează printre primii în istoriografia romă-

---

[2] D. Tudor, OR^4, p. 16.

[3] D. Pappasoglu, *Museul Pappasoglu*, București, 1865; idem, *Călăuza sau conducătorul Bucuresciului*, București, 1871.

[4] Th. Margot, *O viatorie în cele șaptesprezece districte ale României. Anticuități, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, date istorice, usuri și moravuri*, București, 1859.

[5] A. T. Laurian, *Istriana*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, 2, 1846, p. 65—128.

[6] *Op. cit.*, p. 12.

[7] Despre începuturile săpăturilor din stațiunea preistorică (neolitică) de la Vădastra vezi C. N. Mateescu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 643 sqq.

[8] Vezi *anexa B*, în care se publică fragmente din condica manuscrisă; alte manuscrise, rămase inedite, se află la BAR (cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 15).

[9] Vezi *anexele E* și *I*, respectiv *K’*; cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 15.

[10] D. Tudor, *op. cit.*, p. 13. Butculescu a efectuat cercetări la Jidava în 1876.

[11] Este vorba de vornicul M. Ghica, ministrul de interne sub domnia fratelui său, Alexandru Ghica.

[12] Articolul lui Blaremberg (*Mormînt vechi găsit în România cea Mică*) apăruse în *Museul național*, nr. 24 din 5 aug. 1836.

[13] Vezi în acest vol., partea a 2-a.

[14] Poate cel mai concludent exemplu îl constituie Orlea, despre care Odobescu nu deține nici o informație, deși aici se află „cea mai bogată așezare rurală din cîmpia romănățeană” (D. Tudor, *op. cit.*, p. 230), evidențiată de numeroase descoperiri ceramice, numismatice, sculpturale și epigrafice.

[15] Lucrarea descriptivă a lui Marsigli nu-i era, în nici un caz, necunoscută lui Odobescu, din moment ce, cu cîțiva ani înainte, în 1872, el o inserează în bibliografia alcătuită în vederea sprijinirii candidaților la concursul academic; vezi n. 351/39 de la *Bibliografia Daciei*.

nească și la mărturiile călătorilor străini care au trecut prin părțile noastre în evul mediu; o dovadă în acest sens este *anexa M*, unde se inserează o traducere după o ediție engleză din Paul de Alep, a cărui relatare constituie unul din cele mai importante documente pentru istoria noastră în veacul al XVII-lea.

Repertoriile consacrate antichităților și monumentelor medievale din cuprinsul județelor Romanați și Dorohoi — două părți extreme ale României de atunci — au rămas singurele piese din amplul dosar care trebuia să cuprindă întreg teritoriul țării. Dacă în anii din urmă s-au mai adăugat alte cîteva repertorii arheologice pentru unele județe, precum și repertoriile bibliografice ale monumentelor medievale datorate lui Nicolae Stoicescu[16], mărețul proiect conceput cîndva de Odobescu de a întocmi un repertoriu arheologic al întregii țări a rămas pînă în zilele noastre în stadiul de deziderat.

101/3 Nicolae Mavros s-a născut în 1778 (sau 1782) ca fiu al hatmanului Gheorghe Mavros, descendent dintr-o familie de boieri originari din Chios și împămînteniți în Moldova, și al Marioarei Ventura. A fost căsătorit cu Pulcheria D. Ghica, sora domnilor Grigore Ghica (1822—1828), Alexandru Ghica (1834—1842) și a lui Mihalache Ghica, apoi cu Sevastia Al. Suțu. Rusofil convins, fidel colaborator al regimului militar instituit de generalul Pavel Kiseleff, Mavros a fost urmărit toată viața de antipatiile celor care nu se sfiau să-l numească direct ,,spion al Rusiei'' (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate și adnotate de R. Crutzescu, București, 1935, p. 210; pentru alte aprecieri negative vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 156, n. 1). Interesul pentru arheologie s-a deșteptat la Mavros în cercul de anticari din jurul lui Kiseleff, unde i-a cunoscut pe Vladimir de Blaremberg, pe ofițerul de ordonanță Karneev, colecționar de monede, pe viitorul ban Mihalache Ghica, precum și pe alți numismați ai vremii: Alexandru Filipescu-Vulpe, Dr. Ioan Rasty, Alexandru Nenciulescu. Colecția de antichități (mai ales monede) strînsă în această perioadă și, în special, în timpul activității sale ca inspector al carantinelor instituite pe Dunăre (pînă în 1859) a suferit oarecare pierderi în 1854, cînd, în contextul războiului Crimeii, Mavros, suspectat ca ,,agent țarist'', a fugit din București, iar ofițerii ruși încartiruiți în casa sa i-au furat monedele antice (C. Moisil, în *Boabe de grîu*, 4, 1933, p. 709). Ceea ce a rămas a trecut prin generoasa donație a generalului în patrimoniul Muzeului Național de Antichități în 1862 (Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, în SCIVA, 35, 1984, 1, p. 19—21, cu întreaga bibliografie). Mavros nu a publicat nimic, în schimb a fost un adevărat mentor al tinerilor pasionați de arheologie. ,,Pentru studiul arheologiei — își amintește peste ani Ion Ghica (*Scrisori căre Vasile Alecsandri*, București, 1887, p. 683) — generalul Mavru avea consacrată o zi pe săptămînă, marțea, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul său cu Laurian și Boliac și nu primea pe nimeni''. Figură bizară, arheologul de marți după-amiază avea să rămînă toată viața prețuit de cercurile anticare. Cu cîțiva ani înainte de moartea lui Mavros (survenită în 1868) Bolliac încă mai afirma (în 1863) ,,că arheologia română este astăzi în mîinile generalului Mavru'' (*Buciumul*, 1863, nr. 9, 30 ian., p. 35).

101/7 După nefericitul obicei al epocii, banul Mihalache Ghica nu a publicat rezultatele săpăturilor întreprinse de el (prin intermediul lui Blaremberg) în Oltenia. Dacă s-au păstrat unele date despre aceste săpături de pionierat este, pe de o parte, meritul lui Blaremberg, care a făcut să apară cîteva ,,rapoarte'' în efemera revistă *Muzeul național*, pe de altă parte, meritul lui Odobescu însuși, care a reprodus aceste scrieri în anexele de la *Romanați*, ferindu-le de uitare. Pînă la urmă, M. Ghica nu și-a redactat decît catalogul colecției numismatice, pe care însă nu l-a publicat; manuscrisul (aflat la BAR; cf. C. Moisil, în *Cronica numismatică și arheologică*, 7, 1927, 73—76, p. 53) poartă titlul: *Mes Loisirs ou Amusements Numismatiques ou Description d'une Série de Médailles Antiques Grecques et Coloniales Romaines, d'après Mionet, du Cabinet M. Ghica.*

101/32 Vladimir de Blaremberg (vezi *Bibliografia Daciei*) era fiul arheologului rus J. de Blaremberg, ale cărui principale opere sînt consacrate antichităților grecești din Rusia meridională: *Choix de médailles antiques d'Olbiopolis...*, Paris, 1822; *De la position des trois forteresses tauro-scythiques dont parle Strabon*, Odessa, 1831.

103/6 *Istriana* lui Laurian valorifică cercetările de teren efectuate de autor de-a lungul Dunării, în urma cărora a descoperit, între altele, cîteva importante inscripții. Prin valoarea

---

[16] *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961; *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, Mitropolia Olteniei, 1970; *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974 etc. Noi înșine am folosit în comentariile din această ediție prețioasele indicații bibliografice din aceste volume.

sa științifică — mult mai înaltă decît cea a altor producții contemporane — lucrarea lui Laurian poate fi considerată o operă de pionierat a științei arheologice și epigrafice românești.

103/14 Maiorul D. Pappasoglu (Papazoglu) a fost un anticar pasionat, donator al Muzeului Național de Antichități, însă lucrările sale, simple liste de obiecte descoperite în ,,excursiunile'' sale arheologice din țară, nu prezintă, în afara unor indicații de proveniență a unor piese, nici un fel de valoare științifică. Pentru activitatea lui Pappasoglu vezi Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, în SCIVA, 35, 1984, 1, p. 34 și n. 96.

103/16 Deși îl criticase vehement pe Bolliac în *Fumuri arheologice*, Odobescu a continuat să-i respecte redactorului de la *Trompeta Carpaților* munca de teren, dovadă și afirmația de față, că scrierile lui Bolliac sînt utilizabile prin cantitatea lor de informație. Pentru polemica dintre Odobescu și Bolliac vezi studiul introductiv.

107/4 Șirurile de ,,măguri'' de-a lungul Dunării, menționate de Odobescu și în scrierile sale consacrate ,,periodului preistoric'' pe teritoriul României, cuprind tumuli din diferite epoci (pre- și protoistorice), deci nu pot fi tratate ca un ansamblu unitar.

107/4 Grojdibodul de astăzi (jud. Olt) făcea parte din teritoriul Sucidavei (Celei); vezi D. Tudor, OR^4, p. 208. În hotarul acestui sat se găsesc cîteva din ,,măgurile'' menționate de Odobescu și săpate de maiorul D. Pappasoglu în 1867. Tot aici sînt semnalate ruine romane (urme de zidărie), iar în decursul timpului s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, monede și fibule de bronz din epoca romană, aflate în bună parte în colecțiile Muzeului Național de Antichități (actualmente Institutul de Arheologie, București; obiecte inedite din donația Pappasoglu) și, la un moment dat, în colecția Gh. Georgescu-Corabia (vase romane întregi). În jurul comunei s-au identificat și mici așezări romane tîrzii ș chiar din sec. al VI-lea e.n. (*ibid.*, p. 229). Cea mai importantă descoperire este însă diploma militară (cf. n. 14 din textul lui Odobescu) din anul 129 e.n., prin care veteranul Eupator, fiul lui Eumenes, originar din Sebastopolis (Asia Mică), fost *gregalis* în *vexillatio equitum Illyricorum*, este dăruit cu cetățenia romană și colonizat, împreună cu cei cinci copii ai săi, în teritoriul sucidavens (CIL XVI, 75 = IDR, I, Dipl. X). Această diplomă (găsită în 1842) a fost donată de domnitorul Al. I. Cuza împăratului francez Napoleon al III-lea, mare amator de antichități, și se găsește acum în muzeul Saint Germain-en-Laye.

107/4 Urmele de fortificații de la Celei nu sînt altele decît ruinele Sucidavei — veche așezare dacică (toponimul este tipic) devenită un *vicus* în epoca stăpînirii romane și centru al unui *territorium* înconjurător. Deși nu a fost înălțată la rang de municipiu, așezarea de la Sucidava are un aspect cvasiurban, bine pus în evidență de îndelungatele cercetări conduse de D. Tudor (1936—1977). Bibliografia consacrată descoperirilor arheologice, epigrafice și numismatice din această așezare este vastă (vezi studiile citate în OR^4, p. 240). O prezentare sintetică la D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965 (Coll. Latomus, LXXX); idem, *Sucidava*, București, 1966; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974; idem, OR^4, p. 197—208. Cît despre fortificațiile de la Islaz — menționate încă din sec. al XVIII-lea de Marsigli, cercetate apoi de Laurian și Bolliac — , acestea reprezintă ,,capătul de sud al limesului alutan'' (D. Tudor, OR^4, p. 279, nr. 20). Unul din cele trei castre — din epoci diferite — este astăzi cu totul mîncat de apele Dunării (s-au păstrat însă descrierile lui Bolliac și Laurian). Celelalte două sînt ,,cetatea Racovița'' și ,,cetatea Verdea''. În trei puncte din jurul Islazului au fost semnalate prin cercetări de suprafață și așezări romane rurale (*ibid.*, p. 234).

108/3 Este vorba de podul durat în 328 de Constantin cel Mare într-un moment în care fîșia de pămînt de la nord de Dunăre (pînă la ,,brazda lui Novac de sud'') se mai afla încă sub controlul Imperiului roman, principalul ,,cap de pod'' fiind Sucidava (Celei). Podul unea Sucidava de Oescus (Ghighen), colonia romană situată pe actualul mal bulgăresc al Dunării. Podul a fost cercetat pe rînd de L. F. de Marsigli (*Description du Danube...*, vol. al 2-lea, Haga, 1744, p. 37—39), inginerul hotarnic Al. Popovici și C. Bolliac (vezi anexele), apoi de Tocilescu, în sfîrșit, în 1968 de D. Tudor, căruia i se datorează cele mai complete descrieri din punct de vedere tehnic și arheologic (*Arhivele Olteniei*, 13, 1934, p. 107—124; idem, *Podurile romane de la Dunărea de jos*, București, 1971, p. 155—192 = *Les ponts romains du Bas Danube*, București, 1974, p. 135—166). Vezi și O. Toropu, *Analele Universității Craiova, Seria istorie, geografie, filologie*, 1, 1972, p. 20—33.

109/2 Drumul roman dintre Celei (Sucidava) și Reșca (Romula) era încă circulat la începutul sec. al XVIII-lea, cînd este notat cu mare precizie, sub numele de *Via Traiana*, de cartograful austriac Fr. Schwantz Hauptmann (cf. Al. D. Vasilescu, *Arhivele Olteniei*, 4, 1925, p. 207—209). Vezi descrierea drumului la D. Tudor, *Tabula Imperii Romani: Drobeta—*

Romula—Sucidava, Bucureşti, 1965; idem, OR^4, p. 49. La Devesel (jud. Olt) nu se afla o „cetate", ci doar o aşezare rurală din teritoriul Romulei, unde s-au descoperit ziduri cu cărămidă romană, o statuetă de bronz reprezentîndu-l pe Priapus şi o monedă de la Antoninus Pius (D. Tudor, OR^4, p. 229).

109/4 Alături de drumul dintre Romula şi Sucidava, aceasta este a doua arteră care lega Romula de Dunăre, urmînd fidel cursul Oltului („drumul Oltului"). Deşi nu este cunoscut din *Tabula Peutingeriana*, iar actualmente este în bună parte distrus de lucrările moderne, se ştie că acest drum a reprezentat o importantă arteră de circulaţie, dovadă şi cei 3 stîlpi miliari descoperiţi de-a lungul său: la Băbiciu, jud. Dolj (CIL III, 13 802 = IDR, II nr.493; epoca lui Septimiu Sever), la Gostavăţ, jud. Olt (CIL III, 14 216, 18 = IDR, II, nr. 494; epoca lui Septimiu Sever, după C. C. Petolescu, editorul IDR ,II, p. 195), la Copăceni, jud. Vîlcea (CIL III, 14 216, 19 = IDR, II, nr. 589; anul 236). Un al patrulea stîlp miliar (E. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, nr. 278) a fost descoperit la Sucidava şi este în legătură cu refacerea drumului Sucidava — Romula sub Constantin cel Mare, în anul 328. Drumul de-a lungul Oltului „era o arteră mai mult strategică a limesului alutan, pe cînd aceea dintre Romula şi Sucidava era o cale economică" (D. Tudor, OR^4, p. 48).

109/5 La Tia Mare a fost identificat ipotetic un castru în cadrul liniei fortificate a Oltului (*limes Alutanus*); vezi D. Tudor, *op. cit.*, p. 252.

110/4 Stela funerară descoperită în 1865 în „măgura lui Ion Ciobanul" de D. A. Sturdza (CIL III, 8040 = IDR, II, nr. 323) a fost înălţată pentru Aelius Vales, zis şi Esbenus, în a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. de către soţia sa Sira (fostă libertă?) şi libertul Fortunatus. Numele de Esbenus indică originea traco-dacică a personajului (C. C. Petolescu, IDR, II, p. 142).

110/5 Actualul sat Scărişoara (jud. Olt), unde se semnalează descoperiri de ceramică şi cărămizi romane (D. Tudor, *op. cit.*, p. 231), este situat pe ramura de pe Olt a drumului roman de la Dunăre spre Romula (Reşca).

110/5 Şi localitatea Gostavăţ (jud. Olt) este situată pe acelaşi drum roman. Aici s-au găsit două tezaure monetare; despre cel descoperit în 1893 (Dosar MNA, 1893, p. 73) nu se mai cunosc date exacte, în afară de faptul că era compus din 176 de monede de argint, iar cel scos la iveală în 1969, conţinînd 428 de denari, se păstrează la muzeul din Slăveni şi a fost publicat de Gh. Popilian, *Historica*, 2, 1971, p. 35—51. La Gostavăţ se aflau o aşezare romană rurală la hotarul dintre teritoriul romulens şi cel sucidavens — după cum ar indica o inscripţie de hotărnicie (IDR, II, nr. 495) — şi o necropolă tumulară în care s-au descoperit sarcofage de piatră (D. Tudor, *op. cit.*, p. 229).

110/11 Castrul roman de la Slăveni, com. Gostavăţ, jud. Olt, este situat în punctul „Cetate" din mijlocul satului şi a constituit încă din epoca lui Blaremberg, Pappasoglu, Sturdza un obiectiv „preferat" al cercetării arheologice diletante. Cercetat apoi de Tocilescu în 1893 (date publicate de D. Tudor, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 33, 1940, p. 34—38), castrul este la ora actuală cunoscut mai ales graţie săpăturilor întreprinse de D. Tudor între 1962 şi 1975. În epoca războaielor daco-romane a fost înălţat un castru de pămînt care a dăinuit pînă în 205 e.n., cînd, aşa cum glăsuieşte inscripţia găsită de Tocilescu la *porta praetoria* (spartă în ...260 de bucăţi, la care se mai adaugă unele mici fragmente recuperate ulterior prin săpăturile din anii '70 ai veacului nostru), a fost ridicată *a fundamentis* o suprastructură de piatră (IDR, II, nr. 496) Castrul de la Slăveni este cel mai mare castru de piatră din Dacia Inferior, constituind în epoca romană un bastion de bază al limesului alutan. Din acest castru provin numeroase descoperiri epigrafice (IDR, II, nr. 496—550), în măsură să ne informeze asupra trupelor auxiliare care au staţionat la Slăveni (D. Tudor, *Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară*, 7—8, 1974—1975, p. 13—21), precum şi descoperiri monetare (Gh. Popilian, *Oltenia*, 1, 1974,p. 72—81), inclusiv din sec. al IV-lea din epoca revenirii efemere a stăpînirii romane în sudul Olteniei şi Munteniei sub Constantin cel Mare. Castrul a fost părăsit, probabil, pe la 249—250, în contextul invaziilor gotice (D. Tudor, *Historica*, 1, 1970, p. 67—83). Vezi prezentarea sintetică a acestui monument arheologic la D. Tudor, OR^4, p. 301—307.

111/4 Din nefericire, despre importanta descoperire făcută de Ghica şi Blaremberg în 1836 — *mithraeum* de la Slăveni — nu deţinem astăzi mai multe informaţii decît Odobescu în vremea sa, adică relatările lui Blaremberg şi F. Lajard. Sanctuarul a fost distrus cu ocazia săpăturilor neştiinţifice de atunci, iar piesele descoperite — statui, inscripţii, reliefuri, vase de cult etc. — împrăştiate. Dintre acestea se mai cunosc din literatură doar două dedicaţii către Mithra (CIL III, 1591 = 8038, unde se combină, în mod eronat, cele două inscripţii menţionate de Blaremberg; cf. IDR, II, nr. 508, 509). Cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 388. Este posibil ca una din cele două inscripţii (IDR, II, nr. 509) să fie identică cu cea publicată de D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 2. p. 358, fig. 9, pe baza unei fişe din manuscrisele Tocilescu. Pentru întreaga discuţie vezi C. C. Petolescu, *Dacia*, 20, 1976, p. 259—263.

111/9 La Stoeneşti (jud. Olt) este semnalată o aşezare daco-romană, necercetată încă (D. Tudor, OR^4, p. 231).

113/2 Vezi *infra*, n. 116/17.

113/5 Localitatea Brîncoveni (jud. Olt) figurează pe traseul drumului roman de-a lungul Oltului pe harta cartografului austriac Fr. Schwantz Hauptmann din 1722. În raza satului s-au făcut descoperiri sporadice de ceramică romană (D. Tudor, *op. cit.*, p. 228).

114/2 Cu ocazia construirii căii ferate în 1872 a fost distrusă o parte din castrul de la Enoşeşti (com. Piatra Olt, jud. Olt) situat pe un deal între satele Enoşeşti şi Criva, în locul numit popular „Cetatea lui Traian". Castrul a mai fost ulterior cercetat superficial de Butculescu în 1881, apoi de Tocilescu (cf. AEM, 11, 1888, p. 203; mss. BAR, 5139, p. 40 şi Dosar MNA, 1874, p. 117). Se adaugă apoi cîteva descoperiri monetare întîmplătoare (c. B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, p. 220; idem, *Dacia*, 8, 1964, p. 338), precum şi cărămizi ştampilate (aflate în cea mai mare parte în muzeul din Slatina), din care se poate deduce că fortifcaţia (identificată cu *Acidava*; cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 258) a fost construită de militari din *cohors I Flavia Commagenorum* în timpul lui Traian sau Hadrian.

115/6 Explicarea numelui oraşului Caracal prin numele împăratului roman Caracalla este una din fanteziile etimologice de largă circulaţie în sec. al XIX-lea (alături de explicarea toponimului Slatina prin Stella Latina sau a numelui Turnu Severin prin numele împăratului roman Severus; alte exemple la Al. Graur, *Nume de locuri*, Bucureşti, 1972, p. 26, § 41—42). I. Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 270. explică numele oraşului prin *kara* (= negru) + *kala* (= fortificaţie, castel), „ambele de origine cumană".

115/20 Identificarea fantezistă „Antina" = Reşca — din care diletanţii au făcut la începutul sec. al XIX-lea „Antonina" — apare pentru prima oară la Marsigli, care dă şi un plan al ruinelor de la Reşca (apud D. Tudor, *op. cit.*, p. 177 şi fig. 41, 2 de la p. 178). După cum se ştie astăzi, ruinele de la Reşca (com. Dobrosloveni, jud. Olt) sînt cele ale coloniei romane Romula = Malva (pentru această identificare vezi D. Tudor, *Romula*, Bucureşti, 1967; idem, *Magazin istoric*, 3 (24), 1969, p. 2—5; 9 (30), 1969, p. 20—23; M. P. Speidel, *Akten des VI. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphi*, München, 1972, *Vestigia*, 17, 1973, p. 454—457; idem, *Dacia* 17, 1973, p. 169—177). O prezentare sintetică a descoperirilor de la Romula la D. Tudor, OR^4, p. 176—197.

115/22 Cercetările de teren ulterioare au stabilit existenţa a două valuri numite popular „Brazda lui Novac". Brazda lui Novac de nord este situată la sud de Carpaţi şi atinge în unele locuri o înălţime de c. 3 m. Şanţul (spre nord) este adînc de c. 3 m. Valul porneşte din apropierea Drobetei, trece prin actualele localităţi Hinova, Oraviţa, Terpeziţa, Lazu, Craiova, Cotmeana, Urlueni (aici se întretaie cu *limes Transalutanus*), Mozacu, Finta, Măneşti, Tîrgşoru Vechi, Ploieşti, dispărînd apoi pe la cotul Siretului şi la sud de Brăila. Nici în perioada care s-a scurs de la Odobescu încoace nu s-au găsit în val materiale arheologice concludente, care să permită o datare precisă. Este limpede că menirea valului era de a apăra regiunea sudică de atacurile dinspre nord, însă nu se poate stabili dacă „Brazda lui Novac de nord" a fost ridicată de Constantin cel Mare (cf. D. Tudor, OR^4, p. 244—249) sau cu mult mai devreme, în sec. I e.n. (părerea mai veche a lui Gr. Tocilescu şi V. Pârvan, reluată de K. Horedt, *Zur Frage der großen Erdwälle an der mittleren und unteren Donau*, în *Actes du IXe Congrès international sur les frontières romaines (Mamaia, 1970)*, Bucureşti, 1974, p. p. 212—214). „Brazda lui Novac de sud", lungă de 170 km, este situată în sud-vestul Munteniei. Valul, numit popular şi „Troian", atinge pe alocuri 2 m înălţime şi 11 m lăţime. Şanţul este situat tot la nord (1,50 m adîncime, 7,50 m lăţime), indicînd direcţia de unde veneau atacurile împotriva cărora fusese construit valul. Acesta pornea de pe malul stîng al Oltului, de lîngă Viespeşti şi ajungea spre lacul Greaca. Cele două valuri sînt amintite de Odobescu în scrierile sale de preistorie.

116/17 Informaţia lui Al. Popovici este eronată. La Greci (com. Osica de Sus, jud. Olt) valul este tăiat de o şosea modernă (D. Tudor, *op. cit.*, p. 247), care urmează aproape fidel vechiul drum roman; de aici şi greşeala lui Popovici, preluată *tale quale* de Odobescu. Evident, această eroare abia dacă poate fi imputată lui Popovici, autorul unor observaţii, de altminteri, foarte judicioase, şi cu atît mai puţin lui Odobescu, tributar informaţiilor autorilor de cercetări de teren.

117/7 O mică inadvertenţă : Bolliac a datat, de fapt, corect staţiunea de la Vădastra în
,,epoca pietrei lustruite'' (deci, în termenii de astăzi, epoca pietrei şlefuite, adică neolitic),
nu în paleolitic, cum afirmă Odobescu (vezi articolul lui C. Bolliac, *Ceramica preistorică a*
Daciei, în *Trompeta Carpaţilor*, 14, 1876, nr. 1255 = *anexa L* ; cf. C. N. Mateescu, SCIV, 22,
1971, 4, p. 643). Numai că pentru Bolliac această epocă reprezenta faza cea mai timpurie ates-
tată pe teritoriul ţării noastre : ,,Vădastra şi pînă astăzi rămîne pentru mine localitatea care
conţine obiectele preistorice cele mai primitive ; adică din epoca pietrei lustruite'' (la fel,
cu cîţiva ani înainte, în *Archeologia*, în *Trompeta Carpaţilor*, 11, 1873, nr. 1059 : ,,Trei epoci
anteromane am avut convincţiunea că au fost pe teritoriul Daciei. [. . .] iară pre cea mai
primitivă [ne-o arată — *n. edit* — A.A.], — cu hotărîre, Vădastra pînă astăzi''). La acea dată
nu se cunoştea în România ,,veche'' nici o descoperire paleolitică.

117/17 Aluzia este, evident, la fanteziile dezvoltate de Bolliac în articolul său din *Trompeta Carpaţilor*, cărora Odobescu le-a dat o replică violentă în *Fumuri arheologice*.

118/8 Χαλάστρα (Χαλάστρη, Χαλέστρα) este atît un oraş în Macedonia, cît şi un lac în localitatea respectivă. Numele nu are, desigur, nici o legătură cu Vădastra.

118/12 Unele manuscrise la Diosc., 4, 176 indică *trutrastra* (τρουτραστρα), altele *tutrastra* (τουτραστρα).

123/5 În stadiul actual al cercetărilor se pot stabili următoarele observaţii pentru lo-
calităţile menţionate de Odobescu : Zănoaga (com Leu, jud. Dolj) : descoperiri ceramice romane
izolate şi ,,măguri'' cu morminte (mica aşezare rurală de aici se afla în teritoriul romulens) ;
Cacaleţi (azi Castranova, jud. Dolj ; nume dat după toponimul antic, deşi identificarea este
ipotetică, D. Tudor, OR^4, p. 47 optînd pentru Viişoara, com. Dragoteşti, iar C.C. Petolescu,
Ramuri, 10, 1974, 5, p. 9 pentru Slăveni) : aşezări rurale romane (D. Popescu, SCIV, 15,
1964, p. 651) ; Radomir (jud. Dolj) : mică aşezare din teritoriul romulens (nu s-au obţinut date
suplimentare în vremea scursă de la Odobescu încoace) ; Dioşti (jud. Dolj) : descoperiri izolate
ceramice şi numismatice pe ,,Dealul Nucilor'' ; Amărăştii de Jos (jud. Dolj) : aşezare rurală
romană pusă în evidenţă de numeroasele descoperiri de ceramică, monede, cărămizi ; tot aici
s-a descoperit în 1949 un tezaur de 1333 de monede de argint de la Titus la Gordian al
III-lea ; Amărăştii de Sus (jud. Dolj) : aşezare rurală romană din care s-au cules, prin cercetări
de suprafaţă sau descoperiri întîmplătoare, numeroase obiecte arheologice, printre care o
statuetă în marmură a lui Iupiter Dolichenus (OR^4, fig. 108, 4) ; Ghizdăveşti (com. Celar,
jud. Dolj) : descoperiri ceramice izolate ; la fel, la Apele Vii (jud. Dolj) ; cf. pentru toate
aceste semnalări OR^4, passim.

124/3 Mănăstirea (cu hramul Sf. Nicolae) a fost ridicată în sec. al XVI-lea de boierii
Craioveşti, pentru a fi ulterior refăcută de Matei Basarab la 1640 (din această clădire nu
s-au păstrat decît cîteva părţi). Biserica mare a fost ridicată la 1699 de Constantin Brîncoveanu
şi a suferit mai multe refaceri. În apropiere se află palatul Brîncovenilor (atestat la 3 mai 1518,
refăcut de Matei Basarab la 1634). Vezi bibliografia la N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor*
şi monumentelor feudale din România, I. *Ţara Românească (Muntenia, Oltenia şi Dobrogea)*,
Mitropolia Olteniei, 1970, p. 98—101.

124/5 Mănăstirea Stăneşti (cu hramul Adormirea) a fost ctitorită de Giura logofătul
şi Mogoş banul, ambii înrudiţi cu Buzeştii, la 1536 ; alte intervenţii se datorează Buzeştilor
(sfîrşitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea). Se păstrează fresca originară (N. Stoi-
cescu, *op. cit.*, p. 594—595). Mănăstirea Dobruşa datează de la sfîrşitul sec. al XV-lea — înce-
putul sec. al XVII-lea *(ibid.*, p. 282—283).

124/6 Mănăstirea Călui (cu hramul Sf. Nicolae), unde Odobescu a cules numeroase
,,note inedite'' (cf. anexa O) cu ocazia călătoriei făcute împreună cu pictorul elveţian H. Trenk
şi cu Gh. Tătărăscu (vezi A. Sacerdoţeanu, *Arhiva românească*,6, 194^1, p. 347—379 ; cf. Al.
Odobescu, *Opere*, II, p. 423—434 şi notele de la p. 672—674), a fost înălţată de banul Vlad şi
fraţii săi, Dumitru pîrcălab şi Balica spătar, pe la 1516—1521, apoi refăcută de Buzeşti la
sfîrşitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea (pisania păstrată este din 1588). În bise-
rică se găsesc lespezi funerare ale boierilor Buzeşti. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 134—136.

125/2 Aceste urme de case boiereşti par a proveni, mai degrabă, din proprietăţile fa-
miliei Brătăşanu (unor membri ai acestei familii li se datorează ridicarea bisericii din Şopîr-
liţa la 1833) ; vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 622—623.

126/2 Ghinea Olarul, marele vistier sub Matei Basarab, a sprijinit cu zel reformele financiare ale domnului, în frunte cu ,,darea talerului'', introdusă în 1634—1635. Datorită abuzurilor sale — ,,ca un lup [. . .] — spune *Istoria Ţarii Româneşti, 1290—1690 (Letopiseţul cantacuzinesc)* — făcut-au lui Matei Vodă bani mulţi, avuţie rea'' — Ghinea Olaru a căzut printre primii victimă răscoalei populare de la 1655.

127/7 Mănăstirea Hotărani (cu hramul Sfinţii Voievozi) a fost construită de Mitrea, mare vornic, la 1587—1588, dar a suferit ulterior refaceri succesive, iar pictura este modernă (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 375). Mănăstirea Popînzăleşti (cu hramul Sf. Nicolae) a fost ridicată înainte de 1678 de Ioan Monahul, fost Hamza Popînzălescu *(ibid.*, p. 510).

128/5 Astăzi satul se numeşte Iancu Jianu (jud. Olt). Aici se află urmele casei Buzeştilor, apoi Ştirbei, iar Biserica Sf. Paraschiva din sec. al XVI-lea a fost restaurată la 1896 *(ibid.*, p. 147).

131/9 Cîntecul despre Radu Calomfirescu este, în diferite variante, prezent în marile culegeri de poezie populară epică : *Balade populare româneşti*, Bucureşti, 1964, vol. III, p. 77—82 (varianta de aici este întrucîtva mai coerentă), *Cîntece bătrîneşti*, Bucureşti, 1974, p. 451—457, text reluat în *Cîntecul epic eroic*, Bucureşti, 1981, p. 669—674. Toate aceste trei *corpora* de balade româneşti au fost editate de către Al. I. Amzulescu. O altă variantă a acestui cîntec se găseşte în culegerea *Folclor din Oltenia şi Muntenia*, Bucureşti, 1967, vol. II, p. 293—300, culeasă de către Teodor Bălăşel. Deşi în ansamblu este o variantă mai completă, ea prezintă, cu toate acestea, destule obscurităţi şi diferenţe de detaliu. Un factor comun al tuturor variantelor este lacuna prezentă şi în textul citat de către Odobescu, după prima parte a baladei. Pentru istoricul problemei, v. şi *Notă asupra cîntecului poporan despre Radu Calomfirescu şi fraţii Buzeşti*, în AAR, t.X, p. a II-a, p. 325—327 (M.C.).

ÎMPĂRATUL TRAIAN DUPĂ MONUMENTE ARCHEOLOGICE

Notiță filologică

1. După cum arată subtitlul, acest articol este, în fapt, o ,,lecțiune introductivă la cursul de archeologie la Universitatea din București, 1887'', Odobescu reluînd astfel activitatea de la catedră printr-o serie de prelegeri dedicate împăratului Traian [*]. Prima dintre acestea, cea de care ne ocupăm aici, avea să fie ulterior tipărită în *Convorbiri literare*, 21, 1887, 9, pp. 745—758 (= **e**) [**].

Concepută cu greu [***], apreciată critic de către autorul ei [4*], această lecție inaugurală avea să îl dezamăgească pe Odobescu și din pricina unei slabe audiențe [5*].

2. Grafia în care a apărut articolul nu pune probleme deosebite de cele discutate în *Notă asupra ediției*. Merită, cu toate acestea, semnalate cîteva particularități, chiar în interiorul sistemului practicat de CL.

Deși cunoaște semnele diacritice *(ă, ș, ț)*, CL nu folosește în textul acesta grafemul *î*, care este peste tot înlocuit cu *i*, cu o singură excepție: *ațîță* (p. 754, r. 3 ↑, în original). În cazurile cînd *î* provine dintr-un *a*, grafemul folosit este *ă*. Chiar dacă pentru *intăi* și *pănă* se poate presupune o pronunțare dialectală cu [ă], cele mai multe forme presupun totuși un [î]: *ăncă, cănd, căt, căteva, improspătănd, romănul, sĕptĕmănă* [6*].

În **e**, articolul poartă la sfîrșit semnătura: Alecsandru I. Odobescu.

3. Rămîne de semnalat intervenția editorului în text: p. 245, r. 41: *domniei voastră* — **e**.

---

[*] Cf. *Opere*, XI, nr. 1301: ,,...je ferai le mercredi de 5 à 6 1/2 du soir mes grandes leçons sur Trajan...'', ca și nr. 1321: Quant à mon cours, je crois que je ne le commencerai que le mercredi 21 octobre...''.

[**] Odobescu proiecta, de altfel, publicarea acestor lecții înainte chiar de le fi definitivat textul. Cf., în legătură cu aceasta, *Opere*, XI, nr. 1311 (din 11 octombrie 1887): ,,...dès la semaine prochaine je me mets à préparer mon cours et je crois que je remplacerai mes articles hebdomadaires à l'Epoca par mes leçons sur Trajan, ce qui donnera au journal, pour chaque leçon, deux longs articles par semaine''.

[***] Cf. *Opere*, XI, nr. 1331: ,,Je me suis levé ce matin à 6 heures, il faisait encore presque nuit, dans l'intention de me mettre de suite à écrire ma leçon de demain soir, dont le premier mot n'est pas encore tracé. Il est neuf heures et demie et je n'ai pas encore commencé. J'ai fait toute sorte de petits travaux, corrections d'épreuves, lecture de notes etc. C'est drôle comme je ne suis pas en train. Le tas de feuillets carrés que j'ai là devant moi, préparés pour écrire, m'effraye. Ma main est rebelle; elle embrouille même mes idées".

[4*] *Ibid.*, nr. 1332; ,,Je la trouve pour mon compte comme ci comme ça .C'est bâclé trop vite. J'avais ménagé le sujet, pour lequel j'avais besoin du Trajan des Denkmäler afin de n'en parler que mercredi prochain; mais je n'ai pas eu de chance''.

[5*] *Ibid.*, nr. 1333: ,,Moi, j'ai fait hier ma 1-re leçon qui n'a pas même duré 3/4 d'heure. Le public ne dépassait pas 70 à 80 personnes, plutôt des étudiants. J'avais fait trop de frais et je m'étais donné trop de peine. On semble ici être abruti; sous tous les rapports le monde a dégringolé. Et lorsque l'on veut trop bien faire pour lui, on est fatigué de travailler pour de si maigres résultats. Et dire que deux fois par semaine il faut que je fasse ce métier peu divertissant''.

[6*] V. și *Notă asupra ediției*, sub 1, 2.

Comentariu de arheologie

Revenit în 1887 din Franța, unde fusese secretar al Legației române de la Paris, Alexandru Odobescu își reia catedra universitară de arheologie, suplinită cu succes, în absența sa, de Grigore Tocilescu. Pentru respectivul an universitar nutrea intenția de a ține un curs general intitulat *Mitologia și instituțiunile religioase la greci și apoi la romani* și unul special cu tema *Traian și despre toate acele monumente care se repoartă la istoria persoanei și a epocei*. Din acest al doilea curs, două prelegeri aveau să vadă la scurt timp lumina tiparului: lecția introductivă — cea de față — și una dedicată reprezentărilor sculpturale ale lui Traian, publicate ambele, la un an distanță între ele, în *Convorbiri literare*[1].

Interesul lui Odobescu pentru Traian și epoca sa nu era deloc o noutate la proaspăt înființata catedră de arheologie a Universității din București. Încă din 1874, pe vremea cînd Odobescu își ținea cursul de *Istoria archeologiei*, acorda o atenție specială optimului principe. În lecția a 5-a, bunăoară, anunță care vor fi monumentele din vremea lui Traian ce vor fi prezentate la momentul potrivit[2]. O bună parte din lecția a 7-a este consacrată diferitelor exegaze dedicate de învățați Columnei lui Traian, începînd din Renaștere pînă în epoca în care Odobescu își ținea cursul[3]. În sfîrșit, în lecția a 9-a, importanța epigrafiei și a numismaticii pentru istorie este dovedită tot prin exemplul lui Traian și al unor episoade legate de războaiele daco-romane[4]. Toate aceste intervenții, ca și cele din timpul anului universitar 1887/1888 prezintă nu numai un aspect științific, ci sînt, totodată, pline de patos patriotic, putînd fi considerate adevărate piese de antologie în oratoria odobesciană.

Avîntul oratoric își găsea explicația în faptul că pentru Odobescu și publicul său Traian era un adevărat erou național. În a doua jumătate a veacului trecut se mai făceau încă simțite ecourile romantismului literar și istoriografic; legenda lui Traian — trăgîndu-și originea din literatura cronicărească, dar mai cu seamă din scrierile Școlii Ardelene — era întreținută asiduu de reprezentanții celui de-al doilea val latinizant. Mai mult decît atît, nu lipsea nici coloratura politică. În contextul luptei pentru desăvîrșirea unității naționale, Traian, despre care se vorbea în termenii cei mai patetici[5], era un adevărat simbol al măreției trecute pe care urmașii erau datori să o facă să renască. Ziare și reviste dintre cele mai avîntat patriotice purtau titluri care aminteau de acest mare împărat: *Traian* și *Columna lui Traian* ale lui B.P. Hașdeu, pentru a nu da decît exemplele cele mai celebre. Multe licee din România purtau numele învingătorului lui Decebal. Columna lui Traian figura pe bancnotele de 20 de lei, iar în cîteva rînduri s-au făcut în cele mai înalte instanțe politice demersuri pentru a reconstitui columna în copie la București sau pentru a amplasa o statuie ecvestră a lui Traian în fața Universității, alături de cea a lui Mihai Viteazul. Descoperirea monumentului triumfal de la Adamclisi (Tropaeum Traiani) — fapt semnificativ, în Dobrogea de curînd revenită la patria-mamă, în 1878 — a avut darul de a consolida acest mit. Rezultanta acestui climat a fost în opera arheologică a lui Odobescu imaginea unui Traian — erou național.

Un al doilea atribut al împăratului în scrierile lui Odobescu ar putea fi exprimat sintetic prin formula, de mare succes în antichitate, *Optimus Princeps* sau, pentru a grăi în termenii lui Marțial, *iustissimus omnium Senator*; este imaginea unui Traian bun, blînd, drept, viteaz, stăpînitor ideal. Această imagine era, de altfel, de circulație generală în istoriografia europeană în acea vreme, sursele antice despre Traian fiind valorificate *ad litteram* și prea puțin supuse examenului critic[6].

În sfîrșit, o a treia trăsătură definitorie a imaginii lui Odobescu despre epoca lui Traian ține de orientarea estetică generală a arheologilor din anii '60—'70 ai veacului trecut, aflați încă sub covîrșitoarea influență a lui Winckelmann, cel care a fundamentat o *Kunstarchäologie* redusă doar la sec. V–IV î.e.n. (epoca clasică pînă la Alexandru cel Mare) și la sec. II î.e.n. — II e.n. (apogeul și sfîrșitul Republicii și Imperiului roman timpuriu). Cvasinecunoscută era epoca elenistică (termenul este introdus abia în 1836 de J. G. Droysen) și neinteresantă epoca Imperiului roman tîrziu. Este drept că acesteia din urmă E. Gibbon îi consacrase încă din veacul luminilor impunătoarea sa operă. Pentru arheologi însă, ca și pentru esteticieni, ultimele secole de existență ale imperiului constituiau o epocă de „Fall”, „Decline”, „le Bas-Empire”. Arta unei asemenea epoci era în mod necesar una barbară, coruptă, decadentă, în contrast cu arta înfloritoare a „epocii de aur” a lui Augustus sau a Antoninilor. Grăitoare în acest sens este antiteza pe care o stabilește Odobescu între arta din vremea lui Traian și cea din timpul lui Constantin cel Mare atunci cînd, în *Istoria archeologiei*, relatează intervenția ultimului pe arcul de triumf al lui Traian: „vom vorbi și despre arcul triumfal, ale cărui sculpturi, pline de o energică măiestrie, denotă fără contestațiune epoca înfloritoare a lui Traian, deși împăratul Constantin își însuși cu două sute de ani mai tîrziu acel arc, împestrițînd opera cea veche cu sculpturi de o artă cu totul decăzută”[7].

---

[1] Pentru *Iconografia lui Traian* vezi *supra*, p. 252—267. Odobescu își exprimase inițial intenția de a publica prelegerile cursului său despre Traian în *Epoca* (,,ce qui donnera au journal, pour chaque leçon, deux longs articles par semaine''; vezi scris. 1311 din 29 sept./11 oct. 1887 către Sașa, în *Opere*, XI), ca apoi să se orienteze către *Convorbiri literare* (*ibid.*, scris. 1339 din 29 oct./10 nov. 1887; cf. scris. 1340, 1351, 1353, 1368, toate către Sașa).

[2] *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 150.

[3] *Ibidem*, p, 188—193. Cu aceeași ocazie se citează și versurile din Dante, *Purgatoriul*, 10, vv. 73—76, cu care se va încheia, cîțiva ani mai tîrziu, prelegerea publicată sub titlul *Iconograția lui Traian* (*supra*, p. 267).

[4] *Istoria archeologiei*, p. 221—224.

[5] Grăitor pentru tonalitatea scrierilor consacrate lui Traian de literatura istoriografică a epocii este opusculul romanticului Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc*, București, 1869.

[6] Reprezentative în acest sens sînt cele mai cunoscute sinteze din epoca respectivă consacrate lui Traian: J. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians*, Leipzig, 1868; C. de la Berge *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877.

Traian—erou național, Traian — *Optimus Princeps* într-o epocă de apogeu a artei romane — la aceste coordonate este reductibilă imaginea lui Traian în epoca și, implicit, în opera lui Odobescu. O imagine ideală, care astăzi nu mai are, desigur, darul de a convinge. Dacă acum o sută de ani orice remarcă mai critică la adresa împăratului hispan ar fi sunat aproape ca un sacrilegiu, între timp istoriografia s-a pronunțat mai nuanțat[8]: Traian a fost un *princeps* autentic, un dictator, însă a avut abilitatea de a întreține excelente relații cu Senatul — în sînul căruia se făurea întotdeauna acea *communis opinio* capabilă să facă din orice împărat un *divus* după moarte sau să-l înfiereze cu *damnatio memoriae* — ceea ce nu-i reușise, bunăoară, lui Domițian (81–96), antiteza dintre cei doi principi fiind unul din cele mai cunoscute clișee literare ale antichității.

244/3 După ce, în 1874, pe vremea cînd Titu Maiorescu era ministru al Instrucțiunii Publice, Odobescu ținuse unul din nou înființatele cursuri „libere și gratuite”, cel de arheologie (cele 15 lecții ținute în anul universitar 1874/1875 văzînd în 1877 lumina tiparului sub titlul de *Istoria archeologiei*), în 1877 cursul devine oficial, Odobescu fiind retribuit ca profesor universitar. Cursul ținut în 1877/1878 este unul de arheologie pre- și protoistorică (programa păstrată în manuscris la BAR, mss. nr. 5348). În 1879 Odobescu pleacă însă în Franța ca secretar al Legației române de la Paris (unde se instalează în ian. 1880; cf. G. Șerban, *Pagini regăsite*, București, 1965, p. 366 sqq.); cu unele întreruperi, rămîne aici pînă în 1887, timp în care, în ciuda numeroaselor dificultăți, mai ales de ordin financiar, lucrează intens la monografia dedicată tezaurului de la Pietroasa. Revenit în țară, își reia catedra la care ține prezenta lecție introductivă.

244/7 Este vorba de lucrul la *Tezaurul de la Pietroasa*.

---

[7] *Istoria archeologiei*, p. 150.

[8] Un punct de vedere extrem, care, la rîndul său, nu poate fi nici el acceptat ca atare este reprezentat de K. H. Waters, care își intitulează contribuția în mod semnificativ *Traianus Domitiani Continuator*, în AJPh, 90, 1969, p. 385–404. Din imensa bibliografie a lucrărilor dedicate lui Traian selectăm următoarele sinteze: B. Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan, A.D. 69–117*, Cambridge, 1927; R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, 1926–1927, 2 vol.; M. Smallwood, *Documents illustrating the Principate of Nerva, Trajan and Hadrian*, Oxford, 1965; R. Hanslik, W. H. Groß, *M. Ulpius Traianus*, în RE, Suppl. la vol. 10, Stuttgart, 1965, col. 1035 sqq.: E. Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980. Pentru întregul context politic și ideologic esențiale sînt cărțile lui R. Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958 și *Ten studies in Tacitus*, Oxford, 1970, ca și analiza lui A. N. Sherwin-White, *The letters of Pliny. A historical and social commentary*, Oxford, 1966. Pentru războaiele daco-romane vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, iar despre războiul partic F. A. Lepper, *Trajan's Parthian war*, Oxford — London 1948. Arta în epoca lui Traian s-a bucurat și ea, pe lîngă studiile speciale consacrate Columnei lui Traian și monumentului de la Adamclisi sau Arcului de Triumf de la Beneventum, de cîteva sinteze atît în istoriografia universală, cît și în cea românească; vezi W. H. Groß, *Bildnisse Trajans*, Berlin, 1940; M. Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*, București, 1984.

244/22 *Mă încumătez* pare să presupună o formă de tipul **incomitāre*. (DELR) consideră că *a se cumeta* provine din „lat. *incommĭtĕre* cu schimbare de conjugațiune”. REW notează s.v. *commĭtĕre* un „Rum. *cumete*” (M.C.).

244/36 Citatul este din *Istoria archeologiei*, întîia lecțiune, p. 14 a ediției din 1877 (București, Socec) (M.C.).

244/39 *ibidem.*, p. 16 (M.C.).

245/9 Prima lecție din cursul ținut în 1874/1875, făcînd parte din ciclul cuprins în *Istoria archeologiei*, acordă un mare spațiu clasificării antichităților în „etice” și „estetice” (vezi *Istoria archeologiei*, p. 63–71). Antichitățile „etice” sînt însă de domeniul istoriei antice, deci împărțirea lui Odobescu — de largă circulație încă de prin sec. al XVIII-lea — nu putea fi valabilă.

245/42 Despre ascensiunea lui Tocilescu la catedră și despre metoda sa de lucru vezi comentariul de la *Bibliografia Daciei*.

246/18 Danastris (Δάναστρις), nume dat de autorii bizantini Nistrului (numit, de obicei, de autorii antici Tyras). La Ammianus Marcellinus (31, 3, 3–4) apare sub forma *Danastium*; la Iordanes (*Get.*, 5 și 33) sub forma *Danastrus*.

246/18 *Iașici* este o formă insolită, fără alte atestări, pentru *iazigi* (M.C.).

246/18 Iazigii sînt ramura vestică a sarmaților (populația din grupul iranian de vest, strîns înrudită cu sciții). După Strabon, 7, 3, 17, după „pustia geților” (ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία) urma spre răsărit ținutul locuit de „tirageți” (Τυραγέται) — geții din zona cetății Tyras —, apoi cel populat de iazigi (Ἰάζυγες; numiți și „regali” — Βασίλειοι). Cu timpul, iazigii au trecut prin nordul Daciei în Cîmpia Pannonică, unde sînt pomeniți de Tacitus, *Annales*, 12, 29, 3 pe la mijlocul sec. I e.n. Este posibil ca această colonizare să fi fost efectuată de romani pentru a slăbi puterea dacilor. Regiunea părăsită de iazigi din nordul Mării Negre a fost luată imediat în stăpînire de roxolani. Dacă ideea unui „imperiu” sarmatic în nordul Mării Negre în sec. I î.e.n., care ar fi cuprins regiunea extracarpatică a teritoriului de azi al României, ba chiar și nord-vestul Bulgariei și estul Transilvaniei (J. Harmatta, *Studies on the history of the Sarmatians*, Budapesta, 1950) nu poate fi acceptată, cu atît mai puțin veridică apare informația tîrzie a lui Iordanes (*Get.*, 74), conform căreia Oltul singur i-ar fi despărțit pe iazigi de roxolani (*nam Iazygis ab Aroxolonis Aluta tantum fluvio segregantur*), ceea ce ar fi total împotriva evidenței arheologice. Pentru sarmați (iazigi și roxolani) în general vezi T. Sulimirski, *The Sarmatians*, Londra, 1970.

246/21 Aluzie la membrii ginților nobile Cornelia și respectiv, Quintia, din care au provenit trei marcante personalități, de care se leagă consolidarea hegemoniei romane în bazinul mediteranean. Este vorba, în primul rînd, de P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus (Scipio Maior; 236–184 î.e.n.), general victorios în Spania împotriva cartaginezilor, consul (205 î.e.n.), înainte de a fi bine cunoscutul învingător al lui Hannibal în bătălia decisivă de la Zama (202 î.e.n.). P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus (Scipio Minor) s-a remarcat, la rîndul său, printr-un eficient asediu al Cartaginei în timpul celui de-al treilea război punic. Consul în două rînduri (147 și 134 î.e.n.), el s-a sprijinit pe populari, însă a propus încetarea aplicării legii lui T. Sempronius Gracchus (*lex Sempronia*) de împărțire a pămîntului, ceea ce se pare că i-a atras moartea, survenită în condiții suspecte (131 î.e.n.). Scipionii au fost renumiți în epocă prin filelenismul lor cultural și prin mecenatul lor artistic. Cam în aceeași epocă (între cei doi Scipioni), în Grecia, se acoperea de glorie T. Quinctius Flaminius (Flamininus), învingătorul lui Filip al V-lea, regele macedonean, la Kynoskephalai (197 î.e.n.) și „pacificatorul” Greciei.

246/28 Citat după Cass. Dio, 68, 29, 1.

249/7 Această anecdotă este pusă de Aurelius Victor (*Epit..* 41, 13) în gura lui Constantin cel Mare.

249/13 Din nefericire, încă din antichitate, basoreliefuri și frize ce împodobeau edificiile din forul lui Traian au fost amplasate pe alte monumente, spre gloria altor împărați (de exemplu, arcul de triumf al lui Constantin). A urmat apoi perioada de „achiziții” princiare din epoca renascentistă, astfel că unele fragmente susceptibile de a fi aparținut edificiilor din forul lui Traian se află dispersate în diferite muzee. De aceea, pentru cercetarea arheologică și de istoria artei, reconstituirea înfățișării monumentelor din forul lui Traian este o problemă destul de spinoasă. Dacă pe la începutul veacului, deci la puțină vreme de la data la care Odobescu își ținea cursul, punctul de vedere al lui A. J. B. Wace (*Studies in Roman historical reliefs*, în PBSR, 4, 1907, p. 227—276) părea să fie de nezdruncinat, în ultima vreme (după începutul făcut de mai demult de W. Seston, *Les ,,anaglypha Traiani'' du Forum Romain et la politique d'Hadrien en 118*, în *Mélanges de l'École Française de Rome*, 44, 1927, p. 154—183) cercetările au nuanțat multe din opiniile tradiționale: P. Zanker, *Das Traiansforum in Rom*, în *Archäologischer Anzeiger*, 1970, 4, p. 499—544; H. Plommer, *Trajan's Forum*, în *Antiquity*, 48, 190, 1974, p. 126—130; A. Linfert, *Certamen Principum. Über den propagandistischen Zweck der Kaisserfora*, în *Bonner Jahrbücher*, 179, 1979, p. 177—186. Inaugurat în 113, forul a fost în mod sigur îmbogățit și restaurat pe parcurs pînă la sfîrșitul vieții lui Traian și extins apoi (121 e.n.) de Hadrian. Deschisă rămîne însă problema atribuirii basoreliefurilor. Pentru Columna lui Traian, principalul monument al forului, fundamentală rămîne lucrarea lui C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin—Leipzig, 1896—1900, 4 vol. (2 vol. text + 2 vol. planșe), a cărei numerotare a scenelor nu a fost modificată de cercetătorii ulteriori. Din literatura noastră de specialitate trebuie amintită contribuția regretaților Constantin și Hadrian Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966.

249/48 Caius Suetonius Tranquillus (c. 76—141 e.n.), autorul bine cunoscutelor vieți ale Cezarilor (*Vitae duodecim Caesarum*), prieten cu Pliniu cel Tînăr, cu care corespondează între 97 și 113, a fost, ca și acesta, favorizat de Traian în ascensiunea politică, înainte de a ajunge secretar (*ab epistulis Latinis*) sub Hadrian. Cu toate acestea, el s-a ferit de a-și continua seria de biografii (care se oprește la Domițian). Suetoniu nu a scris nicicînd o operă despre Traian, care să se fi pierdut, așa cum afirmă Odobescu. De aici s-a dedus, pe bună dreptate, că, la fel ca Tacitus, ilustrul său contemporan istoric, Suetoniu a avut serioase rețineri față de *saeculum Traiani*, deși nu i-a fost nici pe departe un oponent în adevăratul sens al cuvîntului. O singură aluzie — favorabilă epocii Antoninilor — se strecoară în *Domitianus*, 23, 4, unde se relatează cum i se prezice în vis lui Domițian că, prin cumpătarea și moderația urmașilor săi (*abstinentia et moderatione insequentium principum*), Roma va cunoaște o epocă de prosperitate. Pentru opera lui Suetoniu vezi E. Cizek, *Structures et idéologie dans les vies des douze Césars de Suétone*, Bucarest—Paris, 1977.

249/48 Marius Maximus, general din epoca lui Septimius Severus, cuceritorul Bizanțului apărat de sprijinitorii uzurpatorului Pescennius Niger (193—194 e.n.). Literat din cercul format în jurul împărătesei Iulia Domna și istoric, ale cărui scrieri s-au pierdut însă.

249/50 Istorici menționați în *Historia Augusta* (mai ales *Severus Alexander*, 48, 6).

249/51 Pentru Cassius Dio și părțile din opera sa transmise de Xiphilinos vezi nota de la *Bibliografia Daciei*.

250/1 Pentru epoca lui Traian, narată în cartea a 8-a din *Breviarium ab Urbe condita*, Eutropius folosește ca surse pe Marius Maximus (*supra*, n. 249/48) și, probabil, pe autorul anonim al breviarului postulat de Enmann la sfîrșitul secolului trecut (așa-numita ,,Enmannsche Kaisergeschichte'' — EKG). Vezi A. Garzetti, *Nerva*, Roma, 1950, p. 6 și 43; R. Paribeni *op. cit.*, vol. 1, p. 33—34. Eutropius menționează, între altele, urarea care se făcea împăraților în momentul suirii pe tron, anume să fie *felicior Augusto, melior Traiano* (Eutrop. *Breviarium*, 8,2).

250/1 Sextus Aurelius Victor (sec. al IV-lea e.n.), demnitar (*consularis Pannoniae Secundae* în 361; *praefectus Urbi* în 389) și istoric. Este autorul unui breviar intitulat probabil *Caesares* sau *Liber de Caesaribus*, care narează principalele fapte ale împăraților romani de la Augustus pînă la Constantius al II-lea (361 e.n.). Tot sub numele său a circulat un alt breviar (*Epitome de Caesaribus*), desemnat de critica filologică prin Pseudo-Aurelius Victor.

250/1 Paulus Orosius (sec. al V-lea e.n.), discipol al lui Augustin și Ieronim, a folosit în secțiunea rezervată lui Traian din cartea a 7-a a scrierii polemice *Adversus paganos historiarum libri VII* lucrările lui Eutropius și Eusebius din Caesareea. Ieronim (Hieronymos), unul din părinții bisericii, este, între altele, și continuatorul cronicii lui Eusebius din Caesareea, pe care a tradus-o în latinește și a completat-o cu noi informații.

250/4 Caius Plinius Caecilius Secundus (Minor) (61/62—113 e.n.) reprezintă, prin *Panegyricus Traiani* și *Epistulae* (10 cărți), fără îndoială, cel mai important izvor al epocii lui Traian. Panegiricul rostit în Senat în septembrie 100, cu ocazia instalării sale în funcția de *consul suffectus* (dar publicat ceva mai tîrziu, probabil în 101 sau 103 e.n.), este remarcabil prin calitățile sale literare și, deși ,,mai mult declamatoriu decît coprinzător de fapte'', cum bine îl caracterizează Odobescu, constituie o însemnată sursă pentru primii ani de domnie ai lui Traian. Portretul lui Traian — construit pe conceptele cu conotații ideologice de frugalitate, moderație, liberalitate, indulgență etc. — este creionat mai degrabă în contrast cu cel al lui Domițian și dovedește astfel punctul de vedere foarte partizan al lui Pliniu. De fapt, contrastul între Traian și Domițian nu a fost atît de frapant (vezi considerațiile noastre din notița introductivă la acest studiu). Totul se reduce la diferența dintre ura cu care Senatul l-a urmărit întotdeauna pe Domițian (acesta a și căzut, de altfel, victimă unui complot senatorial în anul 96) și admirația, nu lipsită de lingușeală, pentru cel ce va fi numit chiar de același Senat *Optimus Princeps*. Pliniu însuși era animatorul unei grupări senatoriale care căuta o conciliere între Senat și împărat în cadrul căreia acesta din urmă să-și adapteze politica la interesele senatorilor. Mai mult decît atît, prieten intim al lui Traian, Pliniu întreține o bogată corespondență cu acesta, care este, într-adevăr, așa cum remarcă Odobescu, chiar mai interesantă decît *Panegiricul* dintr-un anumit punct de vedere, întrucît furnizează numeroase știri despre viața culturală, social-economică, politică a epocii. Alături de corespondența cu Traian — mai ales în epoca în care autorul era proconsul al Bithyniei — Pliniu a schimbat scrisori cu numeroși oameni de cultură, majoritatea senatori și proprietari funciari ca și el. Cronologia scrisorilor lui Pliniu a fost stabilită aproape definitiv de Th. Mommsen, *Hermes*, 3, 1869, p. 31—139. Din imensa bibliografie a studiilor dedicate lui Pliniu cel Tînăr reținem: Anne-Marie Guillemin, *Pline et la vie littéraire de son temps*, Paris, 1929; V. A. Sirago, *Le proprietà di Plinio il Giovane*, Milano, 1957; L. Vidman, *Étude sur la correspondance de Pline le Jeune avec Trajan*, Praga, 1960 (ed. a II-a, Roma, 1972); L. Rusca, *Plinio il Giovane attraverso le sue lettere*, Como, 1967; A. N. Sherwin-White, *op. cit.* (notița intr.). Pentru valoarea de izvor pentru epoca lui Traian a scrisorilor și a *Panegiricului* vezi, pe scurt, R. Paribeni, *op. cit.*, vol. 1, p. 13—15.

250/8 Decimus Iunius Iuvenalis (c. 60 — c. 135 e.n.), marele poet satiric, fusese persecutat de Domițian, care, la un moment dat, l-a exilat și i-a confiscat averea. Nereabilitat decît sub Hadrian — înainte însă de a trăi drama unui nou exil (E. Cizek, *Hermes*, 105, 1977, p. 80—101) — poetul nedreptățit nu are nici un motiv să fie un admirator al lui Traian. Deși nu face aluzii la politica lui Traian și la persoana sa (poate, cu excepția unui pasaj din *Sat.*, 2, 163—165, unde este posibil ca tribunul militar din Armenia cu pasiuni vinovate pentru adolescenți să fie o caricatură a lui Traian, care își începuse cariera militară în Orient; cf. A. Michel, *Revue des études latines*, 41, 1963, p. 315—327), Iuvenal își manifestă destul de aspru dezacordul cu epoca — fapt cu atît mai remarcabil, cu cît, în general, producția literară a vremii era favorabilă împăratului — prin critica penetrantă pe care o face unor realități sociale cotidiene. Vezi C. Marchesi, *Giovenale*, Roma, 1921; G. Highet, *Juvenal, the Satirist*, Oxford, 1955; A. Serafini, *Studio sulle satire di Giovenale*, Florența, 1957; J. Gérard, *Présence de l'histoire dans les Satires de Juvénal*, în *L'Information littéraire*, 16, 1964, p. 103—109; 154—159; M. A. Levi, *Aspetti sociali della poesia di Giovenale*, în *Studi in onore di Gino Funaioli*, Roma, 1955, p. 170—179.

250/8 Marcus Valerius Martialis (c. 40—104 e.n.) a fost, pe rînd, adulator al lui Titus, Domițian și Nerva. Retras încă din 98 în localitatea natală Bilbilis (Spania), Marțial a apucat doar primii ani din epoca lui Traian, în care a redactat ultimele trei cărți de epigrame. Interesante pentru aspectele sociale ale vremii și pentru moravurile de epocă, epigramele lui Marțial, deși folosite — alături de opera lui Statius — în special ca izvor pentru domnia lui Domițian, nu sînt lipsite de interes nici pentru epoca lui Traian. Vezi C. Marchesi, *Marziale*, Genova, 1914; W. Carratello, *Emerita*, 40, 1972, p. 177—204.

250/25 Tatăl lui Traian se numea tot Marcus Ulpius Traianus (cf. PIR^2, nr. 574) și fusese legat de legiune în Iudeea, unde se remarcase în mod deosebit, și consul în 68. De remarcat că familia din care provenea Traian, pur latină și originară din colonia Italica din provincia hispanică Baetica, nu era, totuși, foarte de vază (cf. Eutrop., 8, 2,: *familia antiqua magis quam clara*).

250/25 Plotina Pompeia (c. 70—129 e.n.), fiica unui oarecare L. Pompeius și soția lui Traian. Virtuțile ei au fost declamatoriu evidențiate de Plin., *Pan*,. 83—84. Se pare că a fost tipul de matroană romană tradițională, care nu s-a amestecat, spre deosebire de alte ilustre predecesoare ale ei, în treburile statului, poate cu excepția anului morții lui Traian, cînd, conform *Historiei Auguste*, a trimis Senatului o scrisoare prin care confirma adopțiunea lui Hadrian de către Traian aflat pe patul de moarte, ceea ce implica recunoașterea primului ca împărat. Din 121 datează o inscripție care a păstrat textul unei scrisori a Plotinei Pompeia către Hadrian, prin care îl ruga să-i sprijine pe niște adepți ai doctrinei epicureene. Hadrian a avut, de altfel, întotdeauna considerație față de protectoarea lui din tinerețe, iar în 129 i-a păstrat un doliu plin de pietate (Cass. Dio, 69, 10). Chipul Plotinei Pompeia ne este cunoscut datorită unui bust păstrat astăzi la Muzeul Capitolin.

250/26 Ulpia Marciana (?—114 e.n.) a primit de la Traian titlul de *Augusta* (100 sau c. 105). De la numele ei se trage denumirea așezării romane Marcianopolis (azi Reka Devnia, în Bulgaria).

250/26 Matidia (Maior), fiica Ulpiei Marciana, sora lui Traian, și a lui C. Salonius Matidius Patruinus, născută înainte de 68 și decedată în dec. 119. La 29 august 112 a primit titlul de *Augusta*. A stat mereu în anturajul lui Traian, iar în august 117, după moartea împăratului, a adus, împreună cu Plotina Pompeia, cenușa acestuia de la Selinunt la Roma (*Hist. Aug.*, *Hadr.*, 5, 9). A fost căsătorită cu L. Vibius Sabinus (cf. R. Syme, *Journal of Roman Studies* 43, 1953, p. 156) și a avut drept fiice pe Vibia Matidia (Minor) și pe Sabina (viitoarea soție a împăratului Hadrian). La moartea ei Hadrian a ținut o *laudatio funebris* (CIL XIV, 3579), iar la Roma a fost sfințit un *Templum Matidiae* (CIL XV, 7248).

251/16 Instituția alimentară (*alimenta*) a fost fondată de Nerva (Ps.-Aurelius Victor, *Epit.*, 12, 4) sau de Traian (*Hist. Aug.*, *Hadrianus*, 7, 8 și *Pertinax*, 9, 3; Cass. Dio, 68, 5, 4). Pe baza dobînzilor provenite din împrumuturile acordate agricultorilor italici se obțineau fonduri care erau destinate copiilor proveniți din familii lipsite de mijloace din Italia. Întrucît ambele aspecte, atît împrumutul acordat agricultorilor, cît și asistența socială, se referă la Italia, nu la provincii, discuția s-a purtat multă vreme în istoriografie în jurul chestiunii dacă împrumutul era un scop în sine — o intervenție imperială pentru a sprijini agricultura în Italia amenințată de concurența provinciilor — sau doar un mijloc pentru a obține fondurile necesare întemeierii noii și originalei instituții de asistență socială. Abia în ultima vreme s-a demonstrat în mod convingător (R. Duncan-Jones, PBSR, 32 (19), 1964, p. 123—146; idem, *The economy of the Roman Empire. Quantitative studies*, Cambridge, 1974, p. 288—319; P. Garnsey, *Historia*, 16, 1968, 3, p. 380) că *alimenta* aveau, în primul rînd, un scop social, insistîndu-se asupra aspectului demografic (efortul autorității imperiale de a spori populația Italiei). Pe de altă parte, *alimenta* țin de o anumită munificență imperială, avînd drept antecedente alte liberalități tradiționale, precum distribuțiile gratuite de grîne sau bani (*frumentationes*, *congiaria*). În ceea ce ne privește, sîntem de părere că în adoptarea acestui nou tip de expresie a munificenței imperiale un rol de seamă l-au jucat și rațiunile de ordin financiar. Atîta vreme cît finanțele erau secătuite de mult prea fastuoasele, deci și costisitoarele *congiaria*, *alimenta* prezentau avantajul unor fonduri provenite din niște dobînzi vărsate în mod regulat (Al. Avram, în *Analele Universității București — Istorie*, 31, 1982, p. 15—24). Propaganda imperială a insistat asupra caracterului de liberalitate, evidențiind *indulgentia principis*. Alături de monede și inscripții, *alimenta* sînt evocate și de monumentele arhitecturale ale epocii: arcul de triumf de la Beneventum (relieful nr. 14: cf. A. v. Domaszewski, *Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent*, în *Abhandlungen zur römischen Religion*, Leipzig—Berlin, 1909, p. 25—52; F. J. Hassel, *Der Traiansbogen in Benevent. Ein Bauwerk des römischen Senates*, Mainz am Rhein, 1966; T. Lorenz, *Leben und Regierung Traians auf dem Bogen von Benevent*, Amsterdam, 1973) și „anaglypha Traiani" din *forum*.

251/19 Este vorba de cele două mari inscripții de la Veleia (CIL XI, 1147 = ILS 6675) și Ligures Baebiani (CIL IX, 1455 = ILS 6509; aceasta este cea mai mare inscripție latină din cele cunoscute pînă acum) care prezintă modul în care era aplicată inițiativa imperială cu privire la *alimenta*. La ora la care Odobescu își ținea prelegerea cele două inscripții erau cunoscute lumii științifice grație studiilor pătrunzătoare ale lui G. Henzen, *De tabula alimentaria Baebianorum*, în *Annali dell'Istituto di corr. arch.*, 16, 1844, p. 5—111 și Th. Mommsen, *Die italische Bodentheilung und die Alimentartafeln*, în *Hermes*, 19, 1884, p. 393—416. Între timp au apărut mai multe studii consacrate celor două importante documente epigrafice, din care reținem: F. de Pachtère, *La table hypothécaire de Veleia, étude sur la propriété foncière dans l'Apennin de Plaisance*, Paris, 1920; P Veyne, *La table de Ligures Baebiani et l'institution alimentaire de Trajan*, în *Mélanges de l'Éc. Fr. de Rome*, 69, 1957, p. 81—135 și 70, 1958, p. 177—241; vezi și studiile citate în n. 251/16.

ICONOGRAFIA LUI TRAIAN

Notiță filologică

1. A doua apariție a lui Al. Odobescu în paginile *Convorbirilor literare* o constituie tot o prelegere universitară, al cărei subtitlu îi precizează îndeajuns proveniența: „Fragment dintr-un curs la Universitatea din București", în CL 22, 1888, 2, pp. 97—119 (= **e**)*. Articolul a apărut și în extras, identic însă cu textul din CL (= **ex**).

2. Textul se remarcă printr-un număr destul de mare de greșeli de tipar, pentru care am propus emendări. Dintre acestea, cele mai importante sînt următoarele:

p. 252, r. 38: *netărmuită* (**e**) — *netărmu⟨r⟩ita* (*sc.*)
p. 257, r. 19: *erou, mitologii* — *erou mitologic*
p. 260, r. 20 și 262, r. 6: *statue* — *statuă* (forma din **e** a rezultat prin omiterea semnului diacritic: *statuĕ*)
p. 261, r. 43: *marmora* — *marmoră*
p. 261, r. 52: *afla* — *află*
p. 266, r. 13: *cugetă* — *cugeta*.

3. Alte particularități semnificative sînt grafiile: *presintă* (259/16) (deși forma întîlnită cel mai adesea — atît în CT, cît și în celelalte publicații studiate pentru stabilirea textelor din prezentul volum — este *presentă*) și *păstrâ* (267/11), care este, la prima vedere, o formă de imperfect (cf. *Notă*, sub. 3). Contextul ar necesita însă o formă de perfect simplu, așa cum l-am și interpretat, considerînd grafia drept greșeală de tipar pentru *păstrâ*, în care accentul circumflex notează accentul tonic. Această situație poate fi apropiată cu un alt exemplu oferit de aceeași revistă: *inăltâ* (V. IpT 87, p. 249, r. 11; cf. și *Notă asupra ediției*, sub. 2). În sfîrșit, am păstrat dubletul *Neapole* / *Neapoli*.

Comentariu de arheologie

Studiul consacrat reprezentărilor sculpturale ale lui Traian face parte din cursul ținut de Alexandru Odobescu în anul universitar 1887/1888 despre monumentele arheologice referitoare la epoca marelui împărat[1]. Cu această ocazie sînt descrise opt statui și două busturi considerate a-l fi reprezentat pe Traian. Scris cam în tonul *Istoriei archeologiei*, cu care se înrudește îndeaproape, atîta vreme cît în ambele cazuri avem a face cu niște prelegeri universitare, studiul nu este încărcat cu note, iar cele cîteva citate sînt inserate în text.

Spre deosebire de alte opere arheologice ale lui Odobescu, ale căror concluzii mai sînt încă și astăzi parțial valabile, mica notiță care ne reține atenția nu mai prezintă nici un interes pentru istoricul artei în epoca lui Traian. Verdictul exegeților ulteriori a fost mult mai sever; astăzi nu mai putem accepta ca fiind reprezentări originale ale lui Traian decît *patru capete* (fig. 1 + 10, 4, 8, 11) din cele opt statui și două busturi prezentate de Odobescu. Restul pieselor aduse în discuție sînt: 1. statui acefale atașate în mod arbitrar unui cap al lui Traian (*torso* de la fig. 4, 8 și restul bustului, în afara capului, de la fig. 1 + 10, 11); 2. capete moderne ale lui Traian așezate pe cîte un *torso* antic care nu le aparținea (fig. 2, 6, 7, 9); 3. statui reprezentînd alți împărați (fig. 3, 5)[2].

La prima vedere ar putea să surprindă faptul că Odobescu, deși recunoaște — împreună cu E. Q. Visconti și cu ceilalți autori consultați — caracterul modern al unor părți din statuile prezentate, le descrie totuși ca și cum acest lucru nu ar ieși din limitele firescului. În această privință, Odobescu apare ca un adept întîrziat al unei anumite estetici dezvoltate încă din Renaștere și atingînd în practică punctul culminant în epoca lui Winckelmann, secolul al XVIII-lea. Această atitudine estetică făcea într-un mod specific deosebirea dintre original și reproducere. Pentru a fi expuse în muzee, sculpturile fragmentare antice erau întregite de cei mai iscusiți sculptori ai epocii, ca material pentru „restaurare" folosindu-se gipsul. Cu timpul s-a dezvoltat o modă a mulajelor în gips și nu au lipsit voci care să susțină chiar superioritatea gipsului față de marmură [3]. Winckelmann însuși, în perioada în care se afla sub protecția cardinalului Albani, a luat parte la întregirea unor sculpturi antice, iar în opera sa nu protestează nicidecum împotriva ideii de intervenție asupra sculpturii antice, ci doar împotriva modului neștiințific în care s-au executat anumite restaurări. Majoritatea sculpturilor, pe temeiul cărora se construiau teorii estetice idealiste, fuseseră intens restaurate, astfel încît nu mai păstrau decît foarte puțin din suprafața antică originală (un exemplu, între multe altele reprezintă *Apollo de la Belvedere* și *Meduza Rondanini*, al căror caracter original a fost cu totul estompat de restaurările moderne, lucru pe care nu l-a perceput Goethe atunci cînd a opus tocmai aceste opere copiilor în gips pentru a demonstra superioritatea originalului din punct de vedere al materialului). Orice *torso* era fie „restaurat" prin întregiri moderne, fie completat cu capete și membre descoperite separat în cu totul alte condiții. Singurele opere care au scăpat de la un asemenea tratament își datorează salvarea faptului că, din cauza numărului mare de fragmente din care se compuneau, întregirea lor prezenta dificultăți tehnice. Pe la începutul secolului al XIX-lea au făcut mare vîlvă frizele decupate de contele Elgin de pe Parthenonul atenian și aduse la Londra; în toată Europa se întîlneau mulaje în gips după aceste sculpturi. În aceeași perioadă (1815—1819)) Thorvaldsen accepta — ce e drept, nu cu mare entuziasm — să întregească sculpturile descoperite de Charles Robert Cockerell în templul de la Egina în 1811 — primele mari descoperiri reprezentative pentru arta greacă arhaică — în vederea expunerii lor în gliptoteca müncheneză. Dimpotrivă, alt mare sculptor clasicizant al epocii, Canova, refuza în 1803 să întregească sculpturile Parthenonului.

---

* Cf. *Opere*, XI, nr. 1344 și 1345.

[1] Vezi *supra*, notița introductivă de la *Împăratul Traian*.

[2] Vezi comentariile noastre la piesele respective în notele la studiul lui Odobescu.

O dată cu ezitările lui Thorvaldsen și cu refuzul ferm al lui Canova, marii artiști renunță să se mai implice în restaurări de opere antice; acestea rămîn în seama cabinetelor specializate și au scopuri pur științifice, de unde pînă atunci artiștii restauratori se angajaseră într-un fel de rivalitate cu arheologia (înțeleasă, evident, ca o *Kunstarchäologie* în sensul lui Winckelmann) în exprimarea conținutului ideatic antic [4].

Odobescu scria cam în vremea în care se generaliza despărțirea de Winckelmann și de estetica idealistă, iar arheologia începea, cu greu, să-și definească metodele. Mai puțin arheolog și mai mult estetician de sorginte winckelmanniană, Odobescu se înscrie în tradiția erudiților de tipul lui Visconti și Mongez. O comparație cu J. J. Bernoulli, care va scrie doar peste cîțiva ani *Römische Ikonographie* [5], este deosebit de revelatoare pentru diferența frapantă de metodologie. Ceea ce în istoriografie se definește prin trecerea de la romantism la școala critică are drept corespondent în istoriografia artei antice tranziția de la estetica idealistă la metodele analitice de exegeză (Semper, Furtwängler, Riegl și școala vieneză etc.). Lucrarea lui Bernoulli este un produs tipic al acestor noi orientări. Impresia artistică de ansamblu a unei statui îl lasă rece pe autor atîta vreme cît el depistează, întemeiat pe criterii științifice, intervențiile moderne.

În afară de piesele menționate de Odobescu — despre care am arătat cîte erau originale — Bernoulli mai amintește următoarele statui ale lui Traian, date ca sigure (p. 76—77):

— nr. 5: statuie loricată de la Florența (Uffizzi), provenită în 1789 de la Roma; capul nu aparține statuii, ci este adăugat, iar membrele și gîtul sînt intervenții moderne [6];

— nr. 11: mască din marmură albă aplicată în mod arbitrar pe o statuie a unui bărbat șezînd din muzeul de la Berlin (provine de la Villa Negroni de la Roma, a fost adusă în 1791 la Sanssouci și de aici la Berlin) [7];

— nr. 13: statuie loricată descoperită la Utica, aflată în muzeul de la Leyda [8].

---

[3] Acest lucru se petrecea, desigur, înainte ca policromia sculpturilor grecești să fie sugerată de A.-Chr. Quatremère de Quincy pe baza surselor literare, apoi de arhitectul J. I. Hittorf, întemeiat pe observații efectuate în templele din Sicilia, pentru a fi apoi dovedită definitiv de G. Semper.

[4] Toate exemplele pe care le-am înșirat sînt preluate de la N. Himmelmann, *Trecutul utopic. Arheologia și cultura modernă*, trad. de Al. Avram, București, 1984, p. 168—182.

[5] Avem în vedere aici vol. al II-lea, partea a 2-a, Stuttgart, 1891, care cuprinde capitolul consacrat statuilor imperiale care îl reprezintă pe Traian.

[6] Cf. W. H. Groß, *Traians Bildnisse*, Berlin, 1940, p. 128, nr. 34 și pl. 20.

[7] *Ibidem*, p. 128, nr. 33 și pl. 13, b (= C. Blümel, *Römische Bildnisse*, Katalog Berlin, 1933, p. 14 sq., nr. R 33, pl. 24—25).

[8] Cf. Groß, p. 125, nr. 6 și pl. 3, b.

De asemenea, sînt menționate numeroase capete și basoreliefuri reprezentîndu-l pe Traian. Lista a fost ulterior corectată și îmbogățită în lucrarea lui W. H. Groß, *Traians Bildnisse*, Berlin, 1940, rămasă pînă astăzi opera de referință în domeniul portretisticii lui Traian.

252/18 Pentru atitudinea lui Pliniu cel Tînăr față de Traian și caracterul angajat al *Panegiricului* său vezi n. 250/4 de la *Împăratul Traian*.

252/26 Marcus Iunius Brutus (sec. al VI-lea î.e.n.) a fost, conform tradiției, „fondatorul" Republicii romane. Membru al unei ginți patriciene persecutate sub regimul regilor (tatăl său fusese ucis de Tarquinius Superbus), Brutus a trăit mai întîi în exil. Revenit la Roma, a condus, alături de Tarquinius Collatinus, răscoala victorioasă care a dus la înlăturarea ultimului rege, Tarquinius Superbus (510/509 î.e.n.). Ales alături de aliatul său *praetor*, Brutus a instaurat regim de esență dictatorială menit să apere proaspăt createle instituții republicane de uneltirile patricienilor din interior (severitatea sa de neclintit a mers pînă acolo, încît i-a trimis la moarte pe proprii săi fii, pentru că aceștia nesocotiseră ordinele sale). A murit într-un duel cu fiul regelui Tarquinius, revenit cu ajutor primit de la cetatea Veii în speranța, nerealizată, de a se reinstala ca rege. Caracterul integru, neînduplecat al lui M. Iunius Brutus evidențiat în unanimitate de analiștii și de istoricii ulteriori (Titus Livius, 1, 57—59; Dionys din Halicarnas, 4, 67 și 77; 5, 14; Cicero, *Brutus*, 14, 53) a rămas pentru posteritate un model de *gravitas* și de *amor patriae* pentru bunul roman și a constituit un simbol peste veacuri în perioada revoluțiilor burgheze din epoca modernă (concludent este, în această privință, tabloul lui J. L. David, *Brutus se întoarce în casa lui după executarea fiilor săi*, expus în salonul anului revoluționar 1789). Un urmaș la mare distanță în timp al lui M. Iunius Brutus este omonimul care a condus complotul împotriva lui Cezar (martie 44 î.e.n.).

252/26 Marcus Furius Camillus (sfîrșitul sec. al V-lea — începutul sec. al IV-lea î.e.n.) este o altă figură devenită legendară în Roma republicană. Comandant strălucit de oști, a cucerit în 396 î.e.n. orașul etrusc Veii, însă doi ani mai tîrziu a căzut victimă unor intrigi calomnioase, fiind nevoit să ia calea exilului. Rechemat în 390, în condițiile grele cauzate de invazia gallilor, a instaurat dictatura și, după ce a fost nevoit inițial să soarbă din cupa înfrîngerii (episodul *Vae victis!* narat de Titus Livius), a izbutit, în cele din urmă, să-i alunge pe năvălitori. Camillus și Brutus erau reprezentați de multe statui la Roma, ca expresie a venerației de care se bucurau din partea urmașilor.

253/9 Citat după Plin., *Pan.*, 55.

253/12 Templul de pe colina Capitoliu era cel mai de seamă lăcaș de cult pentru Iupiter (Joie la Odobescu). Zeul suprem era adorat aici sub numele de Iupiter Capitolinus, alături de Iuno Regina și de Minerva, cele trei divinități alcătuind triada capitolină. Cele două statui ale lui Traian înălțate în pronaosul acestui templu (*Pan.*, 52, 3) au dispărut între timp. Referitor la acest pasaj, este de remarcat faptul că, în ciuda laudelor aduse de Pliniu modestiei lui Traian, statuile împăratului erau destul de frecvente imediat după anul 100, cînd își rostise Pliniu discursul; cf. Groß, p. 11—12.

253/29 „Autorul" este fictiv, ca toți ceilalți menționați de genialul compilator al *Historiei Auguste* (vezi nota de la *Un vas de lut*).

254/4 Cf. *Hist. Aug.*, *Severus Alexander*, 5, 2 și 13, 2.

254/16 Columna lui Traian ca monument de arhitectură și ca izvor documentar excepțional pentru războaiele daco-romane s-a bucurat încă din Renaștere de numeroase studii. Un scurt istoric al cercetărilor oferă și Odobescu în *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor p. 188—193 (a șaptea lecțiune), care se referă mai întîi la Alfonso Chacón (Ciacconi), autorul opului *Historia utriusque belli dacici a Trajano Caesari gesti, ex simulachris quae in Columna ejusdem Romae visuntur collecta*, 1576 (tradus în italienește și completat de Giovanni Pietro Bellori) și la principala sa replică din secolul erudiției, *De columna Traiani syntagma*, Roma, 1683, datorată lui Raffaele Fabretti, și se încheie cu opera lui Wilhelm Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, cea mai recentă și completă tratare a subiectului în epoca în care scria Odobescu. Pentru istoricul cercetărilor pînă în sec. al XIX-lea vezi R. Chevalier, *Découverte d'une iconographie: la Colonne Trajane (VIII*^{e} *— XIX*^{e} *siècles)*, în *Influence de la Grèce et de Rome sur l'Occident moderne*, Paris, 1977, p. 329—384, iar pentru ultima sută de ani A. Malissard, *Découverte d'une iconographie: la Colonne Trajane (1850—1976)*, în același volum. Reținem pentru o listă selectivă: C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 4 vol., Berlin, 1896—1900 (acestui autor i se datorează numerotarea unanim acceptată a scenelor columnei

de la 1 la 155); E. Petersen, *Trajans dakische Kriege, nach den Reliefs der Trajanssäule erzählt*,
2 vol., Leipzig, 1899—1903; K. Lehmann—Hartleben, *Die Trajanssäule. Ein römisches Kunst-*
werk zu Beginn der Spätantike, Textband + Tafelband, Berlin—Lepzig, 1926 (spre deosebire
de cei doi autori antecitați, Lehmann-Hartleben contestă, de pe poziții estetizante, valoarea de
izvor istoric a columnei); C. și H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966.

254/17 Cînd se referă la arcul de triumf al lui Traian de la Roma (mai ales în *Istoria*
archeologiei), Odobescu inversează termenii problemei (cf. *ibid.*, p. 150). Pentru el arcul de
triumf al lui Constantin fusese construit de Traian și „împestrițat" cu sculpturile adăugate în
sec. al IV-lea de Constantin cel Mare. În realitate, arcul a fost înălțat de Constantin, care și-a
însușit „marea friză" provenită din Forul lui Traian (M. Pallotino, *Il grande fregio di Traiano*,
Roma, 1938; atribuirea frizei lui Domițian, sub cuvînt că aceasta ar reprezenta războaiele
dacice ale ultimului Flavius, opinie susținută de W. Gauer, JDAI, 88, 1973, p. 319—350, nu
poate fi acceptată; cf. R. Bianchi-Bandinelli, *Rome, le centre du pouvoir; l'art romain des*
origines à la fin du deuxième siècle, Paris, 1969, p. 210; M. Gramatopol, *Arta imperială a*
epocii lui Traian, București, 1984, p. 178 și 212—213). În ultima vreme însă, o opinie îndrăz-
neață vrea ca și Traian să fi avut un arc de triumf la Roma, anume „arcul lui Titus",
redatat pe baza unor investigații epigrafice referitoare la inscripția votivă (F. Magi, *Römische*
Mitteilungen, 82, 1975, 1, p. 98—116; idem, *ibidem*, 84, 1977, 2, p. 331—348) și în lumina
unor criterii stilistice (M. Gramatopol, *op. cit.*, insistă, p. 177—178, 216—217, 221—222, asupra
iluzionismului și spațialității panourilor, asemănătoare cu cele de pe arcul de la Beneventum).
Această ultimă părere este însă, deocamdată, „neacceptată de majoritatea cercetătorilor
acestei arte" (*ibid.*, p. 178).

254/17 Pentru arcul de triumf de la Beneventum vezi bibliografia citată în n. 251/16
de la *Împăratul Traian*.

254/21 Pentru monedele din vremea lui Traian fundamentală rămîne lucrarea lui P. L.
Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, vol. 1. *Die*
Reichsprägung zur Zeit des Traian, Stuttgart, 1931.

254/39 Între timp lucrurile s-au mai schimbat. Fostul Muzeu Național de Antichități
(înființat în 1834), ale cărui colecții au trecut în patrimoniul Muzeului de Istorie a RSR,
a achiziționat în 1953 un cap de marmură cenușie al lui Traian, descoperit la Roma și prove-
nind din fosta colecție M. Sutzu (M. Gramatopol, *Portretul roman în România*, București,
1985, p. 68—71, nr. 5, il. 5 a-c). Tot la același muzeu se află acum și un cap de marmură
italică al aceluiași împărat, descoperit în 1869 la Ostia, intrat în colecțiile Vaticanului și
dăruit în mai 1973 de papa Pius al VI-lea președintelui Nicolae Ceaușescu (*ibidem*, p. 71—72,
nr. 6, il. 6 a-b). În sfîrșit, Mihai Gramatopol susține că ar fi identificat în colecția Severeanu
un cap de marmură, *Ultimul portret antum al lui Traian*, în vol. *Artă și arheologie dacică și romană*,
București, 1982, p. 166—173 (vezi și *Apulum*, 7, 1968, p. 369—379; *Portretul roman...*,
p. 72—75, nr. 7, il. 7 a-c). Această din urmă identificare este însă discutabilă; vezi Maria
Alexandrescu Vianu, în SCIVA, 37, 1986, 3, p. 276.

256/19 *Divus* era titlul care se acorda de către Senat post-mortem împăraților trecuți
în rîndul zeilor.

256/36 Statuia este menționată de Bernoulli, p. 77, nr. 9 (cu bibliografia mai veche),
care remarcă însă că „der Kopf nicht zugehörig und das ganze Profil neu". Capul neaparținînd
statuii, nu mai avem nici un element care să ne permită atribuirea ei lui Traian; de aceea
statuia nu figurează la Groß.

256/44 Nici această statuie nu poate fi atribuită lui Traian. În literatura de specialitate
a veacului trecut această statuie mai era desemnată prin *Traianus pater*, însă, după stil, este
o creație a artei iulio-claudine; Bernoulli, p. 91 (cu bibliografia veche). De altfel, tatăl lui
Traian nu era o persoană de prim rang, deși este reprezentat de cîteva statui.

257/1 Traian, născut la 18 septembrie 52 sau 53, fusese vreme de 10 ani *tribunus*
militum sub ordinele tatălui său (Plin., *Pan.*, 15, 2) în Orient (Siria) și în Germania, pe limesul
renan.

257/4 Cf. Eutropius, *Breviarium*, 8, 2, despre familia din care provenea Traian: *fa-*
milia antiqua magis quam clara.

257/5 Într-adevăr, nu există, deocamdată, statui ale lui Traian în tinerețe (înainte de
adoptarea sa de către Nerva) și nici nu este probabil să se descopere. Vezi Bernoulli, p. 85;
Groß, p. 11 și 65. Primele statui datează din perioada adoptării sau abia din momentul în care
Traian a fost proclamat împărat.

257/10 *Crinitus* („pletosul") este numit Traian de Eutropius.

257/24 Mart., 10, 72, 9.

257/27 și 258/11 *Sedie* trebuie socotit fără îndoială un hapax: nici un dicționar nu consemnează termenul acesta livresc (tradus, de altfel, în text), la originea căruia stă desigur forma latinească *sedes* (M.C.).

258/4 Faptul că alipirea capului reprezintă o intervenție modernă este în afară de orice îndoială. Statuia este, probabil, a unui filozof sau poet grec, doar capul adăugat este al lui Traian, chiar și la acesta multe elemente fiind întregite (nasul, partea mediană a buzei de sus și o parte a celei de jos și a bărbiei). Vezi Bernoulli, p. 77, nr. 8 și Groß, p. 124, nr. 2 și pl. 6a.

258/6 Ennio Quirino Visconti (1751—1818), anticar italian stabilit în Franța (1799), însărcinat de Napoleon I cu organizarea Luvrului. Autorul lucrării foarte cunoscute în epocă *L'iconographie antique*, Paris, 1808.

259/11 Vezi descrierea la Pausanias 5, 12, 6. Statuia de la Olympia, ca și cea de la Prusa, nu s-a păstrat. O altă statuie ridicată pe sol provincial (ins. Delos) este pusă în evidență de baza ei, descoperită aici la sfîrșitul veacului trecut (BCH, 20, 1896, p. 724).

259/29 După Bernoulli, p. 77, doar mîna dreaptă (cu globul) este adăugată de un artist modern.

259/44 *Lorica* („cuirasa") era compusă din pieptar *(thorax)* și spătar. În sec. I î.e.n. se introduce *lorica squamata*, formată din plăcuțe întrepătrunse ca niște solzi de pește *(squamae)*, care se generalizează începînd din epoca imperială, pentru a dispărea spre mijlocul sec. al III-lea e.n. Un alt tip, apărut în sec. I e.n., era *lorica segmentata*, formată din două plăci, care apărau partea superioară a bustului, și niște benzi metalice, care protejau restul bustului.

260/9 Statuia în chestiune nu-l reprezintă pe Traian, ci pe un împărat din dinastia Iulia-Claudia. Bernoulli a crezut inițial că este vorba de Augustus (vol. II, 1, p. 36, nr. 48), apoi a revenit asupra teoriei sale, considerînd că statuia este „ein schlecht restaurierter Tiberius" (p. 76, nota 4).

260/20 și 262/6 *Statuă* este forma obișnuită în epocă, rezultată din adaptarea latinescului *statua*. În CILRL, II, p. 51, s.v., se face specificarea: „Termenul apare încă din secolul al XVIII-lea" (M.C.).

260/20 Descoperirea a avut loc în 1787, deci nu cu 120 de ani, ci cu 100 de ani înainte de data la care scria Odobescu (cf. Bernoulli, p. 76, nr. 4). Caligula descoperit în aceleași condiții este descris în aceeași lucrare, vol. II, 1, p. 306, nr. 9. Capul este însă în întregime modern (Groß, p. 134, B, e), în ciuda rezervelor lui Bernoulli.

260/23 Alungat de la Roma de L. Cornelius Sulla, liderul optimaților (88 î.e.n.), bătrînul general Caius Marius, conducătorul popularilor, s-a retras la Ostia, de unde s-a îmbarcat pe o corabie, luînd calea Africii. Debarcat de corăbieri pentru o pauză (din lipsă de vînt) și părăsit pe furiș, Marius a fost prins de urmăritorii săi și predat autorităților din Minturnae (pe coasta Lațiului). Acestea n-au avut îndrăzneala să-l ucidă, ci i-au pus la dispoziție o corabie cu care Marius a plecat în Libia. După un an va reveni și se va răzbuna crunt pe adversarii săi.

261/23 Este vorba de războiul lui Traian împotriva parților (114—117 e.n.).

262/10 Statuia este menționată de Bernoulli, p. 76—77, nr. 6. Torsul a fost descoperit la Gabii (Latium), iar capul — considerat „wohl das besterhaltene Trajansbildnis im Louvre" — este, de fapt, modern, ceea ce anulează orice criteriu de atribuire a statuii lui Traian. De aceea statuia nu figurează la Groß.

262/19 Și în acest caz capul, de marmură italică, este atașat la o statuie loricată care nu-i aparține. Capul este pe jumătate întregit în epoca modernă, veche fiind partea superioară cu ochii și nasul. Vezi Bernoulli, p. 76, nr. 1; Groß, p. 129, nr. 42 și pl. 14 c-d.

263/8 Isis (sora lui Osiris în mitologia egipteană) a pătruns prin sec. I î.e.n. în Italia, ajungînd în sec. I e.n. una din cele mai adorate divinități, cu un cult din cele mai dezvoltate, beneficiind de un mare templu la Pompei. În legătură cu acest cult se dezvoltă o bogată și variată iconografie. Vezi L. Vidman, *Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern*, Berlin, 1970.

263/14 Este vorba tot de succesele repurtate în contextul ducerii războiului partic.

263/16 După opinia lui Bernoulli, p. 77, nr. 7, și această statuie trebuie să fi fost descoperită tot la Gabii (ca și cea menționată în n. 262/10 și reprodusă în fig. 7 din textul lui Odobescu). Inițial fusese restaurată cu un cap al lui Marcus Aurelius. Atribuirea statuii lui Traian este însă gratuită, iar piesa nu figurează în catalogul alcătuit de Groß.

264/2 *Rheda (raeda)* este o trăsură sau căruță cu patru roți.

264/4 Aceste monede figurează în vol. 1 al lui P. L. Strack (*supra*, n. 254/21) la p. 207 și în pl. 3, 196 și 8, 142. Pe lîngă argumentul numismatic, existența unei statui ecvestre în Forul lui Traian este confirmată și de relatarea lui Ammianus Marcellinus (16, 10, 15—16) despre vizita făcută în 357 e.n. de Constantius al II-lea și prințul persan Chormisdas în Forul lui Traian. Vezi Groß, p. 13—14.

264/45 Le Chevalier A. Mongez, *Iconographie romaine*, vol. 3, Paris, 1826, p. 28. Reproducerea se află în vol. 4, pl. 36, 4—5. După mărturiile altor anticari (citate de Bernoulli, p. 80, nr. 40), bustul ar proveni nu din colecția cardinalului Fesch, ci din Villa Albani.

264/47 Este un bust de 0,56 m înălțime. Cîteva părți sînt întregite: o parte din nas, cîteva porțiuni din brațe, din piept etc. Vezi Bernoulli, *loc. cit.*; Groß, p. 125, nr. 9 și pl. 8b.

265/5 Într-adevăr, așa cum remarcă Odobescu, doar capul colosal este original, însă și aici se pot constata unele întregiri moderne; nasul, marginile ambelor urechi și gîtul. Vezi Bernoulli, p. 80, nr. 41; Groß, p. 126, nr. 19 și pl. 13 a.

266/29 statue colorate — Se știe că statuile antice, atît cele din lut ars ori din lemn, cît și cele de marmură sau de bronz, erau parțial (mai ales capul și veșmintele) colorate și acoperite cu un strat protector alcătuit din ceară amestecată cu ulei (M.C.).

266/36 Turdetanii erau un neam iberic locuind în Turdetania (o regiune prin preajma Sevillei de astăzi, în vechea Baetica). Nu putem fi însă de acord cu originea turdetană a viitorului împărat, atîta vreme cît familia Ulpiilor din colonia Italica (fondată în 206 î.e.n. și de atunci intens colonizată cu elemente italice) nu prea pare să fi fost amestecată cu indigenii (R. Paribeni, *Optimus princeps*, vol. 1, p. 45—48; E. Cizek, *Epoca lui Traian*, p. 103). *Cognomen*-ul Traianus este tipic latin, iar tatăl lui Traian fusese consul (68 e.n.). De altfel, Spania cuprindea provincii dintre cele mai romanizate ale imperiului. Cînd, în istoriografie, se vorbește de originea hispanică a lui Traian, nu se înțelege originea iberică în sens etnic, ci pur și simplu faptul că viitorul împărat s-a născut și și-a petrecut adolescența în Hispania.

267/24 Este vorba de papa Grigore I cel Mare (590—604).

267/25 Cf. R. Paribeni, *op. cit.*, vol. 2, p. 312. Episodul este relatat de Odobescu și în *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 191.

267/25 Nu este poate inutil să alăturăm acestor cuvinte inspirate cu care îl cinstește Odobescu pe imperialul strămoș evocarea statuară datorată unui mare arheolog și om de cultură dintr-o vreme ceva mai apropiată de noi (V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 539):

„Ochii mei te văd, Împărate, în zilele tale de neîncetată veghe. Cu statura ta maiestos înaltă, cu părul tău alb înainte de vreme, cu fața ta nobilă și energic dominatoare, cu ochii tăi atenți, privind ca pentru a pătrunde dincolo de lucruri și de oameni, cu fruntea ta brăzdată de dunga verticală a voinței, cu buzele strînse în semn de stăpînire de sine, cu liniștea ta sigură, cuminte, hotărîtă, răbdătoare, nezguduită și la nevoie aspră, dar nu crudă, cu iubirea de ascultare, ordine, statornicie — o, ce măreț potolite, ce tăios pătrunzătoare, ce modest păstrătoare, ce senin iertătoare, ce adînc înțelegătoare a vieții cum e, gălăgioasă, murdară, perfidă și vanitoasă, sunt scrisorile tale către bunul, naivul, preaplecatul, plinul de sine, recunoscător devotatul tău sclav și prieten, Plinius" (M.C.).

ATENEUL ROMÂN ȘI CLĂDIRILE ANTICE CU DOM CIRCULAR

Notiță filologică

1. Textul tipărit al acestei conferințe a apărut în ediție princeps la Socec și Teclu, București, 1888 (**e**). Subtitlul preciza: *Conferință rostită la XIV fevruarie de A. I. Odobescu, cu o alocuțiune de C. Esarcu.* Volumul, devenit între timp o raritate bibliofilă, s-a bucurat de o prezentare grafică deosebită, cele 63 de pagini ale sale fiind bogat ornamentate cu viniete, chenare și inițiale în culori și ilustrate cu desene și planuri în alb-negru și colorate. Lucrarea a fost retipărită fără alocuțiunea lui C. Esarcu și cu ilustrațiile în alb-negru (la scară redusă) în ediția îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, Al. Odobescu, *Opere complete*, vol. III, București, 1908, p. 275-340 (= **o**). Aceasta corectează cîteva scăpări tipografice (care sînt mai mult decît cele două semnalate pe verso-ul paginii de gardă din **e**), procedînd, în același timp, la modernizarea unor forme (unele frecvente) din **e**. Astfel *daca > dacă, d-voastre>d-voastră, îmbele > > ambele, statorit > statornicit,*

2. În bogata corespondență rămasă de la Odobescu se găsesc destule informații, care marchează atît inițierea proiectului unei serii de conferințe (v. *Opere*, XI, nr. 1389) și pregătirea conferinței inaugurale, marcată de discuții cu C. Esarcu și cu A. Galleron, arhitectul principal al Ateneului*, cît și desfășurarea conferinței, ecoul acesteia** și tipărirea în volum***. Putem în felul acesta urmări geneza lucrării pînă la transformarea în tipăritură.

3. Sistemul grafic este același din SLI, lucru explicabil prin faptul că cele două lucrări au fost angajate la aceeași editură. Etimologismul practicat de Socec & Teclu este destul de transparent, el permițînd în cele mai multe cazuri o citire a formelor care este lipsită de ambiguitate [4*].

Comentariu de arheologie

Conferința cu acest titlu a fost ținută de Alexendru Odobescu la 14/26 februarie 1888 cu ocazia inaugurării noii clădiri a Ateneului Român, după alocuțiunea introductivă datorată neobositului animator al Societății literare cu același nume (fondată în 1863), Constantin Esarcu:

„Duminică, 14/26 fevruarie, anul 1888, la 8 1/2 ore seara, s-a început seria de conferențe ale Societății *Ateneului Român* din București.

Pentru prima oară s-a întrunit atunci publicul, foarte numeros, într-una din sălile noului palat ce se află încă în lucrare.

---

* Cf., *exempli gratia*, scrisorile cu nr. 1401, 1409, 1411, 1413, 1417, 1418, 1421 1422 din *Opere*, XI. Scrisoarea nr. 1423 datează chiar din după-amiaza zilei de duminică 26 (14 stil vechi) februarie 1888, zi în care a avut loc citirea conferinței, și ne face martorii prețului de oboseală cu care Odobescu își plătea activitatea științifică: „J'ai écrit hier toute la journée et j'ai prolongé mon travail jusqu'à ce matin à 5 heures. Je n'ai dormi que deux heures..."

** Descrise în nr. 1424.

*** În scrisoarea din 27 (15) aprilie (= nr. 1444) se întîlnesc menționate corecturi: „...j'avais en main la 6-ème feuille de mon Athénée...", iar în cea din 3 iunie (= 1454) sînt menționate exemplare din AtR 88: „J'ai déjà leurs exemplaires (al regelui și al reginei, n.n.) de l'*Athénée*, mais ils en ont acheté à la fête de Cișmegiu où la vente se fait dans de mauvaises conditions, car la municipalité n'a pas donné à cela d'importance".

[4*] Pentru excepții, v. *Notă asupra ediției* sub *7* (și observația subsecventă), *18, 20* cu obs. 4, 6.

La această inaugurare parțială a edificiului, domnul Constantin Esarcu, vicepreședinte al societății, a rostit mai întîi cîteva cuvinte de salutare, pe care le rezumăm aci.

Ele au fost ca un proemiu la conferența ce domnul A. Odobescu a ținut în aceeași seară, vorbind despre: *Palatul Ateneului Român și despre clădirile antice, rătunde sau pătrate, cu dom circular.*

În alocuțiunea d-sale, domnul Esarcu a început prin a mărturisi că avusese intențiunea de a ține un discurs lung și solemn.

Răzgîndindu-se însă, d-lui și-a zis că o asemenea cuvîntare, care va fi discursul de inaugurare a palatului, trebuie să fie pronunțată atunci numai cînd palatul va fi cu desăvîrșire terminat, atunci cînd chiar d-sa va fi în pozițiune de a face pe publicul capitalei să admire, pe lîngă impozantele proporțiuni arhitecturale ale nouăi clădiri, toată perfecțiunea artistică a detaliurilor ei.

Pînă atunci, d-sa a pregătit, numai provizoriu, mica sală, în care urează auditorilor săi bună venire. Și aceasta a făcut-o pentru ca să scape de vechea sală din Cișmegiu, numită a Ateneului, pentru ca să se afle la sine acasă și pentru ca fiecare să poată zice, împreună cu d-sa, vorba francezului: *Mon verre est petit; mais je bois dans mon verre*! Mic îmi este paharul; dar cel puțin beau în pahar, al meu!".

„Poate — adaoge d-l Esarcu — că mulți dintre d-voastră veți crede că este o cochetărie din parte-mi a zice că sala în care ne aflăm este o mică sală (erau poate mai mult de cinci sute persoane care formau auditorul, iar altele foarte multe nu putuse să încapă din lipsa de spațiu), dar veți fi negreșit de această părere cînd voi avea onoarea de a vă introduce în sala cea mare, sanctuariul edificiului, ale cării proporțiuni le desemnă și le arată de departe vasta cupolă ce domină această parte a orașului, domul circular despre care vă va vorbi îndată eminentul meu coleg și amic d-l Odobescu.

În acea sală vă invit la toamna viitoare, cînd palatul va fi pe deplin terminat, cînd vom face împreună, într-un mod solemn, inaugurarea lui, și cînd atunci voi pronunța și discursul ce preparasem pentru astă seară.

Sper — mai zice d-l Esarcu — că am cîștigat dreptul de a fi crezut și că cuvintele mele nu vor mai fi luate, ca altă dată, drept cuvintele unui vizionar; cu toate că această denominațiune nu-mi este displăcută, căci am avut totdauna o simpatie pronunțată pentru acei cari au viziunea viitorului și trec preste limitele prezentelui. Vă aduceți poate aminte cu cît entuziasm vorbeam, acum doi ani, de acei trei sau patru vizionari obscuri și săraci din Sevilia, cari întrunindu-se între dînșii, își ziseră într-o zi: „Hai să facem noi un monument astfel încît posteritatea, uitîndu-se la dînsul, să zică cum că am fost nebuni!" Și Spania consideră astăzi catedrala lor din Sevilia ca o a opta minune a lumii.

Astă seară, ca și acum doi ani, exprim cu aceeași convingere speranța și dorința ca nebunii de asemenea natură, în toate ordinele de cugetare și de acțiune, ca asemenea sfinte nebunii să încălzească mai des inimile junelor noastre generațiuni și să creeze un curent de entuziasm, care să mai curețe atmosfera de miasmele și de microbii de care ar putea fi îndesată".

D-l Esarcu arată în urmă cum, în discursul ce a pronunțat cu ocaziunea punerii pietrei fundamentale a Palatului Ateneului, a citat faptul istoric, amintit de M. S. Regele, augustul nostru Președinte de onoare, în cuvîntarea Sa de la Curtea de Argeș. Neagoie Basarab, acum aproape patru sute de ani, a invitat ca să asiste la tîrnosirea Bisericiei sale, pe patriarhul din Constantinopol, pe mitropoliții, episcopii și egumenii din Sîrbia, Bulgaria, Muntele Athos și din alte locuri depărtate. Ceea ce Neagoie Basarab a făcut prin ideea religioasă Ateneul o va face prin ideea științifică; iar la consfințirea templului Ateneului vor fi invitați savanți și artiști eminenți din toate țările române, din întregă Peninsula Balcanică și din alte locuri și mai depărtate,

„Nu crez — a adaos d-l Esarcu — că mă aventurez promițîndu-vă pentru inaugurarea templului nostru oareșicare conferențe ținute de ilustrațiuni europene, ca un Ernest Renan și, poate, concerte date de un Rubinstein".

Dar Ateneul nostru nu-și propune a se adresa numai la acea clasă a societății, capabilă de a aprecia o conferință de Renan și un concert de Rubinstein. El are asemenea în vedere gloata, masele mai puțin privilegiate ale poporului, pe care le va invita să participe la binefacerile instrucțiunii și educațiunii. De aceea, el va introduce în lucrările sale o inovație importantă.

„Care este această inovațiune?"

Atunci, d-l Esarcu amintește cum, de mai multe ori, de pe tribuna Ateneului, s-a exprimat un mare adevăr, că adică: „Ideile cele mari, cugetările cele înalte și folositoare apar în tinerețe, în dimineața vieții, atunci cînd trebuințele vulgare ale existenței n-au întunecat încă inteligența, cînd pasiunile înjosite n-au degradat inima. Atunci un ideal de *Adevăr* și de *Frumos* apare dinaintea fiecăruia. Glorios și demn, cine-l urmărește! Meschin și pusilanim acela care-l abandonă! Aceasta a făcut pe un filozof să zică cum că o mare viață nu este altceva decît o mare idee concepută în tinerețe și executată în periodul maturității.

Ceea ce este adevărat pentru un individ este asemenea adevărat pentru o instituțiune. Ateneul a conceput, în aurora vieței sale, o idee pe cît de înaltă pe atît de folositoare. Pentru prima oară, dupe tribuna Ateneului s-a pronunțat la noi cuvîntul de *Instrucțiune civică*, adică acea instrucțiune care formează pe cetățean, care-i dă cunoștința și conștiința datoriilor și drepturilor sale, care-l înalță la demnitatea unui factor inteligent, liber și folositor în mecanismul organizării statului, care cată a face mai limpede izvorul, adesea mocirlos, din care decurg toate autoritățile, toate puterile statului.

D-l Esarcu arată că acum, cînd își are edificiul său, Ateneul va relua ideea concepută în primăvara existenței sale și acum se va procede la punerea-i în aplicare. D-lui arată că mai mulți membri distinși din secțiunea științelor morale și politice se ocupă încă de acum de elaborarea programelor pentru cursurile de instrucțiune civică; că aceste programe se vor publica și se vor trămite și la celelalte Atenee care s-au constituit sau se vor constitui în principalele orașe ale țării; că înseși cursurile de instrucțiune civică se vor publica regulat și răspîndi pretutindeni, astfel încît să se înceapă în toată țara o mișcare generoasă, al cărui rezultat va fi din cele mai binefăcătoare pentru viitorul României.

Ni s-a vorbit — termină d-l Esarcu — de o eră nouă, de o eră de reforme, de progres, de regenerare. Ei bine, aceia cari au studiat legile de pe care se dezvoaltă societățile omenești știu că, daca un popor se învîrtește în cercul vițios al aceleiași descurageri și amărăciuni, aceasta provine din cauza stării sale mintale, de pre care inevitabil se modelă starea sa socială și politică. O adevărată eră nouă nu poate începe decît prin reforme mintale; și la acestea nimeni nu ajunge în mod serios și eficace decît prin lucrări de natura celor ce-și propune Ateneul nostru. Daca mișcarea intelectuală astfel precum o concepem se va generaliza pretutindeni, nu vor trebui zecimi de ani pentru ca fața țărei să se schimbe cu totul.

Adînc pătruns de utilitatea unei instituții care să întărească și să stimuleze nencetat printre cetățenii de orice vîrstă, respectul către datoriile civice și cultul către tot ce e *Bun* și *Frumos*, d-l Esarcu arată că, numai cu aceste preocupări, d-sa și-a depus toată stăruința pentru ca *Ateneul Român* să prindă rădăcini și mai temeinice la noi, avînd chiar în capitala țării un local al său propriu, un Templu al său; iar acestui templu s-a silit din toate puterile și încă voiește să-i dea se poate mai multe perfecțiuni artistice.

Din acest îndoit punct de vedere, d-lui face apel la concursul tuturor în favoarea lucrărilor și întreprinderilor *Ateneului Român*, care n-au alte scopuri decît numai prosperitatea, gloria și demnitatea neamului românesc!

Apoi, părăsind tribuna, d-lui invită a-i lua locul, pe domnul A. Odobescu, carele rostește următoarea conferință" (urmează textul lui Al. Odobescu, *supra*, p. 268—319).

În clădirea, încă nefinisată la acea dată, a Ateneului, Odobescu a găsit cu cale să inaugureze seria de conferințe ținute de diverși învățați cu un excurs consacrat edificiilor circulare antice, pretextul pentru această temă constituindu-l tocmai forma circulară a clădirii Ateneului.

De fapt, forma circulară a acestui edificiu — ridicat cu multe sacrificii financiare, mai mult datorită entuziasmului unor cărturari precum C. Esarcu, Al. Odobescu, V. A. Urechia, P. S. Aurelian, dr. N. Kretzulescu etc. și, mai cu seamă, ajutorului generos acordat de populația iubitoare de cultură cu ocazia subscripției publice (al cărei cuvînt de ordine — „dați un leu pentru ateneu" — a rămas, pe bună dreptate, celebru) — fusese impusă de niște fundații circulare deja existente, destinate inițial ... unui circ cu manej de cai! Pornind de la aceste fundații, arhitectul francez Albert Galleron, asistat de arhitectul român C. Băicoianu și, parțial, de arhitectul german N. Schwalbach, acesta din urmă mai ales pentru lucrările de fierărie, a înălțat un edificiu (1886—1888) în spiritul eclectismului francez dominat de școala inițiată de Charles Garnier — arhitectul Operei din Paris — și caracteristic cam întregii arhitecturi europene din a doua jumătate a sec. al XIX-lea[1].

---

[1] Clădirea în forma ei de atunci nu se deosebea esențial de cea de astăzi. Era vorba de rotonda de la parter, cu coloanele îmbrăcate într-o tencuială de stuc imitînd marmura roz, care susțin marea sală de conferințe (ulterior, și de concerte) de la etaj. Intrarea în rotondă se prezintă sub forma unui portic monumental cu 6 coloane ionice și cu fronton de templu grecesc. Înălțimea totală a edificiului este de 41 m. Eclectismul clădirii sare în ochi de la simpla alăturare a elementelor de templu ionic unei rotonde și pînă la decorația rococo a interioarelor. Modificările ulterioare sînt următoarele: adăugarea unei noi aripi pe latura opusă intrării-portic (după planurile arhitectului Leonida Negrescu), menite a adăposti „Pinacoteca Statului", apoi alte amenajări la subsoi în anii 1924—1928. Pentru istoricul edificiului și detaliile de arhitectură vezi, alături de textul lui Odobescu (nota 1), Fl. Georgescu, P. Cernovodeanu, A. Cebuc, *Monumente din București. Ghid*, București, 1966, p. 79—81 (nr. 48); I. Popescu-Teiușan, *Ateneul Român*, București, 1968, p. 22—28; Gr. Ionescu, *Arhitectura românească pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 539—541.

Referindu-se la „clădirile antice cu dom circular", Odobescu nu s-a limitat nici pe departe la o conferință de complezență, fabricată în pripă pe baza unui pretext ivit la momentul potrivit [2]. Dimpotrivă, conferința trădează cunoștințele de arhitectură antică ale scriitorului și arheologului — care văzuse și studiase la fața locului monumentele prezentate și era, în același timp, familiarizat cu literatura de specialitate consacrată acestora.

Interesul pentru acest tip de edificii — mult mai rar atestate în antichitatea greco-romană, dominată de planul rectangular provenit din vechiul *megaron*, însă devenite frecvente o dată cu arhitectura bizantină — abia fusese stîrnit în epocă de cîteva lucrări, în frunte cu cea a lui E. Isabelle, foarte exactă în descrieri și oferind o primă schemă de clasare a edificiilor circulare [3]. Fără a-și propune contribuții personale la această problemă — o excepție notabilă ar putea-o însă constitui faptul că aici se discută pentru prima oară monumentul de la Adamclisi în contextul arhitecturii funerare circulare —, Odobescu se mulțumește cu notarea atentă a detaliilor și cu prezentarea descriptivă a monumentelor în ordine cronologică [4]. Mai mult decît atît, pe baza poziției cronologice a monumentelor aduse în discuție, Odobescu deslușește chiar unele prototipuri, influențe, linii evolutive.

Considerațiile sale își păstrează o bună parte din valabilitate și astăzi. La ora actuală se admite că monumentele circulare romane, apărute inițial (sfîrșitul sec. al II-lea — sec. I î.e.n.) în forma cilindrului funerar (mormîntul Caeciliei Metella de pe Via Appia și cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta etc.), cu subvarianta de cilindru așezat pe o bază cubică (diferite monumente de-a lungul șoselelor din jurul Romei), dar și a templului circular monopter (cele două temple zise „ale Vestei" de la Roma și Tibur), au, probabil, o origine în mausoleele elenistice de acest gen și sînt de pus în legătură cu modalitățile de exprimare pe tărîm arhitectural ale nobilimii romane [5].

După marile realizări tehnice și artistice din epoca Augustus-Hadrian, culminînd cu Pantheonul, forma circulară devine frecventă în sec. al IV-lea (diferite morminte la Roma, domul cu cupolă al mormîntului lui Galerius de la Salonic, biserica S. Constanza de la Roma, mormîntul lui Teodoric etc.), mijlocind tranziția spre epoca Iustinian (cu celebra Sf. Sofia) și anticipînd astfel un foarte spectaculos domeniu de exprimare al arhitecturii europene ulterioare [6].

268/3 Constantin Esarcu (1836—1898), profesor de zoologie și de botanică la Universitatea București, membru corespondent al Academiei Române, a inițiat subscripția publică pentru ridicarea Ateneului român („dați un leu pentru Ateneu") și a organizat cu mult entuziasm

---

[2] Un alt motiv trebuie să-l fi constituit, mai mult ca sigur, descoperirea de către Tocilescu a monumentului triumfal de la Adamclisi (Tropaeum Traiani), tot de formă circulară. Despre pregătirea conferinței vezi mai ales scrisoarea 1422 (13/25 febr. 1888) din *Opere*, XI, unde se arată că în ajunul conferinței Galleron și Odobescu au discutat „presque deux heures de l'édifice, de ses rapports avec les autres temples anciens, enfin de son execution". Conferința a durat o oră și douăzeci de minute. „Il y avait tout au plus 3 à 4 cents personnes et s'il y avait plus de places, il y aurait eu le double,car beaucoup de monde n'a pas pu entrer" (*ibid.*, scris. 1424 din 15/27 febr.; cf. *Indépendence Roumaine*, 3e série, 12, 1888, nr. 3130 B, p. 2). Imediat după conferință Odobescu ia inițiativa publicării textului rostit, cu atît mai mult cu cît în sala Ateneului nu beneficiase de condiții tehnice favorabile unor proiecții de planșe (*Opere*, XI, scris. 1425 din 17/28 febr. 1888 către Sașa).

[3] *Les édifices circulaires et les dômes, classés par ordre chronologique*, Paris, 1855 (lucrarea este citată de Odobescu la n. 2).

[4] În general, datările monumentelor aduse în discuție erau deja stabilite în vremea în care scria Odobescu. Sînt însă unele excepții, dintre care cea mai importantă este Pantheonul, despre care în anii '70—'80 ai veacului trecut abia se lansase timid ipoteza — ce avea să fie confirmată arheologic în mod convingător în secolul nostru — că edificiul în forma sa circulară este realizarea „restauratorului" Hadrian, nu a lui Agrippa.

[5] B. Götze, *Ein römisches Rundgrab in Falerii. Baugeschichte des römischen Adels- und Kaisergrabes. Grabbau und Bauplanung des Augustus*, Stuttgart, 1939 (mai ales, p. 8—24 și 32: „so spiegelt die Entwicklung des römischen Rundgrabes die Geschichte des römischen Adels wider. [...] Das römische Rundgrab ist als Adelsgrab bis in das 2. Jh. n. Chr. zu verfolgen"). Astăzi nu mai poate fi susținută originea etruscă a monumentelor circulare romane, atîta vreme cît între epoca etruscă și sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. nu există nici un monument care ar putea constitui o verigă de legătură.

[6] Vezi, sintetic, R. Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, București, 1979, p. 90—91. Pentru aspectele tehnice legate de realizarea arcurilor și a bolților vezi Marion Elizabeth Blake, *Ancient Roman construction in Italy from the praehistoric period to Augustus*, Washington, 1947; G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, vol. 1—2, Roma, 1957, cap. 8, p. 659—693 (tab. CXCVI—CCX).

acțiunile culturale găzduite de noul lăcaș. Unul din cei mai apropiați colaboratori ai săi la aceste inițiative a fost Alexandru Odobescu.

271/41 *ca să nu ne smincim* — DLRLC și DEX trimit la *a smuci*, în timp ce LB prezintă forma *smicire* (смьчйре) (M.C.).

278/2 Marcus (?) Vitruvius Pollio (sec. I î.e.n.) este autorul celui mai important tratat de arhitectură al antichității (*De architectura*, în 10 cărți). Aproape toate cunoștințele noastre despre teoria greco-romană a arhitecturii se întemeiază pe acest tratat, alcătuit prin epoca lui Augustus. Din săracele date biografice despre autor nu rezultă decît că Vitruviu a fost contemporan cu Lucrețiu, Cicero, Varro și că a lucrat ca inginer specialist în mașini de război sub comanda lui Cezar. În schimb, opera sa, comentată începînd din Renaștere sub toate aspectele și din diferite unghiuri de vedere, continuă și astăzi să ofere subiecte de controverse între specialiști.

278/2 Andrea Palladio (1508—1580), unul din cei mai reprezentativi arhitecți ai Renașterii, alături de Brunelleschi și Bramante, a creat o operă vastă, chiar dacă, în monumentalitatea ei, mai prejos situată față de creațiile contemporanilor săi citați (basilica de la Vicenza, „Rotonda dei Dintorni", palatele Valmarana și Porto-Barbaran din același oraș, „Chiesa del Redentore" de la Veneția, palatul public zis „Castello" de la Udine, diferite vile etc.). Este cunoscut în epocă mai cu seamă ca teoretician al arhitecturii, sursa de căpetenie constituind-o, evident, manualul lui Vitruviu. Lucrarea lui Palladio, *I quattro libri dell'architettura*, Veneția, 1570 s-a bucurat de o faimă efemeră în epocă, întrucît a fost întrucîtva eclipsată de lucrarea similară a lui Vignola (nota urm.).

278/2 Giacomo Barozio da Vignola (1507—1573) este considerat cel mai de seamă teoretician din *Cinquecento*. În persoana sa și-au dat întîlnire practicianul iscusit (biserica lui Isus de la Roma, palatele Farnese de la Roma și Caprarola, vile etc.) și comentatorul subtil al lui Vitruviu (*Regola delli cinque ordini di architettura di M. Jacomo Barozzio* (sic!) *da Vignola*, Roma, 1562; la aceasta se adaugă lucrarea apărută postum, *Le due regole della prospettiva di Jacomo Barozzio* (sic!) *da Vignola coi comenti del p. Egnatio Danti*, Roma, 1583; ambele opere au cunoscut în următoarele veacuri sute de reeditări și traduceri în diferite limbi). Lucrarea lui Vitruviu — adevărată dogmă pentru arhitecții renascentiști — este analizată pe larg, Vignola insistînd asupra pasajelor obscure, pe care se străduiește să le deslușească.

278/5 Sanctuarul circular de la Stonehenge — care a alimentat multă vreme fantezia arheologilor și a istoricilor religiilor din veacurile trecute, ba chiar și mitologia populară — este o expresie a unui cult solar cu antecedente neolitice și dezvoltat mai cu seamă în epoca bronzului. Cercetările recente au demonstrat existența a patru perioade în constituirea monumentului megalitic. Faza Stonehenge I — contemporană cu alte construcții de acest gen din Anglia (Sanctuary, Woodhenge, Avebury etc.)—începe pe la 2800 î.e.n., durează pînă prin jurul anului 2100 î.e.n., plasîndu-se astfel în ultima fază a neoliticului insular. În această perioadă se ridică un val circular cu șanț, un ring de puțuri cu morminte de incinerație și o piatră (Heel Stone sau Friar's Heel). O bună analogie o oferă complexul de la Linlithgow (Scoția). Urmează faza Stonehenge II (c. 2100—1500 î.e.n.), pusă pe seama purtătorilor culturii cu vase campaniforme, caracterizată prin amplasarea dublului cerc de 82 de pietre albastre și ridicarea altarului. Dublul cerc astfel format prezenta un ax îndreptat spre răsăritul soarelui la solstițiul de vară. Această refacere a sanctuarului poate fi apropiată de ridicarea unor monumente megalitice înrudite de pe întreaga coastă a Atlanticului (Peninsula Iberică, Bretagne, Țările de Jos etc.) de către aceiași „campaniformi". Faza Stonehenge III (c. 1500—1400 î.e.n.) este databilă sigur în epoca bronzului, mai precis în strălucitoarea cultură Wessex, ceea ce demonstrează continuitatea cultului solar din neolitic pînă în această perioadă. În cadrul acestui interval de timp s-au distins 3 subfaze: a) pe la 1500 î.e.n. sînt înlocuite cele 82 de pietre albastre cu 81 de pietre galbene (amplasate într-un nou cerc, găurile lăsate de pietrele albastre dislocate fiind umplute); b) în sec. al XV-lea î.e.n. se reamplasează unele pietre albastre și se sapă două cercuri de gropi (Y și Z); c) pe la 1400 î.e.n. se mai observă unele reamenajări ale ringului de pietre albastre. În sfîrșit, pe la 1100 î.e.n., în cadrul fazei Stonehenge IV s-au operat cîteva refaceri mai puțin semnificative. Vezi, sintetic, R.J.C. Atkinson, *The prehistoric Temples of Stonehenge and Avebury*, Londra, 1980.

278/21 Toți acești termeni de arhitectură sînt de origine greacă și sînt folosiți de Vitruviu pentru a defini dispoziția coloanelor unui templu: *prostylos* — templu cu coloanele în față; *monopteros* — un singur rînd de coloane în jurul templului; *amphiprostylos* — templu cu coloane numai în față și în spate; *peripteros* — templu înconjurat cu un șir de coloane; *systylos* — templu unde spațiul dintre coloane este egal cu dublul grosimii unei coloane; *pycnostylos* — cu coloane foarte apropiate; *pseudoperipteros* — templu cu portic numai la fațada principală, restul fațadelor avînd coloane angajate.

280/7 *Pergula-, ae* este o construcție în formă de ieșitură la o clădire, terasă, balcon, galerie (la Petroniu are și sensul mai rar de cocioabă). *Tugurium-, ii, casa-, ae* (dim. *casula-,ae*) sînt termeni cvasisinonimi care desemnează coliba, bordeiul.

280/14 *Crescit occulto uelut arbor aeuo / fama Marcelli* („A lui Marcellus faimă-n spor ca pomu-n taină crește" – trad. D. C. Ollănescu) sînt versurile 45–46 din Hor., *Carm.*, 1, 12 (nu 11, cum apare în n. 3 de la textul lui Odobescu). Este vorba de o suprapunere de personaje: eroul republican M. Claudius Marcellus, învingător al gallilor (222 î.e.n.) și al siracuzanilor (212 î.e.n.) – amintit în contextul evocării unei serii de eroi deveniți legendari (Cato, Regulus, Camillus etc.) – și nepotul lui Augustus (42–23 î.e.n.), fapt explicabil, atîta vreme cît oda îi este dedicată lui Augustus.

281/27 După ce, probabil, va fi fost afectat de popoarele migratoare care s-au perindat prin Dobrogea și distrus parțial de un cutremur în a doua jumătate a sec. al V-lea (477?), monumentul triumfal de la Adamclisi (*Tropaeum Traiani*) a fost „redescoperit" în epoca modernă la 30 noiembrie 1801 de către lordul William Bentinck, aflat pe drum din Egipt, Constantinopol spre Țara Românească (cf. T. J. Hope, RESEE, 12, 1974, 4, p. 568 și n. 32; p. 572), căruia i se datorează și o primă descriere sumară a mausoleului. Prima mențiune tipărită despre monument (atîta vreme cît însemnările lordului Bentinck au rămas inedite pînă în 1974) se datorează membrilor misiunii militare prusace care a executat, în slujba Imperiului Otoman, lucrări la fortificațiile balcano-dunărene și ridicarea topografică a văii Cara-Su în 1837 (Karl von Vincke, *Das Karassu-Tal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meer bei Küstendschi*, *Monatsberichte über die Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin*, 1, 1840, p. 179–186; Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p. 165). În următorii ani monumentul a fost vizitat și descris de inginerul Jules Michel, membru al misiunii franceze care urma să construiască o cale ferată prin Dobrogea (în 1855; cf. J. Michel, *Les travaux de la défence des Romains dans la Dobroudcha. Mém. de la Soc. des antiquaires de France*, 25, 1862, p. 40–42), de chirurgul german C. W. Wutzer (în 1856; cf. *Reise in den Orient Europas und einen Theil Westasiens*, vol. 1, Elberfeld, 1860, p. 255) și, în sfîrșit, de K. F. Peters (vezi *Bibliografia Daciei*). După ce, în 1878, în urma războiului de independență, Dobrogea a revenit la România, Academia Română l-a însărcinat pe M. Sutzu să efectueze cercetări de suprafață în zona Adamclisi în toamna anului 1880. La 20 mai tînărul director (conservator) al Muzeului Național de Antichități, Grigore Tocilescu, a început săpături sistematice, care s-au desfășurat în 5 campanii (1882–1884 și 1890); la ultimele dintre acestea au participat, alături de Tocilescu, și Georg Niemann și Otto Benndorf. La data la care Odobescu își ținea conferința la Ateneu, nu avuseseră loc deci decît 4 campanii. Din păcate, Tocilescu nu publicase pînă atunci nimic despre rezultatele săpăturilor sale. Toate datele despre istoricul cercetărilor sînt extrase din recenta monografie datorată lui M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani*, II. *Monumentele romane*, București, 1984, în care „istoria modernă" a monumentului figurează la p. 21–35.

281/29 Despre personalitatea lui Tocilescu vezi cele sintetizate de noi în notița introductivă la *Bibliografia Daciei*.

281/40 După ce la 5 nov. 1882 citise un prim raport preliminar la Academia Română despre rezultatele primei campanii (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 27 și n. 3), Tocilescu nu a mai prezentat în următorii ani nimic din descoperirile sale, cu excepția unor rapoarte și adrese rămase inedite (unele se mai află și acum în arhiva Muzeului Național de Antichități de la Institutul de Arheologie); *ibidem*, p. 28–30, cu reconstituirea planului săpăturilor Tocilescu la monument pe baza acestor date. Mai tîrziu, în 1895, Tocilescu va iniția săpături și la altarul militar, iar împreună cu Benndorf și cu Niemann va publica volumul *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895. În afară de colaborarea la această monografie, Tocilescu a mai publicat despre monument în ultimii ani de viață și două studii în *Revista de istorie, arheologie și filologie*, 10, 1909, 1 și 2, în care răspunde diferiților savanți care au contestat atribuirile și datările sale. Multe alte contribuții ale lui Tocilescu au rămas în manuscris (BAR sau Inst. de Arheologie).

282/5 Este, evident, o aluzie la mult controversata *Dacia înainte de romani*, opera care l-a lansat pe Tocilescu (vezi, pe larg, comentariul de la *Bibliografia Daciei*).

284/9 Appius Claudius Caecus (sfîrșitul sec. al IV-lea — începutul sec. al III-lea î.e.n.), cenzor (321), consul (307 și 296) : praetor (295) la Roma, i-a sprijinit pe plebei și a încercat, prin distribuția de pămînturi, să concilieze tendințele conflictuale între populația cetățenească urbană și cea rurală. A participat la campanii militare contra etruscilor, sabinilor și samniților. Este considerat, de asemenea, primul scriitor latin cunoscut (se știe că a scris opere de gramatică, morală, drept, religie etc. și că a fost un orator strălucit); din nefericire, scrierile sale s-au pierdut aproape în întregime. Cea mai cunoscută latură a prestigioasei sale activități rămîne cea edilitară; pe lîngă celebra *via Appia* (312–310 î.e.n.), a construit primul apeduct al Romei (*aqua Appia*) și un *forum*.

284/11 Supranumită cu admirație încă din antichitate *regina viarum*, *via Appia* este celebra arteră întemeiată în 312 î.e.n., care pornea de la Roma spre Capua și de aici la Brundisium (Brindisi). Construcția a durat peste un secol și s-a desfășurat în mai multe etape. În 191 î.e.n. s-a încheiat pavarea arterei cu lespezi de lavă bazaltică. *Via Appia* ieșea din Roma pe la *Porta Capena*, apoi, după extinderea treptată a orașului (construirea incintei cunoscute sub numele de *murus Aureliani*) prin *Porta Appia*. Segmentul dintre Beneventum și Brundisium a fost dublat în epoca lui Traian de o nouă arteră puțin mai lungă, dar mai comodă, numită *via Appia Traiana*. La încrucișarea celor două șosele la Beneventum a fost ridicat în timpul aceluiași împărat celebrul arc de triumf. De-a lungul căii Appia, în afara incintei urbane sacre (*pomoerium*), se înșirau numeroase morminte, multe dntre ele monumentale.

284/22 Mormîntul circular al Caeciliei Metella (decedată pe la mijlocul sec. I î.e.n.) este situat pe *via Appia*. Pe un soclu pătrat lucrat în *opus caementicium* îmbrăcat în travertin (tuf calcaros), în care sînt situate *dromos*-ul și camera mortuară circulară acoperită cu o cupolă, este plasat un tambur cilindric îmbrăcat în același tuf calcaros, cu o friză de marmură avînd ca elemente decorative bucranii și ghirlande de flori. Sub această friză se află inscripția funerară (CIL VI, 1274; cf. 31 584). Partea superioară este crenelată, amintind astfel de vechii tumuli însemnați prin *cippi* (vezi R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *L'arte dell'antichità classica*, vol. al 2-lea. *Etruria. Roma*, Torino, 1976, R 69, cu reproducere). Un mormînt asemănător (cilindric) dintr-o epocă apropiată este cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta. Împotriva teoriei cu privire la originea etruscă a unor asemenea tipuri de morminte – exemple în acest sens ar furniza mormintele tumulare de la Cerveteri – grăiește argumentul că pînă în sec. I î.e.n. nu se prea întîlnesc în lumea romană asemenea construcții. Masiva lor difuziune în Italia și chiar și în provincii se va datora mai ales celui mai concludent model al genului, mausoleul lui Augustus.

284/23 Este vorba de Q. Caecilius Metellus Creticus, consul împreună cu Q. Hortensius în 69 î.e.n. și comandant suprem al armatei romane (3 legiuni) din Creta. În urma unui război aspru, a izbutit să supună o parte din insulă și să o curețe de pirați. Între timp, Pompei, preluînd comanda supremă în războiul contra piraților, a obținut capitularea multor cetăți cretane și i-a cerut lui Metellus să-i predea comanda. Acesta a refuzat și n-a lipsit mult să se pornească un război civil (T. Liv., 99; Cass. Dio, 36, 45, 1). Reținut de noul război mithridatic, Pompei a renunțat la gîndurile sale, iar Metellus și-a continuat luptele victorioase pînă în 63, cînd a solicitat sărbătorirea triumfului său la Roma. Acesta nu va fi însă celebrat decît un an după aceea, după înfrîngerea conjurației lui Catilina. A murit, probabil, puțin după 54 î.e.n.

284/25 Ulterior s-a demonstrat că, de fapt, soțul Caeciliei Metella (fiica lui Caecilius Metellus Creticus) nu era triumvirul M. Licinius Crassus (este vorba de „primul triumvirat", cel din 60 î.e.n.), ci cel de al doilea fiu al său, purtînd același nume cu tatăl (așa numitul M. Licinius Crassus Minor). Cf. RE, 3, 1897, col. 1235, s.v. *Caecilius*, nr. 136.

284/27 Este vorba de celebrele terme începute de Septimius Severus și terminate în 216 e.n. de fiul și urmașul său pe tron, M. Antoninus Caracalla.

284/36 Versurile sînt din Hor., *Carm.*, 1, 7, 12–14 (în v.13 majoritatea edițiilor adoptă acum lectura *ac Tiburni lucus*, nu *et Tiburni lucus*, cum apare la Odobescu); în traducerea lui N. I. Herescu: „...ca templul Albuneei cîntînd cu ape vii, / Ca Anio-nspumatul sau ca Tiburul unde / se-ntind livezi scăldate de repede șuvoi". Albunea este o grotă cu o cascadă de apă sulfuroasă de culoare alburie, de aici numele nimfei. Din această peșteră izvora Anio (azi Teverone), mic afluent la Tibrului. Tiburul este ținutul numit astăzi Tivoli (28 km NE de Roma). Vezi M. Nichita, în Horatius, *Opera omnia*, vol. 1, București, 1980, p. 346.

284/40 Este vorba de templul zis „al Vestei" de tip circular monopter, cu 18 coloane corintice. Vezi Al. Della Seta, *I monumenti dell'antichità classica. Grecia e Italia*, vol. al 2-lea. *Italia*, Milano – Genova – Roma – Napoli, 1935, fig. 391. Pandantul mult mai important al acestui templu este cel de la Roma, situat pe o platformă de tuf în apropierea gurei Cloacăi Maxime și a portului Tiberinus, portul fluvial al Romei. Această platformă a fost ridicată din necesități portuare în 142 î.e.n. în timpul cenzurii lui Scipio Aemilianus și a lui L. Mummius și constituie un *terminus post quem* pentru construcția templului. Acest templu, zis „al Vestei", a fost identificat în ultima vreme cu *aedes Herculis Victoris*, construit lîngă

280/7 *Pergula-, ae* este o construcție în formă de ieșitură la o clădire, terasă, balcon, galerie (la Petroniu are și sensul mai rar de cocioabă). *Tugurium-, ii, casa-, ae* (dim. *casula-,ae*) sînt termeni evasisinonimi care desemnează coliba, bordeiul.

280/14 *Crescit occulto velut arbor aevo / fama Marcelli* (,,A lui Marcellus faimă-n spor ca pomu-n taină crește'' — trad. D. C. Ollănescu) sînt versurile 45—46 din Hor., *Carm.*, 1, 12 (nu 11, cum apare în n. 3 de la textul lui Odobescu). Este vorba de o suprapunere de personaje: eroul republican M. Claudius Marcellus, învingător al gallilor (222 î.e.n.) și al siracuzanilor (212 î.e.n.) — amintit în contextul evocării unei serii de eroi deveniți legendari (Cato, Regulus, Camillus etc.) — și nepotul lui Augustus (42—23 î.e.n.), fapt explicabil, atîta vreme cît oda îi este dedicată lui Augustus.

281/27 După ce, probabil, va fi fost afectat de popoarele migratoare care s-au perindat prin Dobrogea și distrus parțial de un cutremur în a doua jumătate a sec. al V-lea (477?), monumentul triumfal de la Adamclisi (*Tropaeum Traiani*) a fost ,,redescoperit'' în epoca modernă la 30 noiembrie 1801 de către lordul William Bentinck, aflat pe drum din Egipt, Constantinopol spre Țara Românească (cf. T. J. Hope, RESEE, 12, 1974, 4, p. 568 și n. 32; p. 572), căruia i se datorează și o primă descriere sumară a mausoleului. Prima mențiune tipărită despre monument (atîta vreme cît însemnările lordului Bentinck au rămas inedite pînă în 1974) se datorează membrilor misiunii militare prusace care a executat, în slujba Imperiului Otoman, lucrări la fortificațiile balcano-dunărene și ridicarea topografică a văii Cara-Su în 1837 (Karl von Vincke, *Das Karassu-Tal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meer bei Küstendschi*, *Monatsberichte über die Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin*, 1, 1840, p. 179—186; Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p. 165). În următorii ani monumentul a fost vizitat și descris de inginerul Jules Michel, membru al misiunii franceze care urma să construiască o cale ferată prin Dobrogea (în 1855; cf. J. Michel, *Les travaux de la défence des Romains dans la Dobroudcha. Mém. de la Soc. des antiquaires de France*, 25, 1862, p. 40—42), de chirurgul german C. W. Wutzer (în 1856; cf. *Reise in den Orient Europas und einen Theil Westasiens*, vol. 1, Elberfeld, 1860, p. 255) și, în sfîrșit, de K. F. Peters (vezi *Bibliografia Daciei*). După ce, în 1878, în urma războiului de independență, Dobrogea a revenit la România, Academia Română l-a însărcinat pe M. Sutzu să efectueze cercetări de suprafață în zona Adamclisi în toamna anului 1880. La 20 mai tînărul director (conservator) al Muzeului Național de Antichități, Grigore Tocilescu, a început săpături sistematice, care s-au desfășurat în 5 campanii (1882—1884 și 1890); la ultimele dintre acestea au participat, alături de Tocilescu, și Georg Niemann și Otto Benndorf. La data la care Odobescu își ținea conferința la Ateneu, nu avuseseră loc deci decît 4 campanii. Din păcate, Tocilescu nu publicase pînă atunci nimic despre rezultatele săpăturilor sale. Toate datele despre istoricul cercetărilor sînt extrase din recenta monografie datorată lui M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani*, II. *Monumentele romane*, București, 1984, în care ,,istoria modernă'' a monumentului figurează la p. 21—35.

281/29 Despre personalitatea lui Tocilescu vezi cele sintetizate de noi în notița introductivă la *Bibliografia Daciei*.

281/40 După ce la 5 nov. 1882 citise un prim raport preliminar la Academia Română despre rezultatele primei campanii (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 27 și n. 3), Tocilescu nu a mai prezentat în următorii ani nimic din descoperirile sale, cu excepția unor rapoarte și adrese rămase inedite (unele se mai află și acum în arhiva Muzeului Național de Antichități de la Institutul de Arheologie); *ibidem*, p. 28—30, cu reconstituirea planului săpăturilor Tocilescu la monument pe baza acestor date. Mai tîrziu, în 1895, Tocilescu va iniția săpături și la altarul militar, iar împreună cu Benndorf și cu Niemann va publica volumul *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895. În afară de colaborarea la această monografie, Tocilescu a mai publicat despre monument în ultimii ani de viață și două studii în *Revista de istorie, arheologie și filologie*, 10, 1909, 1 și 2, în care răspunde diferiților savanți care au contestat atribuirile și datările sale. Multe alte contribuții ale lui Tocilescu au rămas în manuscris (BAR sau Inst. de Arheologie).

282/5 Este, evident, o aluzie la mult controversata *Dacia înainte de romani*, opera care l-a lansat pe Tocilescu (vezi, pe larg, comentariul de la *Bibliografia Daciei*).

284/9 Appius Claudius Caecus (sfîrșitul sec. al IV-lea — începutul sec. al III-lea î.e.n.), cenzor (321), consul (307 și 296); praetor (295) la Roma, i-a sprijinit pe plebei și a încercat, prin distribuția de pămînturi, să concilieze tendințele conflictuale între populația cetățenească urbană și cea rurală. A participat la campanii militare contra etruscilor, sabinilor și samniților. Este considerat, de asemenea, primul scriitor latin cunoscut (se știe că a scris opere de gramatică, morală, drept, religie etc. și că a fost un orator strălucit); din nefericire, scrierile sale s-au pierdut aproape în întregime. Cea mai cunoscută latură a prestigioasei sale activități rămîne cea edilitară; pe lîngă celebra *via Appia* (312—310 î.e.n.), a construit primul apeduct al Romei (*aqua Appia*) și un *forum*.

284/11 Supranumită cu admirație încă din antichitate *regina viarum*, *via Appia* este celebra arteră întemeiată în 312 î.e.n., care pornea de la Roma spre Capua și de aici la Brundisium (Brindisi). Construcția a durat peste un secol și s-a desfășurat în mai multe etape. În 191 î.e.n. s-a încheiat pavarea arterei cu lespezi de lavă bazaltică. *Via Appia* ieșea din Roma pe la *Porta Capena*, apoi, după extinderea treptată a orașului (construirea incintei cunoscute sub numele de *murus Aureliani*) prin *Porta Appia*. Segmentul dintre Beneventum și Brundisium a fost dublat în epoca lui Traian de o nouă arteră puțin mai lungă, dar mai comodă, numită *via Appia Traiana*. La încrucișarea celor două șosele la Beneventum a fost ridicat în timpul aceluiași împărat celebrul arc de triumf. De-a lungul căii Appia, în afara incintei urbane sacre (*pomoerium*), se înșirau numeroase morminte, multe dntre ele monumentale.

284/22 Mormîntul circular al Caeciliei Metella (decedată pe la mijlocul sec. I î.e.n.) este situat pe *via Appia*. Pe un soclu pătrat lucrat în *opus caementicium* îmbrăcat în travertin (tuf calcaros), în care sînt situate *dromos*-ul și camera mortuară circulară acoperită cu o cupolă, este plasat un tambur cilindric îmbrăcat în același tuf calcaros, cu o friză de marmură avînd ca elemente decorative bucranii și ghirlande de flori. Sub această friză se află inscripția funerară (CIL VI, 1274; cf. 31 584). Partea superioară este crenelată, amintind astfel de vechii tumuli însemnați prin *cippi* (vezi R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *L'arte dell'antichità classica*, vol. al 2-lea. *Etruria. Roma*, Torino, 1976, R 69, cu reproducere). Un mormînt asemănător (cilindric) dintr-o epocă apropiată este cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta. Împotriva teoriei cu privire la originea etruscă a unor asemenea tipuri de morminte — exemple în acest sens ar furniza mormintele tumulare de la Cerveteri — grăiește argumentul că pînă în sec. I î.e.n. nu se prea întîlnesc în lumea romană asemenea construcții. Masiva lor difuziune în Italia și chiar și în provincii se va datora mai ales celui mai concludent model al genului, mausoleul lui Augustus.

284/23 Este vorba de Q. Caecilius Metellus Creticus, consul împreună cu Q. Hortensius în 69 î.e.n. și comandant suprem al armatei romane (3 legiuni) din Creta. În urma unui război aspru, a izbutit să supună o parte din insulă și să o curețe de pirați. Între timp, Pompei, preluînd comanda supremă în războiul contra piraților, a obținut capitularea multor cetăți cretane și i-a cerut lui Metellus să-i predea comanda. Acesta a refuzat și n-a lipsit mult să se pornească un război civil (T. Liv., 99; Cass. Dio, 36, 45, 1). Reținut de noul război mithridatic, Pompei a renunțat la gîndurile sale, iar Metellus și-a continuat luptele victorioase pînă în 63, cînd a solicitat sărbătorirea triumfului său la Roma. Acesta nu va fi însă celebrat decît un an după aceea, după înfrîngerea conjurației lui Catilina. A murit, probabil, puțin după 54 î.e.n.

284/25 Ulterior s-a demonstrat că, de fapt, soțul Caeciliei Metella (fiica lui Caecilius Metellus Creticus) nu era triumvirul M. Licinius Crassus (este vorba de ,,primul triumvirat'', cel din 60 î.e.n.), ci cel de al doilea fiu al său, purtînd același nume cu tatăl (așa numitul M. Licinius Crassus Minor). Cf. RE, 3, 1897, col. 1235, s.v. *Caecilius*, nr. 136.

284/27 Este vorba de celebrele terme începute de Septimius Severus și terminate în 216 e.n. de fiul și urmașul său pe tron, M. Antoninus Caracalla.

284/36 Versurile sînt din Hor., *Carm.*, 1, 7, 12—14 (în v.13 majoritatea edițiilor adoptă acum lectura *ac Tiburni lucus*, nu *et Tiburni lucus*, cum apare la Odobescu); în traducerea lui N. I. Herescu: ,,. . .ca templul Albuneei cîntînd cu ape vii, / Ca Anio-nspumatul sau ca Tiburul unde / se-ntind livezi scăldate de repede șuvoi''. Albunea este o grotă cu o cascadă de apă sulfuroasă de culoare alburie, de aici numele nimfei. Din această peșteră izvora Anio (azi Teverone), mic afluent la Tibrului. Tiburul este ținutul numit astăzi Tivoli (28 km NE de Roma). Vezi M. Nichita, în Horatius, *Opera omnia*, vol. 1, București, 1980, p. 346.

284/40 Este vorba de templul zis ,,al Vestei'' de tip circular monopter, cu 18 coloane corintice. Vezi Al. Della Seta, *I monumenti dell'antichità classica. Grecia e Italia*, vol. al 2-lea. *Italia*, Milano — Genova — Roma — Napoli, 1935, fig. 391. Pandantul mult mai important al acestui templu este cel de la Roma, situat pe o platformă de tuf în apropierea gurei Cloacăi Maxime și a portului Tiberinus, portul fluvial al Romei. Această platformă a fost ridicată din necesități portuare în 142 î.e.n. în timpul cenzurii lui Scipio Aemilianus și a lui L. Mummius și constituie un *terminus post quem* pentru construcția templului. Acest templu, zis ,,al Vestei'', a fost identificat în ultima vreme cu *aedes Herculis Victoris*, construit lîngă poarta *Trigemina* de un negustor tiburtin de la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. și dedicat lui C. M. Octavius Hersennus după modelul oferit de *aedes Herculis Invicti* ridicat de Scipio Aemilianus în 142 î.e.n. și distrus în sec. al XV-lea. Din acest punct de vedere templul se constituia în replică dată pe tărîm arhitectural de ordinul ecvestru în ascensiune *(homines novi)* nobilimii tradiționale. Templul este construit după canoane elenistice. Cele 20 de coloane corintice ale monopterului au fusuri canelate și baze atice (12 dintre ele au fost înlocuite ulterior, probabil în epoca lui Augustus). Ca model pentru construcția celor două temple înrudite — de la Tibur și de la Roma — au servit *tholoi* din sanctuarele grecești din sec. al IV-lea î.e.n., dar și inovațiile elenistice; deci templele în cauză pot fi puse pe seama unor meșteri neoatici activi la Roma pe la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. (cf. R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 28).

284/46 Numa Pompilius este unul din regii legendari ai Romei, care, conform tradiției, a cîrmuit în 715—672 î.e.n. Odobescu îl numește aici „cuvios'' pentru că analiștii sînt unanimi în a-i recunoaște lui Numa organizarea cultului, a colegiilor sacerdotale (în mare măsură, după model sabin), a ceremoniilor religioase etc. (T. Liv., 1, 17; Plut., *Num. Pomp.*, passim). A rînduit, între altele, după model latin, colegiul fecioarelor vestale însărcinate cu întreținerea cultului zeiței căminului, *Vesta*; cf. V. Smialek, *De prisci Vestae cultus reliquis*, 1926, p. 39—50; Th. C. Worsfold, *The history of the Vestal virgins of Rome*, Londra, 1932.

286/4 Versurile precedente citate fiind din *Faste* (n. 4 la Odobescu), referirea se face, evident, la Ovidiu, poetul exilat la Tomis.

286/7 Datarea este astăzi în mod sigur sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. *(supra*, n. 284/40).

286/10 Marcus Vipsanius Agrippa (c. 63 î.e.n. — 12 e.n.) a fost principalul partizan și sfetnic al lui Octavian, devenit ulterior Augustus. Praetor în 40 î.e.n., guvernator în Gallia, consul în 37 î.e.n., a participat la războaiele civile, avînd un rol decisiv în nimicirea lui Sextus Pompeius și în lupta de la Actium *(infra*, n. 286/11). După noi consulate în 28 și 27 î.e.n. și misiuni în provincii (Gallia, Hispania), a fost asociat la domnie de către Augustus (17 î.e.n.), împărțind cu principele *imperium proconsulare* și *tribunicia potestas*, fiind apoi investit (13 î.e.n.) și cu *imperium maius*. Sfetnic apropiat și prietenul cel mai bun al lui Augustus, Agrippa a jucat un rol deosebit alături de acesta și în domeniul edilitar. Printre construcțiile durate *pecunia sua* se numără: Pantheonul *(infra*, nr. 286/16), apeductele *Iulia* și *Virgo* și „termele lui Agrippa''.

286/11 Este vorba de lupta de la Actium (2 sept. 31 î.e.n.), în care M. Antonius și aliata sa Cleopatra, regina Egiptului, au fost înfrînți de Octavian, ceea ce i-a permis acestuia din urmă accesul la dictatură, iar mai tîrziu (27 î.e.n.) instaurarea Principatului.

286/12 *Ultor* este un epitet pentru Mars (Marte „răzbunătorul''), nu pentru Iupiter (Joie în textul lui Odobescu). Viitorul Augustus l-a venerat după lupta de la Philippi (42 î.e.n.): *templa feres et me vocaberis Ultor* (Ov., *Fast.*, 5, 577). În anul 20 î.e.n. același Augustus i-a închinat lui Mars Ultor un templu pe Capitolium (Cass. Dio, 54, 8, 3: Ἄρεος Τιμωροῦ), în 2 î.e.n. templul din forul său (Ov., *Fast.*, 5, 551 sqq.; Suetonius, *Augustus*, 29, 1), cf. *Monumentum Ancyranum*, 21). Despre acest ultim templu vezi și Velleius Paterculus, 2; 100, 2; Suet, *Claud.*, 4, 1; Cass. Dio, 55, 10,2 sqq.; 56, 46,4; 60, 5, 3 (cf. Th. Mommsen, CIL I², p. 318), Tac.; *An.*, 3, 18, 2; *Mon. Anc.*, passim. Un alt monument de seamă închinat lui Marte „răzbunătorul'' este celebrul Tropaeum Traiani. Iupiter Ultor nu apare, ca și Vulcanus Ultor, decît pe monede dintr-o epocă mai tîrzie.

286/16 În vremea în care scria Odobescu inscripția dedicatorie a lui Agrippa (CIL VI 896 = ILS 129) era considerată un indiciu suficient că Pantheonul, în forma sa actuală, fusese durat de ginerele și sfetnicul lui Augustus. Se știa din sursele literare că Agrippa construise în 27 î.e.n. un templu dedicat lui Marte și Venerei (numit Pantheon) și menit să glorifice *gens Iulia*, în care el însuși intrase prin căsătorie (Cass. Dio, 53, 27). Acest templu, situat între *Saepta Iulia* și *basilica Neptuni*, ornamentat de meșterul neoatic Diogenes din Atena (Plin., *Nat. hist.*, 36, 38), a ars însă într-un incendiu în 80 e.n. (Cass. Dio, 66, 24,2), fiind ulterior restaurat de Domițian. După un alt incendiu, a fost refăcut de Hadrian *(Hist. Aug., Hadr.*, 19) între 118 și 128. În sfîrșit, o inscripție (CIL VI, 896 = ILS 129) menționează și restaurările din vremea lui Septimius Severus. Pentru aceste restaurări vezi G. Lugli, *La tecnica edilizia romana con particolare riguardo a Roma e Lazio*, vol. 1, Roma, 1957, p. 568—569. Ceea ce nu se știa cu exactitate în epocă — deși Odobescu vorbește de refacerile sub Hadrian și Septimius Severus — era că în vremea lui Hadrian templul a fost, practic, reclădit. Edificiul construit de Agrippa — aflat la 2,50 m sub nivelul actual al solului — era rectangular (43,76 × 19,82 m) și era prevăzut cu un pronaos, ca la templul Concordiei. Edificiul circular este opera lui Hadrian, conservîndu-se însă vechea inscripție a lui Agrippa. În fața rotondei se află un pronaos — care constituie vechiul templu al lui Agrippa, de dimensiuni ceva mai reduse (34 × 13,60 m), avînd în față 8 coloane de granit roz. Poarta de bronz a rezistat vitregiei vremii pînă în 1625, cînd a fost demontată din ordinul papei Urban al VIII-lea Barberini (de unde s-a născut zicala: *quod non fecerunt barbari fecerunt Barberini)*; de reținut, totuși, că același papă a efectuat lucrări de restaurare la acest edificiu, pe care el îl numea *toto orbe celeberrimum*. Cupola a fost ulterior acoperită cu plăci de bronz de Constans al II-lea (656 e.n.), înlocuite cu plăci de plumb în 731—741. Rotonda (43,30 m diametru și tot atîta înălțime) este emisferică, precum cupola. Această „capodoperă de inginerie'' (R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 124), „disegno angelico e non umano'' (Michelangelo, citat de G. Lugli, *I monumenti antichi di Roma e suburbio*, vol. al 3-lea. *A traverso le regioni*, Roma, 1938, p. 123), își găsește antecedente în construcții de la sfîrșitul Republicii și începutul Principatului, însă nu de o asemenea anvergură. Planul central care susține un dom circular se revendică din tipurile de plan central bazate pe cilindru din epoca republicană: așa-zisul „templu al Vestei'' *(supra*, n. 284/40*)* și mormîntul Caeciliei Metella *(supra*, n. 284/22). Se adaugă apoi experiențele din sec. I e.n. în ceea ce privește tehnica boltirii, folosită mai ales la edificiile termale — *caldaria* (la Baiae și Roma în primul rînd). De altfel, se constată că „începînd cu epoca lui Nero, arhitecții romani au înclinat să prefere planurile octogonale, deoarece ele ușurau tranziția de la baza poligonală la cea circulară a cupolei'' (R. Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, traducere de M. Gramatopol, București, 1979, p. 57).

289/5 Cedat în 608 de împăratul bizantin Phokas papei Bonifaciu al IV-lea, templul a fost dedicat cultului creștin la 13 mai 609; cf. F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, neue Ausgabe, vol. 1, Dresda, 1926, p. 352—355 (de remarcat că în epoca lui Odobescu și a lui Gregorovius se oscila între mai multe date: 604, 606, 609 și 610; 1640 (!) este, în orice caz, o regretabilă greșeală de tipar, probabil pentru 604).

289/8 Victor Emmanuel al II-lea (1820—1878), rege al Sardiniei (din 1849, prin abdicarea tatălui său, Carlo Alberto) și al Italiei unificate (din 1861), s-a bucurat în epoca sa de de un adevărat cult. Deși meritele sale directe în măreața operă de unificare a Italiei au fost mai puțin importante decît cele ale unui Cavour sau Garibaldi, regele a reprezentat în ochii supușilor săi un adevărat simbol al luptei pentru unitate națională și al străvechilor virtuți romane renăscute. Deși autoritar, a fost foarte popular, iar literații l-au comparat adesea cu eroii antici și, mai ales, cu împărații romani. Semnificative sînt cuvintele lui Alfredo Oriani în introducerea la *Quartetto*: Victor Emmanuel „era l'Agamennone della nostra Iliade, il simbolo più sintetico della nostra idea. [...] con lui si era rionfato e in lui s'incontravano la tradizione romana e l'italiana, il concetto dei pensatori e la visione dei poeti''. Decedat la 9 ian. 1878, regele a fost înmormîntat în Pantheon, ca expresie a unui suprem omagiu, cuvenit numai împăraților romani.

291/20 *Si parua licet componere magnis* („Dacă este îngăduit să le compari pe cele mici cu cele mari''), vers devenit proverbial din Vergilius, *Georg.*, 4, 176, unde se compară munca albinelor cu cea a ciclopilor.

292/10 Mausoleul lui Hadrian, cunoscut astăzi sub numele medieval de Castel Sant' Angelo este alt exemplu tipic de edificiu funerar cilindric (ca și mormîntul Caeciliei Metella). „Inspiratorul direct'' al mausoleului este monumentul similar al lui Augustus (R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 126), restaurat și transformat de însuși Hadrian. Edificiul se află pe malul drept al Tibrului și domină Cîmpul lui Marte (este legat de acesta de Pons Aelius). Este compus dintr-un nucleu în formă de tambur (64 m diametru și 20 m înălțime) îmbrăcat în marmură, așezat pe o bază pătrată (l = 84 m) de 10 m înălțime. Inscripțiile puse succesiv (CIL VI, 985—995 = ILS 329, 346, 349—352, 369, 383—385, 401) îi amintesc pe toți membrii din *domus Augusta*, a căror cenușă fusese depusă în mausoleu (de la Hadrian la Caracalla). Pe marginea tamburului se aflau statui de marmură. Pe tambur era plasat un „tumul'', iar în vîrf se afla statuia (azi pierdută) a împăratului Hadrian în picioare sau în cvadrigă. Vezi M. Borgatti, *Il Mausoleo di Adriano*, Roma, 1929; G. Lugli, *I monumenti ...*, vol. al 3-lea, p. 693-708.

292/12 *Moles,-is* desemnează o construcție gigantică, o masă enormă. *Moles Hadriani* a intrat ca nume propriu și în italiană sub forma *Mole Adriana*.

293/11 În contextul ofensivei inițiate de Iustinian în vederea „refacerii'' vechiului Imperiu roman, generalul bizantin Belizarie (Belisarios) se amestecă în luptele pentru succesiunea la tron din regatul ostrogot întemeiat de Theodoric cel Mare (*infra*, n. 298/30) în Italia și cucerește la 10 dec. 536 Roma. Vitiges, noul rege ostrogot, îl asediază pe generalul bizantin din 537 pînă la începutul anului 538 (mart.). Acest asediu se soldează însă cu un eșec pentru ostrogoți, întrucît Roma rezistă. Pînă în 540 bizantinii cuceresc peninsula, iar Vitiges cade prizonier. Abia sub conducerea noului rege, energicul Totila (Baduila), ostrogoții obțin o serie de succese importante (542–550), culminînd cu recucerirea Romei (17 dec. 546). Războiul se va încheia însă definitiv în 555 cu victoria bizantinilor și supunerea întregii peninsule. Cu ocazia asediului din 537–538, datorită poziției strategice pe care o ocupa în vecinătatea zidului de incintă, mausoleul lui Hadrian, apărat de Constantin, unul din cei mai buni locotenenți ai lui Belizarie, a fost permanent ținta atacurilor lui Vitiges. Procopius din Cezareea relatează, într-adevăr, că, din ordinul lui Belizarie, s-au demontat statuile din mausoleu pentru a se folosi drept proiectile pentru catapulte (afirmația lui Odobescu se întemeiază în mod sigur pe acest izvor), o scenă care „părea să reînvie luptele mitice ale giganților" (F. Gregorovius, *op. cit.*, vol. 1, p. 220).

295/1 „Es gibt kein Gebäude in der Welt, welches eine gleich wechselvolle tragische Geschichte aufzuweisen hätte wie die Engelsburg", spune cu amărăciune F. Gregorovius, *op. cit.*, p. 727, referindu-se la Castel Sant'Angelo. Transformat în fortăreață încă din sec. al V-lea, fostul mausoleu al lui Hadrian a fost ținta atacurilor ostrogote în 537–538 (*supra*, n. 293/11) și a altor acțiuni militare, astfel că prin sec. al X-lea istoricul longobard Liutprand, relatînd diferite evenimente consumate în epoca sa la Roma, descrie pe scurt edificiul, însă îl numește pur și simplu fortăreață, dovadă că originea clădirii îi era complet necunoscută. Pe la 1300, în contextul luptelor între guelfi (partizanii papei) și ghibelini (partizanii împăratului german), reprezentați la Roma de familiile Orsini, respectiv Colonna (cu Stefano și Sciarra Colonna în frunte), membrii familiei Orsini au transformat definitiv vechiul mausoleu în punct fortificat central al Vaticanului (sediul taberei ghibeline adverse era Lateranul).

295/4 Este vorba de un edificiu de plan dodecagonal cu cupolă numit de tradiția umanistă „templul Minervei Medica", atribuire care nu mai era valabilă încă din epoca în care scria Odobescu (vezi considerațiile autorului ; edificiul era, în realitate, un „nymphaeum"). Este situat pe Esquilin, lîngă „grădinile liciniane" atribuite lui Gallienus (253–268). Edificiul cu cupolă este databil la începutul secolului al IV-lea, cu unele adăugiri posterioare. Rotonda (diam. = 25 m) este flancată de două săli absidate. Arhitectura acestui stabiliment balnear se înscrie în tradiția clădirilor prevăzute cu cupolă frecvent întîlnite începînd din epoca Flavilor și anticipează monumentele bizantine de acest gen, culminînd cu celebra Sfînta Sofia. Vezi R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 185.

295/14 Referirea se face nu la o creație a lui Constantin cel Mare (306–337), ci la un edificiu (baptisteriu) ridicat pe la mijlocul veacului al IV-lea (c. 337–354). Planul baptisteriului îl dezvoltă pe cel al templului zis al Minervei Medica (cf. A. Riegl, *Spätrömische Kunstindustrie*, Viena, 1927, p. 51), în sensul că pentru prima oară se folosesc aici cilindrul cu dom și plan central (utilizat, mai ales pentru morminte, încă din epoca republicană) împreună cu colonada circulară interioară, „ca și cum tipul de templu rotund al Vestei ar fi fost întors cu exteriorul în interior" (R. Brillant, *op. cit.*, p. 58).

295/17 Cu această ocazie s-au executat numeroase lucrări de restaurare. Pictura nișelor baptisteriului este databilă în această perioadă și prezintă o importanță aparte în conturarea stilurilor picturale prerenascentiste.

297/19 Apropierea etimologică între *Vesta* și *uestibulum* pe care o încearcă Odobescu nu este întemeiată. După A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, ed. a 4-a, Paris, 1959, s.v. *uestibulum*, „l'explication par **uero-stabulum*, « emplacement de la porte » (cf. umbr. *uerif-e, ueruf-e* « in portam » est ingénieuse, mais il suffit de la signaler. D'autres possibilités ont été envisageés ; aucune ne s'impose".

297/22 Termenul tehnic este *cancelli*, balustrade, de obicei din marmură, care separă altarul de naos.

298/30 Teodoric (Theodoric, Theoderic) s-a născut în 454 într-o familie din aristocrația ostrogotă din Pannonia și Noricum, acolo unde ostrogoții se aflau ca *foederati* ai imperiului. Ostatec la Constantinopol (462–472), a dobîndit o anumită cultură care l-a ajutat în actele sale ulterioare.. Recunoscut rege în 474, a cucerit în 489–494 Italia (aflată din 476, după căderea Imperiului Roman de Apus, sub controlul herulilor conduși de Odoacru, „regele Italiei") și îl ucide pe Odoacru (15 mart. 494). Ca rege al Italiei, Teodoric (494–526) a desfășurat o bogată activitate legislativă (*Edictum Theodorici*, inspirat în bună parte din Codicele theodosian și alte monumente legislative romane) și a reușit să mențină echilibrul politic în occidentul „barbar" de la începutul sec. al VI-lea. La curtea sa au creat Boethius, Symmachus și istoricul Magnus Aurelius Cassiodorus. Referitor la domnia lui Teodoric: W. Ensslin, *Theoderich der Große*, ed. a 2-a, München, 1959. În timpul acestui rege ostrogot s-au construit la Ravenna, capitala regatului, numeroase monumente (un palat, săpat arheologic în 1907–1914 ; biserica Sant'Apollinare în forma ei inițială ; mausoleul etc.). Mausoleul care adăpostește mormîntul regelui (Teodoric a murit la 30 aug. 526), deși sintetizează elemente arhitecturale de diferite origini, se înscrie în tradiția monumentelor funerare romane. Este construit din blocuri de calcar în două planuri. Cel de jos este de o formă decagonală descrisă de arcade, iar cel superior este circular și acoperit de o cupolă monolitică simplă susținută de 12 pilaștri care poartă numele apostolilor. Camera mortuară este în formă de cruce. Acest monument, care trădează o concepție „imperială" a lui Teodoric, care se dorea urmaș legitim ai vechilor împărați romani („Wie er im Leben Purpurträger war, wollte er also auch im Tode noch an einem sonst den Kaisern vorbehaltenen Vorrecht zum Ausdruck seiner Sonderstellung Anteil haben" ; W. Ensslin, *op. cit.*, p. 322), fusese ridicat de Teodoric însuși, în viață fiind, așa cum remarcă Odobescu (știrea este transmisă de *Anon. Vales.*, 96 : *se autem vivo fecit sibi monumentum ex lapide quadrato, mirae magnitudinis opus*).

301/9 Monumentul, de formă circulară, este databil în 335/334 î.e.n. și a fost conceput ca un suport pentru trepiedul cîștigat la un concurs dramatic (coral) de Lysikrates (de aici și denumirea de monument coragic). Este prima construcție care folosește coloanele corintice în exteriorul monumentului (H. Plommer, *Ancient and classical architecture*, Londra, 1964, reimprimare după ed. din 1956, p. 194) și, totodată, în combinație cu o friză ionică, ce narează episodul capturării lui Dionysos de către pirați (M. Robertson, *A history of Greek art*, Cambridge, 1975, p. 302 și 482 ; cf. D. S. Robertson, *Greek and Roman architecture*, Cambridge, 1969, p. 144–145 ; W. B. Dinsmoor, *The architecture of Ancient Greece*, Londra–New Yiork, 1950, p. 237–238 și pl. 59–60). După friză lordul Elgin a luat cîteva mulaje conservate acum la British Museum și care permit observarea anumitor detalii ale monumentului dispărute între timp datorită degradării.

304/7 Pentru stadiul lucrărilor la monumentul triumfal în 1888 vezi *supra*, n. 281/27 și 40.

304/14 Descrierea completă a monumentului în lumina ultimelor cercetări figurează la M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 53–75. În afară de lucrarea lui Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann (citată la n. 281/40), în bibliografia mai veche a monumentului mai figurează T. Antonescu, *Le Trophée d'Adamclisi*, Iași, 1905 ; C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 1904 ; Fr. Studniczka, *Tropaeum Traiani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit*, Leipzig, 1904, precum și alte lucrări (vezi și *infra*, n. 304/49). O descriere exhaustivă a monumentului (conținînd însă și multe inexactități și date inutile) apare și la Fl. Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani*, București–Bonn, 1965 (primele ediții, în limba română, în 1959, respectiv 1961). Pentru trofeele romane, în general, vezi G. Ch. Picard, *Les Trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal à Rome*, Paris, 1957.

304/19 „Din numărul total de 54 de metope nu pot intra în discuție sub raportul stabilirii locului de găsire la monument decît 40 de piese scoase din săpături de Tocilescu și, eventual, alte patru ridicate mai înainte de lîngă ruina monumentului" (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 104). De aici pornește toată dificultatea în reconstituirea ordinii metopelor în cadrul narațiunii plastice, dificultate de care s-au izbit toți cercetătorii de la Tocilescu încoace. M. Sâmpetru (*ibid.* și fig. 52) enumeră opt ipoteze formulate de-a lungul timpului privitoare la ordinea metopelor. Pornind de la observațiile lui Tocilescu și Benndorf, același autor admite că ciclul narativ cuprindea 6 segmente de cîte 9 metope, avînd fiecare drept figură centrală cîte una din cele 6 metope care îl reprezintă pe Traian (nr. 6, 10, 27, 32, 39 și 44). Din noua formulă de aranjare a metopelor rezultă 6 segmente corespunzînd unui număr de 6 scene narative vădind o coerență indiscutabilă (*ibid.*, p. 104–109).

304/26 Progresul cercetărilor ulterioare a infirmat presupunerea avansată prudent de Odobescu. Din fragmentele descoperite (vezi descrierea amănunțită la M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 129–144) se poate reconstitui un trofeu de un tip comun în lumea romană imperială : un trunchi de arbore îmbrăcat într-o *lorica*, avînd în vîrf un coif și scuturile dispuse simetric de o parte și de alta.

304/38 Este vorba de ruinele impresionante ale municipiului Tropaeum Traiani. Acestea fuseseră semnalate în sec. al XIX-lea de K. v. Vincke, J. Michel, K. F. Peters (*supra*, n. 281/27), C. Allard, *La Dobroudja*, Paris, 1859, p. 46, n. 1 și de M. C. Soutzo, *Coup d'œil sur* *les monuments antiques de la Dobroudja*, RA, 42, 1881, p. 296 (în acest din urmă studiu se folosește termenul de *castra stativa*, citat și de Odobescu, ceea ce ar indica sursa documentației conferențiarului din sala Ateneului). După rezultatele îmbucurătoare ale săpăturilor de la monumentul triumfal, Tocilescu a atacat în 1891 și așezarea civilă (nu este castru de legiune, cum credeau Sutzu și Odobescu), publicînd primele rezultate preliminare în *Analele Academiei Române*, seria a II-a, t. XIV, 1891–1892, București, 1893, p. 13–34. După 12 campanii desfășurate pînă la moartea lui Tocilescu (18 septembrie 1909) s-au mai executat săpături sporadice prin G. Murnu (1910), P. Nicorescu (1933–1943), însă nu s-a publicat aproape nimic din rezultate (de un tratament aparte s-au bucurat inscripțiile, descoperite mai cu seamă în epoca lui Tocilescu și publicate prompt de acesta). Săpăturile sistematice efectuate sub conducerea Institutului de Arheologie începînd din 1968 (responsabil I. Barnea) au valorificat și corectat multe din rezultatele vechilor lucrări, adăugînd importante observații stratigrafice și topografice. Rezultatele obținute pînă în 1975 sînt sintetizate în volumul datorat lui Al. Barnea, I. Barnea (coordonator), Ioana Bogdan Cătăniciu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani*, vol. 1. *Cetatea*, București, 1979 (istoricul cercetărilor la p. 13–34).

304/48 Deși în textul de față nu se face nici o referire la descoperirea epigrafică făcută de Tocilescu, putem afirma că este vorba de inscripția descoperită la Hisarlîc (azi Gîrliciu, jud. Constanța), pe malul Dunării, și publicată de același în AEM, 6, 1882, p. 47–51 (reluată apoi în CIL III, 6159 = 7494), întrucît la această epigrafă se face referire în *Le trésor* (*Opere*, IV, p. 341; cf. comentariul lui M. Babeș, *ibid.*, p. 965–966 și 1006). Ultima ediție a documentului (cu toată bibliografia): Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 241–244 (nr. 233). Inscripția vorbește, într-adevăr, de războiul din 367–369 (Amm. Marc., 27, 4–5; Zosim., 4, 11; cf. *infra*, n. 304/50), însă nu are nici o legătură cu monumentul de la Adamclisi, întrucît referirea la construirea cetății (*burgus*) Cius (nu Beroe, cum susține Odobescu, *Opere*, IV, p. 341) este limpede; mai mult, acest episod este confirmat de Themistios, *Or.*, 10, 136 d, 138 b; cf. I. Barnea, SCIV, 18, 1967, p. 538–569.

304/49 În primii ani după începerea lucrărilor (1882) Tocilescu era, într-adevăr, înclinat să atribuie monumentul secolului al IV-lea, mai exact, epocii lui Valens (*infra*, n. 304/50), cum, de altfel, o mărturisește el însuși (Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, *op. cit.*, p. 19). Spre o asemenea datare îl îndemna aspectul neelaborat, „decadent” al reliefurilor metopelor. După descoperirea inscripției cu dedicația *Marti Ultori* (*ibid.*, p. 124–128; cf. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 83–87; CIL III, 12 467; inscripția se întregește cu fragmentul adăugat de Emilia Doruțiu-Boilă, *Studii clasice*, 7, 1965, p. 209–214), Tocilescu a optat însă pentru datarea în epoca lui Traian. După expunerea acestei păreri în 1895 s-a iscat o controversă aprigă în lumea științifică internațională, diferiți învățați avansînd alte păreri cu privire la datare (pentru aceste controverse a se vedea istoricul detaliat al cercetărilor la R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, vol. al 2-lea. *Romanii la Dunărea de jos*, București, 1968, p. 107–116; M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 32–35 și bibliografia citată în n. 26 de la p. 32). După M. Sâmpetru (*ibid.*, p. 32) au existat 5 puncte de vedere principale: 1) datarea lui Tocilescu; 2) părerea eminentului exeget al artei romane, Adolf Furtwängler (*Intermezzi. Kunstgeschichtliche Studien*, Leipzig–Berlin, 1896, p. 51–58; *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialrömische Kunst*, *Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, I. Cl., 3, 22, 1903, p. 453–516; se adaugă și alte notițe mai puțin importante), conform căreia monumentul ar fi fost ridicat de M. Licinius Crassus în 29/28 î.e.n., în urma războaielor sale victorioase cu bastarnii (aici Furtwängler s-a dovedit a fi mai puțin inspirat decît în alte direcții de investigație); 3) opinia cercetătorului Columnei lui Traian, C. Cichorius (*op. cit.*, mai ales p. 9–12 și 41–42), după care monumentul ar fi fost, fără tăgadă, construit de Traian, însă înzestrat cu metopele narînd războaiele acestuia abia sub Constantin cel Mare (în altă ordine de idei, Cichorius lansa ipoteza conform căreia altarul funerar situat în apropierea monumentului ar adăposti rămășițele lui Cornelius Fuscus, care ar fi fost *praefectus praetorio* investit cu comanda trupelor care au purtat bătălia și care și-ar fi găsit aici moartea); 4) părerea lui Wilhelm Jänecke (*Die ursprüngliche Gestalt des Tropaion von Adamklissi*, *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, *phil.-hist. Kl.*, 20, 1919, mai ales p. 17), conform căreia monumentul ar fi fost construit în două etape (M. Licinius Crassus și Traian); 5) ipoteza lui Nicolae Iorga (*Explicația monumentului de la Adamclisi*, ARMSI, seria 3, t. 17, mem. 9, București, 1936, p. 6–8), anticipată de remarcile lui S. Ferri (*Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 372–378 și alte scrieri), după care monumentul ar fi fost ridicat de Valens, așa cum crezuse o clipă chiar Tocilescu (critica imediată a acestei poziții la R. Vulpe, *Analele Dobrogei*, 18, 1937, p. 173–183; cf. id., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 152). Dintre aceste teorii, cele prezentate la 2), 4) și 5) s-au dovedit de la bun început inacceptabile, iar cea a lui C. Cichorius și-a văzut pierdut temeiul prin toate cercetările arheologice din ultimele decenii, înclinînd spre a proclama unitatea de construcție a monumentului triumfal. Începînd cu T. Antonescu, *op. cit.*, pînă

la recenta monografie citată a lui M. Sâmpetru, majoritatea cercetătorilor au recunoscut justețea datării lui Tocilescu (evident, cu diferite nuanțări). Controversa s-a iscat și cu privire la datarea altarului și a tumulului („mausoleu”) situate în imediata apropiere a monumentului triumfal. Cît despre data campaniei romane în sudul Dobrogei și a încleștării de pe platoul de la Adamclisi, cercetările recente înclină spre primăvara anului 102 (primul război dacic), nefiind exclusă nici vara lui 101 (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 150).

304/50 Flavius Valens, împărat roman în Răsărit (364–378), fratele mai mic al lui Valentinian I, împăratul din Apus. În urma unor războaie victorioase purtate în anii 367–369 contra vizigoților de la nord de Dunăre, conduși de Athanaric, le-a impus acestora tratatul de la Noviodunum. În 376 i-a acceptat în imperiu pe vizigoții conduși de Frithigern și Alaviv; din cauza tratamentului nefavorabil însă aceștia s-au răsculat și au administrat romanilor înfrîngerea de la Adrianopol (9 august 378), în care a pierit și împăratul Valens (Amm. Marc., 26, 4, 3; 27, 5; 31,3–14).

304/52 Athanaric (?–381) a fost regele vizigoților care s-a luptat fără succes cu Valens în 367–369, apoi cu hunii, împotriva cărora a ridicat valul de apărare din sudul Moldovei în 375 (cunoscut în literatura arheologică sub numele de „valul lui Athanaric”). Refugiindu-se în imperiu, la împăratul Theodosius, Athanaric a murit la 25 ian. 381. Odobescu îl numește aici regele „păgîn”, întrucît Athanaric declanșase un val de persecuții împotriva vizigoților creștini (369–372), persecuții care l-au urmărit și pe Ulfila.

304/52 „Tervingi” (thervingi) este denumirea populară pentru vizigoți, însemnînd „locuitori ai pădurilor”.

306/5 Pentru Ammianus Marcellinus, căruia i se datorează relatarea pe larg a evenimentelor petrecute la Dunărea de jos în vremea împăratului Valens, vezi nota de la *Bibliografia Daciei*.

306/15 Odobescu face aici referire la tezaurul descoperit în 1797 și databil în sec. al V-lea. Are o greutate de 2,5 kg și cuprinde două figurine (un cîine și un om într-o barcă), 45 de miniaturi de unelte, 13 monede de aur folosite ca pandantive (de la Maximian la Grațian) etc. La puțin timp după momentul în care Odobescu își ținea conferința, la Șimleul Silvaniei avea să se descopere un al doilea tezaur (1889) databil în aceeași perioadă și compus din 10 perechi de fibule mari de argint aurit (dintre care două cu capete de lei, restul cu disc și picior alungit) decorate cu pietre prețioase. Ambele tezaure — după unele păreri, ar fi constituit o unitate, diviziunea apărînd doar în momentul îngropării lor — sînt sugestive pentru contopirea elementelor de stil policrom cu cele de tradiție sud-dunăreană, bizantină. Tezaurele au aparținut unui șef ostrogot sau gepid și au fost ascunse în fața iminentului pericol hunic.

307/10 Metopele fuseseră aduse la București la inițiativa lui Mihail Kogălniceanu în scopul reconstituirii monumentului în Capitală. Abia după c. șapte decenii au revenit la Adamclisi și se află astăzi în complexul muzeal special amenajat alături de monumentul triumfal reconstituit artificial.

307/41 Și aceste rînduri sînt un bun exemplu pentru ceea ce reprezenta în epoca respectivă figura lui Traian și modul în care era privită cucerirea romană a Daciei. Opoziția între Traian și Decebal era, în viziunea romantică a vremii, cea între civilizație și barbarie. Pasajul însă nu trebuie interpretat *ad litteram*, pentru că, dacă aici este vorba de „întunecata asuprire a dacicului Decebal”, același Odobescu, în *Un vas de lut*, îl numește pe ultimul suveran al dacilor „rege-erou”.

307/48 Acest proiect a fost repede pus în practică. Medalioanele de mozaic de la intrarea în Ateneu îi reprezintă — de la stînga la dreapta — pe Alexandru cel Bun, Neagoe Basarab, regele Carol I, Vasile Lupu și Matei Basarab.

309/14 Agatirșii (’Αγάθυρσοι, *Agathyrsi*) sînt menționați de Herodot în două pasaje distincte, care reflectă două momente cronologice diferite. Dacă la 4, 48 agatirșii apar localizați la izvoarele rîului Maris (Mureș) — situație concordantă cu realitățile de pe la mijlocul sec. al V-lea î.e.n. (data la care Herodot își strîngea la Olbia informațiile despre populația septentrională din zona pontică) —, la 4, 100 (cf. 4, 125) se specifică faptul că Sciția ar fi „mărginită mai întîi de agatirși...”, situație databilă în vremea încleștărilor sciților cu perșii conduși de Dareios (514 sau, după unele datări recente, 519 î.e.n.). Pasajul la care se referă Odobescu (Herodot., 4, 104; se impune precizarea că „părintele istoriei” arată că o caracteristică aparte a agatirșilor este aceea că poartă podoabe de aur — χρυσόφοροι — și că proprietatea asupra femeilor se exercita în comun ἐπίκοινον, și nu că „erau muiați numai în aur și că trăiau viața de muieri") face o apropiere între agatirși și traci, excepție făcînd tocmai trăsăturile menționate. Mai mult ca sigur, agatirșii erau iranieni (după unele păreri, chiar o ramură a sciților, ceea ce însă nu este acceptat de către toți cercetătorii). Probabil sub presiunea sciților, ei au migrat spre vest pe la 600 î.e.n. Stabiliți vremelnic în Transilvania — unde au fost depistați arheologic prin tipul aparte de morminte de inhumație din grupul Ciumbrud, c. 550—450 î.e.n. — și, parțial, la est de Carpații Orientali, agatirșii au sfîrșit prin a fi asimilați de masa geto-dacică (pentru faza finală a evoluției grupului agatirs din Transilvania este caracteristică necropola birituală de la Băița, jud. Mureș). Stadiul cercetărilor consacrate tuturor acestor deosebit de controversate probleme este sintetizat de V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980; cf. Al. Vulpe, *Dacia*, 25, 1981, p. 396.

310/19 Odobescu se referă aici la țarul Ioniță cel Frumos (Kaloianes în cronicile bizantine, Jehan le Blac sau Johanice le Blac la cronicarii francezi Geoffroy de Villehardouin, Henry de Valenciennes, Robert de Clary), fratele lui Petru și Asan, fruntașii vlahi, care, în fruntea populației vlaho-bulgare din Balcani, au condus răscoala victorioasă din 1185/1186 împotriva împăratului bizantin Isac al II-lea Anghelos, care a avut drept urmare crearea celui de-al doilea țarat bulgar (statul româno-bulgar) cu sediul la Tîrnovo. Ioniță a domnit între 1197 și 1207 și a purtat războaie cu „imperiul latin" fondat în 1204 la Constantinopol de principii occidentali participanți la „cruciada a IV-a", învingîndu-l chiar pe „împăratul latin" Baudouin (Balduin) de Flandra (15 apr. 1205), care cade prizonier și moare în captivitate la Tîrnovo. Ca urmare a acestor lupte, Ioniță și-a întins stăpînirea de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre pînă pe aliniamentul Adrianopol—Ohrida. O problemă controversată rămîne însă aceea dacă Ioniță a controlat și teritoriul de la nord de Dunăre.

310/25 Lunga și complexa tradiție a întemeierii Țării Românești în urma descălecatului lui Negru Vodă (confundat uneori cu Radu Negru, domn atestat documentar în 1377—1384), venit cîndva, în sec. al XIII-lea din Făgăraș (1290, după *Letopisețul Cantacuzinesc* alcătuit în sec. al XVII-lea, prima scriere care relatează episodul în cauză; cf. *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, p. 1—3; alte izvoare propun alte date: 1080, 1200, 1215, 1241 etc.), a fost acceptată, în general, fără rezerve de istoriografia noastră pînă către sfîrșitul sec. al XIX-lea. O excepție notabilă o constituise, este drept, N. Bălcescu, însă lumea istoriografică se afla sub covîrșitoarea autoritate a lui A. D. Xenopol, cel care se declarase un adept al teoriei „descălecatului" (*Întemeierea țărilor române, Revista de istorie, arheologie și filologie*, 3, 5, 1885, 1, p. 1—28). Abia la cîțiva ani după data la care își ținea Odobescu conferința aveau să apară studiile fundamentale ale lui D. Onciul, care au schimbat în mod radical optica istoricilor în privința originilor țărilor române: *Radul Negru și originile Principatului Țării Romanești, Convorbiri literare*, 24, 1891 → 26, 1892 (= *Opere complete*, vol. 1, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 88—174); *Originile Principatelor Române*, București, 1899 (= *Opere complete*, vol. 1, p. 175—310). Întreg istoricul cercetărilor, inclusiv punctele de vedere exprimate recent, este prezentat pe larg și critic de N. Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric*, în *Constituirea statelor feudale românești*, redactor coordonator N. Stoicescu, București, 1980, p. 97—164. Tradiția despre Negru Vodă își are și ea semnificațiile ei, deslușite de P. Chihaia, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, 1976; cf. idem, *Cine a fost „Negru Vodă", întemeietor de cetăți și ctitor de biscrici?*, în *Pagini de artă veche românească. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, vol. 1, București, 1970, p. 99—167.

311/9 Interesant este faptul că Posada, unde a avut loc lupta dintre Basarab I și Carol Robert (9—12 noiembrie 1330), la care se face referire aici, a fost localizată în diferite puncte pe Valea Oltului sau a Argeșului, ba chiar și pe Valea Cernei; după știința noastră însă, nu există în altă lucrare din istoriografia noastră o propunere de localizare pe Valea Jiului, așa cum sugerează Odobescu. Pentru chestiunea localizării „Posadei" — care amenință să rămînă multă vreme nelămurită — a se consulta C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 157—162; S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1339 împotriva cotropirii ungare*, în *Constituirea statelor feudale romanești*, p. 91—93.

313/43 Aluzia este, evident, la vechimea casei de Hohenzollern, cu ramura ei suabă de Sigmaringen, din care făcea parte regele Carol I al României.

313/52 Cu foarte mici variații și cu o altă încununare apoteotică — ocazionată de mărețele evenimente ale anului 1918 și cu regele Ferdinand în primul plan — „visul" lui Odobescu de a vedea narată plastic în sala de conferințe a Ateneului istoria neamului a fost pus în aplicare în anii de avînt care au urmat primului război mondial.

CAPUL DE BOU ÎNTREBUINȚAT CA ORNAMENT SIMBOLIC ÎN ANTICHITATE

Notiță filologică

1. Ediția princeps a acestui articol este cea care a apărut în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891 ianuarie, p. 385—399 **(e)**.

Preocupările lui Odobescu privind studiul capului de bou ca motiv artistic sînt mai vechi: se poate cita în sensul acesta memoriul prezentat în ședința Academiei din 4 noiembrie 1888, despre ritonul descoperit la Poroina *.

2. Sistemul grafic aplicat în această publicație se remarcă prin renunțarea la multe din intențiile de etimologizare întîlnite în celelalte tipărituri. Ca forme deosebite se pot menționa *înprejur* (transcrisă cu nazală bilabială), precum și dubletele: *Ermitagiului* / *Ermitajului*, *fond* / *fund*, *punct* / *punt*, *rhytone* / *ritone*, *Sîn-* / *San-Miclăușul*. Aceste forme paralele, din care o serie concordă cu sistemele studiate în textele anterioare lui 1888 mai degrabă decît cu codul revistei ieșene, par să sugereze că tipărirea s-a făcut după un arhetip (manuscrisul autorului?) scris în alt cod, din care cîteva forme au putut scăpa nemodificate.

3. O altă caracteristică a textului este prezența unor fonetisme particulare, arhaisme sau regionalisme. Astfel, în afară de *cietim* (formă redată *cetim*) și *dumesnicire* (întîlnit și la Hasdeu) se pot aminti fonetisme regionale în exemple cu *ș* și *ț* duri: *se încrucișază, mi se înfățișază, să se înfrățască, ș-a lăsat, ș-a pierdut. Sînt* apare, ca atare, peste tot.

Forma *romînești* a fost actualizată *românești*.

Comentariu de arheologie

Ca și studiul despre *Heraldica națională*, care are la bază o conferință ținută în 1889, notița de față — cea din urmă contribuție a cărturarului pe tărîmul arheologiei — prezintă, înainte de toate, un caracter ocazional. Așa cum se arată încă din primele rînduri, motivul capului de bou în arta antichității a intrat în sfera de preocupări a lui Odobescu în contextul lucrului asiduu la tezaurul de la Pietroasa. De altfel, textul publicat în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, este o traducere fidelă a unei anexe inserate în *Additions et rectifications* în lucrarea de căpătîi a lui Odobescu, ce nu avea să vadă integral lumina tiparului decît după trecerea în neființă a cărturarului[1].

Piesele la care se referă Odobescu sînt, în primul rînd, cîteva din vasele componente ale tezaurului de la Sînnicolaul Mare, apoi așa-numitul „inel de la Brașov", care îi fusese semnalat de prietenul său de la Pesta, Rómer Floris[2], apoi, pentru prima oară în literatura arheologică, proaspăt achiziționatul rhyton de la Poroina. Consecvent metodei sale comparative, Odobescu nu pregetă să înserieze toate aceste obiecte într-o categorie unitară, pentru a încerca apoi să deslușească semnificația mitică a taurului în diferite societăți antice[3]. Pe de altă parte, un impuls spre o asemenea direcție de investigație îi fusese dat autorului de savantele discuții pe care un V. A. Urechia sau un B. P. Hasdeu le purtau în epocă cu privire la originea stemei Moldovei.

---

* *Opere*, XI, p. 760, n. 1 la nr. 1505.

[1] Al. Odobescu, *Le trésor*, în *Opere*, IV, p. 577—582 (ediția princeps: vol. 1, p. 495—500): *La tête de boeuf employée comme ornement symbolique dans l'Antiquité*. Între cele două versiuni nu există decît unele foarte mici diferențe: în textul franțuzesc lipsește digresiunea cu privire la stema Moldovei, inelul de la Brașov este menționat indirect (trimitere la fig. 14 e), iar în încheiere mai sînt amintite în contextul discuției despre rhytonul de la Poroina și *rhyta* de la Tondern, Gallehus și Jaszbéreny.

[2] Vezi notele noastre de la *Pannonia és Dácia*.

Găsind un teren fertil pentru a-și desfășura uimitoarea erudiție — permanent alimentată de noutățile din literatura arheologică[4] — Odobescu încearcă o schiță istorică a evoluției acestui motiv, începînd din antichitatea egipteană și sumero-asiriană, continuînd cu lumea miceniană, pentru a ajunge, în cele din urmă, în universul artei policrome.

Desigur, nu era de așteptat într-o tratare atît de generală, doar cu cîteva exemple spicuite din diferite epoci și spații culturale, ca Odobescu să ofere o contribuție de rezistență; aceasta cu atît mai mult cu cît în domeniul istoriei religiilor (dacă ne gîndim la James George Frazer, bunăoară, ale cărui frumoase construcții durate la o generație după Odobescu sînt astăzi de multă vreme împinse undeva în „preistoria" antropologiei) sau în sfera cercetării iconografice (opera lui Salomon Reinach, contemporanul lui Odobescu, de exemplu) comparatismul total și lipsit de metodă domina cu autoritate toate investigațiile pe aceste teme. Analogii dintre cele mai surprinzătoare, note stufoase, material etnografic brut, speculații de tot soiul, toate acestea erau locuri comune în literatura domeniului. Caracterul prolix al acestor producții nu trebuie însă să ne facă să uităm că, în ultimă instanță, erudiția veacului trecut a fost aceea care a trasat cîteva importante căi de investigații și chiar a intuit unele idei, care, preluate critic de antropologia modernă, au devenit adevărate *realia*. Una din aceste intuiții a fost aceea a asocierii taurului cu „gîndirea agrară" a populațiilor preistorice încă de pe treapta trecerii la cultivarea pămîntului și la domesticirea animalelor. Ceea ce Odobescu încerca să deslușească pornind de la pasajele lui Lucian despre sciții agricultori sau de la reprezentările de pe monumentele orientale a fost dovedit, de la L. Malten încoace, pînă la G. Dumézil, M. Eliade sau J. de Vries[5]: taurul reprezintă un „element de unitate" pentru o serie întreagă de religii, alături de divinitățile uranice, Marea Zeiță, epifaniile acvatice etc. Fără îndoială că sensul a variat: nu poate fi vorba de aceeași semnificație, bunăoară, la taurii înaripați de la porțile orașelor Mesopotamiei și la taurii de pe obiectele de orfevrărie merovingiene. O semnificație magică a existat însă în toate cazurile, iar originile străvechi ale acesteia pun foarte probabil în lumină un fond ancestral comun.

Observăm astfel că, așa cum se întîmplă în multe cazuri cu scrierile arheologice ale lui Odobescu, intuițiile sale rămîn în continuare valabile; calea pe care a parcurs-o pentru a-și demonstra ideile apare astăzi ca inacceptabilă, dar rezultatul rămîne, de multe ori, în picioare, desigur, cu anumite nuanțe.

Nici cercetarea heraldicii moldovene nu avea — din lipsă de documentație — în epoca în care scria Odobescu mari șanse de reușită științifică; cea mai bună dovadă este că discuțiile despre originea stemei Moldovei continuă cu pasiune pînă în ziua de azi. Meritul lui Odobescu este însă că a purtat, ca și Hasdeu, discuția respectivă în cadrul mult mai larg al tratării unui motiv cvasiuniversal, cu manifestări specifice de la o arie sau epocă la alta. Aflat în ultimii ani, cei mai nefericiți, ai vieții, mînat mai degrabă de nerăbdarea de a sintetiza decît de a se aventura pe noi piste de investigație, Odobescu nu a trecut nepăsător peste problema motivului taurului — o infimă parte din ansamblul arhitectural pe care-l preconiza prin monografia tezaurului de la Pietroasa — și și-a regăsit pentru un moment entuziasmul juvenil de a asimila tot ce era mai nou în literatura arheologică, pentru ca el, în primul rînd, să se edifice asupra faptelor pe care le trata.

320/20 Odobescu luase cunoștință de tezaurul de la Sînnicolaul Mare (în text apare varianta românizată, Sînmiclăușul Mare, a numelui maghiar al localității, Nagyszentmiklós) prin publicația lui J. Arneth, ale cărui lucrări le-a folosit adesea (cf. *Le trésor*, *Novočerkask*, *Nana Anat*, passim etc.). Tezaurul, aflat la Kunsthistorisches Museum din Viena, va fi apoi reanalizat de mai mulți învățați, în frunte cu J. Hampel (1905); a fost considerat, pe rînd, a fi hunic, avar, avaro-bulgar, bulgar, sasanid, bizantin, peceneg etc. Studiile fundamentale consacrate tezaurului rămîn, în primul rînd, cele ale lui N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, în *Archaelogia Hungarica*, XXIX, Budapesta, 1943, și A. Alföldi, în

---

[3] Odobescu folosește, de preferință, termenul de „bou" *(boeuf)*; astăzi însă cercetarea iconografică operează cu conceptul de „taur".

[4] Odobescu citează, de exemplu, și reproduce în planșe descoperirile de ultimă oră ale lui Hormuzd Rassam din Mesopotamia, mormîntul lui Rekhmarê cercetat de D. Hopkins și piese scoase la iveală de Heinrich Schliemann la Micene.

[5] Vezi n. 321/6 din comentariul nostru.

Cahiers archéologiques, 5, 1951, p. 123—149 și pl. I—X; 6, 1952, p. 43—67 și pl. VII—XV; 7, 1954, p. 61—67 și pl. XIX—XXIV. Prin aceste studii s-a stabilit că tezaurul aparținea ramurii vestice a protobulgarilor (vezi și Maria Chișvași-Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 73—74); piesele sale însă se situează în foarte vechea tradiție sasanidă, ea însăși tributară unor influențe foarte variate venite din diferite colțuri din Asia și chiar din îndepărtata Siberie. Radu Florescu, integrînd tezaurul în contextul epocii general admise pentru datarea sa (sec. IX—X), nu exclude posibilitatea ca acesta să fi fost menit unui comanditar protobulgar aparținînd unui grup etnic infiltrat în una din formațiunile prestatale feudale prefigurînd voievodatul menționat ulterior în surse ca fiind sub conducerea lui Glad și avînd reședința la Cuvin (R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979, p. 57—81).

320/30 Cele trei vase aduse de Odobescu în discuție sînt următoarele (numerele convenționale admise de la N. Mavrodinov încoace pentru desemnarea celor 24 de vase din componența tezaurului): nr. 13) cupă ovoidală așezată pe trei picioare-labe de leu, cu apucătoare în formă de cap de taur din aur (20,5 carate), 283 g; î = 60 mm; î. totală (inclusiv coarnele taurului) = 110 mm; L = 122 mm; l = 70 mm. Capul de taur, puternic stilizat, reflectă o tradiție foarte veche din arta sasanidă, pentru care există analogii atît în argintăria iraniană, cît și pe stofele de inspirație sasanidă (de exemplu, stofa egipteană din sec. al VII-lea de la D. Talbot Rice, *Art of the Byzantine Era*, Londra, 1966; apud R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 77). Nr. 14) Cupă de aceeași formă, aceleași dimensiuni și date tehnice, prezentînd doar cîteva nesemnificative deosebiri față de precedenta. Pentru nr. 13—14 vezi N. Mavrodinov, *op. cit.*, nr. 13—14 și R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, nr. 122—123, cu pl. 198—199, respectiv 197. Nr. 18) Cupă cu apucătoare în formă de cap de taur, căruia îi lipsesc, de această dată, coarnele; aur (22 carate), 483 g; î = 106 mm; L = 162 mm. Cf. R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, nr. 127 și pl. 202—203.

321/3 Pentru această piesă vezi n. 359/37 din comentariul nostru de la *Pannonia és Dácia*.

321/6 Odobescu folosește curent termenul de „bou" acolo unde cercetarea iconografică modernă preferă termenul de „taur" (germ. *Stier* etc.). Pentru valoarea de simbol a boului (taurului) în antichitatea orientală, greco-romană și tîrzie există, firește, o literatură vastă; vezi, sintetic, M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, n-lle éd., Paris, 1964, p. 83—86 (mai ales pentru asocierea taurului cu zeitățile celeste și cu Marea Zeiță, „un des éléments d'unité de toutes les religions protohistoriques de l'aire euro-afro-asiatique") și bibliografia de la p. 111. Întrucîtva mai puțin cercetată sintetic este iconografia acestor animale, precum și a altora, care, în contextul diferitelor concepții religioase, s-au bucurat de reprezentări plastice. O privire de ansamblu asupra reprezentărilor antice de animale o oferă seria de studii din *Studium generale* (Heidelberg), 20, 1967, 2, precum și catalogul *Das Tier in der Antike. 400 Werke ägyptischer, griechischer, etruskischer und römischer Kunst aus privatem und öffentlichem Besitz*, Zürich, 1974 (pentru reprezentările de tauri vezi indicele, s.v. *Stier*). Larga răspîndire a cultului taurului în societățile pre- și protoistorice poate fi pusă în legătură cu „gîndirea agrară" a acestor populații; cf. J. de Vries, *La religion des Celtes*, Paris, 1963, p. 188: „Malten note avec raison [L. Malten, *Der Stier in Kult und mythischem Bild*, JDAI 43, 1928, p. 91]: « Le taureau et son sacrifice appartiennent à une pensée agraire ». Peut-être pourrait-on ajouter: ils remontent à la civilisation des pasteurs nomades. A travers tous les changements de civilisations, le taureau demeura objet de culte, bien que son sens variât. C'est ainsi qu'il peut avoir des rapports étroits avec le ciel, le soleil et la pluie (et sans doute est-ce là un héritage du nomadisme); plus tard, en Orient surtout, il dispensa la prospérité et la maturation".

321/20 Rekhmarê nu este o localitate (cum pare să creadă Odobescu), ci un „vizir" sub Tutmosis al III-lea. Mormîntul său, conținînd inscripții importante referitoare la dările funcționarilor din nomele Egiptului, este descris de N. de Garis Davies, *Paintings from the tomb of Rekhmirê at Thebes*, New York, 1935. Rekhmarê face parte dintr-o familie nobilă, care a dat patru „viziri" sub faraonii care s-au succedat de la Ahmosis la Tutmosis al III-lea (J. Pirenne, *Histoire de la civilisation de l'Égypte ancienne, 2. De la fin de l'Ancien Empire à la fin du Nouvel Empire (± 2200—1085 av. J.C.)*, Neuchâtel —Paris, 1962, p. 246). Pe mormîntul său *Keftiu* (vezi n. 321/25) sînt figurați alături de nubieni și asiatici (N. de Garis Davies, *op. cit.*, p. 17 sqq). *Keftiu* sînt apoi reprezentați și la Tell el-Amarna (J. Pirenne, *op. cit.*, p. 448, n. 1).

321/21 Tuthmes (Tutmosis) al III-lea (1504—1450 î.e.n.) nu a făcut parte din a XX-a dinastie, cum susține Odobescu, ci din cea de-a XVIII-a. Domnia sa reprezintă o epocă de apogeu, mai ales în privinţa extinderii teritoriale a Egiptului spre est şi spre sud în urma unei serii de războaie victorioase (17 campanii purtate în Asia).

321/25 *Keftiu* au fost numiţi iniţial locuitorii coastelor de nord şi nord-est ale Mediteranei, apoi şi cretanii (începînd cu domnia lui Tutmosis I, cînd se pare că insula Creta a căzut sub suzeranitate egipteană; cretanii sînt astfel distinşi de restul locuitorilor insulelor din Egee, „Haounebou(t)”). Pentru problema *Keftiu*: N. de Garis Davies, *op. cit.*, p. 22 sqq. (*Identification of Keftiuland*); L. A. Christophe, *Revue d'Égypte*, 6, 1951, p. 89–114 (*Keftiu* ar fi o localitate în nordul sau nord-estul Mediteranei); A. Scharff, *Jahrbuch für kleinasiatische Forschungen*, 2, 1951, p. 101–104 (pentru acest autor, prin *Keftiu* s-ar înţelege, laolaltă, Creta, Fenicia şi, eventual, Cilicia). Printre vasele pe care le aduc drept tribut locuitorii *Keftiu* sînt şi cele în formă de cap de taur sau de leu (de aur sau argint). Analogii se pot afla în mormîntul (mai vechi) al lui Senmut, databil sub regina Hatsepsut; cf. J. Vercoutter, *L'Égypte et le monde égéen préhellénique. Étude critique des sources égyptiennes (Du début de la XVIIIe à la fin de la XIXe Dynastie)*, Cairo, 1956, p. 190 şi pl. XXXV, nr. 231–232). Vezi N. de Garis Davies, *op. cit.*, pl. II–X; cf. J. Pirenne, *op. cit.*, p. 213. De reţinut că Odobescu foloseşte în descrierea scenei tributului denumirea *Kefas*, lectura mai veche care s-a dat termenului de *Keftiu*.

321/28 Hormuzd Rassam (1826–1910), arheolog chaldeean creştin, autorul a numeroase săpături în oraşele asiro-babiloniene. Fiind în serviciul Angliei, materialul descoperit de el a intrat în patrimoniul muzeelor engleze.

321/29 Taurul, reprezentat sub diferite forme — capete de bronz, tauri înaripaţi de piatră ca paznici la porţile oraşelor, tauri androcefali etc. — este ilustrat în mod abundent începînd cu arta sumeriană încă din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. (multe exemplare de tauri de bronz, cupru sau aur provin din „mormintele regale” de la Ur). Numeroase piese provin din Urartu, zona asiro-babiloniană etc., de aici pornind o lungă tradiţie căreia îi aparţin şi exprimările din arta persană. Vezi A. Parrot, *Sumer*, Paris, 1960, mai ales p. 162, unde rolul taurului în Sumer este pus pe seama credinţelor legate de fecunditate, „préoccupation de fécondité”; cf. fig. 184 a, 185, 186, 189 b, 191; idem, *Assur*, Paris, 1961.

321/32 Piesa la care se referă Odobescu este un *rhyton* de ofrandă în formă de cap de taur, găsit în „mormîntul-puţ” IV de la Micene, databil în sec. al XVI-lea î.e.n. (micenian mijlociu, c. 1570–1500 î.e.n.). Vezi G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenae*, München, 1930–1933, pl. 119 (cf. pl. 120–121 cu detalii şi textul aferent la p. 93, nr. 384) = Fr. Matz, *Creta, Micene, Troia*, trad. de R. Alexandrescu, Bucureşti, 1969, pl. 88 (cf. p. 201). Rhytonul, înalt de 15,5 cm (fără coarne), este de argint, iar coarnele sînt din foaie de aur. Urechile, lucrate separat şi aplicate, sînt de bronz acoperit în interior cu aur, în exterior cu argint, nările şi buzele sînt placate cu aur. Ochii sînt din alt material, probabil din *niello* (tehnică desemnînd umplerea liniilor incizate pe placa de aur sau argint cu un fel de smalţ negru). De remarcat că reprezentările de tauri din lumea miceniană — fie sub forma animalului întreg, fie a capului văzut din faţă — sînt anticipate de figurinele de argilă cretane (cf. G. Karo, *op. cit.*, vol. 1, p. 299–300). În Hallstattul european sînt, de asemenea, ilustrate figurile de tauri de bronz, de exemplu, descoperirea de la Hallstatt, localitatea eponimă (sec. al VII-lea î.e.n.), şi cea de la Býči-Skála (Stierfels, Moravia; sec. al VI-lea î.e.n., Hallstatt tîrziu); vezi H. Müller-Karpe, *L'art de l'Europe préhistorique*, Paris, 1973, p. 127, respectiv 155 (ambele piese se află la *Naturhistorisches Museum*, Viena).

321/40 Ducele de Luynes şi-a dăruit colecţia la 27 octombrie 1862 Cabinetului de Medalii.

322/2 Piesele menţionate de Odobescu nu figurează la E. Babelon, *Guide illustré au Cabinet des Médailles et Antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1900.

322/19 Luc., *Scyth.*, 1: ὀκτάποδες καλούμενοι, τοῦτο δὲ ἐστί δύο βοῶν δεσπότην εἶναι καὶ ἁμάξας μιᾶς (cei numiţi „cu opt picioare”, ceea ce înseamnă să fie stăpîn pe doi boi şi o căruţă). Este vorba aici de pătura de jos din societatea sciţilor agricultori (γεωργοί), pe care Lucian o pune în acelaşi pasaj în antiteză cu cea purtătoare de *pileus* (πιλοφορικῶν), clasa dominantă.

322/24 Aluzia se face la reformele agrare succesive din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Prima care a folosit această eşalonare a categoriilor de ţărani în funcţie de numărul de vite a fost „legea rurală” promulgată la 14/26 august 1864 de Al. I. Cuza; cf. C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a 2-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1970, p. 276–284.

322/31 B. P. Hasdeu a atins chestiunile de heraldică românească în aproape toate lucrările sale istorice, culminînd cu *Istoria critică a românilor*. La rîndul său, V. A. Urechia a consacrat originii stemei Moldovei o mică notiţă, *Despre marca Moldovei*, *Buletinul Instrucţiunii Publiee*, 1865, nr. 11, 1–30 nov., p. 189–190+4 ilustraţii. În aceeaşi epocă îşi aducea contribuţia la problemele de heraldică românească şi D. A. Sturdza, pe care Odobescu omite să-l citeze. Pentru stadiul cercetărilor de heraldică la momentul respectiv vezi D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 25–26.

322/36 Originea stemei Moldovei — subiect pe cît de pasionant, pe atît de complex — a pus de peste un secol la încercare sagacitatea savanţilor. O prezentare amănunţită a istoricului cercetărilor se găseşte la D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 82–128. Primele mărturii ale stemei cu capul de bour sînt sigiliile şi groşii lui Petru Muşat (mai ales sigiliul ce însoţeşte actul omagial de la 6 mai 1387 către regele Vladislav al II-lea Iagello al Poloniei), ceea ce a lăsat loc presupunerii că stema trebuie să-şi fi tras originea de la Bogdan „Întemeietorul” (1359–1365). Dragoş şi urmaşii săi, Sas şi Balc, au avut în mod sigur o altă stemă; vezi Şt. S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 113; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 93. Recent însă, o descoperire arheologică făcută în biserica domnească de la Rădăuţi — identificarea mormîntului voievodului Laţcu (1365–1374) — a readus în discuţie problema originii stemei oficiale a Moldovei (vezi Lia Bătrîna şi A. Bătrîna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 195–208). În cîmpul a trei din cele şase aplice descoperite ca accesorii vestimentare ale costumului lui Laţcu a fost reconstituită reprezentarea unui cap de lup din profil, care „nu poate fi înţeleasă decît ca mobilă a unui scut heraldic” (*ibid.*, p. 198); pe celelalte trei aplice a putut fi identificat un coif cu două coarne recurbate. S-a făcut astfel dovada existenţei unei „steme alcătuite dintr-un scut avînd drept mobilă capul de lup şi ca timbru un coif împodobit cu două coarne recurbate”, care, prezentă la Laţcu, a aparţinut desigur şi tatălui său, Bogdan (*ibid.*, p. 202). Stema cu capul de bour poate fi atunci atribuită dinastiei lui Petru Muşat (*ibid.*, p. 205). După alte păreri, mai vechi sau mai noi, stema cu cap de bour ar fi aparţinut lui Dragoş (R. Vuia, *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, 1, 1921–1922, p. 300, n. 3), lui Bogdan, ca însemn al noului stat întemeiat de el (M. Berza, *Studii şi cercetări de istoria artei*, 2, 1955, 1–2, p. 87), ca însemn al familiei lui Bogdan (I. N. Mănescu, *Magazin istoric*, 6, 1972, 5, p. 41) sau ca însemn al lui Bogdan în calitate de beneficiar al unei concesiuni regale pe vremea cînd era încă voievodul Maramureşului (Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 113), „vreuneia dintre familiile domnitoare stăpînind peste una dintre micile formaţiuni statale” de pe teritoriul Moldovei înainte de Dragoş (D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 94, anticipat de Gh. Brătianu, *Revista istorică română*, 1, 1931, 1, p. 59–60). Capul de bour — emblemă heraldică des întîlnită în Europa centrală (alături de exemplele citate de Odobescu vezi cele aduse în discuţie de D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 94) — pare a avea nişte rădăcini mitice destul de vechi, legate de un sacrificiu ritual cinegetic (ideea captivantă lansată de M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile şi folclorul Daciei şi Europei Orientale*, trad. de Maria şi C. Ivănescu, Bucureşti, 1980, p. 136–165; ediţia franceză apăruse în 1970; de la aceste sugestii porneşte în demonstraţia sa şi Şt. S. Gorovei, *op cit.*, p. 82–83). Redatarea — sub Petru Muşat — a introducerii blazonului cu cap de bour este însă în măsură să repună în discuţie cel puţin unele din aspectele originii magico-rituale.

322/50 Inelul de la Braşov îi fusese făcut cunoscut lui Odobescu de către Rómer Floris (cf. notiţa introductivă de la *Pannonia és Dácia*).

323/2 Ca de obicei, Odobescu foloseşte şi aici termenul de „Sciţia” în accepţia sa foarte generală, de ţinut stepic nord-pontic.

323/8 βουβάλια (τά), „a kind of *bracelets*” (LSJ, s.v.); cuvîntul provine de la βουβάλις antilopa africană (*Bubalis mauretanica*); cf. Herodot, 4, 192.

323/24 Piesa în discuţie este amintită de Odobescu în *Pannonia és Dácia* (*supra*, p. 359) ca analogie pentru „inelul de la Braşov”. Pentru caracteristicile şi datarea acestui obiect vezi *ibid.*, n. 359/40 din comentariul nostru.

324/12 Pentru cei doi autori antici şi operele lor citate aici de Odobescu vezi notele din comentariul de la *Bibliografia Daciei*.

324/16 Este vorba aici de episodul ospăţului de la curtea regelui trac Seuthes.

324/17 *Haemus*, denumirea antică a munţilor Balcani.

324/19 Kabeiroi (Κάβειροι <fenic. *Kabirim*, „cei mari”), zeii misterelor de la Samothrake — mistere răspîndite ulterior şi în Lemnos şi Imbros — sînt o expresie a unor sincretisme religioase greco-indigene. Cultul cabirilor a fost larg răspîndit în lumea elenistică, inclusiv

în orașele grecești de pe teritoriul țării noastre — Histria, Tomis, Callatis — , unde sînt atestate
sanctuare ale Cabirilor numite *samothrakiai*. Vezi B. Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1950;
D. M. Pippidi, *Dacia*, 5, 1961, p. 313—314; idem, *StCl*, 4, 1964, p. 139—140. Odobescu să-
vîrșește însă o confuzie frecvent întîlnită în epocă: el se referă aici, de fapt, la încă insu-
ficient de bine definitul Θεὸς Μέγας („Marele Zeu''), cunoscut din mărturii epigrafice, numis-
matice și arheologice la Odessos și, relativ recent, chiar prin descoperirea unui templu închinat
acestei divinități la Histria (Gabriella Bordenache, D. M. Pippidi, BCH 63, 1959, 2,
p. 455—465). Acesta este, într-adevăr, un zeu trac (Darzalas?) apropiat eventual de Cavale-
rul Trac, dar foarte puțin probabil de Cabirii din Samothrake.

324/43 Dorotheos din Sidon (sec. 1 e.n.) a compus un poem didactic de conținut
astrologic (5 cărți), din care s-au păstrat cîteva fragmente citate de autorii tîrzii. Opera s-a
bucurat de mare succes în Orient, unde a fost tradusă în sec. al III-lea în pahlavi, apoi, pe
baza acestei versiuni, în arabă, exercitînd o influență considerabilă asupra astrologilor arabi.

325/9 Pentru alte descoperiri de *rhyta* în aceeași zonă (cu capete de berbec, țap etc.)
vezi E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 81.

325/34 O dată mai mult, Odobescu a intuit corect lucrurile: rhytonul de la Kerč este,
într-adevăr, din epoca sarmatică, de „decădere'' a artei scitice. Apropierea ca datare și ca stil
de rhytonul de la Poroina — făcută peste cîteva decenii și de M. I. Rostovtzeff, *Iranians and
Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 232, n. 13 — este astăzi un fapt general acceptat,

325/43 Rhytonul de la Poroina (jud. Mehedinți), rod al unei descoperiri întîmplătoare,
publicat aici (cf. *Le trésor*, în *Opere*, IV, p. 580—581 și fig. 205) pentru prima oară, avea
să fie reluat în studiu de către M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 232 (cf. idem, *Sky-
thien und der Bosporus*, 1, Berlin, 1931, p. 490) și V. Pârvan, *Getica*, București, 1926. Dacă
eminentul cercetător al antichităților scito-sarmatice din Rusia atribuia rhytonul sarmaților
și-l data în sec. al III-lea î.e.n., nu mai puțin ilustrul savant român era înclinat să-l pună
pe seama sciților pătrunși spre vest în cadrul unui al treilea „val'' de migrație, indicat —
susținea Pârvan — și de cazanul scitic de la Scorțaru. Caracterul scitic al rhytonului (î =
= 270 mm; diam. gurii = 90 mm) a fost afirmat și de I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichts-
forschung in Rumänien*, Darmstadt, 1933, p. 146 și n. 146, și de D. Berciu, *Arheologia
preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 186—187. Ultimul dintre învățații citați și-a modificat
însă ulterior părerea, susținînd în *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974,
p. 169—178 (aici rhytonul este ilustrat la fig. 72—74), caracterul traco-getic al acestei piese,
întemeiat în primul rînd pe analogia cu cele 8 rhyta din componența tezaurului de la Panag-
jurište (D. Berciu nu menționează decît patru), în plin mediu tracic. Pentru acest din urmă
tezaur (8 rhyta și o fială) vezi B. Svoboda, D. Končev, *Neue Denkmäler antiker Toreutik*, Praga,
1956, p. 117—164; Iv. Venedikov, *Acta Antiqua Acad. Sc. Hung.*, 6, 1958, p. 67 sqq.;
idem, *Panagjurskoto săkrovište*, Sofia, 1961. Pe unele din vasele acestui tezaur (conservat la
Muzeul din Plovdiv) figurează inscripții grecești care indică greutatea reală a vaselor în stateri
de Lampsakos, de unde s-a dedus că în acest din urmă centru au fost executate piesele din
tezaurul în discuție, destinat unui comanditar trac. Tezaurul este databil la cumpăna dintre
veacul al IV-lea și cel de-al III-lea î.e.n. Profesorul D. Berciu datează, prin analogie, și rhy-
tonul de la Poroina pe la 300 î.e.n. (*Contribution*, p. 177). Este de remarcat faptul că rhyta
pătrund în lumea tracă prin filieră greacă; grecii, la rîndul lor, le preluaseră prin sec. al
V-lea î.e.n. din orientul persan (cf. D. E. Strong, *Greek and Roman gold and silver plate*
Londra, 1966, p. 86—87; H. Hoffmann, *Antike Kunst*, 3, 1960, p. 21 sqq.).

325/50 Rhytonul de la Kerč este numit impropriu „cimeric'' de Odobescu. Cimerienii
populaseră aceste ținuturi cu multe secole înaintea epocii din care provine descoperirea în
cauză. Termenul are, mai degrabă, înțelesul metaforic de „nord-pontic'', din zona „Bosforului
cimeric''.

326/2 *acolo* **e** — *acolea*<*acolé* cu omiterea involuntară a accentului în manuscris (M.C.).

326/7 *lipsesc* **e** — *lipsește* <*lipsesce* în manuscris (M.C.).

327/32 Această tehnică de decor (*Punktierung*) nu este o raritate în orfevrăria de inspi-
rație persană. Chiar și în unele tezaure traco-getice (Agighiol, Coțofenești etc.) această tehnică
este bine reprezentată (D. Berciu, *op. cit.*, p. 175).

327/43 Pentru stadiul lucrărilor la acest monument în vremea respectivă vezi n. 281/27
și 281/40 de la *Ateneul Român*.

327/45 Evident, distanța foarte mare în timp și diferențele de orice natură dintre cele
două vestigii antice înlătură categoric orice apropiere între rhytonul de la Poroina și monu-
mentul de la Adamclisi.

328/6 *parte istorica* **e**—*parte*⟨*a*⟩ *istorică* (<*parté istorica*) (M.C.).

HERALDICA NAȚIONALĂ

Notiță filologică

1. A treia apariție a lui Odobescu în paginile *Convorbirilor literare* este postumă, discuția despre „Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor'', după cum precizează subtitlul, apărînd în ediție princeps (**e**) în CL 42, 1908, 5, p. 497—514.

Această apariție nu era, de altfel, întîmplătoare, după cum ne încredințează nota de subsol inserată de redacție la începutul articolului:

„Față de interesul tot mai vădit ce se arată începuturilor de artă națională și organizării muzeelor, sunt vrednice de remarcat în această direcție și cercetările cu caracter pur științific. Pentru orientarea publicului iubitor de artă, întrunim aci cîteva studii, precedîndu-le de o lucrare inedită a lui Alex. Odobescu''. Articolul este reluat în Al. I. Odobescu, *Opere complete*, vol. III, p. 341—360, București, 1908, ediție îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi (= **o**) și prezentînd un text îmbunătățit printr-o serie de emendări, fără a fi, cu toate acestea, total lipsită de scăpări. El este, în fapt, textul unei conferințe pe care Odobescu a ținut-o la data de 25 martie 1889, după datarea de la sfîrșitul articolului, conferință ce a avut loc, după toate probabilitățile, la Academie, în prezența regelui și a reginei.

2. Ca și în cazul articolului *Capul de bou*, se întrevede și aici diferența între sistemul grafic al ediției și cel din manuscris, grafii ca *fieră* și *nĕprăsnicia* pot fi explicate prin preluări mecanice în **e** ale unor *fieră* și *neprăsnicia* din manuscrisul autorului. Aceeași cauză este, poate, de invocat în cazul unor grafii duble de tipul *Eufratelui* / *Eufratului*, *invederat* / *învederat*, *Micleușului* / *Miclăușului*, *Temișoarei* / *Timișoarei*.

3. Lipsa de unitate a grafiilor din **e** ne-a făcut să acceptăm în ediția noastră multe din emendările făcute de **o**.

Iată lista acestora:
333, 2: *zeci de* ad. **o**
336, 1: *ai acazilor* — **o**: *a acazilor* **e**
340, 35: *al Europei* **o**: *a Europei* **e**
340, 38: *trec* **o**: *trecù* **e** (poate dintr-un *trecŭ* interpretat greșit).

Comentariu de arheologie

Textul de față are la bază o conferință ținută de Odobescu în 1889 și rămasă inedită pînă la publicarea ei postumă în 1908, în *Convorbiri literare*. Cam în aceeași perioadă scrierea vedea lumina tiparului cu cîteva mici și nesemnificative modificări și în cadrul ediției de *Opere complete* ale lui Odobescu, îngrijită de I. Chendi[1].

Lucrarea este caracteristică pentru perioada mai puțin fastă pe care o traversa Odobescu și care avea să se încheie cu sfîrșitul vieții sale. Prin ultimul deceniu de viață nu a mai dat contribuții originale, puținele sale lucrări fiind mai degrabă reluări ale unor studii mai vechi. În același timp însă, lucrarea se înscrie în cadrul unor preocupări de heraldică — fiind rudă bună cu studiul publicat în 1891 despre *Capul de bou* — , preocupări la care Odobescu ajunsese prin anii '80 purtat de valul discuțiilor despre originea stemelor țărilor române în evul mediu.

Din nefericire, valoarea lucrării este destul de scăzută; am putea spune că este chiar cea mai puțin concludentă pentru opera arheologică a lui Odobescu și este foarte posibil ca autorul însuși, conștient de șubrezenia unora din ipotezele avansate, să fi preferat să n-o încredințeze tiparului.

---

[1] Al. Odobescu, *Opere complete*, ed. I. Chendi, București, 1908, vol. III, p. 341—360.

Respingînd cu hotărîre și pe bună dreptate excesele unei părți ale istoriografiei patriotarde din vremea sa, care se silea să găsească origini romane ale stemelor țărilor române, Odobescu caută să descifreze înțelesul heraldic al unei alte reprezentări decît cele clasice — zimbrul („bourul") în Moldova, corbul în Țara Românească — , pe care crede a o fi identificat între ornamentele smălțuite ale bisericii Sf. Nicolae din Dorohoi. Este vorba de un „patruped androcefal", un *martichoras*. Pentru eruditul cunoscător al antichităților orientale identificarea acestui motiv în lumea sumero-asiriană — așa cum arătaseră deja un G. Perrot sau un A. Kuhn — nu a prezentat nici o dificultate, la fel cum nici difuziunea motivului în aria persană, apoi sasanidă nu-i era de loc străină. Odobescu însă nu se limitează la „cercul oriental", ci, conform metodei sale analogice — sfidînd spații geografice și epoci istorice — urmărește difuziunea reprezentărilor de monștri în toată Eurasia scito-siberiană, ba chiar și la populațiile ugro-finice, concluzia sa fiind că „legendarele chipuri ale seminției turanice au trecut de pre malurile Tigrului și Eufratului, pe ale Cubanului ; și, de aici, au străbătut pe ale Tisei, de unde apoi, prin învîrtejiri și clătiri din ce în ce mai apropiate de viața noastră medievală, au lăsat urme învederate pînă și pe malurile Siretului, ale Prutului și ale Jijiei" (p. 337). Desigur, în stadiul actual al cercetării, o asemenea demonstrație este departe de a satisface. Dacă se poate accepta că motivul monstrului înaripat de tip *martichoras* a fost preluat de arta persană din lumea sumero-asiriană, înainte ca motivul să cunoască o strălucitoare vogă în arta sasanidă, și, prin aceasta, în întreaga *koiné* a orfevrăriei de tradiție sasanidă — de aici și reflexele în tezaurul de la Sînnicolaul Mare — , dacă este, pe de altă parte, recunoscută influența artei persane asupra „artei stepelor", precum și vitalitatea acesteia din urmă, nu se poate, în schimb, în nici un chip, admite că populațiile „turanice" — de altfel, Odobescu face aici, ca și în alte locuri, confuzia între semințiile iraniene și „turanice" — ar fi vehiculat, la rîndul lor, acest motiv eurasiatic în evul mediu și, cu atît mai puțin, că artiștii moldoveni ar fi preluat motivul de la niște populații care dispăruseră de secole.

Cu atît mai criticabilă ne apare astăzi părerea „foarte cutezătoare" avansată de Odobescu, conform căreia bretonii, ca și „actualii mălureni ai Prutului de sus" și-ar trage originea dintr-o enclavă ugro-finică și că în unele producții artistice bretone s-ar fi păstrat pînă în epoca modernă un repertoriu de reprezentări „stepice". Odobescu era, fără îndoială, tributar unor teorii antropologice fanteziste, de largă circulație în epocă, dar lipsite de orice fundament științific.

Singura explicație mai apropiată de adevăr pe care o oferă Odobescu pentru difuziunea motivului martichorei este cea prezentată în finalul expunerii, unde se arată, pe bună dreptate, că acest tip face parte din setul de reprezentări al „bestiariilor" medievale. În această arie trebuie, de fapt, căutate și sursele de inspirație ale autorilor ansamblurilor picturale de la mănăstirile medievale moldovenești. În orice caz, reprezentarea de la biserica Sf. Nicolae din Dorohoi se încadrează într-un anumit program iconografic și nu are nici o legătură cu vreun pretins „talisman" purtător de biruință pe care să-l fi purtat voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare.

329/27 Pentru poziția lui Odobescu în chestiunea originii stemei Moldovei vezi *Capul de bou*, în acest vol., p. 322.

329/32 Versurile complete sînt :

„Ah ! de-ar putea-ne dobîndi
Și cîte-avem perdute !
Atunci ce duhuri n-ar gîndi,
Ce guri ar mai fi mute !
Atuncea și ăst corb sărman
Iar acvilă s-ar face
Și-orice rumân ar fi roman,
Mare-n război și-n pace."

Este vorba de vv. 49—52 din cea de-a 13-a strofă a poeziei lui Iancu Văcărescu *La Pravila țării. Supt pecetea acestui prințipat. 1818*, care, datorită îndemnului ei patriotic, n-a putut fi publicată sub regimul fanariot, ci abia în 1848 (*Colecțiile din poeziile d-lui marelui logofăt Iancu Văcărescu*, București, 1848). Aici Odobescu modifică *rumân* cu *român*, ca și în *Poeții Văcărești*, în *Opere*, II, p. 82 (cf. comentariul lui V. Cândea, *ibid.*, p. 511).

329/39 Ruminalul (*Ficus Ruminalis*) este, conform tradițiilor latine, smochinul sacru de pe colina Palatin, sub care s-a refugiat lupoaica pentru a-i alăpta pe Romulus și Remus. Esquilinul este una din celebrele șapte coline ale Romei.

330/22 Biserica a fost construită în 1495. Pictura ei datează însă din 1522—1525, din vremea lui Ștefăniță (S. Ulea, *Studii și cercetări de istoria artei*, 11, 1964, 1, p. 69—79). Ulterior au fost adăugate și alte piese (sec. XVIII—XIX). Vezi D. Furtună, *Mitropolia Moldovei*, 37, 1961, 9—12, p. 683—692 ; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 261—262.

330/25 Că tabloul votiv i-ar reprezenta pe Ștefan cel Mare, doamna Maria și pe fiii lor, dintre care numai Bogdan era legitim, a fost acceptat de toți exegeții pînă la noua interpretare dată de N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, p. V—VII (și pl. nr. 33), conform căreia voievodul ar fi nu Ștefan, ci Bogdan al III-lea cel Orb, urmat de fiii săi, dintre care cel ce poartă numele de Ștefan (înscris pe frescă) ar fi Ștefăniță, nu Ștefan Lăcustă, fiu din flori al lui Ștefan cel Mare. Reluînd printr-un studiu istorico-artistic aprofundat această chestiune, S. Ulea, *op. cit.*, p. 74—75, a identificat figurile din tabloul votiv cu Ștefan cel Mare, doamna Maria, Bogdan, Ștefăniță — fiul lui Bogdan și nepotul lui Ștefan cel Mare — și Petru, fratele mai mic al lui Ștefăniță (nu Petru Rareș, cum se susținuse). Prin aceste elemente, datarea ansamblului se restrînge, după cum s-a arătat, la 1522—1525.

330/43 Biserica din Hănțești (com. Adîncata, jud. Suceava) a fost transformată radical în 1822 de spătarul Teodor Silion. După tradiție, ar fi fost inițial o biserică săsească (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 352 și n. 15).

330/44 Biserica din Bălinești (com. Grămești, jud. Suceava) a fost ridicată în 1492—1493. Pictura — incluzînd portretul votiv al lui Ioan Tăutu — a fost opera primului zugrav atestat în epoca lui Ștefan cel Mare, ieromonahul Gavriil (S. Ulea, *Gavriil ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești. Introducere în studiul picturii moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura românească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 419—461). Despre această biserică Odobescu a oferit, ca și despre cea de la Hănțești, date suplimentare în *Dorohoi*. Pentru biserica din Bălinești, menționată și de Grigore Ureche, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 57—58.

332/1 Adalbert Kuhn (1812—1881), lingvist german, unul din pionierii lingvisticii comparate indo-europene. Este considerat, de asemenea, fondatorul mitologiei comparate a populațiilor indo-europene, alături de F. Max Müller. În acest domeniu a lăsat cîteva opere remarcabile : *Die Herabsetzung des Feuers und des Göttertrunks*, Berlin, 1859 ; *Mythologische Studien*, vol. 1—2, Gütersloh, 1886, 1912.

332/5 Gandharvasi sînt divinități celeste secundare în mitologia indiană. Concentrați în jurul lui Indra, zeul suprem, ei sînt permanent însoțiți de femeile lor, *Apsaras*. Cei mai importanți Gandharvasi sînt abstracțiuni simbolice (soarele, focul etc.).

332/14 Asemenea reprezentări erau foarte frecvente în arta asiro-babiloniană, mai ales pe marile monumente, unde acești monștri formau perechi de „paznici" ce străjuiau porțile palatelor, ale templelor sau ale orașelor. Vezi A. Parrot, *Sumer*, Paris, 1960, passim ; idem, *Assur*, Paris, 1961, passim.

332/18 Odobescu folosește aici în mod impropriu termenul de turanic. Populațiile nesemitice și neindo-europene din Orientul apropiat, avînd o vechime ce urcă în epoci preistorice și o origine încă insuficient explicată de știința modernă, sînt denumite astăzi *asianice*.

332/19 Termenii consacrați în limba română sînt cei de *sumerieni* (populație asianică) și *akkadieni* (populație semitică).

333/11 Pentru balada populară despre Radu Calomfirescu, de care Odobescu s-a ocupat în mod special, vezi *anexa P* de la *Romanați*.

333/15 Prin „niniviți" Odobescu îi desemnează pe asirieni ; aceștia aveau capitala la Ninive.

333/20 Asarhaddon (Esarhaddon) a fost regele (680—669 î.e.n.) sub care Asiria a atins maxima expansiune teritorială. A cucerit vremelnic Egiptul și a avut de înfruntat primele atacuri ale cimerienilor la granița de nord a imperiului.

333/33 Referirea se face la cucerirea celui de-al doilea regat babilonian („Noul regat babilonian") de către perșii conduși de Cyrus cel Mare (539 î.e.n.). Zona dintre Tigru și Eufrat a devenit provincie persană.

333/36 Arhitectura persană — ilustrată în primul rînd de grandioasele construcții de la Persepolis, reședința suveranilor ahemenizi — datorează mult tradiției sumero-babiloniene. Motivul „monștrilor androcefali'' este întîlnit cu atît mai frecvent, cu cît a fost încontinuu alimentat de influențe venite din partea semințiilor central-asiatice cu care perșii au ajuns în contact.

333/45 *Șah-namè* („Cronica șahilor''), capodopera literaturii persane medievale (c. 1000 e.n.), valorifică tradiția scrisă și orală sasanidă, constituindu-se într-un însemnat izvor istoric pentru Iranul sasanid.

334/7 Firdoúsi, autorul poemului *Șah-namè*.

334/9 Aluzie la populațiile turanice, în special la hunii lui Attila, denumit „biciul lui Dumnezeu'' de autorii contemporani cu el.

334/11 Placa de aur de la Siverskaja Stanica se află reprodusă la M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. XXVII, 4; cf. comentariul de la p. 137—139.

334/17 Sindike, regiunea colonizată de greci în sudul peninsulei Taman; Paropamisos, lanț de munți în Afganistan, în nordul văii Harī Rūd.

334/24 *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901, (tomul VIII din ediția Academiei, editat de Gr. G. Tocilescu), cartea a IX-a, cap. 2 (M.C.).

335/23 Placa de la Siverskaja Stanica, reprezentînd în scena din stînga triumful lui Dionysos, iar în cea din dreapta biruința repurtată de Atena asupra unui gigant, este databilă în sec. al IV-lea î.e.n. „Poporul barbar al Sciției meridionale'' căruia Odobescu îi atribuie această operă de artă este cel sarmatic. Arta sarmatică a moștenit tradiția stilului animalier scitic, grefînd însă pe acest fond influențe foarte diverse, atît din arta greacă, cît și din cea indiană Gandhara. Se pot observa și unele confluențe artistice scito-celtice (M. I. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 138—139, apropie descoperirea de la Siverskaja Stanica de vasul celtic de la Gundestrup), ceea ce nu înseamnă că noțiunea de artă „irano-celtică'' — introdusă de S. Reinach și F. Drexel și preluată de Rostovtzeff (*ibid.*, p. 139) — poate fi acceptată fără serioase rezerve.

336/9 Despre descoperirea de la Sînnicolaul Mare, amintită în majoritatea scrierilor arheologice ale lui Odobescu, vezi datele menționate în n. 320/20 de la *Capul de bou*.

336/17 Pe 13 dintre vasele componente ale tezaurului de la Sînnicolaul Mare apar inscripții. Dintre acestea unele sînt grecești și în limba greacă, una singură (vasul 21) este scrisă cu litere grecești, dar în limba türcă, iar cele mai multe sînt runice, asemănătoare atît cu runele nordice, cît și cu inscripțiile prezente pe unele pietre din regiunea Maiack, ținutul de origine al protobulgarilor; V. Thomson, în *Køngliske Danske Videnskabernes Selskab, Historische filologische Meddelelser*, I, 1, Copenhaga, 1917, p. 27, este de părere că se poate stabili o analogie chiar între inscripția în limba türcă de pe vasul 21 și inscripțiile din vremea hanului Omurtag (sec. al IX-lea). Termenii de „zoapan'' („jupan'') și „boila'' sînt türci și apar în inscripțiile în limba greacă. Lectura tuturor acestor inscripții pune serioase probleme cercetătorilor și este departe de a fi asigurată. Cît privește afirmația lui Odobescu, după care posesorii tezaurului ar fi urmași ai hunilor, aceasta corespunde stadiului de atunci al cercetării; în realitate, tezaurul a aparținut protobulgarilor.

337/21 Deși destul de nenuanțat prezentată, schema difuziunii motivelor analizate de Odobescu este, în linii generale, justă. Preluarea unor motive centrale ale artei asiro-babiloniene de către meșterii din epoca sasanidă a dus la conturarea unui adevărat rezervor artistic în Asia centrală, de la care s-au alimentat pe rînd diferite seminții turanice, care, prin stepa rusească, aveau să ia calea Europei în contextul marilor migrații. Urmele de pe „malurile Siretului, ale Prutului și ale Jijiei'' la care se referă Odobescu sînt o aluzie la tezaurul de la Concești (vezi *Dorohoi*, *Plateau antique*, *Le trésor* etc.).

338/13 Triburi din Gallia menționate de Caesar, *De bello Gallico*, 6, 3; 7,75; 8,26—27, în legătură cu diferite operațiuni militare întreprinse de sau împotriva lui Vercingetorix. Parisii (parissii) își aveau sediul la Lucotocia (Lutecia), în actuala Île de la Cité de pe Sena (Sequana); din acest centru avea să se dezvolte încă din epoca romană orașul Paris, al cărui nume provine din vechea denumire a tribului celtic.

338/15 Este vorba de populații celtice de pe coasta Atlanticului. Veneții de la estuarul Loarei (Caes., *Bell. Gall.*, 3, 3) nu trebuie confundați cu veneții de origine illyrică stabiliți în regiunea Padului, în nordul Italiei.

339/45 Din nefericire, întreg acest ultim pasaj abundă în inexactități și explicații fanteziste. Odobescu, altminteri foarte critic și nuanțat, cade aici în plasa unui anumit gen de literatură istorico-romantică, în mare vogă pe la mijlocul secolului trecut în unele medii. În asemenea producții, fără a se ține cont de condiționările spațio-temporale ale unor evenimente sau procese istorice, se urmărea doar construirea unor teorii cît mai spectaculoase, cît mai desprinse de tradiția istorică de pînă atunci. Așa cum s-au pus în circulație teorii despre descendența germanilor din sciți, tot astfel au existat voci care au susținut un „substrat'' fino-ugric în momentul indo-europenizării spațiului european, substrat care ar fi manifestat o anumită resurgență, ceea ce este complet fals. De asemenea, nu este exactă afirmația că celții ar fi fost „cei dintîi veniți în Europa''; galii, chipurile „mai apoi sosiți'', sînt, de fapt, o ramură a celților. Cît despre preluarea de către bulgarii turanici a limbii slave, aceasta s-a realizat abia după ce bulgarii au luat în stăpînire (sec. VII—VIII) ținutul balcanic căruia aveau să-i dea numele, unde au conviețuit cu slavii deja așezați acolo după 602, și nu în patria de origine a protobulgarilor de pe malurile Volgăi!

340/3 Este adevărat că elemente ale religiei celtice pot fi reconstituite cu succes pe baza analizei materialului etnologic breton, așa cum religia scitică beneficiază de aportul cercetărilor intreprinse la populațiile caucaziene, iar cea ugro-finică de cele consacrate populațiilor siberiene; este vorba în toate cazurile de reminiscențe, ceea ce nu înseamnă însă înrudire, fond comun, așa cum susține Odobescu.

340/42 *Martichoras* este un monstru (un fel de tigru) preluat de greci din mitologia persană (Ctesias, apud Photios, 72, fr. 57,7; cf. Aristotel, *Historia animalium*, 501 a 26; Pausanias, 9, 21, 4; Aelianus, *De natura animalium*, 4, 21; Plinius, *Naturalis historia*, 8, 75). La această reprezentare se referă pe larg Odobescu în *Nana-Anat*.

341/10 Reprezentări ale Manticorei sînt cunoscute din piese ceramice realizate în Moldova medievală: discuri smălțuite dispuse în frize exterioare pe zidurile unor biserici din secolele XV și XVI și cahle de sobă ca aceea descoperită la Suceava (v. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească*, București, 1979, p. 27, fig. II A 6, cahlă decorată cu Manticora și p. 51, descrierea cahlei, ca și V. Simion, *Imagine și legendă*, București, 1983, p. 72). În ce privește proveniența motivului, vezi V. Simion, *op. cit.*, p. 168: „Cahlele decorative ... reprezintă una din acele manifestări artistice prin care goticul occidental își face simțită prezența în arta de pe teritoriul românesc...'' și p. 169: „Bestiarelor occidentale le sînt specifice un grup de reprezentări animaliere printre care se numără...și Manticora, ce pare să fi fost ultima achiziție a repertoriului fantastic occidental...''. De asemenea, vezi și R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 148: „Manticora ... nu aparține *Fiziologului*, ci *Bestiariilor*'', cu precizarea că „pecetea în general răsăriteană și în mod special bizantină pe care o poartă ornamentele de pe aceste cahle nu poate fi pusă sub semnul îndoielii'' (*id.*, *ibid.*, p. 145). Se pare că tratarea motivului în piesele moldovenești prezintă note originale: „...reprezentarea Marticorei în felul în care apare pe piesele de la Suceava nu ne este cunoscută pe cahlele din literatura de specialitate care ne-au fost accesibile'' (*id.*, *ibid.*, p. 139), ceea ce presupune tipare (matrițe) și ateliere autohtone (M.C.).

342/5 După toate probabilitățile, mitul sfinxului în Grecia este independent de cel egiptean. În plastica egipteană sînt cunoscute numai tipuri masculine (corp de leu cu cap de bărbat), culminînd cu bine cunoscutul sfinx colosal de la Giseh, reprezentîndu-l pe faraonul Kephren. În lumea cretană și miceniană, apoi în Grecia arhaică (sfinxul apare pe ceramica protocorintiană din necropola de la Dipylon) sfinxul se prezintă sub forma sa feminină feniciană, de unde și genul feminin al substantivului grec (ἡ σφίγξ). Popularitatea acestei reprezentări datorează mult răspîndirii mitului theban al lui Oedip. De remarcat faptul că Odobescu respectă forma de feminin („sfinxă''), după modelul grec, ca și Eminescu, bunăoară, în *Epigonii* („sfinx pătrunsă de-nțeles'').

342/15 Iazigii erau sarmați (ramura vestică). În sec. I sînt menționați (Tacitus, *Annales*, 12, 29, 3) în Pannonia, unde se vor așeza — peste patru veacuri însă — hunii. În rest nu există nici o legătură între iazigi și huni, cu atît mai mult cu cît primii fac parte din familia popoarelor iraniene.

342/37 *Beenii* pare un alt hapax neatestat de dicționare (M.C.).

BIBLIOGRAFIA DACIEI

Notiţă filologică

1. Acest *Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei*, după cum notează subtitlul, este o lucrare auxiliară, pe a cărei copertă chiar se face precizarea că este „publicată spre a facilita cercetările concurenţilor la premiul instituit de d. Alexandru Odobescu, membru Societăţii Academice Române".

Indicele bibliografic propriu-zis a apărut mai întîi (**e**) în paginile revistei *Columna lui Traian*, după cum urmează:

— literele A—D în CT III, 20 (130) din 15 mai 1872, p. 154—156;

— literele F—K în CT III, 22 (132) din 5 iunie 1872, p. 171—172; L—P, *ibid.*, p. 178—179; Q — *in fine*, *ibid.*, p. 188—190.

Lucrarea fusese, de altfel, anunţată în CT, III, 19 (129) din 8 mai 1872 la rubrica *Buletin*:

„D. Alesandru Odobescu a fundat mai an un premiu pentru cea mai bună operă despre antica Dacie.

Dorind a înlesni concurinţilor pînă şi mijloacele de studiu, d-sa a esecutat acum în beneficiul lor o lucrare preparatorie de prima importanţă:

Indicele tuturor scrierilor, relative direct sau indirect la daci şi la Dacia.

Se va publica în *Columna lui Traian*".

2. La scurt timp după **e**, lucrarea „se trage acum şi într-o ediţiune separată", cu indicaţia: Bucureşti, Tipografia Curţii (Lucrătorii Asociaţi), 1872 (**ex**). Anumite particularităţi mă fac să cred că au fost folosite aceleaşi zaţuri ca pentru **e**.

Indicele propriu-zis este precedat în această nouă ediţie de cîteva pagini introductive cuprinzînd lămuriri privitoare la premiul instituit de Odobescu şi la oportunitatea lucrării bibliografice legate de acest premiu. Textul acestei Introduceri se diferenţiază, sub aspectul codului grafic şi al limbii folosite, de Indicele propriu-zis prin cîteva particularităţi. Acestea par să sugereze că, în timp ce Introducerea — care lipseşte din **e** — a fost scrisă de Odobescu însuşi ori de cineva din tipografie (judecînd după stilul ei, care prezintă caracterul impersonal al intervenţiei din redacţie), Indicele a fost cules de tipografi direct din CT, autorul său făcînd numai cîteva mici completări şi retuşări. În ansamblu textul din **ex** al Indicelui acuză o influenţă marcată a formelor din **e**, lucru ce se poate observa atît prin comparaţia cu formele diferite ale limbii din Introducere, cît şi prin preluarea în **ex** a numeroaselor greşeli de tipar. Acestea sînt de mai multe feluri:

a) semne diacritice lipsă ori nepotrivite (*Donaubrucke* pentru *Donaubrücke*; *respăndite* pentru *respândite*);

b) greşeli de tipar la cuvinte străine sau chiar româneşti (*grac* pentru *graec*(e); *litografită* pentru *litografiată*; *Milleri* pentru *Mülleri*; *viteres* pentru *veteris*);

c) grafii aberante — chiar în contextul unor norme în curs de constituire şi, deci, fluctuante —, etimologizante ori dialectale, într-un grad mai pronunţat decît formele din Introducere (*Blasiu* / *Blaşiŭ*; *gĭuridice*, datorită unei tendinţe marcate de a substitui un *g* unui *j*, tendinţă favorizată de promovarea unor forme în care *g* este etimologic: *giur* ş.a.).

În aceste condiţii, am ales ca text de bază pe cel din **ex**. Într-adevăr, este ulterior lui **e**, prezintă completări (Introducerea şi, ici-colo, în cuprinsul Indicelui). De asemenea, deşi urmează destul de aproape textul din **e**, **ex** prezintă ceva mai puţine greşeli de tipar.

3. În privinţa textului editat, se cuvin făcute cîteva precizări: în Indice apare exclusiv forma *ţerrile*, în timp ce Introducerea oferă numai forma *ţĕrrile* (= *ţările*). Avînd în vedere aspectul mai îngrijit al textului Introducerii, frecvenţa omiterii semnelor diacritice în Indice, ca şi preferinţa textelor pentru forma cu *ă*, am unificat transcriind peste tot *ţările*.

În cazul unor dublete ca: *dupe* / *după*, *pre care* / *pe carĭ*, *se offere* / *se offeră*, *textulŭ* / *testuluĭ* am păstrat ambele forme, întrucît acestea apar atît în introducere cît şi în indice, în distribuţie liberă.

Comentariu de arheologie

Cu ocazia şedinţei din 24 august 1871 a secţiunii istorico-arheologice a Societăţii Academice Române, şedinţă prezidată de George Bariţ, avîndu-l ca secretar pe Alexandru Papiu Ilarian şi la care au participat ca membri Vicenţiu Babeş, J. Hodoş, Al. Odobescu şi V. A. Urechia, Odobescu a făcut propunerea de a se institui un premiu de 1 000 de lei pentru cea mai bună lucrare cu titlul: *Cercetări asupra popoarelor carii au locuit ţările române de a stînga Dunării, mai nainte de conchista acestor ţări de către imperatoriul Traian*[1]. Propunerea fiind acceptată „cu mulţumire, în unanimitate, în toate condiţiile coprinse într-însa"[2], concursul este anunţat; de altfel, în epocă, în mai toate ţările Europei erau la modă concursurile ştiinţifice în mediile universitare şi academice, lucrările premiate devenind ulterior nu de puţine ori opere de referinţă în domeniul respectiv. Pentru a veni în sprijinul candidaţilor, Odobescu publică prezenta bibliografie a Daciei, apărută mai întîi în mai multe numere din *Columna lui Traian*, apoi — după completările efectuate chiar de editorul revistei, eruditul B. P. Hasdeu — în broşură separată în 1872.

Spre dezamăgirea lui Odobescu şi a susţinătorilor ideii concursului, cîţiva ani nu s-a prezentat nici un manuscris pe această temă, lucru firesc, dacă avem în vedere dificultatea subiectului, despre care pînă în acel moment nu se scrisese, la noi sau aiurea, practic, nimic. Făcîndu-se uz însă de clauzele din regulament, care permiteau prelungirea concursului, s-a putut aştepta pînă în 1877, cînd pe atunci tînărul Grigore G. Tocilescu (1850—1909) a depus o lucrare intitulată *Dacia înainte de romani* şi a obţinut premiul instituit cu cîţiva ani înainte.

Tocilescu[3] se întorcea după studii strălucite la Praga şi Viena, unde studiase slavistică cu celebrii F. Miklosich şi A. Leskien, dar şi istorie cu C. Hoefler şi epigrafie cu O. Hirschfeld (acesta din urmă avea să fie, peste încă o generaţie, şi dascălul lui Vasile Pârvan). În 1876 Tocilescu îşi trecuse doctoratul la Praga tocmai cu lucrarea pe care a prezentat-o apoi la concursul Societăţii Academice. După obţinerea premiului, îşi publică prefaţa lucrării sub titlul *Cercetări asupra popoarelor care au locuit ţările române de a stînga Dunării mai nainte de concuista acestor ţări de către imperatoriul Traian* în *Analele Societăţii Academice Române*, seria I, vol. X, p. 362 sqq., apoi întreaga lucrare în 1880[4].

Încă de la apariţia ei, lucrarea a atras atenţia publicului intelectual, părerile exprimate în presă fiind diametral opuse. Dacă lumea istoriografică a fost uimită de erudiţia de care dădea dovadă proaspătul licenţiat, de bogăţia informaţiilor, adversarii lucrării, în frunte cu Hasdeu, au atacat-o violent şi, în bună parte, pe nedrept. Dincolo de unele considerente de ordin personal — lui Tocilescu i s-a reproşat, între altele, dorinţa meschină de afirmare, goana după faimă şi titluri ştiinţifice — conflictul era generat, în esenţă, mai puţin de o incompatibilitate de temperamente cît de o netă opoziţie între două şcoli, două metode de exegeză istorică. Dacă Hasdeu reprezenta în modul cel mai tipic şcoala romantică în istoriografie, Tocilescu, proaspătul produs al durelor seminarii vieneze subordonate total spiritului analitic şi ideilor de informaţie exhaustivă şi acribie ştiinţifică, deschidea, practic, calea „şcolii critice" din istoriografia noastră. Semnificativ este faptul că tocmai una din principalele caltăţ,i ale lucrării — informația adunată în note — constituia calul de bătaie al criticilor aduse de Hasdeu și de discipolii săi, Tocilescu fiind învinovățit — ce e drept, în parte în mod justificat — de „știință de contrabandă”, adică falsă erudiție, citări la a doua mînă, alcătuirea de note stufoase ostentative[5].

---

[1] AAR, 4, 1871, p. 147—148. Propunerea trebuia să fie discutată la 21 august (*ibid.*, p. 141), fiind amînată, din lipsă de timp, pentru 24 august.

[2] *Ibid.*, p. 146. Vezi, pe larg, despre acest concurs: Al. Dobre, *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte*, seria 4, tom VI, 1984, p. 110—113.

[3] Date referitoare la viaţa şi prodigioasa activitate a lui Grigore G. Tocilescu se găsesc la R. Vulpe, *Dacia*, 3, 1959, p. 607—612; idem, *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 1—10; idem, *Revista de istorie*, 28, 1975, 10, p. 1547—1562; D. M. Pippidi, *StCl*, 19, 1980, p. 102—104; L. Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1975, p. 222—228. Pentru istoricul Muzeului Naţional de Antichităţi sub direcţia lui Tocilescu vezi Alexandra Ştefan, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109—125.

[4] Grigore G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani. Cercetări asupra popoarelor care au locuit ţările române de a stînga Dunării mai nainte de concuista acestor ţări de către imperatoriul Traian*, Bucureşti, 1880, cu 38 stampe litografiate, 4 hărţi, din care 2 cromolitografiate, şi 171 figuri în text. Lucrarea, dedicată „domnului Alexandru Odobescu [urmează titlurile] omagiu de recunoştinţă şi de respectuos devotament", cuprinde două părţi: I *Geografia antică a Daciei*; II *Etnografia Daciei*. La acestea se adaugă un *Appendice* (p. 919—934): *Două pretinse alfabete dacice*, unde se critică vehement teoriile fanteziste ale lui C. Bolliac şi B. P. Hasdeu.

Majoritatea opiniilor însă au concordat în a aduce laude autorului pentru efortul de analiză a izvoarelor literare și epigrafice referitoare la Dacia preromană. Chiar și un adversar destul de virulent al lui Tocilescu — Nicolae Iorga — recunoștea la aproape două decenii după apariția lucrării calitățile ei: „Et tout cela venait de lui; c'était lui qui avait lu, noté, critiqué, rédigé toute cette science... Personne ne l'avait précédé dans la voie, pas un de ces Allemands, pour lesquels, comme savants, on a une si haute admiration...”[6] Cu mult mai tîrziu, la bătrînețe, Iorga se va pronunța cam în același sens, considerînd *Dacia înainte de romani* „cea mai voluminoasă operă de erudiție alcătuită vreodată de un român”, dar și „piedestal către faimă și leafă”[7].

Lucrarea lui Gr. Tocilescu ne apare astăzi, firește, cu totul depășită. De altfel, chiar înainte de celebrele *Getica* ale lui Vasile Pârvan (1926), *Dacia înainte de romani* încetase de mult să mai fie o operă de referință. Valoarea lucrării nu depășea — așa cum a arătat regretatul Radu Vulpe — „pe aceea a unei harnice culegeri de materiale istorice, filologice și arheologice expuse sistematic, cu interpretările ce li se dăduseră mai înainte. În împrejurările date nici nu i s-ar fi putut cere autorului mai mult. În schimb, este demn de remarcat că, în expunerea unui material atît de bogat și complex, Tocilescu a urmat un plan logic și clar, iar în selectarea interpretărilor a dovedit o metodă critică și realistă. Din mulțimea de opinii contradictorii ce i se prezentau la tot pasul, cea adoptată de el se dovedește aproape întotdeauna cea mai justă”[8]. Semnificative în acest sens sînt punerile la punct — care i-au atras nefericitele reacții ale lui Hasdeu — în problema elucubrantelor teorii cu privire la „alfabetele dacice”, pe care le expuseseră Cezar Bolliac și B. P. Hasdeu[9]. După ce distruge pas cu pas „argumentația” autorilor, Tocilescu încheie într-un mod cît se poate de grăitor pentru școala pe care o reprezenta: „Critica nu poate decît să protesteze, oricît de mare stimă s-ar datora erudițiunii și talentului, căci: *amicus Plato, sed magis amica veritas*”[10].

Pentru a imagina efortul de documentație depus de Tocilescu, nimic nu apare mai concludent decît bibliografia pe care a avut-o la dispoziție. Fără îndoială că Tocilescu nu s-a mulțumit cu bibliografia lui Odobescu (completată de Hasdeu), ci și-a continuat propriile investigații cu rezultatele pe care le-am văzut. Cu toate acestea, mănunchiul de „scrieri atingătoare direct sau indirect de vechii locuitori al Daciei” reflectă fidel stadiul mai mult decît nesatisfăcător al informației în acest domeniu în anii '70 ai veacului trecut. La prima vedere, bibliografia — cu cele 330 de titluri ale ei — ar părea impresionantă. Nu același lucru rezultă după o consultare, fie și superficială, a acestei liste.

Observăm, bunăoară, că în bibliografie sînt inserate și izvoarele (nu se impusese încă în literatura de specialitate uzanța separării izvoarelor antice de bibliografia modernă). Dintre acestea, multe nu conțin nici un fel de date concludente cu privire la subiect: Aristotel, Columella, Athenaios, Homer etc. Dintre lucrările moderne, multe nu au nici un fel de tangență cu domeniul: culegerile de poezii populare ale lui Alecsandri și Asachi, monografia Cîmpulungului a lui Aricescu, lucrările occidentale de filologie celtică sau germanică, lucrările rusești despre tumulii din Rusia etc. Altele — conținînd teorii fanteziste, repudiate chiar în epoca în care fuseseră puse în circulație de oamenii de știință competenți — n-ar fi putut juca, în cazul de față, decît un rol dăunător. Se pare că Odobescu — care deținea în biblioteca personală majoritatea lucrărilor inserate în bibliografie[11] — era tentat de propriile sale scheme combinative, de diferite analogii pe care credea a le fi descoperit în cele mai diverse colțuri ale lumii, ceea ce l-a îndemnat să prezinte lucrările respective în bibliografie. Putem afirma că o

---

[5] Semnificative sînt cele scrise de B. P. Hasdeu în articolul *Dacia de Gr. G. Tocilescu: notiță critică*, în *Binele public*, 3, 1881, 16 mart.—1 apr., nr. 84—87, 90—91 și 94; cf. Dange (Anghel Demetrescu), *Știința de contrabandă*, în *România liberă*, 5, nr. 1304 și 1309 din 18, respectiv 24 oct. 1881.

[6] N. Iorga, *Opinions sincères: La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, 1899, p. 205; de comparat cu opiniile exprimate la p. 54, 121, 125; vezi și T. Maiorescu, *Critice*, vol. 3, București, 1915, p. 30 și 37.

[7] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. 1, București, 1934, p. 17.

[8] R. Vulpe, în *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 4.

[9] C. Bolliac, în *Trompeta Carpaților*, nr. 939/1871; B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. 2, București, 1875, p. 21—23.

[10] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 933.

[11] Exemplarele de la BAR ale lucrărilor prezentate în bibliografie provin în mare măsură din biblioteca Odobescu.

asemenea bibliografie era mai degrabă menită să căptușească o istorie a Daciei preromane așa cum ar fi scris-o Odobescu, dacă va fi avut această intenție.

Din bibliografie mai reiese un fapt: poziția privilegiată de care se bucurau studiile epigrafice în Transilvania. De la înainte-mergătorul Zamosius (Számosközy) și pînă la excepționalul savant J. M. Ackner, colaboratorul lui W. Henzen și al lui Th. Mommsen, inscripțiile latine din Transilvania s-au bucurat de o tratare aparte, atingîndu-se spre mijlocul veacului trecut nivelul studiilor epigrafice din țările occidentale cu tradiție în acest domeniu. În schimb, cel mai slab punct îl constituia arheologia, mai ales în zona extracarpatică. De altfel, nici lucrarea lui Tocilescu nu avea să aducă vreo contribuție pe acest tărîm, pentru că, „ciudat, omul care avea să rămînă în istorie ca un promotor al arheologiei nu se ocupase pînă atunci de această specialitate”[12].

344/44 Johann Michael Ackner (1782—1862), profesor la Sibiu și preot la Hammersdorf (Gușterița), membru corespondent al Comisiei Centrale Imperiale pentru Cercetarea și Conservarea Monumentelor Istorice de la Viena și al Academiei Imperiale Carolino-Leopoldine din Jena. A fost unul din pionierii cercetărilor epigrafice latine în Transilvania, domeniu căruia i s-a dedicat cu multă pasiune și cu o competență cu totul remarcabilă. Activitatea acestui învățat, din păcate, mai puțin cunoscut astăzi, a fost de curînd reliefată de V. Wollmann, *J. M. Ackner (1782—1862). Leben und Werk*, Cluj-Napoca, 1982.

344/44 Friedrich Müller (1828—1915), profesor, preot la Sighișoara, Nocrich și Sibiu (episcop: 1893—1906), istoric și etnograf cu preocupări pentru civilizația și cultura sașilor. A consacrat unele studii arheologiei transilvane. Vezi Fr. Teutsch, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 40, 1918, p. 191—300. Lucrarea comună a celor doi erudiți, *Die römischen Inschriften in Dacien* (cf. IDR, I, p. 51—52), constituie primul *corpus* al inscripțiilor latine de pe teritoriul provinciei întemeiate de Traian, larg folosit de editorii volumului al III-lea din *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

345/11 Ammianus Marcellinus (c. 330—? e.n.), ultimul mare istoric latin, autorul unei istorii intitulate *Rerum gestarum libri a fine Cornelii Taciti*, dintre care primele 13 cărți (narînd evenimentele petrecute între 96 și 353 e.n.) s-au pierdut. S-au păstrat cărțile 14—31, consacrate evenimentelor care au avut loc între 353 și 378, culminînd cu înfrîngerea romanilor de către vizigoți la Adrianopole (378), unde și-a aflat moartea însuși împăratul Valens. Istoriile lui Ammianus Marcellinus, remarcabile atît prin bogăția și precizia informațiilor — mai ales pentru epoca în care a trăit autorul, el însuși ofițer și participant activ la multe din înfruntările militare descrise —, cît și prin calitățile stilistice, cuprind știri prețioase despre situația de la Dunărea de Jos, în sec. al IV-lea e.n. și despre teritoriul fostei provincii Dacia.

345/13 Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville (1697—1782), geograf francez. A realizat lucrări cartografice remarcabile, precum harta Africii (1727), apoi un atlas al Chinei și, mai ales, *Analyse géographique de l'Italie* (1744), cuprinzînd 211 hărți și planuri, a căror exactitate a fost confirmată de măsurătorile prin triangulație inițiate de papa Benedict al XIV-lea, fiind considerate cele mai precise din sec. al XVIII-lea. Lucrarea sa de sinteză, *Géographie ancienne*, a fost editată în diferite limbi pînă în 1815. Producția sa cartografică de-a dreptul impresionantă (c. 10 000 de hărți) este conservată la Biblioteca Națională din Paris.

345/19 Appianus (c. 105—195? e.n.), istoric roman de limbă greacă originar din Alexandria, devenit cetățean roman și cavaler sub Hadrian. Este autorul unei istorii romane (Ῥωμαικαὶ ἱστορίαι), al cărei conținut este orînduit după criterii etnice. Din nefericire, cartea 23, care cuprindea informații referitoare la războaiele daco-romane, s-a pierdut, ca și cărțile 1—5, 10, 18—22, 24. Informații sporadice despre ținuturile carpato-danubiene cuprind și celelalte cărți, pentru care vezi textele reunite în FHDR, 1, p. 558—577.

345/23 C. D. Aricescu (1823—1886), publicist pașoptist și unionist, autorul unor lucrări de istorie foarte documentate, dar lipsite de spirit critic. *Istoria Cîmpulungului, prima reședință a României*, București, 1855—1856 (apărută în două volume de 191, respectiv 178 p.) este prima monografie consacrată unui oraș în istoriografia noastră, dar nu oferă informații despre subiectul căruia Odobescu îi dedică bibliografia de față.

---

[12] R. Vulpe, în *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 4.

345/24 Prezența lucrărilor lui Aristotel în această listă este de natură să mire, atîta vreme cît ele nu conțin decît foarte puține date referitoare la ținuturile noastre în antichitate, și acestea mai mult cu caracter climatic, faunistic etc. Vezi FHDR, 1, p. 106–113.

345/26 Flavius Arrianus (c. 95 — c. 175 e.n.), istoric originar din Nicomedia Bithyniei, devenit cetățean roman și demnitar în administrația provincială. Discipol al lui Epictet, erudit mult apreciat în epocă, Arrianus a scris numeroase opere pe diferite teme, între care cea mai importantă este *Anabasis* (despre expediția lui Alexandru cel Mare) în 7 cărți, al cărei model este opera cu același titlu (dar cu alt subiect) a lui Xenophon. Arrianus a folosit un bogat material documentar, inclusiv relatări ale martorilor oculari ai faptelor de arme ale lui Alexandru, ceea ce face din această lucrare un deosebit de prețios izvor pentru istoria expediției macedonene. Pentru istoria veche a României foarte important este pasajul care relatează expediția lui Alexandru contra tribalilor din 335 î.e.n., cu ocazia căreia cuceritorul macedonean a făcut o scurtă demonstrație de forță și în nordul Dunării (*An.*, 1, 3–5).

345/29 Joseph Arneth (1791–1862), erudit numismat și arheolog austriac, membru al Academiei din Viena, autorul unor studii dedicate unei tematici foarte variate (numismatică, epigrafie, artă policromă etc.), des folosite de Odobescu în opera sa arheologică. Pentru *Archäologische Analekten* datele exacte sînt: *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*, 6, 1851, p. 280–293; 40, 1862, p. 309–362.

345/34 Este vorba de vol. al 3-lea din 1858 din publicația *Mitteilungen*..., nu de o lucrare în trei volume.

345/35 Athenaios (sec. al III-lea e.n.), istoric grec originar din Naukratis, autorul unei mari compilații cu caracter enciclopedic intitulate *Deipnosophistai* („Înțelepții la banchet"), a cărei valoare istorică se explică prin faptul că aci figurează o serie de pasaje din diferite opere mai vechi, care s-au pierdut între timp. Știrile referitoare la istoria veche a României cuprinse în această lucrare sînt, totuși, sărăcăcioase și destul de neconcludente (vezi textele reunite în FHDR, 1, p. 720–723).

346/7 Giovanni Pietro Bellori (1636–1696), arheolog italian, posesorul unei însemnate colecții de antichități. Numeroase opere, dintre care cea mai importantă este *Vite dei pittori scultori ed architetti moderni* (1672).

346/9 József Benkő (1740–1814), preot și istoric secui, profesor de teologie la Odorheiul Secuiesc (1787–1789), membru al Societății Academice din Harlem (1781). Este autorul unor lucrări de erudiție privind istoria Transilvaniei și a episcopatului Milcoviei. Pe lîngă cele inserate de Odobescu în bibliografie, vezi *Diaetae sive Rectius Comitia Transilvaniae eorumque decreta quae vulgo adpellantur articuli diaetales*, Cibinii — Claudiopoli, 1791. Despre acest istoric, care în 1778 afirma, pe bună dreptate, că „valabii se trag din romani, din coloniile pe care Traian și ceilalți împărați le-au adus în Dacia", vezi Mikó Imre, *Benkő József élete és munkái* [*Viața și opera lui Benkő József*], Pesta, 1867.

346/12 Titlurile complete ale operelor citate ale lui Frédéric-Guillaume Bergmann sînt: *Les Gètes ou la filiation généalogique des Scythes et des Gètes aux Germains et aux Scandinaves*, Strasbourg—Paris, 1859; *Les Scythes. Les ancêtres des peuples germaniques et slaves; leur état social, moral, intellectuel et religieux; esquisse ethno-généalogique et historique*, Halle, 1858; ed. a II-a, Halle, 1860; *Les peuples primitifs de la race de Iafète. Esquisse ethno-généalogique et historique*, Colmar, 1853. Toate acestea sînt produse ale spiritului romantic în istoriografie, complet lipsit de discernămînt critic, ideea principală — de o destul de largă circulație în epocă în anumite medii „științifice" (în capcana căreia cade, pe alocuri, și Odobescu; vezi *Novočerkask*) — fiind aceea a unei pretinse origini scitice a populațiilor germanice.

346/15 Wilhelm Bessel (1830–1864) a studiat la Göttingen și a desfășurat în timpul scurtei sale vieți o activitate științifică remarcabilă. Lucrarea inserată în bibliografie (despre care vezi V. Lica, în SCIVA, 34, 1983, 2, p. 129–133), prezentată ca disertație la Göttingen, a fost folosită pentru prima oară în istoriografia noastră de Grigore Tocilescu. Lucrarea cuprinde o analiză plină de acribie a evidenței literare antice referitoare la Zalmoxis. Bessel a mai lăsat și lucrarea *Über das Leben des Ulfilas und die Zukehrung der Gothen zum Christentum*, Göttingen, 1860.

346/19 Această operă a lui Ernst Freiherr von Bibra, întemeiată pe analize chimice și metalografice, poate fi considerată o lucrare de pionierat în domeniu.

346/20 Vladimir de Blaremberg (1811(?) — 1846), colonel și arheolog amator. Cumnat al banului Mihalache Ghica, Blaremberg dovedește aceeași pasiune diletantă pentru antichități însă are, totuși, meritul de a fi înregistrat, fie și într-o formă nesatisfăcătoare, rezultatele săpăturilor lui Mihalache Ghica, mai ales în Oltenia (1830–1842). În felul acesta, notițele lui Blaremberg sînt singurele mărturii ale acestor săpături de pionierat. Principalele sale articole, la care se referă Odobescu, sînt: *Suveniruri istorice și arheologice asupra României*, în *Museul național, gazetă literară și industrială*, nr. 1, 3 febr. 1836; *Cîmpul Severinului*, *ibid.*, nr. 4, 26 febr. 1836; *Ruinele Caracălului*, *ibid.*, nr. 7, 8 mart. 1836; *Celeiu și Turnu*, *ibid.* nr. 9, 8 apr. 1836; *Mormînt vechi găsit în România cea mică*, *ibid.*, nr. 24, 5 aug. 1836 (= *Curierul românesc*, 48, 3 iul. 1836); *Antichitățile pămîntești*, în *Museul național*..., nr. 8, 3 nov. 1837; *Vestiges d'antiquités romaines*, Bucarest, 1842, p. 133–149.

346/24 Cezar Bolliac (1813–1881) a fost, între altele, unul din primii arheologi români. A executat săpături în așezări preistorice (Vădastra, Piscu Crăsani etc.) și romane (Celei etc.). Colecția sa de monede și obiecte antice a fost lăsată moștenire prin testament Muzeului Național de Antichități, la a cărui fondare și propășire Bolliac și-a adus din plin contribuția. Nedepășind nivelul diletantismului, Bolliac a devenit ținta ironiilor lui Tocilescu (vezi notița introductivă) și Odobescu.

346/37 Pascalis Caryophilus (Garofalo), erudit italian (1677–1762), autorul unora din primele lucrări de epigrafie transilvană. În lucrarea inserată de Odobescu în bibliografie, ca și în *De antiquis marmoribus opusculum cui accedunt dissertationis IV numini maiestatique Caroli VI magni augusti dicatum*, Viena, 1738, a publicat monumentele epigrafice și sculpturale rezultate din primele săpături efectuate la Băile Herculane sub supravegherea guvernatorului Banatului, Andreas Hamilton, în 1734–1735.

347/1 Laonikos Chalkokondyles (numele scris greșit în bibliografie cu terminația *-as*; prenumele este, de fapt, o anagramă pedantă a banalului nume Nikolaos) a trăit în sec. al XV-lea (s-a născut înainte de 1423 și a murit prin 1464/1465) și a scris o istorie a Imperiului Otoman și a căderii Constantinopolelui (înșirarea evenimentelor se oprește la 1464). Vezi traducerea lui Vasile Grecu, *Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine și alte istorii despre felurite țări și popoare*, București, 1958. Lucrarea este importantă ca izvor pentru istoria medievală a României, însă, evident, nu își are locul în prezenta bibliografie.

347/4 Această lucrare a lui Alfonso Chacón (F. Alfonsus Ciaconus), apărută în primă ediție în 1576, a fost ulterior folosită de G. P. Bellori (*supra*, n. 346/7).

347/9 Titus Flavius Clemens (150–216), bine cunoscutul filozof creștin, oferă în tratatul său *Strōmateis* („Covoarele") cîteva date despre traco-geți (cf. FHDR, 1, p. 636–639).

347/12 Lucius Iunius Moderatus Columella (20–70 e.n.), cel mai de seamă agronom latin, autorul unui tratat în 12 cărți, intitulat *De re rustica*. Prezența acestei lucrări într-o bibliografie a Daciei este însă surprinzătoare, de vreme ce informații în domeniu poate oferi doar un singur și nesemnificativ pasaj (8, 2).

347/14 Constantin Porphirogenetul („cel născut în purpură"), împărat bizantin (945–959) cu preocupări literare. Cele mai importante lucrări ale sale, cunoscute sub numele de *De administrando imperio* — concepută ca o suită de sfaturi pentru fiul său — și *De thematibus*, conțin date deosebit de importante despre realitățile etnice, sociale și politice de la Dunărea de jos în sec. al X-lea și, în mai mică măsură, despre istoria ținuturilor carpato-dunărene.

347/22 Friedrich Creuzer (1771–1858), erudit filolog german; profesor de istorie și filologie la Heidelberg (1804–1845). Alături de o ediție a scrierilor lui Plotin și de valoroase comentarii ale operei lui Cicero, a realizat *Symbolik und Mythologie der alten Völker*, apărută în primă ediție în 1810–1812, care a exercitat o mare influență în epocă. Odobescu a folosit pe larg în opera sa arheologică traducerea franceză, completată cu adnotări, datorată elenistului și arheologului Joseph Daniel Guignaut (1794–1876): *Les religions de l'Antiquité, considérées dans leurs formes symboliques*, 10 vol., Paris, 1825–1851.

347/27 Dr. Detlefsen este unul dintre primii editori ai tăblițelor cerate descoperite în fostele mine aurifere romane de la Alburnus Maior (Roșia Montană). Lucrările citate de Odobescu au apărut în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Classe*, 23, 1857, p. 601–653, respectiv 27, 1858, p. 89–108.

347/29 Lorenz Diefenbach (1806–1883), filolog german, autorul unei *Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemushalbinsel und der unteren Donaugebiete*, Darmstadt, 1880, unde se abordează numeroase chestiuni legate de substratul limbii române și de raporturile lingvistice româno-albaneze.

347/34 Diodor din Sicilia (?—21 î.e.n.), istoric elen, autorul unei foarte documentate *Biblioteci istorice* în 40 de cărți, din care s-au păstrat în întregime cărțile 1—5, 11—20, fragmente din cărțile 6—10, alături de cîteva scurte extrase din celelalte. Lucrarea, concepută ca o istorie universală de la origini pînă la campania lui Cezar în Gallia (58—51 î.e.n.), conține, între altele, informații deosebit de prețioase despre geto-daci, de exemplu episodul „ospățului" lui Lysimachos la curtea regelui get Dromichaites (21, 12).

347/37 Dio Cassius Cocceianus (c. 164 — c. 235), istoric roman de limbă greacă originar din Niceea (Bithynia), autorul unei istorii a Romei de la origini pînă în epoca redactării operei, concepută în 80 de cărți, din care s-au păstrat integral cărțile 37—54. Conținutul cărților pierdute poate fi reconstituit pe baza unor rezumate tîrzii datorate istoricilor bizantini Ioannes Xiphilinus (sec. al XI-lea) și Ioannes Zonaras (sec. al XII-lea). Pentru istoria veche a României opera lui Dio Cassius este importantă mai cu seamă pentru episodul cuceririi Dobrogei (51, 26) și a Daciei (67,6—10; 68; după Xiph. și Exc. Val.) de către romani.

347/39 Dioscorides din Anazarba (sec. I e.n.), autorul unui tratat medical. În unele cazuri denumirile plantelor medicinale recomandate sînt traduse în diferite limbi. Întrucît se menționează uneori și echivalentul dac, lucrarea lui Dioscorides este un izvor însemnat pentru limba traco-geților.

348/4 Johann Christian Engel (1770—1814) a susținut în lucrările sale retragerea întregii populații romane din Dacia sub Aurelian la sud de Dunăre, de unde urmașii foștilor coloniști (românii) ar fi revenit în nordul fluviului în vremea țarului bulgar Krum (către 811—813). În ultima din lucrările citate de Odobescu Engel susține în mod cu totul nejustificat o colonizare a Maramureșului cu vlahi din jurul Constantinopolelui sub împăratul bizantin Andronic al II-lea Paleologul. În epoca sa, Engel, ca și Sulzer (*infra*, n. 354/54) și Joseph Karl Eder, a fost combătut, în atmosfera încinsă de *Supplex*-ul din 1791, de Petru Maior. Pentru întregul context vezi St. Brezeanu, *La continuité daco-roumaine. Science et politique*, București, 1984, p. 45—64. Pentru reacția pașoptistă la ideile lui Engel sînt semnificative cele scrise de Gh. Bariț în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 7, 1844, nr. 1, p. 1—4; nr. 2, p. 9—13; nr. 3, p. 17—20.

348/10 János Érdy (1796—1871; numele inițial Luczenbacher, schimbat în 1848 în Érdy), anticar originar dintr-o familie emigrată din Belgia în Ungaria, membru al Academiei Maghiare de Științe. În lucrarea citată de Odobescu este prezentat (p. 4—10) istoricul descoperirilor de la Roșia Montană.

348/18 Flavius Eutropius (sec. al IV-lea e.n.), autorul unui rezumat al istoriei romane (*Breuiarium ab Urbe condita*) scris în 369 la îndemnul împăratului Valens, lipsit de valoare literară, dar prețios datorită unor informații care nu figurează în alte izvoare directe. În ceea ce privește istoria Daciei, foarte comentat a fost pasajul 9, 15, 1 despre evacuarea Daciei, pentru care vezi Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—442.

348/20 Raffaele Fabretti (1618—1700), arheolog italian, conservator al arhivelor din castelul Sant-Angelo, autorul unor opere de erudiție consacrate antichităților Romei.

348/21 Johann Albert Fabricius (1668—1736), teolog luteran german, filolog și bibliograf, fiul compozitorului Werner Fabricius (1633—1679). A fost vreme îndelungată profesor la Hamburg. Pe lîngă lucrări apologetice, opera sa conține foarte importante culegeri bibliografice, folosite și astăzi: *Bibliotheca Graeca*, 1705—1728; *Bibliotheca Latina*, ed. a 5-a, 1721—1722; *Bibliotheca ecclesiastica*, 1718 etc.

348/23 Ignaz Aurelius Fessler (1756—1839), istoric maghiar, autorul unei autobiografii și al unor romane istorice, dar mai cu seamă al istoriei maghiarilor, lucrare citată de Odobescu, a cărei primă ediție a apărut în 1812—1825.

348/25 Henrik Lajos Finály (1825—1898), filolog clasic, epigrafist, profesor de liceu și universitar (Cluj), membru al Academiei Maghiare de Științe, autorul unui important dicționar al limbii latine și a numeroase articole pe teme de arheologie și epigrafie transilvană.

348/28 Johann Filtsch (1753—1836), paroh sas al Sibiului, reprezentant de seamă al istoriografiei săsești. În contextul tendinței autorității imperiale de a restrînge privilegiile sașilor, Filtsch, sprijinit de primarul Sibiului, Johann Friedrich Rosenfeld (1739—1809), și de

baronul Samuel von Brukenthal, inițiază editarea documentelor care consfințeau drepturile strămoșești ale sașilor. Editarea a fost asigurată de istoricul german August Friedrich Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. 1—3, Göttingen, 1795—1797 (aceste volume au fost folosite pe larg de corifeii Școlii Ardelene pentru documentarea în problemele sașilor). Johann Filtsch a editat și prima revistă cu tematică istorică din Transilvania: *Siebenbürgische Quartalschrift*, vol. 1—7, 1790—1801. Vezi A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980, p. 74.

348/29 Lucius Annaeus Florus (sf. sec. I — începutul sec. al II-lea e.n.), istoric roman, autorul unei istorii a Romei în două cărți, cu specială privire asupra acțiunilor militare: *Epitome bellorum omnium annorum DCC*. Stilul este elegant, cu accente retorizante, însă informația nu este întotdeauna cea mai exactă. Lucrarea conține numeroase date interesante pentru istoria politică a dacilor în sec. I î.e.n. (FHDR, 1, p. 521—527).

348/31 Dionisie Fotino (1769—1821), istoric grec, stabilit în 1804 în Țara Românească. Este pentru scurtă vreme secretar al domnului fanariot Ioan Caragea (1812—1814), însă cade în dizgrație și se refugiază la curtea lui Iordache Filipescu, unde scrie în limba greacă o istorie a românilor din cele trei țări de la începuturi pînă la 1818. Publicată la Viena în trei volume (1818—1819), opera a fost tradusă în românește (4 mss. la BAR) și editată de George Sion în trei volume (opera citată de Odobescu). Pentru istoria veche lucrarea lui Fotino nu prezintă nici un fel de valoare. Un deosebit interes suscită, dimpotrivă, relatările din epoca mai apropiată autorului. Vezi V. Papacostea, *Balcania*, 7, 1944, p. 311—331 (= *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 463—476).

348/35 Ioan Fridvaldszky, călugăr iezuit, autorul unei culegeri de inscripții latine aflate în Transilvania. Alături de opera inserată în bibliografie (apărută în 1767, nu în 1797), a publicat în același an și în același loc (Cluj) *Mineralogia magni principatus Transilvaniae*, unde reproduce texte epigrafice după edițiile mai vechi ale lui Bongarsius, Zamosius, Kőléseri, Ariosti.

348/36 Pentru Wilhelm Fröhner vezi nota 90/3 de la *Un vas de lut*.

349/4 Auguste de Gérando (1819—1849), călător francez în Ungaria și Transilvania, autorul unor interesante relatări cu privire la aceste ținuturi. Vezi Rubin Péter, *Francia barátunk, August de Gérando (1819—1849)*, Budapesta, 1982.

349/6 Edward Gibbon (1737—1794), istoric britanic din epoca luminilor. Atras de istoria romană în urma unei vizite la Roma în 1764, începe să redacteze monumentala operă *Decline and Fall of the Roman Empire*, 6 vol., 1776—1788. Primele patru volume sînt consacrate epocii cuprinse între sec. al II-lea e.n. și 641, iar ultimele două (inferioare din punct de vedere calitativ primelor patru) istoriei bizantine în secolele VII—XV. Prin remarcabilul efort de analiză, ca și prin stăpînirea plină de virtuozitate a surselor, nu în ultimă instanță și prin calitățile stilistice, lucrarea a dăinuit multă vreme în istoriografie, putînd fi consultată cu interes chiar în zilele noastre.

349/11 Jacob Grimm (1785—1863), fondatorul filologiei germanice. Principala sa operă, *Geschichte der deutschen Sprache* (1848), a rămas pînă astăzi una din operele fundamentale în domeniu.

349/12 Francesco Griselini (1717—1783), erudit italian, vădind o aplecare deosebită spre epigrafie. În lucrarea citată de Odobescu (ediția italiană: *Lettere odeporiche*, Milano, 1780) folosește contribuțiile lui Garofalo (*supra*, n. 346/37) și le completează cu noi documente epigrafice. Vezi Al. Krischan, *Franz Griselini — erster Historiograph des Banats*, Sonderdruck aus den *Deutschen Forschungen in Ungarn*, Jg. 8 (1943), p. 127—186, München, 1980. Cf. Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, trad. și note de C. Feneșan, Timișoara, 1984.

349/18 Joseph de Guignes (1721—1800), sinolog francez, membru în *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (1754), conservator al antichităților la Luvru (1769), profesor la Collège de France (1757). A scris opere vaste despre istoria hunilor, a turcilor, a mongolilor, a chinezilor etc., unele cu totul fanteziste (de exemplu, *Mémoire dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie égyptienne)*. Fiul său, tot Joseph de Guignes (1759—1845), este autorul unui important dicționar franco-latino-chinez.

349/36 Hekataios din Milet, logograf, participant la răscoala cetăților ionience împotriva perșilor (499 î.e.n.). A umblat în diferite ținuturi din Europa și Asia, relatind călătoria sa într-o

operă din care nu s-au păstrat decît unele fragmente. Deşi influenţat de Hekataios, Herodot
nu pregetă să-i demaşte insuficienţa informaţiei şi unele naivităţi. fr. 172 *(FGrHist)* Heka-
taios menţionează pentru prima oară în literatura antică o localitate pe teritoriul ţării noastre:
Orgame (mai tîrziu Argamum, la Capul Dolojman, lîngă Jurilovca).

349/40 Johann Heinrich Wilhelm Henzen (1816—1887), unul din primii reprezentanţi
ai epigrafiei ştiinţifice şi ai şcolii critice în istoriografia consacrată Romei antice. După mai
multe călătorii de studii în Franţa, Anglia, Italia şi Grecia, se stabileşte la Roma, unde devine
membru în *Istituto di corrispondenza archeologica* (fondat de oameni de ştiinţă germani, sub
oblăduirea kronprinţului Prusiei, viitorul rege Frederic Wilhelm al IV-lea, şi bucurîndu-se
de colaborarea învăţaţilor italieni, danezi, francezi şi englezi). Pentru buletinul editat de acest
institut Henzen prelucrează un imens material epigrafic provenit atît din Italia, cît şi din pro-
vinciile imperiului. Caracteristic pentru stilul său de lucru, plin de acribie, este studiul *De*
tabula alimentaria Baebianorum, publicat în *Annali* ale aceluiaşi institut în 1845. Cooptat în
glorioasa falangă a lui Theodor Mommsen pentru editarea exhaustivului *Corpus Inscriptio-*
num Latinarum, Henzen prelucrează inscripţiile oraşului Roma. Inscripţiile din Transilvania
publicate în *Bulletino* îi fuseseră semnalate lui Henzen de J.M. Ackner *(supra*, n. 344/44).

349/42 Herodot (c. 490—c. 427 î.e.n.), ,,părintele istoriei", prezintă prin *Istoriile* sale
(mai ales prin cartea a IV-a) o importanţă excepţională pentru istoria veche a României. Infor-
maţiile sale despre geţi au fost culese la Olbia şi din alte cetăţi pontice pe care le-a vizitat
în decursul numeroaselor sale călătorii. Pentru călătoria lui Herodot în zona pontică vezi
P. Alexandrescu, *Pontica*, 11, 1978, p. 27—34. Textele referitoare la istoria noastră veche
sînt reunite în FHDR, 1, p. 25—71.

349/45 Hesychios din Alexandria (sec. al V-lea sau al VI-lea) este autorul unui impresio-
nant lexicon, în care a încercat să lămurească diferiţi termeni obscuri, expresii din limbi străine,
precum şi proverbe întîlnite la autorii antici. Informaţiile sale despre traci şi sciţi sînt reunite
în FHDR, 2, p. 389—393.

349/46 Hippocrates (460—c. 377/359 î.e.n.) nu ne oferă în celebra sa operă medicală
decît informaţii despre sciţi (FHDR, 1, p. 79—83), nu şi despre vechiul teritoriu al geto-dacilor.

349/48 Sylvius J. Hohenhausen, maior în armata austriacă şi pasionat culegător de
inscripţii în zona Haţegului, reunite în lucrarea citată (apărută în 1773, nu în 1775). Tot de la
el se păstrează un manuscris consultat cu folos de Th. Mommsen la München în perioada în care
pregătea vol. al III-lea din CIL (cf. CIL III, p. 158).

349/49 Homer nu reprezintă un izvor pentru istoria veche a ţinuturilor noastre.

349/50 Quintus Horatius Flaccus (65—8 î.e.n.) face în *Satirele* şi *Odele* sale cîteva aluzii
la confruntările militare dintre daci şi romani în epoca sa. Alături de aceste ştiri, şi ele destui
de preţioase, poetul ne mai oferă *(Carm.*, 3, 24, 9—24) un pasaj deosebit de important referitor
la structura socială de obşte a comunităţilor dace.

350/6 *Corpus Inscriptionum Graecarum* (CIG) iniţiat de August Boeckh este prima mare
culegere de inscripţii greceşti din istoria epigrafiei. Publicarea incompletă (indicii au apărut
abia în 1873, după ce cele patru volume văzuseră lumina tiparului între 1825 şi 1859) a făcut
ca acest prim *corpus* să iasă repede din uz, fiind înlocuit după 1873 de o altă măreaţă întrepr in-
dere a aceleiaşi Academii Prusace de Ştiinţe, *Inscriptiones Graecae* (IG).

350/8 Cele trei volume ale culegerii lui Johann Caspar Orelli (1787—1849: filolog elve-
ţian, autorul unei ediţii complete a operelor lui Cicero în 8 volume — 1826-1837 — şi al altor
ediţii din Horaţiu şi Tacitus) şi W. Henzen *(supra*, n. 349/40) au marcat la vremea lor un
însemnat progres în domeniul epigrafiei latine, însă au fost repede uitate după apariţia treptată
la finele veacului trecut a tomurilor din CIL, iniţiat de Th. Mommsen.

350/11 Dintre lucrările lui Iordanes (sec. al VI-lea e.n.), episcop arian şi istoric got din
Moesia, foarte importantă pentru istoria noastră veche este *De origine actibusque Getarum*, care,
folosind lucrarea (pierdută între timp) a lui Cassiodorus, furnizează ştiri preţioase despre istoria
geto-dacilor. Textele referitoare la istoria veche a României în FHDR, 2, p. 407—431.

350/13 Iosephus Flavius (37—95 e.n.), istoric iudeu, ia parte la războiul împotriva roma-
nilor, cade prizonier în timpul luptelor, pentru a fi apoi eliberat de împăratul Vespasian. Prote-
jat de acesta din urmă, precum şi de succesorul său, Titus, scrie *Războiul iudaic* (Περὶ τοῦ

ἰουδαικοῦ πολέμου) în 7 cărţi şi *Antichităţile iudaice* (Ἰουδαικὴ ἀρχαιολογία) în 20 de cărţi precum şi alte lucrări de mai mică importanţă. Datele referitoare la vechile populaţii de pe, teritoriul ţării noastre sînt extrase în FHDR, 1, p. 414 — 417.

350/16 *le ch-r* este de completat, probabil, *le chancelier*, termen desemnînd şi alte atribuţii decît cele politice (M.C.).

350/20 Marcus Iunianus Iustinus (sec. al II-lea e.n.) este autorul unui rezumat *(Epitome)* după opera — azi pierdută — în 44 de cărţi alcătuită de Trogus Pompeius *(Philippica)* pe la începutul erei noastre. Fără valoare din punct de vedere stilistic, opera lui Iustin are o mare însemnătate ca izvor istoric pentru unele regiuni periferice ale lumii romane. Conţine, între altele, date deosebit de preţioase despre situaţia de la Dunărea de jos în sec. al IV-lea î.e.n., despre dinaştii geto-daci şi luptele lor cu bastarnii (32, 3, 16) etc. (vezi textele reunite în FHDR, 1, p. 351—365).

350/23 Nikolai Mihailovici Karamzin (1766—1826), scriitor, publicist şi istoric rus (iniţiala prenumelui apare greşit la Odobescu). Spirit romantic, influenţat în tinereţe de J. J. Rousseau, scrie romane sentimentale şi editează diferite reviste. Numit în 1803 istoriograf oficial al ţarului, scrie o stufoasă istorie a Rusiei *(Istoria gosudarstva rossiskogo*, Petersburg, 12 volume, 1816—1829), care ajunge cu relatarea evenimentelor pînă la 1612. Karamzin este un adept al statului centralizat şi preferinţele lui se îndreaptă spre Ivan al III-lea (1462—1505), ca tip ideal de suveran cu personalitate. Evident, lucrarea nu are nici o valoare pentru istoria Daciei, ci numai pentru ţinuturile nord-pontice în antichitate.

350/25 Petru Katanchich (Katancsich, după ortografia maghiară), scriitor croat (1750—1825), cleric franciscan şi bibliotecar la Buda. Prima din cele două lucrări pe care le menţionează Odobescu (apărută postum) este foarte importantă pentru precizările de ordin topografico-arheologic referitoare la zona din vecinătatea Dunării. Cu această ocazie se publică numeroase inscripţii, pentru care autorul utilizează o abundentă literatură epigrafică.

350/32 Samuel Kőleséri a lăsat, alături de lucrarea citată, şi un manuscris utilizat de J. Seivert *(infra*, n. 354/32), plin de erori însă. Pentru o apreciere negativă a operei lui Kőleséri vezi Th. Mommsen, CIL, III, p. 157.

350/33 Kőváry László (1817—1907), cancelist la Tîrgu-Mureş (din 1842), participant la revoluţia de la 1848—1849, membru corespondent al Academiei Maghiare de Ştiinţe. A scris numeroase lucrări de istorie a Transilvaniei, consacrate mai ales epocii medievale şi încununate de o sinteză în 6 volume *(Erdély Története [Istoria Transilvaniei])*, Cluj, 1859—1866, alături de cîteva studii închinate antichităţilor transilvane, precum cele citate de Odobescu.

350/43 Jean-Baptiste-Félix Lajard (1783—1858), arheolog şi diplomat francez. Interesul pentru arheologia orientală i-a fost trezit de o misiune diplomatică în Persia. Tot aici a adunat prima colecţie de sigilii-cilindru asiro-babiloniene din lume. Este autorul a numeroase studii consacrate divinităţilor orientale şi iconografiei acestora, printre care: *Recherches sur le culte, les symboles, les attributs et les monuments figurés de Vénus, en Orient et en Occident, avec un atlas de 30 planches*, Paris, 1837; *Recherches sur le culte public et les mystères de Mithra, en Orient et en Occident* (lucrare rămasă neterminată şi apărută postum în 1867). Memoriul de faţă este consacrat descoperirilor mithraice din Transilvania şi ,,mithraeum"-ului de la Slăveni (pe Olt), descoperit în 1836 şi descris, alături de Lajard, şi de Vl. de Blaremberg *(supra*, n. 346/20). Despre această descoperire vezi D. Tudor, OR^4, p. 388. Vezi şi *Istoria archeologiei*, ed. D. Tudor, p. 314—315.

350/46 Ferdinand de Lasteyrie du Saillant (1810—1879), arheolog şi om politic francez. Din politică se retrage după lovitura de stat a prinţului Ludovic Bonaparte. Ca erudit arheolog, a lăsat *Histoire de la peinture sur verre en France* (1838—1857). Lucrările sale au fost adesea folosite de Odobescu, mai ales în *Novočerkask*.

350/49 Pentru activitatea pe tărîm istoriografic a lui August Treboniu Laurian (1810—1881) vezi, sintetic, P. Teodor, în *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj, 1970, p. 107—114, iar pentru realizările sale epigrafice I. I. Russu, IDR, I, p. 48—49.

351/1 Wolfgang Lazius a publicat la Frankfurt în 1598 şi *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, la anexa căreia apare ediţia a II-a a operei lui Zamosius *(infra*, n. 356/2).

351/3 William Martin Leake (1777–1860), arheolog englez. Militar de carieră, a stat după 1802 multă vreme în Grecia. În afară de lucrarea citată, a mai scris *Journal of a tour in Asia Minor* (1824), *Travel through Moreea* (1830), *Travels in North Greece* (1835–1841), *Topography of Athens* (1841) și alte opere, tipice toate pentru perioada arheologiei romantice. *Topography of Athens*, lucrare tradusă în 1869 în franceză, a fost multă vreme un ghid turistic de referință pentru antichitățile Atenei.

351/4 Joachim Lelewel (1786–1861), om politic și istoric polonez, profesor la Krzemieniec, Vilna și Varșovia, de unde este suspendat (1824) de autoritățile țariste datorită vederilor sale democratice. Fiind unul din conducătorii revoluției din 1830–1831, este nevoit să ia calea exilului la Paris. Alături de lucrări speciale închinate istoriei Poloniei, Lituaniei, Ruteniei, a scris sinteze importante precum *Numismatique du Moyen Âge* (1835) și *Géographie du Moyen Âge* (1850–1852). Nu prezintă însă nici un interes pentru tematica acestei bibliografii.

351/17 Lucian din Samosata (c. 125–182 e.n.) a lăsat în bogata și variata sa operă cîteva informații referitoare la geți și sciți, între care și unele date de a doua mînă cu privire la Zalmoxis. Vezi FHDR, 1, p. 611–615.

351/35 Paulo Manuzio (1512–1574), erudit italian. Provenit dintr-o familie de editori, Manuzio publică mai întîi operele lui Petrarca la Veneția, apoi, chemat de papa Pius al IV-lea la Roma (1561), se îngrijește de tipărirea operelor Părinților Bisericii după manuscrisele de la Palatin, a scrierilor Sf. Ciprian (1563), a Bibliei în latinește etc. A scris patru tratate de antichități romane.

351/38 Marcus Valerius Martialis (c. 40–104 e.n.) furnizează în epigramele sale cîteva informații despre geto-daci, mai cu seamă despre relațiile politice ale acestora cu Imperiul Roman în epoca lui Domițian (FHDR, 1, p. 435–447).

351/39 Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730), ofițer de geniu în armata austriacă și arheolog amator. Cu ocazia fortificării Dunării în Banat și Oltenia în contextul războaielor antiotomane victorioase purtate de Eugeniu de Savoia, Marsigli cercetează minuțios toate monumentele antice (orașe, castre, străzi etc.) de pe ambele maluri ale Dunării. Toate aceste date, însoțite de o abundentă ilustrație, alcătuiesc 7 volume tipărite în latinește în 1726, scrise după retragerea din armată a lui Marsigli (în urma unor intrigi, cărora le-a căzut victimă). Aceste scrieri — care conțin nu numai date arheologice, ci și geo-hidrografice, astronomice, fizice etc. — au fost traduse în 1744 în limba franceză ; este tocmai lucrarea citată de Odobescu. Pentru activitatea lui Marsigli vezi D. Adameșteanu, *Il primo archeologo della Romania : Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730)*, în *Roma. Rivista di studi e di vita romana*, 1942, extras, 9 p. ; I. I. Russu, IDR, I, p. 43–44.

351/43 Lucrarea lui J. F. Massmann (cu titlul complet : *Libellus aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae et unicae romanae in Fodina auraria apud Abrudbanyam, oppidum Transylvanum, nuper repertae*) a apărut, de fapt, în 1840. Despre valoarea destul de scăzută a acestei lucrări : IDR, I, p. 169, n. 7 ; pentru istoricul descoperirilor tabulelor cerate din galeriile de la Roșia Montană : *ibid.*, p. 172–174.

351/45 Alfred Maury (1817–1892), bibliotecar la Tuileries (1860), profesor la Collège de France (1862) și director al Arhivelor (1868–1888). Este autorul unor valoroase lucrări despre vechile legende și credințe franceze, în frunte cu *Croyances et légendes du Moyen Âge* (1896).

351/48 Franz Xaver von Miklosich (Miklošič), filolog sloven (1813–1891), „părintele" filologiei slave, primul titular al catedrei de slavistică de la Viena (1849). Operele sale principale, *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti* (1850), *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum* (1862–1865), *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen* (4 vol., 1852–1875), *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen* (1886), au deschis largi perspective slavisticii și sînt și astăzi consultate cu interes de specialiști.

351/52 Karl Müllenhoff (1818–1884), filolog german, profesor la Kiel, autorul unei monumentale *Arheologii germane* (1870), lucrare de bază a germanisticii.

352/1 Pentru Fr. Müller vezi *supra*, n. 344/44.

352/10 Adolfo Mussafia (1834–1905), filolog austriac, profesor la Universitatea din Viena. A scris lucrări de romanistică, în primul rînd o foarte importantă gramatică a limbii italiene.

352/14 Johannes Ferdinand Neigebaur (1783–1866), consul și consilier juridic al Prusiei la București, s-a dovedit un asiduu cercetător al antichităților romane din Dacia. În iulie 1847 a efectuat, însoțit de J. M. Ackner (*supra*, n. 344/44) și de medicul A. Fodor din Deva o cercetare periegetică în Țara Hațegului. Descoperirile epigrafice făcute cu această ocazie au fost în parte comunicate lui W. Henzen, în parte valorificate în prima din lucrările amintite de Odobescu, cu titlul complet *Dacien aus den Überresten des klassischen Altertums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt*, Kronstadt [Brașov], 1851.

352/17 Nestor (? — c. 1115), cronicar rus, a cărui scriere (cunoscută sub numele de „Cronica lui Nestor" sau „Povestea vremurilor trecute") furnizează date foarte prețioase despre românii din secolele X–XI.

352/22 Berthold Georg Niebuhr (1776–1831), istoric german, fiul călătorului în Orient Carsten Niebuhr. Strălucit profesor la Berlin și Bonn, Niebuhr este primul mare reprezentant al „școlii critice" în istoriografia consacrată antichității. În opera sa de căpetenie, *Römische Geschichte*, Berlin, vol. 1–2, 1811 ; 3, 1832, a reconstituit, în urma unui examen critic al tradiției, mai ales istoria timpurie a Romei.

352/24 *Notitia Dignitatum* (probabil primul sfert al secolului al V-lea e.n.) este o listă a rangurilor militare, a funcțiilor și a trupelor, bazelor navale etc. din tot imperiul. Cuprinde două părți : Orientul și Occidentul. Partea orientală — prezentînd situația din epoca imediat următoate domniei lui Constantin cel Mare — furnizează date importante despre repartiția trupelor de la Dunărea de jos.

352/28 Balász Orbán (1830–1890), istoric secui, participant la revoluția de la 1848–1849, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe (1887). În afară de lucrarea citată de Odobescu — cu titlul complet *A székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból* [Descrierea secuimii din punct de vedere istoric, arheologic, demografico-etnografic și al naturii] — a mai publicat *A székelyek származásáról és intezményeirol* [Despre originea și instituțiile secuilor], Cluj, 1888, precum și o monografie a orașului Turda : *Torda város és környéke* [Orașul Turda și împrejurimile lui], Budapesta, 1889. În toate aceste lucrări Balász Orbán oferă date importante despre populația românească, mai ales documente fotografice ale portului popular, istoricul secui fiind primul care a folosit în Transilvania fotografia pentru ilustrarea unei cărți.

352/29 Paulus Orosius (c. 390— ? e.n.), istoric și polemist creștin format la Hippona, la școala lui Augustin și în Palestina, sub îndrumarea lui Ieronim (Hieronymus). Este autorul a două opere cu caracter polemic (*Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum* și *Liber apologeticus contra Pelagium*) și, mai ales, al primei mari istorii universale scrise vreodată de un autor creștin, *Adversus paganos historiarum libri VII* [Șapte cărți de istorie împotriva păgînilor]. Pentru această din urmă lucrare a folosit surse variate, de unde a extras informații pe care le-a interpretat în viziune creștină, căutind, ca și Lactantius și Augustin înaintea sa, să demonstreze superioritatea morală a creștinismului. Informațiile referitoare la istoria noastră veche cuprinse în această lucrare (vezi FHDR, 2, p. 189–197) sînt în general de a doua mînă (provenite de la autorii pe care Orosius i-a folosit pentru documentare) și conțin uneori chiar unele greșeli, mai ales pentru perioada mai veche, mult prea puțin familiară autorului creștin.

352/33 Publius Ovidius Naso (43 î.e.n. — 17 e.n.) furnizează prin ale sale *Tristia* și *Epistulae ex Ponto* date dintre cele mai importante referitoare la geții dobrogeni și la alte populații din această zonă. Dată fiind însă tonalitatea elegiacă a poemelor, toate aceste informații trebuie preluate cu mult spirit critic (textele reunite în FHDR, 1, p. 273–341).

352/40 Pausanias (sec. al II-lea e.n.), scriitor și călător (perieghet) celebru al antichității. Cultivînd genul „periegheție", a lăsat o operă în 10 cărți (*Călătorie în Grecia*), care cuprinde foarte bogate date cu privire la istoria, obiceiurile, sărbătorile, tradițiile grecești, precum și știri referitoare la monumentele arhitecturale și de artă. Acestea din urmă au putut fi, începînd cu săpăturile efectuate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea la Dipylon (1871), Micene (1874), Olympia (1875), Epidaur (1881) etc., verificate, interesul cercetării moderne pentru această sursă crescînd considerabil. Un impuls deosebit în această direcție a avut darul să-l dea lucrarea lui James G. Frazer, *Sur les traces de Pausanias. A travers la Grèce ancienne*, Paris, 1927. Lucrarea lui Pausanias conține doar puține știri despre geți, împrumutate, mai ales, de la Diodor din Sicilia (FHDR, 1, p. 619–621).

352/42 Simon Pelloutier (1694—1757), pastor și istoric german (fiul unui emigrant francez), director al Colegiului francez de la Berlin, membru al Academiei de Științe din Berlin. Prima ediție din *Histoire des Celtes*... (lucrare citată în bibliografie) apăruse în 1740—1750.

352/46 Lucrarea lui Karl F. Peters a apărut în *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftliche Classe*, 27, 1867. Este prima abordare cu adevărat științifică a geografiei și geologiei Dobrogei.

352/49 *Tabula Peutingeriana* este o hartă a principalelor drumuri din epoca romană. Manuscrisul păstrat (o copie din sec. al XI-lea sau al XII-lea) a fost descoperit de umanistul Konrad Celtes, care l-a cedat consilierului Konrad Peutinger din Augsburg. În cele din urmă, manuscrisul a ajuns în biblioteca imperială de la Viena. Pe hartă — al cărei autor rămîne necunoscut, întrucît prima filă din cele 12 ale manuscrisului a dispărut — sînt menționate principalele drumuri și localități din Imperiul roman. Se pare că harta — databilă într-o epocă mai tîrzie (provinciile sînt delimitate și desemnate uneori după sistemul administrativ introdus de Dioclețian, 284—305) — a avut drept model un itinerar din jurul anilor 260—270 e.n. Unul din principalele argumente este și faptul că harta exclude partea de est a Daciei din imperiu (Transilvania de est). Vezi C. Daicoviciu, *Revue de Transylvanie*, 6, 1940, p. 54 sqq.

353/1 Flavius Philostratos (sfîrșitul sec. al II-lea — începutul sec. al III-lea e.n.), autor grec, stabilit pentru o vreme la Roma în anturajul împărătesei Iulia Domna. A scris *Viața lui Apollonios din Tyana* (o biografie a unui taumaturg pitagoreic din sec. I. e.n.), *Viețile sofiștilor* (care cuprinde bogate informații biografice cu privire la corifeii celei de-a doua sofistici — sec. I—II e.n.) și un tratat de gramatică. S-au păstrat, de asemenea, și cîteva scrisori. Informații cu privire la geți: FHDR, 1, p. 657—667. Este posibil ca tratatele *Heroikos* și *Gymnastikos* să fi fost alcătuite de același Philostratos. Callistratos este celebrul filolog din sec. al II-lea î.e.n., discipol al lui Aristofan din Bizanț; opera sa însă nu conține știri referitoare la istoria veche a României.

353/3 Patriarhul Photios (827—893) a alcătuit o lucrare cu caracter enciclopedic (*Bibliotheca*), reunind numeroase referiri la operele antice — multe din ele importante, întrucît lucrările originale s-au pierdut între timp — , însă nu furnizează date referitoare la istoria ținuturilor noastre.

353/4 Pentru Zonaras vezi *supra*, n. 347/37.

353/5 Pentru Plinius Secundus (Minor) vezi nota 250/4 de la *Împăratul Traian*. Textele referitoare la Dacia: FHDR, 1, p. 477—483.

353/6 Caius Plinius Secundus (Maior), celebrul erudit (23—79 e.n.), a transmis în a sa *Naturalis historia* și cîteva știri referitoare la geografia și istoria ținuturilor de la Dunărea de jos (FHDR, 1, p. 397—411).

353/8 Plutarh (46—120 e.n.) furnizează informații — ce e drept, în general, preluate de la autorii mai vechi pe care i-a consultat — despre regiunile noastre mai ales în *Viețile paralele*, dar și în alte scrieri, mai mărunte (cf. FHDR, 1, p. 455—463).

353/12 C. Iulius Pollux (a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.), retor la Atena, este autorul unui *Onomastikon* în 10 cărți — dedicat împăratului Commodus (180—192) — , care nu conține însă nici un fel de știri care să justifice includerea lui în prezenta bibliografie.

353/13 Pomponius Mela (mijlocul secolului I e.n.) este autorul unei *Descrieri a Pămîntului (De chorographia)*, care poate fi considerată prima geografie datorată unui autor latin. În această lucrare, cuprinzînd trei cărți pentru care autorul a consultat, între altele, și producții ale geografiei elenistice, își găsesc locul date etno-geografice despre zona pontică de vest, uneori chiar și despre hinterlandul balcanic (FHDR, 1, p. 387—393).

353/16 Jan Potocki (1761—1815), arheolog, etnolog și istoric polonez, membru al celebrei familii nobiliare, creatorul etnologiei slave.

353/17 Procopius din Cezareea (sec. al VI-lea e.n.), istoriograf în epoca lui Iustinian (527—565). Dacă în lucrarea *Despre războaie* descrie înfruntările militare ale bizantinilor cu perșii (cărțile 1—2), vandalii (cărțile 3—4) și goții (cărțile 5—8), iar în *Despre zidiri* informează despre construcțiile și refacerile de cetăți din epoca sa, în lucrarea cunoscută sub numele de *Istoria secretă* — scoasă la iveală abia după moartea lui Iustinian — autorul își exprimă și propria poziție ideologică. Procopius se dovedește a fi un exponent al atitudinilor conservatoare din cercurile senatoriale tradiționale, opuse autocratismului și reformelor împăratului. Toate aceste lucrări conțin știri despre zona de la Dunărea de jos, a căror valoare este cu atît mai demnă de luat în considerare, cu cît se situează într-o epocă exasperant de săracă în date provenite din surse literare despre acest ținut. Vezi FHDR, 2, p. 433—475.

353/20 Claudius Ptolemaios (Ptolemeu), geograf și astronom din Alexandria (mijlocul secolului al II-lea e.n.), părintele de necontestat al geografiei matematice, pentru care terenul fusese pregătit încă din epoca elenistică de geografii în frunte cu Eratostene, autorul celebrelor măsurători. Între cele c. 8 000 de localități, pentru care *Îndreptarul geografic* al lui Ptolemeu dă latitudinea și longitudinea, se află și cele de pe teritoriul actual al țării noastre. La aceasta se adaugă informații despre diferitele seminții din zonă. Vezi FHDR, 1, p. 535—557.

353/24 Dimitrie Daniil Philippides (? — c. 1832), istoric grec născut în Tesalia și stabilit — după multe călătorii de studii (Grecia, Italia, Franța) — la Iași. Este autorul unor lucrări de istorie, geografie, filologie, logică, filozofie, precum și al unor traduceri. Opera sa cea mai importantă este cea citată de Odobescu în bibliografia de față, prima din istoriografie care abordează pe larg istoria veche a întregului ținut locuit de români. Autorul prezintă corect originea daco-romană a românilor și dăinuirea elementului daco-roman pe teritoriul fostei provincii Dacia. Interesant este apoi faptul că se folosește chiar în titlul lucrării numele de România, ceea ce apare deosebit de semnificativ pentru sentimentele față de români ale autorului de origine și de limbă greacă. Astăzi, desigur, complet depășită, lucrarea lui Philippides putea fi consultată cu folos — în ciuda stilului său, pe alocuri greoi și confuz — în epoca în care Odobescu o recomanda în bibliografie. Despre autor și operele sale vezi N. Bănescu, *Anuarul Institutului de istorie națională* (Cluj), 2, 1923, p. 119—204; idem, *Viața și opera lui Daniel Philippide. Cartea sa despre pămîntul românesc*, București, 1924.

353/26 Edgar Quinet (1803—1875), istoric romantic francez aflat sub influența spirituală a lui Herder, din a cărui operă traduce în 1827. Predă la Collège de France (1842—1846) cam în aceeași perioadă cu Michelet, de care îl apropiau concepțiile politice. După ce participă la revoluția de la 1848, ia în 1852 calea exilului (Bruxelles). Operele sale principale — *Le génie des religions* (1842), *Le Christianisme et la Révolution Française* (1846), *La Révolution* (1865) — sînt pătrunse de spirit liberal și anticlerical. A fost un mare prieten al românilor și un apropiat al cercurilor emigrației pașoptiste.

353/28 Necunoscutul autor din Ravenna al *Cosmographiei (Descrierea lumii)* era creștin și a trăit prin sec. al VII-lea e.n. Opera sa a fost alcătuită, probabil, pe baza unei hărți militare mai vechi (se observă multe similitudini cu *Tabula Peutingeriana*; cf. *supra*, n. 352/49), însă cu adaosuri în lumina contribuțiilor mai recente (Orosius, Iordanes, Isidor din Sevilla). Datele despre regiunile noastre sînt reunite în FHDR, 2, p. 579—581.

353/29 Karl Ritter (1779—1859), geograf german, profesor la Școala militară de la Berlin, continuatorul operei lui Alexander von Humboldt. Principala sa operă (apărută în 19 volume între 1817 și 1859) este *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen*.

353/32 Robert Ed. Roesler (1836—1874), istoric și filolog german, originar din Moravia, docent la Universitatea din Viena, profesor la Lemberg (azi Lvov) și Graz. Alături de alte lucrări de mai mici dimensiuni despre geto-daci și istoria limbii române *(Dacier und Romänen. Eine geschichtliche Studie*, Viena, 1866; *Die Anfänge des Walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867), a publicat bine cunoscutele *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, unde a susținut, după cum se știe, originea sud-dunăreană a românilor, introducînd astfel teoria greșită și tendențioasă denumită de multă vreme „roesleriană". Despre această teorie, care este, „în fond, identică cu ipoteza lui Sulzer" (*infra*, n. 354/54) și care „s-a propagat mai ales în Ungaria, unde n-au lipsit și considerațiuni de ordine politică, căutîndu-se, în luptele naționale, și arme din arsenalul istoriei" (D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1946, p. 339) și despre ecoul ei în literatura de specialitate română și străină vezi N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 41—57; St. Brezeanu, *op. cit.*, p. 71—80.

353/39 Florian (Floris) Rómer (1815—1889), istoric, epigrafist și naturalist, profesor la gimnaziile de la Bratislava, Györ și Budapesta. Alături de lucrările menționate de Odobescu, merită a mai fi amintită și lucrarea în 4 volume *Györi történelmi és régészeti füzetek*, Budapesta, 1865 sqq.

353/46 Frédéric de Rougemont (1808—1876), om politic (regalist), istoric și scriitor elvețian, cunoscut mai cu seamă printr-o *Philosophie de l'histoire aux différentes âges de l'humanité* (1874), concepută ca o prefață a unei opere de mare întindere.

354/5 Pavel Josef Šafařik (1795—1861), filolog ceh, elev al lui Jernej Bartolomeus Kopitar (1780—1844). În opera citată în bibliografie — foarte importantă pentru perioada în care a apărut și exercitînd o mare influență în epocă — se susține că românii sînt un amestec de daci, romani și slavi („ein aus der Vermischung von Daciern, Römern und Slawen hervorgegangenes Volk", vol. 1, p. 31), exagerîndu-se contribuția elementului slav. Judicioase sînt însă observațiile cu privire la substratul traco-dacic.

354/15 Johann Karl Schuller (1794—1865), erudit sas din Sibiu, rector al gimnaziului din același oraș (1831—1836), membru corespondent al Academiei Imperiale de Științe din Viena (1847), membru de onoare al Societății berlineze pentru limba germană (1839) și al Asociației istorice a Carintiei (1856). A studiat cu precădere istoria medievală a Transilvaniei și, în special, sec. al XVI-lea *(Umrisse und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen*, vol. 1—3, Sibiu, 1840—1872), precum și istoria veche a românilor, limba și etnografia acestora. Din această ultimă serie de lucrări, demnă de reținut, alături de cele inserate în bibliografie, este *Argumentorum pro latinitate linguae Valachicae sive Rumunae epicrisis*, Sibiu, 1831. În 1840 a editat singurul volum din *Archiv für die Kenntnis von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart.*

354/32 Johann(es) Seivert (1735—1785), erudit sas, profesor la Sibiu, preot (din 1771) la Hammersdorf (Gușterița), istoric al Transilvaniei medievale, al activității cărturarilor sași și al antichităților romane intracarpatice.

354/34 Pentru G. Seulescu vezi studiul nostru introductiv.

354/40 Karl Simrock (1802—1876), filolog german. După o scurtă carieră de magistrat (pînă în 1830), îndepărtat fiind datorită ideilor sale liberale, se consacră studiului literaturii germane vechi. Din 1850 este profesor la Bonn. Lucrarea citată în bibliografie apăruse în primă ediție în 1853—1855.

354/45 Publius Papinius Statius (c. 40—96 e.n.), poet epic din epoca împăratului Domițian (81—96). Dintre operele sale s-au păstrat poemele mitologice *Thebais* (12 cărți) și *Achilleis* (2 cărți) și, mai cu seamă, *Silvae* (Improvizații) în 5 cărți, dedicate unor înalți demnitari în frunte cu însuși împăratul Domițian. Această ultimă operă — cea care îl definește pe poet drept reprezentant al noului clasicism — conține și interesante date istorice despre Domițian, inclusiv despre înfruntările sale cu dacii (FHDR, 1, p. 421—425).

354/47 Stephanos din Bizanț, gramatic din epoca lui Iustinian și autor al lexiconului geografic *Ethnika* (alcătuit probabil între 528 și 535), a extras, între altele, știrile din Hekataios *(supra*, n. 349/36) referitoare la situația de la gurile Istrului.

354/48 Strabon (c. 64 î.e.n. — c. 25 e.n.), celebrul geograf, a furnizat în ale sale *Geographica* (17 cărți) — cea mai completă lucrare de acest gen din toată literatura antică — ample informații despre istoria ținuturilor noastre (FHDR, 1, p. 217—253).

354/53 Suidas (Suda, provenind din σοῦδα = „construcție măreață și făcută cu multă trudă, bine plănuită și utilă") a fost multă vreme considerat nume de persoană. Este, de fapt, numele dat unui monumental lexicon de nume comune și proprii alcătuit de unul sau mai mulți autori anonimi în a doua jumătate a secolului al X-lea. Lexiconul cuprinde și date care interesează istoria veche a României ; vezi FHDR, 2, p. 699—703.

354/54 Franz Joseph Sulzer (? — 1791), căpitan în armata austriacă, stabilit temporar în Țara Românească, apoi naturalizat la Brașov. Pasionat de istorie, însă fără a depăși granițele diletantismului, a scris opera citată în bibliografia de față, cu titlul complet *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist Walachei, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens* (cele trei volume apărute în 1781—1782 cuprind doar partea istoriografică și geografică ; partea istorică este inedită). Lucrarea a fost destul de apreciată în epocă și își păstrează și astăzi valoarea de document pentru epoca trăită de autor. Partea de istorie veche însă nu are nici o valoare, cu atît mai mult cu cît considerațiile autorului sînt subordonate tezei cu tentă politică a retragerii întregii populații romane la sud de Dunăre sub Aurelian — teză al cărei fondator a fost, alături de Engel *(supra*, n. 348/4). Teoriile sale au fost criticate de corifeii Școlii Ardelene, mai ales de Gh. Șincai.

354/57 Georgios Syncellus (Γεώργιος ὁ Σύγκελλος), cronicar bizantin (sfîrșitul sec. al VIII-lea — începutul sec. al IX-lea), secretar privat (σύγκελλος) al patriarhului Constantinopolelui. Tarasios (784—806). Retras la o mănăstire, scrie o cronică (Ἐκλογὴ χρονογραφίας) de la începutul lumii pînă la Dioclețian (284) în spiritul ortodoxiei bizantine. Opera prezintă interes istoric în măsura în care citează scrieri pierdute între timp. Istoria sa a fost continuată de Theophanes Confesorul, care o aduce la zi (pînă la 813), operă care va fi, la rîndul ei, continuată de cronografi anonimi pînă la 961.

355/2 Publius Cornelius Tacitus (după alte păreri, prenumele ar fi fost Caius, cum apare și la Odobescu), marele istoric latin (55?—118 e.n.), transmite și date referitoare la istoria Daciei — mai ales în sec. I e.n., în ajunul cuceririi traiane (cf. FHDR, 1, p. 487—503).

355/6 Amédée Thierry (1797—1873), istoric romantic francez, fratele lui Augustin Thierry. Istoria galilor citată în bibliografie — a cărei primă ediție apăruse în 1828 — a făcut mare vîlvă în epocă, fiind nedepășită pînă la începutul veacului nostru (cînd a apărut sinteza în 8 volume a lui Camille Julian). Lucrarea nu conține date despre daci, dar în epoca în care a fost redactată ar fi putut constitui un bun model de sinteză consacrată unui popor antic aflat pe o treaptă de civilizație similară.

355/8 Thucydides (c. 460 — c. 396 î.e.n.), istoricul războiului peloponeziac, este important ca izvor pentru istoria noastră antică prin informațiile pe care le furnizează despre regatul odrid (tracic) în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n. (FHDR, 1, p. 75—77).

355/10 Johannes Erik Thunmann (1746—1778), istoric de origine suedeză, profesor în Germania, la Halle. În erudita sa lucrare — prezentă în bibliografie — apare, încă destul de confuz exprimată, ideea substratului tracic al limbii române, pe baza căruia se deduce, în mod eronat, o înrudire dintre română și albaneză (cf. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1978, p. 38).

355/12 Louis Sébastien Le Nain de Tillemont (1637—1698), istoric francez format în spirit jansénist la Port-Royal. Alături de lucrarea citată în bibliografie, a mai scris *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, 16 vol., 1693—1712. Operele sale sînt colaje de vechi texte și apar ca remarcabile prin erudiția autorului, dar sînt lipsite de spirit critic și sintetic.

355/14 Lorenz Töppelt (1641—1670), cronicar sas (numele latinizat: Laurentius Toppeltinus). În lucrarea citată a susținut originea dacică a sașilor, opunînd această teorie unei alte fantezii a istoriografiei epocii, aceea a originii carolingiene. Mitul originii dacice a sașilor este menționat necritic și de Miron Costin, apoi preluat de Neculai Costin, aflați ambii sub influența lui Toppeltinus. Vezi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 91—92.

355/17 Carol (Károly) Torma (1829—1897), epigrafist, arheolog și jurist maghiar din Transilvania, profesor la Facultatea de Drept din Cluj și profesor de arheologie clasică la Budapesta. A practicat săpături în castrul de la Ilișua (1859—1860) și a publicat numeroase piese epigrafice în revistele vremii. În 1880 — deci, după bibliografia întocmită de Odobescu — avea să publice un *Repertorium ad litteraturam Daciae archaeologicam et epigraphicam* (Budapesta). Intenționa, de asemenea, fără a-și fi putut, în cele din urmă, duce planul la bun sfîrșit, să alcătuiască un *corpus* al inscripțiilor latine din Dacia. Vezi I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, p. 308 (despre viața și activitatea lui Torma vezi contribuțiile lui H. Finály, G. Téglás, G. Kuhn din *Erdélyi Múzeum*, 1897, p. 177—179, 541—549, respectiv 1899, p. 1—13).

355/28 Jean Alexandre Vaillant (1804—1886), publicist francez venit în 1829 în Țara Românească ca educator al odraslelor marelui ban George Iordachi Filipescu. În 1830 a deschis o școală, apoi a condus o vreme colegiul „Sf. Sava". A publicat o gramatică românească și a fost unul din primii traducători din limba română. În 1840 a fost nevoit să se autoexileze în urma descoperirii de către autorități a mișcării de la 1840, sub conducerea lui Mitiță Filipescu, acțiune la care Vaillant participase. După o scurtă ședere la Iași — unde a studiat cronicile moldovenești și l-a cunoscut pe Mihail Kogălniceanu — s-a stabilit la Paris, unde a sprijinit activ emigrația română pașoptistă și cauza Unirii Principatelor. Lucrarea lui Vaillant menționată în bibliografie datorează unele pasaje, după părerea unor autori, lui M. Kogălniceanu, care îl încurajase pe prietenul său în această întreprindere istoriografică.

355/31 Caius Valerius Flaccus (45 — c. 96 e.n.), autorul unei epopei (neterminate) cu titlul de *Argonautica* după modelul elenistic al lui Apollonios din Rhodos. Descriind peripețiile argonauților în Pontul Stîng și pe Dunăre, autorul oferă știri cu caracter geografic despre aceste zone. Vezi FHDR, 1, p. 427—429.

355/35 Operele lui Venantius Honorius Clementianus Fortunatus (c. 540 — c. 600), episcop de Poitiers şi cel mai însemnat poet de limbă latină al epocii merovingiene, şi cele ale lui Decimus Magnus Ausonius (310 — c. 395 e.n.), celebrul poet tîrziu, nu conţin date despre vechea Dacie, prezenţa lor în bibliografie nefiind necesară.

355/37 Pentru Sextus Aurelius Victor vezi nota 250/1 de la *Împăratul Traian.*

355/46 Xenophon (c. 430—354 î.e.n.), istoric şi militar atenian, a participat în 401 î.e.n., alături de alţi mercenari greci, la lupta satrapului persan Cyrus cel Tînăr împotriva fratelui său, regele Artaxerxes. După înfruntarea de la Cunaxa, în care tînărul pretendent îşi află moartea, cei 10 000 de mercenari reuşesc să se retragă sub conducerea lui Xenophon prin Anatolia pînă în Grecia. Această expediţie este relatată în principala operă a lui Xenophon, *Anabasis*, foarte populară în toate epocile. În această scriere apare (cartea a VII-a) episodul ospăţului de la curtea regelui odrys Seuthes al II-lea, important pentru studiul unor obiceiuri din lumea tracă (vezi FHDR, 1, p. 97—99). A mai scris şi alte opere istorice (*Hellenica*, *Cyropaedia*, *Agesilaos*), memorialistice şi moralistice (*Memorabilia* = *Apomnemoneumata*, *Symposion* etc.).

356/2 Stephanus Zamosius (Szamosközy István), cronicar maghiar din Transilvania (c. 1565—1612). Alături de diferite scrieri istorice — în limba latină sau maghiară — importante pentru informaţiile pe care le furnizează cu privire la sec. al XVI-lea în Transilvania (cf. I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928; scrierile cronicarului au fost editate pentru prima oară în *Monumenta Hungariae Historica*, XXI, XXVIII, XXIX şi XXX, Budapesta, 1876—1880 de Szilágyi Sándor), este autorul celebrei opere citate în bibliografie (apărută în primă ediţie la Padova = Patavium în 1593; buna primire ce i s-a făcut de lumea umanistă patavină şi de aiurea a determinat reeditarea rapidă a operei la Frankfurt în 1598, ca anexă la *Reipublicae Romanae commentarii* ale lui Wolfgang Lazius). Dacă erudiţia autorului şi eleganţa latinei sale sînt calităţi de necontestat ale lucrării, nu acelaşi lucru se poate afirma despre onestitatea autorului, care la inscripţiile autentice cercetate la faţa locului în Transilvania a găsit cu cale să adauge inscripţii false, ticluite de el însuşi. După ce, încă din 1828, Orelli se îndoia de caracterul autentic al unora din cele 61 de epigrafe prezentate în *Analecta*, falsurile au fost demascate argumentat de Th. Mommsen cu ocazia editării volumului al III-lea din CIL (29 de falsuri dintr-un total de 61 de inscripţii). După părerea lui I. I. Russu (*AMN*, 3, 1966, p. 441—446; cf. IDR, I, p. 42), 4 din cele 29 de inscripţii ar putea fi totuşi autentice.

356/4 Johann Kaspar Zeuss (1806—1856), istoric şi lingvist german, profesor la Speyer şi Bamberg. Lucrarea sa de căpetenie este *Keltische Grammatik* (1853), care reprezintă un adevărat punct de plecare în studiul limbilor celtice.

PANNONIA ÉS DÁCIA RÉGÉSZETI ÉRDEKEI

Comentariu de arheologie

Mica notă publicată de redacţia revistei maghiare *Archaeologiai értesitö*, aflată în 1869 la primul număr dintr-o suită care avea să-i confere de-a lungul timpului un bine meritat prestigiu, este o scrisoare de răspuns a lui Odobescu la o solicitare venită din partea lui Rómer Floris (Florian), animatorul publicaţiei[1]. Rómer îl rugase pe Odobescu să-i găsească analogii şi elemente de datare pentru un inel de aur cu cap de taur[2]. Scrisoarea de răspuns a lui Odobescu a fost reţinută de redacţia revistei din noianul de corespondenţe venite de pretutindeni (revista maghiară era, după cum îi indică titlul, un „buletin arheologic" cuprinzînd informaţii şi semnalări de descoperiri dintre cele mai diverse) şi publicată sub formă de articol independent, întrucît conţinea date de interes arheologic general.

Nefiind, deci, concepută ca articol, ci, pur şi simplu, ca o scrisoare, notiţa nu are un conţinut unitar. În ea se pot distinge două părţi. În prima parte — un fel de introducere — Odobescu face o foarte scurtă referire la inelul cu cap de taur care constituise obiectul scrisorii lui Rómer. Este tentat să-l compare cu un obiect din Muzeul Naţional de Antichităţi de la Bucureşti; în realitate, acesta din urmă este însă scitic sau traco-getic, deci nu poate fi contemporan cu inelul în cauză, o piesă tipică pentru epoca migraţiilor (mai exact sec. al V-lea e.n.). Inelul cu cap de taur — una şi aceeaşi piesă cu cea menţionată şi ilustrată de Odobescu în *Capul de bou*[3], unde se dau şi cîteva relaţii suplimentare asupra provenienţei — a făcut parte dintr o colecţie particulară de la Braşov, însă locul de descoperire nu se cunoaşte. Odobescu nu va mai apuca niciodată să publice acest inel — cunoscut acum în literatura de specialitate sub denumirea de „inelul de la Braşov" — , deşi promisese în notiţa de faţă că ar fi urmat să trimită un mic studiu pe această temă la Paris (pentru *Annales archéologiques* sau *Gazette archéologique*?). Inelul de aur cu cap de taur va fi publicat definitiv abia de J. Hampel în 1905[4].

Inelul, purtat de o femeie (?), are diametrul de 1,9 cm, iar placa sa ornamentală reprezintă un taur. Deşi piesa în sine rămîne destul de izolată, analogiile pentru redarea în diferite moduri a capetelor de taur sînt numeroase şi concludente în spaţiul merovingian — după cum observă foarte just Odobescu, prima analogie stabilită de el fiind tocmai capul de taur din mormîntul regelui franc Childeric I de la Tournai[5] — , dar şi în spaţiul ostrogotic, poate chiar în mediul germanic în general[6], foarte probabil în legătură cu anumite credințe religioase germanice, care, în actualul stadiu al cercetării, rămîn încă obscure[7].

---

[1] Pe Rómer Floris (1815—1889) Odobescu l-a cunoscut personal (cf. *Opere*, VIII, scris. 182 din 21 febr. 1871). Nu se cunoaşte manuscrisul original al scrisorii lui Odobescu, redactată, mai mult ca sigur, în limba franceză şi tradusă de redacţie în limba maghiară. Ne facem o plăcută îndatorire din a mulţumi şi pe această cale colegului Lukács Antal (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga"), autorul traducerii în limba română a notiţei lui Odobescu.

[2] De remarcat că Odobescu foloseşte în mod frecvent denumirea de „cap de bou" pentru „cap de taur" atunci cînd descrie diferite obiecte conţinînd acest ornament (vezi şi *Capul de bou, passim*).

[3] *Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi*, 2, 1891, 7 ianuarie, p. 385—399, fig. VI.

[4] J. Hampel, *Altherthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, vol. al 2-lea, Braunschweig, 1905, p. 59; vol al 3-lea, pl. 50/4.

[5] F. Dumas, *Le tombeau de Childéric* în *La Normandie souterraine* (Rouen), fasc. 3, 1975, p. 40, pl. X/D; cf. K. Böhner, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, vol. al 4-lea, Berlin — New York, 1982, p. 457. Analogii apropiate pot fi considerate şi capetele de taur de pe placa şi contraplaca de la Saint-Denis: A. France-Lanord, M. Fleury, *Germania*, 40, 1962 2, pl. 29; J. Werner, *Antike Welt*, 14, 1983, 1, p. 34.

În partea a doua a scrisorii Odobescu abordează o cu totul altă problemă, aceea a cultelor din Dacia romană. Trecerea atît de bruscă se explică, așa cum am arătat, prin caracterul epistolar al scrierii. Deși Odobescu nu face decît referiri *currente calamo* la cultele din Dacia romană — în contextul solicitării unor informații referitoare la soarta anumitor piese epigrafice și sculpturale din Transilvania menționate de Ackner, Müller și Neigebaur — mica notiță poate fi considerată *prima* tratare a religiei în Dacia în epoca stăpînirii romane din literatura de specialitate românească[8]. Cu atît mai surprinzător apare, în aceste condiții, faptul că Odobescu reușește să ofere un tablou prezentînd niște coordonate generale valabile și astăzi. El sistematizează religiile din Dacia în felul următor: 1) cultul lui Mithra; 2) cultul zeiței Diana-Artemis-Hekate; 3) cultul Cavalerilor danubieni (pe care nu-i desemnează, evident, astfel, întrucît această denumire convențională s-a impus abia în secolul nostru, la care însă intuiește în mod strălucit că această „grupă de antichități pare a se referi la un cult existent doar în Dacia"); 4) cultele „egiptene, feniciene și siriene" (pe care le asimilează, e drept, eronat cultelor gnostice). Desigur, datorită progresului neîncetat al arheologiei, paleta divinităților greco-romane, locale, egiptene, siriene, microasiatice etc. atestate în Dacia s-a diversificat în mod considerabil. Ceea ce frapează însă la sistematizarea lui Odobescu este împărțirea foarte strictă pe care o stabilește pe baza sărăcăciosului material epigrafic și sculptural pe care l-a avut la dispoziție și care — în termenii folosiți la ora actuală — s-ar traduce astfel: zeități persane; greco-romane; locale; egiptene și siro-palmiriene. Foarte judicioase pentru epoca respectivă sînt considerațiile referitoare la elementele de cult și de ritual desprinse din examenul critic al iconografiei; grăitoare în acest sens este analiza făcută reprezentărilor Cavalerilor danubieni.

Deși în scrierea de față afirma că se ocupă (poate, dat fiind faptul că ne situăm în 1869, în contextul pregătirii concursului academic referitor la Dacia preromană și al compilării *Bibliografiei Daciei*?) „în mod special de toate datele și antichitățile care se referă la religia dacă din epoca romană și din perioada preromană", Odobescu a abandonat aceste proiecte; ulterior nu a mai scris nimic pe această temă, făcînd însă unele referiri tangențiale în celelalte opere care au urmat. Este foarte posibil ca renunțarea la un proiect început atît de promițător să fi fost determinată, între altele, și de dificultățile de documentare nemijlocită — atîta vreme cît materialul cel mai important se afla în Transilvania, aflată sub stăpînirea austro-ungară —, situație pentru care notița care ne reține atenția depune o atît de convingătoare mărturie.

359/37 Mormîntul regelui franc salic Childeric I (mort în 481 sau 482), tatăl celebrului Clovis (481—511), a fost descoperit în mod întîmplător la 27 mai 1653 la Tournai (Tournay). Această descoperire a făcut — prin ineditul ei — mare vîlvă în lumea științifică și chiar în afara ei, diferitele dispute legate de unele aspecte ale inventarului mormîntului fiind încă în curs în epoca în care Odobescu își desfășura activitatea arheologică. „Romanul" acestei descoperiri este, din nefericire, pe cît de spectaculos, pe atît de plin de episoade regretabile, încă din primele momente; „victime de la hâte, de la curiosité, l'un des plus précieux documents archéologiques de la France médiévale avait subi une première et irrémédiable mutilation" (F. Dumas, *Le tombeau de Childéric*, în *La Normandie souterraine* (Rouen), fasc. 3, 1975, 44 p., p. 4; datele care urmează sînt extrase în cea mai mare măsură din acest studiu). Achiziționat de arhiducele guvernator al Țărilor de Jos, Leopold Wilhelm (se pare că nu în întregime, unele piese rătăcindu-se chiar din momentul descoperirii), tezaurul a fost transferat de acesta la Viena, cu ocazia retragerii arhiducelui din funcția sa. În 1662, la moartea lui Leopold Wilhelm, tezaurul a intrat în Cabinetul de Medalii de la Viena al împăratului Leopold al Austriei. Transferat apoi în 1665 regelui Ludovic al XIV-lea al Franței (cîteva piese au fost însă reținute cu această ocazie, după cîte se pare), tezaurul a fost expus în Biblioteca regală, apoi la Cabinetul de Medalii de la Paris. În 1831 tezaurul a fost sustras de răufăcători; ulterior s-au recuperat o parte din piese din apele Senei (unde fuseseră abandonate), restul obiectelor fiind între timp topit. După o scurtă perioadă de expunere la Luvru (1852—1872), partea rămasă din tezaur a revenit la Cabinetul de Medalii, unde poate fi admirată și astăzi. După lucrarea de pionierat a lui Jean-Jacques Chifflet, *Anastasis Childerici I. Francorum regis, sive Thesaurus*

---

[6] Un exemplu este fibula de la Gáva (bazinul Tisei), împodobită cu capete de taur: J. Werner, G. Annibaldi, Germania, 41, 1963, pl. 43/1—2.

[7] Detaliile despre inelul de la Brașov și corespondentele sale în realitățile arheologice ale epocii (n. 5—6) le datorăm în exclusivitate solicitudinii colegului dr. Radu Harhoiu, care ne-a pus la dispoziție manuscrisul unei importante lucrări în curs de elaborare consacrate secolului al V-lea pe teritoriul României.

[8] Exceptăm, desigur, scrieri diletante de genul celor ale lui Vladimir de Blaremberg despre *mithraeum*-ul de la Slăveni.

sepulcralis, Tornaci Nerviorum effossus et commentario illustratus, Anvers, 1655, utilă mai ales prin datele pe care le oferă cu privire la condițiile de descoperire și la componența inițială a tezaurului, dar, desigur, complet depășită astăzi, și după discuțiile destul de fanteziste purtate în jurul descoperirii în secolul luminilor, tezaurul a constituit obiectul a două lucrări ale abatelui Cochet (pe care se întemeiază Odobescu în considerațiile sale; vezi și *Le Trésor*, passim), dintre care cea de-a doua, *Le tombeau de Childéric Ier, roi des Francs, restitué à l'aide de l'archéologie et des découvertes récentes* (1859), mult superioară primei, poate fi considerată pînă astăzi fundamentală, „une base de départ à d'autres travaux" (F. Dumas, *op. cit.*, p. 7). Din bibliografia recentă, conținînd multe puneri la punct, reținem, alături de lucrarea deja menționată a lui F. Dumas (cu descrierea inventarului mormintelor), studiul lui J. Werner, *Neue Analyse des Childerichsgrabes von Tournai*, *Rheinische Vierteljahresblätter*, 35, 1971, p. 43—46. Piesa la care face aici referire Odobescu este un cap de taur (h = 3, 4 cm) de aur, cu ochii, nările și coarnele împodobite cu granate (F. Dumas, *op. cit.*, pl. X, D). Este posibil ca piesa să fi fost un obiect de harnașament situat într-o tradiție foarte veche (amuleta în formă de mască de bovideu la hitiți, sciți, perși; un exemplu bun este, în această privință, „tezaurul de la Craiova", probabil scitic; vezi *infra*, n. 359/40), dar și un *signum* al puterii regale. De reținut că piesa s-a pierdut în 1831 și este cunoscută doar prin desenele și însemnările lui Chifflet (*op. cit.*, p. 140—154).

359/40 Piesa va fi ulterior publicată chiar de Odobescu în *Le trésor* (*Opere*, IV, p. 578—579 și reprodusă la fig. 204; capitolul respectiv a fost publicat separat în limba română; vezi comentariul la *Capul de bou*), unde este considerată „un coulant passant". Reluată peste cîteva decenii de V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ed. R. Florescu, București, 1982 (prima ediție apăruse, după cum se știe, în 1926), p. 24 [30], nr. XX (fig. 22 și pl. VI, fig. 2), care o numește „chiotoare de bronz în formă de cap de bou", piesa este considerată de ilustrul savant „un « coulant » de harnașament scitic", menționînd că aceasta fusese „publicată cu un bun comentar de Odobescu". Tot Pârvan stabilește și analogiile în lumea scitică (pe baza lucrărilor apărute între timp: Minns și Rostovtzeff). „Asupra epocii putem doar atîta afirma, că e din vremea scitică; dacă însă de la început ori mai tîrziu, nu putem fixa", spune Pârvan în încheiere. Piesa și-a găsit bune analogii în cele șase aplice de argint în formă de cap de taur, care, alături de numeroase alte importante piese de harnașament, compun „tezaurul de la Craiova" (mai bine spus, achiziționat la Craiova de un negustor de antichități, căci originea tezaurului — descoperire funerară? — este, din păcate, necunoscută). Acest tezaur este considerat de majoritatea cercetătorilor scitic (în acest sens: H. Schmidt, *Prähistorische Zeitschrift*, 18, 1927, p. 1—90). D. Berciu, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974, p. 137—161, îi atribuie însă un caracter traco-getic. R. Florescu, în nota la V. Pârvan, *op. cit.*, p. 514, n. 55, contestînd, la rîndul său, originea scitică a piesei, o apropie de pandantivul colierului de la Porțile de Fier, databil în Ha A_1 (cf. L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. 1, Timișoara, 1979, p. 110, fig. p. 198).

359/42 Pînă la urmă nu a apărut nici un studiu în vreo revistă franceză despre aceste piese. După cum am arătat, obiectul de la București a fost publicat în *Le trésor* și în *Capul de bou* (*supra*, p. 323 și fig. a VIII-a).

360/5 Fără a se putea aduce alte precizări, este sigur că sabia pretinsă a fi aparținut lui Mihai Viteazul este unul din acele falsuri „arheologice" care circulau frecvent în epocă printre colecționarii diletanți.

360/30 József Kemény (1795—1855), proprietar la Luncani (Grind = Gerend, jud. Cluj), a fost un merituos colecționar de antichități romane, mai ales de inscripții și de monede. La conacul său epigrafele au fost consultate de F. J. Neigebaur, care le-a introdus în circuitul științific internațional. Despre colecția de monede a lui Kemény vezi Iuditha Winkler, Ana Hopârtean, *Moneta antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 27—42. Despre viața și activitatea lui Kemény, în general: E. Veress, *Gróf Kemény József*, Cluj, 1933.

360/31 „Prevestire pe care zeii să o îndepărteze".

360/32 Despre J. M. Ackner și F. Müller, precum și despre lucrarea lor comună, *Die römischen Inschriften in Dacien*, vezi notele de la *Bibliografia Daciei*.

360/38 Cf. nota de la *Bibliografia Daciei*. Numele corect este Neigebaur.

361/11 Această „capacitate de interpretare" este acum desemnată curent în literatura de specialitate prin termenul de *interpretatio Romana*.

361/16 Dacă numele lui Mithra(s) (provenind, probabil, din *mihr*<*mi*θr(a), „soare'' în persană) este atestat epigrafic încă din sec. al XIV-lea î.e.n., originea sa este foarte complexă şi mai pune şi astăzi semne de întrebare. Prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. este caracterizată de pătrunderea mithraismului în dogma mazdeistă, Mithra fiind chiar ridicat la rangul de divinitate „oficială''. Zeul, care preia multe elemente chaldeene, legate de aspectul solar şi de simbolismul astral, frigiene (taurobolia, care îl apropie, din acest punct de vedere, de Cybele şi Attis), dar şi elenistice (dogma „salvării''), pătrunde masiv, începînd mai cu seamă din sec. al II-lea e.n, în Imperiul roman. Chiar dacă nu a fost niciodată admis în panteonul oficial (aşa cum se pare că s-au petrecut lucrurile în Persia, deşi Fr. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, Bruxelles, 1896—1899, şi alţi cercetători ulteriori au acreditat ideea că nici în acest caz nu a fost vorba pur şi simplu de o alterare a mazdeismului, ci de o asimilare destul de nuanţată), Mithra s-a bucurat de un număr imens de adoratori, desigur, preponderent în zona orientală a imperiului. Cultul său — întemeiat pe ideea că zeul, căruia i se cuveneau diferite sacrificii, între care cel al taurului ocupa locul esenţial, avea menirea să pregătească sufletele pentru lumea „viitoare'' — era foarte complex, cuprindea o iniţiere îndelungată (7 grade) cu probe diverse (purificări de tot felul, flagelări etc.) învăluite în cea mai desăvîrşită taină. De aici şi complexitatea iconografiei; cf. M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae* (CIMRM), Haga, vol. 1—2, 1956—1960; L. Campbell, *Mithraic iconography and ideology*, Leyden, 1968. Pe basoreliefuri sînt reprezentate de multe ori scene de cult, din care nu lipsesc *dadophorii* Cautes şi Cautopates, nici animalele caracteristice (şarpe, scorpion, cîine etc.). După cum s-a remarcat în repetate rînduri, Dacia a fost una din provinciile în care mithraismul a găsit terenul cel mai prielnic (c. 140 de reliefuri cultuale, 85 de inscripţii, 15 statui în diferite ipostaze ale lui Mithra sau ale dadophorilor). Din consideraţiile lui Odobescu referitoare la cultul lui Mithra trebuie, evident, eliminată ideea costumului „dacic'' al zeului figurat pe monumente, ca şi afirmaţia că printre „accesorii'' s-ar afla *boni pueri Phosphori* (aceasta este o denumire care apare, cu diferite variante, pe 12 inscripţii de la Apulum şi din alte localităţi, majoritatea descoperite mai demult şi cunoscute lui Odobescu, şi care se referă la zeul siro-palmirean *Azizos* — *Lucifer* al romanilor, *Phosphoros* al grecilor; cf. S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, vol. 1. *Cultele siriene şi palmiriene*, Bucureşti, 1981, p. 117—122).

361/17 Referirea se face la lucrările lui F. Lajard despre *mithraeum*-ul de la Slăveni şi alte descoperiri mithriace din Transilvania (vezi *Bibliografia Daciei*, s.v. Lajard).

361/19 Acesta este unul din exemplele cele mai interesante de sincretism, la care contribuie Diana, străveche divinitate italică silvestră şi lunară, asimilată încă din sec. al VI-lea î.e.n. cu Artemis şi identificată în provincii cu divinităţi locale (în Dacia, de exemplu, cu traca Bendis; Herod., 4, 94; cf. M. Bărbulescu, AMN, 8, 1971, p. 91—107), şi Hekate, zeitate preolimpiană a infernului, de origine cariană (?) .După Pausanias, 2, 30, 2, Alkamenes ar fi reprezentat-o cel dintîi pe Hekate, cea cu trei corpuri (sec. al V-lea î.e.n.). De la acest arhetip porneşte o întreagă serie de reprezentări plastice, care ating un *floruit* în epoca romană prin „hekataioanele'' — statuile triplei Hekate (numită în unele texte literare, în mod semnificativ, şi *Trivia*). Cele mai caracteristice exemplare găsite pînă acum pe teritoriul României, dar nu în Dacia, ci în Dobrogea (Scythia Minor), pot fi considerate statuile reprezentînd-o pe Hekate din cadrul tezaurului de sculpturi scos la lumină în 1962 la Tomis (V. Barbu, în V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Bucureşti, 1963, p. 59—78, nr. 10—14 şi fig. 28—39). Dacia era însă bine reprezentată de exemplare caracteristice încă din vremea în care scria Odobescu (vezi E. Petersen, *Die dreigestaltige Hekate*, AEM, 4, 1880, pl. VI—VII). Basorelieful la care se referă Odobescu, aflat la MNA, este comentat de Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturale de la Muzeul Naţional de Antichităţi*, vol. al 2-lea, Bucureşti, 1908, p. 503—510; vezi, ulterior, S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, fig. 463, 468, 471—475. Pentru alte descoperiri în Dacia vezi M. Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 105, 133, 155 (şi n. 170), 171. În afară de aceste reprezentări, în Dacia erau ilustrate mult mai bogat ipostazele Dianei-Luna (cu chiton lung şi cu o semilună pe frunte) şi ale Dianei la vînătoare (zeiţa în chiton scurt, însoţită de un cîine, uneori şi de căprior, Diana scoţînd o săgeată din tolbă). Pentru cultul şi reprezentările iconografice ale Dianei în Dacia vezi M. Bărbulescu, *Dacia*, 16, 1972, p. 203—223.

361/37 Odobescu dovedeşte şi în acest caz o intuiţie remarcabilă atunci cînd afirmă că aceste reprezentări par „a se referi la un cult existent doar în Dacia''. Este drept, cultul, atestat prin 235 de reprezentări (pînă în 1982), este răspîndit şi în Moesia, Pannonia şi Dalmaţia, deci în alte provincii dunărene. Reprezentarea iconografică comună este, aşa cum o descrie destul de fidel Odobescu, constituită de doi călăreţi cu veşminte frigiene, care încadrează o divinitate feminină din seria „Marii Zeiţe'' (Dea Syria, Atargatis etc.) sau o Cybele. Sub copitele cailor se află leşurile inamicilor înfrînţi (simbolizînd forţele răului). Cît priveşte

atributele secundare, acestea prezintă o varietate impresionantă: soare, lună, vultur, peşte, şarpe, cîine, leu, berbec etc. Cum multe din aceste atribute erau caracteristice lui Mithra, prin epoca lui Odobescu s-a lansat ipoteza că ar fi vorba în acest caz de un cult traco-mithraic, cei doi călăreţi fiind numiţi în mod convenţional Cavaleri traco-mithraici. Ulterior, alţi învăţaţi au încercat diferite identificări sau apropieri de cultul Cabirilor, al Dioscurilor sau, în mediul tracic, de cel oarecum mai bine cunoscut al Cavalerului (eroului) trac. Nici una din aceste explicaţii nu a satisfăcut însă. Abia după descoperirea celor mai vechi tipuri de reliefuri cultuale în mediul geto-dacic s-a putut avansa ideea — care s-a impus în ultimele decenii în istoriografie — că avem a face cu un cult autohton (o bună analogie pentru reprezentările ecvestre o constituie monumentele Cavalerului trac), răspîndit ulterior, în secolele II—IV, în provinciile romane danubiene. Necunoscîndu-se numele antic al divinităţilor ecvestre în cauză, s-a introdus numele convenţional de Cavaleri danubieni. Vezi, pe larg, D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum*, vol. 1—2, Leyden, 1969—1976.

361/47 Cavalerii danubieni s-au contopit cu multe divinităţi orientale, printre care şi Mithra, de la care au preluat unele atribute secundare pentru care există mărturii plastice concludente. Lipsind însă scena tauroboliei, ideea apartenenţei cultului Cavalerilor danubieni la cel al lui Mithra trebuie eliminată, cum foarte precis observă şi Odobescu.

361/48 Abia în ultimele decenii s-a impus numele convenţional de „Cavaleri danubieni''. Prima lucrare de sinteză pe această temă se datorează lui D. Tudor, *I Cavalieri danubiani*. Roma, 1937.

361/48 Este oarecum surprinzător faptul că Odobescu nu a recunoscut pe plăcile pe care le-a avut la dispoziţie (poate, cum afirmă el însuşi, datorită „uzurii plăcii'') reprezentarea Marii Zeiţe, a cărei iconografie a dovedit mai tîrziu (*Novočerkask*, *Nana Anat*) că o stăpînea cu atîta virtuozitate.

361/48 Peştele, cel mai important dintre simboluri, este aşezat pe un trepied, cel mai frecvent tip fiind acela de *mensa Delphica* (D. Tudor, *Corpus*..., vol. al 2-lea, p. 102). Acest simbol a primit de-a lungul timpului diverse interpretări (πόμπιλος caracteristic Cabirilor; cf. Aelianus, *De natura animalium* 15, 23; atribut de origine orientală al Marii Zeiţe sau al Afroditei-Aštarte-Anāhitā etc.). Cultul sirian al peştelui este atestat la Heliopolis în legătură cu misterele Marii Zeiţe (Lucianus, *Dea Syria*, passim). Pentru D. Tudor (*op. cit.*, p. 211), care nu recunoaşte în zeiţa reprezentată între cei doi călăreţi o divinitate siriană, ci una locală, simbolul peştelui este şi el de origine indigenă; „its principal symbolic function remained that of a *pure* food (involving no blood-letting), sacral, served at initiation feasts, in order that the new initiate by consuming them might acquire certain symbolic powers'' (*ibid.*, p. 212).

361/49 După cîte cunoaştem, este pentru prima oară cînd este exprimată în literatura ştiinţifică această idee, confirmată astăzi de realităţile arheologice.

361/54 Nu toate divinităţile egiptene, feniciene şi siriene pot fi puse în legătură cu credinţele gnostice. Prin acestea din urmă se înţeleg strict curentele apărute în sinul doctrinei creştine (prin sec. al II-lea e.n.), care încercau să concilieze creştinismul cu neoplatonismul elenistic şi cu misterele orientale. Cel mai important a fost curentul întemeiat de Basileides la începutul secolului al II-lea e.n. (*infra*, n. 361/62). Există însă o serie întreagă de culte siro-palmiriene (S. Sanie, *op. cit.*, passim) şi egiptene atestate în Dacia care nu au nici o legătură cu gnosticismul.

361/57 Despre Grisellini vezi nota de la *Bibliografia Daciei*.

361/59 Prezenţa acestei divinităţi egiptene în Dacia „rămîne incertă'' (M. Bărbulescu, *Interferenţe*..., p. 136).

361/59 Pentru cultul zeiţei Isis în Dacia vezi W. Drexler, *Der Cultus der ägyptischen Gottheiten in den Donauländern*, Leipzig, 1890, p. 52—58; D. O. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, Paris, 1927, p. 156—209; M. Bărbulescu, *Interferenţe*..., passim.

361/60 Ortografierea corectă este *abrasax*, cum apare în inscripţiile de pe geme.

361/61 Secta gnostică întemeiată de sirianul Basileides (stabilit pe la 125 e.n. la Alexandria) privea *pléroma* (divinitatea supremă în plenitudinea ei) ca fiind compusă din 365 de *eoni* creatori (Iao, Sabaoth etc.). Nr. 365 — corespunzînd, în mod simbolic, şi numărului zilelor anului — este obţinut prin însumarea valorilor cifrice ale literelor din componenţa magicului cuvînt ΑΒΡΑΣΑΞ (de aici și numele pietrelor gravate folosite ca intalii-talismane, care conțin această inscripție; exemple în Dacia romană; IDR, II, nr. 317, 492, 661 etc.). Aceste *abrasax* sînt, desigur, cu reprezentările lor monstruoase de eoni și inscripțiile lor cabalistice, o dovadă peremptorie a difuzării cultelor gnostice în Dacia romană.

362/3 Ulfila (Wulfila), episcop arian al vizigoților (311–384), retras în 348, din cauza prigonirilor la care a fost supus din partea goților păgîni, la Nicopolis ad Istrum (în Moesia Inferior), unde a tradus o bună parte din Biblie în limba gotică. Biblia lui Ulfila este cel mai vechi monument de limbă gotică.

362/3 Activitatea misionară a lui Chiril și Metodiu s-a desfășurat în a doua jumătate a secolului al IX-lea.

362/3 Concluzia lui Odobescu nu mai poate fi acceptată astăzi din două motive: în primul rînd, dovezile arheologice ale creștinismului la daco-romani s-au înmulțit considerabil între timp (pe de altă parte, fondul lexical creștin de bază este de origine latină în limba română); în al doilea rînd, așa cum am arătat (*supra*, n. 361/57), Odobescu opune creștinismului, drept credințe gnostice, toate cultele siro-palmiriene și egiptene, ceea ce este inexact. Atestările cultelor gnostice (restrînse la înțelesul foarte strict al cuvîntului) sînt mult mai puține decît cele ale religiei creștine. Despre creștinismul la daco-romani, alături de lucrările mai vechi (J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911), vezi prezentarea exhaustivă – pînă în acel moment – a descoperirilor creștine din Trasilvania la I. I. Russu, *Studii teologice*, 10, 1958, 5–6, p. 311–340. Descoperiri mai recente sînt prezentate de N. Vlassa, AMN, 13, 1976, p. 215–230; 16, 1979, p. 171–188. Recent a apărut un amplu repertoriu datorat lui N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la român. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988. Pentru modul în care trebuie abordată problema vezi punerea la punct datorată profesorului D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, d. a II-a, București, 1967, p. 481–496.

CUPRINS

Alexandru Odobescu sau arheologia prin erudiție 5
Notă asupra ediției 49
Lista abrevierilor 81

SCRIERI ARHEOLOGICE

Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Francia) 87
Antichitățile județului Romanați 94
Împăratul Traian după monumente archeologice 244
Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice 252
Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular 268
Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate . . . 320
Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor 329

ADDENDA

Bibliografia Daciei. Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei 343
Pannonia és Dácia régészeti érdekei 357

COMENTARII ȘI NOTE

Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Francia) 365
Antichitățile județului Romanați 370
Împăratul Traian după monumente archeologice 384
Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice 391
Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular 397
Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate . . . 411
Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor 417
Bibliografia Daciei 422
Pannonia és Dácia régészeti érdekei 439